PROFESORIUS
AUGUSTINAS VOLDEMARAS

RAŠTAI

90 METŲ SUKAKČIAI PAMINĖTI

LIETUVOS ATGIMIMO SĄJŪDIS
1973

Redagavo Morkus Šimkus

Laisvosios Lietuvos
Knygų Leidykla.
Nr. 5
Chicago. 1976

M. Morkūno spaustuvė
6051 S. Ashland Ave., Chicago, Ill.

1500 egz.

LEIDĖJO ŽODIS

Vartant pageltusius spaudos lapus, atsiskleidžia darbai tų žmonių, kurie kovojo už Lietuvą, jos Laisvę, kurie atstatė Nepriklausomą Lietuvos valstybę. Kas buvo tie pirmieji kovotojai ir kokias kovas jie vedė dėl lietuvių Tautos, jaunajai mūsų kartai jau mažai tėra žinoma. Jie beveik jau visi iškeliavo amžinybėn, palikdami tiktai savo darbų žymes. Mūsų tautą ištikusi nelaimė — bolševikinės Rusijos smurtas — sužlugdė tautos klestėjimą ir atnešė tautai vergiją, išžudė buvusius laisvės kovotojus, kurie būtų galėję daug papasakoti ar parašyti apie savo ir kitų darbus atkuriant Lietuvos Nepriklausomybę.

Mes ne tiktai netekome tų didelių, darbščių bei gabių asmenų, bet ir jų paliktų raštų, dokumentų, kurie liudytų apie jų darbus. Okupantas — kas jam nenaudinga sunaikino, o kas užsiliko — yra dažnai neprieinama...

Dėl partinių rietenų mūsų spauda nemėgo objektyviai vertinti ne savo partijos žmonių darbus. Ji juos iškraipydavo, nuvertindavo... Tai nenuostabu, nes gyvename XX amžiaus tokį laikotarpį, kuriame melas, šmeižtai, veidmainiavimas, žmonių bei tautų prekyba pasidarė normaliu reiškiniu! Smurtas prieš mažesnes valstybes bei tautas nebelaikomas nusikaltimu...

Tokiose moralinėse sutemose mūsų priešams, sovietiniams bolševikams, labai lengva prisigaudyti parsiduodančiųjų, kurie ir tenai — Okupuotoje Lietuvoje ir čia — išeivijoje, stengiasi suniekinti buvusius mūsų tautos kovotojus, vadovus. Maskva nori, kad mūsų jaunimas ir ateinančios kartos atsisakytų nuo kovos už Lietuvos Laisvę, ir kad niekas nebeprisimintų Nepriklausomos Lietuvos. Apšmeižti, paniekinti mūsų valstybės kūrėjai-

patys nebegali jiems atsakyti. — Mes, likusieji, kol dar esame gyvi, turime parodyti tikrąją tiesą apie mums taip brangius ir garbingus žmones, kad jaunimas ir būsimosios kartos žinotų teisybę: ką jie veikė ir kokiomis sąlygomis buvo atkurta Lietuvos valstybė.

Vienas iš pirmųjų viešai reikalavusių Lietuvai laisvės ir nepriklausomybės buvo prof. Augustinas Voldemaras. Kovon už Lietuvos laisvę jis įsijungė dar savo jaunystėje, pasirinkęs grynai tautinį, lietuvišką kelią ir nuo jo nenukrypęs per visą savo gyvenimą. Darbštus ir kietas savo nusistatyme, jis, vos būdamas 28 metų, tapo pirmu lietuviu, gavusiu docento laipsnį. Kiek vėliau, jis buvo pakeltas į ordinarinius profesorius. 1917 metais gegužės 31 d., dalyvaudamas Petrapilio Lietuvių Seime, jis savo kalba nulėmė seimo rezoliuciją, reikalaujančią Lietuvai nepriklausomybės, jos etnografinėse ribose! Šiame seime jis buvo išrinktas atstovu į Rusijos Tautų Kongresą. Šiame kongrese, įvykusiame 1917 m., rugsėjo 8 - 16 d.d. Kijeve, prof. A. Voldemaras pasiūlė ir buvo priimta tokia rezoliucija:

> *„...Atkreipti Laikinosios Vyriausybės dėmesį į būtiną reikalą išleisti tam tikrą aktą, kuriame remiantis apsisprendimo teise būtų leidžiama lietuviams sudaryti suvereninę Lietuvos valstybę iš Rusijos, Prūsų Lietuvos ir Suvalkų gubernijos lietuviškos dalies“.*

Nėra abejonės, kad prof. A. Voldemaro gerai paruošti ir sumaniai pateikti reikalavimai bei argumentai nulėmė tos rezoliucijos priėmimą!

1917 metais, po spalio revoliucijos, prof. A. Voldemaras dalyvavo Lietuvos Brastos derybose, kaip patarėjas Ukrainiečių delegacijoje. 1918 m. jis grįžo Lietuvon ir tuojau buvo kooptuotas į Lietuvos Tarybą. Sudarant Lietuvos vyriausybę, prof. A. Voldemaras paskirtas pirmuoju Lietuvos Ministeriu pirmininku ir užsienio reikalų ministeriu. Tai buvo didelė našta, užkrauta ant jo pečių. — Lietuva dar niekeno nepripažinta kaip valstybė, kas su ja skaitysis? Kodėl tik jam, o ne kam kitam toji pareiga buvo užkrauta? — A. Voldemaras — vienintelis lietuvis, turėjęs profesoriaus titulą; vienintelis gerai mokėjęs vi-

sas Europos svarbesnes kalbas; vienintelis lietuvis, parodęs tiek daug iniciatyvos ir taip sumaniai gynęs Lietuvos reikalus!

Sunkūs laikai slėgė tada Lietuvą. Rusijos sovietinė valdžia siuntė savo kariuomenės dalis užgrobti Lietuvą, Lenkijos legionai organizavosi Vilniuje. Prof. A. Voldemaras nenuleido rankų. Išleido įsakymą organizuoti Lietuvos kariuomenę. Jis vedė derybas su vokiečiais dėl ginklų ir paskolos gavimo! Jis nuvyko į Versalio Taikos Konferenciją ginti Lietuvos reikalų. Daug rašė apie Lietuvą užsienio spaudoje. Jo veikla pirmaisiais Nepriklausomybės metais buvo nukreipta grynai užsienin, mezgant ryšius su svetimomis valstybėmis ir išgaunant jų pripažinimus Lietuvai. 1920 metais grįžęs į akademinį gyvenimą, jis profesoriavo universitete, paruošė jo Statutą, daug rašė spaudoje. Savo kritikos straipsniais jis užsitraukė valdančiųjų nemalonę. 1926 metais, po perversmo, jis vėl įsijungė į politinį gyvenimą, vėl buvo paskirtas ministeriu pirmininku. Jis sudarė palankias Lietuvai sutartis su Anglija ir Vokietija! Vokiečiai savo valia oficialiai pripažino Klaipėdos Kraštą Lietuvai.

Prof. A. Voldemaras buvo ne tiktai gabus politikas, nepaprastai pasitarnavęs Lietuvai ir savo politine veikla išgarsėjęs visoje Europoje, bet ir gabus rašytojas parašęs literatūrinių ir politinių veikalų. Jo griežta tvarka ir nustatyta politinė linija daug kam nepatiko, tačiau, jam einant ministerio pirmininko ir užsienio reikalų ministerio pareigas, Lietuva neturėjo didelių sukrėtimų. Jis sekė valstybių politinių santykių eigą ir darė išvadas, nelaukdamas kol kylanti grėsmė užgrius. Gal tai sutapimas, bet visos nelaimės Lietuvai prasidėjo jį atstačius iš pareigų: pašlijo santykiai su Vokietija, lenkų ultimatumas, Vokietijos ultimatumas ir pagaliau Sovietų ultimatumas ir... Lietuvos valstybinės Nepriklausomybės galas... Prof. A. Voldemaras sakydavo, kad mūsų ministerių bylos prasideda tiktai tada, kada jie gauna raštą... Taip juk buvo su visais ultimatumais. — Tauta buvo raminama, kad valdžia žino ką daro... (Valdžia gi darė klaidą po klaidos ir... reikalavo pasitikėjimo.

Gaila, bet šioje knygoje negalime pateikti skaitytojams visų prof. A. Voldemaro raštų. Mes esame labai dėkingi bičiuliui Morkui Šimkui už jo taip kruopščiai surinktą medžiagą apie tą di-

delį Lietuvos patriotą, taip tragiškai žuvusį sovietiniame kalėjime. Gal ateis laikas, kada jo raštų pilną rinkinį bus galima sudaryti ir iš kitų esamų šaltinių, kurie dabartinėse aplinkybėse yra mums neprieinami. Taip pat dėkojame visiems, ypačiai vertėjams, prisidėjusiems savo darbu prie prof. A. Voldemaro raštų pasirodymo.

Mes savo Tautos istorijoje labai mažai turėjome tokio didelio pasišventimo žmonių, kurie taip drąsiai, sumaniai ir atkakliai būtų gynę mūsų Tautos interesus ir Laisvę.

Prof. Augustinas Voldemaras visą savo gyvenimą skyrė Lietuvos bei Tautos labui. — Dėl Lietuvos jis ir žuvo Kankinio mirtimi.

Lietuvos Atgimimo Sąjūdis.

PRATARTIS

„Prašai papasakoti apie tėviškę... O be to, jei gyvu žodžiu, tai galėčiau daugiau papasakoti, o raštu sunkoka. Mūsų sodyba buvo ant kalno. Iš vienos pusės vieškelis iš kitos pusės sodas ir daržas. Gale daržo teka upė Dysna. Jos krantai buvo neaukšti ir pavasary labai išsiliedavo. Tarp sodybos ir vieškelio buvo ežeriukas. Pavasary, kai išsiliedavo upė, jos vandenys pasiekdavo ežeriuką. Tada ežeriukas pavirsdavo tikru ežeru. Tada sodyba atsidurdavo kaip ir saloj. Labai gražus ir mielas širdžiai būdavo vaizdas. Dabar to nėra. Pravesti melioracijos darbai. Upė išseko (pasimaudyti sunku surasti vietą), ežeriukas užsiraukė. Jo vietoj tebėra bala, kurią galima pereiti sausomis kojomis“.

Šioje sodyboje, trumpai bet vaizdžiai aprašytoje, Dysnos k. Tverečiaus parapijoje Švenčionių aps., 1883 m. balandžio mėn. 4 d. gimė Augustinas Voldemaras. Taigi, 1973 m. suėjo 90 metų nuo jo gimimo. Sukaktį paminėti leidžiami šie raštai.

Parašai yra nevienodi: Voldemaras (1907), Valdemaras (1914), Pr. A. Voldemaras (1923), Prof. A. Voldemaras (1921, 1922, 1924 m. ir vėliau). Atrodo, kad 1923 m. nekurį laiką „profesorius“ buvo trumpinamas „pr.“. Šie raštai yra rinkinys dalykų kurie buvo spausdinti anksčiau, taigi ir parašai nepakeisti.

Neklysiu sakydamas, kad tai yra maža dalis prof. A. Voldemaro rašytinės veiklos. Nėra žinios ar jis paliko ką nors rankraščiuose ir, jei paliko, tai kur jie randasi. Yra žinoma, kad buvo parašęs Lietuva ir jos problemos antrą tomą: Lietuva ir Lenkija (1934). Gyvendamas Prancūzijoje buvo bebaigęs rašyti Lietuvos atstatymo problemos (1933 m. pradžioje). Nėra žinios kas

atsitiko su Istorinis Kristus. Kartais ir pačiuose prof. A. Voldemaro raštuose randame žinių. Rašydamas apie Dantę mini, kad buvo rankraštyje: A. Voldemar, Qualem Aeneida Vergilius scripturus fuerit? (Skaitymai, XVI knygos, 1922 m. 68 psl.).

Henry De Chambon, autorius knygos La Lithuanie Moderne (1933), bibliografijoje (302 psl.) nurodo: Voldemaras (Augustin), Expose sommaire du developpement de la conscience nationale lithuanienne dans le passe et dans le present. Vilna, 1916.

Iki šių dienų nepavyko surasti nė vieno numerio sekančių periodinių leidinių.

Lietuvių Laikraštis, ėjo Petrapilyje 1904 - 1906 m. Viltis, ėjo Vilniuje 1907 - 1915 m. Lietuvių Balsas, 1915 - 1918 m., ėjo Petrapilyje, o vėliau Voroneže. Lietuvos Aidas, Valstybės Tarybos organas, Vilnius, 1917 - 1918 m. Tauta, Kaunas, 1919 - 1927 m. Lietuvos Balsas, Kaunas, 1921 m. Lietuvių Balsas, Kaunas, 1921 m. pabaigoje. Tautos Balsas, Kaunas, 1921 m. pabaigoje ir 1922 m. pradžioje. Tėvynės Balsas, Kaunas, ėjo ligi 1922 m. spalio mėn. Krašto Balsas, Kaunas, ėjo ligi 1923 m. birželio mėn. Tautos Vairas, Kaunas, 1924 m. kovo - lapkričio mėn. Tėvynės Balsas, Kaunas, 1925 - 1926 m. Lietuvos Aidas, Kaunas, nuo 1928 m. vasario mėn. 1 d. Tautos Balsas, Kaunas, 1929 - 1935 m.

Panaudojus Lietuvių Enciklopediją teko sudaryti periodinių leidinių sąrašą, pradedant laikraščiais kurie pasirodė spaudą atgavus. Toliau sekė Tautos Pažangos partijos ir Tautininkų Sąjungos laikraščiai bei žurnalai. Teko skaityti atsiminimus ir kitas knygas, kurios lietė 1900 - 1940 m. laikotarpį. Daug pagelbėjo Draugija pradėjusi eiti 1907 m. kurios skyriuje: Lietuviškos spaudos turinys surašyti lietuviškų laikraščių svarbesni straipsniai ir jų trumpi turiniai.

Raštams medžiagą pavyko rasti: Pensilvanijos Universiteto bibliotekoje Philadelphijoje, Amerikos Lietuvių Kultūros Archyve - ALKA Putname, Kongreso bibliotekoje Washingtone, Seselių Kazimieriečių knygyne Chicagoje.

Nuoširdžiai dėkoju Feliksui Mackui, kurio vertimai raštus padidino ir, savo triūsą paaukojusiam bendram reikalui; taip pat, Kaziui Kasakaičiui už vertimą iš rusų kalbos.

Reiškiu nuoširdžią padėką pagelbėjusiems medžiagą renkant: dr. Vincui Maciūnui, prel. Pranciškui Jurui, dr. Antanui Kučui, Ignui Saldukui, dr. Jonui Baliui, Broniui Medeliui.

Prof. A. Voldemaras vartojo tarmiškus žodžius, pvz.: „nuorakiai“ vietoje „tyčia“ (Krėvė romantikas bei klasikas), „kanakada“. Rašo „šiandei“ ir „šiandie“, „švaistykla“ (Dantė), „eilia“ (vietoje „eilė“) iš to atsiranda „eilioje“.

Straipsniuose: Keletas žodžių apie lietuviškąjį socializmą ir Ką gi jie atstovauja? nesilaikyta to laiko rašybos. Keletas pavyzdžių kaip tuo metu buvo rašoma: „keliatas“, „socijalizmas“, „idejologija“, „męs“, „mųsų“, „jieškoti“, „žingsnys“.

Studijoje Universitetas ir mokslas originale dažniausiai rašoma: „augštas“, bet pasitaiko ir „aukštas“. Taip pat, originale rašoma: „arkalogija“, „integrasija“, „diferensijasija“, „desagregasija“, „evoliusionizmas“, „agnostisizmas“, „prinsipas“, „prosesas“. Dabar ir šiuo atveju šios rašybos nesilaikyta.

Dar tenka paminėti, kad 1925 m. ir anksčiau buvo rašoma „del“; straipsnyje Dantė originale (ir kitur) rašoma „poėtas“.

Čia surinkti prof. A. Voldemaro raštai norėta duoti tokį, kaip kad jie buvo anksčiau spausdinti. Nurodyti rašybos pakeitimai minties nepakeis, bet palengvins skaitymą. Be to, kai kurios ištraukos svetimomis kalbomis spaustuvei neturint raidynų liks be reikalingų ženklų. Dėl tos pačios priežasties ir rusų kalbos žodžiai rašomi lietuviškai. Dėl techniškų priežasčių ištraukos graikų kalboje išsiskirs ir bendro vaizdo.

Aprašant Dantę Lietuvių Enciklopedijoje straipsnio pabaigoje patalpinta bibliografija (IV t. 300 psl.), bet prof. A. Voldemaro studija apie Dantę čia neįtraukta.

Straipsnis Krėvė romantikas bei klasikas yra įtrauktas į bibliografijos sąrašą aprašant Krėvę Lietuvių Enciklopedijos XIII tome (81 psl.).

Universitetas aprašytas Lietuvių Enciklopedijoje XXII tome. Pabaigoje (255 psl.) yra ilgas veikalų sąrašas kur randame: J. Eretas, Katalikai ir mokslas.

Studijoje Katalikai ir mokslas J. Eretas rašo: „Yra dar viena rūšis profesorių — ‚dėl karjeros‘. Jų buvo nemažai senojoje Rusijoje. Yra jų ir kitur. Tai pati blogiausia profesorių rūšis ir di-

džiausia universitetams nelaimė. Mokslinių įsitikinimų toksai profesorius neturi iš principo jokių. Jis žiūri tik, kokios mokslinės srovės rūbai jo karjerai geriau pritinka. Jeigu tie, nuo kurių jo karjera pareina, bus spiritualistai, jis bus uoliausias spiritualistas, jei materialistai — jis rodysis ištikimiausias materialistas. Toks profesorius karjeristas įneša į universitetą tikrą puvėsį. Anot Dantės patarimo: „nekalbėkim apie juos". Voldemaras A., Universitetas ir mokslas, Humanitarinių mokslų fakulteto raštai, I knyga, p. 230 s., Kaunas 1925. Nurodęs iš kur ištrauka paimta J. Eretas priduria: „Ši studija, apimanti 107 psl. bene bus plačiausia kalbamuoju reikalu lietuvių kalba". (Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, Suvažiavimo Darbai 1933. I. Kaunas, 1935. Perspausdinta Romoje 1973 m. 193 psl.).

Taigi, J. Eretas laiko verta paminėti prof. A. Voldemaro studiją Universitetas ir mokslas, o tuo tarpu autorius rašęs apie universitetą Lietuvių Enciklopedijoje pamiršo.

Prof. A. Voldemaras 1921 m. aprašydamas kun. A. Aleknos Lietuvos Istoriją atkreipė dėmesį į tai, kad ir kitos Europos tautos kildė save iš Romos.

Tuo tarpu, dr. Jonas Puzinas straipsnyje: Lietuvių kilmė ir jų gyvenamieji plotai naujausių tyrinėjimų šviesoje (Lithuanistikos Instituto 1971 metų Suvažiavimo Darbai 41 - 60 psl.) tarp kitko, irgi paliečia tą patį reikalą plačiau, bet šiuo atveju prof. A. Voldemaras liko nepastebėtas.

Stresemann And Lithuania In The Nineteen Twenties, Juliaus P. Slavėno straipsnis patalpintas jau minėtame leidinyje: Lituanistikos Instituto 1971 metų Suvažiavimo Darbai (89 - 103 psl.).

Paliesdamas Lietuvos - Vokietijos sutartį Julius P. Slavėnas rašo: „Brushing aside the voices of his critics who were skeptical about Germany's intentions and apprehensive of the traditional „Drang nach Osten" policy, Voldemaras proclaimed that Lithuania had no more reason to fear future colonization from Germany". *(100 psl.). Nurodyta, kad šis A. Voldemaro pareiškimas (dabar pabrauktas M.Š.) paimtas iš* Šių dienų patriotizmo reiškiniai *(Kaunas. Tautos Balsas, 1934), psl. 27.*

Minėtame 27 puslapyje skaitome: „Juk jis imasi kalbėti apie Vokiečių veržimąsi į Rytus, žinomu vardu „Drang nach Osten". Šiam reikalui daug vietos pavesta mano knygoje. Mano išvadą, kad Lietuvos kolonizavimas dabartiniais laikais visiškai neįmanomas vokiečiams dalykas". (*dabar pabraukta M.Š.).*

Nežiūrint į tai, kad 1934 metų „dabartiniai laikai" 1971 metais pavirto į „future" (ateitis), šiuo atveju prof. A. Voldemaras buvo teisus, nes Lietuva yra kolonizuojama rusais.

Anksčiau minėtas Juliaus P. Slavėno straipsnis pakartotas Lituanus 1972 m. Nr. 4, psl. 5 - 25.

Nemanau, kad kas nors kaltintų rašiusius Lietuvių Enciklopedijoje ar kitur ir nepaminėjusius vieno ar kito prof. A. Voldemaro straipsnio. Iš prityrimo žinau, kad daug laiko reikia sužinoti kas yra ir kol tai gausi. Tas tiktai įrodo prof. A. Voldemaro raštų reikalingumą.

Prof. A. Voldemaras neapsiribojo viena kuria nors sritimi. Jo raštuose plačiau ar siauriau paliesta: istorija, teisė, finansai, auklėjimas, švietimas, visuomeniniai reikalai, geografija, literatūra, filosofija ir t.t. Mokėdamas septyniolika kalbų turėdavo ir panaudodavo savo raštuose naujausias knygas. Taigi, jam nereikėjo naudotis vertimais, dėl ko kartais nukenčia tikslumas. Tikriausia, kad kai kam nepatiko ir gal nepatinka prof. A. Voldemaro griežtumas, tiesumas. Juk jis atvirai rašė, kad Lietuvos kultūra žema, atsilikusi. Lietuvos kultūros kėlimas buvo vienas svarbiausių akstinų prof. A. Voldemaro veiklos. Reikia viltis, kad raštai leis mums geriau jį pažinti.

Nežiūrint kokių pažiūrų bebūtume, turime pripažinti, kad prof. A. Voldemaras gyveno, dirbo ir galvą paguldė tiktai dėl Lietuvos.

Morkus Šimkus

KELETAS ŽODŽIŲ APIE LIETUVIŠKĄJĮ SOCIALIZMĄ

„Šviesos! daugiau šviesos!"
W. J. Goethe

I.

Kiekvienas visuomenės judėjimas turi savo ideologiją. Ji gimsta kartu su judėjimu, kartu su juo auga, rutuliojas, aprėpia visas jo pakraipas ir pati tą judėjimą pakreipa. Ideologijos turi ne tik vesti judėjimą, ale apginti ir išteisinti jį. Aišku, kad niekas negali pramanyti ideologijos, kaip niekas negali pramanyti paties gyvenimo. Daugiausiai kas galima — tai skolintis ideologiją, ištisą ar dalimis, iš kitur.

Žinodami tatai, klausiame, iš kur ir kokia ideologija turėjo gimti, pradėjus mūsų tautai atgyti. Pirmų pirmiausia tautos atgijimas buvo spyrimos prieš dabartį ir dėl to dabartyje negalėjo rastis ideologijai pamatų. Atgijimas norėjo iš dalies sugrąžinti tai, kas buvo praeityje, ir ten turėjo ieškoti sau paspirties. Bet kartu tame judėjime veikiai atsirado srovė, kuri negalėjo tenkintis praeitimi ir turėjo kreipti akis į ateitį.

Pirma žvilgterėkime, ką žadėjo praeitis. Aišku, kad praeitis žadėjo atgyjančiai tautai tautybės pamatą. Bet norint atsi remti ant jo, reikėjo juk pirmų pirmiausia pažinti pati praeitis, jos gi pažinimas reikalingas ilgo ir sunkaus darbo. Antra vertus, kitų tautų gyvenimas (kaip jis buvo suprasta, tai jau kitas klausimas) ligšiol apsireikšdavo ir apsireiškia labai negražiame pavidale. Užteks priminus, kaip didžiosios tautos nori praryti mažąsias. Kaip didžiosios tautos spaudžia, persekioja mažąsias tautas, apie tai nėr reikalo kalbėti: mes patys gerai tat jaučiame. Taigi tautinė ideologija, auganti tokiose apystovose, negali vi-

siems tikti. Nesitenkinančiųjų akys krypsta į ateitį ieškodamos bene rasiančios ten ko nors geresnio. Ateity jiems skaiščiai švietė, kaipo vienintelis išganymas, socializmas. Šion pusėn turėjo linkti tariamoji tautinio judėjimo šaka dėl dviejų priežasčių:

1) Socializmas sako naujai sutvarkysiąs visuomenės gyvenimą, taip sutvarkysiąs, kad nebūsią nei skriaudžiamų, nei skriaudikų, nei pavargėlių, nei didžiaturčių, kad visi būsią lygūs visu kuo, žodžiu, kad visi blogi visuomenės gyvenimo apsireiškimai išnyksią. Kaip gi visa tai pasiekti? Reikia tiktai sužinoti kas tam kliudo, kas per priežastys to regimojo blogumo. Socializmas tai žinąs, ir tą žinią mokslo keliu įgijęs. Jis pats esąs moksliškas. Jeigu ir dabar yra žmonių, kurie tiki į socializmo moksliškumą, tai pirmieji jo skelbėjai lietuviai ir abejoti neabejojo.

2) Socializmo vardu darbuotis rodėsi taip pat lengva: jungti proletarijato eiles, šviesti ir vesti kovon su kapitalizmu, įvairiuose jo pavidaluose apsireiškusiu. Luomų kova — tai vienintėlis kelias naujos visuomenės tvarkon. — Kuo daugiausia socializmas pritraukia tai pavargėlių užtarimu. Iš to žvilgsnio socializmas artus yra kiekvienam demokratiniam judėjimui, tautos gi atgijimas visada juk yra demokratingas. Taigi socializmo raštijoje galima rasti nemaža gražių lakštų, užtariančių tautos judėjimą. Todėl paviršutiniai žiūrint, galėjo rodytis, kad socializmas nesipriešina, o anaiptol stoja už tautybę. Ir ištiesų, jis kai dada stodavo už tautinį judėjimą, ale ne dėlto, kad jis tautiškas, bet dėl to, kad jis eina iš dalies prieš esančią tvarką. — Tokiu būdu linkusiai socializmo pusėn mūsų tautos judėjimo srovei užslėptas buvo socializmo priešingumas tautybei, kad šiuodu dalyku tikrai priešingu yra, mes matysime žemiau.

Dar kita priežastis būtų galėjusi sutūrėti nuo socializmo neramią tautos srovę — tradicija. Bet jos dar mes neturėjom. Vos teprasimušęs aikštėn judėjimas neturėjo aiškiai praminto tako, neturėjo didelio greitumo, nes judėjimo smagumas kurs neduoda lengvai svyruoti jam į visas puses, įgyti galima pamažu ir per ilgesnį laiką. Taigi atsispiriančių socializmui pajėgų mūsų atgijime nebuvo, o socializmas pritraukinėjo ne tik pats savimi, ale ir tomis apystovomis, kuriose jis teko pažinti. Susipažino su juo ir atnešė jį pas mus mokslą einančioji jaunuomenė. Ji

negalėjo neužsikrėsti socializmo idėjomis, nes rusų augštesnėse mokyklose kas buvo jautresnio, doresnio, geresnio buvo socialistiška. Beto daug panašumo buvo tarpu socializmo būties ir mūsų tautos atgijimo. Užteks priminus, kad ir valdžios persekiojimą, pakeltą prieš vieną ir prieš kitą. Juk net iki pačių paskutinių laikų valdžia nemokėjo atskirti lietuvių tautinio judėjimo nuo socializmo. Nekalčiausias lietuviškas raštas dėl to, kad jis lietuviškas, persekiojamas buvo lygiai su socializmu. Net ir Lietuvos „visuomenės" nuomone mūsų tautinis atgijimas išrodė demagoginis, baisesnis net už socializmą. Aišku, kad ir gyvenime tautinis judėjimas dažnai turėjo panėšėti į socializmo gyvenimą. Tokiu būdu, jaunajai atžalai tautinio judėjimo buvo tik vienas žingsnis į socializmą ir šis žingsnis tapo padarytas.

(Vilniaus Žinios, 1907 m. Nr. 54).

II.

Augščiau stengiausi parodyti, kad socializmo srovė pas mus neišvengtinai turėjo pasirodyti, vadinasi, kad ji dėlei visų aplinkybių turėjo apsireikšti. Tačiaus tuo dar nepasakyta, kad ji ir gera, kad ji geistinas apsireiškimas mūsų visuomenės gyvenime. Dabar žvilgterėsime į tą socializmo srovę, kad galėtumėm suprasti, kokią ji gali turėti reiškmę mūsų gyvenime.

Pirmieji lietuviškojo socializmo žingsniai buvo vien sekimas. Socializmas daugiausia yra įsigalėjęs tarp miesto proletarijato, tarp fabrikų darbininkų, kur yra kapitalinė pramonė. Taigi ir lietuvių socialistai ėmė darbuotis tarp fabrikų darbininkų. Bet kokia pramonė Lietuvoj ištisai, o lietuviška ypač! Kiek yra Lietuvoj lietuvių miesto darbininkų, galima beveik pirštais suskaityti. Nežiūrint į tai socialistai pradeda varyti tarp jų agitaciją, žinoma, raštu. Statomi visi tie reikalavimai, kurie randasi kitataučių socialistų atsišaukimuose. Kovos įrankiai siūlomi visi tie patys. Norint suprasti, kaip buvo varomas darbas, užtenka pervartyti keletas užgesusiojo „Darbininkų Balso" numerių. Dažnai tenai rasime plačiai aprašytus streikus, keleto darbininkų padarytus kurio nors Lietuvos užkampio dirbtuvėlėj. Išskyrus

panašias žineles, numery lieka beveik vien tušti plepalai. Vadinu taip dėl to, kad jie nesijungia su gyvenimu ir dėl to, nes neišreiškia jo. Suprantamas daiktas, kad taip negalėjo tverti. Patys socialistai supráto, kad turi ieškoti platesnės veiksmo dirvos, jeigu jau nenori būti juokingi su saujomis darbininkų po keletą arba keliolika žmonių. Taigi iš dirbtuvių reikėjo išsikelti į laukus pas kaimo darbininkus. Čia tiesa, proletarijato skaičius kur kas didesnis, taigi ir veiksmo plotas didesnis, ale už tai veikti reikia neįprastu būdu. Darbui šioj dirvoj pavyzdžiai sekti sunku buvo rasti, nes socializmo praktikoj, mūsų socialistams žinomoj, nedaug ko terasime. Prisiėjo griebtis įprasto būdo. Ale kaimo sąlygos — ne miesto. — Pirmų pirmiausia turėjo kilti sunkenybė, kaip pritaikinti įprastus terminus prie sodžiaus gyvenimo. Luomų kovos mokslo sekėjams būtinai reikėjo tuoj surasti socialistiniai luomai. Jeigu tai lengva buvo padaryti su bežemiais priskyrus juos prie sodžiaus proletarijato, tai kaip išskirti mažažemiai. Kas šiek tiek supranta kas tai yra socialinis luomas, niekados nesiims daryti kokius nors skirstymus tarp tų, kurie skiriasi vien pasiturėjimo laipsniu, arba keletu žemės dešimtinių; mūsų gi socialistai padarė. Iš tokio vieno luomo skaldymo į dalis kilo socialdemokratijoj nelygi pažiūra į tą patį luomą. Paskui reikėjo surasti sodžiuje išnaudotojai, skriaudikai. Čia pirmą vietą užėmė valdžia su ponais didžturčiais. Greta atrandame, kaipo žmonių priešų talkininkus ir. . .kunigus. Apie socialdemokratijos prietykius su kunigija žemiau prisieis dar kalbėti. Taigi,pritaikę šiaip taip terminus, socialdemokratai stato „proletarijato" vardu reikalavimus. Ir ką gi mes randame šiuose reikalavimuose? Pirmų pirmiausia, žemių išdalinimą, kurios turi būti priverstinai atimtos iš jų valdytojų, suprantama, iš tų valdytojų, kurie turės virš normos. Atsišaukimuose žadama atimti ir dalyti net ir tas žemes, kurių visai nėr, kaip kad vadinamas kabinetines žemes. Aš nemanau, kad lietuviškoji socialdemokratija norėtų stačiai apgaudinėti žmones, žadėdama tą, ko nėr. Greičiausia taip atsitikdavo todėl, kad ji rašė atsišaukimus pagal rusiškąjį kurpalį, tūlas vietas stačiai versdama lietuviškai be jokių permainų taip antai vietą apie žemių atėmimą ir išdalinimą. — Kitas akyvas reikalavimas, kad būtų įvesta 8 val. darbo diena laukų darbuose. Kas dar žinotiniau,

tai kad šis reikalavimas dedamas atsišaukimuose, kaip eilinis dabarties reikalavimas. Galop reikia priminti dar reikalavimas, kad būtų duota Lietuvai autonomija su steigiamuoju seimu Vilniuje. Šis reikalavimas buvo paskutinė socialdemokratijos auka tautiškumui. Ji turėjo statyti panašų reikalavimą, nes ji pati gimė, kaip nurodžiau aukščiau, iš tautinio judėjimo, antra, socialdemokratija tiek galėjo rasti užuojautos plačios minioj, kiek ji pripažino tautinius jos reikalavimus. Bet čia ji pradeda jau naują pakraipą, kurią galima vadinti „šalin nuo lietuvių". Ši srovė teprasideda tik paskutiniais metais, taigi dar nei pati socialdemokratija aiškiai nepažįsta, ką gali jos gyvenime reikšti šis žingsnis.

Žemiau parodyta partijos kritika pakaktinai paaiškins, kodėl socialdemokratija turėjo atsisveikinti su tautiškumu; tuo tarpu užteks priminus, kad darbas tautinėj dirvoj, vadinasi, sodžiuje buvo labai nepatogus. Kas, imkim, iš sodiečių įtikės, kad galima įvesti 8 val. darbo dieną laukų darbuose, o panašių žingsnių, iš kurių aiškiai matyti protinis mūsų socialdemokratijos nususimas, galima rasti, kiek nori. Aiškus daiktas, kad šį nepatogumą turėjo justi ir socialdemokratija. Tik tas klausimas buvo: kur rasti patogesnė dirva, socialdemokratijos akimis žiūrint. Grįžti atgal miestan (ten socializmo gaivalas), ale ten lietuviui nėr kas veikti. Juk dėl tos priežasties bėga pati socialdemokratija į laukus. Taigi liko tik viena prašnekti į darbininkus taip, kaip jie supranta. Ir lietuvių socialdemokratija prašneko į juos. . . lenkiškai. Suprantamas daiktas, kad tuoj ji negalėjo ir gal niekados negalės nutraukti visų ryšių su lietuvybe, ale nuo tautiškumo ji atsižadėjo amžinai.

(Vilniaus Žinios, 1907 m. kovo mėn. 12 (25) d., Nr. 56(665)).

III.

Toks svarbesniuose ruožuose kelias, kurį praėjo lietuviškoji socialdemokratija iki šiai dienai. Norint kalbėti apie socialdemokratų partiją, kaipo apie visuomenės vieką, reikia, dėl nesusi-

pratimų išvengimo, iš pat pradžios parodyti, iš kurio atžvilgio mes ją galime vadinti gera ar bloga, nes tik tada, kas kriterijų pripažins teisingu, turės pripažinti ir nusprendimo teisingumą.

Toks saikas pirmų pirmiausia bus tautiškumas. Iš pat pradžios kyla klausimas, ar socializmas tautiškumui priešingas? Augščiau nurodžiau, kad neretai socializmas paremdavo tautinį judėjimą, bet atbulai, dažnai jis būdavo griežtai priešingas jam. Taigi socializmo praktikoj šio klausimo atsakymo nerasime. Antra vertus tas ir nesvarbu; kur kas svarbiau kelti principo klausimas. Lig šiol to socializmas dar nedarė. Nors nemaža yra prirašyta šiam klausimui, nors Brunn'o parteitagas 1899 m. nemaža laiko skyrė tautybės klausimui apspręsti, tačiau ligšiol jo nenusprendė socializmo mintis. Socializmas ir negali išrišti šio klausimo, nes jis turi tik du keliu: arba atmetinėti tautiškumą, kaip jis ligšiol darė, arba pačiam taip persimainyti, kad maža kas iš dabartinio teliktų. Juk svarbiausia vadinamojo „moksliško" socializmo dalis — ekonomiškai materijalinis istorijos supratimas. Ekonominis materijalizmas nori išaiškinti visus istorijos apsireiškimus ekonominiais prietykiais. Anot jo produkcijos prietykiai ne tik apsprendžią ekonomijos gyvenimą bei tautų likimą, ale jie pasidarą tinkamus sau pavidalus mąstyti bei tikėti, pavidalus teisei, politikai, ir jie negriaują tuos pavidalus, kada jie pradedą nebetikti. Taigi ekonomika esanti pirmučiausia ir vienintelė visų galų priežastis.

Tiesa materijalizmas pripažista ir dvasios faktorius istorijoj, bet skaito juos pasekme ekonomijos faktorių. Iš tokio istorijos supratimo išeina nuosaki samprotavimo pasekmė — luomų kovos teorija. Aplink luomų kovą sukasi visas socialistinis dabarties judėjimas. Iš to, kas pasakyta, aišku, kad socializmas turi atmetinėti tautybę, nes kaip tik tautybės klausime mes sutinkame su dvasios gaivalais, kurie visiškai nesiduoda išaiškinti ekonomijos prietykiais.

Matyti ir socializmas numanė, kaip svarbus yra tautybės klausimas, nes bandė atsakyti jį savaip, sintezės keliu. Juk ne visi pripažindavo ir pripažįsta lig šiai dienai tautybę; tautybė perdėm kariauja su betautiškumu (kosmopolitizmu). Socializmas sakosi, atmetęs tautiškumą ir betautiškumą, išsirenkąs trečią — tarptautiškumą, tačiau tat jam nenusisekė, nes dažniausia jo

tarptautiškume randasi betautiškumas ir retkarčiais tautiškumas. Galima eiti ir toliau — įrodyti, kad ekonominis materijalizmas istorijoj nesunku sugriauti, bet tuo tarpu mums galima apsieiti ir be to.

Kitas saikas kritikoj — kaip mūsų socializmas supranta visuomenės uždavinį. Mes jau žinome, kad bendras kelias į galutiną siekimą skaitosi luomų kova, bet mums yra žinotiniau, kaip *ji turi išsireikšti dabarties gyvenimo sąlygose.* Dabartinės sąlygos, anot socialdemokratijos, pas mus esančios tokios, kad joks ramus kultūros darbas nesąs galimas. Taigi pirmų pirmiausia reikia pasidaryti tinkamas tokiam darbui sąlygas, o tokios sąlygos galima esą pasidaryti tik išgriovus senoji tvarka. Tokiu būdu išeina, kad pirmutinis uždavinys yra griovimas. Šis samprotavimas teisingas, bet tik per pusę. Niekas, žinoma, nesiginčys, kad dabarties sąlygos niekam netikusios, bet kartais stačiai negalima pradėti menkiausio visuomenės darbelio, kad dabarties tvarka visiems priėdė iki gyvo kaulo. Ale, antra vertus, ir tas žinia, kad kova gali būti sekminga tik tada, kada plačios minios apsišvietusios, susipratusios stos į kovą. Taigi išeina lyg užburtas ratas; kultūrinis darbas dabarties sąlygose negalimas, o be jo jokios naujos tvarkos įvesti negalima. Ar yra iš čia išėjimas? Be abejo yra — jis kultūriniame darbe. Tiesa, kultūrinis darbas visur sunkus, o pas mus ypač sunkus, betgi galimas.

Visuomenė, kuri nori žengti pirmyn, kuri nori susilaukti skaistesnės ateities, būtinai turi imtis už jo. Tik tas gali tvirtinti, kad kokia nors tvarka, kur nors šalia visuomenės ir skiria ją nuo geresnės kitos, kas visiškai neišmano visuomenės gyvenimo. Kad jau ir prisieina kad kas nors visuomenėj griauti, tai tas reikia daryti labai atsargiai. Juk sugriauti nesunku, nereikia didelio mokėjimo, vieko arba laiko, ale užtat begalo sunku naujai statyti. Ir griauti galop reikia tiek, kiek galima vieton išgriauto, naujo geresnio pastatyti.

Žiūrėdami iš to atžvilgio į mūsų socialdemokratiją, rasime joj daug negeistinų, kenksmingų apsireiškimų. Aš čia nutyliu apie bendrąją *su Rusijos socialdemokratija* klaidą *vesti* kartu kovą į dvi puses: politinę bei socialinę, nuo kurių laisvės daug nustoja. Mums daugiau rūpi tos ydos, kurios stačiai mus paliečia. Blo-

giausia lietuvių socialdemokratijos pusė, kad ji išskirstydama ir be to nedidelius lietuvių tautos viekus, nori juos sukelti vieną prieš kitą. Iš tokio viekų skaldymo gali tik džiaugtis lietuvybės priešininkai. Jeigu jau vienas viekų skaldymas tiek daug tveria, tai kas sakyti apie vidujinę kovą? Ir ko čia rodos būtų peštis? Juk lietuviškos mes neturime nei ponijos, nei piniguočių; kiek yra apšviestūnijos (inteligentijos) tai beveik visa gimusi iš tos pačios liaudies. Bet ne, priešais statomi tie, kurie skiriasi tik keletu dešimtinių žemės, keletu karvių ir t. t. Bet bene daugiausiai vidujinė kova vedama su kunigija. Ilgainiui gal iš socialdemokratijos galima bus visa knyga surinkti apie „kunigų negerus darbus". Ale, nereikia nė gilintis „negerų darbų" literatūron, kad išvystume, jog kovos įrankis tas, kurį, anot Kudirkos teisingo pastebėjimo, vartoja bobos, norinčios įrodyti viena kitai, kieno višta iškapstė ežias. Štai pavyzdys; imu pirmąjį, kurs pakliuvo rankon.

„Niekuomet šitiems drūtpilviams nerūpėjo ir nerūpės žmonių vargas, niekuomet jie nestojo po nuskriaustųjų pusei ir jų nepaturėjo, bet jiems terūpėjo ir terūpi tik savo nauda, tik savo pilvo išlepinimas.

„Jie buvo ir bus darbininkų priešai... Tad šalin pardavikai kunigai!" (kursivas originalo). Arba vėl, pasakys koks nors kunigas per pamokslą aštresnį žodį apie „cicilikų" raštus, arba ir stačiai juos iškeiks — ir skaitome ilgiausią apie tai korespondenciją, viršminėta prasme parašytą. Šioj kovoj lietuviškoji socialdemokratija pakaktinai parodė, kad ji politikos bei visuomenės klausimuose maža teišmano. Juk, jeigu ji norėjo veikti kaipo partija, jai galima buvo kunigijos klausimas statyti vien tik taip: ar reikalinga kunigija kaipo įstaiga, ir jeigu reikalinga, tad ar gera jos dabartinė organizacija. Bet socialdemokratija ėjo visiškai kitu keliu. Kada kunigai nurodydavo kad socialdemokratija griauja tikėjimą, ji atsakydavo, kad ne prieš tikėjimą kovojanti, ale prieš „kunigų negerus darbus". Taigi galų gale ji pripažįsta, kad kovoja ne prieš kunigiją, ale prieš kunigus, vadinasi prieš atskirus asmenis. Rodos laikas būtų ir socialdemokratijai suprasti, kad ne politinės partijos darbas kariauti su atskirais blogais apsireiškimais. Juk tuomet dėl nuoseklumo turėtų ji kovoti prieš vogimą, girtuokliavimą, nes tai be abejo blogi apsireiškimai. Ir pati

socialdemokratija, kariaudama prieš valdžią, kovoja ne su atskirais blogais valdininkais, ale su visu valdymo būdu. Be to, kaip tik socializme aiškiausiai išreikšta mintis, kad kariauti reikia ne su atskirais atsitikimais. Taigi, jeigu lietuviškoji socialdemokratija neseka net savo mokslo, tai bau pažįsta jį prigulinčiai.

Galop, negeistinas apsireiškimas socialdemokratijoj yra biurokratizmas. Gal ne vienas nustebs, ar galimas daiktas, kad aršiausias biurokratijos priešininkas būtų pats biurokratingas. Bet taip! Ir kas žin, ar nepralenkia kartais biurokratizme socialdemokratija net biurokratiją. Visus visuomenės gyvenimo apsireiškimus suvarinėti vienon vagon — biurokratijos žymė. Biurokratijai nėr ir neturi būti jokių vietinių ypatybių; jeigu kur jos apsireiškia, tai turi būti išnaikintos. Ką reiškia gyvenime pripažinimas tik vieno kurpalio mes visi gerai patyrėme, taigi nėr reikalo apie tai kalbėti. O juk ir socialdemokratija nori gyvenimą taip pat sutvarkyti pagal šablonus, tik kitus, nei biurokratija. Užteks priminus žinomą sumanymą įvesti žemės valdyme vadinamą išmitimo bei darbo saiką. Net ir socialdemokratijos liuosybė, už kurią ji kovojanti, baisiai neliuosa, nes negalime gi vadinti sumanymą liuosybe biurokratinių režimų. Ne dėl to dabartinė tvarka netikus, kad jos šablonai negeri, ale dėlto, kad ji šabloninė. Patys savim šablonai, — ar jie biurokratijos, ar socialdemokratijos, ar dar kieno, — visi lygiai geri ir visi lygiai blogi. Suprantamas daiktas, socialdemokratijai sunku pripažinti dabartinės valstijos teisės mokslą, kad pavidalai politikos gyvenimui turi tik lyg tą vertę, vadinasi, kad ištisai gerų pavidalų nėr, taigi tūlose sąlygose geresnė gali būti monarchija, tūlose respublika. Tokiu būdu savo esybe socialdemokratija labai panešа į biurokratiją. Tik vienu ji skiriasi nuo biurokratijos: pasišventime, kurio biurokratijoje nė negali būti. Nors socialdemokratija eina klaidingu keliu, nors jos darbai atneša kartais daug pragaišties, ale pasišventimo visuomenės darbui, kad ir klaidingai suprastam, niekas negali užginti.

Ir šiame pasišventime didelė galybė, kurią reikia stengtis suvartoti naudingam visuomenės darbui. Bet ar tai galima ir kaip, jei galima? — Aiškus daiktas, kad socializmas neišnyks vienoje savo dalyje — norėjime visus žmones sulyginti, norėjime išnaikinti nuskriaustųjų vargus, ale kelius, kurie veda iš žmonių nelaimės,

be abejo mainys. Jau ir dabar jis pradeda braškėti ir tai pamatuose. Jautresniųjų socialistų balsai pradeda sukilti prieš Marksą, kurs davė pakraipą ir pavidalą dabartiniam socializmo judėjimui. Jaunesnioji karta pradėjo abejodama peržiūrinėti Markso mokslą. Jos samprotavimas: „Draugas man ir Marksas, bet dar didesnis draugas socializmas". Tai pirmas žingsnis judėjime „šalin nuo Markso". Neužilgo prisieis šiam judėjimui žengti antras žingsnis, šiais žodžiais tariant: „Draugas man socializmas, bet dar didesnis draugas teisybė". Šį antrą žingsnį turės daryti pirmutinės mažosios tautos, nes tarp jų labiausia kyla tautybės klausimas. Aš čia negaliu pamatuoti šios savo nuomonės prigulinčiai, nes turėčiau nusišalinti nuo savo uždavinio. Kur kitur pasistengsiu paskiau plačiai išdėstyti tik keletu žodžių sukeltus čia klausimus. Pažymėtoji išrutula (evoliucija) ir mūsų socialdemokratijoj prasidės ir juo greičiau prasidės, juo daugiau bus apšviestos visos mūsų visuomenės gyvenimo pusės. Taigi: šviesos! daugiau šviesos!

A. Voldemaras

Davus vietos dienraštyje šiai nuomonei apie „Lietuviškąjį socializmą" redakcija norėtų, kad šis klausimas būtų ir toliau svarstomas, taigi prašome atsiliepti ir kitus lietuvius ar jie šiokios ar kitokios nuomonės būtų apie „Lietuviškąjį socializmą", ar iš vienos ir kitos pusės jį aiškintų. Tik geistina būtų, kad rašytojai rimtai apie tatai rašytų, paskui kad rašytų daugiau įmanoma ir prieinama visuomenei kalba. Šis straipsnis, šiaip jau rimtas ir įdomus, bet nustoja daug dėl to, kad daugybei „Vilniaus Žinių" ėmėjų bus sunkiai ir labai sunkiai tesuprantamas.

Red.

(Vilniaus Žinios, 1907 m. kovo mėn. 13 (26) d. Nr. 57 (666). Pirmasis lietuvių dienraštis. III metai. Petras Vileišis įsteigėjas.)

KĄ GI JIE ATSTOVAUJA?

„Liet. Ūkininko“ 13 num. Kauniečiai atstovai aiškina lietuvių visuomenei kodėl jie Dūmoj neina kartu su kitais atstovais lietuviais. Turiu prisipažinti, kad dėl to aiškinimo man nė kiek nepaaiškėjo jų elgesys. Anot jų „pažiūrų skirtumas“ buvusi svarbiausia ir vienintelė priežastis, dėlko jie atsistoję kas sau. Jie mėginę susižinoti su suvalkiečiais atstovais, ale iš pasikalbėjimo išsiaiškinę, kad jie nėsą „artimi dvasiški giminės“. Negalėdami dėlto eiti išvien, jie bent kartą per savaitę nutarę susieiti bendriems reikalams svarstyti. Kita atsukus, taip daro ne jie vieni, ale ir suvalkiečiai atstovai, taip darę pernai pirmosios Dūmos atstovai. Galop, kauniečiai atstovai sako pamokslą „Lietuvos Ūkininko“ redakcijai, gindami savo neliečiamybę nuo. . .kritikos. Anot jų „peikimas jų pasielgimo esąs juodašimčio darbas“. Jeigu prie to pridėsime mitinginius žodžius, kad jie atstovai, ginsią visus lygiai varguolius, tai turėsime trumpai suimtus kauniečių atstovų prirodinėjimus. Aišku, kad tik pirmasis prirodymas turi šiokią tokią vertę, nes jeigu elgiasi, ar elgėsi kiti panašiai, tai juk ir kitų pasielgimas nebuvo geras. Rodosi, kad reiktų saugotis klaidų, kurios padaryta praeity, o ne teisintis jomis. Taigi pereinu į pažiūrų skirtumą Lietuvos atstovijoje. Taip, pažiūrų skirtumas yra svarbi priežastis, ale tik esant daugeliui kitų aplinkybių. Nenurodydami šių aplinkybių, kauniečiai atstovai, remdamiesi ant pažiūrų skirtumo tuo pačiu išreiškia, jog jie atstovauja ne Lietuvos reikalus, ale savo nuomones. Kada gi tikrai pažiūrų skirtumas neleidžia eiti iš-

vien? Tik tada, kai jos esti arba visiškai priešingos, arba labai *dideliai skiriasi. Suprantamas daiktas, kad Puriškevičius* su Aleksinskiu niekados negali eiti išvien savo darbe, jeigu tik atskiruose klausimuose... (išdilus eilutė M. Š.)...ale mes *visi gražiai žinom, kad tokio nuomonių skirtumo nėr tarp lietuvių* atstovų. Jie visi įstoję į partijas, kurios stovi opozicijoje greta. Tiesa, tarp partijų, kuriose įsirašę mūsų atstovai, didelis *pažiūrų skirtumas, ale nurodinėti į šį skirtumą* atstovai tik tada turėtų teisę, jeigu jie būtų pirma išrišę sekančius principinius klausimus: 1) ar gali būti Dūmoj ypatingi svarbūs Lietuvos reikalai ir tiek skirtini, kad jiems reikalingas atskiras lietuvių atstovų veikimas, 2) ar reikia šių reikalų vardan lietuviams atstovams eiti išvien Dūmos darbuose. — Suprantamas daiktas, jeigu panašių reikalų nėr, arba jeigu atstovų skaldymas neturi jokios reikšmės šių reikalų išrišimui, tai tada nėr ko nė kalbėti. Visi kas kaltins kauniečius atstovus, vadindami juos Lietuvos socialdemokratų partijos atstovais, jau pačiu papeikimu vienybės ardymo, pripažino, kad tokie svarbūs reikalai yra ir kad dėl jų reikia lietuviams atstovams dirbti kartu. Suprasdami šių reikalų svarbą, vilniečiai inteligentai kvietė atstovus draugėj, aptarti Lietuvos reikalus. Jie turėjo ne tik dorišką teisę, bet ir priedermę kviesti savo tautos atstovus pasišnekėti kartu apie Lietuvos reikalus, nes kaip tik inteligentijoj daugiausiai išsireiškia atgimstančios tautos idealai. Atstovai šio užkvietimo nepriėmė. Atsisakyti jie, žinoma, turėjo teisę, ale formališką: jie galėjo užkvietusiems pasakyti — „ne jūs mus išrinkote, taigi mes nepriversti su jumis tartis". Ale juk patys atstovai pirmutiniai atmeta šią formališką teisę ir atmeta labai teisingai. Juk, apskritai paėmus, proletarijatas neturėjo teisės rinkti atstovus, o atstovai arčiausiai prie širdies stato jo reikalus, o ne rinkikų. — Taigi socialdemokratams atstovams pirma būtinai reikė ištirti virš minėtieji klausimai. Žinoma, geriausias būtų pastatytųjų klausimų išrišimas, kad atstovai būtų parodę visuomenei savo programą Dūmoje veikti, ale tas jiems nelabai rūpi. Tiesa, jie išleido atsišaukimą į visuomenę, ale visas atsišaukimas sustatytas iš to, kas paprastai kalbama per mitingus: prižadai, valdžios barimas, kova, skaisti ateitis ir

t. t. Tik tarp kitko šiame atsišaukime priminta, „kad Lietuvos gyvenimas skiriasi nuo kitų kraštų gyvenimo, kad mūsų krašto gyventojai turi savo atskirus, ypatingus reikalus“. Bet kame jie ir kokia jų svarba, apie tai nė žodžio. Kaip galima spręsti iš atstovų aiškinimo, tilpusio „L. Ūkininke“ jie su suvalkiečiais turėsią „Dūmoj ir bendro darbo“, taigi daugiausiai darbo bus ne bendro. Priminus dabar pažiūrų skirtumą, lengva suprasti, kad tas skirtumas guli „ne bendrame darbe“. Jeigu kauniečiai atstovai dėl pažiūrų skirtumo persiskyrė su suvalkiečiais, tai, tur būti, skaitė šį „nebendrą“ darbą kur kas svarbesniu nei bendrą. Gaila tik, kad jie nė puse žodžio nepaaiškino kokį darbą skaito jie bendru, o kokį ne, o juk tik žinodami tai mes galėtume spręsti, ar verta buvo dėl pažiūrų skirtumo lietuviams atstovams skirstytis. Kol to jie nepaaiškins, mes priversti būsime spėti. Bet to mes nedarysime, nes nenorime spėti svetimos minties: tegu jie patys pasisako. Bet užtai galiu ir dabar pasakyti, kad aš nežinau jokio Lietuvos reikalo, kurs galėtų visos Rusijos Dūmoj skirti lietuvius atstovus į dalis, ale aš žinau daug labai svarbių reikalų, kuriems Lietuvos atstovų susiskaldymas kenkia. Aš tyčia pabrėžiu žodžius „visos Rusijos Dūmoj“, nes tą, ką sakau apie visos Rusijos Dūmą, nesakyčiau apie Vilniaus seimą. — Dėl to ir platinasi visuomenėj nuomonė, kad kauniečiai atstovai ne Lietuvos atstovai, bet elesdekų. Matyt, kad atstovams tas labai nepatinka, jie net tvirtina, kad dar nesuspėję duoti savo darbais medžiagos panašiai nuomonei. Čia ištikrųjų reikia nusistebėti: argi jie nedavė savo pasielgimu nuo pat išrinkimo teisės tokiai nuomonei pasidaryti?! Ir ateity nuo jų pačių taktikos prigulės, kad bus apie atstovijų ar šiokia ar tokia nuomonė visuomenėj. Tai tiek dėl paaiškinimo. Galop dar noriu pridurti patėmijimą apie vieną akyvą kauniečių atstovų pažiūrą: kritika jų akyse tai noras „drėbti purvu ir visaip diskredituoti laisvės kovotoją“, noras gadinti jam darbą. Per tai kritikas tuoj pavirsta į juodašimtį. Tikrai, jeigu straipsnio gale nebūčiau radęs parašų, būčiau manęs, kad tai ištrauka iš kalbos kurio nors ministerio. Iš savo patyrimo galiu kauniečius atstovus užtikrinti, kad be reikalo jie tokios žemos nuomonės apie mūsų „minią“, tariant

jų žodžiu. Lietuva gerai supranta parlamentarinės tvarkos reikalingumą ir moka atskirti pačią įstaigą nuo vieno kito jos sąnario veikimo. Taigi paliekam sau teisę kritiškai perkratinėti mūsų atstovijos reikalus iš visuomeniško atžvilgio.

A. Voldemaras

Vilniaus Žinios, 1907 m. balandžio mėn. 5(18) d., Nr. 77.

KRITIKA - RECENZIJA

J. Totoraitis. *Die Litauer unter dem Koenig Mindove bis zum Jahre 1263.* Dissertation zur Erlangung der Doktorwuerde der hohen philosophischen Fakultaet der Universitaet Freiburg in der Schwiez vorgelegt von Johann Totoraitis. Freiburg (Schweiz) St. Paulus Druckerei 1905. 160 in 8°

1892 m. J. Latkowskis išleido monografiją apie Mindaugą,[1]) kurioj sumaniai ištyrė Mindaugo viešpatavimą ir jo reikšmę Lietuvai. Vargiai begalima paskui šios monografijos pasakyti ką nors naujo apie Mindaugą neturint naujų šaltinių. Viena, kita žinia užčiumpama nežinomuose Latkowskiui šaltiniuose gali pataisyti kai kurias smulkmenas, gali ištaisyti kai kuriuos išvadžiojimus, ale bau gali išmainyti ką nors pamatuose. Imtis antrą kartą tos pačios temos, prie dabartinio šaltinių žinojimo, mūsų nuomone negalima. Matyt, kad jautė tą ir p. Totoraitis, nes imdamas temą iš tų pačių laikų, bandė mainyti tyrinėjimo objektą. Sakau bandė, nes knygos įvardijime pastatęs temą kitoniškai, prakalboj vėl sako, kad jo darbo uždavinys „parodyti Mindaugo įtekmę į Lietuvos išsiplėtojimą"(psl. 14). Taigi galų gale, pasiėmus tą pačią temą, kurią ir Latkowskis, autoriui beliekti, iš vienos pusės, papildyti tyrinėjimus naujomis žiniomis, taisyti Latkowskio išvadžiojimai, iš kitos — apšviesti šį klausimą iš kitų pusių, neapšviestų ganėtinai. Kaip tas pasiseka autoriui, tuoj pamatysime.

Šnekant apie veikalą, pirmiausia reikia patėmyti, kad autorius perdaug įsimylėjęs į šaltinius, ne visur kaip reikiant

[1]) Mendog Krol Litewski. Krakow. 1892. 134. 8°.

moka naudotis iš istorinės literatūros. Matyt, istoriniam veikalui parašyti, anot jo, visai užtenka surankioti žinias iš metraščių ir kitų rašytų šaltinių bei sutvarkyti jas kaip nors, ir tiek. Toks įsimylėjimas šaltiniuosna daro tą, kad dažnai ne autorius medžiagą valdo, ale medžiaga autorių. Juk daugeliui svarbių klausimų šaltiniai arba visai neduoda medžiagos, arba, kad ir duoda tai labai mažai. Taigi, sekant vien šaltinius, prisieitų atsisakyti nuo daugelio klausimų išrišimo, nes medžiaga klausimų nepagamina. Gal dėl įsitikėjimo į šaltinius nesirūpino autorius pažinti visos dalyko literatūros. Nežinomus autoriui svarbesniuosius veikalus paminėsiu šnekėdamas apie atskirus klausimus.

Toliau — negalime sutikti su autoriaus darbo planu. Jeigu p. T. užsirėžė temoj apribotą laiko tarpą, tai jam reikėjo ir turėtis, o ne pradėdinėti nuo priešistoriškų laikų, kada ariškosios tautos išsiskirstė. Žinoma, galima visada išeiti iš užsibrėžtojo laiko ribų ar pirmyn, ar atgal, ale tik tada, jeigu tai reikalinga paaiškinti kuriam nors klausimui iš temos. Bet jeigu autorius ėmėsi kalbėti apie priešistorinius laikus, tai vienkart, nereikė maišyti jų su istoriniais laikias, duodant abiem laikmečiam — priešistoriniui ir istoriniui — vieną vardą „Lietuvos priešistorija", kita — reikė sunaudot visas žinias, kurias galima kur nors rasti, kaip kad mintingame Otto Hein'o straipsny „Altpreussische Wirtschaftsgeschichte"[2]) ar Mierzynskio „Romowe", o šiuodu veikalu autoriui nežinomu.

Žinodamas Hein'o straipsnį p. T. būtų galėjęs išvengti keleto faktinių paklydimų. Tiesa prof. A. Bruckneris („Starożytna Litwa"), kurio išvadžiojimais autorius naudojasi, kalbėdamas apie priešistorinius laikus, mini savo veikale šį straipsnį, ale prigulinčiai jo sunaudoti nemokėjo. Nors negalima prof. Mierzynskio veikalo vadinti nusitikusiu:[3]) ale nežinoti jo, arba tyloms praeiti istorikas neprivalo. Kadangi pats autorius ne lingvistas tai nėr nieko stebėtino, kad nemažai klaidų pridarė

[2]) Zeitschrift fuer Etnologie 22 Bd. 1890, 146-216.

[3]) Ši nuomonė apie „Romovę" priguli kun. Dr. Jauniui. Gaila, kad jo labai žinotini ir giliai mintingi patėmijimai, nežinomi mokslo žmonėms. Aš susipažinau su jais iš kun. Jauniaus prierašų „Romovėj" ir iš pasikalbėjimų su kun. Jaunium.

Lietuvos priešistorijoj, kur naudojasi lingvistikos tyrinėjimais. Teisybė liepia priminti, kad už šias visas klaidas negalima kaltinti p. Totoraičio, nes jis kartoja tik svetimas nuomones, o kad jos neteisingos, jis negalėjo žinoti. Juk kad Brucknerio, duokim, nuomonės šiame klausime neteisingos, mes žinom tik iš kun. D - ro Jauniaus aiškinimų, o negalima reikalauti, kad p. T. žinotų, ką mano apie tai prof. Jaunius.

Paimtame autoriaus laiko apruby svarbiausias klausimas, kaip Lietuvos viešpatija įsikūrė. Labai mažai įtikrinanti ir J. Latkowskio samprotavimai šiame klausime, o p. Totoraitis praeina visai tylu, mesdamas pakeliui tokį sakinį: „tuo tarpu, kai lietuviai šiauriuose, o prūsai vakaruose kariavo su vokiečiais *dėl savo laisvės, vidury įsikūrė viešpatija*" (21). Ale kaip ji įsikūrė, kurie viduriniai procesai turėjo būti Lietuvoj, kai įsikūrinėjo viešpatija jis — nieko nesako. Ir toliau autorius paliečia šio klausimo statiką, ale ne dinamiką. Matyt, jam net nežinomas mintingas prof. W. Nowodworskio straipsnis: „Jak powstala monarchija litewska?"[4]) Tiesą pasakius klausimas apie Lietuvos viešpatijos įsikūrimą labai opus. Sauja žinių, kurią mes turim iš anų laikų, neduoda pažinti ne tik atsitikimų tendencijos, ale neduoda net kaip reikiant jų rekonstrukcijos padaryti. Kol neturint kur kas tikresnių žinių, liekti imtis analogijos, o tokiu keliu išaiškinti atsitikimai visgi didelėj daly — spėjimas. Bet kitas padėjimas jeigu kalbėsime apie konstrukcijos tikrumo laipsnį. Jeigu negalima nupiešti aiškiai permatomo paveikslo, tai bent svarbesniuosius ruožus galima surasti. Taip, duokim, svarbūs faktoriai kiekvienos viešpatijos įsikūrime randasi jos geografiniame padėjime, dėlto itin svarbu patirti, ką reiškė Lietuvos įsikūrime jos geografinis padėjimas. Autorius tik iš dalies paliečia šį klausimą: jis stengiasi surasti lietuvių užgyvento ploto ribas. Tik gaila, kad jis nežinojo užsiimdamas šiuo klausimu A. Bielensteino veikalo „Die Grenze des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13 Jahrhundert" (Petersburg. 1892). Ale nežiūrint į tai, visgi p. T. kur kas plačiau ištyrinėjo Lietuvos ribas nei

[4]) Prawda, 1903 N. 3.

Latkowskis. Bet kitos klausimo pusės, tai yra, kokią reikšmę turėjo geografinis padėjimas, jis nei nejudina. Čia mus interesuoja ne tiek vidutinis, taip sakant, geografinis padėjimas, kiek kraštinis, t. y. koki kaimynai apsupė lietuvius ir koki buvo keliai, kurie jungė Lietuvą su kultūriniais centrais. Svarbiausiu keliu, mano nuomone, reikia skaityti taip vadinamą „didįjį vandeninį kelią", arba „kelią iš varingų į graikus". Kokią svarbą turėjo šisai kelias rusų viešpatijos įsikūrime ir pirmuose jos gyvavimo amžiuose, gražiai išrodė prof. V. Kliučevskis, žymiausias dabartinis rusų istorikas. Bet ligšiol dar niekas netyrė, ką jis galėjo reikšti Lietuvai, juk jis ėjo arti Lietuvos, iš dalies per Dauguvos sistemą.

Ačių archeologijos tyrinėjimams mes turim žinias apie kitą kelią, kurs jungė prūsus su Italija, ir ėjo per Karnuntą[5]) (Carnuntum), netoli nuo Vienos. Šiuo keliu prūsai varė prekybą iki pradžiai XI amžiaus, o spėjant iš arabiškų šaltinių — gal ir vėliau.[6]) Taigi Lietuvą siekė dvi kultūringi srovi iš dviejų žymiausių šaltinių — Bizantijos bei Italijos, ale abi srovi, galų gale, per slavų tarpininkavimą.

Kitas svarbus klausimas šioje problemoj, trumpai sakant, kas buvo Lietuvoj prieš įsikuriant viešpatijai. Pasistatę šį klausimą, mes esame kur kas blogesniame padėjime. Jis galės būti ganėtinai išrištas tik tada, kai Lietuva bus ganėtinai ištirta archeologijos tyrinėjimais, o tas darbas dar tik tepradėtas ir varomas labai - labai pamaži. Tai Didžiajai Lietuvai, o Prūsų Lietuvai jau ir dabar turim žinių kurios leidžia pažvelgti truputį jos vidurinin gyveniman. Juk jau Wulfstanas ten randa „cyninge, ricosan, umpedingan, peowan", t. y. kunigus, turtingėlius, beturčius, vergus. Taigi mes turim čia jau organizuotą tūlą draugiją, kurioj jau žymiai išsireiškia tarp luomų skirtumai teisiniai ir socialiniai. Ką žinom apie Prūsų Lietuvą, to galima laukti ir Didžiojoj, nes, be abejo, žymaus skirtumo vienur bei kitur negalėjo būti.

[5]) O. Hein. Altpreussische Wirtschaftsgeschichte psl. 212. Apie Kernuntą žr. Dr. J. Jung. Grundriss der Geographie, von Italien und dem Orbis Romanus. 2 Aufl. 1897, psl. 133, 134.

[6]) O. Hein. Ibid 212.

Aš čia negaliu leistis gilian klausiman, kaip įsikūrė Lietuvos viešpatija, o juo labiau — bandyti jį išrišinėti, ale noriu nurodyti, kaip klausimas metodiškai turi būti statomas. Žinoma negalima iš autoriaus reikalauti, kad jis būtinai imtųsi rišti vieną, ar kitą problemą, ale jeigu jis atsisako nuo šios problemos, tai turi vardan moksliškumo, atsisakyti aiškinti ir spręsti visus surištus su šiuo klausimu faktus, nes jam liekti tik subjektivinis mastas (kriterijus), o juk istorinius apsireiškimus tegalima aiškinti ir spręsti vien iš to, kaip anuomet buvo į tai žiūrėta, o ne kaip dabar žiūrima. Ne bergždžias būtų buvęs darbas surasti, kad ir pliki tikri faktai, nes moksle tai yra „Vorarbeit" — priruošiamas darbas. Ale p. Totoraitis, apėjęs svarbųjį klausimą, visgi sprendžia kitus atsitikimus. Taigi nėr nieko stebėtino, kad jo tvirtinimai dažnai apsilenkia su teisybe.

Anot autoriaus išeina, duokim, kad lietuviai buvę plėšikai, laukinės gaujos (149 psl.). Tai parodo, kad vargiai ar suprato pats autorius savo žodžių prasmę, nes kur kitur pats sau prieštarauja. Jeigu lietuviai mokėjo susivieninti, įkurti viešpatiją stiprią, galingą, t. y. pereiti draugijinio gyvenimo augštesnian laipsnin, tai jau jie ne laukinės gaujos. Jeigu jau lietuvius taip vadinti, tai su lygia teise tą pat galima pasakyti ir apie autoriaus proteguojamus vokiečius. Patvirtinimui užteks nurodžius Mindaugo laikuose žinomas eilias, kad Vokietijoj:

Reiten und rauben ist es keine Schande,
Das tun die besten im Lande.

Ale čia mažmožis. Paimkim didesnius autoriaus išvadžiojimus, kaip kad nuomonę apie reikšmę pirmųjų susidūrimų su vokiečiais. Štai ji:

„Ligšiol apsvarstytoji kova lietuvių su vokiečiais pirmiesiems turėjo didelę reikšmę. Per ją susidūrė jie su kultūriška tauta, kurios jiegą, drasą, karės būdą bei apsiginklavimą pažino ir pramoko branginti šiuo keliu. Kaip iš kultūriško atžvilgio, taip ir iš strategiško, šis susidūrimas, kaip tai toliau pasirodys, lietuviams turėjo didelę svarbą. Iš vokiečių išmoko lietuviai kariauti dėl savo tėvynės neprigulmybės, pažino vakarų papročius ir kultūrą, tapo priruošti krikščionybei priimti," (44, 45). Beveik kas žodis — klaida. Istorija ganėtinai parodė, kad tauta, jeigu, ji nori atnešti savo kul-

tūrą svetimai tautai, turi ateiti žemdirbiu, laukininku, o ne paveldėtoju, ponu. Antropologija dar toliau eina savo reikalavimuose šiame įžvilgy. „Tauta tik tada linksta kitosios gyvenimo būdui, papročiams, kai prasideda su šiaja kraujo mišinys, ir, kada ji, kaipo stipresnė, svetimą kraują asimiliuoja.[7]) Apskritai klausime apie prietikius lietuvių su vokiečiais turim apsistoti šiek tiek ilgiau, nes jie esą Latkowskio neteisingai apspręsti ir pertai autorius apšviečia juos kitoniškai. P. Totoraitis taip samprotauja: Kryžiuočių uždavinys buvęs — įvesti Lietuvoj krikščionybę, ale mat, „tik tada galima būtų buvę žengti pirmyn, jeigu kaip Livžemėj — pirma būtų šalis kryžiuočių užkariauta ir tik paskui krikščioninta". (christianisiert) (93). Taigi „ordinas su didelėmis aukomis turtu bei krauju pradėjo drąsiai ir su džiaugsmu pildyti uždavinį lietuvius krikščioniškai kultūrai atkreipti" (119). Jis išsiuntęs „pirmuosius tikybos pionierius pas laukines lietuvių gaujas" (zu den wilden Litauerhorden) (149), jis be baimės prasimušęs į stabmeldžių amžinąsias girias." (151) Taigi „paskui kryžiaus karių ilgos eilios, kurios tęsėsi dar ištisą šimtmetį, jis pasiekė galop, kad didysis Lietuvos kunigaikštis Jogaila sankalboje su ordinu 1382 m. apsiėmė padaryti krikščionybei įėjimą visoj lietuvių tautoj per ketverius metus". (153) Aš tame klausime esmi griežtai priešingos nuomonės, būtent, kad kryžiuočiai sutrukdė Lietuvos kultūrinį ūgį ilgam laikui ir taip sakant, padėjo pamatus tautiškam Lietuvos sunykimui. Polemizuoti su p. T. nėr reikalo, nes abudu šnekėtumėm apie vieną daiktą nevienodai jį suprasdami: aš žiūriu į tą istoriškai, iš atsitikimų tendencijos, o p. T. iš savo subjektivinio pažvelgimo kaip jau priminiau apie tai augščiau. Nors šis klausimas pats per save itin žinotinas, ale ne čia vieta plačiai jį gvildenti.

Baigdamas svarstyti reikalą, turiu apsistoti dar prie klausimo apie Mindaugo apostaziją. — Apskritai apie bažnytinius prietikius Mindaugui viešpataujant, nekalbėsiu, nes jie autoriaus gan teisingai apšviesti, išskyrus tik tuos, kurie arti surišti su apostazijos klausimu. Tik pakeliui turiu užtėmyti, kad p. T. nesinaudojo įdomiu bažnytiniuose klausimuose Wl. Abrahamo veikalu[8]), iš ku-

[7]) H. Driesmans Rasse und Milieu. Berlin. 1902, 71 psl.

[8]) Powstanie i organizacija kosciola lacinskiego na Rusi. T.I. Krakow.

rio būtų galėjęs apšviesti plačiau šį klausimą — Mindaugo biografui turi rūpėti klausimas apie apostaziją, nes jis turi gan žymią reikšmę apsprendžiant Mindaugo veikalus. —J. Latkowskis padavęs aštriai kritikai visus šaltinius, gan įtikrinančiai parodė, kaip galėjo ir turėjo pasidaryti nuomonė, jog Mindaugas, pametęs krikščionybę. Prieš visus šaltinius šnekančius apie apostaziją, jis pastato vieną, ale labai autoritetingą. Popiežius Klementas IV buloje 1268 m.[9]) peikdamas jo užmušėjus, vadina Mindaugą skaisčios atminties (clarae memoriae), o jis be abejo turėjo žinoti kas dedasi Lietuvoj. P. Totoraitis turisi senosios nuomonės, kad Mindaugas metęs krikščionybę. Taigi jam reikia išaiškinti, kodėl popiežius apostatą vadina skaisčios atminties, nes tai, kaip sakiau, vienintelis Latkowskio pozitivinis argumentas. Anot autoriaus, jeigu popiežius, rašydamas čekų karaliui Ottokarui II pasodinti Lietuvos sostan kataliką kunigaikštį vieton stačiatikio Švarno, neužslėpęs būtų Mindaugo apostazijos, tai būtų sumažinęs pas Ottokarą norą (Beweggrund) kištis į Lietuvos dalykus. Tokio aiškinimo aš visai negaliu suprasti. Vientara, sunku tikėti, kad Ottokarui nežinomas būtų dalykų stovis Lietuvoj, nes popiežiai nekartą kreipėsi į Pragos antvyskupį dėl bažnytinių Lietuvos reikalų, kita — man neaišku, kodėl Ottokaras noriau prilaikytų katalikybę tada, jeigu Mindaugas nebūtų buvęs apostatas ir atbulai.

Toliau p. Totoraitis aiškina, kad gražiai minėdamas Mindaugą popiežius Klementas IV turėjo omynėje, jog Mindaugas pavedęs Lietuvą apaštališko sosto autoritetui ir to neatšaukęs, bentgi formališkai. „Popiežiaus raštuose tariama" — esą — „ne apie ištvermę krikščionybėj, ale apie teisinį ryšį (rechtliches Verhaeltniss) tarpu lietuvių viešpatijos ir apaštališkojo sosto, nes ryšys — neatšauktas — ir tada dar tęsėsi". Toks aiškinimas tik tada galėtų turėti prasmę, jeigu autorius būtų parodęs, kad popiežiui panašūs ryšiai buvo naudingi ir kad popiežius su Mindaugu buvo du kontragentu, padariusiu sutartį, kurios išpildymo reikalauja vienas jų. — Aš nežinau, ar reikia prirodinėti, kad visų mažiausiai rūpėjo popiežiams teisiniai ryšiai. Juk visiems žinoma popiežijos teokratinė teorija pa-

[9]) Theiner. Vetera Monumenta Poloniaet Lithuaniae, 1, CL.

gal kurią popiežija skaitėsi visokios svietiškos valdžios šaltinis; visiems žinoma, kaip ji griovė nepaklusnių karalių sostus, skirstė žemes, jai neprigulinčias. Net ir pačiam Mindaugui popiežius suteikė teisę valdyti žemes, kurias Mindaugas kada nors užkariaus iš rusų bei jotvingių. Ale galima dar toliau eiti. Jeigu kam, tai popiežijai teisiniai ryšiai būtų buvę painūs. Juk su stabmeldžių bei kitatikių šalimis ji galėjo elgtis kaip tinkama, o jos autoritetui pavestose šalyse visgi reikė užlaikyti tūli formališkumai. Taigi, mano nuomone, p. Totoraičiui nenusisekė išaiškinti reikalingoj jam prasmėj viršminėtąją bulą, ir tikriesiems šaltiniams nesant, geriau turėtis šiame klausime J. Latkowskio nuomonės.

Apleisdamas kitas smulkmenas — mažus faktinius paklydimus — noris dar pasakyti porą žodžių dėl rašymo Mindaugo vardo. P. Totoraitis visur vartoja Mindovė, ale kodėl pasirenka šią lytį — nieko nesako. Apskritai visur geriau vartoti lietuviškus vardus, kaip jie įrašyti rusų metraščiuose, nes ten jie užrašyti kur kas geriau — tiek geriau, kad kai kada galima surasti tikrą jų lietuvišką lytį. Bet kurią lytį išrinkti, kada jos ir rusų užrašuose svyruoja, kaip, duokim, Mindaugo vardas, sunku pasakyti ir nenorint imti pirmą pakliuvusį, reikia speciališkų filologiškų tyrinėjimų. Iš to kas pasakyta aišku, kad vardo Mindovė negalima vartoti. Aš vartoju lytį Mindaugas[10]) mūsų kalbos žinovams patariant.

A. Voldemaras

[10]) Mums matos, jog Mindaugo vardas buvo užrašytas kronikose M i n d o v c su c ant galo, ištariamu latiniškai kaip k. Tą c perrašinėtojai perkeitė į e, iš čia ir pasidarė M i n d o v e, taip pat, kaip mūsų garsaus kun. Daugšos lat. parašas D a v c s z a pavirto į D a v o s z a. Žiūr. Theiner. Monum. Lith.

(Draugija, 1907 m. sausio mėn. Nr. 1. Naujų knygų recenzijos. 175-181 psl.)

Homėro *Odisėja*. Vertė D - ras Ralys. Kaunas 1921 m. Kaina 40 auks. Švietimo Ministerijos leidinys. 290 puslapių.

Da i monti sorridenti nel sole mattutino
Scende l'epos d'Omero, che va fiume divino
Popolato di cigni pe 'l verde asiaco pian.

Šian paveikslan besišypsančių kalnų, nuo kurių leidžiasi į žaliuojančią Azijos lygumą, galinga upė, pilna gulbių, suėmė Omero poėzijos atsiradimą žymiausis Italijos XIX šimtmečio poėtas Džiozue Karduči. Paveikslas labai gražus ir tikslus. Kas gi iš tikro Omėro dainos, jei ne poėzijos rytas. Rytas saulėtas, ramus. Žaliuojanti aplinkui gamta — kalnai ir lygumos — džiugina akį, bet nebaido. Platus, plaukiąs it upė, pasakojimas, tarsi gulbių giesmės, traukia saviep širdį.

Trejetas tūkstančių metu praėjo nuo šiuo žydro poėzijos ryto, kurs slėpė savy daug pažadų karštos ir audringos dienos. Nenuvyto per šį ilgą laiką jos žaluma, neišdžiūvo gausioji upė. Šiandien, kaip ir prieš tris tūkstančius metų, sťovi galinga epų[1]) poėzija ir ne mažiau žavi klausytoją. Dvasia epų liko ta pati, nors per ilgus šimtmečius jie davė gyvenimą, gaivino ir maitino visas atsiradusias vėliau pasaulio literatūras.

Iš jų prasidėjo antra senovės didžioji literatūra — romėnų. Livius Andronykas mokyklos reikalams išvertė juos lotynų kalbon.

[1]) Lietuviškai geriausi vartoti epai, o ne epas, nes ir graikiškai buvo vartojama daugiskaita.

Silpnutis tai buvo vertimas, bet pasakojimų įdomumas ir paveikslų gražumas taip galingai veikė į klausytojus, kad jį dar skaitė ir tada, kai pati romėnų literatūra turėjo jau savo tautinį Omėrą — Vergilijų. Aš pasakiau klausytojus, o ne skaitytojus, nes senovėje niekas nemokėjo skaityti tylomis. Kiekvienas, net pats sau skaitydamas, skaitė balsu, vadinasi buvo kartu ir klausytoju. Todel jis geriau ir giliau jautė poėzijos grožę, nei mums tai leidžia tylus skaitymas, prie kurio žūsta daug ir žodžių armoningumo ir ritmų sklandumo.

Kai vėliau, anot Oracijaus, užkariautoji Graikija užkariavo savo užkariautojus, platindama pas juos savo kalbą ir literatūrą, nebuvo reikalo gerinti Omėro vertimą, nes pats originalas liko priverstinas. Be to, norėdami pavyti visur graikus, romėnai pradėjo netrukus ieškoti savo tautinio Omėro. Susilaukę Enijaus, jie didžiavosi ir lygino jį su Omėru — alter Homerus.

Bet tik Vergilijui buvo lemta prisiartinti prie graikų korifajaus ir per visą viduramžį Vakaruos užtemdyti graiką, kurio kalba radosi tenai visai nežinoma. Visam viduramžiui poėtu buvo Vergilijus, kurį bažnyčia norėjo net įskaityti į šventuosius, o bendra nuomonė vertė žiniuoniu (Vergil enchanteur).

Vis del to ir Omėras nebuvo galutinai užmirštas. Trojos likimas traukė saviep visų smalsumą. Tik viduramžiui pasakojo apie juos ne pats Omėras, o menkiausia knygutė, kurios autorium skaitėsi Diktis iš Krėtos, dalyvavęs Trojos kare ir užrašęs, ką te matęs!

Prasidėjus atgijimui vėl skaisčioje šviesoje pasirodė Omėro poėmos. Bet jomis gėrėtis dabar tegalėjo tik nedidelis skaičius rinktinių žmonių. Jo kalba niekam nebuvo suprantama, ir jos reikėjo mokytis, gerokai laiko jai paskiriant. Bet ne jos vienos reikėjo besimokyti. Visas tas pasaulis, kurs tiek gyvai išeina pas Omėrą, reikėjo pažinti skyrium. Juk norint pažinti poėtą, maža mokėti jo kalbą. Vienos italų kalbos neužtenka skaityti Dantės „Dieviškajai komedijai", lygiai kaip neužtenka anglų kalbos mokėjimo suprasti Šekspyro dramoms.

Jei tokiu būdu skaitytojas nebegalėjo prieiti prie poėto, tai reikėjo, kad poėtas pas jį pats ateitų. Kitaip betariant, prisiėjo versti Omėrą, lygiai kaip ir kitus svetimus ne tik senovės, bet ir naujųjų laikų rašytojus, į tautines kalbas. Išvertus jį, darbas moky-

tis svetimos kalbos buvo pašalintas, bet tų laikų būvio ir dvasios pažinimas liko, kaip ir pirmiau, būtinai reikalingas. Gali būt net daugiau, nes pats jau kalbos mokymasis atskleidžia daug tos tautos dvasios ir kultūros ypatybių. Neturint šių žinių nedaug teduos poėmų skaitymas, ir greičiausiai jos pasirodys visai nuobodžios.

Atėjo metas, kad ir mes, lietuviai, susilaukėm Omėro savo kalboj. Šį didelį žygį atliko d - ras Ralys ir juo įgijo nemaža nuopelnų ne tik mūsų literatūroje, bet apskritai mūsų dvasios kultūroj. Tai pirmasis vertimas Omėro lietuvių kalbon. Pirmasis, — argi tai reiškia, kad bus dar kitų vertimų to paties poėto? Mes jų norėtum ir ne del to, kad vertimas būtų nevykęs, — apie patį vertimą mes pakalbėsime netrukus, — bet kad paprastas vertimų likimas tobūlintis pamaži. Kitose literatūrose yra po keletą vieno veikalo vertimų.

Ką juk reiškia versti? Daugumui rodosi tai lengvas dalykas. Iš kiekvieno vertimo reikalaujama, kad jis būtų kiek galima, artimas originalui. Artimumo, rodos, nesunku pasiekti: reikia tik kiekvienam originalo žodžiui rasti atatinkamas savo kalboje. Taip mąstant, vertimas prozos rodosi visai nesunkus daiktas. Sunkėliau šiek tiek su eilėmis, nes čionai reikia žiūrėti dar ritmo. Juk pastatę savo kalbos žodžius po originalo žodžiais, negausime ne tik to paties ritmo, bet dažniausiai jokio, vadinasi eiles paversim proza.

Bet didžiausia klaida manyti, kas vertimas žodis žodin yra tikras vertimas, vadinasi — geras. Juk vertimo tikslas užvaduoti originalą, kitaip betariant, duoti skaitytojui visai tokį įspūdį, kokį jis gautų iš originalo. O įspūdis painus dalykas. Vienas žodis, kartais tik jo priegaidė, jei netinkamai pavartota, sugadina visą įspūdį.

Ir kas svarbiau, kalba susideda ne iš atomų žodžių, o iš jausmų, paveikslų, minčių, kurie reiškiami sakiniu, arba net keleta sakinių. Del šios priežasties vertimas „žodis žodin", pažodžiui, toli gražu nebus tikras, nes jis užmuš visai įspūdį. Ir dažnai toks pat įspūdis įvairiose kalbose gaunamas įvairiu pasakymu. Geriausiai apsireiškia tai patarlėse. Dažnai išvertę patarlę žodis žodin visai ją užmušame, nes vieton gyvos ir raiškios minties tepasilieka žodžių krūva, be jokios reikšmės. Bet jei pradedame dai-

rytis savo patarlėse, surandame neretai saviškę lygiai tos pačios reikšmės, nors joje nėr nė vieno to paties žodžio.

Vertimo sunkenybė didėja, kada mums tenka versti poėzijos veikalas. Visur ir visada poėzija turi savo skirtą žodyną kurs vartojamas tik joje vienoje, bet niekur kitur. Paimkime kad ir mūsų žirgą. Tai žodis išimtinai poėzijos. Jei kas rašytų: „Jonas pasikinkė žirgą ir nuėjo artų", sukeltų tik šypterėjimą. Arba vėl poėzijoj pasakęs „pabalnojo arklį", pasiektų to paties.

Žinoma, poėtinis žodynas niekur nėra duotas iš anksto visoje pilnumoje. Jis auga kartu su pačia poėzija. Ir juo aukščiau stovi kuri literatūra, juo turtingesnis jos poėzijos žodynas.

Iš čia išeina kiekvienam vertėjui dvilypis uždavinys — mokėti gražiai ir autoriaus kalbos poėtinį žodyną ir savo gimtosios, kurion jis verčia. Senovės literatūrų, kurios jau baigė savo gyvenimą, poėtinis žodynas irgi užbaigtas ir iš dalies ištirtas: Sakau iš dalies, nes šios rūšies tyrinėjimai ne labai senai tepradėti ir toli gražu jiems iki galo. Vis delto jie žymiai palengvina apsipažinimą su poėzijos kalba, beskaitant pačius literatūros veikalus.

Kitas artimas poėzijos kalbai daiktas, — tai jos teknika. Poėzija savo pagrinde taipgi turi daug ir amato, kurio galima išmokti ir reikia mokytis. Gabumas ir teknika — štai poėzijos pagrindas. Dažnai buvo bandyta suvesti ją vienan šių dviejų daiktų. Jau senis Oracijus sako:

> Natura fieret laudabile carmen an arte,
> Quesitum est.

Šian klausiman, ar poėto gabumas, ar jo mokėjimas duoda gražu veikalą, jis atsako, kad nei mokslas be gabumo, nei gabumas be mokslo neturi vertės.

Tik gabumo mes negalime suvesti į jokius dėsnius. Tai gamtos slaptinga dovana. Bet užtai mes galime gražiai pažinti tekniką. Ir kiek ji reiškia net ir didžiausiam genijui, galime matyti iš Vergilijaus pavyzdžio. Graži Heinze's knyga apie jo epų tekniką[2]) turi labai daug pamokoma.

[2]) Heinze „Vergils epische Technik."' 2 Aufl. Lpzg. 1908.

Dabar taikindami šias visas pastabas į Omėro poėmų sulietuvinimą, mes iš anksto matome, kiek buvo sunkenybių vertėjui, kurios reikė įveikti. Mūsų poėtinis žodynas daugiausia susideda iš to, ką yra pati tauta lig šiol pagaminusi. Dainos ir pasakos — štai kur reikia ieškoti pažinti lietuvių poėzijos kalbą ir tekniką. Tik nereikia manyti, kad čionai mes galėsime semti pilnomis rieškučiomis. Mes turime daug ir savotiškos medžiagos tautos lirikai, bet epams tai netinka, arba bent mažai tepritinka. Lietuvių lirikos poėtinė kalba jau pradėta tyrinėti. Olandas dr. fan der Melenas parašė knygą apie gamtos prilyginimus mūsų dainose ir raudose (Dr. R. van der Meulen Die Naturvergleich in der Liedern und Toten klagen der Litauer Leiden 1907). Užtenka pavartyti šią knygą, kad pastebėtum, jog šie gamtos prilyginimai negalėtų atstoti Omėro gamtos palyginimų. Bet vis delto reikia studijuoti papildant pasakų stiliaus ypatybėmis. Juk epai ne kas kitas, kaip pasakos, tik ritmuotos. Toki tyrinėjimai ne tik duotų atskirų perlų, bet, kas svarbiau, nudažytų patį stilių, darytų jį lietuviškesnį.

Toks ruošos darbas reikalingas vertėjui. Nuo šios ruošos žymiai prigulės, kiek ilgai užsiliks pats vertimas skaitytojų rankose. Juk jei kartą versti daiktai prisieina paskui iš naujo versti, tai daroma dažnai del to, kad poėtine teknika labai pakyla, ir išreiškimo būdai pasidaro įvairesni ir turtingesni savojoj poetinėj kalboj. Tas leidžia arčiau prieiti prie originalo. Oracijus labai gražiai aprašė kalbos gyvenimą, prilygindamas ją medžiui, kurs nuolat maino lapus:

Ut silvae foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas.
Et juvenum ritu florent modo nata vigentque.
Debemur morti nos nostraque...

Jei galutina išvada, kad viskas turi mirti, truputį liūdnoka, bet labai pareina iš paties poėto ar jo vertėjo užsilikti ilgą laiką.

Po šių bendrų pastabų, kurios mums duoda mąstą įvertinti literatūros verstiems veikalams, eisime dabar prie d - ro Ralio Odisėjos vertimo.

Pradėsime iš knygos paviršutinio vaizdo. Odisėja sudaro gražią raiškios spaudos knygą, kurią malonu imti į rankas. Tai ne menkniekis. Gerai knygai tinkamas formatas, graži spauda ir

geras popierius vis tiek, ką gražiai moteriškei gražūs rūbai: jie didina prigimtą grožę.

Šiuo žvilgsniu galima padaryti tik vieną užmetimą. Visur įprasta klasikų eilias skaityti po 5, dedant pakrašty atatinkamus skaitmenis. Nežinia, kodel d-ras Ralys ne visai sekė šį pavyzdį. Pirmosios keturios dainos nenumeruotos. Pradedant penktąja įvesta numeracija ir išlaikyta iki galui, bet, nežinia kodel, tik po dvidešims eilių. Kadangi sunku, kad vertime atatiktų eilia originalo eiliai tai geriausia įvesti buvo numeracija po 10 eilių.

Gal ne pro šalį bus priminus ir kitą daiktą. Vertėjas nesako, kokį Omėro leidimą, betariant tekstą, padėjo savo vertimo pamatan. Juk varijantų yra nemaža ir todel reikia apsistoti prie kurio teksto ir pateisinti jo pasirinkimą. Žinoma, varijantai liečia daugiau smulkmenas, bet ir su jomis prisieina skaitytis. Be to, gal reikėjo vertėjui skaitytis ir su vadinamomis atetėzėmis. Juk ištisos eilės, kartais net keletas jų, pripažinta „netikromis". Kai anksčiau visi tikėjo buvimu dainiaus Omėro, netikros eilės reiškė, kad jos nebuvę sudėtos jo paties ir tik vėliau įterptos. Dabar visų mokslininkų bendra nuomonė, kad ne Omėras, jei kada toks žmogus ir buvo pasauly, sudėjo poėmas, bet kad jos atsirado po truputį ir kaipo daugybės dainių darbo vaisius. Tada reiškia „netikros" eilės tik tiek, kad jos ne vietoje stovi ir gadina pasakojimą arba aprašymą.

Pavyzdžiui paimsime aprašymą, kaip pasiruošus žengia Atėna iš dangaus, dievų tarybai pasibaigus, lėkdama Odisėjaus namuosna pas Telemaką (originalo I dainos eilios 97-101). Vertime jos taip skamba:

Taip prakalbėjus, parišo po kojų gražiausias papėdžias
97. Jos iš ambrozijos buvo darytos ir aukso ir lengvai
Nešdavo ją vandenyno viršum ir per žemės platybes.
Rankon pasiėmė ietį galingą, su aštriojo vario galūne
100. Tvirtą ir ilgą ir sunkią, kuriąja malšina eiles ji
Vyrų - herojų, kuomet užsirūstin' galinga tėvainė.

Jau senovėje Aristarkas pripažino šias eilias „netikromis" del įvairių priežasčių. Miesto Masilijos (dabarnykštis prancūzų Marsei) egzempliory šių įtartinųjų eilių visai nebuvę. Primenam, kad

senovėj kiekvienas veik miestas turėjo savo Omėro leidimą, kaip šiandien pasakytum.

Mūsų dienų leidimai ne varo visai laukan „netikrųjų“ eilių, bet vis dėlto jas išskiria iš kitų. Tai daroma dviem būdais: jos gali būti paliktos tekste savo vietoje, bet tada jos būna padėtos kabutėse; arba jos iškeliamos iš teksto ir tada dedamos puslapio apačioje. Vertimui gali atatiktų geriau antras būdas, nes skaitytojas tada turėtų iš eilios tik tikrąjį tekstą, kurį galėtų skaityti be pertraukos.

Tie trūkumai, apie kuriuos lig šiol kalbėjome, daugiau pridera teknikai. Bespausdinant sekančią laidą, kurios be abejo per metus kitus prireiks, visi jie lengva prašalinti.

Jų skaičiun reikia įtraukti ir spaudos arba rašybos klaidas, kurių yra daugėliau, nei tokioje knygoje leistina būtų. Tos klaidos, kurios pačios metasi akin, galima atitaisyti pačiam skaitytojui. Bet yra tokių, kurios nebus pastebėtos, nes jos duoda prasmę, tik visai kitą, nei originale. Štai, sakysime, 20 eilutėj XXIII dainos Penelopė, išžadinta iš miego, sako, kad ji nebuvo taip saldžiai miegojusi nuo tos dienos, kai Odisėjus išvyko „Savo laivais į Prakeiktroją — vadas tegul jos pražūna!“ Ką čią Penelopė keikia, klaus skaitytojas, garbingą senelį Priamą ar narsųjį jo sūnų Ektorą? Nei vieną, nei antrą, bet Trojos vardą. Kitoje vietoje randasi tas pats puseilis, kur vieton vado tikrai padėta vardas (XIX, 266), kaip to reikalauja originalas.

Manau, taipgi retas skaitytojas susipras, kad VI dainos 12 eilutės „Jojo sūnus Alainojus“ yra ne kas kitas, kaip Alkinojus.

Šiuose atsitikimuose aiškiausios yra spaudos klaidos, bet aš buvau dar užsiminęs ir apie rašybos klaidas. Tikroje žodžio prasmėje jų yra nedaug. Sakysime, perdėm vartoja vertėjas „valkiata“ vieton valkata arba valketa, deliai ir t. t. Minėdamas rašybos klaidas aš įskaičiau josna vieną dalyką, kuriam gali pavadinimas ne visai atatinka. Aš kalbu apie graikiškųjų vardų ištarimą ir rašymą. Man dažnai buvo sunku suvaikyti, kodėl vertėjas panorėjo juos taip rašyti, kaip jis iš tikrųjų rašo. Sakysime, neradęs lietuvių kalboje tinkamo vardo piktosioms dvasioms, kurios graikiškai vadinasi „Kėres“, jis palieką tą pati žodį, tik graikų ilgąjį „ė“ išreiškia lietuviškai per *„ie“ rašydamas „kieros“.*

Arba kad ir patį veikalo vardą jis rašo „Odisėja“ su ilga „ė“,

Graikiškai čia buvo dvibalsis „ei“, kurs vėliau virto ilga „ė“. Jei vertėjas įveda minkštinimą, tada jam reiktų rašyti tik Odiseja. Sunku taipgi išaiškinti, kodėl jis vartoja didvyrio vardą formoje „Odisėjas“, o ne Odisejus, kas būtų arčiau graikų originalui.

Mūsų nuomone, bendras del vardų būtų dėsnis — artintis, kiek galima prie graikų ištarmės, vadinasi — vartoti tie patys balsiai ir priebalsiai. Kadangi graikų kalboje nebuvo z, f, ch, tai jokios prasmės nėr jų vartoti graikų žodžiuose. Einant šiuo dėsniu reiktų rašyti Nausika, Peisistratas, Pajakai, Telemakas, bet ne Nauzikaja, Peizistratas Feakai, Telemachas, kaip vartoja vertėjas.

Varduose reiktų, be to, daryti skirtumas: vieni lieka savo išvaizdoj, kurią turi graikų kalboje, kiti verčiami lietuvių kalbon. Pirmojon grupėn įeina visi asmenų ar vietų tikrieji vardai, kiton personifikacijos. Nors Penelopa tereiškia antį, bet juokinga būtų Odisėjaus žmoną vadinti antimi. Ir visai tikslu nevartoti „Helios Hyperionos“ bet sakyti Saulius, sūnus Aukščiausiojo. Išskirti, kurion grupėn koks vardas priguli, tegalima tik nusižiūrint į tai, kaip jis rodėsi senovės klausytojams graikams, ar jie juto tenai personifikaciją, ar ne.

Nurodytieji daiktai taipgi lengva pataisyti prie sekančios laidos, kaip ir tekniniai trūkumai.

Greta jų yra kitų trūkumų, del kurių mes turime plačiau pakalbėti. Niekas neturi stebėtis jų buvimu. Anot Oracijaus, kurį mes jau nekartą minėjome, apsnūsta kai kada ir didysis Omėras. Juo labiau suprantama tai pas jo vertėjus.

Aš jau minėjau aukščiau, kad versti reiškia sukelti klausytojui ar skaitytojui tuos pačius jausmus, arba jiems suteikti tuos pačius paveikslus, kuriuos sužadina originalas. Čia, kaip buvo pastebėta, veik viskas pareina nuo poėtinės kalbos vaizdingumo. Šiuo žvilgsniu pilnos lygybės tarp dviejų kalbų niekados nėra, ir todėl visada vertimas yra tik apytikris. Lietuvių poėtinė kalba dar nėra tiek turtinga, kad galėtų šiandien atvaizdinti visą Omėro poėzijos įvairumą ir turtingumą. Bet ji daugiau nei kuri kitu gyvųjų kalbų turi poėtinei kalbai užmazgų, kurios išsivysčiusios leis mums susilyginti su originalo gražybėmis.

To dėlei pas mus daugiau nei kur kitur vertėjas daro didelį kūrimo darbą. Sekant Omėru pasisekė d - rui Raliui atnešti mūsų

poėtinėn kalbon daug gražių paveikslų ir atskirų išsireiškimų, kurie joje amžinai liks. Jei aš norėčiau ieškoti pavyzdžių mano tvirtinimui patikrinti, galima būtų jų rasti veik ant kiekvieno puslapio. Pavyzdžiui paimsime audros aprašymą, kurią sukėlė Poseidonas Odisėjui besiartinant prie Pajakų salos, kad dar daugiau iškentėtų didvyris vargo pirma nei namo pagrįš.

„Taip jisai taręs, iš visur surinko tuoj debesius juodus
Sudrumsdė jūrą su trišakiu savo ir audrą užleido.
Kuo įvairiausiųjų vėjų. Užklojo tuoj debesys žemę,
Lygiai ir jūrą: sutemo lyg naktį rudens kuotamsiausią,
Šniokšti pradėjo kartu visi vėjai: ir Euras ir Notas,
Taipogi Zepyras smarkus ir Borejus, tarp aitro užgimęs.
Kalno didumo sukėlė bangas".
(V. 282 ir skk. spaudos klaidos mano ištaisytos).

Sulyginus šį aprašymą su originalu tuoj pastebi, kad jis nė kiek neužsilieka savo gražumu. Pastebime kartu, kad tai tikras, bet ne vergiškas vertimas. Pasidariusiai tamsumai išreikšti imtas mums įprastas tamsios rudens nakties vaizdas, kurį mes žinom savo krašte. Mažiau mums būtų suprantamas originalo vaizdas „iššskrido naktis iš dangaus.

Tolimesnio tobūlinimo žvilgsniu naudingiau nurodyti, kas yra vertime taisytina. Mes, žinoma, negalėsime, išskaityti visų panašių vietų. Pats vertėjas jas pastebės, jei nurodysim eilią pavyzdžių.

Pirmoj vietoj reikia pastatyti keletą nevykusių epitetų, nukaltų Omėro pavyzdžiu. Jei aš vartoju žodį „nevykusių", tai tik ta prasme, kad aš nemanau, jog jie galėtų prigyti *kanakados* lietuvių kalboje. Yra kitų, kurie imti taip pat iš Omero, bet taip atatinka mūsų kalbos dvasiai, kad žmogus visai nejunti, ar jie pirmąkart pavartoti. Yra vėl ir tokių, kurie iš pradžių ne visai lietuviškai išrodo, bet paskui apsitrins ir jų negalima bus iškirti iš saviškių.

Tokiais „nevykusiais" epitetais aš laikau graikų epiteto dios vertimą žodžiu „dievaitiškas", gana dažnai pavartotas vertėjo. Kitur randame tą patį epitetą išreikštu „dyvinu" (III, 306). Nekalbant apie tai, kad dyvinas yra slavų žodis „divni", jis ir savaime ne geresnis už „dievaitišką". Pakeliui pastebėsiu, kad

mano tarmėje dyvino niekas nežino, o sako „dzimnas“, kas būtų rašto kalboje dimnas. Lingvistų dalykas pasakyti, ar tai savas žodis, ar iškraipytas divni. Tik ir jo reikšmė kad ir skiriasi nuo divni, vis delto negalėtų lygintis graikų dios, arba lotynų divus.

Tai pačiai grupei priguli ir „arklių malšintojas“, kurs įvestas vieton graikiškojo „hippodamos“, bet, kiek vienas yra vaizdus, kitas visai nevykęs ir vienus privers susiraukti, kitus šypterti.

Sunku taipgi suprasti, kodel Aigistas, kurs užmušė Oresto tėvą Agamemnoną turi vadintis „tėvžudis“, dar gi jei patį žodį priimtum. Man rodos, kad „tėvažudžiu“ tegalima būtų vadinti arba tą, kurs savo paties tėvą nužudė, arba tą, kurio nuolatinis darbas žudyti tėvus.

Blogesnė kur kas „bevaisioji“ sala, kurią randame toje pačioje vietoj (III 270). Nei žodžio padarymo, nei jo prasmės jokiu būdu negalime pateisinti. Kadangi originale stovi „es nėson erėmėn“ tai prasmei pilnai atatiko „į tuščią salą“. Bevaisioji, vadinasi, atsirado tik metro reikalams, kuriuos galima buvo kitu būdu patenkinti.

Gal ir neblogas būtų epitetas „gintarplaukis“. Tik jis visai nereikalingas turint geresnį už jį „geltonplaukį“, kurio vertėjas nevartoja, regimai, jo nemėgdamas. Pas Omėrą su gintaru yra dar kėblumas tas, kad kalbama apie naugių mišinį — ėlektron, — bet ne apie mūsų akmenį, kurs jam nežinomas.

Jei nuo atskirų žodžių žvelgsime į išsitarimus, posakius, tai čia vėl rasim nevykusių. Graikų kalboje neblogas vaizdas, parodąs, kaip sparnuotas žodis išsprūksta pro dantų tvorą. Bet pas mus juokinga būtų kalbėti apie panašią tvorą. Pas mus žodis išsprukti gali tik pro lūpas, ar dar iš burnos. Kodel skirtumas išsitarimo pas graikus ir pas mus? Skirtumas ne be pamato. Graikui bekalbant buvo matyti dantys, pas mus — ne. Jiems todel rodėsi, jei kas žodį sulaiko, tai dantys, mums — lūpos. Regimai pats vertėjas juto, kad dantų tvoros paveikslas nevykęs. Dažnai jį vartojęs, jis vienąkart išsitarė „pro lūpas“, vieton dantų tvoros.

Nemanau, kad vertėjas pats rastų, jog štai šis jo vertimas būtų vykęs. Telemakas Atėnai tarė „žodį sparnuotą, malonųjų balsų parodydamas savo“. Įspūdis beskaitant gimsta, lyg Telemakas tam prabilo, kad parodytų savo balsą ir tai dar malonųjį, vadi-

nasi, jis turėjo dar kitą kokį balsą, o rodė tik malonųjį. Iš originalo matome, kad reikėjo tik pasakyti, jog užkalbindamas ją, Atėną, Telemakas tarė žodį sparnuotą. Metro reikalavimai, be abejo, vertė vertėją taip toli nusišalinti, bet vis delto toks nusišalinimas negali būti pateisintas.

Ne visur pavyksta vertėjui duoti reikalaujamą vaizdą. Imsime Alkinojaus sodno aprašymą. Apie vynuoges vertėjas taip išsitaria: „Daug buvo jų dar žalių, neseniai *iš gėlių dar užmezgę*". Pirmiausia, reikėjo pasakyti užsimezgusių, nes „užmezgę" visai neduoda jokios prasmės; kita — vaisiai užsimezga iš žaidų, bet ne iš gėlių.

Po to eina dviejų šaltinių aprašymas.

„Du ten šaltiniai *skambėjo* sruvendamu vandenį tyrą:
Vieno vanduo aplink sodą aprietęs, *skambėdamas* bėgo,
Antras gi bėgo pro angą to rūmo".

Vaizdas visais žvilgsniais netikęs. Šaltiniai skamba — metapora perdrąsi, negeresnis ir sodo aprietimas ir tai dar beskambant. Pas Omėrą visai kas kita. Te pasakyta tik, kad buvo du šaltiniu: vienas vingiavo per visą sodną, kitas iš po kiemo slenksčio (mes pasakytum — iš pavartės) leidė savo vandenį rūmų linkon. (VII, 129) — Galop dar noriu priminti vieną be galo gražų, nors ir liūdną, trumpą paveikslą: „Asfodelio pieva, kurioje sielos velionių — miglotieji jų panašumai — gyvena" (XXIV) Vertimas nė iš tolo neprimena originalo gražumo. Priminsim ano pasaulio vaizdą. Saulė niekados nešviečia anam pasauly, kurs prasideda te, kur ji nusileidžia. Išpradžios eina sapnų tauta, o paskui užaugusioje asfodeliu — ir dabar dar Graikijoj asfodelis mirties medis — pievoje gyvena mirusieji, „pavargusiųjų šešėliai" (eidola kamonton). Juk tai visa besidžiaugiančios gyvenimu tautos pilosopija, suimta dviem žodžiais!

Turiu dar pažymėti, kad kai kur vertėjui stigo žinių apie senovės graikų gyvenimą, papročius ir apeigas; bent taip tik galiu išaiškinti sau tokias vietas kaip kad:

„Kojas bučiuoju aš tau, Odisėjau" (XXII, 297, 325), maldauja jo Leodas (ne Leiodis, kaip išspausdinta), prašydamas jo neuž-

miršti. Graikai niekados nebučiuodavo nei rankų nei kojų maldaudami. Jie apkabindavo kojas rankomis žemiau *kelių*, ir *tas reiškė* paprastą prašymą. Iškilmingas maldavimas vadinosi „hikesia" ir buvo *surištas su tam tikromis apeigoms, Nurodytoje vietoje* kalbama apie paprastą prašymą. Pas mus tai reikštų maždaug *„pulti kam prie kojų"*.

Prie padarytųjų pastabų del atskirų žodžių, išsitarimų, ir vaizdų galop dar norėčiau priminti vieną daiktą, kurs kaip tik rodys, kokius sunkius reikalavimus aš statau vertėjui. Aš norėčiau, kad vertimo kalba būtų daugiau panaši į Omero kalbą net savo garsais. Pas graiką, kas skiria jo kalbą iš kitų, tai balsių daugumas. Užtai lietuvių kalboje reikėjo kiek galima imtis tų tarmių, kurių vokalizacija yra turtingesnė. Ir jau jokiu būdu nereikėjo leisti sau žvilgsniu negali vadintis omėrišku. Suprantama, kad reikėjo griebtis tokių trumpumų vis del metro reikalavimų, bet būtų gražiau buvę, jei vertėjui pasisekę būtų išvengti panašaus priebalsių susispietimo. Tiesa, panašių trumpinimų nėra daug, bet gal kaip tik del to jie labiau puola ausin.

Tuo mes ir pabaigsime savo pastabas del vertimo trūkumų. Jos kaip tik turi dar daugiau iškelti aikštėn vertimo nusisekimą. Su tokiu vertimu galima jau rimtai apsipažinti su pasaulio literatūros didžiausiu veikalu. Mes nekantrausime laukdami iš d - dro Ralio pažadėtojo Ilijados vertimo.

Prof. A. Voldemaras.

Skaitymai, devintosios knygos, 1921 m. Skyrius Mūsų raštai, 111-120 psl. Mėnesinis literatūros žurnalas. Švietimo Ministerijos leidinys. Kaunas.

A. Alekna. *Lietuvos istorija. Parašė Antanas Alekna.* Praplatintoji laida. Švento Kazimiero Draugijos leidinys Nr. 252 Kaune 1919 psl. 263. VI. 4 žemėlapiai.

A. Alekna. *Bažnyčios Istorija. Parašė kun A. Alekna.* Antra pataisytoji ir praplatintoji laida. Švento Kazimiero leidinys Nr. 285 Tilžėje 1920. 251. žem.

Ko mūsų visuomenė daugiausiai stinga — tai mūsų praeities pažinimo. Kultūrinės tautos skiriasi nuo laukinių kaip tik tuo, kad jos junta ryšį su savo viengenčiais ne tik su tais, kurie josna įeina dabar, bet ir su buvusiomis kartomis. Šiandei galima sakyti galutinai pripažinta moksliškas dėsnis, kad tauta daugiau susideda iš mirusiųjų, nei gyvų[1]). Jie veikia labai galingai į gyvuosius. „Anglijoje — anot žinomo sociologo Le Bono — mirusiųjų nuomonė yra galingesnė, nei gyvųjų." Nevisada tik žmonės numano aiškiai šį veikimą. Bet visi jaučia šį ryšį tarp gyvųjų ir mirusių.

Jausti šį ryšį reiškia gilintis į praeitį. Mažas vaikas neturi praeities. Biologas pasakys, kad jo praeitis nueina atgal šimtmečiais ar tūkstančiais metų, bet vaikas neturi praeities ta prasme, kad jis jos nejaučia ir nemena.

Lygiai ir su tautomis. Jei sakoma, kad yra tautų, kurios neturėjo istorijos, tai nereiškia, kad pas jas nebuvo jokių įvykių, jokių atmainų. Jei vėl sakoma, kad viena tauta senesnė už kitą, tai vėl nereiškia, kad ji anksčiau kitos atsirado pasauly. Tuo norima

[1]) Prof. L. Duguit Manuel de droit Constitutionnel 3 ed. Paris 1918, psl. 52

tik pasakyti, kad šios tautos pradeda save atminti, vėliau, nei kitos. Biologiškai beimant, visų tautų senumas vienodas. Dargi net imant lingvistiškai, jį galima skaityti lygiu. Nors, sakysime, graikai su romėnais pradėjo savo istoriją apie aštuntą šimtmetį prieš Kristų, o lietuviai tik dvyliktame šimtmety po Kristui, lingvistiškai beimant, jie nėkiek ne senesni už mus.

Tokiu būdu tik vienas dalykas leidžia skirstyti tautas į istorines ir be istorijos — tai praeities atsiminimas. Kadangi tik išsilavinusios tautos atsimena savo praeitį, užtai istorines tautas vadiname kultūrinėmis, o be istorijos — laukinėmis.

Aš primenu šiuos daiktus tam, kad parodyčiau, kiek mums svarbu pažinti mūsų praeitis. Mūsų visuomenė, mums beatgimstant naujam politikos ir tautos gyvenimui, suprato savo instinktu šio reikalo svarbumą. Argi nekeista išrodo iš paviršės pažiūrėjus, kad respublikoniškasai Kaunas eiliai gatvių davė mūsų kunigaikščių vardus. Mūsų respublikoniškoji kariuomenė vėl pasirinko tų pat kunigaikščių vardus. Tame fakte kaip tik apsireiškia ieškojimas ir jutimas ryšių tarp dabarties ir praeities.

Jei visi lietuviai lygiai jaučia svarbumą ryšių tarp mūsų istorijos ir dabarties, tai ne visi vienodai ją pažįsta. Kaltė čia ne blogos valios — niekas nestinga noro pasimokyti Lietuvos istorijos, — o aplinkybių: nėr iš kur jos mokytis. Mūsų istorija dar neparašyta. Tiesą pasakius, ir nelengva ją parašyti.

Negalim sakyti, kad jos niekas nebūtų tyręs. Nemaža sąžiningų ir darbščių istorikų pašventė jai savo veik viso gyvenimo tyrinėjimus. Bet mūsų istorija be galo susipynusi su mūsų kaimynų, rusų ir lenkų. Rusai ir lenkai mokslininkai, betyrinėdami savo pačių tautos istoriją, buvo priversti susidurti su Lietuvos istorija. Jie dažniausiai net nepastebėdavo skirtumo tarp savo tautos ir lietuvių istorijos. Rusai istorikai net nukalo terminą: lietuvių - rusų valstybė (litovsko - russkoje gosudarstvo). Pati valstybė nėkados šiuo vardu nesivadino; ji vadinosi Didžioji Lietuvos Kunigaikštija.

Nereikia manyti, kad rusų istorikų pramanytasai vardas išplaukia iš noro surusinti mūsų praeitį. Rusų gaivalas Lietuvos kunigaikštijoj buvo tiek skaitlingas ir valstybės išsiplėtime tiek daug reiškė, kad pavadinimas lietuvių rusų valstybe neprasižengia su tikrenybe.

Bėda ne tame, kad jie Lietuvos praeity ištardo rusų gaivalo reikšmę, o tame, kad jie visai nemato tenai lietuvių.

Su lenkų tyrinėjimais atvirkščiai. Jie užsiima daugiausia tais laikais, kada Lietuva buvo susidėjusi su Lenkija iš pradžios dinastijos ūnija, o paskui ir parlamentarine, nuo Liublino sutarties 1569. Lenkai mato tiek įtekmės iš lenkų pusės, kad vėl lietuvių nepastebi. Ilgainiui Lietuva tampa jiems ne kaimynės valstybės vardas, kad ir artimos Lenkijai, bet lenkų provincijos, kaip kad Galicija, Poznanė.

Tokiu būdu rusų ir lenkų tyrinėjimuose lietuviai savo valstybėj pranyksta ir tampa veik įnamiais Lietuvoje. Mums gi lietuviams rūpi mūsų praeity kaip tik mūsų tautos likimas, o ne svetimų, jos užkariautų gaivalų, arba svetimos įtekmės, kad ir žymios.

Iš to išeina, kad mus nepatenkins joks verstas iš rusų ar lenkų kalbos vadovėlis. Mes turime kaip tik pirmoje vietoje apsipažinti su tuo, ką mūsų tauta yra nuveikusi. Jei taip, tai mums reikia nuveikti didžiausias darbas — *vesti mūsų praeities tyrinėjimas* iš pačios pradžios, perkrėsti naujoje šviesoje visus žinomus šaltinius ir ieškoti naujų. Darbas tai milžiniškas, kurs reikalauja visos eilios darbininkų. Net ir gerokai pasiėjėję šiame darbe, mes vis dėlto negreitai susilauksime tokio veikalo, kaip kad, sakysime Grino „Trumpa anglų tautos istorija" (A Short History of the English People by John Richard Green). O juk šisai darbas pas mus veik visai nepradėtas!

Užtai mes sveikiname kiekvieną, kas turi drąsos ir pasišventimo leistis į gąsčią Lietuvos praeities girią. Jeigu jam ir nenusisektų išbristi iš jos tankumynų, vistik jo nuopelnas didelis. In magnis voluisse sat est.

Ar reikia po to sakyti, su kokiu įdomavimu ėmėm mes skaityti kun. Aleknos Lietuvos Istoriją, kurios vardas išrašytas šio straipsnio prišaky. Autorius turėjo drąsos apimti visą mūsų praeitį nuo žilos senovės iki šių dienų, tiksliau betariant, iki rudens 1919, kuriais knyga išėjo iš spaudos.

Apimti tokį didelį laiko tarpą knygutėje iš 250 puslapių — uždavinys nelengvas, nes parašyti trumpą gerą veikalą kur kas sunkiau, nei ilgą.

Bet kun. Aleknos knygutėje trumpumas neatbaido, greičiau pritraukia. Autorius mokėjo išrinkti svarbesniuosius mūsų praeities momentus ir juos sumaniai išdėstyti. Įžangoje jis paliečia priešistorinę Lietuvą (psl. 1 - 14), pirmojoj daly jis išdėsto pagoniškosios Lietuvos praeitį nuo valstybės įsikūrimo iki priėmimo oficialiai krikščionių tikėjimo (psl. 15 - 60); antrojoje daly jis seka mūsų istoriją personalės ūnijos su Lenkija metu, nuo 1385 - 1569 m. (psl. 61 - 182); trečioji dalis apima laikotarpį nuo 1569 iki 1795, kada Lietuva buvo susirišusi su Lenkija parlamentarine ūnija (psl. 183 - 217); ketvirtoji dalis pašvęsta Lietuvos likimui po jos aneksavimo prie Rusijos iki didžiojo karo pradžios (psl. 218 - 241); galop, penktoji dalis užsiima Lietuva per pasaulinį karą (psl. 242 - 244). Jei dar pridursime prie to du priedu — vieną apie Mažąją Lietuvą ir kitą apie lietuvius Amerikoje (psl. 245 - 250), tai turėsime supratimą apie visos knygos ekonomiją.

Jau vienas dalių ir puslapių nurodymas duoda supratimą, kad ir paviršutinį, kur autorius daugiau sustoja, kur jis greitai bėga pirmyn. Neretas gali padarys autoriui eilią užmetimų dėliai nelygaus medžiagos išdėstymo. Gaila, kad jis tiek vengia nereikalingo žodžio, kad neįdėjo net jokios pratarmės, kurioje jis būtų išdėstęs savo siekinius, prie kurių jis eina, ir kelius, kuriais jis mano prieiti prie užsibrėžtojo siekinio. Juk negalima reikalauti iš autoriaus to, ko jis nėkados nesiruošė duoti. Aš, sakysime, asmeniškai pasigesčiau platesnio nurodymo šaltinių, ne literatūros. Autorius dažnai nesitenkino svetimu tyrinėjimu, ir ėjo prie pačių šaltinių. Bet geriau būtų, jei jis būtų ne pripuolamai, bet sistematingai nurodinėjęs šaltinius prie kiekvieno skyriaus ar bent dalies ir jau tik paskui nurodęs mokslišką literatūrą. Toks sudėstymas palengvintų darbą kiekvienam, kas norėtų užsiimti kuriuo nors klausimu savitai.

Jei būtų autorius pasisakęs, kad jo uždavinys duoti grynai mokslišką vadovėlį, tada jam galima būtų statyti šisai reikalavimas. Bet jei jis norėjo tik suimti krūvon svetimų tyrinėjimų rezultatus ir išdėti juos prieinamoje formoje, tada šisai reikalavimas būtų ne vietoje.

Todėliai mes, įvertindami jo veikalą, statysime jam mažiausius reikalavimus, kuriems turi atsakyti bet koks Lietuvos istori-

jos vadovėlis. Kiek bus išreikšta daugiau pageidavimų, nereikia juos suprasti, kaipo prikišimą autoriui, o tik kaip uždavinius, kuriuos aš statau mūsų paeities tyrinėjimui apskritai.

Pradėdamas nuo žilos senovės, autorius paduoda apie ją tą pluoštą žinių, kurios *mums užsiliko iš senovės ir viduramžio*. Prišaky žinoma stovi Tacitas. Vadinasi, jis pradeda mūsų istoriją nuo Kristaus maždaug laikų.

Bet ją galima vesti toliau. Juk Aigipte senųjų dinastijų kapuose randama daiktų iš gintaro (E. Cavaignac Histoire de l'antiquite I Javan Paris 1917. p. 19). Kadangi gintaras randamas tik senosios Lietuvos pakraščiais Baltijos jūrose, tai neužginamas ženklas, jog Aigiptas tų laikų turėjo ryšių su Lietuva, žinoma, ne betarpiai. Jei dabar priminsime, jogei pagal naujausias teorijas kultūros lopšys Baltijos jūrių pakraščiai ir kad lietuviai gyveno tenai iš seniausių laikų, tai mes galime bandyti su pakankama tikrenybe parodyti tos priešistorinės Lietuvos gyvenimą. Čia prisieitų sunaudoti dviejų rūšių šaltiniai: a) lyginamosios kalbotyros daviniai ir b) archajologija. Tiesa, pati Lietuva permažai ištirta archajologijos žvilgsniu, tektų plačiai naudotis kaimynių šalių anologijomis.

Švedai, sakysime, pradeda savo priešistorinius laikus, beprasidedant antram tūkstančiui metų prieš Kristų; vadinasi, veik trimis tūkstančiais metų prieš istorinius laikus. Žmonių kultūra Švedijoje galima sekti, pradedant senesniuoju akmens metu. (Slg. Sveriges Historia intil tjugonde seklet (Švedijos istorija iki dvidešimtojo šimtmečio) I, 1, kuriame geriausis šių dienų archajologas Oscar Montelius davė trumpą, apie tris šimtus puslapių apimančią sutrauką archajologinės medžiagos.

Lietuva apgyventa buvo akmens metu, tai kodėl ir mums nepradėti savo praeities pąžinimą nuo tų laikų?

Kas pasakyta apie priešistorinius laikus, tas lygiai pritaikoma ir istorinių laikų pradžiai. Mes negalime pažinti Lietuvos istorijos, nežinodami tinkamai mūsų kaimynų.

Niekur nerasime, bent Europoj, valstybės, kuri būtų įsikūrusi be svetimos įtakos: romėnų valstybė kūrėsi graikų įtakoj. Romėnų įtakoj kūrėsi eilia valstybių. Ir juo toliau kraštai stovėjo nuo jų kultūros, juo vėliau tenai valstybė besikūrė. Pirma įsi-

kūria dabartinė Prancūzija ir Anglija, vėliau Vokietija ir Skandinavijos valstybės, dar vėliau slavų - čekų, lenkų ir rusų valstybės, vėliausiai Lietuvos valstybė.

Jos pradeda kurtis, kai aukštesnėji vakarų kultūra tampa joms daugiau prieinama. Tuo žvilgsniu klausimas apie kelius, kuriais ji galėjo pasiekti Lietuvą, įgyja didžiausios svarbos. Vienas toks kelias per Skandinaviją mums labai žinotinas. Juk ne kas kitas, kaip švedai varėgai padėjo pamatus rusų valstybei. Naujesnieji tyrinėjimai tvirtina, kad net žinomos rusų tautos dainos — bilinos buvę sudėtos senšiaurės (fornnordiskt) kalboje, o tik jau vėliau buvo verstos slavų kalbon. Šventasai Vladimiras, kaip ir jo pranokėjai, buvo varėgai, švedai; Polotske sėdėjo taipgi kunigaikštis varėgas švedas Ranvaldas (rus. Rogvolod iš šv. Ragnvald). Švedai siekė ir Kuršo. Anksčiau Rygos jie tebuvo pasistatę Seborgą; pakraštinės Kuršo salos buvo jų apgyvendintos. Juk dar iki šių dienų tenai tebeužsiliko švedų (žr. R. Nordenstreng Vikingafaerderna Stockholm 1915 p. 153).

Svarbu pažymėti, kad kelias, kuriuo švedai ėjo iš Skandinavijos šiapus Baltijos jūrių, buvo per Olando salas, Suomiją, Estiją, Latviją. Amžiai praėjo, kol jie, slinkdami pietų linkon, pasiekė Kuršą. Neužmirškime, kad dar prieš Kristui gimsiant tas judėjimas prasidėjo. Archajologijos radiniai iš vario meto rasti Suomijoje, aiškiai tai liudija.

Jei dabar, turėdami visa tai omeny, priminsime Tacito pasakojimus apie ėstus, tai benebus šios žinios taikomos į dabartinių ėstų pranokėjus. Ėstų šalis anksčiau tapo žinoma senam ir viduramžio kultūros pasauliui, nei Lietuva. Mums šiandei, pasiėmus dabartinį žemėlapį, atrodo, kad Tacitas turėjo kalbėti pirmiausiai apie lietuvius, nes imant stačia linija, jie arčiau nuo Germanijos, kurią jis aprašinėjo. Bet taip statydami klausimą, mes užmirštam visai, koki buvo anų laikų keliai, kuriais susinešinėjo vienas kraštas su kitu. Šiuo žvilgsniu mes buvome tais laikais vakarams tolimesni, nei ėstai. Paimkime, kad ir Vulstano (Ulfsten) kelionės aprašymą iš devintojo šimtmečio, kurią jis atliko, anglų karaliui Alfredui didžiajam įsakius. Jis važiuoja iš Hedeby Šlezvige pro Daniją, Švediją į Estiją. Duoda labai įdomų ėstų būdo ir

papročių aprašymą, atvažiuoja iki Turso Prūsuose, bet apie lietuvius nieko nepasako.

Taip pat jei paimsime Saxo Grammaticus, kurs surinko savo Danų istorijoje visas seniausias mitologijos žinias visų skandinavų, rasime, kad jiems žinoma šiaurė iki Uralo (Biarmija), žinomi Baltiko pakraščiai, bet tik iki Kuršo, žinoma Mažoji Azija, kuri pavirsta į dievų (azų) šalį — Asgaardą, bet Lietuvos vardo nerasime.

Bet sunku tikėti, kad mes, tiek amžių išgyvenę šalia to kelio nebūtume visai papuolę jo sūkurin. Čia mums turėtų kalbotyra pasakyti apie panašius ryšius. Prof. K. Būgos, mūsų žymiausio lingvisto, tyrinėjimais yra žodžių skolintų suomių kalbon iš lietuviškosios, kurie yra raiškūs kultūros santykiams tarp šių tautų, kurios šiandei ir praeity stačiai niekur nesusidūrė.

Šios kelios mintys, jei teisingos, rodo, kad šiandei sunku būtų mums pasitenkinti atpasakojimu žinių iš įvairių metraščių. Jos visos reikia perkošti per kritikos koštuvą, papildyti archajologijos ir kalbotyros daviniais ir tik tada, nusižiūrint į kaimynų istoriją, bandyti atausti mūsų praeitį.

Kas kita, kai prasideda istorijos laikai. Jiems beauštant, pirmutinis gimsta klausimas, kaip įsikūrė valstybė, vadinasi, kaip atskiros giminės, gentys ar apylinkės susidėjo didesnin organizman.

Kun. Alekna šio klausimo nė nestato. Žinoma, tikro nieko mokslas negali pasakyti, bent šių dienų žiniomis. Įdomių minčių buvo išreiškęs prof. V. Novodvorskis apie 20 metų atgal, spėliodamas, kaip įsikūrė Lietuvos valstybė. Jo straipsnis, tilpęs viename lenkų savaitrašty, bene „Prawda" — tikrai vardo šiandei neatmenu — bus praleista nepastebėtas.

Kun. Alekna tenkinąsi, paduodamas tas trumpas žineles, kurios randasi metraščiuose apie Lietuvos atsiradimą. To, žinoma, maža, bet gal ir geriau buvo tenkintis, kad ir fragmentais žinių, bet tikrų, nei duoti išsvajotą senosios Lietuvos paveikslą. Tik priėjus prie Mindaugo, yra jau apsčiau žinių apie mūsų praeitį. Čia mes iškart susiduriam su gana tvirta valstybe. Jei mes negalime matyti tų vidurinių priežasčių, kurios vedė į jos sudarymą, tai kaimynų įtaką galime aiškiai pastebėti.

Atsiradimas dviejų ordinų iš abiejų Lietuvos pašonių — Lyvžemy ir Prūsijoj — faktas labai didelės reikšmės jos istorijoj. Gaila, kad autorius nesustojo plačiau šiame klausime. Juk tai Lietuvos susidūrimas su visais tų laikų Europos vakarais, ne su vienais vokiečiais, kaip įprasta manyti. Anglų poėtas Čoseris išveda savo Kenterberio pasakose riterį, kurs apsilankęs ir pas pagonus prūsus, kuo jis labai didžiuojasi.

Ir kas svarbu šiame vakarų ėjime į Lietuvą, tai jo karingas būdas. Iš vienos pusės, tai sukėlė pas lietuvius katalikų neapykantą, iš kitos stūmė Lietuvą didinti savo spėkas, užkariaujant rytuose rusų apgyvendintus plotus, kurie totorių sunaikinti lengva buvo įtraukti Lietuvon. Bet užėmus juos, reikėjo jei ne kolonizuoti, tai valdyti, vadinasi siųsti tenai kariuomenės būrius su lietuviais vadais, kurie ilgainiui apsigyvenę tuose pakraščiuose turėjo nutausti.

Neįvertinęs tinkamai šių pamatinių apsireiškimų, autorius negalėjo tiksliai įkainuoti rytų ir vakarų įtakos Lietuvon. Klausimas buvo, kur Lietuva kultūriniai gręšis, ar į rytų graikiškai - rusiškąją kultūrą, ar į vakarus, romaniškai - germaniškąją kultūrą. Pirmutinis čia dalykas, iš kur Lietuvon ateis Krikščionybė. Autoriaus nuomone, „didesniuosius Lietuvos kunigaikščius, tautos vadovus labiau traukė prie savęs katalikų tikėjimas“ (p. 55). Tvirtinimas per drąsus. Daugiau pamato būtų priešingai nuomonei. Juk daug lietuvių bajorų buvo kaip tik priėmę stačiatikių tikėjimą, kadangi jo niekas jiems varu nebruko, o katalikybė buvo jiems politikos klausimas, o ne įsitikinimo. Ne kas kitas, kaip Vytautas Didysis nekartą buvo mainęs tikėjimą, prisitaikydamas į politines aplinkybes.

Visai klysta autorius, tvirtindamas, kad Vytautas besirūpinęs suvienyti rytų ir vakarų bažnyčias (p. 88). Kas jam rūpėjo, tai atvaduoti savo pavaldinius stačiatikius iš Maskvos dvasiškosios globos. Todėliai jis daug rūpinos, kad Lietuvos stačiatikiai turėtų savo atskirą metropolitą, visai nepriklausomą nuo Maskvos, o stačiai nuo Konstantinopolio. Plačiau apie tai galima rasti Solovjevo Rusijos istorijoj. Tik Vytautas negalėjo pasiekti savo tikslo.

Toji pati priežastis neleidė kun. Aleknai pažinti tikrosios

lietuvių lenkų ūnijos prasmės. Jis sako „Lietuvos susijungimas su Lenkija tam tikslui, kad lengviau būtų bendromis pajėgomis kovoti su vokiečių ordinu, galėjo būti naudingas abiem pusėm, reikėjo tiktai aiškiai nustatyti susijungimo sąlygos taip, kad abi pusi rastų naudą tame susijungime. Tolygaus naudingumo ir trūko *susijungimo sąlygose*". *Jis sau stato klausimą, kaip* Lietuvos kunigaikščiai, prisiėmę pasirašyti ant jos išlygų, ir atsako taip: „Jie, regis, darydami ūniją, laikėsi tos nuomonės, jog ne visa, kas rašoma dokumentuose, vykdinama gyvenime" (p. 67). Kitaip betariant, autorius nori pasakyti, kad Lietuvos valdovai, sutikdami priimti ūniją su lenkais, tikėjos galėsią lenkus apgauti.

Niekur istorijoje nėra, kad sutartys būtų lygiai naudingos abiem besiderančiom pusėm. Dažniausiai viena jų priversta priimti kitos reikalavimus. Tik pirmajai mūsų ūnijai su Lenkija tai nepritaikoma. Nereikia tik šių dienų pažiūrų įdėdinėti anų laikų veikėjams. Jų pažiūromis viskas buvo tvarkoje. Jogaila buvo Lietuvos didysis kunigaikštis ir galėjo daryti su Lietuva, ką norėjo. Jis tapo lenkų karalium. Vadinasi, jo valstybė padidėjo. Jei būtų dar tapęs Vengrių karalium ar Čekų, tai visos tos valstybės būtų patapę jo žemių dalys ir tiek.

Ir klausimas lenkams buvo ne toks, kaip suvaldyti Lietuvą prie Jogailos gyvos galvos, o tik jam mirus. Paveldėjimo tvarkos nebuvo dar įvesta Lietuvoj ir niekas negalėjo užtikrinti, kad Jogailos įpėdiniai, tėvui mirus, bus didieji Lietuvos kunigaikščiai. Suprantama taip pat, kodėl Lietuvos kunigaikščiai ir pirmoje vietoje pats Jogaila, sutiko su ta ūnija. Juk jiems buvo tai paaukštinimas. Jogaila iš didžiojo kunigaikščio tapo karalium. Jo ėjimas Lenkijon užkuriais atidarė Vytautui vartus tapti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, kitiems kunigaikščiams proga gauti geresnes kunigaikštijas.

Žodžiu, pirmosios su Lenkija ūnijos nebuvo joks politikos reikalas, o *grynai šeimyniškas*.

Politikos reikalams anuo metu visai užtekę būtų sutarčių. Kryžiuočių pavojus nebuvo toks didelis. Jie savaime jau buvo pradėję silpnėt. Mūšis ties Žalgiriu 1410 m. čia nekiek daug tereiškė. Juk ordino spėkos buvo ne jame pačiame, o vakaruose. Pralaimėti vieną mūšį, kada vakarai gausiai papildydavo nuostolius, tai

visai menkniekis, bet tada tai papildymai pradėjo nykti, ir be mūšio ordino likimas buvo nulemtas. Todėl, sakau, ir šio mūšio ir ūnijos su Lenkija prasmė perdaug aukštinama. Pradžioj ūnija grynai šeimyniškas kunigaikščių dalykas.

Paskui ji pasidarė ir politiniai neišvengiama. Ne čia, žinoma, vieta pasakoti, kaip tai įvyko. Eilia rusų istorikų tyrinėjo šį klausimą ir gana aiškiai nušvietė. Mano priedermė buvo tik pabrėžti, kad autoriui čia stoka istorinės perspektyvos.

Kultūros žvilgsniu ir valstybinės sąmonės nepilnai pasisekė kun. Aleknai rasti tikrų praeities paveikslų. Pirmų pirmiausiai kalbos klausimas. Autorius visą skyrių pavadino: „Baltarusių kalbos įsigalėjimas", kuriame sako: „nuo Vytauto laikų vyriausybės raštuose buvo vartojama baltarusių kalba. Ja buvo rašomi beveik visi raštai, išeinantys (!) iš didžiojo kunigaikščio raštinės ir jo valdininkų įstaigų", (jo 162). Toksai tvirtinimas klaidingas ir prasimanytas lenkų patriotų, kuriems nepatikdavo, kad rūsų įtaka taip toli būtų siekusi. Ištikrųjų tai buvo dirbtina kalba, kurios jokiu būdu negalima vadinti baltarusiška. Pats autorius visai teisingai pastebi, kad tai buvo Europos visų rytų kalba, kuri buvo vartojama ne tik slavių giminių, bet ir kitataučių, kaip rumunai. Pridėsime nuo savęs, kad Rumunijoj ji užsilikusi buvo veik iki XIX šimtmečio pradžios. Pastebėjęs savo klaidą, autorius nori atitaisyti ją, tik betaisydamas, daro dar didesnę. Jis sako: „Ta baltarusiška, arba, tikriau sakant, cerkvinė slaviška kalba", bet cerkvinė - slaviškoji kalba visai kas kita ir ji dar toliau stovi nuo mūsų raštinių kalbos, nei baltarusiškoji.

Kas kultūros ir sąmonės žvilgsniu įdomiau, tai ne tiek kalba, kiek politinė literatūra, kuri išsireiškė vadinamuose metraščiuose. Jos uždavinys atsakyti, iš kur atsirado Lietuva. Surandama, kad iš Romos. Lig šiol nebuvo kreipta domės į vieną visoms Europos tautoms bendrą apsireiškimą. Netik mūsų metraščiai turi pasaką apie lietuvių kilimą iš Romos, bet ir visos kitos tautos rišo save su Roma, arba per Romą su Troja. Tokių pasakų yra pas frankus, pas britus, pas skandinavus, pas rusus, pas lenkus ir pas pietų slavus su rumunais. Tai vaikščiojantis literatinis motyvas, kurį kiekviena tauta suvartojo savo garbei ir vardui iškelti. Pradžią šioms legendoms padarė romėnai, stengdamiesi save išvesti nuo

Trojos — legenda, kuri gražiausį išreiškimą rado pas Virgilijų Eneidoj.

Į šios rūšies literatūrą reikia visai kitaip žiūrėti, nei daro kun. Alekna. Jam rodos, kad pilnasis metraštis todel perkelia lietuvių pratėvį Palemoną iš Nerono laikų į Atilos metą, kad esą sunku užpildyti tarpas nuo Nerono iki Gedimino ir pradedant V šimtmečiu tas tarpas sumažėja (p. 166).

Jei jis būtų paskaitęs, sakysim, Historia regum Britanniae, kuri sudėta Džofro iš Monmauto, būtų pastebėjęs, kaip mažai chronologija čia reiškia. Te juk Britanija išvesta nuo Bruto, ne to Bruto, kurs Cezarį užmušė, žūnant Romos respublikai, ir ne to, kurs įvedė Romon respubliką po Tarkvinijaus išvijimo, o Bruto, kurs buvo prieš Enejų Trojoj, vadinasi, kurio senovėj niekas nežinojo.

Lenkų, sakysime, ankstyvesnieji rašytojai, kaip Kadlubkas, duoda net Aleksandro Makedoniečio laiškus, rašytus lenkų kunigaikščiams. Iš kur pas juos atsirado Krokuva? Gi nuo Grako, žinomo Romos tribūno Gajaus Tiberijaus Grako.

Taigi svyravimai lietuviškuose metraščiuose tarp Nerono ir Atilos visai nereiškia susirūpinimo chronologija, o ištikro liudija, kad legenda susidėjo ne iš vieno šaltinio.

Aš jau sakiau, kad lig šiol niekas istorikų dar nesiėmė ištirti palygintinai šio klausimo, taigi negalime reikalauti ir iš Lietuvos istorijos autoriaus, kad jis užsiėmęs būtų savistoviais tardymais šioje srity.

Bet reikia kartu pripažinti, kad šiuo žvilgsniu kun. Alekna daugiau pastebėjo, nei galima būtų rasti lenkų ir rusų istorinėj literatūroj. Tuotarpu kai rusai su lenkais Lietuvos praeity temato tik rusų ir lenkų dvasios ir kultūros apsireiškimą, mūsų autorius mokėjo surasti tenai pačių lietuvių darbus.

Kalbamuoju metu — iki Liublino ūnijos 1569 — Lietuvos istorija palyginus geriau ištirta istorikų, nei vėlesnė. Netik politikos įvykiai, bet ir ekonominiai su juridiniais joje santykiai traukė saviep tyrinėtojų domę. Kunigaikščių valdžios platumas, bajorijos kilimas, baudžiavos atsiradimas, krašto valdymas, gynimas ir teisingumo darymas — visa tai tirta, jei ne užtektinai giliai,

tai vis bent tiek, kad galima pasidaryti apytikris vaizdas šiais klausimais.

Autorius žino šiuos tyrinėjimus ir jais naudojasi. Neteko matyti minint tik Krokuvos profesoriaus Kutšebos veikalėlio apie Lietuvos įtaisymą (Historya ustroju Polski w zarysie T. II. Litwa). Jis yra verstas lietuvių kalbon neilstančio ir reto mūsų darbininko A. Janulaičio. Nevisada ir čia jam pasiseka eiti tikru keliu. Imkime, sakysime, baudžiavos atsiradimą. Kun. Aleknos nuomone „radosi ji dažniausiai iš turto nelygumo tarp žmonių. Tie, kurie turejo daug žemės, pavesdavo ją kitiems dirbti už tam tikrą atlyginimą su sąlyga, jog apgyvendinti toje žemėj žemdirbiai visados gyvens joje“ (p. 128).

Toks aiškinimas nieko nepaaiškina ir nieko nepatenkina. Turtų nelygumas tiek senas, kiek pasaulis. Niekados jis nebuso toks didelis, kaip dabartiniu metu. Ir jei turtų nelygumui besididinant, baudžiava netik nedidėjo, bet visai išnyko, tai reiškia, kad jos priežastis glūdi kur kitur.

Kur, šiandei dar negalima pasakyti, nes klausimas neištirtas, kaip reikia. Be abejo, baudžiava pas mus vystėsi ne be įtakos kaimynų lenkų ir rusų. Tenai ji geriau ištirta, nei Lietuvos praeity. Taigi ir šiame mūsų istorijos klausime tenka žengti palyginimo keliu.

Tas pats reikia pasakyti ir del Lietuvos statuto. Pasistatęs klausimą, iš kur imtos teisės, kurios įdėtos statutan, autorius randa daugiausia lietuvių papročių, sutrauktų šian rinkinin. Statutas buvęs daugiau rašytas bajorams žemėvaldžiams, žemės ūkis aukščiau stovėjęs Lietuvoj, nei Rusijoj, lietuviai turėję didesnę įtaką valstybės valdyme, Lietuva buvusi tirščiau apgyventa, to del esą daugiau tikrenybės, kad jame surašyta lietuvių papročių teisės (p. 145). To viso neužtenka, kad išsitarus tikrai apie mūsų garsaus statuto turinį. Vėl reikia jis ištirti, lyginant su mūsų kaimynų teise ir tik tada paaiškės, kas jame yra originalaus, kas skolinta.

Kitokia autoriaus tampa padėtis kada jam tenka liest metą po Liublino ūnijos. Čionai, kaip aukščiau pastebėjau, mažiausia tirta, taigi tenka dažnai kun. Aleknai pačiam kelias skinti.

Iš kitos pusės, padariusi Liubline parlamentarinę ūniją,

Lietuva nustoja savo pilnos nepriklausomybės ir jos politika ateity nulemta vien Varšuvos. Bet ir Lenkijos istorijos šis tarpas neužtektinai žinomas ir todel ne kiek galime gauti šviesos iš te, norėdami per Lenkiją pažinti šį laiko tarpą.

Kadangi visur politikoje nustelbia Lietuvą Lenkija, tai liktų vidurinis mūsų krašto gyvenimas, kurs būtų įdomus mums pažinti. Tik jis kaip tik mažiausia žinomas. Bet gi vienas faktas aiškus, kurs turėjo be galo pragaištingų pasekmių Lenkijai ir Lietuvai, tai Brastos bažnytinė ūnija ir disidentų klausimas. Ūnija buvo brukama varu ir stačiatikiai persekiojami, kaip ir kiti nekatalikai, vadinasi, disidentai, kurie buvo visokio plauko protestonai. Jų persekiojimas davė progos Rusijai užstoti savo vientikius ir Prūsijai saviškius.

Šisai nuolatinis įsikišimas buvo viena svarbiųjų priežasčių, kurios vedė prie Lietuvos - Lenkijos padalinimo. Apie ūniją autorius šiek tiek kalba, nors perdaug jai prielankioj dvasioj, kuri istorijos žvilgsniu nepateisinama. Apie disidentus neradom nė žodžio kun. Aleknos istorijoj. Gali būti jis del to apleido šį klausimą, kad jis liečia veik išimtinai Lenkiją, bet ne Lietuvą, kur disidentų klausimo nebuvo. Bet iš tikrųjų jei jo Lietuvoj nebuvo, tai jis buvo Lietuvai tiek, kiek ji buvo susirišusi su Lenkija ir tiek, kiek Rusija dėjosi kartu su Prūsija.

Lygiai nieko nepasakyta ir apie kitą svarbią lietuvių lenkų valstybės išnykimo priežastį, kuri glūdėjo karaliaus rinkimuose. Juk kiekvienas rinkimas buvo visai Europai pavojingas, nes galėjo vesti prie karo. Lenkija - Lietuva patapusi buvo anarkijos lizdu, kurs grėsė kaimynų rimčiai. Ir šiandei visi istorininkai sutinka, kad pirmasai ir antras mūsų ir lenkų valstybės padalinimas buvo užsitarnautas.

Vidurinė šio tarpo istorija taip pat veik neliesta, sakysim, nematytas miestų puolimas nė neminėtas. Kalbama tik apie bažnyčią, mokyklas, žemės ūkį ir baudžiavą ir dorą. Visais šiais klausimais autorius rodosi perdidelis optimistas. Tikras gyvenimas buvo kur kas sunkesnis, nei išrodo.

Autoriui rodosi, kad dora, sakysim, buvo gana aukšta. Jos aukštumą jis mato tame, kad Vilniaus kalėjiman negalima buvę sodinti, nes jis buvęs sugriuvęs (p. 214). Tas faktas rodo iš

tikrųjų tik bendrą krašto sunykimą ir tiek.

Nors, kaip sakiau, šis laikotarpis ir mažai ištirtas, vis tik galima buvo pasakyti juo ir daugiau ir tiksliau, nei autoriaus padaryta.

Rusijai paėmus visą Lietuvą, mūsų istorija keičiasi. Per ištisą devynioliktą šimtmetį tai jau nebe Lietuvos istorija, o tik lietuvių, nors 1831 ir 1863 m. sukilimai, tai dar Lietuvos istorijos atbalsiai. Visą šį skyrių autorius suglaudžia trumpai. Apie pirmąjį sukilimą jis visai nė nemini, o kalba tik apie 1863 m. ir spaudos uždraudimą. Plačiausiai šiam trumpam skyriuje jam tenka sustoti mūsų tautos atgijimo klausime. Tik gaila, kad jis ima atgijimą perdaug siaurai, suvesdamas jį veik lietuvių spaudos atsiradiman ir tik nuo 1905 m. temato ir kitas šio atgijimo žymes. Apie tą, kaip rusai lenkino lietuvius savo persekiojimais, nė pusės žodžio.

Aš taipgi negalėčiau sutikti su autorium ir su kitais rašytojais, kad J. A. Gedraitis, Poška, Strazdas ir t. t. reiškia mūsų atgijimo aušrą. Jie dar visi priguli saulėlydžiui, o ne aušrai. Tai dar paskutiniai spinduliai senosios Lietuvos, iš kurių dargi net negalima matyti, ar bus apskritai naujoji Lietuva.

Atgijimas ruoštis prasideda tik po 1863 m., kada lietuvių tautos mainosi ekonominė padėtis ir istorijos scėnon įeina nauja socialė klasė.

Nežinau, kodel autorius išskiria į penktąją savo knygos dalį du puslapiu, kuriuos jis paveda didžiajam karui, ir lygiai neaišku, kodel jis Mažąją Lietuvą ir Amerikos lietuvius išvaro į priedą.

Toks šios knygos turinys. Aš stengiausi rodyti jos gerų ir silpnų pusių. Mažas klaidas, kurios lietė vieną kurį faktą — yra ir tokių — aš visai neliečiau. Suimant viską krūvon, reikia pasakyti, kad kun. Aleknos Lietuvos istorija geriausia esamųjų lietuvių kalboje. Silpniausiai ji atrodo po Liublino ūnijos iki mūsų dienų ir geriau nuo Mindaugo iki 1569 m. Autorius parodė, kad jis gerokai apsipažinęs su visais Lietuvos istorijos tyrinėjimais ir raštais, kai kur net su jos šaltiniais, kaip Scriptores rerum prussicarum, Teinerio Monumenta, Codex epistolaris Vitoldi ir t. t.

Taigi jis yra dar pusiaukelėje. Iš vienos pusės, jam reikia giliau eiti į šaltinius, iš kitos, daugiau susipažinti su kaimynų istorija, kaip mes nekartą turėjom progos pabrėžti.

Be to, autoriui stoka bendro juridiniai ekonominio išsilavinimo. Mes tikimės pamatyti jo veikalo sekančią žymiai pagerintą laidą. Apie jo Bažnyčios istoriją sekančiam numery.

Prof. A. Voldemaras.

Mūsų Senovė, neperiodinis žurnalas Lietuvos istorijos medžiagai rinkti. Pirmosios knygos. Redaktorius Juozas Tumas. Kaunas, 1921 m. Švietimo Ministerijos leidinys. Bibliographia historica, 103-114 psl.)

A. Alekna. *Bažnyčios Istorija.* Parašė Kun. A. Alekna. Antra pataisytoji ir praplatintoji laida. Švento Kazimiero Dr. leidinys Nn. 285., Tilžėje 1920 251 p., žem.

Rašyti Bažnyčios istoriją — tai sunkiausias uždavinys visais žvilgsniais. Jos gyvenimas apima veik du tūkstančiu metų. Iš viso pasaulio gyventojų skaičiaus apie 1 1/2 miliardo, krikščionių tikybą išpažįsta apie 550 milijonų; vadinasi, daugiau, neg trečiadalis. Bet kas svarbiau, krikščionys buvo surišti su pasaulio kultūros likimu veik visą savo gyvenimą. Jie buvo išmėtyti į įvairias tautas, įvairias valstybes. Be to, pati krikščionių Bažnyčia buvo susidariusi tarptautine organizacija, kurį laiką mokėjusia pasistatyti virš visų valstybių ir dabartiniais laikais dažnai sudaro valstybę valstybėje, o jei ne, tai bent verčia valstybę rimtai skaitytis su ja.

Susekti Bažnyčios atsiradimą, prieiti jos išsivystymą, jos kovas, kančias ir laimėjimus, parodyti jos vietą žmonijos kultūriniame gyvenime — tai milžiniškas uždavinys, kurs vienam žmogui nepakeliamas.

Prie to prisideda dar viena sunkenybė, kurios nėra kitų įstaigų istorijoje. Kiekvienas tikintis ne tik turi pripažinti, kad pats Dievas įkūrė Bažnyčią, bet kad ir toliau ją veda. Iš čia kyla dvigubas pavojus, arba visus Bažnyčios gyvenimo apsireiškimus suversti Dievo atsakomybėn ir tuo būdu visai uždaryti duris moksliškam jos istorijos pažinimui, arba rodytis bedieviu, nepripažįstančiu atsiradimo Bažnyčios iš Dievo ir tolimesnio jos plėtojimos, aktingai Dievui vadovaujant.

Kad aiškesnė būtų mano mintis, paimsime gyvą iš Bažnyčios istorijos pavyzdį, sakysime, Efeso susirinkimą 431 m., kurs turėjo išsitarti del Konstantinopolio patriarko Nestorijaus mokslo apie Dievo Gimdytoją. Nestorijus siūlė vieton Theotokos (Dievo gimdytoja) sakyti Christotokos (Kristaus gimdytoja). Vadinasi, Efeso susirinkimas, kviesta paties Nestorijaus rūpesniu, turėjo išrišti šią kristologijos problemą, klausimą grynai dogmatinį.

Apsipažindamas su visais tų laikų dokumentais, istorikas pastebi, kiek daug asmens intrygų čia susipynė; kad visas ginčas iššauktas buvo tik rivalizacijos tarp Aleksandrijos patriarko katedros ir Konstantinopolio; kad Roma prisidėjo prie Aleksandrijos patriarko visai ne delto, kad jos kristologijos formula būtų artimesnė Aleksandrijai, nei Konstantinopoliui, kad tas pats Nestorijus, jeigu būtų gyvenęs Kalkedono susirinkimo metu (449 m.), būtų buvęs didžiausias šulas tikro tikėjimo; kad per patį susirinkimą Aigipto vyskupai (ne mažiau 50) žiūrėjo į savo patriarką Kirylą, kad jis mažu galvos palenkimu parodytų, kokia Šv. Dvasios valia, kaip išsitaria Gibonsas, kad galop Kirylo auksas ir organizuotoji Efese nesusipratusi minia taip pat svėrė

Visų šių aplinkybių pasekmė kaip tik buvo kristologinė formula, apie kurią kalbėjome. Ar iš to išeina, kad ji klaidinga, neatsakanti tikėjimo aukštumui ir šventumui? Ne istoriko dalykas išsitarti apie dogmatų teisingumą. Jam užtenka tik parodyti, kaip dogmatas atsirado, o dalykas teologo prisakyti, ar šisai dogmatas ortodoksinis, ar erezija. Ir jeigu istorikas, nupiešęs tokį neskaistų Efeso susirinkimo paveikslą, iš to išvestų, kad ir pati kristologinė priimta ta formula neperdaug moraliai švarių žmonių prasimanymas, tai jis dėtųsi jau teologu ir išeitų iš savo srities.

Gyvenime dažniausiai taip ir atsitinka. Juk kiekviena sodžiaus davatka skaito save dideliu teologu. Neįstabu todel, jei dažnai ir istorikas neatsilieka nuo jos. Lygiai neįstabu, kaip dažnai manoma, jog panašus istorijos paveikslas, kaip mes matėm Efeso susirinkime, jau yra įrodymas, kad Bažnyčios dogmatai — visokių apgavikų prasimanymas. Sakau, kad tai neįstabu nes kiekvienas žmogus savaime linkęs idealizuoti, kas yra ryšy

su Dievu, su tikyba. Jam rodosi, kad ir paviršutiniai, net žmonėse to apsireiškimai turi išsireikšti idealingose formose. Ne del kitos kurios priežasties ir viduramžio vienuoliai statė sau klausimą, *ar nebus Kristus gimęs pro ausį, nes paprastas gimimo kelias* jiems rodėsi nepritinkąs jo dieviškumui.

Bet skelbti panašias pažiūras — tai reiškia sakyti save žinančiu, kas Dievui patinka, kas ne, ir ne tik sakyti, bet ir skaityti save Dievo prižiūrėtoju. Ir kol nėra paskelbta dogmato, kokioje formoje Dievas tegali reikšti savo valią, — o tokio dogmato niekada negali nė būti, — visi būdai lygiai galimi jai apsireikšti.

Todėliai tikras istorijos paveikslas, kaip Bažnyčia plėtojosi, nėra argumentas nei prieš Bažnyčią, nei už. Ir piešdamas jį, istorikas nestatys sau klausimo, kaip Dievas manė tuo ar kitu metu, ką jis darė ir t.t. Jis turi rašyti istoriją taip, kad Dievo veikimo tenai niekur nebūtų matyti, o viskas būtų aišku iš žemiškų veiksnių. Tai, žinoma, nereiškia, kad jis atmestų Dievo buvimą, ar veikimą. Jis gali tikėti ir vienu ir kitu, tik jis nesikiša į teologijos aiškinimus ir tiek.

Šią mintį galima išaiškinti graikų dramos pavyzdžiu, kur dažnai žiūrėtojas matydavo tą patį veiksmą, kurs rišasi iškart į du skirtu ryšiu. Dramos veikėjams rodosi, kad jie einą te, kur nori, darą tai, kas jiems rodosi reikalinga, kad pasieks to ar kito tikslo. Žiūrėtojas gi mato, kad viršuje yra kitos, moralės jėgos, kurios ištikro veda dramos veikimą, nejutoms nuo pačių veikėjų ir kad veikimas nueis visai ne te, kur veikėjai mano. Biologai pavadino šį apsireiškimą tikslų eteranomija. Juk žmogui, kurs neša burnon keptos mėsos gabalėlį, rodosi, kad jo veikimo tikslas tėra gauti malonų jausmą, bevalgant, arba prašalinti nemalonų alkio jausmą, tikras gi šiojo veikimo tikslas, gamtos įdėtas *visai kitas: organizmo išlikimas.*

Taikant šį dėsnį Bažnyčios istorijos tyrinėjiman, istorikas turi sekti tik matomuosius dalykus, kitką palikdamas teologui. Kitaip betariant, jis visada turės reikalą su gyvais žmonėmis, jų veikimu ir t.t. Jei jam teks kalbėti apie Dievą, tai tik, kaip tai apsireiškė žmonėse, kurie manė veikią, prisitaikant prie Dievo noro.

Aš ilgėliau kalbėjau apie šią sunkenybę Bažnyčios istoriko

nenusidėti mokslui ir neužgauti tikinčiųjų jausmų. Ypač reikalinga buvo tai pabrėžti, nes teks pasakyti daugiau bloga, nei gera apie kun. Aleknos Bažnyčios istoriją.

Iš kur reikia pradėti Bažnyčios istoriją, tariant, krikščionių Bažnyčios, nes mes kalbame tik apie ją? Kadangi ją įkūrė Jėzus Kristus, kurs gyveno ir mokino Palaistinėj, tai atsakymas duotas del laiko ir vietos. Kadangi krikščionybė išėjo iš žydų tikybos ir tautinės jų organizacijos, tai iš čia išeina reikalas apsipažinti su žydų tautos pradėtimi netik Kristaus metu, bet ir anksčiau, kiek tai reikalinga jos dvasiai suprasti kalbamu laiku.

Kun. Alekna pradeda kaip tik nuo Adomo ir nurodo Dievo ryšį su žmonėmis; vadinasi, mažiausia su Adomo šeimyna, rojuje. Čia kalba teologas, bet ne istorikas, kurs nieko negali pasakyti šiuo žvilgsniu. Lygiai teologas pasakoja apie Dievo sutartį su Abraomu ir jo ainiais. Šiems dalykams vieta katekyzme, bet ne istorijoj. Jei autorius rodo gerą katekyzmo žinojimą, už tai su istorija jis menkokai apsipažinęs. Niekas gal taip aiškiai nerodo menką istorijos žinojimą, kaip kad tie autoriaus išsitarimai, kuriuose atsispindi visa jo priešistorinė pasaulėžiūra. Paimkime, kad ir šį jo tvirtinimą. „Prieš Kristaus atėjimą žmonija dalijosi į du skyriu: vieni buvo galingi ir jiems priderėjo valdžia ir visos žemės gėrybės, kiti buvo silpni, ir tie buvo pirmųjų vergai". (p. 10). Juk tą patį galima ir šiandien sakyti ir sakoma, kad visi žmonės skiriasi į išnaudotojus ir išnaudojamus. Taip pat galima būtų pasakyti ir apie priešistorinius laikus. Pažinimo žvilgsniu toks tvirtinimas lygiai tiek duoda suprasti apie socialį tų laikų sutvarkymą, kiek pažintum žmonių ūgį iš pasakymo, kad prieš Kristui gimsiant buvo žmonių augalotų ir mažų.

Kas negera panašiuos tvirtinimuos, tai moralis pasmerkimas vienos žmonijos dalies, visai nepasirūpinus nors truputį apsipažinti su ja. Kiek toks pasmerkimas vienų ir aukštinimas kitų neteisingas, galime matyti iš šio pavyzdžio. Štai, kaip kalba kun. Alekna apie pirmųjų krikščionių dorą: „Pirmieji krikščionys priimdavo naują tikėjimą ne šio gyvenimo tikslais, bet vien tiktai iš giliausio įsitikinimo del jo mokslo dieviškumo ir šventumo. Krikščionių tikėjimas skelbė aukštą žmogaus paskyrimą ir žadėjo už dorą gyvenimą amžiną gyvybę ir laimę po mirties. Įgyti tą

laimę buvo didžiausis ir vienatinis pirmųjų krikščionių rūpestis. Tartum, nė likti jiems nebeliko jokių kitų šio gyvenimo troškimų.

„Pirmųjų krikščionių tikėjimo karštumas apsireiškė jų gyvenimo šventumu. Nematyti jų buvo pagonių pasilinksminimo sueigose, retai atliekamosiose be papiktinimo, nelankė jis cirkų gėrėtis žvėrių ir žmonių kankinimu, nevaikščiojo į teatrus, kur buvo rodomi paleistuvystės paveikslai". (psl. 33).

Dabar pasiklauskime, ką sako apie pirmųjų krikščionių dorą *nenudažytoji jokia spalva istorija.* „Reikia *saugotis* — *sako* prof. Achelis — perdaug skaisčiai krikščionių draugės dorą vaizdinti. Galimas daiktas, kad dauguma, kuri draugėn įstodavo, tikrai atvirsdavo ir turėjo norų ateity gyventi sulig Evangelijos įsakymų. Jie buvo įsitikinę, kad krikštas nuplauna jų pirmutinio gyvenimo nuodėmes; ir jiems būdavo tiksliai įkalta, kas jiems reikia daryti ir ko saugotis. Bet pirmojo entuziazmo metu nemokėdavo suprasti priešingai veikiančių faktorių, įtaka kurių turi į žmogų jo aplinkiniai arba amatas ir tylią, bet galingą praeities jėgą. Nereikia tam įrodymų, kad krikščionių dauguma prieš krikštą taip gyveno, kad patapę krikščionimis, turėjo gėdytis savo gyvenimo. Kadangi jie krikštą priiminėjo jau suaugę, tai atkritimas pirmykščian gyvenimo būdan buvo labai galimas. Bažnyčia anksti pajuto, kad daugumos jos narių gyvenimas visai nesutinka su krikščionių idealu" (H. Achelis, Das Christentum in den drei Jahrhunderten I B. Lpzg 1902 psl. 184). Toj pačioje knygoje ekskurse sutraukti liudymai pačių apaštalų apie nedorumą tarp krikščionių. Jų tarpe randam girtuokliavimą, plėšimą, paleistuvavimą, net... pederastiją.

Tokiu būdu kun. Alekna prasilenkė su istorijos tiesa, iškeldamas per aukštai pirmųjų krikščionių dorą. Jis dvigubai su ja apsilenkė, nes pagonų dorą vaizdina per žemai. Mes jau citavome jo sakinį iš 33 psl., kur pasakyta, kad pagonų teatruose buvę rodomi „paleistuvystės paveikslai". Iš kur jis juos rado, tai jo paslaptis. Juk jeigu autorius būtų pažvelgęs į graikų arba romėnų literatūros istoriją ir apsipažinęs su dramatiniais rašytojais, nebūtų jų tarpe radęs nė vieno, kurs rodytų „paleistuvystės paveikslus". Bet palikim senovės literatūras. Kun. Alekna, be abejo, gerai pažįsta šv. Augustino Prisipažinimus. Trečiosios knygos

pradžioj jis prisipažįsta, kad begalo mėgęs „spectacula theatrica". Jis pastebi, kad teatras iššaukia skausmo jausmus, kurį vadina užuojauta, tik toji užuojauta jam rodosi įtartina. Iš jo aprašymo matyti, kad jis juto didelę teatro moralę reikšmę, tik nemokėjo suprasti to, ką Aristotelis vadino „nuvalymu" (catharsis).

Ir kaip Platonas, pats didžiausias poėtas, varo, kad ir su pasigailėjimu iš savo idealės valstybės poėtus, taip ir šv. Augustinas iš savo idealės doros viešpatijos, kurios tarp žmonių nebuvo ir nebus, varo teatrą. Bet ir jis niekur nė puse žodžio neprasitaria, kad teatre būtų rodomi paleistuvybės paveikslai.

Tas pats istorijos nežinojimas rodosi ir kitur. Paimkime krikščionybės persekiojimą. Kun. Alekna štai kaip jį aiškina: „Ciesorius Neronas pirmas išleidė įstatus, draudžiančius krikščionių tikėjimo išpažinimą, ir nuo to laiko krikščionių kraujas tekėjo bemaž ko per tris šimtus metų. Kai kurie žmoniškesnieji ciesoriai nereikalavo tų įstatų pildymo, bet patys įstatai nebuvo atmainyti lig 313 m. Todel ir tiems žmoniškesniesiems ciesoriams viešpataujant, jokia teisė negynė krikščionių nuo viršininkų smarkumo ir minių neapykantos" (psl. 23). Autorius nepastebi, kad jis pats sau prieštarauja. Vienu puslapiu pirmiau jis tvirtina, kad „Romos įstatai skaudžiai gynė naujų tikėjimų įvedimą, be valstybės vyriausybės leidimo. Todėl nuo to laiko, kaip tiktai įsitikinta, kad krikščionys yra naujo tikėjimo išpažintojai, prasidėjo jų persekiojimas Romos valstybėje" (psl. 22). Viena dviejų — arba persekiojimas prasidėjo del to, kad krikščionybė atsirado be valstybės leidimo ir tada Neronui nereikė išleidinėti jokių naujų įstatymų, arba, jei Neronas, norėdamas bausti krikščionis, turėjo išleisti prieš juos įstatymą, reiškia, kad jokio įstatymo nebuvo. Suderinti šių abiejų tvirtinimų negalima nieku būdu.

Bet nėr nė reikalo jų derinti, nes abudu jiedu klaidingu. Romoje nebuvo jokio įstatymo, kurs draustų be leidimo įvedinėti naujas tikybas, ir Neronas neišleidė prieš krikščionis jokio įstatymo. Pakeliui pastebim, kad nuverstųjų nuo sosto ir užmuštųjų imperatorių atmintis būdavo pasmerkiama ir visi jų aktai skelbiami nustojusiais galės (damnatio memoriae, rescissio actorum). Neronas kaip tik ineina pasmerktosios atminties imperatorių skaičiun. Vadinasi, kad ir buvęs būtų jo išleistas koks įstatymas prieš krikščionis, tai 68 m. jis būtų buvęs jau amžinai panaikintas.

Bet, kaip sakiau, jokio įstatymo nė nebuvo išleista prieš krikščionis.

Pirmasis prie Nerono persekiojimas ne visų, o tik miesto Romos krikščionių tikriausiai ėjo lege Cornelia de sicariis et veneficis, tiek, kiek jie nebuvo įvelti bylon del miesto padegimo.

Vėlesni persekiojimai. Kiek jų tada pražuvo? Kun. Alekna sako, „kad krikščionių kraujas paplūdęs Romoje, kaip koksai upelis, ir buvusi nužudyta didelė jų daugybė" (psl. 25). Ta žinia esanti imta iš Tacito (Annalium XV, 44). Savo tvirtinimu jis parodo, kad visai nežiūrėjo į nurodomąjį šaltinį. Ištikrųjų, te tik pasakyta, kad krikščionių prietarai — taip tada vadino krikščionių tikėjimą — iš Judiejos pasirodė Romoj, kur suplaukia iš visur visos baisenybės, bet apie daugumą nėr nė pusės žodžio[1]). Iš Tacito teksto matyti tik, kad padegimo kaltinimu buvo daug suimta. Bet procese del miesto padegimo keletas šimtų kaltininkų — tai jau begalo daug.

Tuo metu dar sunku buvo išskirti žydai nuo krikščionių, kaip tai liudija šv. Povilo kaltinimai prieš Akajos prokonsulą ir kitur, kada provincijų viršininkai pasakė, kad jų kaltinimai prieš Povilą — žydų vidurinis dalykas, į kurį jie negali kištis.

Priėmus domėn, kad prie Klaudijaus, vadinasi, už keliolikos kitų prieš pirmą persekiojimą, žydų Romoje buvo apie 8000 (suaugusių) ir kad vėliau jie buvo išvaryti iš ten, tai 64 m. tegalėjo ne kiek jų būti Romoje; vadinasi, krikščionių iš jų tarpo visai mažai.

Kiti persekiojimai po Nerono ėjo kitais keliais ir buvo kitų iššaukti priežasčių. Ne mano uždavinys atpasakoti jų istoriją.

[1]) Sed non ope humana, non largitionibus principis aut deum placamentis decedebat infamia, quin iussum incendium crederetur. Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos et quaesitissimis poenis affecit, quos per flagitia invisos vulgus Christianos appellabat. Auctor nominis eius Christus Tiberio imperatoritanto per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat; repressaque in praesens exitiabilis superstitio rursum erumpebat, non modo per Judeaam, originem eius mali, sed per urbem etiam, qua cuncta undique atrocia ant pudenda confluunt celebranturque. Igitur primum correpti, qui fatebantur, deinde indicio eorum multitudo ingens, haud proinde in crimine incendii, quam odio humani generis convicti sunt. Toliau seka aprašymas jų kankinimo.

Mano uždavinys buvo parodyti, kad to nepadarė „Bažnyčios istorijos“ autorius. Lygiai neaiškino jis ir kitų be galo svarbių klausimų. Imkime, pavyzdžiui, kad ir Naujojo įstatymo atsiradimą. Štai, kaip kalba apie tai mūsų autorius: „Evangelistai savo Evangelijose apsakinėja atsitikimus, žinomus visoje žydų žemėj, aprašo Kristaus stebuklus, padarytus akyvaizdoje daugybės žmonių, dažnai didžiausių Jėzaus priešininkų. Evangelijose užrašytas mokslas, kurį Jėzus garsino, kaip pats sako, ne slaptu, bet atvirai, bažnyčioje ir susirinkime. Todel evangelistai, k a d i r b ū t ų n o r ė j ę, n e b ū t ų g a l ė j ę įdėti į Evangelijas to, kas neteisinga. Delto, kad t u o j a u d a u g y b ė ž m o n i ų ž i n a n č i ų t u o s a t s i t i k i m u s, b ū t ų p a m a t ę n e t i e s ą i r i š r o d ę j ą“ (mūsų pabraukta. psl. 20).

Kasdieninis kiekvieno mūsų prityrimas rodo, kad panašūs argumentai neturi jokios vertės. Pasakyti didelėj minioj žodžiai, ar parodyti prieš jos darbai kaip tik lengviausia iškreipti ir dažniausia, dargi be blogos valios, iškreipiama. Kaip klausimas tikrumo kėblus yra, galima matyti iš Sokrato pavyzdžio, kurį, pakeliui pasakius, nuo senai gretino su Jėzum. Nors Sokratas gyveno istorijoj, iš kurios užsiliko daug liudymų, vis delto niekas lig šiai dienai negalėjo pasakyti, koks tikrai buvo Sokrato mokslas. Jo artimiausio mokinio Platono paliktas paveikslas neatitinka tikrenybei.

Kadangi Jėzus, kaip ir Sokratas, nepaliko jokio rašto, kur būtų išdėjęs savo mokslą, tai iš kur užtikrinimas, kad evangelistai suprato jį tikrai, neiškraipydami? Tai klausimas ne vien tikėjimo, bet ir istorijos. Nereikia juk užmiršti, kad raštų pirmais amžiais apie Jėzų buvo kur kas daugiau. Nemaža jų dalis buvo priskirta prie apokripų, vadinasi, netikrų raštų. Kuo vadovautasi prie šio atrinkimo? Kada tai įvyko? Kokiose aplinkybėse? Statyti šiuos klausimus reiškia aiškinti, kas yra traditio apostolorum, sutraukiama į regula fidei, arba, kaip gražiau vadinta graikiškai „tiesos mastas“ (cannon tes aletheias); atpasakoti Bažnyčios organizacijos darbą, jos kovą su gnosimi ir montanizmu; duoti vaizdą jos apologetinės literatūros.

Atsakymo į šiuos klausimus, kurie pinasi vienan paveikslan, pas kun. Alekną arba visai nėra, arba, jei jis ir duotas, tai nega-

lime jame rasti to, ko reikia. Paimkime pavyzdžiui jo aiškinimą gnosies. „Kristaus moksle, sako jis, daugelis daiktų pagonams buvo neaišku. Daugelis negalėjo suprasti, kaip geriausias Dievas galėjo sutverti menką blogą materiją, iš kur blogumas šiame gyvenime, kaip nuo jo pasiliuosuoti. Taigi mėgino Kristaus mokslą pataisyti pagonų filosofija arba senobiškomis tikybomis. Iš to atsirado gnostikų herezija, kuri gyrėsi savo mokslingumu (gnosis — žinojimas, mokslas), aiškinant krikščionių tikėjimo tiesas. Atsirado ji jau pirmajame amžiuje". Nors gnosticizmo istorija iki šiai dienai nėra dar galutinai ištirta, bet tiek, kiek jis reikia pažinti bendrais ruožais, jis aiškus. Pirmų pirmiausiai, klaidinga tvirtinti, kad jis atsirado I amžiuje po Kristui. Jis buvo ilgai jau prieš krikščionybės atsiradimą. Kalbamu metu jis tik pradėjo savo kovą su krikščionybe. Tai del laiko atsiradimo.

Del turinio reikia pasakyti, kad jis ne filosofija, o religija. Ir teodikėjos klausimai, kaip Dievas galėjo pridaryti blogumų — Tertuliano formuloj: Si Deus est, unde malum et quare? — gimė ne pas pagonus, o pas žydus, nes jis sunkus išrišti tik monoteizmui. Jei pripažinti daug dievų, tai lengva priskaityti vienam jų atsiradimą pikto. Žydai rado išrišimą šiam klausimui angelologijoj, vadinasi, vis delto išsižadėdami griežto monoteizmo.

Ir gnostikams ir krikščionims rūpėjo daugiausia išganymo klausimas, kurs visada rišamas su eskatologija, mokslu apie paskutinius daiktus. Tiesą pasakius, tai rūpėjo ir kitoms visoms tikyboms. Neužmirškime, kad tai sinkretizmo metas, apie kurį kun. Alekna nepasakė nė pusės žodžio, bet kurs tik tegali išaiškinti Bažnyčios kovas ir laimėjimą.

Šiam dideliam sinkretizmo verpete krikščionybė ir gnosticizmas, tai dvi srovi, del kurių ilgą laiką neaišku buvo, kuri jų laimės.

Kaip tik šioje kovoje susikristalizavo Bažnyčios mokslas ir vidujinė jos organizacija, kurią mūsų autorius atpasakoja truputį keistokai. Jam rodosi, kad „Romos vyskupas, vadinamas papa, kaipo aukščiausias ganytojas, valdė visą bažnyčią" (35). „Kaikurių didžiųjų miestų vyskupai, kur pirmiau atsirado krikščionių draugijos ir iš kur toliau išsiplėtė krikščionių tikėjimas, pasidarė vyresniais už aplinkinių miestų vyskupus ir įgijo ant jų valdžią.

Tie vyresnieji vyskupai vadinosi metropolitais arba arkivyskupais. Vyskupai trijų pačių didžiųjų Romos valstybės miestų, Romos, Antiokijos ir Aleksandrijos, vadinosi patriarkais ir turėjo valdžią ant aplinkinių kraštų metropolitų ir arkivyskupų. Tą jų valdžią reikia išvesti ne iš miestų garsumo, bet iš tos aplinkybės, kad Romos ir Antiokijos patriarkų sostu buvo įstatytu šv. Petro, vyriausiojo apaštalo, o Aleksandrijos sostas šv. Morkaus, šv. Petro mokinio" (psl. 36).

Toks dalykų aiškinimas eina prieš istoriją. Suprantu kun. Aleknos dogmatinį rūpestį — parodyti, kad episkopatas eina nuo apaštalų ir Romos vyskupo primatą kitų tarpe. Tik dogmatiniu žvilgsniu nėr visai reikalo kraipyti istorijos paveikslą. Juk visai užtenka, jeigu Kristaus moksle randame Bažnyčios ierarkiją in nuce, iš kur ji, laikui bėgant, galėjo vystytis toliau. Istoriko dalykas parodyti, kaip iš to gemalo augo ir plėtojosi pati įstaiga. Teologas gali matyti tenai viršprigimtą priežastį, bet negali kraipyti duotų istoriko faktų.

Iš to, kas aukščiau išdėta, matome, kad kun. Alekna nedavė paveikslo nei Bažnyčios atsiradimo nei jos ūgio. Mes negalime jo pateisinti tuo kad jo knygelėje duota visiems šiems klausimams tik 34 puslapiai, į kuriuos nėra jokios galimybės sutraukti tiek medžiagos, kiek reiktų, aiškinant nurodytuosius klausimus. Juk ne puslapių skaičius turi nulemti, kaip rašyta, bet atbulai klausimo svarbumas nulemia knygos storumą. Beto, iš 2 1/2 šimto puslapių galima buvo lengvai išmesti daug antraeilių klausimų, bet užtai nušviesti tinkamai pamatinius. Negali būti abejonės, kad Bažnyčios atsiradimas ir jos pradinis išsivystymas tai pamatinis klausimas. Gavę jos tikrą vaizdą iš pradžios, tolimesnis besivystymas jau yra savaime duotas.

Antrojoj knygos daly, kuri pradėta Konstantinu Didžiuoju, nepastebėta pats svarbiausias dalykas. „Konstantino Didžiojo nuopelnas, kad jisai savo valdžia stiprino bažnyčios veikimą ir stengėsi prie jos priesakų pritaikinti viešą draugijos gyvenimą. Padidinimui svarumo bažnyčios vyresnybės, paliuosavo jisai vyskupus ir kunigus nuo mokesčių, valstybės teismų ir viešų darbų" ir t.t. (psl. 37).

Nedėdami nieko nuo savęs prieš šią nuomonę, mes pasta-

tysime kitą, Freiburgo profesoriaus Ed. Švarco. „Niekas — sako jis — tiek neskiria begalinės Bažnyčios gyvenime atmainos, kaip aplinkybė, kad karžygis ir despotas, kurs tik neužilgo prieš mirsiant apsikrikštijo, buvo valstybinės bažnyčios įkūrėjas, kuri užėmė vietą senosios, „ecclesia", kariaujančios su valstybe ir pasauliu. Ar jis per šią staigią atmainą gavo valstybei ir bažnyčiai gaivinančių vidurinių jėgų, kurių jis laukė, — tai klausimas, kurian visaip galima atsakyti. Bet viena reikia pripažinti, kad jis demoniniu pasaulio užkariautojo akių aštrumu pastebėjo svarbumą, kurį bažnyčios susidraugavimas turėjo pasaulio monarkijai, kurią jis ruošėsi įtaisyti" (Kaiser Constantin und die christliche Kirche von Eduard Schwartz, Leipzig - Berlin 1913,p.2).

Bet jei bažnyčia buvo patapusi tokia jėga, kurios bendradarbiavimo ieškojo Konstantinas savo politikos mieriams įvykinti, tai dar nereiškia, kad pagonija buvo jau galutinai nuveikta. Jos reakcija su Julionu Apostatu priešaky tai paskutinės imtynės tarp šių dviejų galybių. Ir kai kur Alekna nori išaiškinti šią reakciją tuom, kad Julionas „gerai nesuprato" krikščionių tikėjimo, tai jis parodo, kad ir pats „gerai nesupranta" viso šio judėjimo prasmės.

Tas pat reikia pasakyti ir apie jo atpasakojimą ir aiškinimą airesių (erezijų). Juk tai vėl istorijos lapas, kurs užpildytas kuoaršiausiomis anų laikų kovomis, kur tapo neretai sulaužytas gyvenimas žmonių išimtinai aukštos doros ir mokslo. Kaip oras buvo prisotintas teologijos klausimais, matyti iš paveikslėlio, kurį duoda Gregorius iš Nisos. „Visur pilna — sako jis — tokių žmonių, kurie kalba apie nesuprantamus daiktus: gatvėse, aikštėse, turgavietėse, kryžkelėse. Paklausk, kiek reikia mokėti už jaučius, išgirsi filosofuojant apie gimusį ir negimusį; nori sužinoti duonos kainą, tau atsako: Tėvas didesnis už Sūnų; paklausi, ar pirtis priruošta, atsako tau: Sūnus atsirado iš nieko".

Ir miniai, kuri taip karštai leidėsi į šiuos klausimus, buvo populiarizuojami kristologijos klausimai. Sakysime, Arijaus airesies metu gatvėse užduodavo moterims klausimą: „buvo pas tave sūnus anksčiau nei tu jį pagimdei?", kas turėjo įrodyti, kad Dievas Sūnus turi pradžią.

Net patys vyskupai kartais neatsilikdavo nuo minios. Antio-

kijos vyskupas Eudoksijus buvo išsitaręs prieš susirinkimą (concilium): „*Jeigu Dievas turi Sūnų, tai jis turi turėti ir žmoną*".

Iš šios jausmų kaitros ir todel kovos atkaklumo pas kun. Alekną nieko neužsiliko. Tegu kas pabando suprasti, pasiskaitęs jo išdėstymų, kodel arianizmas, sakysime, buvo IV šimtmety, o ne X, arba kodel daugiausia airesių (ereziją) buvo Rytuos.

Aš negaliu sekti autoriaus ant kiekvieno puslapio, nes tada recenzija išaugtų į visą knygą. Mes galime drąsiai peršokti per visą viduramžį, ne delto, kad ten su visu kuo galima sutikti su autorium, bet delto, kad krikščionybės platinimas ir virtimas bažnyčios didele politikos jėga Europos Vakaruose nėra jos likime tiek svarbu, kiek pirmieji amžiai jos gyvenimo.

Tuo žvilgsniu įdomiau sekti katalikybės suskilimą, pirma į dvi dali — Rytų ir Vakarų Bažnyčios, nors Rytai tokio vienodumo, kaip Vakarai, niekados nežinojo; paskui į eilią tautinių bažnyčių. Čionai vėl mes turime tam tikrą istorijos apsireiškimą, kurs galų gale ne vienoj, tai kitoj formoj turėjo ateiti. Mūsų Bažnyčios istorijos autorius šios istorijos perspektyvos, kaip kitur, taip ir reformos klausime, visai stinga. Štai, kaip jis, sakysime, liuteranizmo atsiradimą įvertina. „Papa pareikalavo, kad Liuteris atšauktų savo mokslą ir patsai atvyktų Romon išsiteisintų. Skaudus subaudimas Liuterio tuo laiku, rasi, būtų galėjęs pačioje pradžioje užgniaužti beišsiplečiančią ugnį" (psl. 148). Kaip menku daiktu turi rodytis autoriui visa šioji reforma, jei smarkesnis Liuterio sudraudimas galėjęs būtų ją sustabdyti!

Panašiai kaip Liuterio reformos atsiradimą, autorius aiškina ir jos išsiplatinimą. „Priežasties — sako jis — ūmo jo (Liuterio mokslo) *išsiplėtimo reikia ieškoti visuotiname tikėjimo jausmų* atšalime" (psl. 153). Jeigu jausmais norima išaiškinti labai komplikuotą kultūrinio, socialio ir politikos gyvenimo apsireiškimą, tai reiktų pasakyti kaip tik atžagariai. „Tikėjimo jausmų atšalimas" kągi kitą reiškia, jei ne indiferentizmą tikėjimo dalykuose? Gi toks žmogus, kuriam šie dalykai visai nerūpi, nerems nėkiek bandymų juos reformuoti, nes ją remti reiškia kovoti del jos ir tai kartais su gyvybės ir turtų pavojum.

Norint suprasti bet kokį idėjinį ir socialį judėjimą, reikia visada pirma atsižvelgti į tai, prieš ką tasai judėjimas apsireiškia.

Kadangi reforma kreipta buvo prieš katalikų bažnyčią, tai reikėjo pirmiausia nupiešti jos vidujinis gyvenimas. Negalima sakyti, kad mūsų autorius nebūtų to numanęs. Kitur jis sako: „Pasipriešinimas bažnyčios mokslui dideliais žingsniais ėjo pirmyn. 1520 m. Vokiečių vyskupai rašė naujai išrinktam ciesoriui Karoliui V, jog visas kraštas virte verdąs ir reikia laukti tokio gaisro, kokio praėjusieji amžiai nėsą matę" (psl. 146).

Tik stebėtina, kad kun. Alekna, pastebėjęs Vokietijoj šį karštį, gimdantį audrą, iš te peršoko į atšalimą ir šaltumu bandė išaiškinti reformacijos karštumą!

Lygiai negalėjo autorius susiorientuoti ir XVIII amžiaus judėjime. Štai, kaip jis vaizdina geriausį to amžiaus išreiškėją Volterą: „Nuo pat mažens įkvėpta Voltėrui bedievystė, ankstus atsidavimas kūno geiduliams pagadino jo būdą ir padarė Voltėrą tikėjimo priešininku. Išėjęs iš mokyklos, Voltėras mėgino gauti kokį užsiėmimą, bet delto, kad nebuvo prisirengęs prie jokio rimto darbo, visur jam atsakyta. Tuotarpu poėtingi Voltėro veikalai ir kiti raštai, žymūs drąsiu bedieviškumu, pragarsėjo Paryžiuje ir atidarė jam aukštosios bajorijos salonus. Bet del tų pačių raštų Voltėras buvo netrukus vyresnybės išvytas iš Paryžiaus ir turėjo bėgti svetur. Tada aplankė jisai Angliją ir, tenai gyvendamas, suėjo į pažintį su garsiausiais to laiko bedievystės filosofais" (psl. 194).

Kiek žodžių, tiek klaidų. Dargi paviršutiniai Voltėro gyvenimo faktai nemokėta išdėstyti, nepasirikus ir be fantazijos. „Bedievybės filosofai" — tai paties kun. Aleknos prasimanymas. Jų nežino nė viena filosofijos istorija, nes niekas iš filosofų nesistatė sau uždavinio sudaryti „bedievybės filosofiją". Kalbamu laiku Anglijoj pas filosofus buvo madoje kaip tik deizmas. Ir pats Voltėras buvo deistas, vadinasi, Dievą pripažino. Tik, žinoma, deistų Dievas — tai ne krikščionių Dievas. Kam labai priešingas buvo patriarkas iš Fernės, kaip vadinamas buvo Voltėras, — tai pozityvioms tikyboms, kurias jis laikė apgavinėjimu. Bet jo užsipuldinėjimai ant tikybos nekliudė jam turėti korespondentais pralotų, kardinolų ir net patį popiežių. Jis išgavo sau vardą pasaulinio kapucinų ir Žekso krašto tėvo. Savo dvare jis pastatė bažnyčią, iškilmingai jon eidavo mišių klausytų, iš-

kilmingiausiai švęsdavo Velykas.

Ne čia, žinoma, vieta, atitaisyti autoriaus klaidas. Kaip ir kitur, autoriui nesinori atsižvelgti pačion bažnyčion ir pasistengti iš jos padėties išaiškinti užsipuldinėjimus prieš ją. Tada jam nereikę būtų duoti, aiškinant viešuosius apsireiškimus, tiek daug vietos „kūno geiduliams", kurie, iš tikrųjų, nieko neišaiškina.

Mokslo ir doros žvilgsniu bažnyčia kalbamu metu toli gražu nebuvo reikiamoje aukštumoje. Sakant bažnyčia, reikia suprasti jos viršūnę. Dar klausimas, bene daugiau netikinčiųjų buvo tada tarp aukštosios kunigijos, nei pasaulinės ponijos. Visiems žinomas Taleirano vardas, kaipo gabaus diplomato, kurs Vienos kongrese labai sumaniai gynė Prancūzijos reikalus. Bet nevisi primena, kad jis buvo vyskupas, kurs besišypsodamas pardavė savo Dievą, savo karalių, ir savo luomą. Istorikai apie jį išsitarė, kad reikalui esant, jis mokėjęs apsimesti doru žmogum. Didesnio pasmerkimo nereikia. Gi tokių Taleiranų tarpe aukštosios dvasiškijos buvo daug, tik be jo gabumų. Jie nenusileidė nieku būdu pasauliniams ir „kūno geidulių" patenkinimo žvilgsniu.

Taleirano priminimas mus atvedė jau XIX amžiaus pradžion, kur istorija tokios plačios ir galingos įstaigos, kaip bažnyčia, turėtų sustoti „nes istoriniam išdėstymui vėlesnių įvykių metas dar neatėjo. Nuo XIX šimtmečio antrosios pusės bažnyčios gyvenime dar dabartis.

Ligšiol mes kalbėjome apie kun. Aleknos veikalo neigiamąsias puses. Iš jų mes matome, kad veikalas, priimtas ištisai, reikia skaityti nenusisekusiu. Gal jo jeibių pamatinis šaltinis tame, kad jis nejutomis daugiau virsta pats apologetu, vieton buvus istoriku. Iš te pasekmė, kad nejutomis jis piešia juodesniais, nei jie buvo, bažnyčios priešus, ir baltesniais jos apgynėjus.

Jau aš pažymėjau pačioje pradžioje, kad susirūpinimas visai nereikalingas. Toji Bažnyčia, kuri vienu akimirksniu padarė šventąjį ir prikaltą prie kryžiaus latrą už padarytą paskutiniu momentu atgailą, negali bijoti savo sūnų juodumo.

Mano išmanymu, toksai baltinimas gali būti tik kenksmingas Bažnyčiai, nes vistiek šviesos nepaslėpsi po puodu. Gi jos slėpimas pagimdys tik nuomonę, kad Bažnyčia šviesos bijo.

Kitas kun. Aleknos jeibių šaltinis — neužtektinas žinojimas

bendrosios istorijos, kas užtemdė perspektyvą. Jam įgyti reikia darbo, skaitomo dešimtimis metų.

Ir man nesuprantama, kuriam galui reikėjo kun. Aleknai imtis rašyti originalę Bažnyčios istoriją. Juk svetimose kalbose yra visai neblogų. Argi negeriau būtų buvus pasirinkus vieną jų, parašytą gero specialisto, ir išversti lietuvių kalbon. Juk kas nesitenkina esamais, tas žada duoti geresnį už juos turinio arba formos žvilgsniu. Jau Romos istorikas Livius įžangoje savon Ab urbe condito stato šiuodu reikalavimu kiekvienam istoriniam veikalui. Mūsų autorius ir turinio ir formos žvilgsniu nepasiekia esamų svetimomis kalbomis Bažnyčios istorijos vadovėlių. Todėliai mes visai negalime suprasti jo noro būtinai duoti savo veikalą, kad ir blogą.

Tiesa, svetimuose vadovėliuose niekur nerasi Lietuvos Bažnyčios istorijos, kuri lietuviui skaitytojui, žinoma, įdomi. Bet paprastai tokiu atveju daroma taip: išverčiamas geras veikalas ir jo gale įdedamas priedas, kurs duoda tą, ko nėra pačiame veikale.

Aš ilgėliau kalbėjau del kun. Aleknos Bažnyčios istorijos, nes ji randa skaitytojų, kaip matyti iš to, kad mums tenka kalbėti apie jos antrą, pataisytą ir praplatintą laidą. Vadinasi, neužilgo rasis reikalas, trečiosios laidos, kuri turėtų būtų dar daugiau ištaisyta.

Tik mes abejojam, ar negeriau būtų vieton taisymo dabartinės knygos, išversti svetimą, kuri geriau atitinka mokslo reikalavimams.

Prof. A. Voldemaras

Mūsų Senovė, neperiodinis žurnalas Lietuvos istorijos medžiagai rinkti. Antrosios knygos. Redaktorius Juozas Tumas. Tilžė, 1921 m. Švietimo Ministerijos leidinys. Bibliographia historica, 121-133 psl.

Del „Lietuvos istorijos“ ir „Bažnyčios istorijos“ kritikos. (Atsakymas prof. Voldemarui).

Rimta knygų kritika, tarp kita ko atitaisydama randamas klaidas, nurodydama trūkumus, išaiškindama abejotinus klausimus, atlieka gerą visuomenei patarnavimą. Todel ir aš maniau galėsiąs tikt pasidžiaugti, susilaukęs „Mūsų Senovėje“ N 1 ir 2 plačios prof. Voldemaro kritikos mano vadovėlių „Lietuvos istorija“ ir „Bažnyčios istorija“. Ir tikrai, toje kritikoje yra teisingų pastabų, jos bus naudingos ir tų vadovėlių autoriui, ir jų skaitytojams; bet su kaikuriomis kritiko pažiūromis negaliu sutikti. Kadangi jos liečia svarbius mūsų praeities klausimus, tai tiesai išaiškinti manau bus naudinga duoti p. Voldemaro kritikos pataisymus.

I. Del „Lietuvos istorijos“.

Prof. Voldemaras ne visai teisingai supranta du svarbiu mūsų praeities klausimu: ūniją su Lenkais ir Vokiečių ordino reikšmę.

Ūnijos klausimas jam taip atrodo: „Jogaila buvo Lietuvos didysis kunigaikštis ir galėjo daryti su Lietuva ką norėjo. Jis tapo lenkų karalium. Vadinasi, jo valstybės padidėjo. Jei būtų dar tapęs Vengrų karalium ar Čechų, tai visos tos valstybės būtų patapę jo žemių dalys ir tiek.

Žodžiu, pirmosios su Lenkija ūnijos nebuvo joks politikos reikalas, o grynai šeimyniškas“ (110 psl.). Iš p. Voldemaro žodžių išeina, kad po ūnijos Lenkija tapo Lietuvos žemių dalis. Iš

tikrųjų gi ūnijos aktu Lenkija netapo Jogailos valstybė, kiek buvo Lietuva. Jogaila buvo išrinktas Lenkijos karalium tam tikromis sąlygomis, apie Jogailos ainių teises Lenkijos soste nieko neminint. Tuo karaliaus rinkimo dėsnys Lenkijoje tapo aiškiai išreikštas. Paskui, 1425 m., lenkų bajorijos seimas buvo sutikęs pripažinti Jogailos sūnų sosto įpėdiniu, bet 1426 m. Lęčicos seime bajorai sukapojo kalavijais tą dokumentą, ir tiktai 1433 m. už praplatinimą bajorų privilegijų Jedlno seimas pripažino vieną Jogailos sūnų sosto įpėdiniu.

Pažiūrėkime dabar, kokius santykius ūnija nustato tarp Lenkijos ir Lietuvos. Krevoje išduotu dokumentu Jogaila apsiima ant visados prijungti Lenkijai Lietuvos ir Rusijos žemes[1]). Po tos ūnijos Lietuvos kunigaikščiai, valdžiusieji atskirus jos kraštus, išduoda dokumentus, prisiekdami paklusnumą netikt Lenkijos karaliui Jogailai, bet ir Lenkijos karalienei Jadvygai ir Lenkų karalystei[2]). Visur čia kyšo politikos motyvai, ir istorikai ne be pamato laiko Krėvos vadinamosios ūnijos aktą Lietuvos valstybės panaikinimu Lenkijos naudai[3]). Tiktai ūnijų 1401 ir 1413 metų aktai juridiniai atstatė Lietuvos valstybę priklausomybėje nuo Lenkijos. Ūnijos pamatan padėti politikos motyvai galutinai privedė prie visiško Lietuvos su Lenkija susiliejimo.

Tuos politikos motyvus iškėlė ir Vytauto karunacijos sumanymas. Jogaila pradžioje buvo sutikęs su Vytauto karunacija, bet nesutiko Lenkijos senatas, remdamasis tuo, kad prijungtos Lenkijai Lietuvos negal daryti atskirą savistovią karalystę. Taigi ūnija iš pamatų keitė politinę Lietuvos padėtį, ir negal sakyti, kaip sako p. Voldemaras, kad pirmosios ūnijos nebuvo joks politikos reikalas, bet grynai šeimyniškas ir tiek.

Vokiečių ordino reikšmę tuo laiku p. Voldemaras taip supranta: „kryžiuočių pavojus nebuvo didelis. Jie savaime jau buvo pradėję silpnėti. Mūšis ties Žalgiriu 1410 m. čia nekiek daug

[1]) Codex epistolaris saeculi XV, t. I, p. 5.
[2]) Codex epistolaris Vitoldi, 29, 30, 40, 43, 48 ir daug kitų.
[3]) Prof. Dr. Kutrzeba. Unia Polski z Litwą knygoje „Polska i Litwa", 1914. Prof. M. K. Liubavski, Očerki istorii Litovsko-Russkago Gosudarstva, Moskva, 1910, psl. 43.

tereiškė. Juk ordino spėkos buvo ne jame pačiame, o vakaruose. Pralaimėti vieną mūšį, kada vakarai gausiai papildydavo nuostolius, tai visai menkniekis, bet kada tas papildymas pradėjo nykti, ir be mūšio ordino likimas buvo nulemtas. Todel sakau, kad šio mūšio ir ūnijos su Lenkija prasmė perdaug išaukštinama" (110 psl.). Negalima sutikti su p. Voldemaro tvirtinimu, kad ordino spėkos būtų buvusios ne jame pačiame, o vakaruose. Ordinas turėjo nemažą teritoriją, turtingą iždą, aukštą kultūrą, taigi buvo galingas ir savo paties spėkomis, ir vakarų palaikymu. Pagalba iš vakarų, kad ir ne tokia didelė kaip pirma, vis dar tebeplaukė, nes Vytautas Europai kaikur tebebuvo Saracėnų karalius, kurs grasė girdyti savo arklius Reine. Negal sutikti ir su kitu p. Voldemaro tvirtinimu, kad kryžiuočių pavojus nebuvo didelis. Tiesa, ordinas buvo pradėjęs silpnėti, bet tas silpnėjimas ėjo labai palengva, taip toli nebuvo nužengęs, kad Lietuvai iš ordino pusės nebūtų buvę didelio pavojaus. Kad ordinas tada buvo dar pavojingas, rodo tai, kad Vytautas, būdamas sąjungoje su Lenkija, betgi turėjo 1398 m. Dubysos saloje užrašyti ordinui Žemaičius, 1404 m. Vytautas drauge su Jogaila tą užrašymą atkartojo. Taigi negal sakyti, kaip tvirtina p. Voldemaras, kad kryžiuočių pavojus nebuvo didelis.

P. Voldemaras sako aš visai klystąs tvirtindamas, kad Vytautas besirūpinęs suvienyti rytų ir vakarų bažnyčias (109 psl.). Aš ten to ir netvirtinu; sakau tikt (88 psl.), kad Vytautas rūpinosi suvienyti r u s u s s t a č i a t i k i u s su katalikų bažnyčia, o ne rytų bažnyčią su vakarų bažnyčia. Kad tas mano tvirtinimas teisingas, rodo faktas, kad Vytautas pasiuntė Lietuvos rusų metropolitą Camblaką į Konstancijos susirinkimą susivienyti su katalikų bažnyčia.

Neteisingi p. Voldemaro priekaištai, kad aš nieko nepasakęs apie karalių rinkimą, kaipo valstybės sugriuvimo priežastį, apie pirmąjį (1831) metų sukilimą nei minėte nepaminėjęs. Apie karalių rinkimo pavojingumą mano kalbama 185 puslapyje, sukilimui 1831 m. paskirti 221 - 223 psl. Į penktąją savo knygos dalį išskyriau kad ir du puslapiu apie didijį karą delto, kad tuo prasideda naujas svarbus mūsų istorijos periodas, nepriklausomosios Lietuvos kūrimasis.

II.
Del „Bažnyčios istorijos".

Žymiai daugiau dalykų, su kuriais negalima sutikti, yra p. Voldemaro „Bažnyčios istorijos" kritikoje.

Apie istorijos rašymo būdą p. Voldemaras taip sako: „tikras istorijos paveikslas, kaip Bažnyčia plėtojosi, nėra argumentas nei prieš Bažnyčią, nei už... Istorikas... turi rašyti istoriją taip kad Dievo veikimo tenai niekur nebūtų matytis, o viskas būtų aišku iš žemiškų veiksnių... Taikant šį dėsnį Bažnyčios istorijos tyrinėjiman, istorikas turi sekti tiktai matomuosius dalykus, kitką palikdamas teologui... Kun. Alekna pradeda kaip tikt nuo Adomo ir nurodo Dievo ryšį su žmonėmis... Čia kalba teologas, bet ne istorikas, kurs nieko negali pasakyti šiuo žvilgsniu. Lygiai teologas pasakoja apie Dievo sutartį su Abraomu ir jo ainiais. Šiems dalykams vieta katekizme bet ne istorijoje". (123 - 124 psl.). Teisingas Bažnyčios istorijos ir teologijos santykių supratimas nebūtų leidęs p. Voldemarui peikti manęs už tai, kad naudojausi teologija, rašydamas Bažnyčios istoriją. Nėvienas mokslas neužsidaro savo lukšte, bet naudojasi kitų mokslų pagalba. Taippat ir Bažnyčios istorija turi teisę naudotis kitų mokslų pagalba. Teologija tarp kita ko turi svarbų istorinį dokumentą; tai yra Šventasis Raštas. Jo istorinį vertumą yra pripažinę daugybė mokslininkų kritikų. Juo ir aš naudojausi. Jei p. Voldemaras pripažįsta Šventajam Raštui tokį vertumą, tai turės sutikti, kad ir aš galėjau teisėtai juo naudotis. P. Voldemaras nori, kad istorijoje Dievo veikimo niekur nebūtų matytis. Tuo tarpu Dievo apreiškimas yra istorijos faktas, jis sako apie Dievo veikimą žmonėse. Kitas istorijos faktas yra Kristus ir jo stebuklai, taippat Dievo veikimas. Kad šitie faktai yra buvę, bešalis istorikas užginčyti negali. Taigi negal reikalauti, kad Bažnyčios istoriją rašant, Dievo veikimo niekur nebūtų matytis.

Klaidingai aiškina p. Voldemaras ir kaikuriuos atskirus Bažnyčios istorijos faktus. Pradėsime nuo pirmųjų amžių persekiojimo. P. Voldemaras tvirtina, kad Romos valstybėje nebuvę jokio įstato, kurs būtų draudęs be leidimo įvesti naujas tikybas (II. 126 psl.). Tuo tarpu daugelis istorikų yra kitos nuomonės.

Tepažvelgia p. Voldemaras į geruosius Bažnyčios istorijos veikalus, juose ras tarp kitų persekiojimo priežasčių ir tą kad krikščionių tikyba buvo religio nova illicita, superstitio externa, kad religiones peregrinae buvo uždraustos įstatais[4]).

P. Voldemaras, sugretina mano pasakymus: „ciesorius Neronas pirmas išleidė įstatus, draudžiančius krikščionių tikėjimo išpažinimą" ir „Romos įstatai skaudžiai gynė naujų tikėjimų įvedimą be valstybės leidimo. Todel nuo to laiko kaip tiktai įsitikinta, kad krikščionys yra naujo tikėjimo išpažintojai, prasidėjo jų persekiojimas Romos valstybėje". Del tų mano pasakymų p. Voldemaras stato tokią dilemą: „viena dviejų — arba persekiojimas prasidėjo del to, kad krikščionybė atsirado be valstybės leidimo ir tada Neronui nereikė išleidinėti jokių naujų įstatymų, arba, jei Neronas, norėdamas bausti krikščionis, turėjo išleisti prieš juos įstatymą, reiškia, kad jokio įstatymo nebuvo. Suderinti šių abiejų tvirtinimų negalima nieku būdu". (126 psl.). O bet gi suderinti gal. Kad prieš Neroną buvo įstatų, draudžiančių naujas tikybas, esu aukščiau išrodęs. Iš kitos pusės yra nurodymų, kad Neronas išleidė įsakymą persekioti krikščionis del tikėjimo. Pradžioje krikščionys buvo laikomi žydų sekta, ir kaipo tokia, toleruojami. Bet žydai nuolat skundė krikščionis, nurodinėdami jų skirtingumą. Arti prie Nerono stovintys žydų šalininkai (jo žmona Popaa Sabina buvo karšta žydų globėja) atkreipė tirano domę į šmeižiamus krikščionis. Del to ir del pačios krikščionybės esmės Neronas įsakė krikščionis persekioti. Tuo buvo konstatuota krikščionių tikėjimo skirtingumas nuo žydų. Nuo to laiko krikščionių tikėjimas buvo pripažintas neleistinu Romos valstybėje, prie jo ėmė taikinti senuosius naujas tikybas draudžiančius įstatus, kurių indiferentai tikybos žvilgsniu viršininkai dažnai netaikindavo[5]). Beto iš Plyniaus rašto Trajanui matyti, kad ir prieš

[4]) Žiūrėk Prof. Dr. Knöpfler, Lehrbuch der Kirchengeschichte, sechste Auflage, Freiburg, 1920, p. 56. Prof. Dr. Marx, Lehrbuch der Kirchengeschichte, sechste Auflage, Trier, 1913, p. 56. Prof. Dr. Kirsch, Hergenrothers Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte, fünfte Auflage. Freiburg, 1911, t. I, p. 142.

[5]) Žiūrėk Marksą, Lehrbuch psl. 54, 56 ir 57.

Trajano dekretą krikščionių tikėjimas buvo laikomas baustinu. Tą patį nurodo I gromata šv. Petro IV,15, ir Tertuliono Apologeticus 5. Taigi nuomonė, kad jau Neronas yra išleidęs įstatą, draudžiantį krikšionių tikėjimą, turi tvirtų argumentų. Tiesa, p. Voldemaras galėtų pasakyti, kad tas klausimas galutinai neišrištas, galėtų priešais statyti argumentus, bet negal stačiai virtinti, kad Neronas neišleidęs prieš krikščionis jokio įstatymo (126).

Apie skaičių krikščionių, žuvusių Nerono laikias, mano parašyta: „Tacitas sako, kad krikščionių tikėjimas Nerono laikais paplūdęs Romoje, kaip koksai upelis, ir buvusi nužudyta didelė jų daugybė“ (p. 25). Taip savais žodžiais atpasakojau Tacito žodžius „exitiabilis superstitio erumpebat non modo per Judaeam originem eius mali, sed per urbem etiam, qua cuncta undique atrocia et pudenda confluunt“. P. Voldemaras iškreipė (126 p.) mano pasakymą, vietoje „kad krikščionių tikėjimas“ etc. padėjo: „Kad krikščionių kraujas paplūdęs Romoje, kaip koksai upelis“ ir paskui daro man priekaištą, kad aš nežiūrėjęs Tacito, ir toliau rašo: kad pas Tacitą apie krikščionių daugumą nėsą nė pusės žodžio. Iš Tacito teksto esą matyti tiktai, kad padegimo kaltinimu buvo daug suimta. Bet procese del miesto padegimo keletas šimtų kaltininkų — tai jau esą be galo daug. Ištikrųjų gi Tacitas sako, kad Neronas tik metė kaltybę ant krikščionių del padegimo, kad del to buvo suimtų, bet kiek tų suimtų, Tacitas nepasako. Toliau gi Tacitas sako, kad del suimtųjų nurodymo atrasta kalta didelė daugybė, multitudo ingens, ne padegimo, bet žmonių neapykantos, odio generis humani. Taigi p. Voldemaras, darydamas man priekaištą, patsai negriežtai naudojasi tekstais. Nužudytųjų daugumą Nerono laikais patvirtina ir kitas ankstybesnis už Tacitą rašytojas. Klemensas Romėnas. O juk ne visi krikščionys buvo nužudyti, todel jų skaičius Nerono laikais turėjo būti didelis.

Del mano pasakymo, kad pirmieji krikšionys nelankė cirkų gėrėtis žvėrių ir žmonių kankinimų, nevaikšiojo į teatrus, kur rodomi buvo paleistuvystės paveikslai, p. Voldemaras rašo: „Iš kur kun. Alekna juos rado, tai jo paslaptis. Juk jeigu autorius būtų pažvelgęs į graikų arba romėnų literatūros istoriją arba apsipažinęs su dramatiniais rašytojais, nebūtų jų tarpe radęs nei vieno, kurs rodytų paleistuvybės paveikslus“ (125). Atsakysiu, kad

tai ne paslaptis, bet visiems viešas dalykas. Neturėtų tai būti paslaptis ir p. Voldemarui, kaipo senovės romėnų istorijos žinovui. Tegu p. Voldemaras atskleidžia kad ir žinomą istorikografijoje Friedlaenderio knygą apie romėnų papročius ciesorių laikais,[6]) tenai atras, kad Romoje būta dramos, kuria tesiinteresavo mažas inteligentų būrelis, bet daugiausiai turėjo pasisekimo gašlūs teatro reginiai, mimus ir pantomimus. Apie juos Friedlaenderis sako: „pantomimams visuotinai daromas priekaištas nedoros ir tvirkinančios įtekmės. To negali nepripažinti ir uoliausiai *pantomimų gynėjai*. Kad *pantomimai nemaža prisidėjo* prie ištvirkimo moterų, kurios reginiams labai geidulingai buvo atsidavusios, rodos labai tikėtina ir be vaizdingo nupiešimo iš Juvenalo pusės (6, 63). Ciesorius Julionas, laikydamas negalimu daiktu teatro apvalymą nuo ištvirkimo ir begėdiškumo, reikalavo nuo kunigų (pagonių), kad jie nevaikščiotų į teatrus." Ten pat Friedlaenderis cituoja Augustiną (De civitate Dei, I. 32), kurs išradimą pripažįstąs gudrumui piktosios dvasios, kuri matydama, kad cirko nedorybė mažėja, paleidusi į žmones daug labiau tvirkinantį užsikrėtimą.

P. Voldemaras netikusiai nušviečia mano aprašymą ir liuteranizmo. Pavyzdžiui, jis priveda jo atsiradimo ir išsiplėtimo vieną kitą priežastį, lyg tartum jomis aš ir tebūčiau pasitenkinęs P. Voldemaras sako:

„Priežasties ūmo jo (Liuterio mokslo) išsiplėtimo reikia ieškoti visuotiname tikėjimo jausmų atšalime (psl. 153). Jeigu jausmais norima išaiškinti labai komplikuotą kultūrinio, socialio ir politikos gyvenimo apsireiškimą, tai reiktų pasakyti kaip tik atžagariai."

Tikėjimo jausmų atšalimas ištikrųjų betgi prisidėjo prie liuteranizmo išsiplėtimo. Tas atšalimas reiškia čia tikėjimo jausmų susilpnėjimą, kurs palengvino daugeliui atsitraukti nuo Bažnyčios ir nusikratyti kaikurių sunkesniųjų tikėjimo praktikų, kaip antai išpažinties, pasnikų ir kitų.

P. Voldemaras man prikiša, kam aš Anglijos deistus ir Volterą pavadinau bedievystės filozofais. Kalbėdamas apie deizmo

[6]) Friedlaender-Wissowa, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms, neunte Auflage, Leipzig, 1919, t. II, p. 131-132.

išsiplėtimą Anglijoj, aš pažymėjau, kad deizmas, atmesdamas apreiškimą, praktikoje vedė prie atmetimo visokio tikėjimo, prie ateizmo ir materializmo (psl. 192). Ta prasme ir pavadinau Anglijos deistus bedievystės filozofais. Ta pačia prasme bedievystės filozofu buvo ir Volteras. Ir jokio čionai mano prasimanymo nėra.

Yra Valdemaro kritikoje ir daugiau negriežtumų ir klaidų, o taip pat asmeninių užgauliojimų. Juos laikau ne taip svarbiais skaitytojams dalykais ir apie juos nekalbėsiu. Laikiau tikt reikalingu daiktu nurodyti kaikurias bent žymesniąsias klaidas, kurios iškraipo svarbesnius istorijos dalykus. Jei del p. Voldemaro kritikos ir mano prieškritikos tiesa labiau paaiškės, tikslas bus pasiektas.

Antanas Alekna.

Mūsų Senovė, žurnalas Lietuvos istorijos medžiagai rinkti. Trečiosios pirmojo tomo knygos. Eina 4 kart per metus. Redaktorius Juozas Tumas. Tilžė, 1922 m. 438-444 psl.

J. Jakubovskis: *Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją*. Iš lenkų kalbos vertė J. Jablonskaite - Petkevičienė. Kaunas 1921. Švietimo Ministerijos leidinys. 94 psl.

Mūsų istorinė literatūra visai dar menkutė. Neturime lietuvių kalba nei bendrų istorinių veikalų, kurie apimtų didesnį kurį laiko tarpą arba tyrinėtų platesnės reikšmės istorinius įvykius, nei monografijų, kurios būtų pavestos vienam kuriam klausimui. Susikurti istorijos literatūrą, kaip ir kitose mokslo šakose, tegalėsime tik pradėdami nuo vertimų. Turime pasisavinti svetimus istorinius veikalus, atpasakodami juos lietuvių kalba, ar net ištisai versdami jon.

Taigi kiekvienas toksai darbas yra geistinas indėlis mūsų raštijon ir mes turime jį sveikinti. Bet besiimant vertimo, reikia mokėti pasirinkti, kas versti. Sakau, reikia pasirinkti, nes istorinė literatūra svetimomis kalbomis gali būti prilyginta jūrioms, kurių, kad ir norėtum, negali išsemti.

Aišku, kad vertimo teužsitarnauja tik bendri veikalai, bet ne monografijos. Kaip pats vardas rodo, monografija yra tyrimas vieno kurio klausimo ir tai dar specialaus, kurs paprastam skaitytojui negali būti įdomus. Kas kita specialistui mokslininkui. Mokslo ėjimas pirmyn remiasi kaip tik daugiausia tokiais atskirų klausimų tyrinėjimais. Tik specialistas tokių vertimų nereikalingas. Jis moka, ar bent turi mokėti, skaityti veikalą originale.

Bet jeigu vertimas pageidaujamas bendrų veikalų, ne monografijų, tai praktikoj netaip būna lengva išskirti vienus nuo kitų. Juk labai dažnai tas pats veikalas vienu žvilgsniu bus ben-

dras, kitu monografija. Galop, reiškia daug ir autoriaus sugebėjimas aiškiai dėstyti savo mintis. Vienas mokslininkas mokės išdėti aiškiai ir visiems apsišvietusiems prieinamai daug specialių klausimų, kitas taip dėstys labai bendrą dalyką, kad jis bus sunku suprasti be didelio įtempimo.

Kurion grupėn įskaitysime mes p. Jakubovskio veikalėlį? Pats autorius viso savo darbelio turinį suima į 11 trumpų dėsnių. Tas jau vienas rodo, kad turime monografiją ir tai mažutę, kurios vertimas lietuvių kalbon visai bereikalingas darbas. Juk mums reikia tiek daug knygų išsiversti, kad gaila darbo ir ištekliaus tokiems veikalams, kaip kad Jakubovskio.

Mes nepaklysime tvirtindami, kad vertėja ėmėsi darbo tautinių jausmų paskatinta. Autorius visur kalba apie lietuvius su simpatija ir nori parodyti du daiktu: 1) lietuvių buvo Lietuvos valstybėj ne 1/4 arba 1/10 dalis, kaip esą kartais tvirtinama istorikų, bet daugiau pusės; 2) lietuvių politinė sąmonė anksti apsireiškianti ir jos atspindį randame vadinamuos „lietuvių metraščiuos", kur mūsų tautos pradžia išvedama iš Romos.

Kaip matome, pirmutinis autoriaus dėsnis liečia daugiausia statistikos klausimus. Senovėj gyventojų statistikos niekas nevedė, todel norint dabar patirti jų skaičių, kad ir apytikriai, reikia eiti aplinkiniu keliu. Tokį nestatų įrodymą Jakubovskis įžiūri 1528 leistre, kurs yra Lietuvos Metrikoj. Tas leistras — tai sąrašas, kiek kuri Lietuvos dalis turi pristatyti raitų kareivių. Iš jo matyti, „kaip ant delno, kad grynai lietuviškos dalys padalytos į žymiai mažesnes apskritis ir pristato daug daugiau karių, kaip tokio pat didumo rusų dalys. Todel neabejojama, kad tikroji Lietuva XVI šimtmetyje buvo tankiau gyvenama, kaip priklausomos jai rusų žemės" (psl. 8). Iš tų raitelių autorius duoda nuošimčius — 64 lietuvių ir 36 rusų.

Imant dalyką cum grano salis, reikia pritarti autoriui. Tik reikia iš kitos pusės pastebėti, kad istorikai, kurie sako, kad 0,9 Lietuvos buvę nelietuviška, kalba ne apie statistiką, tik apie teritoriją ir tai dar akių plotu. Taigi autoriaus tvirtinimas nėra tiek daug naujas, kaip jam rodos.

Kad lietuvių kraštai turėjo daugiau gyventojų, nei kaimynai rusai, tai senai žinoma. Užtenka priminti totorių užplūdimą, nuo

kurio Rusijos gyventojai bėgo į šiaurės rytus, į Maskvą. Juk tik del tos priežasties politinis rusų centras pasidarė vieton aukštai jau pakilusio Kijevo Maskva. Gi totoriai buvo pasiekę net Lietuvą; vadinasi, *jos rytų ir pietų sienos buvo gerokai aptuštintos*. Viduramžy žmonių skaičius neaugo taip greitai ir totorių užplūdimo pasekmės labai ilgai buvo jaučiamos.

Kita vertus, pats net Lietuvos valstybės užsimezgimas ir greita ekspansija aiškinama gyventojų tirštumu, lygiai, kaip kad Skandinavijos varingiai tos pačios priežasties stumti leidosi į tolimus karus.

Bet, jei Lietuvos tirštesnis apgyvendinimas neabejotinas buvo, stigo ligšiol lyginimui medžiagos. Ir čia autoriaus užpelnas, kad jis bandė gauti tikslesnį paveikslą. Gaila tik, kad jis pasitenkino vien 1528 m. leistro daviniais ir tai imdamas juos perstačiai. Juk, sakysime, kuriam krašte gali būti daug gyventojų, bet maža arklių, kaip gi jis galės duoti daugelį raitelių? Be to, reiktų žinoti, kad iš visur kareivių skaičius buvo imtas lygus, vadinasi, priderintas gyventojų skaičiui.

Gaila, kad autorius visai nekreipė domesio į lietuvių kolonizaciją. Kaip aš nurodžiau savo darbely apie tautinę Lietuvoj kovą, kurs buvo Petrapilio Mokslų Akademijos Žiniose, kunigaikščiai ir bajorai grynai lietuvių kilmės, randasi žemių savininkais valstybės pakraščiuose, kur gyveno gudai ar rusai. Savaime aiškus buvo reikalas, užkariavus naujus kraštus, valdyti juos per ištikimus žmones; vadinasi, lietuvius, kurie turėjo, taip sakant, šaknis įleisti tose žemėse. Atlyginimą už savo tarnybą gaudavo jie ne pinigais, tik žeme, kurioje jiems patiems buvo reikalo sodinti bent šiek tiek ištikimų sau žmonių: vadinasi, kietuvių. Toki kolonizacija negalėjo būti per plati, bet vis tik ji rodo, kad lietuvių būta skaitlingesnių ir žymiai skaitlingesnių už savo kaimynus rusus.

Jei autorius būtų įsileidęs į visus šiuos klausimus ir rinkęs jiems medžiagos, veikalėlis būtų išėjęs kurkas įdomesnis. Bet šiems klausimams jis pašventė vos 11 puslapių. Visa likusioji knygelės dalis pašvesta kitai jo teziai — tautiniai lietuvių sąmonei. Ši dalis visai nenusisekusi.

Jam rodosi, kad „viena iš karakteringiausių Lietuvos valstybės ypatybių buvo ta, kad Didžiosios Kunigaikštystės val-

stybinė kalba buvo nelietuviška, bet nugalėtųjų gudų gyventojų kalba" (12). Karakteringo čionai lygiai nieko nėra, nes nė viena valstybė, išskyrus graikus, nepradėjo savo gyvenimo su savo „valstybine kalba". Visai netikslu kalbėti apie tų laikų valstybinę kalbą. Tada visur buvo dvi kalbi: rašto ir šnekamoji. Valstybės gyvenimas apsieidavo daugiausia be jokių raštų. Jei kunigaikštis teisdavo savo kelionėse vietos bylas, tai jis darė savo šnekamojoj kalboj. Mūsų Vytautas su Jogaila kalbėjosi lietuviškai. Kai Jogailos sūnus Kazimieras tapo išrinktas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, Lietuvos bajorai privertė jį tuoj mokytis lietuviškai, nes jis augo Krokuvoj ir nežinojo savo tėvo kalbos. Visame valstybės gyvenime lietuvių kalba buvo vartojama, bet tik gyvu žodžiu, o ne raštu. Rašto kalbos tais laikais buvo Vakaruose — lotynų, Rytuose slavų. Be to, vakaruos buvo pradėta daryti iš savo žmonių kalbos rašto kalba.

Tik visur, kai valstybės gyvenimas pradeda tapti pilnesnis ir įvairesnis, negalima apsieiti be rašto. Raštas tuometu buvo dvasiškių darbas ir Rytuos bažnyčios kalba buvo slavių, o Vakaruos — lotynų.

Lietuva daugiau buvo pasisukusi į Rytus, nei į Vakarus, todel ir rašto kalbą pasisavino slavių. Taigi ir lietuvių metraščiai buvo rašomi rusų kalba. Kaip užsimezgė lietuvių metraštis ir augo, daugiausia parodė prof. Smolka. Ligšiol nėsant naujų ir tolimesnių tyrinėjimų, reikia naudotis jo išvadomis. Ir mūsų autorius eina daugiausiai Smolkos pėdomis. Tik visai nenusisekęs yra spėjimas apie atsiradimą metraščiuose teorijų apie lietuvių tautos kilimą. Aš jau turėjau progos nurodyti „Mūsų Senovės" N 1, kad lietuvių išvedimas savo kilmės nuo senųjų romėnų yra sekimas kitų tautų. Kaip savo metu frankai vedė save nuo trojėnų, arba jų ainių romėnų, britai, skandinavai, rusai, lenkai, taip nuėjo tuo pačiu keliu ir lietuviai.

Todėliai autoriaus visai be jokio pagrindo tvirtinama, kad „jau paviršutinai susipažinus su lotynų kalba turėjo kristi į akį tikras lotynų ir lietuvių kalbos panašumas. Tokiame kalbos mokslo laipsnyje, kuriame šis mokslas tada buvo, lengva buvo padaryti išvada, kad l i e t u v i ų k a l b a k i l u s i i š l o t y n ų, kad ji esanti iš tikrųjų tik sugadinta ir suprastėjusi lotynų kalba,

lyg ir liaudies kalba... Iš to, žinoma, buvo padaryta išvada, kad lietuviai esą Romos kilimo" (31). Be to, autoriaus nuomone, apsipažinimas su romėnų autoriais turėjęs lietuviams parodyti jų tikybos ir papročių artumą. Ir tas tik sutvirtinęs nuomonę, kad jų „sentėviai kilę iš Romos" (31).

Visa tai autoriaus gryniausia fantazija. Kaip aš jau nurodžiau „M. Senovėj" anksčiau, visi išvadžiojimai apie kilimą iš romėnų netik lietuvių, bet ir kitų tautų yra tų laikų moksliški išvadžiojimai. Kaip jie susidarė, tai dar reikia tardyti. Mums, sakysim, šiandien sunkiau suprasti, kaip galima identifikuoti Tros, Trojos eponimas, su Toru, germanų mitologijos dievaičiu, arba Trakia su Thruthheim'u. Užtenka pasiskaityti Edon įžangą, kad pamatytumei, kaip tų laikų mokslui lengva buvo visa tai identifikuoti (Snorri Sturlusen Edda udgiven of Finnur Jonsson Koebenhavn 1900).

Tokios, bendrai suėmus, teigiamos ir neigiamos veikalėlio pusės. Jis galima prilyginti prie užsienio doktorato disertacijų, bebaigiant universitetą, iš kurių daug ko negalima reikalauti.

Ir, kaip sakiau, ne jo mokslingumas, kiek jo simpatingumas, regimai, buvo priežastis, kad jis tapo išverstas lietuvių kalbon, nors, mūsų nuomone, jis to neužsitarnauja.

Prof. A. Voldemaras.

Mūsų Senovė. Trečiosios pirmojo tomo knygos. Tilžė, 1922 m. 444-448 psl.

I. A. Kacel. *Istoriia Litvi.* Čast I. Kovno. 1921 m. 140 psl.

Ši pirmoji „Lietuvos istorijos" dalis apima laiką nuo seniausių laikų iki Liublino unijos. Toliau autorius žada antrojoj daly duoti istoriją nuo 1569 m. iki Lenkijos padalijimo ir trečiojoj Lietuvos likimą Rusijoj iki mūsų dienų. Ar pasiseks autoriui išleisti kada žadamąsias dalis, galima paabejoti. Pratarmėj jis pats pasisako, kad jo veikalas „žymioj daly kompiliacija". Mums rodos, kad jis čia truputį apsilenkia su tiesa, nes tą, ką jis lig šiol išleido — ne žymioj daly, bet ištisai kompiliacija.

Tuom aš dar visai nenoriu jo pasmerkti. Kartais būna reikalinga griebtis kompiliacijų. Viskas pareina iš to, ar siūlomoji autoriaus kompiliacija rusų kalba reikalinga kam nors ir, jei reikalinga, tai ar gerai ji padaryta.

Mes labai abejojame dėl tokio reikalo. Juk lygiai tam pačiam laiko tarpui yra Maskvos profesoriaus Liubavskio „Lietuvių - rusų valstybės apžvalga", kuri pirmą kart išėjo 1910 metais ir paskui dar kartą buvo išleista. Jai išėjus neužilgo prasidėjo karas, per kurį naujų tyrinėjimų veik visai nepasirodė. Vadinasi, lig šiai dienai tai naujasis Lietuvos istorijos iki Liublino unijos vadovėlis. Jis yra ir mokslingiausis, nes jis duoda trumpai tą, ką istorijos mokslas pasakė iki šiam laikui mūsų valstybės praeities klausimu.

Kai aš sakau, kad Liubavskio vadovėlis geriausias, aš netvirtinu, kad jis geras visais žvilgsniais. Jame yra daug taisytina, bet vis dėlto jis geresnis už kitus esamus. Ir žinoma ne kompi-

liatoriaus darbas duoti geresnį veikalą, *nei tai galėjo padaryti* istorikas specialistas.

Negalima sakyti, kad prof. Liubavskio apžvalga būtų sunki ar perilga. Ir jei dabar jo knyga sunku būtų gauti, tai geriau reikėjo paruošti jos naują laidą, nei griebtis kompiliacijų, kurios nespecialistui sunkiai gali nusisekti. Juk vistiek reikia mokėti ir kompiliuojant tą, kas yra tikriausia, geriausia, vadinasi — būti nemažai istorijoj išlavintam.

P. Kacelis neturi reikalingo prisiruošimo panašiam kompiliatoriaus darbui. Užtenka peržiūrėti jo „šaltinių" sąrašą, kad pastebėtum, jog jam trūksta kritiko nuojautos. Istorikas skiria šaltinius nuo knygų. Šaltinis tai visa tas, kas gali liūdyti apie kurį istorijos atsitikimą. Sakysime Vytauto laiškai yra jo laikų istorijos šaltinis, bet šių dienų mokslininko tyrinėjimas apie tuos laiškus arba faktus juose primintus nesivadina šaltiniu.

Būdamas kompiliatorius p. Kacelis negali prieiti prie šaltinių. Visur kur jam reikia semti žinių iš mūsų dienų raštininkų. Tik jam reikėjo mokėti atrinkti rimtus veikalus nuo nerimtų. Užtenka mesti akimi į jo „šaltinių" sąrašą, kad pamatytum, jog tenai greta su rimtais veikalais stovi ir niekam netikusieji arba nieko bendra su istorija neturintieji. Greta su Antonovičiu, Vladimirskiu Budanovu, Kliučevskiu, Liubavskiu stovi tenai Gaigalaitis, Vydūnas, Eretas, Rivas! Iš minėtų jo lenkiškų knygų matyti, kad autorius moka lenkiškai, bet nė vieno rimto lenkų kalba veikalo jis nemini. Dargi net bendri lenkų istorijos vadovėliai, kaip W. Grablenskio, jam visai nežinomi — nežinomi nei lenkų originale, nei rusų vertime. Apie monografijas nėr ko nė kalbėti: Latkovskis, Prochaska, Korzonas, Kutrzeba ir t. t. jam visai nepažįstami.

Už tai randame kai kuriuos „veikalus" paminėtus, regimai, tam, kad parodytų autoriaus svetimų kalbų mokėjimą. Vienoje pradinių vietų nurodyta „A brief historical sketch of Lithuania" — Trumpa Lietuvos istorijos apžvalga. Labai abejoju, ar teko autoriui matyti savo akimis šią apžvalgą. Ir aš jau visai tikras, kad jis nematęs įrašė Rivas La Lithuania sous le joug Allemand — Lietuva po Vokietijos jungu. Regimai iš vardo p. Kaceliui rodės čia eina apie lietuvių kovą su ordinu. Iš tikrųjų šioji knyga tikras

karo meto šlamštas. Joje aprašoma neva, kaip vokiečiai žiauriai elgėsi Lietuvoj, semiant žinias iš...okupacijos valdžios laikraščių Kownoer Zeitung ir kitų. Dažnai joje rasi tokių daiktų, kurie darytų garbę vokiečiams ir jau jokiu būdu negali būti įskaityta į žiaurumus. Prancūzų kritika (prof. Meje) pavadino šią knygą šlamštu ir visai teisingai.

Bet tegu sau būtų tai ir geriausia knyga, tik kokį ji turi ryšį su Lietuvos istorija? Juk trečiasai autoriaus numatytas periodas Lietuva Rusijos valdžioj. Gi 1916 ir 17 metais dargi skaitant juos istorija su rusų viešpatavimu nieko bendra neturi. Tiesa, šioje knygoj minėta ir Lietuvos praeitis, bet ne taip, kad iš ten galima būtų ko nors pasimokyti.

Taip atsitinka, kai nori parodyti savo platų su dalyku apsipažinimą, kurio iš tikrųjų stinga. Veikalų sąrašas, kuriais kas sako besinaudojęs, yra iš tikrųjų veidrodis, kuris parodo, koks gali išeiti patsai rašytojo veikalas. Jei kas vartojo rimtus veikalus kartu su šlamštu, tai ir jo darbe bus gerų vietų. kur jis seka gerą autorių, ir silpnų, kur jis semia iš menkučių raštų.

P. Kacelio rašte mes kaip tik randame tą, ką rodo jo bibliografija. Paimkime kad ir jo pratarmę. Jis pradeda nurodymu, kokią turi reikšmę pažinti vietinę, vadinasi kurio nors vieno krašto, istoriją. Mintys išreikštos visai tikslios, bet ne originalios. Jei pradėję skaityti p. Kacelio pratarmę, palyginsime ją su Kliučevskio pirmom dviem lekcijom, tuoj pastebėsime, kad tad jos iš čia semtos. Jos žinoma p. Kacelio atpasakojime išėjo šiek tiek nublukusios, bet vis dėlto esmėje neiškreiptos. Daugiau negalima nieko nė reikalauti.

Bet ne visur mūsų kompiliatoriui pasiseka atpasakoti originalo mintį jos neiškreipus. Paimkime pavyzdį. Klausiman, kas buvo lietuviai, prof. Liubavskis taip atsako: „Jau XIX šimtmečio pirmojoj pusėj mokslo vyrai Boppas von Bolenas, Aug. Pottas, Hilferdingas ir kiti, išeidami iš lietuvių kalbos, surado, kad lietuvių tauta pridera indoeuropiečių šeimynai, tai pačiai šeimynai, kurion prigulėjo graikai, romėnai, keltai, germanai ir slaviai“ (psl. 5). Sulyginę išrašytą Liubavskio vietą ir greta su ja stovinčius posakius su p. Kacelio pasakojimu, mes tuoj matome, kad jis turėjo ar galvoj ar prieš akis tekstą iš Liubavskio. P. Kacelis

sako: „Lietuvių *kilimo klausimas ilgai stovėjo neišspręstųjų tarpe ir tik antrojoj* XIX šimtmečio pusėj išeidamas iš lyginamosios kalbotyros davinių galutinai įrodė, kad senieji lietuviai priklauso indoeuropiečių šeimynon ir, kaip keltai, graikai, romėnai, germanai ir slavai kilo iš arijų" (psl. 5). Čionai atpasakodamas Liubavskį p. Kacelis jį taisė, ir iš to pasidarė *nesąmonė. Juk kalbotyros tėvas skaitosi Pr. Boppas*, kuris atvėrė plačią vietą kaip tik lietuvių kalbai. Visi pirmieji lingvistai lietuvių kalboje rasdavo nepaprastai artimą gimininguma su Sanskritu ir ją kėlė į padanges. Užtektų priminus skaistų jos aprašymą pas von Boleną (von Bohlen). Taigi tą pačią dieną, kaip atsirado indoeuropiečių *šeimynos sąvoka, lietuviai pirmieji* buvo jon įskaityti. Gi apie indoeuropiečius pradėjo pirmoji kalbėti lyginamoji kalbotyra, atsiradusi XIX šimtmečio pradžioj.

Taigi p. Kacelio tvirtinimas, kad lietuvių kilimo klausimas buvęs ilgai neišspręstas, yra gryniausias prasimanymas. Ir kam jam *pasinorėjo keisti Boppą Šleikeriu, sunku suprasti.* Gal tik *tam*, kad *ne taip* aiškiai mestųsi akysna panašumas su Liubavskiu.

Kartais p. Kacelis, gal būt, sumaniai šalinasi nuo geresnių veikalų, kaip, sakysime, senosios lietuvių tikybos klausime. Naujoji mokslo kritika rodo, kad pasakojimuose apie pagoniškąją mūsų protėvių tikybą yra daug prasimanymų. Kartais ši kritika, kaip kad prof. Briknerio, eina perdaug toli, norėdama viską sugriauti ir nieko nestatyti, bet nesiskaityti su ja negalima.

P. Kacelis knygų sąraše mini ir Briknerio senąją Lietuvą (Litwa Starożytna), taigi reikia manyti, kad ir skaitė, arba bent vartė šį veikalą. Jeigu jo nė kiek nepaveikė persmarki Briknerio kritika, tai, regimai, dėl noro apsaugoti lietuvių Olimpą.

Jis net labai rimtai kalba, kad lietuvių buvusi. . .tikybinė reforma. Skandinavai, esą, besiplatinant krikščionybei, atbėgę Lietuvon gelbėdami *savo tikybą ir čionai reformavę lietuvių tikybą* (psl. 16). Žinoma, šiuos nekaltus prasimanymus p. Kacelis įveda ad malorem Lithuanorum gloriam.

Suradęs mūsų protėviams labai išvystytą ir net reformuotą tikybą, jis suteikia ir išsišakojusią kunigiją. Tik pasakodamas apie ją keliuos žodžiuos jis moka pats sau prieštarauti. Išrašome

jo paties žodžius: „Kunigų luomas Lietuvoj nesudarė atskiros kastos (kastų Lietuvoje apskritai nebuvo), ir todėl šian luoman įėjimas buvo liuosas. Kunigų luomas Lietuvoje buvo gausingas, organizuotas suderinton ir stiprion ierarkijon ir turėjo didelę įtaką žmonėms. Ierarkijos viršūnėj stovėjo vyriausias kunigas Krivių Krivaitis, kurs. . .tvirtino kunigais išrinktus kunigų iš savo tarpo asmenis. Žemesnės vietos pereidavo nuo tėvo sūnui" (psl. 9). Jeigu žemesnieji dvasiškiai nuo tėvų paveldi savo vietas, kiti renkami kunigų *iš savo tarpo* — taigi *čia yra* gryniausia kasta, kurių Lietuvoje nebuvę.

Aš norėjau šiuo pavyzdžiu parodyti, kaip p. Kacelis moka suklysti tarp keleto posakių ir pats sau prieštarauti. Dėl esmės čia netenka kalbėti: svajonių niekas nekritikuoja.

Jei čia tikybos klausime mes turime linkterėjimą lietuvių pusėn, tai kitur jį randame rusų pusėn. Kaip kad rusų ir lietuvių pirmieji kunigaikščiai buvę skandinavai, ir lietuvių valstybė įsikūrusi rusų žemėj (psl. 21). Jam rodosi, kad Naugardukas, pirmoji Lietuvos sostinė, dabartinėj Minsko žemėj, visada buvęs rusų kraštas.

Šie keletas pavyzdžių užtektinai rodo, kokios rūšies knyga p. Kacelio Lietuvos istorija. Būtų bergždžias darbas sekti puslapis po puslapio jo pasakojimą ir nurodinėti, iš kur jis ką paėmė, ką iškreipė, kur nesuprato ir t. t. Pats autorius, kaip matėme, neslėpė, kad jo knyga kompiliacija. Mes iš savo pusės radome, kad tai bloga kompiliacija.

Prof. A. Voldemaras

Švietimo Darbas, 1921 m. rugsėjo-spalio mėn., Nr. 9-10; psl. 139-143.
Švietimo Ministerijos mėnesinis laikraštis. Red. V. Krėvė Mickevičius. Kaunas.

A. Vireliūnas. *Geografija. Ne Europos kraštai.* Vadovėlis augštesniosioms mokykloms. Vaivos B-vės leidinys. Kaunas. 1922 m. 235 psl.

Tarp mokymo dalykų geografija būna vienas nuobodžiausių. Reikia dėti galvon eibes visokių vardų, kurie labai keistai tariami, Dievas žino ką reiškia. Tai būna vardai upių, kalnų, jūrių, visokių iškyšulių, kuriuos jos daro vingiuodamos pakraščiais, ar eibė salelių, kurių būna jūrėse pribarstyta, tartum, be jokio reikalo. Bet žmonių išmislumui to dar maža. Jam ne gana žinoti kokio iškyšulio vardą, o reikia dar pasakyti, kurio geografinio ilgumo bei platumo laipsnio jis siekia. Įkalus galvon šias žinias, vis dėlto dar kankinimai atminties nesibaigia: reikia dar atsiminti visus ilgumus su platumais, ar jie šiaurės, ar pietų, ar vakarų, ar rytų.

Pateksi žmogus iš visokių vandenynų ar jūrių sausumon, ir čia tau nėra poilsio. Laipiok per augščiausius kalnus, leiskis į giliausius slėnius, braidyk per visokias balas, klajok po begalinius tyrus. Per visą šią vargingą kelionę reikia turėti, taip sakant, neišpasakytą atmintį, kurion tenka kimšti visokių naujų žinių krūvos: kalnai tęsiasi kartais šimtais kilometrų, raukšlėti, kiša į dangų augštų viršūnių, kurioms duota keistų vardų, ir lengvai galima suklysti.

Nėra poilsio nė miškuose ar laukuose. Čia tai visokių medžių ir augalų priberta, ten skrajoja nematytų paukščių, greta jų yra visokių negirdėtų žvėrių. Visus juos reikia sukimšti vienon galvon.

Priėjus gi prie žmonių ir rankos nusileidžia: čiupinėk jiems galvas, ar jie priskiriami prie trumpagalvių, ar prie ilgagalvių; aptark jų odos spalvą, ar jie juodi, geltoni ar balti.

Suskaityk taipgi, kiek jų yra, kur ir kaip gyvena, ką dirba, kuo minta, kuriam Dievui meldžiasi ir t. t.

Ką čia besakyti apie geografijos žinojimo sunkenybes, kur užmesi akimi — vis vardai, ar skaitmens, skaitmens ir vardai nuo kurių lengvai gali susisukti galva. Argi įstabu todėl, kad garbingoji ponia Prostakovienė iš Fonvizino komedijos „Pusgalvis" (? Red.) (Nedoroslj) visai nepripažįsta reikalo savo sūnui Mitrofanuškai mokytis geografijos. *Kokia, girdi, iš jos nauda? Jeigu* reikia kur nuvažiuoti, įsakysi vežėjui — ir nuveš.

Tegu Prostakovienė su savo pažiūromis pajuokiama, bet pastaboje *yra šiek tiek tiesos. Jos sukeltasai* klausimas, kam reikalinga geografija, labai senas. Jau senovės geografas Strabonis savo veikalo įžangą pradeda šiais žodžiais: „Man rodosi, filosofo darbas — užsiiminėti jei kuo kitu, tai daugiausia geografija, taip ir aš pasiryžau duoti apžvalgą. Kad aš ne be pamato tai manau matyti iš daugelio daiktų. Juk pirmieji, kas drįso ja užsiimti buvo ne mažesni, kaip Hateras, Anaksimandras iš Milėto ir vienamiestis Ekatajus, o kaip apie tai sako Evato sūnus, Demokritas, ir Edoksus, ir Dikojarkas, ir Eforas ir daugybė kitų. Paskui šiuos vyrus užsiiminėjo Eratostėnas, Polybius ir Poseidonijus — vis filosofai[1]). Mes neliesime visų Strabono argumentų kam reikalinga yra geografija ir kodėl geografas kartu yra, anot jo, ir filosofas.

Jeigu Strabonas rašęs būtų savo *įžangą šiandie, jis galėjęs* būtų pratęsti vardų litaniją labai toli. Jis būtų galėjęs paminėti ir Kantą, kurs, be filosofijos, skaitė dar Karaliaučiaus universitete geografiją. Sako, kad Kanto paskaitos iš geografijos pritraukdavo daug klausytojų, daugiau negu filosofija.

Paskutiniais vardais mes atėjome visai priešingon pusėn negu išėjome. Pradėjome geografijos nuobodumu, o baigėme dideliu jos įdomumu. Tas irgi tikra tiesa: geografija gali būti be galo interesinga. Mat, visa pareina nuo to, kokį turinį mes įdedame geografijon. Retas kitas mokslas turi tiek nenusistovėju-

[1]) Strabonis Geographica, recognovit A. Meineke Vol. I. Lipsiae Teubner. 1921.

sias ribas, kaip geografija. Ji gali pavirsti ir eilės mokslų santrauka ir sausų vardų rinkiniu.

Esant taip dalykams, ne lengvas yra daiktas duoti geografijos vadovėlį. Reikią vesti mokiniai per visą pasaulį, reikia jiems duoti. pažinti bent paviršutinis jo pavidalas: gamta, žmonės, kultūra. Ne visur mums tėra tiek pat įdomumo. Toji dalis, kur mes patys gyvename, Europa, mums kur kas įdomesnė už visas kitas. Vadovėliuose tas išsireiškia aprašymu Europos vienoje knygoje ir tokio didumo, kaip kitos dalys imtos visos kartu.

Net pačiame pavadinime dažnai esti išreikštas dėjimas Europos pirmon vieton. Ir p. Vireliūnas šiame savo vadovėly, kurio vardą esame išrašę pradžioje, veda mus per „Ne Europos" kraštus. Be abejo, šis vardas turi vieną gerą pusę — jis trumpas. Vis dėlto, mes norėtum, kad jis būtų pakeistas, nes jis lygiai nieko nesako, kurių gi, iš tikro, kraštų geografija bus duota. Juk Amerikos, ar tikriau, Amerikų geografija įgijo dabar jau ne mažesnio intereso negu pačios Europos. Mums rodosi, geriau būtų keliais atžvilgiais dėstyti vienoj knygoj Europos, Afrikos ir Azijos geografiją, o kitoje Amerikų, — kurių pradedama jau skaityti ne dvi kaip pirmiau, o tris, ir Australijos su Tasmanija. Juk kaip, sakysime, atskirsi Europą nuo Azijos? Kas gyvena Konstantinopoly, gali kasdien keletą kartų apsilankyti iš Europos Azijon, ir atbulai. Taipgi senovės Viduržemio jūros jungdavo tris kraštus krūvon — Europą, Afriką ir Aziją. Ir šiandien jie tebėra dar sujungti, be kitų, politiniais ryšiais. Visos europiečių kolonijos Afrikoje, Azijoje bei Okeanijoj, o Amerikos veik visos pasiliuosavo nuo europiečių.Vos nedidelis perťakas (Anglų, Olandų bei Prancūzų Gvijanos) liko pietų Amerikoje.

P. Vireliūnas, kaip sakiau, čia eina pramintu keliu ir apima savan vadovėlin visus „Ne Europos kraštus". Tame pačiame vadovėly jis mokėjo parodyti ir pedagogiško sumanumo ir sveiko originalumo. Uždavinys ne lengvas — duoti kiekvienos pasaulio dalies ryškų veidą ir kartu neapsunkinti mokinio atminties daugybe palaidų žinių, tariant, visai nesurištų vienan vaizdan.

Mūsų nuomone, p. Vireliūnas šį uždavinį atliko gerai. Vengdamas iš vienos pusės užversti vardais mokinį, jis duoda vardų,

kur galima aiškindamas jų reikšmę. Kartais einant šiuo keliu dažnas vardas gali atskleisti visą krašto ar jo gyventojų būdą. Sakysime, kalnų vardas Himalaja („žiemos būstas") jau vienas pats pasako, jei išaiškintas, kad tai amžino sniego kalnai (psl. 22), arba čerkesas (užpuolikas, atėjūnas) (psl. 9). Šis vardas vienas pats atskleidžia ir tos tautos praeitį ir jos būdą, kuriuo jie pasižymėjo tarpu kaimynų.

P. Vireliūnas gal pirmasis įveda geografijon platų vardų išnaudojimą. Aiškinti jie ir anksčiau, bet ne tiek plačiai, kaip mūsų vadovėlio autoriaus. Aiškinti buvo tik tie vardai, kurie žinančiam kalbas aiškūs buvo savaime. P. Vireliūnas nepasitenkino pačiu aiškinimu pripuolamai. Jis sistematingai, galima sakyti, veik prie kiekvieno vardo stato sau klausimą, iš kur jis gimęs, ką reiškiąs?

Toks bandymas — priversti kalbėti patį kraštą — žemę ir žmones — daro dėstymą kur kas gyvesnį ir įdomesnį. Neretai vardas turi savy krašto ypatybes, suglaustas vienan žodin. Jeigu Altajus reiškia mongoliškai auksakalnį (psl. 46), tai čia turime giliai primintą šių kalnų skirtingą žymę.

Bet iš kitos pusės nereikia užmiršti, kad vardų aiškinimo būdas yra gana slidus. Retas vardas yra aiškus, daugiausia jų nežinia ką reiškia. Kartais atsitinka, kad vardas iš tikrųjų visai ką kitą reiškia, negu kas jin žmonių dedama (Volksetymologie).

Tiek sunkenybių gimsta beaiškinant vardas vienos kurios kalbos. Geografijoje gi tenka aiškinti ne iš vienos kalbos vardai, ne iš vienos kalbų šakos, o iš visų, viso pasaulio, buvusių ir esamų kalbų. Taigi nė lingvistas žinovas negalėtų išsitarti, ką tikrai reiškia koks vardas japonų, kitajiečių ar aztekų kalbose juo mažiau to galima reikalauti iš geografo. Jis visada turi klausyti lingvistų ir jais patikėti. Jam kartais net sunku susivokti kaip kuris vardas reikia tarti.

Šių sunkenybių niekas negali apeiti, neišvengė jų nė p. Vireliūnas. Imkime, pavyzdžiui, lengviausį atsitikimą, miestą „Los - Andželes" (psl. 123) iš Amerikos suvienytų valstybių. Tai yra didelis miestas, kuriam mūsų autorius duoda apie 550,000, o kurs iš tikro turėjo 1920 m. 576,673 g. Kaip jis reikia tarti? Jo vardas ispanų kilmės ir iš pradžios tartas buvo Los Ancheles, bet dabar ten kalbama angliškai, vadinasi, taria Los Endželes.

P. Vireliūnas nesilaiko nei vieno, nei kito ištarimo, o duoda jam trečią.

Štai kaip lengva suklysti dargi naujame varde, kurs turi originalę išvaizdą „Los Angeles“! Imkime dar kitą irgi mūsų dienų vardą bušmėnų, žmonių, kurie gyvena Afrikoje ir Australijoje. Mūsų autorius išveda juos iš olandiško pavadinimo bosjesman, t. y. „krūmų žmogus“ (psl. 103). Tik olandų kalboje juos rašo Boschjesman ir taria Bošesman. Iš tikrųjų vardas bušmėnų imtas iš anglų kalbos (Bushman) ir reiškia žmogų, kurs gyvena ir keliauja krūmuose, vadinasi pilnai atitinka lietuvių „laukiniam žmogui“.

Čia, žinoma, vardo kilmės klausimas skirtumo veik jokio nesudaro, nes jo šaknis visose germanų kalbose toji pati — anglų bush, vokiečių Busch, olandų bosch, švedų buske, danų ir norvegų busk.

Nurodytieji netikslumai iš tikrųjų yra mažmožiai, bet jie vis dėlto parodo, kaip sunku kartais supaisyti kurio vardo ištarimas. Tai ką gi besakyti dėl jo tikrosios reikšmės suradimo?

Atsižvelgdamas daugiau į vietų bei žmonių vardus, p. Vireliūnas daugiau atsižvelgia ir į įvairias tautas ir jų kultūrą. Jis ne tiek kreipia domės į kraštų radimą ir užkariavimą, kiek į tuos žmones, kurie tenai pirma gyveno. Taigi kita jo geografijos vadovėlio ypatybė — platesnis suvartojimas etnografiškos medžiagos aprašant įvairius kraštus. Dėl to išeina pasaulis margesnis, ir be abejo, užtat gyvesnis ir, kas svarbiau, tikresnis.

Jeigu šiuo atžvilgiu mokėjo p. Vireliūnas padaryti savo vadovėlį įdomesnį, tai kitu atžvilgiu jis nepasilieka nuo geresnių šios rūšies knygų. Autorius stengėsi būti visur prieinamas ir aiškus. Rodos, dvejetą tik kartų jam išspruko bau suprantami mokiniui geologijos terminai.

Kas mūsų vadovėliuose ne visada galima aptikti, p. Vireliūno kalba sklandi, grynai lietuviška. Kas gal šiek tiek jai pakenkė, tai jo sekretoriavimas Terminologijos komisijoje. Man toli gražu neaišku, ar ši komisija padėjo lietuvių kalbai, ar pakenkė. Juk terminų kalimas užmuša gyvą kalbą. Visokios „kėlybos“, „gyvulybos“, „uolenos“, „speigiračiai“, „paašigaliai“ ir k. greičiau pasunkina, o ne lengvina mokinio darbą. Paskutiniais

trejais metais mūsų kalbon priveista be galo daug visokių — „ybų“, kas iš jų išliks kalboje — parodys ateitis, bet, rodosi, nedaug.

Greta naujų žodžių arba, kaip komisija pasakytų, „naujadarų“, vartojama vadovėly, gal ne visai tiksliai, ir gyvi kalbos žodžiai. Sakysime, pačioje pradžioje randame „Žieminę Aziją“. Yra žieminių rūbų, žieminių kepurių, žieminių obuolių, bet čia žodis žieminis reiškia daiktą, reikalingą žiemai arba vartojamą žiemą. Avelės turi pavasarinę ar vasarinę vilną, tariant vilną, kurią kerpa pavasarį ar vasarą. Taigi nenoromis žieminę Aziją verčiamas esi suprasti kaipo Aziją, kuri esti tik žiemą. Argi negeriau būtų buvę pasakius — Šiaurės Azija, arba Žiemių Azija?

Arba vėl autorius dažnai kalba apie žmones „linktomis nosimis“. Man ligšiol teko girdėti tik apie „riestanosius“. Kai kur net negalėjau suprasti, ar autoriaus pavartotas svetimas žodis, ar mėginta suteikti savajam nauja prasmė. Sakysime apie kurdus jis sako, kad tai esanti „pati dykoji tauta“ (psl. 13). Nenoromis čia žmogus skaitai rusiškai „samyj dikij narod“. Autoriaus, regimai, norėta pasakyti kas kita, bet kas?

Spaudos klaidų tėra labai mažai. Bet tarp jų pasitaiko ir keblių, nes tokių žodžių, kaip jie išspausdinti, tikrai yra. Sakysime vieton „melas“ graik. (juodas), surinkta „melos“ — daina gi vieton „polys“ — skaitlingas, surinkta „polis“, kas reiškia miestą.

Reikia dar pastebėti svyravimą svetimų vardų rašyboje. Sakysim p. Vireliūnas rašo Venesuela, Vera - Krusas (isp. Venezuela, Vera Cruz), bet kartu ir La Pazas (isp. La Paz).

Bet visa tai mažmožiai, kurie nė kiek neatima iš vadovėlio jo svarbos. Galima būtų dar pageidauti, kad prie būsimos laidos autorius apie kiekvieną kraštą patikrintų žinias (ploto didumo, gyventojų skaičiaus) iš Statesman's Joerbook, kurs išeina kasmet, ir kasmet įnešamos pataisos to, kas atsimainė per tą metą.

Mes priėjome prie pageidavimų. Antruoju pageidavimu eina žemėlapis. Tekste autorius gana dažnai siunčia skaitytoją pažiūrėti žemėlapio, bet žemėlapio nėra nei pačiame tekste, nei jo gale, gali būti, tik mano egzemplioriy jo nėra, o gal autorius, siųsdamas pažiūrėti žemėlapin, manė apie atlantą, kurs turi gulėti prieš akis geografijos, ar istorijos besimokant.

Jeigu tikras būtų paskutinis spėliojimas, tariant, kad žemėlapio vadovėlin nė nemanyta įdėti, tai pageidautum, kad būsimoje laidoje rastųsi reikalingas žemėlapių skaičius. Prityrimas moko, kad jeigu žemėlapio nėra pačiame vadovėly, tai labai retai bus ieškoma atlante, dažniausia tada mokosi visai be žemėlapio.

Galop pats didysis pageidavimas, kurs ne taip jau lengvai realizuojamas, — tai reikia pripažinti iš pat pradžios. Pas mus visai nėra knygų iš geografijos, kurias mokinys galėtų skaityti įgytomis iš vadovėlio žinioms praplatinti. Nėra dargi net paprastos geografiškos chrestomatijos ar antologijos. Mokiniui, vadinasi, žinioms semti teliekti vienas šaltinis — vadovėlis. Taigi, būtų be galo pageidaujama pridėti jo gale įvairius aprašymus — kraštų, miestų, gyventojų ir t. t., imant šiuos aprašymus iš žymesnių autorių. Aprašymai turėtų liesti tiek dabartį, tiek praėjusius laikus. Medžiagos čionai yra begalė visomis kalbomis, taigi ieškoti ilgai neprisieitų. Nėra būtino reikalo imti ją iš geografų ar istorikų. Galima imti ir iš kelionių aprašymų, ir iš visokių kitų raštų. Sakysime, koks gražus Konstantinopolio aprašymas yra pas Lotį arba de Amičis! Skaitymas tokių aprašymų, be abejo, žadins norą daugiau pasipažinti su kalbamais kraštais.

Darbo, žinoma, būtų nemaža. Iš begalinės medžiagos — iš šimtų tomų — reiktų išrinkti keliasdešimt puslapių. Taigi tektų rinkti patys įdomiausi daiktai, vadinasi, reiktų ne kartą skaityti šie veikalai po keletą kartų, kad galima būtų sulyginti įvairius aprašymus ir tuo būdu atrinkti, kas daugiausia tinka. Viliamės, kad p. Vireliūnas nepabijos tokio darbo.

Prof. A. Voldemaras

Švietimo Darbas, 1923 m. vasario mėn., Nr. 2. Kritika-bibliografija. 149-154 psl.
Švietimo ministerijos mėnesinis laikraštis. Red. A. Vireliūnas. Kaunas.

V. Zakševskio. *Naujųjų amžių istorija. I dalis. Ligi Didžiosios Prancūzų revoliucijos.* Iš lenkų kalbos vertė L. Noreika ir J. Pajaujis. 2 - sis leidimas; II dalis. *Nuo Didžiosios Prancūzų revoliucijos ligi pasaulinio karo galo.* Vertė J. Pajaujis. Švyturio leidinys. Kaunas — Vilnius 1922. 173 ir 1; 154 ir 1, in 8

Iš kiekvieno veikalo tegalima teisingai reikalauti tik to, ką autorius norėjo duoti. Jei, sakysime, kas rašo Ispanijos istoriją, tai negalima iš jo veikalo reikalauti Lenkų istorijos. Galima, žinoma, pritarti ar nepritarti autoriaus išrinktai temai, bet temos išvystyme turime pirmiausia žiūrėti, ką norėjo pats autorius duoti. Užtat dažniausia autoriai pradžioje veikalo pratariа į skaitytojus, kur pasisako, kodėl jie pasirinko tą temą, kaip darė savo darbą ir t. t. Perskaitęs pratarmę žmogus žinai, kuriomis akimis žiūrėjo rašytojas į savo veikalą.

Vertėjo padėtis nekuo skiriasi nuo autoriaus. Jam irgi rūpi kad tos ar kitos rūšies žinios praplistų, kad vienas ar kitas dailės veikalas būtų suprantamas jo tautiečiams, kurie nesupranta originalo kalbos. Jis imasi patikusį jam autorių padaryti suprantamą saviškiams.

Ir vertėjas paprastai prideda savo pratarmę, kurioje pasisako, kodėl jis išrinko vertimui tą, o ne kurį kitą veikalą, ir kaip jis savo uždavinį išpildė. Kartais net leidėjas prakalba į skaitytojus tuo pačiu reikalu.

V. Zakševskio vadovėlis skiriasi tuo nuo kitų, kad čia nėra pratarmės nei autoriaus, nei vertėjų, nei leidėjo. Mes nežinom,

kuriam galui rašė jį V. Zakševskis, o p. p. Noreika su Pajauju vertė. Juk yra daugybė *Naujųjų amžių istorijos* vadovėlių, tai kodėl vertėjai pamėgo lenkišką, o ne kurį kitą?

Savaime suprantama, kad vokiečių, anglų, prancūzų, italų yra kur kas tinkamesnių istorijos knygų, ar tai mokyklai, ar tai pasiskaityti, ar tai tyrinėti. Dargi net rusų yra geresnių tos rūšies knygų, kaip tai lengva suprasti. Rusai turėjo prieš karą 9 universitetus, neskaitant daugelio kitokiais vardais augštųjų mokyklų. Lenkai gi tuo metu teturėjo tik Galicijoje savo mokyklas, o visas kraštas buvo pasižymėjęs tik obskurantizmu. Aš nenoriu pasisakyti, kad lenkų nebūtų buvę rimtų mokslo vyrų, kad ir istorijos srity. Aš tik pastebiu faktą, kad jų mokslas žemiau stovėjo, negu Rusijoj — buvo, žinoma, išimčių — ir kad jų vadovėliai irgi menkesni.

Kodėl gi tada vertėjai ieškojo vertimui vadovėlio toje tautoje, kur jie, kaip numanu iš anksto, blogesni, negu pas kitus kaimynus? Tylint jiems patiems šiuo klausimu, mums tenka spėlioti. Gal būt šį rinkimą nulėmė žymus prietykis. Juk nė vienas vertėjų nėra istorikas specialistas. Taigi jiems patiems sunku surasti geriausį istorijos vadovėlį. Pasitarti gi su žinovais netaip jau buvo lengvas, jeigu darbas išvarytas 1919 m.

Reikalas buvo labai skubus. Nepamirškime, kad Lietuvos mokykla, gimusi tik karo metu, neturėjo bene tik nė vieno vadovėlio. Prieš karą, kad ir pradėta steigti lietuviškų mokyklų, bet jose net perdaug vietos buvo skirta dėstyti lietuvių kalbą. Taigi, atsiradus karo metu tikrai lietuvių mokyklai, reikėjo ūmai paruošti vadovėliai iš visų dalykų. Naujosios istorijos Zakševskio vadovėlis buvo pirmas, kurio susilaukė mūsų mokykla. Bus jis patikęs vertėjams gal ir tuom, kad greičiau galima išversti, nes jis gerokai už kitus trumpesnis. Yra, žinoma, trumpų mokyklai vadovėlių vokiečių, prancūzų ir kitų, bet kur jų ieškosi?

Ar šiaip ar taip, nemaža patarnavo mūsų begimstančiai mokyklai p. p. Noreika su Pajauju versdami kad ir netikusį Zakševskio vadovėlį, o Švyturio bendrovė jį išleidusi.

Dėl paties verstojo vadovėlio mes jau pasakėme savo nuomonę: jis netikęs. Jis nepatenkina nė mažiausių reikalavimų, kurie statomi vadovėliams: nekraipyti atskirų istorijos faktų. Paten-

kinti tokį reikalavimą visai nesunku: užtenka pasiimti keletas vadovėlių atskirų kraštų istorijos ir iš ten išrinkti viršutinius faktus, kurie tiksliai aprašyti.

Imkime keletą pavyzdžių. 11 psl. skaitome: „XV amžiaus pabaigoje Italai buvo savo turtu ir kultūra pranašiausia valstybė visoje Europoje, ir iš tikrųjų buvo nepriklausoma.“. Kas turi bent kiek žinių iš Italijos istorijos, tas žino, jog Italija tapo viena valstybė tik antrojoj XIX amžiaus pusėj. Per visą gi viduramžį ir naujuosius laikus ji buvo suskaldyta į begalinę daugybę valstybių ir valstybėlių. Kai kurios jų buvo pilnai nepriklausomos, kitos buvo rankose įvairių Europos dinastijų. Nebuvo todėl nė XV šimtmečio Italija viena valstybė. Tiesa XIV am. gale šiaurės Italija su Milanu vos nepatapo prie Džian - Guleaco — Viskonties viena valstybė, bet jis mirė 1402 m. IX.3 ir jo darbas iširo. Jis paliko Regensiją, su savo žmona Katryna pryšaky. Florentiečiai, susidėję su popiežium Bonifacu IX, privertė Regensiją išsižadėti Bolognijos, Perudžijos bei Asizies.

Štai kokia viena ir nepriklausoma valstybė buvo Italija pradžioje XV šimtmečio! Dabar paimsime kitą pavyzdį iš naujų laikų. Kalbėdamas apie nepriklausomos Belgijos atsiradimą, Zakševskis taip sako: „Pirmiausia (rugpiūčio m.) prasidėjo sukilimas Belgijoje; savo tautybe, tikyba ir ekonominiais santykiais Belgija griežtai skyrėsi nuo šiaurės Niderlandų, prie kurių ji buvo prijungta. Ir katalikai, ir liberaliniai demokratai buvo priešingi karaliui, Vilhelmui, palankiam Niderlandams“ (II d. psl. 51).

Gudrus bus mokinys, kurs iš šio pasakojimo supras, kurios gi valstybės buvo karalium Vilhelmas palankusis Niderlandams. Jam nė galvon neateis, kad jis buvo kaip tik tų pačių Nederlandų (taip reikia rašyti šis vardas) karalium. Irgi jokiu būdu jis nesusivoks, kaip Belgija galėjo būti pridėta prie „šiaurės Niderlandų“, o ne prie visos šios valstybės.

Iš tikro dalykas labai aiškus. Vienos kongresas sudarė didesnę Nederlandų karalystę, kurios šiaurė - olandai, o pietūs - belgai. Jos karalium buvo Vilhelmas Oranžietis. Skirtumas tarp abiejų karalystės pusių buvo gana didelis. Belgai buvo nepatenkinti valdymo būdu, valstybės skolų paskirstymu, bet jokio tautinio priešingumo nebuvo tarp vienų ir kitų.

Prieš karą dar išėjusios įdomios knygos apie Belgiją autorius, Šarijo, prancūzas ir prancūzų valdžios siųstas tam kraštui pažinti, pačioje savo veikalo pradžioje stato klausimą: „Ar yra belgų siela, belgų tauta? Kad ir trumpai pagyvenus arba keliavus per Belgiją, pastebima greitai, kad demarkacijos linija skiria šiaurės belgus nuo pietų ir kad nėra jų vieno tipo. Visa begalė skiria Flandriją nuo Valonijos, visa praeitis, visi padavimai — ir daugiausia kalba, kuri yra charakteringiausias reiškėjas tautiškumo, rasės, kultūros“[1]).

Kiek flamandiškoji dauguma Belgijoje nekenčia prancūziškosios mažumos (valonų), rodo senai susidėjusi jų patarlė: Wer walsch is, valsch is“. (Kas voloniška, tas apgaulinga.)

Flamandai gi artimiausi olandams. Jų kalba veik toji pati, kilmė visai toji pati. Daugiau skirtumo tikyboje: olandai daugumoje protestantai, nors nemaža yra ir katalikų, o belgai visi katalikai.

Taigi kas sako, kad 1830 m. tautiškumas skyrė belgus nuo olandų, parodo tuo silpnoką tikros padėties žinojimą, kuri buvo tuo metu Nederlandų karalystėje. Net pačių sukilėlių tarpe nebuvo ir jokio noro likti nepriklausoma valstybe.

Šie pavyzdžiai mums rodo, kad Zakševskis nusideda kartais tiesai dėl savo silpnoko atskirų faktų žinojimo. Mes ne Zakševskio vadovėlio rašome recenziją, o tik iliustruojame savo tvirtinimą, kad vertimui parinktas silpnas veikalas. Taigi toliau nenagrinėsime šio vadovėlio faktų netikrumo.

Kur kas svarbiau kitas dalykas, ar matyti iš jo „Naujųjų amžių istorijos“ stambieji jos bruožai, ar dėstomieji atskiri faktai rišasi vienan didesnin paveikslan! Čia vėl reikia pripažinti, kad Zakševskio vadovėlis atsilikęs nuo kitų.

Imkime pavyzdžiui didelį pasaulio reikšmės įvykį — tikybinę reformaciją. Katalikas ją vertins kitaip negu protestantas. Vienodumo galutinose išvadose negalime nei laukti, nei reikalauti. Bet visų pažiūrų žmonės turi pripažinti, ir tikrai pripažįsta, kad ji labai giliai užgriebė pasaulio gyvenimą, arba tiksliau sakant, iš jo gelmių išėjo.

Todėl aiškinti ją tuom, kad Liuteris priėjo prie nekatalikiškų

[1]) H. Charriaut. La Belgique Moderne. Paris. 1910. psl. 5.

išvadų studijuodamas Šventąjį Raštą ir nenorėjo jų išsižadėti, arba tuom, kad Anglijon reformacija pateko todėl, jog karaliui Henrikui VIII norėjosi persiskirti su savo žmona — reiškia nieko nematyti ir nieko nesuprasti.

Zakševskis tikrai nemato giliau ir nesupranta. Anot jo „pasibaigus (valstiečių) karui, kada reikėjo *tvarkyti bažnytiniai santykiai*, jis (Liuteris) pasikvietė padėti kunigaikščių valdžią. Kunigaikščiams tas pakvietimas labai patiko, nes tuo būdu galėjo saù gauti didelius Bažnyčios turtus; tų turtų godumas buvo vyriausias akstinas įvesti reformaciją daugelyje žemių" (I d. psl. 26). Autorius laikė reiškiamas mintis tiek svarbiomis, jog net pabrėžė jas. Anot jo, išeina, kad turtų godumas — štai kas prigydė ir išplatino reformaciją!

Aiškinti istorijos apsireiškimus panašiu būdu, vadinasi, lygiai nieko neišaiškinti. Juk kiekvienas savęs paklaus, kodėl tik XVI amž. turtų godumas „išplatino reformaciją, nors tasai godumas visada ir visur yra"?

Kiek autoriui stinga aiškaus supratimo istorijos bėgio, galime matyti iš jo aiškinimo kito didelio įvykio — prancūzų revoliucijos. Anot jo „revoliuciją daugiausia sukėlė pati valdžia, nepajėgdama sutvarkyti iširusį iždą, o taip pat įšėlusi kova *tarp visų vyriausių valstybės* visuomenės veiksnių" (II d. psl. 3). (Visur pabraukta originale) Ir suprask dabar žmogus ką nors. Ėjo, girdi, įšėlusi kova tarp visų veiksnių, ir nepaprastų veiksnių, o valstybės ir visuomenės; iš to ir gimė revoliucija! Ar reikia sakyti, kad šiame autoriaus pasakyme nėra nė šešėlio minties. Juk prieš jį nė puse žodžio neprasitarta, ką jis vadina „visų vyriausiais" veiksniais.

Šio vadovėlio originalo ypatybės nulėmė ir jo vertimo likimą; kur originalas neaiškus, miglotas, sukratytas, negali ten išeiti geras vertimas. Tiesa, būna atsitikimų, kur vertimas išeina geresnis už originalą. Bet taip atsitinka tik tada, kai vertėjas yra geras dalyko žinovas ir verčia ne originalo žodžius, bet jo mintis, kurioms sugeba rasti geresnę išreiškimo formą.

P. Noreikai su Pajauju tegalime primesti vieną jų pačių ydą svetimųjų vardų ir žodžių nevienodą·rašymą. 5 psl. pirmoje daly randame „mongolų didžiausius kanus", ir keletą eilučių

„didyjį chaną". Greta su Kolumbu ir Amerigo Večpučiu stovi Vasco de Gama, Cabot, Cartieras, Anjou giminė.

Vienur vertėjai vardus lietuvina, kitur palieka jiems originalo kalbos pavidalą. Užtat vertėjams kartais tenka taip parašyti: „apsiėjimų pavyzdys, kurių paveikslą piešė Baltozaras Castiglione savo Rūmininke Cortegiano" (I d. psl. 15). Iš tokio parašymo retas kas skaitys Kastilijone bei Kortedžiano, kaip originale, o dauguma ištars šiuos žodžius lietuviškai. Pakeliui dar turime pastebėti, kad ir, be to, sakinys nesuprantamas. Kalbama čia apie Baltrą Kastilijonį (Balvassare Castiglione), rašytoją iš pradžios XVI šimtmečio, kurio pats žymiausias veikalas vadinosi Kortedžiano, kas duoda rusiškai caredvorec, ar pridvornyj, o lietuviškai jam stinga atitinkamo vardo. Rūmininkas visai netikęs yra ir dėl to, jog be aiškinimų niekas jo nesupras.

Kai kur vertėjai padavė miestų, kurių nėra pasauly. Sakysime „Kadiksas" (psl. 11 d. I). Šį miestą — senovės Gudes — patys ispanai rašo Cadiz ir taria Kadis. Taigi pats šeimininko ištarimas duoda visai lietuvišką formą.

Kitur vėl jie taip pamėgo nelietuvišką vardų pavidalą, kad sakysime, Italų karalių Umbertą, vadina Humbertu, nors pätys italai visada rašo ir taria Umberto.

Mūsų nusimanymu, visi vardai reiktų rašyti taip, kaip jie tariami, o ne palikti jiems jų kalbos rašybos. Juk negali mokinys žinoti visų Europos kalbų fonetikos, taigi aptikęs svetimą vardą visada tars jį kaip lietuvių kalbos rašyba nustato tų raidžių ištarimą.

Baigdami savo pastabas turime pasakyti, kad geriau turėti Zakševskio netikusį vadovėlį, negu tuščią vietą, bet reikia rūpintis, kad mūsų mokykla kuo greičiausia gautų tinkamesnę už šią Naujųjų amžių istoriją.

Prof. A. Voldemaras

Švietimo Darbas, 1923 m. vasario mėn. Nr. 2; psl. 154-158.

Docentas V. Dubas. *Įvadas į bendrąją literatūrą.* Kursas paskaitų, laikytų Kaune Aukštuosiuose kursuose per 1920 m. pavasario semestrą. „Dirvos" leidinys, Kaunas — Mariampolė, 1923, XV, 266 in 8°.

Jauno universiteto jaunas docentas padovanojo Lietuvių skaitančiai visuomenei nedidelę knygelę, kuri turi įvesti skaitytoją „bendrojon literatūron". Paskutiniai žodžiai gali suklaidinti ne vieną. Autorius nori įvedinėti ne stačiai literatūron, o „bendrojon". Kuo gi ji skiriasi nuo paprastai literatūros?

Vokiečiai turi vardą „Weltliteratur", kurį prancūzai reiškia žodžiais literature generale. Šis paskutinis pavadinimas davė rusų „vseobščiaja literatura", o jau iš čia bus gimusi p. Dubo „bendroji literatūra". Taigi šis terminas reikia suprasti pasaulio literatūros prasme, arba, kaip lietuvių angsčiau buvo įprasta vadinti, visuotinoji literatūra.

Kaip iš pridėtos gale knygos bibliografijos matyti, autorius pasirenka tik septynias literatūras: graikų, romėnų, prancūzų, italų, vokiečių, anglų ir ispanų. Jeigu autorius žada įvesti skaitytoją į „Weltliteratur", tai tada nesuprantama, kodėl apleistos senovės Rytų literatūros ir iš naujųjų skandinaviškosios, olandų bei slaviškosios.

Mes nepeikiame autoriaus dėl šio praleidimo. Mums rodosi dar perdaug net jo parinktųjų literatūrų. Juk negalimas daiktas vienam žmogui žinoti dešimtis literatūrų, o jei kas dedasi jas visas žinąs, tai greičiausiai nė vienos nežino. Mes labai bijome, kad p. Dubas bus įskaitytas šios kategorijos žinovų tarpan.

Pradėjus kalbą dėl knygos vardo reikia dar priminti kita jos keista ypatybė. Mes išrašėme tą vardą, kuris stovi ant viršelio, prakalboje gi autorius vadina savo veikalą ilgesniu vardu: „Įvadas į bendrąją literatūrą ir poetiką". Vadinasi, autoriaus išmanymu, poetika neįeina literatūron, o stovi greta jos. Ligšiol poetika būdavo literatūros didelė dalis, bet mūsų autoriui nepatinka, matyt, visų pripažinti dalykai. Niekas, žinoma, negali jam uždrausti baltą daiktą vadinti margu, jei jis neturi kuo kitu parodyti savo originalumo.

Mums dar reikia, kad jau baigtume dėl knygos vardo, pasakyti dėliai pavadinimo jos įvadu. Dvejopos rūšies yra įvadų. Štai kaip, sakysime, išsitaria vienas autorius, norėdamas įvesti skaitytoją Tomo Akviniečio „Teologijos Sumon": „Norint gerai suprasti kurį veikalą, reikia iš pradžios jis apžiūrėti visas kartu, o nežiūrėti į jo atskiras dalis. Bet Summa Theologiae — veikalas didžiausių proporcijų, komplikuotos architektūros. Kas imasi ją studijuoti, negalės numatyti detalių ryšio, kol neištirs jos ilgai bei nuodugniai. Taigi yra reikalo iš pat pradžios pažinti bendrai planą, kurs rodys kelią"[1]).

Iš šių žodžių matome, kad čia įvadas reiškia paviršutinį, nepilną žinojimą. Bet jei taip, tai mes turime viską vadinti įvadu nes pilno žinojimo niekados neturime; mokslui nėra galo, anot lietuviškos patarlės. Tiesa, mes galime to paties daikto mokytis mažiau ar daugiau. Bet tada kalbama ne apie įvadą, bet apie pilną ar sutrumpintą kursą. Taigi geriau vengti tokiais atvejais pavadinimo įvadas.

Bet yra kitos rūšies įvadų, kur šis vardas visai vietoje. Mes galime juk tik priruošinėti skaitytoją kuriam nors dalykui pažinti, bet paties žinojimo neduoti. Sakysime, aš galiu išaiškinti, kas reikia vadinti literatūra, kokie veikalai skaitosi literatūros veikalais, kas juos parašė, kur jie spausdinti ir t. t., bet visos šios žinios neduos dar pačios literatūros žinojimo, o tik ruoš jos pažinimą.

[1]) Mr. A. Legendre, Doyen de la Faculte de Theologie d'Angers Introduction a l'Etude de la Somme Theologique de Saint Thomas d'Aquin, Paris. 1923. Pls. 1.

Tokios rūšies yra V. E. Edsono „Įvadas Literatūros mokslan"[2]). Čia autorius, paaiškinęs, kas yra literatūra, nurodinėja būdą, kuriuo reikia ją pažinti, kur įeina klausimai apie asmens išreiškimą per veikalą, kaip reikia pažinti vienas rašytojas, jo gyvenimas, stilius ir t. t., apie socialę literatūros reikšmę, kaip reikia ją pažinti istoriškai ir t. t. Autorius išdėsto toliau pažinimą poezijos, prozos, dramos, kritikos, kur kiekviena veikalų rūšis sukelia visą eilę klausimų.

Panašus yra veikalas prof. J. Renaro apie mokslišką metodą literatūros istorijoje, nors jis įvadu nepavadintas[3]). Autoriui rūpėjo metodo klausimai, bet jų pažinimas kaip tik veda į literatūros pažinimą.

Ton pačion grupėn reikia įterpti ir F. Baldansperžerio veikalą „Apie Literatūrą", kurs irgi ruošia geriau suprasti bet kurią literatūrą, bet neduoda nė vienos jų pažinti[4]).

Yra daugybė kitų panašių raštų, bet mes jų neminėsime, nes mums rūpėjo tik parodyti, kokios būna literatūron įvados, o ne jų apžvalga. Kurios gi rūšies yra p. Dubo „Įvadas į bendrąją literatūrą? Nei vienos, nei kitos. Iš tikrųjų p. V. Dubas mėgina apipažindinti skaitytoją ne su literatūra, o duoti trumpą literatūros istoriją, pradedant nuo literatūros pasauly atsiradimo, baigiant mūsų dienomis. Mes jau matėme, kad mūsų jaunas docentas tam reikalui pasirinko net septynias literatūras ir ne bet kokias, o pačias didžiausias visame pasauly. Imtis padaryti tokį darbą per pustrečio šimto puslapių reiškia turėti labai daug drasos.

Tiesa, autorius truputį susiaurina savo medžiagą tuo, kad ima tik atskirų žanrų istoriją nuo senovės ir veda ją iki mūsų dienų. Sekant žanrų evoliuciją jam nėra reikalo apimti visus tos rūšies veikalus, o galima pasitenkinti pačiais tipingiausiais. Bet ir su tokiu susiaurinimu vis dėlto liekti milžiniška medžiaga, kurios

[2]) William Henry Hudson. An Introduction to the study of Literature. Second edition. London, 1913. 471 psl.

[3]) George Renard. La methode scientifique de l'Histoire Litteraire. Paris, 1900. 502 psl.

[4]) F. Baldensperger. La Litterature Creation, Succes, Duree. Paris, 1913. 330 psl.

jokiu būdu negalima išdėstyti vienoje nedidelėje knygoje.

Paskutinėje pastaboje, kurią tik ką išvystėme, mes jau nurodome ir p. Dubo Įvado planą: jis imasi atskirų žanrų istorijos. Čia jo sekta F. Briunetieras, kurs 1889 m. skaitė Normalėje Mokykloje kursą apie žanrų evoliuciją. Jo paskaitos, klausytojų surašytos ir autoriaus ištaisytos, išėjo paskui vienoje knygoje — L'Evolution des genres dans l'histoire de la literature par F. Brunetiere. *6 ed. Paris*, 1914.

Nors Briunetiero idėjos paliko didelę įtaką literatūros istorikams bei kritikams, vis dėlto jos ligšiol nebuvo įkūnytos jokiame veikale. Pati tik ką minėtoji knyga pavadinta „Įvadu" ir pavesta kritikos išsivystimui nuo Atgijimo iki mūsų dienų. Du kitu tomu kurie ėjo po šio „Įvado", pavesti prancūzų lirikos išsivystymui XIX šimtmety. Tiesa, be šių veikalų, Briunetieras parašė dar „Prancūzų Literatūros istorijos vadovėlį"[5]). Šiame vadovėly jis dar daugiau vietos skiria savo idėjoms, besistengdamas parodyti vienų veikalų įtaką kitiems ir daugiau vietos duodamas patiems veikalams nei jų autoriams. Vadovėlis turėjo sudaryti, kaip sakė autorius pradžioje „įspėjime", jei ne pažadą platesnei literatūros istorijai, tai bent programą. Ši programa lig šiol nėra, kaip sakiau, įkūnyta ir kažin ar gali būti įkūnyta.

Kitas žymus prancūzų literatūros istorikas, G. Lansonas stačiai atmeta tokį galimumą. Kalbėdamas apie Briunetierą jis sako: „gera jo sistema kreipti domei į kai kurios rūšies klausimus aprėžti tyrinėjimo dirvai, bet teorija žanrų evoliucijos negali būti primesta literatūros istorijai"[6]).

Jeigu žanrų išsivystymo teorija negali duoti vienos kurios literatūros istorijos, juo mažiau galima ją taikinti iškart kelioms literatūroms. Tuo būdu mes prieiname prie išvados, kad p. V. Dubo planas — parodyti didžiųjų pasaulio literatūrų išsivystymą einant per atskirus žanrus — nevykęs. Juo labiau p. Dubo veikalas yra netikęs, kad išdėstytosios Briunetiero idėjos jam žinomos ne iš pačių šio žymaus prancūzų kritiko veikalų, o iš girdų,

[5]) Ferdinand Brunetiere. Manuel de l'Histoire de la Literature francaise. Paris, 1897 . 531 psl.

[6]) G. Lanson. Histoire de la Litterature franczise. 14 ed. Paris, 1918,. 114 psl.

p. Dubas savo Įvados gale pridėjo gana plačią ir gana netikusią bibliografiją, kur surašė visas jam žinomas knygas iš literatūros ir Briunetiero čia randame be minėtojo vadovėlio tik vieną raštą „Le Roman naturaliste“, visi gi didieji šio kritiko veikalai jam nežinomi nė iš vardų.

Vis dėlto p. docento Dubo darbo didžiausius trūkumus sudaro ne plano netikęs sustatymas, o šio plano vykinimas. Gal būti p. Dubas labai geras astronomas, botanikas, chemikas ar palajontologas — to aš nežinau, — bet kur mažiausia jis rodo nusimanymo ir žinių — tai literatūroje, jos istorijoje bei teorijoje. Pas jį net sveikos naujų laikų idėjos apie sulyginamąjį literatūrų tyrinėjimą apie patraukimą folkloro medžiagos, apie evoliuciją literatūroj virsta bala žino kokia karikatūra.

Pažiūrėkime tik, kaip mūsų autorius aiškina poezijos atsiradimą. Nori rasti „visokių pradžių“ pradžią, tai keliauk, sveikas, į laukines tautas. Autorius mus veda į lokio užmušimo šventę, bet kur švenčiama toji šventė, jis betgi nepasako. Aprašęs šiaip taip tą „šventę“, jis perkelia ją dešimtimis tūkstančių metų atgal ir išveda iš to tokius pamokymus: „Reikia manyti, kad prieš atsiradus atskiriems poezijos skyriams, buvo ypatinga pradinė poezija, kuri turėjo savyje visus poezijos kūrybos elementus mišria forma. Toks visų poezijos skyrių mišrumas pirmutinėj poezijos improvizacijoj vadinasi poezijos skyrių sinkretizmu“ (p. 4 psl. 5).

Štai didysis žodis, sinkretizmas! Juo džiaugiasi p. Dubas it geležėlę radęs ir ilgai neišleidžia jo iš burnos. Toliau pradeda jis vadinti tą patį daiktą „sinkretiniu žaidimu“ ir, tur būt, iš didelio džiaugsmo tuoj sugalvoja „sinkretinį antros stadijos žaidimą“ (p. 5 psl. 5).

Dabar skaitytojas žino, iš kur atsirado poezija: Buvo miške meška, meška tapo užmušta per medžioklę, meškiena gardi mėsa. Ruošiant iš jos valgį būna „sinkretinis žaidimas“, o valgant ar pavalgius „sinkretinis žaidimas antros stadijos“, o šis visokių stadijų sinkretinis žaidimas — poezijos tryškimo šaltinis.

Kaip viskas aišku, suprantama! Sumanus skaitytojas vieton meškos gali pastatyti meitelį, per kurio skerstuves, p. Dubo metodu, irgi gali įdėti „sinkretinį žaidimą“, kur glūdi visokios poezijos šaltinis, arba, kas mažiau turi vaidentuvės, gali pasitenkinti avi-

no papjovimu, kurs žinoma, irgi neapsieis be „sinkretinių žaidimų".

Kas gi yra šie stebuklingi „sinkretiniai žaidimai", kurie gimdo visą poeziją? Pats docentas Dubas jų visai neaiškina ir be reikalo skaitytojas suktų sau galvą, ką reiškia šie keisti žodžiai. Vistiek nesupras. Žodis sinkretinis senai jau žinomas. Graikų kalboje randame „synkretismos" pas Plutarką rašte apie brolių meilę, kur pasirodo, kad šis žodis yra terminus technicus, kuriuo vadinami kovoję tarpu savęs priešai, jeigu jie susideda kartu eiti prieš trečią priešą. (Plutarchi Chaeronensis Moralia Vol III De Fraterno amore 19). Didžiausiame anglų kalbos žodyne randame: „syncretism to make two parties join against a third: 1. The union or attempted union of conflicting parties or principles. In philosophy, syncretism designates a careless or illogical eclecticism. In religion the term is used both for serious effort of reconciliation, and, in a disparaging sense, for egregious compromise in religion. . . 2. Philol. The union or fusion into one of two or more originally different inflectional forms, as of two cases" (Webster's New International Dictionary of the English Language. London, 1918. psl. 2099).

Jei dabar atskleisime Litrės prancūzų kalbos žodyną, rasime esmėj tą patį, tik plačiau paaiškinta, nurodant prancūzų autorius, kurie vartojo šį žodį, kaip Kondiliaką, Volterą (E. Littre Dictionaire de la langue francaise. T. IV Paris, 1889. psl. 2115).

Iš nurodytųjų žodynų matome, kad naujose kalbose sinkretizmas vartojamas filosofijos istorijoje, tikybų bei filologijoj ir visur reiškia sumaišymą į vieną priešingų daiktų. Aš neėmiau nei istorijos filosofijos, nei tikybos istorijos vadovėlių, o pasitenkinau dideliais žodynais, iš kurių daviau ilgoką išrašą žodis žodin, nes man teko kreipti apkaltinimus p. Dubui, jog jis filologas, savo nežinojime tiek toli eina, kad net nesuvokia, ką reiškia atskiras žodis, kaip sinkretizmas.

Juk kad sinkretizmas rastųsi, reikia, kad pirma būtų atskiri ir dar priešingi daiktai,' vadinasi kad literatūroje pirma būtų skyrium epai, lyrika, drama ir t. t. ir kad jie vėliau sumištų. O iš p. Dubo žodžių matyti, kad iš pradžios visa randasi krūvoje, neišskirta, ir tik paskui, diferenciacijos keliu, išsivysto kiekviena rū-

šis, vadinasi atsitinka dalykai visai priešingi sinkretizmui.

Mes visai nesuprantame, kam reikėjo p. Dubui kliedėti apie „sinkretinį žaidimą", jo paties pramanytą, kas ne tik nė kiek neaiškina poezijos atsiradimo, bet ir apskritai nieko nereiškia. Pasistatęs sau klausimą apie poezijos atsiradimą, jis būtų kur kas geriau padaręs, jeigu atpasakojęs būtų labai gražų — turiniu ir forma — prof. T. Zielinskio straipsnį „Rabočaja piesenka"[7]). Šis gražus etiudas parašytas dėl pagarsėjusios vokiečių ekonomisto K. Biuchero knygos „Arbeit und Rhytmus", kuri savo metu sukėlė daug dėmesio.

Biucherui pasisekę, anot Wilamowitz Moellendorffo, surasti „*jei ne poezijos šaltinį apskritai, tai bent vieną iš šaltinių*"[8]). Norint ieškoti poezijos pradžios reiktų tuoj statyti sau klausimas ir apie atsiradimą kalbos, mitų ir t. t. Čia, žinoma, monumentalis Vundto veikalas turėtų užimti pirmąją vietą[9]). P. docentas Dubas niekur nemini Vundto raštų ir, tiesą pasakius paminėti negali, įsimylėjęs savo „sinkretinį žaidimą". Kita vertus klausimas apie poezijos žmonijoje atsiradimą visai nereikalingas p. Dubo knygelėje. Tegu jis būtų apipažindinęs skaitytoją su tuo, kokios yra jo pasirinktosios septynios literatūros ir kaip jos atsirado, tai būtų visai gana. Tik bloga, kad jis nieko to nepadarė.

Pažaidęs su poezijos atsiradimo klausimu p. Dubas imasi aiškinti epų išsivystymą, pradėdamas nuo graikų. Epus turėjo ir egiptiečiai, ir babiloniečiai, ir indiečiai ir kur kas senesnius nei graikų, bet mes jau sakėme, kad nereikalaujame iš autoriaus nepakeliamo jam darbo. Tegu tik padaro gerai tai, ką imasi daryti. Deja, to visai nėra. Jis daugiausia pasakoja atskirų veikalų turinį, be jokio aiškinimo, kaip jie atsirado, kokia jų literatūroje vieta ir reikšmė.

Mes ir prieš tai lygiai nieko neturime. Veikalo turinio pažinimas reikalingas literatūros pažinimui. Vientara, negi galima

[7]) T. Zielinski. Iz žizni idej. I^2, St. Peterburg. 1908. psl. 305 ir psl. 308.

[8] Ibid.

[9]) Wilhelm Wundt. Völkerspsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythus und Sitte. Leipzig. Pirmasai šio veikalo tomas pavestas kaip tik kalbai.

visus veikalus skaityti ištisai, kita — kartais jų turinio žinojimas būna priruošimu jiems skaityti, ar, tikriau sakant, studijuoti. Taigi sumanus turinio išdėstymas visai nepeiktinas darbas. Tik bėda, kad p. Dubas nė to negali padaryti.

Jis gana paliko žymių savo knygoje, kad jis visai nežino tų veikalų, kurių turinį imasi trumpai papasakoti. Net Iliados su Odisėja — ir tų, kaip reikia, nežino! Nežinia kam, tur būt, savo mokytumui parodyti, jis išrašo iš Iliados pradžios dvi eili graikiškai, o iš Odisėjos tris, bet su nematytomis klaidomis. Toliau, „dešimts — girdi — metų laiko graikai apsupę Troją (Ilonĭją). Per visą tą laiką trojėnai neišdrįso pradėti kovoti su achejėnais (graikais), kadangi jų pusę palaiko neįveikiamas karžygis Achilas" (p. 12 psl. 11).

Tai tau karas, kur per dešimtį metų nėra jokios kovos! Ar reikia sakyti, kad epuose nieko panašu nerandame ir kad visas šis karas be karo pramanytas paties p. Dubo. Imkime kitą karo epizodą — Ektoro kova su Akyliu. „Galų gale, garsūs karžygiai susitinka ir įvyksta tarp jų kova. Prieš kovą Hektoras, nujausdamas savo žuvimą, švelniai atsisveikina su savo žmona, Andromacha, kuri laiko ant rankų sūnų." Čia autorius cituoja keletą eilių iš atsisveikinimo ir prideda „Neilgai tęsėsi kova su Achilu". (p. 12 psl. 12).

Kiekvienas, kas neskaitė Iliados, matys iš šio aprašymo tokią sceną: susitinka Ektoras su Akyliu, čia pat stovi Andromakė su vaiku ant rankų. Ektoras nusiunčia ją namon, prasideda kova ir jis tampa užmuštas. Iš tikrųjų gi graži ir traginga Ektoro su savo žmona atsisveikinimo scena — poemoje ji vadinasi pasikalbėjimu — įdėta VI Iliados dainon, o Ektoro su Akyliu kova XXII!

Tas pats pastebėti galima ir Odisėjoje. Apie epiškąjį ciklą, be kurio negalima suprasti nei vadinamųjų Omero poemų, nė pusės žodžio. Išsitaręs apie Omero dvi dideles poemas, p. Dubas peršoka „Aleksandrijos mokyklon", kuri sudariusi atskirą epų rūšį — „idilę", kurios didžiausias atstovas buvęs Teokritas (Theocrites) (sic!). Kuriuo būdu p. Dubas gavo iš eidylion - vaizdelis — lietuvišką formą „idilė", sunku suprasti. Bet dalykas, žinoma, ne vardo, o turinio. Jeigu p. Dubas priėjo prie nedidelių epų - epyllia (epeliai), tai jis turi duoti apie juos supratimą. Vienas jų žymiųjų rašytojų — Teokritas, graikiškai Theocritos, lot. Theo-

critus, o ne Theocrites, kaip rašo mūsų autorius.

Iš visų Teokrito eidilijų p. Dubui daugiausia patinka XX - oji, kurios vertimą jis duoda. Nors vaizdelis neblogas, kad ir ne iš geriausiųjų, bet duotasai vertimas niekam netikęs, matyti, ne iš originalo, o iš kurio kito blogo vertimo darytas. Tai viena. Kita, šisai vaizdelis visai ne Teokrito. Didžiausias graikų literatūros žinovas Berlyno profesorius Vilamovicius - Melendorfas, štai kaip dėl jos išsitaria: Exprimuntur cum Theocriti tum Bionis multa; versuum mollitia Bionea est religiones commemoratae Asianam originem prodere videntur![10]). Vadinasi, sako, kad šis vaizdelis parašytas Azijoje ir Teokrito bei Biono būdu, bet tikras jo autorius nežinomas.

Taip sumaniai parodęs Teokrito veikalų gražumą p. docentas Dubas eina viduramžin. Čia per kelis puslapius jis supažindina su Nybelungų dainos turiniu, Rolando daina ir Sido. Savo būdu jis pradeda pirmutinių eilučių citavimu iš originalo, nors ir čia ne be klaidų. Pas p. Dubą skaitome:

Charles li reis, nostre emperedre magnes,
Sept ans tots pleins at ested en Espagne

o turi būti:

Carles li reis, nostre emperere magnes
Set anz tuz pleins ad estet en Espagne

„Apipažindinęs“ skaitytoją su viduramžių epais mūsų jaunas docentas duoda liaudies epų teoriją. Iš to reiktų spręsti, kad epų klausimas dabar jau baigtas. Bet kur tau! Jis vėl grįžta epiškojon poezijon ir pradeda kankinti Vergilijų, Dantę, Ariostą, Torkvatą Tasą ir t. t.

Kiek čia jis, visokių nesąmonių pripasakoja, tegu jam atleidžia Augščiausias! Kaipo curiosum turime pabrėžti, kad mūsų autoriui, ar tikriau jo blogam šaltiniui, šv. Augustinas atrodo didžiausiu visų amžių ir visų tautų „antifeministu“ (p. 31 psl. 41). Moterų klausimo - feminizmo — Iponos vyskupo metu ne-

[10]) Bucolici graeci Recensuit et emendavit Udalricus de Wilamowitz-Moellendorf editlo altera Oxonii p. 167.

buvo ir būti negalėjo, taigi jokio feminizmo ar antifeminizmo tais laikais negalėjo būti. Matyt, autorius turėjo kita ką galvoje: jis, tur būt, norėjo pavadinti šv. Augustiną moterų priešu - misoginu, nors ir tas lygiai netiesa.

Aš pasakiau, kad p. Dubas ne tiek pats klysta, kiek blogi jo šaltiniai. Kaip tik epopėjos klausimas geriausiai rodo, kad jam stinga savo minčių ir jos pavaduojamos svetimomis ir dar daugiau nei abejotinos vertės. Juk, kalbant apie naujųjų laikų epopeją, negalima praleisti Mickevičiaus su jo „Pan Tadeusz". Ne dėl to negalima jo nutylėti, kad *jis didelis lietuvis ir* duoda Lietuvos paveikslą pradžioje XIX šimtmečio, bet todėl, kad „Pan Tadeusz" yra vienintelė naujos gadynės epopeja, kuri gali stoti greta su Omero veikalais. Tai ne mano pirmojo išreikšta nuomonė, o žinomo danų kritiko Jurgio Brandes, kurio veikalai pažymėti pas p. Dubą.

Paskui epus eina lirika. Nėra reikalo priminti, kad p. Dubas ir ją pradės pamėgtu savo „*sinkretiniu žaidimu*". *Mes jau susi*pažinome su mūsų autoriaus rašymo būdu, kalbėdami apie epus. Autorius visur lieka sau ištikimas ir pasižymi tuo pačiu nemokėjimu ir nežinojimu. Kalbėdamas apie jambų poetus, jis ramiai rašo tokį sakinį: „Pas Archilochą sutinkami epikuriniai ir stoiciniai motyvai" (psl. 54), arba „Epikuro pasekėjas Alkaios" (psl. 57). Priminkime metus: Epikūras gyveno tarp 341 - 270, stoikai atsirado tik prie Zenono 364 - 263, o Arkilokas gyveno tarp 687 - 652, tuo pačiu metu buvo ir Alkajus. Ypatingi žmonės Epikūras su stoikais: keliais šimtais metų prieš gimstant jie darė jau įtakos poetams! P. Dubo metodu galima įrodyti, kad ir mūsų universiteto docentas Dubas turėjo įtakos Liuteriui ar Erazmui Roterdamiškiui.

Tokios rūšies žinojimo randame p. Dubo kiekviename žingsny. Štai jis nori parodyti mums vieną poetą, apie kurį sako taip: „garsus jambistas (!) Simonidas (!) iš Asporgoso" (!). Išrašydamas šiuos keletą žodžių, aš turėjau prie kiekvieno dėti šauksmo ženklą. Jei nuolaidus skaitytojas ir dovanotų p. Dubui pramanytą jo žodį „jambistą", tai dar lieka du daiktu, kurių negalima dovanoti. Poetas Simonidas tikrai buvo, bet tas, apie kurį mūsų autorius nori pasakoti, vadinosi ne Simonidu, bet Se-

monidu, ir jis buvo ne iš Asporgoso — tokio vardo visai nėra, — o iš Amorgos.

P. Dubas tikrina, kad šio poeto likusi „Satira moterims". Šiuo vardu iš tikrųjų nebuvo jokio veikalo, nes visa, kiek mes turime, yra tik trupiniai (fragmentai) be jokių vardų. Šią „satirą moterims" p. Dubas verčia visą, tik vėl iš bala žino kokio vertimo. Lygindamas su originalu žmogus pastebi iškart, kad čia ne vertimas, o tik nupasakojimas. Bet ir nupasakojant nevalia daryti, kaip p. Dubas daro — kraipyti. Originale yra nupiešta septinta moters rūšis, kuri atsirado iš žibenkštės, ponas gi Dubas iš žibenkštės padaro katę (psl. 55)! Mes negalime pasakyti, ar čia paties p. Dubo klaida, nes mes jau matėme, kad jis verčia ne iš originalų, o iš vertimų. Dargi ten, kur vertimas apygeris, vis liekti žymių, kad versta ne iš originalo. Sakysime ant termopiliečių paminklo parašas, sudėtas didelio poeto Simonido (ne Semonido, o Simonido), taip išverstas:

„Sparton atėjęs, keleivi, pasakyki mus matęs
Šventus įstatymus jos čia bepildančius žuvus."

Dėl paties vertimo tiek tegalima pasakyti, kad jis neblogiausias, nors vieton pentametro originale, jis padarytas perdėm heksametru. Originalo prozos artimas vertimas būtų: „svetie, pasakyk lakedaimoniečiams, kad čia mes gulime, jų įsakymų klausydami". Iš kur vertime eilėmis pas p. Dubą atsirado Sparta, šventi įstatymai? Vietoj atsakymo priminkime vertimą, kurį lotyniškai padarė Ciceronis:

Dic, hospes, Spartae nos te hic vidisse iacentes
Dum sanctis patriae legibus obsequimur.

Kaip tik čia sutinkame ir Spartą, ir šventus įstatymus, ir matymą, kuriuos randame lietuviškame vertime. Mes vėl nenorime pasakyti, kad p. Dubas vertė stačiai iš lotynų kalbos. Vėl galimas daiktas, kad jis sekė kurį kitą vertimą.

Mums rodėsi, kad p. Dubas, menkai mokėdamas senovės kalbas, buvo priverstas noroms nenoroms imti iš antrų, trečių ar ketvirtų rankų savo vertimus. Bet jis dedasi romanistu, taigi mums įdomu buvo sulyginti su originalais jo vertimus iš nau-

jųjų poetų. Naujųjų laikų vienam Leopardi jis duoda daugeliau vietos, jei galima kalbėti apie vietos didumą, kur keliolikos eilučių užtenka didžiausiems poetams. P. Dubas duoda Leopardies pesimizmo didžiausiam apsireiškimui „Į patį save" pilną vertimą.

Anot p. Dubo, štai tos garsios eilės:

„Užmik, nuvargintoji širdie, mano sergančioj krūtinėj! Apgaulės jau savo valdžios nustojo, ir nėr many noro grąžint ją. Visa žuvo, kas man rodėsi ir šventa ir brangu, ir nesugrįš tos griuvusios praėjusių dienų svajonės, o melo man nereikia. Visa man dabar aišku, net jau perdaug aišku. Mirk gi nuvargintoji širdie! Veltui tu taip ilgai plakei, be prasmės buvo tas" ir t. t. (psl. 95).

Visų eilių aš neišrašau iki galui, nes nuobodus daiktas lyginti du vertimu. Pas Leopardi skaitome toli gražu ne tą, ką pas jo vertėją. Ten pasakyta: „Dabar tu ilsėsis amžinai, pavargusioji mano širdie. Žuvo paskutinė apgaulė, kurią aš amžina skaičiau. Pražuvo. Gerai aš jaučiu, kad brangiųjų apgaulių ne tik viltis, bet ir noras užgeso. Ilsėkis amžinai. Gana tu plakei"... Nieko nevertas tavo plakimas"... Sulyginę šiuodu vertimu matome, kad „mano sergančioj krūtinėj" pramanyta paties p. Dubo. Jam rodosi, kad jis, įsprausdamas savo „sergančią krūtinę" į Leopardies eiles, labai jas pagražins. „Melo man nereikia", patetingai šaukia p. Dubas, o pas Leopardį apie tai vėl nė pusės žodžio. „Visa man aišku, net jau perdaug aišku" tragingai tikrina p. Dubas, nors apie tai pas Leopradį nė pusės nėra žodelio.

Taigi bederinant p. Dubo žodžius prie jo paties galima pasakyti, jog mums „dabar aišku, net jau perdaug aišku", kad p. Dubas nė akyse nematė Leopardies eilių, o vertė iš fantastiško vertimo.

Baigia p. Dubas lirikos skyrių prancūzų poetu Bodleru, kurio betgi nė veikalo nemoka tikrai parašyti. Jis kalba apie „Fleurs de mal", o Bodleras parašė „Fleurs du Mal". Vardų iškraipymas būtų savaime menkniekis, bet jis rodo silpnoką prancūzų kalbos mokėjimą mūsų romanisto. Ir iš tikro, tolimesnė citata iš jo Hymne a la Beaute pirštu prikišamai rodo nepakankamą kalbos mokėjimą.

P. Dubas taip paduoda Bodlero eiles:

O Beaute! monstre enorme, effrayant, ingenu,
Si ton oeil, ton souris, pied m'ouvrent la porte
D' un Infini, que jaime et n'ai jamais connu,
De Satan ou de Dieu qu' importe? Ange ou sirene
qu'importe, si tu rends, fee aux yeux de velours,
rhythme, parfum, lueur, o mon unique reine!
L' univers moins hideux et les instants moins lourds?

Perskaitęs šitas eiles ir jų vertimą, žmogus turi sau sukti galvą: originale yra žodžių be prasmės, ir jis neatitinka vertimui. Juk visas sakinys paremtas klausimu: qu' importe, si ton oeil, ton souris... m' ouvrent la porte ir reikštų, ar ne vistiek, jei man atidaro duris. Bet kur tada dėti žodžiai „de Satan ou de Dieu"?

Visa tai mane privertė patikrinti p. Dubo citatą. Pasirodė, kad mūsų autorius ją supainiojo. Originale skaitome:

Que tu viennes du ciel ou de l'enfer, qu' importe,
O Beaute! monstre e norme, effrayant, ingenu!
Si ton oeil, ton souris, ton pied, m' ouvrent la porte
D'un Infini que j' aime et n'ai jamais connu?
De Satan ou de Dieu, qu' importe? Ange ou Sirene,
Qu'importe, si tu rends, — fee aux yeux de velours,
Rhythme, parfum, lueur, o mon un i que reine! —
L' univers moins hideux et les instans moins lourds?

Pasirodo, p. Dubas praleidė vieną eilutę iš pradžios, kuri betgi visoms kitoms labai svarbi ir kuri duoda lengvą ir numatomą sustatymą žodžių bei prasmę. Poetas sako: „Vistiek, ar tu ateini iš dangaus ar iš pragaro, grože, jei tavo akis...man atidaro duris Begalės, kurią aš myliu ir kurios niekados nežinojau". Kitoje strofoje praplatinimas tos pačios minties: „Vistiek, ar (tu ateini) nuo Dievo, ar nuo Velnio, vistiek, ar tu ateini angelu, ar sirena, jeigu" ir t. t.

Įdomu, kad vertimas, p. Dubo padarytas, daugiau atitinka neiškraipytam originalui ir visai neatitinka tam tekstui, kurs jo paties duotas. Tokį keistą dalyką mes galėtum tik taip sau įsivaizduoti: p. Dubas darė vertimą iš gero vertimo, o rado prancūziš-

kąjį tekstą kokioj chrestomatijoj ar antologijoj, kur jis buvo iškraipytas.

Galop dar reikia pridurti, kad ir ištrauka iš laiško Bodlerui Sen Bevo, rašyto išėjus iš spaudos „Pikto gėlėms", duota vertime irgi iškraipyta.

Vėl reikia mums grįžti į „sinkretinį žaidimą", kad pamatytum dramos gimimą. Vėl vaišina mus nenuilstąs docentas Dubas atpasakojimu veikalų ir jų dalių vertimais, kurie betgi nėra vertimai. Pirmojo didžiojo tragiko Aiskilo silpnesnieji veikalai jam labiau patinka nei trilogija Oresteja, apie kurios buvimą jis visai tyli. Geriau papasakoja apie Sofoklį, bet p. Dubas negali apsieiti be to, kad kur nors ko neiškreiptų. Taigi ir šio tragiko pasakodamas Oidipo turinį, jis duoda vertimų, kurių būdas jau mums žinomas iš kitų knygos dalių.

Daugiau kliuvo komedijai, nes p. Dubas norėjo daugiau duoti iš jos ištraukų. Jis daugiausia pasakoja apie Aristofano Debesis (Nephelai) ir užtat daugiausia pripasakojo nebūtų daiktų. Sakysime, autorius mums mini kažkokį „Chereofaną", kurio tikras Aristofanas visai nežino. Šis Chereofanas padarytas p. Dubo iš minėtojo komedijoje Sokrato mokinio Chairefon, kurs lietuviškai reikia vadinti Kairefontu. Randame eilę citatų, kurios, kaip paprastai, iškraipytos. Iškraipymas eina kartais iki pilno minties sugadinimo. Kai ūkininkas Strepsiadas prašosi Sokrato tarną kad įleistų jį pas filosofą, tai jam tas pasididžiuodamas sako: „Sokratas ką tik išmatavo, kaip augštai šokinėja blusa". Toks pasididžiavimas visai nesuprantamas. Juk bet kuris blusius piemuo irgi gali lengvai išmatuoti tą pat, taigi tam visai nereikia Sokrato proto, ir pajuokimas čia menkas. Iš tikrųjų Sokrato tarnas toli gražu pasakoja ne apie tai, ką jam įsako p. Dubas. Kairefontas klausęs Sokrato, kiek blusa iššoka jos pačios pėdų. Uždavinio sunkumas išeina iš to, kad reikia žinoti tiksliai blusos pėdo didumą. Sokratas suradęs šį didumą, ir tarnas tiksliai nupasakoja, kuriuo būdu buvo padarytas blusos pėdo išmatavimas.

Gilus Sokrato žinojimo pajuokimas reiškiasi tuo, kad filosofas daug proto ir sumanumo įdeda į niekam nereikalingų klausimų išsprendimą, kaip tik ką minėtasai apie blusos šokinėjimo matavimą jos pačios pėdų ilgumu.

Praleiskime ilgoką dramos istoriją, kur randame daug netikslių žinių, klaidingų vertimų, keletą nieko nereiškiančių svetimų pasakymų, bet kur, jau mes matėme, nėra nei istorijos, nei vieno veikalo supratimo ar pažinimo. Savo įpratimu p. Dubas pradėjęs ab ovo, veda ir dramos išsivystymą iki mūsų dienų.

Ką sakysime, gali duoti viduramžio misterijų pasakojimas naujosios dramos supratimui? Arba ką galima sužinoti iš 6 puslapių, kurie pavesti neva ispanų dramai, o iš tikrųjų kalba apie Lope de Vegą ir Kalderoną ir tai su eile klaidų, dargi net citatoje. Iš naujųjų tautų tik ispanai ir anglai sudarė savitą teatrą, bet p. Dubas savo įvadoje nerodo to.

Negeriau už ispanus nušviesti ir anglai, iš kurių imtas tik vienas rašytojas, bet kuris turi Šekspyro vardą. Ką gi mes sužinome apie šį milžiną? „Visiems žinomas tragedijos „Hamletas" turinys", pastebi p. Dubas, ir tuoj pradeda apie jį filosofuoti. Tad girdi, „Renesanso kūdikis, su visomis tos epochos ydomis ir kokybėmis" (psl. 145). Kad Hamletas būtų kūdikis, su tuo niekas nesutiks. Greičiau galima būtų pavadinti seniu negu kūdikiu. Anot p. Dubo, jis nepaprastas kūdikis, o su kokybėmis. Tik retas tegalės suprasti, kas norėta pasakyti šiuo žodžiu.

Be Hamleto, be Romeo su Julyte, be Makbeto primena dar p. Dubas ir poną Džoną Falstafą, kurio monologą iš pirmosios Karaliaus Enriko IV - jo dalies (aktas V, sc. 1), nors nenurodydamas iš kur ima, p. Dubas verčia ištisą. Vertimas, žinoma, ne iš originalo. Sakysime, į klausimą, kam tenka garbė, atsakoma *he that died o'Wednesday — tam, kas mirė trečiadieny* — p. Dubas ištaiso į „Ogi pas tą patį, kurs mirė kovos lauke". Arba išvada: honor is a mere scutcheon — garbė tik skydas prisidengti" išversta: „Garbė — ne daugiau, kaip išpieštas herbas laidotuvėse".

Skyrių apie anglų dramą baigia p. Dubas kelnių klausimu. „Vienų kelnių — sako jis — kaina kartais siekdavo iki penkių svarų sterlingų" (psl. 151). Paliksime p. Dubui laisvę ieškoti kelnėse Šekspyro genijaus aiškinimų ir eisime kiton šalin, Prancūzijon

Nežinau, kodėl mūsų jaunas docentas duoda paniekos vardą prancūzų dramai, vadindamas ją „pseudoklasicizmo drama" ir tuo būdų įskaitydamas prancūzų klasikus pseudoklasikų tarpan. Irgi negalima suprasti, kam prireikė p. Dubui pradėti šį savo

„Įvado“ skyrių Aristotelio poetikos dėstymu. Paskui Aristotelį eina Bualo su savo poetika. Juk nė vienam iš didžiųjų klasikų — Kornejui, Rasinui, Molierui — Bualo negalėjo turėti jokios įtakos, kurio poezijos teorijoje — l'art poetique — randame vardu paminėtą Molierą, primintą Kornejų. Kuriuo gi būdu galima iš poetikos išsiaiškinti šių „pseudoklasikų“ veikalai parašyti anksčiau poetikos?

Mes sekėm ligšiol p. Dubą iš skyriaus į skyrių. Visur pastebėjome tą patį jo knygoje. Klaidų pilna visur ir tos pačios rūšies. Taigi baigsime šią nuobodžią kelionę dramos išsivystymo istoriją ir mesime vieną žvilgsnį į paskutinę knygos dalį, kuri pavesta romanui.

Čia turime tarti autoriui ačių, kad nors šį kartą jis nekamuoja mūsų savo *„sinkretiniu žaidimu“. Tik čia jis randa kitą* arkliuką — erotizmą, kurin tuoj sėdasi. Girdi, „Senovės Eladoj buvo ypatinga profesionalų pasakotojų klasė, kurios amatas buvo pasakoti įdomias erotingas istorijas“ (psl. 185). Iš šių erotiškų pasakojimų gimęs esąs romanas.

Iš kur ištraukė p. Dubas tokią keistą žinią, jis nesako. Jos nėra girdėjęs *nė vienas literatūros istorikas. Jeigu jis* būtų atskleidęs geriausią šiuo metu V. Christo graikų literatūros istoriją, kuri, miruś autoriui, žymiai praplatinta, jis nieko panašu į tai ką pats sako, nebūtų ten radęs[11]).

Kas pasakyta dėl fantazijų apie romano atsiradimą, reiktų dažnai pakartoti sekant jo išsivystymu. Jei mes norėtum gaudyti tokio p. Dubo „moksliškumo“ apsireiškimą, galėtum jo rasti veik kiekviename puslapy. To nedarysime, nes tai būtų niekam nereikalingas darbas. Turime baigti.

Baigiame savo apžvalgą su nesmagumo jausmu. Priėjome prie galo ir tematėme vien silpnumus, vien trūkumus. Nejaugi nieko geresnio p. Dubo knygoje nėra? Juk žmogus parašė knygą 2 1/2 šimto puslapių, vadinasi, nemažai darbo padėjo, parodė turįs nemaža žinių, argi to nereikia branginti. Gaila mums p.

[11]) Wilhelm von Christs, Geschichte der Griechischen Literatur. Fünfte Auflage, unter Mitwirkung von Otto Stahlin bearbeitet von Wilhelm Schmid. II, 2 München 1913. psl. 640-657.

Dubo darbo, gaila sugaišinto laiko, bet vistiek turime pripažinti, kad veikalas netikęs, tiek netikęs, kad jo negalima pataisyti.

Didžiausia nenusisekimo priežastis toji, kad p. Dubas pasiėmė nepakeliamą uždavinį — duoti septynių didžiausių pasaulio literatūrų istoriją, padėjus pamatan žanrų evoliucijos idėją. Iš pat pradžios mes sakėme, kad toks uždavinys nepasiekiamas. — Kita didelė veikalo silpnumo priežastis — p. Dubo silpnokas dalyko pažinimas. Jauno docento neprisiruošimas jau gana ryškiai rodosi jo paduotame knygų sąraše.

Graikų literatūros bibliografijoje visai nerandame jau minėto V. Christo kelių tomų veikalo, nerandame brolių Kruaze nei didžiausios penkių tomų istorijos, nei iš jų sutraukto vadovėlio, o ką randame? Gi Wilamowitz - Moellendorffo trumpą, kad ir labai gražų veikalėlį, kurs buvo parašytas žinomam rinkiniui: Kultur der Gegenwart (p. Dubas cituoja šį veikalą, kaipo savistovį, kuriuo vardu jis nežinomas, ir visai nemini apie tai, kad jis imtas iš tik ką minėtojo rinkinio). Toliau eina irgi trumputės apžvalgos Betės su Vendlandu bei Gerkės, įdėtos pirmame tome žinomos „Einleitung in die Altertumswissenschaft. Hrsg. von A. Gercke u. E. Norden". Šios aplinkybės p. Dubas irgi nemini, cituoja kaip atskirus veikalus, nors jie niekados skyrium neišėjo. Greta su šiais trumpais, bet specialistų, veikalais randame pastatytą ir Kogano nevykusią kompilaciją ir gerą, bet jau pasenusį Mehefies veikalą. Nežinia kodėl dar pridėta viena monografija Ervino Rohdės apie graikų romaną.

Romėnų literatūros bibliografijoje nėra visai monumentalio iš eilės tomų Martyno Šanco veikalo, nėra F. Leo, o pirmojoje vietoje randame Teufelio veikalą, kurs parodytas išėjęs 1910 m.

Toks veikalų paminėjimas verste verčia manyti,kad mūsų autorius jų visai nė akyse nematė. Juk kad ir tik ką pavadintasai Teufelio veikalas susideda iš trijų tomų, kurių buvo eilė laidų ir vienos laidos tomai ne kartu išėjo, o per keletą metų. Arba kaip, sakysim, rinkiny „Kultur der Gegenwart" p. Dubas surado Wilamowitz apžvalgą graikų literatūrai, o greta nepastebėjo Leo romėnų (atskiras raštas nuo augščiau minėtojo to paties autoriaus veikalo).

Bet čia dar galima bandyti teisinti autorių: senovės literatū-

rose jis ne specialistas, taigi nesiorientuoja nė bibliografijoje, nors toks teisinimas būtų labai silpnas. Tik pasirodo p. Dubas ir kitur, kur jis save laiko specialistu, irgi nesiorentuojąs. Sakysime, prancūzų literatūrai jis nurodo: Petit de Jullevilie, Histoire de la langue et de la literature francaise, Paris, 1890. Šis veikalas išėjo visai ne 1890 m., o 1896 - 1900, nes susideda iš 8 knygų.

Taip pat Briunetiero vadovėlį, apie kurį kalbėjome pradžioje, p. Dubas parodo išėjusiu 1890, o autorius pratarmėje pirmajai laidai datuoja 1897 m., vadinasi, p. Dubui vadovėlis skaitosi buvusiu keliais metais pirm negu buvo parašytas!

Anglų literatūrai, neskaitant daugybės kitų, p. Dubas nežino apie buvimą didelio kolektyvio veikalo, kaip „Cambridge History of English Literature Ed. by A. Ward and A. R. Waller", kuri pradėjo eiti 1907 m.

Italų literatūroje jam nežinomas net toks veikalas, kaip „d'Ancona - Baci Manuale della litteratura italiana", iš 6 tomų, kurs skirtas vidurinei italų mokyklai, betgi reikalingas kiekvienam, kas nori pats tyrinėti šią literatūrą.

Blogiausiai išėjo su ispanų literatūra, kur iš didesnių veikalų nurodyta tik vieno Tiknoro Istorija, bet ir toji rusų vertime, o ne ispanų, nors ispaniškas vertimas užima 4 tomus ir duoda daug priedų ir pastabų naujų vertėjų Gajangos bei Vedijos (Ticknor, George Historia de la Literatura espanola traducida al castellano con adiciones y notas criticas por P. de Gayangos, y E. de Vedia 4 vol.).

Aš nesistatau uždavinio duoti bibliografiją pamatinių veikalų parinktosioms p. Dubo septynioms literatūroms, o tik parodau, kad jau pati mūsų autoriaus bibliografija rodo, jog jis menkai susivokia šiose literatūrose. Specialistas galėtų iš vienos duotosios p. Dubo bibliografijos neklaidingai išvesti, kad „Įvadas" visai silpnas ir jo neskaityti.

Tai kam tada p. Dubas ėmėsi uždavinio, kurs jam nepakeliamas? Jam labai pravartu būtų buvę priminti Orasijaus patarimas rašytojams — sumite materiam vestris, qui scribitis, equam viribus, et versuate diu, quid ferre recusent quid valeant umeri (Ars poetica 38 - 40). — Rinkitės sau, rašytojai, medžiagą sulig jū-

sų jėgomis ir ilgai galvokite, ką gali ir ko negali pakelti jūsų pečiai.

P. docentas Dubas užsidėjo naštą, kurios negali pakelti, užtat ir suklupo.

Čia bus žymiai kaltas ir išdidumas. Juk yra tiek gerų įvadų literatūron ir galima buvo jos išversti lietuvių kalbon. Tas darbas p. Dubui, be abejo, pasirodė peržemas. Jis jautėsi galįs duoti originalų veikalą ir apsiriko, vieton veikalo išėjo nei šis, nei tas. Be reikalo padaryta tiek darbo ir be reikalo išmesti pinigai raštui spausdinti.

Vis dėlto mes nenorėtum, kad p. Dubas nustotų toliau dirbęs. Jis dar jaunas ir galėtų grįžti tikran ir rimtan kelian. Turėtų užsibrėžti siauresnes temas originaliems savo raštams, mokytis daug kompozicijos ir — last, but not least — lietuvių kalbos. Jo knygą skaitydamas, žmogus jauteisi, lyg eini per rakštų gruodą. Šis jausmas iššaukiamas tiek nemokėjimu autoriaus komponuoti, tiek silpnoku kalbos mokėjimu. Aš sakau kalbos, o ne lietuvių kalbos, nes mažai gerėliau rodytųsi p. Dubo „Įvadas", kad ir kita kalba būtų rašytas.

Man būtų buvę kur kas maloniau duoti autoriui mano pastabos asmeniškai, prieš pasirodant jo nevykusiai knygai. Tada gal būto jo „Įvadas" visai nematęs pasaulio, o jo vieton išėjęs arba vertimas, arba kitas veikalas, kurio p. Dubas nebūtų priverstas išsižadėti. Norėtume tikėti, kad p. Dubas nėra iš to skaičiaus genijų, kurie tepripažįsta vien pačius save, bet užtat niekeno kito nėra pripažinti.

Prof. A. Voldemaras

Švietimo Darbas, 1923 m. kovo-balandžio mėn., Nr. 3-4, psl. 253-268.

Juoz. Gobis. *Visuomenės mokslo vadovėlis vidurinei mokyklai.* Šiauliai, 1923, 72 psl. *Trumpa auklėjimo istorija.* Švietimo Ministerijos leidinys, 1923, Tilžėje, 53 psl.

Mūsų kultūra dar tiek silpnutė, tiek siaura, tiek negili, kad kiekvienas jon indėlis reikia branginti, nors jis būtų visai mažytėlis. Tas pritinka kiekvienai jos šakai, ar tai bus mokslas, ar literatūra, ar menas, ar kas kita. Daugiausia tenka jausti visokių knygų stoką, kurios visam kam yra pradžia ir pamatas, o tarpu knygų stinga daugiausia jų mokyklai.

Taigi kiekviena pasirodžiusi knygelė turi būti sveikinama ir priimta su didžiausiu palankumu dargi net tada, kai ji būna pati iš savęs ne visai tas, ko mes iš jos laukiame.

Su tokiu jausmu mes ėmėme rankosna p. Juozo Gobio dvi knyguti, išėjusi šiais metais, kurių viena pavesta visuomenės mokslui vidurinėje mokykloj, kita — auklėjimo istorijai. P. Gobio vardas lig šiol buvo mums visai nežinomas, manau kad ir skaitančiai visuomenei nedaugiau jis žinomas. Iš pratarmių, kurios stovi brošiūrėlių pradžioje, sužinome, kad jis moko istorijos Linkuvos gimnazijoje.

Kaip autoriaus, taip ir gimnazijos vardas ligšiol dauguomenei negirdėtas, ir neretam gal reikia jo ieškoti net su žemėlapiu. Jeigu aš primenu šią aplinkybę, tai tik tam, kad ji gražiausia nurodo, kiek sunku rašyti bet koks veikalas sėdint užkampy, kaip Linkuva, kur nėra nei knygų, iš kurių galima semti reikalingos žinios, nei žmonių, su kuriais galima pasitarti kilus kuriai abejonei.

Vieną turi užkampis gerą pusę: jis duoda autoriui daugiau liuoso laiko rašyti, jeigu tik šokiai, stikliukai, kortos nėra ten tiek praplitę, kaip Kaune ir daugybėj kitų vietų.

P. Juozas Gobis šios ligos neapimtas ir atliekamomis nuo sunkaus mokytojo darbo valandomis imasi kamšyti tas spragas tarpu reikalingų knygų mokymui, kurių kiti mokytojai, nors ir geresnėj būdami, nei jis, padėty, vis dėlto nesiskubina taisyt. Net ir pati Švietimo Ministerija pasitenkino tuom, kad išleidusi šiokią tokią programą visuomenės mokslams vidurinėje mokykloje eiti, nė pirštu nebakstelėjo, kad atsirastų toks vadovėlis. Tiesą pasakius, ji net nesirūpino, kad programa išeitų žmoniška.

Autorius taip išsitaria apie savo padėtį berašant šį vadovėlį: „Kadangi Šv. Ministerijos paskirtasis visuomenės mokslo programas vidurinei mokyklai vienu matu aprėpia ir kultūros istorijos, ir valstybės, ir teisių, ir politinės ekonomijos ir finansų mokslo pradus, todėl tokį vadovėlį sustatyti autoriui, kaipo istorijos mokytojui, nebuvo lengvas uždavinys: juoba kad Šv. Min. programas nurodo tik planą duotajam mokslui eiti, todėl teko tokio menkniekio parašymui įgyti geroką literatūros krūvą".

Mes negalėtum sutikti su p. Gobiu, kad būtų menkniekis parašyti nors ir trumpą visuomenės mokslo vadovėlį. Parašyti netikusį daiktą, žinoma, nesunku, bet norint duoti vadovėlį bent apygerį, reikia labai daug padirbėti.

Tokiam darbui padaryti reikia tikrai gerokos knygų krūvos, jei tik galima knygų daugumas matuoti krūvomis. Tik pats autorius savo vadovėly surinko jų ne kiek didelę krūvą. Jis prideda veikalo gale knygų sąrašą, kuriomis pasinaudojo savo darbeliui. Šiame sąraše terandame vos 18 veikalų, iš kurių „krūvos" nesudarysi. Jeigu gi imsime šį sąrašą rimtumo atžvilgiu, tai iš „krūvos" beliks ne kiek daug knygų. Juk greta su rimtais veikalais Žido, Čuprovo, rasime eilę pasenusių, kaip Liperto, Morgano ir, kas dar blogiau, visai silpnučių, kaip Skruodžio (Tarptautinė Teisė), kun. Šaulio (Sociologija) ir kitų. Nurodydami nevienodumą ir nelygumą autoriaus šaltinių, mes betgi nemanome jo už tai kaltinti, žinodami, kad jis savo darbelį rašė Linkuvoje.

Pats „Visuomenės mokslo vadovėlis" susideda iš dviejų dalių, kurių pirmoji aiškina atsiradimą politinio gyvenimo formų, o an-

troji pavesta ekonominei jo pusei. Autorius pradeda savo veikalą aiškinimu, iš kur ir kaip atsirado žmonių draugė — klausimas, kuriam duoti atsakymo, mūsų išmanymu, visai negalima, ypač tokiame vadovėly. Juk pats pamatinis dėsnis, kad kadaisia žmonės buvę palaidi ir tik vėliau susipratę dėtis draugėn, kad lengviau ar tai apsigintų nuo kitų, ar tai patogiau aprūpintų save maistu, yra prasimanymas. Nei istorija nei priešistorija neranda žmogaus kitaip, negu draugėje su kitais. Kitame savo veikalėly autorius mini „šventąją evoliuciją". Tai verčia manyti, kad jam rodosi, jog žmogus kilęs iš gyvulio, nes gyvuliai gyvena palaidi.

Bet ir sugiminiavęs žmogų su gyvuliais — kas toli gražu nėra tikra dargi prie visų švenčiausios evoliucijos, — vis dėlto mes negauname įrodymų jo palaidumui. Juk yra daug gyvių, kurie gyvena organizuotoje draugėj. Tai kodėl gi žmogaus pirmtakūnas gyvulys, jei jau šiuo keliu norėtų autorius eiti, negalėjo gyventi draugėj, ilgai ilgai prieš patapsiant žmogum?

Moksliškai tardomoji praeitis randa žmogų visada draugėj. Palaidas žmogus — tai metafiziška spekuliacija, moksliškai neįrodyta ir neįrodoma. Kur moksliškai evoliuciją galima sekti — tai tos draugės *išsivystyme. Nuo socialės grupės iš keleto tūkstančių* iki dešimčių milionų — kelias be galo ilgas. Santykiai grupės viduje eina įvairyn ne tik dėl to, kad grupės narių skaičius didėja, bet labiausia dėl kultūros kilimo.

Duoti šio išsivystymo paveikslą darbas be galo sunkus vienam mokslininkui, o kai trumpame vadovėly, tai jis visai negalimas. Vadovėliui visai užtekę būtų išrinkus tipingiausias politinio gyvenimo formas. To pas p. J. Gobį visai nėra. Kalbėdamas apie visuomenės gyvenimo kilmę, jis pasakoja daugiau, kad ir pasenusius daiktus, iš ekonominio gyvenimo, kam vieta jo nužiūrėta buvo antrojoj daly. Politinių formų jis ima tik vieną ir ją aprašo, nupasakodamas Lietuvos sutvarkymą.

Kita pusė pavesta ekonominei visuomenės tvarkai ir išėjo nesulyginus geriau už pirmąją, kas dar, žinoma, nereiškia, kad ji iš tikrųjų gera. Čia autorius atpasakoja keletą politinės ekonomijos sąvokų ir todėl sunku iškrypti labai iš vagos. Kas reikia čionai jam primesti, tai kartais silpnokas susivokimas, apie ką reikia kalbėti ir kas galima praleisti. Sakysime, po skyriaus pavesto

prekybai eina kalba apie kooperatyvus. Nors autorius nieko nesakė apie trestus ar sindikatus, nutylėjo apie akcines kompanijas, bet rado reikalo priminti kooperatyvus. Šių dienų ekonominėj apyvartoj kooperatyvas tiek daug nesveria. Regimai autorių vertė kalbėti apie jį daugiau jo asmeniškos simpatijos šiai kapitalų sutraukimo formai. Taip manyti verčia mestas pakeliui jo sakinys: „Iš visų priemonių socialiniam klausimui išspręsti ypatingos svarbos turi kooperatyvas" (psl. 49).

Nors p. J. Gobis mato kooperatyve net socialio klausimo išsprendimą, vis dėlto jis nesugeba išaiškinti skirtumo tarp kooperatyvo ir akcinės bendrovės. Jis sako: „Į kooperatyvą daug panašumo turi akcinės bendrovės, betgi akcinė bendrovė ir kooperatyvas nėra tas pats. Akcinėse bendrovėse paprastai viršų ima turtingesni nariai, nes bendrovių susirinkimuose ne visi lygų balsą turi: nes kiekviena akcija duoda vieną balsą, todėl juo žmogaus daugiau akcijų nusiperka, juo jis daugiau įtakos turi bendrovės tvarkymui. Kooperatyvas gi tvarkomas lygybės ir demokratybės pagrindais: čia kiekvienas kooperatyvo narys teturi vieną balsą, nors jis ir daugiau pajų (taip vadinasi kooperatyvo „akcijos") turėtų" (psl. 49).

Dėl šių išvadžiojimų autoriui galima būtų priminti, kad Amerikoje ir Europos Vakaruose žinomos vadinamosios „pirmenybės akcijos" — preferential shares — kurios vienos teduoda balsą, o paprastųjų akcijų be balso būna kur kas didesnei sumai, negu pirmųjų. Vadinasi, galima turėti labai didelėj sumoj akcijų ir vis dėlto nė vieno balso neturėti bendrovėje ir atbulai, su nedidele akcijų suma galima turėti daug balsų.

Iš kitos pusės, Rusijos įstatymais, kurie ir pas mus lig šiai dienai veikia, niekam neleista turėti daugiau 10 balsų, nors toks narys turėtų daugiau pusės visų akcijų. Iš to mes matome, kad principe nėra jokio skirtumo tarp akcinės bendrovės ir kooperatyvo. Skirtumas yra ne juridinėje jų struktūroje, o pačiame gyvenime. Imant aplamai, akcinės bendrovės verčiasi didžiuoju kapitalu, o kooperatyvai smulkiuoju. Tai skirtumas ne teisės, bet fakto. Mūsų krašte, kur stambesnių kapitalų nėra, skirtumas sueina greičiau į patį pavadinimą, neliesdamas nė kiek esmės.

Dar reikia priminti vieną keistoką autoriaus nutylėjimą. Pra-

kalboje jis pats minėjo, kad ministerijos programa reikalaujanti visuomenės mokslo vadovėly žinių ir iš finansų. Nors autorius visur prisiderinęs prie šios programos, bet apie finansus netaria nė pusės žodžio: regimai apie juos užmiršo.

Jei dabar pasiklausime, kaip atrodo visas p. J. Gobio vadovėlis, turėsime pripažinti, kad jis nėra visai bergždžias darbas, bet bau gali pasiekti savo tikslą. Aš nežinau, ar čia ministerijos programa kalta, ar pats autorius, bet turime pripažinti, kad vadovėlis neduoda vieno paveikslo, jo atskiros dalys arba visai nesiriša viena su kita, arba labai sunkiai rišasi.

Sudėstytas jis ne labai vykusiai, o išdėstytas vėl negeriau. Parašytas jis tiek sunkiai, kad kažin, ar mokiniai daug ką iš jo supras. Juk net žmogus gerai nusimanantis tais klausimais, kuriais vadovėlis kalba, ne taip jau lengvai gali sekti autoriaus mintį. Tai ką gi besakysi apie IV klasės mokinius, kurie pirmą kartą susidurs su šiais klausimais iš šio vadovėlio?

Autorius sakosi sunaudosiąs kritikos patarimus antrajai savo darbo laidai. Mūsų išmanymu, geriau vieton antros laidos, jis turėtų perdirbti iš naujo, ne tiek žiūrėdamas į ministerijos programą, kiek į tai, kad išeitų veikalas aiškus ir lengvai skaitomas.

Menkesnį įspūdį palieka kitas jo veikalas: „Trumpa auklėjimo istorija", kur per 51 puslapį autorius mėgina supažindinti skaitytoją su savo parinktu klausimu. Jau vienas tas faktas, kad vėl pradedama nuo žilos senovės, rodo, kad autorius rimtai negalvota apie savo darbą, nes išdėstyti auklėjimo plėtojimąsi per 4000 metų plonoje brošiūrėlėj, darbas nerimtas.

Tiesą pasakius, autorius kalba ne apie vieną auklėjimą; dažniausiai jam tenka pasakoti apie mokyklos istoriją. Mokymas ir auklėjimas du skirtu daiktu, nors ir greta eina. Tuo būdu auklėjimo istorijai per tiek amžių belieka dar mažiau vietos.

Tiek iš brošiūrėlės, tiek iš šaltinių sąrašo matyti, kad autorius nėra visai prisiruošęs šiems klausimams. Juk auklėjimas įeina praktiškojon filosofijon, vadinasi, kalbėti apie jį tegalima tik esant gerai filosofiškai išsilavinusiam, ko autoriui visai stinga.

Tiesą pasakius, ir kitokių stinga mūsų autoriui žinių. Imsime vieną pavyzdį, kurs atstos visus. Aš turiu galvoje jo išvadžiojimus apie „darbo mokyklą". Jos „tėvu laikomas garsus vokiečių peda-

gogas Georg Kerschensteiner'is... „Darbo mokyklos" tikslas tas, kad mokykloje būtų kuo mažiausiai verbalizmo (žodžių), kuo daugiausiai praktikos darbų" (psl. 44).

Neduodami nieko nuo savęs, paduosime greta prof. Geseno žodžius tuo pačiu klausimu. Jis sako: „Darbo mokyklos sąvoka šių dienų prasme pirmą kart buvo užbrėžta Pestalocies, kurs išvystė idėją mokymo darbu vieton jo metu viešpatavusio profesinio mokymo. Iš tikro, pastatę darbo mokyklą prieš profesinę, mes apčiuopsime gal geriausiai vieną pamatinių darbo mokyklos pusių". (S. J. Gessen „Osnovy Pedagogiki" Berlin, 1923, psl. 115).

Įdomu, kaip Gobis savo šaltinių sąraše mini Pestalocies knygą „Lienhard und Gertrud", kur kaip tik daugiausia vystoma idėja darbo mokyklos. Reikia manyti, kad p. Gobis savo šaltinius skaito, tai kaip gi jis nepastebėjo Pestalocies minčių. Arba vėl, jis vadina Kiršenšteinerą tėvu darbo mokyklos idėjos ir primena du jo veikalu savo šaltinių sąraše. Bet kaip gi jis ir čia nepastebėjo, kad Kiršenšteineras, jei neklystu, gyvas iki šiai dienai, ir tik 1895 m. buvo paskirtas Miuncheno mokyklų vedėju, o rašyti pradėjo darbo mokyklos reikalu žymiai vėliau. Juk prieš jį jau daug kartų buvo rašę šiuo klausimu.

Šiuo galima būtų baigti kalbą apie šią visais-atžvilgiais nevykusią brošiūrėlę, jeigu ji būtų ne Švietimo Ministerijos leidinys.

Aišku, kad ji nesudarys ministerijai garbės. Kas dar būtų leistina pačiam p. Gobiui, bet visai neleistina ministerijai, tai skelbimas Kristaus, kad ir simpatingu, bet paprastu žmogeliu, ir apkaltinimo aktas katalikų bažnyčiai. Baigdamas savo kalbą apie romėnų auklėjimą, autorius norėjo dar „atkreipti skaitytojo dėmesį į šitos religijos (krikščionybės) įkūrėją J. Kristų, kaipo pedagogą, nes į Kristų galima žiūrėti ne vien kaipo į teorijoje idealingiausios religijos įkūrėją, bet ir kaipo į pedagogą" (psl. 22).

Kam labiausiai kliuvo — tai Bažnyčiai. Šio „pedagogo" įkurtoji, „grynoji evangelinė krikščionybė yra visų idealingiausia religija, kurios moraliniams idealams ir didžiausi jos priešai nieko rimto prikišti negali, bet, deja, to pasakyti negalima apie bažnytinę krikščionybę. Bažnyčios eina į kompromisus, kiekviena savaip supranta Kristaus mokslą, iš to kyla konfesinės doktrinos, iš kurių išeina jau pseudo krikščionybė, pav., Kristus aiškiai drau-

džia karą, bažnyčios daro išimčių: toleruoja religinius karus (ats., pav., skaitlingus kryžiaus karus); toleravo heretikų apostatų ir kitų bažnyčios priešų žudymą (pav., ats., inkvizicijos darbus, burtininkų deginimą viduramžiuose), bažnyčią toleravo baudžiavą ir net pati neoficialiai ja naudojosi. Bažnyčia šaltai žiūrėjo į proletariato išnaudojimą, kol atsirado bažnyčiai pavojinga socialistų organizacija" ir t. t. (psl. 22).

Šių dienų bažnyčiai p. Gobis primeta, kam ji nemeta prakeikimo ant lietuvių su lenkais už tai, kad jie kariauja! Nors aš nesuprantu, kaip bažnyčia galėtų prakeikti lietuvius už tai, kad jie atsispiria grobikams - lenkams, bet aš pripažįstu p. Gobiui teisę būti ir tokios nuomonės.

Bet kas kita p. Gobis ir kas kita Švietimo Ministerija. Kaip gi ji gali dėti savo vardą ant tokios knygutės, kur yra kaltinamasai aktas Bažnyčiai? Ką bendra turi šis kaltinamasai aktas Bažnyčiai su auklėjimo istorija, kurią Ministerija ėmėsi leisti?

Mes nuoširdžiai norėtum, kad darbštus autorius mestų tokias temas, kurioms jam stinga ne vien knygų, bet ir prisiruošimo. Kodėl gi nesiimti tokio darbo, kuriam jis jau prisiruošęs? Dirva plati, o darbininkų taip maža!

Prof. A. Voldemaras

Švietimo Darbas, 1923 m. birželio-liepos mėn. Nr. 6-7, Kritika-bibliografija, psl. 476-481.

A. Busilas. *Istorija vidurinei mokyklai. Priešistoriniai laikai* (Pirmykštės kultūros bruožai). Versta iš Jakovlevo, Paegli, Vipero ir k. „Varpo" B-vės leidinys Nr. 20. Kaunas. 1922. 88 psl.

Menkas, rodosi, daiktas knygos viršelis, bet ir jis gali patapti jos turinio ir vertės reiškėju. Aš išrašiau žodis žodin knygutės pavadinimą, kurios autorius nežinia kas. Viršuje, kur paprastai dedamas autoriaus vardas stovi A. Busilas. Beskaitant gi knygos pavadinimą toliau, randasi abejonių dėl jos autoriaus. Baigę skaityti vardą, tuoj randame žodį, kad ji esanti „versta iš Jakovlevo, Paeglio, Viperio ir k.". Jeigu gi ji versta iš minėtojų autorių, tai tada p. A. Busilas negali būti jos autorium. Painiava tuom dar nesibaigia. Tuoj rodosi įtartina, kad trumpai knygutei, kuri vertime turi vos 88 psl., ir tai dar su atitaisymais, reikėjo viso būrio rašytojų. Juk be trijų vardų, kurie paminėti, pridėta dar „ir kiti", vadinasi, mažiausia dar koks dvejetas.

Beieškodami tokio kolektyvio veikalo rusų kalba, iš kur jis esąs verstas, mes jo visai nerandame. Tik iš „vertėjo žodžio", kurs įdėtas knygutės gale sužinome, kad p. A. Busilas pamatan paėmęs Jakovlevo „Očerki pervobytnoj kultury", kurią šiek tiek apkarpęs beversdamas ir pridurstęs iš kitų veikalų, kaip Viperio, Paeglio. Kaip toli ėjo karpymai su durstymais, p. A. Busilas betgi nesako, ir todėl skaitytojas taip ir pasilieka nežinioje, kas gi galų gale turi teisę būti šios knygutės autorium. Knygos pavadinime pradžioj p. A. Busilas stovi kaip autorius, o jos gale jis save vadina vertėju.

Neįspėję vienos mįslės, susiduriame tuoj su kita. Knygos viršely pasakyta, kad tai vidurinei mokyklai istorija. Viršelis jau mus kartą nuvedė galan, vertėjo žodin. Dabar jis mus vėl verčia ieškoti ten pat aiškinimo. Juk paprastai mokyklų programon priešistoriški laikai visai neįeina. Argi būtų pas mus, lietuvius, kitaip, negu kitur?

Bet šiam klausimui nerandame irgi atsakymo „Vertėjo žody". P. A. Busilas besitenkina pasakymu, kad jis esąs „tos nuomonės (kaip daugelis pažangiųjų pedagogų), kad visuotinosios istorijos kursas reikia pradėti nuo priešistorinių laikų".

Gali būti p. A. Busilui ir labai didelis autoritetas jo paties pramanytieji „pažangieji pedagogai", bet tam, kas negyvena šios dienos politiniu ūpu, jie nieko nereiškia, nes šiandien Lietuvoje pasakymas „pažangieji pedagogai" tai tuščias žodis, be jokios reikšmės.

Jeigu mes primename šiuos dalykus, tai ne tam, kad norėtum kelti ginčą dėl „pažangiųjų pedagogų", o tam, kad parodytum, kokia anarchija yra mūsų mokyklose. Atėjo p. A. Busilui ant seilės, kad reikalingas atskiras priešistorijos vadovėlis vidurinėje mokykloje, ir tuoj jis parašytas. Jeigu jis išleistas, reiškia randasi „pažangiųjų pedagogų", kurie tikrai pradeda iš jo mokyti. Už tokią mokyklos padėtį, kur bet kas gali sumanyti bet kokią mokslui programą, atsakyti turi, žinoma, ne p. A. Busilas, o Švietimo Miniserija, kuri lig šiol nepasirūpino, kad būtų nustatyta išttorijos mokymui programa. Esant tokiai programai negalėtų rastis, istorijos vadovėlių, kurie atsiranda dėl vieno mokytojo užgaidos, jeigu jam pasirodo, kad taip, o ne kitaip reikia dėstyti istorija.

Mokyklai p. A. Busilo pagamintasai „vadovėlis" netinka, bet tuo, žinoma, dar nepasakyta, kad jis netinka mokiniams patiems skaityti. Knygutė gana prieinamai parašyta, joje dėstomieji klausimai įdomūs, ir ji verta to, kad patektų į rankas vyresniojo amžiaus mokinių ir šiaip jau inteligentų. Tiesą pasakius, ji niekados originale nė nebuvo skirta mokyklai. Norėdamas parodyti iš jos lietuviškuose rūbuose vadovėlį mokyklai, p. A. Busilas tik pakenkė veikalėliui, be reikalo nuo jo atstumdamas eilę skaitytojų, kuriems jau metas praėjo imti rankosna vadovėlius.

Kai dėl paties knygutės turinio, reikia pastebėti, kad jis toli

gražu nestovi šių dienų mokslo augštumoje. Pastebėjo tai jau ir pats p. A. Busilas. Jis pridėjo gale savo pastabas, kurios betgi dėstomų knygutėje dalykų nepriartina prie dabarnykščio mokslo būvio. Tik, mūsų išmanymu, sielotis dėl to labai nereikia. Juk Jakovlevo knygutė ne moksliškas, bet populiariškas veikalas. Bet kas gali pigiai suprasti, kad populiariškas veikalas ne tas pats, kas moksliškas, kad ir dėl tos aiškios priežasties, jog mokslas dėl daugybės klausimų nėra galutinai nusistatęs. Tenai dažnai būna sugalvota daugybė įvairių hipotezių tuo pačiu klausimu. Moksliškumas reikalauja skaitytis su jomis visomis bei įvertinti jas kritiškai ir tik tada pasisakyti už kurią vieną. Atsitinka kartais ir taip kad negalima pasirinkti nė vienos hipotezės, nes klausimas esti perdaug dar neaiškus.

Populiariškuose veikaluose noroms nenoroms reikia būti dogmatiškesniems. Tuo atžvilgiu kiekvienas populiarizavimas yra kartu ir iškraipymas. Bet niekas negal be to apsieiti. Taigi tokio veikalo priartinimas prie mokslo galimas ne atskiromis pastabomis, o tik gerokai perdirbant.

Mums rodos, p. A. Busilas gerai būtų padaręs, jeigu būtų išmetęs tuos puslapius, kurie aiškina pačios žemes atsiradimą, jos išsivystymą, gyvybės atsiradimą ir t. t. Juk visi šie klausimai, kad ir įdomūs savaime, vis dėlto jokio ryšio neturi su priešistorija. Priešistorija prasideda senojo akmens (palajolito) amžium. Pažįstame ją mes iš archeologijos; etnografija tegalima vartoti tik palyginimui. Kalbos daviniai tiksliai panaudoti, gali atskleisti ne vieną priešistorinių laikų paslaptį. Jakovlevo - Busilo knygutėj ne visai tinkamai sunaudota ši trilypė medžiaga.

Nežiūrint šių trūkumų „Priešistoriniai laikai" — toks vardas geriausiai pritinka veikalėliui — vertas imti į rankas ir skaityti, ir p. A. Busilas savo vertimu gerą darbą padarė, ir jį galės tobulinti kitose laidose, kurių linkėtumėm jam susilaukti juo greičiau.

Prof. A. Voldemaras

Švietimo Darbas, 1923 m. birželio-liepos mėn., Nr. 6-7; psl. 488-490.

Prof. A. Voldemaras

JURISTŲ RAŠTAI

(V. Stankevičius. Baudžiamoji teisė. Paskaitos. Kaune 1925 m. Universiteto Teisių Fakluteto Leidinys X ir 291).

Mūsų universiteto teisių fakultetas veik išimtinai improvizuotas. Kai prireikė jis organizuoti, rados neįveikiamų kliūčių dėl tinkamų dėstytojų stokos. Lietuviai teturėjo tik vieną žmogų, kuris universitete mokytojavo Rusijoje. Tai buvo p. V. Stankevičius, nuo 1915 metų Petrapilio Universiteto docentas Juridiniame Fakultete. Beorganizuojant Kaune teisių fakultetą, jis gyveno Berlyne. Nežinau, ar jis pats nenorėjo iš pradžios Kaunan eiti, ar jo niekas nekvietė. Tikra tik tiek, kad jis atvyko vėliau, jau susiorganizavus fakultetui.

Karo metu pradėjęs docentauti Petrapily, p. V. Stankevičius nesuskubo pasirodyti kaip juristas - mokslininkas. Politika greitai atitraukė jį nuo mokslo. Aktingai dalyvaudamas politikoje, jis betgi neišleido iš rankų plunksnos. Savo raštuose jis parodė didelių rimto žurnalisto gabumų, kuris greitu laiku moka tiksliai orientuotis įvairiais klausimais. Sakysime jo „Rusijos Tautų likimas" (rusiškai) parašytas labai greitai ir nors vedamoji mintis imta iš rusų liberalizmo, vadinasi, nei vienai aprašytųjų ten tautų nepriimtina, bet reikia stebėtis kaip greitai mokėta autoriaus susivokti tokiame dideliame ir painiame klausime.

Jei ne mokslui, tai bent mokinimui aukštojoj mokykloj grąžintas buvo p. Stankevičius į Lietuvą. Kad ir vėliau už kitus pradėjęs dirbti teisių fakultete, jis be ne pirmas išleido savo kursą. Petrapily jis neskaitė ir negalėjo skaityti, kaipo privat - docentas.

bendro kurso iš baudžiamosios teisės. Negalėjo todėl, kad švietimo ministeris Kasso buvo uždraudęs visiems privat - docentams skelbti paralelius profesoriams kursus. Kaune jis gavo, žinoma, užkart imtis bendrojo kurso. Retas profesorius galės išleisti savo kurso paskaitas, jeigu nebus jų skaitęs bent kelerių metų. Todėl pasirodęs pergreitai kursas paprastai sukelia šiek tiek nepasitikėjimo savo moksliškumu bei rimtumu.

P. V. Stankevičiaus „Paskaitos" šiuo žvilgsniu sudaro malonią išimtį: kad ir skubotai parašytos ir tai neturint Kaune reikalingų knygų, vis dėlto jos tėra geras studentams vadovėlis, neatsilikęs nuo šių dienų mokslo ir mūsų gyvenimo. Pastarasis dalykas labai svarbus. Juridiniai vadovėliai juk skiriasi nuo kitų mokslo šakų. Sakysime, galima lengvai išsiversti bet kokis fizikos, medicinos, istorijos vadovėlis, kuris gali tikti eiliai kraštų, bet negalima to padaryti su vadovėliu iš kriminalinės ar civilinės teisės, nes kiekviename krašte leidžiama kasmet naujų įstatymų, kurie turi būti paminėti, jeigu surišti su atitinkamomis teisės šakomis. Iki šiol Lietuvoje, anot autoriaus, esą daugiau šimto įstatymų, kurie liečią materialę baudžiamąją teisę. Tokiomis aplinkybėmis paprastas svetimo vadovėlio vertimas tikslo nepasiektų.

Yra dar svarbesnė priežastis, kodėl baudžiamosios teisės vadovėlis turi būti originalus. Juk visada toki vadovėliai būna pritaikinti veikiančiajai krašte teisei, o Rusų „Ugolovnoje Uloženije" iš 1903 m. pačioje Rusijoje nebuvo įgyvendinta, išskyrus menkas jos dalis. Tai gal vienintėlis buvo pavyzdys, kad įstatymas priimtas ir paskelbtas vis dėlto per kelioliką metų tūnojo (vacatio legis). Rusų profesoriai todėl turėjo dėti pamatan savo paskaitoms „Bausmių įstatus" („Ustav o Nakazaniach" ir „Uloženije o Nakazaniach"). Žinoma jie turėjo savo paskaitose, atpasakoję veikiančiąją teisę, priminti ir būsimąją, bet toksai dviejų teisių supynimas negalėjo tinkamai nušviesti naujosios teisės. Iš to matyti, kad Lietuvoje tegalimas tik originalus baudžiamosios teisės vadovėlis.

P. V. Stankevičius Petrapilio universiteto auklėtinis, taigi jis įprato iš Rusijoje vartojamos vokiečių sistemos skirstyti baudžiamąją teisę dviem dalim: 1. bendroji dalis ir 2. ypatingoji dalis. Antroji apima atskirai imtus prasikaltimus, o bendroji dalis nori

duoti mokslą apie prasikaltimą apskritai ir jo žymes, lygiai kaip ir apie bausmę. Ilgą laiką tebuvo žinoma tik dabartinė ypatingoji dalis. Tik po veikalų Bemerio, Meisterio, Kocho ir kitų atsirado bendroji dalis Vokietijoje, iš kur ji pateko Rusams. Prancūzai iki šiai dienai nevartoja tokio suskirstymo. Bet užtai jie sujungia materialę teisę su procesuale. Katras dėstymo būdas geresnis, negalima duoti bendro jokio atsakymo, nes čia patogumo ir palinkimo dalykas. Galima abejoti, ar negeriau būtų buvę mums, lietuviams, pasekti prancūzais, nes bendroji dalis — darbo pabaiga, o ne pradžia, vadinasi, be jos galima apsieiti. Juk aišku, kad vienoje knygoje iš nepilnų 300 puslapių negalima išaiškinti tinkamai abi dali. Išmetus gi bendrąją dalį lieka daugiau vietos ir laiko supažindinti skaitytojus su pozityve teise. Kita vertus, bendroji dalis reikalauja didesnio prasilavinimo nei kad Lietuvoje galima rasti. Šią pastabą darau grynai teoretiškai, nes tik dėstant baudžiamąją teisę galima rasti tinkamiausias metodas.

Gal pats painiausias klausimas, su kuriuo tenka susidurti autoriui iš pat pradžios — tai sužinojimas visų veikiančių Lietuvoje įstatymų. Dėl Baudžiamojo Statuto autorius teisingai klausia save, „kokia jo redakcija veikia Lietuvoje" ir pastebi, kad „tas yra visai nepaprastas ir nelengvas išspręsti klausimas" (psl. 14). Čia mes visiškai su juo sutinkame, tik sunku su B. St. papildymais išėjusiais po 1903 m.? Jam rodosi, kad „pripažinti jie neturint galios nėra jokio pagrindo". P. Stankevičius bus nepastebėjęs, kad šiuo klausimu išsitarė įstatymas. Laikinoje teismų tvarkoje str. 2 pasakyta: „Ir teismą sutvarkant ir teisiant ir sprendžiant tiek baudžiamąsias, tiek civiles bylas turi galios tie įstatymai, kurie yra buvę rusų valdžiai esant," — Lietuvos V. Laik. konstitucijos 24, — „su tomis atmainomis, kurios žemiau eina" (Merkys, Lietuvos Įstatymai N. 262). Nuolatinoji konstitucija irgi pripažino šį dėsnį. (paragrafas 24. M.Š.).

Iš šio įstatymo žodžių matyti aiškiai, kad norint surasti bet kuris Lietuvos įstatymas ar tai procesualis, ar materialis, reikia parodyt du daiktu: 1) kad įstatymas prie rusų valdžios tikrai veikė ir 2) kad jis neprieštarauja Lietuvos pamatiniams įstatymams. Keblumas čia tas, kad ne kiekvienas išleistasis rusų įstatymas už-

kart veikė. Vadinasi, maža rasti įstatymą jų „Rinkiny“ ar „Senato Žiniose“, bet dar reikia žinoti, kad jis veikė. Tas labai ryškiai matyti iš teismų reformos įstatymo iš 15 birželio 1912 m., kurio ne visi straipsniai buvo įgyvendinti ir net įgyvendinti ne visame Rusijos plote, o tik pavadintose vardais vietose. Dėl materialės baudžiamosios teisės A. Žižilenko, Petrapilio profesorius, sako, kad naujieji po 1903 m. išleisti įsatymai buvo kartais dedami į „Uloženije i Nakaz.“, o kartais į „Ugol. Ulož.“. Be to pati „Ug. Ul.“ vėliau buvo keičiama arba panaikinama. (Zadači tekuščago momenta v oblasti russkago ugolovnago zakonodatelstva).

Tokių atmainų buvo padaryta 1909, 1912 ir 1913 m. Sakysime, 1912 m. įvesta visai nauji straipsniai III 1 - 4, kurių lietuviškame Statuto vertime visai nėra. Arba vėl, valstybės apsaugai svarbus str. 112, irgi iš 1912 m., kurio vertime betgi nėra. Lygindami veikusiąją Rusijoje esamų vertime straipsnių redakciją pastebėsime irgi nemaža skirtumų, pav. 124 str. Visi nurodytieji straipsniai veikė prie Rusų valdžios, vadinasi, aukščiau minėtųjų teismų sutvarkymo įstatymu jie turi veikti Lietuvoje, bet oficialiame vertime arba jų visai nėra, arba jų vieton kiti įdėta. Toliau, kaip minėta, Lietuvoje prie Rusų veikė „Ustav o nakaz.“ ir „Ulož. o nak.“, kur yra straipsnių tokių, kokių Baudž. St. visai nėra. Ar jis veikia šiandien Lietuvoje? Prisilaikydami minėtojo įstatymo žodžių turėtume sakyti taip. Bet kita vertus, galima remtis kitu įstatymu dėl Baudž. kodekso įvedimo, kur pasakyta“ p.1: teisėtu baudž. kodeksu yra laikomas Rusijos 1903 metais patvirtintas kodeksas.“ Šiame įstatyme toliau nurodyta, kas reikia visai išmesti iš jo ir kas pakeisti. Todėl galima sakyti, kad mes turime nepaprastą baudžiamųjų įstatymų vertimą, jų atrinkimą ir pritaikinimą. Išeinant iš to galima tvirtinti, kad vienintėlis privalomas jo tekstas yra lietuviškame vertime. Tuo būdu net nurodytosios p. Stankevičiaus vertime klaidos gali būti aiškinamos kaip pakeitimas. (p. — paragrafas. M. Šm.).

Iš šios painiavos nepadės mums išbristi dviejų įstatymų sulyginimas, katras jų vėlyvesnis, nes esant prieštaravimui vėlyvesnis skaitosi veikiančiu. Ir įstatymas apie teismų tvarką ir įstatymas apie baudžiamojo statuto įvedimą pagarsinti tame pačiame „Vyriausybės Žinių“ numery. Todėl kiekvienas teisėjas gali

aiškinti kaip nori, bausti už tą patį dalyką vienas vienaip, kitas visai kitaip. Išėjimas iš padėties galimas tik išleidus naują įstatymą: kito kelio nėra. Mes negalėtum pritarti p. Stankevičiaus nuomonei, kad negalima laikyti lietuviškosios redakcijos oficialiu privalomu tekstu (psl. 15).

Pakeliui turime dar pastebėti, ką p. V. Stankevičius nutylėjo, kad yra Baudžiamajame procese įterpta kai kur materialės teisės dėsnių, kurie būna priešingi statutui. Katrie tada turi veikti? Vieni įtraukti Proceso teisėn, bet turėjo galios prie Rusų valdžios, kiti stovi statute, bet tokios galios neturėjo. Vadinasi, jeigu vertimą pripažinsim kartu ir taisymu, turėsime laikytis statuto, jeigu gi mums rodysis vertimas neoficialus tekstas, linksime proceso pusėn.

Visi šie klausimai nėra vien teorijos dalykai, bet gali būti ir tikrai būna praktikoje. Kol tebuvo teisėjų rankose tik lietuviškas vertimas, tol visi straipsniai derinami buvo taip, kaip jie stovi vertime. Taip tęsėsi trejus metus su viršum. Bet 1922 m. vasarą išėjo Rygoje Taganavo komentuotasai B. St., kurį aš pirmas Lietuvoje gavau, o tik 3 mėnesiais vėliau sužinojo jo buvimą teisingumo ministerija ir pargabeno apie 100 egz. Nuo to laiko teisėjai, kurie gavo šį tekstą, ėmė juo vadovautis.

Štai kaip destisi su mūsų materiale teise: gana atvežti nauja knyga, kad atsirastų naujų įstatymų! Tokia įstatymų būklė nepakenčiama. Be to patsai mūsų B. Statutas jau pasenęs dalykas. Minėtajame aukščiau rašte prof. A. Žižilenko kėlė klausimą apie reikalą Rusams iš pamatų perdirbti šis įstatymas ir neįvedinėti jo tokio, koks jis yra. Mums, lietuviams, šis reikalas dar didesnis. Gaila, kad p. V. Stankevičius visai teisingai rodydamas į statuto pasenėjimą nekalba apie jo perdirbimą. Jo nuomonė, kaipo specialisto, neturėtų eiti negirdomis.

Šias bendras pastabas sužadino p. Stankevičiaus „Paskaitoss". Dėl jų turinio nekalbėsime daug, nes jis nulemtas pačios sistemos ir medžiagos. Tiek tik pasakyti turime, kad autoriaus duota tas, kas reikia duoti. Jis sugeba suglausti medžiagą trumpai, atrinkdamas, kas yra svarbu ir apleisdamas, kas nesvarbu. Kad jis negalėjo kompiliuoti svetimų vadovėlių, mes nurodėme jau pradžioje. Bet kur vėl reiškiasi jo savarankiškumas, — tai literatūros nurody-

muose. Parinkta literatūra gana tiksliai ir sumaniai. Senesni gi veikalai jo veik visur praleisti, o užtai įtraukti naujesnieji, kartais net žurnalų straipsniai. Pilnumo jo studentams skiriamame vadovėly reikalauti negalima. Daug veikalų autonomiškai praleidęs ne todėl, kad jų nežinotų, o be abejo, neradęs reikalo juos minėti. Tik šiek tiek daugiau tikslumo būtų ne pro šalį. Sakysime, yra daug veikalų, kurie leisti buvo keletą kart, o autorius nepažymi nei metų, nei laidos. Toks pastebėtas keistas lapsus calami. Sakysim, randame keistą rašytoją „Derselbe". Šis „Derselbe" yra ne kas kitas, kaip tik prieš tai paminėtas žinomas H. Gross. Minėdamas jo antrą veikalą autorius užuot lietuviškai pasakęs, tas pat: parašė vokiškai „Derselbe".

Galop turime dar padaryti pastabų dėl kalbos. Pats autorius pasisako turėjęs daugiausia vargo su terminologija ir kalbos dalykais. Užtai pas jį atsirado tokių sakinių, kaip šie „dorovės srityje pakanka minties, paskatos arba noro, kad būtų išpildyti arba peržengti dorovės dėsniai, kad būtų dorybės žygdarbis arba sunykimas". Aš gana įgudęs skaityti visokius neaiškius tekstus, bet čia vis dėlto negaliu suprasti, kas pasakyta. Už tokį sakinį drasiai galima suteikti neaiškumo premiją.

Aš negaliu čionai leistis į kalbą ir terminų kritiką. Pastebėsiu vieną daiktą kuriam nusideda ne vienas p. Stankevičius. Terminai atsiranda proto darbo palengvinimui ir pagreitinimui. Žmogus vartoja tiek žodžių, kiek reikia, kad mintis būtų klausytojams ar skaitytojams aiški. Kalbant apie tą patį daiktą dažniau žodžių skaičius eina mažyn, nei kiek dėlto aiškumui nemažėjant. Taigi vienintėlė terminų prasmė — ekonomija jėgų ir laiko. Ir čia aišku, kad pramanytas kieno nors terminas reikalauja didesnio proto įtempimo ir daugiau ima laiko, nes to daikto nupasakojimus vartojant daugiau žodžių daromas apsunkinimas, o ne palengvinimas vadinasi, terminu užmušamas termino tikslas. Gaila, kad šiuo netikusiu keliu nuėjo ir p. Stankevičius ir tuom apsunkino savo knygos skaitymą.

Šiaip jau knyga verta, kad ją turėtų ne tik studentai — teisininkai, bet ir teisėjai, advokatai, kuriems ji galės ne tik atnaujinti senas žinias, bet ir pagilinti jas, apsipažįstant su darbartinėmis teisės srovėmis, kryptimis ir idėjomis. Galop dar žodelis paaiški-

nimo. Aš visur kalbu apie p. V. Stankevičių niekur nevadindamas jo profesorium. Šio vardo aš nevartoju, nes jis jo nedėvi pas mus, būdamas tik docentas, mat, Lietuvoje daug daroma atbulai: kas neturi teisės dėstyti nei Vakarų, nei Rusų universitete, tas gauna ordinario ar ekstraordinario profesoriaus vardą, o kas dėstė tikrai universitete ir dar žymesniame, tas turi būti tik docentas. Man liežuvis neapsiverčia vadinti jį docentu, o vadinti nesuteiktu jam profesoriaus vardu irgi nepatogu. Ši buvo priežastis, kodėl aš vadinu jį p. Stankevičium.

Lietuvis, 1925 m. gruodžio mėn. 11 d., Nr. 49, psl. 6-8. Visuomenės, politikos ir literatūros savaitinis laikraštis.

VYSKUPO M. GIEDRAIČIO NUOPELNAI LIETUVIŲ TAUTAI

Marijampolėje 29 (16) rugsėjo per Vyskupo Merkelio kunigaikščio Giedraičio vakarą, padarytą 300 m. jubilėjaus pagerbimui, p. Voldemaras kalbėjo apie jo nuopelnus lietuvių tautai. P. Voldemaro kalbos turinys maždaug šiokis.

Anglijos istorikas Tomas Carlyle sako, kad žmonijos istorija — tai divyrių istorija. Istorikas, rašydamas istoriją, turi iškelti augštyn didvyrius ir pastatyti juos ant piedestalo. Dabartinis istorijos mokslas negali priimti šio pasakymo. Istorija pagal dabartinius supratimus, žiūri į praeitį šaltai, objektyviškai perstato tat, kas buvo, ir nieko neteisia. Bet tame anglo istoriko pasakyme yra dalis tiesos. Didvyriai suima savyje savo laiko troškimus, siekimus ir idealus, savo laiko reikalus savo darbais smarkiai pastumia pirmyn ir taip savyje inkūnija savo laiko istoriją.

Ar galime šiokioje prasmėje vyskupą Giedraitį pavadinti didvyriu? Pažvelkime į tautos istoriją ir jos reikalus, kokiame jie buvo padėjime, pradedant veikti vyskupui Giedraičiui, kaip jis prie jų prisidėjo ir ką jisai naujo įnešė į istoriją?

Lietuvių tautos istorijoje, lyg kokia šmėkla, nuolat matyt pavojus išnykti. Pirmiausia tas pavojus pasirodė iš vakarų, kuomet kryžeiviai užėmė prūsų žemę. Lietuviai tą pavojų greit suprato ir visomis savo jėgomis nuo jo gynėsi. Besigindami sutvėrė drauge su kaimynais stiprią valstiją. 9/10 tos valstijos dalys buvo ne lietuviai. Kad padarius tuos svetimus gaivalus lietuvių valstijos nariais, reikėjo juos prituréti neleidžiant jiems atsitraukti, reikėjo eiti ir valdyti juos. Anksti mes randame Lietuvos kunigaikščių palikuonis rytų pakraščiuose. Jie čionai yra didelių žemės plotų savininkai. Bevaldydami svetimus gaivalus, greitai jie netenka

savo tautybės ir užmiršta savo tėvų kalbą. Bet neužmiršta jie lietuvių valstybės reikalų; jie juos gina, ir nors užmiršę savo kalbą ir surusėję jie visgi dėlto laiko save lietuviais. Tik kunigaikščių Giedraičių turtai ir žemė buvo ne svetur, bet pačioje Lietuvoje, jie tad išliko gryni lietuviai. Rytų pakraščių kunigaikščiai surusėjo, bet sutvėrė tvirtą Lietuvos valstybę ir gynė jos reikalus. Iš tų pačių rytų Lietuvai grumojo didelis pavojus išnykti ir surusėti. Tas pavojus pasibaigė, kuomet lietuviai priėmė krikštą. Bet apsikrikštijus kilo naujas pavojus sulenkėti. Prieš jį lietuviai spiriasi ir nuo jo ginasi, kiek tik gali.

Penktąjį Vilniaus vyskupą lietuviai renka lietuvį, Motiejų iš Trakų, žymų veikėją persiėmusį tautiškąja Vytauto politika. Tasai vyskūpas rūpinasi Lietuvos reikalais. Siųsdamas kunigus į naujas parapijas, stato jiems sąlygą, kad išsimokytų lietuviškai. Politikoje gina Lietuvos valstybės reikalus. Taip Parčove, kame buvo susivažiavę lenkai ir lietuviai, jisai reikalauja, kad iš unijos aktų būtų išmesti tie paragrafai, kurie žemina lietuvius. Lenkai tam reikalavimui atrėmė, kad po jais pačių lietuvių pasirašyta. Kaip lietuviai gynėsi nuo sulenkėjimo, parodo ir didžiojo kunigaikščio Kazimiero žemės privilegijos, kame pažymėta, kad lenkai Lietuvoje negali pirkti žemės. Vienas paragrafas paliečia bažnyčios klausimus. Lietuvos didysis kunigaikštis stato bažnyčias. Jisai, kuomet buvo išrinktas lenkų karalium, Lietuvos naudai susiaurina savo asmeniškąsias teises ir prisižada kunigų nesiųsti į Lietuvą; tik nesant lietuvių kunigų, galima siųsti ir lenkus. Bet šiems būdavo liepiama sakyti pamokslus lietuviškai. To nepaisant, siųsti lenkus kunigus į lietuviškąsias bažnyčias buvo neišvengiama, nes nebuvo kunigų lietuvių. Vilniuj seminarija buvo įsteigta tik XVI šimtmetyje, o žemaičiuose įsteigė vyskupas Giedraitis. Kad panaikinus pavojų sulenkėti, lietuviai nuolat stengiasi pašalinti iš Lietuvos lenkiškąsias vienuolijas, kaip tik kur jos atsiranda. Tokiu būdu lietuviai tik draudžia, gina, spiriasi, bet nieko nepadaro, kad tautai duotų vidurinę jėgą, ją keltų augštyn ir lavintų. Taip buvo politikoje, taip ir bažnyčios reikaluose. Tokia lietuvių kova prieš sulenkėjimą ėjo tuo didyn, juo artyn buvo laikas Liublino unijos. Kaip tuomet žiūrėjo lenkai į lietuvius, galima numanyt iš raštų Orzechovskio, išreiškiančio nuomones vi-

dutinės bajorijos. Jis lietuvius niekina, vadina tamsiais, barbarais, kad neturį karaliaus, tik kunigaikštį. Tie paniekinimo jausmai išreikšti buvo patarlėje: asilas, riešutas ir moteriškė bus geri, jei bus mušami. Į tą patarlę lenkai įdėjo ir lietuvį, kaipo ketvirtą daiktą, vertą paniekinimo. Strijkovskis, rašydamas Lietuvos istoriją, stengiasi atitaisyti tokią lenkų nuomonę apie lietuvius.

Ineinant į istoriją vyskupui Giedraičiui, tarp Lietuvos didžiūnų Radvilų giminė buvo turtingiausia, bet tautiškai ji nebuvo karšta. Pirmų pirmiausiai Radvilams rūpėjo savo giminės reikalai; Lietuvos reikalus jie gynė tiek, kiek jie sutiko su jų giminės reikalais. Jų turtai buvo išmėtyti daugiausia pakraščiuose. Vienas jų išleido rusiškoje kalboje protestantišką katekizmą. Mažiau turtinga buvo Chodkevičių giminė. Per Liublino uniją Jonas Chodkevičius buvo Lietuvos pasiuntiniu. Jis visur gynė Lietuvos reikalus, bet jis vadino save lietuviu tik istoriškoje prasmėje.

Tokis buvo politikiškas padėjimas, ineinant vyskupui Giedraičiui į Lietuvos istoriją.

Kokis buvo vidurinis padėjimas? Lietuvoje tuomet buvo prasidėjusi platintis reformacija ir protestantizmas. Lietuvai reformacija naudos nepadarė, lietuvių tauta ir tautos reikalai jai nerūpėjo. Gali būti pavyzdžiu visų Lietuvos reformatorių mokyčiausias Abraham Culvensis. Gavo jisai kuogražiausią išsilavinimą; mokinosi Krokuvoje, paskui Germanijoje ir Niderlandijoj, iš kur grįždamas klausė Liuterio. Sugrįžęs į Lietuvą, po karalienės Bonos globa platino protestantizmą. Iš čia išbėga į Karaliaučių universitetan. Sugrįžęs vėl platina protestantizmą. Per visą jo gyvenimą nematyt kokios jis tautos. Tik mirdamas Vilniuje jis prašo gimines, kad giedotų psalmes, kurias jis išvertė į lietuvišką kalbą. Jis parašė tik vieną prūsišką knygutę. Kiti protestantai savo raštuose niekur nerašo apie tautos reikalus, tik piktinasi, kad katalikai neduoda skaityt žmonėms šv. Rašto. Pastorių lietuvių nebuvo. Bretkūnas liudija, kad protestantų pastoriai neparašė nei vienos lietuviškos knygutės, ir kad jisai svietiškas žmogus turįs tai daryti.

Kita protestantų ypatybė yra tame, kad jie nuolat kalba apie dūšios išganymą, o niekur apie Lietuvos reikalus. Lietuvių kalbos jie nepripažino.

Kokis tuomet buvo katalikybės padėjimas, galima suprasti iš to, kad Žemaičiuose buvo likę tik 7 kunigai ir tie ne visi turėjo parapijas; nes dvarponiai, atėmę katalikų bažnyčias, atidavė jas protestantams. Vilniaus vyskupija buvo taipgi apleista.

Taip dalykams stovint Lietuvoje, prisiėjo veikti vyskupui M. Giedraičiui.

M. Giedraitis pirmiausia pasirodė kaipo politikos veikėjas. Numirus paskutiniam karaliui iš Jagailos giminės, lietuviai, nesiklausdami lenkų, 1574 m. išrinko Henriką Valois. Jisai, tapęs lenkų karalium, M. Giedraitį paskiria Žemaičių vyskupu. Naujasis karalius, neilgai buvęs Lenkijoje, vėl pabėgo į Prancūziją. Lenkai sujudo, jiems buvo gėda, ir nusprendė, kad pabėgęs karalius yra prastojęs lenkų karūną. Lietuviai sutarė nelaikyt jį prastojusiu karalystės ir siuntė delegatus į Paryžių kviesdami atgal. Tarp tų pasiuntinių buvo vysk. Giedraitis. Ta pasiuntinybė nepasisekė. Po to lietuviai padarė tarp savęs konfederaciją, kad sau vieni be lenkų rinksią karalių. Konfederacijos akte yra pasirašęs vyskupas Giedraitis. Per interregnum vysk. Giedraitis buvo apginėju visų Lietuvos reikalų senate, kame Žemaičių vyskupo intekmė pasididino ypač nuo to laiko, kai Vilniaus vyskupas Radvilas perėjo į Krokuvą. Vyskupas Giedraitis pirmutinis tarp lietuvių suprato, kad negana tiktai gintis, bet reikia ir kelti savo kultūrą ir ypač išlavinti tautišką inteligentiją. Jis apie tai ir rūpinosi. Tautą, pagal jo supratimą, tveria trys dalykai: teritorija, istorijos tradicijos ir kalba. Lietuviai tuos tris dalykus turi, tik daug ištautėję. Tad Giedraitis atkreipė savo akis į kalbą. Jo inkvėptas Daukša Postillės prakalboje šaukia lietuvius nemesti savo tėvų kalbos, nes išrodytų kaip paukščiai, kurie meta savo plunksnas, o ima svetimas; nes valstijos tol būva tvirtos, kol laikosi savo tautiškosios kalbos. V. Giedraitis rūpinosi apie Bažnyčią. Jis atvertė lietuvius vėl į katalikystę. Tiesa, lietuviai ir be Giedraičio būtų atvirtę į katalikus, nes greitu laiku Lietuvos didžiūnai pametė protestantizmą ir sugrįžo į katalikų Bažnyčią, o paskui juos sekė ir liaudis. Bet be vysk. Giedraičio būtų likę katalikais tik vardu, kaip pirma buvo buvę. Vysk. Giedraitis, išlavindamas lietuviškąją kunigiją, padarė tai, kad lietuviai buvo katalikai netik forma, bet ir turiniu. Jisai davė ne vardą, bet turinį. Į bažnyčias jis įvedė

lietuviškus pamokslus. V. Giedraitis matydamas, kokią svarbą turi istorija, prikalbino Strijkovskį parašyti Kroniką. Strijkovskis net lietuviškai pramoko. Strijkovskis vadina vysk. Giedraitį savo Mecenasu. V. Giedraitis siuntė Strijkovskį į Karaliaučių Kronikos spausdinti. Galima spėti, kad buvo išspausdinta vysk. Giedraičio lėšomis. Kronika ta turėjo didžiausią intekmę į skaitytojus, sužadindama patrijotizmą ir tuo daug prisidėjo prie apgynimo Lietuvos valstybės reikalų.

Tokiu būdu vysk. Giedraitis, kaipo politikas, visur rūpinasi ir gina Lietuvos reikalus, kaipo vyskupas rūpinasi Bažnyčia, kaipo tautietis, matydamas pavojų ištautėti, stato tautiškojo darbo programą ir pats daug nudirba. Tuo jisai sutūrėjo ištautėjimo procesą. Be jo su lietuviais gal būtų atsitikę, kas atsitiko su prūsais. Mintį, kurios nepramatė protestantai, kad tauta turi laikyti savo kalbą ir kelti savo kultūrą, jis gerai suprato ir per visą gyvenimą stengėsi ją įvykdinti. Jis gyveno savo amžiaus reikalams. Kas gyveno savo amžiaus reikalams, anot vieno mokslininko, gyveno visiems amžiams. Tad dėkingi tautiečiai teisingai laiko Giedraitį savo tautos didvyriu.

(P. Voldemaras yra parašęs apie vyskupą Giedraitį rusiškoje kalboje studiją, išspausdintą Peterburge Akademijos išleidimuose).

Dr. J. Totoraitis

Vadovas, 1909 m. lapkričio mėn. 1 d., Nr. 15, tomas IV, 261-264 psl.
Mėnesinis laikraštis, skiriamas dvasiškiems lietuvių reikalams. Leidėjas Kan. Kazimieras Prapuolenis. Redaktorius Kun. Justinas Staugaitis.
Seinai. Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvėje.

A. Voldemaras

TAUTINĖ KOVA DIDŽIOJOJE LIETUVOS KUNIGAIKŠTIJOJE XV IR XVI AMŽIUOSE

Ypatingų aplinkybių dėka, kuriose lietuvių gentims teko pasirodyti istorinėje arenoje, pirmaisiais Didž. Lietuvos Kunigaikštijos egzistavimo amžiais, ypatingos reikšmės joje įgauna tautinis klausimas. Jau Vytauto laikais lietuvių genčių interesai susikerta su Lietuvos Kunigaikštijos interesais. Valstybiniai interesai greitai ir lengvai laimėjo. Vytauto metu ir po jo lietuvių genčių interesai negínčytinai yra viena svarbesnių veikiančių jėgų, kuri nulėmė likimą ir lietuvių tautos ir Didž. Lietuvos Kunigaikštijos. Pirmoji auka, kurią lietuvių gentys turėjo sudėti valstybės interesams, buvo aukštesniojo luomo nutautėjimas. Reikalas išsaugoti vienybę tarp valstybės kamieno ir jos pakraščių išblaškė lietuvių valdantį luomą po tolimus pakraščius. Jis ten pasirodo Didž. Kunigaikštijos vietininkų rolėje. Pavyzdžiui: XIV a. gale Polocke vietininku atsiranda didikas Mantigirdas; Kijeve — kunigaikštis Jonas, Algimanto sūnus, Alšėniškis; Smolenske — kunigaikštis Jomantas ir t.t.[1]). Būdami pradžioje centrinės valdžios atstovais šie kunigaikščiai ir bajorai netrukus tampa stambiais žemvaldžiais. Taip, beveik visi kunigaikščiai — Gediminaičiai: Bielskiai[2]), Buremskiai[3]), Mstislavo[4]), Olelkaičiai[5]), Sanguškos[6]) ir kiti etnografinės Lietuvos ribose neturėjo žemės. Tie gi Gediminaičiai, kurie turėjo žemių Lietuvoje, nebuvo čia stambiais savinin-

[1]) M. Liubavskij, Litovsko - Russkij Seim. M. 1900, psl. 23.
[2]) J. Wolff. Kniaziowe Litewsko - ruscy. Warsz. psl. 3 - 7.
[3]) Ibid. 13 - 16.
[4]) Ibid. 263 - 273.
[5]) Ibid. 327 - 336.
[6]) Ibid. 422 - 456.

kais, nes pagrindinės žemių nuosavybės buvo rusiškose apygardose. Tokie yra, pavyzdžiui, skaitlinga kunigaikščių Čartoriskių giminė[7]. Kas gi liečia sritinių kunigaikščių palikuonis, tai tikrumoje ir jų likimas buvo lygus Gediminaičių likimui, nors žymiai mažesniame laipsnyje. Garsi Alšėnų kunigaikščių giminė etnografinėje Lietuvoje nevaldė didesnių žemių, todėl jos interesų centras buvo už jos ribų[8]. Taip pat skaitlinga kunigaikščių Svirskių giminė valdė žemes pačioje Lietuvoje ir už jos ribų[9]. Vien tiktai Lietuvai priklausančių kunigaikščių pirmoje vietoje reikia paminėti Giedraičius[10]. Savaime suprantama, kad atitrūkusi nuo Lietuvos ir perkelta į rusų žemes, kur kultūrinis lygis buvo aukštesnis, šis valdančiųjų luomas greitai susimaišė su vietiniais. Valstybinis jo nuopelnas glūdėjo tame, kad jis buvo atstovas to lietuviško valstybinio patriotizmo, kuris ryškiai pasireikšdavo sunkiais Didžiosios Kunigaikštijos gyvenimo momentais. Bet šitas valstybinis patriotizmas susidarė ne iš karto ir ne be kovos. „Politinių judėjimų istorija" rašo prof. M. Dovnar - Zapolski, „Lietuvių - rusų valstybėje pateikia pakankamai duomenų įrodančių, kad išcentrinės jėgos irgi veikė ir, kad buvo momentų kuomet svyravo neseniai sukurta valstybė[11]. Mes neliesime smulkiau šio proceso visumos, kadangi pirma, mus interesuoja tiktai viena veikiančiųjų jėgų — tautybių kova, antra, bendrais bruožais jis jau pakankamai išnagrinėtas rusų ir lenkų istorikų veikaluose.

Tautinė kova prieš rusus nebuvo intensyvi, ir tokia negalėjo būti dėl ilgos rusų įtakos į Lietuvos valstybės santvarką, o taip pat dalinai dėl įtakos į lietuvių tautos vidaus gyvenimo būdą. Tačiau galima gana aiškiai pastebėti jos buvimą nors ir silpną. Mes neliesime šios kovos XIV a. pabaigoje ir XV a. pradžioje, nes mums tektų peržiūrėti dažnai net periodinėje spaudoje keliamą klausimą, kuris su mokslu dažnai neturėjo nieko bendro, ar Vytau-

[7]) Ibid. 16 - 34.

[8]) Ibid. 94 - 115.

(Originalo puslapyje: 697.).

[9]) Ibid. 505 - 518.

[10]) Ibid. 65 - 76.

[11]) M. Dovnar - Zapolskij. Gosud. choziajstvo Vel. Kn. Litovskago pri Jagellonach. T. I, 802.

to politika buvo tautinė, bet šis klausimas dėl jo komplikuotumo priverstų mus nukrypti nuo užsibrėžtos temos.

Ši kova visai aiškiai matoma įvykiuose Vytautui mirus — Švitrigailos sukilimas ir Žygimanto laimėjimas. Amžininkai tai suprato kaip tautinę kovą. Lietuvos metraštis sako: „Lietuva pasodino didįjį kunigaikštį Žygimantą Kęstutaitį į Vilniaus ir Trakų kunigaikštijos sostą. Rugsėjo mėnesį į Polocką ir Smolenską atvyko Švitrigaila kur rusų kunigaikščiai ir bajorai pasodino jį į Rusijos didžiosios kunigaikštijos sostą"[12]. Taip pat ir vokiečiai suprato šiuos įvykius kaip „scissura, gentis in gentem surrectio"[13]. Su tais liudijimais pilnai sutampa ir Dlugošo tvirtinimas, kad Švitrigaila pabėgęs iš Ašmenos nesiryžo niekur Lietuvoje sustoti, kadangi „Lithuanorum animos offensos haberet, Ruthenorum vero plurimum conciliatos et obstrictos"[14]. Atrodo, kad istorikai neneigia 1432 m. rugsėjo mėn. 1 d. perversmo tautinio pobūdžio. Nuomonių skirtumas atsiranda tik dėl to, kokiame laipsnyje jis buvo tautinis. M. Liubavskis mato jame „pasireiškimą lietuvių tautiniai - politinės reakcijos prieš politinį Rusijos iškilimą"[15]. B. Barvinskis, autorius plačios monografijos apie Žygimantą Kęstutaitį, seka Gruševskį ir jo nuomone, perversmas nėra grynai tautinio lietuviško pobūdžio[16]. Nėra abejonės, kad Švitrigailos nuvertime veikė įvairios priežastys ir vidinės ir išorės, taip pat, kad tam tikra lietuvių visuomenės dalis palaikė Švitrigailą, ir atvirkščiai — rusų bajorų dalis palaikė Žygimantą, bet šios aplinkybės nė kiek nesumažina šio perversmo tautinio charakterio. Paskutinė aplinkybė, t. y. kai kurių Lietuvos bajorų ištikimybė Švitrigailai įrodo, kad lietuvių tautinė partija pradeda irti. Šis faktas yra paskutinis aktas lietuvių tautybės kovoje su rusų, kadangi tai kovai visai nebeliko pagrindo. Juk asimiliacijos pavojus rusų kul-

[12]) Poln. Sobr. Russk. Letopisej. T. XVII, 61. Raznočtenija: psl. 104 - 5, 133, 179, 284, 335, 396, 461, 529.

[13]) Bitschin Fortsetzung zu Peter von Dusburg Chronik. Scriptores rerum prussicarum III, psl. 498.

[14]) Ioannis Dlugosz Opera Omnia cura A. Przezdziecki edita Cracoviae 1877. T. IV. Lib. XI, 480.

[15]) M. Liubavskij. Opus cit. 70.

[16]) B. Barvinskij Žigimont Keistutovič Istorična Monografija. Žovkva 1905. psl. 27.

tūrinės įtakos keliu dingo tuo momentu, kai amžina rytų ir vakarų kova dėl įtakos Lietuvoje nesugrįžtamai išsisprendė 1386 m. vakarų naudai, kuomet Lietuva priėmusi katalikybę ir dar be to turėjo sueiti į artimesnius ryšius su Lenkija. Gi tautinė kova religinėje dirvoje kalbamoje epochoje negalėjo išsivystyti, nes tam nebuvo nė vienos reikalingos sąlygos. Ji atsiras žymiai vėliau, kuomet Lietuva susijungs su Lenkija.

Apsikrikštijus, lietuvių tautai atkrito reikalas saugotis rusų asimiliacinės įtakos, tai kilo naujas pavojus — būti suvirškintai lenkų tautos. Be to, lenkų įtaka iš karto galėjo reikštis dviejose kryptyse — religinėje ir politinėje. Politinė kova su Lenkija, privedusi prie Liublino unijos 1569 m. pakankamai ištirta. Čia visgi neaiški viena pusė: kokiame laipsnyje joje reiškėsi grynai lietuvių tautinis pasipriešinimas. Juk šiame fronte Lietuva kovojo ne viena, o sąjungoje su rusų tauta, be to, kova jau vedama, žiūrint iš bendro valstybinio taško. Kad būtų galima išaiškinti, kokius nuopelnus toje kovoje reikėtų pripažinti lietuvių tautinei partijai, mes pirma pažiūrėsim, kaip ji atrodė bažnytinėje srityje.

Negalima sakyti, kad lietuviai priėmė krikščionybę norėdami. Yra dvi, mums įdomios priežastys, kurios aiškina nenorą krikštytis. 1) baimė, kad naujos tikybos dvasiškiai privers žmones atsisakyti gimtosios kalbos ir reikės mokytis vokiečių ar lenkų kalbos. 2) privers atsisakyti prigimtų senųjų papročių ir priimti svetimus[17]. Manoma, kad tie būkštavimai buvo ne tiktai liaudyje. Vėliau pamatysime, kad tie būkštavimai buvo tikrai pagrįsti. Įsipareigojusi priimti katalikybę Lietuva negalėjo tai padaryti savo jėgomis, nes neturėjo pamokslininkų. Reikėjo įsileisti lenkų dvasiškius. Nors pirmuoju Vilniaus vyskupu buvo lenkas, bet antruoju skiriamas jau lietuvis Jokūbas Plichta (1398 - 1407). Reikalavimų tarpe sąlygojančių jo paskyrimą nurodoma lietuvių kalbos mokėjimas[18]. Ketvirtasis Vilniaus vyskupas vėl lietuvis, žinomas Motiejus Trakiškis (1421 - 1453). Dlugošas nuneigia jo lietuvišką kilmę sakydamas „pater ex Livonia ortus, continuum

[17]) M. Volonczauskas. Zemaiczių Vyskupyste. Shenandoah, Pa. 1897, psl. 21.

[18]) Ks. W. Przyalgowski Żywoty biskupow wilenskich T. I. Petersb. 1860, psl. 28.

habebat incolatum in Vilna, ubi et ipse Mathias episcopus natione lithuanus putabatus" (Opera XII. 153). Gi V. Prialgauskas savo veikale vadina jį tiesiog lietuviu, bet šaltinių nenurodo. Mes pritariame jo nuomonei, nes kun. Prialgauskas buvo susipažinęs su Vilniaus kapitulos archyvu, taigi galėjo naudotis tikslesniais šaltiniais. Šis vyskupas paliepia dvasiškijai mokytis lietuviškai ir į liaudį kreiptis tiktai jos gimtąja kalba. Nemokančių lietuviškai jis nenorėjo šventinti į kunigus ir skirti į parapijas[19]). Ši Motiejaus Trakiškio bažnytinė politika dėl to mums įdomesnė, nes jis buvo vienas žymesnių asmenų Vytauto ir Žygimanto viešpatavimo laikais. Jis, pasak Švitrigailą, buvo vienas svarbiausių 1432 m. sąmokslo organizatorių[20]). Kaip bažnyčios ganytojas gina lietuvių tautos interesus viduje nuo lenkų įtakos, jis irgi energingai juos gina bendruose lietuvių - lenkų seimuose, kur nuolatos dalyvauja. Parčevo seime (1451 m. rugsėjo mėn.) jis lietuvių vardu pasakė kalbą reikalaudamas grąžinti lenkų užgrobtas lietuviškas sritis (Valuinę), remdamasis lietuvių istorinėmis teisėmis į tas žemes, ir reikalauja išbraukti iš unijos akto Lietuvą įžeidžiančius išsireiškimus: „Jugo servitutis obnoxios," toliau, „incorporamus invisceramus, appropriamus et unimus terras Lithuaniae et Russiae Regno Poloniae", pasiremdamas tuo, kad lietuvių bajorai sutiko su tomis sutartimis didžiojo kunigaikščio įsakymu ir, be to, nežinodami aktų turinio. Naujas unijos aktas, jo pasiūlytas lietuvių vardu, nustatė tik sąjungą tarp kunigaikštijos ir karalystės. Kad pilnai įvertinus vyskupo Motiejaus politinę rolę, reikia pastebėti, kad reikalaudamas panaikinti senas sutartis, jis asmeniškai patekdavo į keblią padėtį; juk jis reikalauja panaikinti tą, ką prisiekė — savo ir kitų lietuvių vardu — vykdyti. Šitą faktą tuojau jam kandžiai priminė kardinolas Zbignievas Olesnickis, priėmęs šią priesaiką[21]). Todėl, neabejotinai vyskupas Motiejus buvo vienas veikliausių 1447 metų didžiosios žemės privilegijos kūrėjų. Jau pakankamai išaiškinta šio

[19]) Ibid. psl. 42.

[20]) Lewicki. Powstanie Swidrygielly. Rozpr. Ak. Um. Wydz. Hist. Fil. 1892. T.IV. 274; Przyalgowski. Op. cit. 47.

[21]) Dlugosz Opera omnia V. Lib. XII(XIII), p. 95.

akto socialinė ir politinė reikšmė[22]), bet jis dar nebuvo nagrinėtas tautiniu požiūriu. Akto visuotinumas aiškiai rodo, kad jis atsirado veikiant bendrai lietuviams ir rusams. Bet jame yra straipsnis (2), jei ir neoficialiai, tai faktiškai turintis didesnės reikšmės etnografinei Lietuvai. Dėl jo svarbumo paduodame jį ištisai: „. . . omnes donaciones privilegia et emunitates ecclesiarum Cathedralium collegiatarum et conventualium, in terris nostris magni ducatus Lithuanie Russie Samogittie etc erectarum et erigendarum, fundatarum atque fundandarum, volumus illesas et inviolatas conservare et tueri ac protegere, iuxta nostram omnimodam potestatem. Quas quidem ecclesias cathedrales collegiatas conventuales tempore medio per mortem vel resignacionem si vaccare (sic!) contigerit et eas pastore carere, quarum ius patronatus ad nos et successores nostros dinoscitur pertinere pleno iure; tunc ipsis de alio vel aliis pastore vel pastoribus providento, non alium vel alios presentare debemus, *nisi magni ducatus nostri Lithuanie indigenam*, si idoneitate et norum maturitate fuerit compertus; sin aliter, tunc alterius nacionis personam utilem et honestam ac congruam, que posset preesse et prodesse, debebimus presentare, tociens quociens opus fuerit et opportunum[23]). Šis straipsnis nėra visai identiškas su 14 straipsniu, kuris numato pasaulietiškų tarnybų užėmimą. Straipsnis 14 apriboja valdovo politines teises, o straipsnis 2 — asmenines. Šis įsiveržimas į didžiojo kunigaikščio asmeninių teisių sritį mums bus visai aiškus, jeigu prisiminsime, kad beveik visos tuomet veiku-

[22]) Liubavskij, Op. cit. 100 - 104; Fr. Papée Polska i Litwa na przelomie wiekow srednich T. I, Krakow 1904, psl. 18.
Šios privilegijos reikšmės visiškai nesuprato N. A. Maksimenko (Seimi Litovsko - russkago Gosud. do Liublinskoj unij. Charkov 1902. 66 i sl.), kuris ginčijo Liubavskio nuomonę. Dėl šitos privilegijos buvo vedama atkakli kova, kadangi Kazimieras po dešimties metų buvo priverstas atnaujinti ir patvirtinti jos neliečiamybę. Manoma, kad to patvirtinimo priežastys yra gilesnės negu tos duodamos jos atnaujintojo, būtent, 1447 metų akto sulaužymas, kurio pasėkoje prireikė jį atnaujinti antro akto keliu (Mon. medii aevi hist. T. XIV, N. 76). Į šio akto atnaujinimą ir patvirtinimą dar niekas neatkreipė reikalingo dėmesio.

[23]) Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia T. XIV. Cracoviae 1894. N. 7.

sios Lietuvoje bažnyčios buvo didžiųjų kunigaikščių įsteigtos, ir tokiu būdu buvo plati dirva valdovo prieštautinei politikai. Tokios politikos ypatingas pavojus atsirado išrinkus 1445 m. Kazimierą Lenkijos karalium. Todėl pilnai suprantamos lietuvių pastangos apsisaugoti nuo tokios politikos, ir jie apsisaugoja kaip tik prieš išvykstant Kazimierui į Lenkiją. Betgi, ar galėjo apsisaugojimas būti patikimas dėl klauzulės, kurios pagalba didysis kunigaikštis visuomet galėjo šį straipsnį apeiti? Tai buvo neišvengiama to laiko sąlygose. Juk seminarijos atsirado tiktai XVI amžiaus antroje pusėje Vilniaus ir Medininkų vyskupijoe. Į kunigus šventindavo asmenis, kurie mokėjo patarnauti mišioms, šiek tiek lotyniškai skaityti ir rašyti[24]). Paruošiant žemesniuosius dvasininkus, ypač pirmaisiais metais, teko naudotis tiktai lenkų pagalba. Be to, Medininkų vyskupijoje, po pusės šimtmečio, ši klauzulė buvo panaikinta. Labai įdomios šio pakeitimo aplinkybės; 1502 m. iš Krokuvos į Varnius atvyko kunigas Jonas, kuris nemokėjo lietuviškai. Parodęs karaliaus Aleksandro raštą jis reikalavo, kad vyskupas paskirtų jį klebonu į Virbalį. Vyskupas buvo priverstas patenkinti jo reikalavimą, bet šiuo atveju, nurodęs tokio paskyrimo keblumus, prašė karaliaus Aleksandro panašių kandidatų nepristatinėti. Karalius 1503 m. atsisakė nuo patronato (globos) teisės visų Medininkų vyskupijos bažnyčių didžiųjų kunigaikščių pastatytų, perleisdamas šią teisę Žemaičių vyskupams[25]). Vėliau, taip pat ir Vilniaus vyskupijoje patronato teisė buvo perleista vyskupui, bet ne pilnai, kaip matyti iš dovanojimo akto pavadinimo, kuris saugomas Lietuvos Metrikoje[26]).

Ligšiol nagrinėjome priemones, kuriomis gynėsi visos lietuvių gentys. Šios kovos pėdsakai randami net atskirose bažnyčiose. Daugų vietininkas Bogušas Bogovitynovičius karaliaus įsakymu pastatė Žiežmariuose bažnyčią. Karalius Zigmantas I (Žygimantas Senasis) 1520 m. dovanojimo rašte reikalauja „sztoby kaplan umiel po litowski kazati“[27]). Tas pats karalius reikalauja, kad Eišiškėse būtų du nuolatiniai kunigai ir kad

[24]) Przyzlgowski. Op. cit. 150, Volonczauskas. Op. cit. 129.

[25]) Volonczauskas. Op. cit. 36.

[26]) I. I. Lappo. Velikoe Kniažestvo Litovskoe T. I. 1901, 572.

[27]) Przyalgowski Opus. cit. 127.

vienas jų mokėtų lietuviškai pamokslus *sakyti*[28]. Sunku prileisti, kad tie patvarkymai būtų padaryti karaliaus asmeniniu sumanymu. Juk, kaip tiktai Zigmanto I *laikais iš Lietuvos šalinami* lenkų kilmės kunigai bernardinai. Tiktai todėl jie atsirado Lietuvoje, nes buvo novella plantatio, praradę lenkų tautinį atspalvį[29].

Savaime aišku, kad apsigynimo priemonių kovoje už tautiškumą buvo mažai: geresniu atveju jos tik tramdė (svetimą įtaką), blogesniu atveju buvo nenaudingos. Aš, jokiu atveju negaliu sutikti su dr. Fr. Papee, kad toks stengimasis užsidaryti buvo kenksmingas Lietuvai, o ypač miestų ir kaimų gyventojams[30]. Pirma, miestiečių luomas ir pačioje Lenkijoje buvo silpnas, todėl negalėjo turėti įtakos Lietuvai. Antra, Lietuvoje kaip ir Lenkijoje, nebuvo palankių sąlygų miestų vystymuisi ir todėl bet kokios dirbtinės priemonės negalėtų jo pagreitinti net ir tuo atveju, jeigu Lenkijoje miestai būtų žydėję. Kas dėl kaimų gyventojų iškitimo lenkų „chamais", tai tas įvyko *ne dėl to*, kad lietuviai gynėsi nuo lenkiškos teisės įtakos, bet priešingai, dėl to, kad pasidavė tai įtakai.

Tikrumoje Lietuvoje buvo tiktai stengiamasi tautiškai užsidaryti, bet iš tiesų tas silpnai vyko, ypač grynai kultūrinės įtakos srityje. Išsimokslinimas, kurį *lietuviai* įsigydavo Krokuvos akademijoje, giminystės ryšiai su lenkais vedybomis, gana dažni bendri seimai, karalių kelionės iš Lenkijos į Lietuvą ir t.t. — visa tai buvo kultūrinės įtakos toki keliai, kurių jokiomis priemonėmis nebuvo galima uždaryti. Gindama lietuvių - rusų valstybę ir lietuvių tautiškumą, lietuvių valdančioji diduomenė, pati to nejausdama, pradėjo pirmiausia prarasti ryšį su savo tauta. Net ir tuomet, kai ji savo valstybės reikaluose diplomatiškai laimėdavo prieš lenkus, grįždavo iš lietuvių - lenkų seimų mažiau tautiška. Tas vykdavo juo lengviau, nes tautybės pakeitimas nebuvo jiems naujiena. Juk didikų viršūnės iki Lietuvos krikšto jau spėjo žymiai surusėti. Taigi, Lietuvos didikų sulenkėjimas iš esmės buvo tąsa senojo nutautėjimo pro-

[28]) Ibid. 132.
[29]) Papee. Op. cit. 19.
[30]) Ibid. p. 19 - 20.

ceso tiktai pasikeitė kryptis. Lietuvos praeitis nepaliko kokių nors formų tikro apsigynimo nuo nutautėjimo. Tuo momentu, kuomet lietuvių tauta įsteigia Lietuvos valstybę, atsiranda išoriniai priešai, vokiečiai, kurie grėsė sunaikinti ir lietuvių tautą ir Lietuvos valstybę. Lietuviai, kovoje dėl tautinės nepriklausomybės neturėdami pakankamai savų jėgų, buvo priversti ieškoti pagalbos pas kaimynus — rusus. Tokiose sąlygose, savaime aišku, negalėjo būti kalbos apie grynai tautinę valstybę. Primesti rusų elementui, jau išsidirbusiam pastovias pilietines formas, be to, turinčiam gyventojų persvarą, lietuvių formas, būtų ne tiktai utopija, bet ir politinė nesąmonė. Jeigu lietuviams aplinkybių verčiamiems teko sudaryti ne tautinę, o lietuvių - rusų valstybę (kokių aukų dėka, mes jau matėme) ir be to, tokią kuri savo esmėje buvo pavojinga tautai, vienintelis ramstis tautiškumui išsaugoti liko pagoniškoji religija. Kad toks ramstis buvo nepatikimas savaime aišku ir jis anksčiau ar vėliau neišvengiamai turėjo sugriūti. Taigi, lietuvių tauta turėjo ieškoti naują atsparą tolimesnėje kovoje už savo išlikimą. Lengva suprasti, kad tokia atspara galėjo būti tiktai religiniai - tautinė kultūra. Bet kas bus jos kūrėju? Aukštesnysis luomas nelabai ja domėjosi. Visus savo intelektualinio ir moralinio pobūdžio poreikius jis galėjo patenkinti arba Rytuose arba Vakaruose. Natūraliu jos kūrėju pirmiausia turėjo būti dvasiškija, bet mes jau matėme, kad ji buvo neišlavinta. Jos tarpe daugiausia išsilavinę buvo atėjūnai iš Lenkijos, bet jie nemokėjo lietuviškai, buvo palankūs lenkinimui; ir grynai tautinė politika vyskupo Motiejaus nerado vertų pasekėjų. Jo įpėdinis Mikalojus Dzieržganavičius (1453 - 1462) ypač siekia pagerinti santykius tarp lietuvių ir lenkų[31]). XVI amžiaus pradžioje jau randame pėdsakus ir visai priešingos politikos. Vilniaus vyskupas Jonas, lietuvių kunigaikščių kilmės, karaliaus Zigmanto I pavainikis sūnus, norėdamas išplatinti lenkų kalbą lietuvių liaudyje, įsako mokytojams aiškinti Evangeliją ir Šv. Povilo raštus ne tiktai lietuviškai, bet ir lenkiškai[32]). Lietuvių dva-

[31]) Przyalgowski. Op. cit. 153.
[32]) Ibid. 115.

siškijos bejėgiškumą vaizdžiai įrodo tas faktas, kad ji nepajėgė susitvarkyti su pagonybe, kuri gyvavo Lietuvoje dar XVI amžiuje[33].

Aukščiau paminėti faktai rodo, kad eilės kovotojų už lietuviškumą retėjo. Jau 1432 m. rugsėjo mėn. 1 d. perversmo metu pastebėjome tautinės partijos irimo ženklus. Žygimantui Kęstutaičiui valdant šis irimas ne tik nemažėjo, bet dar didėja, nežiūrint į tai, kad pats Žygimantas buvo neabejotinas lietuvių tautinės politikos atstovas. Nacionalistų iškeltas didžiojo kunigaikščio sostan tiktai lenkų pagalbos dėka, jis nespėjęs įsitvirtinti, mėgina atsipalaiduoti nuo Lenkijos. Tam tikslui Žygimantas pasirenka karinę sąjungą kurioje turėtų dalyvauti Albrechtas II imperatoriaus Zigmanto žentas ir įpėdinis, Kryžiuočių ir Livonijos ordinai, Rygos arkivyskupas, totoriai ir Moldavijos valdovas[34]. Nors ši sąjunga dėl įvairių priežasčių nesusidarė, bet lenkai žinojo apie Žygimanto sumanymus. Todėl Lenkija kiekvienai patogiai progai pasitaikius reikalauja iš jo naujo unijos akto. Ir štai, būdamas didžiosios kunigaikštijos ir lietuvių tautiškumo gynėju užsienio politikoje, Žygimantas yra nepajėgus suvienyti lietuvių partiją. Suirutė tarp lietuvių buvo taip aiški, kad ją pastebi net svetimtaučiai: „Ouch so sint dy hern und das lant zcu Littaw nicht gantcz eyns under sich, eyns teyls uf der Polen seythe geneyget und eyns teyles uf des grosforsten genaden seythe“ — taip rašė 1439 m. Brandenburgo komtūras didžiajam Ordino magistrui[35]. Šią vidaus nesantaiką, be išorinės įtakos, palaikė ir Žygimanto luominė vidaus politika, dėl ko jis ir žuvo. Atrodo, kad B. Barvinskis teisus pastebėdamas kaip tik čia sąmokslo priežastį, nes jo daviniai parodo, kad šis sąmokslas buvo suorganizuotas ne stačiatikių — rusų, kurie būtų norėję pašalinti priešingą jų tikėjimui ir tautybei didįjį kunigaikštį, bet lietuvių katalikų[36]. Žygiman-

[33]) Ibid. 93. Volonczauskas. Op. cit. 38.

[34]) A. Lewicki Przymierze Zygmunta w. ks. litewskiego z krolem rzymskim Alberchtem II (Rozprawy wydz. hist. - fil. Akad. Um. XXXVII) Krakow 1899. Barvinskij Op. cit. 87.

[35]) Lewicki. Ibid. Priloženie N. 8.

[36]) Barvinskij. Op. cit. 110-115.

tą užmušus tautinė lietuvių partija turėjo dar labiau suskilti. Jau vienas klausimas apie sosto įpėdinį turėjo ją suskaldyti ir tikrai suskaldė: dalis, ypatingai diduomenė, prisidengdama Žygimanto unijos aktais, užima miestus ir pilis Lenkijos karaliaus Vladislovo vardu, kaip didžiojo Lietuvos kunigaikščio; kiti, ypatingai Žemaičiai, mėgino paskelbti didžiuoju kunigaikščiu Mykolą Žygimantaitį[37]. Nors, galų gale didžiojo kunigaikščio sostą užėmė Kazimieras, bet Mykolo šalininkai neprarado vilties įgyvendinti savo sumanymą. Tuo tarpu, įvykiai taip vystėsi, kad Mykolas netenka net savo tėvonijos — Trakų srities — kuri buvo jam pripažinta aktais sudarytais tarp Žygimanto ir Jogailos, o vėliau tarp Žygimanto ir Jogailos įpėdinio. Mykolo šalininkai kelia šitą klausimą lietuvių - lenkų seime Parčeve 1441 m., bet negalėjo nieko pasiekti[38]. Jų viltys atgijo kuomet Kazimieras buvo išrinktas Lenkijos karalium. Mykolas pirmiausia nori susitaikyti su Kazimieru ir prašo apsaugos rašto, kad galėtų asmeniškai pasimatyti su karalium. Kazimieras duoda jam apsaugos raštą 1447 m. liepos mėn. 1 d.[39]. Pasimatymas įvyko Kališe bet be rezultatų, nes Kazimieras nepatenkino nė vieno prašymo[40]. Vėliau, žiemos pradžioje „Kazimiro rege in Lithuania perseverante multi ex Boyaris, nobilibus et communitate Lithuanorum Ducis Michaelis Principatum expetebant et propterea *secretis consiliis et conspirationibus* exquirebant modos, vias et ingenia, quibus ducem Michaelem possent in Ducatum Magnum Lithuaniae reponere et illius frui Principatu[41]. Reikalas pasibaigė tuo, kad Mykolo šalininkams buvo atimtas pilių valdymas. Pats gi Mykolas vos nenustojo gyvybės, nes Kazimierui prašant, kuris žūt būt norėjo Mykolą sugauti, kryžiuočiai saugojo visus kelius, kuriais jis turėjo keliauti grįždamas iš Mazovijos (Mozūrijos), kurion jis pasitraukė po nevaisingų pasitarimų su Kazimieru[42].

[37]) Dlugosz Opera. IV Lib. XII, 621.
[38]) Ibid. 670.
[39]) Mon. medii aevi hist. XIV N. 10, 18-19.
[40]) Dlugosz Opera V L. XII, 35.
[41]) Ibid. 42-43.
[42]) Dlugosz. Op. cit. 35.

Kuomet jam pavyko prasiveržti į Moldaviją, Mykolas nutarė kovoti totorių padedamas. Be abejo, totorių pagalba buvo silpna ir pasisekimas buvo ribotas. Iš tikrųjų 1449 m. Kazimieras užvaldė visus tuo miestus, kuriuos buvo užkariavęs Mykolas[43]). Įdomu, kad Mykolo reikalų gynėju pasirodė kardinolas Zbignievas Olesnickis. Galima spėlioti ar Mykolo šalininkai kreipėsi į jį prašydami pagalbos. Be abejo, Zbignievas niekuomet nesutiktų rūpintis, kad Lietuva turėtų atskirą didįjį kunigaikštį, nes tai būtų priešinga jo vedamai politikai — surišti kiek galima glaudžiau Lietuvą su Lenkija. Mykolo šalininkai net nepagalvotų prašyti Zbignievą rūpintis Mykolo paskyrimu didžiuoju kunigaikščiu: jie būtų patenkinti, jeigu pradžioje Mykolas atgautų savo tėvoniją, o vėliau būtų galima pagalvoti ir apie tolimesnį tikslą. Šiuo atveju Zbignievas Olesnickis veikė asmeniškumo vedamas: būdamas karštas Kazimiero priešas galėjo pasinaudoti šia proga, kad pažeminus karalių. Jis šiurkščioje kaltinamojoje kalboje 1451 m. viešai puola karalių, Kazimierą vadina priesaikos laužytoju, jo elgesį su Mykolu apibūdina kaip facinus ir grasina Dievo bausmėmis[44]). Suprantama, kad ši aštri kalba nieko negalėjo atsiekti. Tais pat metais Mykolas Žygimantaitis mirė Maskvoje nunuodytas. Paskutinė jo mintis buvo apie gimtąjį kraštą[45]). Dlugošas pui-

[43]) Ibid. 61.

[44]) Ibid. 87.

[45]) Dlugošas taip perduoda jo priešmirtinį laišką, pasiųstą Kazimierui iš Maskvos: „Etsi, seresnissime Princeps, a patrimonio meo per te exclusus fuerim, nec unquam tuam gratiam multiplici humiliatione quaesitam, offerens me de iure patrimonii cedere, invenire potuerim, et exul atque vagus per nationes barbaras discurrendo, veneno et turpissima morte extinctus, sine confessione catholici presbyteri et viatico e vita excesserim: gratiam tamen quam vivo praestare noluisti, saltem praestes mortuo, et cadaver meum corporibus *avorum et patrum meorum in Vilnensi ecclesia sepeliri* et servari permitte" (p. 105). Daug abejonių sukelia šis laiškas. Pirmiausia jis yra ne *priešmirtinis*, bet *pomirtinis*. Jeigu net prileisti, kad Mykolas rašo kad būtų didesnis įspūdis, atvaizduodamas save mirusiu, tai tas nesumažina abejones. Juk laiške konkrečiai kalbama, kad mirties priežastis nuodai. Iš kur apie tai galėjo žinoti Mykolas? Tiktai pasiremdamas neabejotinais užnuodijimo pažymiais, t. y. nuo stipriai veikiančių nuodų. Bet tokioje padėtyje vargu ar ligonis yra pajėgus galvoti apie laiškus. Antra, keistai skam-

kiai apibūdino ir politinį momento nepastovumą, netikrumą, kas rytoj bus didžiuoju kunigaikščiu ir lietuvių partijos pakrikimą. „Inter Lithuanos — sako jis — partim alacritas de morte Ducis Michaelis erat, cum alii Principem mansuetum et benignum, Ducis quoque Withawdi sanguine genitum, sibi suspiratent ademptum, alii solutos se metu gaudebant[46]).

Mykolui Žygimantaičiui mirus pasibaigė Kęstučio giminė ir kartu dingo dar vienas lietuviškumo ramstis. Lig šiol, tautinė partija gindama savo politinę nepriklausomybę, kuri pirmiausia reiškėsi atskiro didžiojo kunigaikščio turėjimu, galėjo pastatyti Kęstutaičius atsvarai prieš Algirdaičius, dalinai surusėjusius, dalinai sulenkėjusius. Jau pats faktas, buvimas palikuonių labai populiarių Lietuvoje Kęstučio ir Vytauto, net jeigu jie ir neužimtų sosto, vertė Jogailaičius kreipti didesnį dėmesį lietuvių tautai. Taip, tas pastebima ir tikrumoje. Pavyzdžiui, Kazimierą paskelbus didžiuoju kunigaikščiu, jis buvo priverstas grąžinti Lenkijon visus lenkus palydovus, kurie su juo atvyko Lietuvon. Maža to, jis buvo priverstas išmokti lietuvių linguam et mores (kalbą ir papročius)[47]). Kęstučio dinastijai pasibaigus, prieš Jogailaičius buvo galima pastatyti tiktai pačius Jogailaičius arba surusėjusius Gediminaičius. Ir vieni ir kiti buvo menki lietuvių tautiškumo gynėjai. Jeigu Lietuva ieško jų tarpe atskiro didžiojo kunigaikščio, tai daroma tiktai apginti valstybės, o ne tautinius interesus. Dar Kazimiero valdymo laikais 1461 m. Lietuva — istorinėje, bet ne etnografinėje prasmėje — uniformi sententia prašo karalių skirti didžiuoju kunigaikščiu Simaną Olelkaitį, Gedimino giminės[48]).

ba Mykolo pageidavimas būti palaidotam bažnyčioje šalia bočių. Juk jis puikiai žinojo, kad jo bočiai buvo pagonys, sudeginti ant laužo ir kad Vilniaus katedra atsirado tiktai Vytauto laikais. Todėl atrodo, kad šis laiškas sugalvotas Dlugošo, kardinolo Zbignievo šalininko, tikslu apšmeižti karalių Kazimierą. Bet, kad koks nors laiškas buvo pasiųstas ir prašymu esmėje netenka abejoti. Pagaliau, šitas Dlugošo sugalvotas laiškas reikšmingas kaip amžininkų supratimo apie Mykolo asmenybę liudytojas.

[46]) Dlugosz Ibid. 105.
[47]) Ibid. IV, 658 - 9.
[48]) Ibid. V, 317.

Tokiu būdu, jau XV amžiaus antroje pusėje Lietuvos valstybiniai interesai persveria tautinius ir lietuvių tautinė partija virsta pamažu valstybine. Jos pobūdį, kaip Lietuvos valstybinės partijos, pamatysime vėliau.

II

Du įvykiai atsitiko XVI amžiuje, kurie turėjo įtakos tautinio klausimo Lietuvoje tolimesniam likimui: Liublino unija ir reformacija. Pirmajame skyriuje kalbėjome apie grynai mechaniškas kliūtis, kurias lietuviai statė, kad atsispirtų lenkų įtakai. Unijos sudarymo momentu ir tos silpnos kliūtys daugumoje buvo pašalintos. Todėl, tose sąlygose, kurias sudarė Liublino unija, nutautinimo procesas turėjo vykti žymiai greičiau. Vos praėjo 30 metų nuo unijos pasirašymo, kai Daukšos liudijimu, apie kurį dar bus kalbama, lietuviams lenkų kalba „przez ono mile ziednoczenie W. X. s slawną Koroną Polską niemal przyrodzony"[49]. Tokiam sulenkėjimo pavojui esant, lietuviai, kuriuose dar buvo gyvas savos tautybės jausmas, jos apgynimui turėjo imtis tikresnių priemonių, negu įvairūs draudimai. Kas ir kokiomis aplinkybėmis šią idėją įsisavino, pamatysime nagrinėdami antrąjį įvykį. Reformacijos reikšmė Lietuvoje buvo didelė. Bet kokia? Istorikai negalvodami atsako, kad „kultūrinė reformacijos reikšmė milžiniška ir Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje ji nebuvo kitokia"[50]. Bendrai priimta nuomonė, kad reformacija pagimdė lietuvišką raštiją, ir tame matomas jos ypatingas nuopelnas lietuvių tautai. Aš nepritariu nuomonei, kad egzistuoja tokie reiškiniai, kurie sau vertingi. Istorikas neturi teisės vertinti pačią idėją, o tiktai žiūrint jos rezultatų. Todėl pažiūrėsime, kokius padarinius reformacija atnešė Lietuvai.

Kultūrinis jos nuopelnas, Lappo nuomone, yra tame, kad „ji atnešė su savimi išsivadavimą nuo popiežiaus autoriteto viešpatavimo, nuo minties sustingimo, nešė su savimi tiesos

[49]) Postilla Chatholicka Jakuba Vuika v litovskom perevodie H. Davkši, perepečatannom E. A. Volterom. SPB. 1904. I, 3.

[50]) Lappo. Op. cit. psl. 234.

siekimą ir karštą ieškojimą krikščioniško idealo". Paskui, „reformacijos plitimas reikalavo švietimo, knygos ir mokyklos išplėtimo"[51]).

Iš minėto apibūdinimo apie lietuvių tautybės padėtį aišku, kad išsilaisvinimas iš popiežiaus autoriteto lietuvį statė į tokią padėtį, kurioje jis buvo Lietuvos krikšto momentu, be to, lietuvis galėjo matyti tik pakeitimą vieno autoriteto kitu, bet ne išsilaisvinimą iš autoritetų. Apie krikščionišką idealą netenka kalbėti ten, kur net tvirtai nežinoma krikščioniškų apeigų tvarka. Šio tvirtinimo teisingumą vaizduoja tas faktas, kad reformacija padėjo atgimti pagonybei. Pusiau pagonis žemaitis, stebėdamas religinį ginčą tarp krikščionių, padarydavo išvadą, kad jie patys nežino, kaip reikia tikėti, ir buvo linkęs grįžti prie senųjų dievų[52]). Kad ir šlėktos, ypatingai smulkūs, ne aukštai stovėjo, liudija įdomūs fragmentas teatrinio vaidinimo iš XVII amžiaus vidurio, kuriame atvaizduoti du šlėktos, kalbą pusiau lietuviškai, pusiau lenkiškai. Lenkų kalba labai silpna; įdomiausias miestas, kurį jie matė savo gyvenime tai Raseiňiai. Nors jų atsilikimas dėl didesnio efekto gal būt ir perdėtas, bet netenka abejoti kad tai gyvenimiški tipai[53]). Kad įvertinus šlėktų (bajorų) išsilavinimo lygį reikia prisiminti, kad didesnis mokyklų skaičius Lietuvoje atsiranda tiktai pakvietus jėzuitus[54]), t.y. XVI amžiaus gale, tokiu būdu, jų švietimo darbuotės vaisiai pasireiškė tiktai XVII amžiuje[55]). Be to visos mokyklos priklausė dviem vienuolių ordinams: jėzuitų ir pijorų, kas irgi turėjo atsispindėti mokymo būde. Tiktai ryšyje su tų mokyklų veikimu XVII amžiuje, kaip mums liudija vienas žymesnių

[51]) Ibid. 328.

[52]) Volonczauskas. Op. cit. 48.

[53]) Brückner: Lituanica Arch. f. Slav. Phil. Bd. 13, 1891, psl. 222 - 3.

[54]) Mokyklos buvo steigiamos ir išlaikomos bažnyčių, tad ir klausimas kiek buvo mokyklų gali būti atsakytas apytikriai žinant bažnyčių skaičių. Apie bažnyčių skaitlingumą mes turime liudijimą jas mačiusio popiežiaus legato Ferreri, kuris 1520 metais pabrėžė jų „raritatem in tam spatiosa et ampla regione". J. Lukaszewicz Historya szkol w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskiem. Poznan. 1849, T. I, 66 - 67.

[55]) Lukaszewicz Op. cit., ves 4 tom (Poznan 1851) ir Volonczauskas Op. cit. 133 - 155.

švietimo darbuotojų, jėzuitas Kojalavičius, Lietuvoje pradeda sklisti lotynų kalbos mokėjimas, to meto europietiško mokslo įrankis. Jis aiškina savo veikalo tikslą perdirbti lenkiškai parašytą Stryjkovskio Kroniką sekančiais motyvais, kurie būdingi jo meto išsimokslinimui: „Quaemadmodum latinarum literarum cultus, in patria nostra in dies cumulatius excrescens, merito exigere videbatus, ut *iuventuti quispiam scriptor* ad manum esset, e quo cum domesticae Historiae cognitione, Romanae linguae notitiam gustumque, a tenero hauriret: ita non leviter vereri oportebat, ne si candidus nimis interpres integre universa e patrio sermone reddita latine vulgaret, auctorem optime de Litvania meritum, at plerisque locis extra leges Historiae libere inter suos provectum, censurae eruditi Lectoris obnoxium faceret[56]). Kadangi XVI amžiuje buvo labai mažai mokyklų, todėl neturėdami lėšų vykti studijoms į užsienį arba samdyti iš užsienio namų mokytojus, kaip darė magnatai, bajorija daugumoje negalėjo būti apsišvietusi. Tokiu būdu, pasilieka turtingesnė bajorija ir aristokratija, kuriai tyrinėjamoje epochoje galima būtų pastatyti klausimą, kiek ji moka lietuviškai ir kaip vertina šią kalbą. Tas paaiškės svarstant švietimo veiklą ir reformacijos propagandą. Prieš mus eilė simpatingų reformacijos veikėjų, daugiausia iš Mažosios Lietuvos. Ypatingai ryški jų tarpe viena asmenybė — Abraomas Kulvietis (Culvensis).

Vienintelis turtingų tėvų sūnus, puikaus išsimokslinimo. Nepasitenkinęs Krokuvos universitetu, jis išvyko į Vakarų Europą: jį vilioja Erazmas Roterdamietis. Ypatingai uoliai jis mokosi graikų ir hebrajų kalbų. Be Erazmo Kulvietį sužavi lotynų kalbos profesorius Goklenius. Aistringas senovės garbintojas jis svajoja apie Italiją, humanizmo tėvynę. Vykdamas ten, jis pakeliui sustoja Wittenberge. Liuterio įtakoje jis šiek tiek atšala antikiniams rašytojams, užsiėmęs daugiau šventuoju Raštu. Bet ir religiniuose klausimuose jį sužavi ne tiek Liuteris, kiek humanistas tarp reformatorių Filypas Melanchtonas. Zigmantui I uždraudus mokytis „eretikų mieste“, Kulvietis vyksta

[56]) Historiae Lituanae Pars prior 1650. p. 2-3.

Italijon ir ten gauna teisių daktaro laipsnį ir, gal būt, teologijos. 1536 metais Prūsų hercogas Albrechtas skiria jį vicerektoriumi taip vadinamo Partikuliaro, kuris netrukus buvo pavadintas universitetu. Išvykęs kuriam laikui Lietuvon Kulvietis buvo priverstas atsisakyti nuo tų pareigų, bet grįžęs Karaliaučiun pradžioje buvo paskirtas mokytoju Partikuliare, o pavadinus universitetu, pirmuoju graikų kalbos profesorium. Aplink jauną profesorių buriasi lietuviai, kuriuos tautiečio vardas traukia į Karaliaučių.

Lietuvoje susitinkame su juo tiktai atsitiktinai. Čia jis tik grįžęs įgyja aukštą užtarėją karalienės Bonos asmenyje. Vilniuje jis įsteigia mokyklą, kurion surenka 60 auklėtinių iš diduomenės tarpo. Jis, taip pat, pasirodo kaip pamokslininkas ir veda disputus su katalikais. Bet nė karalienės Bonos, nė kitų Lietuvos magnatų užtarimas negalėjo jo apsaugoti nuo Vilniaus vyskupo persekiojimų. Todėl jis galėjo tiktai retkarčiais pasirodyti Lietuvoje ir tai ne be pavojaus. Mirė jis Lietuvoje ir, kaip įtarė jo motina, nuo nuodų, kuriuos jam davė gydytojas katalikas. Pasekus visą jo gyvenimą ir darbus mes negalime susidaryti nuomonę koks buvo jo tautinis nusistatymas. Vienas prieš mus vaizdas, kuomet mirties valandoje, jis priverčia savo artimuosius giedoti psalmes, kurias jis pats išvertė lietuviškai[57]). Be tos aplinkybės negalėtume žinoti, kad tas ano meto labiausiai europietiškai išmokslintas asmuo, privačiame gyvenime, nesiskiria nuo savo tautos. Bet savo tautiečiams jis nieko nepadarė; ne daugiau padarė ir kiti reformatoriai. Kuomet skaitome įžangą pirmosios protestantiškos knygos lietuvių kalba, „Catechismusa prasty szadei“ 1547 m.[58]), kuri prasideda kreipimusi „ad magnum ducatum Lituaniae“, kuomet pirmuosiuose žodžiuose pastebime pasipiktinimą katalikais, „cautio, nequis in Apostolorum prophetarumque sacrarium introducatur lingua vernacula loquens“, kuomet matome tikrą autoriaus sielvartą, kad „prae ceteris nationibus nostra gens ignara

[57]) Dr. Wotschke. Abraham Culvensis. Altpreuss. Monatsschr. 1905. N. 3-4, psl. 167.

[58]) A. Bezzenberger. Lit. u. Lett. Drucke des 16 Jahrh. 1-4. E. Volter. Litovskaja Chrestomatija. I. 1901, str. 3-4.

rudisque", netgi nepajėgia perskaityti „Tėve mūsų" pradžios[59]), — gauname įspūdį, kad tą tamsų katalikybės palikimą sunaikins protestantizmas ir pasuks lietuvių tautą švietimo keliu. Bet mes pradedame abejoti, skaitydami hercogo Albrechto laišką, rašytą 1546 m. Jonui Bilevičiui Lietuvoje. Iš laiško sužinome, kad Prūsijoje daugelis parapijų be pastorių ir laiško įteikėjas todėl siunčiamas Lietuvon, „ut aliquot doctos et linguae Lithuanicae peritia instructos viros adduceret[60]). Mums iš karto paaiškėja, kad tautinių kultūrinių veikėjų, bent Prūsijoje, reformacija neturi. Bet gal būt, jų būta Lietuvoje? Juk prikalbėjęs A. Kulvietį 1544 metais iš Karaliaučiaus grįžti Lietuvon, jo bičiulis Zablockis tikėjosi reformacinio nusiteikimo didikų globojamas plačiai paskleisti Lietuvoje tikrąjį Dievo žodį per pamokslus[61]). Bet lietuviškų pamokslų protestantų autoriaus Jono Bretkūno 1591 m. liudijimu Lietuvoje „nicht das geringste Büchlein, in litauischer Sprache, bis daher geschrieben worden"[62]). Be to, mes turime ir tiesioginį liudijimą apie

[59]) *Autorius tokiomis spalvomis vaizduoja masių religinį nusistatymą* ne tik vienoje Prūsijoje, bet galimas daiktas, ir didžiojoje kunigaikštijoje: „quam paucos reperias de plebe, qui non dicam catecheseos integram doctrinam probe teneant, sed qui vel primam Dominicae precationis syllabam queant recitare. Imo, quod auditu horribilius est, multi etiamnum manifestam idolatriam et exercent et profitentur palam: alii arbores, alii flumima, alli serpentes, alii aliud colunt honorem exhibentes divinum. Sunt qui Percuno vota faciant, quibusdam ob rem frumentariam Laucosargus et propter pecuariam Semepates colitur. Qui ad malas artes adiciunt animum, Eithuaros et Caucos Deos profitentur suos." Po 300 su viršum metų pastangų sukrikščioninti lietuvius tokį rezultatą pasiekė ordinas. Apie tai kaip vyko ordino nugalėtų lietuvių, pakrikštytų ugnimi ir kardu, tolimesnis religinis auklėjimas, kalba įdomus oficialinis dokumentas: Bazilijos suvažiavimo nutarimai. Žemaičių vyskupas Mykolas skundėsi suvažiavimui, kad „rectores parochialium ecclesiarum in diocesi Sambiensi et circa partes Samogitarum et aliarum diversarum linguarum constituti sunt, ipsorum parochianorum ydeoma intelligibiter loqui ignorantes, *confessiones per interpretes audire presumunt*". Suvažiavimas, išklausęs šitą skundą nutarė nebeleisti, kad panašūs kunigai būtų skiriami į parapijas. Monumenta medii aevi hist. T. XII. N. 236. p. 345 - 6.

[60]) Wotschke. Op. cit. Pril. XXV, str. 193.

[61]) Ibid. 165.

[62]) A. Bezzenberger. Zur litau. Litteraturgeschichte. Mitteilungen d. lit. litterar. Gesellschaft. III, 2 psl. 122.

tautiniai - kultūrinį reformacijos nepajėgumą Lietuvoje, remdamiesi vienu jos veikėju. Lietuviško katekizmo vertėjas (1598 m.) Vilniaus žemės teismo raštininkas Merkelis Petkevičius taip sako prakalboje: „Wiedząc y widząc Katechizmu Litewskiego byc wielką (zwlaszcza w tych kraiach naszych W.X.Lit.) potrzebe abowiem kędyby nauka o woli Bożey zrozumianym ięszykiem ludowi pospolitemu slusznie podawana byc miala, to zas dla nieumieiętnosci *Kaznodziey y wielu Gospodarzow* Litewsszczyzny w zaniedbanie przyszlo, gdyz niektorzy Patronowie prze niesposobienie Litewskiego Kaznodzieie Polaki chowac zwykli. . ."[63])— po to jis ryžtasi padaryti vertimą. Paminėti faktai aiškiai parodo, kad reformacija Lietuvoje ir Prūsijoje nedaug turėjo išmokslintų veikėjų. Ir tie, kurie įveda lietuvių kalbos vartojimą, tai daro, kad išgelbėtų sielas, bet ne dėl to, kad norėtų sukurti lietuvių tautinę kultūrą. Užtenka prisiminti kad ir aukščiau paminėtą kreipimąsi „ad magnum ducatum Lituaniae:

Fausta ducum magnorum altrix, Lituania clara,
Haec mandata Dei suscipe mente pia,
Ne te, cum dederis rationes ante tribunal
Augustum, magni iudicis ira premat.

Lengva suprasti, kad ir šių pavienių labdarių pastangų rezultatas turėjo būti menkas.

Kaip tuomet išaiškinti, kad lengvai ir greitai praplito Lietuvoje reformacija? Juk, pavyzdžiui, Medininkų vyskupijoje liko tik 7 kunigai ištikimi katalikybei[64]). Lietuvos didikams priėmus protestantizmą juos pasekdavo jų skaitlingi klijentai. Klijentams toks pamėgdžiojimas buvo naudingas. Be to, didikai turėjo labai realią priemonę įvesti protestantizmą, nes būdami bažnyčių globėjais, jie turėjo visišką teisę paversti jas iš katalikiškų į protestantiškas. Kiek plačiai jie šia teise naudo-

[63]) A. Brueckner. Der litauisch. - polnische Cathechismus vom Jahre 1598. Arch. f. Slav. Phil. Bd. 13, 1891 psl. 558.

[64]) Koialowicz. Miscellanea rerum Ad Statum Ecclesiasticum In Magno Ducatu Lituaniae pertinentium. Vilnae 1650, p. 15.

josi, liudija popiežiaus nuncijus Malaspina: „skoro tylko umrze jaki proboszcz szlachcic zabiera plebanią i grunta należące do kosciola parafialnego". Pavyzdžiui, vien tik Vilniaus vaivada kunigaikštis Radvila užgrobė dešimt mylių vyskupijos žemių[65]). Mes negalime laukti pasipriešinimo iš pusiau pagoniškų lietuvių, kuriems katalikybė dar nespėjo pasidaryti tautine religija. Bet, iš kitos pusės taip pat aiškinamas ir greitas protestantizmo dingimas. Reformacijos reikšmė lietuvių tautai galutinai paaiškės tik tuomet, kai sužinosime, kokias kultūrines pajėgas turėjo katalikybė reformacijos išplitimo laikotarpyje.

Lietuviško protestantizmo apleista mintis, kad liaudies švietimas tik tuomet gali sėkmingai vystytis, kuomet yra tautiniai švietėjai, buvo įsisavinta Žemaičių vyskupo kunigaikščio Merkelio Giedraičio. Apie tautiškai - kultūrinę kunigaikščio Giedraičio politiką žinome dėka kanauninko Mikalojaus Daukšos, vieno ryškiausių jo bendradarbio. Iš dviejų pratarmių, Wujeko Postilla Catholicka vertimui, lotyniškos ir lenkiškos, mes pažinom šį žymų veikėją ne tiktai kaip asmenybę, bet ir kaip patriotą, ir kas svarbiausia, galime atspėti jo planą tautiškai kultūrai sukurti. Mintys išdėstytos lenkiškoje pratarmėje atrodo paties Daukšos svajonėmis, bet iš neseniai Edvardo Volterio rastos lotyniškos pratarmės išeina, kad Daukša buvo tiktai vyskupo Giedraičio valios vykdytojas. Kunigaikščio Giedraičio planas buvo glaudžiame ryšyje su tautybės supratimu, kurią Daukšos nuomone apibrėžia trys žymės: teritorija (grunty oyczyste), papročiai ir kalba. Ypatingai milžiniškas vaidmuo priskiriamas kalbai. Nie ziemie obfitoscią, nie roznoscią ubiorow, nie wesolscią kraiow, nie miast y zamkow mocnoscią narody stoją, ale więcey *zachowaniem i uzywaniem ięzyka wlasnego,* kthory spolecznosc zgodę y milosc braterską mnozy i zachowuie. Ięzyk iest spolnym związkiem milosci, matka iednosci, oycem spolecznosci, pansthw strozem. Znies ten, zniesiesz zgodę, unią i wszystko dobro. Znies ten, zniesiesz slonce z nieba, pomieszasz porządek swiata, odeymiesz zywot

[65]) Relacye nuncyuszow i innych osob o Polsce roku 1548 do 1690. T. IV. 1864, psl. 89.

i slawę. Savo tezių teisingumui įrodyti Daukša remiasi gamta ir *istorija. Kiekvienas žvėris, kiekvienas paukštis turi savo* balsą, kuris skiria vienus nuo kitų. Būtų sulaužyta gamtos tvarka, jeigu pavyzdžiui, varna čiulbėtų kaip lakštingala, o lakštingala kranktų kaip varna. Tas pats vyksta istorijoje — genčių nesantaika, karai tarp jų iškyla todėl, kad jų skirtingos kalbos, ir priešingai, Persijos, Graikijos, Arabijos egzistavimas, Romos klestėjimas išaiškinami meile gimtajai kalbai. Todėl, visos tautos gimtąja kalba rašo įstatymus, savo ir kitų tautų nuveiktus darbus; tariasi valstybiniais klausimais, tvarko įvairius reikalus bažnyčioje, pasitarimuose, namuose. Tokiu būdu, Dievo ir natūralinė teisė liepia kiekvienai tautai saugoti savo kalbą, autoriaus žodžiais tariant: Bog y natura chce aby mowil, kiekvienas savo gimtąja kalba.

Tokia buvo kunigaikščio Giedraičio programa. Per visą savo gyvenimą *jis uoliai stengiasi ją įgyvendinti.* Kaip bažnyčios ganytojas ir kaip tautinis veikėjas jis turėjo atkreipti ypatingą dėmesį į gyventojų masės vargus. Mes jau nurodėme kiek katalikų kunigų buvo likę Žemaičių vyskupijoje. Netrukus po įšventinimo į vyskupus jis rašo Vilniaus vyskupui Valerijonui Protasevičiui prašydamas lietuviškai kalbančių kunigų[66]. Taip pat, 1587 m. jis rašo jėzuitų generolui, prašydamas keletos tinkamų asmenų. *Iš to laiško sužinome, kad masių* kultūrinis lygis esmėje yra toks pats kaip Prūsijoje: „In maxima — rašo vyskupas Giedraitis — episcopatus nostri parte, qui sit confessus in vita, invenias nullum; nullum qui communicaverit unquam; nullum qui *Pater noster*, aut signum crucis formare norit; nullum denique, qui aliquam cognitionem mysteriorum fidei habeat; uno hoc illi contenti: Lutherani non sumus: carnes die Veneris non comedimus“[67]. Savaime aišku, kad pakviesti bendradarbiai galėjo silpnai pasitarnauti bažnyčiai. Todėl vienu svarbiausių vyskupo Giedraičio rūpesčių buvo jaunos kartos bendradarbių išauklėjimas ir tam tikslui jis įsteigia seminariją. Dalį tam reikalingų lėšų paliko jo pirmta-

[66]) Volonczauskas. Op. cit. 50.
[67]) St. Rostowski: Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum libri decem Ed. Martinov. Parisiis 1877 p. 153.

kas vyskupas Petkevičius[68]), likusią gi dalį vyskupas Giedraitis parūpino pats[69]). Kad tie jo rūpesčiai baigėsi sėkmingai patvirtina Daukša sakydamas, kad jau yra pakankamai ir dvasininkų ir pamokslininkų mokančių lietuviškai[70]). Jau vien tautinės dvasiškijos kadrų sudarymas buvo didelis nuopelnas. Šioje srityje vyskupo Giedraičio rūpesčiai buvo tuo vertingesni, nes jo veikimas nesiribojo vien tiktai Žemaičių vyskupija. Išvykus Vilniaus vyskupui kardinolui G. Radvilai į Krokuvą Vilniaus vyskupija dešimt metų buvo be vyskupo. Tuomet, vyskupui Giedraičiui atsidarė gana plati dirva įtakai bažnytiniame gyvenime visoje Lietuvoje. Kaip konkrečiai reiškėsi ši įtaka, tiksliai negalima pastebėti, nes Daukša apie tai kalba bendromis frazėmis[71]). Įdomu, kad vyskupas Giedraitis nepanorėjo priimti jam pasiūlytos Vilniaus vyskupijos, Radvilai iš ten išvykus. Jo biografas A. Kojalavičius paaiškina šį atsisakymą moraliniais motyvais: nenorą pirkti už pinigus garbingesnę vyskupiją, nes pasiūlymą priimdamas turėtų įnešti 4000 florinų[72]). Kad panašus vyskupų tarnybų pardavimas buvo plačiai vykdomas įrodo eilė duomenų surinktų N. Liubovičiaus knygoje[73]). Galima manyti, kad ne tik ta priežastis sąlygojo atsisakymą užimti Vilniaus vyskupo vietą. Juk užėmęs pirmąją kunigaikštijos vyskupiją, jis būtų priverstas užsiimti bendrais valstybiniais reikalais ir tuo atveju negalėtų pilnai atsiduoti savo programos įgyvendinimui.

Anksčiau buvo pastebėta, kad žmonių švietimo pasisekimą vyskupas kunigaikštis Giedraitis matė tautinių švietėjų buvime. Paruošdamas liaudžiai tokius švietėjus dvasiškius, jis suprato arba, gal būt, instinktyviai jautė, kad to per maža, kad reikia atgaivinti jau užmiegantį tautinį susipratimą lietuvių privilegijuoto luomo. Kokia gi yra tam priemonė? Išdėstydamas programą aš nurodžiau kokia svarbi reikšmė priskiriama

[68]) Volonczauskas Ibid. 49.

[69]) Postilla Catholicka, perepečatannaia E. A. Volterom. Vip. II. XXXV.

[70]) Ibid. XXXIV.

[71]) Ibid. XXXV.

[72]) A. Koialowicz, Miscellanea p. 15.

[73]) Istorija reformacii v Polše, v Varšave 1883, str. 14 i slied.

kalbai, bet čia kalbą reikia suprasti plačiau. Iš visų Daukšos nurodytų pavyzdžių matoma, kad kalbos sąvokoje jis supranta visą intelektualinį tautos gyvenimą, kiek jis, kalbant šių laikų terminologija, pasireiškia literatūroje. Tokiu būdu priemonė surasta: reikia sukurti tautinę literatūrą. Bažnyčios vargai iš vienos pusės, intelektualinis išmokslintos lietuvių visuomenės lygis iš kitos, nulėmė gimstančios literatūros pobūdį: ji galėjo būti tik religinė ir, savaime suprantama, verstinė. Pirmą vietą tarp išsaugotų iki mūsų laikų vertimų, padarytų vyskupo Giedraičio parėdymu, užima J. Wujeko Postilla Catholicka. Lengva suprasti, kodėl buvo parinktas šis veikalas. Juk tuo laiku jis buvo plačiai žinomas, išverstas vokiškai ir čekiškai. Kokiems skaitytojams ši knyga buvo skirta? Paties Daukšos žodžiais, kuris iš anksto paaiškina, kad tai vyskupo Giedraičio mintis, „summi, infimi, mediocres", tai yra visi Lietuvos gyventojų luomai (II, XXXV). Todėl vertėjas dažnai kreipiasi tiesiog į didžiąją kunigaikštiją: „Przymi W.X.L. tę maluczką pracę *moie, lecz z chęci przeciw tobie pochodzącą*" (I, 3), *jis prašo.* Taip pat, jis pareiškia, kad sumanyto darbo priežastimi buvo mintis „o oyczystej krainie", kuriai jis nori tarnauti ir teikti pagalbą (I, 1). Bet kartais jis nurodo atskirus skaitytojus. Taigi, tie „Gospodarzy katolickie" (aišku, kad vidutiniai ir smulkūs bajorai daugumoje neraštingi), kurie šventadieniais negali atvažiuoti į bažnyčią, privalo namie skaityti pasiūlytus pamokslus, kitaip neteks dvasinės naudos (I, 4). Aišku, jis kreipiasi ir į dvasiškiją nurodydamas, kokie liūdni dalykai atsitinka, kuomet ganytojas arba nemoka ganomųjų kalbos arba ja biaurisi (brzydzi się) (I, 3). Jis pasiruošęs padėti savo veikalu tam bičiuliui-ganytojui, kuris vargsta ir sugaišta daug laiko „na materyey i na slow zbieraniu" (I, 4). Pagaliau jis pasiryžęs atsisakyti nuo bet kokios naudos, kurios jis galėtų tikėtis iš savo veikalo; „dosyc mi będzie na tym, — kalba jis, — ze tą iakozkolwiek malą pracą moią iak mniemam y ządam, *dam powod y pochop naszym ku ięzyka oyczystego zamilowaniu, zachowaniu y roskrzewieniu.* Poniewaz na nim nam y wszystkim mieszkancom W. X. L. tak wiele iak się rzeklo nalezy (I, 4). Veikalo tikslas — duoti literatūros pradžią gimtąja kalba. Šitą tikslą Daukša la-

bai aiškiai priskiria vyskupui Giedraičiui, kreipdamasis į jį sekančiais žodžiais: „Illud vero *immortale ac prope divinum tuum consilium*, quo summis, infimis, modiocribus studere cupiens, sacras, supra totius anni Ewangelia, gentis tuae indiomate interpretationes, *et fieri curasti, et Tipis mandasti*, quantum tibi apud Deum mercedis et premii, quantum apud tuos gentiles laudis, quantum apud posteros memoriae comparaveris, verbis exprimi vix potest" (II, XXXV). Jau iš pateiktos ištraukos aišku, kad Daukša, taip pat ir kunigaikštis Giedraitis tikėjosi, kad jų pasėtos sėklos nedings, bet atneš laukiamą vaisių, tai yra, kad lietuvių literatūra vystysis toliau. Dar daugiau, jie tikėjosi, kad ne tik jie vieni siauram rately stengsis kurti lietuvių literatūrą, bet kad šiame reikale jiems teks bendradarbiauti su tais tautiečiais, kuriuos nuo jų atskyrė religinė nesantaika. Tiesioginio tam įrodymo nėra, bet tokiam aiškinimui siūlosi viena paslaptinga vieta, kur išvardinti vyskupo kunigaikščio Giedraičio nuopelnai. „Tibi enim patria — kalba Daukša — ob propensam in se voluntatem, Ecclesiarum moderatores ob labores sibi iminutos, cives ob caelestem salutaremque doctrinam propositam: *reliqui omnes ob patrium sermonem: a squalore et interitu vindicatum perpetuo plurimum debebunt*" (II. XXXV). Kad patria, tai yra valstybė turi būti dėkinga, tai aišku bus kada peržiūrėsime vyskupo Giedraičio politinį veikimą; kad dėkinga dvasiškija ir piliečiai, kurie gaus moralinę naudą iš jo veikalų, — tas savaime suprantama. Bet kas tie reliqui omnes? Juk jie dėkingi tiktai už gimtosios kalbos išgelbėjimą nuo pražūties, bet anaiptol ne už caelestis salutarisque doctrina. Aišku, kad tie, kurie šios doktrinos nepripažįsta, gali būti ne katalikai, bet tiktai reformatai ir liuteronai. Su tokia pažiūra puikiai rišasi anksčiau paminėta vieta apie tai, ką norėjo pasiekti Daukša savo vertimu. Jeigu net susijungimas tuo momentu nebuvo galimas, tai kiekvienu atveju buvo spėliojama, kad ši kunigaikščio Giedraičio veikimo pusė turėjo gauti visų pritarimą, tokiu būdu, toks susijungimas buvo laikomas galimu ateityje. Panašiam aiškinimui daugumas, reikia spėti, prieštaraus galvodami, kad tokios tolerancijos svetimiems įsitikinimams negalima laukti iš kata-

likų vyskupo, ypač dar XVI amžiuje. Bet faktai rodo tolerancijos buvimą dar žymiai anksčiau. Pavyzdžiui, uolus katalikas Žygimantas Kęstutaitis visai nebuvo nusistatęs vykdyti arba palaikyti uniją su vakarų bažnyčia jo valdomose rusų stačiatikių žemėse. Jeigu, tai buvo Žygimanto politinės išminties aktas, kodėl neturime teisės tikėtis to paties iš asmens, kuris amžininkų buvo skaitomas labai protingu[74]).

Taip pat, buvo spėliojama, kad skaitytojas ir tęsėjas jo pradėto darbo bus įvairių socialinių sluoksnių lietuvis ir be to, įvairaus galvojimo. Klausimas, ar šios viltys turėjo realinį pagrindą ir kaip buvo galima pritraukti tuos asmenis bendram tautos darbui? Pats Daukša liudija, kas „rzadki iest u nas *zwlaszcza z przednieyszych*, ktoryby w ięzyku polskim bieglym nie byl". Tokiu būdu, šie asmenys nesuinteresuoti lietuvių literatūros sukūrimu asmeniškam išsilavinimui. Dabar mes priėjome klausimą, kokį ryšį turėjo lietuvių viršūnės su savo tautybe. Pats Daukša pastebėjo neigiamo nusistatymo pasireiškimus savo tautybės atžvilgiu ir smerkia „zaniedbanie a *zbrzydzenie y niemal odrzucenie* ięzyka naszego wlasnie Litewskiego" (I, 3). Todėl šiuos asmenis daugiausia turėdamas galvoje, jis dėsto savo pažiūras apie gimtosios kalbos reikšmę net išlaikymui politinio tautos savarankiškumo, pažiūras, su kuriomis susipažinome dėstydami vyskupo Giedraičio programą. Bet kunigaikštis Giedraitis gerai suprato, kad neužtenka vien įkalbinėjimų tikslu palaikyti nykstantį tautinį susipratimą viršūnėse. Jis supranta, kad vienintelė priemonė pažadinti tautinį susipratimą yra istorija. Todėl jis pasiryžta lietuviams duoti Lietuvos istoriją. Likimas siunčia jam Stryjkovskio asmenyje žmogų, kuris galėjo šį uždavinį geriau ar blogiau atlikti. Vyskupas Giedraitis įtraukia jį savo darban, skirdamas jį kanauninku, su šia vieta buvo ir tam tikros pajamos — praebenda. Kiek kunigaikštis Giedraitis brangino savo sumanymą turėti Lietuvos istoriją, galima spręsti iš to, kad pats būdamas nepaprastai griežto būdo ir labai dievotas, kanauninku skiria pasaulietį. Profesorius Ignas Danilavičius manė, kad Stryjkovskis „zaczął

[74]) Tanta illi erat apud comnes prudentiae opinio. Koialowicz Miscellanea 15.

wydobywac z oceanu odmętu i gluchego milczenia dzieje Litwy z woli, rozkazu i pod wplywen zmudzkiego biskupa Melchiora Giedrojcia"[75]. Kiek Ig. Danilavičius turėjo mintyje iniciatyvą, jis klydo, nes veikalo pradžia parašyta Slucko kunigaikščio Jurijaus Olelkaičio pilyje. Kuomet ir kieno įtakoje subrendo mintis pas Stryjkovskį parašyti Kroniką, nėra tikrų įrodymų. Gal būt, kad pats autorius tai sugalvojo savo „sarmatiškų studijų" įtakoje. Viešėdamas pas kunigaikštį Olelkaitį Stryjkovskis spėjo parašyti, kaip pats sakė, tik „aliquam partem"[76]. Kunigaikščiui Olelkaičiui mirus 1578 m., Stryjkovskis persikėlė pas vyskupą kunigaikštį Giedraitį ir ten 1580 m. visą savo veikalą baigia. Gavęs iš karaliaus Stepono Batoro išimtiną teisę 10 metų pardavinėti savo veikalą, Stryjkovskis vyksta į Prūsiją veikalo spausdinimo tikslu. Atrodo, kad ir tą privilegiją jis gavo kunigaikščiui Giedraičiui pagelbėjus. Tų pat metų rugsėjo mėn. 16 d. jis jau dedikuoja antrą knygą savo geradariui, vadindamas jį Mecenatu. Iš tos dedikacijos matyti, kad Kronika pasirodė tiktai dėl to, kad Dievas atsiuntė šiam sunkiam darbui kunigaikštį Giedraitį[77]. Iš vaizdingo Stryjkovskio išsireiškimo negalima nustatyti, ar ši pagalba baigiasi tik kanauninko vieta. Žinodami vyskupo Giedraičio dosnumą tėvynės reikalams galima manyti, kad jis davė lėšų ir Kroniką išleisti, juo labiau, kad Stryjkovskis savo veikale dažnai pabrėžia savo tikrą neturtą, tokiu būdu savo lėšomis Kronikos išleisti negalėjo. Kiekvienu atveju Stryjkovskis jaučia pareigą duoti vyskupui Giedraičiui savo „iusto calculo"[78] (darbų apyskaitą). Bet šita dedikacija pasirodo vertingu dokumentu ne tik apibrėžti Stryjkovskio santykiams su kunigaikščiu Giedraičiu; iš jos galima padaryti ir tam tikras išvadas dėl Žemaičių vyskupo programos, ypatingai sugretinus tą dedikaciją su dviem kitom.

[75]) Wiadomosc o wlasciwych litewskich latopiscach, priložennaia k Varšavskomu izdaniiu „Kroniki" Strijkovskago 1846 g. I. (47).

[76]) Kronika XI.

[77]) Votis nostris eodem qui aurem vellit et admonuit Deo aspirante, ac arduo Atlanteoque oneri Alcidem, Tuam Celsitudinem submittente, iam iam editurus sum. Ibid. 25.

[78]) Ibid. 26.

Kaip žinome, beveik kiekviena Kronikos knyga skiriama kuriam nors lietuviui didikui, bet tik keturios dedikacijos palydimos teksto, būtent: karaliui Steponui Batorui, Vilniaus vyskupui kunigaikščiui Jurgiui Radvilai, kunigaikščio Jurijaus Olelkaičio sūnums ir Žemaičių vyskupui kunigaikščiui Giedraičiui. Ir štai, jeigu sugretinsime dedikacijas Radvilai, Olelkaičiams ir Giedraičiui, tai iš karto pastebimas skirtumas ne tik Stryjkovskio santykiuose su minėtais asmenimis, bet ir tų asmenų apibudinime. Radvilo atžvilgiu Stryjkovskis nėra niekuo įpareigotas ir, jeigu jam rašo dedikaciją, tai tik kaip Didžiosios Kunigaikštijos primui[79]). Pačioje veikalo pratarmėje, suskaitęs įvairius Lietuvos žygius jis pabrėžia, kad daugelis jų atlikti Radvilams vadovaujant. Kalbėdamas apie savo veikalą jis nurodo, kaip dažnai ten minima Radvilų giminė ir kaip garsios jų dorybės. Jeigu dabar prisiminsime, kad kaip tik aname laikotarpyje Radvilai įtakingiausia ir turtingiausia giminė visoje Lietuvos kunigaikštijoje, ir valstybiniuose reikaluose vadovavosi asmeniniais sumetimais[80]), bus visiškai aišku, kodėl Stryjkovskis iškelia Radvilų giminę. Visai panašiai ir kreipdamasis į Olelkaičius Stryjkovskis kalba apie jų geneologiją ir jų protėvių garsius žygius. Matyti, kad abiejuose atvejuose, norėdamas pasakyti malonumą, Stryjkovskis iškelia jų giminės garbę. Nieko panašaus nerandame dedikacijoje Giedraičiui. Juk jeigu tuomet Giedraičių giminė ir nepriklausė prie iškiliausių, tai amžininkų ir paties Stryjkovskio supratimu ji buvo pati seniausia Lietuvoje. Remdamasis pažiūra apie Lietuvos kilimą iš Palemono arba Publijaus Libono, tremtinių iš Romos, Stryjkovskis jo palydovų tarpe randa kunigaikščių Giedraičių šeimos protėvį. Vėliau, paliesdamas smulkiau jo giminės kilimą iš Giedriaus, didžiojo kunigaikščio Ramunto sūnaus, jis mini garsius šios giminės žygdarbius, apie kuriuos pateikia net liaudies dainą[81]). Tokiu būdu jis prabėgomis kalbėdamas apie Palemono ainius, resp. P. Libono, kurie „posteris suis amplissi-

[79]) Kronika I, VIII.

[80]) F. Umanec. Rusko - litovskaja partija v Polše 1574 - 86 g. Ž. M. N. 1875 Nr. 12, 239 str.

[81]) Kronika I. 320.

mam hanc reddiderunt patriam", pastebi, kad iš jų yra kilęs Giedraičių giminės herbas. Dėl to jis kelia aukštyn Lietuvą ir, be to, savąją Lietuvą[82]). Jis nė karto nemini rusų tautybės, o juk dedikacijoje vyskupui Radvilai apie ją kalba. Galima manyti, kad tas nutylėjimas daromas sąmoningai. Juk Stryjkovskis dažnai mėgsta pabrėžti, kad jis pirmas išnagrinėjo Lietuvos ir Rusijos istoriją, tuo tarpu, kreipdamasis į kunigaikštį Giedraitį sako: „ego nemine praecunte et in tot saeculorum obscurissima vestrae gentis Lituanae - Historia nullo Duce hactenus sese offerente imprimis aggressus etc.". Reiškia, nutylėdamas apie rusų tautybę, jis žinojo, kad Giedraičiui svarbi tik lietuvių tautybė. Suprantama, pagal tometinio mokslo stovį, Giedraitis negalėjo gauti lietuvių tautos istorijos, bet tas nebuvo taip svarbu: seniausias laikotarpis vis tiek rodo vienos lietuvių tautos istoriją, o juk tautinio susipratimo sužadinimui tai buvo svarbiausia. Gal būt, tuo išaiškinamas atkaklus darštumas, su kuriuo Stryjkovskis gaudo Palemono vardą pas antikinius rašytojus ir atsidėjęs stengiasi įrodyti šią fantastinę teoriją. Nėra ko stebėtis, jei atsižvelgsime į XVI amžiaus psichologiją. Prof. I. Danilavičius net pareiškė nuomonę, suprantama, kaipo spėliojimą, kad Stryjkovskis gavo „Lietuvos metraštį", kur išvystoma teorija apie romėnų atvykimą Lietuvon su Palemonu priešaky, iš paties Giedraičio[83]).

Kronika buvo baigta spausdinti 1582 m. Jeigu tikėti Starovolskio nurodymams, kad Stryjkovskis buvo Žemaičių kanauninkas, teks kartu su M. Malinovskiu šį pakėlimą nukelti po 1582 metų[84]). Matomai šį pakėlimą reikėtų suprasti kaip vyskupo Giedraičio dėkingumo pareiškimą už Kroniką.

Kad kunigaikštis Giedraitis tikrai suprato gimtosios istorijos būtinumą, matyti iš tos aplinkybės, kad greitai buvo išparduotas visas leidinys ir XVII amžiaus pradžioje buvo kal-

[82]) Ibid. I, 26. Jam itaque, Maecenas amplissime, gentis Lituanae ac Samagiticae ex Cymbrorum et Gotorum bellicosissimis geutibus, quae et robore animorumque vi, et amplissimis victoriosissimisque triumphis semper claruerunt semina antiquitus iacta videbis.

[83]) Ibid. I, (49).

[84]) Ibid. (13).

bama apie leidinio pakartojimą išvertus lotyniškai, kad ir svetimtaučiai galėtų jį skaityti[85]). Kaip ji lietuvių buvo suprasta, galima dalinai spręsti iš tų pagyrimo eilėraščių lotyniškai, kuriuos Kronikai parūpino Stryjkovskio bičiuliai Vilniuje ir Karaliaučiuje[86]).

Tokie buvo Žemaičių vyskupo rūpesčiai kuriant tautinę literatūrą ir atgaivinant tautinį susipratimą. Todėl ypatingą dėmesį įgauna jo politinės veiklos sekimas. Jis galėjo tapti politiniu veikėju tik paskyrus jį vyskupu. Vyskupo Giedraičio partinį priklausymą rodo jau pačios išrinkimo aplinkybės. Jo konkurentu buvo Geranainių klebonas Jokūbas Voroneckis, bet jį, kaip lenką, atmetė Vilniaus suvažiavimas 1575 m.[87]). Tokiu būdu, jį praveda kunigaikštijos nepriklausomybės partija, nepatenkintų Liublino unija partija. Netrukus jį pastebime tos partijos eilėse. Ir taip, po Henriko Valois pabėgimo Prancūzijon jis, kaip Lietuvos atstovas, vyksta pas jį pareikšti, kad lietuviai paskelbs naujus rinkimus tuo atveju, jei Henrikas negrįš iki 1575 m. gegužės mėn. 12 d.[88]). Vėliau, kuomet lenkai išrinko karalium Steponą Batorą prieš lietuvių norą, kurie nesutiko pripažinti šio išrinkimo, lietuviai siūlo sušaukti bendrą suvažiavimą, kuris turėtų išrinkti vieną karalių. Tuo atveju, jeigu lenkai stengsis primesti lietuviams karalių, lietuviai laikys save laisvais nuo Liublino unijos įsipareigojimų ir išsirinks nepriklausomą didįjį kunigaikštį. Ir štai, suvažiavime (Gardine

[85]) Koialowicz Hist. I, 2.

[86]) Kaip pavyzdį duodame vokiečio Milius eilėraščių pradžią. Tokie eilėraščiai turėjo ypatingai paveikti lietuvius skaitytojus, kurie dažniausiai priimdavo šias pagyras kaip tikrą pinigą:

> Egregios quondam Litavum si terra tulisset,
> Fortia qui gentis scripsissent gesta poetas,
> *Fortis apud Litavos alter legeretur* Achilles
> Indignata suis lugeret Graecia fatis,
> Caederet et Litavo Romanus Julius armis
> Militiae laudem Latium quereretur ademptam. . .
>
> Kronika I. XXIV.

[87]) Volonczauskas. Op. cit. 50.

[88]) Orzelski Dzeje Polski od r. 1572 do r. 1676. Petersburg i Mohilew T. II. 61.

1576 m. balandžio mėn. 19 d.) pirmoje vietoje dalyvių tarpe matome vyskupą kunigaikštį Giedraitį[89]). Laikotarpiais, kai nebūdavo soste karaliaus, mes matome jį kaip vieną iš įtakingiausių kunigaikštijos senatorių[90]). Po Stepono Batoro mirties, trečiame be karaliaus laikotarpyje, mes matome 1587 metų seime[91]) Žemaičių vyskupą kaip lietuvių pasiuntinį. Vidaus politikos klausimais jis pasireiškia kaip neginčytinas Didžiosios Kunigaikštijos politinės nepriklausomybės gynėjas.

Dar įdomiau būtų pasekti vyskupo Giedraičio santykius su amžininkais lietuviais magnatais. Deja, žinių menkumas šioje srityje neleidžia daryti tikrų išvadų. Pasiremiant tuo, kad darbas, kuriam visai atsidavė vyskupas Giedraitis ir kurio pasisekimu jis tikėjo, netrukus po jo mirties nutilo, galima padaryti išvadą, kad jis buvo gana vienišas. Žlugus bandymui sukurti literatūrą lietuvių kalba, klausimas apie lietuvių bajorijos galutiną sulenkėjimą nuo viršūnių iki apačios buvo išspręstas.

III

Iš tų trijų tautybę apibudinančių elementų, kuriais buvo pagrįsta kunigaiščio Giedraičio programa, pats stipriausias, bet ir pats nepatvariausias elementas kalba istorijos bėgyje lietuvių bajorijoje buvo išnykusi gana anksti. Tačiau, nereikia manyti, kad dėl to bajorija buvo galutinai nutautinta arba, kad iš jos „susidarė kažkas vidurinis tarp lietuviško, lenkiško ir rusiško, tai yra kažkoks neaiškus tipas, ištižęs, miglotas, nustojęs būdingų bruožų[92]). Ji tikrumoje nenustojo būti lietuviška, bet jau kita prasme. Dingus šiam tautybės požymiui lietuviškumo sąvoka nepaprastai išsiplėtė ir pasidarė sąvoka, apibrėžiančia priklausymą Lietuvos valstybei. Todėl, tautinį patriotizmą pakeisdamas atsiranda valstybinis. Tačiau savo lenkiška kalba

[89]) Ibid. III. 192.

[90]) Lappo Op. cit. 728.

[91]) Scriptores rerum Polonicarum T. XI. Dyaryjusze Sejmowe r. 1587. Kr. 1887. psl. 121, 204.

[92]) F. Umanec. Op. cit. Ž. m. n. pr. 1875. N. 12, 257.

ir gyvenimo būdu lietuvių bajorija ir toliau jaučiasi skirtinga nuo lenkų. Taip pat ir lenkų bajorija nelaiko juos sau lygiais ir iš aukšto žiūri į lietuvių bajoriją. Pavyzdžiui, kuomet lenkas bajoras norėdavo įžeisti lietuvį bajorą, jis pasirinkdavo taikiniu jo tautybę:

Nux, asinus, mulier, Lithuanus simili sunt lege ligati:
Haec quattuor nil recte faciunt, si verbera cessent[93]).

Šios epigramos nemokšiškumas lotynų kalbos atžvilgiu rodo, kad ją perdirbo[94]) koks nors paprastas bajorėlis, o ne rašytojas, todėl ji tuo būdingesnė apspręsti lenkų bajorų pažiūras į lietuvių. Šis esmėje nereikšmingas pavyzdys lenkų paniekinančios nuomonės apie lietuvius nėra vienintelis. Tyrinėjamam laikotarpiui mes turime labai geros medžiagos knygoje, pavadintoje Quincunx, kurią parašė puikiausiais XVI amžiaus lenkų publicistas Stanislovas Orzechovskis. Keistas knygos pavadinimas aiškinamas autoriaus noru vaizdžiai parodyti, kad Lenkija susidaro iš penkių tampriai surištų elementų. Šiais pagrindais Orzechovskis laiko: karalių, dvasiškį, altorių, tikėjimą ir visuotiną bažnyčią. Kadangi, kad gyvuotų karalius, reikalingas kunigas, kuris jam duotų karaliaus patepimą; savo keliu, kad galėtų gyventi kunigas, reikalingas altorius, prie kurio jis galėtų tarnauti ir t.t. Nustatydamas lenkų karalijos žymes Orzechovskis naudojasi Lietuva kaip antiteze. Autoriaus žodžiais didžioji kunigaikštija, „koronie polskiej, ani Litwin zaden, by tez byl najzacniejszy, i najprzedniejszy, nanizszemu Polakowi w niczem rownym byc nie moze[95]). Kuo gi pagrįstas toks gilus skirtumas tarp vienų ir kitų? Pagrįstas išimtinai tuo, kad karalystės ir kunigaikštijos sąvokos viena kitą

[93]) T. Wierzbowski Biblioteka zapomnianych poetow i prozaikow polskich. Zesz. XXIV, psl. 92.

[94]) Nepakeistos eilutės atrodo taip:

Nux, asinus, mulier simili sunt lege ligati:
Haec tria nil recte saoiunt, si verbera cessent.

[95]) Quincunx, to jest: wzor korony polskiej na wystawiony, Wydanie K. J. Turowskiego Krakow 1858, psl. 73.

atmeta. Savo nuomonės teisingumui paremti Orzechovskis nurodo eilę pavyzdžių iš Šv. Rašto ir antikinių rašytojų. Jis sako, kad Jėzus Kristus pavadino „swoje panstwo krolestwem, a djabelskie, sobie przeciwne panstwo nazwal księstwem[96]). Tokį pavadinimų *skirtumą jis aiškina tuo*, kad vienas yra laisvės simboliu, o kitas — vergijos. Net „šventas plėšikas", kabodamas ant kryžiaus, suprato šį skirtumą ir todėl prašė Kristaus prisiminti jį dangaus karalystėje, o ne kunigaikštijoje. Dėl skirtumo tarp karalystės ir kunigaikštijos taip pat ir karaliaus sąvoka atmeta kunigaikščio *sąvoką*. *Šitą skirtumą esą* jautė ir graikai vadindami pirmuosius kiranais (κοίρανοι), o antruosius — despotais. Lenkų, kaip ir kitos slavų kalbos kilusi iš graikų, to įrodymu gali būti lenkas suprantąs tik graikiškai, jis išsaugojo šį skirtumą, pakeitęs kiraną į karalių. Lietuviai gi, turėdami kunigaikštį, kuris *atitinka* graikų δεσπότης (sic), yra ano vergai. Naudodamasis savo dominium teise Jogaila padovanojo lenkams Lietuvą visiškai taip, kaip pavyzdžiui Orževskis gali padovanoti savo Žurovicų kaimą. Jeigu Lietuva pageidauja atsikratyti vergiškos būklės, jeigu ji nori būti lygi Lenkijai, tegul ji „*co rychlej Księstwo swoje w krolestwo*, a księdza litewskiego w krola poskiego, a niewolą w swobodę, haubę w czes, gluposc w mądrosc, a hrubosc swą w cwiczoną naturę polską[97]) pakeičia (knyga parašyta 1564 m. kuomet labai gyvai buvo svarstomas unijos klausimas). Netgi ir tas išsigelbėjimo kelias Lietuvai uždarytas, kol jos neišlaisvins didysis kunigaikštis, „manu mittendo Litvanum per verbum iuris: esto liber", nes būdama vergė ji negali būti sujungta su laisva Lenkija. Todėl Orzechovskis primygtinai siūlo lietuviams prašyti savo didyjį kunigaikštį atleisti juos nuo baudžiavos, kad niekas netrukdytų unijos sudarymui. Ją sudarius lietuvis džiaugsis visomis tomis laisvėmis, kuriomis naudojosi lenkas.

Šio aštraus paniekinimo negali sušvelninti ta aplinkybė, kad panaši padėtis turi būti bet kurioje kunigaikštijoje, pavyzdžiui Turkijoje. Priešingai, šitas Turkijos ir Lietuvos sugretinimas buvo tam, kad įžeidimo jausmą sustiprintų.

[96]) Ibid. 68.
[97]) Ibid. 73.

Be abejo, populiariausio lenkų publicisto puolimas turėjo priversti lietuvius reaguoti. Ir tikrai, netrukus pasirodė „Rozmowa Polaka z Litwinem“[98]), parašyta Orzechovskio tvirtinimų paneigimui. Autorius nežinomas, bet remdamasis kai kuriomis turinio žymėmis prof. A. Brueckneris linkęs ją priskirti Vilniaus vaitui A. Rotundui. Toje knygelėje įdomiausias ne pats paneigimas, nes sugriauti fantastišką Orzechovskio teoriją buvo lengva, bet lietuvių pažiūros apie jiems siūlomas lenkiškas laisves ir apie pačią uniją. Autorius stiprios monarchinės valdžios šalininkas ir jau todėl turi būti Lenkijos politinės santvarkos priešininkas. Bet jo neigiama nuomonė apie lenkų laisves paremta ne tiek teoretiškais samprotavimais, kiek tų laisvių Lenkijoje naudojimo stebėjimu. Jo šviesus protas ryškiai mato, kad ten viešpatauja ne laisvė, bet tikriau anarchija, kaip jis pats išsireiškia — swawola, kurios dėka valstybė subyra. Jeigu būtų stipri monarchinė valdžia, valstybės sienos būtų tikrai ginamos. Autorius nurodo Podolę kaip pavyzdį gynybos nebuvimo, kur sekant jo vaizdingą išsireiškimą vilkas, tai yra totoriai, „kolace ubogie owieczki a przedsię choc wolają ratunku, cięzko się z domu wychylac i zal nalozyc ku obronie ubogiej trzody, a wy — jis prideda ironiškai — to lenistwo abo szkodliwe skępstwo wolnoscią zowiecie“[99]).

Kai tuo tarpu, valstybės gelbėjimas laikomas prievartos darbu, nurodo autorius toliau, lenkai atiduoda pirmenybę savo žmonų ir dukterų puošimui, bičiulių vaišinimui, kad tie reikalui esant važiuotų „przeciw sąsiadowi na roki abo na granice, by na niedzwiedz, a ubogiego, ktory prze niedostatek nie moze przeciw tobie takiego zachowaniem zwodu miec, ucisnąc, urząd ustraszyc i staroscie i sędziemu grozic, aby tak skazal, jako mu kazesz, chceli calo z sądu wstac“[100]). Toki santykiai viešpatauja tarp lygiateisių bajorų. Žemesniųjų luomų padėtis buvo žymiai blogesnė. Miesčionys ir kaimiečiai už nieką buvo laikomi, vos pripažįstami žmonėmis ir labiau pa-

[98]) Pereizdano dr. I. Korženiovskim v Krakowiev 1890 g. (Biblijoteka Pisarzow Polskich. 11).

[99]) Rozmowa 41.

[100]) Ibid. 42.

niekinti kaip žydai. Tokia padėtis aiškiai jam primena oligarchų priesaiką neapkęsti paprastą liaudį ir stengtis daryti jai blogį[101]). Autorius, anaiptol, nėra laisvės priešas, priešingai jis ją be galo vertina, bet tiktai Cicero prasmėje suprastą, tai yra „qui bonum ac rectum sequitur, qui gaudet officio, is liber est". Autorius net rodo vieną priežasčių lietuvių nenoro sudaryti uniją, nes jie mato „tę swą wolą w Polsce, tę wzdadę przelozenstwa i niewolą jednego pod drugiem i ine nierządy"[102]). Autoriui svetima mintis idealizuoti lietuvių tvarką: jis ir joje mato daug blogio. Jeigu lenkai nori pritraukti lietuvius, jie turi parodyti ką nors geresnio, nes autoriaus žodžiais tariant, skęstantis tol nepaleidžia lentos, kol nepamatys ko nors patikimesnio[103]). Taigi, pasak autorių, lietuviai ne tik nejaučia nė mažiausio patraukimo Orzechovskio aprašytoms laisvėms, bet atvirkščiai — jų bijo. Autorius, net nujaučia, kad ir Lenkijai tos laisvės neatneš naudos. Nejausdami patraukimo toms laisvėms lietuviai sudaro uniją būtino reikalo verčiami. Lietuvos padėtį, kalbamuoju laikotarpiu, jis taip apibūdina: užgrobęs beveik pusę Lietuvos Ivanas Žiaurusis sėdi ant jos gerklės ir smaugia, o lenkai traukia už kojų savo pusėn. Todėl, pastebi autorius, sujungdami „jūs mus ne tik išskirstysite, bet ir į gabalus sudraskysite"[104]).

Taip atvaizduojami lietuvių ir lenkų santykiai XVI amžiaus antroje pusėje. Bet kyla klausimas, ar galima patikėti tvirtinimams, kurie atsiranda aistrų įkarštyje. Atrodo, kad galima. Juk Orzechovskis tik pripuolamai liečia Lietuvą imdamas ją pavyzdžiu. Kas link lietuvių atsakymo, tai jame beveik nėra karštumo, net pati jo kalba yra sunki. Pagaliau mes turime Stryjkovskio liudijimą beveik 20 metų vėliau, kuris parodo tokią pat paniekinančią lenkų nuomonę apie lietuvius. Stryjkovskis sako, kad jis ryžosi rašyti Lietuvos istoriją tikslu apginti lietuvių didvyriškumą, nes dažnai girdėjo sakant, kad lietuviai todėl nepaliko rašytos istorijos kadangi niekad nieko mi-

101) Ibid. 51 - 52.
102) Ibid. 49.
103) Ibid. 52.
104) Ibid. 44.

nėtino neatliko[105]). Netenka abejoti, kad ši pašaipa yra lenkų padaras.

Taigi, lenkiškai kalbanti *lietuviškoji bajorija* ir toliau jaučiasi lietuviška. Joje dar buvo gyva tai, ką Daukša vadina tradicija. Šis jausmas išnyko gana vėlai... Bet mes jau negalime atskirti bajorijos etninės priklausomybės. Kad nuspręsti, kas kiekviename atsitikime slepiasi po lietuvio vardu, sulenkintas lietuvis ar sulenkintas rusas, mes turime atsekti jo genealogiją.

Vertė Kazys Kasakaitis

Nacionalnaja borba v Velikom Kniažestve Litovskom v XV i XVI vekach. *Izvestija* Otdelenija Russkago Jazyka I Slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk. XIV, 1909, 3/4, psl. 160-198.
Akademische Druck-u. Verlagsanstalt. Graz-Austria. 1965.

A. Valdemaras

KAS REIKTŲ DARYTI TYRINĖJANT SENOVĖS ROMOS ISTORIKŲ RAŠTUS

Romos valstybės praeitį pažįstame iš šaltinių, kuriuos galime paskirstyti dviem dalim: viena — mes turime Romos istorikų raštų, antra — įvairių įvairiausių dokumentų, iš senybos laikų ligi šiai dienai užsilikusių. Kad šiedvi šaltinių rūši nevienodos yra vertės— nereikia išrodinėti. Jeigu istorikas savo konstrukcijų pamatan deda dokumentus, visas jo darbas — mokėti juos kaip reikiant suprasti ir išaiškinti. Kiekvienas dokumentas — tikra anų laikų gyvenimo dalelė. Reikia tik jų surinkti daugiau, vienas prie kito priderinti, išskirstyti turinčius istorijos vertės nuo kitų — ne kiekviena žinia apie praeitį priguli istorijai — ir stengtis rekonstruoti praeities paveikslą, kokia ji yra buvusi. Taigi, kol istorikas turi rankose dokumentus, kalbos tegali būti tik apie tai, ar gerai jis interpretuoja juos. Principo klausimų čionai kilti negali.

Visai kas kita, jeigu istorikui prisieina semti žinių iš kitų, pirmiau buvusių istorikų. Galima ir reikia klausti, iš kur žino senybos istorikas, ką jis pasakoja, ar gerai jis suprato savo šaltinius, ar neiškreipė jų netyčia arba tyčia ir t. t., ir t. t. Taigi kyla eilė klausimų, kurių nežino istorikas, rašąs tesiremdamas vien dokumentais. Būdinti šios problemos plačiau bus parankiau išdėsčius jų kilmę.

XVIII šimtmety kylančiai kritikos minčiai abejinga rodėsi Romos istorija pirmųjų penketo šimtų metų buvimo. Šiuos abejojimus pirmas intikinamai ir aiškiai išdėstė prancūzas Boforas (Beaufort, Dissertation sur l'incertitude des cinq premiers siecles de l'histoire romaine. Utrecht 1738). Jis remiasi daugiausiai dviem daiktais: Romos istorikai, rašydami apie seniausius savo

valstybės laikus, neturėjo jokių tikrų žinių, nes dokumentų buvo labai maža ir tie sudegė gallams Romą sudeginus; kita vertus, pasakojimas apie šio laiko istoriją pats savimi neturi tikrumo žymių. Todėl Boforas stačiai atmetė pirmųjų penkių šimtmečių istoriją, nieku jos nekeisdamas. Taigi jo kritika grynai destruktyvė. Bet gryna negacija nevaisinga, žmogaus protas negali jąja tenkintis. Todėl Boforo išvedimai ilgai palikti negalėjo. Iš šios dienos mokslininkų didelio vardo tegalima paminėti vienas Ettore Pais (Storia critica di Roma durante i primi cinque secoli. Vol. 1[2] 1-2, Roma 1913), kuris laikosi maždaug šiojo skepticizmo. Betgi neužsilikęs moksle Boforo skepticizmas negalėjo išnykti be žymės. Anaiptol, kritikos mintis stengiasi rasti tvirto pamato ir perkošti užsilikusias mums žinias, vaduojantis rimtais įrankiais. Greitai ji persiskyrė ir ėjo toliau dviem keliais. Du genialingu mokslininku, Niburas ir Mommsenas, metė vadinamąją politikos istoriją dėl nurodytojų priežasčių ir ėmėsi tyrinėti įstaigas: tikybos, teisės, valstybės ir t. t. Jie samprotavo, kad įstaigos mainosi negreitai ir pamažu. Todėl, sužinodami vidurinę Romos istoriją iš vėlesniųjų šaltinių, mes neturime teisės nepatikėti jais. Be to, tvirčiausį pamatą savo konstrukcijoms Mommsenas rado parašuos (epigrafike). Šalia jų kiti mokslininkai, sekdami Niburo nurodymais, bandė rodyti, kad Romos senovės praeities žiniomis galima pasitikėti ir politikos istorijai. Jie pasinaudojo vienu pastebėjimu, kuris gimė iš viduramžių istorijos šaltinių tyrinėjimo. Augant kasdien viduramžio istorijos medžiagai kuri spausdinama buvo rinkiny „Monumenta Germaniae Historica", buvo pradėta tyrinėti ne tik pati tų laikų praeitis, bet ir šaltiniai jai pažinti. Sekant ilgesnį laiką kurį nors pasakojimą, buvo surasta, kad jis be jokių atmainų buvęs perrašinėjamas vėlesniųjų metraščių rašytojų. Kartais tikdavos rasti net pirmojo sekusio „Codex autographus", nuo kurio nei kiek nesiskyrė vėlesnieji kitų annalistų rašymai. Pamačius tai, ir Romą tyrinėjantiems istorikams rados noro patikrinti, ar nebus buvę tą pat darę ir Romos annalistai, vadinasi, randama pas vėlesnius istorikus žinių, ar nebus taip pat nurašytos ir ankstyvesnės knygos. Norint tai sužinoti, reikėjo sulyginti raštai Romos istorikų, kurie apie tą pat pasakoja, bet patys gyveno ne vienu laiku. Plačiai to padaryti negalima, nes

be galo maža tėra veikalų, kurie tiktų šiam sulyginimui. Nissenas pirmas palygino žinias apie Romos II šimtmečio istoriją prieš Kristų, kurių randame pas Livijų su likučiais Polibijaus veikalo tam laikotarpiui. Lygino jis sakinį su sakiniu, beneto žodį su žodžiu, ir pasirodė, kad Livijus stačiai vertęs iš graikų Polibijų, bet vertęs liuosai, trumpindamas, pridėdamas, taisydamas stilių ir kai kur iškreipdamas mintį. Nisseno išvedžiojimai buvo visų laikomi neparginama tiesa. Vėlesnieji tyrinėtojai ėmė lyginti kitas Livijaus veikalo dalis, kur tik galima buvo, ir prieidavo prie tų pačių konkliuzijų. Kur negalima buvo sulyginti, pripažindavo vis dėlto tą patį rašymo būdą, remdamiesi tuo, kad kitose dalyse Livijus taip elgęsis. Šie išvadžiojimai laikomi taip stiprūs, kad kai kurie tyrinėtojai visą Livijaus veikalą skirsto mažiausiomis dalelėmis, nurodydami, iš kur jos imtos (slg. W. Soltan Livius Geschichtswerk. Lpzg. 1897). Šių pažiūrų turisi ir mokslininkai, kurie šiomis dienomis rašo apie tuos dalykus. (Slg. Kahrstedt, Die Annalistik von Livius. Lpzg. 1913; ir Taeubler. Imperium Romanum I. Lpzg. 1913). Beeidami šiuo keliu, mokslininkai visas Livijaus žinias suveda į jo ankstyvesnius šaltinius. Jei dabar pripažinsim, kad taip pat bus rašę ir ankstyvesnieji annalistai, tai turėsime prieiti prie konkliuzijos, kad žinios apie senąją Romos istoriją patikimos, nes eina iš senovės, nei kiek nesikeisdamos.

Tokia evoliucija — žymesniais brūkšniais — kritikos minties, su kuria susitinka kiekvienas istorikas klausime dėl medžiagos gerumo, iš kurios jis stengiasi rekonstruoti valstybės tautos praeitį. Ligšiol aš klosčiau, ką yra dariusi kritikos mintis, jos pačios nekritikuodamas. Žiūrint gi kritiko akimis, nemaža galima sukelti abejojimų dėl teisingumo ir gautų rezultatų bei darbo metodo. Nekalbėsiu, kame aš matau rezultatų abejingumą, nes tai žinoma vien specijalistams. Kur kas svarbiau kita pusė — metodo neklaidingumas. Pirmų pirmiausia reikia pasakyti, kad šaltinių klausimas nei nebuvo kaip reikiant pastatytas. Ligšiol buvo tyrinėjami daugiausiai senesniųjų laikų šaltiniai Romos istorijai pažinti. Todėl vėlesnioji tradicija, kurios laikosi istorikai, galėję gerai žinoti rašomuosius daiktus, pripažįstama, tikra. Bet iš kur mes galime žinoti, kad istorikai — Salliustius, Svetonius, Tacitas — neiškraipė jos, tegu kad ir netyčia? Taigi čia kyla principo klau-

simas, kaip reikia žiūrėti į pirmiau buvusiųjų istorikų veikalus, jei norime jais naudotis šaltinių daikte. Šisai klausimas ne naujas. Jis jau Rankės iškeltas ir išrištas naujajai istorijai (žr. Ed. Fueter. Geschichte der Neuern Historiographie. Muenchen u. Berlin, 1911;, ir G. P. Gooch. History and Historians in the nineteenth century, 2 ed. London, 1913). Studijuodamas istorikų raštus, jis įsitikino, kad juo raiškesnis asmuo istorikas — juo mažiau galima vartoti jis šaltiniu. Šios minties pats Rankė nuosakiai neįvykino, bet ir jis pats, ir daugiausiai jo mokiniai ėmės archyvų medžiagos, jai pirmąją vietą užleisdami. Iš to regime, kad klausimas buvo išrištas gana lengvai: atmesti istorikų raštai visai ir jų vieton padėti dokumentai. Bet kas galima naujųjų laikų istorikui, neleidžiama senovės laikų tyrinėtojams. Prof. M. Rostovcevas gražiai nurodydavo savo lekcijose, koks skirtumas tarp istorikų, kurie tyrinėja naujuosius laikus ir senovę. Pirmasai yra užverstas medžiagos, tiek daug jos yra, kad jis verčiamas mesti šalin menkesnės vertės medžiagą; jam reikia iš daugybės išsirinkti svarbesnieji šaltiniai. Kas kita senovės istorikui. Jis turi rankioti kiekvieną mažmožį, branginti jį, stengtis sunaudoti. Taigi, elgdamasis, kaip naujųjų laikų istorikas, jis liktų be jokios medžiagos ir turėtų išsižadėti ką nors patirti apie ištisus šimtus metų. Iš antros pusės, tikros praeities, kokia ji yra buvusi, o ne kokia rodėsi Salliustijui, Tacitui ir kitiems, iš istorikų raštų mes pažinti negalime. Todėl senovės istorikai turi stengtis savitai išrišti Rankės iškeltą problemą. Ieškant būdo klausimui išrišti vien protavimo keliu, rodytųsi, kad lengviausia tai padaryti išskyrus tai, kas indėta veikalan istoriko iš paties savęs, ir tam reiktų pažinti, kokia buvo istoriko pasaulio pažiūra, kaip jis prato istorijos uždavinį, kodėl rašė savo veikalą, koki jo tyrinėjimo būdai ir t. t. Bet čia vėl kyla aikštėn ypatumas istoriko, tyrinėjančio senovę: atsakyti į šiuos klausimus dažnai jis neturi jokios medžiagos. Bet ko negalima pažinti tyrinėjant vieną kurį istoriką, gali paaiškėti sulyginus jo raštus su kitų. Kitais žodžiais sakant, reikalinga senovės istoriografijos istorija. Ar mes ją turime? Nors nemaža apie tai rašyta, bet ligšiol dar net klausimas kaip reikia nepastatytas. Lengva tai pastebėti, pavarčius naujausius apie tai veikalus. 1911 m. išėjo knyga H. Peter'o „Wahrheit und Kunst, Geschichtsschrei

bung u. Plagiat im klassischen Altertum". Kaip ir vardas rodo, autorius nori susekti senovės istoriografijos evoliuciją, remdamasis dviem sąvokom: teisingumu ir pasakojimo gražumu. Peteriui rodosi, kad teisingumas ir pasakojimo pražumas prieštarauja kits kitam. Mūsų laikų istorikai tuo ir tesiskiria nuo graikų bei romėnų, kad mūsiškiai iešką vien teisingumo, o anie pirmiausiai pasakojimo gražumo. Bet prieš tai daug ir labai daug galima pasakyti. Pirma, argi ištikro teisingumas prieštarauja gražumui? Antra — graikai su romėnais gražaus rašymo reikalavo ne tik iš istorikų, bet iš visų lygiai rašytojų, vistiek ar tai bus oratorius, istorikas ar gamtininkas su mediku. Ir labai gaila, kad šisai reikalavimas šiandien pamirštas. Trečia, teisingumo istorijoj reikalauta senovėj ne mažiau, kaip dabar. Užteks priminus gražų Cicerono pasakymą apie vyriausiąjį istorijos įstatymą: „tegu nieko nesako, kas melaginga, ir vėl tegu nieko nenutyli, kas teisinga" (ne quid falsi dicere audeat, deinde ne quid veri non audeat). Šiame pasakyme išreikštas dvejopai įsakymas „nemeluok", nes dvejopai galima meluoti: žodžiu, arba tylėjimu. Bet gal tai neturi didelės svarbos, kad suklydo Peteris, intardamas senovės mokslininkus nekaltai. Svarbiau tai, kad matuojant teisingumo sąvoka mokslininkų darbus, negalima visai jokio istorijos mokslo susekti. Teisingumo reikalavimas gimsta etikoj ir lygiai tinka visoms mokslo šakoms. Dar gi net meno srity kalbame apie teisingumą. Taigi sakydami, kad toks ar toks nusidėjo teisybei, mes nenurodytum, nei kuo jis užsiima. Ištikrųjų gi mokslo istorija galima pažinti tik nustačius, ko stengiasi patirti kuri nors mokslo šaka (mokslo objektas) ir galop „kuriais priemoniais tasai mokslas verčiasi" (tyrinėjimo metodai). Nieko panašaus Peterio knygoje nerasime: gnoseologijos uždavinys, senovės istoriografijoj nė puse žodžio nepaminėtas, apie metodą užsiminta dviejose vietose, bet kas pasakyta, — maža ryšių teturi su metodologija. Kur kas rimtesnio mėginimo apibūdinti senovės istorijografijai randame žinomoj Bernheimo knygoj: Lehrbuch der Historischen Methode. Jis visą istorijografiją nuo pačios pradžios ligi mūsų laikų dalo trijais perijodais: 1) pasakojimo (referavimo), 2) pamokymo (pragmatinė), 3) išaiškinimo (genetinė). Skirstydamas taip jis žiūri to, kas norėta žinoti apie praeitį įvairiais laikais. Pirma-

me laikotarpy žmonės iš žingeidumo norėję patirti, kas buvo kadaisia. Bernheimas randa tris žingeidumo lytis: a) užrašinėjimas estetikos žvilgsniu, kur istorija lygiai tiek sveria žmogui, kiek pasaka, arba praeities daina; b) užrašinėjimas tuo tikslu, kad ateitis žinotų garsesnius dabarties veikalus; ir c) užrašinėjimas praktikos reikalams. Antrame laikotarpy istorija rašoma tam, kad iš jos galima būtų pasimokyti praktikos gyvenimui. Galop, tik trečiame laikotarpy tampa ji grynai mokslinga, kada žmogus nori išaiškinti, kaip ir iš kur kilęs koks nors istorijos atsitikimas. Pirmuoju du laikotarpiu priguli klasinei senovei, o tik trečiasis mūsų gadynei. Toks Bernheimo padalymas. Iš pradžios jo schema gali graži rodytis, bet kiek pagalvojus, sunku su ja sutikti. Pradėsim nuo mažmožių. Pirmame perijode b ir c užrašų negalime priskaityti prie istorijos. Visa istorija juk guli visada praeity, kad ir artimiausios. Nurodytosios gi jo užrašų lytys daromos dabarty ateities tikslams. Paskui šie užrašai gali būti medžiaga istorijai, bet ne pati istorija. Bet tai mažmožis. Svarbu tai, kad skirstymo principas netikęs. Bernheimas principium divisionis pasirinko interesingumą, kuo kas interesuojasi. Jis nesako, kieno interesavimos praeitimi mini, skaitytojo su rašytoju, arba paties mokslo. Jei žodžiu interesavimos jis supranta motyvą, kurs stumia rašytoją tirti kuriuo nors žvilgsniu praeitį, arba skaitytoją imti rankosna istorikų veikalus, tai ši sąvoka nustoja visai prasmės, nes motyvų gali būti įvairiausių. Be to, tada nebus jokio motyvų skirtumo tarp senovės ir dabarties istorikų. Jeigu jis kalba apie tai, kuo istorijos mokslas interesuojasi, tai tada vėl nebus skirtumo tarp įvairių laikų istorijografijos pažinimo siekimų. Pačiam Bernheimui radosi tas skirtumas tik todėl, kad jis nurodo, kuriuo tikslu nori pažinti praeitį pamokomoji istorija, o apie aiškinančios istorijos tikslą jis nekalba, nurodydamas vietoje tikslo būdą, kuriuo ji privalo tirti. Tikslas visų mokslų ištikrųjų vienas: tarnauti žmonijos reikalams, kuriuos jie laiko svarbiais. Daugumo šis pasakymas gal neintikins, nes inprastas daiktas kalbėti apie mokslo objektyvumą. Mano temon neineina aiškinimo, kas yra mokslas. Kurie nori, gali rasti apie tai giliai teisingų pastebėjimų nesenai išėjusioje antru atveju Rickert'o knygoje: Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung.

Suimant į vieną kas ligšiol pasakyta, reiks pripažinti, kad ligšiol senovės istorijografijos istorijos mes neturime. Laikas tam dar neatėjo, nes pirma reikia padaryti labai daug ruošos darbo. Aš norėčiau nurodyti tik svarbesnių problemų, nuo kurių reiktų pradėti.

Mano nuomone, skirtumo tarp šių dienų istorijos mokslo ir klasinės senovės tikrai yra, bet jo reikia kitur ieškoti. Daugiausia skirtumo regiu metodologijoj, kuri rūpinasi istorijos faktų konstrukcija. Kitaip galime pavadinti šiąją metodologiją sakydami „istorijos teorija". Kad ir senai interesavos mokslininkai šiuo klausimu, bet jie ėmė kaip reikiant tyrinėti tik šiomis dienomis. Visų geriausias veikalas tam dalykui yra akademiko Lappo-Danilevskio „istorijos Metodologija", išaugusi iš jo lekcijų Peterburgo universitete. Kas plačiau nori įsipažinti su istorijos mokslo teorija, tesigriebia nurodytojo veikalo. Istorijos faktus konstruodami, mes vaduojames priežasčių įstatymu (Kausalgesetz). Taigi šisai įstatymas kitaip suprantamas buvo senovėj, nei dabar. Ir ne tik senovėj. Įvairios mūsų dienų pakraipos istorijografijoj išaiškinamos šiek tiek nevienodu istorijos priežasčių įstatymo supratimu. Šisai įstatymas apsireiškia tada, kai mes aiškiname atsitikimų ryšį. Taigi reikia ištirti, kaip senovės istorikai pamatavo savo tvirtinimus, kaip išrodinėjo ir aiškino faktus. Man rodos, išrodinėjimų būdas paimtas iš teismo praktikos. Šisai dalykas labai svarbus ir žada duoti eilę pasekmių. Ligšiol to veik visai nežiūrėta. Kiek man žinioj, apie 60 metų atgal garsus prancūzų filosofas - istorikas Ipolitas Tenas jaunųjų dienų veikale nujautė tai (H. Taine, Essai sur Tite Live 8 ed. Paris 1910). Jis davė eilę gilių ir gražių pastebėjimų, kalbėdamas apie Livijaus istorijos filosofiją. Tik deja, Teno mintys gerokai yra užmirštos, arba, tikriau sakant, nepritraukė savęspi reikalingos domos.

Padėjęs tezę, kad istorikai išrodinėjimo būdą pasiėmę iš teismo gyvenimo, betgi negaliu šiuo kartu duoti visų reikalingų išrodymų. Tam padaryti reiktų visa knyga parašyti. Todėl visa, ką pasakiau, imu savo atsakyman, kol kas be platesnio išrodymo. Tenkinuos tuo tarpu stambesniais dalykais. Kas guli teismo išrodymų pamate? Liudijimas, iš kur randas pasitikėjimo liudijimu? Pirmų pirmiausiai moraliniame liudininko autoritete. Juo dides-

nis šis autoritetas, juo daugiau sveria liudininko žinios. Iš čia reikia aiškinti susiaurinimai evidencijos teisėje (law of evidence). Kodėl, sakysim, mūsų teismas neleidžia *liudininkams giminiečiams* siekti, arba senovėj vergams visai neleisdavo liudyti? Vien dėlto, kad jie nepripažįstami tiek dori, kad galėtų pasakyti tikrą tiesą, o vergai ir visai neturi žmogaus vertės. Čia taip pat priguli įdomi romėnų kriminalinėj teisėj „laudatio", vadinasi, rimtų ir dorų žmonių liudijimas, kad nusidėjėlis buvęs pirma geras žmogus. Iš čia pasiėmė, kaip sakiau, istorikai išrodymų būdą, kuris sulig to, kas pasakyta, gali būti vadinamas etingu. Dabar istorikas, imdamas kurį šaltinį rankosna, pirmiausiai jaučia abejojimo, kurs yra kritingumo žymė. Visai kas kita senovėj. Istorikas rašydamas savo veikalą, remiasi ne šaltiniais, o liudijimais, „testimonia". Žmogus, kurio žiniomis jis naudojasi, vadinasi testus, liudininkas, tegu tos žinios nuo paties atsitikimo šimtais metų buvo atskirtos. Priminsiu tik vieną, bet raiškų pavyzdį. Visi Romos istorikai pasakojo, kad antrieji „spolia opima" paimti buvę karo tribūno Kossaus, bet parašas ant pačių „spolia" minėjo Kossų konsulį. Pirmoji versija buvo ir oficialiniuose šaltiniuose, vadinamose drobinėse knygose (*libri lintei*). *Kas čia kam prieštarauja?* Šių dienų numanymu — knygos parašui. Bet senovės istorikui rodėsi, kad prieštarauja imperatorius Augustas, skaitęs šį parašą, istorikams, kurie knygas seka. Jis vadina juos visus liudininkais. Suprantamas daiktas, kad senovės istorikas negalėjo branginti dokumentų ir ieškoti jų; jam užtekdavo, jeigu rasdavo pranokėją, kurs jam rodės ištikimas.

Paimtas iš teismo išrodinėjimo būdas ne be pasekmių liko ir kitu žvilgsniu. Kokios rūšies priežasčių kyla teisme? Vien individualiniai - psichologinių. Jų šaltinis ir pamatai — žmonių liuosa valia. Pabandykit ieškoti kitokių priežasčių kriminaliniame procese, ir, kaip teisingai sako akademikas Koni's, padarysit nereikalingu patį teismą. Nes jeigu ieškosime nusižengime fiziologijos, visuomenės ar dar kokių priežasčių, nusidėjėlį turėsime induoti tirti ne teisėjui, o daktarui, socijologui ir t. t. Todėl, darydamas savo tyrinėjimus nurodytuoju keliu, senovės istorikas turėjo visa aiškinti individualinės psichologijos žvilgsniu. Visi atsitikimai jam turėjo rodytis pareiną nuo atskiro asmens valios.

Pati valia turėjo rodytis visa galinti. Negi be reikalo Platonas konstruoja savo valstybes, ir idealingą ir blogesnę, pritaikintą į žmogaus silpnumą, remdamasis žmogaus valia.

Dar ir trečiu žvilgsniu galime rasti šios intakos. Teisme bylininkams svarbu ne tiesa rasti, o mokėti intikinti teisėjai, kad tiesa jų pusėj. Istoriko tikslas, žinoma, buvo kitas, bet jis neturėjo kur mokytis ieškoti tiesos ir tik jos vienos. Taigi ir juos dažnai matome tenkinantis tuo, kas išrodo patikima.

Iš to, kas pasakyta, aišku, koks artimas giminingumas tarp senovės istoriko ir oratoriaus, kurio pirmoji priedermė buvo vesti bylos. Jį turėjo omeny Ciceronas, sakydamas, kad „historia opus maxime oratorium". Čionai pridera ir istorijos stilius, bet apie jį nekalbėsiu. Kad ir ne galutinai, bet jis vis dėlto daugiau išaiškintas, nei minėtosios problemos.

Vairas, 1914 m. gegužės mėn. 5 d. Nr. 9, 13-16 psl.
Literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos laikraštis. I metai.

LIETUVA IR LENKIJA

Profesorius A. Voldemaras
Lietuvos Užsienių Reikalų Ministras

Lietuvių - lenkų ginčas? Visi apie tai girdėjo kalbant. Tačiau, labai nedaug yra tokių, kurie suvokia jo prigimtį, kilmę ir svarbą. Supratimo trūkumas eina iš to fakto, kad nuo to laiko kai Rusija aneksavo Lietuvių valstybę, lietuvių klausimas beveik nustojo egzistavęs tarptautine prasme. Per XIX šimtmetį jis buvo svarstomas arba kaip neatskiriama problema nuo lenkų klausimo, arba kaip grynai Rusų vidaus klausimas. Ir tai ne vien tik ta prasme, kad jis liečia tik Rusiją, bet netgi, kad Rusija turi neginčijimas teises į Lietuvą. Rusų mokslininkų paleista teorija, kad „Lietuva yra rusiškas kraštas nuo pat atsiradimo", buvo rusų valdžios priimta kaip pateisinimas visų priemonių, kurių ji ėmėsi rusifikacijos tikslu, ypač po paskutinio lenkų — lietuvių sukilimo 1863 m.

Tiesa, ta rusų tezė niekuomet neturėjo pasitikėjimo užsieny. Kai dėl pačių lietuvių, tai jie visai neskyrė savo reikalo nuo lenkų reikalo. Vieni ir kiti kovojo už atstatymą lietuvių - lenkų valstybės, sudarytos iš trijų tautų ir dviejų valstybių. Yra jau pusšimtis metų kai lietuvių - lenkų klausimas, paskutinį kartą, judino vakarų Europą. 1863 m. sukilimo nepasisekimas atrodo nustūmė lietuvių - lenkų klausimą į rusų vidaus politikos sritį.

Ir štai didysis karas jį vėl padarė tarptautiniu. Bet, koks pasikeitimas. Kai, tuo tarpu prieš pusšimtį metų buvo tiktai vienas lietuvių - lenkų klausimas, dabartiniu metu prieš mus stovi klausimai ne tiktai skirtingi, bet dažnai, — ir čia yra apgailėtinas faktas, — visiškai priešingi vieni kitiems.

Kas atsižadėjo kitados buvusių bendrų idealų ir dėl kokios priežasties? Tikriausia, tai ne lenkai. Visi lenkai, kurie atsto-

vauja lenkų tautą, yra vienos nuomonės, kad senieji politiniai siekimai reikia išlaikyti.

Tuojau, karą paskelbus, lenkai organizuojasi tikslu pasiekti lenkų klausimo išsprendimą, kuris būtų suderintas su tradicine programa. Rolės yra gudriai paskirstomos, kad nebūtų praleista proga, nežiūrint kuri iš dviejų koalicijų laimės: vieni turi žygiuoti su Centro imperijomis, kiti su Alijantais. Centro imperijų pergalė žada nepriklausomybę, bet sudaro pavojų tautinei vienybei; priešingai, Rusijos laimėjimas neša suvienijimą bet jis reiškia atsisakymą nuo nepriklausomybės. Ententofilinė partija organizuojasi į „Tautinį Komitetą" Paryžiuje, aktyviai jame dalyvaujant rusų ambasadoriui Isvolsky. Komitetui vadovauja triumviratas, kurį sudaro Roman Dmowski, Erasme Piltz ir grafas Maurice Zamoyski. Prieš Rusijos sugriuvimą, jis savo veikimo baze galėjo turėti tiktai, rusų vado didžiojo kunigaikščio Nikalojaus, garsųjį atsišaukimą. Laukdami geresnių laikų, šie sluoksniai turėjo tik giedoti panegyrikas imperatoriui Nikalojui. „Mes turime absoliutinį pasitikėjimą Jo Didenybės Imperatoriaus Nikalojaus iškilmingu pažadu, — rašo Lipkowski — ir tvirtai įsitikinę, kad, *nežiūrint rusų šovinistų opozicijos, didžiadvasis* Imperatorius pasieks istorijoj garbingą ir nemirtingą SLAVŲ IŠLAISVINTOJO tiktulą, kaip jo senelis užsitarnavo LIAUDIES IŠLAISVINTOJO titulą" (J. de Lipkowski, „La Question Polonaise", Paris 1915, p. 23).

Tačiau nebuvo pasitenkinta ištikimybės ir pagarbos pareiškimais rusų suverenumui, buvo pradėta ruošti politikus, pristatant jiems tokį Lenkijos vaizdą, apie kokį lenkai vis dar svajojo. Aš kalbu apie tokius veikalus kaip „Lenkų Enciklopedija" (daugelyj tomų), „Mažoji lenkų enciklopedija", „Lenkija" ir kt., kurie visi yra išleisti prancūzų kalboje, bet kai kurie buvo išversti į anglų ir vokiečių kalbas.

Mažosios lenkų enciklopedijos redaktorius Erasme Piltz taip apibūdina to veikalo išleidimo tikslą:

„Mes tęsėme mūsų studijas visose buvusios respublikos teritorijose, ten, kur lenkai sudaro gyventojų daugumą, taip pat ir tuose rajonuose, kur jie atstovaujami kaip mažumos, tačiau vaidina žymią rolę kaip socialinio ir ekonominio gyvenimo veiks-

nys" (p. III - IV). Kad būtų aiškiau, — visuose lenkų leidiniuose karo metu mes randame žinių apie dalykų padėtį, kokia ji buvo karo išvakarėse buvusios Lietuvos - Lenkijos teritorijoj 1772 m. ribose. Kitais žodžiais, dėl visko tardamiesi su p. Isvolskiu, p. Piltz ir jo draugai stengiasi įbrukti idėją Lenkijos padidintos prijungiant Lietuvą ir Baltgudiją.

Vienas aukštas lenkų politikas, p. Korwin - Milewski veda ginčą su lenkų Tautiniu Komitetu ir jo viršininkais Dmowskiu, Piltzu, Zamoyskiu ne labai abiem pirmiesiem pataikaujančiais žodžiais (Que faire de l'Est Europeen, Paris 1919 p. 170). Jei mes iškėlėme tas pavardes, tai ne tikslu juos peikti arba girti, bet aiškiai įrodyti, kad tie, kurie prieš tai ieškojo sugyvenimo su rusų valdžia, atsisakydami nuo nepriklausomybės idėjos, tikrenybėj yra šios pačios idėjos didžiausi čempionai. Reikia pastebėti, kad p. Dmowski, kuris kitados atsisakė nuo bet kokios didesnės Lenkijos idėjos, nebenori girdėti kitaip kalbant, kaip apie Lenkiją, suprantamą 1772 m. sienose, vadinas, apimančią Lietuvą ir Baltgudiją.

Kairės nuomonė buvo suformuluota Filipowicziaus, užsienių reikalų ministerijos pasekretoriaus, Moraczewskio socialistų kabinete. Vasario mėnesy jis spaudos atstovams pareiškė, kad valstiečiai, kurie sudaro seime daugumą, nori matyti atstatytą Lenkiją jos istorinėse 1772 m. sienose ir sudarančią, pagal tradiciją, kuri siekia XV šimtmetį, jungtinę valstybę apimančią Lenkiją, Lietuvą ir Baltgudiją („Le Temps", 1919 m. vasario mėn. 25 d.). Pagaliau, ką Filipowiczius skelbė reikšdamas valstiečių norą, tą seimas priėmė gegužės mėn. 24 d. rezoliucija, kurios 3 ir 4 straipsniai yra pašvęsti Lietuvai ir Baltgudijai. Ketvirtas straipsnis trumpai formuluoja tai, kas yra plačiai išdėstyta trečiame. Todėl mes apsiribosime skelbdami tiktai trečiąjį. Štai jis:

„Lenkų Respublika siekia išlaisvinti buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos teritorijas tikslu leisti jų gyventojams pasisakyti dėl jų likimo ir jų santykių su Lenkų valstybe. Respublika siekia unijos su buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos tautomis politinių, ekonominių ir moralinių interesų bendrybės pagrindu. Šios unijos politinė forma turi atitikti kiekvienos tautos teisę spręsti savo likimą. Šis principas taip pat turi būti taikomas

ir tai istorinės Lietuvos ir Baltgudijos (sic) daliai, kur lenkų gyventojai yra daugumoje ir nori jungtis prie Lenkijos. Seimas skelbia, kad Lenkų Respublika nesiekia inkorporavimo į Lenkų valstybę buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos žemių, remiantis tiktai vienšališku lenkų įstatymų leidžiamojo organo nutarimu".

Tai yra paskutinė lietuvių klausimu rezoliucija, priimta Varšuvos seimo. Prieš ją buvo kitų viešai aneksionistinių, bet jos turi būti laikomos panaikintos. Skirtumas tarp jų yra labai įdomus ir mums rodo, kokiomis priemonėmis manoma įgyvendinti tą programą. Šiuo metu mes pabrėžiame tiktai faktą, kad lenkai nieko nepakeitė savo programoj nuo Lenkijos padalinimo; jie nori atgaivinti istorinę Lenkiją. Jų ideologija yra suprantama. Istorinėj Lenkijoj jie mato kankinį. Trys niekšai kaimynai sudraskė ją ir laikė po jungu. O kas gi buvo ta senoji Lenkija? Laisvės čempionas, Vakarų civilizacijos pylimas, kultūros nešėja į Rytus ir t. t. . . .

Lenkų respublikos vidaus struktūros vaizdas leidžia suformuluoti pirmą išvadą apie esminį šios organizacijos bruožą: tai pilnutinė tolerancija skirtingų visų teritorinio, intelektaulinio, moralinio ir religinio istorinio individualizmo pasireiškimų „Respublikos luomų ir tautų", kaip tai mielai vadindavo sudėtines respubikos dalis (La Pologne, p. 131). Būdama suorganizuota tokiais pagrindais, ji buvo valstybė modelis visoms vakarų demokratijoms. Nelabai palanki nuomonė apie ją buvo vakaruose dėl vokiečių istorikų intrigų. „Respublika neužsitarnavo „aristokratinės oligarchijos" pavadinimo, kurį vokiečių istorikai jai duoda ir kurį jie išpopuliarino. Jos aristokratija, labai skirtinga nuo vakarų aristokratijos, XVIII š. sudarė 12% visų gyventojų ir jos gyvenimo būdas daugeliu atvejų buvo panašus į valstiečių. Kai Lenkijoj toks aukštas gyventojų nuošimtis naudojosi visomis politinėmis teisėmis, tai Liudviko Pilypo liberalinė Prancūzija jas suteikė tiktai XIX š. 2/3% savo piliečių (180.000 iš 30.000.000). Tas pats Didžiojoj Britanijoj prieš 1832 m. reformą, mažiau kaip 2% piliečių (400.000) turėjo teisę balsuoti. Lenkija anuo metu buvo nepaprastai demokratiškas kraštas" (Petite Encyclopedie, p. 23). Taigi (tęsiant moksliškas Erasme Piltz studijas) Lenkija

XVIII š. buvo 18 kartų demokratiškesnė už Prancūziją XIX š. ir pralenkė Angliją demokratizme 6 kartus toj pačioj epochoj.

Tokioj valstybėj padėtis visų visuomenės klasių galėjo būti tiktai gera. Pradėkime nuo valstiečių. „Mes čia galime primint su teisėtu pasididžiavimu, — sako „La Pologne" autoriai, — kad senai dar prieš senosios karališkos Lenkijos sugriuvimą mūsų proseneliai žinojo ir dažnai praktikavo savitarpio kredito idėją, kuri vakarų Europoj buvo taikoma tiktai apie XIX š. vidurį. Jau 1715 m. Krokuvos katedros kapitula Pabianicos valstiečių pageidavimu įsteigė traukos gyvuliams kasą, tai yra modelis modernių savitarpinio kredito kasų atsiradusių dviem šimtmečiais vėliau. 1765 m. Biezuno Zamoyskių valdoj buvo įsteigta valstiečiams skolinimo kasa pavadinta „Karbona". Apie XVIII š. pabaigą kunigaikštytė Anna Jablonowska įsteigė tokias pat kasas savo valdose Siemiatycze ir Kocke. Mes čia sustojame, nes likusi skiltis tiktai išskaičiuoja analogines institucijas (La Pologne, p. 607).

Akivaizdoj tų valstiečių gerovei institucijų, ryšiai, kurie juos rišo prie jų ponų, negalėjo turėti bet kokios svarbos. „Nors romėnų teisės įtakoj valstietis vadinamas „servus", tai yra, vergas, bet toks nėra nei faktiškai, nei teisiškai, jis tiktai yra pavaldinys savo pono, kuris vykdo teisminę ir administracinę valdžią" (La Pologne, p. 901). „Buvusioj Lenkijos respublikoj vergija neegzistavo kaip teisėta institucija. Tai vien tik piktnaudžiavimo būdu teisė kartais išsigimdavo į vergovės panašumą, bet ji niekuomet nepriartėjo prie tokios dalykų padėties, kokia teisiškai buvo nustatyta Rusijoj" (Vie economique de la Pologne, Encyclopedie polonaise, vol. III, Lausanne - Paris, 1919 p. 611).

Būdama demokratiška ir tokia teisinga, Lenkija galėjo daryti tiktai gera toms tautoms su kuriomis ji buvo sujungta. Ir pirmoj vietoj tai buvo Lietuva, kuri tuo pasinaudojo. Taip, kas liečia krikščionybės įvedimą, tai padaryta tiktai Lenkijos dėka. „Tai, ko teutonų riteriai pusantro šimto metų atkaklia kova negalėjo pasiekti, lenkų misionieriai įgyvendino labai greitai. Net labiausiai prie prosenelių tikėjimo prisirišusi provincija Žemaitija nusilenkė prieš Kryžių. Tuo pačiu laiku Krokuvos universitetas moko lietuvių kunigus, kurie pamažu pakeičia lenkų kunigiją Lietuvoje. Lietuvių vyskupai užima lenkų vyskupų vietas,

kurie daugiau vaidino misionierių rolę. Paprotys palikti lietuviams jų krašte vyskupų vietas išliko ligi paskutinių respublikos dienų. Trokšdami įtvirtinti naujus krikščionybės laimėjimus, lenkų misionieriai taip pat rūpinasi lietuvių kalba. Jogailaičių dinastija įkuria visą eilę bažnytinių beneficijų, kur lietuvių kalba yra privaloma dėstyme ir katekizmo mokyme" (La Pologne, p. 174). Tokį geradarišką nusistatymą lietuvių atžvilgiu lenkai yra išlaikę visą laiką. „Net ir XIX š. lenkai davė lietuviams impulsą į savitą gyvenimą ir veiklą" (p. 184).

Štai kokiuose papuošaluose pasirodo Lenkija savo prisikėlimo metu. Redakcijos komitetas mus užtikrina, kad tai nėra šališkas advokatavimas Lenkijos naudai, nors niekas neturi teisės reikalauti iš lenkų pristatyti jų bylą palankiausioj šviesoj. Vienintelis šio veikalo autoritetas, veikalo iš kurio mes ėmėme citatas, „galėjo atsirasti iš jo paties vertės, iš griežto ir neginčijamo faktų tikrumo ir išvadų logikos" (p. 111). Jei taip ten yra ir jei Lenkija iš tikrųjų buvo demokratinė valstybė, pažangesnė už kitas savo socialiniame ir politiniame išsivystyme, tai padalinimas turi būti laikomas kaip nusikaltimas. Nusikaltimas turi būti atitaisytas ir Lenkija turi atgimti iš savo pelenų kaip feniksas, kuriuo ji yra.

Aš stengiausi nubrėžti lenkų politinę programą įvairių politinių partijų padarytais pareiškimais. Toks vienbalsiškumas, kuriame kairės socialistai dedasi su dešinės reakcionieriais, gali atrodyti truputį netikėtinas. Priežastis yra ta, kad bet kokia partija negali turėti senų skundų prieš tautinę valdžią, kuri neegzistuoja jau daugiau kaip šimtas dvidešimts metų, Lenkijai esant svetimų junge. Kita vertus, buvusios Lenkijos vaizdas yra apgaubtas kankinio aureole. Niekas kitas kaip ji negali geriau prisitaikyti šias anglų poeto eilutes: „Past all dishonor Death has left on her only beautiful". Ne čia yra vieta diskutuoti apie jų mesianizmą, kuriuo yra persisunkusi lenkų literatūra, menas, taip pat ir politika. Tai nebus bet koks perdėjimas tvirtinant, kad dauguma lenkų patriotų yra užkerėti mesianiškomis idėjomis. Apstulbinantis Lenkijos nukryžiavimo vaizdas, jos mirties ir būsimo prisikėlimo, sukurtas didžiojo poeto Mickevičiaus, yra lenkų politikos katekizmas. Tos idėjos ir vaizdai yra brangūs lenkų visuomenei, nes ta visuo-

menė nepasikeitė nuo Lenkijos padalinimų epochos, o dar mažiau nuo paskutinio sukilimo. Lenkija niekuomet neturėjo vidurinės klasės. Jos buržuazija, besiformuojanti dabartiniais laikais, „gimiuojasi savo kilme su buvusia lenkų ponų klase,'kur ji skaičiuoja gausingus prosenelius ir kuri suformavo jos branduolį. Iš tikrųjų šios buržuazijos širdis buvo sudaryta kilmingųjų šeimų, išplėštų iš jų žemių ar tai per politinius pervertimus ar tai kitokiu būdu" (La Pologne, p. 894). Net ir darbininkų klasės lyderiai priklauso, galų gale, prie kilmingųjų. Taigi, visos šios aplinkybės kraštutiniškai favorizuoja tradicionalizmą politikoj. Naujos idėjos gali skleistis tik tuomet, kai jos yra nešamos naujų socialinių klasių.

Politinių idealų revizija turėtų vykti nustatymu faktų liečiančių praeitį ir dabartinę padėtį. Ta šviesi Lenkijos praeitis, kurią ką tik apibūdinau, tai vis dar tebėra politinio mesianizmo miražas. Tikroji Lenkijos praeitis yra labai skirtinga. Istorinės studijos jau nuo senai nustatė tikruosius faktus. Bet lenkams rusų ir vokiečių mokslininkai yra įtartini. Jie juos įtaria noringai niekinant Lenkiją tikslu pateisinti jos padalinimus. Išvengti įtarimo bet kokio šališkumo aš imsiu keletą citatų iš prancūzų istorikų. Norima atstatyti Lenkiją jos 1772 m. sienose. Pirmiausia reikia nustatyti tikrąsias Lenkijos sienas toj epochoj. Žvilgsnis į lenkų istorinius žemėlapius rodo, kad lenkai Lenkijos vardu vadina Lietuvą ir Lenkiją kartu paėmus. Tiesa, kad Lietuva 1569 m. buvo priversta sudaryti realią uniją su Lenkija. Gi, pagal, tą unijos aktą abu kraštai turėjo sudaryti vieną valstybę, kuri vis dėlto nesivadins nei Lietuva, nei Lenkija, bet paprastai — „Bendrąja valstybe" (Rzecz Pospolita - Common Wealth); pavadinimas „Lietuva" ar „Lenkija" buvo vartojamas tik norint pažymėti vieną ar kitą šios „Bendrosios valstybės" dalį. Pavyzdžiui, 3 straipsnis Polanovo sutarties, sudarytos 1634 m. gegužės men. 17 - 27 dienomis, tarp Vladislovo IV, Lenkijos karaliaus, Didžiojo Lietuvos kunigaikščio ir Mykolo III Federovičiaus, Didžiojo kunigaikščio ir Maskvos caro, išlaiko tą skirtumą: „Caras. . .perleidžia ir grąžina. . .karaliui ir Lenkijos respublikai provincijas (seka jų išvardinimas). Jis taip pat grąžina Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai Smolensko provinciją. . ."

Tas skirtumas yra vispusiškai išlaikomas ir padalinimo išva-

karėse. Taip Katerina II savo 1764 m. manifeste atskirai kreipiasi į Lenkiją ir į Lietuvą.

„Mes Katerina II, imperatorė Dievo malone. . .mes nusiuntėme šviesiausiai Lenkijos respublikai ir Didžiajai Lietuvos Kunigaikštijai. . ."

Taigi, teisiškai Lenkijos 1772 m. sienos yra tos sienos, kurias ir lietuviai pripažįsta beveik be išimčių. Bet, jei lenkai nori anuomet buvusią dalykų padėtį vadinti jos tikruoju vardu, tai jie turi vartoti terminą „Lietuva - Lenkija". Iškilus istorikas prof. Ch. Seignobos vartoja taip gi pavadinimą „Lenkija — Lietuva" savo veikale „Les aspirations autonomistes en Europe" (Paris, 1913, p. VII). Mūsų padėtis priešais Lenkiją anuomet buvo tokia, kokia dar neseniai buvo Vengrijos priešais Austriją. Bendrai buvo vartojamas pavadinimas „Austrija" pažymėti abiems valstybėms kartu, bet niekuomet bet kokiame oficialiame akte nebuvo prileidžiama vadinti Austrija tai, kas buvo Austrija - Vengrija.

Tad vien tik tokio suktumo pagalba lenkai gali remti jų teises į Lietuvą. Bet nešališkam teisėjui yra aišku, kad be lietuvių dalyvavimo jie nieku būdu neturi pagrindo reikalauti atstatymo „Bendrosios Lenkijos - Lietuvos valstybės".

Kas gi, iš tikrųjų, buvo toji 1772 m. Lenkija? Žiūrėkime pirmiausia į jos socialinę sudėtį. Aristokratija susidėjo iš trijų klasių: „magnatai, klientelės vyriausi; palyginti turtingi žemės savininkai, bet dėl egzistencijos turi įeiti į pirmųjų klientelę; žemiau jų, masė alkanųjų, kurie parduoda savo balsus pirmiesiems, yra kareiviai jų armijoj, arba tarnai jų namuose. Jie leidžiasi savo pono mušami su ta sąlyga, kad, žiūrint jų kilnybės, tai būtų ant turkiško kilimo" (A. Rambaud dans l'Histoire generale du IVeme *siecle a nos jours, tome VII, p. 459).*

Atsiminkime, kad tokia dalykų padėtis vadinasi demokratija, 18 kartų daugiau pažengusi negu demokratija Prancūzijoj apie XIX š. vidurį.

Po aristokratijos eina valstiečiai. „Nuo 1496 m., šimtas metų prieš Boriso Godunovo ediktus, jis yra pririštas prie žemės. 1556 m. *Zigmantas II atsisako nuo bet kokio kišimosi į kilmingųjų* „nuosavybės reikalus"; tai reiškė pripažinti, kad valstietis buvo tapęs jų daiktu. Vergas privalo atiduoti savo ponui visą savo dar-

bą. Dar negailestingesnis negu jų ponas valstiečių atžvilgiu buvo jo vykdytojai, anstolis ir mokesčių rinkėjas žydas".

Anglas Coxe konstatuoja (1778 m.), kad lenkų valstiečiai yra „vargingiausi, daugiausia prispausti, nelaimingiausi koki gali būti pasauly", nors jis buvo matęs ir Irlandiją. Liesi, išbalę, išsekę nuo darbo, mažakraujai, kaltūnuoti, išsigandę, suterorizuoti, jie nusiima kepurę prieš kiekvieną praeivį, murmėdami: tegu bus pagarbintas Jėzus Kristus. „Bet, — sako šis keliautojas, — juo daugiau aš galvojau apie juos, juo mažiau aš galėjau suprasti, už ką gi jie iš tikrųjų galėjo dėkoti Dievui". O Staszic (1775 m.): „Reikia pripažinti, kad nežiūrint koks likimas bebūtų skirtas Lenkijai, lenko valstiečio likimas negali pablogėti". Valstiečiui — nei įstatymas, nei karalius, taigi nėra bet kokios tėvynės (OP. C. 4, p. 461).

Dabar, štai vienas pavyzdėlis iš religinės tolerancijos, kuri tuo pačiu liečia ir tautinį klausimą. „1765 m. Koninski, Baltgudijos ortodoksų vyskupas, įteikė Lenkijos karaliui vieną memorandumą, kuriame jis priminė visus persekiojimus kuriuos graikų religija turėjo pernešti karalystėj: du šimtai bažnyčių atimta iš kulto ir atiduota unistams, uždrausta atstatyti ar taisyti griūvančias bažnyčias, kunigai niekinami ir paliekami mirčiai. Tėvai misionieriai, sako memorandumas, išsiskiria iš visų savo uolumu. Lydimi pasaulinės valdžios, kai jie yra misijoj, sušaukia graikų - rusų tikėjimo žmones iš visų kaimyninių kaimų, lyg tai darytų su avių banda, juos laiko ištisas šešias savaites, verčia padaryti išpažintį ir gąsdinimui tų, kurie priešinasi, paruošia kuolus, išdėsto rykštes, spygliuotas šakas, sukrauna laužus, atskiria vaikus nuo tėvų, moteris nuo jų vyrų, toliau bando juos bauginti išgalvotais stebūklais. Tvirto priešinimosi atvejais jie plakami rykštėmis arba spygliuotomis šakomis, deginama jų rankos, laikomi kalėjime ištisus mėnesius" (A. Rimbaud, Histoire dė la Russie, 7 eme edition, par Prof. Haumant, 1918, p. 462 - 3).

Valstybės politinės aplinkybės negalėjo būti geros. „Nuo to laiko, kai karalystė nustojo persiduoti paveldėjimu, kiekvienas karaliavimas prasidėdavo rinkimais, vadinasi, vidaus ir užsienio krize. Europą baugino tie interregnumai, kurių kiekvienas galėjo užtraukti „Lenkijos paveldėjimo karą". Kaimyninės

valstybės įsikiša, viliojimais, grąsinimais, kartais ginklų pagalba siekia, kad jų kandidatas laimėtų. Dažnai Prancūzija ir Švedija, beveik visuomet Rusija, Austrija ir Prūsija turi savo kandidatus. Taip pat šių trijų valstybių tarpe rutuliuojasi padalinimo projektai. Apie tai buvo konferencijos: 1518 m. tarp Vosyliaus Ivanovičiaus ir Brandenburgo Alberto; 1667 m. tarp Švedijos Karolio X, Austrijos, Brandenburgo; 1700 m. tarp Karolio XII ir Prūsijos; 1711 m. tarp Prūsijos ir caro Petro; 1732 m. tarp Augusto II ir Prūsijos Fridricho Vilhelmo" (Rambaud, Histoire generale, t. VII, p. 463). Daugiau kaip šimtas metų prieš karalystės padalinimą, karalius Jonas Kazimieras , Varšuvos seime pasakytoj kalboj 1668 m. birželio mėn. 6 d. ne tiktai išpranašavo būsimą padalinimą, bet numatė bendradalytojus ir teritorijas kurias jie pasiims. „*Jam vero ista mala imminent patriae (utinam sim falsus* vates) sed certius est, quod absque praematura successoris electione Respublica ibit in direptionem: Moschum, unius linguae et majori parte religionis, dominum sequetur Russia et Lithuania, Brandeburgicum vicina Major Polonia et Prussia... Austriaca domus, licet rectissimas olat intentiones tamen in publica Regni direptione, a Minori Polonia sibi non deerit, et forte mallet unisquisque partem regni gladio partam absoluto dominatu tenere quam integrum regnum vetustis libertatibus contra principes legibus tectum" (ib. t. VI, p. 637).

Štai netolimi pavojai, kurie gręsia tėvynei (o, kad aš būčiau klaidingas pranašas). Yra tikra, kad valstybė bus sunaikinta per ankstyvais sosto perėmimo rinkimais: Rusija (t.y. Mažoji Rusija ir Baltgudija) ir Lietuva seks Maskvėnus, kurie yra tos pačios kalbos ir, iš dalies, tos pačios religijos. Didžioji Lenkija ir Prūsija seks Brandenburgą. Nežiūrint labai garbingų intencijų, Austrijos Namai karalystės draskyme prisiskirs Mažąją Lenkiją, ir yra aišku, kad kiekvienas partneris norės įgytą dalį valdyti ginklų jėga ir ten išlaikyti absoliutinę valdžią, neatsižvelgdamas į senas laisves, kurios gina visą karalystę.

Kas niekur kitur negalėjo atsitikti, tai galėjo įvykti Lenkijoj. Du iš jos karalių dalyvavo jos dalinimo projektuose. „1732 m. Augustas II derasi su Fridrichu Vilhelmu vienu padalinimo projektu. Prūsija būtų gavusi Dancigą ir žemutinę Lenkiją; Rusija būtų nesuinteresuota, atiduodant jai Lietuvą be Vilniaus, o imperatorius, jam perleidžiant Zipso grafystę. Likusioj Lenkijoj

Saksų Namai nuo to laiko būtų karaliavę paveldėjimo titulu. Reikia tikrai pripažinti, kad toks patvarkymas būtų išsaugojęs Lenkiją vienos amputacijos kaina" (ib. t. VII, p. 120). Amputacijos idėja žinomam istorikui atrodė tokia teisinga, kad jis daugelį kartų grįžta apie ją kalbėti. „Stiprios valdžios konstitucija tikriausia nebūtų buvusi permokėta atsisakymu kelių provincijų" (t. VI, p. 648).

Aiškiai matyti, Lenkija dideliais šuoliais bėgo į pražūtį. Tų faktų akivaizdoje, argi galima jos padalinimą laikyti nusikaltimu? Čia vėl mes duodame žodį p. Rambaud. „Lenkija, — sako jis, — savo fanatizmu ir rinkimine korupcija užsitarnavo 1772 m. nelaimę. Ji neužsitarnavo 1793 m. nelaimės. Istorija įvertins kilnias pastangas karaliaus, Čartoriškių, didesnės bajorijos dalies, trečiojo patriotinio luomo dėl krašto reformos" (Histoire de la Russie, p. 502). Tarp kitko, kas buvo nusikalstamo būsimųjų lietuvių - lenkų valstybės dalytojų politikoj, tai jų kišimasis į vidaus reikalus tikslu palaikyti anarchiją ir stabdyti visas reformų pastangas.

Tai, ką aš sakiau apie Lenkiją, yra taip pat taikoma ir to meto Lietuvai. *Nuo seiminės unijos, sudarytos Liubline 1569 m.* lietuviai bendrame seime visuomet buvo mažumoj. Iš to seka, kad lietuvių reikalų tvarkymas, kiek jis buvo pavestas seimui, buvo lenkų rankose. Kita vertus, po Liublino unijos buvo plačiai atvertos durys demoralizuojančiai lenkų įtakai. Lietuviams didikams nuo to laiko buvo duota galimybė vaidinti žymią rolę partijų kovose. Mes nieku būdu negalvojame sumažinti lietuvių aristokratijos atsakomybę. Ji taip pat dirbo, be abejonės su savo pareigos atlikimo iliuzija, tėvynės pražūčiai.

II.

Lietuvių tauta buvo pirmoji pradėjusi abejoti savo aristokratijos vedama politine programa nuo XVIII š. Norint suprasti naują lietuvių nusistarymą, reikia nepamiršti kokia buvo tautos sudėtis. Trečiojo luomo mes taip pat neturėjome net labiau kaip kad lenkai. Šalia aristokratijos, prie kurios taip pat priklausė ir dvasininkija, buvo gausi valstiečių klasė, kuri lenkų įtakai vei-

kiant, tapo žemesnė už vergų klasę. Valstiečiai buvo skaitomi tikrais daiktais. Dar sutinkame Lietuvoj daug senelių, kurie su šiurpu atsimena vergovę, kurią jie turėjo pernešti. Kas užėmė buržuazijos vietą, tas priklausė arba smulkiajai bajorijai, arba žydų ir kitų svetimšalių gyventojų mišiniui. Gi kai reikėjo prarastą nepriklausomybę atkovoti sukilimu prieš rusų valdžią, gyventojų masė buvo indiferentiška ir net priešiška. Buvo stengtasi ją jėga įtraukti į sukilimą. Kai kurie jų laisvu noru sekė poną, kai pastarasis sugebėjo pasidaryti savo vergų mylimas. Bet tai buvo tiktai išimtini atsitikimai. Daugumas laikėsi nuošaliai ar net padėdavo rusų daliniams ieškoti sukilėlių. Gi patriotinė aristokratija brangiai užmokėjo savo neapgalvotumą: kalėjimu, ištrėmimu, turtų konfiskavimu, nieko jai nebuvo pagailėta. Galima sakyti, kad po to smūgio, kurį jai sudavė rusų valdžia, ji niekuomet negalėjo atsigauti. Tačiau laikas iš jos reikalavo didelio darbo prisitaikyti naujoms gyvenimo sąlygoms. Demokratinės idėjos visur ėmė viršų, jos plito taip pat ir Lietuvoje. Todėl maža aristokratijos grupė nebegalėjo kalbėti visos tautos vardu. Reikėjo ieškoti paramos gyventojų masėje. Kita vertus, baudžiavos panaikinimas, net jei rusų valdžios smūgiai niekuomet nebūtų buvę trenkti aristokratijai, radikaliniu būdu pakeitė žemės savininkų ekonomines sąlygas. Jis išdžiovino pagrindinius pajamų šaltinius iš žemės, apdirbamos neapmokamomis vergų rankomis. Lietuvių aristokratija negalėjo atsilaikyti prieš tiek daug smūgių įvykusių iš karto. Ji turėjo savo vietą užleisti kitai socialinei klasei, kuri pradėjo busti naujam gyvenimui. Ir tai buvo valstiečių masė, kuri nuėjo tautinio, socialinio ir politinio atgimimo kryptimi. Kokią programą nešė ji? Kadangi socialiniai ir ekonominiai pakitimai vyksta labai lėtai, tai aišku, kad apie naują programą galima kalbėti kaip esančią užuomazgoj. Tačiau didžiosios naujo judėjimo kryptys tuojau aiškiai pasirodė. Visai nereikalinga pastebėti, kad gyventojų masės programa negalėjo būti tapatinga su senąja programa. Jei aristokratija, sėdinti ant savo laimės griuvėsių, galėjo svajoti apie savo didybę ano meto, kai ji buvo viskas valstybėje, tai valstietis turėjo nuosavą skaudančią nugarą jam priminti patirtus vargus toj garbingoj praeity. Pagrindinis jam klausimas buvo išsilaisvinti ekonominiu ir socialiniu atžvilgiais.

Baudžiavos panaikinimas dar neatnešė lygybės prieš įstatymą ir pilnos nepriklausomybės nuo buvusių ponų. Valstietis buvo paliktas valstybės globoj. Buvo labai gera idėja įkurti specialius organus apsaugoti išlaisvintus baudžiauninkus, bet, nelaimei, globėjai buvo imami beveik išimtinai iš aristokratijos. Tie valstiečio globėjai aišku negalėjo pasidaryti jo vardu kalbėtojais. Kad taptų pati sąmoninga, valstiečių klasė turėjo išsimokslinti. Lietuvoj ji netrukus suformavo intelektualų elitą, kurie tapo jos naujų laikų apaštalais. Nors valdžios naudojamos priemonės buvo didelė kliūtis lietuvių atgimimui, bet jos negalėjo jo užslopinti.

Naujosios Lietuvos programos pagrinde galėjo būti tiktai demokratinių idėjų išsivystymas, kaip tokiais atvejais yra ir visuose kraštuose, kur vyksta tautinis atgimimas.

Buvo tikėta visuotiniu demokratijos triumfu, lietuvių tautos atstatymu ateity. Buvo tikima gauti iš rusų valdžios autonomiją. Buvo numatoma, kad tolimoj ateity Lietuva taps viena iš federacinės Rusijos valstybių. Gi tie, kurie mėgo svajoti apie būsimą pasaulio vystymąsi, kalbėjo net apie jungtines Europos valstybes. Visas šias idėjas randame viename pirmųjų lietuviškų laikraščių, „Varpas". Savaime aišku, kad niekas anuomet negalvojo apie galimą pasaulinį karą, kuris visiškai pakeis politinį pasaulio žemėlapį. Buvo tikima, kad vykstant taikingai evoliucijai triumfuos demokratinės idėjos. Kaip matyti, neo - lituanizmas atsisakė nuo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos atstatymo. Jis nuo jos atsisakė juo lengviau, nes lietuvių liaudis savo pačios valstybėj buvo mažumoj. Naujalietuviai gi norėjo savo liaudžiai tokios politinės organizacijos, kuri jai užtikrintų vyraujančią padėtį jos etnografinėj srity, o ne tautinės mažumos padėtį.

Tas jų nusistatymas iššaukė, iš vienos pusės, lenkų neapykantą, ir iš kitos, lietuvių aristokratų, kurie daugumoje, nors ir kalbėjo lenkiškai, nebuvo nustoję tautinio jausmo ir save vadindavo lietuviais. Šiandien tie aristokratai galutinai šliejasi prie lenkų ir pradeda siekti lenkų tautybės. Išsigindami lietuvių tautybės ir priimdami lenko vardą, jie tampa lenkais pasirinkimu. Mes respektuojame jų naują tautybę ir nuo dabar vadinsime juos lenkais. Lenkai lietuvių tautinį judėjimą nelaikė nei gyvybingu, nei ilgalaikiu. Jie čia matė tiktai pirmus Lietuvos rusinimo elementus ir tame

lūkestyj nusistatė daugiau priešiškai (La Pologne, p. 845). „Pologne“ autoriai perdėtai švelnina lenkų nusistatymą lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu. Iš tikrųjų dalykai vyko visai kitaip. Šį judėjimą jie riša su rusų valdžios intriga. Taip, pirmas Lenkijos atstovas Taikos konferencijoj, Roman Dmowski tvirtina, kad „tikslu susilpninti polonizmą valdžia suteikė šiltą paramą lietuvių tautiniam judėjimui, kuris gimė po 1870 m. ir kuris valdžios protekcijos įtakoj tapo ypatingai priešlenkiškas“ (La question Polonaise, Paris, 1919, p. 8).

Toks būdas aiškinti lietuvių atgimimą buvo priimtas visų lenkų, kurie buvo nutolę nuo lietuvių judėjimo. Kas iš tikrųjų buvo ta rusų valdžios „šilta parama“: uždraudimas knygų lietuvių kalboj, suvaržymas lietuviams valstiečiams pirkti žemes, ir t. t.... Lenkai Lietuvoj, nors ir paliesti išimčių ir suvaržymų režimo, niekuomet nebuvo persekiojami tokiu negailestingu būdu kaip kad lietuviai. Tačiau, aš nekaltinu nei Dmowskio, nei kitų lenkų melagyste ar šmeižimu. Jų galvojimas buvo labai paprastas: rusų valdžia persekioja lenkus, lietuviai pasidaro priešiški lenkams, taigi jie yra rusų valdžios bendrininkais. Šiais pastaraisiais laikais, ar nebuvo piktnaudojamas toks pat išvedžiojimas, ir ne vieną kartą, taikant jį nebe lietuviams ir rusams, bet lietuviams ir vokiečiams. Ar galima tokią galvojimo menkystę atleisti viešosios nuomonės dirigotojams? Čia tai jau yra kitas klausimas.

Vis dėlto ne visi lenkai tokiu būdu vertino naujalietuvių judėjimą. Tie, kurie jį matė iš arti, taip pat klydo dėl jo pobūdžio, bet jie aiškino visiškai skirtingai. Jie įžiūrėjo jame grynai socialistinį judėjimą, kuris buvo didžiai pavojingas nustatytai tvarkai. Neretai atsitikdavo, kad jie įskųsdavo rusų policijai kai kuriuos lietuvių patriotus, kurių propaganda jiems atrodė perdaug „raudona“.

Bet kovos laukas, kur galėjo reikštis priešingumai tarp lietuvių ir lenkų, buvo labai siauras, nes abu priešininkai prie savo šalies turėjo rusų žandarą, kuris sekė jų mažiausius judėsius. Katalikų bažnyčia buvo vieta, kur rusų kalba negalėjo įsiveržti dėka atkakliam popiežių priešinimuisi. Todėl čia taip pat buvo vienintelė sritis, kur prispaustos tautos galėjo pasireikšti ir kiekviena jų pretendavo, kad vien tik jos kalba turėjo būti vartojama ten,

kur katalikų bažnyčia leido vietinės kalbos vartojimą. Lietuviams buvo priskiriamas agresorių vaidmuo; čia tai yra ginklas, kuris visuomet naudojamas prieš tas tautas, kurios atgimsta naujam gyvenimui. Lenkai tvirtai laikėsi argumento, kad jų kalba buvo vienintelė „katalikiška", tuo tarpu lietuvių kalba buvo „pagoniška". Lenkų kalba visuomet buvo vartojama Lietuvos bažnyčiose, ją pakeičiant lietuvių kalba, būtų padarytas didelis žingsnis į ortodoksijos įvedimą pagal rusų valdžios pageidavimus, nes „lenkas" ir „katalikas" yra tas pats. Lietuviai atsikirsdavo, kad Dievas supranta visas kalbas ir kad lenkų dvasiškija, įvesdama su krikščionybe ir lenkų kalbos vartojimą, lietuvių tautai padarė didelę žalą, kurią reikia atitaisyti, o ne leisti tęstis, ištraukiant iš to dar argumentą dėl lenkų kalbos pastovumo. Šiame konflikte lietuvių vardu kalbėjo jauni kunigai, išėję iš liaudies ir remiami didelių tautos masių, tuo tarpu lenkiškumą palaikė aukštoji dvasiškija, jos viršūnėj Lietuvos vyskupai. Smulkus tų kovų atpasakojimas būtų labai nuobodus. Norint jas suprati reikia būti pačiam tai išgyvenusiam. Mes trumpai konstatuosime pusės šimtmečio nuolatinių kovų rezultatus. Lietuvių atgimimo išvakarėse visos trys lietuvių vyskupijos, Vilniaus, Kauno ir Seinų buvo sulenkintos nuo viršaus ligi apačios. Dabartiniu metu dvi diocezijos, Kauno ir Seinų, yra atgautos ir trečioji didžia dalimi yra atstatyta jos tautiniame charakteryj. Po tokių rezultatų nebegalima abejoti galutine ir totaline lietuvių kalbos pergale.

Už bažnyčios ribų nesutaikomi ginčai tarp lietuvių ir lenkų turėjo pasireikšti ir socialiniuose santykiuose, taip pat ir čia priežastis buvo kalbos klausimas. Bet šiuo atveju buvo visai kitas dalykas. Reikėjo lietuvių kalbos vartojimą grąžinti į visuomenę. Aš sakau „grąžinti", nes dar XVII š. lietuvių aristokratija kalbėjo daug geriau lietuviškai negu lenkiškai. XVI š. rimtai mėginta plačiai išplėsti lietuvių raštiją. Štai kaip Kulva, kuris ėjo mokslus Louvaino universitete reformacijos pradžioj ir tapo protestantu, išverčia lietuvių kalbon Psalmes. Vėliau iškilus lietuvis valstybės vyras, kunigaikštis Giedraitis, tai tas pats, kuris buvo pasiųstas į Paryžių grąžinti Henri de Valois (vėliau Prancūzijos Henri III) po jo pabėgimo, sudarė plačią programą lietuvių raštijai plėsti. Deja, neatsirado nei vieno, kuris tęstų jo darbą. Tai tik jam mes

esame dėkingi už gryniausius lietuvių kalbos paminklus.

Antrosios XIX š. pusės aristokratija nieko apie tai nežinojo. Ji tačiau nebuvo priešinga lietuvių kalbai. Santykiuose su baudžiauninkais ponai beveik visuomet vartodavo šią kalbą. Bet nuo lietuvių atgimimo aušros klausimas įgijo visai skirtingą formą. Pirmosios lietuvių patriotų pastangos buvo pašvęstos kalbos nustatymui ir literatūros sukūrimui. Nuo šio laiko neužteko vien tik kalbėti vietos tarme, kuri išmokstama be bet kokių pastangų; reikėjo studijuoti lietuvių kalbą. Tuomet, nauja lietuvių literatūra dar neturėjo šedevrų, kurie galėtų atlyginti sunkios kalbos studijas. Kita vertus, nėra lengva studijuoti kalbą ir ypač literatūrą be knygų pagalbos, — gi nuo 1864 m. buvo uždrausta spausdinti lietuviškas knygas Rusijoj ir net jas įvežti iš užsienio. Visos lietuviškos knygos buvo konfiskuojamos, jų laikytojas buvo baudžiamas, dažnai net kalėjimu.

Prisimenant, kad bažnyčia skelbėsi priešinga lietuvių kalbos vartojimui, kad rusų valdžia nesikišdama į tą jausmingą reikalą davė jam laisvą eigą praktikoje; be to, atsižvelgiant į tai, kad naujalietuviai užuot garbinę lietuvių - lenkų praeitį, skelbė „subversyvines“ nuomones, tai lengva suprasti, kad lenkų nusistatymas galėjo būti tiktai priešingas.

Kad lietuviai reikalavo bažnyčiose pamokslų ta kalba, kuri jiems buvo suprantama, blogiausiu atveju galima buvo pateisinti: jų nežinojimas teikė jiems atleidimą. Bet, kad asmuo išėjęs mokslus universitete, norėtų vartoti lietuvių kalbą išmokslintų žmonių draugijoj, tai buvo tikra revoliucija. O, be to, kokią gi nepagarbią šneką vartodavo tie keistuoliai. Jie niekuomet nekalbėdavo apie Tėvynę, bet visuomet iš jų lūpų ėjo „liaudis“ ir pretendavo, kad ta liaudis turi teisę į švietimą, savo gyvenimo pagerinimą ir t. t. Galutinai tariant, tai buvo „socialistai“. Šitokiu būdu dvi tos pačios tautos generacijos nebesuprato viena kitos ir tapo priešais.

Štai koks buvo pačioj Lietuvoj, jų tėvynėj, lietuvių patyrimas su lenkais. Tas sentimentas, kurį jie puoselėjo Lietuvos lenkų atžvilgiu, greitai išsiplėtė visai Lenkijai, kuri, savaime suprantama, turėjo apimti interesus ir savo naujų sūnų iš Lietuvos, tų kilmingųjų, kurie atsisakė, mes tikime, laikinai, lietuviškos tautybės. Ka-

ralystės lenkai iš Galicijos ir Poznanės privertė lietuvius apleisti buvusią bendrą programą. Be to, lenkai skaitė, kad atimama jų kultūrinei ir ekonominei ekspansijai viena provincija. Taip išsiskyrimas tarp lietuvių ir lenkų įvyko visose srityse. Kas labiausia jaudino lenkus, tai netekimas to, ką jie laikė rytine pakopa, ne tik vien civilizacijos požiūriu. Lietuvių judėjimas pasirodė labai nepagarbus lenkų kultūrai, kuria lenkai taip didžiavosi. Jo neapykanta neapėmė Lenkijos literatūrinės ir meninės kūrybos; ji koncentravosi į pretenduojamą Lenkijos civilizacinę misiją rytuose. Į karštas lenkų skleidžiamas panegyrikas jų kultūrai, kurią galima įgyti tiktai priimant jų kalbą. Lietuviai, neneigdami lenkų kultūros nuopelnų, visuomet prieš pastatydavo argumentą, kuris labai nepatikdavo lenkams. Jų samprotavimas buvo maždaug toks: jei lietuviams reikėtų priimti kitą kalbą, kad tapti civilizuotiems, tai kodėl gi būtinai turi būti lenkų kalba? Šiuo atveju net rusų kalba, kuri buvo privaloma, atidarytų platesnį lauką, nes literatūra, menas ir ypač grynieji mokslai yra pasiekę aukštesnio išsivystymo laipsnio Rusijoj negu Lenkijoj. Bet daugiausia naudos suteiktų anglų kalba, labiausia išplitusi pasaulio kalbų ir kuri praktišku požiūriu labai įtakinga. Mūsų išvedžiojimas pasirodys dar tikresnis, prisiminus, kad didžiuma lietuvių emigracijos, o ji yra labai gausi, vyksta į Jungtines Amerikos Valstybes, kur anglų kalbos mokėjimas yra naudingesnis už lenkų kalbą. Visi emigrantai labai greit išmoksta angliškai, taigi ši kalba yra labiau išplitusi tarp lietuvių, negu lenkų kalba. Kai dėl meninės anglų kalbos vertės, tai ji tikriausia nėra žemesnė už kitų vakarų kalbų vertę.

Ligi pirmos rusų revoliucijos 1905 m. lietuvių - lenkų ginčas nepasireiškė išoriniai krintančiu į akį. Galutinis skilimas pasidarė visiems matomas tiktai tada, kai rusų revoliucija leido pasireikšti tautinei valiai. Lenkai reikalavo autonomijos Lenkijai. Lietuviai sušaukė seimą Vilniuj, Didįjį seimą, susidėjusį iš daugiau kaip 2000 atstovų visų Lietuvos partijų. Šis seimas prašė rusų valdžios autonomijos Lietuvai. Savo rezoliucijoj priėmė visą politinę programą, nubrėždamas santykius tarp imperinės valdžios ir Lietuvos valdžios, taip pat bendrą ir vietos įstatymų leidimą. Kas lietuvių - lenkų santykių atžvilgiu buvo ypač simptomatiška, kad niekas negalvojo prašyti autonominės Lietuvos - Lenkijos atsta-

tymo, bet tik etnografinės Lietuvos autonomijos su ekonominiais ir geografiniais pakeitimais. Nebuvo numatoma bet kokios rūšies bendrija su autonomine Lenkija. Šio rašinio pradžioj aš minėjau, kad 1863 m. sukilėliai skelbė lietuvių - lenkų valstybės atstatymą savo vienu ir vieninteliu tikslu. Pusšimtį metų vėliau, štai, niekas apie tai nebegalvojo. Kai aš sakau niekas, aš suprantu, kad nei vienas iš tų, kurie dalyvavo socialiniame ir politiniame judėjime. Tikriausia, buvo tam tikras skaičius svajotojų, kurie laukė, kad atstatyta Lenkija ir sujungta su Lietuva jiems iškris iš dangaus. Bet pareikšti savo troškimus rusų valdžiai jiems neužteko drasos. Tuo būdu, tiktai lietuviams teko regėti rusų smogiamuosius dalinius („karatelnyje otriady") bombarduojant ir deginant jų kaimus ir metant į kalėjimą aktyviausius Lietuvos sūnus.

Tais pačiais sumetimais, kaip ir lenkai, lietuviai neprašė tada iš rusų nepriklausomybės ir pasitenkino tiktai autonomija. Smūgis lenkams buvo perdaug sunkus, kad jie nepajustų pavojaus, kuris grėsė jų senai svajonei apie Lietuvą prijungtą prie Lenkijos. Taip jie padvigubino smūgius toj kovoj prieš lietuvių judėjimą, kurį jie paniekinančiai vadindavo litvomanijos vardu. Štai kodėl dešimts metų, kurie praėjo nuo pirmos rusų revoliucijos iki pasauliniam karui, buvo pilni triukšmo ir nesuskaitomų lietuvių su lenkais ginčų, lenkams tampant vis daugiau ir daugiau karingesniems. Kai revoliucijos išvakarėse lietuvių spaudą draudžiamieji įstatymai buvo panaikinti ir kai revoliucija, galų gale, turėjo, nežiūrint po ją sekusios reakcijos, leisti lietuviams šiek tiek laisvės socialiniame veikime, lietuviai tarp 1905 m. ir 1914 m. išplėtė netikėtiną veiklą viešojo švietimo ir ekonominės organizacijos srityj. Taip pasaulinis karas rado juos visai pasiruošusius atlikti savo paskirtį, kurios įgyvendinimas dabar pasidarė galimas.

III.

Jei pasaulinis karas Lenkijai skelbė naujos tautinės egzistencijos aušrą, nepriklausomai nuo konfliktų rezultato, tai Lietuvai jis atrodo rezervavo tiktai kančias, nes mūsų krašto ateitis rodėsi gana neaiškioj šviesoj. Vokietijos laimėjimas būtų atnešęs gryną ir paprastą aneksiją. Nelabai svarbu kokioj formoj aneksija būtų

įvykdyta. Greičiausia Lietuva būtų buvusi prijungta prie Prūsijos. Gal mažiausiai pragaištinga Lietuvai būtų jos įsteigimas imperijos kraštu (Reichland) Elzaso - Lotaringijos pavyzdžiu, išskyrus teisę siųsti savo atstovus į imperijos parlamentą. Bet net ir šiuo atveju priverstinis kolonizavimas ir germanizavimas būtų buvęs vykdomas.

Rusijos laimėjimas nenumatė juo labiau nieko gero. Neginčijamai jis nešė lietuviams tautinę vienybę, taip kaip ir lenkams. Bet jis taip pat grėsė sustiprinimu rusifikacijos režimo, nuo kurio lietuviai turėjo tiek daug nukentėti. Nereikia užmiršti, kad Lietuvos kolonizavimas rusais buvo pradėtas jau prieš pusšimtį metų ir kad jis niekuomet nebuvo grieščiau vedamas kaip karo išvakarėse.

Bet nuo karo veiksmų pradžios lietuvius baugino vienas net baisesnis eventualumas, tai Lietuvos padalinimas tarp Vokietijos ir Rusijos, kurio buvo išvengta tiktai dėka nepasisekusioms vokiečių - rusų deryboms dėl separatinės taikos.

Visa tai lietė daugiau ar mažiau galimą ateitį. Visas mūsų kraštas tapo kovos lauku, taigi žiauri realybė tuoj pat privertė lietuvius sutelkti visą savo dėmesį. Reikėjo padėti nukentėjusiems nuo karo, kurių skaičius, vokiečiams veržiantis į Lietuvą, nuolat didėjo.

Ir šioje labdarybės veikloje lietuviai dar kartą susiduria su įprastu lenkų piktnaudiškumu. Įsteigti draugiją bet kokiam tikslui reikėjo gauti rusų valdžios leidimą. Gi lenkai stengėsi išgauti, kad rūpinimasis globa nukentėjusių nuo karo būtų pavestas lenkų komitetui. Jų noras, pirmu žvilgsniu, galėtų atrodyti labai pagirtinas. Kiek čia pasiaukojimo teikiant pagalbą žmonėms, kurie net nėra tos pačios tautos. Bet tai yra tiktai apgaulingas išorinis vaizdas, nes tas altruizmas būtų lenkams atnešęs dešimtis milionų rublių, kuriuos rusų valdžia išleido šelpti lietuvius pabėgėlius.

Lietuva galutinai buvo okupuota vokiečių armijos. Lietuvių - lenkų ginčas Rusijoj neteko savo svarbos. Priešingai, vokiečių okupacijos metu, ginčas turėjo tapti ypatingai aktualiu kitokiu požiūriu.

Vokietija, okupuodama Lietuvą, neturėjo bet kokios programos. Jos kancleris Bethmann - Hollweg yra pareiškęs Reichstage,

kad Reicho valdžia, įstodama į karą, visai negalvojo apie tautinius klausimus. Bet, tuoj pat ji buvo priversta užsiimti bent jau lenkų klausimu. Didžiojo kunigaikščio Nikalojaus proklamacijos lenkams tikslas buvo ne tiktai laimėti lenkų simpatijas Rusijos imperijoj, bet, taip pat pažadinti glūdinčius tautinius jausmus lenkuose Prūsijoj ir Galicijoj. Tai buvo įspėjimas vokiečių valdžiai ruoštis tam smūgiui, kuris sekė iš rusų generalisimo proklamacijos. Vien tiktai šis reikalas jau vertė vokiečius elgtis labai atsargiai su lenkais visuose santykiuose. Nežiūrint šitokios padėties lenkų nusistatymas Lietuvos atžvilgiu buvo kitoks. Vokietijai pralaimėjus lenkai stengėsi įtikinti alijantų kraštų viešąją nuomonę, kad Lietuva buvo Vokietijos išpuoselėtas vaikas, kai jie tuo tarpu kentėjo persekiojimus iš vokiečių pusės. Kaip gi buvo ištikrųjų? Yra aišku, kad vokiečių nusistatymas ir lietuvių atžvilgiu ir santykiuose su lenkais nebuvo paprastas, kad jis svyravo, dėl ko būdavo žymių pasikeitimų.

Pirmiausia, kai vokiečiai atėjo į Lietuvą, jie beveik nieko nežinojo apie kraštą. Jie manė, kad gyventojai buvo rusai arba lenkai. Vyriausias štabas buvo paruošęs okupacinei armijai daugybę mažų žodynų rusų ir lenkų kalbomis, bet nė vieno lietuvių kalba. Organizuodami okupacinę administraciją, jie skyrė Poznanės lenkus į įvairias įstaigas, kur buvo būtina susikalbėti su gyventojais. Savaime suprantama, kad tie lenkai pareigūnai kaip tik galėdami palaikė lenkų pusę. Be abejo, jie neturėjo bet kokios įtakos politinės krypties nustatyme, bet smulkmenose jie buvo labai naudingi.

Lenkams palanki vokiečių politika buvo parodyta rytojaus dieną jiems įžengus į Vilnių Lietuvos sostinę (1915 m. rugsėjo mėn. 18 d.). Jie ten iškabino proklamaciją „Vilniaus gyventojams", kur buvo rašoma: „Vilnius, Lenkijos karalystės perlas. . .Dievas saugo Lenkiją" (Dumoriez), „la question polonaise vue d'Allemagne", Paris, 1919, p. 231). Sekančią dieną proklamacija buvo nuimta lietuviams griežtai užprotestavus.

Vokiečiai praregėjo. Pradėta pastebėti, kad Lietuva 1914 nebuvo Lietuva 1863 metų, kad ji nebenorėjo Lenkijos. Jiems tai buvo maloni staigmena, nes tai darė jų padėtį okupuotame krašte daug lengvesnę. Jie pradėjo rimčiau studijuoti lietuvių klausimą.

Ko norėjo tie lietuviai, nepatenkinti tuo faktu, kad okupaciniai organai viešai Vilnių vadino Lenkijos karalystės perlu? Iš tos ir kitų panašios rūšies manifestacijų nesunku buvo prieiti išvados, kad lietuviai siekė nepriklausomybės, atskiros nuo Lenkijos ir be kokių nors ryšių su kitomis valstybėmis.

Nuo tos dienos vokiečiai labai gerai suprato, kad, kiekvieną kartą, kai lenkai reikalaus Vilniaus ir Lietuvos, bus galima jiems priešpastatyti lietuvius. Tai dar nereiškia, kad jų noras būtų buvęs neduoti eigos lenkų reikalavimams. Bet, kad tie kraštai, kurių lenkai gobšiai siekė, gali būti pripažinti lietuviams, turėjo daryti lenkus sukalbamesniais galutiniame to klausimo tvarkyme. Kaip jau minėta, valdančiųjų vokiečių padėtis, dėl to, palengvėjo. Atmesdami kokį nors dalyką lenkams, jie galėjo nurodyti lietuvių priešingumą ir, priešingai, atmesdami lietuvių reikalavimus, galėjo remtis baime, kad lenkai drums tvarką.

Vokiečiai Lietuvos okupacijos metu pasirodė daug palankesni lenkams, negu lietuviams. Aš jau minėjau jų atsišaukimą Vilniaus gyventojams. Norint visoj apimty matuoti jų nusistatymo skirtumą lietuvių atžvilgiu, užtenka paminėti, kad jie įmetė į kalėjimą daug aukštų asmenų pasireiškusių lietuvių judėjime, kaip Smetoną, respublikos prezidentą, Klimą, valstybės pasekretorių užsienių reikalams. Vienintelis jų nusikaltimas, kad jie buvo lietuviai. Lietuvių rateliuose kartais tie lietuvių suėmimai buvo priskiriami lenkų kiršinimams.

Užtenka tik paprasto sugretinimo lietuvių suėmimų ir vokiečių atsišaukimo Vilniaus gyventojams, kad surastume skirtumą Vokietijos nusistatyme lenkų ir lietuvių atžvilgiu. Jei kas nors vokiečių buvo favorizuojamas Lietuvoj, tai buvo lenkai. Kai aš vartoju žodį „favorizuojamas", aš tuo nenoriu sakyti, kad lenkai turėjo privilegijų. Okupacinis režimas jiems taip pat buvo sunkus. Bet faktas, kurį aš laikau, yra tas, kad lenkų padėtis vokiečių okupacijos buvo ne tiek bloga kaip lietuvių.

Pirmenybės teikimas, kuris iš vokiečių pusės buvo užtikrintas lenkams Lietuvoj, tęsėsi iki 1917 m. Daugiau kaip vienerius metus nuo Lenkijos ir Lietuvos okupavimo, vokiečių politika rodėsi užsiėmusi ruošimu sprendimo lenkų klausimo. Sprendimas buvo numatytas dviem atvejam. Jei bandymai,kuriuos imperijos

valdžia darė taikos sudarymui, pavyktų, tai lenkų klausimas būtų sprendžiamas taikos konferencijoj ir, šiuo atveju, pakaktų, kad sprendimas atitiktų vokiečių interesus. Bet jei taika neįvyktų, tai buvo visa numatyta iš lenkų klausimo daryti karinių pastiprinimų šaltinį kovai su alijantais. Po vienerių metų pasiruošimo Lenkijos nepriklausomybė buvo paskelbta abiejų imperatorių (1916 m. lapkričio mėn. 5 d.).

Nuo Lenkijos ir Lietuvos okupavimo vesta politika nedavė laukiamų rezultatų. Taika, taip pat, nesiskubino ateiti. Tačiau 1917 m. pavasaris atnešė vieną įvykį, kuris buvo lemiamas vokiečių tautybių politikai, — rusų revoliuciją. Rytojaus dieną po pergalės revoliucija pasisakė už taiką, kuri turėjo būti tuoj pat, be aneksijų ir kontribucijų, remiantis tautų teise pačioms apsispręsti. Norėdama taikos, Vokietija ruošia saviškus jos principus, vildamasi juos apeiti.

Gi priėmus rusų revoliucijos principus, Berlyno valdžia daugiau nebegalėjo viešai vykdyti aneksijų. Reikėjo sudaryti laisvas valstybes, kurios būtų visiškai priklausomos nuo Vokietijos.

Kita vertus, visiškas rusų armijos pakrikimas labai pagerino karinę Vokietijos padėtį. Dėl šio fakto lenkai pasidarė mažiau reikalingi. Be to, nepasisekė sukurti lenkų armiją. Tuo būdu lenkų klausimas nustojo viso savo aktualumo ir liko ateities problema. Mes nežinome lenkams padarytų pažadų apimties, ypač kiek tai liečia būsimas nepriklausomos Lenkijos ribas. Bet labai galimas dalykas, kad bent dalis Lietuvos buvo jiems žadėta.

Nuo 1917 m. vokiečių politikai pradėjo daugiau domėtis lietuvių klausimu. Nesvetima jau ir nepriklausomos Lietuvos idėja, bet dar daugiau supančiotos negu Lenkija. Grafas Dumoriez savo knygoj „La Question Polonaise vue d'Allemagne" visą puslapį pašvenčia vienam slaptam memorandumui, įteiktam Vilhelmui II barono von der Roppo, memorandumui, kuris *buvo paimtas net nuo imperatoriaus stalo*... Šiame dokumente, kurio data yra 1917 m. liepos mėn. 10 d., ir kituose ankstyvesniuose yra išdėstyta lenkų pavojus Vokietijai ir būtinas reikalas palaikyti lietuvių pusę prieš lenkus. Aš paimu iš Dumoriez vieną memorandumo pastraipą, dėl kurios labai lenkams palankus autorius pyko ant lietuvių. Štai ji: „Išskirdamas labai netolimą lenkų pavojų,

aš vieną memorandumą pasiunčiau valstybės sekretoriui užsienių reikalų ministerijoj, kur aš jo prašau pasirūpinti *sudaryti kiek galima greičiau lietuvių tautinę tarybą, kuri turėtų paskelbti urbi et orbi lietuvių priešrusišką ir priešlenkišką nusistatymą.* Valstybės sekretorius gyvai parėmė šį projektą ir po trumpo laiko sužinojau, kad ir vyriausias štabas jį priėmė. *Aš išvykau į rytines pakopas paimti į savo rankas tautinės tarybos sudarymą ir vadovauti lietuvių politikos vedimui* (p. 43).

Ši pastraipa yra nepaprastai įdomi daugeliu atžvilgių. Pirmas pagrindinis faktas, kurį galima išvesti, yra tas, kad vokiečių politika iki tos datos buvo aiškiai prolenkiška ir priešinga lietuviams. Jos keitimo reikalu ir baronas von der Ropp kreipė jų dėesį. Jis konstatuoja savo programa laimėjęs užsienių reikalų ministeriją ir vyriausį generalinį štabą. Iš tiesų baronas turi labai gerą nuomonę pats apie save, priskirdamas vokiečių politikos pakeitimą savo asmeninei įtakai.

Aš jau anksčiau nurodžiau tris veiksnius, kurie iššaukė tą pakeitimą: negalėjimas pasiekt taikos, rusų revoliucija ir nepasisekimas vokiečių politikos lenkų atžvilgiu, kiek liečia praktiškus rezultatus. Kaslink jų nusistatymo lietuvių atžvilgiu, tai jie turėjo jį keisti dėl specialių priežasčių. 1917 m. kovo mėn. pabaigoj Petrapily įvyko lietuvių konferencija, kuri priėmė rezoliuciją, reikalaujančią atstatyti nepriklausomą Lietuvą. Nežiūrint okupacinio režimo suvaržymų, šis už nepriklausomybę judėjimas buvo taip pat puoselėjimas ir okupuotoj Lietuvoj. Rusų užsienių reikalų ministerijos slapti dokumentai, paskelbti bolševikų „Pravdoj", aprašo Lietuvą tuo laiku esant sukilimo išvakarėse.

Berlynas suprato tą padėtį ir pakeitė politiką. Reikėjo sutikti su nepriklausomos Lietuvos kūrimu. Bet valdantieji vokiečiai pirmiausia norėjo užsitikrinti, kad ji tikrai būtų surišta su Vokietija. Dabar vokiečiams nebereikėjo palaikyti lenkų. 1917 m. gale imperijos kancleris grafas Hertling Reichstage paskelbė, kad Lietuva sudarys autonominę valstybę su sostine Vilniuje. Bet tatai dar nereiškė, kad jie būtų atsitraukę nuo lenkų Lietuvoj. Priešingai lenkiškas užsispyrimas puikiausiai tarnavo jų interesams. Okupaciniai organai Lietuvoj net paskatindavo lenkus jų priešlietuviškoms manifestacijoms. Šiuo metodu vokiečiai tikėjosi iš-

plėšti iš lietuvių daugiau nuolaidų. Reikėjo parodyti lietuviams, kad be vokiečių paramos jie niekuomet negalės sėkmingai priešintis lenkams. Oficialus Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas (1918 m. kovo mėn. 23 d.) neatnešė bet kokio pakitimo vokiečių elgsenoj, tiek lietuvių, tiek lenkų atžvilgiais. Kaip tik dar 1918 m. bėgy vokiečių okupaciniai organai ne tiktai leido, bet taip pat ir paskatino vieną lenkų priešlietuvišką demonstraciją Vilniaus gatvėse.

Daugelis lietuvių gerai suprato, kad lietuvių - lenkų ginčas naudingas tiktai vokiečiams ir stengėsi susitarti su lenkais. Buvo taip pat ir lenkų, kurie tai labai gerai suprato. Taigi, iš vienos ir kitos pusės buvo mėginimų išlyginti tas kliūtis, kurios skyrė abi tautas. Lietuvių Tarybos derybos su Varšuvos valdžia privedė prie slapto susitarimo, nukreipto prieš vokiečių agresiją (1918 m. vasarą). Taryba, kuri tuomet neturėjo bet kokios realios valdžios, įsipareigojo būsimosios Lietuvos vyriausybės vardu pripažinti ir gerbti lenkų tautinės mažumos teises Lietuvoj. Lenkų valdžia atsisakė nuo Vilniaus ir pasižadėjo sustabdyti lenkų priešlietuvišką propagandą Lietuvoj. Kelioms savaitėms vėliau, Varšuvos valdžia, per tuos pačius asmenis, kurie pasirašė lietuvių - lenkų susitarimą, derėjosi su Wilhelmstrasse tikslu gauti Vilnių ir keletą apskričių, kaipo atlyginimą už galimą lenkų atsisakymą nuo reikalavimų austrų - lenkų srityje.

Admirolas Hinze, užsienių reikalų ministras, lenkų sąlygas perdavė generolui Ludendorffui. Vokiečių diktatoriaus atsakymas dėl Vilniaus yra labai įdomus. Jis, 1918 m. rugsėjo mėn. 19 d., rašo: „Be abejonės, imperijos kancleris yra tikrai pažadėjęs Vilnių lietuviams savo atsakyme į Valstybės Tarybos 1917 m. gruodžio mėn. 2 d. deklaraciją. Šiame atsakyme Lietuva buvo pripažinta atskira ir nepriklausoma valstybė „pagrindu pareiškimų, kurie buvo padaryti", vadinas, su Vilnium kaip sostine. Bet jeigu mes imame žiūrėti į šios Valstybės Tarybos palinkimus, tai mes matome, kad galėtume nusikratyti to pažado *konflikto* būdu... Reikėtų tada numatyti sukilimas Lietuvoj. Bet yra tikslinga panaudoti tuoj pat *karines priemones*, pirmiau negu naujoji politinė orientacija bus gyventojams žinoma" (Dumoriez), „La Question Polonaise", p. 94 - 95).

Derybos pasibaigė be kokio nors susitarimo, nes buvo arti vokiečių žlugimas.

Įdomu pastebėti, kad Lietuvos okupacija prasidėjo pažadu priskirti Vilnių Lenkijai, ir kad, okupacijos pabaigoje tas pats pažadas buvo vėl pakartotas.

Įvyko paliaubos. Lapkričio mėn. 11 d., paliaubų pasirašymo dieną, buvo sudaryta pirmoji Lietuvos vyriausybė. Žydai ir gudai jungėsi prie Lietuvos sudarant vyriausybę ir administracinį aparatą. Tiktai vieni lenkai laikėsi nuošaliai ir buvo priešingi viskam, kas turėjo lietuvišką pobūdį. Užuot bendradarbiavę su lietuviais ir kitomis tautybėmis visų gerovei, jie labiau mėgo santykiauti su vokiečių komisaru Zimmerle. Lietuvių vyriausybė daugelį kartų protestavo prieš vokiečių generalinio komisaro veikimo būdą ryšium su jo derybomis su lenkais, bet protestai buvo bevaisiai.

Lenkai greitai pastebėjo, kad okupaciniai organai bus patenkinti jei jie veiks prieš lietuvius. Dviem ar trim savaitėms praslinkus nuo lietuvių vyriausybės sudarymo susiorganizavo lenkų komitetas Vilniuj, kuris mėgino save pasistatyti kaipo krašto valdžia. Vokiečių valdžios agentai net nesirūpino slėpti tos paramos, kurią jie duodavo lenkams. Kai bolševikų invazija darėsi vis tikresnė, reikėjo paskubomis kurti armiją. Lietuvos vyriausybei prašant duoti jai ginklų ir amunicijos gynimuisi nuo bolševikų invazijos, vokiečių valdžios agentai atsakydavo, kad jei jie sutiks jų duoti lietuviams, tai reikės duoti ir lenkams. Dėka vokiečių palaikymo ir pinigų kuriuos gaudavo iš Varšuvos lenkai Vilniuje sudarė karinę jėgą.

Bolševikų pavojus diena iš dienos didėjo. Net ir paskutinę valandą lenkai atsisakė dirbti kartu su lietuvių vyriausybe bendrai gynybai. Taip didelė Lietuvos dalis buvo užimta raudonosios armijos. Lietuvių tauta pasiryžo sunkiam uždaviniui išlaisvinti savo kraštą, nors ji neturėjo nei ginklų, nei amunicijos, nei bet kokios karinės organizacijos. Lenkai darė visa, ką galėjo, kad sukliudyti tą laisvinimo darbą. Lietuviai galėjo gauti veiksmingą pagalbą tiktai iš alijantų. Lenkai visaip stengėsi diskredituoti lietuvių vyriausybę aliantų valstybių akyse, kaltino ją esant vokiečių išradimu. Jų manevras dalinai pavyko. Teisybė visuomet išeina aik-

štėn, bet kartais pavėlintas teisybės paaiškėjimas, padaro sunki žalą nukentėjusiam. Toks iš tikrųjų buvo Lietuvos atvejis. Lie tuviai daug brangaus laiko pražudė, norėdami išsklaidyti lenk melagystes, bent jau tuose kraštuose, kurie jų ateičiai buvo svar biausi.

Pavėluojant lietuvių armijos organizavimą keliais mėnesiais lenkai galėjo užimti Vilnių ir didelę Lietuvos dalį, norėdami bū ti „beati possidentes" sienų klausimo tvarkymo metu. Tai perei tais metais per Velykų šventes lenkai ir įėjo į Vilnių. Tuojau Auk ščiausia Taryba pasiuntė lietuvių ir lenkų vyriausybėms įspėjim vengti ginkluotų konfliktų. Lenkų agresija greitai parodė, ka tos rekomendacijos neužteko. Todėl birželio mėnesy Aukščiau sia Taryba pravedė demarkacijos liniją tarp lietuvių ir lenkų ar mijų. Kadangi lenkai šią liniją sulaužė, tai Aukščiausia Taryba pa sijuto priversta nustatyti kitą liniją, palikdama lenkams nauja okupuotas šalis. Tos antrosios linijos nebuvo daugiau laikomas kaip ir pirmosios ir dabartiniu metu lenkai okupuoja vietove už demarkacijos linijos.

Tie peržengimai neiššaukė kokio nors spaudimo iš aliant pusės, tačiau lenkai turėjo pripažinti, kad jie tiktai dalinai patar navo jų planui okupuoti visą Lietuvą. Tuomet lenkų valdžia su galvojo kitą būdą, kuris turėjo vesti prie to tikslo, nesukeldama tarptautinių sunkumų.

Buvo pradėta kurti slapta karinė lenkų organizacija genera linio štabo vadyboj (P. O. W.). Ši organizacija turėjo reprezen tuoti Lietuvos gyventojų valią. Generalinio štabo parinktu mo mentu ji turėjo sukilti ir nuversti lietuvių vyriausybę, kaip vokie čių okupacinio režimo liekaną.

Sąmokslas buvo susektas. Sukilimo išvakarėse kurstytojai bu vo suimti, planavimas nepavyko (1919 m. rugpiūčio mėn.). Ne žiūrint nelauktų nepasisekimų lenkai nenuvargsta. Kaip paskuti nę priemonę savo tikslams pasiekti, jie mėgina skleisti bolševiz mą Lietuvoj. Jei jiems tai pavyktų, turėtų priežastį okupuot Lietuvą.

Aš apsiriboju faktų konstatavimu. Susilaikau nuo lenkų ok pacinio režimo apibūdinimo, nes tai sudarytų ištisą knygą.

IV.

Bet kodėl gi lenkai taip užsispyrę siekia to nedėkingo tikslo „laisvinti Lietuvą"? Be abejo dėl valstybės sumetimų. Jie labai remiasi politine reikšme, kurią jie įgytų valdydami šį kraštą. Ta reikšmė iškyla iš politinės padėties, susidariusios subyrėjus Rusijai, dėl ko atsirado didelė tuštuma rytų Europoj. Tuo būdu buvo sugriauta pasiausvira ir neabejotinai Vokietijos naudai. Rusijos pasitraukimas nuo aliantų negali būti kompensuotas Austrijos išnykimu iš pasaulio žemėlapio. Slavų valstybės, kurios dalyvavo Dunojaus monarchijoj, gali tiktai užtverti kelią į Mažąją Aziją, bet jos negalėtų duoti pakankamą spaudimą Vokietijai konflikto su Vakarais atveju. Negalima pasitikėti Rusija dėl bolševizmo, kuri ieško susiartinimo su Vokietija. Pastaroji, trokšdama atsigriebti po karinio ir ekonominio pralaimėjimo, turėtų tiktai įsigalėti Rusijoj ar taikinga penetracija, ar formalia sandrauga. Kita vertus, maža Lenkija, įterpta tarp Vokietijos ir Rusijos, turėtų tik neužtikrintą egzistenciją.

Vienintelė priemonė prieš tais blogybes būtų stiprios Lenkijos sukūrimas. Tokia Lenkija, savaime aišku, niekuomet nesutars su Vokietija. Bet, kokio gi didumo ji turi būti, kad būtų be pavojaus ir galėtų atlikti tą vaidmenį. Lenkų partijos yra pasisakiusios už 1772 m. Lenkiją ir šiuo vardu, kaip mes esame iškėlę, jos suprasdavo ne tiktai Lenkiją tuo laiku, bet taip pat ir istorinę Lietuvą. Taigi jie reikalauja 756,084 kv. klm. teritorijos su maždaug 50 milionų gyventojų, iš kurių lenkų yra tiktai 20 1/2 milionų (žiūr. „La Pologne", p. 39 ir 118). Tuos skaičius mes paėmėme iš aukščiau cituoto veikalo. Ten lenkų skaičius yra perdaug perdėtas. Ne čia yra vieta diskutuoti, kiek lenkų yra Europoje. Mes apsiribosime nurodydami, kad „Slavų Enciklopedija", išleista Petrapilio Mokslų Akademijos, rado tiktai apie 18 milionų lenkų visame pasauly. Kadangi tai yra grynai mokslinis veikalas ir, be to, tas skaičius, kurį jis duoda, yra paremtas kruopščiomis studijomis, mes turime teisę teikti jam visas pirmenybes. Bet, nesvarbu. Leiskime, kad yra 20 su puse milionų lenkų buvusios Lietuvos - Lenkijos teritorijoje. Kaip gi jie galės valdyti tuos 29 milionus ne lenkų, kurie visi yra užsispyrę prieš jų viešpatavimą?

Užtenka tiktai pastatyti šį klausimą, kad įsitikintum tokių reikalavimų absurdiškumu. Todėl, kai kurie lenkai duodavo kuklesnį būsimos Lenkijos gyventojų skaičių. Paderewski, pavyzdžiui, prieš metus žurnalistams kalbėjo apie 35 milionus. Lenkų delegacijos organas „L'independance polonaise" kalbėjo tiktai apie 30 milionų. Dabar, ir įgyvendinus „kuklius" siekimus, nuo kurių visi atsimetė, Lenkijoj būtų pusė gyventojų ne lenkų. Tas kitas tautybes sudarytų lietuviai, gudai, ukrainiečiai, žydai ir vokiečiai, kurie visi jau daug metų yra aštriame konflikte su lenkais. Kadangi tos tautos rodys išcentrines jėgas,aišku, kad nebus galima leisti joms pačioms valdytis. Taigi, visur reikės organizuoti grynai lenkišką valdymą. Argi lenkai sugebės atlikti tą uždavinį? Praeity, mes jau matėme, jie pasirodė nesugebą sukurti geros administracijos. Argi jie išmoko meną valdyti kraštą būdami vokiečių ar rusų junge? Atsakyti šiam klausimui mes turime keletą pavyzdžių. Nuo pradžios Galicijoj administracija yra lenkiška. O kaip gi jie administruoja šią provinciją? „Iki šių paskutinių metų atsakymas nebuvo labai patenkinantis, nėra dar ir dabar, bet visa kaltė neatitenka lenkams. Galicijoj jie pirmiausia norėjo politiškai ir morališkai užtikrinti lenkiškumo triumfą, apleisdami truputį per daug kas žemėj, kaip geležinkelius, kelius, mokyklas, prekybą ir pramonę. Atrodo,kad „beati possidentes" padėtis yra išsėmusi jų energiją" (Vimard, „La Nation Polonaise au XXeme siecle", p. 45). Bet, jei Galicijos pavyzdys nėra padrasinantis, tai lenkų vartojami metodai dabartiniu metu jų nepriklausomo valstybinio gyvenimo pradžioj yra dar mažiau raminantys.

Jie savo nepriklausomybę pradėjo žydų pogromais, priešiškais veiksmais prieš čekus, ukrainiečius, vokiečius, agresijomis prieš lietuvius. Ir kaip gi jie elgiasi ten, kur jiems pavyksta įsikurti? Gardino gubernijoj, miesteliuose, kur lenkų legionieriai laikinai galėjo paimti valdžią, jie uždrausdavo rusų kalbos vartojimą. Toj pačioj gubernijoj lenkai pasigrobė vieną ortodoksų bažnyčią ir ją pavertė katalikų bažnyčia tuo pretekstu, kad prieš du šimtu metų katalikų bažnyčia stovėjo toj pačioj vietoj. Ortodoksų organizacijos atsiuntė į Vilnių specialią delegaciją išdėstytyti savo skundą lietuvių vyriausybei. O kaip skirtingai elgėsi lietuvių batalionai, stovėję Vitebske prieš du metus. Kai bolševikai

norėjo apiplėšti ortodoksų bažnyčias, lietuviai, dvasiškių ir gyventojų prašomi, įsikišo ir bolševikus išvijo.

Turint prieš akis mūsų ką tik pažymėtus faktus, būtų labai sunku abejoti, kad iš daugelio tautų sudaryta Lenkija netaptų vidaus kovų židiniu. Tautinė kova labai greitai išsigimtų į socialinę kovą, nes lenkai Lietuvoj, Baltgudijoj, Ukrainoj priklausytų valdančiųjų klasei. Jei prie to mes pridėsime socialinį stovį tikrojoj Lenkijoj, kur jis yra daug sunkesnis negu, pavyzdžiui, Lietuvoj, mes turėsime visus pagrindus tikėti, kad tokia valstybė subyrės netolimoj ateity. Lenkai, jei jų siekimai realizuotųsi, būtų priversti susidurti su visais tais pavojais. Norint laimėti reikia *disponuoti dideliais materialiniais ir moraliniais ištekliais.*

Kokie gi yra lenkų ištekliai? Pirmiausia materialiniai ištekliai. Rusai, evakuodami, ėmė viską, kad nieko neliktų priešui, vokiečiai po evakuacijos, norėjo atsikratyti nuo vieno konkurento, jei ne pavojingo, tai bent galinčio ateity kliudyti. Išvadoj, jie užbaigė rusų pradėtą griovimą.

Taigi, pramoninio gyvenimo atstatymas reikės organizuoti iš pagrindų. Tam reikalingi du dalykai: kapitalas ir žinojimas. O tų dviejų dalykų iš tikrųjų ir trūksta lenkams: jie nedalyvavo savo krašto pramoniniame judėjime nei kaip direktoriai, nei kaip akcininkai; iki paskutiniųjų laikų jie davė tiktai darbininkus ir tuos gana vidutinius. Priežastis yra ta, kad „lenkas per dažnai neturi tvarkingumo ir nuoseklumo savo idėjose, leidžiasi per lengvai vadovaujamas sentimentų, per menkai moka apskaičiuoti, kad sugebėtų įkurti kokią įmonę ar ją vesti. Iki dabar tie reikalai jam atrodė jo neverti“ (Vimard, op. cit. p. 35).

Jei lenkai mažai dalyvavo pramonėj ir prekyboj, tai kas gi buvo kūrėjai atitinkamo gerbūvio Kongreso Lenkijoj? „Pologne“ autoriai (p. 60 - 63) patys pripažįsta, kad tai buvo rusai ir svetimšaliai, kurie vyravo lenkų prekyboj ir pramonėj. Žodžiu „svetimšaliai“ yra vadinami vokiečiai. Dabar gi, aišku, rusai ir vokiečiai bus išstumti iš ekonominio krašto gyvenimo.

Nėra abejonės, kad, norint atgaivinti ekonominį gyvenimą Lenkijoj, bus susidurta su didesniais sunkumais, negu bet kur kitur. Taip pat, nėra abejonės, kad, jei šiai naujai valstybei būtų priskirtos provincijos su išcentrinėmis tendencijomis, kaip Lietu-

va ir Baltgudija, tas tiktai padidintų to plano sunkumus, gal b net padarytų jį neįmanomą: lietuviai ir baltgudžiai visai ten n dalyvautų dėl jų tendencijų ir lenkų valdžia būtų priversta n grynai ekonominės srities reikalams siųsti lenkus į visus aneksu tus kraštus, nutraukdama tuo būdu reikalingus darbininkus ti rajai Lenkijai. Kita vertus, lenkai tarnautojai nepajėgtų pat vieni suorganizuoti tų provincijų gyvenimą, net būdami n paprastai gabūs.

Bet faktas yra, kad Lenkija neturi pakankamai išlavintų žm nių, kad galėtų sudaryti administracinį aparatą.

Koks rezultatas būtų prijungus prie Lenkijos ne lenkišk provincijas? Bloga administracija, ekonominio ir intelektualin gyvenimo stagnacija, *skurdas visur ir priešingumas tarp lenki* kų ir kitų tautų elementų.

Kitais žodžiais, taip sudaryta Lenkija būtų tiktai buvusi absoliutinės Rusijos nauja laida ir dar blogesnė. Jei absoliuči norima, kad Lietuva nuolat būtų pavergta, tai daug geriau, ka *ji grįžtų į buvusį jungą, kuris turi nors tą privalumą, kad y* žinomas.

Kai dėl pačios Lietuvos, tai ji yra tvirtai nusistačiusi atkovo savo laisvę bet kuria kaina.

Iš prancūzų kalbos vertė Feliksas Macku

Professeur A. Voldemar, Ministre Des Affaires Etrangeres De Lithuan Lithuanie Et Pologne, Berlin, Elsnerdruck, 1920. psl. 38.

RUSŲ — LENKŲ — LIETUVIŲ SANTYKIAI

Profesorius A. Voldemaras

Lenkijos Pasiuntinybė
Grosvenor Square W. 1
Nr. 4608

Londonas, 1920 m. rugsėjo mėn. 6 d.

Pone Generalini Sekretoriau,

Mano vyriausybės pavestas turiu garbę perduoti Jūsų Ekscelencijai sekančią telegramą, mano gautą šio mėn. 5d.:

„Varšuva, 1920 m. rugsėjo mėn. 5d.

„Sir Eric Drummond,
Tautų Sąjungos Generalinis Sekretorius,
Londonas.

„Lenkų armijų atsitraukimo metu lietuvių vyriausybė padarė su bolševikų vyriausybe susitarimą, kuriuo lietuvių vyriausybė leido raudonajai armijai naudotis lietuvių teritorija tiek kariuomenei pereiti, tiek ir karinėms bazėms steigti. Šis faktas kaip toks buvo tiesioginis neutralumo principų pažeidimas kare tarp Lenkijos ir Sovietų. Kuomet, vykstant atsitraukimui, lenkų armijos buvo priverstos evakuoti lenkų etnografinę teritoriją (Augustavo, Suvalkų ir Seinių apskritis), kuri Aukščiausios Tarybos 1919 m.

gruodžio mėn. 8 d. buvo pripažinta galutinai priklausanti Lenkijai, tai lietuvių kariuomenė užėmė šią teritoriją ir laike užėmimo ten vykdė dažnus išsišokimus prieš lenkus gyventojus dėl jų ištikimybės jausmų Lenkijai. Ir kai savo ruožtu lenkų armija, atstūmusi bolševikų invaziją, įsiskverbė į Augustavo ir Suvalkų teritoriją, tai lietuvių vyriausybė pasiuntė lenkų vyriausybei notą, kurioj pranešama, kad ji nepripažino anksčiau nustatytų sienų ir prašė, kad lenkų kariuomenė pasitrauktų už Grajevo - Augustavo linijos. Lenkų vyriausybė atsakė draugiška nota, tačiau prašydama, kad lietuvių kariuomenė pasitrauktų už Lenkijai pripažintų sienų, ir siūlydama tiesiogines derybas visiems ginčo klausimams pręsti. Žygiuodama pirmyn šioje tautinėj teritorijoj, lenkų kariuomenė stengėsi vengti kraujo praliejimo, nors kai kurie lietuvių daliniai ir buvo nuginkluoti, bet tuojau buvo paleisti laisvėn su ginklais, nors jie neteisėtai atsidūrė lenkų teritorijoj. Šiuo taikingu poelgiu lenkų vyriausybė tikėjosi prieiti prie draugiško lenkų - lietuvių ginčo sprendimo. Tuo tarpu, rugsėjo mėn. 2 d., auštant, vienas lenkų kavalerijos dalinys kuris užėmė Seinus, buvo lietuvių užpultas ir pasitraukė netekęs keturių žuvusių. Vėliau lietuvių kariuomenė puolė Suvalkus ir slinko Augustavo link, iš anksto nepaskelbus karo. Buvo konstatuota, kad bolševikų kariuomenė kooperavo šiame judėjime su lietuvių kariuomene; be to, lenkų vyriausybė turi tikslių žinių apie bolševikų kariuomenės koncentravimą, vykstantį už lietuvių priešakinės linijos, lietuvių teritorijoj. Tokiu būdu lenkų vyriausybė yra akivaizdoj tiesioginės agresijos iš Lietuvos pusės. Nėra abejonės, kad lietuvių armija yra sąjungininkė su raudonaja armija ir kad lietuvių vyriausybė yra tapusi Sovietų valdžios įrankiu. Pažvelgus į daugelio šimtmečių santykius, kurie jungė lenkų ir lietuvių tautas į vieną brolišką uniją, būtų skaudu, kad lenkų vyriausybė pasijustų priversta griebtis ginklų, kad išlaisvintų savo teritoriją. Trokšdama taikos su visais kaimynais ir ypač su lietuvių tauta, lenkų vyriausybė prašo Tautų Sąjungą panaudoti savo įtaką, kad būtų sustabdytas šis naujas kraujo praliejimas. Lenkų vyriausybė ėmėsi priemonių, kiek tas įmanoma, vengti kontakto su lietuvių kariuomene, ir vengs kariuomenių susidūrimo, kiek tai leis strateginė padėtis, bet ji bus priversta laikyti save karo padėty su Lietuva, jei per kelias dienas lietuvių ka-

riuomenė nebus visiškai pasitraukusi iš lenkų teritorijos ir nebus nustojusi kooperuoti su bolševikų armija. Be to, žiūrint į pavojų dėl bolševikų kariuomenės koncentravimo, lenkų vyriausybė savo sienų apsaugai laikys save visiškai laisva vykdyti karines operacijas ir teritorijoj, kur rasis nenuginkluotos bolševikų kariuomenės.

Aš turiu garbės, pateikdamas šiuos faktus Tautų Sąjungai, ją prašyti panaudoti visas priemones, kurias ji galėtų disponuoti, sulaikyti lietuvių vyriausybę šiame keistame užsimojime ir kad būtų išvengta skausmo lenkų tautai, turint kovoti su broliška tauta.".

Pasirašė: Sapieha

Turiu garbės prašyti Jūsų Ekscelenciją priimti mano labai aukštos pagarbos pareiškimą.

Pasirašė: Jean Ciechanowski,
Lenkų Vyriausybės charge d'affaires.

The Honourable
Sir Eric Drummond K. C. M. G., C. B.
Tautų Sąjungos Generalinis Sekretorius
Sunderland House
Curzon Street W. I.

Lenkų vyriausybė, kuri Lietuvą apkaltino Tautų Sąjungoj, negalėjo padaryti geresnio patarnavimo lietuvių bylai. Mes, jei reikėtų diskutuoti mūsų ginčą tiesioginėj konferencijoj su lenkais, susidurtume su rizika atsakyti į klausimą: Kiek jūs turite durtuvų jūsų argumentams paremti? Laike mūsų pasikalbėjimų su oficialiais lenkų asmenimis, jau dažnai esame girdėję tą jėgos argumentą. Mums iki soties buvo kartojama, kad jei tęsime savo užsispyrimą, atmesdami tariamą politinę laisvę, kurią mums suteikia, tai mes galų gale visiškai pralaimėsime savo bylą, kadangi santarvininkai yra pasiruošę palaikyti visa tai, ką lenkai vykdys rytuose. Kitaip sakant, visi Lenkijos planai rytuose turi būti laikomi kaip pačios Santarvės planai. Bet jei mūsų kaltinintojai remiasi jų materialinės jėgos pranašumu prieš mūsų jėgą, tai, tiesa, Aukštasis Susirinkimas, į kurį jie kreipėsi, mūsų neklaus, kiek mes turime kareivių, kad įrodytume mūsų reikalo teisingumą. Nes Tautų Są-

junga atsirado iš tarptautinio solidarumo paremto teise, bet ne jėga. Kad būtum šio Susirinkimo skelbiamas nekaltas, reikia įrodyti savo tikrą teisę, o ne žvanginti ginklais. Jėgos požiūriu mes esame aiškiai silpnesni už lenkus, mes tą pripažįstame, bet teisės požiūriu mes esame stipresni už juos ir šitą aš kaip tik imuosi aiškiai įrodyti. Taigi, tiktai teisės pagrindu mes sutinkame mūsų ginčą su lenkais nagrinėti.

Ir pirmiausia, kokius piktus veiksmus lenkai primeta lietuvių vyriausybei? Juos atmesdamas, aš neapsiribosiu tiktai kunigaikščio Sapiehos nota, pasiųsta Tautų Sąjungos Generaliniam Sekretoriui, aš taip pat imsiu dėmesin ir tuos kaltinimus, suformuluotus prieš Lietuvos vyriausybę ir kitų asmenų, autoritetingų kalbėti Lenkijos vardu. Aš manau, kad tai yra pats tikriausias būdas išsklaidyti visus įtarimus, kurie galėtų kilti mūsų sąskaiton.

Kunigaikštis Sapieha mus kaltina šiais blogais veiksmais:

1. Lenkų armijų atsitraukimo metu, lietuvių vyriausybė padarė su bolševikų vyriausybe susitarimą, kuriuo lietuvių vyriausybė leido raudonajai armijai naudotis lietuvių teritorija tiek kariuomenei pereiti, tiek karinėms bazėms steigti.

2. Kada, vykstant atsitraukimui, lenkų armijos buvo priverstos evakuoti etnografinę teritoriją (Augustavo, Suvalkų, Seinų apskritis), kuri Aukščiausios Tarybos 1919 m. gruodžio mėn. 8 d. sprendimu buvo pripažinta kaip galutinai priklausanti Lenkijai, lietuvių kariuomenė užėmė šią teritoriją ir laike užėmimo ten vykdė dažnus išsišokimus prieš lenkus gyventojus.

3. Rugsėjo mėn. 2 d., auštant, vienas lenkų kavalerijos dalinys, kuris užėmė Seinus, buvo lietuvių užpultas ir pasitraukė netekęs keturių žuvusių. Vėliau, lietuvių kariuomenė puolė Suvalkus ir slinko Augustavo link iš anksto nepaskelbusi karo.

4. Buvo konstatuota, kad bolševikų kariuomenė kooperavo šiame judėjime su lietuvių kariuomene; be to, lenkų vyriausybė turi tikslių žinių apie bolševikų kariuomenės koncentravimą vykstantį už lietuvių priešakinės linijos, lietuvių teritorijoj.

Formuluodamas šiuos kaltinimus, aš vartojau paties kunigaikščio Sapiehos žodžius, kad būtų išvengta priekaišto, jog pakeičiau jų prasmę. Tuo tikslu aš netgi palikau prancūzų kalbos klaidas, kurios yra įsibrovusios į lenkų kaltinamąjį raštą.

Lenkų generalinio štabo viršininkas, generolas Rozvadowski, iš savo pusės pasiuntė laišką generolui Carton de Wart, britų karinės misijos viršininkui Varšuvoje, kuriame prie kunigaikščio Sapiehos suformuluotų rugsėjo mėn. 6 d. kaltinimų prideda sekančius:

5. Karinė pulkininko Mackiewicz misija, lenkų armijos vyriausio štabo pasiųsta į Kauną, oficialiai konstatavo, kad bolševikų kareiviai masiškai pereina iš Rytų Prūsijos į Lietuvą, ir iš jos į sovietų teritoriją. Pagal prancūzų karinės misijos suvestus skaičius, apie 10.000 bolševikų yra perėję lietuvių frontą Augustavo zonoje.

Vėlesnėse kunigaikščio Sapiehos lietuvių vyriausybei atsiųstose telegramose šis kaltinimas taip pat yra palaikomas. Taigi, kaip matyti, aukščiau išvardinti faktai dalinasi į dvi grupes:

a. Lietuvių vyriausybės laikysena bolševikų atžvilgiu, ir

b. Jos laikysena lenkų atžvilgiu.

Pradėkime mūsų nagrinėjimą nuo bolševikų, nes jie, pagal lenkus, ir yra tie, kurie sudaro lietuvių politikos ašį.

„Lenkų armijų atsitraukimo metu", sako kunigaikštis Sapieha, „lietuvių vyriausybė padarė su bolševikų vyriausybe susitarimą". Tai truputį neaprėžta.

Buvo du lenkų atsitraukimai, pirmas apie gegužės mėn. pabaigą, o antrasis — birželio mėn. antroje pusėje. Taigi, kada tas susitarimas įvyko? Perduodamas susitarimo pobūdį, kunigaikštis Sapieha susilaiko nuo jo detalių. Keistas dalykas, šis susitarimas, lietuvių nusistatymo raktas ir jų veikimo pagrindas, lieka neapčiuopiamas. Taigi, lenkai turi duoti jo buvimo įrodymą, o ne mes įrodyti jo nebuvimą. Kol tai nėra įrodyta, mes galime paneigti tvirtinimą ir lenkų vyriausybę pastatyti į labai keblią padėtį, versdami ją ieškoti nerandamų įrodymų. Bet mes apsisprendėme palengvinti jų kaltintojo naštą ir tuo tikslu mes nurodysime vieną lietuvių vyriausybės aktą, kuris iš tikro kalba apie bolševikų užėmimą lietuvių teritorijos. Šio akto lietuvių vyriausybė niekuomet nelaikė paslapty. Tai yra taikos sutartis, sudaryta tarp Lietuvos ir Rusijos liepos mėn. 12 d. Maskvoje. Sutarties 2 - ras straipsnis liečia apibūdinimą sienos tarp abiejų valstybių. Viena lietuvių teritorijos dalis buvo lenkų okupuota 1919 m.bendros kovos me-

tu prieš bolševikus, bet be sutikimo iš lietuvių pusės. Gi bolševikai prašė vieno iš dviejų dalykų: arba, kad patys lietuviai sulaikytų lenkus, ir šiuo atveju bolševikai įsipareigos neperžengti sienos, nustatytos taikos sutartimi tarp Lietuvos ir Rusijos; arba, kad bolševikai būtų traktuojami lygiai kaip ir lenkai, ir kad jų atžvilgiu būtų atsisakyta nuo bet kokios ginkluotos jėgos pavartojimo (taip kaip buvo padaryta lenkams) nuo tos dienos, kai jie užimtų lietuvių teritoriją, lenkus iš jos vejant.

Lietuvių vyriausybė galėjo pasirinkti tik paskutinįjį sprendimą, vadinas, pasilikti neutrali; bet tuomet, įrodyti nešališkumui, ji turėjo pripažinti rusams tokias pat teises, kokias sau pasiėmė lenkai Lietuvoje. Pasirašydamos taikos sutartį, rusų ir lietuvių delegacijos išvadoje pasikeitė sekančiomis notomis, kurių tekstą cituoju:

Prie 2 - ro straipsnio: — „Imant dėmesin karo padėtį tarp Rusijos ir Lenkijos ir pastarosios okupavimą dalies teritorijos, kuri pagal taikos sutartį priklauso Lietuvai, ir nesant galimybės rusų armijai dėl karinių ir strateginių aplinkybių sustabdyti karines operacijas prieš Lenkiją prie Lietuvos sienos, pasirašiusieji, Darbininkų ir Kaimiečių Socialistinės Sovietinės Rusų Federacinės Respublikos vardu pareiškia, kad rusų vyriausybė yra įsitikinusi, kad rusų kariuomenės perėjimas Lietuvos sienos ir užėmimas teritorijos dalies, kuri pagal taikos sutartį įeina į Lietuvos valstybę, Lietuvos vyriausybės nebus laikoma kaip taikos sutarties pažeidimas ir nedraugiškas aktas Lietuvos atžvilgiu".

„A. Joffe, J. Marchlewski, L. Obolenski"

Lietuvių delegacija sutiko su šiuo reikalavimu, tačiau pridėdama prie jo šią esminę sąlygą: „Rusų kariuomenė bus atitraukta, kai tik išnyks karinis ir strateginis jos buvimo reikalas".

Reikia prileisti, kad kaip tik šį sutikimą kunigaikštis Sapieha ir turi prieš akis. Aš jau iškėliau tą faktą, kad tiktai rūpinimasis griežtu neutralumu privedė prie to sprendimo. Jis buvo giliai antipatiškas visai lietuvių tautai. Neutralumo vardu reikėjo bolševikams pripažinti teisę okupuoti, vadinasi, plėšti ir kankinti žymią Lietuvos dalį dėl paprastos priežasties, kad lenkai taip pat tą jau darė ir nenorėjo išeiti, užsispyrę ginklų jėga atkariauti 1772

m. sienas, pagrobti žymią dalį grynai rusų teritorijos. Suteikti tą teisę rusams, lietuviams reiškė patekimą tarp Charibdės ir Scilės. Vienintelis nusiraminimas buvo viltyje, kad tai bus paskutinis bandymas ir kad jis bus palyginti trumpas, tuo tarpu kai lenkų okupacija grėstų įsiamžinti.

Dar prisiminkime, kad tas sutikimas buvo pasirašytas liepos mėn. 12 d., tai yra dvi dienas prieš bolševikų įžygiavimą į Vilnių. Taikos sutarties pasirašymo metu bolševikams esant prie lietuvių sostinės vartų, nebuvo reikalinga bet kokio leidimo skverbtis į Lietuvą. Iš bolševikų pusės tai buvo gražus mostas, padarytas, gal būt, tikslu sukelti vakarų tautose pasitikėjimą jų gera valia.

Taikos derybos vyko Maskvoje. Dėl netiesioginio ryšių palaikymo sunkumo Lietuvoje buvo išgyventa nerimo dienos. Bolševikų kariuomenė brovėsi į Lietuvą ir net nebuvo žinoma, ar bolševikai pasirašys taikos sutartį. Buvo aišku, kad jie galėjo labai lengvai iš Vilniaus žygiuoti į Kauną ir trumpu laiku okupuoti visą Lietuvą. Taigi, Lietuvos likimas atrodė priklausė nuo bolševikų malonės. Kadangi nebuvo žinoma, ar taika bus sudaryta, lietuvių kariuomenei buvo duotas įsakymas laikytis visuose punktuose, kur tik lenkai pasitrauktų nuo bolševikų. Buvo nutarta, reikalui esant, kovoti iki galo, nes tas, kas negina savo laisvės, yra nevertas jos malonių. Pirmas susitikimas su bolševikais (neužmirškime, kad po paskutinio lenkų pažeidimo demarkacijos linijos 1919 m. gruodžio mėn. pabaigoj, lietuvių kariuomenė nebuvo sąlytyj su raudonaisiais) išvirto į kovą. Ir tiktai vėliau buvo sužinota, kad bolševikai pasirašė taiką abiejų delegacijų sutartomis sąlygomis, ir kad, nežiūrint jų žinomų laimėjimų, jie davė įsakymą nepulti lietuvius.

Istorija, kuri pirmiausia turi būti nešališkas teisėjas, užregistruos šį netikėtiną faktą, kad bolševikai, nežiūrint jų žymių pajėgų, nepasinaudojo proga įsiveržti į visą Lietuvą. Ji taip pat parems tą faktą, kad barbarai bolševikai Lietuvą traktavo daug kilnesniu būdu, negu lenkų riterių palikuonys.

Bolševikai, kaip aš jau minėjau, prieš taikos pasirašymą buvo užėmę didelę Lietuvos dalį. Visiems buvo aišku, kad neįmanoma sulaikyti jį invazija. Lietuvių vyriausybė stengėsi bent jau iki minimumo sumažinti okupavimą ir išsaugoti Vilnių, Lietuvos sosti-

nę, nuo sunkios bolševikų invazijos nelaimės. Ji tikėjo, kad jos kariuomenė ten atvyks anksčiau negu raudonųjų ir tuo būdu pastariesiems bus atimtas okupacijos pretekstas, tuo atveju, jei lenkai jai leistų įvykdyti tą judėjimą. Šiuo reikalu buvo vedami pasitarimai, tarpininkaujant p. Tallents, aukštajam britų komisarui Baltijos kraštams.

Liepos mėn. 11 d. jis nuvyko į Vilnių ir derėjosi su lenkų delegatais, pulkininku Rylski ir profesorium Kamieniecki. Lenkai pirmiausia pasiūlė organizuoti bendrą frontą prieš bolševikus. Pulkininkas Rylski slaptame laiške liepos mėn. 7 d. (Nr. 5/11), kapitono Kokowski atvežtame į Kauną, pranešė vyriausiam lietuvių kariuomenės vadui apie paskyrimą generolo Szeptycki armijos kariniu ir diplomatiniu atstovu prie lietuvių armijos. Tuo pačiu laiku jis painformavo lietuvių kariuomenės vadą, kad esąs generolo Szeptyckio įgaliotas sudaryti ryšį tarp abiejų armijų „atsižvelgiant į abiejų valstybių reikalą sukurti bendrą frontą prieš bolševikus". Jis prašė, kad lietuvių armija užimtų Daugpilio - Dukšto sektorių su visomis turimomis jėgomis. Lenkų armija turėjo sustoti prie linijos Milča — Budslavas, upė Lučaika - Kazėnai - Vidžiai, kuri jau buvo raudonųjų rankose.

Kiek tai liečia Vilniaus gynimą, Rylski pareiškė griežtą lenkų nusistatymą jį ginti bet kuria kaina. Tačiau, jis pridėjo tokį rezervą: „Jeigu padėtis kituose fronto ruožuose verstų neišvengiamai apleisti Vilnių, vyriausia lietuvių vadovybė būtų tuojau pat įspėta, kad jos kariuomenė galėtų užimti Vilnių".

Bet pasiūlymas sudaryti bendrą frontą prieš bolševikus, taikos pasirašymo su sovietų vyriausybe išvakarėse, lietuvių negalėjo būti laikomas kitaip, kaip įžeidimas, nes reikėjo būti visiškai neturinčiu moralinio jausmo, kad viena ranka pasirašytum taiką su bolševikais, o kita ranka konvenciją juos pulti, net taikos pasirašymo metu. Neverta pridėti, kad tas lenkų pasiūlymas su pasipiktinimu buvo atmestas.

Taigi, nieko kito neliko, kaip susitarti dėl Vilniaus atidavimo Lietuvai datos, nes buvo visiškai aišku, kad lenkų armija negalės šio miesto apginti. Tačiau lenkų delegatai pradėjo išsisukinėti. Jie pastatė sekančias sąlygas:

1. Lietuviai pasižada ginti Vilnių nuo bolševikų;

2. Jie užtikrina pilną amnestiją visiems lenkams, pasireiškusiems bet kokioje veikloje prieš Lietuvos valstybės saugumą, o ypač P. O. W. ir S. N., vadinas, lenkų kareiviams, kuriuos lenkų generalinis štabas slaptai suorganizavo lietuvių valdomoj teritorijoj tikslu nuversti lietuvių vyriausybę, pavaizduojant gyventojų sukilimą, tačiau tas mėginimas liūdnai jiems baigėsi;

3. Lietuva leidžia lenkų armijai apleisti Vilnių ir jo apylinkes su ginklais, amunicija ir karo medžiaga;

4. Ji priima arbitražą dėl Vilniaus klausimo.

Šias lenkų sąlygas atvežė į Kauną pulkininkas Tallents liepos mėn. 12 d. Lietuvių vyriausybė buvo pasiryžusi priimti pirmąją ir antrąją sąlygas. Kai dėl trečiosios, ji sutiko priimti visa tai, kas atatinka jos neutralumui. Ketvirtoji sąlyga (dėl arbitražo) buvo atmesta kaip nepriimtina. Kita pulkininko Tallents kelionė į Vilnių liepos mėn. 13 d. nedavė geresnių rezultatų. Kaip tik tą dieną lenkai apleido Vilnių. Rytojaus dieną lietuvių armija norėjo įžengti į Vilnių, bet susidūrė su lenkų pasipriešinimu prie Vievio, kur įvyko mūšis su žuvusiais ir sužeistais vienoje ir kitoje pusėje. Ši nelaukta kliūtis sutrukdė lietuvių daliniams pralenkti raudonąją armiją, kuri įžengė į Vilnių liepos mėn. 14 d. Pagaliau, nuginklavę lenkų dalinius, kurie mėgino pastoti kelią į Vilnių, lietuvių daliniai savo ruožtu užėmė tą miestą liepos mėn. 15 d.

Taigi bolševikų ir lietuvių armijos susitiko Vilniuje. Lietuvių kariuomenė sugiedojo Tautos Himną Lietuva Tėvynė Mūsų ir bolševikų kariuomenė jai atidavė karinę pagarbą. Po to, bolševikai išpildė Internacionalą ir lietuviai jiems atsakė lygiu mandagumu. Ir tik rytojaus dieną prasidėjo dideli lietuviams rūpesčiai. Vilnius turėjo bolševikams tarnauti baze jų vėlesnėms operacijoms. Jie tuoj pat mieste paskelbė apgulos padėtį ir pradėjo organizuoti bolševikinį administracinį aparatą su „revkomais", t. y., revoliuciniais komitetais ir kitais panašios rūšies organais. Dėl to lietuviams susidarė labai sunki padėtis. Apgulos padėtyje negali būti kariuomenių, priklausančių dviem skirtingom karinėm vadovybėm. Tad bolševikai paskelbė, kad lietuvių kariuomenė inkorporuota į bolševikų Vilniaus įgulą. Lietuvių vyriausybė negalėjo toleruoti tokio veiksmo, nes pastatydama nors vieną dalinį, nežiūrint koks mažas jis bebūtų, bolševikų vadovybės žinion, ji būtų pa-

žeidusi lietuvių neutralumą Lenkijos atžvilgiu. Taigi ji užprotestavo. Bet neužteko protesto, reikėjo rasti sprendimą, kuris suderintų priešingus interesus. Teisiškai, paprasčiausias sprendimas būtų buvęs atitraukti visus lietuvių kareivius iš Vilniaus, kadangi nebuvo įmanoma priversti bolševikus apleisti šį miestą. Šis prendimas, tačiau, tiek moraliu, tiek politiniu požiūriu, buvo visiškai nepriimtinas lietuvių vyriausybei. Lietuvių tauta tuoj pat būtų palaikiusi lietuvių kariuomenės atitraukimą iš Vilniaus, po kelių dienų buvimo, kaip atsisakymu vieno tautinio siekimo, kuriuo buvo šis miestas. Ši priemonė būtų sudariusi nepataisomą moralinį pralaimėjimą. Kita vertus, lietuvių vyriausybė jautė būtiną pareigą užtikrinti šio miesto gyventojams kiek galima apsaugos, nežiūrint kiek silpna ji bebūtų, toj taip sunkioj būklėje.

Be to, tokia padėtis buvo panaši maždaug visur, kur tik lietuvių kariuomenė susitikdavo su bolševikais. Taigi, buvo reikalinga priimti demarkacijos liniją. Kaip mes jau anksčiau išdėstėme, lietuvių vyriausio štabo liepos mėn. 22 d. pranešimas paskelbė rusams teisę pasinaudoti lietuvių teritorija ir nustatymą demarkacijos linijos tarp abiejų armijų.

Ta linija ėjo per Naujuosius Švenčionis, Naujuosius Trakus, Varėną, Gardiną; išvardintas vietoves paliekant bolševikų valdžioje. (Laikraštis Lietuva, 1920 m. liepos mėn. 23 d. Nr. 153). Užteko tik mesti trumpą žvilgsnį į žemėlapį, kad pamatytym, jog Vilnius lieka bolševikų pusėj. Taigi, kokį sprendimą rasti Vilniaus problemai, kurią mes ką tik apibūdinome? Prieita prie susitarimo, daugiau tylaus negu pageidauta, kuriuo einant lietuvių kariuomenės dalinys, sumažintas iki 20 karių, pasiliktų mieste kaipo etapo kariuomenės dalinys (komendantūra), paimtų brangiausių Lietuvos valstybės turtų apsaugą, nepriklausytų nuo bolševikų vadovybės, ir, pagaliau, negautų iš jos bet kokių įsakymų. Trumpai, bolševikai turėjo nuduoti nežiną apie jų buvimą.

Reikia pripažinti, kad lietuvių kariuomenės padėtis Vilniuj buvo labai sunki, ypač morališkai. Ji turėjo stebėti lietuvių tautiečių turtų plėšimus; ji taip pat buvo bejėgė liudininkė kai buvo vedami į kalėjimą asmenys, kurie ėjo skųstis pas lietuvių vadovybę, prašyti jos įsikišimo ir apsaugos. Buvo labai rimtų konfliktų šiame žemės plote, bet čia ne vieta juos išskaičiuoti.

Lietuvių vyriausybė, norėdama sumažinti iki tam tikro taško bolševikų veiklos padarinius okupuotoje teritorijoje, siūlė sudaryti civilinę administraciją. Bolševikai, tačiau, pasipriešino šio projekto įgyvendinimui.

Taigi, net pačių bolševikų nuomone, nebebuvo, kokios nors kitos priemonės toje padėtyje, kaip evakuacija iš Lietuvos. Man kalbantis su bolševikų komisaru Vilniuj liepos mėn. 25 d., jis man pareiškė, gavęs iš Maskvos įsakymą, kad kariuomenei maisto tiekimas turi būti tiktai iš okupuotos teritorijos. Jis pats pripažino, kad ta priemonė buvo pražūtinga šiai teritorijai ir prižadėjo iš bolševikų valdžios pusės atlyginti nuostolius gyventojams. Tačiau, šiuo metu jis negalįs sušvelninti plėšikiško rėžimo.

Taigi, beliko tik evakuacijos suaktyvinimas. Šiuo klausimu pradėti pasitarimai tarp karinės rusų vadovybės ir Lietuvos karo ministerio privedė prie rugpiūčio mėn. 6 d. sutarties. Visa bolševikų užimta teritorija buvo padalinta į tris zonas: a) šiaurės zona su centru Švenčionyse, b) vidurinė zona su Vilniumi, c) pietų zona su centrais Lydoje ir Gardine. Pirmoji zona turėjo būti evakuota per tris dienas po sutarties pasirašymo, antroji ne vėliau kaip rugsėjo mėn. 1 d., ir trečioji abiejų armijų vėliau nustatytu laiku. Smulkus aprašymas buvo prijungtas prie sutarties. Nereikia pamesti iš akių zonų nubrėžimus ir evakuacijos datas, nes Lietuva galėjo pažeisti savo neutralumą tiktai toje teritorijoje, kur jos vyriausybė vykdė savo jurisdikciją.

Aš ką tik aprašiau visus įvykusius susitarimus tarp Lietuvos ir Rusijos ir aš manau įrodžiau, kad nei vienas jų nesudaro lietuvių neutralumo pažeidimo. Tai lenkų kaltinimo neapibrėžtumas, kuris mane privertė įeiti į visas tas detales.

Dabar mes prieiname prie antro kaltinimo, kuris, iš pirmo žvilgsnio, atrodo nereikalingas kokių nors diskusijų. Lietuviai, sako kunigaikštis Sapieha, užėmė teritoriją, kuri Aukščiausios Aliantų Tarybos sprendimu buvo pripažinta „galutinai priklausanti Lenkijos valstybei". Aš pabrėžiu šiuos paskutinius žodžius. Jie turi nepaprastą reikšmę, nes nieko nėra žiauresnio, kaip, pasinaudojant kaimyno nelaime, ginklo jėga pasigrobti dalį jo teritorijos. Bet, pagal kunigaikščio Sapiehos pareiškimą, lietuviai esą įvykdę dar labiau nedovanotiną blogybę: jie atsisako pavogtą gėrybę

grąžinti teisėtam savininkui. Be to, lietuviai nerespektuoja Aliantų nutarimų. Rugsėjo mėn. 9 d. telegramoje, adresuotoj Lietuvos užsienio reikalų ministeriui, kunigaikštis Sapieha tvirtina, kad Aukščiausios Tarybos 1919 m. gruodžio mėn. 8 d. nutarimas yra „vienintelė teisėta bazė, ligi šiol egzistuojanti tarp Lenkijos ir Lietuvos". Čia aš cituoju kunigaikščio nuosavus žodžius.

Priimkime tuo tarpu tą lenkų tezę; 1919 m. gruodžio mėn. 8 d. nutarimas yra vienintelė teisinių santykių bazė tarp Lietuvos ir Lenkijos, ir tas nutarimas yra galutinas. Bet tuomet lengva parodyti, kad lenkų vyriausybė a) prieštarauja pati sau ir b) ji pati yra pažeidusi jos nutarimus.

Rugsėjo mėn. 2 d. telegramoj kunigaikštis Sapieha prašo lietuvių vyriausybę „atitraukti jos kariuomenę už demarkacijos linijos, nustatytos 1919 m. liepos mėn. 18 d., už pasienio linijos tarp Lietuvos ir Lenkijos, taip pat iš teritorijos 1919 m. gruodžio mėn. 8 d. Aukščiausios Tarybos nutarimu pripažintos lenkams". Aš išlaikiau telegrafišką šio dokumento stilių. Gi liepos mėn. 18 d. demarkacinė linija buvo nustatyta Aukščiausios Tarybos sprendimu. Taigi, mes turime du sprendimus to paties aliantų organo. Jei lenkų vyriausybei „vienintelė teisėta bazė yra 1919 m. gruodžio mėn. 8 d. sprendimas", tai reiškia, kad ji nepripažįsta liepos mėn. 18 d. sprendimo. Kita vertus, neįmanoma laikytis vieno ir kito tuo pačiu metu, nes žymėdami sieną toje pačioje vietoje, jie nesutampa.

Aš toliau tęsiu parodydamas lenkų tezės vidinį netvirtumą. Lenkų delegatas p. Paderewski pareiškė, kad lenkų vyriausybė yra įpareigota saugoti 1919 m. gruodžio 8 d. sieną. Jei taip yra, aš tikiu, kad ji įsipareigoja ją vykdyti vispusiškai. Bet tada, kaip matyti iš žemėlapio pridėto prie 1919 m. gruodžio mėn. 8 d. sprendimo, nei Vilnius, nei Gardinas nėra priskirtas lenkams. Tai kodėl gi lenkai jų neevakuavo po 1919 m. gruodžio mėn. 8 d. sprendimo? Kodėl jie reikalavo iš rusų „1772 m. sienų", jei 1919 m. gruodžio mėn. 8 d. sprendimas nustatė „galutinę" Lenkijos sieną? Ar ji yra galutina, kad ji patinka lenkams, ir nustoja tokia būti, kai tas galutinumo pobūdis jiems nepatinka?

Taigi, jeigu sutinkama su lenkų vyriausybės palaikoma teze, tai patvirtinama, kad lenkai nesilaikė gruodžio mėn. 8 d. spren-

dimo. Minimas dokumentas mums sako, kad tas sprendimas buvo padarytas lenkų tautos interesui. Jei lenkai atmeta, kas buvo padaryta tarnauti jų interesams, tai ar galima reikalauti, kad Lietuva tai gerbtų? Šiuo atveju, tas nutarimas teisiškai būtų neegzistuojąs.

Štai kur mus veda lenkų tezė, įvertinta iš jos teisinės ir praktinės pusės. Net jei ji ir neprieštatautų mūsų interesams, lietuvių vyriausybė pasijustų priversta ją atmesti vien dėl paprastos priežasties, kad ji yra klaidinga. Net pati skubiausia to dokumento analizė parodo tą faktą, kad „galutina siena", viską suvedus, nėra iš viso galutina. Aliantai pareiškia, kad tą nutarimą esą pádarę „nesuvaržydami vėlesnių nutarimų, turinčių nustatyti Lenkijos rytines sienas". Bet, sakoma, „tos sienos priskiria Lenkijai minimumą teritorijos", vartojant pono pranešėjo žodžius, tartus 1920 m. rugsėjo mėn. 17 d. posėdy. Šiuo atveju, vėlesni pakeitimai jokiu būdu nepaliestų dabartinėse ribose suprantamą teritoriją, kuri galėtų būti vadinama „galutinai priklausanti Lenkijai", netaikant šio galutinio charakterio jos sienoms. Tokia hipotezė yra galima, bet ji absoliutiškai neturi įrodymų ir todėl nėra privaloma. Vien tik aliantų Aukščiausia Taryba, kuri nustojo egzistavus, galėtų nustatyti tikrąją 1919m. gruodžio mėn. 8 d. nutarimo prasmę.

Bet kas visiškai nekelia bet kokių abejonių yra tai, kad negalima kaltinti lietuvių vyriausybės to nutarimo pažeidimu. Joks kompetetingas organas niekuomet apie jį nebuvo pranešęs. Dar geriau, lietuvių vyriausybė net neįtarė, kad toks iš viso yra: jis niekuomet nebuvo paskelbtas kokiame nors leidiny. Vien tik šis faktas, kaip toks, jau griauna lenkų kaltinimą, kiek liečia jo pažeidimą.

Vienintelis lietuvių vyriausybei teisiškai priimtinas šio akto aiškinimas yra tas, kad jis buvo priimtas lenkų vyriausybės vidaus naudojimui, kad ji galėtų administruoti teritoriją, kur faktiškai buvo. Šiuo atveju lengvai išaiškinama, kodėl tas nutarimas buvo žinomas vien tik lenkų vyriausybei, ir nebuvo praneštas kitiems.

Pačios Aukščiausios Tarybos deklaracijos, kurių aš necituosiu, išskyrus sekančias, liudija, kad lietuvių vyriausybės interpretacija vienintelė priimtina. Generalinis Taikos Konferencijos Sekre-

torius 1919 m. gegužės mėn. 2 d. laišku pranešė, kad „Aukščiausios Aliantų Tarybos dėmesys buvo atkreiptas į rimto pobūdžio padėtį Gardino ir Vilniaus srityse, kur lenkų ir lietuvių pajėgos yra sąlytyj. Balandžio mėn. 25 d. posėdy Taryba nutarė apeliuoti į lenkų ir lietuvių vyriausybių politinį supratimą, tikslu užangažuoti jas, tiesioginiu susitarimu, išvengti sunkių komplikacijų, galinčių privesti prie karo veiksmų tarp abiejų valstybių, tarp kurių yra reikalinga vienybė prieš bolševikų pavojų. Ji, kita vertus, dar kartą kategoriškiausiu būdu patvirtino savo nusistatymą visiškai neatsižvelgti sienų nustatyme į karinius laimėjimus, gautus paneigiant jos taikias pastangas".

Gi gruodžio mėn. 8 d. linijos laimėjimai lenkų buvo atsiekti paneigus Aukščiausios Tarybos valią.

Čia reikia iškelti faktą, kad gruodžio mėn. 8 d. linijos nužymėjimas jos šiaurinėj dalyj iki Gardino, kur buvo lietuvių ir lenkų armijos, visiškai atitinka abipusę padėtį, vadinasi, ji sutampa su faktine demarkacine linija.

Aš kitur dėstau martirologiją demarkacijos linijų tarp lietuvių ir lenkų. Todėl aš čia apsiribosiu pažymėdamas, kad, pavyzdžiui, Seinai yra palikti lietuvių pusėj už demarkacijos linijos, o tačiau miestas ir apylinkės buvo lenkų jėga pagrobtos.

„Nuo liepos mėn. 11 d. Maršalas, Vyriausias Sąjungininkų armijų vadas, veikdamas pagal instrukcijas, kurias gavo iš Aukščiausios susitarusių ir susijungusių valstybių tarybos, prašė lenkų vyriausybę atitraukti savo kariuomenę, kaip galima greičiau, į pietus nuo demarkacijos linijos". (Taikos Konferencijos Generalinio Sekretoriaus nota 1919 m. liepos mėn. 17 d.). Gi šis Maršalo Foch įsakymas buvo įvykdytas tiktai 1920 m. liepos mėn. bolševikų kariuomenei spaudžiant.

Šių faktų akivaizdoje, jei palaikoma tezė, kad Aukščiausia Taryba galutinai priskyrė Lenkijai tai, ką lenkai buvo pagrobę jėga, paneigdami aiškią Aukščiausios Tarybos valią, tai prieinama prie tokios išvados, kad Aukščiausia Taryba neišpildė savo įsipareigojimo, kurį ji prisiėmė minėtoj deklaracijoj. Šios rūšies prielaida yra nepriimtina ne tik lietuvių vyriausybei, bet ir bet kuriai kitai vyriausybei.

Bet, jeigu kaltinimas, kaip jis yra suformuluotas lenkų vyriau-

sybės, nėra pagrįstas, lietuvių vyriausybės elgsena ten neatrodo aiškesnė. Faktas lieka, kad lietuvių kariuomenė užėmė kalbamą teritoriją net už pirmosios demarkacijos linijos. Ar ji turėjo teisę tai daryti? Tą teritoriją, kurią ji užėmė, ji atgavo kaip daugšimtmetinį tautinį paveldėjimą.

Svarbus dalykas yra tas, kad Lietuva šią teritoriją neužėmė jėga.

Ji buvo lenkų armijos apleista. Jeigu lietuviai nebūtų ją užėmę, jų neveiklumas būtų tuojau visų suprastas, ypač lenkų, kaip galutinas atsisakymas. Morališkai, mūsų pasielgimas būtų buvęs nepateisinamas, nes būtų atsisakyta tos tautinės teritorijos, kurios užėmimas mums siūlėsi, net nesant reikalo naudoti ginkluotą jėgą.

Bet gi teisiškai, ar nebuvo tarptautinių įsipareigojimų ir susitarimų, kurie galėjo varžyti mūsų veikimo laisvę? Nieko nėra lengvesnio, kaip įrodyti tos rūšies akto nebuvimą ir todėl nustatyti mūsų veikimo visišką laisvę. Mūsų teisinei santykiai su Lenkija buvo nustatyti vieninteliu Aukščiausios Aliantų Tarybos nutarimu liepos mėn. 18 d. Aš neminėsiu ankstyvesnių nutarimų, nes jie buvo šio paskutiniojo pakeisti.

O dabar, kai lenkai mus kaltina demarkacijos linijos pažeidimu, reikia atsižvelgti į visą liniją, o ne vien tik į jos pietinį sektorių. Kitaip pasakius, mus reikėtų apkaltinti Vilniaus užėmimu ir, apskritai, visos teritorijos kuri prieš tai buvo lenkų okupuota. Savo rugsėjo mėn. 2 d. notoje, kaip mes matėme, lenkų ministeris Sapieha mūs reikalavo pasitraukti už demarkacijos linijos, taigi evakuoti Vilnių ir kitas vietoves.

Demarkacijos linija teisiškai nebeegzistuoja. Tai ne taikos sutartis su bolševikais, kuri, mus įpareigodama neužleisti nei mažiausios lietuvių teritorijos dalies lenkams, padarė galą demarkacijos linijos egzistencijai. Prieštaravimas iš vienos pusės dėl įsipareigojimų liečiančių demarkacijos liniją ir Maskvos Taikos Sutarties iš kitos, tiktai įrodytų, kad lietuvių vyriausybė padarė prieštaraujančius įsipareigojimus.

Bet demarkacijos linija nustojo egzistuoti vien dėl paprasto fakto, kad ji atliko uždavinį dėl kurio ji buvo sukurta. Pranešdamas pirmosios demarkacijos linijos 1919 m. birželio mėn. 11 d.

nužymėjimą, prancūzų karinės misijos viršininkas Kaune, pulkininkas Reboul, pareiškė: „Mano vyriausybė mane prašo atkreipti Jūsų dėmesį į tą faktą, kad ta demarkacijos linija neturi būti aiškinama kaip *priskyrimas, nors laikinas, teritorijos; ji reiškia tiktai laikiną karinę okupaciją kariniu ar policijos tikslu.* (Žodžiai pabraukti originale, laiškas 1919 m. birželio mėn. 18 d., Nr. 75/L).

Nuo šios datos, pakeitimai buvo padaryti pirmajai demarcacijos linijai. Ponas pulkininkas Reboul juos pranešė lietuvių vyriausybei pakartodamas prancūzų vyriausybės vardu tuos pačius užtikrinimus (1919 m. rugpiūčio mėn. 3 d. laiškas, Nr. 97/2). Ką tik mūsų minėta deklaracija nesukelia bet kokios abejonės dėl demarkacijos linijos pobūdžio. Ji apibūdina liniją negatyviškai, apibrėždama tai, kas ji nėra, ir pozityviškai, aiškindama jos tikrąjį tikslą.

Taigi, ta linija yra laikina ir yra nubrėžta kariniu ir policijos tikslu. Koks buvo tas karinis tikslas, kuriam ji buvo daroma? Tikslas labai svarbus, būtent, sulaikyti bolševikų veržimąsi. Tai buvo bendra aliantų politika ir buvo taip pat pirmaeilis tiesioginiai suinteresuotų tautų tikslas. Tas tiksalas buvo pasiektas. Patys aliantai šių metų pavasarį patarė kaimyninėms su rusais tautomis, specialiu nutarimu, daryti taiką su sovietais. Spygliuotų vielų užtvaros buvo pakeičiamos taikos sutartimis.

Lietuva, sekdama Aliantų Tarybą, padarė taiką, kuri kaip parodė įvykiai, kuriuos aš išdėsčiau šio rašto pradžioje, turėjo pasireikšti ne mažiau efektingai, kaip minėtos užtvaros.

Taigi aliantų siekiami kariški tikslai, Rusijos kaimyninių tautų interesui nebeegzistuoja Estijoj, Latvijoj ir Lietuvoj. Todėl demarkacijos linija taip pat nustojo egzistuoti. Lenkų armijos atsitraukimas buvo išorinis demarkacijos linijos dingimo ženklas.

Ir tik nuo lenkų vyriausybės priklauso, kad taikos zona išsiplėstų ir tuo pačiu laiku susiaurėtų kovos laukas. Rusų vyriausybė, Čičerino telegrama Nr. 3.333, 1920 m. gegužės mėn. 9 d., mums padarė tokį pasiūlymą:

„Jei lietuvių vyriausybė mums užtikrina savo teritorijos neliečiamumą kiek tai liečia lenkų kariuomenę, ir jei ji yra pajėgi prisiimti įsipareigojimą jokiu būdu neleisti jai įsiveržti į Lietuvos teritoriją, rusų vyriausybė iš savo pusės yra pasiruošusi pasiža-

dėti evakuotis iš lietuvių teritorijos."

Lietuvių vyriausybė negali priimti tokio įsipareigojimo, jei tuo klausimu negaus formalių lenkų vyriausybės užtikrinimų. Kadangi Tautų Sąjungos tikslas yra padaryti karą negalimu, arba jį suvaržyti iki minimumo, kur jis neišvengiamas, tai ji negali būti indiferentiška dėl taikos galimybės, kad gyventojai išvengtų naujų kančių, nes jau ir taip yra žiauriai nukentėję nuo karo.

Aš noriu pabrėžti, kad taikingo sprendimo atveju lenkų armija kariniu atžvilgiu nieko neprarastų, nes ji iš šios srities yra pasitraukusi. Paskutinėmis dienomis, kai ji žygiavo į šią teritoriją, lietuvių vyriausybė, bijodama būti pakaltinta palaikanti bolševikų pusę, nedrįso pasiųsti tokį pasiūlymą lenkų vyriausybei. Bet dabartinis momentas yra tinkamiausias taikos darbui, ir aš turiu garbės mano vyriausybės vardu prašyti Aukštąjį Susirinkimą malonėti pasiūlyti Varšuvos vyriausybei įsipareigoti gerbti tos teritorijos neutralumą.

Prie šio kaltinimo, kad mes esame pasigrobę lenkų teritorijos, dar prisideda, kaip apsunkinimas, tvirtinimas, kad lietuviai, be bet kokios provokacijos, užpuolė lenkų kariuomenę Seinuose rugsėjo mėn. 2 d., auštant. Įsidėmėkime datą ir vietą: rugsėjo mėn. 2 d., Seinai. Aš ką tik išdėsčiau, kodėl ir kaip lietuvių kariuomenė įžygiavo į lenkų apleistą teritoriją. Lenkų vyriausybė, kita vertus, nedaug mini užėmimo faktą. Kas jai svarbu, tai grąžinimas, o čia ir yra ginkluoto konflikto pradžia. Prieš grįždami prie atsakomybės, nustatykime faktus. Kunigaikštis Sapieha įvykių eigą iki rugsėjo mėn. 2 d. iškelia tik labai miglotais pasakymais. Jis kalba apie susidūrimus, kur lietuvių daliniai buvo lenkų nuginkluoti, bet vėliau ginklai buvo grąžinti.

Bet, jei mes patikrinsime lietuvių Vyriausio Štabo paskelbtus pranešimus, tai ten rasime, kad lenkai ataką pradėjo rugpiūčio mėn. 30 d. po piet. Nuo tos dienos mes randame kasdieninius pranešimus apie lietuvių armijos padėtį: ji vis atsitraukia stipresnėm lenkų jėgoms spaudžiant. Rugsėjo mėn. 2 d. įvykiai, nurodyti kunigaikščio Sapiehos notoje, taip pat yra aprašyti lietuvių pranešime, bet visai skirtingai. Štai jie: lietuviai atsiėmė iš lenkų Lipską, Gibus, Seinus, Krasnopolį, ir eina pirmyn visu frontu.

Redaguodamas savo kasdieninius pranešimus, spausdinamus

Vyriausybės Žiniose, lietuvių Vyriausias Štabas iš tikrųjų negalėjo numatyti, kad jie vėliau patarnaus tiksliam nustatymui susirėmimo datos. Nebuvo bet kokio reikalo juos keisti.

Bet, jei jie tikrai nustato priešiškų veiksmų prasidėjimo datą tarp lietuvių ir lenkų kariuomenių, aš tuo nepasinaudosiu lenkų agresijai įrodyti. Šiam faktui nustatyti mes turime ieškoti kitų įrodymų. Ir čia susiduriame su vienu visiškai nepaprastu dalyku. Lenkai stengiasi nuslėpti mūšių buvimą, tuo tarpu lietuviai apie juos kalba atvirai. Viena didžioji valstybė, gavusi iš Varšuvos ir Kauno prieštaraujančias žinias apie draugiškus santykius tarp lietuvių ir lenkų, pataria savo atstovui patikrinti lietuvių pranešimus. Šis faktas gyva šviesa nušviečia lenkų vyriausybės laikyseną, kuri įsakiusi savo kariuomenei veržtis į lietuvių teritoriją, stengėsi nuslėpti nuo Europos apie pasipriešinimą. Lietuvių kariuomenė laikė tam tikrą liniją, nežygiuodama pirmyn, nors toks veiksmas būtų buvęs lengvai įvykdomas, nes didžiuma lenkų kariuomenės radosi prie Varšuvos, o bolševikai užėmė tiktai didžiuosius kelius. Tai aiškiai rodo, kad lietuviai neturėjo priešiškų tikslų Lenkijos atžvilgiu.

Priešingai, Lietuvoje esančios lenkų kariuomenės tikslas buvo užimti kiek galima didesnę teritorijos dalį. Iki jos pabėgimo iš Lietuvos, lenkų kariuomenė laikė užėmusi daugelį vietovių esančių lietuvių pusėj demarkacijos linijos. Mažai patikima, kad lenkai nors vieną dieną būtų laikęsi Aliantų Aukščiausios Tarybos priimtos demarkacijos linijos.

Faktai, kuriuos aš ką tik aprašiau, pakankamai įrodo, kad lenkams nebebuvo pavojaus iš lietuvių pusės. Priešingai, daug buvo priežasčių, kurios vertė lietuvius bijoti pačio blogiausio likimo. Tai yra priežastis, dėl kurios Lietuvos užsienių reikalų ministeris, rugpiūčio mėn. 27 d., pasiuntė telegramą į Varšuvą, siūlydamas nustatyti laikiną demarkacijos liniją toj teritorijoj, kur sienos pravedimas su rusais nebuvo nužymėtas. Lenkų vyriausybė gana anksti buvo įspėta imtis priemonių šiuo tikslu. Jei ji turėjo kokių nors priežasčių, dėl kurių Lietuvos vyriausybės pasiūlyta demarkacijos linija buvo nepriimtina, niekas jiems netrukdė pranešti savo nusistatymą. Tiesa, ji galėjo nežinoti to fakto, kad Aukščiausios Tarybos 1919 m. gruodžio mėn. 8 d. deklaracija lietu-

vių vyriausybei nebuvo žinoma ir šiuo atveju turėjo teisę prileisti, kad lietuviai pasitrauks už šios linijos neprašomi. Tačiau, gavusi rugpiūčio mėn. 27 d. notą, ji galėjo siųsti lietuvių vyriausybei reikalavimą rugsėjo mėn. 2 d., vadinasi, po kelių dienų mūšių. Dar daugiau, ta rugsėjo mėn. 2 d. nota neturi nieko bendro su lietuvių vyriausybės prašymu, į kurį kunigaikštis Sapieha nekreipė dėmesio. Pagaliau, kaip aš tą jau esu parodęs kalbamos notos analizėj, kunigaikštis savo telegramoj prašo prieštaraujančių dalykų ir tuo būdu lietuvių vyriausybę stato į tokią padėtį, kurioj ji visiškai negali duoti patenkinamo atsakymo.

Mums dar reikia išnagrinėti lietuvių - rusų santykius iš apkaltinimo taško, kuris buvo išvestas iš kooperavimo su bolševikais. Aš čia atsakysiu tik į tuos priekaištus, kuriuos mėginama paremti faktais, nesustodamas prie kaltinimų be pagrindo.

Tiksliausias kaltinimas yra tvirtinimas, kad 10.000 bolševikų yra perėję lietuvių frontą Augustavo zonoje. Išskaičiuojami net pulkai, kuriems jie priklauso. Aš manau, jau esu parodęs, kad kas liečia įvykius surištus su bolševikais, yra būtina tiksliai nurodyti laikas ir vieta, norint žinoti, ar už tuos faktus atsakomybė tikrai gali būti uždėta lietuviams. Bet anksčiau minėtame atsitikime tas tyrinėjimas nereikalingas. Nurodytas vardas pakankamai įrodo. Augustavas, prisiminkime, yra zonoje, kurią lenkai vadina tautine teritorija, vadinasi, priklausanti Lenkijai. Čia, logiškai, vienas kaltinimas naikina kitą. Jei minima teritorija yra lenkų, tai lietuviai net neturi teisės kištis į reikalus liečiančius Lenkiją. Šiuo atveju, vienintelė lietuvių kaltė buvo ta, kad jie atsirado vietovėje, kurioje jie neturėjo teisės būti. Bet jei jie yra atsakingi už bolševikų perėjimus per šią zoną, tai reiškia, kad ta zona yra ne lenkų, bet lietuvių. Aš net nekalbu apie skaičiaus absurdiškumą. Dešimts tūkstančių bolševikų, visko netekę, pėsti atvykę iš Rytų Prūsijos prisijungti prie raudonosios armijos. Bet jie būtų užplūdę ir sunaikinę visą zoną, jiems perėjus liktų tiktai griuvėsiai.

Ar tuo tvirtinama, kad bolševikai nėra perėję per Lietuvą? Nieku būdu. Lietuvių vyriausybė pati atkreipė vokiečių vyriausybės dėmesį į tai, kad rusų belaisviai ir internuotieji iš Rytų Prūsijos pereina į Lietuvą. Jei lietuvių vyriausybė savo žinioje turėtų pakankamą kiekį kariuomenės ir kulkosvaidžių, ji efektyviau

saugotų, kad niekas be leidimo neįsiveržtų į jos teritoriją. Ji tai darytų ne iš susirūpinimo dėl savo neutralumo, kuris nėra pažeistas tuo perėjimu, bet kad išvengtų buvimo išbadėjusių benamių, kurie didina krašto nesaugumą.

Lenkų užsienių reikalų ministeris labai gerai žino, kad jei bolševikai belaisviai pabėgtų iš Lenkijos į Lietuvą ar kitur, jiems būtų leista kraštą apleisti, ir tai nebūtų neutralumo pažeidimas. Pabėgusių iš Rytų Prūsijos bolševikų internavimas sudarytų pasikėsinimą prieš prieglobščio teisę. Pagal lenkų reformuotą tarptautinės teisės teoriją, neutrali valstybė turi internuoti kariaujančių valstybių piliečius kiekvieną kartą, kai tik jie dėl kokių nors priežasčių atsiduria jos teritorijoj. Lietuvių vyriausybė negali sutikti su tokia samprata. Savo elgsenoj ji vadovaujasi tarptautinės teisės dėsniais, tokiais, kurie yra naudojami visų civilizuotų tautų. Ji skrupulingai laikosi tų dėsnių, kai eina reikalas apie rusų armijos kareivius įsibraunančius į jos teritoriją ginkluotus ir sudarančius kovos vienetus. Tik tokiai pabėgėlių rūšiai buvo įsteigtos koncentracijos stovyklos. Kiek tai liečia bėglius iš Rytų Prūsijos, lietuvių vyriausybė, kai tik juos pastebi, šalina iš savo teritorijos kaip nepageidaujamus dėl valkatavimo.

Šios tarptautinės teisės dėsnio visiškai be priekaišto vykdymo būdas Lietuvoje yra patvirtintas atvykusio į Kauną Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus komisijos, kuriai vadovavo p. Fritjof Nansen, ir kurios tikslas buvo rusų karo belaisvių repatrijavimas iš Vokietijos.

Įdomu, tarp kitko, stebėti lenkų vyriausybės siekiamą tikslą siunčiant karines misijas. Lietuvių vyriausybė buvo įspėta, kad pulkininko Mackiewicz misija atvyks tartis dėl demarkacijos linijos nustatymo ir kitų ginčijamų klausimų sutvarkymo. Tačiau oficialus lenkų dokumentas patvirtina, kad šios misijos tikslas yra „oficialiai" patvirtinti bolševikų kariuomenės perėjimą per Lietuvos teritoriją. Tarptautinės teisės juridinė kalba turi labai ryškų pavadinimą pažymėti šios rūšies veiklai, kadangi lietuvių vyriausybė nedavė kokio nors sutikimo vesti panašioms anketoms.

Tas pats dokumentas stengiasi Prancūzijos karinę misiją pastatyti klaidingon padėtin lietuvių vyriausybės atžvilgiu. Generolas Rozwadowski pretenduoja turįs savo absurdišką skaičių

10.000 iš prancūzų karinės misijos. Bet iš pasikalbėjimo, kurį aš turėjau prieš mano išvykimą, su kalbamos misijos viršininku pulkininku Reboul, galėjau nustatyti, kad pastarasis neturėjo nieko prikišti lietuvių vyriausybei kas liečia bolševikų karių perėjimą. Pulkininkas pasirodė net nepaprastai nustebintas dėl lenkų įtarimų nusikaltus šiuo reikalu.

Toki yra lenkų kaltinimai. Remdamasi tais faktais, lenkų vyriausybė grasina Lietuvai karu. Kunigaikščio Sapiehos kalba šiuo atveju yra labai aiški. Jis užtikrina, kad lenkų vyriausybė jausis priversta numatyti karo su Lietuva neišvengiamumą, jei per keletą dienų lietuvių kariuomenė nebus visiškai atitraukta iš lenkų teritorijos ir nesustos kooperavusi su bolševikų armija.

Taigi aišku, kad lenkų vyriausybė ieško priežasties paskelbti karą Lietuvai. Kuriuo tikslu? Vienas pulkininko Mackiewicz misijos dokumentas, perduotas 1920 m. rugpiūčio mėn. 30 d., mus apšviečia šiuo reikalu.

Išdėstęs lenkų karinės vadovybės nerimą dėl lenkų armijos kairiojo sparno padėties, pulkininkas Mackiewicz stato lietuvių karinei vadovybei tokį klausimą: „Kokias garantijas jūs mums galite duoti, kad bolševikai neis pulti mūsų kairįjį sparną per lietuvių teritoriją?"

„Dokumentas baigiasi tokiu pasiūlymu:

„Kadangi, atsižvelgiant į galutiną lenkų karinės akcijos tikslą, Gardino - Lydos - Malodečnos geležinkelio linija turi likti lenkų rankose; lietuvių armija, tuo laiku, kai lenkų armija pasieks Nemuno - Ščara liniją, turės žygiuoti pirmyn tiek, kad lygiuotųsi su lenkų kairiuoju sparnu. Tada demarkacijos linija eis per šias vietoves: Gardinas - Brest - Naujadvaris - Rodūnia - Veronovas - Ašmena - Salos - Naručio ežeras - Dysna (visos šios vietovės lenkų pusėje). Bolševikams sulaikyti nuo prasiveržimo per šią liniją, Lietuva įsipareigos ten mesti ne mažiau kaip tris divizijas."

„Jei dėl kokių nors priežasčių šio plano negalima būtų priimti ir kad kairysis lenkų armijos sparnas negalėtų būti dengiamas lietuvių armijos, tai visas karinės akcijos svoris tektų Lenkijai. Bet šiuo atveju geležinkelio linija Gardinas - Vilnius, su Vilniumi kaip baze, turi būti atiduota lenkų armijos vyriausios vadovybės žiniai kol tęsis karinės operacijos. Lietuvių armijos akcija

tuo būdu ribotųsi sritimi į šiaurę nuo Pabradės".

Dabar pabrėžkime galutiną karinį tikslą, lenkų siekiamą pietiniame karo fronte. Jį suprasti užtenka atkreipti dėmesį tik į vieną vietovę — Malodečną. *Tai* Polocko *ir* Minsko *kelias, tai kelias* kuris atidaro priėjimą prie tų pozicijų iš kurių lenkų armija buvo išstumta prasidėjus bolševikų ofenzyvai. Kadangi kariniu požiūriu tų vietų užėmimas duoda daugiau nepatogumų negu palengvinimų, tai reikia iš to išvesti, kad jis būtų vykdomas tiktai politiniu tikslu: jėga užimti tai, kas buvo reikalaujama kaip siena tarp Rusijos ir Lenkijos. Tad lenkai kviečia mus kariškai remti įgyvendinimą tos politikos, kurią mes visuomet vadiname avantiūrų politika. Susidėdami su lenkais, mes būtume priversti paskelbti karą rusams, kurie visa paėmus, gana lojaliai vykdė liepos mėn. 12 d. Taikos sutartį. Ir kokią gi kainą mums siūlė už tą išdavimą, prie kurio jie mus kvietė? Mums net nepripažino tos teritorijos, kurią esame gavę Maskvos sutartimi. Užtikrinimas, kurį mums davė, kad karinė lietuvių teritorijos okupacija nesuvaržys jos galutino priskyrimo, kuris vėliau turės būti tvarkomas derybų keliu tarp Lenkijos ir Lietuvos, aiškiai rodo, mums ginčijamas valdymas teritorijos, priskirtos Lietuvai liepos mėn. 12 d. sutartimi.

Aš jau anksčiau išdėsčiau pirmą lenkų mėginimą liepos mėn. 7 d. pasiūlymu sukelti karą tarp Rusijos ir Lietuvos. Antrojo pasiūlymo likimas negalėjo būti skirtingas. Bet tada, kokiu gi būdu lenkai gali pasiekti jų „galutiną karinį tikslą"? Vienintelis, tai skelbti karą Lietuvai, kad galėtų jėga užgrobti tas vietoves, esančias kelyj, vedamčiam į tą tkslą. Čia, tačiau, susidurtų su kita kliūtimi. Tautų Sąjungos paktas, kuriam priklauso ir Lenkija, neleidžia griebtis ginklų neišmėginus taikingų priemonių pašalinti konfliktui. Norėdama sau duoti tariamą teisę skelbti karą, lenkų vyriausybė save pastato į nukentėjusio padėtį: lietuviai atėmė iš jos mažą dalį teritorijos. Taigi, ji randasi teisėto apsigynimo padėty. Bet štai vėl pavojus: jei lietuviai evakuoja minimą teritoriją, kad panaikintų visą karo priežastį. Taigi, vieno reikalavimo neužtenka, reikia kitų priežasčių paremti ir, reikalui esant, pratęsti lenkų iššauktą teisėto apsigynimo atvejį. Tos priežastys galima lengvai surasti. Lenkija kariauna su bolševikais. Kas padeda

lenkų priešams, taigi ir jie priešiškai nusistatę lenkų atžvilgiu. Taip lenkai randa pateisinimą naudoti visas būtino ir teisėto apsigynimo priemones.

Didžiausias pavojus iš konflikto tarp Lietuvos ir Lenkijos logiškai susidarė kaltinimuose kooperavimu su bolševikais. Jeigu lenkų armijos laimėjimas šiaurės fronte nebūtų buvęs sulaikytas ir raudonoji kariuomenė nebūtų išstūmusi lenkų iš Gardino, tai kas žino, ar karas prieš mus nebūtų buvęs pradėtas pirm negu Tautų Sąjunga būtų galėjusi pradėti tą problemą svarstyti.

Dabar, dėka Tautų Sąjungos įsikišimo, kaltinimas dėl lietuvių kooperavimo su bolševikais yra užmirštas. Savo 1920 m. rugsėjo mėn. 17 d. laiške lenkų atstovas p. Paderewski prašo Tautų Sąjungos Tarybą: „maloniai panaudoti savo aukštą autoritetą paveikti lietuvių vyriausybę, kad tuojau pat evakuotų neteisėtai užimtas teritorijas ir respektuotų laikinas Lenkijos sienas, kaip jos buvo nustatytos Aukščiausios Tarybos 1919 m. gruodžio mėn. 8 d. sprendimu".

Aš neturiu teisės šią deklaraciją aikinti kaip formalų pripažinimą silpnumo kaltinimų, iškeltų lenkų vyriausybės prieš lietuvių vyriausybę. Mano pareiga Lenkijos atstovo deklaraciją laikyti kaip nuolaidumo įrodymą. Čia, tačiau, kitas pavojus turi būti imamas dėmesin. Tai ne pirmas kartas, kai jie vartoja tą taktiką, kuri reiškiasi metimu pačio sunkiausio kaltinimo ir vėliau nuo jo atsisakoma dėl taip vadinamos sutarimo dvasios. Taigi, mano pareiga buvo nepraleisti tylomis kunigaikščio Sapiehos suformuluotas inkriminacijas, nors nuo jų oficialiai ir būtų atsimesta.

Iš prancūzų kalbos vertė Feliksas Mackus

Viršelyje: Relations Russo-Lithuano-Polonaises; trečiame puslapyje: Les Relations Russo-Polono-Lithuaniennes. Par le Professeur A. Voldemar. 1920. Imp. Desmoineaux & Brisset 8, Rue Helene. Paris. 3 - 24 psl.

DEMARKACIJOS LINIJOS IR JŲ MARTIROLOGIJA

1918 m. pabaigoje Lietuva buvo trigubo pavojaus akivaizdoje: *vokiečių, bolševikų ir lenkų.* Kai vokiečiai pastebėjo savo pralaimėjimą, dėl kurio Lietuvos prijungimas bet kurioj formoj tapo neįmanomas, tuomet šiam kraštui jie taikė tai, kas būtų galima pavadinti anarchijos politika, kuri reiškėsi sudarymu chaoso visuose tuose kraštuose, kuriuos jie turėjo apleisti. Nežiūrint 1918 m. lapkričio mėn. 11 d. paliaubų nuostatų, kurie jiems uždėjo prievolę evakuotis iš kraštų, atskirtų nuo buvusios Rusijos, tiktai su aliantų sutikimu, vokiečiai skubėjo atitraukti savo kariuomenę, bet labai rūpindamiesi trukdyti organizavimą tautinių kariuomenių, galinčių palaikyti tvarką viduj ir ginti kraštą nuo išorinės agresijos. Taip, kai tik vokiečiai evakuodavo okupuotus kraštus, tuoj pat rusų bolševikai juos užimdavo. Vėliau tikrai buvo nustatyta vokiečių ir bolševikų susitarimas perleisti evakuojamus kraštus raudonajai kariuomenei, kuri sekė vokiečius iš paskos.

Nors lietuvių vyriausybė jau buvo sudaryta lapkričio mėn. 11 d., bet koks veikimas buvo visiškai suvaržytas ypač pagrindiniame reikale, būtent, krašto gynime. Krašto gynimui skubiausiai reikėjo sukurti kariuomenę, bet vokiečių okupacinė valdžia tam priešinosi.

Iš visų buvusios Rusijos kraštų vien tiktai Lenkija buvo privilegijuotoj padėty. Ten nebuvo vokiečių kariuomenės, o nuo bolševikų ją skyrė Baltgudija ir Lietuva. Ji turėjo administracinį aparatą, sudarytą vokiečių okupacijos metu, po abiejų imperatorių 1916 m. Lenkijos nepriklausomybės paskelbimo. Ji taip pat turėjo nedidelę kariuomenę, suorganizuotą vokiečių.

Todėl Lenkija, bent trumpam laikui, neturėjo bijoti bolševikų pavojaus. Ji galėjo net leistis priešais raudonąją kariuomenę, nes visuomet yra lengviau kovoti kito teritorijoje negu savame krašte. Šis sumetimas pats savaime galėjo vilioti lenkų vyriausybę leisti armijai peržengti Lenkijos etnografines sienas.

Bet čia buvo vienas akstinas, dar galingesnis, kuris turėjo daryti lenkų vyriausybei lemiamą įtaką jos priimsimai linijai. Savo brošiūroj „Lietuva ir Lenkija" aš išdėsčiau lenkų politinę programą, pagal kurią paskutinis vokiečių politikos aktas Lietuvoj pralaimėjimo išvakarėse buvo jų derėjimasis su lenkais dėl Vilniaus priskyrimo Lenkijai.

Gi pirmoji lietuvių vyriausybė, sudaryta lapkričio mėn. 11 d. Vilniuj, pasijuto grasoma dviejų invazijų, einančių iš dviejų pusių: bolševikų ir lenkų. Nelaimei kaupti okupacinė vokiečių valdžia ne tik toleravo, bet ir viešai rėmė lenkų legionų organizavimą Vilniuj ir visur lietuvių žemėj, dalindama jiems ginklus, be abejo, tikslu padidinti anarchiją.

Akivaizdoj šio trigubo pavojaus Lietuvos valstybės atstatymo problema atrodė neišsprendžiama. Tačiau beviltiškas dalykas išsipildė: nežiūrint visų kliūčių, buvo sukurta Lietuvos kariuomenė. Pradžioj ją sudarė išimtinai tik savanoriai. Jų kovos su raudonaisiais buvo apvainikuotos laimėjimais: ji galėjo išlaisvinti mažą dalį Lietuvos teritorijos, kur lietuvių vyriausybė buvo vienas ir vienintelis šeimininkas. Vėlesnės kovos su bolševikais iš vienos pusės ir vokiečių evakuacija iš kitos, plėtė teritoriją, kur lietuviai vykdė savo valdžią, kas savo ruožtu leido didinti kariuomenę ir ją apginkluoti.

Kovo, o ypač balandžio mėnesy lietuvių kariuomenė jau galėjo tikėtis išlaisvinti sostinę Vilnių. Šiame laikotarpy lenkų kariuomenė, taip pat, siekė išlaisvinti baltgudžių ir lietuvių teritorijas iš bolševikų okupacijos. Abi kariuomenės iki to laiko neturėjo kokio nors sąlyčio, nes buvo perskirtos vokiečių, kurie vis dar turėjo užėmę Gardiną, kad galėtų atitraukti savo kariuomenę iš Ukrainos. Bet jie, tam tikru laiku, turėjo apleisti okupuotas teritorijas, o lenkų kariuomenė tuomet priartės prie lietuvių lietuvių teritorijoj. Lenkai norėjo bet kuria kaina pralenkti lietuvius ir užimti Vilnių. Jiems tai pavyko Velykų dieną 1919 m. Nors abi kariuo-

menės vykdė tą patį uždavinį, išlaisvinimą lietuvių teritorijos nuo bolševikų, jų tikslai buvo skirtingi.

Taigi pilnai buvo pagrindo bijoti, kad jų susitikimas neišsivystytų į priešiškus veiksmus. Lietuvos delegacija Taikos konferencijoj balandžio mėn. 26 d. pasiuntė konferencijos pirmininkui notą, kurioj ji konstato, kad „tarptautinės teisės požiūriu lenkų kariuomenės įžengimas į Lietuvą yra tiktai invazija ir kad lietuviai turi teisę išstumti agresorius visomis priemonėmis, kokias tik turi savo žinioj".

Be to, Aukščiausia Aliantų Taryba pastebėjo „rimto pobūdžio padėtį Gardino ir Vilniaus srityse, kur lenkų ir lietuvių pajėgos yra sąlytyj". Savo balandžio mėn. 26 d. posėdy Taryba nutarė „kreiptis į lenkų ir lietuvių vyriausybių politinį supratimą pasiūlydama tiesioginį susitarimą, kad išvengti nesusipratimų, galinčių privesti prie karo veiksmų tarp abiejų valstybių, tarp kurių yra reikalinga vienybė prieš bolševikų pavojų". Ji, kita vertus, dar kartą griežtai patvirtino savo nusistatymą „visiškai neatsižvelgti sienų nustatytame į karinius laimėjimus, įgytus paneigiant jos taikias pastangas". Šią citatą aš paėmiau iš laiško, kurį p. Dutasta, Taikos konferencijos generalinis sekretorius atsiuntė lietuvių delegacijos pirmininkui 1919 m. gegužės mėn. 2 d.

Į tą Aliantų Aukščiausios Tarybos atsišaukimą atsiliepė lietuvių vyriausybė savo atsakymu, perduotu Lietuvos delegacijos Taikos konferencijai, kuriame ji pripažįsta, kad tas atsišaukimas pašalina priešišką nusistatymą dėl lenkų kariuomenės buvimo Lietuvoj, nes Taryba pabrėžia abiejų kariuomenių vienybės reikalingumą prieš bolševikų pavojų ir kadangi ji žada visiškai neatsižvelgti į karinius laimėjimus, tokiu būdu atimdama lenkams galimybę prisijungti lietuvių teritoriją. Be to, lietuvių vyriausybė pranešė Aukščiausiai Tarybai, kad jos pastangos prieiti prie bet kokio nors susitarimo su lenkais nuėjo niekais dėl pastarųjų atkaklumo (1919 m. gegužės mėn. 23 d., Nr. 1074).

Kaip ten bebūtų, po Aukščiausios Tarybos rugpiūčio mėn. 26 d. deklaracijos, lenkų kariuomenės buvimas Lietuvoj buvo įteisintas ir jo tikslas apibrėžtas kaip kova prieš bolševikus. Taip lietuvių vyriausybė buvo įpareigota pakęsti jos buvimą ir vien tiktai tose srityse, kur ji kovojo su raudonaja kariuomene, bet nė kiek

nesijausdama turinti ją leisti į tas teritorijas, kur jos buvimas nebuvo pateisinamas kova prieš bolševikus.

Taip, kai lenkai okupavo Kaišiadorių ir Alytaus apskritis, ji prašė Aukščiausią Tarybą „kviesti lenkų vyriausybę sustabdyti invaziją į Lietuvos teritoriją ir sudaryti sutartį su lietuvių vyriausybe dėl laikinės demarkacijos linijos tarp lenkų ir lietuvių kariuomenių" (1919 m. birželio mėn. 13 d., Nr. 1229). Šios rūšies lenkų mėginimai daugėjo ir dažnai jie buvo lydimi puolimų nukreiptų prieš lietuvių kariuomenę. Taip pat, viename pranešime birželio mėn. 25 d. Lietuvos delegacija prie Taikos konferencijos praneša Aukščiausiai Tarybai apie visą eilę lenkų užpuolimų, kurie įvyko birželio mėn. 10 ir 16 dienų laikotarpyje įvairiose vietovėse.

Delegacija priduria: „Tenka bijoti, kad panašūs veiksmai gali iššaukti rimtus sunkumus, vienodai pragaištingus abiem tautom."

Aukščiausia Taryba pagaliau įsitikino, kad reikia nustatyti demarkacijos linija tarp lenkų ir lietuvių kariuomenių. Šiuo reikalu, nutarimas ir pačios linijos nužymėjimas lietuvių vyriausybei buvo praneštas prancūzų karinės misijos viršininko sekančiu laišku:

„Aš turiu garbės pranešti, mano vyriausybės pavedimu, kad aliantų vyriausybės, tikslu išvengti bet kokiam konfliktui tarp lietuvių ir lenkų, konfliktui, galinčiam kilti jei vienos valstybės kariuomenė užims teritoriją priklausančią kitai valstybei, nutarė vietoje per jų karines misijas nustatyti demarkacijos liniją tarp šių abiejų valstybių.

Bendras šios demarkacijos linijos pravedimas yra nužymėtas sekančiais punktais:

Ji kerta prūsų sieną tiesia linija Lyckas - Augustavas (Augustavas priklauso lenkams). Ji eina išilgai Sapackinės kanalo, pereina per Ratnyčią, į pietus nuo Varėnos, po to seka lygiagrečią liniją: geležinkelio stotis Varėna - Vilnius - Daugpilis penkis kilometrus į vakarus nuo šios linijos, kad tuo būdu ja galėtų naudotis lenkai. Vilnius taip pat lieka lenkams. Lygiagrečiai su geležinkeliu ir penkis kilometrus į vakarus pravesta linija eina iki Kazitiškio. Nuo Kazitiškio riba bus nustatyta vėliau.

Mano vyriausybė prašo mane atkreipti jūsų dėmesį į tai, kad ši demarkacijos linija neturi būti suprantama kaip *priskyrimas te-*

ritorijos, nors ir laikinas. Ji paprastai reiškia tik laikiną karinę okupaciją kariniu ir policijos tikslu (pabraukta originale). Ji nieku būdu negali suvaržyti Taikos konferencijos sprendimų, kurie tik vieni nustatys abiejų valstybių sienas" (1919 m. birželio mėn. 18 d., Nr. 75/L).

Savo atsakyme į šį pranešimą lietuvių vyriausybė 1919 m. birželio mėn. 25 d., Nr. 857 pareiškia „savo nuoširdžią padėką aliantų vyriausybėms už priėmimą jos pageidavimų". Tačiau, ji buvo truputį nustebinta, kad jos nebuvo atsiklausta nustatant liniją.

Pravesdama šią liniją, Aukščiausia Taryba negalėjo pagalvoti, kad jos įsakymai būtų nevykdomi. Toks atvejis atrodė lengvai patvarkomas, nes tuo laiku dar tebebuvo vyriausia tarpsąjunginė karo vadovybė ir todėl lenkų kariuomenė buvo maršalo Foch žinioje. Šio dalyko nereikia pamiršti norint suprasti taisykles, liečiančias linijos priežiūrą vietoje. Viename laiške 1919 m. liepos mėn. 7 d. pulkininkas Reboul jas praneša lietuvių vyriausybei šiais žodžiais: „Pagal mano nurodymus karinės misijos turi žiūrėti, kad nurodyta demarkacijos linija būtų respektuojama vietoje. Todėl, *kiekvieną kartą* (pabraukta originale), kai jūs pastebėsite šios demarkacijos linijos pažeidimą iš lenkų pusės:

a) aš pasiųsiu vieną iš mano karininkų įspėti to lenkų dalinio vadą, kad jis veikia priešingai aliantų įsakymams ir jam duosiu įsakymą sustoti,

b) aš prašysiu mūsų misiją Varšuvoj, kad šis dalinys būtų atitrauktas atgal už demarkacijos linijos, kurios jis neprivalėjo peržengti".

Prabėgomis pabrėžiame tą dalyką, kad šios taisyklės numatė tos linijos pažeidimą tiktai iš lenkų pusės. Jos netgi nėra suredaguotos įprastinėj formoj patvarkymo, teoretiškai privalomo abiem šalim. Jei mes neturėtume kitų įrodymų apie lenkų kėslus, tai užtektų tik pažiūrėti į instrukcijų turinį, kad turėtume pakankamą įrodymą lenkų agresijos.

Bet, kaip aš jau esu nurodęs, nebuvo rūpinamasi sutartinėmis formomis, buvo einama į dalyko esmę. Galų gale buvo pats laikas, kad didžiosios valstybės įsikištų. Net tuo metu, kai buvo duodamos instrukcijos dėl veikimo būdo, kurio reikia imtis, kad

lenkai respektuotų demarkacijos liniją, lenkų įsiveržimai vis dažnėjo. Taigi, lietuvių vyriausybė buvo priversta prašyti maršalo Foch intervencijos. Mes pacituosime sekančią vietą iš 1919 m. liepos mėn. 10 d. telegramos: „Lenkai pastarosiomis dienomis peržengė demarkacijos liniją nuo Merkinės iki Kazitiškio. Jie yra giliai įžengę į Lietuvos vidų ir yra užėmę vietoves: Merkinę, Varėną, Butrimonis, Stakliškes, Jiezną, Širvintus ir yra priėję net prie Žiežmarių, kurių įgulos negalėjo numatyti tokios atakos. Kova jau prasidėjo ir lenkai buvo išstumti iš daugelio vietų, ypač Žiežmariuose. Šiuo metu lenkai randasi toli nuo savo pozicijų šioje demarkacijos linijos pusėje".

Tuo pačiu laiku lietuvių delegacija Paryžiuje į tuos įvykius atkreipė Aukščiausios Tarybos dėmesį (laiškas 1919 m. liepos mėn. 12 d. Nr. 1516). Ji gavo 1919 m. liepos mėn. 17 d. tokį atsakymą: „Generalinis Konferencijos Sekretariatas, pranešdamas lietuvių delegacijai apie gavimą jos pareiškimo, turi garbės ją painformuoti, kad liepos mėn. 11 d. Maršalas, vyriausias aliantų vadas, veikdamas pagal instrukcijas, gautas iš aliantų ir susijungusių valstybių Aukščiausios Tarybos, paprašė lenkų vyriausybę kaip galima greičiau atitraukti savo kariuomenę į pietus nuo demarkacijos linijos".

Čia pirmiausia pažymėkime datas. Liepos mėn. 10 d. Lietuvos vyriausybė siunčia telegramą maršalui Foch; liepos mėn. 12 d. Aukščiausia Taryba susipažįsta su tuo klausimu per Lietuvos delegaciją, o prieš liepos mėn. 11 d. ji davė savo instrukcijas maršalui Foch, kuris galėjo pasiųsti lenkų armijai įsakymą tiktai liepos mėn. 11 d. Tai įrodo, kad tie sprendimai buvo padaryti anksčiau negu lietuviai paprašė intervencijos ir, gal būt, pirmiau negu Lietuvos ministerio pirmininko liepos mėn. 10 d. telegrama buvo įteikta maršalui Foch. Tai reiškia, kad Aukščiausios Tarybos intervencija nebuvo iššaukta lietuvių vyriausybės prašymu, bet aliantų karinių misijų Lietuvoj informacijomis. Aš iškeliu šį dalyką, nes jis ypač pabrėžia lenkų neteisingumą. Bet jei Aukščiausia Taryba ir maršalas Foch buvo labai greiti formuluoti įsakymus, tai lenkai pasirodė labai lėti juos vykdyti. Štai ką Lietuvos delegacija pranešė Aukščiausiai Tarybai 1919 m. rugpiūčio mėn. 5 d., Nr. 1767: „Lietuvos vyriausybė priėmė šį sprendimą (t. y. demar-

kacijos linijos pravedimą), kaip galintį laikinai stabilizuoti santykius tarp dviejų kariuomenių, lenkų ir lietuvių, ir leisti lietuvių jėgas telkti priešingame fronte prieš rusus bolševikus. Bet lenkai daugelyje vietovių peržengė demarkacijos liniją, pravestą didžiųjų valstybių, viešai pareikšdami per savo karininkus, kad jie nustatys kitą liniją pagal jų pačių patogumus. Jie net nekreipė dėmesio į formalų maršalo Foch įsakymą atsitraukti už demarkacijos linijos ir iki šių dienų tęsia savo slinkimą į vakarus, naudodamiesi savo didesniu skaičiumi ir apsiginklavimu. Šis veikimo būdas daugelyje vietų iššaukia kruvinus susirėmimus".

Argi reikia dar pridurti, kad lenkų kariuomenė niekuomet nevykdė savo vyriausio vado įsakymų?

Aukščiausia Taryba pasijuto priversta iš naujo persvarstyti demarkacijos linijos pravedimą. Naują nutarimą Lietuvos vyriausybei praneša prancūzų misijos viršininkas p. Reboul tokiais žodžiais:

„*Aliantų ir susijungusios vyriausybės* (pabraukta originale) nutarė, pakeisdamos savo birželio mėn. 14 d. teletramos nuostatus, taip nustatyti demarkacijos liniją tarp lietuvių ir lenkų kariuomenių: demarkacijos linija palieka lenkams Suvalkų ir Augustavo apskritis. Ji jiems palieka dalį Seinų apskrities į rytus nuo Juodosios Ančios upės iki jos įtakos į Nemuną.

Ji eina Nemunu iki Merkinės, kuri priklauso lietuviams. Toliau ji eina lygiagrečiai su geležinkelio linija Varėna - Vilnius - Daugpilis, apie 12 kilometrų į šiaurę nuo šios linijos ir taip iki dabartinio fronto".

Laiškas baigiamas pakartojimu užtikrinimų apie laikiną šios linijos pobūdį, kas yra tik žodinis pakartojimas 1919 m. birželio mėn. 18 d. laiško paskutinės pastraipos, jau cituotos.

Teisiškai tai yra vienintelė demarkacijos linija, kuri būtų galiojusi tarp lietuvių ir lenkų kariuomenių. Paskutiniu laiku lenkai pretendavo, kad ją pakeitė Aukščiausios Tarybos 1919 m. gruodžio mėn. 8 d. sprendimas. Šis tvirtinimas yra klaidingas ir tam mes turime oficialų paliudijimą, padarytą 1920 m. kovo mėn. 5 d. Tai pulkininko Ward, britų politinės misijos Lietuvoje viršininko pranešimas, adresuotas užsienių reikalų ministeriui. Dokumento vertimas yra sekantis:

„Aš turiu garbės jums pranešti, kad aš ką tik gavau telegramą iš Foreign Office apie lietuvių - lenkų demarkacijos liniją, dėl kurios yra pasireiškę pažiūrų skirtumai.“

„Lordas Curzon paaiškina, kad antroji demarkacijos linija, tokia kaip ji buvo maršalo Foch pranešta liepos mėn. 27 d. generolui Henrys, turi būti laikoma galutina, juo labiau, kad ji tinkama forma buvo patvirtinta Aukščiausios Tarybos. Ši linija buvo nustatyta, savaime suprantama, nieku būdu iš anksto nesuvaržanti sprendimo būsimų sienų nustatyme tarp Lietuvos ir Lenkijos“.

Pažiūrų skirtumas, kurį mini pulkininkas Ward savo pranešime, buvo dėl klausimo, ar britų vyriausybė pripažįsta antrąją demarkacijos liniją, ar pirmąją, nes viena Balfour telegrama buvo nevienodai aiškinama ir galėjo vesti prie nesusipratimo. Tam išvengti buvo pareikalauta autentiškos interpretacijos.

Turint prieš akis šį paskiausios datos dokumentą, reikia pripažinti Foch linijai galutinumo pobūdį. Nors jos lenkai niekuomet nesilaikė, bet ji pažymėtinai pasitarnavo lietuviams, neabejotinu būdu parodydama, kas buvo užpuolikas ir kas buvo auka.

Aš jau minėjau okupavimą teritorijos lietuvių pusėje demarkacijos linijos viduriniame ruože. Pietų ruože lenkai darė tą pat. 1919 m. rugpiūčio mėn. pabaigoje jie įsiveržė į Seinus, kurie yra, taip pat, lietuvių pusėje demarkacijos linijos ir nuo to laiko ten įsitvirtino. Liko vien tiktai šiaurinis ruožas. Foch linijos nužymėjimas, kaip aš jau nurodžiau, ėjo ligi fronto prieš bolševikus.

Daugpilio ruože lietuvių kariuomenė dengė Ilukštos frontą iki Dūkšto, nustumdama bolševikus už Dauguvos upės. Bet, kai tik bolševikai buvo atmušti prie Daugpilio, lenkai pasistengė išstumti lietuvius ir iš ten.

Lietuvos delegacija Paryžiuje pranešė Aukščiausiai Tarybai 1919 m. rugsėjo mėn. 8 d. (Nr. 2198), kad lenkų kariuomenė pasiekusi Turmontą (trečia stotis nuo Daugpilio) pareikalavusi iš lietuvių dalinių perleisti jiems šį ruožą.

Lenkai ten galėjo įsiveržti vėliau. Mes turime oficialius aliantų misijų pranešimus, kurie yra labai iškalbingi. Lenkai puolė lietuvius apie kovo mėn. 15 d. 1920 m. Aš čia duodu žodį ponui Anglesea - Sandels britų karinės misijos:

„Mes išvykome į Daugpilį į šio ruožo lenkų divizijos vyriau-

sią būstinę. Čia mes matėmės su kapitonu Ruchmówski 6 - to pėstininkų pulko 2 - ro bataliono vadu. Kaip lenkų puolimo priežastį, jis nurodė nuolatinius lietuvių įsiveržimus į teritoriją už demarkacijos linijos."

„Jis išvardino daugelį kaimų, kurie, jo nuomone, lietuvių klaidingai (wrongly) buvo užimti, bet kurie visi buvo lietuvių pusėje demarkacijos linijos. Kadangi jis atrodė sąmoningai nepaisąs demarkacijos linijos, tai mes jo paprašėme, kad jis mums mūsų žemėlapyje pažymėtų tą liniją tokią kokią jis priėmė. Jis ją parodė ir jo linija buvo daug toliau lietuvių teritorijoje, negu bet kuri iki šio laiko nužymėta linija."

„Išvados: Lenkai įvykdė iš anksto suplanuotą ataką tikslu savo liniją pastumti keturis kilometrus į vakarus nuo geležinkelio Daugpilis - Turmontas - Vilnius. Veiksmas buvo atliktas mažiausia dviejų batalionų, bet galimas dalykas, kad visas pulkas buvo įtrauktas ir kad mažiausia šešios ar aštuonios patrankos rėmė jo akciją. Generolas Szeptycki pareiškė (stated), kad tas veiksmas buvo įvykdytas kaip represija, nes lietuviai esą šaudę į traukinius, einančius į Daugpilį.

Tas faktas nebuvo minimas nei lenkų nei lietuvių".

Pranešėjas visuomet kalba daugiskaitoje, nes jis buvo lydimas prancūzų karinės misijos kapitono Cohendet ir vieno lietuvių karininko.

Tokia yra skausminga demarkacijos linijos istorija. Šiuo metu ji nustojo egzistuoti dėl tų priežasčių, kurias aš išdėsčiau savo memorandume apie lietuvių - rusų - lenkų santykius.

1920 m. rugsėjo mėn. 28 d.

Iš prancūzų kalbos vertė Feliksas Mackus

Viršelyje: Relations Russo-Lithuano-Polonaises; trečiame puslapyje: Les Relations Russo-Polono-Lithuaniennes. Par le Professeur A. Voldemar. 1920. Imp. Desmoineaux & Brisset 8, Rue Helene Paris. 24-32 psl.

Prof. A. Voldemaras

DANTĖ

I.

Gyvenimo pusiausviroj — taip pradeda poėtas savo „Dievišką Komediją" — leidosi jis paslaptingon kelionėn, kurioj jam turėjo tekti pamatyti prakeiktųjų kančias, tų viltį, kurie dar neatsilygino amžinam teisingumui, ir palaimintųjų džiaugsmą dangaus gražybėse.

Baisios ir plėšrios žvėries išgąsdintas, jis pastebi didžiausį Romos poėtą Vergilijų einantį jo linkon. Dantės numylėtoji Beatričė — Palaima įprašė iš dangaus atėjusi, kad poėtas neapleistų suklydusio gąsčioj girioj jos mylimojo. Pildydamas jos prašymą, ėjo Vergilijus Dantės patiktų.

Išgirdęs jo šauksmą ir prašymą vesti jį per aną pasaulį, Vergilijus sutinka būti jo vadas iki dangaus vartų, nes toliau jam uždrausta del to, kad jis nepažino tikrojo Dievo, būdamas gyvas. Pradėję savo kelionę, jie įeina pro pragaro vartus su baisiu ir liūdnu parašu. Karonas juos perveža savo valtely per Akeronto upę ir jie atsiduria pirmojo rato pakrašty — Limbe. Te amžinai turi likti visi, kurie buvo geri gyvendami, bet negali įeiti į dangų, nepažinę tikrojo Dievo. Šioje tamsumo vietoj, Dantė toli pamato ugnį ir išvysta keturius šešėlius, kurie besiartina į juos. Iš tos pusės pasigirsta balsas: „Onorate l' altissimo poeta — pagerbkit aukščiausį poėtą!" Šešėliai, kurie taip sveikino Vergilijų, buvo Omėras, Oracijus, Ovidijus ir Lukanas. Suvėję į krūvą jie kalbėjo draugingai valandėlę apie dalykus, apie kuriuos — sako Dantė — geriaus tylėti. Šiame būrely Dantė sakosi buvęs šeštas.

• • •

Šeštas šimtmetis prasidėjo nuo to laiko, kai Dantė išgirdo savo stebuklingos kelionės pradžioj šiuos pasveikinimo žodžius. Vargingas jo buvo gyvenimas po šios kelionės. Išvytus iš savo mylimosios tėvynės, gražiosios Florencijos, jis mirė svetur, gyvenęs įvairiuose Italijos miestuose. Karščiausis troškimas būti pakviestam atgal, pamatyti savo „gražųjį šv. Joną", neišsipildė. Jis mirė Ravenoj ir tapo ten palaidotas. Tik vėliau suprato florentiečiai, kokią jie skriaudą padarė savo didžiausiam vientaučiui ir tris kart bandė išgaut jo mirtinas liekanas, kad palaidojus jas poėto gimtojoj vietoj. Bet raveniečiai atsisakė išduoti to kaulus, kurs buvo ne vien Florencijos, bet visos Italijos geriausias sūnus.

Prasidėjus šeštam šimtmečiui po kelionės į aną pasaulį, Florencijoj, šv. Kryžiaus bažnyčioj, kuri pradėta statyti prie Dantės gyvos galvos ir greta su jo gražiuoju šventu Jonu, pastatytas poėtui paminklas, „pagarbos kapai", kaip sako parašas. Paminklas rodo poėtą, atsisėdusį su knyga ant kelių. Nieko jis neieško šioje knygoj: ji uždaryta. Poėtas, giliai, giliai susimąstęs. Smakras paremtas dešine ranka; akys žiūri žemyn, tarsi kiaurai mato pragaro baisybes.

Žemiau iš priekio ant paminklo bazies padėtas karstas, kurio vienam gale liūdi ant jo padėjusi galvą mūza su laurų vainiku rankoje, kitam stovi Italija su žvaigžde ant galvos. Jos kairioji ranka ištiesta ir truputį pakelta aukštyn. Ji rodo į Dantę, po kurio kojomis padėtas parašas: Onorate l' altissimo poeta — pagerbkit aukščiausį poėtą!

Jį gerbia ne viena Florencija, bet visa Italija. Daugybė jam paminklų pristatyta įvairiuose jos miestuose. Tik nė vienas iš jų gal neišreiškia taip vaizdžiai ir įspūdingai Dantės reikšmės, kaip paminklas šv. Kryžiaus bažnyčioje. Pats Dantė troško būti bent paskutiniu rinktinių poėtų būry, kurį jis gerbė, kaip gal retas kas kitas. Jis neskaitė savęs lygiu Vergilijui, besivadindamas tik jo mokiniu. Omėras jam vyriausis poėtas — il poeto, sovrano, Vergilijus aukščiausis. Būti jų tarpe, argi ne didžiausia laimė? Ir štai dabar Italija sako rodydama į Dantę: gerbkit aukščiausį poėtą. Ir ne viena Italija taip sako, bet ir visas kultūrinis pasaulis. Jis galėtų pasakyti Dantės mintin Ovidijaus žodžius, kurie be abejo flo-

rentiečiui ne kartą buvo atėję į galvą: qui coluere colantur — tie kurie gerbė, tebūnie pagerbti.

* * *

Už ką Italija, už ką kultūrinė žmonija gerbia Dantę? Atsakydami į šį klausimą, mes jį pakeisime kitu, kokių žmonių, apskritai, atmintis gerbiama? Pasiklauskime, kodel graikai sudėjo pasakas apie Eraklį, Achilį, Orpejų, Agamemnoną ir t.t. Priminkime, kokį jie davė jiems vardą. Vyrai milžinai, arba didvyriai, taip jie vadinos, tariant, žmonės didesni už kitus savo darbais tėvynės arba žmonijos labui.

Žinomas anglų raštininkas Tomas Karleilis garsiame savo veikale „Apie Didvyrius ir Didvyrių garbinimą" (On Heroes and Hero - worship) priskaitė jų šešias rūšis: 1) Didvyris Dievybė, 2) Didvyris Pranašas, 3) Didvyris Poėtas, 4) Didvyris Kunigas, 5) Didvyris Raštininkas ir 6) Didvyris Karalius. Kalbėdamas apie poėtus didvyrius pavyzdžiu jis pasirenka Dantę su Šekspyru.

„Didvyris, Pranašas, Poėtas — sako jis, — daug įvairių vardų mes duodam įvairiu metu ir įvairiose vietose didžiausiems vyrams, atsižvelgdami į jų ypatybes, kurias mes juose pastebime, žiūrint į sritį, kurioje jie apsireiškia. Vaduodamies tuo pačiu principu, mes galėtume duoti jiems daugybę kitų vardų. Bet aš vėl pastebėsiu — ir tai svarbu suprasti. — kad šie skirtumai labiausiai gimsta iš įvairių s r i č i ų; kad Didvyris gali būti Poėtu, Pranašu, Karalium, Kunigu, arba kuo norint kitu, sulig tų pasaulio aplinkybių, kuriose jis gimė. Aš prisipažįstu, aš negaliu sau įsivaizdinti didelio vyro, kurs negalėtų būti visokeriopas. Poėtas, kurs galėtų tiktai sėdėdamas krėsle rašyti stancas, niekados neparašytų nė vienos gerėlesnės stancos. Jis negalėtų dainuoti apie Didvyrį - Kareivį, jei jis pats nebūtų didėlis kareivis. Man rodos, jame yra Politikas, Galvotojas, Įstatymų Leidėjas, Filosofas; vienan, ar kitan laipsny jis galėtų būti ir jis yra visa tai"[1]).

Visai teisingai pabrėžta šiais žodžiais genijaus, arba, anot Karleilio, — Didvyrio vispusiškumas. Žinoma, ne visi jo platūs

[1]) On Heroes psl. 105. Cituoju leidime „The World Library".

gabumai siekia to paties aukštumo. Labai dažnai yra palinkimų vienon kurion pusėn, bet taipgi labai dažnai aplinkybės verčia didvyrius pasižymėti toj, o ne kitoj veikimo ar meno srity.

Dantė daugiausia pasižymėjo poėzijoj. Jis buvo pavadintas „dešimties tylinčių amžių balsas". Reta kam teks tokia garbė būti tūkstančio metų reiškėju. Apmirus senovės literatūroms — graikai jau nuo 3 šimtmečio prieš Kristų nedavė nieko žymu, romėnai nuo antro amžiaus po Kristui, — pasidarė ilga tyla, kuri besitęsė visą viduramžį. Ir štai šio ilgo laiko gale ūmai iškyla Dantė.

„Italų literatūra, sako Gasparis savo Italų Literatūros Istorijoj, kuri tiek žvilgsnių skiriasi savo išsivystyme nuo kitų naujųjų literatūrų, turi ir tą ypatybę, kad ji, tik bepradėjusi gyvuoti, pagimdė veikalą tokios reikšmės, kad ji staiga pasiekė tokių aukštybių, kurių niekados vėliaus nepasiekė; tuo būdu kiekvienas vėlesnis veikalas rišasi tūlu žvilgsniu su šiuo pirmuoju, Dantės pilna italų literatūra".

Primindamas šiuos žodžius žymus romanistas Karolius Fosleris priduria: „Suprantama, kad tokia didybė turi viešpatauti per visus sekančius amžius iki mūsų dienų ir ateity. Bet kas mus stebina — tai atsidūrimas ties tokiu kolosu, kaip Komedija, tuoj beužgimus tautinei literatūrai ir kalbai, kuri literatiniai dar neišsilavinusi, veik be jokios ruošos. Veikalas lygus granito kalnui, kurs status iškyla smėlio lygumoj"[2]).

Kaip atsirado šis kalnas? Pasistatę šį klausimą mes pirmiausia linkę ieškoti atsakymo poėto gyvenime. Tik jo aprašymas mums žuvo, jei jis kana kados buvo sustatytas. Galima labai abejoti, kad būtų prie poėto gyvos galvos daug įdomautasi del jo asmens. Išvarytas iš tėvynės, vargo ėdamas pakeleivingas poėtas nelabai galėjo kreipti į save kieno nors akis ir žadinti domę.

Pradėta interesuotis juo daugiau tada, kai jau jo didelis veikalas — Komedija — pragarsėjo. Jei aiškindami jį komentatoriai suteikia vieną, kitą žinelę apie jo autorių, tai tas galų gale negali atstoti stingančios jo biografijos. Šiek tiek duoda poėtas žinių apie save veikaluose.

[2]) Karl Vossler La Divina Comedia studiata nella sua genesi et interpretata Trad. di St. Jacini Vol. II, parte 1. p. 557 (1).

Taigi ne poėto gyvenimas duoda mums raktą į jo veikalą, tik veikalas rodo mums Dantę žmogų. Tiesa, mes dar turime jo portretą, kuris skaitomas Džioto darbu. Florencijoj, „Vyriausybės" Podesta koplyčioj, Džiotas nupiešė Dantės portretą. Paskui, kai koplyčia buvo priskirta kitiems reikalams, paveikslas buvo užtinkuotas. 1840 m. jis buvo surastas. Tik neatsargus restauratorius, traukdamas vinį pagadino vieną akį, be to jis „pataisė" paveikslą, keisdamas jo spalvas ir mainydamas burną. Anglų menininkas Seimuras Kirkupas, buvęs prie atradimo, padarė paveikslo tikslią kopiją, prieš jo „pataisymą"[3]).

Karleilis taip aprašo Dantę iš šio paveikslo: „Man, — sako jis — tai įspūdingiausias veidas: gal iš visų veidų, kiek aš pažįstu, labiausiai įspūdingas. Nupieštas jis vienas, kaip paskendęs tolumoj, apsuptas vienu lauru; amžinas skausmas ir kančios, tikras laimėjimas, kurs bus taipgi amžinas; kaip tai raišku visai Dantės istorijai! Man rodos, tai liūdniausis veidas, kurs tikrenybėj kana kados buvo pieštas; veidas visai tragingas, kurs judina širdį. Jame yra, kaipo pamatas, minkštumas, švelnumas, jautrumas, kaip pas vaiką; bet visa tai lyg sustingę aštrian priešinguman, išsižadėjiman, vienumon, skausman be vilties. Minkšta etero dvasia iš jo žiūri rūščiai, nepermaldaujamai, rėžiančiai, lyg iš storų ledų kalėjimo. Bet kartu tai tylus skausmas, tylus ir griežtas: lūpa užriesta, reiškianti dievišką panieką tiems daiktams, kurie išėdinėjo jo širdį; lyg tai būtų galų gale paprastas, nieko nereiškiantis daiktas, lyg tai jis, kurį kankina ir smaugia, didesnis nei kančios. Tai veidas žmogaus, kurs visas proteste ir neilstančioj visą gyvenimą kovoj su pasauliu. Prisirišimas, pavirtęs pasipiktinimu: nepermaldaujamu pasipiktinimu: lėtu, lygiu, tyliu, kaip kad dievų pasipiktinimas! Akis taipgi žiūri, lyg nustebusi, lyg klausdama, kodel pasaulis toksai? Toks yra Dantė"[4]).

Prie to, ką sako poėto veikalai ir ką galima matyti iš jo paveikslo, kurį paliko jo draugas, kitas didelis genijus, Džioto, ne kiek tepridės smulkios gyvenimo žinios.

[3]) A. Ancona e O. Bacci Manuale della Literatura Italiana Vol. 1, p. 275. Bet Slg. Albo Dantesco Roma 1921 psl 9.

[4]) On Heroes p. 115.

Mums žinoma, kad jis gimė 1265 m., kai saulė tekėjo ir leidos kartu su Dvyniais, vadinasi tarp 21 gegužės ir 21 birželio. Remdamiesi Bokačiaus žinute, mes galime dar tiksliau surasti mėnesį: tai gegužės baiga. Žinome, iš kur ėjo jo giminė, kaip pasidarė jo vardas Dantė iš ilgesnio Durante, kaip Alighieri buvo priimtas iš jo vieno prosenelio, Kačiagvidos, pačios Aldigieros ir duotas sūnams. Galima spėti, kad jis buvo pakrikštytas 25 kovo 1266 m., nes Florencijoj buvo įprotis krikštyti visus vaikus prieš Velykas didžiajam šeštadieny[5]). Sakau, galima nemaža pririnkti šių ir jom lygių žinių. Bus tai paprastas žingeidumas, kurs mums nei kiek nepaaiškins nei Dantės poėto, nei žmogaus.

Todel mes jų neieškosime ir kreipsime savo dėmesį kitur. Daugiau mes suprasime jį, jeigu pažinsime tarp kokių žmonių jis gyveno, kaip jie mąstė, kaip jautė. Kitaip betariant, mes turime gauti anų laikų Italijos politinį, kultūrinį ir ekonominį vaizdą.

Per juodus nelaimių amžius, kurie sekė Romos imperijos puolimą. Italija daugiau, nei kitas kuris vakarų kraštas, išsaugojo senovės kultūros liekanų. Naktis ant jos nusileidusi — buvo šiaurės naktis. Pirma, nei paskutinis, nusileidusios saulės, spindulys užgeso padangėj, pradėjo aušti. Roma, popiežių vardo garbumu besidengdama, palyginus su kitais kraštais, turėjo daugiau ramumo ir gerovės. Bet ir tuose Italijos kraštuose, kur šiaurės Langobardai įkūrė jų monarchijas, vis tik buvo daugiau gerovės, daugiau turto, tvarkos, mokėjimo, nei, sakysime, Galijoj, Britanijoj arba Vokietijoj.

Kas išskiria Italiją iš jos kaimynų — tai reikšmė, kurią įgyja tuo metu miestų gyventojai. Buvo įkurta miestų tolimose ir tuščiose vietose, kaip Venecija arba Dženova. Ten rinkosi pabėgėliai, besislėpianti nuo barbarų. Kiti miestai, besikeičiant visokiems gotų valdovams, mokėjo palaikyti senovės municipalę tvarką. Tose vietose, kur centralė valdžia buvo per silpna, kad apgintų gyventojus arba persekiotų, municipalės įstaigos įgyja po truputį daugiau galės ir reikšmės. Piliečiai buvo ginami miestų stipriomis sienoms ir besivaldė savo įstatymais ir savo rinktais magistratais. Taigi iš te sukilo stipri demokratinė dvasia. Karolingai buvo per silpni,

[5]) G. L. Passerini Dante Milano 1921 psl. 29.

kad paveržtų miestus. Otono politika buvo — remti miestus. Gali būti, jų savistovumas būtų buvęs panaikintas, jei Bažnyčia būtų susidėjusi su Imperija. Bet jų kivirčai rėmė ir stiprino miestų nepriklausomybę. XII amžiuje jie pasiekė visos savo galės ir, po ilgo susikirtimo su švabų karaliais, galop laimėjo.

Visur kitur Europoj platus ir privilegingas luomas mindžiojo žmones ir juokėsi iš centralės valdžios. Tai buvo feodalai. Bet Italijoj daugumoj vietų jie negalėjo įleisti šaknų. Kai kurie jų, apsigyvenę miestuose, negalėjo paveržti galingos respublikos ir patapo paprastais miestiečiais. Kitur jie buvo galingi, bet jų reikšmė buvo visai kita, nei anapus Alpių. Apsigyvenę miestuose, jie nepatapo kokiais karaliukais, tik žymiais piliečiais. Jie nestatė baidyklių tvirtovių aukštuose ir skardžiuos kalnuos, bet puikius rūmus miestuose. Visuomenės padėtis Neapolio arba Bažnyčios valstybėj daugiau buvo panaši į tą padėtį, kuri buvo didelėse Europos monarchijose. Bet Toskanos ir Lombardijos — vadinasi vidurinės ir šiaurės Italijos — valdžia visas savo revoliucijas pasiliko savo ypatingą būdą. Žmonės surinkti mieste baisesni savo valdovams nei išmėtyti laukuose. Didžiausi saunoros iš Cezarių rado reikalinga provincijų iškaščiais maitinti ir linksminti nesuvaldomus sostinės gyventojus. Madrito gyventojai ne kartą buvo apsupę savo karalių jo paties rūmuose ir išspaudę iš jo žeminančių jį nusileidimų.

Šiuo būdu, nors dalinai ir laikinai, laisvė buvo vėl pasirodžiusi Italijoj. Su laisve atėjo prekyba, mokslas, skonis, visoki gyvenimo patogumai ir pagražinimai. Kryžiaus karai, iš kurių kitiems tekdavo parsinešti tik relikvijų ir žaizdų, atnešė Adriatiko ir Tirėno pakraščių respublikoms turto, valdžios ir žinojimo. Šių respublikų moralė ir geografinė padėtis leido joms naudotis iš vakarų barbarybės ir iš rytų civilizacijos. Italų laivai lakstė per visas jūres. Italų krautuvės atsirado visuose pakraščiuose. Italų pinigų keitėjų staleliai buvo pastatyti kiekviename mieste. Pramonė žydėjo, įkurta buvo daugybe bankų. Prekybos operacijos tapo palengvintos įvairiais naudingais išradimais. Galima abejoti, ar kuris kitas kraštas pradžioj XIX šimtmečio, išskyrus Angliją, pasiekė tokio turto ir civilizacijos, kaip buvo penki šimtai metų atgal pasiekę kai kurie Italijos kraštai. Jonas Vilanis suteikė mums platų

ir tikslų pasakojimą apie Florencijos valstybę pradžioj keturioliktojo šimtmečio, kai Dantė rašė savo Komediją. Respublikos pajamos siekė trijų šimtų tūkstančių florinų, vadinasi didesnės sumos nei Anglija su Airija surinkdavo per metus Elžbietai karaliaujant. Kasmet buvo mušama 400.000 florinų. Aštuoniosdešimts bankų varė reikalus ne tik Florencijos, bet visos, galime sakyt, Europos. Miestas su apylinkėmis turėjo šimtą septyniasdešimt tūkstančių gyventojų. Šios skaitlinės reikšmę suprasime, jei priminsime, kad dabar ji teturi su viršum 240 tūkstančių, vadinasi teprisidėjo per šešius amžius vos 70 tūkstančių. Įvairiose mokyklose besimokino apie 10 tūkstančių vaikų, 12 šimtų mokinosi aritmetikos, 6 šimtai ėjo aukštuosius mokslus[6]).

Tokios, bendrai paėmus, buvo sąlygos visoj Italijoj. Bet šis paveikslas tikrenybėj buvo kur kas įvairesnis. Politikos žvilgsniu veikė visame pusiausaly kova, ėjusi tarp popiežių ir imperatorių, kuri davė vardą vienų ir kitų šalininkams: Bažnyčios šalininkai vadinosi Gvelfai, Imperijos Gibelinai. Kova tarp šių dviejų galybių del pirmenybės nudažo visą tų laikų istoriją.

Romos pasaulinės imperijos atminimai niekados nebuvo užmiršti, net tamsiausiu viduramžio metu. Imperatoriaus vardo tokia buvo galybė, kad, nuvertę juos gotai ir sugriovę net pačią imperiją, nedrįso pasiimti jų vardo. Jie tenkindavos Romos patricijaus, ar senatoriaus pavadinimu. Romos, kaip ir viso pasaulio, imperatorius sėdėjo Konstantinopoly, dažnai visai bejėgis, bet vis tik kitas niekas nedryso savęs lyginti jam. Tik Italijos bažnyčia, įgijusi pasaulinę reikšmę, skaitė save ne tik šiam imperatoriui lygia, bet aukštesne. Romos popiežius amžiname mieste apvainikavo Karolių Didįjį 800 m. ir tuom padėjo pamatą atsirasti visuos Vakaruos Romos imperatoriui.

Suprantamas daiktas, kad Bažnyčia, suteikdama pati viena imperatoriaus vardą, turėjo skaityti save aukštesne už jį. Bet užsilikę senosios imperijos atminimai rodė, kad ji turi būti viena, vadinasi, kad perėjęs germanų tauton imperatoriaus vardas turi apimti ir visą Italiją. Šio vardo nešiotojai visi ir savaime juto šį reikalą,

[6]) Th. Macaulay Critical and Historical Essays vol. II straipsny: Macchiavelli.

ir dažnai buvo kviečiami įvairių vietos žmonių.

Pirmoje imperatoriaus šalininkų vietoj stovi, kilę iš feodalų, didikai, kuriuos traukia žemyn bekylančios miestų respublikos, versdamos nesišalinti kitų piliečių ir būti jiems panašiais, jei ne lygiais.

Paskui juos ėjo mokyti žmonės, teisininkai. Tuo metu garsi buvo visam pasauly Bolonijos teisių mokykla[7]. Besimokydami ir betyrinėdami Romos teisę, tie juristai turėjo tapti imperijos ir imperatoriaus šalininkais, nes ši teisė susitvarkė kaip tik imperijos metu ir gavo savo galutiną redakciją Justinijonui viešpataujant, kurio vardas ilgai teužsiliko Italijoj ir plačiai buvo žinomas.

Tuo būdu ir Imperija ir Bažnyčia turėjo savo šalininkų. Bet jų kova negalėjo apimti viso gyvenimo įvairumo, ypač atskiruos miestuos, arba, kaip juos vadino, komūnose. Joms nebuvo pageidaujama nei Popiežija, nei Imperija, nes bet kurios pusės laimėjimas nešė jų pavergimą. Tepradėję augti, stiprėti ir turtėti miestai,nejuto jokio noro turėti ant savęs dar keno nors valią. Jie norėjo būti visai nepriklausomi. Besigrumiant dviem galybėm, jie dėjosi su ta, iš kur buvo mažiaus pavojaus jų savitam būviui. Dažniausiai, tai buvo Popiežija. Savo laisvės saugodamos komūnos dėjosi su ja prieš Imperatorių. Todel Gvelfai, Popiežijos šalininkai, atskirose respublikose susidarė iš žmonių partijos, arba, kaip šiandien pasakytum, demokratų.

Taip dalykams esant rodytųsi, kad visi demokratai turėtų būti Gvelfai ir visi miestai popiežiaus pusėj. Iš tikrųjų to nėra. Pirmų pirmiausia reikia pasakyti, kad pietų Italijos likimas nuėjo kitais keliais, normanams įkūrus Sicilijoj savo monarchiją su sostine Palerme, į kurią buvo įtraukta ir pietinė pussalio dalis su Neapoliu. Tada liekti tik vidurinės ir šiaurės Italijos miestai — Toskanos, su žymiausiu centru Florencija, ir Lombardijos — su Milanu.

Bet ir šių kraštų respublikos neina iš vieno. Tarp jų yra daug priešingumo, daug nesutaikomų reikalų. Sakysime Toskanoj beauganti Florencija tampa pavojinga savo kaimynams. Iš vienos pusės, ši respublika bekildama platina savo žemės plotą. Artimiems miestams, kaip Siena, arba Areco, yra pavojaus tapti pra-

[7]) G. Cardueci Lo Studio di Bologna (Opere Vol. I).

rytiems. Todel jie visada bus jos priešininkai ir dėsis su jos priešais, vadinasi Gibelinais. Iš kitos pusės Florencija turi konkurentų, kurie nenori jai nusileisti. Tokia yra Pizos padėtis. Šiuodu miestu negali būti geruoju, juo labiau, kad Piza stovi prie upės Arno žiočių, turi didelį savo laivyną, taigi ne tik prekyboj yra Florencijos konkurentas, bet gali užkirsti jai kelią jūrose. Stovėdama aukščiau to paties Arno pakrašty Florencija tolimesniam išsivystyme gali bandyti išplėsti savo sienas iki pačių jūrų, vadinasi užimti Pizą.

Bet ir pačiuos miestuos paveikslas gana margas, ypač tokiuos dideliuos, kaip kad Florencija. Didikų feodalų ainiai su pavydu žiūrės kiton Alpių pusėn, kur baronai sėdi savo dvaruos — tvirtovėse, kaip koki karaliūnai, pripažindami imperatorių tik iš vardo ir ne retai su savo kariuomene jam besipriešindami.

Nieko panašaus negalima laukti dideliam mieste. Norint čia atsižymėti, reikia artintis su miestiečiais — buržuazija, — ypač su tais jų, kurie stovi priešaky, kitaip betariant su praturtėjusiais pirkliais, arba, kaip vaizdžiai juos vadino, „riebiais žmonėmis" (popolo grasso).

Priešais *„riebiųjų" stovi „smulkieji"* (*popolo minuto*), kurie susideda iš amatininkų, susiorganizavusių į „arti" — amatus. Viso amatų buvo septyni, kurie dalinosi į mažuosius ir didžiuosius (arti maggiori, arti minori). Neįeidami į amatus, viršuj stovi didžiūnų aristokratai, apačioj — juodieji žmonės (plebaglia).

Aišku, kad tokioj respublikoj vidurinė kova turėjo būti ne mažesnė už imtynes su priešais iš oro ir kad konstitucija visada buvo išvada iš visų šių kovų. „Kurį laiką buvusi valdyba konsulų ir miesto aristokratijos, ji skilo į dvi respublikas, kurių viena vadinosi komūna ir turėjo priešaky „Podesta", kita vadinosi liaudis ir turėjo priešaky „Kapitoną" (Capitano)[8]).

Šiaurėj paveikslas vėl keičiasi. Dviejų jūrų — Adrijos ir Tirėno — užkampiuos randame Venecijos respubliką ir Ligurijoj Dženovos. Viduje, Lombardijoj pirmą vietą užima Milanas, paskui eina Bolonija, Verona. Tik čionai imperatoriams lengviau at-

[8]) P. Villari L'Italia da Carlo Magno alla morte di Arrigo VII. Milano 1910 p. 430.

vykti, taigi ir Gibelinų reikšmė čia kitokia.

Visa, kas pasakyta, suėmus krūvon, mes lengvai pastebime, koks nepastovus gyvenimas turėjo būti visose komūnose ir ypač Florencijoj. Kaip jau pastebėta aukščiau, srovių priešingumas reiškėsi Gibelinų ir Gvelfų kovose. Jų atsiradimą Florencijos tų laikų istorikas Dinas Kompanjis (Dino Compagni) išveda iš pykčio tarp dviejų galingų šeimynų. Buondelmontė buvo prisižadėjęs vesti merginą iš Amidėjų šeimynos, bet nepildė žodžio ir apsivedė su Gvaldrados iš Donatų dukterimi (Gualdrada de' Donati). Iš čia rūstavimas Amidėjų ir jų artimų Ubertų. Jaunavedis Buondelmontė buvo užmuštas per Velykas 1215 m.

Atpasakojęs tuos įvykius Dinas Kompanjis priduria, kad iš te atsiradę prakeiktos Gvelfų ir Gibelinų partijos. Imperatoriaus Fridricho II pasisekimai Italijoj davė Gibelinams progos laimėti Florencijoj, iš kur jie buvo išvaryti. 1248 m. Gvelfai iš ten buvo išvyti ir visa eilė naujų bausmių buvo jiems pramatyta, nes laimėjusi partija pasitikėjo Fridricho parama.

Bet šis imperatorius miršta 1250 m., ir Gvelfai pradeda grįžti Florencijon. Trumpam laikui pasiseka komūnai ir liaudžiai padaryti taiką tarp dviejų partijų. Tik taika viduje tada reiškė karą su kaimynais. Pasekmingi eina karai prieš Sieną, Pizą, Pistoją. Neužilgo betgi viduje kova vėl užsidega. Laimėjusieji Gvelfai viską atmaino ir viską nuverčia Florencijoj. Net miesto herbas — balta lelija — tampa pakeista. Tik vėl jų viešpatavimas neilgam. Palerme Sicilijoj apvainikuotas karalium Manfredas 1258 m. pridavė Gibelinams dvasios. Ubertų Farinatos vedini jie susirenka Sienoj 1260 m., iš kur jie ruošiasi užpulti Gvelfus iš Florencijos ir visos Toskanos. Ties Montaperti 4 rugsėjo įvyko baisus mūšis, kur florentiečiai buvo įveikti.

Laimėjusi partija tarėsi, ar ne geriaus būtų sumažinti miestą, kurs visada būsiąs liaudies ir Gvelfų pusėj. Tik Farinatai pasisekė apginti savo gimtojo miesto likimas. Fridricho sūnus, Sicilijos karalius Manfredas manė duoti Italijai ramuną, sutaikinti besivaidinančias partijas. Bet prieš jį patį sukilo Popiežija, paskelbusi jį tarp kitų gražių vardų „velnio sūnumi", ir sukėlė prieš jį Karolių, grapą iš Anžų ir Provanso.

Mūšyje ties Beneventu 26 vasario 1266 m. Manfredas buvo

nuveiktas ir pats žuvo, įsimaišęs pačion kovos tirštumon. Gibelinai vėl buvo po tam išvaryti iš visur ir iš Florencijos, kurios valdymas (signoria) buvo dešimčiai metų suteikta Karoliui Anžujiečiui. Tik jo valdymas buvo daugiaus iš vardo, nes viskas buvo daroma komūnos magistratų. Vadinasi Florencija vėl patenka į Gvelfų rankas[9]).

Po mūšiui ties Montaperti 1260 m., kur Gvelfai buvo įveikti, Florencijoj liko Belinčiono sūnus Aligieras su savo žmona Graži (Bella), mūsų poėto tėvas, nors buvo Gvelfas. Jau tas vienas dalykas, kad poėto tėvas galėjo likti Florencijoj, priderėdamas nuveikton partijon ir tai kai buvo tartasi net sunaikinti miestą, rodo, kad jis nebuvo tarp žymiųjų savo partijos žmonių.

Nors keletą metų vėliau (1266) Gibelinų galybė buvo jau galūtinai sulaužyta ir Gvelfai įsišeimininkavo Florencijoj, bet vis tiek respublika neįgijo ramumo. Vaidai prasidėjo tarp pačių Gvelfų. Kitas to meto istorikas Vilanis (Villani) sako, kad jie, „pasilsėję po karų iš oro garbėje ir laimėjimuos ir pariebėję iš išvarytų Gibelinų turto, pradėjo kilti kitas prieš kitą iš puikumo ir pavydo". Iš vienos pusės kilę iš smulkių žmonių Adimarai, kurie tapo dideliais ir galingais ir prie kurių prisidėjo Čerkiai (Cerchi) su saviškiais; iš kitos Donatai su Tozingais ir Pacais (Pazzi). Vieni buvo praminti Baltais, kiti Juodais.

Nuveikus Gibelinus, respublikos priešaky atsistojo daugiausia iš Baltųjų, kuriems ir reikėjo, ir nesunku buvo susiprasti su Gibelinų liekanomis, nors kova su kaimynais Gibelinais, sakysim iš Areco (Arezzo) ar Pizos ėjo toliaus.

Tokiose aplinkybėse gimė ir augo Dantė. Būdamas dar mažas, jis neteko motynos. Jo tėvas vedė antrą kart, ir jautrus vaikas anksti nustojo šeimynos paguodos. 1283, eidamas devynioliktus metus, jis nustojo ir tėvo. Augo poėtas, kaip tuomet buvo auginami pasiturinčių florentiečių vaikai. Išėjo aukštuosius tų laikų mokslus. Mokėjimas ant žirgo jodyti ir sudėti dainas buvo svarbus lavinimo dalykas. Jauno poėto gyvenimas ėjo tarp jaunimo pasilinksminimų, ekspedicijų — kovoje su Areco Gvelfais randame ir mūsų poėto vardą — ir respublikos valdyme.

9) V. Turri Dante Firenze 1921 psl. 9 ir skk.

Baigęs savo mokslus ir kad galėtų ne tik poėzija užsiimti, bet ir savo tėvynei tarnauti, Dantė įsirašo gydytojų amatan, kurs skaitėsi tarp aukštesniųjų. Ne kartą mes girdim jį kalbant valstybės reikalais. Kaip tik tuomet respublikos vedime įgijo daug reikšmės aukštesnieji amatai. 1300 metų valdžion (sinjorijon), kuri susidėjo vien iš Baltųjų, pateko ir Dantė, kaipo savo amato pirmas (priore).

Tik sunkūs buvo laikai. 1 gegužės 1300 m. jaunimas su iškilme apvaikščiojo senu papročiu pavasario grįžimą. Vakarop donotiečių būrys susidūrė su čerkiečiais, — visi raiti ir ginkluoti. Per peštynes vienam čerkiečių buvo nukirsta nosis.

Šios 1 gegužės peštynės sukėlė didžiausį mieste judėjimą. Del suirutės išleistas buvo sinjorijos atsišaukimas, kuriame kalbama buvo ne vien apie vidurinį pavojų, bet ir apie užsienio priešus, vadinasi taikoma buvo į popiežių, kurs labai pasijuto užgautas ir iš Ananijos nusiuntė kardinolą Motiejų Akvaspartą (Matteo di Acquasparta) neva taikintų Florencijos partijas, iš tikrųjų, kad padėtų Juodiemsiems paimti valdžią.

Jam atvykus buvo perrinkta sinjorija ir jon pateko, kaip minėjom, Dantė. Oras dar daugiaus įkaito, kai vakarą prieš Joninę amatų konsulai nešė miesto patronui atnašas ir buvo užpulti. Ūpui nuraminti sinjorija nutarė išsiųsti iš miesto keletą Baltųjų ir Juodųjų. Pirmieji paklausė, antrieji atsisakė išeiti.

Kardinolo Akvaspartos žalingas veikimas šiuos įvykiuos vedė prie vis didesnio priešingumo tarp jo ir respublikos valdžios. Galop ryšiai nutrūko, ir jis išvažiavo iš Florencijos.

Juodųjų vadas Korsas Donatis (Corso Donati) išbėgo Romon, kad paskatintų popiežių Bonifacijų pakviesti Toskanon iš Prancūzijos Karolių de Valua, kad jis Florencijoj „sutaikintų liaudies ir Baltųjų partijas". Su tokiu pat prašymu kreipėsi į Popiežių ir likusieji Juodieji. Tada sinjorija turėjo griebtis naujų priemonių nuteisdama Donatį ir atimdama jo turtą.

Bet jau buvo vėlu. Karolius de Valua jau žengė Italijon ir popiežius Bonifacijus suteikė jam vardą Toskanos nuramintojo (paciaro). Bolonijoj Juodieji jį sveikino ir jis ruošėsi eiti Florencijon.

Respublikos valdžia nutarė, begręsiant šiam pavojui, siųsti pas popiežių savo atstovus, kurių tarpe buvo Dantė. Jo reikšmė savo tėvynei šiuo sunkiu metu suimta gražiai jo pasakyme. Kada

buvo besitarta del pasiuntinių asmens, poėtas tada išsitaręs: „Jei aš eisiu, kas liks, ir jei aš liksiu, kas eis?“ (S'io vo chi rimane, es'io rimango, chi va?).

Delegacijai popiežius pareiškė, kad reikalauja nusižeminti prieš jį ir kad Respublika pildytų jo valią. Du jos nariu buvo grąžinti Florencijon, o Dantė pasiliko pas popiežių. Bet viskas buvo veltui, nes, popiežiaus valią pildydamas, Valua įėjo Florencijon su savo kariuomene per Visų Šventę 1301 m. Jis įsakė išrinkti naujus pirmuosius (priorus) iš Juodųjų.

Pasiėmę valdžią Juodieji pradėjo teisti savo priešus, uždėdami piniginę jiems pabaudą, o paskui atimdami visą turtą, ir išvydami iš Florencijos. Tarp šių nuteistųjų randame ir Dantę. Nutarimu 27 sausio 1302 m. jam primetama, kad jis pardavinėjęs valstybines vietas ir daręs kitus blogus darbus, veikęs prieš popiežių Bonifacijų, Karolių de Valua ir Gvelfų partijos rimtį; todel jis nuteisiamas sumokėti penkius tūkstančius mažų florinų. Jei per tris dienas nuo paskelbimo pabauda nebūtų sumokėta, tai įsakyta buvo paimti visą jo turtą. Kovo 10 d. paskelbtas kitas prieš jį pasmerkimas. Jam nepaklausius pirmo nusprendimo, jis buvo nuteistas sudeginti gyvas, kartu su kitais 14, jei jis papultų kam iš valdžios į rankas.

Nuo 1302 m. užsidarė Dantei tėvynės durys. Su savo šeimyna jis tapo ne tik tremtiniu, bet elgeta. Iš pradžių matome jį besiderant su kitais tremtiniais, kurie tariasi kaip, kitų miestų Gibelinams padedant, galėtų jie atvaduoti savo tėvynę. Trys buvo bandymai ginklais nukauti Juoduosius tarp 1301 - 1306 m., bet nepasisekė.

Dantė jau prieš 1306 m. atsiskyrė nuo kitų tremtinių. Iš pradžių jis buvo apsistojęs Veronoj, pas ką — tikrai negalima žinoti. Būdamas Veronoj jis dar turėjo vilties, kad jo tautiečiai patys savaime parsikvies jį atgal. Iš te jis rašė ilgą laišką, kurs prasidėjo žodžiais: „Mano tauta, ką gi aš tau padariau? — Popule mee, quid feci tibi?

Jei nedaug težinoma apie ankstyvesnį Dantės gyvenimą, tai ištrėmimas veik visai miglose paskendęs. Veronoj jis buvo neilgai. Kur iš te nuėjo, nežinia. Šaltiniai kalba apie jo atsilankymą Paryžiuje ir Oksforde. Daug šių dienų kritikų abejoja, kad jis galėjęs būtų pasiekti ypač Angliją. Mums rodos abejonė be pamato.

Vos 1311 m. pasirodo vėl trumpų apie jį žinių. Nuo šių metų jis vėl Italijoj, dalinai Toskanoj, imperatoriui Enrikui einant Romon, dalinai Lombardijoj, kur Enrikui mirus liko galingi Gibelinai, — Viskontai (Visconti) Milane, Skaligeriai Veronoj.

Apie 1317 m. jis atsisveikina su Kangrande, pas kurį viešėjo Veronoj ir persikelia Ravenon pas Gvido Novelo da Polenta, kur jis buvo labai garbingai priimtas ir išgyveno iki amžiaus galui. Dantė mirė 1321 m. ir buvo palaidotas su didžiausia iškilme.

Jam neteko pamatyti savo mylimos Florencijos. Net parašas ant jo kapo yra išmetimas jo vienmiesčiams: „Hic claudor Dantes patriis extorris ab oris — Čia aš Dantė uždarytas, ištremtas iš gimtojo krašto". Kartus išmetimas, kam jį be kaltės išvariusi tėvynė, neatitaisė padarytos jam skriaudos. Florencijos archyve užsiliko atsakymas į komūnos magistratų laišką, pranešantį amnestijos sąlygas iš 1315 m., kuriomis jis galėjo grįžti, jei atsiprašęs būtų ir sumokėjęs pabaudą. Poėtas atsakė, kad jeigu, sako, negaliu grįžti nepasivadinęs kaltu, niekados nebegrįšiu — numquam revertar.

Bet praradęs savo mažutę tėvynę, jis pasidarė plačią iš visos Italijos, kurios idealiam vienumui jis padėjo pamato. Ir kažin kiek jis būtų buvęs laimingas savo tėvynėj, kuriam visas pasaulis buvo per ankšta tėvynė?

„Mes nesigailime Dantės vargų: jei butų viskas jam sekęsi lig jo noro, jis galėjęs būtų būti Prioras, arba Padesta kaip ten jie vadinas Florencijoj; būtų buvęs gražiai priimtas kaimynų — ir pasaulis nebūtų turėjęs žymiausio žodžio, kurs kana kados buvo tartas ar dainuotas. Florencija turėjo kitą laimingą miesto galvą; ir dešims tylių, be balso amžių būtų besitęsę, ir kitų dešims klausančių amžių (nes jų bus dešims ir daugiau) nebūtų galėję klausyti Dieviškosios Komedijos! Mes nieku nesisielosim. Kilnesnis buvo skirtas šiam Dantei likimas. Ir jis, kovodamas kaip vyras, kurį veda mirtin ir prikalimui prie kryžiaus, negalėjo neišpildyti šio likimo! Jis nežinojo, lygiai kaip ir mes nežinom, ką reiškia tikrai būti laimingam. ar nelaimingam"[10]. (Karleilis)

Tiek pažinę poėtą žmogų ir aplinkybes, kuriose jis veikė, eisime dabar prie jo veikalų.

[10]) On Heroes psl. 117.

II.

Mes jau pastebėjome, kad italų literatūra skiriasi nuo kitų tautinių literatūrų tuom, kad ji pasirodo vėliau ir iškart duoda tokių veikalų, kuriems lygių ji pati neturėjo iki šiai dienai. Kiekvieno genialaus kūrinio atsiradimas yra paslaptis, kurios niekas negali išaiškinti, bet kas kita literatūros atsiradimas. Čia istorinė kritika turi sau pilnateisę vietą.

Literatūros atsiradimas italų kalboje stato dar vieną klausimą, kurio nėra pas kitas tautas, būtent, kada atsirado pati kalba. Bergždžias būtų klausimas, beieškant literatūros pradžios pas vokiečius, skandinavus, slavus ar lietuvius, teirautis, kada atsirado jų kalbos. Čia gali tūkstančiui metų skirti kalbos atsiradimą nuo literatūros užsimezgimo.

Kas kita romanų kilimo kalbose. Jos visos išaugo iš vieno kamieno — lotynų kalbos, kuri turėjo didžiausią literatūrą su daugybe žymių veikalų. Pirmiausiais po Kristui amžiais lotynų kalba tapo visų Europos vakarų ir šiaurės Afrikos kalba, kaip kad graikiškoji buvo visų Rytų kultūros kalba.

Daugybė surastų naujais laikais senovės parašų lotynų kalba, ne tik visoj Italijoj, bet Galijoj, Ispanijoj, Britanijoj, Afrikoj, liudija apie jos platų vartojimą šiuose kraštuose. Nuo vartojimo klasinės lotynų kalbos iki atsiradimui literatūros naujose kalbose kartais vos keli šimtmečiai.

Mes neliesime klausimo, kaip atsirado prancūzų, ispanų ir kitos romanų kalbos, mums užteks susekti italų kalbos atsiradimas. Tvirtinama, kaip matėm, kad ji išdygus, lygiai kaip ir jos seserys, ant lotynų kalbos griuvėsių. „Kada ir kaip pasigadino lotynų kalba, kokias tarmes vartojo įvairių vietų liaudis, kaip ir kada pasidarė naujos kalbos, kaip ir kada pasidarė mūsų liaudies kalba (il volgare), — apie tai galima spėti su didesne ar mažesne tikrenybe, bet negalima nieko tvirtinti del liekanų stokos“[11]).

Lygiai taip pat išsitaria ir kitas žymus italų literatūros žinovas prof. Pio Rajna. Jis sako: „mūsų tarmės, tai tęsimas vartotos Ro-

[11]) F. De Sanctis Storia della Letteratura Italiana Vol. I Milano 1919 psl. 3.

moj kalbos, kuri įvairiai keitėsi įvairiose vietose ir įvairiu metu"[12]).

Man rodos, kad toks klausimo pastatymas yra visai klaidingas. Klaida yra tame, kad manoma, jog visi kalbėjo ta pačia lotynų kalba jos didžiausio pražydimo ir išsiplatinimo metu.

Galima drąsiai tvirtinti, kad to nebuvo, kad greta su lotynų klasine kalba vartojamos buvo įvairios tarmės, kurios galėjo žymiai skirties ir skyrėsi nuo rašto kalbos. Juk šių dienų Italija turi vieną rašto kalbą, bet įvairiuose miestuose vartojamos vietos tarmės, ypaš naminiame gyvenime, dar gi net šeimynose aukštai išlavintose. Tas pats buvo ir senovėj. Juk mes turime pavyzdį, sakysime, įstatyme II amžiuje prieš Kristų, kurs išleistas buvo oskų ir lotynų kalbose, nes viena lotyniškoji dar buvo mažai žinoma.

Pakeliui priminsime, prasitarę del šio įstatymo, kad mes čia randame mūsų žodį tautą, verčiamą lotyniškai populus (Slg. Pon censtur Bansae tavtam cenzaret — Cum censores Bantiae populum censebunt), ir keletą kitų bendrų žodžių.

Oskų kalboj randame labai senų formų, kaip sakysime fefacust (fecerint) dar su reduplikacija. Švietimui Romoj ir Italijoj besiplatinant, šios tarmės iš rašto buvo išvarytos, bet visvien liko gyvuoti. Nykstant viduramžio pradžioj rašto kalbos žinojimui, šių tarmių reikšmė vėl padidėjo.

Taigi mūsų nuomone italų kalbos pradžia reikia ieškoti ne tik lotynų klasinėj kalboj, bet ir jos tarmėse. Jeigu taip, tai tada ir laikas, per kurį ji augo iki patapsiant rašto kalba, ne keletas šimtų metų, bet kur kas ilgesnis. Karai, sakysime, gotų, langobardų užėmimas Italijos, neturėjo tiek daug reikšmės kalbos išsivystyme kaip kad galima manyti žiūrint iš paviršiaus. Labai teisingai pastebi prof. Raina, „kad net tenai, kur karai padarė daugiausia žudymų, moters daugumoj išliko, kurių reikšmė šnekamajai kalbai apsireiškia jau paprastame pavadinime, kurs duoda „motynos" kalbos vardą tai, kurią mes geriausia pažįstame"[13]).

Iš to, kas pasakyta, mes matome, kad italų kalbos kamienas ne vienas, bet keletas, kurių dalis gali būti tiek pat sena, kaip ir pa-

[12]) Origine della lingua italiana profesorių d'Ankonos ir Bačio italų Literatūros vadovėly t. I, p. 24.

[13]) Op. cit. p. 19.

ti lotynų kalba. Su pastarąja ji gyveno kaip tikra sesuo, kartais besipešdama, kartais iš jos besiskolindama. Jau buvo minėta, kad besivystant ir besiplatinant romėnų literatūrai, tarmės turėjo užleisti gyvenime vis daugiau jai vietos ir priešingai, bemenkėjant literatūrai jos vėl siekė atsigriebti ir atsigriebdavo.

Tik Italijoj varžytinės tarp lotynų kalbos ir italų tarmių pasekmingesnės buvo rašto kalbai. Anksčiau mes jau sakėm, kad viduramžių naktis niekados nebuvo tikra naktimi, o greičiau sūtemomis. Romėnų literatūros spinduliai negalėjo taip apgęsti, kaip kituose kraštuose. Juk daugiausia rankraščių, iš kurių išspausdinti žinomi mums šiandien senovės klasikai, surasta Italijoj, o ne kur kitur.

Filosofija, istorija, įvairios mokslo šakos — tai vis žmonijos turtas, kurs Italijoj surištas su lotynų kalba. Bet tas dar neapima visų žmogaus sielos reikalavimų. Pirmiau gali nei mokslo žmogus reikalingas poėzijos. Ir šiuo žvilgsniu senovės romėnai paliko didelį turtą savo ainiams. Tik jų poėzija — daugiau „mokytų“ poėzija. Poėta doctus — štai kuo norėjo būti geriausi romėnų genijai. Ir tikrai suprasti šiandien Oracijų, ar Ovidijų be ilgų aiškinimų sunku.

Viena yra poėzijos šaka, kur „mokytumas“ labai rodosi ne vietoj — tai lirika. Bet ir čia bent romėnų senovė ne visai sutiko su mumis. Jau aš minėjau, kad doctus poėta buvo jų idealas. Tai Oracijaus žodžiai, kurs kaip tik yra žymiausis Romos lirikų.

Bet dargi atmetus mokytumą šalin, poėzijoj lieka kita sunkenybė. kuri randasi visur ir visada. Norint gėrėtis poėzija, reikia mokėti labai gerai kalba. Be jos plataus ir gilaus mokėjimo poėzijos šaltiniai uždaryti. Aš nekalbu jau apie reikalingumą būti apskritai išsilavinusiam ir turėti išvystytą skonį.

Visais šiais žvilgsniais stovėjo blogoj padėty ypač viduramžio moterys. Tegu Italijoj užsiliko daugiau mokytumo, tegu tenai buvo lengviaus nenutolti nuo Romos literatūros, bet tik vyrams. Jei mes matėm, kad jau Dantės metu buvo daug Florencijoj mokyklų, kuriose tebesimokino tūkstančiai vaikų, tai vis buvo berniukai, ne mergaitės. Moterims senovės literatūros turtai buvo užrakinti.

Tiesa, ne kiek geriau buvo ir senovėj. Visur ten, kur rašto kalba patapo kartu ir šnekamoji, ten, žinoma, moterys galėjo suprasti poėziją, arba jos dalį, liriką. Nepamirškime, kad moterys nesilankė į teatrus, nevaikščiojo į mitingus, negalėjo rodytis net nedideliuose susirinkimuose, kur poėtai skaitydavo draugams ir pažįstamiems savo veikalus.

Taigi literatūros gyvenimas joms buvo kad ir neužgintas, tai bent sunkiai beprieinamas, ypač kad senovėj ir viduramžy su literatūromis tekdavo daugiau susipažinti gyvu žodžiu, o ne iš rašto, vadinasi namie negalima buvo pasiskaityti to, ko negalima buvo išgirsti ar tai teatre, ar tai kokiam nors susirinkime.

Ir senovėj nedidelis buvo tų moterų skaičius, kurioms rašto kalba buvo šnekamoji. Pačioje Romoj, kur buvo daugiau milijono gyventojų, dideliuose provincijos miestuose jos viešpatavimas neabejotinas, ir tai dar ne visur, bet sodžiuose, mažuos municipijuos — jau kitas dalykas.

Kai viduramžis nušlavė tą nedidelį sluogsnį žmonių, kuriam lotynų rašomoji kalba buvo gyva, tebeliko jos tarmės, arba net prasidėjo darytis iš jos naujos tarmės. Tuo būdu apsipažinimas su romėnų literatūra gyvu žodžiu tapo nebegalimas. Prisėjo mokytis iš pradžių pačios kalbos, kad priėjus paskui prie literatūros. Gi mokytis nebegyvos jau kalbos tegalima buvo tik iš knygų ir mokykloj.

Bet ar galėjo moterys likti visai be literatūros? Jų gyvenimas suimtas vienan žodin — „meilė". Gi nieko gamta taip gražiai neišdabina, kaip meilės. „Nėra gamtoje kito reginio skaistesnio, stebuklingesnio, kaip augmenų ir gyvių meilė. Su mažesniu gaidų skaičium gamta negalėjo parašyti muzikos, kuri daugiau žavėtų... Kiekviename kitame reikale gamta, kaipo taupi šeimininkė, ieško tik naudinga ir pasitenkina dažnai tik tuo, kas būtina; gimdyme, priešingai, jai neužtenka to, kas gera ir tikra. Ji, apsupdama meilės lizdą gausiais estetikos papuošalais, aikvoja visokio ištekliaus atsinaujinančio gyvenimo šventei. Aplink gėlę veik visada susipina rečiausi formos gražumai, labiausiai svaiginantis kvėpimas, įvairiausis spalvų suderinimas. Kiek aistetinės grožės lelijoj arba rožėj! Ir visas tas gražumas tam, kad iškėlus šven-

tę meilei vienos dienos, meilei vienos valandos[14])".

Kas gamtai yra spalvos ir kvėpalai, tas žmonėms daina, arba, tariant mokytesniu žodžiu, poėzija. Ir jei meilė visoj gamtoj yra mistikos poėma, tai kaip gi jis išsireikš be poėzijos? Kaip matėm, poėzijos šaltinis, kurs per amžius čiurleno lotynų kalboj, tapo moterims nepasiekiamas del kalbos nemokėjimo. Išėjimas tebuvo vienas. Jei moteriškė nesupranta romėnų poėzijos, tai reikia jai duoti kitą jos gimtoj kalboj, nors ji buvo laikoma žemesne, tebepritinkanti tiktai liaudžiai — vulgus. Ne kas kitas, kaip Dantė pastebėjo šį italų literatūros atsiradimo šaltinį. „Pirmas — sako jis, — kas pasirodė kaip tautos poėtas, išėjo iš to, kad norėjo būti suprantamas moteriškei, kuriai buvo sunku suprasti lotyniškos eilės[15])".

Iš šių poėto žodžių matome, kad „poeta volgare" statomas prieš kitą, kurs rašo „li versi latini". Kitame jo veikale randame visą poėtiką veikalams „liaudies kalboje". Veikalo vardas „De vulgari eloquentia", kuri tapo parašyta ištrėmimo metu. Tai labai įdomus raštas italų tarmėms ir literatūrai pažinti. Liaudies kalbai čia duota nustatymas, kad tai esanti toji kalba, kurios pramoksta maži vaikai, kaip mes ją vadintum, motynos kalba. Priešais statoma čia jau ne lotynų kalba, tik gramatinė kalba[16]).

Padaręs kalbos istorijos apžvalgą sulig šventraščio, Dantė randa Europoje tris kalbų šeimynas: germanų, slavų ir romanų. Plačiau sustojęs prie romanų kalbų, jis jų priskaitė tris: francūzų, provansalų ir italų, arba kaip jis nuo žodžio „taip" vadina, kalbas oil, oc ir si. Pačioje italų kalboje jis priskaito daugiau dvidešimties tarmių, daugelis kurių turėjo rašytų veikalų — eilių. Iš jų apžvalgos jis išveda vieną italų kalbų, kuri neatatinka nei vienai esamųjų tarmių (1, 16, 4). Šiai bendrai, kaip mes sakytum, li-

[14]) Paolo Mantegazza Fisiologia dell Amore psl. 37.

[15]) Vita Nuova XXV, 6.

[16]) Vulgarem locutionem eam appellamus quam, infantes adsuefiunt ab adsistentibus, cum primitus distinguere voces incipint; vel quod brevius dici potest, vulgarem locutionem asserimus, quam sine omni regula, nutricem imtantes accipimus. Est et inde alia locutio secundaria nobis quam Romani gramaticam vacaverunt. Hanc quidem secundariam grecihabent et alii, sed non omnes (1, 2 - 3).

teratūros kalbai, jis randa ir kilnumo ir gražumo. Bendrą jai vardą duoda „latinum vulgare" (1, 19).

Šia „lotynų" kalba galima rašyti eilės ir proza. Eilėmis galima rašyti apie karžygių darbus, apie meilę ir apie dorą[17]). Vidury, žinoma, stovi meilė. Daugiausia išlikusių lig šiai dienai tų laikų dainų pašvęsta meilei. Bet visa, galima sakyti, poėzija apima daugiausiai liriką. Tarp „dainų" (cantiones arba tiksliau itališkai canzone) randame nemaža, kurios rodo tikrą jausmą, išreikštą jau nusistovėjusia ir tikslia forma.

Pats Dantė pradėjo taipgi nuo meilės lirikos. Kam nežinomas vardas jo mylimosios Beatričės? Tai meilei pašvęstas jo pirmutinis veikalas „Vita Nuova". Vardas reiškia ne naują gyvenimą, kaip galima manyti iš žodžio nuova, bet jauną gyvenimą. Šį veikalėlį galima pavadinti poėto autobiografija, ar komentaru į jo liriką.

Daug buvo rašyta apie šitą meilę, ar ji reiškia tikrus poėto jausmus, ar tik jo regėjimus, kuriems gyvenime atatinkama lygiai nieko nebuvo. Net pats Beatričės buvimas rodėsi kai kam netikras. Vardas juk savaime daugiau nieko kita nereiškia kaip Palaimą. Visi šie ginčai nesibaigė lig šiai dienai ir, gal, niekados nesibaigs. Kad klausimas neišsprendžiamas, kiekvienas pats pastebės, kai tik apsipažins su Vita Nuova, kad ir paviršutinai. „Devynius kartus apsisuko dangus po mano gimimui, — pradeda Dantė — kai man pasirodė pirmą kart mano proto garsioji moteriškė, kurią daugelis vadino Beatriče, — tie kas mokėjo tik taip vadinti (ką reiškia sakinio galas, niekas nežino). Ji buvo aštuonių su viršum metų. Pasirodė ji raudonai apsivilkusi, papuošta taip, kaip pritiko jos jaunam amžiui. Širdies dvasia man tarė „štai dievas galingesnis už mane, kurs atėjęs viešpataus ant manęs[18]). Protas pasakė: „štai pasirodė tavo Palaima[19]), gi prigimties dvasia (spirito naturale — naturalis virtus) verkdama tarė: ai man, nabagui,

[17]) Hec tria, Salus videlicet Venus et Virtus, apparent esse illa magnalia que sint maxime pertractanda, hoc est ea que maxime sunt ad ista, ut armorum probitas, amoris accensio et directio voluntatis. Circa que sola, sibene recolimus, illustres viros invenimus vulgariter poetasse. (II, 2, 8).

[18]) Ecce deus fortior me, qui veniens dominabitur mihi.

[19]) Apparuit iam beatitudo vestra.

dažnai man pakenks ateity[20]). Nuo to meto Meilė viešpatavo mano sieloj, kuri susižiedavo su ja. Ji man dažnai įsakydavo eiti ieškoti šio jaunučio angelėlio.

Paskui praėjo vėl lygiai devyneri metai nuo pirmojo jos pasirodymo. Ši stebuklinga moteriškė vėl man pasirodė, balčiausiais apsivilkusi rūbais, tarpu dviejų dorų moterų, kurių amžius buvo senesnis. Praeidama pro šalį, ji pažvelgė ton pusėn, kur aš baimingaì stovėjau, ir pasveikino mane labai padoriai, taip kad man rodėsi, jog aš pasiekiau laimės krašto. Tai buvo devinta valanda, kai jos žodžiai pasileido eiti į mano ausis. Toks saldumas mane apėmė, kad aš, tarsi, apsvaigęs grįžau savo kambarin ir leidžiausi svajoti apie šią mandagiausią.

Mąstydamas apie ją, buvau apimtas saldaus miego, kuriame mačiau stebuklingą regėjimą; rodėsi mano kambary ugninis debesys; per debesį mačiau nusigandusį žmogų, jo žodžiai sakė daug daiktų, iš kurių aš išgirdau tik: „Aš tavo viešpats" (Ego dominus tuus). Jo glėby, rodėsi, mačiau miegančią nuogą moteriškę, įvyniotą truputį į raudoną maršką. Įsižiūrėjęs su atyda pamačiau, kad tai moteriškė, kuri dieną prieš tai mane pasveikino. Žmogysta vienoje rankoje turėjo kažkokį daiktą, kurs visas degė, ir, rodėsi, man sakė; „Štai tavo širdis" (Vide cor tuum). Jam kiek pastovėjus rodėsi, kad nubudo ta, kuri miegojo, ir jis jai davė valgyti daiktą, kuris degė jo rankoje. Neilgam trukus po to jos džiaugsmas pavirto karčiu verksmu. Žmogysta, rodėsi, kilo su ja į dangų. Man taip tapo skurdu, kad aš nubudau (Vita Nuova I - III).

Aš ne tiek verčiau, kiek atpasakojau Jaunojo Gyvenimo pradžią, nes verčiant skaitytojui būtų sunkiau suprasti. Jau atpasakotos dalies užtenka, kad pastebėjus, jog čia neatpasakojama tikri dalykai, taip kaip jie gyvenime buvo.

Savaime puola į akis skaitlinė „devyni", kuri poėto gyvenime taip daug reiškia. Toliau skaitydami tą patį veikalą rastum, kad devyni iki pačiam galui sutinkama labai dažnai. Net ir Beatričės mirtis surišta su devyniais. Ji persiskyrusi su šiuo pasauliu tais metais, kai „tobūliausia skaitlinė", vadinasi dešimt, devynis kartus pasikartojo to šimtmečio metuos, iš kur gauname 10 x 9 -

[20]) Heu miser, quia frequenter impeditus ero deinceps.

90 metus tryliktojo šimtmečio, arba, kitaip sakant, 1290 m. Dabar paklausykime, kaip Dantė pats aiškina šių „devynių" reikšmę: „kodel ši skaitlinė tiek buvo jai drauginga, galėjo pareiti iš šios priežasties. Sulig Ptolomajaus ir krikščioniškosios tiesos, yra devyni dangūs, kurie sukasi, o sulig bendros astrologų nuomonės šie dangūs veikia čionai žemėj tiek, kiek jie sutaria. Šioji skatlinė jai buvo drauginga, kad tuom parodžius, jog jai gimstant visi devyni besisukantieji dangūs gražiausiai sutarė. Štai yra viena tam priežastis, bet imant protu giliau, ir sulig neklystančios tiesos, ši skaitlinė — tai buvo ji pati", (XXIX,2). Aiškinimas, kuriuo būdu reikia suprasti, kad devyni reiškia Beatričę, labai lengvas: 9 - nių šaknis yra 3, nes be jokios kitos skaitlinės sudaro devynis (3 x 3 - 9), gi trys pats vienas daro stebuklus, kaipo Tėvas, Sūnus ir Šventoji Dvasia. Taigi devyni reiškia, kad Beatričė buvo stebuklas. Toks yra gilusis aiškinimas.

Mūsų dienų skaitytojui jis nesirodys esąs „gilus" (sottile). Bet jis rodo, kad pats Dantė ir jo laikų žmonės tikėjo toms skaitlinėmis. Tiesa pasakius, tas apsireiškimas bendras visiems amžiams ir tautoms. Pas mus, lietuvius irgi kalbama apie „trejas devynerias". Kas nematė garsaus Aivazovskio paveikslo „Devintoji vilnis" (Deviatyj val)? Arba rusų žodžio „trevolnienije", kurs yra gyvai verstas iš graikų kalbos „trikymia", vadinasi trys vilnys.

Šių dienų skaitytojas nemanys, kad devyni nulėmė Beatričės ir Dantės gyvenimą, priešingai, kad Dantė, tikėdamas mistinga galybe trijų devynerių, sudėstė jį taip, kad jis galima būtų išaiškinti skaitlinės ypatybėmis. Jei Dantė, atpasakodamas savo gyvenimą, sudėstė jį arba pritaikino prie devynių, tas reiškia, kad mes turime ne tikrą jo paveikslą, bet stilizuotą.

Stilizuotą tuo atveju, jei vis tik yra pagrinde tikri įvykiai. Bet galimas daiktas, kad pasakojamas jo gyvenimas, kur regėjimams išpuola tiek žymios vietos, yra visas ne kas kitas kaip poėtinis regėjimas. Tada klausimas, kas norėta pasakyti tais regėjimais? Jau nuo paties poėto laikų pradėta aiškinti alegoriškai jo poėtiniai veikalai. Ir iki šiai dienai šalininkai alegorijos neišnyko.

Kadangi Dantės poėzijoj žymiausia vieta pridera Beatričei, tai kilo savaime klausimas, ar buvo kana kados tokia žmogysta, kuri būtų nešiojusi šį vardą?

Atpasakodami pirmą Beatričės pasirodymą, mes pastebėjom neaiškumą sakinio „kuri buvo d a u g e l i o vadinta Beatričė, tų k a s m o k ė j o t i k t a i p v a d i n t i“ (li quali non. sapeano che si chiamare). Iš poėto pirmųjų žodžių išeina, kad jo pamylėtą mergaitę d a u g e l i s , vadinas ne visi, vadino Beatričė. Iš to reiktų išvesti, kad mergaitės vardas nebuvo Beatričė, kad v i s i ją vadino kuriuo kitu vardu.

Prof. M. Skerila (Michele Scherillo), kurs parūpino nepersenai laidą su paaiškinimais Dantės „Vita Nuova“[21]) pridėjo gale tyrinėjimą apie Beatričės vardą (Il nome della Beatrice). Parinkęs daug pavyzdžių iš provansalės lirikos, jis parodė, kad truverai — „išradėjai“ niekados neturėjo vadinti tikru vardu savo mylimąją, bet visada duodavo jai „senhal“, pramanytą kokį vardą. Aišku, kad ir Dantė negalėjo prasilenkti su šiuo reikalavimu. Jei taip, tai tada Beatričė būtų tik jo mergužės senhal, bet ne tikras vardas. Tada negalima būtų matyti Beatričėj florentiečio Folko — Portinario dukterį Bičę, sutrumpintą iš Beatričės vardą, ir jei Beatričė yra tik „senhal“, tai ji tereikštų tik Palaimą ir tiek. Reikia pasakyt, kad kitos jauno gyvenimo vietos atatinka tokiam aiškinimui. Vienur Dantė pasakoja, kad jam užėjęs noras priminti šios gražiausios vardą ir apsupti jį daugybe moterų vardų ir ypač tos gražios moters vardu, kuri Dantei buvo uždangalu tikros mylimosios. Parinkau, sako, šešiasdešimt gražiausių moterų vardų iš to miesto, kur mano gražiajai buvo Aukščiausio leista gyventi. Aš parašiau laišką „serventezės“ pavidale (dainos rūšis), kurio čia nenurašau ir primenu tik, kad jį bestatant jokia kita skaitlinė, išskyrus devynius, neleido įdėti mano mylimosios vardo tarpe kitų vardų. (VI, 2).

Suprantama, nenorėdamas, kad kiti sužinotų tikrąjį Beatričės vardą, Dantė nepridėjo tų eilių, nes jis juk pasakė, kur rasti tarpu 60 vardų ją, mylimąją. Kitur poėtas pasakoja savo regėjimą sergant, kaip jis po to regėjimo pasakęs „Beatričė“ ir pravėręs akis. Savo sapną atpasakojęs jis buvusioms prie jo moterims, nutylėdamas vardą Beatričės (XXIII,15). Jei girdėjusios jį ištariant „Beatričė“ moterys, kurios jį slaugė, nesuprato net iš

[21]) La Vit Nuova di Dante Milano Hoepli 1911.

jo pasakojimo, kas yra Beatričė, tai aišku, kad mylimoji vadinosi kitu kuriuo vardu. Kuo? — to mes niekados neatspėsime.

Jei tuo būdu gyvenimo aplinkybės ar visai pramanytos ar bent iškreiptos, jei mylimosios vardas tereiškia tik „palaimą", tai mes prieinam prie to klausimo, kurį jau minėjom, kaip reikia suprasti Dantės poeziją.

Visai tinkamą, mūsų nuomone, atsakymą šiam klausiman davė žinomas italų filosofas B. Kročė savo veikale „La Poesia di Dante" (2 ed Bari 1921). Juk visai nesvarbu Hamletas, sakysime, arba Faustas tikri asmenys, ar imti iš legendos. Svarbu, ar jie tikri poėzijos žvilgsniu. Ar buvo tikrai Beatričė, ar kitu kuriuo vardu praminta mergaitė, ne vistiek gali Dantės biografijai, bet literatūros istorijai tas nesudaro jokio skirtumo.

Poėzijos žvilgsniu tėra tik vienas klausimas, „ar Beatričė dirbtina koncepcija, šalto proto prasimanymas ir ar neturi poėzijos šiltumo realumo"? Šian klausiman Kročė taip atsako: poėtiniai ėmus Beatričė nėra realinga. Dantės jaunų dienų raštai galima greičiau pavadinti kulto aktais, ritualo pildymu, ceremonijoms, liturginėms dramoms, kur meilė ir kiti jausmai simbolizuoti ir moteriškė — angelas tuo būdu elgiasi su įsimylėjusiu, kad tai panėši greičiau ir rinkimą aplink save užjaučiančių ir gelbstančių žiūrėtojų.

Taip aprašoma stebuklingos pasekmės, kurias ji parodo tam, kas ją myli, ir kitiems žmonėms; skelbiama pagyrimai Maloniausiajai, drebama ją pamačius; garbinama ir verkiama, maldaujama pasigailėjimo ir dovanojimo. Šiame mandagiame ir religiniam kulte nieko kita negali būti kaip iškalbingumas ir retorikos nudažymai; siela pastatyta, poėtiniai imant, klaidingon padėtin.

Bet ir retorika turi laipsnių ir įvairių formų. Dantės ir kai kurių jo draugų ir vienamečių retorika nėra mechaninė, nuobodi ir atstumianti. Tai jaunutė retorika ir kaipo tokia, tai nepilnai retorika, iš kitos pusės tai geros rūšies retorika.

Moteriškė — angelas, gimusi galvoj, bet greta su ja randame jauną svajonę apie grožę, dorą, švelnumą ir tyrumą: svajonę labai aukštą savo bėgy kilnaus ir tobulo padangėse, kurią lydi baikštumas tikram gyvenime. Visa tai ne prasimanyta, bet tikras jausmas,

troškimas, dūsavimas, egzaltacija — dalykai nuoširdūs ir savaime tryšką[22].

Su ta nuomone negalima nesutikti. Iš tikrųjų Dantės Vita Nuova ne kas kitas, kaip tobūlios meilės vadovėlis. Romėnų senovė paliko tokį vadovėlį. Ovidijaus veikale „Mokėjimas mylėti" (Ars amandi), kurs su jo Heroidės — *meilės laiškų rinkinys iš garsių* mitologijos moterų ir vyrų — buvo plačiai skaitomas viduramžy.

Žinoma, senovės meilės poėtika negalėjo pritikti viduramžiui. Senovė statė pirmon vieton kūną. Ne tai, kad ji būtų neigusi psichologinius meilės veiksnius. Anaiptol ji pripažindavo jų reikšmę labai plačiai. Ar visoj pilnumoj — apie tai galima būtų abejoti. Bet ten negalima būtų rasti tokios meilės, kur kūno geismai būtų visai prašalinti. „Platoniškosios" meilės nežinojo nei pats Platonas, nei kas kitas senovėj. Juk gražiausis meilės nustatymas, duotas Sokrato, kaipo Deotimos žodžiai, Platono „Puotoj", kur pasakyta, kad „meilė tai gimdymas grožėj".

Kas kita viduramžis. Kūnas paskelbtas nuodėmės šaltiniu. Reikia jį marinti, kiek galima, atimti jam visus malonumus ir patogumus. Žiūrėti įsakyta tik į dvasios gražybę. Manoma, kad juo daugiau bus kūnas numarintas, juo aukščiau kils dvasia. Įėjęs krikščionybėn platonizmas mokino, kad gyvenimo tikrumas yra ne čia ant žemės, tik mirus prasideda tikras amžinas gyvenimas, kurs gali būti ar neapsakomai gražus, ar be galo baisus. Toji pažiūra įvesta ir meilės poėzijon.

Savaime meilė yra troškimas tapti viena su mylimuoju ar mylimąja ir ne tik laikinai, visam gyvenimui, bet amžinai, mirus. Todėl meilė visur ir visada artima mirčiai. Kaip gražiai pasakė kitas italų garsus poėtas Džiakomo Leopardi:

Fratelli, a un tempo stesso, Amore e Morte.
Ingenero la sorte.
Cose quaggiu si belle
Altre il mondo non ha, non han le stelle[23].

[22]) La poesia di Dante pusl. 35, 36.

[23]) Seseris, Meilę ir Mirtį, kartu pagimdė Likimas. Pasaulis neturi žemėj kitų tiek gražių daiktų, neturi nė žvaigždės.

Nesenai išėjusioj knygoj „Socialiniai jausmų besikaiteliojimai“ žinomas psichologas Polanas pavedė daug vietos meilės jausmų analizei. Su atatinkamais pavyzdžiais jis pabrėžė žmogaus troškimą absolutaus, reiškia visiško ir amžino susivienijimo su numylėtu asmenimi ir kokios iš to išeina dažniausiai pasekmės[24].

Amžinumas žmogui, reiškia mirtis. Todel Meilė su Mirtimi yra tikros seserys. Viduramžio meilės poėtikoj, kur apskritai, kaip sakėm, gyvenimo pilnumas teprasideda po mirties, mirtis turėjo užimti atatinkamą sau vietą. Kam teko apsipažinti su Petrarkos, rašiusio truputį vėliau už Dantę, „Canzoniere“, tas primins, kad pusė veikalo pašvęsta Laurai — lygiai išsvajotam asmeniui — gyvai ir pusiau mirusiai.

Tą patį matome pas Dantę. Viską ir visus dorinanti ir žavėjanti Palaima - Beatričė negali likti šiame pasauly. Amžinoji Meilė turi ją atšaukti. Ir ką mes randame jo „Jauname Gyvenime“? Iki pusės veikalo niekas nerodo besiartinančio debesio: dangus skaistus, nors ir šaltokas. Tik staiga (persk. XXIII) poėtas stato sau klausimą: kas bus, jei Beatričė mirs? Juk tas neišvengiamas daiktas kana kados turės būti.

Toji mintis ateina poėtui, kai Beatričės tėvas mirė. Ar sumaniai, ar netikusiai, bet poėtas meta mintį, kad jis nustos savo mylimosios. Seka vėl regėjimas, iš kurio skaitytojas jau turi tikrenybės, kad Beatričės galas besiartina.

Paskui, rodos, lyg vėl šiek tiek išsiblaivo dangus. Jau pradeda skaitytojas užmiršti šiek tiek poėto regėjimą. Tik staiga jį sujudina rūstūs ir liūdni pranašo Jeremijaus žodžiai, kuriais jis pradeda XXIII perskyrimą: Quo modo sedet sola civitas plena populo! Facta est quasi vidua domina gentium. — Kaip vienintėlė sėdi kupina žmonių valstybė! Veik našlė tapo tautų viešpatė.

Tik žinia apie Beatričės mirtį parašyta taip šaltai, kaip kad šių dienų laikraščių apskelbimai apie tokius įvykius. Gedulinga daina, kuri po to eina aprašymo, nors turi savo gražumo, bet vis tik nieko negali sujudinti, nes perdaug šalta.

Žinoma, iš meilės poėtikos nė reikalauti negalima, kad ji duo-

[24]) Fr. Paulhan, Les transformations sociales des sentiments. Paris 1920 psl. 491 ir skk.

tų tikrai jaustus ir gyventus daiktus. Jei išvartysime iki galui „Vita Nuova“ ir „Rime“, nerasime nieko žymesnio nei apie Beatričę, nei apie meilę. Visur jaučiama mokykla, kurią poėtas turi sekti.

Tik „Jaunojo Gyvenimo“ gale randame pažadą pasiliuosuoti nuo mokyklos ir ieškoti naujų kelių. Baigdamas savo šį vadovėlį poėtas žada, jei Dievas duos jam gyventi dar keletą metų, pasakyti apie savo mylimąją tą, ko dar niekas nesakė apie nei vieną moterį.

Aiškus pažadas duoti naują veikalą, kurs skirsis nuo kitų poėtų kūrinių. Poėtas savo prižadus ištesėjo ir davė tokį veikalą, kurs gavo vardą „dešimties tylių amžių balso“. Tai „Divina Commedia“.

(Skaitymai, mėnesinis literatūros žurnalas. XIII knygos. Redaktorius V. Krėvė Mickevičius. Kaunas, 1922 m. Švietimo Ministerijos leidinys. 81 - 105 psl.)

III

Kai prasiplatino Romoj žinios, kad Vergilius rašo Eneidą, jo draugas poetas Propercijus pranašavo šiam veikalui nepaprastą likimą. Nusilenkite, šaukė jis, rašytojai romėnai, nusilenkite graikai gimsta veikalas didesnis už Ilijadą — Cedite Romani scriptores cedite Grai, nascitur nescio quid maius Iliade.

Dantė pats pasižadėjo duoti veikalą didesnį ir žymesnį bebaigdamas savo Vita Nuova, bet apie patį veikalą, koks jis bus, nieko nesakė. Rašydamas jį Dantė pavadino „Komedija“. Siųsdamas dovanoms Kangrandei Veronon komedijos trečiąją dalį „Dangų“, poetas aiškina, tarp kitko ir vardą. Priežastis jis nurodo dvi: turinį ir kalbą. Turinio žvilgsniu komedijoj pradžia esanti baisi, baiga, atbulai, pageidaujama. Jo veikalo pradžia — Pragaras už kurį negali būti nieko baisesnio, ir baiga Dangus, kurs yra visiems daugiausia pageidaujamas.

Vėl komedijos kalba negali būti prakilni, kaip kad tragedijos. Poetas vartojęs žemą kalbą, kuria tebesikalba moterėlės (in quo et mulierculae communicant). Todėl jam komedija lygi „can-

tus villanus" — sodiečių dainoms[25]).

Reikia dar pridurti, kad šiame laiške Dantė davė savo veikalui tokį vardą: Incipit Comedia Dantis Alagherii florentini natione, non moribus — prasideda komedija Dantės Aligierio, florentiečio iš gimimo, bet ne būdo. Priedas „divina" — dieviška buvo suteiktas vėliau. Jis pasirodo pirmą kart Venecijos leidime iš 1553 m., vadinasi vėliau dviem su viršum šimtais metų po tam, kai poetas mirė. Paimtas pavadinimas iš to, kad pats poetas Landino buvo paskelbtas dievišku Florencijos leidime 1481[26]).

Kaip matome pats poetas nekėlė savo veikalo aukštai, skaitydamas jį į genus humile — žemąją rūšį. Vergilijaus pasekėjui nebuvo draugų, kurie būtų skelbę pasauliui, kaip kad darė Propercijus, gimimą naujos skaisčios žvaigždės. Atbulai, tas pats Jonas del Verdžilio (Givvanui del Vergilio), kurs sudėjo parašą paminklui ant Dantės kapų, kvietė jį 1319 m., vadinasi už keleto metų prieš mirštant, imtis rašyti lotyniškai ir atvykti Bolonijon, kur jis buvo literatūros profesorium. Iš to pakvietimo matome, kad tuo metu buvo žinoma jau visa poema. Jonas del Verdžilio mini „trijų likimų sienas" — triplicis confinia sortis — vadinasi Dangų, Švaistyklą, Pragarą arba jo mitologišku paveikslu beaiškinant, kaltiemsiems Ortkų belėksiantiems į žvaigždes — Lėtę, ir palaimintiems Apolono Febo karaliją. Visa tai parašyta „novis cantibus" — naujomis dainomis, tariant žmonių kalba. „Niekas kitas iš tų, — sako Virdžilio, tarpu kurių esi šeštas, nei tas, kurį seki Danguje, nerašo gatvės kalba". Pasibaigia visi įrodymai išvada: nemėtyk kiaulėms perlų ir nevilk Mūzų į nepritinkančius joms rūbus — Nec margaritas profliga prodigus apris, nec preme Castalias, indigna veste sorores. Jei — sako — tau maloni garbė, nebūsi patenkintas užsidaręs siaurose sienose ir nenorėsi iškilti liaudies sprendimu[27]).

Tan pakvietiman atsakė Dantė sudėdamas eklogą, kurioje seka Vergilijų, didįjį Romos poetą. Joje rodo pasikalbėjimą tarp savęs — eklogoje pasivadina Dantė Titiru — ir kito piemens Me-

[25]) Epistola Cani Grandi XIII (X), 28 - 32.

[26]) Scartazzini Enciclopedia Dantesca Vol. I Milane 1896 s.v. Commedia psl. 409.

[27]) Johannis de Virgilio Danti Alagherii, Carmen vv. 1 - 24. 33 - 34.

libejaus. Kalbasi jie po ąžuolu, beganydami savo bandas, apie Mopsą, kuriuo vardu išvesta Jonas Virdžilio. Dėl pakvietimo rašyti lotyniškas poemas Tityras - Dantė pasisako, kad jo mūza besigano viena sau, nesimaišydama jokian būrin, kad ji gausiai jam duoda poezijos[28]).

Taigi matom, kad tas Dantės veikalas, kurs buvo XIX amžiuje pavadintas dešimties tylių amžių balsu, begimstąs nerado sau pritarimo. Nepritarta jam daugiausia dėl kalbos. Argi matytas daiktas, kad „moterėlių kalba" būtų dainuojama apie tokius aukštus daiktus, ar gi galima poetui ieškoti garbės vainiko liaudies sprendimu — vulgo iudice? Vien tik pats poetas tada tematė, kad jis skina naujus kelius, kuriais einant beatsiras viena iš gražiausių pasaulio literatūrų. Reikėjo jam didelio pamylėjimo savo tautos, kad kenčiant iš jos pusės nematytas skriaudas neišsižadėtų jos kalbos. Kaip Dantė smerkė savo viengenčius florentiečius, matėme iš komedijos pavadinimo, kur pasakyta, kad ji parašyta florentiečio iš gimimo, bet ne iš būdo. Pačioje komedijoj nemaža yra vietų, kur jis pasmerkia florentiečių ištvirkimą.

Bet Dantė mylėjo visą savo tautą, jos praeitį ir ateisiančias kartas ir nenorėjo, ir net negalėjo bausti jų už tėvų klaidas. Nesileido todėl savo draugams išvesti iš to kelio, kuris vedė į amžinumą ir rašė ne lotyniškai, bet itališkai.

Iš kur atėjo Dantei mintis rašyti savo komediją, rodant Pragarą, Švaistyklą ir Dangų? Juk tai daiktai, kuriuos katekizmas vadina paskutiniais žmogaus likime, — daiktai, dėl kurių sudreba drąsiausio žmogaus širdis. Kur rasi žmogų šiandien, kurs nesusijudinęs klausytų Dies irae, taip galingai juos atvaizdinančią.

Siužeto rūstumas negali būti išaiškintas tuom, kad tapęs išvarytas iš tėvynės, Dantė daug prityrė kartumų. Mes jau matėm, kad jis svajojo apie savo poemą būdamas dar Florencijoj.

Išvarymas čia tiek atsiliepė, kad davė Pragarui keletą tipų iš Florencijos ir visa.

Pamatinė priežastis, kuri vedė Dantę imtis aprašyti daiktus po mirties, buvo mūsų jau aukščiau trumpai nurodyta: tai neigi-

[28]) Dantes Alagherii Johanni de Virgilio. Ecloga I, Citojanea iš Le Opere di Dante Testo critico dela Societa Dantesca Italiana Firenze Bemporad 1921.

mas šio pasaulio, atmetimas kūno, kad rastum po mirties amžiną ir neišpasakytą grožę. Kaip šioji mintis reiškėsi gyvenime, gražiai parodė prof. L. Karsavinas savo knygoje „Viduramžių religingumo pamatai", kur surinko plačiausią medžiagą, daugiausiai iš Italijos kalbamuoju laiku[29]).

Tiesą pasakius, klausimai, kas bus žmogui mirus, amžini. Tik žmonija kartais jiems maža tekreipia domės, kartais daugiau, kartais veik jais vienais teužsiima.

Nuo pat Kristaus meto per visą viduramžį žmonija laukė pasaulio pabaigos. Jau apaštalas Povilas skelbė pirmiems krikščionims ateisiant Išganytoją nuvestų su savim gyvus ir mirusius per orą. Iki Lantancijaus meto tikėta, kad nebedaug amžių teliko pasauliui. Grigorius Didysis, matydamas griuvėsius, kuriuos jam teko pergyventi, laukė netrukus būsiant paskutinį teismą. Šis laukimas ypač pasididino prieš tūkstantinius metus. Anot padavimų, Jėzus pasakęs: tūkstantis metų, ne daugiau. Apokalipsy vėl pasakyta, kad po tūkstančio metų pasiliuosuos Antikristas. Jau žmonės pasakojo, kad gimę baidyklių, kad ant dangaus buvę didelių mūšių tarp nematytų karžygių, jojančių ant drakonų. Todėl nebuvo kito amžiaus pasauly tiek drumsto, nelaimingo, bailaus, kiek dešimtas. Ką reiškė tėvynė, ar žmonija tiems, kuriems lemta tuoj mirti, ir kurie laukė kas valanda pasirodysiant Kristų teisėją[30]).

Nurodytu laiku pasaulio pabaiga neatėjo. Žmonės, pamatę saulę tekant sausio 1 d. 1001 metais, lyg iš numirusių kėlės. Džiaugsmas buvo neišpasakytas. Bet negreitai dar galėjo apsiprasti su mintimi, kad galo pasaulio nereikia laukti. Kas čia gali žinoti, ar gerai išskaityta, kad tūkstantiniais metais ateis Antikristas. O gal tūkstantis reikia pradėti skaityti nuo kito kurio meto?

„Mirties baimė kartais pasirodo su nepriprasta galybe ir sukelia baimę miniose susipindama su paskutinių daiktų laukimu. 1260 m. flagelantų minios, su klyksmais ir šventomis giesmėmis, bemušdamos save, vaikščioja per miestus ir sodžius. Laukia pasi-

[29]) L. P. Karsavin Osnovy srednievekovoj religioznosti v XII - XIII viekach preimuščestvenno v Italii, Petrograd 1915.

[30]) G. Carducci, Dello svolgimento della literatura nazionale Opere I psl. 30.

rodysiant Antikristą ir skaito metus, kada jis ateis“[31]).

Nepamirškime, kad keletu metų vėliau, 1265 m. gimė Dantė. Kažin ar neteko būsimam poetui pačiam matyti panašių scenų esant kūdikiu, ar jaunikaičiu? Taigi negali būti jokios abejonės, kad eschatologijos klausimai buvo jam labai gerai suprantami.

Tik, iš kitos pusės, jeigu Dantė būtų aklai tikėjęs visais raštais ar pasakojimais apie paskutinius daiktus, vargiai jis galėjęs būti nueiti toliau oficialės teologijos pažiūrų. Taip sunaudoti eschatologijos klausimus, kaip darė mūsų poetas reikia nemaža ir savitumo, mokėjimo pasiliuosuoti nuo autoritetų ir įdėti nuo savęs. Reikia todėl pastebėti, kad ir tais laikais buvo žmonių kurie nustoję buvo tikėjimo. Jų buvo net tarpe kardinolų Dantės metu.

Susidūrimas su oficiale bažnyčia poetui buvo perdaug skaudus, kad jis po to aklai būtų ją sekęs. Pasidaręs Popiežijos priešas, jis turėjo mokėti skirti ją nuo Bažnyčios ir taip skirti, kad nenustotų būti kataliku. Dantė liko katalikas, bet katalikas kurs jau pradeda žiūrėti kritiškai. Tikėjimo karštumas leido jam gyvai jausti eschatologijos klausimus, begimstanti kritika leido sunaudoti šiuos klausimus meno reikalams.

Ar turėjo jis literatūroj pavyzdžių, kuriuos sekdamas galėjęs būtų sudėstinėti savo poemą? Mūsų metu įprasta visur ir visam kam ieškoti šaltinių, pavyzdžių. Nepralenkė tas likimas nė Dantės. Kur toli nueita jų beieškant, užtenka pavartyti kad ir Foslerio knygą, kurioje yra daug brangios surinktos medžiagos, bet nemažiau ir visai nereikalingos.

Priskyręs komediją apokalipsinės literatūros rūšiai, nenuilstamas autorius renka pavyzdžius pradėdamas nuo biblinių laikų. Jis užgriebia net architektūrą, muziką ieškodamas net tenai eschatologijos motyvų. Žinoma, daugybė iš šios medžiagos neturi jokio ryšio su Dante. Pr. Toraka nurodo į bandymą surast net vienintelį šaltinį visai komedijai. Bosaras sulyginęs Dieviškąją komediją su Alano de Insulis „Anticlaudianus“ rado, kad iš ten Dantė viską sėmęs. Visai teisingai pasmerkdamas tokius šaltinių ieškotojus, Toraka pabrėžia, kad Dantė visai neturėjo pirmtakūnų[32]).

[31]) Karsavin Op. cit. psl. 166.

[32]) Francesco Torraca Novi studi Danteschi nel VI centario del morte di Dante Napoli 1921. psl. 307.

Kalbėdamas apie Dantės kritikos istoriją, B. Kročė pastebi, kad trys ketvirtinės iš didžiausios spausdinto popieriaus krūvos apie „Dantės klausimus“ neturi visai jokios reikšmės[33].

Mums visai keistas rodosi noras surasti kokius nežinomus lig šiol pavyzdžius, kuriuos Dantė sekęs, ir aiškinti tuos daiktus, kurie iš pačios pradžios buvo aiškūs. Juk pats poetas veikalo pradžioje aiškių aiškiausiai pasako, kad jo mokytojas yra Vergilijus. Skaitant susitikimo sceną, kur kalbasi pirmą kart du poetu, negali likti jokių dėl jų ryšio abejonių. Dantė tuoj pasisako, kad Vergilijus jo tėvas ir jo vienintelis mokytojas, iš kurio jis pasisavinęs gražią kalbą, kad jis su didele meile ir ilgai studijavęs Vergilijaus veikalus (Inferno I, 81-87)[34].

Aš neminėsiu, kad jau pati rolė, kurią Vergilijus užima Dantės veikale, rodo, kiek jam artimas buvo šis poetas. Prieš tai galima būtų primesti, kad pasirinkimas Romos poeto vadu buvo iššauktas tuom, kad viduramžio poetas apskritai yra Vergilijus, kurio reikšmę gražiai parodė D. Komparetis[35].

Pas Vergilijų rado Dantė in nuce visą savo poemą. Juk Eneidos šeštoji knyga pašvęsta Enejaus kelionei į aną pasaulį. Atvažiavęs į pažadėtą sau Likimo šalį, Enejus eina pas senę... Kūmų pranašę Sibilą. Nepamirškime, tai garsi pranašė, kurios autoritetas pripažintas net viduramžio bažnyčios. Minėtame himne „Dies irae“ Sibilos vardas stovi greta su bibliniu karalium Dovydu. Abudu senovės pranašu turi liudyti apie pasaulio pabaigą. Garsiojoje Vergilijaus IV eklogoj aprašomas stebuklingo kūdikio gimimas, kurs atpirks pasaulį, ir tas aprašymas prasideda Sibilos priminimu. Paskutinis atėjo Sibilos pranašavimo metas — Ultima Cumaei veni tiam carminis aetas. Viduramžis matė šioje eklogoj pranašavimą apie Kristaus gimimą. Taikindamas šį pranašavimą

[33] B.Croce La Poesia di Dante psl. 198.

[34] O degli altri poeti onore e lume,
Vagliami il lungo studio e 'l grande amore
che m'ha fatto cercar lo tuo volume
Tu se' lo mio maestro e 'l mio autore;
tu se' solo colui da cu' io tolsi
lo bello stilo che niha fatto onore.

[35] Domenico Comparelti Vergilio nel medio evo. vol. I - II.

į Kristų, šv. Augustinas mini kaip tik cituojamą[36]) eilutę.

Ši garsioji Sibila nuveda Enejų anan pasaulin, kurs susideda iš atskirų dalių. Prieš upę Stiksą, kur susirinko visokios baidyklės ir šmėklos, turi klajoti tų vėlės, kurie nebuvo palaidoti. Tikrasai anas pasaulis prasideda pervažiavus upę, per kurią perkelia savo valtelėj Karonas. Persikėlus kitan Stikso kraštan randasi pirmoji ano pasaulio dalis, išskirstyta į penkias vietas. Visos jos vadinasi „skausmo laukais" — lugentes campi. Pirmuos keturiuos ruožuos patalpintos vėlės visų prieš laiką mirusių. Čia randame mažus vaikus, paskui nekaltai pasmerktus mirtimi, toliau tuos, kurie dorai ir nekaltai gyvenę patys save nusižudė, ketvirtame — visi pražuvusieji iš meilės. Nuošaliau nuo šių visų susirinkę žuvusieji mūšiuos karžygiai.

Antra dalis pavesta pasmerktiems kentėti amžinas kančias. Tai Tartaras — Pragaras, ugnies upės Plegetono apsuptas ir už upės turintis dar trejas sienas. Tenai už jų įeiti nekaltiems negalima. Todėl pats Enejus nemato, kas ten dedasi. Sibila jam užtat pasakoja, kaip tenai kūnai kančias kenčia.

Trečią dalį užima palaimintieji. Jie užsiima šokiais, poezija, dainomis, pasilinksminimais. Čia karžygiai, kurie buvo sužeisti gindami tėvynę, čia šventai gyvenę kunigai, čia vieta doriems poetams, čia žmonijos ar atskirų asmenų geradariai. Gretimai nors visai atskirta, vieta toms vėlėms, kurioms teks dar kartą gyventi, grįžus mūsų pasaulin. Tas duoda Vergilijui galimybę parodyti visą būsimąją Romos garbingą istoriją, nepasakojant jos metraščių būdu, kaip kad buvo įprasta daryti su istorinėms poemoms.

Mano tyrinėjimais, kurie ligšiol dar nepagarsinti, Vergilijus pradėjęs buvo rašyti savo Eneidą, kaip kad darydavo poetai nuo pat pradžios: atpasakoti chronologiškoj tvarkoj eilią žymesnių savo krašto praeities įvykių. Tik didelio artisto nujutimas jam rodė, kad meno veikalas reikalauja, kad artistinė medžiaga būtų s u k o n c e n t r u o t a. Pačiam Vergilijaus veikale liko žymių kaip po truputį darėsi ši koncentracija[37]). Mano nuomone vadinamosios Omėro poemos — Ilijada su Odisėja — poetine veiksmo kon-

[36]) Sancti Aurelii Augustini De civitate Dei lib. X cap. 27.

[37]) A. Voldemar Qualem Aeneida Vergilius scripturus fuerit? rankraštis.

centracijos būdu išsiskyrė iš cikliškų poemų, bet ne atbulai, kaip nuo senovės laikų literatūros istorikų įprasta manyti. Pas graikus šį poetinį medžiagos koncentracijos darbą bus padarę greičiausia keletas poetų, kurių vardų nebeužsiliko ir todėl visai tautai priėmus jų darbą, galima sakyti, kad tai tautos veikalas. Įdomu, kad gimus tokiems genijaus padarams, kaip Ilijada su Odisėja, kur organinis koncentracijos įstatymas glūdi veikalų pamatuose, vis dėl to vėlesnieji epikai grįžo į metraščių būdą pasakoti savo poetinę medžiagą. Didesnė poetinės medžiagos koncentracija vedė į dramą, kuri gimė iš epiškos poezijos, bet pati epika pavirto atgal eiliuota istorija.

Paskui Omėro poemų vienas tik Vergilijus suprato reikalą organiniai sukoncentruoti poetiškąją medžiagą, kad iš jos išėjo genialus veikalas.

Tuo pačiu keliu nuėjo ir Dantė. Mes jau nurodinėjom kaip viduramžio susidomavimas eschatologijos klausimais, turėjo traukti į juos Dantę. Iš to jam turėjo gimti mintis parašyti poemą, kurios turinys būtų žmogaus likimas mirus. Bet kaip tai padarius?

Viduramžių literatūra nemaža turėjo įvairių regėjimų. Radosi šventųjų ir nešventųjų, kurie regėjime matė ar dangų, ar pragarą, ar švaistyklą. Šiuo žvilgsniu pavyzdžių jam nebūtų stigę. Kas atbaidė nuo šio kelio mūsų poetą — tai negalėjimas duoti iš tokios medžiagos poezijos veikalą, arba bent žymesnį veikalą. Juk kiekvienas regėjimas tai paveikslų kaleidoskopas. Šie paveikslai gali būti prakilnūs, tragingi, gali būti juokingi arba kurie kitoniški, bet jie netures tarp savęs jokio ryšio. Gi rinkinys kad ir gražių savaime poezijos vaizdelių neduodavo dar poetinio veikalo. Kiekvieną tokį atskirą paveikslą gali išmesti, iš vienos vietos nukelti kiton, nuo to visas veikalas nebus nei geresnis, nei blogesnis.

Daugiau vienumo bus, jei vieton pasyvaus regėjimo įnešime pasakojimą, ką mes matėm savo akimis. Tada paties pasakojančio asmuo riša tuos paveikslus, kuriuos jis išvysto, nors vidujinio ryšio tarp jų nėra. Visada aprašymai kelionių į tolimus ir nežinomus kraštus turėdavo didelį pasisekimą. Į juos lengvai įsipina ir stebuklingumo momentas. Kartais toki pasakojimai taip toli nueina į nebūtus ar negalimus daiktus, jog sukelia pašiepimą. Užteks priminus, kad ir graikų satyriko Lukiano iš Samosatos (II amž.

po Kristui) „Teisingą pasakojimą", arba Servantės garsųjį „Don Kichotą".

Kokia gi stebuklingesnė gali būti kelionė nei anan pasaulin? Kiekvienas žmogus žino, kad jam teks kana kados keliauti anan pasaulin ir bijo šios kelionės. Jei kas grįžtų iš to pasaulio, su kokiu atsidėjimu visi klausytų jo pasakojimo! Bet kaip tą kelionę įvykint? Kas kartą peržengė jo slenkstį, nebegali grįžti atgal.

Viduramžyj savaime tokia kelionė nebuvo negalima. Dabar dar kai kur tikima, kad dvasia gali laikinai persiskirti su kūnu ir viena aplėkti visus pasaulius, paskui vėl grįžti atgal. Kai ji įeis vėl savo kūnan, žmogus atsikels ir galės pasakoti, ką jo dvasia matė, ar darė. Jau apaštalas Povilas rašte į korintiečius mini, kad jis pažįstąs žmogų, kurs buvęs nuneštas iki trečio dangaus. Tik jis priduria, kad jis nežinąs, ar tas žmogus buvo nuneštas su kūnu, ar tik jo dvasia. Tai žinąs tik vienas Dievas[38]).

Kodėl tas žmogus nepasakojo, ką jis matė ir girdėjo? Gi todėl, kad nevalia tai pasakoti.

Vadinasi galimybė yra gyvam žmogui matyti ką nors iš paskutinių daiktų. Bet tokia kelionė nesiskirs nieku nuo regėjimų. Poetui reikia gyvam eiti per aną pasaulį, kad vaizdai būtų surišti jo asmeniu ir pasakojimas išeitų dramatingesnis. Geros poetikos reikalavimas, gražiai suformuluotas Oracijaus, tuoj įvesti įvykių vidurin (in medias res), o ne pradėti iš tolo (ab ovo). Taigi Dantei nebuvo reikalo duoti protokolinį pasakojimą, kaip jis ruošės kelionėn į aną pasaulį, pro kur ir kaip jis ten pakliuvo, arba kaip iš ten išėjo. Užtenka duoti aprašymą viso, ką jis matė, ar girdėjo, ar veikė anam pasaulyj.

Bet tuom technikos sunkenybės dar ne visai prašalintos. Reikia parodyti veikale, ko poetas ėjo anan pasaulin, reikia surasti ryšys tarp jo ir jo viso kelio. Be to ryšio aprašymas išeina, kaip kad yra aprašymai įvairių kraštų ar miestų, parūpinti Bedekerio ar kitų. Bedekeris stengiasi duoti juo pilniausį ir juo tiksliausį aprašymą, kad keleivis galėtų, jei norės, jo nurodymais viską ap-

[38]) Ad Corinthios II, 12 Siglonari oportet, non expedit quidem: veniam autem ad visiones et revelationes Domini; Soio hominem in Christo ante annos quotuordecim, sive in corpore nescio, sive extra corpus viscio, Deus scit: raptum eius modi usque ad tertium caelum.

lankyti, viską matyti. Kitaip sakant, be to ryšio aprašymas išeis laisvo turisto pasakojimu.

Koks turi būti kalbamasai ryšys? Jis turi išeiti grynai iš poetinio veikalo reikalavimų, bet ne iš ko kita. Pamokinimo žvilgsniu suprantama, kodėl Dantė turi išvaikščioti pragarą, švaistyklą ir dangų. Parodęs prakeiktųjų amžinas kančias, kentėjimą ir viltį tų, kurie yra švaistykloje, ir dangaus grožybes, poetas gali daryti žmogų doresniu, sukeldamas jame baimės, kad jis nepapultų kančių vieton, ir norą pasiekti dangaus grožybių. Tokį sau stato siekinį pamokslininkas, kai baido klausytojus pragaru, ar masina juos dangumi, kurian patekti jis gali padėti.

Bet jei poetas pataps pamokslininku, jis nustos būti poetas. Jo veikalo dalis turi dėtis į viena vidurinėmis ryšiais. Taigi Dantės kelionė per visas ano pasaulio dalis turi rasti savo pateisinimą poetinį, bet ne kitą kokį.

Ėjimas Odisėjaus anan pasaulin pateisinamas poetiniai: daugkenčiui klajūnui reikia pamatyti žiniuonies iš Tėbų Teiresijaus šešėlį, kurs vienas tegali jam pasakyti, kaip jis pateks namo. Taip gi pateisinama ir suprantama Enejaus kelionė. Jis keliauja iš Trojos su pergalėta graikų savo tauta, ieškodamas jai vietos. Jis nežino, kur ją ras, ir turi ieškoti. Tėvas Ankizas jam pasakys, kur ir kaip Enejus su trojiečiais ras naują tėvynę. Aprašyta tas, ką jis matė pakeliui, kol surado savo tėvą.

Kas vertė Dantę eiti tuo pačiu keliu? Ir tai dar maža surasti priežastį, kodėl poetas pateko anan pasaulin, bet reikia parodyti, kodėl jis turi apeiti jį visą. Jei jis, sakysime, norėjo pamatyti savo mylimąją Beatričę, ir nežinojo, kur ją surasti, galėjo ieškoti arba švaistykloje arba danguje, bet nieku būdu ne pragare. Kas kita kai Orpejus nusileidžia į Ajidą — pragarą, norėdamas išsivesti iš ten savo karštai mylimą Euridikę. To meto supratimu visiems mirusiems buvo dar viena vieta — liūdna, nejauki. Tik vėliau orpikų misterijos plačiai išvystė eschatologijos klausimus ir įvedė skirtumą aname pasauly.

Bet jei Dantė, taip aprašęs savo Beatričės šventumą, paskui, jai mirus, eitų jos pamatytų ir pradėtų ieškoti nuo pragaro, iš kur išėjimo nėra, suardytų tuom pats Beatričės paveikslą, įskaitęs ją, kad ir hipotetinai, prakeiktųjų tarpan.

Iš to aišku, kad jis negalėjo pasirinkti savo kelionei to motyvo, kurs tiko Orpejui. Jei jis nori duoti visą ano pasaulio poetinį paveikslą, jis turi surasti reikalą išvaikščioti jam visam. Jei tam reikalui netinka regėjimų motyvas arba noras pamatyti savo mylimąją, tai kur jį imti? Uždavinys be galo sunkus, kurio patenkinamai išrišti, gal, visai negalima.

Liekti vienintėlis būdas pateisinti kelionę per aną pasaulį. Reikia parodyti, kad pačiam poetui gresia pavojus patapti amžinai pasmerktam, kad jis, vadinasi, neužilgo turi mirti ir jo nuodėmės didesnės, neg užpelnas. Kadangi šventieji gali prašyti Dievo malonės tiems, kuriuos jie mylėjo, tai Beatričė išprašo iš Dievo savo mylimajam prailginti kiek gyvenimą ir atvesti jam į tikrąjį kelią išmeldžia leidimą apsipažinti su visomis ano pasaulio dalimis. Tada poemos pradžia turėtų būti danguje, maždaug tokia, kaip turime Gėtės Fauste, kur Mefistofelis prašo Dievą leisti jam išbandyti Dievo Tarną Faustą. Tiksliau pasakius, pradžia turėtų tada būti panaši į dviejų Fausto scenų mišinį: atidarymo, kurią minėjome, ir be galo gilios ir gražios baigos, kur duodamas teismas jau mirusio Fausto. Faustui mirus, prasideda tarp velnių scena, kurion neužilgo įsimaišo dangaus galybės. Prieš patį galą pasirodo pirmoji Fausto mylimoji Gretytė — una paenitentium, sonst Gretchen genannt, kuri, išreiškusi savo džiaugsmą, kad Faustas grįžta prašo Dievo motinos leisti jai pamokyti jį naujoj grožės dienoj — Vergönne mir, ihn zu belehren, Noch blendet ihn der neue Tag. Tan prašyman Garbės motina — Mater gloriosa — taria Gretytei: „Eikš! Kilk į aukštesnę sritį, jei jis tave jaučia, jis eis paskui tave" — Komm! hebe dich zu höheren Sphären, Wenn er dich ahnet, folgt er nach. Po tam seka trumpa kilni maldelė į Dievo Motiną, kurią kalba Doctor Marianus ir galop Chorus mysticus baigia galingu akordu. Visa kas nyksta, yra tik prilyginimai; kas nepasiekiama čia įvyksta; kas neapsakoma čia pasidaro; Amžinai moteriška kelia mus viršun — Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis; Das Unzulängliche Hier wird's Ereignis; Das Unbeschreibliche Hier ist es getan; Das Ewig - Weibliche zieht uns hinan.

Aš ne be reikalo priminiau Gėtę. Jo Faustas buvo jau lygintas su Dantės Dieviškąja Komedija. Toks lyginimas įdomus dau-

giausia norint pažinti Gėtę, kurs pasimokė iš Dantės. Bet nevisai beprasmis jis yra taip gi pažinimui Dantės. Genijus visur ir visada randa kelią pats tiems klausimams, kuriuos sukelia jo veikalas. Bet kada du geniju riša panašius klausimus, ir šie klausimai būna iš tų, kurie vadinasi amžinais, sulyginimas visada būna pamokantis.

Dantė nėjo tuo keliu kaip Gėtė. Ar reikia ieškoti priežasties ten, kad tarp dviejų dvasios galiūnų guli veik penki amžiai, kad nubudusi žmonijos dvasia, darbavosi labai sparčiai. Per tą laiką surasta žmonijai senovės klasiškoji literatūra, filosofija, mokslas, menas, kurie gimdė naujų veikalų visose šiose srityse? Gali būti. Bet greičiausia bus tikra kita priežastis, kuri glūdi pačiame Dantės veikale. Einant nurodytu keliu, Dantė negalėjęs būtų patapti pats centralė poemos figūra, kuri riša visas jos dalis. Galima lengvai įsivaizduoti, kaip durtų mums akį tokia poemos pradžia, kur poetas pasakotų, kas dėl jo darėsi danguje. Be to, tokia pradžia išsemtų iškart visą siužetą: jis žinotų be jokios kelionės per aną pasaulį, kad jam reikia pasitaisyti, norint išvengti amžinos kančios pragare.

Pradedant tuo būdu reiktų imti kitą kurį protagonistą, ir save iš poemos išmesti. Nesunku būtų rasti tarp šventųjų, ar ne šventųjų kokį Faustą, kurs Dievo leidimu apeitų visą aną pasaulį. Tik tada poetui reikėję būtų išmesti iš savo veikalo Beatričę, kuri surišta su Dante, bet nieko neturi bendra su kitu kuo. Kaip matėm iš „Vita nuova", poetas viešai prisižadėjo išaukštinti Beatričę didesniame veikale. Tada noroms nenoroms reikėjo likti pačiam protagonistu: kito išėjimo nebuvo.

Jei, likęs pats protagonistu, Dantė negalėjo duoti aiškaus ir raiškaus paveikslo, kaip jam leista tapo eiti per aną pasaulį ir kuriuo reikalu, jam teliko vienas kelias: alegorijoj išreikšti tą mintį. Žinoma, alegorija kenkia grynai poezijai, bet poetas negalėjo surasti kitokio kelio. Iš kitos pusės tuo metu alegorija buvo perdaug mėgiama, kad nuo jos galima būtų buvę taip lengvai nusikratyti. Poetas buvo savo amžiaus vaikas ir turėjo jį sekti. Dalinai mes jau matėme jo „Jauname Gyvenime", kiek jis leidžia vietos alegorijai. Dar daugiau jos randame jo „Puotoje" (Convivio).

Taigi tų laikų skonis lengvino poetui surasti motyvaciją, kaip

ir kodėl jis priverstas buvo keliauti per anąjį pasaulį. Proziniai pasakojant šiuos motyvus, išeitų taip: Dantė nori gyventi šventu ir tobulu gyvenimu, bet jam nesiseka, jis pradeda skęsti nuodėmėse. Jo pirmoji meilė — Beatričė, patapusi šventa, išmaldauja danguje leidimą apžiūrėti visą pragarą, kad jis įgytų nuodėmės pasibiaurėjimą ir pasibaisėjimą, praeiti švaistyklą, kuri parodys, kiek daug reikalauja iš žmogaus dangaus teisingumas, vadinasi, kad reikia saugotis įkristi į kasdienines nuodėmes, nes vis tiek reiks už jas atsilyginti, ir galop dangaus gražybes, kurios bus atlyginimas tiems, kas šventai ir nekaltai čia ant žemės gyveno.

Norėdamas įkūnyti šį uždavinį poezijoj, Dantė imasi alegorijos, kuri įprasta visiems. Juk kas yra žmogaus gyvenimas? Trumpa kelionė. Kas yra pats žmogus? Keleivis, kurs vaikščioja kurį metą čia ant žemės, kol suranda savo tėviškę danguje, ar ją praranda. Sakau, šis paveikslas įprastas visiems amžiams ir visiems kraštams. Ir Dantė išeina iš šio sulyginimo: „Viduj savo gyvenimo kelio — sako — atsidūriau tamsioje girioj, nes iš tikro kelio išklydau“. Kuris yra tikras kelias? Tik šviesos kelias. Todėl įsakyta evangelijoj vaikščioti šviesoje, kol yra šviesa.

Kas nuėjo tamsos keliu, nuėjo pražūtin. Ar žmogus gali pasakyti, kaip ir kada jis pameta šviesos kelią? Bergždžias būtų darbas statyti jam šį klausimą. Atsakymo jam nelaukime. Vienu metu jis pastebi, kad suklydo, bet pačiam jam būtų sunku pasakyti, kaip tai atsitiko. Taigi ir mūsų poetas sako: Aš negalėčiau tikrai pasakyti, kaip aš ten įėjau, taip aš buvau mieguistas (pieno di sonno), kai tikrąjį pamečiau kelią. (Inf. I 10 - LL). Jis mato, kur yra išganymas. Jam pasiekti reikia lipti malonian kalnan (il di lettoso monte).

Dantė nori pasiekti jo viršūnės, bet apačioj pakalnėj atsistoja trys plėšrūs žvėrys: rainė, liūtas ir vilkienė. Ar reikia sakyti, kad šie žvėrys yra nuodėmės. Atsispirti joms poetas negali ir, užuot eiti kalnan, jis pradeda trauktis atgal į duobę, „kur saulė tyli“. Kur žmogaus paties jėgos neišneša, jis šaukiasi dangaus pagalbos. Ne kitaip elgiasi Dantė. Pamatęs silpną šešėlį jis šaukia: „pasigailėk manęs, ar tu būtum šešėlis, ar tikras žmogus“. Kas išklausė jo maldos, angelas sargas, Beatričė? kas eina jam pagalbon? Čia kaip tik apsireiškia Dantės didelis genijus. Pradėjęs nuo alegorijos, jis instinktu gal vedinas grįžta poetinėn realybėn. Ne an-

gelas nusileidžia iš dangaus, ne Beatričė atskrenda Dantei pagalbon, bet Vergilijus. Kodėl jis? Mėgėjai alegoringo visos Dantės poemos aiškinimo randa ir čia alegoriją. Girdi, žmogui kilti į dangų reikia ne tik proto, bet ir tikėjimo, ne tik meilės, bet ir malonės. Pirmuodu daiktu žmogui prigimtu, kiti du — Dievo dovana. Taigi Vergilijus esąs simbolis proto ir meilės, gi tikėjimo su malone simbolis esanti Beatričė[39]).

Šiame išrinkime Vergilijaus, kaip sakėme, apsireiškia tik poeto genijus, bet ne teologo gudragalviavimas. Jei būtų pasirodžiusi Beatričė, tai tolimesnė kelionė būtų tapusi paprasta turisto ekskursija, kurs visai tikras, kad jis visai ramiai apžiūrės, kas jam tinka. Vadinasi jokio dramatingumo šioj kelionėj negalėtų būti. Ir kažin ar dar panorėtų kur nors keliauti poetas suradęs savo mylimąją. Gal pasakytų jis mylimąjai: „man ir čia su tavim gerai, likime čia visada". Iš kitos pusės jeigu ji priverstų Dantę keliauti per pragarą kartu su ja ir rodytų jam baisias ir nešvarias scenas, tai būtų jos pačios šventumo profanacija.

Kas kita, jeigu Dantė eis per visas baisenybes, kad tik pasiektų savo mylimąją, ir kad jis nebus tikras, ar jam pasiseks prieiti iki mylimosios. Tokiai rolei kaip tik daugiausia tiko Vergilijus. Jis kartą aprašė pragarą, vadinasi jį pažįsta. Žinojimas kelio svarbus dalykas. Jei niekas Dantės nevestų, tai jis turėtų klausinėti ant kiekvieno žingsnio, kur jam toliau eiti. Be to, iš anksto jis turėtų gauti instrukcijas, kur jis turi nuvykti. Kitaip kelionė būtų visai be jokio tikslo. Tik Vergilijus gali išvadžioti per visą pragarą nieko nesiklausdamas. Bet ar jis išves iš ten atgal? Jis nepažino tikrojo Dievo, pats dangun užtai įeiti negali. Ar neteks tada Dantei patekus gyvam pragaran, amžinai tenai užsilikti? Abejonė, kurią poetas ne kartą reiškia keliaudamas su Vergilijum per pragarą. Juo labiau galima suprasti šią abejonę, kad Vergilijus neišaiškina, kam reikalinga toji kelionė, kurion jis veda Dantę. Jis tik pasako, kad stačiai į kalną Dantei neužlipti, kam jam reikia eiti kitu keliu — a te convien tenere altro viagio (Inf. I. 91) kur, paaiškina toliau. Sako: iš čia aš tave vesiu per amžiną vietą, kur tu išgirsi nusiminimo klyksmą, pamatysi senovės besikankinančias dvasias,

[39]) F. de Sanetis Storia deliu letteratura italiana Vol. I psl. 126 - 127.

kurių kiekvienas šaukia antrą mirtį, ir pamatysi tuos, kurie ugnyj patenkinti, nes jie vilias kanakados patekti tarp palaimintų žmonių. Jei panorėsi pas juos pasikelti, reiks vertesnės už mane dvasios, su ja aš tave paliksiu besiskirdamas.

Išgirdęs tai poetas prašo Vergilijų vesti jį šion kelionėn. Bet tik ką jie leidosi eiti, abejonė Dantei kyla iš naujo. Jis klausia Vergilijaus, argi galimas daiktas, kad jis, Dantė, būdamas gyvas, eitų per aną pasaulį, kur buvo tik Enejus ir šventas Povylas. Aš, sako, ne Enejus, aš ne Povylas, nei pats nei kiti neskaito mane vertu tokios kelionės (Inf. II, 11 - 36).

Tada jam nuraminti Vergilijus pasakoja, kad atėjo iš Dangaus Beatričė, ir prašė vesti jos mylimąjį. Iš Vergilijaus atpasakojimo matome, kad Beatričė, nors sakosi iš meilės čia atėjusi, bet vis dėl to ne savo metu. Dievo Motina pasigailėjo Dantės ir įsakė Lucijai jį globoti, o Lucija atėjo į Beatričę ir išmėtinėjo jai, kam ji apleidžia tą, kurs ją mylėjo ir dėl jos išėjo iš kitų žmonių eilios — usci della volgare schiera.

Išgirdęs, kad trys moteriškės rūpinas juo danguje, Dantė gavo vėl drąsos savo kelionei.

Tuo būdu po truputį alegorija nyksta ir jos vieton stojasi poetinė realybė. Sakau ji atsiranda po truputį. Jei pasakojimas apie Beatričės apsilankymą psichologiniai turi padrąsinti Dantę ir sustiprinti viltį, jog jis tikrai ją pamatys, jeigu, be to, jis poetinės technikos žvilgsniu reikalingas buvo tam, kad duotų veikalo ekspoziciją, tai iš kitos pusės negalima pasakyti, kad jis pilnai būtų pasisekęs. Jei Beatričė sako, kad meilė ją vedė — amor mi mosse, tai argi ne keista, kad ji nepasirodo pačiam Dantei. Jei vėl ji sako, kad ji skubinosi skristi iš dangaus, ir bijo, kad nebūtų vėlu, tai kaip išaiškinti, kad ji danguje laukė paraginimo.

Galop, ji ateina pas Vergilijų į pragarą, tai kodėl ji pati nesiima vesti savo mylimojo. Ji sako, kad ji trokštanti grįžti dangun. Gal būt, kad tuo būdu poetas nori paaiškinti, kodėl ji neveda pati Dantės per aną pasaulį. Mes jau nurodinėjome aistetikos priežastį, kuri neleido poetui keliauti Beatričės vedinam per pragarą. Ji turi grįžti dangun. Bet užtai tos meilės nematyti. Gera man meilė, jei matydama savo mylimąjį mirtiname pavojuj, ji skubinasi vis dėl to grįžti į savo gražųjį dangų.

Bet geresnės pradžios savo veikalui sunku buvo rasti. Kiek galima ir kaip galima Dantė pamatavo savo ėjimą per pragarą, švaistyklą ir dangų ir tuo būdu davė pačiai komedijai reikalingą vienumą. Poeto genijus pilnumoj pasirodys, kai jis įeis į patį pragarą.

IV.

„Per me si va nella citta dolente,
per me si va nell' eterno dolore,
per me si va tra la perduta gente.
Giustizia mosse il mio alto fattore;
fecemi la divina protestate,
la somma sapienza e 'l primo amore.
Dinanzi a me non fuor cose create
se non eterne, e io eterna duro.
Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate"[40]).

Tokį liūdną ir rūstų parašą skaitė Dantė ant pragaro vartų. Gal niekas taip baisiai nenurodė pragaro, kaip trumpa eilutė, užbaigianti parašą: Pameskite visą viltį jūs, kas įeinate. Koks gi gali būti didesnis skausmas už nustojimą vilties.

Perskaitęs jį Dantė žengia su Vergilijum vartų slenkstį, ir jie pragare. Kur ir kaip eiti? Nelygios nuodėmės, dėl kurių žmonės papuola pragaran, nelygus už jas atlyginimas. Apeiti visą pragarą — reiškia pamatyti bausmes nuo mažiausios nuodėmės, dėl kurios žmogui atsidaro pragaro vartai, iki didžiausios. Kieno ir kokia didžiausia nuodėmė, žino kiekvienas iš Šventraščio.

Garbės vieta pragare, jei galima čia vartoti tokį žodį, turi būti duota Liucipieriui, pirmam sukilėliui prieš Dievą. Bet menkiausioji, kas užims ją? Kokia yra mažiausia nuodėmių, kuri vis-tik veda pražūtin žmogų? Nebūti nei geru, nei blogu. Tokių žmonių nenori dangus, nepriima jų ir pragaro gelmės. Vis dėlto jų kan-

[40]) Per mane eina skausmo šalin, per mane eina amžinon kančion, per mane eina pražuvusiųjų tarpan. Teisingumas pažadino mano aukštą darytoją, mane padarė Dievo galybė, Aukščiausio išmintis ir pirmoji meilė. Pirma manęs nebuvo kitų nei amžinų daiktų ir aš amžinai būnu. Pameskite viltį jūs, kas įeinate.

čios tiek didelės, kad jie norėtų mirti, bet neturi šios vilties. Jie turi gyventi tamsumoj ir pažeminime. Todėl ir Vergilijus trumpai nurodęs jų padėtį tuoj baigia: nekalbėkim apie juos, bet žvilgterk ir eik — non ragioniam di lor, ma guarda e passa. Gražiau negalima buvo išreikšti dangaus ir pragaro niekinamųjų žmonių užtat, kad jie nebuvo nei geri, nei blogi. Kalbėti apie juos, ar jų klausinėti būtų jiems vis paguoda, bet jos jie nenusipelnė.

Taip du pragaro poliai surasta, bet koks kelias tarp jų? Poetas įsivaizdina pragarą spiralio formoje, kurs apsisuka tik vieną kart. Taigi nusileisdamas jis apeina pilną ratą ir priėjęs prie Liucipieriaus atsiduria vėl linijoj pragaro vartų. Davęs pragarui konuso formą, per kurį einama žemyn tik per spiralį, poetas gavo galimybės apeiti visą pragarą ir matyti visas jo kančias.

Reikia poeto viso genijaus, kad šią geometrijos liniją pavertus į aukštos poezijos paveikslus. Dantės uždavinys buvo čia juo sunkesnis, kad jis buvo suvaržytas išreiškimo įmonėse. Pragaras juk tamsos viešpatija, amžino kankinimo vieta. Taigi jį bepiešiant maža lieka vietos įvairumui. Nedaug telieka paveikslui spalvų ir tos artimos kita kitai. Taigi čia didelis pavojus patapti vienodam ir pertat nuobodžiam.

Poetas mokėjo surinkti visus paveikslus, kurie buvo ar tai žmonių vaidentuvėj, ar tai teologų moksle, ar tai pamokslininkų sudaryti, ar tai literatūroj gyvavo ir iš šios medžiagos duoti vieną didelį paveikslą, sudėtą iš atskirų, mažesnių paveikslų, besipinančių į vieną. Senovės mitologija susipynė su krikščionių demonologija, kaip kad, sakysime, Jupiterio šventyklos kolumna stovi ir šiandien Romoj Laterano bažnyčios altoriuje.

Ko reikėjo poetui ypač saugotis, tai neužgauti teisingumo jausmo. Juk ant pačių pragaro vartų skaitė jis, kad Teisingumas vertė Dievą padaryti pragarą. Taigi jame turi rastis nusidėjėliai, kuriuos pasmerkė ne žmonių, bet Dievo, teisingumas. Ir vėl tas teisingumas neturi būti panašus į žiaurumą.

Štai Bažnyčia sako, kad niekas negali būti išganytas, kas nesti joje. Kas nepridera katalikų Bažnyčiai, tas yra amžinai pasmerktas. Toks rūstus ir nepermaldaujamas dogmatas. Jis yra logikos postulatas, nes jeigu galima būti išganytam be Bažnyčios, tai kam ji tada reikalinga?

Bet žmonija žino didvyrių, kuriuos ji galėjusi būtų įskaityti į šventuosius, jeigu jie būtų gyvenę po Kristaus pasaulin atėjimo. Jie nepriderėjo katalikų bažnyčiai, taigi turi būti pasmerkti. Tokia nepermaldaujama logikos išvada. Bet žmogaus teisingumo jausmas negali su tuo sutikti. Argi jų kaltė, kad jie gimė anksčiau neg Kristus atėjo atvaduotų žmoniją ir pertat jie negalėjo apsikrikštyti? Ar tai teisinga?

Žmonijos teisingumo jausmas padarė daug šventųjų, bet labai, labai maža prakeiktųjų. Negalima jai buvo nepripažinti prakeiktais angelų, kurie sukilo prieš Dievą ir jo paties tapo pasmerkti, bet žmonių, kas pasmerktas? Tas, kad pardavė Dievą, Judas Iskariotas. Daugiau? Nežinau, atsako žmonija ir tuoj su viltimi priduria: Didelis Dievo mielaširdingumas.

Jei jis didelis nusidėjėliams, tai kaip gi tada išaiškinti sau, kad nieku nekalti žmonės pasmerkti?

Poetas duoda atsakymą paveikslu. Įėjęs pro pragaro vartus toliau jis randa upę Akerontą su valtininku Karontu, kurs perkelia vėles anapus upės, kur prasideda pragaro pirmas ratas. Čia buvo susitikimas Vergilijaus su kitais poetais, apie kurį mes pasakojome pačioj pradžioj. Visi jie eina į šviesą, prieina prie kalnelio, kur yra septynioms sienoms apsuptas dvaras — suprask septem artes liberales. Pro septynerius vartus eina Dantė su poetų būreliu. Viduje graži žaliuojanti pieva, kur jis mato Elektrą, Ektorą, Enejų, Cezarį, nuošaliai sultoną Saladiną, toliau viršum Aristotelį, kurį jis vadina „mokytoju tų, kurie išmano" — maestro di color che sanno. Jis apsuptas filosofų eilios. Čia Sokratas, Platonas, Demokritas, Diogenas ir tt.

Kas čia, pragaras, ar rojus? Šešėliai, kuriuos poetas matė, rodėsi nei nuliūdę, nei linksmi — sembianza avean nė triste, nė lieta.

Bet toliau prasideda tikros pragaro kančios. Čia matome senovės mitologijos asmenis, istorijos žmones ir nemaža Dantės pažįstamų iš Florencijos, ar kitų miestų. Teologo teisingumas skiria jiems visiems bausmes ir jų gradaciją, poeto vaidentuvė duoda vaizdus šių kančių.

Pačioje kančių pradžioje duotas stebėtinai gražus vaizdas, kur ethos lyginasi, jo pathos. Jei pirmas ratas neturi tikrų kančių,

tai jau yra jų daug antrame, kurio pradžioj stovi Minos. Tas graikų mitologijos teisėjas tuo pačiu užsiima ir čia. Jo darbas kiekvienai vėlei parodyti jos vietą pragare. Jos turi pasisakyti savo nuodėmes, ir jis apsisupa savo uodega tiek kart, kiek laipsnių turi nusileisti prakeiktojo vėlė.

Mažiausiai kenčia meilės nusidėjėliai. Juoda audra neduoda jiems ramumo. Viesula juos neša ir plaka be perstogės. Senai jau pastebėta, kad gamtos audringumas turi simbolizuoti jų jausmų audrą, kurios jie negalėjo suvaldyti. Čia randasi Semiramida, Didona, Kleopatra, Elena, Akilas, Paris, Tristanas ir begalė kitų.

Dantė pastebi du šešėliu, kurie kartu lekia. Tai Frančeska iš Rimini ir jos mylimasis. Paprašius Dantei, jie pasakoja savo meilės istoriją, kuri tikrai buvusi idilija. „Meilė, kurios greitai pramoksta jautri širdis, vertė mane pamilti gražią Frančeską — sako jos mylimasis Paolo Malatesta — „Meilė, kuri nei vienam mylimam, neleidžia nemylėti", taip mane apėmė, kad dar ir dabar nepaleidžia — atsako Frančeska. — Meilė mums atvedė vieną *mirtį*.

Išgirdęs tai poetas apsiverkia ir klausinėja Frančeskos toliau apie jų mirtį. Ji pradeda nusiskundimu: „Nėr didesnio skausmo, kaip prisiminti laimės laiką, būnant nelaimėj — nessun maggior dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria. Bet jei nori patirti mūsų meilės pradžią, pasakysiu tai per verksmą. Vieną dieną mes skaitėm apie Lančilotą, kaip meilė jį pergalėjo. Vieni buvom ir pavojaus nejutom. Tas skaitymas nekartą mūs akis pritraukė ir nubalino veidus. Bet viena tik vieta mus pergalėjo. Kada skaitėm kaip gražiai lūpos šypsojos, kad jas pabučiavo toksai meilužis, tas, kas nuo manęs dabar nesiskiria, visas drebėdamas mane pabučiavo. Galeotas vadinasi knyga ir jos rašytojas. Tą dieną mes toliau neskaitėm".

Taip pasakojo Frančeska savo meilės ir savo puolimo istoriją. Keletas trumpų priminimų, bet kiek paveikslų! Toks yra patos. Pažiūrėkime dabar į etos. Priminkime, kad Frančeska buvo teta Gvido Polentos, kurs Revenoje taip širdingai priėmė Dantę. Dantė stato savo geradėjo giminei amžiną paminklą. Bet nežiūrint ryšių, kurie vienija Dantę su Polenta, jis negali jo giminės Frančeskos kitur įdėti, nei pragaran: teisingumas neleidžia. Fran-

česka ištekėjusi už kito ir turėdama dukterį susidėjo su Paolo Malatesta, savo svainiu, kurs pats buvo vedęs ir turėjo dvejetą vaikų. Užčiupęs juos apgautas vyras vietoje abudu užmušė. Jie neturėjo kada daryti atgailos ir, vadinasi galėjo patekti tik pragarán.

Koks gražus paveikslėlis iš viduramžio kavalierių ir ponių gyvenimo. Ir jis matosi amžinų kančių vietoje. Koks kontrastas!

Mes negalime sekti poeto kiekvienu jo kelionės žingsniu. Pasitenkinsime keleta vaizdų, ar scenų, kurios reiškia jo veikalo ypatybes.

Scena su Frančeska di Rimini viena gražiausių ir galingiausių visam veikale. Nestinga jame ir kitų scenų, kurios ar dramatingos, ar net fantastingos, arba baisios.

Dramatingas yra pasikalbėjimas Dantės su Farinata. Eidamas šeštuoju ratu, kur eretikai baudžiami, Dantė mato daug atdarų karstų ir norėtų sužinoti, kas juose guli. Išgirdęs jo kalbą, kuri rodė kad Dantė florentietis, Farinata pakyla savo karste ir prašo jį stapterti pasikalbėtų. Nebijo jis bausmės, kurią kenčia. „Jis pūtė krūtinę ir galvą kėlė, tarsi jis pragarą didžiausioj laikė paniekoj". Gimtosios kalbos saldumas ir rūpesnis apie tėvynę jį kelia iš karsto.

Priėjus Dantei prie jo kapo Farinata, lyg rūstaudamas klausia poetą: „Kas buvo tavo pranokėjai?" Išgirdęs atsakymą Farinata, pakėlęs kiek akis išsitarė, kad jis juos du kart iš Florencijos išvarė, nes jie buvo jo ir jo partijos priešai. Dantė tuoj atsikerta. Jei, sako, buvo išvaryti, vis dėl to iš visur sugrįžo, bet jūsiškiai nepramoko tokio daikto.

Čia įsimaišo kalbon trečias asmuo. Besikelia vienas šešėlis ir žiūri, ar nėra nieko kito su Dante. Įsitėmijęs, kad jis vienas, verkdamas tarė: Jei tavo proto aukštumas leidžia eiti per šias vietas, tai kur mano sūnus, kodėl jis ne su tavim? Klaidingai supratęs iš Dantės atsakymo, kad jo nebėr, Kavalkantis — nes tai buvo Kavalkante Kavalkanti — atgal atkrito savo karstan.

Visu šiuo metu Farinata nejudėdamas stovėjo. Jis tęsia pasikalbėjimą toliau, atsakydamas į Dantės atsikirtimą. Jeigu, sako, maniškiai neišmoko grįžti išvaryti, tas man skaudžiau, nei šis guolis.

Tolimesniame pasakojime Farinata primena, kaip jis apgynė vienas Florenciją nuo sunaikinimo ir pranašauja Dantei jo būsimas nelaimes. Paklaustas dar, kas kartu su juo pasmerktųjų guli, pavadino imperatorių Frederiką II ir Kardinolą Ubaldini, kitų nenorėjo minėti skaitydamas juos peržemais.

Dantė buvo Farinatos priešas, bet paveikslas, kurį jis nupiešė, rodo, kad jis mokėjo gerbti ir priešą, jeigu jis buvo žmogus prakilnus. Ne todėl jis įdėjo Farinatą pragaran, kad tai jo priešas, bet dėliai jo pažiūrų, kad žmogus visai neturįs sielos.

Kitokios rūšies susitikimas su Brunetu Latini, savo senu patarėju poezijos reikaluose. Bruneto Latini įdėtas pragaran tarpu nusidėjėlių prieš prigimtį, kurių yra eilia rūšių. Latini įskaitytas kartu su kitais poetais į sodomitus. Scena su juo neturi nieko baisaus; tai greičiau dviejų gerų pažįstamų susitikimas iš nesiviltųjų. Ir vienas ir kitas patenkinti pasimatyti ir pasišnekučiuoti. Tas draugiškas tonas matyti iš paties pasisveikinimo. Brunetto Latini sučiumpa Dantę už skverno ir sušunka: „Kokiu stebūklu?" Dantė jį pažinęs atsako taip pat šeimyniškai: „Tamsta čia, pone Brunetto?" Tokiu tonu ir toliau eina pasikalbėjimas. Brunetas vadino Dantę mano sūneli. Besiklausant jų šnekučiavimo veik visai užmiršti, kad šis susitikimas yra pragare ir dar kokioj baisioj jo daly. Kada jiems reikia atsisveikinti, Brunetas Latini nerodo susirūpinimo savo kančiomis, tik savo veikalu „Turtas" — Tesoro. Tegu, sako, tau bus pavestas mano „Turtas", kuriame aš dar gyvenu, o daugiau nieko neprašau.

Žmogiškumas ima viršų. Tam pačiam rate Dantė sutinka kitų florentiečių, pasmerktų už tą pačią sodomitų nuodėmę. Visais kitais žvilgsniais tai labai gerbtini ir gerbiami žmonės. Nematyti net iš paties poeto, kad jis jaustų kokį nors pasibiaurėjimą jų nuodėmėmis. Sutikęs Gvidogverą, Aldobrandą ir Rustikučį — taip vadinosi florentiečiai, jis nori juos apkabinti. Dėdamas savo draugus pragaran, Dantė pilnai pateisinamas varydamas tenai savo priešus. Ne su visais jų jis elgiasi kaip su Farinata, kuriame matydamas priešą, gerbia jo būdą, pasišventimą savo kraštui.

Bet tam kraštui pakenkė daug, kaip matėme iš Dantės biografijos, popiežius Bonifacijus VIII. Rašant poetui pragarą, jis buvo dar gyvas, taigi negalėjo jo pamatyti tenai. Užtat poetas

mokėjo parodyti, kokia vieta pragare jam paruošta. Bažnyčios didelė žaizda buvo — jos vadų godumas pramintas Simonija nuo Simono mago vardo. Priešpaskutinis — aštuntas ratas turi dešimt „maišų“ — bolge ir visas vadinasi Maleboldže — Biaurūs Maišai. Tai apvalūs šuliniai, iš kurių kyši nusidėjėlių kojos su degančiomis papėdėmis.

Dantė prakalbina pripuolamai besikankinantį popiežių Klementą V, kviesdamas pasisakyti, kas jis toks. Vieton atsakymo išgirsta: Tai tu čia stovi, tai tu čia stovi Bonifacijau? Keletu metų pamelavo ateities knyga. Ar tu jau prisisotinai turtu, dėl kurio apgavai Bažnyčią, paskui ją kankinai?

Šį klausimą uždavė Klementas Dantei, nes pasirodo, kad apačioj po juo yra kitų popiežių nusikaltusių simonija ir, atėjus naujam, Bonifacijui, jis turės griūti giliau. Taigi jam rodėsi, kad atėjęs prie jo „boldžios“ žmogus tegali būti ne kas kitas, kaip Bonifacijus. Kas jį stebina — tai laikas. Numirėliai žino ateitį, bet nežino dabarties. Taigi ir Klementas žino, kad Bonifacijui dar nemetas ateiti.

Šiuo keletu eilučių poetas suduoda didžiausį smūgį savo priešui popiežiui Bonifacijui, radęs jo vietą pragare.

Tik poetas nenorėjo tuom pasitenkinti. Jis randa progą kitur papildyti duotą Bonifacijaus paveikslą. Minėtam šulinyj jis randa Gvido da Montefeltro, kurs pirma buvo kariškis, daug nusidėjo ir patapo vienuoliu, kad išdildytų nuodėmes. Jis būtų nuėjęs šventumo keliu, jei popiežius Bonifacijus nebūtų jo grąžinęs senan nuodėmių kelian. Užtat jis vadina popiežių naujų fariziejų galva — principe de' nuovi Farisei. Bonifacijus mat prašė pas vienuolį patarimo, kuriuo apgaulingu būdu galėtų įveikti savo priešus. Vienuolio sąžinė priešinosi. Tada popiežius jam: žinai, sako, aš galiu dangų užrakinti ir atrakinti. Nuo šios valandos aš tau duodu išrišimą. Bet jei nepaklausysi, dangų tau uždarysiu.

Tas įtikino ir įgąsdino vienuolį. Jis davė Bonifacijui patarimą laimėti politikoje — lunga promessa Coll' altender corto, daug labai žadėti ir nieko nepildyti.

Tik mirus vienuoliui, kai šv. Pranciškus atėjo nusivesti jo vėlę dangun, velnias užstojo jam kelią ir įrodė, kad vėlė jam priklauso. Atleisti, sako, nuodėmes galima tam, kas gailis, gi negalima

kartu gailėtis ir norėti daryti pikta. Pašiam Montefeltro velnias su ironija pasakė griebdamas jo vėlę. Gal tu nemanei, kad aš esmi logikas — forse tu non pensavi oh'io loico fossil.

Pragaro kelionė artinasi galan. Paveikslai tampa baisesni, vietos žiauresnės. Čia guli nukautieji gigantai, pastatyti lyg sargybos bokštai. Tarpu šių baisenybių didžiausia baisenybė pats Liucipierius su gauruotu kūnu, su trims veidais ir burnoms, kurių kiekviena graužia didelį nusidėjėlį. Tie nusidėjėliai trys išdavikai: Juda Iskariotas, Brutas ir Kasijus Cezario užmušėjai. Pats Liucipierius įšalęs leduose.

Vergilijus paėmęs Dantę leidžiasi žemyn per Liucipieriaus gaurus, paskui pereina per skylę, Liucipieriaus padarytą. Ši skylė yra kaip tik žemės centras. Praėję per ją keleiviai baigė savo pragaro kelionę; jie jau kitoj emisferoj ir leidžiasi lipti viršun, kur saulė šviečia.

Po paskutinių pragaro baisių paveikslų ir scenų švaistyklos pradžia yra poilsis. Dantė su Vergilijum išeina į gražią salą. Saulė dar neužtekėjus, bet aušta. „Vertė juoktis visus rytus". Dangus turi žvaigždžių nematyto gražumo. Jūros ramiai bučiuoja salos kraštą. Kas čia? Argi tai švaistykla? Juk švaistykla ne tegali skirtis nuo pragaro, nes ji taipgi yra kankinimo vieta.

Nesiskubinkime su atsakymu. Žiūrėsime, ką toliau poetai mato ir sutinka. Apsidžiaugęs, kad išvydo saulės šviesą, Dantė pastebi vienui vieną senį, kuris įkvepia pagarbos jausmą.

Šis senis pasirodo esąs Katonas Utikietis, jis stebisi, kaip jie galėjo išeiti iš pragaro, argi esą pasaulio įstatymas sulaužytas. Vergilijus jam aiškina, kad Dantė nematė savo paskutinės dienos, bet buvo netoli nuo jos, kad jam iš dangaus leista eiti per aną pasaulį ir prašo jį praleisti.

Išklausęs aiškinimo, Katonas įsako žolėmis nusivalyti, kad nebeliktų nieko pragaro prilipę.

Tuo metu ir saulė patekėjo. Beeidami per salą jie pastebi beskrendantį ore Dievo angelą, prieš kurį reikalauja Vergilijus atsiklaupti. Angelas prisiartino su valtele, kurioj buvo dvasios mirusių, kuriems reikia dar praeiti per valyklą. Jų tarpe buvo Dantės draugas Kazela (Casella), kurį pažinęs jis tris kart norėjo apkabinti, bet tris kart glėbys liko tuščias. Prasideda meilus draugų pa-

sikalbėjimas. Dantė prašo padainuoti jam dainą, kuri ramindavo jį tarp gyvųjų. Tada Kazela pradėjo: Amor che ne la mente mi ragiona — meilė, kur kalba man širdy — taip saldžiai, kad aprašydamas šį susitikimą Dantė ją junta. Klausosi dainos ir kitos vėlės.

Vėl skaitytojas nenoroms klausia savęs, argi iš tikro jis švaistykloj? Taip, dar čia netikra švaistykla, tik jon įėjimas. Visos ano pasaulio dalys atskirtos kita nuo kitos lyg ir kokiais tarpupasauliais — intermundia. Tarp pragaro ir švaistyklos vieta gali būti pavadinta priešvaistyklis — antipurgatorio, kaip turėjome tokį patį priešpragarį.

Tik devintoj švaistyklos dainoje prieinama prie jos durų. Eilė vėlių atlieka savo bausmę nepačioj švaistykloj, bet prie jos. Kaip priešpragaryj randasi tų vėlių, kurios nekaltos būdamos negavo krikšto — daugiausia maži kūdikiai, — taip prie švaistyklyj randame visus, kas išskirtas tapo iš Bažnyčios ne visai, bet tam tikram metui.

Bet jei paralelizmas su pragaru gali pateisinti šio priešvaistyklio įvedimą, tai jis neaiškina jo aprašymų platumo. Išėjus iš pragaro visoki epozodai, kurie su veikalu neturi ryšio, tampa labai dažni. Priežastis tam randasi kompozicijos simetrijoj, kuri išvesta su didžiausiu nuosakumu. Visas Dantės veikalas susideda iš 100 dainų, kuriose aprašyti trys paskutiniai daiktai: pragaras, švaistykla, dangus. Kiekvienam jų pavesta tiek pat vietos, bet kadangi šimto negalima išdalyti lygiai į tris, tai pirmojon dalin įtrauktos 34 dainos. Tada turime: Pragaras 34 dainos, Švaistykla 33 ir Dangus 33. Pirmoji pragaro daina, tiesą pasakius, yra įžanga visan veikalan. Visų atskirų dainų ilgumas vidutiniškai vienodas.

Ši poemos simetrija turėjo sukelti nepašalinamų sunkenybių: kuom užpildyti dangų ir ypač švaistyklą? Pragaro aprašymui negalėjo stigti medžiagos, nes pragaras yra tas pats gyvenimas. Šių dienų žymus rašytojas Bernardas Šo, patalpinęs don-Žuaną pragare, o jo užmuštąjį kamendorį danguje, visą dramos veikimą perneša pragaran. Net pats kamendoris ateina tenai iš dangaus ir reiškia noro pasilikti, nes danguje labai vienoda ir nuobodu.

Meno žvilgsniu tai tikriausia tiesa, kurią patvirtina ir Dantės Komedija. Amžinas gražumas, amžina laimė, amžina šviesa negalima išreikšti jokiu būdu: nei žodžiu, nei garsais, nei dažais. Neiš-

pasakyto gražumo negalima duoti vaizdą.

Švaistykloj kitas keblumas, kuris buvo jau primintas: reikia kartoti, kas buvo pragare, duodant kančių paveikslą. Skirtumas bus psichikoj kankinimų: vieni kenčia amžinai be jokios vilties atmainos, kiti, kad ir kenčia, bet žino, jog pateks per kiek laiko dangun.

Tada likusioms dviems dalims mes turime neprilyginus mažiau poetinės medžiagos, o paveikslai turi būti lygiai to paties didumo Neišvengtina to pasekmė — jų praskiedimas. Švaistykloj ir danguje randame taip daug regėjimų ar tai per ekstazį, ar sapne. Kam? Dažnai, nors ir ne visada, tam, kad užpildytų vietą, kuri galėtų likti tuščia. Tuo pačiu reikalu dažnai randame aiškinamų ar tai Vergilijaus, švaistykloj, ar tai Beatričės danguje visokių slaptų daiktų.

Pati švaistykla apima ne tiek daug dainų. Jai pašvęsta nuo 9 iki 28 dainų, kurioje švaistykla besibaigia. Kaip pragarą nuo švaistyklos skiria tarpas, taip ir dangų nuo švaistyklos. Tarp jų yra žemės rojus. Patekti tenai iš švaistyklos reikia pereiti per ugnies sieną. Vergilijus veda Dantę, tik iki ugnies sienos kraštui. Toliau jam negalima eiti. Ragindamas Dantę eiti ugnin, jis primena, kad anapus jis ras savo Beatričę.

Tikrai šiame rojuj sutinka poetas savo mylimąją. Tik šis susitikimas nieku neprimena pasimatymą dviejų besimylinčių. Tai greičiau gera motina, kuri džiaugiasi atradusi savo kūdikį ir dar motina išėjusi iš gražaus baliaus, kurian skubinasi grįžti. Poetas daro prieš ją savo nuodėmių išpažintį, paskui ji įmerkia jį Lėtės vandenin ir potam tik leidžiasi su juo keliauti per įvairius dangus, kurie tilpsta tarp įvairių planetų ar žvaigždžių.

Nestinga nė šioje Dantės kelionėj gražių atskirų paveikslų, kur tryška tyriausia poezija. Tik dėliai minėtų priežasčių šiedvi poemos dali negali lygintis su pirmąja. Net ir prie poeto gyvos galvos pragaras skaitėsi garsesnis už kitas jo veikalo dalis. Besant jam Veronoje žmonės rodydavo jį sakydami, kad štai žmogus, kurs buvo pragare.

Toks veikalo įvertinimas liko per amžius. Ir iki šiai dienai daugiau žinoma ir branginama pirmoji dalis. Trūkumais nereikia stebėtis, nes ir genialiai veikalai jų neišvengia — anot Oracijaus, kartais apsnūsta ir geras Omeras. Tiksliausiai Dantės veikalo reikš-

mė pasirodo pasakyme, kad tai yra dešimties tylių amžių balsas.

Daug šiam veikalui parašyti prisidėjo ištikusios jį nelaimės. „Mes nesigailime Dantės dėl jo nelaimių — sako Karleilis. Jei viskas būtų nusisekę sulig poeto noro, jis galėjęs būtų būti Prioru, Podesta, ar kaip ten juos vadina Florencijoj; būtų gerai buvęs priimtas pas kaimynus, — ir žmonija nebūtų turėjusi tų žymiausių žodžių, kurie buvo kanakados tarta ar dainuota. Florencija būtų turėjusi dar vieną laimingą burmistrą, bet tylūs dešimts amžių būtų besitęsę toliau ir kiti dešimts amžių — nes jų bus dešimts ir daugiau — nebūtų galėję klausyti Divina Commedia! Mes nieko negailestaujame. Kilnesnis likimas buvo skirtas Dantei. Jis, kovodamas kaip vyras, kurį veda miriop prikaltų prie kryžiaus, negalėjo jo nepildyti. Duok jam pačiam rinktis savo laimę! Jis nežinojo, kaip ir mes nežinom, kas tikrai yra laimė ir kas nelaimė. (Op. cit. p. 118). Dantė gyveno visai žmonijai, bet pirmoj vietoj savo tautai. Per savo tautą jis ėjo į žmoniją. Vėl, gal niekas taip gražiai neišreiškė poeto tautai svarbumo, kiek tas pats Karleilis. „Taip iš tikro didelis yra daiktas tautai, kad ji gauna suprantamą balsą, kad ji pagimdo žmogų, kurs melodingai pasakys, kas yra jos širdyj. Italija, pavyzdžiui, nelaimingoji Italija guli padalinta, išmėtyta. nesirodanti jokiame protokole, ar sutartyj, kaipo viena, bet kilni Italija yra iš tikrųjų viena: Italija pagimdė Dantę. Italija gali kalbėti! Visų Rusijų caras su tieka kazokų, tieka durtuvų, armotų, jis galingas, didelį daro daiktą, krūvoje laikydamas žemės plotus, bet jis negali kalbėti. Jame yra didelis daiktas, bet ši didybė nebylė. Jis neturi genijaus balso, kad jo klausytųs visi žmonės visais amžiais. Jis turi mokytis kalbėti, lig šiol jis didelė nebylė baisenybė. Jo armotos ir kazokai visi pavirs surūdiję į nieką, bet Dantės balsas dar bus girdėtis. Tauta, kuri turi Dantę, yra taip surišta vienetan, kaip negali būti surišta nebylė Rusija“ (Op. cit. p. 150).

Kai Karleilis rašė šiuos žodžius, italų tauta nebuvo dar suvienyta vienon valstybėn. Tada visa Europa drebėjo prieš kazokų carą. Pranašingi buvo šie žodžiai. Šešių šimtų mirties didžiausio savo poeto sukaktuves Italija šventė ne tik kaipo viena, bet ir kaipo suvienyta tauta, o nebyli šmėkla, kuri persekiojo laisvą mintį ir norėjo pasaulį paskandinti tamsybėse, sugriuvo. Vėliau už Karleilį kitas didelis italų poetas Kardučis gražioje odoje išreiškė

poeto amžinumą sulyginus su politikos galybėmis. Jis sakė: Praeir garbė, kaip pelkių ugnis, valstybės griūna, kaip senos dekoracijo tik poeto dainą archangelas neša.

Skaitymai, XVI knygos, 1922 m. 63-84 psl.

KRĖVĖ ROMANTIKAS BEI KLASIKAS

Je ne m'occupe pas de savoir si ce que tu as vu t'a fait plaisir; ir me suffilt que ce solt ta verite. La science ne se soucie ni de plaire ni de deplaire. Elle est inhumaine. Ce n'est point elle, c'est la poesie qui charme et qui console. C'est pourquoi la poesie est plus necessaire que la science.

Anatole France

Piesni ma, tys jest gwiazdą za granicą swiata!
I wzrok ziemski, do ciebie wyslany za gonca —
Choc szklanne wezmie skrzydla, ciebie nie dolata.

Ad. Mickiewicz

Žodžiai, kuriuos padėjau epigrafan, neturi kelti klausimo, kas aukštesnis, — mokslas, ar poezija, arba, imant plačiau, apskritai menas. Jie turi nurodyti tik viena, kad žmonija ieško daugiau žavėjimo ir paguodimo, nei tiesos, kurių poezija gali duoti, o ne kas kita.

Ne bet kuri poezija gali guosti ir žavėti. Tik tas yra gražu, anot Demokrito filosofo, ką poetas parašo entuziazmo ir šventos dvasios pagautas.

Krėvės Mickevičiaus raštai atitinka šiems reikalavimams, kaip vėliau pamatysime. Šiame autoriuje mes turime originalų ir didelį rašytoją, kurs garbingą galėtų užimti vietą bet kurioje svetimoje literatūroje. Prieš kokius dvejus metus Prancūzų Akademijos durys atsidarė profesoriui Bedie (Joseph Bedier) už atgaivinimą garsaus viduramžio romano apie Tristaną ir Izoldą, kuris nėra gražesnis nei kiek už Dainavos šalies padavimus.

Jeigu Krėvė būtų rašęs svetima kuria kalba, lietuviai jį būtų daugiau skaitę. Neretas būtų pasigailėjimo reiškęs, kad jau toks nelemtas mūsų tautos likimas, kad visi jos talentingi žmonės tampa svetimiems papuošalu ir žūva savo tautai. Tik Krėvė rašo lietuviškai ir už tai savųjų tarpe lieka nesuprastas ir nebranginamas.

Ryžuosi todėl nors keliais bruožais atskleisti mūsų visuomenei šio mūsų genijalaus rašytojo paveikslą. Sakau, bendrais ruožais, nes dabar Krėvė yra dar amžiaus pačioje pilnumoje, ir mes turime vilties susilaukti iš jo dar nemaža pirmaeilių veikalų.

Kitas mano noras — padėti mūsų poetui pažinti giliau pačiam save ir eiti toliau tuo keliu, kur prigimtis jį traukia. Krėvė mums pasirodė keliose literatūros šakose, bet ne visos jam vienodai sekasi.

Greta pirmalakų (šedevrų) randame ir silpnesnių veikalų, — silpnesnių todėl, kad tojí literatūros rūšis mūsų rašytojui mažiau sekasi.

Mums teks kalbėti apie Krėvę naturalistą, dramaturgą ir romantiką. Gal būti paskirstymas toks nevisai geras jau kad ir dėl to, jog naturalizmas su romantizmu rodo būdą raštų, o dramaturgija yra literatūros rūšis. Bet mes čia turime reikalą ne su logika, tik psichologija, ir pastarosios žvilgsniu toks planas visai tinka. Galima būtų rasti ir daugiau atžvilgių, iš kurių galima būtų kalbėti apie Krėvę, sakysime Krėvė epikas, ar lirikas. Bet pavadinimas pats vienas vistiek nedaug pasakys apie rašytoją. Pavyzdžiui: Briunetieras savo paskaitose apie „liriškosios poezijos evoliuciją Prancūzijoje XIX šimtmety" pasisakė, kad jis norėtų „dabartinio lirizmo išsivystyme matyti pačios literatūros išsivystymą per visą šimtmetį"[1]).

Geriausia bus pradėti nuo Krėvės naturalisto ir baigti romantiku. Ši tvarka tiks mums geriau dar ir tuo žvilgsniu, kad pirma pažinsime mūsų autoriaus veikalus mažesnės reikšmės ir pačiam gale galėsime gėrėtis jo šedevrais.

Krėvė naturalistas rodo mums savo gimtojo krašto — Panemunio Dzūkijos — žmones, tarp kurių jis yra gimęs ir augęs ir kuriuos pažįsta iki mažiausių smulkmenų. Jų vargai, jų, sielvartai, troškimai, viltys jam yra atvira knyga. Eilioje neilgų apsakymų ar dramatizuotų vaizdų Krėvė parodo tiek savo krašto žmonių buitį, tiek jų sielos gyvenimą.

Skaitydami tuos apsakymus, mes matome viską patys savo akimis, tarsi prieš mus išvyniotas vaizdas, į kurį mes žiūrime, o ne pasakojimas, kurio klausome. Patys apsakymai duoda ar tai vieną kokį įvykį, ar vieną kurį trumpą laiką. Imkime,

[1]) Ferdinand Branetiere, L'Evolution de la poesie lyrique en France an XIX siecle T. 17 ed. p. 9.

pavyzdžiui, „Varginga gyvenimą", mūsų nuomone, vieną iš silpnesniųjų Krėvės veikalų. Viskas prasideda ir baigiasi per keletą valandų *šventadienio rytą, tiksliau per Žolines.* Apsakymėlio protagonistas, ūkininkas Dvainis, kurį mums autorius duoda pažinti su visa jo šeimyna, aprašydamas, kaip jie praleidžia tą rytą, kuriam panašių yra per metus be galo daug, gal būti tiek, kiek yra rytų.

Lyg kokia įvada Dvainio gyveniman duotas jo namų aprašymas, iš kurių lengva įspėti, koks yra jų šeimininkas. Keletas bruožų — ir prieš mus ilgo skurdo paveikslas, kuriam nematyti nei galo, nei krašto. „Pirkaitė buvo sena, supuvusi, bet dviem galais. Sienos žemėn sukniubo, į vidų įdubo. Pasieny, kiaulių išknistam ir vištų išpurtintam, žibėjo plyšiai. Langai maži, bet ir juose pusė stiklų buvo išdaužyta. Vienos skylės buvo skalelėmis užtaisytos, kitos užkištos skaruliais. Langai *ties vartais turėjo tik du stiklu, o kiti du buvo gražutėliai* išdaužyti; vienas užkištas buvo senu andaroku, o kitas jo (šeimininko) miline, kurią dar vakar vilkėjo... Stogas senas, žolėmis ir samanomis apžėlęs, kepurnomis suaugęs. Kaminas pavirtęs, o kraigas buvo žvirblių nupurtintas, vėjo nupustytas".

Taip atrodo Dvainio „aukšti dvarai" iš oro, o viduje! Sekime šeimininką, kurs grįžta iš kluono nuo šieno, kur nakvojo, ir pamatysime. „Durys buvo žemutės, iškrypę. Ineinant reikia žemai nusilenkti, kad kaktos nesudaužytai. Asla molinė, gal jau visa savaitė, kaip šluota, purvyno iki klupčio, ypač pas duris, kur ant žemo suolelio visuomet vandens kibiras, o po suoleliu pilni pamazgų cėberai. Aplinkui, pagal sienas, ėjo suolai pajuodę, nešvarūs. Ypač nešvarus buvo kampas pagal lentyną, kur buvo sukrauti puodai, puodeliai, neplauti dar po vakar vakarienės!"

O dabar pats šeimininkas. Jis grįžta pirkion tik ką atsikėlęs, vadinasi, turi praustis. Ir jis prisriaubia burnon vandens, kurį paskui prunkščia ant rankų ir trina sau veidą. Kaklas, ausys niekados vandens nemato, bent besiprausiant. Paskui jis nutraukia nuo duonos rankšluostį ir šluostosi. Nusišluostęs atsiklaupia prie suolo poteriautų.

Galima sakyti, kad Dvainis tesiprausia todėl, kad tai ri-

tualas toks pat kaip malda: nesiprausus būti jam nuodėmė, kaip kad nesimeldus. Kiti jo šeimos nariai nei kiek negeresni už tėvą. Ir iš paviršiaus pas juos tas pats nešvarumas. Štai vyresnioji duktė ruošia pusryčius. „Priėjus į krosnį (ji) atkeldinėjo puodus ir statė juos ant stalo, traukė iš pasuolės žemėtus dugnus, šluostė juos marškinių rankove ir dangstė puodus, kad juosna nekristų musios, kurių čia buvo visas spiečius“.

Kur nešvarumas, ten ir nevalyvumas. Nė vienas iš šios šeimynos nepratars geruoju žodžio į kitus. „Tėvas papoteriavęs atsisėdo ant uslano ir štai kaip ėmė žadinti jaunesniąją dukterį: „Tai (tu) raivysis bei kutensis, ar tave utėlės užpuolė? Kad sutampysiu juosta, tai žinosi.“ Duktė atsako kaip užkalbinta: „Jau ir utėlės, kaipgi. Blakutės, kad jas maras. Kaip sukramtė rankas“. Kai toji pati duktė sėdasi iš guolio stačiai už stalo, vyresnioji drožia jai šaukštu ir sako: „atsikėlė, kaip kiaulė iš migio, ir stačiai už šaukšto. Nei nesiprausus, nei snukio neperžėgnojus“.

Matydamas Dvainio namus ir jo šeimyną, nenoromis savęs klausi, ar jį nelaimė ištiko, ar jis girtuoklis, ar kas, kad taip mažai žmoniškai gyvena. Šį klausimą užduoda sau ir pats Dvainis. „Niekur niekas nesiseka, lyg jį Dievas užmiršo. Jo javai visada menkesni, nei kitų jo kaimynų. Supiauna visuomet mažiau nei kiti, nors lauko turi tiek, visą pusę valako. Atsitinka sodžiuje kas negera — ne kam kitam, vien tik jam. Pavasarį ėjo ledai, išmušė javus. Visur kur kliudė, kur ne, o jo visus rugius, kaip patalą, išguldė. Užbėgo sodžiun pasiutęs šuo — ne kieno kito apkramtė kiaulę, tik jo. Ant žąsų krito liga; kieno išgaišo vienas, du žąseliu, o jo pagaišo kuone visi... kur tik pikta atsitinka sodžiuje, vis jam ir jam“.

„Ir kodėl taip? Kodėl gerai gyvena žydai, kurie nieko nedirba, tik žmones apgaudinėja — ir sekasi jiems. Gražiai pasirėdę, visuomet gardžiai pavalgę. Arba nors ponai. Nei jie pasninkų daboja, nei gavėnios laiko, nei jie bažnyčion tiek vaikščioja, kaip jis. O kiek jau žmonių nuskriaudžia, kiek ašarų per juos, Dievas vienas mato“.

Atsakymą randa Dvainis: jo Dievas nemyli, už tai nesiseka. Už ką nemyli, jis negali suprasti. Bet jaučia, kad Dievas ne-

duodamas jam pasisekimo, daro neteisingai. Ir Dvainis sukyla prieš šį neteisybės Dievą. „Na, kad gi tu man taip, Dievuli, tai ir aš tau taipogi. Tu man už mano maldas gero neduodi, taigi aš tau ir nesimelsiu, bet otgi ką padarysiu. Ot ten mišias kunigas laiko, o aš mišką kirsiu!“ Po šių žodžių Dvainis, kurs taip protavo jau nebe pirkioje, o eidamas arklio parsivestų paimto tvartan, tikrai pradėjo kirsti medžią, kad ir persižegnojęs pirma. Tik neilgai jis atsilygino taip Dievui. Tupėjęs tame medy kėkštas sulapatavo sparnais, suriko ir taip nugąsdino Dvainį, kad jis pasileidė tekinas. Praėjus minutės ūpui, grįžęs raitas namo, jis klausia žmonos, kiek iš viso jie beturį dar pinigų, ar jų užteks ekzekvijoms užpirkti. Dvainis ne Prometėjus. Svaitimas prieš Dievą tesitęsia vieną valandėlę, kuriai praėjus jis nori vėl atsiprašyti, užpirkdamas savo paskutiniais pinigais mišias.

Tuom apysaka baigiasi. Perskaitęs ją lieki prislėgtas sunkaus įspūdžio, nepatenkintas. Dvainis, jos protagonistas, kad ir naivioje formoje stato Tertuliano klausimą — Si Deus est, unde malum? — Jei yra Dievas, iš kur pikta? Pats Dvainis negirtuoklis, iš apysakos nematyti, kad jis būtų didesnis tinginys, nei jo kaimynai, daugiau pasiturį, nei jis.

Galima būtų daug kas aiškinti ir išaiškinti Dvainio apsileidimą tingėjimu, nerangumu, nerūpestingumu ir t.t., bet ne viskas. Jeigu galima spėti, kad jo žąsiukų daugiau dvesia, nei kaimynų, dėl blogesnės pridabonės, bet kodėl ledai turi išmušti jo, o ne ko kito rugius, kodėl pašėlęs šuo turi aprieti jo kiaulę, o ne ko kito? Priepuolis — atsakys filosofas, nesiseka — atsakys dauguma. Senai ir visur pastebėta, kad yra žmonių, kuriems „nesiseka“, ir gana. Pats Dvainis, kaip jau matėme, aiškina tuom, kad jo Dievas nemyli.

Autorius neduoda jokio atsakymo, kodėl Dvainiui „nesiseka“. Gal ir sunkoka būtų statyti šioje apysakoje toks klausimas. Dėl Dievo teisingumo viduramžy buvo gražių pasakų, kurios keliavo pas visas tautas. Sakysime, pasaka apie angelą bei vienuolį, kaip dievobaimingas vienuolis gauna vadovu angelą, apsimetusį jaunikaičiu. Pirmą naktį abudu keleiviu buvo gražiai priimtu ir pavaišintu pas kitą vienuolį, kur an-

gelas pavagia aukso taurę. Kitą naktį jie vos vargais negalais įsiprašo nakvynėn pas turtuolį spekuliantą, kaip šiandien sakytų. Gauna jie guolį tvarte ir alkani turi gulti. Ant rytojaus angelas — jaunikaitis atiduoda turtuoliui taurę, kurią buvo pavogęs pas vienuolį.

Mes neseksime tolimesnės jų kelionės, per kurią angelas — jaunikaitis stebino, o kartais nugąsdindavo vienuolį savo pasielgimu. Galop ateina valanda paaiškinimų, ir mes sužinome, kad pavogtoji taurė būtų pražudžiusi amžiname gyvenime dorą vienuolį. Pasigailėjęs jo Dievas prašalino taurę, kad jis atsiduotų vien dangui. Turtuolis lupikas padarė savo gyvenime vieną gerą darbą įleisdamas juos naktigulto. Bet visais savo darbais nusipelnė amžiną pasmerkimą. Taigi, kad nepasakytų, jog Dievas neteisingas ir neatsiteisia už gerą darbą, jis gauna užmokesnį šiame pasauly. Už tai jis gavo pavogtą kitų taurę[1]).

Taip ir kitais atsitikimais: žiūrint žemiškojo teisingumo akimis mes piktinamės, bet kai mums būna atskleista kad ir nedidelis kampelis amžinojo teisingumo, mes nurimstam.

Aš jau priminiau, kad Krėvės apysakoje nepritinka toksai „nesisekimo" aiškinimas, reiškiamas paprastai pasakymu: Ką Dievas myli — baudžia. Rodydamas Dvainio gyvenimą, mūsų autorius norėjo būti grynu realistu. Ir Dvainio buitis ir jo būdas gyvai imti iš tikrenybės. Visa, ką jis aprašo, tikrai yra ir kartais net baisiau, nei aprašo. Tik visada turi būti kas ar aprašyme, ar rodomajame žmoguje, iš ko mes matytum žmoniškumą, sielą. To kaip tik stinga Dvainiui ir jo šeimynai.

Kita vertus, klaidinga manyti, kad realizmas — tai gyvenimo fotografija. Net ir fotografija negali daugelio išreikšti, kas tikrai yra. Taigi ne visa kas galima rodyti paveiksle ar aprašinėti romane. Sakysime, labai jaudri scena, kaip senas Odisėjaus šuo, gulėdamas ant mėšlo ir negalėdamas jau keltis, pažįsta savo šeimininką ir tuoj išdvesia. O kas būtų iš šio paveikslo belikę, jeigu poetas būtų aprašęs tiksliai, iš ko tas mėšlas susidėjo?

[1]) Gaston Paris, La poesie du moyen age I-erie Paris 1913. L'Ange et. l'Ermite psl. 151 ir sek.

Mums rodosi, kad Krėvė buvo perdaug realistas šioje apysakoje, ir tas jai pakenkė.

Kas kita jau apsakymėlis „Silkės". Čia tikrai parodytas pats vargingiausis gyvenimas, bet visai kitaip, nei „Vargingame gyvenime". Tikras vargšas yra senis žydas Kušlius. „Žiemą ir vasarą vienodai apsitaisęs ėjo (jis) per sodžius, nešdamas rankoje pintinėlę, krautuvėlę už pečių". Apysaka randa jį gavėnioje ir pačiame purvyne keliaujantį su savo kromeliu.

Pramintas žydas Kušlium už tai, kad buvo kušlas „ir niekuomet nematė, kas guli po kojom". Tekdavo jam nuo sodžiaus vaikų. „Jie mėgo padėti jam po kojom pagalį ar ką kitą, kad tik Kušlius sukluptų. Tai turėtų juokų!".

Tik pykti už tai jis nepykdavo. Visa, ką jis sakydavo: „kam jūs pikta darote senam žmogui?". Ir dabar, beeinant jam ūkininko Gerdviliaus pirkion, piemuo padeda pagalį, tik šį kartą juokas nenusiseka: Monika, 15 metų mergaitė, sudraudžia piemenį ir pati numeta šalin pagalį.

Ūkininkė nori pirktis silkių už kiaušinius. Eina ilgos derybos iš vienos ir kitos pusės. Galų gale susiderėta už 5 silkes 10 kiaušinių. Kušlius išprašo dar bulvių, kurias godžiai valgo ir dalį deda kišenėn: mat, reikia parnešti sergančiai žmonai, kuri guli namie ir neturi ko valgyti. Kol žydas valgo bulves, tarnaitė Marcelė pavagia jam tris silkes, gal visos dienos uždarbį. Jis nepastebėjęs nueina toliau.

Jam nuėjus džiaugiasi Marcelė, kad taip gerai pasisekė pavogti. Kai šeimininkė sudraudžia, jog negražu vogti, ji nustemba: argi yra vogimas pasiimti iš žydo. Tik vėl jaunutė Monika nugąsdina, kad mirus teks pragare nešioti šias silkes dantyse ir prašinėti Kušliaus, kad atsiimtų. O kai primena jai, kad reiks pasakyti per išpažintį kunigui, ji visai nustoja ūpo.

Sąžinės balsas kartą sužadintas nenutilsta. Marcelė sapnuoja sapną, kad ji pateko dangun. Žinoma, dangus yra didelė graži bažnyčia, kur Dievas Tėvas altoriuje sėdi matomas. Pilna bažnyčia vėlių, baltai apsirėdžiusių, garbina Jį. Marcelė išvysta čia daug pažįstamų. Pastebi ji ir savo motiną, į kurią ją traukia vaiko meilė. Marcelė nori prie jos prieiti, tikriau prasimušti — mat, dangiškoje bažnyčioje ankšta, kaip ankšta

žemės bažnyčiose, kai žmonės susirenka per atlaidus pasimelstų.

Tik angelas jai užstoja kelią ir sako, kaip ji pateko Dievo namuosna nešvariais rūbais. Paskui jis pastebi, kad jos rankose silkės. Angelas įsako mesti lauk šias silkes ir nori ją vesti į Dievulį teismui. Tik tuo pačiu metu išgirsta balsą už durų. Tai Kušlius rėkia rūsčiai: „Atiduokit man silkes! Tai mano silkės, kur ji man pavogė!"

Dievulis rūsčiai žiūri į Marcelę, ką ji pasakys, o ji nežino, kur akys dėti iš gėdos, ir tyli. Nesulaukęs atsakymo, jis įsako, atiduoti Marcelę velniams. Išmesta iš dangaus durų ji patenka velnių rankosna, kurie kitas už kitą baisesni: raguoti, uodeguoti, iš gerklių ugnis liepsnoja, kaip iš krosnies. Vienas per kitą jie lindo į Marcelę, o pats biauriausių jau taikė ją šakėmis perverti.

Iš išgąsčio Marcelė suriko ir — nubudo. Ilgai rymojo ji lovoje, drebėdama iš baimės. Silkės suvalgytos, taigi jų nebegrąžinsi Kušliui. Užmokėti? Reikia surasti, kuom. Galop išėjimas rastas. Marcelė atsargiai keliasi iš patalo, dar atsargiau ieško šeimininkės sijono kišenėje raktų nuo spintos. Išėjusi su raktu priemenėn atsirakina spintą ir ieško kiaušinių. Už penkias geras silkes davė Gerdvilienė dešimts kiaušinių, vadinasi, mokėjo silkei po du kiaušiniu. Ji, Marcelė, pasiėmė iš Kušliaus tris blogesnes silkes, taigi šešiais kiaušiniais, pilnai atsilygins.

Pasiėmusi šešis kiaušinius, ji užrakina spintą, pakasa juos smėlin, kad kas nesurastų, o raktą įdeda atsargiai šeimininkės kišenėn. Ant rytojaus Gerdvilienė surado, kad jai pavogta šeši kiaušiniai ir užsipuolė ant piemens. „Marcelė girdėjo visa ir tylėjo. Ji dabar kas vienas vakaras knaisioja smėlį pasitikrinti, ar ten dar guli kiaušniai, ir nekantriai laukia šventadienio, kad nuneš kiaušinius Kušliui ir užsimokės už pavogtas silkes"... Tada nebijos, kad ją vėl išvarys iš dangaus už vagystę".

Šiais žodžiais baigiasi apsakymėlis, kurs yra tikras perlas.

Visos parodytos apysakoje žmogystos yra tipingos. Pirmiausia senas žydas Kušlius. Dabar Lietuvoje, gal bus tai jau išnykęs tipas, bet prieš kokius dvidešimt, ar trisdešimt metų kiekvienoje parapijoje buvo žinoma keletas tokių amžinų žy-

dų, kurie, jei turtingesni, vežiodavo padvėsusiu arkliu savo prekes iš sodžiaus į sodžių, nuo pirkios į pirkią, o jeigu neturėdavo kuo nusipirkti arklio, tai nešiodavo už pečių savo kromelį, kur buvo perkaliaus ir muilo, adatų ir kaspinų. Kromelis už pečių, o rankoje dar pintinė: tuo metu pinigas dar buvo retas ir neprieinamas, taigi parduoti galima buvo tik perkant kiaušinius, šerius ir t.t.

Mūsų Kušlius turi net dvi pintini. Mat, mes jį užtinkame gavėnios metu, kada sodžius išsiilgęs silkių, kurių negi galima dėti kromelin. Tai jau senas žydas, pražilęs, taigi, galima sakyti, amžinas keleivis. Per savo ilgus vaikščiojimo nuo pirkios į pirkią metus, visokiu oru, jis patampa nejautrus į oro žiaurumą, ar žmonių piktumą.

Per tiek ilga laiko bekeliaudamas po margą pasaulį, kad ir nedideliame jo kampely, amžinas keleivis — Kušlius, ar kaip kitaip jis būtų sodiečių pramintas — susigyveno su jais: jie vieni kitam reikalingi. Kad ir daug kas skiria juos, vis dėlto jie prisitaiko kitas į kitą. Sodietis lietuvis labai dievobaimingas ir jo įprastas pasveikinimas: Tegu bus pagarbintas Jėzus Kristus. Išganytojo vardas kaip tik skiria amžinąjį keleivį nuo jo klijentų. Kiek galėdamas prisiderina jis į jų įpročius ir šis pasveikinimas — savo rūšies „šiboles“ — randa nekaltą abiem pusėm priimtiną formą. Kušlius, ineidamas pirkion, sako: „Pagarbintas Dievas“. Atsakymas skamba taipgi trumpai: „per amžius“. Jei toks pasveikinimas nėra pradžia tikybinio sinkretizmo, tai jis rodo bent tolerantingumą.

Tas tolerantingumas eina toliau. Vaikai visada esti žiaurūs, jie greiti pasijuokti iš kiekvieno, kas senas ar turi kurią sveikatos ydą. Juo labiau jie mėgsta daryti nesmagumą senam Kušliui. Ramiai jis nustumia nuo kelio padėtus jam norakiai pagalius, ar akmenis, kad sukluptų, be pykčio klauso pasiūlymus pirkti „tekio jaknų“ ir t.t.

Suaugusieji supranta, kad negražu ir negerai kankinti seną Kušlių ir sudraudžia vaikus su pusberniais. Kušlius nepyksta dėl šių nesmagumų. Sunkiau jam būti ramiam per derybas. Jos prasideda, kaip paprastai, užprašant daug daugiau. Kainą iš pradžios turi pasiūlyti visada žydas — pirklys, nes jis vaikščio-

damas apylinkėje geriau žino, kiek kam moka. Tik Kušlius psichologas. Jam reikia silkes mainyti į kiaušinius. Taigi jis pradeda nuo to, kad giria savo prekes — silkes ir žemina kiaušinių kainą. Tik po tokios įžangos jis prašo už penkias silkes ketvirtadalio kapos kiaušinių.

Kita pusė iš anksto žino, kad negalima užkart sutikti su jo reikalavimu, bet vėl norėdama daugiau įvaryti jam baimės, kad jo silkių visai neims, iš pradžios nė girdėti nenori apie 15 kiaušinių ir atgal atiduoda jam silkes. Tik jau paskui, kai Kušlius primygęs klausia, kiek duos, siūlo pusę jo paprašytos kainos. Kiekvienai pusei būdas sužinoti tikrą kainą, kurią kita pusė pasiruošusi duoti, yra prasišalinimas: jei šauks pirkėją - pardavėją Kušlių atgal, galima nenusileisti, nešauks — reiks tenkintis menkesniu uždarbiu. Taigi Kušlius susideda visą savo kromelį, išeina kieman ir dar klausia duryse ir paskui pro langą, ar bus pridėtas nors vienas kiaušinis. Kai išgirsta, kad daugiau nesusilauks priedo, grįžta atgal. Vėl prasideda silkių iškraustymas. Ne be to, kad nebūtų mėginama įkišti menkesnių, nei buvo suderėta pirmą kartą; ne be to, kad ir piktumas imtų seną Kušlių, kai mato, kad nenusiseks uždirbti pusės skatiko ar dar mažiau. Visa tai žmoniška, labai žmoniška.

Nemažiau reali ir raiški yra samdininkė merga Marcelė. Ar ji blogas žmogus, ar geras? Nesiskubinkime su atsakymu. Ji pavagia Kušliaus tris silkes. Kada ji taip daro, jai neateina nieko pikta galvon: visi mėgsta pasijuokti iš seno Kušliaus, kodėl nepasijuokti ir jai?

Šiaip iš vyresniojo pasijuokti, žinoma, nusidėjimas, bet žydas ne žmogus. Juo labiau galima iš jo pasijuokti, kad žydai „mūsų Viešpatį Dievulį nukankino". Negi gali Nukankintasai pykti dėl to, kad juokaujama iš tų, kurie jį nukankino.

Paimdama tris Kušliaus silkes, ji nebuvo tikra, kad kiti nepamatys. Piemuo tikrai pamatė ir tuoj garsiai nusijuokė; tai rodo, kad jo supratimu silkės buvo paimtos juokomis. Marcelė jam mirksi, kad jis nesakytų niekam kitam.

Išeina Kušlius nepastebėjęs, kad jam paimta trys silkės. Jam išėjus pradeda kvatoti pilna gerkle Marcelė su piemeniu. Jų juokas sužadina dėmesio pas šeimininkę, kuri nujaučia, kad

Kušliui bus išvelta blogybė. Į jos klausimą, ką tarnaitė padarė, vieton atsakymo rodo Marcelė keldama už uodegos tris silkes. Vėl tas rodo, kad ji nieko pikta savo darbe nematė, kitaip būtų paslėpus. Net ir Gerdvilienės marti — ir ši nusijuokia dėl silkių *pavogimo*.

Tik senė Gerdvilienė sužadina Marcelės sąžinę, nurodydama jos darbo pasekmes. Neteko Kušlius trijų silkių, gal visos dienos uždarbio, o namie jo pati serga ir alkana. Žmoniškumo jausmas, sužadintas tuo priminimu, jau nebeleidžia nurimti. Tik Marcelė dar nenori jam pasiduoti. Ji kartoja tą patį, ką pirmiau minėjome, pasiteisinimą: argi, girdi, „yra kokis nusidėjimas prieš Dievą žydą apgauti, jie gi mūsų Viešpatį Dievulį nukankino, nukryžiavo".

Bet ir šis pasiteisinimas išslysta jai iš širdies, kai išgirsta senosios atsidusimą su žodžiais: „*Vai, mergele! Mes jį kasdien,* mieliausį Dievulį, kiek kankinam, kiek kryžiuojam!... ir jis mums vis atleidžia"... Joks pamokslas, ar įrodinėjimas nebūtų tiek paveikęs į Marcelę, kiek šie senės sodietės žodžiai, tarti su nuliūdimu ir pripažinimu savo menkumo prie Dievo gerumo.

Sąžinės balsas dabar sako Marcelei aiškiai, kad ji blogai padarė, pavogusi Kušliui jo silkes. O ji žino, kad kas neatsilygins šiame gyvenime, tam teks atsiteisti jau mirus. Bet ten atsiteisti sunkiau. Anot Monikos žodžių, kuriuos anksčiau minėjome, reiks Marcelei aname pasauly įsikandus silkes dantyse prašinėti Kušlių, kad atsiimtų.

Mes jau matėme, kaip veikė Marcelės sąžinė per sapną. Marcelė pilnai pažino savo blogą darbą ir nutarė atsilyginti už jį Kušliui. Bet argi nekeista? Norėdama užsimokėti už pavogtas silkes, ji... vagia pas šeimininkę kiaušinius. Ir ne tik juos pavagia, bet tyliai klauso, kaip šeimininkė įtaria vagystėje nieku nekaltą piemenį. Argi gali taip atsitikti? Argi gali žmogus viltis piktu darbu pataisyti, ką jis yrą blogai padaręs?

Kas žino žmogaus širdies gelmes! Viskas ten galima. Ne kiekvienas yra Sokratu, kuriam jo daimonion — sąžinė pradėdavo kalbėti visada, jei jis mėgino daryti ką pikta. Marcelei reikėjo išjudinti sąžinę, kai ji buvo pavogusi Kušliui tris silkes.

Jeigu nebūtų buvę kas paaiškina jai, kas yra bloga jos darbe, ji pati viena nebūtų to pajutus. Skirtumas tarp pirmos ir antros jos vagystės tik tas, kad antrą kartą nebuvo kas jai parodo, kad ji blogai elgiasi. Jeigu ir antrą kartą kas būtų išaiškinęs Marcelei jos negerą darbą, ji būtų besimetus jo taisyti. Ir labai galima, kad atsiteisdama už jį, Marcelė būtų padariusi naują blogenybę.

Tokis jau žmogaus būdas, kad jame labai dažnai greta sugyvena priešingiausi dalykai ir kad jam pažinti save labai sunku. Taigi ir Marcelė mums rodosi labai žmoniška, o dievais būti mums neleista.

Žmoniškumas perkeltas ir dangun. Marcelei dangus nė negalėjo kitaip rodytis, kaip graži bažnyčia.

„Ten buvo gražu, kaip Pivašūnų bažnyčioje. Visur žvakės dega, žiburiai; patsai ponas Dievulis, žilas, ilga barzda, sėdi aukštai ant aukuro, o aplinkui jo vis angelėliai: vieni maži, kaip Švenčiausios Panelės paveiksle Merkinėje, lakioja ir aukštai ir žemai aplinkui Dievulį o kiti dideli, bet taip pasirėdę, ilgais sparnais už pečių, klūpauja pas aukurą rankutes sudėję, lyg jauni kunigėliai, ar klierikai ir garbina Dievulį".

Gražesnio dangaus Marcelės vaidentuvė negalėjus būtų surasti. Visi jo bruožai imti iš tikro gyvenimo. Vienas tik yra svetimas Marcelei — aukuras, apie kurį ji negalėjo girdėti savo gyvenime, o juo mažiau įsivaizduoti. Toji vieta, kur Dievas sėdėjo, Marcelės sapne, buvo ne aukuras, bet altorius.

Kiek dangaus bažnyčios yra žemiška išvaizda, tiek jos tvarka nesiskiria nuo mūsų krašto bažnyčių. Jon prisikemša vėlių, kaip bet kurion bažnyčion maldininkų minios. Šį paveikslą vėl gražiai piešia mūsų autorius.

„Numirėlių ėmė vis daugiau ir daugiau eiti dangun pro mažąsias dureles, kur ji stovėjo, kad nustūmė net kampan ir ten prispaudė į sieną. Prisibrukė numirėlių dangun lyg žmonių Merkinės bažnyčion per šventą Roką".

„Ponai ir ponios už grotelių sėdėjo arčiau pono Dievulio: pamačiusi tai, Marcelė net atsiduso. Tai, Dievuliau, ponams ir čia geriau!"

Mes ėmėme keletą detalių iš paveikslo ir matome, kad

jis kiaurai nudarytas realistiniais dažais. Bet šis realizmas niekur neperdėtas. Jis gražiai išvestas nuo pradžios iki galui, ir niekur nėra nė vieno bruožo, kurs nesakom mus atstumtų, bet iššauktų nepasitenkinimo. Jis pilnai atitinka Oracijaus reikalavimui:

Respicere exemplar vitae morumque iubebo.
Doctum imitatorem et vivas hinc ducere voces (Horatius: Ars poetica, 317 - 181).

Patariu įsižiūrėti į gyvenimo būdą ir įpročius tam, kas nori sumaniai jais sekti ir ten rasti gyvus žodžius.

Galima skaityti „Silkes" dešimtimis kartų, ir juo daugiau skaitysime, juo daugiau rasime naujų bruožų, kurie visi bus tikri.

Ligšiol mes pažinome du Krėvės apsakymėliu, kurių vienas buvo ne visai tikro realizmo, kitas tobuliausis. Tokių apsakymėlių Krėvė davė visą eilę. Mes negalėsime sustoti prie kiekvieno jų. Visuose jų mes matytume tą pačią Merkinės žmonių buitį. Plačiausis jų yra „Žentas", pavadintas sodžiaus gyvenimo vaizdais. „Žentas" yra iš tikrųjų dramatizuota apysaka, o ne drama. Nė pats autorius nesiėmė jo vadinti drama, pridūręs, kad tai yra sodžiaus gyvenimo vaizdai.

Pirmas vaizdas pavadintas tarpušvenčių vakaras. Mes esame pasiturinčio ūkininko Kalvaičio pirkioje vieną Kalėdų vakarą. Šeimininkas įeina pirkion, atlikęs namų ruošą. Žmogus jis nebejaunas, ūkis didelis ir jam nelengva apeiti gyvulius. Jis skundžiasi savo žmonai Rožei, kaip jam sunku, ir iš tų skundų sužinome, kad jie turėjo sūnų, kurs buvo drūtas, kaip ąžuolas, bet peršalo ir nesenai mirė. Prie kūno nuovargio prisideda dar dvasinis: tėvas skaito save kaltu, kam jis įsakė sūnui ko ne basam pagauti kumelaitę, kurią begaudydamas sūnus sušilo, o paskui bevesdamas sušalo, apsirgo ir mirė.

Begailestaudamu mirusio sūnaus, vyras su žmona kartais tariasi, kaip čia jiems toliau gyventi. Kalvaičio išmanymu, reikia kol kur kas pasisamdyti berną ir paskui po truputį dairytis žento: jiems dar liko, mat, duktė nuotaka, „Marytė (tuom

ji vardu) gera mergaitė: ir meili, ir palanki, blogu žodžiu niekados neprasitars, neprieštaraus, ir darbininkė".

Vis dėlto motinos širdis nujaučia, kad jos dukrai nelemta matyti laimės. Kai nustebęs Kalvaitis sako, kad ji negi pas šešurą su anyta gyvens, o pas tikrus tėvus, ir kad tėvas nesiskubindamas suras jai gerą vyrą, žmona pastebi: „argi vien tik nuo vyro pareina moteriškės laimė". Ji pati sakosi laimės nemačiusi, kad ir gerą turinti vyrą. Kalvaitis pritaria, kad jųdviejų gyvenimas buvo tikrai sunkus, tartum Dievas būtų paženklinęs juos pirštu. Šešetą vaikų jie palaidoję. Kitas savo nelaimes Kalvaitis taip primena: „Ant gyvulių liga krinta, kieno puola, ar ne, o mūsų būtinai; amaras krinta ant javų, ant sodų, kas ar nukenčia ar ne, o mes būtinai... Ir sakyk tu man, Rožiuk, kodėl?... Aš dažnai apie tai mąstau ir suprasti negaliu... Juk pikto niekam niekada nepadarėva, bažnyčios neužmirštava, ekzekvijas laikėva dažniau, nekaip kiti, mišioms kas vieni metai duodava".

„Vargingame gyvenime" veik tais pačiais žodžiais skundėsi Dvainis, kad jam sesiseka. Jo skundą pakartoja ir Kalvaitis, nors vieno ūkis buvo visai sunykęs, o kito — pilni visokio gėrio namai. Regimai, Kalvaitis savo darbštumu įveikia „nesisekimą", bet vis dėlto skundžiasi.

Kalvaitienė jam atsako: „Gal gi Dievulis taip mudu pamilo. Jo šventos valios niekas nežino". Rišimas duotas visai, kaip mes pirmiau nurodinėjome. Ar pasitenkino juom Kalvaitis, nežinom, nes jam su žmona taip besisielojant, ateina svečias Juknis, kaimynas kampininkas, ir kalba tuojau linksta atgal žento klausiman.

Juknis tuoj, lyg iš netyčių, siūlo savo sūnų, kurs ir negeria ir nerūko, ir su pinigais kietas, kaip titnagas, vadinasi, tinkamiausis Kalvaičiui žentas. Neskubo jie aptarti gerų jaunikio Juknio privalumų, kaip atėjo kitas svečias — Gaidulionis. Tai tikras pagirų maišas. Prasidėjęs girtis, jis vos neužmiršo, kad jis atsiūstas atsiklaustų, ar gali jo giminė, kad ir tolimas, Mėrūnas siųsti piršlius.

Kalvaitis nei prižada, nei atsižada. Svečiai išeina, ir jis su žmona kalbasi toliau, kuris būtų tinkamesnis žentas. Jiems prie vakarienės taip besikalbant, grįžta ir duktė Marytė iš kuo-

kinės apsiašarojusi. Kai tėvai susirūpinę klausia, kas jai atsitiko, ji pasisako nebegalėjusi ilgiau likti kuokinėje: bernai į ją nė žiūrėti nenori, kitos mergos šoka, o jos niekas neveda; reikią tarp vaikų stovėti. Pačios prisišokusios klausią Marytę, kodėl ji neinanti šoktų. Kol brolis buvęs gyvas, vis dar daugiau į ją bernai žiūrėję, bet dabar...

Tėvas ramina, kad ji gaus užtarytoją, nes jau net du bernu atsiuntė atsiklaustų. Marytė, į kurią kuokinėje niekas nežiūri dėl to, kad ji negraži, gerai supranta, kad bernai ne jos nori, o tėvo ūkio, jei siūlosi į žentus. Tas pats Juknio sūnus pajuokęs ją tuo metu, kai tėvas buvo atsiklaustų.

Marytė sako tėvams, kad ji visai nenorinti tekėti. Tik motina nujunta, kad jeigu duktė nenori tekėti už gero jaunikio, kaip Mėrūnas, kurs pats turtingas — tėvai turi tris valakus — ir net kvietė Marytę užgertų, tai reiškia, kad ji myli kitą. Ji pradeda kvosti Marytę, ir toji prispirta pasisako, kad tai jų sodžiaus bernas - samdininkas. Pasirodo, kad jis irgi negražus, niekas jo nemyli, ir Marytė jame randa lyg nelaimės draugą. Jo vieno meile ji pasitiki, nes jis negi gali viltis, kad Marytė už jo tekėtų, vadinasi, myli ne dėl jos turto.

Tik tėvas, kurs teorijoje buvo sutikęs su žmona, kad imtų ir kampininką į žentus, jeigu tas būtų geras žmogus ir tiktų dukteriai, nenori nė klausyti apie tokį žentą praktikoje. Jis griežtai pasako, kad išleis Marytę už Mėrūno, ir gana.

Antras paveikslas rodo piršlybas. Skaitytojai žino iš pirmojo, kad Kalvaitis nutarė leisti dukterį už Mėrūno, taigi antras paveikslas — „Piršlybos" — negali atnešti jokio naujo įvykio. Dramatišku atžvilgiu todėl jis visai nereikalingas, nes jame nebus ir negali būti jokio veiksmo.

Bet mes nesuklysime pasakę, kad mūsų autorius daugiausiai brangino iš viso „Žento" kaip tik šį paveikslą. Juk lietuviškos vestuvės prieš trisdešimt ar daugiau metų buvo visai kitokios, nei dabar. Mes jas pažįstame iš Juškos „Svodbinės Rėdos". Jos susidėdavo iš eilės aktų. Žymiausis priruošiamas aktas yra piršlybos, arba, kaip mano krašte vadina „pragertuvės". Jose pirmoji vieta pridera ne pačiam jaunikiui, o jo piršliui, kurs turi rodyti savo atvestąjį berną iš pačios gerosios pusės.

Begirdamas visus, kas reikia girti — jis negali palikti nuotakos tėvų ir jos pačios neišgyręs — piršlys turi būti poetas: žmonės jį praminė melagiu. Visko jis negali pramatyti pats, bet amžiais susidarė kalbų ir dainų repertuaras, kurias piršlys turi mokėti. Krėvė bus matęs tokių senybinių vestuvių ir girdėjęs visas ten sakomas kalbas ar dainuojamas dainas.

Taigi toki paveikslai negalėjo netraukti saviep mūsų poeto, ir jis su didele meile rodo piršlybų paveikslą. Atpasakoti jį negalima, o galima juo gėrėtis tik skaitant jį ištisai.

Prasidėjus vaišėms, ateina jau mums pažįstamas Gaidulionis su jauna ir gražia moteriške, Skyliene, ir dar šiek tiek vėlėliau, senesnė moteriškė — Mačiulienė. Visi, žinoma, sodinami stalan ir tinkamai vaišinami. Skylienė atsisėda greta Mėrūno, kurs į ją vieną težiūri ir visai nedaboja nuotakos. Iš jo pasielgimo su Maryte matyti, kad jis ne iš meilės ją ima. Bet jis nėra nė godus į turtą. Tai kas gi jį verčia eiti pas Kalvaitį užkuriomis?

Skaitytojas nugirsta keletą žodžių, tartų tarp Mėrūno ir Skylienės, ir paslaptis tampa aiški: Mėrūnas myli Skylienę ir toji liepia jam eiti užkuriomis, kad būtų arti prie jos, tame pačiam sodžiuje.

Mačiulienė, kuri matė kaip Skylienė kugždėjosi su Mėrūnu, išėjus piršliams ūkio apžiūrėtų, pataria Kalvaitienei neleisti dukters už šio berno, su kuriuo gero gyvenimo nebus. Kalvaitienė klausia dukters, ar ji nori tekėti už Mėrūno, bet toji atsako, kad tėvai jos neleidžia už kurio ji norėtų, o visi kiti jai lygūs.

Nepaklausė motina savo nujautimo, nepaisė dukters noro, nežiūrėjo į tiesą, kurią pasakė Mačiulienė. Ir kaip ji galėjusi būtų paklausyti, kad tėvo valia geležinė? Ištekėjo tad Marytė už Mėrūno, kurs į jos namus atėjo, kad kitą matytų, kad kita gėrėtųsi, išėjo nemylėdama. Tik apsiriko Marytė, kai sakė, kad ji kitą myli. Ji nieko nemylėjo prieš ištekėsiant: tas, ką ji skaitė meile, buvo dėkingumas. Kad ir žinojo Marytė, jog Mėrūnas ne dėl jos pačios ją ima, vis dėlto pamilo savo vyrą.

Gyvenimas jiems tapo gyvu pragaru: Marytė žiūri į vyrą, ar nepamatys malonesnio žvilgterėjimo, ar neišgirs meilesnio žodelio. Juo daugiau ji norėtų susilaukti iš vyro meilės, juo daugiau mato pas jį neapykantos. Jo širdis lekia į kitą.

Skylienė ne be reikalo įkalbinėjo Mėrūnui eiti užkuriomis. Ji dar mergaudama mylėjo šaunų berną Mėrūną. Noriai būtų už jo tekėjusi, tik jis nenorėjo jos imti: kur gi jo tėvas turi tris valakus, argi galima vesti mergą, kuri tarnauja pas kitus. Neturėdama vilties ištekėti už Mėrūno Ona — tuom ji vardu — išeina už Skyliaus. Tik tada, kai nebeteko jo krašte Onos, Mėrūnas pamatė, kad ją myli.

Atėjęs Mėrūnas žentu pas Kalvaičius dažniau matė Oną. Tik kas iš to? Jie turi būti amžinai svetimi kitas kitam. Kliūtys, kurios juos skyrė, tik didino jų meilę. Mėrūnas pradėjo pirkinėti Skylienei visokių dovanų, per šventes vaišinti ją miestely. Gyvenimas Mėrūnui tampa nebemielas savo šeimynoje. Jis norėtų mesti nekenčiamą pačią ir, jei kaip nors galėtų gauti iš uošvio dalį, gyventų arti savo mylimosios ir nematytų pačios.

Atsiranda, kaip ir visada, blogų žmonių, kurie džiaugiasi, jei kam gali padaryti pikta. Jie įkalbinėja Mėrūnui pradėti teisme bylą prieš uošvį. Trečias iš eilės vaizdas rodo šį „kurstymą". Tas pats Juknis, kurs siūlė savo sūnų į žentus, dabar pataria bylinėtis: tas pats Ringelė, kurs buvo piršliu, imasi bylą pravesti. Jis juk buvęs viršaitis, tai daug gali valsčiuje. Jeigu gi valsčiuje nenusisektų, tai jis turi klieriką sūnų, kurs ne šiandien ryt įsišventins į kunigus. Per sūnų jis įkalbės klebonui, kurio Kalvaitis paklausys, kad įsakytų duoti žentui dalį.

Viena tik Mačiulienė peikia į akis pasielgimą Mėrūno bei Skylienės. Autorius pavedė jai visoje dramoje tiesos sakymą akysna visur ir visada. Regimai, jis tam ją ir atsiuntė karčemon, kad be jos Mėrūnas būtų apsuptas vienų kurstytojų, kurie gerdami už Mėrūno pinigus juo labiau turi pataikauti jo užuogaidoms.

Mėrūną svaigina tiek troškimai, tiek gėrimas. Jo dėdei Ringelei nesunku išvilioti tokiomis aplinkybėmis iš jo visus kiek turi, pinigus, už kuriuos jis turi išvesti bylą prieš Kalvaitį.

Pirmiausia kurstymų pasekmes matome ketvirtame paveiksle, kurs visas rodosi Kalvaičio pirkioje. Tai trumpiausia viso veikalo eiga ir visų gyviausia. Grįžęs namo girtas Mėrūnas eina ieškoti šilkinės skarelės ir medaus, kuriuos laikė paslėpęs šiauduose ir dabar norėtų nešti Skylienei dovanų. Tik jis negali

rasti pakuoptų daiktų ir supranta, kad juos bus paėmusi jo žmona Marė. Užtat inėjęs pirkion Mėrūnas tuoj reikalauja iš jos, kad atneštų skarelę ir medų. Jei neatneš, tuoj užmušiąs. Marytė griežtai atsisako, ir vyras ją griebia už plaukų. Tėvas Kalvaitis *nori apginti dukterį, žentas jį stumia, bet gauna per ausį.*

Tada, paleidęs žmoną, Mėrūnas puola į uošvį, bet svečias Naujalis jį pagriebia ir meta prie sienos, kur ruošiasi jį apdaužyti. Marė prašo nemušti jos vyro, ir Naujalis paleidžia Mėrūną. Tas prašo Juknį, atėjusį norakiai tam reikalui, būti liūdininku, kad uošvis jį primušė ir išeina, sakydamas, kad čia daugiau nebus jo kojos.

Ringelės sumanymas pradėta vykinti: ketvirtame paveiksle girtas Mėrūnas norėjo primušti žmoną ir uošvį, o penktame mes jį matome valsčiaus raštinėje, kur jis ateina skųstis, kad uošvis jį primušęs. Iš visų paveikslų šis gal pats silpnesnis. Visas jo turinys — girtuokliavimas valsčiaus raštinėje ir kyšių ėmimas. Dramos įvykių žvilgsniu tik viena matome, kaip Mėrūnas rašo skundą, kad jį uošvis primušęs, bet koks bus teismas, nežinia. Reiktų laukti, kad Mėrūnas turi laimėti, nes mes matome, kad jis duoda kam reikia kyšius ir pirma matėme girdant karčemoje reikalingus teisme žmones.

Tik sekančiame, šeštam, paveiksle sužinome, kad *vis dėlto* jis pralaimėjo bylą, kuri tuo būdu patenka kiton instancijon — klebonijon, Ringelės sumanymu. Paveikslas prasideda pietumis, kur matome už stalo kun. Ridiką, jo seserį, klieriką Ringelę ir jo tėvą. Šion garbingon draugėn Mačiulienei sunku patekti, taigi jos rolė atiduota čia kunigo seseriai Ridikiutei. Ringelė nori su sūnum įtikinti kun. Ridiką, koks yra baisus žmogus tas Kalvaitis, ir piktumui išvengti, klebonas turėtų jam įkalbėti atidalinti žentą. Tuo reikalu buvo įsakyta, kad ateitų pas kleboną senis Kalvaitis ir žentas Mėrūnas.

Atvykus jiems, pasikalbėjimas eina gana gyvas. Ir reikia pripažinti, kad čia Kalvaitis pasirodo visa galva aukštesnis padorumo ir išmintingumo žvilgsniu už kun. Ridiką ir klieriką Ringelę. Jis jaučia savo vertę žmogaus ir moka ją apginti prieš visus, savo dvasiškojo tėvelio neišskyrus. Iš viso pasikalbėjimo matyti, kad didelė moralė jėga — tai Kalvaitis, prieš kurį

kunigas su klieriku tik pusberniai. Bandymas per kleboniją laimėti bylą prieš Kalvaitį nepasiseka. Ir Ringelė ir Mėrūnas tik užsitraukia ant savęs gėdą.

Kas gi toliau bus? Ką dabar darys Mėrūnas? Septintas paveikslas pavadintas daug reikšmingu vardu: „Nutrūko". Kas nutrūko? Gyvenimas su žmona pas uošvį jau buvo anksčiau nutrūkęs, bylos valsčiuje ir klebonijoje pralaimėtos. Liko dar vienas ryšys, kurs jį laiko tarpu šių žmonių — jo mylimoji Ona Skylienė. Ar lemta ir šiam ryšiui nutrūkti, kaip kitiems? Visa sužinosime septintame paveiksle. Mes patenkame pas sodžiaus grožę Skylienę. Ji namie viena ir mes galime arčiau su ja susipažinti. Sirena užsiėmusi svarbiu darbu: ji išima iš skrynios šilkines skareles ir mėgina prieš veidrodžio šukę, kuri iš skarelių jai geriausiai dera. Brangios jai šios parėdos, — brangios ir dėl to, kad šilkinės, gražios, brangios ir dėl to, kad jos yra Stasio Mėrūno dovana. Brangios jai skarelės, bet brangus ir meilužis, iš kurio gavo. Tarp jų yra viena, kurią ryšojo per Petrines, kai... patapo Mėrūno mylimąja. Nuo to laiko nedrįso žiūrėti į šią skarelę, jos puolimo liūdininkę. Tik kodėl į ją nežiūrėti? Jeigu taip atsitiko, tai juk abudu buvo girtu, o kita vertus, Ona pati laukė tos dienos, tai kuo čia kalta skarelė?

Negalima sakyti, kad šis sodžiaus grožės monologas darytų jai gerą vardą. Juk tai kalbanti lėlė, ir tiek. Daugiau žmogaus matome Skylienėje, kai įeina visai nelaukta viešnia — Marė Mėrūnienė. Akis akin susiduria dvi moteriškės, kurių viena į tą patį vyrą turi teisę, kita — meilę. Vadinasi, priešais stovi pareiga ir meilė. Tarp jų tuoj prasidės kova. Kas laimės?

Mėrūnienė atėjo prašytų, kad Skylienė įsakytų jos vyrui grįžti namo, šeimynon. Toks prašymas ir nepaprastas ir žeminantis Marytę. Taigi, reikia rimtų ir labai rimtų priežasčių, kad kreiptum jį į savo priešininkę. Vienintelis pateisinimas, jeigu tas daroma ne savo reikalu. Marė Mėrūnienė turi du tokiu motyvu: vyro gerovę ir sūnaus, kurio iš jo susilaukė. Gaila vyro, kad jis dabar priverstas išvažiuoti Amerikon, gaila ir vaiko, kurs liko be tėvo.

Tik šiuodu motyvu galėjo pridengti Mėrūnienę nuo paniekos, kurią ji užsitraukia savo žygiu. Kai Skylienė jai išpila visą aš-

trių, kaip peilis, žodžių maišą, visaip ją koneveikdama, šie motyvai turėjo būti tinkamai išvystyti. To, deja, nepadaryta, ir mūsų simpatijos pradeda linkti Skylienės pusėn, kuri nieko nenori išsižadėti ir sako: „Nesibaidau nei Dievo, nei žmonių nesigėdžiu. Nors vieną mėnesį, nors valandėlę laimės, bet vis dėlto iškovojau. Galynėn ėjau su savo likimu, su Dievu ir žmonėmis — ir apgalėjau".

Lig šiol mes jokios panašios kovos nesame matę. Vilioti Mėrūnas ir imti iš jo dovanų, priimti vaišių nėra visai kovojimas. Taigi, panašios kalbos iš Skylienės mes visai nelaukėme ir dabar norėtum matyti, kur ir kaip ši kova pasireiškė. Bet to mums drama visai nerodo.

Iš tikrųjų pamatome ką kita. Jeigu Skylienė, būdama pati viena, monologe pasisakė, kad ji nesibijo vyro, kurs galų gale turės sužinoti apie jos ryšį su Mėrūnu, tai čionai visai ne pasiryžimas ginti savo meilę, ar žūti dėl jos, o papračiausia spekuliacija vyro gerumu, kurį ji kasdien mato. Tik kai vyras, išgirdęs dviejų moteriškių kalbą, ineina pirkion, griebiasi kirvio ir spiria žmoną koja, — visa Onos meilė į Mėrūną išrūksta. Neilgai širdo Skylys, jis dovanojo pačiai jos nusikaltimą, bet pridūrė, kad jei kartą dar sučiups ją su Mėrūnu, užmuš abudu. Sukapotos skarelės ir dieglius Skylienės šone rodo, kad grasymas ne visai tuščias. Ir kai, vyrui išėjus nuvesti laukan arklių, ateina Mėrūnas atsisveikintų su Ona prieš išvažiuosiant Amerikon, ji juntasi visai ne meilės kankinė, o baili moteriškė. Vis dėlto neiškenčia nepuolus galop Mėrūnui ant kaklo. Šiuo metu pasirodo vėl duryse vyras, kurs visai ne juokais griebiasi kirvio. Baimės apimta Skylienė išbėga oran ir šaukia pagalbos.

Taip nutrūko Mėrūno ir Skylienės meilė, ir išvažiuodamas Amerikon jis nusiveža nedaug pasigailėjimo. Atsisveikindami ir mes su Skyliene suprantame, kodėl autorius davė jai tokį vardą, dėl kurio ir jos kaimynai juokauja. Jos galvoje ir širdyje tikrai daug skylių. Tik mes vis dėlto norėtume sekančiame leidime matyti ją kitu vardu. Juk ne visi, girdėdami gražios Onos vardą, mano apie galvą ir širdį.

Drama būtų baigta nutrūkimu. Tik, kaip sakėm, Krėvė rašė ne dramą, o dramatizuotus paveikslus. Jis prideda todėl epi-

logą. Paskutiniame, iš eilios aštuntame, vaizde mes galime pasidžiaugti, kad suklydėlis grįžo. Po keleto metų Mėrūnas grįžta iš Amerikos visai kitu žmogumi. Ne tik jo viršutinė išvaizda kita — jis apsitaisęs poniškai, turi laikrodėlį, — bet ir būdas. Jis dabar gerai supranta, kiek jis kaltas prieš žmoną ir uošvį. Norėtų grįžti pas juos, bet nedrįsta nė prieiti prie jų... Sutikęs šventoriuje tą patį Julijų Naujalį, kurs savo metu apgynė nuo jo senį Kalvaitį, Mėrūnas pirmas užkalbina, besivildamas iš jo gauti žinių apie savo šeimyną. Pasirodo, kad netoli esama jo žmonos, mažo sūnaus ir uošvio. Naujalis pasišaukia pirma Marę su sūnum, o paskui atkviečia senį uošvį, ir susitaikinimas įvyksta labai greitai. Paskutiniai senio Kalvaičio žodžiai: „einame, vaikeliai".

Priėjus prie gražios baigos, norėtųsi pasakyti: ir aš ten buvau, alų — midų gėriau, — kaip kad baigiasi mūsų pasakos. Juk, iš tikrųjų mes, čia turime apysaką.

Kai dėl manęs, aš būčiau norėjęs, kad ir apysakos forma būtų buvusi pavartota, o ne dramatinė, kaip dabar. Ar reikia sakyti, kad šie vaizdai scenoje niekados negalėtų turėti pasisekimo. Mes jau ne kartą esame pastebėję, kad veikimo vaizduose labai maža. Visas veikimas reiškiasi arba valgymu, arba gėrimu, o kartais tuom ir kitu draugėj. Pirmame vaizde matėme už stalo vakarieniaujant Kalvaičio šeimyną, antrame — valgoma, geriama ir dainuojama per piršlybas, trečiame — nuo pradžios iki galui geriama ir užkandinėjama, ketvirtame — vėl valgoma pas Kalvaitį, penktame — atsinešama degtinės gerti, šeštame — valgoma (klebonijoje). Tik paskutiniu du vaizdu apsieina be valgio ar gėralo, ir tai ne visai: Kalvaitis siūlo žentui susitaikinus eiti išgerti, kad ir nedaug. Beskaitant tai netiek puola akysna, bet kas būtų bematant visa tai scenoje?...

Vėl gi epiškas platumas. Beskaitant, dar kas įpratęs greitai skaityti, jis yra malonus. Visai kitą įspūdį jis darytų teatre.

Taigi, dramatizavęs vaizdus, mūsų autorius nepadidino jų vertės, o nustojo daug. Berašant apysaką arba romaną būtų ilgumai savaime išnykę. Paskui dramatizuotuose vaizduose turime tik vieną dialogą, o aprašymai išnyksta. Jie pavaduojami trumpais nurodymais, kokia pirkios išvaizda, kas kam stato

stiklelį, paduoda šaukštą ir t.t. Tokios pastabos aprašymų niekados nepavaduos.

Juo labiau mes pasigendame tokių aprašymų, kad jie Krėvei be galo sekasi, kaip mes vėliau pamatysime. Niekas kitas nemoka taip gražiai parodyti ar tai gamtos paveikslą, ar tai žmogaus svajones, kaip Krėvė.

Kuo gi geriau, jei ne aprašymu, galima parodyti pilnas žmogaus būdas? Dramoje mes tegalime pažinti jį iš veiksmo, na, o jeigu veiksmo tėra maža?

Imkime kad ir Marytę. Motina ją giria. Tik motinos visada giria savo vaikus, ir iš motinos žodžių nė kiek nematyti dukters būdo. Jos kalba su tėvais, grįžus iš kuokinės, rodo tik viena: Marytė norėtų linksmintis su jaunimu, bet jos pusėn bernai nežiūri. Ji sakosi tėvams mylinti berną samdininką ir už jo norėtų tekėti, bet už savo laimę su juo nė kiek nekovoja. — Per piršlybas ji pasako keletą žodžių, iš kurių tegalime matyti tik jos paklusnumas tėvams.

Daugiau ji pasirodo „Nutrūkimo“ paveiksle, bet vis dėlto negauna aiškaus veido, kaip minėjome aukščiau. Kai Mėrūnienė sako Skylienei, kad ji nepadariusi savo nedraugei nieko pikta, toji atšauna: „Tokia avelė, kaip Marė, negali padaryti nei gera, nei pikta“; vadinasi, žmogus visai be būdo. Vėl kai Marė tikrina rivalę, kad vyras iš pradžios labai mylėjęs ją, savo žmoną, mes dedamės greičiau prie Skylienės nuomonės, kad ji čia klysta. Už ką gi ją būtų pamilęs kuriam laikui Mėrūnas. Ji negraži, tą žino gerai pati Marė, būdo gerumo niekur nematyti, tai už ką?

Tiesa, paskutiniame susitaikinimo vaizde, jos vyras graudenasi, kam jis tokiai gerai žmonai darė tiek daug pikta, bet mes vis dėlto nepastebime, iš kur mato šį gerumą. Ar iš to, kad taip greitai ir taip lengvai atleidė jam padarytas jai skriaudas? Tik jeigu tas nuolaidumas išeina iš pasyvumo, tai jis lygus apsileidimui.

Visai kitoniška būtų galėjusi išeiti Marė apysakoje, kur autorius būtų turėjęs kiek reikia galimumo piešti jos paveikslą. Tolstojaus „Karas ir Taika“ rodo, kokia Marytė galėjo išeiti. Tenai mes matome irgi negražią Marę Volkonskienę, kurią vyras

vis dėlto be galo mylėjo, bet užtai matome, kad ir negalima jos nemylėti; ji traukia saviep visų širdis, nes pro jos gražias akis žiūrėjo dar gražesnė siela.

O gražios moteriškės akys, pro kurias atsispindi siela, tai visa poema. Tik šios ypatybės lengviau parodyti apysakoje, nei dramoje.

Dėl kitų tipų iš „Žento" galima pakartoti tą pat, ką sakėme dėl Marytės. Gal vienas Kalvaitis išėjo raiškus, „aus einem Guss", kaip sako vokiečiai. O kaip būtų kitoniškai visa išėję apysakoje ar romane?

Krėvė prigimtimi yra epikas, bet ne dramaturgas. Tą mes matome iš „Žento", tą mes pastebėtum tiek pat iš „Šarūno", kurį pats autorius pavadino dramatizuota poema, vadinasi, jautė, kad dramos jam nepasiseks padaryti. Tik apie „Šarūną" šį kart mes nekalbėsime ir pasitenkinsime vienu „Žentu".

Jei mūsų rašytojas juto, kad dramos rašymas jam svetimas darbas ir vis dėlto rašė dramatizuotus vaizdus ar poemą, tai savaime gimsta klausimas, kas jį traukė eiti svetimu sau keliu.

Mes matome tam dvi priežasti. Viena jų — skubotas darbas, kita — klaidingas realizmas. Mums jau teko minėti, kalbant apie „Vargingą gyvenimą", kad kiekviena smulkmena, kiekvienas žodis gyvai imta iš sodžiaus tikrenybės, bet mes vadiname tą realizmą perdėtu. Tas pats reikia pasakyti dėl „Žento".

Jau buvo pastebėta, kad nuo pirmojo iki paskutinio vaizdo be galo valgoma ir geriama. Mūsų sodžiaus gyvenime tikrai taip yra, ar bent nesenai dar buvo. Kaip gi nepavaišinus atėjusio svečio kiaušiniene, ar nenusivedus gero pažįstamo šventą ar turgaus dieną karčemon išgerti?

Jeigu mes matytume, sakysime, pragertuves be valgymo ir gėrimo, sakytum kad tai nenatūralu, lygiai nenatūralu rastum sausą pasikalbėjimą karčemoje be degtinės ar be alaus.

Galimas daiktas, kad prie šio noro būti realistu prisidėjo kitas palinkimas — romantizmas. Literatūros istorija žino romantiškosios dramos teoriją, kuri reiškiasi daugiausia kom-

pozicijoje. Aš nežinau, ar Krėvei žinoma ši teorija, ar gyvi pavyzdžiai romantiškos dramos, bet panašumas tarp „Šarūno" ir „Žento" su šiomis dramomis yra neabejotinas. Mes jo čia neliečiame plačiau, nes tas mus nuvestų į sulyginimus pasaulio literatūros apsireiškimuose, kas visai neineina mūsų uždavinin. Bet pats faktas reikėjo iškelti aikštėn.

Aukščiau mes minėjome, kad ir darbo skubotumas turėjo atsiliepti šiuosna vaizduosna. Parašyti apysakai to paties turinio reiktų padėti kur kas daugiau darbo. Juk visas dialogas galėtų gyvai ineiti apysakon su labai gal nedidelėmis atmainomis, bet kiek būtų darbo duoti tinkamiems aprašymams vietų, ar žmonių, kuriuos dabar randame nurodytus keletu žodžių! Pirmiau dramas rašydavo neduodant visai jokių nurodymų dėl scenos įtaisymo, veikiančių žmogystų apsitaisymo, jų mostagavimo ir kitų tolygių daiktų. Vis dėlto tai nė kiek nekliudo rodyti scenoje šias dramas.

Vėl gi tų pastabų, kurias duoda naujų laikų rašytojai šių veikalų, visai maža. Jei mes tą patį veikalą matysime įvairiose teatruose ir dar įvairių kraštų, lengvai pastebėsime, koks begalinis skirtumas yra tarp dekoracijų. Čia lieka didelis darbas režisieriui. Kad taip yra, o ne atbulai, rodo ir tas dar dalykas, kad neretai iškerpama iš romano drama, bet dar niekas nebandė daryti iš dramos romaną.

Du yra Krėvės veikalu, kurie stovi tarpukely tarp realizmo ir romantizmo. Tai apsakymai „Skerdžius" ir „Bedievis". Jau pats įžanginis akordas į „Skerdžių" rodo, kaip viskas čia eis kitu tonu. Tik paklausykime: „Du senu — pradeda autorius — buvo Pagirių sodžiuje: Grainio liepa ir skerdžius Lapinas. Kai atsimenu, juodu visad buvo tokiu, kaip dabar: viena — žalia, išsišakojus, nubujojusi, visų medžių aukščiausia, kitas — stiprus, nors gana žemo stogo, drūtas, visas apžėlęs ir žilas, it žydinti obelis, seniausias visų tame kaime gyvenančių senelių". Vienas prilyginimas žilo senelio žydinčiai obeliai yra jau visas vaizdas, ir labai poetingas.

Krėvė visur rašo ne kerdžius, kurią vieną formą duoda Kuršaitis savo žodyne, bet skerdžius.

Jeigu mūsų poetas būtų žiūrėjęs į skerdžių grynai realisto akimis, jis būtų radęs, kad Lapinas prausėsi nedaugiau už Dvainį, kad jo marškiniai juodi, sudriskę... Neminėkime toliau, ką dar galima būtų rasti pas Lapiną: tas gali mums sugadinti gražų paveikslą senelio, kurs primena žydinčią obelį.

Kiek gražus ir pritikęs yra šis prilyginimas, galime pastebėti, sulyginę jį su Karono aprašymu pas Vergilijų. Vežiotojas anan pasaulin irgi žilas ir stiprus. Cruda deo viridisque sonetus — taip Vergilijus baigia Karono paveikslą. Tik pasakymas „žalia senatvė“ nepasiekia gražumo žydinčios obelies. Jei iš vienos pusės gyvenimas lyginama su medžiu, kurio džiūvimas reikš senatvę, o žaliavimas stiprumą, tai vis dėlto lieka priešingumas tarp žilumo ir žaliavimo. Tą pačią mintį vesdamas Krėvė išvengia priešingumo. Juk sausas medis nežydi, taigi žydėjime visada gyvumo žymė, o paveikslan tada neįeina priešingų spalvų.

Ne be reikalo mūsų autorius mini Grainio liepą kartu su skerdžium. Lapinas žino, kad jis tol gyvens, kol nesuluš liepa: taip jam išbūrusi čigonė. Ilgai jis gyveno, nė pats neprimena savo metų: sako, kad gal šimtas, o gal ir du šimtu.

Šventai tikėjo Lapinas, kad jam teks ilgai, ilgai dar gyventi: juk liepa negali taip greitai nudžiūti ar sulūžti. Jo žmona mirė, jis liko našlys vienui vienas, nes vaikų jiems nebuvo. Tik vis dėlto senis nesiruošė mirti. Sumanė net kitą kart apsivesti, tik kunigas užrašų nepriėmė. Mėgiamas jis buvo visų moterų ir vaikų. Ganydamas visada girioje atneš kuriai žolių nuo ligos, kuriai pušinę, kuriai šluotų, vaikams vienam išsuks vamzdį, kitam nudroš rėknę, trečiam išvadžios margai lazdelę.

Visada jis buvo linksmas. Sumeluos taip gražiai, kad nė nepasijus niekas. Sukirkins žmones savo melu ir tai džiaugiasi. Gerai jam buvo gyventi: visur jam duoda moterys gardžiau privalgyti, kad nuėjęs pas kitus neapkalbėtų. Vis dėlto Lapinas buvo ne šio amžiaus žmogus.

Jeigu jo gyvenimo siūlas surištas buvo su liepa, tai ne be reikalo: medžius mylėjo Lapinas daugiau nei ką kitą. Kur gi nemylės! Visą savo ilgą amželį teko jam praleisti miškuose. Atsidūsdamas primena senis, kad dabar miškai ne toki, kaip

kad senovėje buvę: eina retyn. Tai žmonės iš savo piktumo juos kerta. Tiesa, nukirtę vėl užsėja, kad ir ne tiek, kiek iškerta. Tik sėtas miškas jau ne miškas. Jis drąsiai suleidžia jan karves, kai girininko nėra. Mat, jame auga didelės žolės, o „žolė — Dievo dovana, ir ne žmogui, bet gyvulėliui".

Dėl laužomų jaunų medelių jis vėl turi savo pasiteisinimą: girdi, „seniau miško niekas nei sėjo, nei sodino: patsai sau augo, kaip siena; o dabar mišką, kaip kopūstus, ir sėja ir sodina, o jis vis nyksta ir nyksta". Iš to išvada, kaip jis reikia apsaugoti: anot jo „ne sodinti reikia girios, bet mylėti".

Miške ganydamas, kas vasarą Lapinas daugiau jį pažįsta, nei žmonės. Ganyti jam teko seninose, kai augo naujos žmonių kartos, kurių jis nesupranta. Su pamėgimu primena senis savo laikus, kai žmonės buvo kitoniški, išmintingesni ir geresni. Tiesa, tada sunkiau buvo gyventi, juk tai buvo baudžiavos laikai, kai kunigai — seniau kiekvienas ponas vadinosi kunigu — spirdavo darban, mušdavo ir iškeisdavo į šunis.

Užsiliko pas Lapiną jo amžiaus visos pažiūros: jis nežino, ar žmogaus siela miršta, ar ne; nerūpi jam žinoti, kiek yra dievų, bet jis gerai žino, kad miške yra miškinis, jam atskleista, kur gyvena laumės, kiek yra girioje monų.

Gal todėl, kad Lapinas buvo ne savo amžiaus žmogus, visi jį vadinę „kvailaičiu". Iš visos apysakos mes niekur nematome, kas pateisintų šį pavadinimą. Mes linkę net abejoti, kad senį skerdžių kas būtų vadinę šiuo vardu, jei neskaityti paties autoriaus.

Šis vardas mums rodosi pramanytas ir dar kalbininkai pasakys, kad netikusiai. Mūsų sodžius žino pusgalvius, mato net „durnius", minkštai pavadina neišmanėliu, bet „kvailaičio" nežino.

Kai gyrėsi senas skerdžius, kad jis ilgai dar gyvens, jis nejuto, kad giltinė jau sukėsi aplink jį. Per Sekmines, krikštynose pas ūkininką Valainį jis atsigėrė gerai alaus, ragavo ir degtinės, ir linksmas tapo. Čia jis išsipasakojo, kur jo ilgo amžiaus paslaptis. Bet negeru metu atskleidė jis kitiems vyrams savo paslaptį. Jie ėmė erzinti Grainį, kad nukirstų jis savo liepą. Ištraukęs buvo nemaža ir Grainis. Jis nepatenkintas buvo iš savo lie-

pos, kuri nušvokščianti jam daržą. Neteko jam gal kaip reikiant išsipagirioti, o gal jau toks buvo Lapino likimas, tik nesisekė Grainiui ant rytojaus iš ryto nė vienas darbas. Jis prisiminė vakarykštį grasymą. Supykęs paėmė kirvį ir nukirto liepą. Kam — nė pats nežinojo.

Linksmas nuginė iš ryto skerdžius girion karves. Linksmas atginė pietums namo. Eina sau jis per sodžių juokaudamas ir nejunta, kokį jam atsitiko nelaimė. Vaikai pirmieji pastebėjo, kad Grainio liepa nukirsta ir pasiskubino parodyti ją seniui.

Nuliūdo Lapinas, pamatęs savo amžiaus draugę gulinčią ant žemės. Atėjo prie savo pirkelės, nėjo vidun, bet atsigulė kieme paunksnėje. Neramiai miegojo senas skerdžius. Sapne pamatė jis visus senai mirusius pažįstamus. Jo dabartinė sužieduotinė rodėsi visai ne senmergė, o jaunutė, skaisti mergaitė. Ji liepia jam greičiau ruoštis bažnyčion, kur kunigas jų laukia.

Nustemba senis, kad jo sužieduotinė tokia jauna ir bijo „kad jį visi pajuoks, jei būdamas senas, ims tokią jaunutę pačią". Tik sužieduotinė jam sako, kad ir jis visai ne senas. Pasižiūrėjęs į kibirą su vandeniu — tai vienintelis jam žinomas veidrodis — Lapinas tikrai mato, kad jis nebe žilas senelis, bet geltonplaukis jaunikaitis. Ir merga jo ne dabartinė sužieduotinė Juzė, o Munia, kurią jis mylėjo jaunas būdamas.

Susirinkę, svečiai ragina atlikti vestuvių apeigas. Jaunavedžiai eina aplink stalą, tik nepasauliui, kaip reikia, o prieš saulę. Lapinui šaukia, kad jis ruošia sau nelaimę. Uošvis supykęs drožia jam sagtimi per pečius. Nusigandęs Lapinas lenda pastalėn, nuotaka paskui jį. Tik dabar ji ne jauna mergaitė, o susilenkus, kaip lazda, be dantų, apžėlus samanomis, senė ir sakosi esanti liepa.

Purtosi nuo jos Lapinas, nenori vesti, nori bėgti, bet pargriūva. Visi svečiai meta ant jo akmenis, o sena jaunamartė pagriebusi smaugia už kaklo, jog Lapinas negali atsigauti. Nusigandęs surinka ir nubunda.

Ar reikia sakyti, kas toliau atsitiko su Lapinu? Pasikėlė jis jau apimtas ligos, nebegalėjo daugiau gyti karvių ir per keletą dienų mirė. Jam sergant, žinoma, atsirado, kaip paprastai, gerų moteriškių, kurios prižiūrėjo ligonį, pasirūpino, kad kuni-

gas būtų atvežtas. Mirusį Lapiną palydėjo vyrų ir moterų būrys kapinėsna, pakasė, grįžo liūdnai besikalbėdami, kam dabar bus eilia mirti, bet greitai vėl įgrimzdo visi į gyvenimo rūpesčius.

Mes sakėme, kad ši apysaka stovi vidury tarp natūralizmo bei romantizmo. Visur, kur autorius apipažindina mus su senu skerdžiumi, jis rodosi romantiku, bet kai kalba apie dabartinius žmones, tarp kurių Lapinas gyvena, rodo juos realistinėmis spalvomis.

Mūsų išmanymu, apysaka būtų išėjusi gražesnė, jeigu autorius pradėtą taką išvedęs būtų iki galui. Kodėl autorius neleidė Lapinui mirti tuoj, kai jis pastebėjo, kad Grainio liepos nebėra? Argi nebūtų buvę gražiau, jeigu senis skerdžius būtų miręs besapnuodamas apie jaunystės meilę. Juk senis Faustas, kai artinas jo gyvenimo paskutinės valandos, mato savo pirmąją meilę, Gretytę:

Täuscht mich ein entzuckend Bild,
Als jugenderstes, längstentbehrtes Gut?
Das tiefsten Herzens frühste Schätze quellen auf,
Aurorens Liebe leichten Schwungs bezeichnet's mir
Den schnellempfundnem, ersten, kaum verstandnen Blick,
Der, festgehalten, überglänzte jeden Schatz.

Kodėl autorius pavydėjo senam skerdžiui tokios gražios mirties, kad jo akys užsimerktų matydamos meilės paveikslus, einant į Amžiną Meilę? Iš to paties rūpesnio būti realistu. Jis bijojo, kad neišeitų netikėtinas dalykas: sveikas žmogus miršta tik nuo to, kad mato nukirstą liepą. Taigi jis paguldo senį Lapiną ant žemės, leidžia jam gauti uždegimą plaučių nuo drėgnos žemės, duoda ligai kaip reikia išsivystyti ir tik tada jį numarina.

Rūpesnis visai nereikalingas. Šių dienų medicina pripažįsta visai neraudonuodama ir stebuklingus išgydimus ir nepamatuotus mirimus. Ji suveda šiandien viską į žmogaus įsitikinimą. Jei ligonis giliausiai įsitikinęs, kad pagis, tai jis tikrai išgis, ir atbulai, visai sveikas žmogus, jeigu tiki, kad mirs, tai tikriausiai mirs laukiamu metu.

Senis Lapinas šventai tikėjo, kad mirs kartu su Grainio liepa. Taigi autorius galėjo leisti jam ramiai mirti kad ir tą pačią dieną, kai buvo nukirsta liepa. Nieko netikėtino čia nebūtų buvę.

Vėl tas pats noras neprasižengti su gyvenimo realybe pagadino paskutinį Lapino sapną. Regimai autoriui rodėsi, kad Lapinas apsirgdamas turi turėti košmarą. Tokiu tik kliedėjimo reikalavimu galima suprasti skaisčios mergaitės pavertimą į seną liepą.

Noras moksliško tikrumo ir čia pakenkė poezijai. Pravartu būtų buvę priminti autoriui Anatolio Franso žodžius apie skirtumą tarp mokslo ir poezijos, kuriuos mes padėjome epigrafan.

Arčiau romantizmo negu realizmo stovi Krėvės „Bedievis". Atpasakoti šios apysakos visai negalima. Tai yra du pripuolamai buvusiu pasikalbėjimu su vienu seneliu Vainoru, pramintu moterų bedieviu, o vyrų „pilosopu". Ir vienas, ir kitas pavadinimas pritinka. Apie Dievą jis taip protauja: „Aš pirma vis maniau, kad jisai gyvena danguje, galingas, visa žinąs, truputį rūstus, truputį geras, dažnai susiraukęs, nes jį žmonės dažnai piktina, sėdi aukštam soste ir iš aukšto žiauriai žiūri viso, kas darosi čia ant žemės".

Tik šios pažiūros į Dievą jis išsižadėjęs. Dabar jam rodosi, „kad jisai, Švenčiausias, kaip vėjelis kokis, kaip oras. Dėlto taip lengva ir ramu, kad jisai, žemę apglobęs, turi ją ir turi". Tiksliau pasakyti, koks yra Dievas, sodžiaus filosofas negali, kaip negali to pasakyti ir katedros filosofai. Vis dėlto jo mintis esmėje aiški: Vainorus panteistas. Jo panteizmas gražiai sugyvena su bažnyčios visomis apeigomis, ir jis, galų gale, galėtų būti pritaikintas katekizmo mokslui, kad Dievas yra visur. Išeinant iš žodžio „visur", imto visoje griežtumoje, prie nieko kito negalima prieiti kaip prie panteizmo.

Sunkiau sutaikinti su bažnyčia Vainoraus pažiūros į dorą. Kai jam pakiša kaimynai, kad atmetus Dievą išnyksta ir teisingumas, nes tada nėra kam atlyginti dangumi už gerus darbus ir nubausti pragaru už blogus, kaip vėl mokina katekizmas, senis Vainorus sutinka, kad teisybės pasauly visai nėra: „Sun-

ku prisipažinti žmogui, bet tikrai jos nėra. Štai musė lakioja, tu ją užmušei, sutrypei, ir sako žmonės — nėra tau jokio nusidėjimo. Paukštį užmušk — nėra, kiaulę paskersk — nėra. Vien jei žmogų užmušei — didelis jau nusidėjimas. Kodėl gi? Ar visi — musės, paukščiai, žvėrys, gyvuliai — nenori gyventi? Ar jie mirties nebijo? Ar juos, gal, Dievas ne tam leido, kad jo saulės šviesa džiaugtųsi? Ar joms, gal, nesopa? Kur gi čia teisybė!"

Kai jam nurodo, kad yra pragaras, kur reikia kentėt už blogus darbus, senis Vainorus ramiai atsako: „Ar tu matei pragarą, ar gal kas matęs grįžo ir pasakė tau? — Pragaras ten, kur bloga žmogui, kur skriauda, skausmas, sopuliai, kur žmogus skursta. Mūsų žmogui čia pragaras, nes čia jisai skursta ir vargsta, o ten jisai tik atsilsės".

Čia Vainorus paminėjo „mūsų žmogų", nes jis kalbėjo tik apie sodiečius, kurių pragaras jam žinomas. Ar yra tada bet koks pragaras ponams? Jo senis sodietis negali surasti. Tik jam labai nepatiko, kad dauguma šventųjų yra iš ponų. Vieną Izidorių rado jis iš artojų, o kiti visi iš ponų. Ilgai apie tą galvojęs, galų gale, jis nusiramino: juk ponai rašo šventųjų gyvenimus, vadinasi ir dangun leidžia tik saviškius, kitaip sakant, skelbiamas bažnyčioje dangus pramanytas.

Tapęs panteistu, sugriovęs dangų su pragaru, senis nežino, kas jam daryti su žmogaus siela. Ar jos irgi išsižadėti? Senis Vainorus be galo mėgsta ateiti sėdėti milžinkapiuos. Jis vis jaučia, kad ten gyvena kas, ir gana. „Tik gyvybė ten kitoniška, rami, ne tokia, kaip žmonių tarpe. Sėdi ten žmogus, ir vis tau rodosi, kad štai štai, vienas akimirksnis, ir tu sužinosi didelę, didelę paslaptį ir būsi toks pat ramus".

Kad kapinės apaugusios medžiais, tai todėl „kad numirę ten gyvena ir patys žiūri kapinyno. Mūsų žmogus mėgsta girias, medžius, o numirę gal net daugiau mėgsta, nekaip gyvi būdami mėgo".

Taigi mirties nėra, o yra amžinas gyvenimas ir gyvenimas, jei norite, danguje. Mat, „dangus čia žemėje, mūsų giriose, štai tuose kapinynuose, tik mes jo per darbą nemokame pamatyti. Dangus tenai tam, kurs jau nieko nereikalauja, gaus jau

sielą laisvą, kaip paukštutę. Manau, kad gyvas žmogus neklausytų savo uvėrių akių, tik sielos balso, kuriai nieko nereikia, jis dar šiame gyvenime dangų sau rastų".

Galų gale, sodžiaus filosofo tikyba susideda iš mišinio panteizmo su animizmu. Jeigu panteizmas, žinomas jau begimstant filosofijai pas graikus ir išvystytas pas vieną pirmųjų filosofų, Ksenofaną, turi šiandien daug pasekėjų tarp žymių mokslininkų, tai animizmas yra viena iš pirmykščių ir seniausių religijos formų, senai, labai senai, užmestų.

Bet ne tikybinės pažiūros ar bendrai filosofijos idėjos daro iš „Bedievio" mažutį šedevrą. Tai būdas, kaip viskas atpasakota. Vienas vaizdas ant Milžinkapio, kitas pas senį Vainorų spiečių suleidžiant. Vienas tik Krėvė galėjo taip aprašyti šiuos vaizdus, kaip jie aprašyti. Jų visai negalima atpasakoti, nes kiekvienas pasakojimas neduos nė tolimo supratimo apie „Bedievį". Galima skaityti dešimtimis kartų apysaką ir vis bus tas pats didelio estetinio pasigerėjimo jausmas. Krėvė moka keletu žodžių parodyti gražiausį gamtos paveikslą, vienu kitu žodžiu atskleisti žmogaus būdą.

Imkime kad ir klieriką, kurs drauge su autorium kalbasi su „bedieviu". Iš kiekvieno jo žodžio matyti mokinį, kurs tik ką atsikėlė nuo teologijos vadovėlio, kuriuo nori viską pasaulyje išmatuoti. Kai išgirsta iš senio nekatalikiškas mintis, tuojau jį apima z e l u s apostolicus. Jis imasi seniui aiškinti katekizmą, tarsi tiesos pažinimas yra priprastas pamokos galvon įkalimas. Klierikas stebisi, kaip jį, tokį eretiką, priima kunigas išpažinties ir leidžia prie Švenčiausiojo. Vainorus paaiškina, kad senas kunigas klausos jo išpažinties, o pas jauną jisai nebuvęs. Nustebęs klierikas klausia: „Ir kunigas tau nieko nesako, girdėdamas tavo kalbą?" Kur gi nesakys! Tik senas kunigas senai atsitraukė nuo vadovėlių ir per savo amžių skaitė didelę knygą, kuri vadinasi gyvenimu. Todėl jis duoda Vainorui per išpažintį tokį nesiviltą klierikui atsakymą: „Palauk, sako, netrukus abu viską sužinosim, nebeilgai jau mums laukti". Ilgo, ilgo amžiaus prityrimas glūdi šiame atsakyme, kurį galima daugiau jausti, nei išaiškinti.

Krėvė rodosi ir čia gilus žmogaus sielos žinovas esąs, ypač

senų žmonių sielos, kurie patys sako, kad jau jiems sunku susikalbėti su dabarties meto žmonėmis. Gamta ir senovė — štai kas daugiausiai traukia Krėvę. Į senovę gi jis eina per senatvę. Seni žmonės geriausiai atmena senovės padavimus ir mėgsta apie juos pasakoti.

Toks vienas senis, kurio vardo autorius nesako, — jis galėtų vadintis skerdžium Lapinu ar ūkininku Vainorum — pasakoja gražią senovės pasaką apie „Perkūną, Vaivą ir Straublį". Vienoje vietoje senis skerdžius Lapinas primena Straublį parašytą maža raide, vadinasi, daiktą. Jis, rodydamas ranka „straublį", giriasi, kad nė kunigas, nors jis labai mokytas ir daug žino, nepasakytų, iš kur Straublys. „Nepasakys, kad kažin kas. O senovės žmonės visa gerai žino". Kai autorius jam sako, kad ir jis gali pasakyti, iš kur imasi straublys — vaivorykštė, tariant, kad jis būna nuo lietaus, senis Lapinas nesutinka. „Visai ne nuo lietaus", jis sako. — „Nemeluok sveikas. Kad nuo lietaus, visada būtų, kai lyja". Paklaustas dėl jo paties aiškinimo, senas skerdžius taip sakó: „Kas gi kad ne Straublys, kurs taiso Vaivos juostą ir ašaras barsto?"

Šiais žodžiais senas skerdžius duoda pasakos pavadinimą ir nurodo jos turinį, bet pačios pasakos neseka. Ar tada jos pats autorius dar nežinojo, ar neleidė sekti šios sakmės todėl, kad ji viena užėmus būtų pusę apysakos, mes negalime pasakyti. Kas gi tas Straublys ir Vaiva? Tai sužinome iš pačios pasakos.

Senis pasakotojas — vadinkime jį kad ir Lapinu — pradeda nusiskundimu, kaip paprastai seniai daro, dabartiniais laikais. Kas kita senovė. „Tada ir žmonės netoki buvo, kaip dabar, ir gyveno kitaip. Gausiau žemė tada derėdavo, girios kukždėdavo žvėrių, paukščių, ir žmonės veiklesni būdavo". Nusiskundęs dabartiniais žmonėmis, kurie visa daro, kad tik skatiką uždirbtų, senas pasakorius vėl grįžta į senus laikus. Tada buvo pasaulis puikesnis. „Būdavo, kur dabar sodžiai, laukai, kur dabar skynimai, ten tokios girios siūbuodavo, jog vidudienį ten būdavo tamsu, kaip vakarą... Ir ko nebūdavo, kas negyvendavo tų girių gelmėse, jų tankumynuose! Kur tik balelė, ten jau kelios laumės apsigyvenę, kur upelis ar ežerėlis,

ten, žiūrėk, pakraščiais vakare undinės maudosi; kur tik šlaitelis, ten jau monas švirkštauja... Tada girių niekur galo nebuvo. Ėjo traukėsi girios ten kur į jūres baltąsias".

Toks yra prologas. Mes jį atpasakojome daugiausia paties pasakoriaus žodžiais. Jie semti iš žmonių sielos gelmių. Jų beklausant, visai užmiršti, kad čia ne senis Lapinas pasakoja, o Krėvė. Vienas neatsargus žodelis primena, kad mes klausome ne sodžiaus senelio, o didelio žodžio meisterio. Šis žodelis — undinė. Lotynų žodis unda — vilnis — davė romantikams gražios vandeny gyvenančios mergos paveikslą. Geriau jau būtų buvę išversti žodį lietuviškai — „vandeninė" ir nedėti senam pasakoriui burnon mokytų poetų išradimo. Pakeliui turime pasakyti, kad mūsų didysis kalbininkas Būga rado net neverstą undinės — vandeninės pavadinimą.

Bet grįžkime prie pasakos. Po gražaus prologo pasakorius tęsia: Už tų didžiausių girių, pajūry, gyvenęs vienas žmogus, kurs turėjęs dukterį tokią dailią, jog kas tik ją pamatydavo — vis tiek ar jaunas, ar senas — tuoj pamišdavo. Jos vardas buvo Vaiva.

Graži buvo pati merga ir gražių mokėjo rankų darbelių. Juostas tokias nuausdavo, jog negalima atsigėrėti. Visi ėjo prašytų Vaivos išausti jiems juostą.

Išgirdo apie šių juostų gražumą ir monas, kurs gyveno girioje. Tas monas buvęs visų monų monas. Vardu jis buvęs Perkūnas. Pasinorėjo ir jam įsigyti tokią juostą. Nulėkė tad pas Vaivą, apsirėdė žaibais ir pradėjo kalbinti, kaip kad tokiais atvejais kalbina bernas mergą.

Išsigando Vaiva, kai pamatė Perkūną žaibuose. Iš išgąsčio nubėgo ir pasislėpė pirkioje, kur tris savaites patale išgulėjo. Pamatė Perkūnas, kad tuo būdu jis neišprašys sau juostos. Tada atėjo vėl, apsitaisęs jaunu bernu, turtingu ponaičiu. Gražiai jį priėmė Vaivos tėvai, pavaišino ir įsakė dukrai atnešti visą glėbį juostų. Pasirinko Perkūnas, kuri jam geriausiai tiko, pripylė Vaivai visą prijuostę aukso, sidabro, sėdosi žirgan ir išnyko.

Džiaugiasi Perkūnas savo juosta, lakiodamas per girias, daužydamas medžius ir gąsdindamas žvėris su paukščiais.

Visus apėmė baimė, kad pasauliui galas ateina. Nebijojo nieko tik vienas senas ir apsamanojęs monas, vardu Miškinis. Išlindęs iš kupsto, jis pradėjo kvatoti juokais. Perkūnas jo klausia, iš ko jis juokiasi, ir išgirsta, kad Perkūnas visai kvailas: gavo pačią menkiausią juostą, kurios niekas nenorėjo imti, ir dabar iš džiaugsmo siunta, lyg drignių valgęs. Ką tu, sako, darytum, kad gautum tokią juostą kaip Straublys turi.

Straublys irgi buvęs monas, jis buvęs taip sau, nei puikus, nei gražus, tik mokėjęs gražiai dainuoti ir švilpti. „Sumanė parodyti, kaip giria verkia, audrai pasikėlus: — verkia, stena, ūžia, švokščia jo vamzdelis: užmerk akis, rodos, viduje ūžiančios girios žmogus sėdi. — Nori padainuoti, kaip liūdi merga svetimoj šaly be tėvo, be motinos vargstanti — dūsauna, raudoja švirkštelis, lyg gyva dvasia jame kenčia. Kitas girdėdamas net apsiverkia. — Užsimano padūduoti kaip vargonai — ir kiti beklausydami net žegnojasi — mano, kad jie bažnyčioje esą".

Ar įstabu, kad Vaiva mėgo ne tiktai jo dainas ir muziką, bet ir patį bernelį pamilo. Pamilusi gi išaudė jam tokią juostą, kokios niekas neturėjo. Dabar Perkūnas, išgirdęs iš Miškinio apie Straublio juostos gražumą, visai nuliūdo. Nubėgo pas Straublį ir siūlo jam mainytis juostom. Tik Straublys už jokius pasaulio turtus nebūtų išsižadėjęs dovanos, kurią gavo iš gražios Vaivos.

Užsigeidė tada Perkūnas gauti dar gražesnę juostą, nei kurią turėjo Straublys. Nujojo tuoj pas Vaivą ir prašo išausti jam juostą gražesnę nei Straublio. Vaiva pirma neprisiima, bet paskui, norėdama nusikratyti, siunčia Perkūną už septynerių jūrių, kur yra septyneri kalnai, o už tų kalnų, klonyje, septyneri piemenys vieną avį gano. Tos avies vilna tokia balta, kad prie jos sniegas rodosi juodu.

Nulėkė Perkūnas šios vilnos atneštų ir tikrai kitą dieną vėl stojosi prieš Vaivą jau su vilna. Tada siunčia jį graži audėja už septynių girių, kur yra septynios upės, o už tų upių gražus sodnas, kur po aukso obelimi trys senelės verpia gijas ir leidžia pavėjui. Jis turi paprašyti šias seneles, kad jos suverptų šią vilną plonai, kaip gijas.

Vaivai rodosi, kad dabar Perkūnas nebegrįš. Tik ketvirtą dien atūžė Perkūnas su gijomis. Apdažė jas Vaiva sulty septynių spalvotų žolių, kurios auga saloje, viduje didžiausių jūrių. Vien tik šioje saloj auga žolės visų dažų, kurias paukšteliai išnešioja kitur. Nudažė Vaiva gijas šių žolių spalvomis, pirma išbalinus jas dar rasoje septynių pievų, kurią surinko Perkūnas. Sėdosi Vaiva austi Perkūnui juostą. Audė septynias savaites ir septynias dienas be vienos. Knietėjo Perkūnui žinoti, kiek kurią dien išausta ir kiek dar lieka austi. Pradėjo jis kasdien lankytis pas Vaivą, pirma dėl juostos, o paskui dėl pačios mergos. Mat pamilo monas gražią mergaitę, o pamilęs, pradėjo pirštis. Nenorėjo Vaiva tekėti už jo, nes kitą bernelį mylėjo. Bet tėvai įsakė eiti, bijobami, kad supykęs Perkūnas jų visų nenutrenktų. Ištekėjo tad Vaiva už Perkūno ir išvažiavo su juo į jo dvarą.

Buvo tasai Perkūno dvaras pačių giliausių jūrių dugne, iš gintaro statytas. Pro langus matyti, kaip žuvikės plaukioja, visoki žvėreliai nardo. Patiko Vaivai nauji jos rūmai, nors ji prie vieno daikto negalėjo greitai priprasti: kai ant žemės diena, jūrių dugne naktis, ir atbulai. Galop apsiprato ir su tuo Vaiva.

Iš pradžios Perkūnas nė valandėlei nepalikdavo žmonos vienos, paskui pradėjo vis dažniau eiti iš namų ir vis ilgesniam laikui. Pradėjo Vaiva bodėtis likusi viena rūmuose. Ir prisiminė jai Straublys su jo graudžiomis dainomis, atsiminė ir senus tėvus, kurių panorėjo pamatyti.

Rado Vaiva stiklinį urvą, kurs ėjo jūrių dugnu iki krantui. Atkėlusi aukso vartus, leidosi Vaiva eiti šiuo urvu, tris dienas ėjo, kol krantą priėjo, kur gyveno jos tėveliai. Išėjusi ant jūrių kranto, rado besėdintį ten Straublį. Jis taip graudžiai švirkštavo, kad kas girdėjo, manė, jog tai motina raudoja ant vaikų kapo.

Ar reikia sakyti, kas toliau atsitiko? Vaiva nustojo liūdėti, nė kiek nepyko, kad vyro namie nėra. Tik neilgai meiliai gyveno Vaiva ir Straublys. Apdovanojo Vaiva savo meilužį pačia gražiausia juosta, kurią buvo Perkūnui išaudusi, Straublys gi neiškentė neparodęs juostos kitiems monams, ir nuėjo visoki gandai apie Perkūno naminį gyvenimą. Pagavo vėjai gandus ir nunešė pačiam vyrui.

„Pasiuto Dundulis, pusę girių išvartė, šimtus kaimų sudegino, daugel laivų nuskandino, visi manė, ar ne pasaulio pabaiga bus atėjusi". Į savo gintaro rūmus kad trenkė Perkūnas, net skiedros nulakiojo. Žuvo rūmai, žuvo juose ir Vaiva.

Nudėjęs Vaivą, Perkūnas ieškojo Straublio, kad ir jam galą padarytų. „O Straublys atsisėdo ant jūrių krašto, ištiesė debesiuose savo juostą ir verkia Vaivos, šaukia jos, plaukus sau beraudamas. O ašaros jam byra ir byra, kaip skaudus lietutis lyja".

„Pamatęs jį Perkūnas tuoj nori nudėti, bet viesula gailisi bernelio ir nuneša jį toli, kur jis vėl ištiesia savo Vaivos juostą ir verkia".

Tokia yra pasaka senų žmonių apie Vaivą, Straublį ir Perkūną, kurią mums Krėvė pasakoja. Iš kur ji imta? Žmonių padavimuose jai medžiagos visai nėra. Perkūno vardas, kad ir užsiliko žmonių atminty, bet veik vienas vardas. Jo nešiotojo paveikslas išdilo, kaip pas slavius išbluko jo brolio Perūno vardas. Mūsų pasakorius prie viso savo genijalumo vis dėlto iš jo negalėjo padaryti galingojo dievaičio Perkūno, o tik moną, kad ir visų monų moną.

Skaitytojas bus jau pajutęs, kad ir pats „monas" — radinys mūsų poeto. Savo šakny jis yra dargi nelietuviškos kilmės, nes giminė su rusų „obman", kurs savo keliu kilęs iš „manit" — monyti, tariant apgaudinėti. Mes prašytum kalbininkų neskelbti vis dėlto monams karo, nes jie, per Krėvės galingą vaidentuvę praėję, gavo jau mūsų literatūroje pilietybės teisę.

Mažesnis už Perkūną, bet visgi ne žmogus, o monas, yra Straublys. Sunkiau buvo mūsų autoriui su juo. Juk straublys, vaivorykštė, laumės juosta ir digna — reiškia tą pat, tariant septynių spalvų juostą, kurią matome danguje, lietui belyjant prie žemyn einančios saulės.

Pas mus žmonės aiškina ją meteorologiškai: digna, girdi, traukia iš upės, ar ežero vandenį debesin, kurs paskui krenta žemėn lietum. Permainykime žodį traukia kitu „sriaubia" ir gausime sriaublį, ar straublį, kurį iš daikto poetas pakelia į berną moną.

Nelengva buvo ir su Vaiva ir jos juosta, Juk žinoma ligšiol tebuvo tik vaivorykštė ir laumės juosta. Iš laumės gražios mer-

ginos negali padaryti nė Krėvė. Taigi niekas nepyks ant autoriaus, kad jis iš laumės atėmė juostą ir davė ją Vaivai, o iš Vaivos atėmė rykštę, kurią laumė gali sau imti, jei nori, tesčia ji jodo ant šluotražio, vadinasi, rykštė jai gali būti reikalingesnė už juostą.

Tuo būdu mūsų poetas gavo jau vyrą Straublį ir moterį Vaivą, bet jiedu stipriai surištu. Rišimui tinka juosta ir juo labiau meilės juosta. Tuo būdu buvo išskirtas vienas daiktas į dvi žmogystes. Pėdsakas to pirmutinio vienumo liko veikale lygiai taip, kaip graikų tragedijose rudimentariai motyvai. Senas pasakorius pakeliui meta tokią pastabą: „Daugel laikų praėjo, daugel žmonių Vaivos juostą yra matę (vieni ją vadina Straubliu — ir klysta, kiti Vaivos rykšte — ir dar daugiau klysta)".

Jei Krėvė padarė iš šių meteorologijos apsireiškimų tokią poetingą pasaką, tai tik per savo genijų. Bet nėra tokios grožės, už kurią negali rastis didesnės. Ir mums rodosi, kad ši pasaka galėjusi būtų išeiti dar gražesnė, jeigu joje būtų vienas centras, o ne du, kaip dabar. Autorius mums duoda užkart du paveikslu skirtoje plotmėje: be pasakos asmenų, jis dar piešia mums senį pasakorių. Nors yra daug pasakoriaus pastabų, kurios ir jam sudaro charakteringą veidą, vis dėlto mes negalime aiškiai jo matyti. Neparodyta kas, kur, kam, kokiomis aplinkybėmis pasakojo šią pasaką, taigi išeina lyg paveikslas be apsodos. Sakysime, tokia pasakoriaus pastaba: „Ko tu juokiesi? Manai, kad aš jaunas nebuvau", nežinia į ką kreipta. Panašios pastabos mus veik įtikina, kad poeto pirmutinis buvo noras leisti Lapinui ją pasakoti „Skerdžiuje", kur jos duotų daugiau reljefo seno skerdžiaus paveikslui ir kur tuom klausytoju galėjo būti pats autorius, kai sutiko šile jį beganant. Aukščiau nurodinėjome, kodėl ji negalėjo būti tenai pasakota. Bet mūsų poetas, padaręs iš jos atskirą apysaką, neišdildė žymių, kuriomis ji surišta su pirmykščia koncepsija.

Duodamas pasaką iš seno pasakoriaus lūpų, autorius turėjo visą ją nudažyti taip, kaip jam, seniui, turėjo rodytis. Todėl, sakysime, Vaivos paveikslas turėjo išeiti šiek tiek trivialis. Senis, kaip ir dauguma sodiečių, neperaukštos apie moteris

nuomonės, taigi ir Vaivą matuoja šiuo sodžiaus mastu. Vaiva, anot jo, nepergudriai elgėsi meilėje su Straubliu, kur moterys, paprastai, kaip tik gudresnės už vyrus. Bet seniui rodosi merga kvaila, kaip višta.

Panašių pastabų nemaža išmėtyta po visą pasaką. Perkūnas irgi negalė.o seniui pasakoriui būti kitu kuo, nei monu. Jeigu autorius davęs būtų pasaką apie Perkūną, nesupynęs jos su senu pasakotoju, jis galėjęs būtų iš Perkūno daryti dievaitį, panašų į graikų Olimpo dievus. Tada šioje pasakoj jis būtų atgaivinęs mums senovės lietuvių mitologiją, kaip jis atgaivino Dainavos šalies padavimais mūsų legendas.

Nejučiomis mes priėjome prie šių padavimų, kurie yra tikri literatūros perlai.

Mes sustosime prie dviejų — „Gilšės" ir „Milžinkapio". Kas yra Gilšė? Tai senų senų laikų jaunas bernelis, mėlynakis, geltonplaukis. Jei sėda jis bėran žirgan, — su vėjais eina lenktynių; jei išleidžia į paukščius druožlę, ji lekia už mintį greitesnė; kai rankon kardą ima, priešai nuo jo iš anksto bėga.

Tik ne karais, ne milžinų darbais pragarsėjo Gilšė. Pamilo jis turtingo bajoro dukterį, skaisčiausią mergelę, o pamilęs piršlius siuntė, nes žinojo, kad ir mergelė jį mylėjo. Tik tėvas, puikus bajoras, nenorėjo išleisti savo dukrelės už neturtingo bernelio. Įsakė jis bernui tik tada joti pirštis, kai turės tiek turto, kiek jis, galingas bajoras, turi.

Kur tuo metu žmogus gaus turto, jei ne karužy? Bet joti į tolimą šalelę, — negreitai grįši, ir dar reikia laukti, kol toks karas pasitaikins, o Gilšė buvo nekantrus: meilė jį degino.

Sugundė tad nelabasis jauną berną gulti po tiltu ir užmušti vaizbūnus, kai jie vieškeliu važiuos, o jų turtus sau pasiimti. Paklausė Gilšė pagundos balso, tris jis užmušė vaizbūnus, ir su jų turtais išjojo toliman kraštan, kur pasistatė sau aukštus dvarus. Greitai jis praturto tiek, kad tapo turtingesnis už senį bajorą. Vėl siunčia Gilšė piršlius, atvažiuoja senis bajoras padaboniosna ir negali atsistebėti berno turtu. Paklaustas, iš kur tiek gėrio jis ėmė, atsako: „ir aitvarai nešė, ir viesulai pūtė iš gudo šalies, iš didžių pilių, kur aukselio upė plaukia".

Tik negalėjo bernelis meluoti meilužei ir pasakė jai tikrą

tiesą. Pirm nei sutikti tekėti, liepia mergelė sužinoti berneliui, kokia jo laukia iš dievų bausmė.

Eina tad Gilšė pas vieną senelį, kurs gyveno vienoje saloje Trakų ežere. Neturėjo gamta nuo senelio paslapčių, ir dievų jam žinoma buvo valia. Liepia Gilšei senelis tris naktis išsėdėti patiltėje, kur užmušė vaizbūnus, kad sužinotų, kas jam skirta dievų aukščiausių.

Pirmą nakt dar gaidžiai nepragydo, tiltas sudrebėjo, kėlėsi vaizbūnas iš kapo ir dievų meldė: „Atminkite tam, kurs mane nužudė, jauną pačią našlele padarė".

„Ir kėlės balsas nuo aukšto dangaus ir plaukė per klonis, per tamsias girias, per žalias pievas: Už devyniosdešimts devynerių metų".

Kitą nakt, „dar vidunaktis neužstojo, žemė sudrebėjo, upės vanduo susidrumstė, kėlėsi iš kapo antrasai vaizbūnas ir dievų meldė: „Atminkite, nubauskite, dievai kuo aukščiausi, tą, kuris nužudė mane jauną, o jauną pačią ir mažus vaikelius paleido į didį vargelį ir sunkias dieneles".

„Kaip žemė drebėjo, kaip griausmas sugriaudė — plaukė balsas per girias, per aukštus kalnus, per žemas klonis iš dangaus: užu trisdešimt trejų metų atsiminsiu ir už vargo ašaras užmokėsiu".

Trečią nakt, „dar neužgeso šviesi aušrelė, dar neapėmė žemės tamsioji naktelė — sudrebėjo lygios lankos, viršūnėmis susiūbavo žalios girios, susidrumstė šviesūs vandenėliai: kėlės trečias vaizbūnas ir dievus aukščiausius meldė:

„Atminkite jam, galingiausi dievai, kad mane jauną amžinai nužudė ir seną motutę ilgoms dienoms pravirkdė, didiems vargams, gailioms ašarėlėms jos žilą galvą paliko!"

„Kaip viesulai sustaugė, kaip audra užūžėjo, kaip trys griausmai užgriaudė — per kalnus aukščiausius, per girias tamsiausias, per lygius laukus, per plačias pievas, kaip viesulas lėkė, plaukė balsas: „Už trylikos metų visa priminsiu".

Truputį trumpindamas, aš išrašiau patiltės trijų naktų regėjimą. Kiekvieną kart numirėlio atsikėlimas aprašytas vis baisesniais dažais. Gamtos apsireiškimai vis rūstesni ir balsas iš dangaus smarkesnis. Už pirmąją žmogžudystę kerštas bū-

tų atėjęs tik už 99 metų, o už antrą — už 33, už trečią gi — už 13. Kodėl taip? Ar žmogaus gyvybė ne vienodo brangumo, ar, jeigu ji vienodai brangi, už žmogžudystės pakartojimą bausmė artinas?

Lygiai brangi kiekvieno gyvybė, kiekvieno pralietas kraujas šaukia dangaus keršto. Ir jeigu dangaus teisybė nelygiai greitai ateina, tai todėl, kad nelygus nusikaltimas kitais žvilgsniais. Juk žmogaus užmušimas ne vienam jam yra skriauda. Kiekvienas žmogus turi tūkstančius ryšių — turi tėvus, brolius — seseris, pačią — vaikus, gimines — tautą.

Užmušdamas pirmąjį vaizbūną Gilšė padarė skriaudą ne jam vienam, bet dar jaunai jo pačiai, kuri liko našlė. Gailios jos ašaros ant vyro kapo, gilus jos skausmas namuose, kur su vyru laimės matė. Tik našlė jauna ir viena. Nudžius jos ašaros, išdils ir širdies skausmas, vienus metelius ji privalo gedėti vyro, o paskui gali sukti naują gūžtą. Laimės saulužė jai vėl sužibės.

Už pralietą kraują, už padarytą skriaudą turi ateiti dievų bausmė, tik ji negreitai ateis: per 99 metus.

Daugiau nusidėjo Gilšė nužudydamas antrą vaizbūną, čia ne tik nukirsta žmogaus gyvybė, ne tik padaryta jauna našlė, bet ir palikti našlaičiai maži vaikeliai. Sunkiau našlei su mažais vaikais ištekėti kitą kart, jos gyvenimas jau sulūžęs; sunku mažiems našlaičiams be tėvo: nėr kas juos aprūpina, nėr kas užstoja, kai pikti žmonės skriaudžia.

Vis dėlto skriauda diena nuo dienos eina mažyn, kai vaikai eina didyn. Jie bus motinai našlei paguoda ir parama. Jiems pataps atviras gražus Dievo pasaulis. Nors motinai jau nesužibės laimės saulužė, bet ji dar išvys rudens gražias dienas. Ir dievų bausmė greičiau pasiekia kaltininką, padariusį didesnį už pirmą nusidėjimą: ji ateis už 33 metų.

Sunkiausiai nusidėjo Gilšė užmušdamas trečią vaizbūną, kurs nepaliko jaunos pačios našlės, nei mažų vaikelių — našlaičių, tik jis paliko seną motutę. Nėr ir nebus jai kitų vaikų, nežydės aplink ją naujas gyvenimas. Visos jos viltys nuėjo kartu su sūnumi į kapą.

O kiek ji naktelių nemigo, jį mažą beaugindama, kiek vargo turėjo! Sūnus išaugo, ir ramiai žiūrėjo sena motutė į ateitį.

Myli ir gerbia ją sūnus, o kai ateis rūsti persiskyrimo valanda, jo mylinti ranka užmerks jai akis. Štai staiga viskas sugriuvo: pikta ranka sūnaus gyvenimą nukirto. Niūrus pasidarė motinos buvimas. Sėdi ji viena, kaip džiūstanti eglė, sėdi ir žmogžudį keikia.

Galingas motinos palaiminimas, bet dar galingesnis jos prakeikimas. Greitai jis pasiekia Aukščiausią Amžiną Teisybę. Užtat kaip trys griausmai sugriaudžia dangaus balsas: už trylikos metų!

Netiek gąsdina bernelį dangaus bausmė, kiek meilužės galimas praradimas. Baimingai jis pasakoja savo mergelei kiekvienos nakties regėjimą. Bet ir jos širdis ištroškusi laimės. Tegu dievų bausmė ateis po trylikos metų, bet iki tol galima laimėje gyventi. Už viską šiame pasauly reikia mokėti, taigi sutinka mergelė už trylikos metų laimės nešti paskui dangaus bausmę.

Kaip sapnas praeina trylika metų. Diena iš dienos daugiau mylisi jauna porelė. Ir sekasi gi jiems! Turtas jų be perstogės auga, visi sumanymai nesuskumba gimti galvoje, kaip išsipildo. Taip prieš didelę audrą būna didelė tyla, visos gėlės gausiai leidžia savo meilų kvapą. Tik ši visa grožė nieko gera neburia. Neramus tampa ir bernelis. Ne tiek gal bijosi bausmės sau, kiek savo jaunai žmonai. Jis savo darbu užsipelnė dangaus bausmę, bet ji... kuom gi ji kalta?

Ir pradeda ieškoti bernas, ar negalėtų kaip išsivaduoti nuo paskirtos jam dievų bausmės. Tik kas gali tai žinoti, jei ne jų krivės? Joja jis toliman kraštan, kur ąžuolyne garsi yra Romovė. Randa seną — senelį krivę, kurs kūrena amžiną ugnį. Išvydęs berną ateinant, sako krivė, kad laukęs senai jo ateisiant. Galima atsivaduoti nuo dievų bausmės, tik sunkus tai darbas. Reikėjo imtis jo tuoj padarius nuodėmę, tada būtų buvę lengviau...

Kuo gi galima atsipirkti? Ar dievams reikia daug aukų sudeginti, ar atsiteisti nuskriaustoms šeimynoms? Reikalaujama daugiau. Pikti žmonės pradėjo užpuldinėti tėvų kraštą, reikia stoti karan su jais, ginti tėvynę nuo vergijos, žydinčius jos laukus nuo sunaikinimo. Išjojant karan, reikia pasodinti sausą lie-

pos šaką. Kai bernelis, kariaudamas už tėvų šalelę tolimame krašte, gaus žinią, kad pasodintoji sausa šaka pradėjo žaliuoti ir žydėti, tada drąsiai gali grįžti namo: nebus jam iš dievų bausmės, nuodėmė bus nuplauta.

Tik žmogaus likimas dievų rankoje, ir negali būti bernelis tikras, kad jam neteks pakloti galvos, beginant tėvų žemelę. Ir tada atpirkimo vargai bei kančios nebus žuvę. Liks jo jauna našlė, kuri kaip rožė žydės ir savo jauną žuvusį vyrą dažnai minės, bet laimė ir jai ir jam amžinai užges.

Mes vėl turime savęs klausti, kodėl gi galima atsipirkti nuo bausmės už žmogžudystę tik šiuo keliu, betarnaujant visam kraštui, ginant tėvynę nuo priešų? Kodėl nereikalingas nuskriaustųjų šeimynų atleidimas? Išeina, kad jaunos pačios našlės ašaros, mažų našlaičių ir senos matulės išdilsta be jų pačių dovanojimo. Taip, šių dienų mąstymu mums sunku suprasti tokią etiką. Tik Krėvė ne tik pasakoja apie žilą senovę, bet ir jaučia jos sielą, jos pažiūras. Senovėje gi etika buvo ne tokia individuališka kaip pas mus, bet filogeniška. Saugojama ir branginama gyvybė kiekvieno gyvio ir žmogaus, bet dar daugiau saugojama veislės išlikimas ir likimas. Kas pas gyvius yra veislė, pas žmones tauta. Tauta yra didesnė už kiekvieną atskirą žmogų. Ji turi teisių į kiekvieną saviškių. Taigi jai daromos skriaudos didesnės ir sunkesnės, nei pavienių žmonių skriaudos.

Tarnaudamas visai tautai, mūsų bernelis nepaguos senos užmuštojo vaizbūno motulės, nenušluostys ašarų mažiems jos vaikams, bet kiekui jaunų mergelių užtikrins laimę, o žiliems seneliams garbingą laisvę. Jeigu plėšrūs kaimynai nebūtų įveikti ir atstumti, tai kiek griuvėsių rūktų tėvynėje, kiek ašarų būtų pralieta, kiek šeimynų ne tik netektų savo apgynėjų ir paramos, bet patektų žiaurion vergijon.

Baisus prakeikimas iš senos vaizbūno motinos lūpų persekioja jo užmušėją, bet jeigu nusidėjėlis stos ginti tėvų šalį, kiek motinų lūpų melsis už jį dievams aukščiausiems. Ir, filogeniškos etikos žvilgsniu, šie geri darbai nusvers pavienių žmonių skriaudas.

Taigi išganymo kelias yra ir piktam žmogžudžiui, tik jis

sunkus. Stebuklo reikia, kad prigytų ir pražydėtų sausa liepos šaka. Kad jį dangus padarytų, reikia daug, daug pelnyti. Tik ar galės jaunas bernelis eiti garbingo vargo keliu? Jis randa savy drąsos ir narsumo. Juk tuo būdu jis atpirks nuo bausmės savo jauną pačią. Apie kitus gi jis negalvoja.

Pasiruošė jis tad joti toliman kraštan, kariautų už tėvų šalelę. Tik kaip sutiks jauna martelė leisti vyrą kelionėn, kuriai niekas nežino galo. Jeigu jos vyras nežino ir nejaučia, kad žmogus ne sau vienam gyvena, tai iš kur gi žinoti jaunai bajorienei. Ji gyvena tik vyro meile, o čia dabar reikia skirtis ir gal amžinai. Bet kad ir grįžtų vyras, sausai šakai pražydus, tai kada tas bus? Gali ateiti senatvė, kada kraujas atšąla, anksčiau, nei šis stebuklas pasidarys. Todėl nenori bajorienė leisti nuo savęs vyro nė vienai dienelei. „Brangesnė laimės dienelė pragyventa, nei šimtas vargelio metų, nei šimtas dienų prailgėtų".

Nežino dar jaunoji to skaudaus patyrimo, kurį gavo kita giliai įsimylėjusi moteriškė: nessun maggior dolore que ricordarsi del tempo felice nella miseria — nėr didesnio skausmo, kaip varguose minėti laimės dienas. Todėl taip lengvai nori išderėti nors keletą laimės dienų.

Paklausė bajoras savo jaunos žmonos ir išsižadėjo kelionės į tolimą kraštą, nestojo tėvų žemelės ginti. Išganymas buvo galimas, bet jo jaunoji išsižadėjo. Dabar jau niekas nesutūrės dievų bausmės. Negali nešioti žemė to, kurs jos nenorėjo ginti. Ji prarijo jo puikų dvarą, kurio vietoje gilus ežeras atsivėrė, tevadinamas ir dabar dar Gilšės vardu.

Giedrią dieną galima esą matyti jo dvaro bokštai. O kai ateina toji diena, kada dvaras paskendo, naktį, prieš gaidžiagystę, išplaukia mergelė su berneliu viršun, žaidžia ant vandenų ploto, miglomis klostosi.

Toks buvo likimas bernelio ir jo jaunos žmonos. Juodu gyveno vien kitas kito meile, bet neturėjo savo širdyse kitų meilės. Kaip migla pasirodė jų laimės gyvenimas, ir žuvę jie dangstosi miglomis iš šalto ežero. Niekas jų neatmena geru žodžiu. Net jų vardas išnyko iš žmonių atminties. Tik ežeras Gilšė, kur prasmego dvaras, rodo, kad ir dvaras taip vadinosi, jeigu gi dvaras vadinosi Gilšė, tai ir jo šeimininkas turėjo nešioti tą pa-

tį vardą. Poetas pats nevadina jo niekur kitu vardu, kaip jaunu berneliu. Ir ne be reikalo. Kieno gyvenimas praėjo kaip migla, skęsta to vardas rūkuose.

Kas kita bajorų Kirklių giminė iš „Milžinkapio". Pati įžanga jos istorijon lygi galingiems uvertiūros akordams, kurie iš pat pradžios žavi ir duoda priešskonį gražios poemos.

„Daugel mūsų tėvynėje yra puikių ir gražių vietų, daugel yra šalių, kur pragarsėjo senų tėvelių darbais, bet tarpu jų visų gražiausia ir garsiausia Dainavos šalis — ir savo aukštais kalneliais, ir žemomis klonimis, savo tamsiomis giriomis, didžiais tankumynais, kur nei žmogus nepraeina, nei žvėris nepralenda, tik maži paukšteliai čiulbuonėliai pralekia, tik raibosios gegulės ir lakštingalėlės, kur ankstų rytą ir vėlų vakarėlį lakštuoja, ten kiaurą girelę linksmina".

Tai tik pirmutinis akordas, kurs išsibarstęs toliau čiulba apie visa, kas tapo amžina skaisčios mergelės dainoje. Ir daug daug moka pasakyti šios iš širdies gelmių plaukiančios dainos. Ši uvertūra galėtų būti bendra visiems Dainų šalies — juk Dainava ne kita reiškia — padavimams. Po jos kitu plačiu akordu prasideda nauja įžanga, kurioje parodyta būsimos poemos veikimo vieta. Ji yra „ten, kur sravus Merkys bėgdamas tekėdamas per žalias pievas, per alksnynus, krūmuotus šlaitus neša savo tyrų vandenėlį plačian Nemunėlin, yra ten aukštas ir status kalnas, visų kalnų aukščiausias, o ant to kalno tvirta pilis, garsi Merkinė, visų pilių tvirčiausia. Milžinai ją statė, ne žmonės; nuo septynių mylių iš vakarų, iš pietų ir iš kitų šalių nešiojo jie sunkius akmenis".

Vėl išsibarsto akordas į visą upelių eilią, kurie čiurkšlendami pasakoja garsios Merkinės pilies garbingą praeitį, kaip pikti priešai — ir gudai, ir lenkai, ir kryžiuočiai — norėjo ją išgriauti, „bet tirpo čia jų visa galybė, kaip tirpsta šaltas sniegas, nušvitus pavasario saulelei".

Trečias skardus akordas pradeda mums pasakoti — porinti apie pilies valdovą, garsią bajorų Kirklių giminę. „Gerbė tos giminės vyrus ne tik žmonės, kur aplinkui gyvendami matė gerus narsiųjų darbus, matė, kaip ne vienas jų padėjo savo

galvą, tėvų kapus begindamas ir šventą ugnį dievų aukščiausių".

„Ne vienas jų taip garsiai pasinešė, jog jų vardu skambėjo vaidilų kankliai, kaip plačiai kalba žmonės šventa savo tėvų kalba".

„Gerbė juos ir patys galingieji kunigaikščiai — ir senų Trakų ir didžiojo Vilniaus, gerbė — ir iš senų laikų, kaip Merkinė stovėjo, pavesdavo seniausiam jų valdyti pilį ir ginti tėviškės šalį nuo gudo ir lenko ir pikto kryžiuočio".

Dabar mes priėjome prie paties pasakojimo. Garsioje Kirklių giminėje garsiausias buvo senas bajoras Mykis. „Turėjo jis keturis sūnus, kaip ąžuolus plačiašakius, vieną kito drūtesnį, vieną kito narsesnį".

Išūginęs tokius sūnus, negali senas bajoras laikyti jų namie. Ne savo vieno paguodai juos ūgdė narsus tėvas, bet ir tėvynės paramai.

Tenka tad jauniems tėvynės gynėjams joti į visas šalis, vyresniajam vakaruosna, kur narsus Kęstutis sunkiai vargo, kitiem dviem, kur senas Algirdas, visų kunigaikštis, kelionę rengė, o kur — niekas nežinojo; ketvirtasis, pats mažasis, liko dar namie.

„Laimingai išjojo trys broliai karužėn. Niekas jų nelydėjo, nei jaunos sesulės, nei skaisčios mergelės, kaip dainelė dainuoja; tik palydėjo sena motulė į aukštą slenkstį, tik senas tėvulis į dvaro vartus: taip liepė seni tėvų papratimai. Tik į vieną bernelį gailiai žiūrėjo šviesios akutės, pasislėpusios už balto seklyčios lango. Tik vyriausiąjį sūnų bajoro Mykio, jaunąjį Zubrį, lydėjo mėlynos akys dailios Meilužės, bajoro Kindžio duktės".

Treji metai praėjo be žinios nuo jaunų bajoraičių. Tik ketvirtais grįžo namo du broliu, kurie buvo su Algirdu, ir parsinešė gausių imtuvių, bet apie vyriausį, kurs buvo su Kęstučiu, vis nebuvo žinių. Galop pasklydo gandas, kad buvęs didelis mūšis, besitraukęs tris dienas, bet mūsiškiai įveikę piktus priešus kryžiuočius. „Nebijojo jau nei senas senužėlis, nei jauna mergelė, nei maži vaikeliai ramiai nakčia užmigti, džiugiai anksti keltis".

Pagarsėjo kartu su narsiu Kęstučiu ir Mykio bajoro sūnus — jaunas Zubrys. Grįžo jis su kunigaikščiu į jo pilį, Trakus. Tiek pamilo Kęstutis jauną Zubrį, kad norėjo prie savęs visada jį turėti. Tik traukė širdis Zubrį tėviškėn, kur jauna mergelė jo laukė, rymodama ant baltų rankelių. Pasiprašė tad Zubrys kunigaikščio, kad leistų jį namo paviešėtų, senų tėvų aplankytų.

„Kas tėvus savo myli, tasai myli ir tėvynę" — toks buvo Kęstučio leidimas Zubriui joti namo savųjų pamatytų. Lengva suprasti, kas turėjo įvykti seno bajoro Mykio pily. Argi priešinsis tėvai pragarsėjusio sūnaus laimei, argi nenorės bajoras Kindis tokio kilnaus žento, kaip kad jaunas Zubrys, o gražios Meilužės nušvitusios akys senai jau ištarė: laukiu.

Puikios tad buvo iškeltos jaunųjų Zubrio ir Meilužės vestuvės. Daug svečių buvo josna sukviesta iš visų kraštų. Tris dienas ūžė svečiai garsioje Merkinėj pas seną bajorą Kirklį. Visi negalėjo atsigėrėti jaunamartės skaistumu. Laimingas buvo jaunas jos vyras.

Tik kas gali pasitikėti žmogaus laime. Piktas likimas jau ruošė jaunam Zubriui laimės aukštybėse didžiausią nelaimę, ir ne vienam jam, o visai Kirklių ir Kindžių plačiai giminei.

Įsilinksminę svečiai panorėjo joti girion medžiotų, su kitais drauge nujojo ir jaunavedžiai. Besikeliant per Nemuną, pamatė Zubrys su Meilužė seną briedį beplaukiant į Merkinės krantą. Laimingas rodėsi medžiotojams ženklas, kad patys žvėrys bėga prieš juos.

Tik senas kėlėjas patarė grįžti namo, nes neramus girioje laikas, kad žvėrys laukuosna bėga. Ir neapsirikta senio. Pikti kryžiuočiai buvo pasislėpę girioje, norėdami užklupti Merkinę iš nesiviltųjų. Tik nepaklausė Zubrys įspėjimo ir leidosi su jauna pačia ir kitais medžiotojais į girios tankumynus.

Kas atsitiko, lengva suprasti. Kryžiuočiai užklupo medžiotojus, išsimėčiusius pavieniui. Pavojaus trimitas iš Merkinės, praskambėjęs tamsioje girioje, pranešė jiems visiems, kad atsitiko nelaimė.

Išgirdę trimitavimą, medžiotojai skubinasi stipriojon Merkinėn. Zubrys, besivydamas Meilužės pašautą stirną, buvo atsitolinęs nuo pačios. Kur dabar jos ieškos gąsčioje girioj.

Leidosi tad ir jis atgal į Merkinę. Neužilgo užstojo jam kelią daugybė kryžiuočių. Prasimušė jaunas karžygys per priešų minias, tik sužeistas jam liko bėrasai žirgelis. Vis dėlto grįžo Zubrys Merkinės pilin, pirm nei kryžiuočiai ją apsupė. Tik nebuvo ten jaunos jo pačios, nebuvo nė jauniausio jo brolio Kriokio.

Neilgai truko, kol pasilikusių girioje likimas paaiškėjo. Ne vieni kryžiuočiai apsupė garsiąją pilį Merkinę, bet vedė su savim priešaky surištus bajoro Kirklio sūnų Kriokį ir jo jaunąją martelę ir vesdami juokėsi iš apsuptųjų: „Atkelkit vartus! ar nematot, kad valdovai svečius veda".

Baisi kova užvirė senio bajoro Mykio krūtinėj: lieps pilti ant kryžiuočių verdančią dervą, ar vorą; įsakys mesti iš aukšto didelius akmenis, ar sunkius rąstus — pirmieji bus užmušti jo sūnus Kriokys ir martelė Meilužė; jei negins tais būdais pilies, kryžiuočiai jon įlips. Ir tylėjo senas tėvas, pilies valdovas, ir ūsus krimto. Niūrai klausė Dainavos vyrai kryžiuočių pikto juokavimo.

Staiga prabylojo Kriokys, jauniausias Mykio sūnelis, ir prakalbėjo Meilužė, drąsi Lietuvos mergelė: „Vyrai, pabijokit Perkūno, jei nesigėdinate žmonių! Ko jūs tylit, ko nemušat prakeiktų šunų, kur loja ant jūsų? Argi mūs buitis gyvastis brangesnė jums už laisvą tėvynę?..."

Dar niūresni darėsi lietuviai, klausydami Kriokio ir Meilužės raginimų nesigailėti jų gyvybės ir mušti prakeiktus priešus. Matydamas, kad žodžiai neveikia, narsus Kriokys pasikratė, pasitempė: nupuolė nuo jo raiščiai, kaip lapai rudens metu nuo medžių. Griebė iš artimo kryžiuočio jo smeigeną, tik tas jos neišleidė iš savo rankų, bet giliai ją įsmeigė jaunon Kriokio krūtinėn. Krito jaunas drąsuolis kaip žolynas nukirstas dalgio.

Likusi viena, Meilužė pradėjo maldauti: „Vyrai, ar per tai, kad silpna esu, nesutrauksiu savo ryšių, nenumirsiu, kaip brolis mirė; manot, kad aš tėvynės nemyliu. Vyručiai mieliausi, ar gi už mano vienos buitį išduosit tėvų kapus, šventas dievų ugnis, kur gabijose dega!"

Taip ji maldavo, bet senas šešuras, pilies valdovas, vis dar tylėjo ir žodžio netarė. Tad ėmė mergelė skųstis savo liki-

mu: „Berneli mielas, tu narsus buvai, kaip sakalėlis, tu nebūtai leidęs, kad būtų gėda ar man, ar tau, ar tėvų mūsų šaliai. Patsai kraują man pralietai, paskui už mergelę savo atkeršytai. Bet žuvo mano bernelis toj pusėj Nemunėlio, tik nežuvau aš vargdienėlė!..“

Neteko Meilužei baigti savo skundo. „Šoko jaunas Zubrys, stvėrė rankon miklią kilpinę, dėjo aitrią vėlyvėlę ir šovė ten, kur mergelė gailiai verkė“. Žuvo Meilužė iš to rankos, už kurį pati būtų gyvybę atidavusi. Niekas dabar nesulaikys lietuvių rankos.

„Didžią puotą iškėlė bajoras Mykis svečiams. Daugel jų pasigėrė ir pasiliko gulėti amžinai ten, kur stravus Merkys teka, kur platus Nemunėlis banguoja, kur niūri Merkinės pilis...“

Tik brangiai ir lietuviams teko apmokėti šis laimėjimas, tarpu kitų paklojo savo galvas visi seno Mykio sūnūs. „Ir sukrovė berneliai ant tiesiojo Nemunėlio kranto didelį laužą ir dausojo ten visus: tris sūnus Mykio, tris vyrus garsios Kirklių giminės, ketvirtą Zubrį bernelį ir jo mergelę skaisčią Meilužėlę...“

Pasakojimas baigtas. Kiek galingiausiais didžiųjų vargonų akordais pradėjo poetas, tiek gūdžiu gedulų maršu jis baigia savo poemą, kurią berašant turėjo ne vienas jam kartus atsidusimas iš širdies gelmių ištrūkti, ne viena gaili ašara iš akių nukristi.

Žuvo didvyriai tėvynę begindami. „Supylė ten aukštą kapą geltono smėlio ir pastatė ant jo aukštą kuorą, kad iš tolo visi regėtų, kad vaikų vaikai atmintų, kaip bernelis dėl tėviškėlės nepasigailėjo nei savo merguželės, nei savo jaunosios buitelės“.

Taip tada lietuviai mokėjo gerbti ir garbinti tuos, kas buvo tėvynės parama. O ką padarė jų ainiai?

„Kuoras tai senai sunyko: ir metai jį naikė, ir skaudūs lietūs ardė ir žmonių rankos griovė. Liko tik vienas kapas aukštas, pailgas, ėgliais apžėlęs... Ir jį vėjai pusto, gelsvą smėlį nešioja. Išnyko ir girios... Ir žmonės pamiršo, kas guli tame kape, tik žino, kad nepaprasti tai žmonės. Ir kalba seneliai, kad milžinai ten guli, bet kokie — tai niekas nežino. Pamiršo silpni vaikai,

kaip senas bajoras Mykis vestuves kėlė sūnui savo Zubriui. Pamiršo artima giminė ir tolimos šalies žmonės. O gal ir išsižadėjo tėvų savo, jų šventosios kalbos... Tylu aplinkui... Nebeskamba kardai, nebežvengia Dainavoje žirgai, tik verkia kalnas Merkinės nuplikęs, kad sienos nuiro. Verkia raudoja, kad sūnūs Dainavos jį jau pamiršo".

Aš nieko nežinau graudingesnio, kaip šis trumpas gedulų maršas. Visa poema tai Bethoveno heroiškoji simfonija. Plačiai galingais balsais ji pilasi iš pradžios. Idiliškos ramaus pilies gyvenimo scenos užleidžia vietos kovos audrai ir perkūnams. Praūžė audra, paklojusi daug jaunų gyvybių, amžinai atšaldžiusi daug karštų širdžių.

Dangus blaivus vėl po audrai. Galima buvo laukti dabar marcia funebre eroica. Argi ne milžinas senas bajoras Mykis per visą apgulimo sceną? Jis neprataria nė žodelio, kai kryžiuočiai sustoja ties pilies vartais, vesdami prieš save jo sūnų mylimiausį ir skaisčią jaunamartę. Visą laiką jis tyli, tik ūsus kremta, ir sena jo galva linksta žemyn. Ką tai reiškia? Ar nusiminimas apėmė seno karžygio širdį, noras atpirkti negarbinga laisve savo vaikų gyvenimą? Kai krito it pakirstas diemedėlis jaunas Kriokys, „suriko vyrai kaip vienas, bet numojo ranka senas Mykis, ir vėl nutilo. Pikta ugnis užsidegė jo akyse: lyg vilko akys rudens naktį, taip žibėjo jo akys". Negera būrė mėlyna akių ugnis, tik ką? Iš jos mes tikrai matome, kad neatiduos jis savo garsiosios pilies piktiems priešams. Tai ko gi jis laukia, kodėl jis neduoda savo vyrams mūšio įsakymo? Juk dar kiek laiko, ir kryžiuočiai prisidengdami skaisčia Meilužе įlys pilin. O jiems įlipus, reiks ar pasiduoti, ar... visiems žūti. Taip, žus visi, toks seno karžygio pasiryžimas. Didelis tautos vienybės dėsnis sako: vienas už visus, visi už vieną. Tas įsakymas gautas iš pačių dievų. Negali senas Mykis pradėti kovos, kur tektų užmušti patiems savuosius. Jei jis, tėvas, galėtų dar atimti gyvybę sūnui, tai negali jis žudyti jaunos Meilužės. Ir nutaria senas vilkas žūti kartu su visa gimine, su visais pilies vyrais, bet žūti kovoje, kai atsistos vyras prieš vyrą.

Netenka senam valdovui vykdinti šio pasiryžimo. Ne nuo savųjų, tik nuo svetimos rankos žūsta jaunas Krioklys, ko nega-

lėjo padaryti senas bajoras su Meilužе, galėjo jo sūnus Zubrys. Išklausė jis jaunos pačios maldavimo ir pats savo ranka nukirpo jos gyvybės siūlą. Neteko visiems pasiaukoti už vieną, nes trys Kirklių giminės pasiaukavo už visus. Sunkiausia buvo Zubrio auka, nes jam teko atimti gyvybę tai, už kurią jis būtų atidavęs šimtą savo gyvybių.

Ar tai ne milžinų darbai? Argi neturėtų tad skambėti laidotuvių maršas visais galingo orkestro balsais, kad toli toli per žalius laukus, per gąsčias girias, per aukštus kalnus plauktų balsai, kad visi girdėtų, jog kur vienas pasiaukoja už visus, ten visi gerbia vieną.

Galingais balsais plaukė mūšio aprašymas — argi nesuskambės dar galingiau milžinų maršas? Tik ne. Pražvangėjo paskutinis audros akordas ir užgeso. Griaudus pasiliko smuiko balsas, ir tai dar surdinės tildomas. Rauda smuikas, kad žmonės pamiršo senovės milžinų didvyriškus darbus. Pamiršo, nežino — pamatinė raudos gaida. Paskutinis jo vos nugirstas mirštantis akordas: „pamiršo".

Ši senovės vaizdų simfonija pabaigta dar 1911 m. gale, kai milžinai kapuose giliai miegojo ir niekas nedrumstė jų amžino miego — nei priešas, nei draugas. Pamiršo nykštukai ainiai milžinų tėvų darbus, pamiršo, nes dainiaus nebuvo. „Tam mes ir kentėjom didelį vargą, kad daina gimtų" — sako senovės dainius. Nebuvo dainiaus, negimė daina ir pamiršo dainiai savo tėvų didelius darbus.

Bet atsirado dainius, kurio akys įsmeigtos į milžinkapį, pamatė žilos senovės darbus, kurio ausys nugirdo milžinų kalbą. Ir ką poeto genijus nugirdo, pasakė milžinų ainiams. Nesuprato iš pradžios jie senybinės kalbos. Kai kuriam rodėsi, kad dainius, kurs amžių tylumoje išgirdo gyvą tautos, ir tai milžinų tautos, balsą, ne visai gerai supranta savo tėvų kalbą? Ir pradėjo ieškoti „netaisykliškų" ar „svetimų" žodžių! Į visus tokius nykštukų priekaištus Krėvė būtų galėjęs pakartoti Viktoro Hugo atsakymą, kai jam primėtinėjo, kad jis nemokąs gerai prancūzų kalbos: „Šiandien neprancūziška, bet ryt bus, man pavartojus, prancūziška".

Bet mūsų poetas tylėjo ir tikrai genialūs jo veikalai praėjo

savo metu nepastebėti. Reikėjo, kad praūžtų didysis karas ir atsirastų nepriklausoma Lietuva, kad „Dainavos šalies padavimai" trauktų skaitytoją saviep.

Sužvangėjo ties Merkinės milžinkapiu lietuvių ginklai, sužvengė bėrieji žirgai, ir milžinkapis pradėjo atbusti. „Dainavos padavimai" tapo jaunimo knyga. Vyresnieji lietuviai, augę ir gimę vergijoj, buvo pamilę šią vergiją. Karo vėtros išmėtė jų vergiškas gūžtas, ir subėgo jie Algirdo ir Kęstučio tėvynėn. Ne jos gaivintų, ne, o tik ieškotų palėpės nuo vėtrų.

Kas kita jaunimas. Jiems artimas Zubrys su savo Meilužė, kaip tikras brolelis su sesule. Ne vienas jų, nuo mokyklos suolo bėgdamas Klaipėdon, juto, kad milžino Zubrio dvasia jį lydėjo.

„Dainavos šalies padavimų" rašytojas yra daugiau nei genialus poetas, jis patapo atgimstančios Lietuvos pranašu. Mes pavadinome Krėvę romantiku bei klasiku, išeidami iš gražaus pasakymo Emilio Dešanelio, kad romantikas yra tas, kas dar eina į klasikus, o klasikas — tai pavykęs romantikas. Kai kuriais savo gražiausiais veikalais Krėvė jau patapo klasiku. Jam telieka eiti jo paties praskintu taku, ir mes išgirsime iš jo negirdėto dar gražumo dainų.

Prof. A. Voldemaras

Skaitymai, XXI knygos, 1923 m. 90-133 psl.

PROF. A. VOLDEMARAS

UNIVERSITETAS IR MOKSLAS

Πορεύεσθε ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν καὶ ὅσους ἐὰν εὕρητε καλέσατε.

Matth. XXII, 19.

If we really desire to increase the national production of Thought, we must give organized attention to the question whether the moral atmosphere not only of our schools and colleges, but of our social and political institutions is one favorable to the stimulation of the thought process.

Graham Wallas The Great Society psl. 195.

I.

Ką turi duoti universitetas savo mokiniams ir ištisai visuomenei? Klausimas, bent savo pirmojoj pusėj, rodosi visai aiškus ir lengvas atsakyti, bet iš tikrųjų taip nėra. Įvairiu metu ir įvairiose vietose įvairūs jam duota atsakymai. Jeigu imsime pavyzdžiui didelį ir jauną kraštą — kalbu apie Ameriką, — tai jo bendras universitetų krypsnys bus gal geriausiai apsireiškęs Kornelo obalsyje. Steigdamas jo vardu pavadintąjį universitetą Ezra Kornelas šį statė jam uždavinį: „Mano nusistatymas — sakė jis — sudaryti įstaigą, kur bet kas galėtų mokytis bet kurio daikto". Šie steigėjo žodžiai įrašyti jo universitetui obalsiu[1]).

Siekinys užbrėžtas be abejo per plačiai. Nėra, nebuvo ir nebus tokios mokyklos, kur būtų mokinama visų galų. Nedaro to ir negali daryti nė Kornelo universitetas. Jo. obalsyje išreikšta tik bendra visai užatlantinei demokratijai idėja sutraukti vienon mokyklon daugiausia mokslų ir leisti jų mokytis juo galima didesniam mokinių būriui. Taigi pirmoji obalsio pusė tėra tik platesnis nupasakojimas, kas paprastai glūdi viename žody universitetas, tariant visų mokslų vieta: universitetas scientiarum. Juo reiškiasi universiteto ne programa, o tik tendencija. Iš tikrųjų tenka susiaurinti universiteto mokslai. Toli gražu nėra tenai jų visų. Senai jau praėjo tie laikai, kada visus mokslus galėjo apimti, jei ne vienas žmogus, tai bent viena mokykla. Atsiradus daugybei įvairių mokslų, apie kuriuos pirma nebuvo nė svajota, universitetas nebegalėjo aprėpti jų visų. Greta su universitetu atsirado dau-

[1]) Maurice Caullery French Exchange profesor Harvard University 1916 Les Universites et la vie scientifique aux Etats Unis, Paris 1917 psl. 4.

gybė kitų specialių augštojo mokslo įstaigų. Universitetui todėl prisieina pasirinkti tuos mokslus, kuriuos jis randa reikalingus. Šis atrinkimas tenka daryti tik naujai atsiradusiems universitetams. Senieji padarė jį iš lėto, kol tapo tuo, kuo dabar yra. Kaip šis atrinkimas įvyko ar turi įvykti, teks mums vėliau kalbėti. Dabar gana bus pažymėjus, kad ne visi mokslai ineina šių dienų universitetan. Maža to, kad ne visi jie ineina, bet ir nelygiai giliai ineina, tie kurie dėstomi universitete. „Paskutinis mokslo žodis", apie kurį tiek daug įprasta kalbėti, niekados nebuvo tartas ir nebus, nes mokslui galo nėra. Taigi ir čia, kiek mokslų universitetas teikia mokslo jaunimui, reikia irgi pravesti ribas.

Pastarasis klausimas rišasi su kitu, ar turi būti universitetas mokslui gaminti vieta, ar tik mokslui įsigyti. Aišku, kad universitetas neturės reikalo turėti savo sienose mokslininkų profesorių, jeigu jo uždavinys suglaustas bus į vieną aukštesniąjan mokslan įvadą. Šiuo reikalu svyruota ir dar svyruojama. Vienas žymiausiųjų Anglijos rašytojų kardinolas Niūmenas parašė gražią knygą apie universiteto prasmę. Jis primena joje kito kardinolo — Žerdilio — žodžius, jog universiteto darbas — suteikti žinių mokiniams, o mokslą varyti pirmyn turi akademijos. Pats Niūmenas irgi mano, jog mokymas ir naujų tiesų ieškojimas — du skirtinu dalyku[2]).

Išreikštoji čia nuomonė tipinga anglų ir prancūzų kraštams. Vokiečių filosofas Fredrikas Paulsenas, kurs daug tyrinėjo aukštosios mokyklos istoriją ir padėtį, randa dabarnykščiu metu tris jos tipus: anglų, prancūzų ir vokiečių. Labiausiai atsilikęs esąs anglų universitetas. Jo uždavinys tebesąs „bendrojo išlavinimo praplatinimas" ir pagilinimas kiek tas reikalinga būsimam „ponui" (gentleman). Moksliškasai gi tyrinėjimas ir jaunimo ruošimas prie moksliškosios profesijos ne ineinąs anglų uni-

[2]) Ce n'est pas qu'il y ait aucune veritable opposition entre l'esprit des Academies et celui des Universites; ce sont seulement des vues differentes. Les Universites sont etablies pour enseigner les sciences aux eleves, les Academies se proposent de nouvelles recherches a faire dans la carriere des sciences. — To discover and to teach are distinct functions. J. H. Cardinal Newman The Idea of a University. New impression. London. 1917. psl. XIII.

versiteto uždavinin. Prancūzų tipas stovįs tarp angliškojo ir vokiškojo. Jis nusikratęs viduramžio formų — tuom jis skiriasi nuo angliškojo, — bet patapęs valstybės įstaiga, kur suteikiama specialybės žinių, reikalingų valstybės gyvenime. Fakultetai todėl nustoja visai kitas su kitu rištis. Mokslui vietos irgi čia nėra. Šios žymės skiria prancūzų universitetus nuo vokiškųjų.

Kas kita vokiečiai, kuriais pasekę austrai, šveicarai, olandai, skandinavai ir rusai. „Pažvelgus į vidaus vokiškųjų universitetų būdą, puola akysna jų ypatybė, kad jie kartu esti ir moksliškojo tyrinėjimo vieta ir aukščiausio moksliškojo mokinimo įstaiga, kuri teikia tiek bendrai - moksliškąjį išsilavinimą, tiek specialiai techniškąjį"[3]). Vokiečių universitetai jam rodosi patys geriausi iš viso pasaulio. Šią nuomonę Paulsenas reiškia ne savo paties žodžiu, o prancūzų mokslininko Ferdinando Lot, kurs 1892 m. rašė: „vokiečių moksliškasai vadovavimas visose srityse be išimties, tapo šiuo metu pripažintas visų tautų. Pripažintas daiktas, jog vokiečiai vieni nuveikia daugiau, nei visos kitos tautos draugėje"[4]).

Reikia sutikti, kad vokiečių tvarka universitetuose buvo pripažinta geresnė eilės kaimynų. Sakysime Renanas, kurs drauge su Tenu buvo savo metu dvasios vadovas prancūzams ir net nevieniems prancūzams, nekartą rodo saviškiams vokiečių universitetus, iš kur reiktų pasimokyti. Pas juos — sako jis — mokykla ir mokslas sujungti, pas mus gi visas aukštesnysis mokinimas savo būdu primenąs gimnaziją, skaitosi blogo tono ir nepakenčiamas[5]).

Jo mintys, kad mokslas turi gelbėti žmoniją ir kad jis reikia gerbti ir poselėti, kaip tai daro vokiečiai, iššauktos buvo revoliucijos 1848 m., kada Renanui teko per barikadas eiti klausytų

[3]) Fr. Paulsen Wesen u. Geschichtliche Entwickelung der deutschen Universitäten veikale Die Deutsche Universitäten hrsg. von Lexis I Bd. psl. 3 - 5.

[4]) Op. cit. psl. 41 - 42.

[5]) Chez eux, l'ecole et la science se touchent, chez nous, tout enseignement superieur, qui, par sa maniere, sent encore le college, est declare de mauvais ton et insupportable. Ernest Renan L'Avenir de la Science Paris p. 116.

paskaitų. Vėliau, kai 1870 m. vokiečiai nugalėjo prancūzus ir Renanas karčiai jautė savo krašto nelaimę, jis rašo plačiai, kad reikia prancūzams moralių ir intelektualių reformų. Pirmoji intelektualė reforma turinti būti aukštojo mokslo sutvarkymas. Čia vėl jo akys bėga į vokiečius, kurių mokslas teikė savo tautai moralę sveikatą. Jis nesibijo mokytis iš priešo, nugalėjusio jo tėvynę, juo labiau kad anksčiau, prieš 1789 metų revoliuciją, ir patys prancūzai turėjo universitetus, kurie revoliucijos tapo panaikinti, o jų vieton įvestos atskiros, be ryšio viena su kita, mokyklos[6]).

Gal nieku kitu tiek vaizdžiai nepasirodė Vokietijos universitetų pirmenybė, kiek svetimšalių pritraukimu. Minios jaunikaičių veržėsi Vokietijos universitetuosna, kad ten įgytų sau moksliškąjį išsilavinimą. Kiek Užtekančiosios Saulės kraštas kaltas Vokietijos mokslui, pasakys tik ateitis. Mums įdomu pastebėti vokiečių mokslo įtaka dar didesniam kraštui — Šiaurės Amerikai. Čia mes leisime kalbėti jau primintąjį mūsų mokslininką Kolerį (Caullery), kurs karo metu 1916 m. būdamas Harvardo universitete mainų profesorium, va ką rašė apie Amerikos jaunimo lankymą Vokietijos universitetų:

„Mokslo priemonės Amerikoje buvo nepakankamos visų mokslo šakų pradžiai ir jaunimas vyko Europon mokytųs. Anglija, kad ir ta pačia kalba bekalbanti, šiuo metu, negalėjo suteikti tinkamų mokslo įstaigų. Kembridžius ir Oksfordas buvo užsidarę klasiškose studijose ir senose savo tradicijose. Prancūzijoje fakultetai buvo atlikusioje padėty, kur juos nustūmė Napoleonas I - is. Didieji mokslininkai — Pasteras, Klaudijus Bernaras, Sent - Kleras, Devilis — neturėjo laboratorijų, kur jie galėję būtų susilaukti skaitlingų bendradarbių. Jie matė šį reikalą ir prisispyrę prašė, bet be pasekmių, nurodydami nuo 1867 m. žodžiais, kurie ir šiandien nenustojo savo reikšmės, Vokietijos pavyzdį.

Suprantama, kad Vokietija traukė jaunus amerikiečius, nes čia buvo visos reikalingos mokslui sąlygos: nereikalavimas,

[6]) Ernest Renan La Reformie intellectuelle et morale 9 - eme ed. Paris. p. 101.

kaip pas mus, įstojamųjų egzaminų, nebuvimas daugybės kliūčių; galėjimas lengvai įgyti filosofijos daktaro laipsnį, kurį jie nusiveždavo namon, kaip matomą jų darbo svetur žymę, galop gerai aprūpintos laboratorijos ir seminarai, kur viešpatavo moksliškojo tyrinėjimo dvasia ir kur profesoriai buvo pasišventę savo mokiniams. Jau nuo 1825 m. Lybigo laboratorija pradėjo traukti saviep svetimšalius. Amžinai reiks apgailestauti, kad tuo metu, kai Prūsai 1811 m. įsteigė Berlyno universitetą ir nukreipė jį į originalius tyrinėjimus, Napoleonas I - is sumanė fakultetus, kaipo paprastas dirbtuves valstybės diplomams gaminti. Amerikos su Vokietija santykiuose universitetai buvo pirmaeilis veiksnys. Vokietija turėjo iš to daug ne vien moralės naudos per įtaką kuriuo metu labai gilią amerikiečių dvasiai, bet aplinkiniu keliu ir žymaus pelno. Šį rezultatą ji gavo — būtų vaikiška norėti to nepripažinti — iš savo laboratorijų išvystymo ir iš sistematiško savo universitetų *nukreipimo į mokslišką tyrinėjimą.*

Per keturiasdešimts su viršum metų didelė dalis Amerikos rinktosios jaunuomenės, tos jaunuomenės kuri ruošėsi užimti naujų ar padidintų universitetų katedras ir turėjo savo metu auklėti būsimąją kartą, baigė mokslus ir ypačiai susipažino su tyrinėjimu Vokietijoje. Ji ten įgavo giliausio nudažymo. Dvidešimtajam amžiui prasidedant Amerikos žiūrėta į mokslo dalykus per vokiečių idėjas. Ch. S. Minot, embriologijos profesorius medicinos fakultete Harvardo universitete, įžengiamojoj embriologijos kursan paskaitoje Berlyno universitete, kur jis skaitė 1912 m. kaipo „exchange professor", labai griežtai pabrėžė šį dalyką, kalbėdamas pats apie save: „Prieš keturiasdešimts metų — sakė jis — vienas jaunas amerikietis pasiryžo pasišvęsti mokslui. Greitai jis priėjo prie išvados, kad gamtininkas mokinys toli gražu negalėjo anuo metu rasti Amerikoje reikalingų patogumų ir paramos. Todėl jis nutarė keliauti Europon. Vokietijoje jis rado mokytojų, kurie degė šventa ugnimi, ir laboratorijas. Tuo būdu, per savo vokišką morališkąjį išauklėjimą, jis patapo vokiečių dvasios sūnumi". Amerikos universitetuose nebuvo profesorių tos pačios kartos arba sekančiosios, kurie nebūtų dirbę vokiečių laboratorijose ir kurie nebūtų leidęsi giliai įsitikinti, jog vokiečiai vadovauja moksluose. Šis vadovavimas patapo nudėvėta tiesa,

kuri reiškiasi nuolat įvairiomis formomis: kalbose, tostuose ir t.t.[7]).

Mes išrašėme ilgoką iš Kolerio ištrauką, nes žymus mokslininkas — vokiečių priešas ir rašo tuo metu (1917), kai patapo mada niekinti visa, kas vokiška, jų mokslą, meną, jų kultūrą ir net jų tautinį būdą. Tai viena gali laiduoti, jog prancūzo profesoriaus žodžiuose nerasime nenupelnytų vokiečiams pagirų. Turime pabrėžti, jog kalba eina, kurie geresni universitetai, o ne kurio krašto mokslas, ar net visa kultūra, stovi aukščiau.

Jeigu vokiečiams mokslas gali reikšti tą pat, ką universitetas, tai visai kas kita anglams. Ne viena Anglija didžiuojasi savo mokslininkų vardais: Gibbon, Grote, Bentham, Ricardo, John Suart Mill, Macaulay, Spencer, Darwin. Gi nė vienas iš šių garsenybių nebuvo jokio universiteto profesorium. Kai kurie net negalėję būtų patapti Anglijoje profesoriais, dargi norėdami. Iš to išvada gali būti padaryta viena: anglų tautinei kultūrai universitetas neduoda tiek, kiek vokiečių, bet iš to toli gražu neišeina, kad anglų kultūra ar mokslas būtų žemesni už vokiečių. Mums rodosi tuščias klausimas, kurio krašto mokslas aukštesnis. Mokslas bet kuriame krašte susideda iš daugybės pavienių mokslų, kurie gali būti visai nesulyginami vienas su kitu. Sakysime pavyzdžiui Vokietijoje aukščiau stovi filologija ar chemija nei Prancūzijoje, bet pas prancūzus aukščiau stovi matematika ar archeologija. Kuriam dabar krašte stovi mokslas aukščiau? Aišku, kad jokio atsakymo negalima duoti tokian klausiman nes kaip gi čia sulyginsi chemiją su archeologija, arba matematiką su filologija. Tikrinti, kad viename krašte mokslas stovi aukščiau nei kitame galima tik tada, kai tenka lyginti du tokiu kraštu, viename kurių visos mokslų šakos lygiai atsilikusios.

Kas kita lyginti universitetų tipai. Čia vokiečių priešai ir draugai sako, jog vokiečių universitetai geresni ir kuo geresni. Vokietis profesorius tegali būti tik mokslininkas, ko kitur nereikalaujama — štai kas jiems sudaro pamatinę pirmenybę prieš kitus. Reikia pasakyti, kad ir kiti kraštai pradeda suprasti reikalą

[7]) M. Caullery Les Universites et la vie scientifique aux Etats. — Unis psl. 23 sk.

turėti universitetuose mokslo židinius. Dabartiniu metu sunku būtų rasti didesniuose prancūzų universitetuose profesorių, kurs neturėtų mokslo darbų. Pas anglus destisi ne kitaip, apie italus gi nėra kas nė sako; jie iš visų vakarų tautų daugiausia pasekė vokiečiais. Bet jeigu šiandien vakarų profesoriai neatsilieka nuo vokiečių moksliškumo žvilgsniu, liekti dar tarp jų kitas skirtumas: vokietys profesorius daugiausiai tarnauja vienam mokslui, tuo tarpu prancūzas, anglas ar italas plačiai dar dalyvauja politiniame ir visuomenės gyvenime savo krašte. Tas turi gerų ir blogų pusių, kurių mes čia negvildensime, o nurodysime tik, kad ir čia vokiečių būdas naudingesnis universitetui ir mokslui.

Iš to, kas ligšiol pasakyta, išeina be mažiausios abejonės, kad vokiškojo universiteto tipas yra pats geriausias. Tuom, žinoma, visai nenorėta pasakyti, kad jis visai jau tobūlas. Kaip kiekvienas žmonių darbas, vokiečių universitetas gali būti pagerintas; žinovai sako net, kad jis labai reikalingas pagerinimų. Žinomas vokiečių juristas sustatė visą reformos programą, kurią pradeda bauginančiais žodžiais: „Mūsų universitetų organizacija turi didelių trūkumų. Reformos darbas čia begalo reikalingas"[8]). Beskaitydami šią didelių reformų programą greitai pastebime, kad siūloma atmainų tik mažmožiams kurie liečia ordinarius profesorius, ekstraordinarius, privat - docentus. Su visomis tomis atmainomis galima sutikti ar nesutikti ir tas universiteto gyvenime mažai ką arba ir stačiai nieko nepakeis. Universiteto mokslą liečia tik du dalyku: vienas reikalauja padaryti rimtesnius daktaro laipsnius, nes jie dabar perlengvai suteikiami, kitas gi siūlo sudaryti šalip universitetų atskiras moksliškajam tyrinėjimui įstaigas, kur mokymo jau nebebūtų, o visas laikas praleidžiamas betyrinėjant. Bet ir šią reformą autorius tuoj paverčia veik niekais, nes visus šios naujos įstaigos narius daro garbės profesoriais, kurie gali skaityti universitete. Taigi esmėje vokiečių universitete visa kas lieka kaip buvę ir pats vokiškasai universiteto tipas turi skaitytis pačiu geruoju.

[8]) Konrad Cosack Universitätsreform Ein Program. Jena 1921.

II.

Ligšiol mes kalbėjome, jog universitetas visuose kultūringuose kraštuose stengiasi būti netiktai mokymo įstaiga, bet drauge ir moksliškojo tyrinėjimo vieta. Šį faktą mes konstatavome, visai neieškodami aiškinimų, kodėl reikalingas universitetui mokslas. Dabar metas parodyti priežastys, kurios daro, kad universitetas negali apsieiti be mokslo. Jeigu mes jų nerastum, nurodytasai mokslo ir mokymo ryšys liktų visai nesuprantamas. Tinkamo aiškinimo nesuradimas, žinoma, neduotų dar niekam teisės neigti mokslo reikalą universiteto gyvenimui. Šią pastabą dedame tuo reikalu, kad, jeigu kam siūlomasai toliau aiškinimas rodytųsi neįtikinantis, nesiskubintų iš to išvesti, jog universitete tarp mokymo ir mokslo ryšio nėra.

Ieškodami aiškinimų šiam ryšiui, mes turime pirmų pirmiausia pamatyti, kuogi yra pats mokslas? Gali kam rodytis keista, kad duodame sau tokį klausimą. Argi galimas daiktas, kad šiandien, kada mokslas skelbiamas stebūklingu, kada į padanges keliama moksliškumas, kada laukiama iš mokslo vargstančiai žmonijai išganymo, — argi galimas, sakau, daiktas, kad būtų neaiškumų, kuo yra mokslas? Bet ištikro taip yra. Nuomonių vienodumo, ką mes turime vadinti mokslu, iki šiai dienai nėra ir bau kada bus. Lengva tai pastebėti, bevartant mokslininkų filosofų raštus, kur kalbama apie mokslą. Žymus prancūzų biologas Le Dantekas prasitaria vienoje savo knygoje: „Mokslas — tai fizika"[9]. Taigi visa, kas neineina fizikon, jam ne mokslas. Jeigu sutiktum su

[9]) La Science, c'est la physique. Felix Le Dantec Savoir Considerations sur la Methode scientifique Paris 1917 psl. 19.

tokiu mokslo aprėžimu, kiek sumažėtų jo plotas, kiek gamtos mokslų, su jo paties atstovaujama biologija priešaky, reiktų išbraukti!

Pozityvizmo tėvui Augustui Kontui mokslas plačiau stovi. Jis pripažįsta šias jo dideles šakas: matematiką, astronomiją, fiziką, chemiją, biologiją, ir sociologiją[10]). Kaip matome, Kontas įtraukia greta su matematikos - gamtos mokslais dar visuomenės pažinimą mokslo dirvon, vadinasi tyrinėjimo objektas jam platesnis nei kitiems. Bet kaip reikia pažinti visuomenę? Sociologija jam rodosi „socialė fizika", tariant tas pats gamtos mokslas. Tokia mokslo dirva kai kam pasirodo labai siaura. Taigi „visi mokslai, kurie tiria istoriškąjį visuomenės buvimą, apimti vienu dvasios mokslų vardu. Šie mokslai sudaro vieną didelę šaką ir stovi priešais kitą didelę šaką, — gamtos mokslus[11]). Bet ir dvasios mokslų dirvoje nėra vienumo. Sakysime, ar galime įskaityti teologijos pažinimą mokslų tarpan. Aukščiau paminėtame rašte kardinolas Niūmenas plačiai įrodinėja, kad teologija lygiai toksai pat mokslas, kaip ir kiti, be kurio negalima būtų apsieiti, norint įgyti bendrą apsišvietimą[12]).

Šie keletas pavyzdžių turėjo parodyti, jog mokslas toli gražu ne vienaip suprantamas. Iš jų matome, kad jo plotas vienų imamas siauriau, kitų plačiau. Toks pats nevienumas yra ir kitais klausimais, sakysime, dėl jo metodo, ar metodų. Dar daugiau galima pasakyti: kai kam kyla abejonių, ar galimas mokslas iš viso, vadinasi prieinama prie jo neigimo iš paties principo. Ši mintis buvo kilusi jau Graikų senovėje ir neišnyko iki šiai dienai. Paskutinė gal šios rūšies knyga — V. Meirerio darbas, parašytas gana savotišku būdu, kur autorius deda šį klausimą filosofų pasikalbėjime, tarpu kurių buvęs ir V. Vundtas[13]). Pats autorius linkęs tikėti, kad mokslas negalimas. Jo visos abejonės sueina daugiausia gnoseologijos bei ontologijos klausimuosna, kuriems kitur vieta.

[10]) Auguste Comte La Philosophie Positive Resume par E. Rigolage T. I. psl. 53.

[11]) Wilhelm Dieltheys Gesammelte Schriften I Bd. Einleitung in die Geisteswissenschaften Lpzg. Berlin 1923 psl. 4.

[12]) The Idea of a University, Discourse II Theology a Branch of Knowledge psl. 19.

[13]) W. Meurer Ist Wissenschaft überhaupt möglich? Leipzig, 1924.

Be abejonių dėl mokslo platumo, dėl jo metodų ir dėl jo galimumo liekti dar abejonių dėl jo reikalingumo. Čia daugiausia teko mokslui iš tikybų pusės — sakau daugiausia, nes jam teko susidurti ir su politikos prieštaravimais ir su kitais galais. Politiniai režimai kartais sakydavo, kad mokslas pavojingas, nes mokytų žmonių negalima būsią suvaldyti. Doros gynėjai šaukdavo, kad jis ardąs dorą, o laimės ieškotojai, kad jis daro žmogų nelaimingu. Pavyzdžiui užteks priminus garsiąją Rusos kalbą, kurią jis pristatė konkursan Dižono Akademijai 1750 m., kada ji buvo padėjusi klausimą, ar mokslas bei menas pagerino žmonių dorą. Atsakymas plačiai žinomas: „pasekmė tikra, pasileidimas yra, mūsų siela genda, tiek kiek mokslas bei menas siekia tobūlumo[14]).

Šalin su mokslu bei menu ir atgal į gamtos glėbį! — Štai Rusos iškeltasai obalsis. Jis ne pirmą kart istorijoje pasirodė pas Ruso ir nepaskutinį. Apsivildavo žmonija nekartą mokslu ir paskiau nuo jo nusigręždavo. Išvada, kad mokslas nereikalingas, išėjusi iš pailsimo ar apsivylimo, nedaug mokslui būdavo pavojinga. Neilgai ji betrukdavo. Kas kita mokslo santykiai su tikyba. Ar mokslas priešingas tikybai? Klausimas labai senas, kurian atsakyta buvo įvairiu metu įvairiai. Vieniems rodėsi, kad tarp jų nėra ir negali būti jokio priešingumo; kiti, atbulai, matė juose du amžinu priešu, kuriuodu kartu išlikti negali. Nereikia manyti, kad visada tikyba, ar tikybos puldavo mokslą. Būdavo adverniškai: mokslas skelbdavo jai karą ir pranašaudavo artimą galą, kuris betgi neatėjo. Bendrai imant, jeigu žiūrėtum į mokslus, kur sutrauktos ir apribotos dabartinės idėjos apie ryšį tarp tikybos ir mokslo, pamatytum, jog jos skiriasi į dvi grupi, katros viena reiškia kryptį, kurią galima pavadinti naturalistine, o kitą spiritualistine.

Mums rodosi, kad pirmojon galima įterpti, pavyzdžio dėliai: Augusto Konto pozityvizmą arba tikėjimą žmonija; Erbertą Spenserį su jo teorija Nepažystamo; Hekelio monizmą, kurs veda į tikėjimą mokslu; psichologizmą ir sociologizmą, kurs suveda tikybinius fenomenus į psichiško bei socialio veikimo apsireiškimus.

[14]) Jean-Jacques Rousseau Discours sur les Sciences et les Arts Paris Flammarion p. 17.

Antrojon galima būtų suvesti: Ričlio griežtą dualizmą, kuris baigiasi tikybos ir įsitikinimų (croyances) atskyrimu; doktriną apie mokslo ribas; pragmatizmą, kurs priveda prie bendro principo tikybą ir mokslą; doktriną apie tikybinį patyrimą, kaip ją išdėsto Vilius Džemsas[15]).

Pats prancūzų filosofas prisideda prie antrosios krypties. Jo išmanymu kovoja šiuo metu netiek tikyba su mokslu, kiek tikybinė dvasia su moksliškąja. Nesiimdamas spėlioti, katra jų gali paimti viršų, jis nurodo, jog moksliškoji dvasia siauresnė už visą žmogaus dvasią, taigi tikybinei dvasiai yra vietos, nesusiduriant su moksliškąja.

Šios visos pastabos turėjo parodyti, kad mokslas ne vienaip suprantamas ir įvertinamas, kad mes todėl turime arba surasti tokį mokslo supratimą, kurs visiems būtų lygiai priimtinas, arba pasitenkinti nurodymais, kokių yra pasirodžiusių mokslo supratimų. Pastarųjų kritika ves mus prie tikslesnio mokslo apibrėžimo. Pradėti tuo būdu tenka nuo apsipažinimo su epistėmologiškomis pažiūromis. Visų jų mes, žinoma, negalėsime perkrėsti, o turėsime tenkintis tipingesnėmis.

Patogiausia bus išeiti iš Konto pažiūrų. Patogiau bus keletu žvilgsnių. Viena, jis praplėtė mokslų dirvą, sudarydamas, jei ne naują mokslą, tai bent reikalavimą jį sukurti — sociologiją. Kita, jis mėgino imti esamus gamtos ir matematikos mokslus pozityviai, tariant kaip mes tikrajame gyvenime juos randame, be jokių priedų iš savo galvos. Trečia, jo pažiūros leis mums užkart apsipažinti su tomis srovėmis, kurios skaitėsi ir dar skaitosi pačiomis moksliškiausiomis. Be minėtojo pozityvizmo mes čia tuoj susidursim su evoliucionizmu ir empirizmu, žodžiais, kurie brangūs skaitosi šiandien ir daugumui rodosi paskutinis moksliškumo žodis.

Pozityvizmo tėvas randa, kad visos žmonijos protas ir kiekvieno žmogaus pavieniui pereina per tris tarpus: teologiškąjį, metafiziškąjį ir pozityvųjį. Iš pradžios — teologiškas tarpas — žmogus ieškoja absoliutaus žinojimo; todėl jis aiškina apsireiškimus supranaturaliais veiksniais. Kada vieton daugybės dievų,

[15]) Emile Boutroux Science et Religion dans la philosophie contemporaine. Paris Flammarion. 1919. psl. 342.

kurie veikia skyrium, prieinama prie vieno Dievo, kurio veikimu viskas aiškinama, tada teologiškojo tarpo mintis pasiekia savo aukščiausios viršūnės.

Metafiziškasai arba abstraktusis tarpas esąs tik pereiginis į pozityvųjį. Čionai supranaturalūs veiksniai pakeisti abstraktėmis jėgomis arba esybėmis, kurios skaitosi galinčios pagimdyti matomuosius apsireiškimus.

Inėję pozityvin tarpan, mes išsižadame absoliutaus žinojimo ir atsisakome surasti pasaulio pradžią, ar jo tikslą. Užtai mes kimbame suradinėjiman apsireiškimams įstatymų, tariant kaip jie seka vienas paskui kitą, arba kuo jie panėši kitas į kitą, tesinaudodami šiam darbui protavimu ir pastebėjimais, jų kombinacijomis. Kaip aukščiausiai išsivystęs teologiškasai tarpas visa suveda į vieną Dievą, metafiziškasai suveda visa į gamtą, kuri skaitosi šaltinis visiems apsireiškimams, pozityvusis suveda pavienius apsireiškimus į vieną bendrąjį faktą, iš kurio jie išeina, kaip sakysime, į visuotinojo pritraukimo (gravitacijos) faktą.

Taigi pozityvaus mokslo žymė ta, kad jis ieškoja žinojimo iš pastebėjimų. Jis pripažįsta, kad visi apsireiškimai varžomi nekeičiamų įstatymų, bet skaito begždžiu darbu ieškoti pirmąsias, ar galines priežastis; jam gana surasti tos priežastys, kurios pagimdo apsireiškimus ir išanalizuoti jų atsiradimo sąlygas, rišant juos vieną su kitu ar sekimo santykiu ar panašumo[16]).

Kaip minėta, pozityvusis mokslas turi sueiti į vieną dėsnį, nes pavienius mokslus reikia rodyti, kaipo vieno kamieno atskiras šakas. Mokslas yra teorija, bet ji turi remtis tikrai pastebėtais faktais, tik, kita vertus, mūsų protas, kad galėtų pastebėti reikalingas jau teorijos[17]). Pastebėtus faktus jis aiškina bendresniu dėsniu, bet tokiu, kurs nepramanytas, o leidžia save patikrinti.

Esamieji mokslai visi eina pozityvin stovin, bet ne visi prie jo lygiai arti priėję. Kai kurie, sakysime, astronomija, inėjo jau grynai pozityvin stovin, kiti gi dar teesti metafiziškame, ar net teologiškame tarpe. Visuomenės gyvenimo apsireiškimai svarstomi

[16]) Comte La Philosophie Positive I, psl. 20 sk.
[17]) Ibid. psl. 22.

dar šiais dviem būdais. Kadangi mokslas turi pasiekti universalumo, tai ir šiems apsireiškimams reikia derinti pozityvusis tyrinėjimo būdas, tariant reikia sudaryti naujas mokslas apie visuomenę arba sociologiją. Tuo būdu didelis žinojimo medis turi šešias šakas, kurios savo bendrumo ir tobulumo žvilgsniu eina tokioje tvarkoje: matematika, astronomija, fizika, chemija, biologija ir sociologija. Kiekvienoje šių šakų dirbti turi specialistai mokslininkai, vartodami atitinkamus tai šakai metodus, bet turi būti kitų mokslininkų, kurie šių atskirų šakų davinius suriš vienan dėsnin, neleisdami mokslui paskęsti smulkmenose. Šis paskutinis uždavinys statomas pozityviajai filosofijai[18]).

Reikia dar priminti viena šio mokslo ypatybė. Žmogus tiria gamtą tam, kad gautų savo veikimui pamatą. Tuo būdu iš mokslo išeina ateities numatymas, iš numatymo gi veikimas gimsta. Šiaip reiškiasi santykis tarpu mokslo ir meno. Vis dėlto nereikia manyti, jog mokslas sudaro tik pamatą menui, ar amatui. Nors pramonei mokslas labai daug patarnavo, bet ne čia jo uždavinys. Mokslų tikslas patenkinti mūsų protą, kurs trokšta pažinti apsireiškimų įstatymus. Kiek toksai troškimas žmogui įgimtas, matyti iš nusistebėjimo pasekmių. Kaip begalo mes nustembame, kai matome, jog koks apsireiškimas ne taip įvyksta, kaip to reikalautų įprastieji mums gamtos įstatymai. Jeigu protas ieškotų daiktų, kuriuos galima tuoj sunaudoti, jis, kaip pastebėjo Kondorsė, tuoj sustotų savo eigoje, nepasiekdamas dargi tų praktikos rezultatų, kurių ieškojo. „Todėl žmogaus protas turi užsiimti teorijos tyrinėjimais, visai neatsižvelgdamas į praktikos reikalus“[19]).

Taip pasirodo Kontui mokslas, jo uždaviniai ir esmė. Nors mokslas neturi eiti prie praktikos rezultatų, sudarydamas pamatą praktikos veikimui, bet vis dėlto jis nėra grynai teorijos reikalas. Visuomenės gyvenimui jis privalo turėti ir praktikos reikšmės. Kodėl matyti visuomenėj anarchija, kodėl vieni tampa atžagareiviai, kiti revoliucionieriai? Gi todėl, kad žmonių mintys ir pažiūros išsisklaistę. Norint, kad žmonės iš vieno veiktų, reikia, kad jie vienaip ir galvotų. Vienodumą gi mintyse gali sudaryti tik pozi-

[18]) Ibid. p. 53, 28, 33.
[19]) Ibid. p. 39.

tyvizmas, jeigu žmonija eis prie jo, peraugdama teologiškąjį ir metafiziškąjį stovį. Tuo būdu jam tenka pasiimti didelis praktikos uždavinys: sutvarkyti iš naujo visą socialį gyvenimą.

Toliau bus matyti, jog Kontas nepasakė tiksliai, kas yra mokslas, bet jau dabar mums reikia nurodyti, kad vienas punktas jo argumentavime betkam turėjo pulti akysna, — tas, kur garsus filosofas sau prieštarauja ir svarbų labai klausimą palieka visai nenagrinėjęs. Jis pats pasisako, jog daryti pastebėjimams reikia jau turėti teoriją. Aišku, kad ši teorija gimsta ne iš pastebėjimų, nes, anot Konto paties, negalima be teorijos nieko pastebėti. Bet iš kur tada ateina ši teorija? Išeina, kad ji mums duota iš anksto, a priori. Bet pripažinimas apriorinio žinojimo prieštarauja pozityvizmui. Kita vertus, bendresnis klausimas, kiek tikras mūsų žinojimas, kurį mes bet kuriuo būdu gauname, lieka visai nenušviestas. Šiuo reikalu Kontas pabrėžia pats, kad pozityvizmas absoliutaus žinojimo negali duoti, vadinasi visas mūsų žinojimas yra relatyvis. Gal vienintėlis Kontui tėra absoliutus dėsnys, kad viskas relatyvu. Beto jis pajuokia metodą, kuriuo gali protas pastebėti, kas jame destisi pačiame. Apie savo veikimą protas lygiai nieko negalįs pasakyti[20].

Šie prieštaravimai Kontui gal buvo neišvengiami, nes jis visai nestatė sau klausimo apie žmogaus žinojimą. Gnoseologija jam visai nerūpi, o tik ji viena galėjus būtų jam parodyti prieštaravimą jo mintyse. Ji prašyte prašėsi jo sistemon, ne tik tada, kai jis pripažino, jog be teorijos negalima pastebėti nė faktų, bet ir tada, kai jis skirstė mokslus į teoretinius ir praktinius, rasdamas jiems atramos žmogaus dvasioje.

Netoliau nuėjo už pozityvizmo sukūrėją, jo pasekėjai vienataučiai. Pavyzdžiui imsime vieną Renaną, kurį mums jau teko minėti. Kaip ir Kontas, Renanas pripažįsta, jog vienas mokslas - turi vesti toliau žmoniją. Bet jis tėra tik įrankis, o ne tikslas. „Žmogaus tikslas ne tas, kad turėtų mokslo, jausmo, vaidentuvės, bet kad būtų tobūlas“[21]).

[20]) Ibid. p. 30.

[21]) La fin de l'homme n'est pas de savoir, de sentir, d'imaginer, mais d'etre parfait. L'Avenir de la Science. p. 12.

Ką gi reiškia būti tobūlam? Šian klausiman Renanas duoda tokį atsakymą: „Gyventi dvasios gyvenimu, kvėpuoti begale per visą savo kūną, pasiekti grožę, siekti, kiek kas gali, tobūlumą — štai vienintėlis reikalingas daiktas"[22].

Kas reikia daryti, kad žmogus, gyvendamas dvasios gyvenimu, eitų į tobūlumą? Reikia turėti idealą. „Yra viduje židinys, kur poezija, mokslas, dora — taip pat; kur žinoti, gėrėtis, mylėti tas pats daiktas; kur visi priešingumai išnyksta; kur žmogaus prigimtis atranda objekto identiškumą, aukštą harmoniją visų savo gabumų ir šį didelį garbinimo aktą, kurs apima visą jo asmens palinkimą į amžiną begalę. Tas yra šventas, kas atiduoda šiam idealui visą savo gyvenimą ir pripažįsta visa kita nereikalinga"[23].

Visi keliai geri, kurie veda į šį didelį idealą. „Gražus jausmas lygus gražiai minčiai, graži mintis lygi gražiam veikalui. Filosofijos sistema lygi poemai, poema lygi mokslo suradimui, gyvenimas mokslui lygus gyvenimui dorai. Tobūlas žmogus būtų tas, kas būtų kartu poetas, filosofas mokslininkas, dorybių žmogus. Tokiu jis turėtų būti ne protarpiais, tam tikru metu — tada būtų jis tokiu žmogum ne perdaug — bet visa draugėje užkart ir kiekvienu savo gyvenimo metu, kurs būtų poetas, kai jis būna filosofas, filosofas — kai mokslininkas, pas kurį trumpai tariant žmoniškumo visi gaivalai susirinktų aukštesnėje harmonijoj, kaip pačioje žmonijoj"[24].

[22]) Vivre la vie de l'esprit, aspirer l'infini par toutes les pores, realiser le beax, atteindre le parfait, chacun suivant sa mesure, c'est la seule chose necessaire. Op. cit. p. 9.

[23]) Il y a un grand foyer central ou la poesie, la science et la morale sont identiques, ou savoir, admirer, aimer, sont une meme chose, ou tombent toutes les oppositions, ou la nature humaine retrouve dans l'identite de l'objet la haute harmonie de toutes ses facultes et ce grand acte d'adoration, qui resume la tendence de tout son etre vers l'eternel infini. Le saint et celui, qui consacre sa vie a ce grand ideal, et declare tout le reste inutile. Op. cit. p. 13.

[24]) Un beau sentiment vaut une belle pensee; une belle pensee vaut une belle action. Un systeme de philosophie vaut un poeme, un poeme vaut une decouverte scientifique, une vie de science vaut une vie de vertu. L'homme parfait serait celui, qui serait a la fois poete, philosophe, savant, homme vertueux et cela non par iutervalles et a des moments distincts (il ne le serait alors que mediocrement), mais par une intime compenetration a tous les moments

Tolygių gražių minčių, kurios jausti pilnai galima tik originale, galima semti rieškučiomis ant kiekvieno puslapio. Visos jos ineina metafizikos sritin, kurios tiek nemėgo pozityvizmo sukūrėjas. Jas beskaitant sunku tikėti, kad Renanas prisipažįsta prie pozityvizmo. Čia kalba ne tiek Konto pasekėjas, kiek šventojo Sulpicijaus auklėtinis.

Kur kas labiau pagilinta buvo pozityvizmo dėsniai Anglijoje. Pozityvizmo pėdomis ėjo didelis anglų filosofas Erbertas Spenseris, kurs sudarė savo kryptį pavadintą agnosticizmu arba evoliucionizmu. Spenseris, kaip ir Kontas, gilus sistematiškas protas, kurs labai plačiai apima visas žinojimo šakas ir moka jas pažinti nuodugniai. Savo sintetiškoje filosofijoj jis irgi mėgina apimti visų mokslų pamatinius dėsnius. Tik jo pasirinktasai šiam darbui kelias skiriasi nuo Konto. Tuo tarpu kai pozityvizmo sukūrėjas ima mokslus sistematiškoje tvarkoje, kur pamatinė žymė — mokslo šakos dėsnių bendrumas: pirmoje vietoj stovi tie mokslai, kurie suteikia bendriausius dėsnius, o paskutinėj tie, kurie apibendrinimo labai mažai dar pasiekė; Spenseris savo klasifikacijos pamatan deda kitą žymę — tiriamojo objekto ypatybes, kurių jis randa tris: neorganiniai daiktai, organiniai ir virš - organiniai.

Pirmojon grupėn ineina negyvoji gamta, antrojon gyvoji, kaip rodo patys vardai. Bet kas gi do grupė virš - organinė? Jon ineina tos pačios organinės esybės, kurios betgi gali veikti kita į kitą, tariant žmonės. Draugės sudarymas negali išeiti tik iš organinių ypatybių, nes yra daug organizmų, kurie gyvena pavieniui. Taigi Spenserio superorganiškasis mokslas ne kas kita, kaip Konto sociologija.

Šis padalinimas visų mokslo objektų į tris didžiausias grupes padarytas nepripuolamai, bet išeina iš pamatinės filosofo minties, kad viskas pasaulyje kinta ir tai tam tikrais įstatymais. Kiekvieno naujo daikto atsiradimas yra dviejų procesų pasekmė — integracijos ir diferencijacijos. Jeigu pasaulis atsiradęs iš

de sa vie, qui serait poete alors qu'il est philosophe alors qu'il est savant, chez qui, en un mot, tous les elements de l'humanite se reuniraient en une harmonie superieure, comme dans l'humanite elle meme. Op. cit. p. 11.

miglos, tai todėl kad tuo pačiu metu vienodi elementai rinkęsi vienon vieton ir skyręsi nuo kitoniškųjų. Toliau einant tuo keliu atsiradusi vieno pavidalo žemė, kuri kartu ir diferencijavusi, tariant atsiradusi sausuma, jūros, kalnai ir t.t. Nykstąs gi daiktas per desagregaciją, tariant jis liekąs susidėjęs iš vienodų dalelių, naujų per diferencijaciją nebesidaro ir tada tos dalelės išsisklaido. Čia dar prisideda jėga, veikianti irgi tam tikrais dėsniais, kuri tam tikrais atvejais traukia daleles krūvon, o kitais atvejais išvaiko jas. Galimas esąs daiktas, kad ir visas pasaulis desagreguosis, vadinasi pavirs atgal į chaosą. Tai dar nereiškia jo galutinos mirties, nes iš to chaoso integracijos bei diferencijacijos keliu galįs atsirasti naujas pasaulis. — Toksai yra amžinas kaiteliojimas arba evoliucija: neorganinė gamta virsta organine, kuri nuo žemiausiųjų formų pasiekia žmogaus, priėjusi gi prie žmogaus ir kai kurių kitų gyvių, gyvenančių visuomenės organizuotu gyvenimu, ji patampa virš organinė. Todėl kartais vadinama Spenserio filosofija evoliucionizmu.

Dažniau jai suteikiamas agnosticizmo pavadinimas, imtas iš Spenserio gnoseologijos, nes čia Spenseris ėjo toliau nei Kontas ir sudarė savo gnoseologiją, kuri jo buvo išdėstyta I filosofijos tome, susidedančiame iš dviejų dalių ir pavadinta: Pirmieji Pradai (First Principles). Čia Spenseris užbrėžia mokslui ribas. Mes esą tikri, kad paskutinių daiktų negalime pažinti, kurių buvimas mums betgi tikras. Juos vadina filosofas Nepažįstamu (The Unknowable). Betkas, lengvai pastebės kad šis „Nepažįstamas" primena Kanto „daiktą savaime" (Ding an sich), kurio irgi niekados negalima pažinti. Sakau primena, nes Nepažįstamas ir daiktas savaime ne visai tas pats. Pas Kantą daiktas savaime reiškia daiktą, kurs yra greta mūsų, kurį mes galime liesti, tik negalime pažinti jo tikrojo būdo, nes jis nuo mūsų atskirtas mūsų jausmų audiniu. Kas kita pas Spenserį. Jo Nepažįstamas atitinka greičiau Kanto antinomijoms. Sakysime mes negalime pažinti, ar pasaulis apribotas, ar neapribotas, nes mes negalime suprasti nei vieno, nei kito.

Spenseris analizuoja pačias pirmąsias, arba kaip jis vadina pačias paskutines tikėjimo ir mokslo idėjas. Po šios analizės prieina prie išvados, kad ir vienos ir kitos įsispiria į Nepažįstamą. Iš to

pasekmė, kad tikras žinojimas žmogui neduotas. „Pirmosios tikėjimo idėjos ir pirmosios mokslo idėjos, lygiai pasirodo esančios tik esamo žymės, bet ne jo pažinimas. Taip įgytas įsitikinimas, kad žmogaus protas negali pasiekti absoliutaus pažinimo, priklauso prie tų, kurie iš lėto pradėjo vyrauti. Kiekviena ontologiškoji teorija, pasiūlyta vieton pirmykščių pasirodžiusių neapginamomis, gimdė naują kritiką, paskui kurią sekė naujas skepticizmas. Visi galimi aiškinimai buvo išmėginti pavieniui ir pripažinti netikusiais. Šiuo būdu visa spekuliacijos dirva buvo išmėginta po trupučiui be pozityvaus rezultato: vienintelis gautasai rezultatas aukščiau buvo neigiamas — esantiji už apsireiškimų realybė nepažįstama ir turi būti nepažįstama amžinai. Su šita išvada sutiko beneto kiekvienas žymesnis galvotojas"[25]).

Tuo būdu sekdamas Kantu Spenseris žinojimui uždaro visus paskutiniuosius klausimus, mokslui palikdamas vien imanentiškuosius daiktus. Mums nerūpi, kaip jis derina mokslą su tikėjimu ir ar tikrai jam — jo paties idėjų plotmėje — pasiseka šis suderinimas. Mes klausime tik, kuogi Spenseriui rodosi mokslas? Atsakymą galime duoti jo paties žodžiais. „Mokslas — tik aukštesnis paprasto žinojimo išvystymas, ir jeigu Mokslą atmestum, reiktų kartu atmesti ir visas žinojimas. Didžiausios davatkos nematys nieko pikto pastebėjime, kad saulė teka vasarą ankščiau ir leidžiasi vėliau, nei žiemą, atbulai jie skaitys tokį pastebėjimą naudingu kasdieninėms pareigoms eiti. Taigi astronomija tėra sutvarkytas rinkinys panašių pastebėjimų, padarytų tiksliau, priderintų prie didesnio daiktų skaičiaus, taip išanalizuotų, kad pa-

[25]) Ultimate religious ideas and ultimate scientific ideas, alike turn out to be merely Symbols of the actual, not cognitions of it. The conviction, so reached, that human intelligence is incapable of absolute Knowledge, is one that has been slowly gaining ground. Each new ontological theory, propounded in lieu of previous ones shown to be untenable, has been followed by a new criticism leading to a new scepticism. All possible conceptions have been one by one tried and found wanting, and so the entire field of speculation has been gradually exhausted without positive result: the only result reached being the negative one above stated — that the reality existing behind all appearances is, and must ever be, unknown. To this conclusion allmost every thinker of note has subscribed. Herbert Spencer A System of Synthetic Philosophy Vol. I, 1. First Principles Vol. I, London 1911. p. 50.

rodytų tikrą dangaus sustatymą ir prašalintų mūsų klaidingas apie jį nuomones. Kad geležis vandeny surūdys, kad medis dega, kad ilgai laikoma mėsa pūsta, to mokys dargi baimingiausis sektantas, kaipo naudingo daikto. Gi šios tiesos imtos iš chemijos: chemija yra sistematizuotas panašių dalykų rinkinys, tiksliai patikrintų ir taip sudėstytų bei subendrintų, kad mes galime pasakyti dėl bet kurio vienalypio ar sudėto daikto, kokių pas jį pasidarys atmainų tam tikromis aplinkybėmis. Taip destisi su visais mokslais. Dažnai jie gimsta iš patyrimo kasdieniniam gyvenime. Augdami nejučiomis jie eina į tolimesnius, skaitlingesnius ir šakotesnius prityrimus, nustato tarp jų ryšio dėsnius, panašius į tuos, kurie sudaro mums žinojimą apie artimiausius daiktus. Niekur negalima išbristi ežios ir pasakyti: — čia prasideda mokslas. Kaip paprastojo pastabumo uždavinys nurodyti mums, kaip elgtis, taip ir giliausios bei abstraktiškiausios mokslo išdavos turi vesti mūsų pasielgimą. Jis mums duotas per begalinius pramonės procesus ir įvairius susisiekimo būdus. Fizika reguliuoja mūsų socialį gyvenimą pilniau, nei aplinkiniuose daiktuose ypatybių pažinimas reguliuoja gyvenimą laukiniam žmogui. *Visas mokslas yra numatymas,* o *kiekvienas numatymas* padeda mums daugiau ar mažiau daryti gera ir vengti bloga. Tuo būdu savo kilme ir veikimu mokslas vienas ir su juo vienaip reikia elgtis jo paprasčiausiose ir jo šakočiausiose pažinimo formose. Norėdami būti nuosakūs, mes turime priimti plačiausį pažinimą, kurio gali pasiekti mūsų gabumai, arba atmesti kartu su juo ir siaurą pažinimą, kurį visi turi. — Davinėti klausimą, kas mums arčiau rūpi, ar mokslas iš esmės tikras, vis tiek kad klaustum, ar saulė šviečia"[26]).

[26]) Science is simply higher development of common knowledge; if Science is repudiated, all knowledge must be repudiated along with it. The extremest bigot will not suspect any harm in the observation that the Sun rises earlier and sets later in summer than in winter; but will rather consider such an observation as a useful aid in fulfilling the duties of life. Well, Astronomy is an organized body of kindred observations, made with greater nicety, extended to a larger number of objects, and so analyzed as to disclose the real arrangements of the heavens and to dispel our false conceptions of them. That iron will rust in water, that wood will burn, that long kept viands become putrid, the most timid sectarian will teach without alarm, as things useful to be known. But these

Iš šių Spenserio žodžių matome, kad jam, kaip ir Kontui, mokslas yra reliatyvus daiktas, kurio plotas aprėžtas. Nors jis negali pažinti metafiziškųjų daiktų, bet jis suteikia tikrų žinių iš apsupančios mus gamtos, ne tik čia žemėje, bet ir iš tolimų žvaigždžių. Ir pozityvistas ir evoliucionistas vienan žodin sako, jog mokslas turi numatyti, kas bus, ir tuom padėti žmogui jo gyvenimo reikaluose. — „Reikia žinoti, kad galėtum veikti", toks yra obalsis. Mokslas suteikia tik subendrintų žinių. Juo jis aukštesnis, juo tos žinios bendresnės. Vienas ir kitas filosofas bendrinimo keliu prieina prie paskutinės mokslo idėjos — jėgos. Kontas vadina ją visuotinu pritraukimu (gravitacija), Spenseris gi jėga. Bet kas gi toji jėga? Kontui šis dalykas visai nerūpi, jis neduoda sau tokio klausimo. Spenseris gi nepamiršta šio klausimo, bet atsako: čia mūsų žinojimo riba, kad jėga yra, žinau, bet kas ji tokia, niekas nežino ir nežinos.

Materializmas — nei Kontas, nei Spenseris ne materialistai — nes kitaip būtų pasakęs apie mokslo esmę ir jo uždavinius. Žymiai kitaip atsako šian klausiman idealistiškosios srovės.

are chemical truths: chemistry is a systematized collection of such facts, ascertained with precision and so classified and generalized as to enable us to say with certainty, concerning each simple or compound substance, what change will occur in it under given conditions. And thus is with all the sciences. They severally germinate of the experiences of daily life; insensibly as they grow they draw in remoter, more numerous, and more complex experiences; and among these, they ascertain laws of dependence like those which make up our knowledge of the most familiar objects. Nowhere is it possible to draw a line observation to serve for the guidance of conduct; so, too, is the guidance of conduct the office of the most recondite and abstract result of Science. Through the countless industrial processe and the various modes of locomotion it has given to us, Physics regulates more completely our social life than does his acquaintance with the properties of surrounding bodies regulate the life of the savage. All Science is prevision, and all prevision ultimately helps us in greater of less degree to achieve the good and avoid the bad. Thus being one in origin and function, the simplest forms of cognition and the most complex must be dealt alike. We are bound in consistency to receive the widest knowledge our faculties can reach or to reject, along with it that narrow knowledge possessed by all. To ask the question which more immedially cincerns our argument — whethere Science is substantially true — is much like asking whether the Sun gives light. Ibid. 5, p. 13 - 14.

III

Ligšiol minėtuose moksluose mes niekur nesutikome istorijos, jurisprudencijos, filologijos ir tolygių dalykų. Ar gi jie negali rasti sau vietos klasifikacijose, su kuriomis pirmiau apsipažinome? Kad istorija gyvuoja nuo senovės laikų kartu su jurisprudencija bei filologija, — nuo tų pačių laikų, kada gimė matematika su gamtos mokslais, — visiems žinomas dalykas. Senumo žvilgsniu vadinasi šie žinojimo dalykai neikiek nenusileidžia matematikai, ar kuriam gamtos mokslui. Iš kur tada šis pamiršimas, ar neigimas?

Norint jį suprasti reikia eiti ginčan, kurs nėra baigtas — bent teorijoje — nė šiandien, ar istoriškasai žinojimas gali skaitytis mokslu. Betkas pastebi lengvai, kad šisai žinojimas griežtai skiriasi nuo matematiškojo. Jeigu astronomas gali pasakyti, kuriais metais, kurią dieną ir valandą bus saulės užtemimas, arba kada jis buvo praeity, ir tai tokioje praeity, iš kurios mums neliko nei vienos žinutės, tai istorikai negali pasakyti, kada ateity pasirodys koksai Aleksandra Didysis, ar Napoleonas. Mokslas gi yra numatymas, kaip sako Kontas su Spenseriu, o paskui juos visi matematikai su gamtininkais. Taigi kur negalima numatyti iš anksto, kas bus, ten negali būti nė mokslo. Numatymas gi galimas ten, kur suteikiamas subendrintas žinojimas. Jeigu, sakysime, turime bendrą dėsnį, jog, barometrui einant žemyn, būna lietaus, tai mes iš barometro rodymų galime numatyti iš anksto, ar toje vietoje, kur mes juos matome, bus lietaus, ar ne. Arba vėl jeigu mes žinome, jog saulė temsta toje vietoje, kur jos siekia, mėnesio šešėlis, jam atsidūrus tarp saulės ir žemės, mes iš anksto galime

žinoti, ar bus saulės užtemimas tam tikru metu ir tam tikroje vietoje.

Tiesa, ne visi mokslai net iš matematikos ir gamtos gali suteikti tokių subendrintų dėsnių, kurie visada būna tikri tam tikromis sąlygomis.

Mes matėme kad šiuo reikalu Kontas sustatė savo lentelę, kur pirmojoj vietoj įrašyta mokslai daugiausia duodą plačių dėsnių, o paskutinėj tie, kur jų gaunama mažiausia. Jei dabar priminsime, kad kiekvienas mokslas ne iškart pasiekė savo tobūlumo, o turėjo ilgiausį laiką eiti apgraibomis, tai visas tada klausimas sueis kitan: ar gali istoriškasai žinojimas eiti tuo pačiu keliu, tariant, ar galima laukti, kad jis besitobūlindamas duos vis daugiau subendrintų žinių. Bet gali būti atbulai, kad jis savo prigimtimi nė negali suteikti tokių žinių.

Istoriškųjų mokslų praeitis rodo gana aiškiai, kad iki šiai dienai jie nesugebėjo duoti jokių subendrintų rezultatų. Jeigu fizikos dėsniai leidžia mums pasidirbdinti barometrą, kurio smarkus puolimas reikš besiartinančią audrą, tai istorija negalėjo surasti tokio barometro, kurs reikštų socialę audrą, tariant revoliuciją. Nesugebėjimas duoti rezultatų, kurie būtų panašūs į fizikos ar bent biologijos dėsnius savo bendrumu ir tikrumu, seniai jau vertė ne vieną nepripažinti jai mokslo vardo. Buvo siūlyta nukelti istoriją menan, su kuriuo ji turinti daugiau giminystės nei su mokslu. Ryški žymė nenorėjimo skaityti istoriškąjį žinojimą mokslišku liko vakarų kalbose. Anglų Sciences, ar prancūzų Sciences, reiškia paprastai matematikos - gamtos mokslus. Universitetuose gamtos - matematikos fakultetas pavadintas Faculte des Sciences pas prancūzus ir Faculty of Science pas Anglus; tuo tarpu istorijos - filologijos fakultetai vadinasi Faculte des Lettres pas vienus ir Faculty or Arts pas kitus.

Nenoras pripažinti istoriškajam žinojimui moksliškumo nereiškė jo atmetimą ir nesudarė kliūčių jo plėtotei. Kaip tik tuo metu jis daugiausiai žydėjo, kai jam nenorėta pripažinti mokslo vardo. Bet tas vertė filosofiškąją mintį rasti pateisinimą istoriškajam žinojimui, nors jis ir negali duoti tokių rezultatų kaip kad duoda matematikos - gamtos mokslas.

Pateisinimas nuėjo dviem kryptim. Vieni filosofai pradėjo

atydžiau žiūrėti į mokslo objektą, kiti į pažinimo tikslą. Šis judėjimas daugiausia reiškėsi Vokietijoje, ir jei ne vieni vokiečiai įdomavo šiais klausimais, tai bent jie ėjo priešaky ir vedė kitus. Pirmoji srovė daugiausia surišta su Diltejaus vardu, antroji su Vindelbrando ir ypač jo mokinio Rikerto.

Koki gali būti tyrinėjimo objektai? Pirmų pirmiausia, su kuo visi sutaria vienan balsan, tai gamta. Tik gamtos visos negalima tirti, kaip pasirodo, vienu būdu. Ji skiriasi griežtai į dvi pusi: neorganinę gamtą ir organinę. Galima, žinoma, tirti, tais pačiais žvilgsniais akmenį, geležį, medį, gyvuolį, ar paukštį, sakysime, mes norime pažinti jų chemiškąją sudėtį. Bet jokia chemiška analizis neišaiškins mums gyvybės apsireiškimų, neduos suprasti, kas yra organizmas.

Nesenai mes pastebėjome, jog Kantas bei Spenseris mokslui objektą randa netik neorganinėje ir organinėje gamtoj, bet dar jan įtraukia viršorganinius daiktus. Šie trečios grupės daiktai pas pozityvistus sudaro apsireiškimus organizuotoje gamtoje, bet tokioje kur yra dvasios gyvenimas. Taigi ir pozityvistas priverstas pripažinti, kad jo viršorganizmas yra dvasia. „Dvasia ir kūnas" toki dvi pusi turime žmoguje. Jo kūną gali studijuoti biologija, fiziologija, anatomija, chemija, fizika. Bet ar gali šie mokslai pažinti jo dvasią? Materialistas pasakys, kad gali, nes jam mintis bus tik fiziologijos funkcija, kaip, sakysime, virškinimas. Tik išpažindamas šią metafiziškąją teoriją, jis negalės lygiai nieko išaiškinti dvasios gyvenime. Pirmų pirmiausia pats atkakliausis materialistas pripažins, kad matematikos gamtos mokslų metodai visai netinka tirti dvasios apsireiškimams.

Juk šie mokslai turi reikalą su daiktais, kurie užima kad ir mažiausią erdvės dalelę ir šiek tiek sveria. Chemikas pasakys bet kurio daikto atomiškąjį svorį, bet ar gali jis surasti minties tokį svorį? Iki šiai dienai nei vienam mokslininkui nė galvon neatėjo užsiimti tokiu keistu daiktu, keistu todėl, kad mintis jokio svorio neturi.

Dvasios gyvenimas negalima todėl pažinti gamtos mokslų metodu. Iš to pasekmė, kad šie mokslai turi savo ribas, ne tas ribas, kurias jiems išbrėžė agnosticizmas, bet grynai empiriškas. Diltejus pradžioje savo originalaus veikalo kaip tik išeina iš klausi-

mo, kur eina šios ribos. Priminęs gamtininkų iškeltąjį klausimą apie gamtos pažinimo ribas (Emil Du Bois Reymond Uber die Grenzen des Naturerkennens) jis prieina prie skirtumo tarp dvasios ir gamtos. „Realybė — sako jis, — kaipo patyrimo koreliatas, pažįstama mūsų jausmų ir mūsų sąmonės, kurie kartu veikia ją pažindami. Atsiradusi iš dviejų skirtų šaltinių, ji turi savy nesulyginamų elementų mokslo apskaitymui. Nelygumas kilmės neleidžia jos išvesti iš kur kitur. Mes gauname, sakysime, patirti išilgų daiktų ypatybes tik per palytėjimą; kur mes jaučiam atsparumą, pripažįstame ten materiją. Kiekvienas jausmas tegali tik jo srities ypatybes pažinti. Eidami nuo jausmų į sąmonę, turime ją imti bet kuriuo vienu metu. Mes tegalime tik pripažinti davinius jų nelygume: jų buvimas mums nesuprantamas. Mūsų visas pažinimas baigiasi pripažinimu, kad jie vienodai ir vienu metu eina vienas paskui kitą. Tokį ryšį mes jiems pripažįstame. Čia ribos, kurios glūdi mūsų pažinimo sąlygose; ribos, kurios esti kiekvienoje gamtos mokslų vietoje: ne iš oro pastatytoji tvora, kurion gamtos tyrimas atsiduria, bet surištos su patyrimu sąlygos“[27].

[27]) Da uns die Wirklichkeit als Korrelat der Erfahrung in dem Zusammenwirken einer Gliederung unserer Sinne mit der inneren Erfahrung gegeben ist, entspringt aus der hierdurch bedingten Verschiedenheit der Provenienz ihrer Bestandteile, eina Unvergleichbarkeit innerhalb der Elemente unserer wissenschaftlichen Rechnung. Sie schliesst die Ableitung von Tatsächlichkeit einer bestimmten Provenienz aus der einer anderen aus. So gelangen wir von den Eigenschaften des Räumlichen doch nur vermittels der Faktizität der Tastempfindung, in welcher Widerstand erfahren wird, zu der Vorstellung der Materie; ein jeder der Sinne ist in einem ihm eigenen Qualitätenkreis eingeschlossen; und wir musten von der Sinnesempfindung zu dem Gewahren innerer Zustande übergehen, sollen wir eine Bewustseinlage in einem gegebenen Moment auffassen. Wir können sonach die Data in der Unvergleichlichkeit, in welcher sie infolge ihrer verschiedener Provenienz auftreten, eben nur hinnehmen; ihre Tatsächlichkeit ist fur uns unergründlich; all unser Erkennen ist auf die Feststellung der Gleichförmigkeiten in Aufeinanderfolge und Gleichzeitigkeit eingeschränkt, gemäss denen sie nach unserer Erfahrung in Beziehungen su einander stehen. Dies sind Grenzen, welche in den Bedingungen unserer Erfahrens selbst gelegen sind, Grenzen, die an jeden Punkte der Naturwissenschaft bestehen: nicht äussere Schranken an welche das Naturerkennen stösst, sondern dem Erfahren selber immanente Beding-

Jeigu dvasios apsireiškimai visai skirtini nuo gamtiškųjų, tas dar nereiškia, jog tarp jų nėra jokio ryšio. Jis yra nuolat. Todėl ir gamtos mokslų teikiamos žinios sumaišytos su dvasios mokslų žiniomis[28]). Bet koks tada santykis tarpu šių dviejų mokslų? Jis sudaro visą problemą, kuri gali būti išspręsta tik tada, kai priešingumas tarp transsendentalio ir empiriškojo matymo punktų išnyks[29]). Kaip aiškina Diltejus tokį ryšį, mes čia toliau nenagrinėsime, nes mūsų klausimui tas neturi reikšmės. Jeigu mes norėtum Diltejo mintysna gilintis, mes turėtum eiti metafizikon, ar tikriau ton jos kryptin, kurios prisilaiko vokiečių filosofas. Mums svarbu buvo tik nurodyti jo mėginimas sudaryti naują mokslų grupę apie dvasią, išeinant iš skirtino mokslo objekto. Diltejui visas globus intellectualis susideda iš dviejų pusių: gamtos mokslų ir dvasios mokslų. Pats vardas Geisteswissenschaften — dvasios mokslai — tiek šiandien praplitęs Vokietijoj, bet kitiems kraštams nežinomas — nujaustas buvo jau utilitarizmo sukūrėjo Bentamo, kurs skirstė mokslus į somatologiškus ir pneumatologiškus. Stiprų jam pamatą sudarė Hegelis, kurio filosofijoj vidutinė vieta paskirta dvasiai.

Jeigu mokslo objektas — dvasia — reikalauja atskirų mokslų, tai kiek jų susidaro? „Dvasios mokslai dar nesudidėjo vienumon ir jie dar negali sudaryti ryšio, kuris suimtų atskiras tiesas sulig jų priklausymu kitoms tiesoms ir prityrimui"[30]). Vis dėlto autorius suranda trejopos rūšies mokslus, kurie pagrinduose turi dvasios apsireiškimus. Kai kurie jų rodo, kas tikrai yra mūsų pastebėta. Tai pažinimo istoriškoji dalis. Kiti sudaro vienodą ap-

ungen desselben. Wilhelm Dilthey Einleitung in die Geisteswissenschaften I B. 2 Aufl. (Gesammelte Schriften I Bd.) p. 10.

[28]) Erkentnisse der Naturwissenschaften vermischen sich mit denen der Geisteswissenschaften Ibid. p. 18.

[29]) Das Problem des Verhältnisses der Geisteswissenschaften zu der Naturerkenntniss kann jedoch erst als gelöst gelten, wenn jeder Gegensatz... zwischen dem Transzendentalem, für welchen die Natur unter den Bedingungen des Bewustseins steht, und dem objektiv empirischen Standpunkt für welchen die Entwickelung des Geistigen unter den Bedingungen des Naturganzen steht, aufgelöst sein wird. Ibid. p. 20.

[30]) Ibid. p. 21.

sireiškimo dalių pasikartojimą ir juos mes pastebime tik abstrakcijos keliu. Iš jų susidaro teoretiškoji dalis. Paskutiniai jų reiškia įvertinimą arba nustato taisykles pasielgimui. Jais užsiima praktiškoji dvasios mokslų dalis[31]). Kitaip betariant, apie dvasią mes galime pasakyti tris rūšis daiktų: kas atsitiko praeity vieną ar keletą kart, kas visada esti ir kas turi būti, nors jo ištikrųjų niekados nėra. Jeigu dabar sulyginsime dvasios mokslus su gamtos, tai pažinimo žvilgsniu pastebėsime tik vieną skirtumą: gamtos pažinimas irgi sako, kas buvo, kas būna, bet jam visai nerūpi, kas ir kaip turi būti. Tuo būdu gauname, kad išeidami ne iš mokslo objekto, o iš pažinimo tikslo, dvasios mokslai atneša konkrečiai vieną naują sritį, skiriamą į dvi pusi: dorą ir teisę. Juk tik dora su teise rūpinasi tuo, kas turi būti, mažai teatsižvelgdamos, ar jų įsakymai ištikrųjų pildomi. Bet ar galima pripažinti mokslu dorą su teise? Čia kaip tik reikšta daug abejonių. Juk moraliai ir juridiniai įsakymai gali būti pildomi tik tada, kai žmogaus valia nesurišta, tariant kai jam galima pasirinkti laisvai, kaip jis elgsis. Bet ar žmogaus valia ištikro laisva? Šian klausiman vieni atsakinėja vienaip, kiti kitaip. Aišku, kad gamtos mokslas stovės už determinizmą, nes jų pamatinis postulatas, be kurio ši mokslo šaka negalėtų likti, yra, kad kiekvienas apsireiškimas turi turėti savo priežastį ir nieko negali atsitikti be priežasties. Dvasios mokslai gali pripažinti žmogui laisvą valią, bet Diltejus ėmėsi pirmiau juos pateisinti, taigi negalima iš jų išvedinėti valios laisvės, kol pats pateisinimas neįvyko.

Pripažinęs be įrodymų, kad iš žmogaus dvasios gali išaugti trys įvairios žinojimo šakos, jis toliau mėgina nurodyti dvasios mokslus pavieniui jų vardais. Pamatiniais mokslais čia pasirodo esą antropologija ir psichologija, žinoma, atskiro žmogaus[32]).

[31]) Die Geisteswissenschaften... verknüpfen in sich drei unterschiedene Klassen von Aussagen. Die einen von ihnen sprechen ein Wirkliches aus, das in der Wahrnehmung gesein ist, sie enthalten den historischen Bestandteil der Erkentnis. Die anderen entwickeln das Gleichformige Verhalten von Teilinhalten dieser Wirklichkeit, welche durch Abstraktion ausgesondert sind: sie bilden den theoretischen Bestandteil derselben. Die letzten drücken Werturteile aus und schreiben Regeln vor: in ihnen ist der praktische Bestandteil der Geisteswissenschaften befasst. Op. cit. p. 26.

[32]) Ibid. p. 29, 30, 32.

Po jų eina biografija, kuriai filosofas priskiria didelės vertės. Tarpu gamtos mokslų ir psichologijos atsiranda fiziologiškoji psichologija arba psichotechnika[33]). Toliau apsipažinus su pavieniu žmogumi tenka eiti prie jų draugės. Tuo būdu atsiranda visuomenės mokslas, kurs pas vokiečius ne visai esąs lygus sociologijai[34]).

Tuo tarpu mes neįdomaujame, kokie gali būti visi dvasios mokslai. Mums tik rūpėjo parodyti, kaip mėginta buvo pateisinti jų buvimas, išeinant iš mokslo objekto skirtumo. Toks mėginimas negalėjo likti be prieštaravimų iš kitų filosofų pusės. Diltejaus raštas pasirodė 1883 m. kada pradėjo išeinėti Vundto logika, kurios trečiasai tomas pavestas kaip tik dvasios mokslams. Leipzigo filosofas sukyla prieš visus tuos, kas dvasios mokslams randa atskirą objektą. Jis teisingai pabrėžia, kad mokslų suskirstymas, išeinant iš jų objektų, visai netikęs. Juk tas pats daiktas gali būti visai skirtingiems mokslams objektas[35]). Vis dėlto Vundtas nevaro laukan mokslo objekto, rasdamas jį reikalingu kaipo antraeilę žymę (nebenhergehendes Hilfsprinzip), kai tenka atskirti vieną mokslą nuo kito.

Jeigu dvasios moksluose tuo būdu lieka tarp kitų skirtumų ir objekto skirtumas, tai reikia tada rasti būdas jam išskirti. Trys žymės esančios, kurios rodo, jog mūsų patyrime yra dvasios apsireiškimų. Jos vadinasi: įvertinimas, tikslumas, valios apsireiškimas (Wertbestimmung, Zwecksetzung und Willensbetätigung)[36]).

Įvertinimas esanti pirmiausia ir ryškiausia žymė. Patys apsireiškimai nebūna nei geri, nei blogi; nei gražūs, nei baisūs. Net jų naudingumas neinteresuoja teoretiškojo mokslo. „Dvasios gi pasaulis yra vertybių pasaulis“ (Die geistige Welt dagegen ist

[33]) Ibid. p. 34.

[34]) Ibid. p. 35 sk.

[35]) ...So erscheint es vollkommen begreiflich, dass ein und dasselbe Objekt Gegenstand ganz verschiedenen Wissenschaften sein kann. Wilhelm Wundt Logik. Eine Untersuchung der Prinzipien der Erkenntnis und der Methoden wissenschaftlicher Forschung III Bd. Logik ber Geisteswissenschaften 4 umg. Aufl. Stuttgart 1921, p. 12.

[36]) Ib. p. 15.

die Welt der Werte). Kiekvienas įvertinimas paremtas statomuoju tikslu. Tai ne subjektyvus tikslas, kurs gali būti pastatytas bet kuriam priežasties ryšiui, bet objektyvus. Todėl „dvasios pasaulis tikslo pasaulis" (Die geistige Welt ist das Reich der Zwecke). Bet tikslas gali būti pasistatytas tik valiai besireiškiant, iš kur išeina, kad „dvasia yra valios sritis" (Das geistige ist das Reich des Willens)[37].

Tiek, kiek šios žymės leidžia išskirti mūsų patyrimuose, kas ateina mums iš gamtos ir kas kilęs iš mūsų dvasios, prieš jas nieko negalima sakyti, nebent tik tą, kad gali būti ir kitų žymių psichiškajam iš nepsichiškojo išskirti. Kas kita, jeigu šios žymės turi rodyti, kas iš to ineina mokslan ir koki iš to gali susidaryti mokslai. Juk pats Vundtas pripažino, kad iš objektų, prigimties, kurie tyrinėjami, negalima pažinti mokslo. Taigi žinodami, kad mokslo objektu tėra du, mes vistiek dar negalėsime suprasti, kuogi yra mokslas. Vundtui juo labiau reikėjo atsakyti šian klausiman, kad jis ėmėsi duoti jų klasifikaciją. Kitas, pasiūlytas pirma jo pradedant Bekonu, klasifikacijas jis pripažįsta dirbtinomis ir reikalauja, kad būtų sudaryta naturalė mokslų sistema. Tokia sistema turinti patenkinti du reikalavimu: 1) apimti visus tikrai esamus mokslus, nepramanant vien dėl simetrijos naujų, kurių visai nėra, 2) esamas mokslų šakas surišti logiškojon tvarkon[38].

Šis reikalavimas visai neišpildomas, kol mes tiksliai nežinome, ką turime vadinti mokslu. Kaip galima, sakysime, nepraleisti nei vieno esamo mokslo, jeigu dėl kai kurių, kaip pirmiau matėme, nėra sutartinės, ar jie skaitosi mokslu, ar ne. Tas galima pasakyti ne dėl vienų dvasios mokslų. Priminsime, kad ne kas kitas, kaip Kontas skaitė metafiziškais kai kuriuos fizikos davinius, vėliau visai patikrintus. Vadinasi kas šiandien skaitosi visai moksliška, tas jam rodėsi visai nemoksliška. Apimti klasifikacijoj visus mokslus mes galime tik tada, jeigu turime kriterijų, kuriuo besivaduodami galime pasakyti, koksai žinojimas patenkina jo reikalavimus, taigi yra moksliškas, o koksai ne — taigi nemoksliškas.

Nepasakė Vundtas, kokį žinojimą jis skaito mokslišku nė

[37]) Op. cit. p. 15 - 16.

[38]) Logik II 4 Aufl. 1920, p. 89.

paskutiniame savo gyvenimo darbe — Tautų Psichologijoje. Paskutinis jo tomas apima kultūrą, tiek materialę, tiek dvasios. Pastarojon ineina menas, tikyba ir mokslas. Tarp savęs jie turi daug ryšių. Prasidedąs reikštis menas žemuose kultūros laipsniuose sudaro žingsnį į mokslą. Kalba esanti pusiaukely tarp mokslo ir meno. Pats mokslas toliau imamas ir plačiau ir siauriau: plačiau, kai jan įskaitoma filosofija, siauriau — filosofija statoma gretimais su mokslu. Bet kokios gi mokslo žymės, tariant iš kokių *jis susideda žinių, nepasakyta nei pusės žodžio*[39].

Giliau ir tiksliau priėjo prie problemos`Vindelbandas, kurio pėdomis nuėjo Rikertas. Vindelbandas parodė, kad bet kurį daiktą mes galime tyrinėti dvejopai, būtent arba ieškodami, ką jis turi su kitais daiktais bendra, ir tada galėsime surasti įstatymus, kurių jis klauso, — arba žiūrėdami, kas šiam daiktui yra ypatinga, randama tik pas jį. Pirmosios rūšies tyrinėjimą jis pavadino nomotetišku, tariant dedančiu dėsnius (νόμος ir τίθημι), o antrosios — idiografišku, tariant aprašančiu ypatybes (ἴδιος ir γράφω). Tada kai mes mėginame tirti daiktą pirmuoju būdu, mes esame gamtos srity, tada kai ieškojame jo ypatybių — istorijos"[40]. Trumpoje kalboje Vindelbandas negalėjo išnagrinėti klausimo giliai. Šį darbą atliko Enrikas Rikertas dideliame savo veikale apie gamtos moksluose nuovokų sudarymui ribas, kuris dabar pataisytas yra jau ketvirtą kart išleistas[41]. Kaip jau

[39]) Wilhelm Wundt Völkerpsychologie X Bd. Kultur und Geschichte Lpzg. 1920 p. 393 sk.

[40]) So dürfen wir sagen: die Erfahrungswissenschaften suchen in der Erkenntnis des Wirklichen entweder das Allgemeine in der Form des Naturgesetzes, oder das Einzelne in der geschichtlich bestimmter Gestalt; sie betrachten zu einem Teil die immer sich gleich bleibende Form, zum anderen Teil, den einmaligen in sich bestimmten Inhalt des wirklichen Geschehens. Die einen sind Gesetzwissenschaften, die anderen Ereigniswissenschaften; jene lehren, was immer ist, diese was einmal war. Das wissenschaftliche Denken ist — wenn man neue Kunstansdrücke bilden darf — in dem einem Falle nomothetisch, in dem anderen idiographisch. Wilhelm Windelband Geschichte und Naturwissenschaft Präluden. 2 Bd. 1919 p. 145.

[41]) Heinrich Rickert Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Eine logische Einleitung in die historische Wissenschaften. 3 u. 4 Aufl. Tubingen 1921.

veikalo vardas rodo, Rikertas imasi uždavinio surasti, ką gali pažinti gamtos mokslai ir ko negali.

Norėdamas rasti atsakymą šian klausiman, Rikertas žiūri, kur ir kaip prasideda gamtos mokslų darbas. Kad neapsunkinus savo išvadžiojimų gnoseologijos klausimais, jis ima pradžiai įprastą visiems daiktų pažinimą. Ką reiškia „pažinti daiktą"? Norėdami jį pažinti, mes mėginame duoti jo tikrų - tikriausį paveikslą, tariant mes norime apie jį pasakyti visa, kas tiktai galima. Bet juo daugiau mes gilinsimės daikto ypatybėsna, juo daugiau jų rasime. Greitai galėsime įsitikinti, kad jų visų negalime jokiu būdu pažinti. Jeigu gi mėgintume pažinti daiktų pasaulį, tai, be to, susidurtume su kita sunkenybe: mes jam nežinome nei galo nei pradžios erdvėje ir laike. Vadinasi, nei vienas daiktas, imtas skyrium, nei jie visi krūvoje, nesileidžia mums iki galui pažinti. Vieno daikto įvairumą Rikertas vadina intensyviu įvairumu, o jų visų įvairumą ekstensyviu[42]).

Intensyvis bei ekstensyvis daiktų įvairumas verčia mus išsižadėti gauti jų tikrąjį paveikslą. Bet negalėdami pažinti daikto su visais jo įvairumais, mes vis dėlto neišsižadame jo pažinti, kiek galima, tariant, gauti jo kad ir ne pilną paveikslą. Vieton pilnojo paveikslo tada mums tenka ieškoti tik jo žymesniųjų bruožų. Čia mums ateina pagalbon n u o v o k o s (Begriff). Jos prasideda darytis anksčiau, nei atsiranda mokslas. Kasdieninis gyvenimas sudaro jas iš pavienių žodžių. Mokslas jas ima tokias, kokias randa ir tik tobūlina jas toliau. Iš žodžio jis prašalina visa, kas nuovokai nesvarbu ir sustiprina likusiąją jo reikšmės dalį. Taip nusistato nuovokos turinys. Jį benustatant mums tenka apsibrėžti nuovoką visu sakiniu (nuovokos definicija)[43]). Tiek, kiek ši pastaroji reiškiasi visu sakiniu, iš paviršiaus ji primena sprendimą (Urteil). Bet kad sudėtoji iš sakinio nuovoka pataptų sprendimu reikia, kad ji „reikštų" (gelten), kitaip sakant, kad būtų tikra. Nuovoka, sprendimas — štai tos gamtos mokslo įmonės, kuriomis jis pergali ekstensyvį bei intensyvį įvairumą. Nepamirškime, kad šios įmonės grynai l o g i š k o s, o ne empiriškos, tariant

[42]) Op. cit. 25 - 26 p.
[43]) Ib. p. 36, 37.

faktiškosios mokslo priemonės.

Ar yra skirtumo tarp gamtos mokslo nuovokų jų tobūlumo žvilgsniu? Žinoma, negali nebūti. Jam suprasti reikia prisiminti galinis gamtos mokslų siekinys, kuriuo yra „pripažinimas, kad daiktai surišti būtinais gamtos įstatymais“. Šio tikslo žvilgsniu negalima tenkintis nuovokomis, turinčiomis žymių gniūžtą, o reikia atrinkinėti žymės atsimenant, kad jos arba pačios ineina būtinan gamtos dėsnin, arba savo ryšiu sudaro papėdę tokioms nuovokoms, kur reiškiasi šisai būtinumas[44]).

Tuo būdu nuovokos nelygią turi vertę. Juo platesnė nuovoka, tariant, juo daugiau daiktų ji apima, juo ji tobūlesnė ir mokslui vertesnė. Visą žinojimą galima įsivaizdinti sau, lyg kokią piramidą iš nuovokų. Jos viršūnėje turi būti viena kuri nuovoka. Čia Rikertas nesutinka su Spenseriu, kurio nuomones jis kritikuoja, kad ir neminėdamas jo vardu. Spenseriui yra keletas paskutinių mokslo nuovokų. To neturėtų, anot Rikerto, būti. Juk esant keletui paskutinių nuovokų, kurių pažinti negalima, gali vėliau atsirasti jų daugiau ir net labai daug. Negalėdami jų visų pažinti, mes nustojame tikrumo, jog galime įveikti ekstensyvį įvairumą, vadinasi, griauname pamatinę mokslo idėją[45]).

Ligšiol Rikertas nepasakė iš esmės nieko naujo. Juk visi, kas tik kalbėjo apie gamtos mokslų uždavinį, reikalavo iš jų to paties

[44]) Ein wertvolles Glied in den auf die Erkenntnis des Ganzen der Körperwelt gerichteten Leistungszusammenhangen kann vielmehr eine Wissenschaft nur sein, wenn sie schon in den ersten Ansätzen zu den Bildungen ihrer Begriffe das endgültige Ziel aller Naturwissenschaften im Auge hat, die Einsicht in die naturgesetzliche Notwendigkeit der Dinge. Hat sie aber dieses Ziel im Auge, dann wird sie überall die rein klassifikatorische Begriffsbildung sobald wie möglich zu verlassen streben, d. h. sich niemals bei Begriffen begnügen, die blosse Merkmalskomplexe sind, sondern es wird jede Zusammenfassung von irgendwelchen Elementen zu einem Begriff immer unter der Voraussetzung, dass die zusammengefasten Elemente entweder direkt in einem naturgesetzlich notwendigen, d. h. unbedingt allgemeingültigen Zusammenhange stehen, oder in ihrer Zusammenstellung wenigstens Vorstufen zu solchen Begriffen abegeben, in denen ein naturgesetzlich notweadiger Zusammenhang zum Ausdruck kommt. Op. cit. p. 45.

[45]) Ibid. p. 48.

dalyko: kad šie mokslai surastų vieną dėsnį, kurian galima būtų sutraukti visas regimas gamtos įvairumas. Nauja pasakė Rikertas kitur, kai ėmėsi nagrinėti klausimą, kokį žinojimą suteikia mums gamtos mokslai. Norėdamas tai sužinoti, jis žiūri į tai, koki būna santykiai gamtos moksluose tarp empiriškosios realybės ir nuovokų. Jau buvo minėta, kad apsupusi mus gamta (empiriškoji realybė) visada esti įvairi. Šis įvairumas reiškiasi mums vaizdais. Gamtos mokslai, apimdami savo nuovokomis empiriškąją realybę, turi atmesti vaizdo dalis. Vadinasi, tikrosios gamtos vaizdingumas po truputį nyksta, kai mes ją reiškiame nuovokomis. „Jau aprašymas, kur vartojami bendros reikšmės žodžiai, išsižada vaizdams įvairumo[46]). Vaizdumo likučiai nuovokose nyksta, kai jų turinys eina bendryn. O kai mums pasiseka sudaryti logiškai tobūlą nuovoką, tariant, prisiartinti prie gamtos mokslų idealo, tada jau lygiai nieko nebelieka iš pirmykščio vaizdumo. „Paskutiniai daiktai, iš kurių pasaulis susideda, turi skaitytis vienodi visais žvilgsniais. Vienodi daiktai arba „atomai“ logiškąja žodžio reikšme niekados nesiranda empiriškajame vaizde“[47]).

Iš to, kas pasakyta, matome, kad gamtos mokslai, eidami tobūlyn, suteikia mums žinojimą apie daiktus, kurių mes niekados negalime matyti. „Atomas“ ar tai fizikoj, ar tai logikoje niekados negali ineiti mūsų jausmų sritin. Taigi gamtos mokslas veda mus metafizikon, ir ištikro daugiausiai metafizikų randasi tarp gamtininkų. Tuo būdu Rikertas prieina prie šios išvados: „Tą, kas tikrai yra (realybę), mes galime be abejo „pergyventi“ stačiai arba „patirti“, bet kai tik pamėginame ją suprasti per gamtos mokslus, iš jo mums išsprunka kaip tik tas, kas sudaro realybę“. Jeigu taip yra, mes turime su Rikertu pripažinti, kad gamtos mokslai negali pažinti pačios gamtos, tariant, tos gamtos, kuri mums duota per mūsų jausmus. Čia, vadinasi, gamtos mokslams

[46]) Ibid. p. 146.

[47]) Falls jede Mannigfaltigkeit der Körperwelt in einer umfassenden Theorie übersehbar werden soll, sind die letzten Dinge, aus denen die Körperwelt besteht, als in jeder Hinsicht einfach anzunehmen. Einfache Dinge oder „Atome“ im logischen Sinn des Wortes sind uns in der empirischen Anschauung aber niemals gegeben. Ibid. p. 57.

padėta riba, per kurią jie niekados negali peržengti[48]).

Jeigu tuo būdu gamtos mokslai įsispiria tikrybėn, kaip kokion sienon, kurios jie niekados negali pereiti, tai mums reikia imtis kitų kurių mokslų, norint pažinti apsupančią mus realybę. Jos pažinimas mums dar reikalingesnis, nei gamtos paslėptųjų ypatybių suradimas. Mes negalėtume nė žingsnio niekur žengti, jeigu ηematytume to, kas mus apsupa kasdien ir kiekvieną valandą. Šie mokslai, kurie mums duos pažinti, kas destisi aplink mus kiekvienu metu, bus istoriškieji. Tuo būdu istorija patampa mokslu apie realybę (Wirklichkeitswissenschaft p. 171). Jai reiškiasi ši realybė kaip individas. Jeigu suimsime trumpai santykį tarp gamtos mokslų bei istorijos, turėsime pasakyti, kad empiriškoji realybė „skaitosi gamta, kai mes ieškome joje kas yra bendra; ji skaitosi istorija, kai mes joje ieškome ypatingumo ir individualumo[49]).

Tuo būdu Rikertas gauna skirtumą tarp dviejų didelių mokslo sričių, išeidamas ne iš tiriamojo objekto ypatybių, o iš logiškųjų uždavinių, statomųjų šiems mokslams. Dėliai šios priežasties jis negali pripažinti pavadinimo „dvasios mokslai". Juk „dvasia" tereiškią tą pat, ką ir psichiška, ir dvasios gyvenimas neišsiskiria iš gamtos. Jį mes irgi galime tyrinėti ieškodami, ar kas jame būna nuolatai, ar kas atsitinka vieną kart. Vadinasi dvasios apsireiškimus mes galime tirti gamtos moksluose, arba istorijos[50]). Bet jeigu idiografiškieji mokslai negali ieškoti tyrimo objektuose, kas jiems yra bendra su kitais daiktais, o žiūrėti į tai, kuo jie skiriasi

[48]) Die Wirklichkeit können wir ihrem Inhalt nach wohl unmittelbar „erleben" oder „erfahren", aber sobald wir den Versuch machen, sie durch die Naturwissenschaft zu begreifen, entwicht uns immer gerade das von ihr, woraus sie als Wirklichkeit besteht (p. 151). ir Das, was der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung die Grenze stzt, über die sie niemals hinweg zu kommen vermag, ist nichts anderes, als die einmalige empirische Wirklichkeit selbst. p. 152.

[49]) Die empirische Wirklichkeit kann noch unter einem anderen logischen Gesichtspunkt gebracht werden, als unter den, dass sie Natur ist. Sie wird Natur, wenn wir sie betrachten mit Rücksicht auf das Allgemeine, sie wird Geschichte, wenn wir sie.betrachten mit Rucksicht auf das Besondere und Individuelle. Ibid. p. 173.

[50]) Ibid. p. 185.

nuo kitų, tada kyla klausimas, kuo reikia vaduotis, atskiriant istoriškąjį faktą nuo neistoriškojo? Gamtos moksluose toksai atrinkimas daromas, žiūrint į daikto nuolatines žymes, bendras jam su daugybe kitų daiktų. Radę kuriame daikte bendrų žymių su mums jau žinomais gamtos mokslo objektais, mes priskiriam irgi prie jų ir naująjį daiktą. Įstačius logišką skirtumą tarp gamtos ir istorijos mokslų, mes negalime įvedinėti šios priemonės į pastaruosius. Bet kaip tada pažinti istoriškuosius faktus, išeinant vien iš to, kuo jie skiriasi nuo kitų? Juk kiekvienas skirtumas — grynai negatyvė žymė.

Rikertas ieškojo išeities iš tokios padėties, įvesdamas istoriškąjį individą. Bet kas yra patsai individas? Lig šiol mes jį sutikome tik ta prasme, kad jis skiriasi nuo kitų daiktų. Istoriškasai individas ne visai tą pat reiškia, ką apskritai individas. Jam išaiškinti Rikertas ima prilyginimą. Jis ima paprasto anglio gabalą ir deimantą koinūrą (Kohinoor). Lygiai tokio pat gabalo anglio nėra pasauly kaip nėra kito tokio deimanto. Šiuo žvilgsniu tarp jų nėra jokio skirtumo. Visai kas kita pasirodys, jeigu mes panorėsime juos sudaužyti. Iš vieno ir iš kito, sudavę kūju, gausime eilę skeveldrų. Surinkę anglio visas skeveldras, mes turėsime anglio tos pačios vertės, bet sudaužytasai deimantas visai nustos savo pirmosios vertės. Kodėl? Gi todėl, kad jis buvo savo rūšies vienintelis, ir tas suteikė jam jo vertę. Sudaužę šį deimantą, mes nustojame vienintelio daikto, kurio jo paties skeveldros negali atstoti. Taigi jis yra nedalinamas, arba lotynų žodžiu tariant, individuum pamatine šio žodžio prasme[51]).

Visi žmonės turi savo vertę ir ta prasme esti individai, bet jų vertė nelygi. Ne toji pati vertė bus pripažinta betkuriam pasitaikusiam žmogui ir Goetei. Taigi įvertinimas vienas leidžia išskirti istorijos individus iš neistoriškųjų: tas, kas nesudaro atskiros vertės, negali būti įskaitytas tarp istoriškųjų individų. Tik įvertinimas gali būti visokeriopas: tas pats istorijos žmogus vienam gali rodytis be galo didelės vertės, kitam, priešingai, visai be jokios vertės. Ar gi galima tada sudaryti istorijos mokslas, jeigu jis turi rinkti sau medžiagą įvertindamas ją, o įvertinimų gali būti

[51]) Ibid. p. 240.

tiek, kiek yra žmonių?

Taip, galima, nes istoriko įvertinimas ne tas pats, ką praktikos gyvenime. Istorikui visai nerūpi, ar koksai norint veikėjas buvo geras, ar blogas. Jam gana pažinti, kad jis — teigiamai ar neigiamai — surištas su vertybėmis. Todėl „istorija ne įvertinimo mokslas, o įskaitymas į vertybes“[52]). Žinoma, toks priskaitymas prie vertybių tik tada galimas, jeigu yra visiems privalomų vertybių. Tas, kas vienam kitam žmogui, ar net jų grupei turi vertę, negali dar sudaryti istorijos individo.

Kur galima rasti tokių vertybių, kurios visiems būtų privalomos? Vertybių sritis yra kultūra. Perrinkę eilę išsireiškimų, kur gretimais su gamta statoma kitos nuovokos, Rikertas randa, kad beliekti grupė, kaip gamta ir menas, gamta ir dora ir tolygių; to vardas, kas turi stotis priešais gamtą, tegalį būti tik kultūra. Žodis reiškęs pirma žemės dirbimą, šiandien vartojamas toms gėrybėms vadinti, kurios visuomenei rūpi arba kurių poselėjimas reikalaujamas. Todėl kultūros vertybėmis reikia vadinti normatyviais bendrąsias sociales vertybes. Priešingumas tarp gamtos ir kultūros leidžia galop surasti bei išvystyti esminę nuovoką istorijos moksluose, statant ją prieš tą pačią nuovoką gamtos moksluose. Kultūra - bendras visiems tautų gyvenime reikalas. Todėl kultūra yra toji gėrybė, kurios vertė suteikia istoriškiesiems individams reikšmės[53]).

[52]) Die Geschichte ist keine wertende, sondern eine Wertbeziehende Wissenschaft. Ibid. p. 245.

[53]) Es bleibt also nur die Gruppe von Begriffen übrig, zu der die Paare Natur und Kunst, Natur und Sitte usw. gehören, und der Name für das, was dabei zur Natur in ein Gegensatz tritt, kann kein anderer als Kultur sein. Dieser Ausdruck wird daher für uns wichtig.

Das Wort, ursprünglich fur die Pflege den Boden gebraucht, ist heute als Bezeichnung fur alle die Güter üblich die den Gliedern einer Gemeinschaft am Herzen liegen oder deren „Pflege“ von ihnen gefordert werden darf. Als Kulturwerte sind deshalb die normativ allgemeinen sozialen Werte zubezeichnen, und der Gegensatz von Natur und Kultur ermöglicht es dann endlich, den sachlichen Begriff der Naturwissenschaft abschliessend zu entwickeln, Kultur ist die gemeinsame Angelegenheit im Leben der Völker, Kultur ist also auch das Gut, mit Rucksicht auf deren Werte die Individuen ihre von aller anzuerkennende historische Bedeutung erhalten. Op. cit. p. 394.

Tuo būdu kultūra ne tik leidžia atskirti istoriškuosius individus nuo neistoriškųjų, bet kartu duoda ir medžiagą istorijos mokslams. Jeigu gi gamtos mokslai gavo vardo nuo medžiagos, kurią jie tiria, o kultūra — istorijos mokslų medžiaga, tada greta su gamtos mokslais turime statyti kultūros mokslus (Naturwissenschaften, Kulturwissenschaften).

Mes susipažinome su Rikerto pamatine mintimi. Didelis Heidelbergo filosofo veikalas labai turtingas idėjomis, nors galėjo būti parašytas trumpiau ir aiškiau. Mums visai nerūpi visos jo idėjos, nes mums svarbu buvo atsižinoti, ką gi jis vadina mokslu. Todėl mes neliesime nė kitų Rikerto veikalų, kurie su šiuo didžiuoju turi ryšio. Daugeliui Rikerto išvadžiojimų reikia pritarti, bet ne visiems. Jis aptinka tiesą, kai sako, jog generalizuojantis žinojimas šalina mus nuo to, kas yra duota mūsų kasdieniniam patyrimui, ir todėl reikia kitoniško mokslo, kuris teiktų mums tikrybės žinojimą. Bet ar šis naujas logiškai priešingas gamtiškąjam mokslui tikrai tėra individualizuojantis taip, kaip Rikertas mėgina parodyti?

Mūsų išmanymu tiksliai nurodytasai pavienių daiktų pažinimas nevisai tiksliai pamatuotas. Jeigu kultūra turi nurodyti, ar koks istoriškas faktas, tai visa patampa tada istoriška, nes nerasime tokio fakto, kursai neturėtų su ja teigiamo ar neigiamo ryšio. Juk tada kiekvieną biologijos ar fiziologijos faktą turėtum įskaityti tarp istoriškųjų. Tiesa, fakto įvertinimas mažina jų skaičių, bet pats įvertinimas randasi visuose moksluose, o ne vien istoriškuosiuose, kaip toliau pamatysime. Dabar mums gana bus pastebėjus, kad nė iš Rikerto mes nesusilaukėme atsakymo, kas yra mokslas. Tiesą pasakius iš jo nė reikalauti to negalime. Juk jo tikslas buvo parodyti ir pamatuoti principialų skirtumą tarp gamtos mokslų iš vienos pusės ir istoriškųjų — iš kitos. Todėl negalima reikalauti, kad Rikertas išsitaręs būtų dar apie vieną sritį ar ji ineina mokslan, apie etiką. Jeigu sakome „išsitaręs būtų", tai turime galvoje jo nuomonės moksliškąjį pamatavimą. Šiaip jau jo nuomonė pareikšta ir kalbamajame jo rašte: etika, anot jo, irgi ineina mokslo sritin, nors čia reikalingas atsargumas. Čia geistina buvo išgirsti iš autoriaus daugiau aiškinimų, nes vertybės, apie kurias jam teko tiek daug kalbėti ineina etikon, taigi

reikalo buvo tiksliau išskirti vertybių rūšys[54]). Mes duodame išnase Rikerto nuomonę jo paties žodžiais. Iš jų matyti, kiek stigo pačiam autoriui aiškumo šiuo klausimu.

Vindelbando su Rikertu sukeltosios mintys rado gana plataus pritarimo. Rusijoje Petrapilio akademikas A.S. Lappo Danilevskij iš esmės priėmė idiografiškąją istorijos kryptį. Per eilią metų jis skaitė universitete kursą apie istoriškojo žinojimo teoriją. Šis kursas iš pradžios pasirodė ektografuotas, o paskui spausdintas. Jo išėjo dvi dali, o trečioji buvo ruošiama spaudai. Rodos ši trečioji dalis niekados nebuvo išleista. Pačios svarbiosios dvi dalys. Bet autorius nestatė sau klausimo bendrai apie mokslą ir todėl ieškojamojo mums atsakymo duoti negali.

Daugiau turėtum teisės laukti tokio atsakymo iš kitų rašytojų, kurie mėgino tarti savo žodį apie visą žmonijos žinojimą. Italijoje žymus filosofas, literatūros istorikas ir kritikas Benediktas Kročė (neo - hegelianas) išleidė savo keturių tomų dvasios filosofiją[55]).

Neapolio profesorius mokslus veda *iš žmogaus gabumų*. Tiek jam tegali būti žinojimo šakų, kiek yra pažinimo būdų[56]).

[54]) Statt Wert wird oft „Norm" gesagt, ja die Wertphilosophie ist geradezu als Lehre von den Normen oder dem Normalbewusstsein definiert worden und im *Anschluss daran hat man die einzelnen Teile der Philosophie* als normative Disziplinen bezeichnet. Besonders für die Ethik, doch auch für die Logik ist dieser Ausdruck ublich geworden, und die theoretische Philosophie wurde dann eine Ethik des Denkens genant. Gegen solche Wendungen kann man Einspruch erheben und gerade die Vertreter der Wertwissenschaft werden sich vor ihnen hüten müssen. Sie erwecken nämlich nicht allein den Verdacht eines einseitigen Moralismus, als ob jeder Wert ein ethischer Wert sei, sondern es kann auch in der Tat nicht Aufgabe einer Wissenschaft sein, in der Weise Normen aufzustellen, dass sie sich damit an unseren Willen wendet oder uns sagt, was wir zu tun haben. Auch fallt der Begriff der Norm nicht mit dem des Wertes zusammen, und deshalb sollte man ihn wie die davon abgeleiteten *Begriffe mit Vorsicht benutzen*. Sagt man gar: die Einzelwissenschaften stellen fest, was ist die Philosophie dagegen was sein soll, so bringt man damit die Wissenschaft in ein ganz falsches Licht. Op. l. p. 533 - 4.

[55]) Benedetto Croce Filosofia dello Spirito I Estetica, II Logica, III Filosofia della Pratica, IV Teoria et Storia della Storiografia Bari 1909 - 1920.

[56]) Le forme del sapere (P.e., la Storia o le Scienze naturali) non possono essere, senon identiche alle forme del conoscere. Logica. 2 ed 1909 p. 174.

Jeigu taip, tai, norint pažinti mokslą, užtenka ištirti žmogaus dvasią. „Žmogaus žinojimas turi dvi lyti: jis yra intuityvis arba logiškas; žinojimas iš vaidentuvės arba žinojimas iš proto; žinojimas individualių daiktų arba bendrų; pavienių daiktų arba jų ryšio: jis yra pagaliau gamintojas vaizdų arba nuovokų". Šiais žodžiais pradeda Kročė savo Estetiką[57]).

Vaidentuvė ir protas (intuicija ir intelektas) turi po du laipsniu savo apsireiškimuose. Tuo būdu susidaro iš viso keturios pažinimo sritys ir iš ten keturi genialumo tipai: genijai meno, mokslo, doros ir ekonomikos[58]).

Mokslas susidaro iš to proto veikimo, kuris gimdo nuovokas ir sprendimus. Tiek kiek mes norime pažinti individualius daiktus, turime istoriškuosius mokslus, jeigu gi įdomaujam apie bendras nuovokas, gauname gamtos mokslus. Šias mintis išvysto Kročė su savotiška terminologija, kuri apsunkina jo mintį. Mes atpasakodami todėl nesilaikome visur jo pavadinimų.

Išvesdamas visus mokslus iš žmogaus proto Kročė turi tokią jų sistemą ar klasifikaciją suvesti į proto ypatybes arba kategorijas. Pastarasis gi uždavinys yra grynai filosofo darbas. Duodamosios todėl pastaruoju metu mokslų klasifikacijos iššaukia pas Kročę tik nusišypsojimą[59]).

Kaip matome, italų filosofas priima Vindelbando įvestąjį moksluosna skirtumą tarp nomotetiškojo žinojimo ir idiografiškojo. Tą, ką jis sako apie visas žmogaus dvasios veikimo sritis, nekeičia jo pažiūrų į patį mokslą. Tas pats reikia pasakyti ir apie šveicarų mokslininką Andrijaną Navilį, kurio „Mokslų klasifika-

[57]) Estetica 3 ed. 1908 p. 3.

[58]) Estetica p. 71 ir Logica p. 10, 78.

[59]) Le dilucidazioni date circa le varie forme de sapere sono, insieme, dilucidazioni circa le categorie dello spirito teoretico e teoretico - pratico: l'intuizione, il cocetto, la storicita, il tipo, il numero; e ancora, la qualita, et la quantita, lo spazio, il tempo, il movimento e via dicendo. Esse fanno parte di quella dottrina delle categorie, nella quale si assolve il compito della filosofia in senso stretto. Domandere che cosa sieno le matematiche o la storia, importa ricercare le categorie corrispondenti; domandare quale sia la relazione tra storia et matematiche, e in genere, come stiano tra loro le varie forme del sapere importa svolgere geneticamente tutte queste forme. Logica p. 263.

cija" trečią kart išėjo 1920 m.[60]).

Šiam filosofui „mokslas yra santykis tarp žmogaus proto ir daiktų, santykis sudaromas proto"[61]).

Davęs tokį nieko nesakantį mokslo apibrėžimą, Navilis randa, kad mes galime duoti sau tris rūšis klausimų: 1) kas yra galima arba negalima, 2) kas tikra arba netikra ir 3) kas gera arba pikta. Atsakydami šiuosna klausimuosna, gausime tris žinojimo dideles šakas: 1) dėsnių mokslas (teorematika) 2) įvykių mokslas (istorija) ir 3) taisyklių mokslas (kanonika)[62]).

Visos pamatinės Navilio mintys atitinka Rikerto mintims. Išskyrus keletą neaiškumų ar net prieštaravimų pačiam sau, jis pritaria tam, kas Rikerto išdėstyta dėl gamtos mokslų, istorijos normų. Apie normas arba taisykles, kaip elgtis, Rikerto buvo mažai pasakyta. Čia Navilis daugiausia duoda to, ko nėra pas Rikertą. Šiaip jau jo knygoje randame nemaža naujų ir įdomių pastabų, bet vis dėlto turime pasakyti, kad iš esmės jis tepasakė mažai naujo.

[60]) Adrien Naville Classification des Sciences Les idees maitresses des Sciences et leur rapports. Paris Alcan.

[61]) Op. cit. p. 7.

[62]) Ibid. p. 9.

IV.

Tokios yra apsireiškusios srovės iki šiai dienai klausimu, kas yra mokslas ir kokių tegali būti mokslų. Kaip matėme, žymiųjų galvotojų kalbėta apie pavienius mokslus, apie jų tarpusavius santykius, apie jų uždavinius, bet tiksliai neatsakyta klausiman, kas gi yra pats mokslas. Visi duotieji atsakymai labai primena Platono dialogą Teaitėtą, kur Sokratas duoda jaunam ir gabiam matematiko Teodoro mokiniui klausimą, kas yra mokslas jo išmanymu[63]). Šian klausiman jaunikaitis atsako nei kiek nesvyruodamas, kad mokslas yra visa tai, ko galima išmokti — geometrija, batų siuvimas ir visi kiti amatai kiekvienas pavieniui, ir visi kartu[64]). Sokrato nepatenkina šis atsakymas, kur pavadinta vardais keletas žinojimo ir mokėjimo dalykų. Jam norėtųsi susekti ne tai, kokių esti mokslų pavieniui, bet kas yra mokslas pats per save[65]).

Pastačius taip klausimą Sokratui kartu su Teaitėtu, tenka įsileisti į gnoseologijos problemas, kurių reikšmė šiandien neikiek nesumažėjusi. Platonas pavadino šį savo dialogą „vystykliniu" (μαιευτικός), tariant tokiu, kuris padeda minčiai gimti ir gimusiąją vysto, mėgindamas ją visapusiškai, ar ji sveika gimė.

[63]) τί σοι δοκεῖ εἶναι ἐπιστήμη; Theaetetus 146 c Platonis Opera recog. J. Burnet T. I Oxonii 1905.

[64]) Δοκεῖ τοίνυν μοι καὶ ἃ παρὰ Θεοδώρου ἄν τις μάθοι ἐπιστῆμαι εἶναι γεωμετρία καὶ αὖ σκυτοτομική τε καὶ αἱ τῶν ἄλλων δημιουργῶν τέχναι, πᾶσαί τε καὶ ἑκάστη, οὐκ ἄλλο τι ἢ ἐπιστήμη εἶναι.

[65]) Τὸ δέ γ' ἐρωτηθέν, ὦ Θεαίτητε, οὐ τοῦτο ἦν, τίνων ἡ ἐπιστήμη, οὐδὲ ὁπόσαι τινές· οὐ γὰρ ἀριθμῆσαι αὐτὰς βουλόμενοι ἠρόμεθα, ἀλλὰ γνῶναι ἐπιστήμη αὐτὸ τί ποτ' ἔστιν. Ib. 146 e.

Taigi jis nenorėjo reikšti stačiai savo minties, ar tuo metu gal ir neturėjo tikslaus atsakymo šiam klausimui. Vis dėlto šiame dialoge galima rasti tų daiktų, kurie leidžia surasti tikslesnį atsakymą mūsų klausiman.

Ieškodami šio atsakymo, mes turime tiksliai apibrėžti, kur glūdi sunkenybė? Visa ji sueina vienon vieton: kaip išskirti iš mūsų viso žinojimo tą, kurį vadiname moksllšku. Aišku juk savaime, kad žinojimas platesnis nei mokslas. Sakysime, kasdien iš laikraščių mes sužinome, kur kas dedasi, koki vakarais tame mieste, kur išeina laikraštis, būna spektakliai, kaip eina sporto gyvenimas; iš skelbimų kurie įdėti laikraščiuosna, sužinome, kas ką siūlo parduoti, kas ką nori pirkti. Jeigu paimsime kokį anglų ar švedų laikraštį su 20 puslapių vienam numeriui, rasime ten eibes visokių žinių - žinelių. Tik visos rastos tenai žinios nesivadina moksliškomis. Atbulai, paėmę kurį kitą laikraštį terasime jame tik moksliškų žinių. Tokius laikraščius leidžia įvairios mokslo įstaigos — akademijos, universitetai, mokslų draugijos ir kt. Kas ims rankosna, sakysime, „Scientia", leidžiamą keleriomis vakarų kalbomis, teieškos tenai tik moksliškų žinių. Skyrium, vadinasi, paėmę mes mokėsime pasakyti, ar kuri žinia moksliška, ar ne, kaip ir Platono Teaitėtas, bet kai pradėsime ieškoti žymių, kuo galima atskirti mokslą nuo kitoniško žinojimo, tada pajusime klausimo painumą. Pirmų pirmiausia susiduriame su viena sunkenybe, kuri bendra visam žmogaus žinojimui, tiek moksliškajam, tiek nemoksliškajam, ar mes galime ką pažinti ir jeigu galime, tai ką, kiek ir kaip. Juk kiekvienam iš mūsų tenka sapnuoti, o kartais net sapne sapnuoti. Tada kai mes sapne sapnuojam, juntame kartais, kad tai sapnas ir net sapnuojame, kad pabudome iš to sapno. Taigi visas mūsų gyvenimas gali būti toksai sapne sapnas. Sapne sapnus mes atskiriame nuo tikrybės, nes juntame, jog nubundame. Bet ir šis nubudimas, ar jis nėra tik sapnas? Didžiausias ispanų dramaturgas Kalderonas giliausią parašė dramą vardu „Gyvenimas — tai sapnas" (La Vida es Sueno). Antrosios dienos (akto) gale dramos vyriausias veikėjas Zigmas, matęs stebūklingų savo gyvenime atmainų (iš kalinio tampa karalaitis paskui vėl atsiduria kalėjime), nebežino galų gale, ar jis sapnuoja, ar iš tikrųjų jam taip atsitiko, ir daro tokią išvadą: „Kas gyvenimas? —

Beprotystė, kas gyvenimas — iliuzija, šešėlis, prasimanymas; ir didžiausias gėris tėra mažas, nes visas gyvenimas tėra sapnas, bet ir sapnai esti irgi sapnas[66]).

Net ir atmetus šią abejonę, kurios sugriaut jokiu būdu negalima, liekti kitų. Tegu mes nesapnuojame, bet ar tikrai mes matome ir pažįstame tą, ką mes tikime matą ir pažįstą? Juk kiek kartų mums tenka pastebėti, kad mes apsirinkame. Jeigu gi tą mes patys pastebime, tai galime skaityti ir dabartinį mūsų žinojimą klaidingu. Visas skirtumas, kad klaidos mes dar nepastebėjome. Praėjus gi kuriam laikui mes pastebėsime dabarnykščią mūsų klaidą. Panašių patyrimų bet kas gali rasti nemaža savo praeity. Taigi abejonė dėl žinojimo tikrumo visai pateisinama.

Visiems šiems klausimams vieta gnoseologijoje. Mes šiais klausimais neužsiimame, nes jie, kaip sakėme, bendri visam žmogaus žinojimui, vis tiek koksai jis bebūtų. Mes išeiname iš to gnoseologijos dėsnio, kad yra daiktų pasaulis, duotas mums objektyviai, o ne tik mūsų sąmonės turinys, kad yra kitų žmonių, turinčių sielą, kaip ir mes, kad žmonių protas esmėje vienodas ir gali pažinti daiktus ir t.t. Visa tai pripažindami pamatuotu gnoseologijoje, *mes pripažįstame žmonių žinojimo tikrumą tik norime* išskirti vieną šio žinojimo dalį, kuriai mes suteikiame „mokslo" vardą.

Bandymų išskirti mokslišką žinojimą, kaip aukščiau matėme, buvo įvairių. Išdėstydami juos mes nurodinėjome pripuolamai į kai kurių tikrinimų klaidingumą. Dabar mes turime tiksliau nurodyti kodėl mūsų negali patenkinti išdėstytosios pirmiau pažiūros. Iš pradžios gali rodytis, kad Konto, Spenserio ir kitų nuomonė, kad moksliškosios žinios tesiskiria iš kitų, jog jos esti subendrintos ar susistematizuotos. Besivadovaudami šiaja žyme mes tikrai galėtume lengvai atskirti mokslišką žinojimą nuo nemoksliškojo. Visa tik nelaimė, kad nekiekvienas subendrintas žinojimas skaitosi moksliškas. Kad taip tikrai yra, nesunku pastebėti. Paimkime pavyzdį iš literatūros istorijos. Aristofanas, norėda-

66) Que es la vida? Un frenesi: Que es la vida? una illusion, una sombra, una ficcion. Y el mayor bien es pequeno. Que toda la vida es suenos, Y los suenors sueno son. La vida es sueno III, Calderon de la Barca Pedro.

mas išjuokti sofistų mokslą, rodo „Debesyse" Sokrato moksliškumą tokiu būdu. Ateina pas Sokratą senas sodietis Strepsiadas, kuriam reikia pramokti, kaip galima išsisukti nuo skolų mokėjimo. Atidaręs jam duris Sokrato tarnas pasakoja apie moksliškus savo pono suradimus. Nesenai, girdi, Sokratas išmatavęs, kiek blusa pašoksta jos pačios pėdų. Žinoma, galima rasti nuolatinį ryšį tarp blusos šuolio ir jos pėdo didumo. Tai gali būti matematiškai subendrintas žinojimas, bet vis dėlto jo niekas nevadins mokslišku.

Šis pavyzdys atvedė mus fizikon, kuri visų pripažįstama mokslišku dalyku. Taigi apsidairykime joje toliau. Visiems žinoma, kad muzikališkieji garsai esti nuolatiniame ryšy kitas su kitu. Jų atstumas reiškiamas fizikoje skaičiais arba jų logaritmais. Geriausias akordas susideda iš pamatinio garso, jo didžiosios tercijos ir kvintos. Reikšdami skaičiais kiekvieną garso drebėjimą gausime santykį: 4, 5, 6. Visa tai labai tiksliai surasta, bet priminkime keletą pastabų. Visi šie dėsniai išvesti prisiderinant prie žmogaus ausies. Ar bus jie tikri, jeigu mes derinsime į gyvulių ausį? Aišku, kad ne. Juk pastebėta, kad kai kuriems gyvuliams mūsų muzika nemaloni, o kitiems maloni. Taigi jeigu mes fizikoje reikštume harmonijos santykius pritaikę ją prie asilo ar šuns ausies, gautum visai kitas išvadas, irgi labai apibendrintas. Bet ar mes vadintume tokį žinojimą mokslišku?

Reikšmė šio argumento nei kiek nemenkėja dėl tos priežasties, kad lig šiol niekas nerašė fizikoje akustikos skyriaus, išeidamas iš asilo ausies, arba optikos, prisiderinant prie katės akies. Tokių fizikų nė ateity nesusilauksime, bet tas faktas kaip tik rodo, kad iš jokio mokslo gyvo žmogaus neišmesi, tariant, kad ne tas nulemia moksle, ar surastas subendrintas žinojimas, bet ar jį priima žmogus.

Ligšiol mes ėmėme pramanytus pavyzdžius, o dabar imkime fizikos tikrą dėsnį. Visiems žinomas ryšys tarpu gazo tūrio ir spaudimo. Jis taip suglaustas: prie tos pačios temperatūros gazo tūris atvirkščiai proporcionalus jo spaudimui. Šis dėsnis vienu metu rastas Prancūzijoje Marioto ir pas Anglus Boilo. Algebriškai jis reiškiasi $v:v' = p:p'$ arba $pv = p'v'$. Vėliau eilė fizikų tikrino šį dėsnį ir surado, kad dėsnis nėra tikras, o tik apytikris.

Mums nerūpi visi įvairumai, kurie pasirodė betikrinant šį dėsnį, taigi mes juos praleisime. Kas svarbu, kad ir patys fizikai nevartoja paprastai tikresnės formulos arba formulų o tenkinasi tuo formulavimu, kuris aukščiau primintas. Kodėl? Gi todėl, kad skirtumas skaitosi n e s v a r b u s. Kam nesvarbus? Žmogui, kurs sau deda tikslą pažindamas šią gazų ypatybę.

Tuo būdu mes randame net *matematikos gamtos moksle* įvertinimus, kur jiems, tarytum, vietos visai nėra. Įvertinimas — subjektyvus dalykas, o mokslas lyg turėtų būti objektyvus. Bet taip tik rodosi. Visa aukštoji matematika pilna tokio subjektyvizmo. Kiek, sakysime, yra netikslumų pas astronomus! Kokius didžiausius skaičius jie atmeta, nes jie n e s v a r b ū s!

Svarbu - nesvarbu — štai kas nulemia matematikoje, astronomijoje, fizikoje. Priminkime kad ir nesenai pagarsėjusią Einšteino reliativizmo teoriją. Koks skirtumas pasekmėse, pripažįstant jo teorijas tikromis? Jam, sakysime, du įvykiu įvairiose erdvės vietose vienu metu įvykę gali rodytis ne tuo pačiu metu įvykę. Priimant šį dėsnį, koks susidarys, sakysime, laikrodžių skirtumas pas mus ant žemės ir ant saulės? Prie senosios pažiūros, kai muša dvylika pas mus lygiai tuo pačiu metu muša kokią nors valandą visame pasauly. Jeigu Einšteinas sako, kad čia apsirikimas, nes besirodąs mums tuo pačiu metu įvykęs dalykas, iš tikrųjų vėlėliau įvykęs, ar anksčiau, tai koks gi skirtumas susidarys tarp nurodytųjų laikrodžių. Per kiaurus metus nesusidarys tarp saulės ir žemės chronometrų nė vienos pilnos sekundos skirtumo! Toks menkas skirtumas lieka be jokios svarbos ir praktiškai išeina tas pats, ar mes pripažinsime Einšteino teoriją, ar ne. Lygiai menki skirtumai susidaro su judėjimu ir su mase[67]).

Yra daugybė tokių pasauly skirtumų, kuriems pastebėti ir įvertinti mes neturime jokių instrumentų. Jie skaitosi nesvarbūs ir niekas jais nesiįdomauja. Bet jeigu toks nesvarbus atmestas mažmožis pasirodys kuriuo žvilgsniu svarbus, užkart mokslas pradės juo domėtis. Mokslų istorija žino eilią tokių atsitikimų. Būdavo net taip, kad, jeigu mažmožis gulėjo tarpu dviejų mokslo šakų, kiekviena jo kratėsi, kol jis buvo nesvarbus, atiduodama

[67]) Th. Moreux Pour comprendre Einstein. Paris, 1922, p. 85 ir k.

jį kaimynei, bet kai pasirodė buvęs mažmožis svarbiu daiktu, tuoj pradėjo jį kiekviena savintis.

Iš to, kas ligšiol pasakyta, matome, kad nekiekvienas generalizuojantis žinojimas tėra moksliškas ir priešingumas tarp gamtos ir kultūros mokslų, išeinant iš to, kad vieni objektyvūs, kiti įvertinanti, tariant, subjektyvūs, visai išnyksta. Visas žmogaus žinojimas tegali būti tik subjektyvus, ar tai bus matematika, ar kas kita. Dar daugiau, matematikoje yra daiktų, kurie patiems matematikams rodosi sofizmais. Vienas Anglų dabarties filosofų, Bertranas Ruselis, iš matematikos nuėjęs filosofijon, taip apie save pasakoja: „Aš priėjau prie filosofijos per matematiką, arba tikriau sakant, per norą surasti pamatą tikėti matematikos tikrumu. Iš jaunų dienų aš turėjau karštą norą tikėti, kad gali būti toksai daiktas, kaip žinojimas, kad ir surištas su dideliu sunkumu pripažinti daug tokio, kas skaitosi žinojimu. Man rodėsi, kad tikriausia galima surasti neabejojamą tiesą grynojoj matematikoje, bet kai kurios Euklido aksiomos regimai buvo abejojamos, o begalinių apskaitymas (infinitesimal calcul), kaip mane jo mokino, buvo sofizmų krūva, kurių aš negalėjau savęs priversti pripažinti kuo kitu“[68]).

Minėtasai anksčiau kun. Morė (Moreux) primena, kalbėdamas apie Einšteino mokinio Veilio darbus, kitą charakteringą Ruselio išsitarimą: „Kai nežinia nei apie ką kalbama, nei ar tikra tas, kas sakoma, tada vartojama matematika[69]).

Visi mūsų paskutiniai pastebėjimai verčia mus pripažinti, kad nėra tokio žinojimo, kur nebūtų žmogaus asmens įsimaišyta. Todėl mes pilnai galime pritaikinti prie bet kokio žinojimo žodžius, kuriuos Oksfordo profesorius taria apie filosofiją. Jis sako: „Užpakaly už kiekvieno filosofo guli žmogaus prigimtis ir kiekviename filosofe glūdi žmogus. Priežastis, kodėl filosofija dažniausia būna nesuprantama, yra toji, kad mes — ne be pa-

[68]) Bertrand Russel Logical Atomism knygoje Contemporary British Philosophy Personal Statements edited by I. H. Muirhead, London, 1924. p. 359.

[69]) Quand on ne sait ni de quoi on parle, ni si ce que l'on dit est vrai, on fait des mathematiques.

mato — gėdinamės pačių savęs. Mes gėdinamės žmogaus prigimties ir todėl reikalaujam tam, kas yra mumyse geriausio, mūsų *mintims, kad jos skrajotų toli nuo jos ir mes ieškome* absoliutaus pripažinimo mūsų protui, kaipo tokiam. Mes gėdimės patys savęs ir todėl slapstome (comouflage) mūsų motyvus ir mūsų siekimus. Mūsų nelaimei *šis slapstymasis dažnai mums tiek* nusiseka, kad mes apgauname net pačius save[70]).

Bet jeigu kiekviename žinojime glūdi ir pats žmogus, kurį mes pažįstame, kaipo nelygų sau, turintį palinkimų, vedamą dažniausia jausmų, tada visas žinojimas — taigi kartu ir mokslas — pavirsta reliatyviu daiktu. Vadinasi, mes grįžtame prie Abderos filosofo Protagoro dėsnio, kad „žmogus — visiems daiktams mąstas, — esamiems, kaip jie esti, nesamiems, kaip jie nesti[71]). Žinojimo reliatyvizmas daugelį nugąsdino. Visi, kas savo prigimtimi linkę į absoliutą, negali savęs tenkinti reliatyviu žinojimu. Pirmų pirmiausia doros jausmas sukyla prieš reliatyvizmą. Taigi ir senovėje greitai radosi jam pasipriešinimo. Minėtajame Platono dialoge Sokratas spiriasi karštai prieš Protagoro nuomonę, kurią mėgino ginti Teaitėtas, daugiausia doros motyvais. Jeigu viskas reliatyvu, tai viešajame gyvenime nyksta skirtumas tarp gražaus ir nepadoro, tarp teisingo ir neteisingo, tarpu švento ir prakeikto. Nutarus apie tokius daiktus kuriam miestui, reikia pripažinti jo nustatytus gerus, gražius, teisingus ir šventus daiktus tikrai gerais, gražiais, teisingais ir šventais. Tas pats bus jeigu miestas nutars, kas jam naudinga. Niekas negalės įrodinėti, kad tai nenaudinga[72]).

Tokio reliatyvizmo doros klausimais negali, neturi būti: Gėrio idėja išveda Platoną iš Protagoro mokslo. Gėriui ir dorybėms aiškinti pavesti jo didieji dialogai: Protagoras, Gorgias ir mažėlesnis Menonas. Pakeliui pastebėsime, kad ir Kantui ly-

[71]) πάντων χρημάτων μέτρον ἐστιν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν. H. Diels Die Fragmente der Vorsokratiker, 3 Aufl. Berlin 1912. B. II, p. 228.

[70]) F. C. S. Schiller Why Humanism? Knygoj Contemporary British Philosophy p. 387.

giai tie patys motyvai suteikė tikrumą. Šiuo žvilgsniu tarp šių dviejų dvasios galiūnų daug ir didelio yra panašumo, kurs neblogai išaiškintas Vichmano knygoje apie Platoną ir Kantą[73]). Nesileisdami šiuosna dalykuosna, vis dėlto turime pripažinti, kad Sokratas su Platonu negalėjo įveikti giliai teisingos Protagoro minties, jog visam kam mąstas — žmogus. Šių dienų filosofijoje Protagoro mintys atgimė pas pragmatistus bei gyvenimo filosofus.

Pažinimas — ar moksliškas, ar kitas — turi būti tiesos pažinimu. O kas gi yra tiesa? Tas, kas žmonėms rodosi tikra esant. Taip galima trumpai suglausti pragmatistų atsakymas. Tik tiesa *nesiduoda žmogui pasyviai. Ji turi prasimušti sau kelią mūsų* sąmonėn, prisiderinant prie esamų pas mus minčių. Priimdami naują tiesą, mes papildome ar net keičiame tą žinojimą, kurį mes turėjome. Jeigu naujoji tiesa būtų visai nepanaši į tas, kurias mes turime ir joms priešinga, tai mes ją atmestume, rimtai gal nė nesvarstę. Ir ne tik turi prisiderinti naujoji tiesa prie esamųjų, bet ji turi turėti dar svarbą. Reikia savęs klausti, koks skirtumas bus mano gyvenime, jeigu aš pripažinsiu, kurią mintį tikra ar klaidinga. Jeigu nebus jokio skirtumo, tai ši tiesa man be jokios prasmės[74]). Tiesos naudingumas — štai kur jos tikrumo žymė. Galima sakyti, kad mintis teisinga, nes naudinga arba atbulai; kad

[72]) Οὐκοῦν καὶ περὶ πολιτικῶν, καλὰ μὲν καὶ αἰσχρὰ καὶ δίκαια καὶ ἄδικα καὶ ὅσια καὶ μή, οἷα ἂν ἑκάστη πόλις οἰηθεῖσα θῆται νόμιμα αὑτῇ ταῦτα καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἑκάστῃ, καὶ ἐν τούτοις μὲν οὐδὲν σοφώτερον οὔτε ἰδιώτην ἰδιώτου οὔτε πόλιν πόλεως εἶναι· ἐν δὲ τῷ συμφέροντα ἑαυτῇ ἢ μὴ συμφέροντα τίθεσθαι, ἐνταῦθ', εἴπερ που, αὖ ὁμολογήσει σύμβουλόν τε συμβούλου διαφέρειν καὶ πόλεως δόξαν ἑτέραν ἑτέρας πρὸς ἀλήθειαν, καὶ οὐκ ἂν πάνυ τολμήσειε φῆσαι, ἃ ἂν θῆται πόλις συμφέροντα οἰηθεῖσα αὑτῇ παντὸς μᾶλλον ταῦτα καὶ συνοίσειν. Theaetetus, 172 - a.

[73]) Dr. O. Wichmann Platon u. Kant Eine vergleichende Studie, Berlin, 1920.

[74]) Grand an idea or belief to be true, what concrete difference will its being true make in any one's actual life? How will the truth be realized? What experience will be different from those which would obtain if the belief were false? W. James Pragmatism A new name for some old ways of thinking, New impression New York, 1914, p. 200.

ji naudinga, nes teisinga. Ir vienas ir kitas išsitarimas reiškia lygiai tą patį[75]). Iš to, kas pasakyta apie tiesą, išeina, kad ji bus tiek tiesa, kiek galės pasireikšti veikianti. Toks jos pasireiškimas pavadintas patikrinimu. Toji mintis, kuri išlaiko tokį patikrinimą, tikra, kuri jo neišlaiko — klaidinga.

Ar dar reikia sakyti, kad tiesa tada surišta kietų - kiečiausiai su valia. Mes turime dėti pastangų įsileisdami ar atmesdami kurią naują tiesą. Tai buvo pastebėta senovės stoikų. Naujaisiais gi laikais gerokai primiršta. Mūsų gadynės psichologai valią griežtai išskiria iš proto srities. Dėl šio ryšio tiesos ieškojimas patampa bendras proto ir valios darbas. Norint ją rasti reikia ne tik ištobulinti protą, bet išauklėti ir valią. Blogas ar net silpnas žmogaus būdas gali pasipriešinti tiesos pripažinimui. Valios apsireiškimai ineina doros sritin. Todėl turime pripažinti, kad tiesos ieškojimas, taigi ir mokslas, negali būti atskirtas nuo doros.

Kas nuo Protagoro laikų turėjo rodytis keista tokiame tiesos supratime, tai ne tiek gal jos reliatyvizmas, kiek kraštutinis subjektyvizmas. Baimė šio subjektyvizmo nenustoja rodytis nė iki šiai dienai. Nepersenai išėjo vieno prancūzo jauno mokyto knyga, pavesta pragmatizmui, kurioje istoriškai išdėstytas ir kritiškai įvertinamas šis filosofiškosios minties judėjimas. Mums įdomiausia skaityti tas skyrius, kuris nagrinėja pragmatistų tiesos apibrėžimą[76]). Autoriaus kritiškose pastabose greta su teisingomis mintimis sutinkame neretai grynų nesusipratimų. Mums gana bus pabrėžus pamatinis dalykas. Jam, kaip ir daugybei kitų, rodosi lengva sugriauti duotąją tiesos nuovoką. Girdi, tiesa esti anksčiau, nei ji tampa patikrinta, o kita vertus kartais negalima patikrinti visai teisingos minties[77]).

Daryti tokių priekaištų, vadinasi, visai nesuprasti, kas apie ką kalba. Žinoma, būtų pastaba visai teisinga, jeigu tiesa būtų suprasta griežtai individualiai: kiek žmonių, tiek tiesų. Bet juk

[75]) You can say it is useful because it is true or that it is true because it is useful. Both these phrases mean exactly the same thing. Ibid. p. 204.

[76]) E. Leroux Le Pragmatisme Americain et Anglais Etude historique et critique. Paris Alcan 1923.

[77]) Op. cit. p. 303.

vienas žmogus — tai metafiziškas prasimanymas. Kaip pasaulis stovi pasauliu, niekas dar nematė vieno žmogaus. Amžių amžiais žmonės gyvena draugėje ir kiekvienas iš mūsų nešioja begales žymių šio draugės gyvenimo ir ne tik žymių, bet ir ryšių, kurių mes negalime jokiu būdu nutraukti. Net pati žmogaus sąmonė, tariant, visas jo psichiškasai gyvenimas nebūtų galimas, jeigu žmogus būtų vienui vienas. Jeigu net pripažintume, kad kadaisia žiliausioje senovėje žmonės neturėjo jokios kalbos — o tai būtų ipotezis lygiai nieku nepamatuota — vis dėlto turėtum sutikti, kad žmonės ir tada gyveno jau draugėmis. Juk be kalbos jie gali reikšti savo jausmus dar kitais būdais: mimika, žestais. Bet reikšdami vistiek kuriuo būdu savo psichiškąjį gyvenimą, jie nori padaryti jį suprantamu kitiems, vadinasi, jau jie nebevieni gyvena, o draugėje, kad ir nedidelėje.

Taigi ir tiesa ne asmens dalykas, bet visuomenės. Iš seniausios praeities mes paveldėjome visus mūsų instrumentus tiesai rasti bei reikšti. Nekalbu jau apie kalbą, be kurios mes labai nedaug galėtume reikšti mūsų psichiškojo gyvenimo, logika pati tėra tėvų palikimas. Vienoje vietoje ne menkesnis filosofas, kaip Bergsonas išsitaria, jog mūsų logika visai pripuolamai susidėjusi tokia, kokią mes ją turime: jeigu ji būtų prisiderinusi ne prie kietų daiktų, o prie psichiškų, jos išvaizda būtų patapusi visai kitoniška[78]). Gali būt, kad jo išsitarta per drasiai, bet negalima irgi abejoti, kad daug fakto tiesų, kurios nuolat besikartoja, mūsų sąmonėje pavirsta logiškomis. Kaipo pavyzdį galima priminti pamatinį Kanto filosofijoje akmenį: skirtumas tarp sintetinių bei analitinių mūsų sprendimų. Sakysime, jam bus analitiškas pasakymas: visi daiktai turi ilgio, nes, girdi, jau paminėjus daiktą suprantame savaime, kad jis pailgas. Bet pasakymas: oras miklus (elastiškas) bus sintetiškas, nes iš paties oro dar neišeina kad jis miklus, vadinasi, čia gauname naujų žinių. Iš tikrųjų toksai skirtumas visai subjektyvus: kas labai apsipratęs su daiktais, tam jie rodosi užkart su visomis ypatybėmis, o kas ne — tam jos reikia aiškinti. Vežėjui, kurs kasdien važinėja savo bėriu, vienas žodis

[78]) Henri Bergson L'Evolution Creatrice. 22 ed. Paris Alcan. 1920. p. 1.

arklys primins, kad jis bėras, vadinasi, bus analitiškas pasakymas, o tam, kas nė karto nematė arklio ir pasakymas: arklys turi keturias kojas bus sintetiškas.

Tokiu būdu pavienis žmogus tegali tiesą pažinti tik todėl, kad jis gavo iš visuomenės instrumentus jai pažinti. Galima sakyti, kad jis ir suranda ją ne sau, ne visuomenei, o kartu ir sau ir visuomenei.

Kiekvienas mūsų pradeda savo gyvenimą šiame pasauly tuo, kad iš visuomenės ima visas reikalingas ir naudingas jo gyvenimui tiesas. Vadinasi, visos tiesos, kurios esti visuomenėje, anksčiau esti nei individas, bet tas nereiškia, kad jos nepatikrintos. Kaip pas atskirą žmogų, taip ir visuomenėje tiesa nebelieka pasyvi, ji gyvuoja, ji dirba ir kartais, atgyvenus savo laiką, išnyksta. Šiuo žvilgsniu, galima sakyti, kad nepatikrintų idėjų nėra: jos tikrinamos kas valanda. Vaizdų amerikonišką prilyginimą duoda Džemsas: „tiesa ištikro gyvuoja daugiausia kredito būdu. Mūsų mintys ir įsitikinimai iki tol „vaikščioja", kol niekas joms nesipriešina, lygiai kaip banknotai vaikščioja iki kol jų niekas neatmeta. Bet visa tai nurodo, kad kur tai yra jų patikrinimas vienos su kita, be kurio tiesos dirbtuvė sugriūtų, kaip sugriūva finansinė sistema, jei neturi kasoje padengimo. Jūs pripažįstate mano patikrinimą viename dalyke, aš jūsiškį kitame. Mes prekiaujame vienas kito tiesa[79]).

Vaikščiodama visuomenėje tiesa negali būti subjektyvi tąja žodžio prasme, kad ji vieno žmogaus nuomonę reiškia. Ji vis dėlto liekti subjektyvi, bet kita žodžio prasme: ji reiškia tikra tą, ką pripažįsta tokiu žmonių padermė. Vadinasi, mūsų žinojimas ne egocentriškas, bet antropocentriškas. Tik tas dar neprašalina visų užmetimų, kuriuos daro absoliutaus žinojimo šalininkai. Juk liekti didelė dar painiava ir mes prašaliname iš žinojimo

[79]) Truth lives, in fact, for the most part on a credit system. Our thoughts and beliefs „pass" so long as nothing challenges them, just as bank - notes pass so long as nobody refuses them. But this all points to direct face - to - face verifications somewhere, without which the fabric of truth collapses like a financial system with no cash - basis whatever. You accept my verification of one thing, I yours of an other. We trade on each other's truth. Pragmatism, p. 207.

anarchiją, neleisdami kiekvienam kištis su savo tiesa, bet nieko nepasakėme, kas gi daryti, kai pati visuomenė nesutaria, kas tiesa, kas ne. Dažniausia taip ir esti: dalis laikosi vienos nuomonės, kita visai priešingos, kaip gi tada pažinti, kuri nuomonė tikra, kuri ne. Be to ir visuomenė nelygiai suprantama: ji gali būti visa žmonija, viena pasaulio dalis, vienas kraštas, vienas miestas, viena grupė. Galop dar vienas daiktas: visuomenėje visada esti darbo pasidalinimas. Tada ir tiesos ieškojimas pavedamas ne visiems, o nedideliam būreliui. Kaip tada bus, jeigu jos ieškotojai tarp savęs nesutars, arba vienas ras tiesą, o dauguma jos nepriims? Tada išeis, kad netiesa skaitosi tiesa.

Tuo būdu mes prieiname vis dėlto prie to, kad turėsime pripažinti ne vieną tiesą, o jų visą eilę, arba visai niekam nepripažinsime tiesos. Bet pirma nei nusiminti pažiūrėkime, kaip esti iš tikrųjų gyvenime. Koks bebūtų mokslas, jam turi daugiausia rūpėti tiesa. Kiek gi moksluose apčiuopiama tiesa? Paviršutinis žvilgsnys rodo, kad nei vienoje mokslo šakoje nėra vienodos tiesos. Paprastai skaitosi matematika — tikriausias mokslas, bet jau mes matėme, kad autoriui veikalo Principia Mathematica Ruseliui randasi joje sofizų. Be to šalip Euklido geometrijos, kurios visi mes mokinamės, yra dar Lobačevskio geometrija visai kitoniška, kuri irgi išveda savo teoremas labai tiksliai. Fizikoje pastebėsime dar didesnį įvairumą. Kiekvienas fizikos vadovėlis pradeda nuo medžiagos, o garsus matematikas Puankarė sako: „Daugiausiai nustebinantis suradimas, apie kurį fizikai pranešė pastarais metais tas, kad medžiagos nėra[80]).

Taip destisi fizikoje ne su vienu kuriuo apsireiškimu, bet su visais jos pamatiniais dėsniais. Juk sakoma nuolat, kad pasibaigus XIX amžiui fizika pergyvenusi giliausią krizę. Bedugnė atsivėrusi tarp dvasios senojoj bei naujojoj fizikoj. Ji nesanti nei viena, nei toji pati: nuolat reikią ją iš naujo perdirbinėti. Einant išvadų keliu iki galui ir prisilaikant logikos tenka pripažinti, kad fizika nieko objektyvaus neturi. Ji susidedanti visa iš palaidos te-

[80]) L'une des decouvertes les plus etonnantes que les physiciens aient annoncees dans ces dernieres annees, c'est que la matiere n'existe pas. H. Poincare La science et l'Hypothese. Paris Flammarion 1918. p. 284.

orijos ar teorijų sistemos. Kiekvienas fizikas galįs turėti savo sistemą arba savo fiziką. Eksperimentai teturį maža ir tolimų su ja ryšių. Trumpai betariant, antroji XIX amžiaus pusė mačiusi mechaniškumo subankrutavimą pasirodžius jam bergždžiam esant, ir visos fizikos subankrutavimą, o kartu eksperimentalių mokslų subankrutavimą[81]).

Paryžiaus profesorius filosofijai Rejus, kurio žodžius išrašėme, pats neina tuo keliu, kuris veda į fizikos nepripažinimą arba jos teorijų nepastovumą. Mums visai nesvarbu, kur čia tiesa. Gana, kad nėra vienos nuomonės nė apie fizikos išvadų pastovumą. Bet atmetus nuomones apie revoliucijas fizikoje liekti joje evoliucija, kuri galų gale atneša ne menkesnį apkitimą, nei gauname *revoliucijos keliu. Mūsų išmanymu visai teisingai išsitaria* apie fizikos išsivystymą Lucianas Puankarė, sakydamas: „Fizikos mokslas savo eigoje pirmyn stumiasi evoliucijos keliu, o ne revoliucijos. Jo eiga nesustoja. Faktai, kurie duoda surasti teorijas, liekti ir nenustoja būti susirišę vienas su kitu, norint teorijos bus jau senai išnykusios. Iš medžiagos iš senojo būsto, šiandien sugriuvusio, nuolat statomos naujos būklės.

Mūsų pirmatakūnų darbai niekados nežūsta visiškai: vakarykščios idėjos priruošia rytykščias. Mokslas — lyg koksai gyvas organizmas, kursai pagimdo visą begalinę eilę naujų esybių, ateinančių užimti senųjų vietą; jos išsivysto, prisiderindamos prie aplinkybių ir prisitaikindamos prie pašalinių salygų"[82]).

[81]) On a dit, on repete, que depuis la fin du XIX - e siecle, la physique aurait subi une crise profonde. Il existerait une rupture complete entre l'esprit de la physique nouvelle et l'esprit de la physique du XIX - e. siecle. En consequence, la physique n'aurait ni unite, ni continuite, elle serait constamment a refaire. Par une deduction logique inevitable, en suivant cette vue jusqu' au bout, la physique n' aurait rien d' objectif — Elle se resoudrait en une theorie ou en un systeme de theories arbitraires, et chaque physicien pourrait avoir son systeme ou sa physique. L'experience n' aurait donc que de bien lointains rapports avec elle. En un mot, la seconde moitie du XIX - e siecle aurait assiste a la faillite du mecanisme par la demonstration de sa sterilite, puis a la faillite de la physique, enfin a la faillite de la science experimentale. Abel Rey La Theorie de la Physique chez les physiciens contemporains 2 ed. Paris Alcan 1923. p. 281.

[82]) La science physique procede dans ses progres par evoliution plutot que par revoliution, sa marche est continue, les faits que font decouvrir les theo-

Mes ėmėme keletą pavyzdžių iš fizikos, nes šis mokslas skaitosi pats tikriausis ir pats stebūklingiausis. Taigi jeigu jame randame tokių skirtumų, kasgi besakyti apie kitus? Svyravimas juose turės būti juo didžiausis. Sakysime, viduramžis istoriją pradėdinėdavo nuo pasaulio įkūrimo. Jis buvo apskaitęs labai tiksliai, kiek metų praėję nuo pasaulio įkūrimo iki Kristaus gimimui ir toliąu iki savo laikų. Šiandien nerasime nė vieno istoriko, kurs pradėtų nuo pasaulio įkūrimo, nes niekas nežino, kada jis buvo įkurtas. Geologai čia labai duosnūs: koki pusė milijono metų daugiau, ar mažiau jiems nieko nereiškia. — Bet netik pasaulio atsiradimas sudaro tiek nuomonių skirtumų. Paimkime istorijoje kokį norint metą, vienos apie jį nuomonės moksle nerasime. Imkime, pavyzdžiui, tikybinę reformą, prasidėjusią nuo Liuterio. Kol bus katalikų bei liuteronų, tol apie šį įvykį bus griežtai priešingų nuomonių.

Tokį patį apsireiškimą mes matysime lygiai visuose moksluose. Kiekviename jų rasime faktus statomus prieš faktus, teorijas prieš teorijas ir smarkią tarp jų kovą. Mokslų istorija pasakys dar daugiau: ne ten mokslas aukštai stovi, kur būna pripažinta viena moksliška tiesa, o ten, kur jų yra daugybė priešingų viena kitai. Kitais žodžiais besakant tą pačią mintį: mokslas tik ten turi savo aiškiai nustatytas ir nejudomas tiesas, kur jo visai nėra.

Taigi faktiškoji visų mokslų padėtis nei kiek negriauna to, ką mes sakėme apie viso žinojimo subjektiškumą, o patvirtina jį. Iš nurodytojo mūsų žinojimo ypatingumo išeina dar viena pasekmė: tiesos nėra šalip žmonijos. Daiktai atitraukti nuo žmonių nėra tikri, nei netikri. Jų tikrumas ateina iš mūsų vidaus. Kaip sako labai teisingai Džemsas: „tiesa nesti idėjos pastovi ypaty-

ries subsistent et continuent a s'enchainer les uns aux autres, alors que ces theories ont depuis longtemps disparues; avec les materiaux des anciens edifices, aujourdhui ecroules, on atconstruit constamment' de nouvelles demeures. Les travaux ed nos devanciers ne perissent jamais tout entiers; les idees d' hier preparent elles de demain, elles les renferment oour ainsi dire en puissance; la science est en quelque sorte, un organisme vivant qui donne naissance a une serie indefinie d' etres nouveaux venant prendre la place des anciens, et qui evolue suivant la nature du milieu, s' adaptant aux conditions exterieures. L. Poincare La Physique moderne. Paris Flammarion, 1920 p. 9 s.

bė, glūdinti joje. Tiesa atitinka idėjai. Idėja tampa tikra, pasidaro tikra iš pasekmių"[83]).

Kam žmogui reikalinga tiesa, tariant pažinimas? Daugiausia tam, kad jis galėtų veikti. Ši mintis yra pamatinė pas pragmatistus ir pas intuitivistus su prancūzų filosofu Bergsonu priešaky. „Nukreipti mūsų mintį į veikimą — sako jis — priversti ją, kad priruoštų reikalaujamą aplinkybių darbą — štai kam mums duota smegenys"[84]). Aiškindamas šią mintį, jis primena, kad mes gražiai atsimename visą savo praeitį, kurios iš tikrųjų negalima užmiršti. Patikrinti faktai, kad pasikorėliai ar paskendėliai, kai pasiseka juos atgaivinti, sakosi matę vienu akimirksniu, kaipo panoramoje, visą savo praėjusį gyvenimą. Tas pats atsitinka kiekvienam žmogui, kai jis atsiduria mirties pavojuje.

Kodėl taip atsitinka? Gi todėl, kad mes nešiojamės visada savo praeitį, užtenka mums apsigręžti, kad ją pamatytum. Tik mes neturime to daryti, nes mes turime gyventi, veikti, o gyvenimas su veikimu žiūri visada pirmyn. Todėl kiekvienu metu mes tik tiek atsimename savo praeitį, kiek mums reikia kad galėtum susiorientuoti veikimui, kuris reikalingas tuo metu. Kai mūsų mintis nusisuka nuo ateities ir pažiūri atgal, ji randa ten visą žmogaus praeitį. Toksai pamatymas panoramoje visos praeities būna iššauktas staigiai nustojus interesuotis gyvenimu, ir įsitikinus, kad tuoj reiks mirti (Bergsonas 81 - 82).

Tuo būdu mes prieiname prie tokios išvados: pirmų pirmiausia reikia gyventi, bet kad galima būtų gyventi, reikia veikti, o veikti galima pažįstant kaip ir su kuo gyvenimas surištas; pažinimas duoda mums tiesą, kuri gyvenime tikrai pasirodo esanti tiesa. Kaip nekartą priminėm, mes esame pilname subjektyvizme bei reliatyvizme.

Retam toksai protavimas patiks. Nejaugi nėra objektyvios tiesos pasauly, nesant gi tiesai negali būti nė teisingumo — štai

[83]) The truth of an idea is not a stagnant property inherant in it. Truth h a p p e n s to an idea. It becomes true, is made true by events. Op. cit. p. 201.

[84]) Orienter notre pensee vers l'action, l'amener a preparer l'acte que les circonstances reclament, voila ce pourquoi notre cerveau est fait. Henri Bergson L'Energie spirituelle 5 ed. Paris. Alcon. 1920. p. 81.

du dalyku, kur reliatyvizmas daugeliui pasirodys lyg koks šventvagiškumas. Išėjimą iš šio reliatyvizmo bei humanizmo mes matome tik tikyboje. Absoliutais daiktais mes galime tik tuos pripažinti, apie kuriuos mums pasako pats Absoliutas, tariant Dievas. Vadinasi, ne bet kokia tikyba gali patenkinti šiuos žmogaus reikalavimus, o *tik apreikštoji*. *Visi mūsų spėliojimai*, kaip pasaulis sudarytas pačiuose jo pamatuose, koksai žmogaus likimas ir t.t., bus mūsų proto padaras, taigi turės visas reliatyvizmo žymes. Kas kita, jeigu tai bus mums apreikšta ir apreikšta to, kas turi pats absoliutų žinojimą, tariant, paties Dievo.

Reliatyvį apreiškimą mes galime gauti patys. Pastaruoju laiku pradeda daryti tyrinėjimų apie viršnormalius žmogaus sielos apsireiškimus. Faktų surinkta daug ir faktai patikrinti, kiek buvo galima. Sakysime garsusis dabarties fizikas Lodžis visą knygą išleidė apie nemarumą. Nesenos praeities fizikai tikrindavo, kad nemari esanti medžiaga ir tik ji viena, o šiandien pripažinta, kad materija gali išnykti, bet dvasia nemari. Pats Lodžis tikrina, kad jo sūnaus, kursai buvo karo metu užmuštas, dvasia atėjo jo nuramintų. Minėtasai filosofas Bergsonas pripažįsta netik kad dvasia pergyvena kūną *ir liekti*, bet kad *ji gali pasirodyti gyviesiems*. Galima būtų priminti ir kitų žymių mokslininkų, kurie irgi pripažįsta, kad dvasios gali apsireikšti. Iš jų, vadinasi, mes galime gauti apreikšto žinojimo. Tik iki šiai dienai nekiek daug sužinota šiuo keliu. Nors labai daug sužinome, kai patiriame, jog žmogus turi dvasią, kuri pergyvena savo kūną, bet mums to neužtenka.

Prie *Absoliuto turime eiti netik ieškodami nereliatyvaus* žinojimo, bet ir teisingumo, tariant, doros. Kategoriškas Kanto imperatyvas galimas tik tada, jeigu turime netik pareikštą žinojimą, bet ir dorą. Jeigu gi mes norėsime imti šiuos dalykus grynai pozityviai, tai turėsime tenkintis nurodytuoju reliatyvizmu. Kito išėjimo neturėsime.

Mes dabar apsipažinome su tais faktais, kurie leis mums išskirti iš viso mūsų žinojimo tą jo sritį, kuriai suteikiame vardą moksliškojo. Sekdami Protagoru mes pripažinome, kad žmonija, o ne vienas žmogus, tėra daiktų rodyklė, koki jie ir kaip jie yra. Žmonija bus ir mokslui pamatas. Skirtumas mūsų pažiūros nuo

kitų tas, kad mes imame ne vieną žmogų, bet *juos visus*. Mėginta buvo ir dar mėginama išvesti mokslą iš žmogaus dvasios ypatybių, bet toki mėginimai negali nusisekti. Imdami pamatan vieno žmogaus žinojimą, mes visada turėsime prieiti prie kraštutinio skepticizmo.

Visai kas kita, kai mes išeisime iš žmonių visumos, kuri vienintėlė yra realus dalykas, kaip jau pirmiau buvo nurodyta. Apie vieną žmogų mums sunku pasakyti, kam jis leistas pasaulin, kokia jo gyvenimo prasmė. Juk jis labai trumpai pasirodo pasauly. Iš kelios dešimties metų, kuriuos jis gali gyventi reikia išbraukti kūdikystė su senatve. Liekti trumpas jo žydėjimo laikas ir mes, įsižiūrėję į vieną žmogų, negalime suprasti jo gyvenimo.

Šių kėblumų nėra išeinant iš visos žmonijos. Žmonija galima sakyti amžina, amžina ne matematiška žodžio prasme, o kasdieninio gyvenimo. Eidami kiek norint toli, praeitin, mes randame žmogų buvusį šimtais tūkstančių metų. Ateitin žiūrėdami mes teorijoje pripažįstame, kad jai gali būti galas, bet kada, už šimto metų, tūkstančio, milijono? — to niekas negali pasakyti. Astronomų spėliojimai, kad saulė atauš ir tada gyvybė turės išnykti, arba fizikų, kad ji sprogs ir tada visas pasaulis suduž, nieko tikro nepasako. Taigi praktiškai žmoniją galima skaityti gyvenusią ir gyvensiančią dar begalo ilgai.

Eidama savo ilgu istorijos keliu ji paliko gana pėdsakų, iš kurių mes galime pažinti, kur ji eina. Per tą ilgą kelią ji gerokai apkito ir savo išvaizdoje ir dvasioje. Visa jos praeitis — tai sąmonės kilimas ir augimas, arba — kas reiškia tą pat — dvasios pasiliuosavimas iš medžiagos. Nuo urvų gyventojo, kursai turėjo tik savo raumenis ir gal akmenį pagriebdavo rankon, besikaudamas su meška ar kitu kuriuo žvėriu, iki Markonies su jo rastais stebūklingais spinduliais, kurie leidžia klausyti, kas kalbama už kokių dešimties tūkstančių varstų — kelias begalo ilgas, kurio viename gale tematome nedaug dvasios, o antrame — veik vieną dvasią ir maža medžiagos.

Gražiai parodytos šios atmainos žmogaus amžinoje kelionėje to paties Platono viename jo gražiausių veikalų — Puotoje. Vaidelotė Diotima pasakoja Sokratui, kas yra meilė. „Mirtinoji gamta — sako ji — kiek galėdama stengiasi nemirti ir būti

amžina. Ji gali pasiekti tai vien per gimdymą, palikdama nuolat naują esybę vieton palaikės". Taip dėstisi ne vien su kūnu, bet ir su dvasia. „Įpročiai, charakteris, nuomonės, geismai, malonumai, skausmai, baimės — visa tai nebūna pas tą patį nuolat tokia pat, bet viena jų gimsta, kita išnyksta. Kas dar keisčiau, net mokslai ne tai kad vieni jų gimtų, kiti gi išnyktų, ir mes turėtume visada kitus mokslus, bet kiekvienas atskiras mokslas apkinta"[85]).

Dabar mes galime atsakyti pradinin klausiman, kas yra mokslas? Ilgoje kelionėje nuo materijos iki dvasios žmonijai daug žinių reikia turėti. Šios žinios bus dvejopos rūšies. Kasdien žmonija reikalinga maisto, apdangalo, pastogės ir t.t. Neturėdama šių dalykų ji žūtų. Išlaikyti žmoniją tame stovy, kurio ji pasiekė, reikalinga daug žinių įvairių įvairiausių. Kiek, sakysime, reikia žinių maisto gaminimui, namų statymui? Šias žinias mes nevadinome moksliškomis, nors jos be galo svarbios, o praktiškomis, kasdieninio gyvenimo žiniomis. Pažvelgę atgal, žmonijos praeitin, pastebėsime, kad daugelis mūsų nemoksliškųjų žinių kadaisia buvo labai moksliškomis. Šiandien, pav., garvežio statymas eina, galima sakyti, mechanišku būdu: yra tam tikrų dirbtuvių, kur jie daromi šimtais per metus, o jeigu būtų reikalo, tai ir tūkstančiais. O prieš šimtą kokį metų tai buvo didelis moksliškas klausimas. Kai Napoleono I metu vienas prancūzas sumanė padaryti stumiamą garu laivą, imperatorius pamatė užkart, kiek be galo svarbus būtų dalykas garlaivių įvedimas. Jis įteikė šį projektą mokyčiausiems Prancūzų akademikams, kad jie, ištyrę dalyką, tartų savo nuomonę, ar galima padaryti garlaivį. Šie mokslininkai pasakė, kad tai visai negalimas daiktas. Vėliau, kai

85) ἡ θνητὴ φύσις ζητεῖ κατὰ τὸ δυνατὸν ἀεί τε εἶναι καὶ ἀθάνατος, δύναται ταύτῃ μόνον, τῇ γενέσει, ὅτι ἀεὶ καταλείπει ἕτερον νέον ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ... καὶ μὴ ὅτι κατὰ τὸ σῶμα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν οἱ τρόποι, τὰ ἤθη, δόξαι, ἐπιθυμίαι, ἡδοναί, λῦπαι, φόβοι, τούτων ἕκαστα οὐδέποτε τὰ αὐτὰ πάρεστιν ἑκάστῳ, ἀλλὰ τὰ μὲν γίγνεται, τὰ δε ἀπόλλυται, πολυ δὲ τούτων ἀτοπώτερον ἔτι, ὅτι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, μὴ ὅτι αἱ μὲν γίγνονται, αἱ δε ἀπόλλυνται ἡμῖν, καὶ ουδέποτε οἱ αὐτοί ἐσμεν οὐδε κατὰ τὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ μία ἑκάστη τῶν ἐπιστημῶν ταὐτὸν πάσχει.
Convivium 207 d., 208 a.

ištremtas šv. Elenos salon, Napoleonas pamatė pirmąjį anglų garlaivį, jis pasakė artimiesiems, kad jis čion nebūtų patekęs, jeigu jo mokslininkai daugiau būtų išmanę.

Vadinasi, toji pati žinia, kuri pirmiau buvo moksliška, vėliau patampa nebemoksliška. Nebemoksliška ji būna tada, kai ji būna vartojama kasdieniniame gyvenime veik grynai mechaniškai, arba, kitaip tariant, kai jos vartojimas sueina į vieną palaikymą žmonių tame stovy, kuris jau pasiektas pirmiau. Atbulai, kiekviena žinia bus moksliška, kuri padės žmonėms eiti pirmyn, atleisdama dvasią nuo medžiagos viešpatavimo. Vis tiek, ar toji žinia duos subendrintą žinojimą, ar tik apie vieną įvykį. Ne žinojimo ypatybėsna reikia žiūrėti, o žmonijos stovin. Šiandien nei astrologija, nei alchemija nebesiskaito mokslais, o buvo laikas, kada jos buvo tikrų tikriausi mokslai, nes žmonių mintį stūmė pirmyn. Viena jų pagimdė astronomiją, kita chemija, kurios šiandien sudaro svarbiausias moksliškojo žinojimo šakas. Ateis gal kada laikas, kai ir mūsiškė astronomija rodysis senu, nemokslišku daiktu, kaip kad mums rodosi astrologija. Koperniko sistema gali sugriūti, kaip kad savo metu sugriuvo Ptolomejaus sistema. Negalimas ir netikėtinas toksai daiktas rodysis tik tiems, kas mano jog yra kur tai šalip žmonijos, be jokio su jąja ryšio, amžinas daiktų pasaulis, uždengtas nuo mūsų paslapties uždangalu, kurį gana atskleisti, kad pamatytum absoliutę ir amžinąją tiesą.

Taigi moksliškasai žinojimas bus tas, kuris veda žmoniją pirmyn. Moksliškoji tiesa turi visada gimti, kaipo svarbus žmonių pirmyneigai žinojimas. Jos svarbumą įvertina pati žmonija, o ne kas kitas ir tai kartais žmonija ne toji, kuri dabar yra, o toji, kuri dar bus. Mes jau sakėme, kad einant žmonijai pirmyn, jos dvasia atsipalaiduoja nuo medžiagos. Turėdami tai galvoje, galime sakyti, kad mokslas yra toksai žinojimas, kuris duoda dvasiai įveikti medžiagą. Žinoma, nereikia suprasti šie žodžiai taip, kad rastoji nauja moksliška žinutė tuoj turi pakelti dvasią bent mažiausia laipsnio dalele. Apie dvasios kilimą mes kalbame, kaipo apie tikslą. Jis siekiamas labai sunkiai. Reikia kartais be galo daug ruošos darbo ir pastangų, kad galima būtų vėliau pasiėjėti pirmyn. Toksai ruošos darbas irgi ineis mokslo sritin, tarnaudamas šiam galutinam tikslui.

Jeigu mokslas veda žmoniją, ar galime numatyti, kur jis turi ją nuvesti? Klausimas labai senas. Jau graikų senovėje daug juo kalbėta. Aristotelis primena pareikštasias šiuo reikalu nuomones. Jis klausia, koksai geriausis žmogui gyvenimas?[86]). Trejopas esąs žmogaus gyvenimas: malonumams, viešam gyvenimui ir mokslui (βίος ἀπολαυστικός, πολιτικός, θεωρητικός)[87]). Kiekvienas gyvenimas teikia laimės (εὐδαιμονία), bet tikrą laimę galįs duoti gyvenimas mokslui. Tuo būdu išeina mokslo uždavinys — teikti žmonėms laimės. Bet laimės žmonija niekados negali pasiekti, nes tada ji turėtų žūti. Juk žmogus tik tada bus laimingas, jeigu jis nieko negeis, nes visi jo troškimai bus patenkinti. Metafiziškai imant žmonija gali prieiti prie šios laimės, arba tikriau sakant palaiminimo, kada pasaulis baigsis, bet imant mokslą pozityviai mes negalime sakyti, kur mokslas gali nuvesti žmoniją. Kad ir visai pozityviai pastebime, jog mokslas atvaduoja dvasią nuo medžiagos viešpatavimo, vis dėlto negalime pasakyti, kuo toji kelionė laisvėn gali baigtis, nes iš to, kas buvo praeity negalima išvesti, kad lygiai taip bus ir ateity.

Mūsų duotasai mokslo supratimas gali rodytis grynai etiškas esąs. Juk sakydami, kad mokslas turi vesti žmoniją pirmyn, mes jau vertiname jos eigą, nes aišku, kad žodis „pirmyn" atstoja čia „geryn". Tai tiesa. Mokslas iš tikrųjų surištas su etika, Tik reikia gražiai suprasti šis ryšys. Kai senovėje Sokratas skelbė, jog mokslas tas pat, ką ir dora, jis reiškė didelę tiesą, jeigu mes neimsime per siaurai jo sulyginimo. Sokrato mintis bus tikra, jeigu mes žiūrėsime į galutiną mokslo tikslą, o ne lyginsime ištraukto vieno kokio moksliškojo fakto su doros vienu irgi atitrauktu dėsniu. Taip darydami mes, žinoma, negalėtume rasti tokio identiškumo. Kas kita, jeigu mes žiūrėsime į galutiną mokslo bei doros tikslą. Čia identiškumas bus pilnas.

Ne vienas Sokratas taip mokino. Visi, kas norėjo duoti integruotą žinojimą, kurio visos dalys surištos tarpu savęs ir kursai, imtas visumoje, sudaro organišką vienumą, reiškė tokias pat

[86]) δεῖ πρῶτον ὁμολογεῖσθαι τίς ὁ πᾶσιν ὡς εἰπεῖν αἱρετώτατος βίος Politica VII, 1 recogn. O. Immisch.

[87]) Ethica Nicomachea A. 2. 1059 b.

kaip Sokratas mintis. Juk Aristotelis, kritikuodamas Sokrato identifikavimą doros su mokslu, pats, kaip matėme mokslui priskyrė darbą teikti žmonėms laimingiausį gyvenimą, kuris negali būti be doros ir kur dora siekia savo didžiausio tobulumo. Tą pačią mintį skelbė ir Benediktas Spinoza, sakydamas, kad mokslo uždavinys padaryti žmogų tobūliausią. Kas žmogaus nedaro tobūlesniu, visai nereikalinga[88]).

Jeigu eisime mūsų laikuosna, pastebėsime dar daugiau pripažinimo tokiam mokslo supratimui. Imkime Miunsterbergo, nepersenai mirusio vokiečių filosofo „Vertybių filosofiją". Mums nesvarbu, ar jo sustatytoji vertybių sistema tiksli, ar ji tinkamai pamatuota, mes pabrėžiame tik pamatinę autoriaus mintį, kad visas pasaulis susideda iš vertybių: buvimo vertybių, ryšio vertybių, vienybės vertybių ir t.t. Filosofas turi, anot Miunsterbergo, visas vertybes suvienyti, suderinti įvertinimus. Betiriant jas tam tikrais būdais gimsta atskiros filosofijos dalys — logika, estetika, tikybos filosofija, gamtos ir istorijos filosofija. Visų atskirų vertybių įvertinimas sudaro jų vienybę, kuri turi savo vertumą ir tik tada atsiranda pasaulėžiūra. „O pasaulėžiūra sudaro mūsų gyvenimo prasmę"[89]).

[88]) quisque jam poterit videre me omnes scientias ad unum finem et scopum velle dirigere, scilicet ut ad summam humanam perfectionem perveniatur, et sic omne illud, quod in scientis nihil ad finem nostrum nos promovet, tamquam inutile erit reiciendum, hoc est, ut uno verbo dicam, omnes nostrae operationes simul et cogitationes ad hunc sunt dirigendae finem. Benedicti de Spinoza Opera quotquot reperta sunt Rec. J. van Vloten et J.P.N. Lund Ed. 3 T.I. Hagae 1903. p. 6.

[89]) Die Vereinigung der Werte durch die Ineinsetzung der Bewertungen ist das eigentliche Ziel der Philosophie. Aus der Untersuchung der einzelnen Bewertungsarten ergeben sich einzelne Teile der philosophischen Aufgave, die Logik und Asthetik und die Religions - philosophie, die Natur und Geschichtsphilosophie usw. Das Ganze der Philosophie ist aber mehr als die Summe dieser Teile. Sie alle finden ihren letzten Zusammenhalt in der abschliessender Untersuchung über die innere Einheit der Bewertungen: nur durch solche Ineinsfugung wird das Weltganze selbst zum Wert und dann allein erzeugen wir Weltanschaung. Und die Weltanschaung trägt den Sinn unseres Lebens. Hugo Münsterberg Philosophie der Werte. 2 Aufl. Lpzg. 1921. p. 439.

Mūsų išdėstytoms pažiūroms ne viename punkte artimos yra Kelno profesoriaus Šelerio nuomonės, kurias jis išdėstė „Žinojimo sociologijos problemose“[90]). Šeleris irgi išeina ne iš vieno žmogaus, bet iš žmonijos. „Dvasia — sako jis — esti iš pradžios tiktai duotoje daugybėje be galo įvairių grupių bei kultūrų“. Jis atmeta, kad žmogui yra prigimtas proto aparatas, lygiai nepripažįsta premisos sociologijai, kad žmonija būtų atsiradusi iš vienos giminės[91]). Yra ir daugiau punktų, kur mano reiškiamosios mintys artimos Šelerio. Jo raštas duoda eilią išvadų, kurios būsią motyvuotos vėliau Filosofiškoje Antropologijoje, kuri neužilgo turės išeiti.

Mes stengėmėsi surasti pozityviu būdu žymių, kuo skiriasi moksliškasai žinojimas nuo paprastojo ir atsakyti tuo būdu klausiman, kas yra mokslas. Surastasai mūsų kriterijus visai reliatyvus. Jeigu mes neretai turėjome kalbėti apie žmoniją, tai supratome čia ne matematiškai imtus viso pasaulio žmones, o kultūriškąsias jos tautas. Jų mokslo ir moksliškųjų žinių vertinimas skaitosi visos žmonijos vertinimu. Bet ir tokia žmonija vėl ne balsavimo būdu reiškia pritarimą tiesoms ar vertinimams, o socialio darbo padalinimo keliu. Ji turi tam tikrus organus, kurių darbas ieškoti naujų mokslo tiesų ir nešti jas visuomenei. Taigi praktikoje moksliškoji tiesa yra ne kas kita, kaip opinio communis doctorum.

Išvesdami mokslą iš gyvenimo filosofijos, mes galėtum šiek tiek pakeisti ir jo suskirstymą į šakas, bet šis dalykas neturi jokios svarbos. Gyvenimas, kuris gimdo mokslus, geriausis yra jų klasifikatorius. Skirtumai tarpu atskirų mokslų liekti, kaip buvę, ir aiškinimas jų tepasilieka tas pats. Gal aiškinti šiems skirtumams galima būtų surasti geresnio pavadinimo, bet vardas nėra svarbus. Bet kuris vardas bus geras, jeigu tik mokslo esmė tiksliai suprasta.

[90]) Versuch zu einer Soziologie des Wissens hrsg. v. Max Scheler Schriften des Forschungsinstitut fur Sozialwissenschaften in Köln II Bd. München u. Leipzig. 1924. (Šį veikalą nurodė ir suteikė mano draugas prof. I. Tamošaitis).

[91]) Probleme einer Soziologie des Wissens. Op. cit. p. 13.

V.

Aukščiau mes parodėme, Kad mokslas kiečiausiai surištas su visuomene. Iš čia eina visa eilė išvadų dėl mokslo reikšmės universitete. Kaip buvo priminta, visuomenei reikia, nenorint atsilikti ir sunykti, visada įgyti naujų žinių. Kiek tas darbas reikalingas, gražiai parodė sociologas Uolas Indijos pavyzdžiu. Jis pastebi, kad trys tūkstančiai anglų valdininkų negali padaryti proto darbo reikalingo trims šimtams milijonų gyventojų, ypač kai socialio bei industrialio gyvenimo sąlygos greitai keičiasi. Jeigu Indija sėkmingai nori kovoti prieš cholerą, platinamą laivų bei geležinkelių, jeigu ji nori pakelti pramonę ir meną, kuriuos užmušė Mančesteris su Birmingamu ir, visų pirmiausia, jeigu ji nori padaryti savo indėlį pasaulio literatūron bei mokslan, turi atsirasti daugiau proto darbininkų tarpu jos pačios gyventojų. Anglų - Indų valdininkai be abejo dažnai negali, ar nenori sudaryti sąlygas, patogias kūrybos minčiai atsirasti tarpu vietos žmonių, su kuriais jie susieina[92]).

Vadinasi, jeigu žmonių draugė nori išlikti gyva ir tarpti, jai reikalinga tam tikras minimum proto darbo, be kurio ji negali apsieiti, arba jeigu išliekti gyva, tai turi tarnauti svetimai tautai, kuri aukščiau už ją yra išsilavinusi ir pati daro visą jai reikalingą proto darbą. Šių dienų gyvenimo sąlygomis kas lieka užpakaly kitų visada tampa nustelbtas. Šis proto darbas būna mokslo daromas. Iš čia didelė svarba visuomenei ne tik turėti mokslo, bet turėti jį organizuotą. Be proto darbo visuomenė niekados negy-

[92]) Graham Wallas The Great Society. New York, 1919. p. 197.

veno, bet jis buvo neorganizuotas ir dažniausia parėjo nuo pavienių žmonių. Minėtame veikale Uolas remiasi sociologo Lesterio Uordo išvadomis, kad net mūsų gadynėje svarbiausieji proto apsireiškimai padaryti žmonių privatinės nuosavybės. Veik apie trečdalis genialių Europos rašytojų kilę iš žemės savininkų[93]).

Ypatingą vietą užima šiuo žvilgsniu moksliškai atsilikę kraštai. Viršutiniškai rodytųsi, kad jokio čia klausimo nėra: atsilikusiame krašte gana įvesti mokslo įstaigų lygių toms, kokios yra kultūriniuose kraštuose, ir visas darbas pabaigtas. Dalykas iš tikrųjų, kur kas painesnis, nei rodosi. Labai pamokinantis tuo žvilgsniu prityrimas buvo įgytas Rusuose prie Petro Didžiojo. Būdamas užsieniuose Petras pastebėjo, kad tenai daug besimokina ir greitai dirba. Darbas eina sparčiai todėl, kad daug besimokinta. Matydamas tai Petras sugalvojo įkurti Rusijoje universitetą ar politechniką ir net Mokslų Akademiją. Iš šių plačių planų galėjo didelis reformatorius įvykinti tik. nedidelę dalį, įkurdamas žemesniąsias ir speciales mokyklas. Mokytojų buvo pakviesta svetimšalių — anglų, prancūzų, olandų, vokiečių. Mokinių gi įsakyta pririnkti iš visur: greta sėdėjo vaikai bajorų, valdininkų, kareivių, sodiečių. Prasidėjo mokslas. Bet koksai ten buvo mokslas! Vadovėlių nebuvo, mokytojai nesusikalba su mokiniais, tvarka mokykloje tokia, kad mokiniai bėgo iš mokyklos ir kur nors slapstėsi. Bėgimas buvo tiek didelis, kad imperatorius išleisdavo net manifestus dėl pabėgėlių, žadėdamas nebausti jų, jeigu geruoju grįž mokyklon[94]). Nors Petras nesigailėjo lėšų švietimui, bet mokyklos negalėjo prigyti jo atsilikusiame krašte. Po jo gyvos galvos įsteigtoji Mokslų Akademija irgi ilgai nieku nepasižymėjo, nors akademikai buvo veik vieni svetimtaučiai. Tik prie Petro dukters Elžbietos Rusai susilaukė genialaus mokslininko Lomonosovo, kuris praaugo ne tik saviškius, bet ir kitus jo laikų mokslininkus, bet užtai savo krašte buvo visai nesuprastas ir neįvertintas. Ir ne rusai pažino Lomonosovo didumą, o svetimtaučiai, kurių nuomonės atskleidė

[93]) Op. l. p. 188.

[94]) Prof. V. Kliučevskii, Kurs russkoi istorii Č. IV Moskva 1910, p. 317 sk.

jiems visą šio milžino genijų.

Šis sociologiškasai pasireiškimas kartojasi ir kartosis istorijoje visur. Mokslo persodinti iš vieno krašto kitan negalima. Visuomenė sudaro mokslui dirvą, kurioje jis auga ir tarpsta. Jeigu ši dirva nėra tinkamai priruošta, nelaukime iš jos jokių mokslo vaisių. Ši mintis taps mums dar aiškesnė, kai pažiūrėsime į moksliškojo darbo padalinimą. Ekonomistų pirmą kart (Adomo Smito) iškeltasai dėsnis pritaikomas visoms žmogaus veikimo šakoms, taigi ir mokslui. „Mes jau toli nuo tų laikų, kai filosofija buvo vienintėlis mokslas; jis suskilo į daugybę specialių šakų, kurių kiekviena turi savo metodą, objektą ir kryptį". Taip kalba miręs prancūzų sociologas Diurkeimas[95]). Jis primena toliau Kondolio žodžius, kad Leibnico ir Niutono metu visada reikę būtų duoti kiekvienam mokslininkui du ar tris pavadinimus, sakysime, astronomas ir fizikas, arba matematikas, astronomas ir fizikas, arba vartoti bendruosius pavadinimus: filosofas, gamtininkas. Bet ir to dar maža būtų buvę. Juk matematikai arba gamtininkai kartais būdavo poetai. Dargi besibaigiant XVIII-am šimtmečiui keletas pavadinimų reikę būtų pavartoti, kad parodytum, ką reiškė mokslui ar literatūrai vyrai kaip Wolff, Haller, Charles Bonnet. Pridėsime, kad tik ką primintasai Lomonosovas tam tinkamiausias pavyzdys, nes kartu jis buvo poetas, menininkas, gamtininkas, fizikas, chemikas. Dabar „mokslininkas ne tik neužsiima iškart keletu mokslų, bet jis neapima nė vieno viso mokslo. Jo tyrinėjimų plotas eina siauryn ir susieina į keletą problemų arba net į vieną"[96]). Pirmiau, kaip teisingai pastebi Uolas, mintis buvo tik pašalinis darbas (by - product). Minties gamintojai turėdavo kitą darbą, pelningesnį, iš kurio gyvendavo. Dažnai tai būdavo rankų darbas, kaip pas apaštalą Povilą arba Benediktą Spinozą[97]).

Tik šisai minties gaminimo būdas nebeatitinka didžiajai visuomenei, kuriuo vardu Uolas vadina Europos vakarų ir Amerikos visuomenę. Pavadinimą jis pavartojo nusižiūrėjęs į eko-

[95]) E. Durkheim. De la division du travail social 4 ed. Paris Alcan 1922. p. 2.
[96]) Op. l. p. 3.
[97]) The Great Society. p. 186.

nomistų pramintąją didžiąją pramonę. Kur ekonomiškai yra didžioji pramonė, ten socialiai yra didžioji visuomenė. Įdomioj savo knygoj Uolas daug vietos paveda dėstymui, kaip reikia organizuoti mintis (The organization of Thought p. 235 ir t.t.). „Didžioji visuomenė — sako jis — bus priversta atsidėjus aprūpinti materiales minties darbo sąlygas, ir nepaliks jos apsireiškimo, kaipo pašalinio darbo tikybai, mokymui, raštininkystei, vyriausybei ar privatiniam turtui"[98]. Pastebėsime, kad Uolo išmanymu, net gyvenimas iš raštininkystės kenkia produktyvios minties atsiradimui, „nes galvotojui reikia ne vien maisto, rūbų bei ramumo, bet laisvo laiko (leisure), tariant vengimo varginti per daug nervus. Jo darbas dažniausia turi trumpiau tęstis, nei rankų darbas arba rutinos, bet valandas, kai jis ne galvoja, jis negali pavesti kitoniškam sunkiam intelektualiam darbui. Vargiai, sakysime, koks žmogus gali dirbti šešias valandas laikraštininkystei, o paskui keturias valandas duoti intensyviam galvojimui[99]).

Didžiojoje visuomenėj darbo padalinimas nuėjęs labai toli, taigi ir minties darbas irgi priėjo prie didelės specializacijos. Aišku, kad jis nepritaikomas atsilikusiems kraštams. Kur pramonėje vienas darbininkas daro tik aštuonioliktąją spilkos dalį, ten mokslininkas irgi turi specializuotis ir gali visą savo gyvenimą praleisti tyrinėdamas araknidas (vorų veislės). Bet kaip nereikalingas toksai specialistas darbininkas kokioje žemės ūkio šaly, taip negali ten turėti jokio naudingo darbo ir mokslininkas labai įsispecializavęs.

Iš to, kas pasakyta eina, jog nė mokslas ir jo įstaigos negali būti vienoki aukštos kultūros kraštuose ir žemos. Prie mokslo įstaigų galima visai pritaikinti tą, ką Aristotelis sako apie dorą. Klausiman, kas yra dora? — Stagiros filosofas atsako: viduti-

[98]) The Great Society will, I believe, be forced to undertake the deliberate provision of the material conditions of thinking, instead of trusting to the appearance of Thought as a by - product of religion, or teaching, or copyright, or administration, or private wealth. p. 188.

[99]) Op. 1. p. 187.

niškumas[100]). Dorai esą galima nusidėti dviem būdais: būti ar per daug doriems ar per maža. Todėl „kiekvienas protingas žmogus vengia tiek daugumą tiek mažumą doroje, o ieško vidutiniškumo“[101]). Taigi, jeigu atsilikęs kraštas mokslų platumu bei specialumu stengtųsi lygintis su pažangiaisiais, jis nusidėtų perdėjimu.

Jeigu kalbama, kad „darbo padalinimas, būdamas gamtos dėsniu, tampa irgi moralė taisyklė žmonių pasielgimui“ ir prieinama prie išvados, kad „viešoji nuomonė linksta vis labiau daryti iš jo kategorišką įsakymą pasielgimui ir primeta kaipo pareigą“[102]), tai tas tinka tik aukštai kultūroje pakilusiems kraštams. Nereikia manyti, kad tokiu, atveju, išmetus siaurą specializaciją išmetama ir moksliškumo dalis. Juk specializacija guli mokslo piramidos pamatuose, o ne viršūnėje. Suprantamas daiktas, kad juo daugiau susidaro moksluose smulkių žinių, juo stipresnis jų pamatas, bet daugybę jų išmetus pamatas vis tiek liks tvirtas, o viršūnė nei kiek nepasikeis. Tikslas gi moksluose pasiekti viršūnės, išeinant iš pamatų, tariant pasiremiant faktais, prieiti prie plačiausių idėjų. Taigi, išsižadant žinojimo platumo, nei kiek nekenkiama jo gilumui.

Tuo būdu mes prieiname prie išvados, kad nėra ir negali būti jokios formulos universiteto mokslams, kiek jų turi ineiti jo fakultetuosna, arba iš kieko jis turi susidėti fakultetų. Šian klausiman turi atsakyti to krašto stovis, kur atsiranda universitetai. Universitetas visada bus atspindis tos visuomenės, tarpu kurios jis gyvena. Atsilikusiuose kraštuose visuomenė, arba kas vadinasi šiuo vardu, neįdomauja ir nesirūpina universitetu. Jis jai daugiausia tėra papuošalas, kuris lengvai gali būti pakeistas kitu pagražinimu, jeigu pirmasis nusibosta. Atbulai kultūringoje visuomenėje universitetas yra gyvas daiktas, su kuriuo kraštas giliai susigyvenęs. Buvusieji jo auklėtiniai ten niekados neužmiršta savo alma mater ir nenutraukia su ja ryšių. Geriausia pasta-

[100]) μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετή. Ethica Nic. B. 5.1106 b.

[101]) πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ. Ibidem.

[102]) E. Durkheim. De la division du Travail social. p. 4.

tyta šiandien Amerikoje privatiniai universitetai, kurie iš valstybės nieko negauna savo išlaikymui, o reikalingo sau ištekliaus turi iš vietos lėšų bei aukų. Toki faktai geriausiai rodo, kaip tenai visuomenei brangūs jos universitetai.

Jeigu dabar pažvelgsime į universitetą jo mokinių žvilgsniu, pirmų pirmiausia turėsime reikalauti, kad jame būtų moksliška dvasia. Kasgi yra ši dvasia? Pirmiau mums teko kalbėti, kad tiesa nesiduoda pasyviai, kad jos siekimas sunkus daiktas ir kartu dorinantis. Todėl vienaip mes apsipažįstame su visiems jau žinoma tiesa, o kitaip su nauja, dar niekam nežinoma, kurią mes patys surandame pirmą kart. Tiesos ieškojimas tai gimimas ir gimdymas dvasioje, kaip sakė Sokratui jau minėtoji mūsų vaidelotė Diotima. Kas trokšta medžiagai nemarumo, ieško moters, iš kurios gimdo ir tuo būdu viliasi liksiąs amžinas ir laimingas; kieno gi dvasia trokšta gimdyti, nes ir dvasia būna sunkumoje, turėdama gimdyti kas jai išpuola, gimdo mintį ir kitoniškas dorybes[103]). Gražiau niekas neaprašė už Platoną minties gimimo ir jos gražumo bei amžinumo. Išnešioti reikia savyje mintį ilgą ir labai kartais ilgą laiką. Ji neduoda ramybės, kol ji auga. Jos nešiojimas ir atsiradimas surištas su skausmu.

Didelis mokslininkas, kuris atvedė pasaulin gražių minčių — vaikų, visada skiriasi nuo to, kas moka tik svetimą mintį kartoti, o pats nesugeba rasti jokios moksliškos tiesos. Tik tas, kas pats moka surasti tiesą, gina ją nuo visų pasikėsinimų ar tai suvaržyti, ar tai paslėpti. Gi tam, kas negali moksliškai dirbti, trūksta noro ginti moksliškąją tiesą, jei kas užsipuola. Nedegdamas karšta meile prie tiesos, jis negalės įkvėpti jos nė jaunimui. O jaunimas, kuris nemyli tiesos, grožės — liūdniausis apsireiškimas ir didžiausia nelaimė.

[103]) οἱ μὲν οὖν ἐγκύμονες, ἔφη, κατὰ τὰ σώματα ὄντες πρὸς τὰς γυναῖκας μᾶλλον τρέπονται καὶ ταύτῃ ἐρωτικοί εἰσιν, διὰ παιδογονίας ἀθανασίαν καὶ μνήμην καὶ εὐδαιμονίαν, ὡς οἴονται αὑτοῖς εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον πάντα πορίζόμενοι · οἱ δὲ κατὰ τὴν ψυχήν — εἰσὶ γὰρ οὖν, ἔφη, οἱ ἐν ταῖς ψυχαῖς κυοῦσιν ἔτι μᾶλλον ἢ ἐν τοῖς σώμασι, ἃ ψυχῇ προσήκει και κυῆσαι και τεκεῖν · τί οὖν προσήκει; φρόνησιν τε καὶ τὴν ἄλλην αρετήν.
Plato Symp. 208 c. sk.

Jeigu vienas žymus mokslininkas tiek daug reiškia, kas gi besakyti apie jų surinkimą vienon vieton — universitetan? „Mokytų žmonių — sako kardinolas Niūmenas, — susirinkimas mylinčių savo mokslą ir rivalizuojančių vienas su kitu būna privestas per draugišką bendravimą ir dėl minties ramybės suderinti jų tyrinėjimo dalykų reikalavimus bei santykius. Jie išmoksta gerbti kitas kitą, pasitarti ir padėti vienas kitam. Tuo būdu susidaro tyra minties atmosfera, kuria studentas irgi kvėpuoja, nors savo reikalais jis iš daugybės mokslų pasirenka tik keletą. Jam geran išeina intelektualė tradicija, kuri nepriklauso nuo pavienių mokytojų ir kuri vadovauja jam pasirenkant mokslo dalykus, ir tinkamai jam aiškina išrinktuosius. Jis numato pamatines žinojimo linijas, principus, kuriais jis paremtas, jo dalių didumą, jo šviesias ir neaiškias puses, jo svarbias ir menkas vietas, kurių kitaip negalima būtų suvokti"[104]).

Daugiau nei pusė šimto metų vėliau tą pačią mintį reiškė ir grafas Vitė savo atminimuose. „Skirtumas tarp universiteto ir aukštosios mokyklos yra tas, kad universitetas gyvena laisvu mokslu. Jeigu universitetas negyvena laisvu mokslu, tada jis nevertas nešioti universiteto vardą. Tokiu atveju iš tikro geriau padaryti iš universiteto mokyklą, nes mokykla vis dėlto gali priruošti veikėjų su tam tikromis žiniomis, o be laisvo mokslo universitetas neparuoš žmonių nei su didelėmis žiniomis, nei su dideliu moksliško išsilavinimu. Bet bendrai imant negali žmogus turėti didesnio bendro moksliškojo išsilavinimo, neišėjęs ir nepersiėmęs laisvu mokslu. Kas nori suspausti universitetą, tiek jo mokytojus, tiek mokinius, neišmano, kad prie tokių sąlygų mokslas negali plėtotis. Be laisvo mokslo negali susidaryti nei žymių ir garsių mokslo darbų, nei išradimų, nei garsenybių. Be to, universitetas duoda jaunimui lavintis tokias aplinkybes, kurių negali suteikti jokia aukštoji mokykla, nes universitete sutrauktas visų rūšių moksliškas žinojimas, kuris tuo metu sudaro žmonijos turtą ir studentai gyvena šių žinių atmosferoje"[105]).

Moksliškosios dvasios atmosfera, kurioje studentai iš-

[104]) John Henry Newman. The Idea of a University. p. 101.

[105]) Graf S. J. Vitte Vospominanie T. III. Berlin 1923. p. 69 sk.

būna kelerius metus, dalykas kur kas svarbesnis, nei gali rodytis. Šią atmosferą sudaro tiek profesoriai, tiek studentai. Vientara studentai mato profesorius, padėjusius savo gyvenimą ieškoti tiesai, kuriems nieko nėra aukštesnio ir svarbesnio už jos radimą. Dirbdami kartu, jauni studentai patys pradeda jos ieškoti. Atsiranda kartais neištirtų klausimų, kur studentas gali prieiti prie išvados, nesutinkančios su profesoriaus nuomone, kas duoda didelį paraginimą pradėti dirbti savystoviai. Būna retkarčiais net taip kad didelio vardo profesorius, atmetęs studento reiškiamąją nuomonę, kaipo klaidingą, paskui viešai pripažįsta savo klaidą. Toksai prisipažinimas vertas ne vienos lekcijos. Studentai mato, kokia yra tiesos galybė, jeigu jai pasiduoda didelis mokslininkas, pirma su ja nesutikęs.

Kita, bendravimas studentų tarpu savęs turi irgi be galo didelės svarbos. Jaunimas daugumoje būna idealistas. Susirenka keletas jaunų draugų ir prasideda ne tiek pasipasakojimas, ką kas pramoko, kiek idėjų ar teorijų ginčai. Jeigu šie draugai bus beklausą tų pačių paskaitų, įdomu bus pasisakyti dėl jų savo nuomones. Jeigu jie bus kituose fakultetuose, dar įdomiau bus jiems pasikalbėti, nes kiekvienas atneš ką norint naujo, nežinomo jo draugams.

Sakysime, susieis gamtininkas su teologu, koksai karštas ginčas tarp jų prasidės. Vienas bus greičiausia materialistas, kitas gi netik spiritualistas, bet ir asmeniškojo Dievo išpažintojas. Jeigu jie nebus iš tų storapročių, kurie mano pažinę visą tiesą, koks pamokinantis pasikalbėjimas! Gi susieiti galima ir tenka dažnai: pertrauka tarpu paskaitų, arba laisva valanda tarpu dviejų profesorių paskaitų. Vadinasi, nereikia eiti ieškoti kur ten toli draugų ar pažįstamų. Visi jie čia pat.

Kardinolas Niūmenas taip brangina tokį jaunimo susiėjimą, kad dėl jo išsižadėtų net profesorių universitete. Jis sako, kad jeigu jam būtų duota pasirinkti tarp dviejų universitetų: vienas, kur profesoriai ir mokytojai prižiūri studentus, egzaminuoja juos ir suteikia mokslo laipsnius išlaikusiems egzaminus ir tiek; o kitas, kur profesorių visai nebūtų, o tik surinkta jaunimo išgyventi kartu trejis ar ketveris metus, pasibaigus kuriems jie išsiskirstytų be jokių egzaminų, jis duotų pirmenybę antrajam

universitetui, be profesorių bei egzaminų, nes čionai geriau, sako, protas išsilavintų ir būtų įgytas geresnis prisiruošimas gyvenimui[106]. Taip suformuluotoji nuomonė gal būti šiek tiek pergreita. Universitetas be profesorių lygiai negalimas, kaip ir be studentų. Anglijos universitetų tvarka su jų „tiūtoriais", kurie prižiūri, kad studentai iškaltų, kas jiems reikalinga ir su nustūmimu mokslo reikalavimų užpakalin pateisina išreikštąjį nepasitenkinimą, bet ne daugiau. Kita vertus, jeigu profesorius ne mokslininkas, menkas tegali būti profesorius, tas pats reikia pasakyti ir dėl studentų, jeigu jie lanko universitetą tik dėl laipsnių ar teisių, kurios kaikur suteikiamos baigusiems universitetus. Iš tokių studentų susidėjęs universitetas, dargi prie geriausių profesorių, pasiliks negyvas. Taigi sunku pasakyti, kas geriau: turėti universitetą su blogais profesoriais, ar net be profesorių, bet su gerais studentais, ar atbulai su gerais profesoriais, bet su blogais studentais.

Toki yra socialiai bei moraliai reikalavimai, be kurių universitetas negali gyvuoti, arba, jeigu jis bus, tai tik iš vardo. Iš to, kas ligšiol pasakyta, mes gauname tik sąlygas, kuriose gali tarpti universitetas, bet dar paties universiteto išvaizda nėra aiški. Jeigu mes radome, kad jo gyvavimo sąlygos labai gali keisti jo veidą, tai vis dėlto yra mažiausi reikalavimai, kuriems turi kiekvienas universitetas atitikti. Kiek įvairių kraštų įvairūs universitetai turės individuališkesnį ir gyvesnį veidą, tas pareis nuo vietos ir laiko sąlygų. Apie jas mums nėra reikalo kalbėti, nes mes galime parodyti tik pačius esminius universiteto bruožus, kuriuos privalo turėti kiekviena mokymo bei mokslo įstaiga, kuri nešioja šį vardą.

Pamatinė mintis, kuria paremtas turi būti visas universitetas turi būti mokslo vienybė. Jei mes lyginame su piramida, kurios apačia plati, o viršūnė eina siauryn. Šioje piramidoje galima padaryti keletas aukštų, o kiekviename aukšte daugybė kambarių kambarėlių. Kiekviename aukšte sudėtas moksliškas žinojimas, išskirstytas taip, kad apatiniame aukšte surinkta vadinamoji žalia medžiaga, tariant pliki faktai be jokių aiškinimų; an-

[106]) The Idea of a University. p. 145.

trajame artimiausios iš šių faktų išvados, tariant ryšiai jų tarpu savęs ir ypatybės kiekvieno skyrium, trečiajame platesnės teorijos, apimančios sugrupuotus faktus. Eidami piramidos viršun, mes gausim bendresnį žinojimą, teorijomis paremtas teorijas. Gi vieno aukšto kambariai bus tam, kad įvairius faktus suskirstyti į atitinkamas grupes, arba teorijos klasifikuoti. Tokios piramidos aprašymu mes neužsiimsime, nes toksai darbas būtų mokslų klasifikacija.

Iš šio vaizdo aišku, kad viršutiniai piramidos aukštai negali būti be apatinių, bet apatiniai gali apsieiti be viršutinių, bet teturės tik tada vertės, jeigu ant jų bus statomas naujas žinojimo aukštas, kitaip tariant viršus — tikslas, o apačia — pamatas, be kurio negalima eiti prie tikslo. Kaip niekas nededa pamatų dėl jų pačių, o tam, kad ant jų statytų rūmus, taip ir mokslo niekas nerenka faktų dėl jų pačių, o tam, kad rastų jų aiškinimą, išvestą kiek galima toliau. Ši žinojimo piramida turi ineiti universitetan, nors ir sumažinta šiek tiek, nes viso gyvojo žinojimo ir negalima mokykloje apimti, ir nėra reikalo. Piramida bus padalinta į didelius skyrius — fakultetus ne horizontališkai, bet vertikališkai, tariant kiekvienan fakultetan ineis visų aukštų dalis nuo apačios iki viršūnės.

Paskirstymas į fakultetus darysis veizint į pažinimo tikslą, mokslo objektą ir praktišką patogumą. Kaip pirmiau matėme, visas globus intelektualis įprasta dalinti į dvi dideli pusi: gamtos - matematikos mokslai iš vienos ir kultūros arba dvasios — iš kitos. Taigi jeigu apimtum kiekvieną pusę atskiran fakultetan, turėtume mažiausia du fakultetu, be kurių universiteto negali būti. Atskiras šių dviejų mokslo pusių šakas padalytumėm į katedras, kurių galėtume turėti kiekviename fakultete po keletą, keliolika, arba keliosdešimt.

Praktiškai universiteto iš dviejų fakultetų nėra. Mūsų gadynėje tai būtų per dideli fakultetai, kurie turėtų vis tiek viduje išsiskirstyti darbo ir valdymo tikslu. Jeigu kai kur yra universitetai iš vieno ar dviejų fakultetų, tai tik laikinai, kol bus galima sulaukti kitų. Juk prie tokio padalinimo turėtų gamtos - matematikos fakultetan ineiti visa medicina ir visa technika, kur statomas dar naujas reikalavimas netik įgyti teoretiškų žinių, bet ir pramokti

vartoti jas praktikoje. Kitas gi fakultetas turėtų apimti istorijos, visuomenės, filosofijos ir teologijos mokslus, iš kurių teologijos negalima praktiškai sujungti su kitomis šakomis, dėl to kad pastarieji mokslai esti bažnyčios drausmėje, kiti gi laisvi. Tuo būdu tenka kiekvieną šių dviejų fakultetų skaldyti į du arba net keletą atskirų fakultetų. Viduramžis paliko universitetą iš keturių fakultetų, kurie kai kur taip ir pasiliko, o kai kur susiskaldė. Taisyklės tolimesniam jų suskirstymui nėra ir negali būti; gyvenimo aplinkybės tą padaro.

Viduje fakultetuose mokslas dalinasi į skyrius ir katedras. Skyrius apima paprastai didesnį plotą susidedantį iš keleto žinojimo šakų, kurios atrenkamos besivadovaujant įvairiais principais. Bendrų dėsnių čia sunku ieškoti: tai gyvenamojo meto dalykas. Dar labiau tinka, kas pasakyta dėl skyriaus, vienai katedrai. Katedrų skaičius grynai istoriškas dalykas: laikui einant vienam žmogui tampa nebegalima apimti visas atsiradusias ir prireikusias žinias. Tada tenka arba daryti iš vienos katedros keletas jų, arba tai pačiai katedrai duoti keletas profesorių. Bet ar vienu, ar kitu keliu eitume, vis dėlto reikia atsižvelgti į vieną dalyką: mokslo reikalams naujosios jo šakos antraeilės esti, taigi jei daroma naujų katedrų, tai jos skaitosi tik pridedamosioms ir atiduodamos menkesnės vertės profesoriams — ekstra - ordinarams, arba jeigu katedra liekti viena, tai prie jos šeimininko priduodama vienas ar du ekstraordinariai profesoriai. Ši tvarka tinkamiausia einant kartu su naujais gyvenimo reikalavimais, bet praktiškai ji toli gražu ne visur yra.

Katedrų klausimas mus privedė prie profesorių suskirstymo. Kad kiekvienas jų turi būti mokslininkas, pirmiau buvo kalbėta. Bet mokslininkas — mokslininkui nelygus. Kiek ir kokio moksliškumo galima reikalauti iš profesoriaus? Idealas, žinoma, būtų, kad kiekvienas profesorius būtų kaip namie kiekviename žinojimo aukšte nuo apačios iki viršūnės. Kitaip betariant profesoriaus žinojimas turi būti integruotas: jis neturi turėti galvą užverstą eilėmis palaidų žinių, bet privalo savo žinias surišti sulig jų giminyste ir žinoti tikrą kiekvienos jų reikšmę bei vertę. „Daugybė žinių proto neduoda“, kaip sakė Eraklitas iš Efeso[107]). Ne

jų daugybė brangi, bet jų vienybė. Mokslininkas visada turi savęs klausti: kuriam galui reikalinga viena ar kita žinia, kas pasikeis bendrame paveiksle, kai rasis kokia nauja žinia, arba senoji pasirodys netikra? Bet, kita vertus, jis turi mokėti reikalaui esant patikrinti savo žinią, nepasitikėdamas kitų tikrinimais, kad ji teisinga, Faktai, žalia medžiaga, jam turi būti tiksliai žinomi, nes kitaip jo išvados bus be kojų ir kabės ore.

Mokslo šakos susipynusios tarp savęs labai arti. Taigi mokslininkui reiktų turėti tokį integruotą žinojimą netik savo šakoje, ar šakose, bet ir kaimynėse. Tokių mokslininkų tikrai yra, bet jų be galo maža: kartais per keletą šimtmečių atsiranda vienas. Tenkintis tada reikia menkesnės vertės mokslininkais. Bet ir čia įvairumas labai didelis. Daugybė mokslininkų gyvena pirmajame aukšte. Visą savo amžių praleidžia jie rankiodami medžiagą: vienas — gamtininkas - tyrinės skruzdžių kokią veislę, tiksliai ją aprašinėdamas, kitas — kalbininkas - rankios senus žodžius ar tirs vieną šnektą, trečias — chemikas - ieškos kokios nors reakcijos ir t.t. Kam tos žinios reikalingos, jie neduos sau nė klausimo. Negalima peikti tokio darbo, nes jis sudaro pamatą visam žinojimui. Dažniausia pasitaiko atbulai, šie kurmiai su panieka žiūri į „teorijas". Faktas, girdi, visada liekti tas pat, o teorija šiandien viena, ryt kita.

Kita mokslininkų rūšis — aukštesnieji gyventojai, kurie išeidami iš faktų turi prieiti prie teorijų. Jie dažnai nuslysta priešingon pusėn. Pindami iš teorijų teorijas jie sudaro tikrus vortinklius, kuriuose patys susipainioja tiek, kad nustoja matę tikrenybę arba net ją neigia. Jie su panieka žiūri į kurmius kurie visai neišmano jų vortinklio gražumo. Į tokius mokslininkus žiūrima iš aukšto, kaip į svajotojus. Be reikalo. Jie savo svajonėse kartais pamato tikrą tiesą, kuri vėliau, kai susirenka gana įrodymų, tampa aiški visiems. Taigi ir jie patarnauja mokslui kad ir vortinkliais.

Trečia rūšis stovi vidury tarp šių dviejų. Jie moka rinkti faktus, žinias, juos įvertinti kritiškai, bet ne čia mato savo darbui tikslą. Šie visi faktai jiems tik medžiaga, iš kurios jie pradeda sta-

107) πολυμαθίη νόον οὐ διδάσκει
H. Diels Die Fragmente der Vorsokratiker I³ p. 86, 40.

tyti ar toliau varo mokslo rūmus. Teoretiškosios minties srity jie stovi stipriai, nes turi gerą pamatą. Stato jie moksliškosios tiesos rūmus kantriai, iš lėto. Pristigę medžiagos jie nemėgina užtraukti ją vortinkliu, bet sau ir kitam pasako: non liquet — dar neaišku. Nekantriesiems, kurie greitai nori pasiekti visą tiesą, toksai atsargumas nelabai patinka, bet mokslui jis labai sveikas. Dideli mokslininkų vardai tesiranda kaip tik šioje rūšy.

Universitete randame kiekvienos rūšies mokslininkų. Juos lengva išskirstyti net viršutiniškai, žiūrint kiek studentų jų klauso. Mažiausia bus klausytojų pas fakto vergus, daugiausia pas vortinklių pynėjus ir vidutiniškai pas vidutinius. Priežastis lengvai suprantama. Mokslininkas, paskendęs faktų rankiojime, blogiausis būna frofesorius. Per paskaitas jis valandomis iškaitinės faktus - faktelius jam žinomus, neduodamas jokio tarp jų ryšio. Iškalbus toksai profesorius niekados nebūna ir negali būti: iškalbumas duotas tik tiems, ir tai ne visiems, kas gali matyti visą paveikslą ir jį jausti. Nuo atskirų gi faktų žmogui nei šilta nei šalta. Taigi studentas, klausydamas nuobodžios litanijos, greitai nustoja domėtis profesoriaus žodžiais ir, jei gali, nustoja vaikščiojęs klausytų. Tik, sakau, jei gali. Juk su šiuo profesorium teks susidurti per egzaminus, o egzaminai pas jį patys sunkiausi. Visą savo gyvenimą padėjęs visokių smulkmenų rinkimui, jis pats jas atsimena gražiai ir apie jas klausia studentus. Kadangi jie, neturėdami reikalo ir negalėdami jų žinoti, paklausti tyli, egzaminatorius randa, kad jie nieko nežino.

Toki mažmožių gaudytojai profesoriai mokslui naudingi kaipo žalios medžiagos rankiotojai, iš kurios kiti padarys reikalingas išvadas, bet universitete jie greičiau kenksmingi. Apie mokslą studentas juk sprendžia iš profesoriaus dėstymo. Ateina universitetan jaunas studentas dažnai mistišką turėdamas įsitikinimą, kad mokslas begalo gražus ir baisiai galingas. Jis trokšta susilaukti tos iškilmingosios valandos, kada jam bus atskleista paslapties uždanga ir parodyta nematyta grožė. Tik patekęs tokio profesoriaus paskaiton ir girdėdamas nuobodų skaitymą apie savaime niekam nereikalingus daiktus, jis klausia savęs, argi toksai yra mokslas, apie kurį jis tiek svajojo. Jeigu apsivylęs išeis studentas iš vienos, kitos tokios paskaitos, jis tuoj nutars, kad

mokslo visai nėra. Bus tuo būdu sugriautas gražus įsitikinimas, ir iš to bus visuomenei didelė nuoskauda.

Žinoma, ir mokslas nėra nuolatinė šventė. Jeigu jaunikaitis eina universitetan besivildamas rasti tenai šią skaisčią šventę, jis turės vis tiek nustoti savo svajonių. Tik jeigu jis pateks pas tokius profesorius, kurie jo lūkesio neapvils iš pat pradžios, įsitikinimas, kad mokslas — nuolatinė šventė nebus sugriautas, bet po truputį pasikeis. Šis įsitikinimas pataps dar gilesnis, o mokslas rodysis dar šviesesnis. Studentas pamatys, kad atskleisti nedidelį paslapties sklypelį, reikia kruvinai prakaituoti, reikia ruoštis būti tokio pažinimo vertam. Dirbdamas kasdieninį mokslo darbą pas profesorių sintetiką ir matydamas, kad tik tuo keliu galima prieiti prie moksliškosios tiesos, jis ne tik supras bet ir giliai pajus, kokis erškėčiuotas tiesos kelias. Jam pataps aišku, kad pirmutinis jo įsitikinimas, jog galima be jokios ruošos, be jokio prakaito, be mažiausio valios įtempimo pastebėti moksliškosios tiesos gelmes, buvo žeminantis mokslą ir žmogystę.

Taigi, jeigu bloga knyga didelė visuomenei nelaimė, tai blogas profesorius dar didesnė. Dideliuose universitetuose, kur esti įvairių įvairiausioms mokslo šakoms atstovų, gali būti ir tokių fakto garbintojų profesorių be jokios mokslui skriaudos. Iš kelių ar keliolikos tūkstančių studentų rasis vienas kitas, kuris pataps tokio profesoriaus mokiniu, būdamas jam dvasios giminė. Tuo būdu bus paruošta mokslui darbininkų, kurie darys juodąjį darbą, vadinasi, bus jam naudingi. Bet mažuose universitetuose, jeigu bus daugiau profesorių, teišmanančių vieną tiktai siaurą dalyką be jokio ryšio su kitomis mokslo problemomis, mokslas bus ten ne tik ilgam nustelbtas, bet ir diskredituotas.

Mažiau kenksmingi bus profesoriai, kurie skrajoja padangėse neliesdami tikrenybės, nes jie mokės įkvėpti jaunimui bent mokslo meilę, norint moksliškojo žinojimo jie negalės suteikti. Juk skrajoti svajonėse tegali tik didelis entuziastas, o entuziazmas limpa. Jeigu studentai, atėję universitetan su skaisčiomis viltimis susiduria su tokiu profesorium, jie bent nenustoja jaunystės vilčių, o tai jau labai daug reiškia. „Ką poetas šventosios dvasios įkvėptas parašo, gražu būna“, teisingai sako materializmo tėvas Demokritas. Bet ši mintis galima lygiai priderinti ir prie mokslo.

Visas universiteto mokslo rūmas remiasi trečiosios rūšies profesorium, kuris moka rinkti žaliąją medžiagą, ją tinkamai priruošti, bet iš tos medžiagos daro toliau moksliškas konstrukcijas. Jau buvo minėta, kaip tokis profesorius tobūlesnį padaro tikėjimą mokslu. Pats jis eis kasmet mokslan ne tik gilyn, bet ir platyn, nuolat perdirbinėdamas ir papildydamas tą vaizdą tikrenybės, kurį jis dėsto studentams. Daugybėje vakarų universitetų profesoriai privalo dėstyti eilę dalykų, kurie turi vidujinės giminystės, bet būna išskirti tarp kelių katedrų. Užimdamas vieną katedrą, profesorius nėra priverstas dėstyti dalykus iš kaimynės katedros, bet jis tai daro, nes toksai mokytojavimas neleidžia jam susiaurėti, beužsiimant vien savo specialiais dalykais. Profesorius, kursai tegali skaityti tik vieną dalyką, nematytas daiktas nė viduramžy, nekalbant jau apie naujuosius laikus.

Mes kalbėjome apie profesorius, kurie mokslui atsidavę ir tai matėme, kad vieno prisiruošimo prie mokslo neužtenka. Yra dar viena rūšis profesorių — „dėl karjeros". Jų buvo nemaža senojoj Rusijoj. Yra jų ir kitur. Tai pati blogiausia profesorių rūšis ir didžiausia universitetams nelaimė. Moksliškų įsitikinimų toksai profesorius neturi iš principo jokių. Jis žiūrės, kokios moksliškos srovės rūbai geriau pritinka jo karjerai. Jeigu tie, nuo kurių jo karjera pareina bus spiritualistai, jis bus uoliausias spiritualistas, jeigu materialistai — jis rodysis ištikimiausias materialistas. Toks profesorius karjeristas įneša universitetan tikrą puvėsį. Anot Dantės patarimo: „nekalbėkime apie juos".

Mes priėjome prie trumpos mūsų apžvalgos galo. Nušviesti visapusiškai tokį didelį daiktą, kaip mokslas ir vieta jam universitete mes nė neketinome. Be abejo mūsų mokslo supratime liko daug nebaigtų sakyti dalykų. Dažniausia mes galėjome tik nurodyti savo mintį, palikdami jos tikslų įrodymą vėlyvesniems laikams. Kartais neišsikalbėta tyčia. Mūsų išmanymu geresnis būna raštas, kuris sužadina mintį už tą kuris ją patenkina.

Lietuvos Universitetas. Humanitarinių Mokslų Fakulteto Raštai. Knyga I. 123 - 231 psl.
Commentationes Ordinis Philologorum. Liber I. Kaunas. 1925.

Prof A. Voldemaras

BŪGA ŽMOGUS IR MOKSLININKAS

Mokslininkai dažniausia neturi biografijos. Jų gyvenimas išsisemia mokslo darbais, kuriuos jie nuveikia, mokslo idėjomis, kurias jie skleidžia. Viskas kita pas juos patampa šaliniu daiktu, kuris tiek turi prasmės, kiek atsiliepia mokslo darbams. Žmonėmis mokslininkai nesustoja buvę, bet vis dėlto jie lieka nepanašūs į kitus, arba, tikriau sakant, skiriasi iš kitų. Šisai skirtumas reiškiasi paprastai tuo, kad mokslininkai mažai teišmano dargi savo pačių kasdieninio gyvenimo reikalus. Laboratorija, knyga, muzėjus — štai kas paima visą mokslininko gyvenimą.

Būga buvo mokslininkas gimęs ir juo pasiliko iki paskutinei savo gyvenimo valandai. Jis irgi neturi įvykių, bent žymesnių, savo gyvenime. Tiek jojo biografijoje yra nepaprasto, kad jis pats turėjo pramušinėti sau kelią mokslan. Gimė jis sodžiuje ir iš sodiečių tėvų. Kaipo ūkininkai jo tėvai galėjo skaitytis daugiau tarp pasiturinčiųjų. Jeigu jie svajojo susilaukti iš sūnaus kunigą ir tam reikalui leidė jį mokytis toliau pradinės mokyklos, tai netiek laukdami materialės gerovės, kiek besirūpindami Dievo garbe ir savo išganymu, vildamiesi susilaukti iš žmonių pagarbos.

Išleisti sūnų kuniguosna — tai bene to kiekvieno lietuvio sodiečio svajonė anuo metu. Kitoniško mokslo mūsų sodietis tada dar nepažino ir jo bijojo. Jo išmanymu galima buvo besimokinant tapti kunigu, arba ponu. Patapęs kunigu sodietis garbins Dievą visą savo gyvenimą, melsis už tėvus, gimines, suteiks garbės ne vieniems tėvams, bet ir visai savo giminei ir net parapijai. Nebeto, žinoma, kad nepasipainiotų noras susilaukti iš sūnaus ir materialės gerovės. — Eiti kitus mokslus sodiečiui, reiškia išeiti į po-

nus. Prie „pono" jis neturi nei geros širdies, nei apie jį geros nuomonės. Vienintėlis gal daiktas, kurį pastebėjo sodietis ponuose, tai tikybinių praktikų apleidimas: penktadieny valgo mėsišką valgį, bažnyčion neina — žodžiu bedievis.

Dievobaimingas sodietis šiuo keliu nenorėjo leisti savo vaiko. Apie šią sodiečio psichologiją pats Būga primiršo, sakydamas autobiografijoje, kad tik materialių gėrybių noras vertė jo tėvą leisti sūnų į kunigus. Patsai jaunas Būga nejuto nei ypatingo pašaukimo būti kunigu, nei ypatingo nenoro. Greičiau galima sakyti buvo linkęs eiti kuniguosna. Iš mažens jis pajuto savy gilų prisirišimą prie savo tautos ir ypač tėvų kalbos. Jo jaunystės metu daugiausia kunigai buvo jos nešiotojai ir gynėjai. Kitiems apšviestūnams reikia su visu, kas sava, skirtis ir išsinešdinti svetimon šalin.

Seminarijoje Būgą mes randame jau susipratusį lietuvį. Nežinia kodėl jis įstojo Mogiliavo seminarijon Petrapily, o ne Žemaičių Kaune, kur jo būdui ir palinkimams kur kas būtų buvusi atmosfera tinkamesnė. Būdamas stataus būdo Būga pradeda susikirsti su lenkais draugais del lietuvystės. Tuo metu rektoriavo seminarijoje savotiškai pagarsėjęs tarpu klerikų Erdmanas, kilęs iš Kaunijos ir mokantis lietuviškai. Priežastis, del kurios Būga turėjęs apleisti seminariją, buvęs kaiptik rektorius Erdmanas.

Autobiografijoje, įdėtoje „Lietuvių kalbos žodynan", Būga nieko nesako apie savo išstojimą iš seminarijos. Prieš dvidešimtį su viršum metų jis man pasakojo, kad Erdmanas radęs pas jį lietuvišką knygutę ir pradėjęs ją skaityti balsiai, bet baisiai kraipydamas žodžius. Paskaitęs kiek, klausęs Būgos, ar jis ką nors supranta. Atsakius Būgai, kad nieko, jis pasakęs lenkiškai: „widzisz, jacy litwini durni, sami nierozumieją co piszą". Niekinimas ir persekiojimas lietuvystės vertė Būgą persiskirti su seminarija.

Tai buvo didelė nelaimė. Būga turėjo keturių klasių atestatą ir metus su viršum išbuvo seminarijoje. Toliau norint varyti mokslą reiktų įstoti gimnazijon, ar tolygion mokyklon, bet iš kur imsi pinigų? Užsidariusios Būgai išėjus seminarijos durys uždarė jam tėvų kišenę. Gali būt, jie sutikę būtų leisti jį gimanzijon iki šešių klasių arba net iki galui, kad paskui stotų seminarijon, bet apleidus jam seminariją negalėjo būti nė kalbos apie gimnazijon įstojimą. Apsukresnis gyvenimo reikaluose už Būgą kitas kas, būtų gal pasi-

rūpinęs baigti gimnaziją prieš stosiant seminarijon, arba seminarijoje būtų neįkliuvęs perdėtiniams, arba galop pasirūpinęs persikelti kiton seminarijon, kad neliktų be mokslo, bet Būgai visa tai neatėjo nė galvon.

Tokiomis aplinkybėmis nieko kito Būgai nebeliko kaip pradėti savarankiškai gyventi. Tik savarankiškumo jam visada stigo praktiškuose reikaluose. Petrapily jis nė nemėgino rasti vietos, o važiuoja Mosaran pas kun. Bernotą mokyti jo giminaičių. Tuo būdu kuriam laikui Būga aprūpintas, bet tik kuriam laikui. Šį kartą jam daugiau pasisekė nei seminarijoje. Jis grįžta su savo mokiniais Petrapilin, bet išlaikius jiems kvotimus tampa nebereikalingas. Vėl pripuolamai tenka jam gauti vieta Mikalojaus Observatorijoje „už kyšį", kaip jis pats sako.

Darbas Observatorijoje teko dirbti labai nuobodus ir mechaniškas, nes reikėjo sudėdinėti eilias skaitmenų žinių lapuose, kuriuos prisiunčia Observatorijai vietų tyrėjai apie visas oro atmainas. Bet jis ne tik aprūpino Būgą materialiai, kad ir ne gausiai, bet palikdavo šiek tiek laisvo laiko, kuris buvo galima sunaudoti tolimesniam mokslui. Būga tikrai pradeda mokintis pats vienas, bet ... latvių kalbos! Besimokindamas iš knygų jis greit pramoksta skaityti be žodyno ir tuoj išsirašo iš Rygos žurnalą „Austrums". Latvių kalbos jis mokinasi todėl, kad ji giminė lietuviškajai. Pirmų pirmiausia jam rūpi gimtoji kalba, kurią karštai imasi tirti.

Pirmtakūnų šioje dirvoje rado daug, bet mokytojo nė vieno. Reikė jam pačiam prasikimšti pro pirmąsias sunkenybes. Būga pradeda nuolat lankytis Petrapilio viešajan knygynan, kur skaitė lietuviškus raštus ir kitomis kalbomis tuos, kurie kalbėjo apie lietuviškus daiktus. Sunkiausias buvo jam dalykas išmokti statyti priegaides, nes nebuvo kam išaiškinti jų skirtumas. Teko mokytis iš Kuršaičio gramatikos rašytos vokiškai, taigi sunkiai suprantamos težinant vokiškai tiek, kiek pramoko gimnazijoje ir seminarijoj. Kas vėl pas Būgą labai įstabu, jis neturėjo visai muzikališko jausmo. Kartais jam sunku buvo atskirti suderintus garsus nuo kakofonijos. Lietuviška gi priegaidė yra tikrai giedojimas, tariant muzikališka. Ji labai sunku sugauti žmonėms, kurie turi gerą ausį. Būga gi be muzikališkos ausies pramoko tiksliai atskirti įvairias priegaides ir tai ne vien savo gimtojoj tarmėje, bet ir kitose. Jis tu-

rėjo įveikti ne menkesnį prigimties trūkumą nei Demostenas, ir įveikė. Kai aš susipažinau su Būga 1900 m., jis jau gerai mokėjo lietuviškąją kalbą ir rašybą — tuo metu gana retas daiktas. Kaip tik šiuo savo mokėjimu jis labiausiai man imponavo, nes aš, nors iš mažų dienų skaitęs lietuviškus laikraščius ir knygas rašybos visai nemokėjau. Labai greitai išaiškino man Būga visas jos paslaptis ir parodė, kaip reikia priegaidės rašyti. Pasipažinę mes greitai susidraugavome. Aš buvau baigęs triklasę miesto mokyklą ir norėjau toliau mokytis. Greit sutarėva su Būga kartu toliau mokytis ir trumpą laiką drauge dirbova, imdami pamokų pas A. Smetoną ir d - rą. Rymą.

Kas Būgai trukdė sistematiškai mokytis atliekamomis nuo tarnybos valandomis, tai ne tiek visuomenės gyvenime dalyvavimas, kuris reiškėsi daugiausia teatru ir kur Būgai tekdavo daugiau dirbti nei kitiems (jis kartu su Mykolu Palioniu perdirbo Gužučio „Ponas ir Mužikai" ir išvertė „Dėdė atvažiavo"), kiek įsimylėjimas į lietuviškąją kalbą, kur jis labai greit patapo autoritetu. Labai greit ir be jokio vadovo jis rado gyvąjį jos šaltinį — tarmes, kuris jam daugiau žadėjo ir galėjo duoti už tų laikų raštus. Tirti gyvąją kalbą nebuvo persunku Petrapily, nes lietuvių kolonija tenai buvo gana skaitlinga ir susidėjo iš atvykėlių iš įvairių Lietuvos kraštų. Dauguma jų buvo darbininkai bei darbininkės, vadinasi kalbėjo tarmiškai ir mažiau buvo pasidavę sintaksėj svetimai įtakai.

Šaukiamas 1901 m. naujokų komisijon Būga turėjo progą aplankyti tėviškę ir tenai kurį laiką paviešėti. Grįžo Petrapilin su dainomis ir kitais tarmės tekstais, kuriuos užsirašė beviešėdamas. Kiek anksčiau jaunas kalbininkas susipažįsta su prof. Volteriu, pas kurį pradeda lankytis nuo Velykų 1901 m., ir vėliau su prof. Jauniun. Viena ir kita pažintis nulėmė visą Būgos likimą. Surištas su Petrapilio moksliškomis įstaigomis (Mokslų Akademija, Universitetas, kur jis dėstė litvanologiją), Volteris spietė aplink save lietuvių besimokančiąją jaunuomenę, ieškodamas tarp jos žinių kalbos bei etnografijos dalykams. Jis labai greit pastebėjo nepaprastus Būgos gabumus lietuviškajai kalbai tirti.

K. Jaunius turėjo kitoniškos reikšmės Būgos likimui. Genialus žmogus, gražiai mokąs senovės kalbas, graikų, lotynų, ebrajų, gimęs lingvistas ir giliai apsipažinęs su lingvistikos mokslu, beto

sugebąs labai suprantamai ir aiškiai išdėstyti sunkiausį dalyką, bet žmogus jau sulaužyto būdo, retai ateinąs į savo paskaitas, o užsiėmęs kiauras naktis ir dienas studijuoti lyginamosios kalbotyros dalykus, bet nei vieno tyrinėjimo nevedąs iki galui, o metąs tuo metu, kai jam pačiam galvoje klausimas tampa aiškus — toksai Jaunius negalėjo nepaveikti į jaunikaitį, kuriam buvo galva pramušta kalbos mokslui. Niekas nežinojo tuo metu taip giliai lietuvių kalbos tarmių ir šnektų, kaip Jaunius. Niekas irgi nebuvo pastebėjęs tiek žymių joms atskirti, kaip jis. Ko ieškojo pirma Būga sunkiai jam prieinamuose raštuose, tą rado aiškinamą kur kas giliau ir moksliškiau Jauniaus gyvu ir vaizdžiu žodžiu. Susidūrus su Jaunium lietuvių kalbos žinojimas pas Būgą pagilėjo ir praplito, atsistodamas ant tvirto mokslinko pamato.

Bet Jaunius užkrėtė Būgą tąja liga, kuri pirmiau jam buvo svetima — etimologizavimu. Ligšiol Būga tyrė lietuviškąją kalbą be ryšio su kitomis, kurių tinkamai nė nemokėjo ir tiesą pasakius nė negalėjo mokėti. Pats Jaunius lingvistui turėjo gerą pasiruošimą. Dvasiškoj Akademijoje pas Lukianą Milerį (Mueller) jis gražiai išmoko klasiškųjų kalbų, ten pat pramoko ebrajų kalbos, pats mokinosi sanskrito, o pridėjus prie to slaviškąsias kalbas vokiečių ir prancūzų gausime tvirtą pamatą kalbų lyginimui. Pas jį ateina Būga gražiai mokąs tik lietuviškai, o svetimos kalbos, išskyrus rusiškąją bei lenkiškąją, tik tiek, kiek galėjo pramokti jų mokykloje. Nė svetimųjų kalbų fonetika tuo metu jam nebuvo žinoma. Iš Jauniaus Būga sužinojo, kad negalima pažinti tikrai nė lietuvių kalbos lyčių, nesulyginus jų su kitomis kalbomis, kad lietuvių kalbos platus žinojimas tai tik medžiaga tolimesniam visų kalbų studijavimui lingvisto akimis. Trumpai betariant prieš Būgos nustebusias akis atsivėrė visas lyginamasis kalbų mokslas. Ir kaip atsivėrė! Jaunius tuo metu, kai Būga ir aš su juo susipažinome, tyrinėjo giminystę indo - europejiškų kalbų su semitiškosioms, kurias jis norėjo išvesti iš vieno kamieno. Beklausant Jauniaus viskas rodėsi aišku, suprantama, lengva. Rodėsi, kad jokio čia ypatingo žinojimo nereikia ir kalbotyros viršūnę galima pasiekti visai nesimokinant tų kalbų, kurios lyginama.

Ilgėliau ir arčiau bendraudamas su Jaunium Būga nė nepasijuto patapęs atkakliausis lingvistas, kad ir be jo žinių. Pas Jaunių

visi kalbos faktai būdavo išaiškinti iki galo, tarytum kokios geometrijos teoremos. Būga iš prigimties mėgo statumą ir aiškumą ir tuo būdu pas jį labai greit susidėjo įsitikinimas, kad kalbotyroje galima pasiekti rezultatų matematiško griežtumo ir tikrumo. Kalbos įstatymai rodėsi esą tiek pat būtini, kiek gamtos. Žinant šiuos įstatymus galima kiekvieną žodį privesti prie jo „pirmykščios" lyties bei reikšmės ir dar pakeliui galima susekti, kaip įvyko jo apkitimas ir kuriuo metu. Kitaip betariant, patapo iš anksto griežtu ir siauru dogmatiku.

Aptikęs tokį mokytoją Būga su kūnu ir su siela atsidavė savo mylimajam darbui. Jauniaus irgi apsidžiaugta, kad netikėtai gavo mokinį, kuris persiėmęs mokytojo idėjomis neleis joms pražūti, bet paskelbs mokslui. Nekartą ir kitiems reiškė Jaunius savo pasigėrėjimą ir gyrė Būgą, kaipo nepaprastai paimblų kalbininką. Iš kitos pusės Volteris kėlė į padanges jo žinojimą. Tik kas iš to žinojimo ir pasišventimo darbui? Juk Būga buvo vistiek Observatorijos skaitliuotojas nebaigusis nė vidurinės mokyklos. Mokslui jis vistiek žuvęs, nes negali prie jo prisiruošti ir jam atsiduoti, ir kokiam mokslui! Jeigu pavartytumėm anų laikų mūsų laikraščius, pastebėtumėm kiek daug vietos duota kalbos bei rašybos dalykams. Kada šie reikalai taip rūpi lietuviams ir kada galima susilaukti iš Būgos tokio didelio kalbininko, jis gaišta sėdėdamas už mechaniško darbo.

Tuo metu Dvasiškojoj Akademijoj profesoriavo pral. Dambrauskas ir kun. Būčys, kuriuodu sugalvojo leisti Būgą toliau į mokslus ir tuo reikalu išrūpino jam stipendiją. Tuo būdu 1903 m. Būga gali mesti tarnystę ir ruoštis baigti gimnaziją. Sunkus uždavinys ne vienu žvilgsniu! Stipendija nedidelė, vos užtenka iš jos prasiversti, o čia reikia nusisamdyti mokytojas, kuris priruoštų prie egzaminų, vadinasi reikia užtai dar mokėti mėnesiui keliosdešimt rublių, kurių nėra. Susitarta todėl buvo savybėje tarpu keleto žmonių mokinti Būgą dykai. Tokiais jo mokytojais buvo pral. Dambrauskas, A. Dubinskas ir aš. Bet ši kliūtis buvo ne pati sunkioji. Kur kas kėbliau buvo priversti Būgą daryti tą darbą, kuris reikalingas gimnazijos kursui išeiti. Užuot dirbęs šį darbą, jis prikibs prie kalbotyros ir apie visa kita užmiršta.

Vargais negalais galima buvo priruošti Būgą prie egzaminų,

kuriems laikyti jam buvo sudarytos ypatingai geros sąlygos, nes gimnazijos direktorius ir mokytojai buvo prašyti, kiek galima, lengviau jį kvosti, išaiškinus jiems, koksai iš jo vėliau didelis mokslininkas gali būti ir kad gimnazijos atestato neturėjimas užkerta jam šį kelią. Tikrai, egzaminuotas buvo jis begalo lengvai. Sakysime iš matematikos tiek raštu, tiek žodžiu, gavo po 2 (algebra, geometrija, trigonometrija, aritmetika), bet vis delto pedagogų taryba rado galimu pastatyti jam iš matematikos 3, kad galėtų gauti reikalingą baigimo liudymą.

Rudenį 1905 m. Būga įstoja Petrapilio Universitetan, Istorijos Filologijos fakultetan. Dabar kelias atsiveria jam platus, nes gali rimtai studijuoti mėgiamuosius daiktus. Lyginamosios kalbotyros skyriaus fakultete nėra, ir Būga turi įsirašyti slavų - rusų skyriun. Fakulteto planais jam reikia mokytis senovės kalbų, slavų kalbų, slavų senovės, slavų literatūrų ir sanskrito. Tai 1905 metų paskelbtieji kursai. Mokytojų sudėtis irgi gana gera. Tarpu profesorių randame kalbininkus Bodueną de Kurtenę (Baudoin de Courtenay), Buličą, Sobolevskį, Lavrovą. Žymiausias kalbininkas buvo be abejo Boduenas de Kurtenė, dabar Varšuvos profesorius. Gražiai mokąs visas slavų kalbas žodžiu ir raštu, romaniškąsias germaniškąsias, mokąs lietuviškai ir latviškai, apsipažinęs šiek tiek su Kaukazo kalbomis (armeniškai) ir totoriškomis, sanskritu: pastabumu nebeatsiliekąs nuo Brugmano, nesvetimas filosofijos bei psichologijos klausimams, kurie surišti su kalbotyra — toksai mokytojas buvo kaip tik pageidaujamas Būgai, pradedant Universitete kalbos mokslą. Ne menkos vertės tebuvo ir Sobolevskis, vienas geriausių rusų kalbos žinovų, jos istorijos bei dialektologijos.

Tik Būga atėjo universitetan jau turėdamas iš Jauniaus kalbotyros žinių ir teorijų.Nauji mokytojai ir naujos idėjos jo visai netraukė. Juk jam reikėję būtų padaryti milžiniškas darbas: pramokti romanų, slavų kalbų, apsipažinti iš šaltinių bent su vienos kurios išsivystymu. Šiam darbui nebūtų stigę mokytojų nei universitete, nei šalip jo. Juk Mokslų Akademijoje buvo du dideliu kalbininku: Fortunatovas ir Šachmatovas, pasižymėjusiu pažiūrų platumu, žinių gilumu ir metodo tikrumu. Tik šis darbas Būgai buvo jau nebeįmanomas: bendravimas su Jaunium paliko jo moksliškame veide neišdildomų žymių.

Taigi universitetas Būgai nedavė visa to, ką galėjo duoti. Tiesa pasakius, daugiau jis vaikščioja mokytis pas Jaunių nei universitetan. Bestudentaudamas jis duoda spaudoj Aistiškąsias studijas, kur turėjo būti sutraukta Jauniaus mokslas. Pirmoji jų dalis, pavestoji mokytojui Jauniui, pasirodo 1908 m. Man neteko patirti iš Jauniaus, kaip jis priėmė šį savo mokinio darbą. Tais pačiais metais rudenį jis staiga mirė. Bet vos metai suėjo po Jauniaus mirties, ir Būga viešai išsižadėjo mokslo paskelbto jo studijose. Ektograpuotu pranešimu jis viešai daro atgailos aktą.

Savo metu šis žygis buvo iššaukęs nusistebėjimo ir pasipiktinimo. Jeigu Aistiškos studijos dėstė ne paties Būgos pažiūras, o jo mokytojo Jauniaus, tai kuriam galui rašyti ir siuntinėti išsižadėjimo aktą? Juo labiau rodėsi ne vietoje tokis darbas, kad Jaunius buvo miręs ir negalėjo nieko pasakyti savo pažiūroms ginti. Galima, žinoma, jas kritikuoti ir atmesti berašant tais pačiais klausimais, bet atsižadėjimas per tam tikrą skelbimą rodėsi lyg kokia polemika su numirėliu. Ištikrųjų jokia polemika Būgai nerūpėjo. Prie Jauniaus išsižadėjimo vedė karšta tiesos meilė. Būga, nustojęs tikėti Jaunium, pasijuto kaltas esąs tuom, kad suklaidino „Studijomis" kitus ir, tarnaudamas vienai mokslo tiesai, jis skubinosi pasakyti viešai, kad jis paskelbęs netiesą. Norai buvo grynų - gryniausi nors pasireiškė keistoku būdu.

Bet ar šiaip, ar taip, viešas Jauniaus mokslo — kiek jis buvo tikrai Jauniaus, šiandien niekas negali pasakyti — išsižadėjimas reiškė, kad Būga nori eiti naujais keliais. Šie nauji keliai buvo nauja įtaka, kuri negalėjo jo pasiekti prie Jauniaus gyvos galvos. Turėdamas daugybę žinių, kurios visos pynėsi vienan sintetiškan vaizdan, Jaunius visada mokėjo prašalinti iš mokinio galvos visas abejones, dargi tada, kai jis pats aiškiai klydo. Dabar gi, jam išnykus, turėjo gerą dirvą Bodueno skepticizmas ar Šachmatovo gilus kriticizmas. Būga begalo lengvai pasiduodavo svetimai įtakai ir kartais net jo paties, tariant gimusi ar atėjusi iš kur - kitur, mintis pagriebdavo jį visą tiek, kad šiuo metu ji viena besirodė jam tikra. Iš ten pas jį labai dažnas išsižadėjimas to, ką vakar laikė tikrų - tikriausia.

Būgai visada reikėjo turėti įsitikinimą, kad jis pasiekė tiesos

ir tai pilnos tiesos. Be moksliškosios tiesos, jis negalėjęs būtų gyventi. Jam maža buvo to, kad jis artinasi prie tiesos, ar tai ruošdamas naują jos rūmams medžiagą, ar tai prašalindamas esamas jos kely kliūtis-klaidas. Jeigu jis būtų raminęsis tuo, kad jis sąžiningai, nuoširdžiai ir su didžiausiu pasišventimu tarnauja mokslo tiesai, jis nebūtų taip skubotai išsižadėjęs savo mylimo vaiko, išnešioto per eilę metų ir taip sunkiai pagimdyto. Turime pasakyti tiesą, rašymas Būgai buvo labai sunkus ir įkyrus darbas. Visuose jo raštuose galima pastebėti, kad autoriaus surinkta labai daug faktų, bet išvados iš jų nėra aiškiai pasakytos. Negali sakyti, kad faktų rinkinys būtų pas jį buvęs padarytas be jokio skirtumo, be jokios vedamosios minties. Jis visada žino, kam jam reikalingas vienas ar kitas dalykas, bet žodžiais aiškiai to nepasako. Tuo būdu skaitytojui liekti pačiam suvokti tas Būgos mintis, kurias jis turėjo galvoje, bet rašte aiškiai neišdėjo.

Taigi ir „Aistiškųjų Studijų" parašymas jam buvo didelis vargas. Ar šiaip, ar taip žiūrėtum į jų išvadas, vienas dalykas liekti neabejotinas: šiame veikale yra daug naujos medžiagos kalbininkams iki tol visai nežinomos. Tegu sau būna jos nušvietimas netikras, tegu aiškinimuose būna daug prasimanymų ar svajonių, bet tas nei kiek nemažina surinktosios medžiagos vertės. Kita vertus, klaidingi keliai ir klaidingos išvados mokslui turi kartais didelės reikšmės. Jeigu vienas mokslininkas nuėjo klaidingu keliu, tai kiti bus apsaugoti nuo to kelio. Tai amžina mokslo tragedija, kad jis negali eiti stačiu keliu į tiesą. Todėl „Aistiškosios Studijos" turėjo ir turi savo vertę. Būga jos nematė ir negalėjo matyti, nes jam, kaip sakiau, reikėjo visada būti tikram, kad jis turi pilną tiesą.

Naujos įtakos išėjo Būgai labai geran. Dirbdamas kartu su Jaunium, jis įprato gyventi daugiau teorijose, nei tikrenybėje, kurią jis buvo linkęs pataisyti, jeigu ji ėjo prieš jo teoriją. Kaipo pavyzdį tokiam jo palinkimui priminsiu vieną dalyką. Skaitydamas korektūroje mano tarmės užrašą jis rado skolintą žodį „čelernykas" ir tuoj pataisė, dėdamas vieton r - d. Man pastebėjus, kad jo pataisymas klaidingas, nes tikrai tariama mano krašte su r, o ne su d, Būga pradėjo man aiškinti, kad visai negalimas daiktas, kad taip tartų, nes tai priešinga būtų tiems ir tiems fonetikos dėsniams.

Naujos įtakos pasireiškė tuom, kad Būga daugiau pradėjo ieškoti faktų ir mažiau pynė teorijų, remtų irgi teorijomis. Ši naujoji pakraipa aiškiai matoma medaliniame jo rašte apie rusų kalbos pėdsakus lietuviškoje. Tema buvo paskelbta per fakultetą prof. E. Volterio. Anksčiau prie Jauniaus gyvos galvos, vargu bau sutikęs būtų Būga rašyti tokį darbą, nes jis turi būti remtas daugiausia faktais (atskirų žodžių istorija), nei teorijomis. Dabargi jis ėmėsi šio darbo ir pats įsitikino, kad tai vienintelis tikras kelias mokslo darbams. Tolimesniuose jo raštuose matomai eina faktų pagrindas didyn, nors visą savo gyvenimą jis negalėjo nusikratyti palinkimo teoretizuoti be pakankamo faktų pamato.

Jeigu mokslo žvilgsniu dabar pradeda Būga grįžti tikresnian kelian, tai įgimtieji jam palinkimai nesirūpinti savo praktiškais reikalais ir dirbti vieną mėgiamąjį darbą per bendravimą su Jaunium dar daugiau sustiprėjo. Juk praktiškai mokslo darbas geriausiai galėjo eiti tik gavus profesūrą ir, jei galima, patapus akademiku. Vadinasi reikia juogreičiausiai baigti universitetas ir paskui ruoštis prie profesūros. Kelias labai status ir aiškus. Tik einant juo tenka susidurti kiekvienam žingsny su egzaminais: fakulteto egzaminai, valstybės egzaminai, magistro egzaminai. Kiek lengvi jie bebūtų, vistiek tenka jiems ruoštis, vadinasi reikia atsitraukti nuo moksliškojo darbo.

Kas sunkesnį darė jam šį darbą, tai jo moksliškojo intereso siaurumas. Filosofija, literatūra, istorija, menas — visa tai jam nei kiek nerūpi. Reta rasti mokslininkas, kuriam visi šie dalykai būtų taip svetimi, kaip Būgai. Rusų universitetų programos nebuvo sukoncentruotos, kaip kad Vakaruose. Tam, kas turi miklesnį protą ir daugiau dvasios reikalavimų, programos įvairumas išeina tik geran, bet kam tenka mokytis iš prievartos dalykų, prie kurių nėra palinkimo, jie patampa tikra baidykle. Būga, kaip matėme, sunkiai galėjo baigti gimnaziją ir be prievartos iš šalies tikrai nebūtų to padaręs. Kai eilę metų bendravo su Jaunium, jis visai buvo nustojęs interesuotis visu kitu, kas nelingvistika ir patapo labai panašus į savo mokytoją. Kai kada teks eiti jo ieškotų pas jį ir varu vesti į egzaminus, nes jis nenorėjo eiti pats.

Tokiomis aplinkybėmis egzaminai išeidavo labai nelygūs: vienur jis žinojo ne mažiau už patį egzaminatorių, kitur visai ne-

išlaikydavo. Šios dėliai priežasties jis labai nutraukė universiteto baigimą ir magistro egzaminus, be kurių negalėjo įsirašyti į privatdocentus, pro kurį laipsnį paprastai tenka eiti prie profesūros. Kiek mažai šie dalykai rūpėjo Būgai, geriausia matyti iš to, kad jis pats užmiršo, kada jis baigė universitetą. Savo autobiografijoje jis nurodo 1911 m., o Petrapilio universiteto metinės atskaitos duoda kitus. — Kur kas lengviau laikyti magistro egzaminai, bet ir su jais Būga delsė begalo ilgai ir vos tik 1916 m. pavasarį juos išlaikė. Baigęs juos jis įteikė prašymą įtvirtinti jį privatdocentu Petrapilio universitete. Tik įžengiamosios paskaitos jam ten neteko laikyti. Jau anksčiau buvo kilusi Rusų valdžioje mintis įkurti naują universitetą. Pirmojoj eilėje buvo nužiūrėta Permė, kuri senai jau tuo reikalu rūpinosi. Bet iki rudens 1916 m. negalima buvo suskubti su Permės universiteto sudarymu ir todėl sumanyta buvo siųsti tenai Petrapilio universiteto skyrių. Tuo būdu visas mokslo personalas pirmaisiais metais tegalėjo būti imtas tik iš Petrapilio universiteto.

Prie lyginamosios kalbotyros katedros tebuvo tik trys tuo metu privatdocentai: Volteris, Ščerba ir Fasmeris. Iš jų Volteris jau senai neužsiiminėjo lyginamąja kalbotyra, Fasmeris gavo pakvietimą kitur, o Ščerba turėjo pačiame Petrapilio universitete apimti vakuojančią šio dalyko katedrą. Tuo būdu teko vykti Permėn Būgai. Visiems Petrapilio universiteto privatdocentams, kurie atrinkti buvo 1916 m. dėstymui, prižadėta buvo duoti ten profesūras, kai atsidarys Permės universitetas. Nuvykęs ten Būga gavo dėstyti visus kalbotyros dalykus, kurių nei vienos šakos savo gyvenime nei karto nebuvo dėstęs. Suprantama todėl, kad didelio pasisekimo kaipo dėstytojas neturėjo. Kai kuriems savo kursams teturėjo tik vieną klausytoją. Bet universiteto gyvenimas 1918 m. visiškai suiro ir išnaujo jan ineiti teko Būgai tik Lietuvon grįžus, kur jis užėmė tą pačią katedrą Vilniaus universitete, kol jis buvo, o paskui Kauno.

Akademiškas darbas geriau sekėsi Lietuvoje, kiek jis bendrai imant galėjo sektis mūsų sąlygomis, visam kam stingant. Vis delto tėvynėje buvo vilties, kad Būga galės susilaukti mokinių, kurie bent lietuvių kalbos tyrinėjimą palaikys toje aukštumoje, kurion ją įkėlė mokytojas. Bet čia pasirodė giltinė, kuri nukirto gyvenimo

siūlą kaip tik tuo metu, kai jis ėmėsi savo pačių didžiųjų darbų. Viršūnės dar Būga nebuvo pasiekęs. Jo paties pažiūros dar ėjo platyn ir gilyn, kai jis tapo atšauktas iš gyvųjų tarpo. Mirė jis eidamas 45 amžiaus metus, taigi galėjo dar kita tiek pasidarbuoti ir duoti kur kas geresnių dalykų, nei ligšiol davė. Bet kadangi šis darbas tapo amžinai pertrauktas, tenka apibūdinti tas, kas Būgos nuveikta.

Būga buvo kalbininkas. Vienas šis vardas mažai tepasako. Juk kalbos mokslas, arba, kaip Jaunius ją praminė, kalbotyra, susideda iš daugybės šakų, kurios kartais būna gana tolimos viena kitai. Kalbą galima tyrinėti įvairiausiais žvilgsniais. Pirmų - pirmiausia, kalba tėra įmonė reikšti žmonių psichiškajam gyvenimui. Jausmai, norai, mintys — visa tai geriausia galima išreikšti žodžiais, kad ir ne vien jais. Psichikos gyvenimas tirti psichologijos darbas. Taigi kalbotyra, susiduria čia arti su psichologija ir susiduria ne vienu kuriuo klausimu, bet kiekvienu. Kita vertus, kalbą galima imti iš jos materialės pusės, ieškant, kurie organai ir kaip dalyvauja darant ir tariant žodžius ir visus sakinius. Tuo būdu gausime kalbos fiziologiją, kuri bus artima gamtos mokslams.

Čia gali būti daryta eilės visokių bandymų, ypač įtraukus psichologiją. Juk mes galime įdomauti netik vienos kurios kalbos fiziologija, bet vieno luomo, vieno amžiaus, vieno žmogaus, vienno ūpo garsais, kurie pasirodo ne visada esą tie patys. Mes galime irgi domėtis, kaip keičiasi garsai vienoje kurioje kalboje, arba kelete jų ir tada gausime fonetiką. Mums gali svarbu būti patirti, kaip žodžiai auga garso arba prasmės žvilgsniu. Tada mes gausime etimologiją su semantika. Vėl gali būti labai svarbu žinoti, kaip reiškiasi jausmas, mintis žodžiais. Iš to gims sintaksis. Galime irgi savęs klausti, kaip sudeda žodžius poetas, oratorius, prozos rašytojas, mokslininkas ir t. t. Duodami sau tokių klausimų, kalbėsime apie stilių (stilistika).

Tirdami kalbą visais šiais žvilgsniais, — o jų yra daugiau, nei paminėta, — mes būsime kalbotyros moksle ir būsime kalbininkai. Labai retas kuris mokslininkas tenkinasi vienu ar keletu tyrimo žvilgsnių. Kurios gi rūšies kalbininkas buvo Būga? Pavartykime jo raštus, kurių jis paliko nemaža. P. V. Biržiška davė „Tautoje ir Žodyje" jų sąrašą pamečiui. Nors sąrašas sustatytas ne visai tinka-

mai (nėra numerių iš eilės, tas pats raštas paminėta po du kartu, jeigu jis išėjo pirma skyrium, o paskui rinkiny ir t. t.), vis delto iš jo matyti, kad Būga turėjo nuolat rankoje plunksną. Ką mes pastebėsime jo raštuose? Autorius visur labai tiksliai dokumentuojasi, kartais kas kelioliktas, ar net kas kelintas žodis rasime paminėta jo šaltinius, iš kurių jis ima savo žinias. Pažiūrėkime, katruos jis mini kalbininkus ir katrų visai nemini. Vundto, Paulio, Mautnerio, Foslerio, Jespersono vardų visai nerasime paminėta, o juk pirmuodu „Völkerpsychologie" tomu, pavestu kalbai, turi didžiausios kalbininkui svarbos. Net jo paties mokytojo Bodueno de Kurtenės ne visi veikalai Būgos skaityti. Kur svarstomi bendrieji kalbotyros klausimai, tie jo globotojo universitete raštai mokiniui visai nerūpėjo. Kada Boduenas sako giliai teisingą mintį, jog kalbos šalip žmonių, kaipo atskiro daikto, visai nėra, ši tiesa niekiek neužgauna Būgos sielos. Kodėl? Gi todėl, kad pripažinus ją reiktų daryti išvados ir per kalbą eiti į gyvus žmones, o tam jis neturi jokio intereso.

Tas pats Boduenas gyvu žodžiu sako, kad prokalbė — tai mitas, kad jos niekados nebuvo, Būga klauso šių žodžių, bet jų negirdi. Lygiai tą pačią mintį reiškia prancūzų kalbininkas prof. Vandries, sakydamas: „Lingvistų indoeuropietiška prokalbė neturi jokio konkretaus realumo. Tai tik, kaip sakome „santykių sistema". Iš čia išeina, kad mokyčiausis prokalbės žinovas nemokės pasakyti šioje kalboj nė tokio paprasto posakio, kaip „arklys bėga" arba „namai — dideli"[1]). Būga matė pas mane šią knygą ir norint pats turėjo mūsų universitete skaityti kalbotyron įvadą, taigi jam pravartu būtų buvę apsipažinti su tokia knyga, vis tiek jis neįdomavo. Negalima aiškinti intereso stoką menku prancūzų kalbos mokėjimu. Juk švedų kalbos jis visai nemokėjo, bet lingvistiškus raštus, kurie liečia lietuviškąją kalbą, vistiek skaitė ir net recenziją rašė. Taigi, jeigu jam būtų rūpėjęs klausimas, kuriam

[1]) L'indo-europeen des linguistes n'a aucune realite concrete: ce ne'est, comme on l'a dit, qu'un „systeme de correspondances",. Il suit de la que le plus savant connaisseur de l'indo-europeen serait incapable d'experimer dans cette langue une phrase aussi simple que le "le cheval court" on „la maison est grande". J. Vendryes Le Langage Introduction linguistique a l'Histoire. Paris 1921 p. 355.

knyga pavesta, būtų ją išskaitęs.

Būga tiki dėsniu, kad fonetikos įstatymai veikia su visu gamtos įstatymų griežtumu — die Lautgesetze wirken blind, mit blinder Notwendigkeit, kaipo rašė 1890 m. vokiečių lingvistas Hermann Osthoff. Del šių dėsnių kalboje buvo nemaža rašyta ir besiginčiota tarp lingvistų, bet Būga neskaitė nei vieno tokio rašto. Neskaitė jų ne dėl to, kad pats klausimas būtų jam svetimas, bet todėl, kad tikėjo visa savo siela, visu savo asmenimi, kad kiekvienas mokslo pasakymas — tikrų - tikriausia tiesa. Suprasdamas veik matematiškai kalbos garsų apkitimus, jis išveda iš jų irgi matematiškai, kada kokis pakitimas įvyko. Sakysime, įdomiame savo rašte: „Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje" (Tauta ir Žodis II, 1), Būga kategoriškai tikrina, kad „šių dienų Lietuva nėra lietuvių tėvynė, nes jie iki VI amžiui po Kristui dar tebegyveno į rytus nuo Vilniaus ir Minsko. Tai rodo upių vardų studijos". Kuriuo būdu jis suranda VI amžių po Kristui? Gi garsų pasikeitimu, kaip jis reiškiasi upių varduose tariamai lietuviškos kilmės. Žinoma vieton VI amž. po Kristui mes galėtum įstatyti bet kurį kitą amžių ir nuo to nieko neatsimainytų, nes tokiais klausimais tokios chronologijos reikalauti negalima. Bet Būga tiki kartais galįs duoti net metus. Tame pačiame rašte jis sako, kad „Klaipėdos, Palangos, Skuodo, Telšių, Rietavo aplinkėje žemaičių tarp kuršių teįsigalėta vos tik po 1253 m." (p. 3).

Šiuos visus dalykus mes primename tam, kad surastum, kokiu kalbininku turime laikyti Būgą. Kaip matome kalbotyros viršūnėn jis neina, jis dirba apačioje rankiodamas kiek gali daugiau faktų, pavienių žodių, kurių kilmės arba ankstyvesnės išvaizdos jis ieškoja, o, kur galima, ir reikšmės. Kiek čia galima rasti šviesos, tai tik lyginant žodžius iš įvairių kalbų, jeigu jie gali būti giminės. Taigi Būga tėra lingvistas lygintojas, ieškojantis visur prisimušti prie prokalbės vienos indo - europiečių kalboms, arba bent lietuvių prokalbės. Kitos kalbotyros sritys jam visai nerūpi. Su posakiu jis neturi jokio reikalo, nes apie prokalbės sintaksį negalima lygiai nieko pasakyti. Jam tyrinėjimo objektas - žodis imtas pavieniui, be jokio ryšio su kitais. Dargi atmainos žodžio reikšmės viduje per įvairias įsagas ar priesagas mažai jam terūpi.

Pasirinkimas tyrinėjimams siauro ploto nereiškia, kad dėlto

galima patapti menkesniu mokslininku. Naudingo darbo galima visur nuveikti: Nebūdamas iš didžiųjų lingvistų skaičiaus vis dėlto Būga daug davė mokslui. Jis buvo išimtinoje padėty savo moksle. Lietuvių kalba dėl savo senumo privaloma kiekvienam lingvistui. Senumas nereikia imti chronologiškai, tariant kad pirma atsirado lietuviškoji kalba, o vėliau jau kitos. Jos senumas, kaip teisingai pastebi prof. A. Brikneris, tuom apsireiškia, kad ji liko tokiame išsivystymo stovy, kokiame kitos buvo prieš tūkstantį metų. Bet vistiek ji reikalinga lingvistui daugiau už kitas kalbas. Negi bereikalo Boduenas de Kurtenė beprofesoriaudamas Petrapily, davė studentams lingvistams rinktis tarp sanskrito ir lietuvių kalbos.

Būga žinojo lietuviškosios kalbos fonetiškąją pusę ir jos žodyną, kaip jokis kitas lingvistas. Lingvistikoje buvo ir pirmiau daug vartota lietuviškųjų žodžių, ištrauktų iš įvairių senovės knygų, tarmiškų užrašų. Juk lingvistui svarbu fonetiška žodžio pusė, tariant tikslus garsų rašymas, jų ilgumas, priegaidė, jos vieta ir rūšis. Aišku kad iš knygų imtieji žodžiai mažai galėjo patenkinti šiuos reikalavimus. Geriau buvo su kalbininkų užrašais, bet ir čia nelygu: vieni tekstai labai tiksliai užrašyti, kiti pusėtinai, kiti aiškiai netikusiai. Gerai pažinęs lietuviškąsias tarmes Būga galėjo visada tiksliai parodyti ilgumą, priegaidę. Vadinasi, jo pavartotus žodžius, kalbininkai galės priminti, kur reiks be baimės suklysti. Gaila tik, kad jis sistematiškai nepadarė šio valymo darbo ir sekdamas kitais, išrašydavo iš senovės knygų žodžius taip, kaip jie tenai atspausdinti, nors daugybe atvejų — išskyrus retus gyvojoj kalboj nebežinomus žodžius — jam būtų lengva buvę tiksliai juos parašyti.

Kitas žymus kalbos mokslan indėlis — tai lietuviškosios priegaidės teorija, kurią Būga išdėstė „Lietuvių kalbos žodyno" priešaky. Tai pirmutinis mėginimas duoti sistematiškai išdėstytos lietuviškosios prosodijos mokslą. Tokį darbą galėjo duoti vienas Būga, nes vienas jis turėjo tam reikalingų žinių. 30 - yje su viršum puslapių išdėstęs šį be galo svarbų žinoti dalyką, jis baigia tokiu prierašu: „Kirčio ir priegaidės mokslas šiandien dar negali būti tobūlas, nes mums trūksta papraščiausių žinių šiam mokslui. Tą žinių trūkumą pastebės kiekvienas atydesnis skaitytojas. Mums trūksta dalyvių kirčiui. Beveik nieko neturime medžiagos būdvar-

džių, prieveiksmių, daiktavardžių kirčio geografijai." Visas šis mokslas remtas daugiausia paties Būgos patyrimu. Vienam žmogui jis neįmanomas daiktas, ir nusiskundimas, kad sunku gauti priegaidės vaizdą del medžiagos trūkumo, ilgam dar beliks be atbalsio.

Priegaidės mokslas privedė mus prie žodyno, kuris turėjo sudaryti patį didįjį jo gyvenimo veikalą. Darbas jau tiek buvo pastūmėtas pirmyn, kad pirmuodu sąsiuviniu galima buvo spausdinti. Bet labai galima abejoti, ar būtų jis priėjęs prie galo. Būga užsimojo perplačiai, kad galima būtų vienam žmogui nuveikti tokį darbą. Juk jis norėjo duoti visos lietuvių kalbos žodyną, tariant apimti visas gyvosios kalbos tarmes, įtraukti išnykusius šiandien iš apyvartos žodžius, duoti žodžio etimologiją ir istoriją. Juk tai keletas žodynų, kurie skyrium sunku sudaryti, čia sutraukti vienan! Panašūs žodynai, tegali atsirasti po visos eilės priruošiamųjų darbų. Jų dar maža tėra. Sakysime, norint sekti žodžio istoriją, reiktų turėti pirma atskiri žodynai prie senesniųjų rašytojų, o šis darbas veik nepradėtas, iki šiol turime tik prof. Volterio žodynėlį, pridėtą prie Daukšos katekizmo, kurį jis surado ir atspausdino. Bet prie Postillos niekas nė nepradėjo tokio darbo.

Dar geriau būtų sudaryti vieną žodyną prie XVI, XVII ir XVIII š. raštų. Prie Daukanto su Valančausku reiktų atskiro žodyno. Tik šis visas darbas netik nepradėtas, bet nė negali būti pradėtas, nes senesnieji mūsų raštai daugumoje neperspausdinti. Būga buvo įsiskaitęs į juos daugiau, nei kas kitas ir beskaitydamas padaręs iš jų nemaža ištraukų. Bet šios jo pripuolamai padarytos ištraukos negali nė ištolo atstoti minėtojo specialio žodyno: Neturint gi jo, žodžio istorijos geriau nė nesiimti duoti. — Visos gyvosios kalbos žodynas dar sunkiau paruošti, nes čia pirma reiktų turėti keletas žodynų, kurių nėra.

Darbo planas ne tas pats, ruošiant istoriškąjį, tarmių ar dabartinės raštų kalbos žodyną. Istoriškame reikia nurodyti raštus į jų vietą, kur žodis pavartotas; tarmiškame — geograpiškąsias vietas, kur žodis žinomas; o rašomosios kalbos — gana aiškiai pasakyti, ką kuris žodis reiškia, kokiose konstrukcijose pasitaiko. Prie reikalavimų skirtumo kiekvienos rūšies žodynui mėginti suplakti juos vienan reiškia siekti negalimo daikto. Kokis būtų išėjęs

žodynas, rodo jo pirmasis sąsiuvinis. Pasirodžiusiąją žodyno pradžią gal vieni lingvistai sutiko su pasitenkinimu, visi kiti pasijuto apsivylę. Ką, sakysime, mes gauname kalbos istorijai, radę kokį „albrimą", prie kurio tiksliai nurodyta iš Valančausko Kantičkos ir vieta su ištisu išrašytu sakiniu, kur šis žodis vartojamas? Juk žodžio kilmė iš lenkiškojo olbrzym visiems aiški be aiškinimų. Bet dvasiškuose raštuose mes randame nemaža žodžių, kurie gyvi imti iš lenkiškojo originalo, todėl kad vertėjas nesugebėjo rasti lietuviško žodžio. Kai kurie tokių žodžių per bažnyčią pateko gyvojon kalbon, kaipo liturgiški žodžiai, kiti beliko tik knygose, kurioms išėjus iš pamaldumo apyvartos ir žodis tapo palaidotas pirmiau, nei prigyti galėjo. Jeigu tas žodis efemeriškas, tai neturi rasti vietos žodyne.

Kas ieškojo tik dabartinės gyvosios kalbos žodžių, dar daugiau apsivylė. Ką jam duos, sakysime „aldra", jeigu šis žodis tarmėje vartojamas vieton audros, kurios vienos gana rašto kalbai. Arba vėl randame net tris žodžius „amžis - io", „amžis - ies" ir „amžius - aus". Iš visų duotųjų pavyzdžių matyti, kad turime visur tą patį žodį, tik trejaip rašytą. Kam rūpi tik rašomoji dabar kalba, užtenka vienos lyties. Galop dar vienas pavyzdys: prie aldijos randame antrą reikšmę — didelės šaltos trobos. Bet gimsta abejonės, ar nebus čia tik metaforiškai pasakyta, kaip žmogų vadina laužu, ar mergą karve. — O kiek ten prikimštų tikrų vardų! Balos, ežerai, žmonių pravardės, upės, raistai — visa įtraukta. Rašomosios kalbos žodynui tai visai nereikalingos žinios, galima sakyti laužas apsunkinąs jo vartojimą. Bet kalbininkui lingvistui — tai tikras radinys.

Tuo būdu pamatinė žodyno yda — noras apimti neapimamus daiktus, perplačiai užsibrėžtas tikslas, kurio nei Būga, nei kas kitas nieku būdu negalėjęs būtų pasiekti. Jeigu ir toliau žodynas būtų ėjęs, būtum visai sulaukę ne žodyno, o tik jam žalios medžiagos; kartais labai retos ir svarbios, kartais visai netikusios. Vieni lingvistai būtų juo besidžiaugę, nes jiems šis žodynas būtų begalo palengvinęs medžiagą surasti. Būga visur duoda citatas labai tiksliai ir neapsirinka. Taigi jo žodynas būtų leidęs lingvistams semti medžiagą iš antrųjų rankų, bet neblogesnę, nei iš pirmųjų, o darbo ir laiko labai daug būtų jiems sutaupęs.

Žodynai auga dešimtimis, o kartais šimtais metų. Nėra nė vieno dargi apygerio žodyno, nekalbant jau apie geruosius, kuriuos būtų sustatęs vienas žmogus. Daug žodynų turi gimti ir mirti, kol atsiras vienas tikrai geras. Ne Būgos kaltė, kad ruošos darbas pas mus vos tepradėtas. Vis delto turime pasakyti, kad mokslui didelis nuostolis iš to, kad jo žodynas nebaigtas. Sakau nebaigtas, nes likusioji jojo medžiaga negali būti spausdinama. Juk atiduodamas spausdinti Būga pats visa iš naujo perrašinėjo ir nemaža pridėdavo. Galutinai paruošta pas jį nieko nebuvo. Pati medžiaga, žinoma, gali būti sunaudota, bet visai kitaip, nei pats jos rinkėjas būtų daręs.

Buvo kalbėta, kad nepalankus jo žodyno priėmimas paveikęs net Būgos sveikaton. Mes nenorime leistis į panašius klausimus, nes čia nėra ir negali būti jokio objektyvaus masto sprendimui. Viena mums aišku, kad jeigu būtų buvę lemta Būgai toliau varyti savo darbą, jis pats pagalios būtų įsitikinęs, kad ėmėsi nepakeliamos naštos ir kas žin ar nebūtų viešai pats jo pasmerkęs, kaip kad atsitiko su Aistiškomis studijomis. Man rodosi toksai galas juo labiau tikras, kad Būga dar nenustojęs buvo mokytis ir eiti rimtyn.

Kiti svarbūs Būgos raštai lingvistiškai — istoriškojo pobūdžio. Jie turi be moksliškosios lietuviams didelę praktikos reikšmę. Kalbu apie tyrinėjimus pavestus asmens vardams išaiškinti. Lietuviai atsidūrė amžiams bėgant gana keistoje padėty: jie sudarė didelę valstybę, buvo kurį metą Europos Rytuose pirmoji galybė, kuri spyrėsi visiems Vakarams ir Rytams per ilgą laiką, bet kuo vardu buvo tie, kas ją sukūrė, pasakyti nemokėjo. Lietuvos kunigaikščių ir kitų veikėjų vardai žinomi liko iš užrašų svetimomis kalbomis, kur jie visaip iškraipomi. Bet kaip jie buvo tariami lietuviškai? Šis reikalas — sužinoti tikrąjį jų ištarimą, parūpo lietuviams, kai jie pradėjo rašyti lietuviškai. Prasidėjo visokių spėliojimų, kaip reikia rašyti lietuviškai. istoriškuosius vardus. Vienas Būga davė tikrą ir galutiną šiam klausimui atsakymą. Jis surinko svetimuose raštuose visus lietuviškuosius vardus, kiek tik galėjo jų rasti; sustatė to paties vardo svyravimus pas svetimtaučius, pridėjo dabar esamus vardus ir pavadinimus. Visą šią medžiagą nu-

švietė lingvistikos šviesa ir gavo labai tikrų išvadų. Taigi, jei šandien esame tikri, jog turėjome kunigaikščius Mindaugą, Vaišvilką, Treniotą, Traidenį, Vitenį, Jogailą, Vytautą, Algirdą, tai tik del Būgos tyrinėjimų. Be jo būtum ir iki šiai dienai netikri, kaip šie vardai reikia tarti ir rašyti.

Mokslui ir gi turi svarbos visų žinomųjų vardų nušvietimas. Todel nedidelis Būgos darbelis „Apie lietuvių asmens vardus", išėjęs 1911 m. „Lietuvių Tautoje" yra didelis mokslan indėlis, juo labiau, kad jis labai pavyzdingai padarytas. Nors jis turi tik 52 puslapiu, bet iš tikrųjų reikalavo daug laiko parašyti, sunkių ir ilgų tyrinėjimų. Ne pamirškime, kad rašo jį baigiantis universitetą studentas, bet dar nebaigęs ir parodo tokį metodo tikrumą ir išvadų atsargumą, kokio galima laukti tik iš nusistovėjusio jau mokslininko. Praplatinęs tokį darbelį, Būga drąsiai galėjęs būtų pristatyti daktaro laipsniui — gauti prie rusų trilypių laipsnių, kurie suteikiami būdavo labai sunkiai. Mano išmanymu šis darbelis — vienas iš pačių gerųjų Būgos palikime. Kiti bent šios rūšies jo darbai kur kas menkesni.

Pats Būga daugiau vertino kitus savo darbus apie senovę, kur besiremdamas vietų vardais jis įrodinėjo, kuriose vietose pirmiau lietuvių gyventa. Savo pažiūras išdėstė jis keliuose raštuose. Patogiausia su jomis apsipažinti iš trumpos knygutės vardu: „Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje. Kaunas 1924 Autoriaus leidinys". Čia sutraukta trumpai visų jo ankstyvesnių raštų išdavos. Jos dar šiek tiek papildytos įvade „Žodyno" pradžioje. Trumpai suėmus jos yra tokios: Tacitas mini Aisčių tautas (Aestiorum gentes), kurios gyvena pajūry, pradedant nuo Vislos žiočių, ir eina iki Suomių (Fenni). Kiti rašytojai duoda vėliau, tokių pat žinių. Paskutinis rašytojas, kuris mini Aisčius, Vulfstanas, gyvenęs IX š. po Kristui. Paskui toje vietoje, kur buvo Aisčiai atsiranda Prūsai, bet Aisčių vardas likęs „Aistmarese", kurio vardu vadinasi Frisches Haff.

Kalbos žvilgsniu šios tautos štai kokiame santyky: Aisčių prokalbė pagimdo dvi seseri: 1) prūsų prokalbę ir 2) lietuvių - latvių prokalbę. Iš šių dviejų seserų gimsta trys pusseserės: 1) prūsų kalba, 2) lietuvių ir 3) latvių. Pusseserės pagimdo kiekviena daugiau vaikų, kurių neparodyta nei skaičiaus, nei vardų. Visi jie vadinasi tarmėmis: 1) prūsų kalbos tarmės, 2) lietuvių (žemaičiai,

augštaičiai) ir 3) latvių kalbos tarmės. (Žodynas LXII). Vartojančios šias visas prokalbes, kalbas, ir tarmes tautos gyveno ne visada toje pačioje vietoje. VI šimtmety po Kristui tarp Vislos ir Nemuno gyveno prūsai, dabartinėje Žemaitijoj suomiai, dabartinėj Aukštaitijoj žemgaliai su latgaliais bei latviai, o Lietuviai dabartinėj Gudijoje nuo Minsko į Rytus, o pietuose siekę Pripeties. Vėliau VI amžiuje, Krievai išstumia Lietuvius į Vakarus, Lietuviai stumia savo kaimynus.

Pirmų - pirmiausia turime pasakyti, kad ne visos nurodytosios išvados originalios Būgos mintys. Pirmas, kas Būgai ir man kalbėjo apie aisčius, buvo prof. Jaunius. Kur šioje schemoje baigiasi Jaunius, kur prasideda Būga, man negalima atskirti. Žinoma, ir Jaunius nepirmas lietuvius pramanė vadinti aisčiais. Kiekvienam, kas žinojo, jog nuo Vislos pajūriu į šiaurę gyvena lietuvių tautos šakos, lengva buvo identifikuoti lietuvius su aisčiais. Gi Tacito „Germania", kur aisčiai įdėti, begalo daug skaitoma ir aiškinama pas vokiečius[2]. Ir ištikro, paimkime komentuotą šio veikalo leidimą ir rasime aiškinimuose, kad aisčiai susidaro iš trijų šakų, bet vienos kilmės ir tautos: prūsų lietuvių ir latvių[3].

Turime dar pastebėti, kad Tacito Aestii niekados niekur nebuvo tariami aisčiai, bet estai.

Jeigu Vakarų ribose prof. Jaunius žinias apie estus suvedė pirmasis į aisčių teoriją, tai Rytų — akademikas Sobolevskis įrodinėjo lietuvius gyvenus Gudų žemėje. Lietuva — sako rusų mokslininkas, — prasidėjo šiaurės - vakaruose arti Vosviato, tariant Vitebsko gub. padauguviu. Dauguva nuo Mešos įtako gal iki pačios pradžios buvo lietuvių rankose. Šiaurės - rytuose siena buvo Volga. Gal visa Vazuza buvo irgi lietuvių rankose. Protvos pradžia prie dabartinės Vevjos buvo apgyvendinta lietuvių šakos, Galindų. Bendrai Lietuvos žemė apėmė dalis dabartinės Vitebsko gu-

[2] Eduard Norden Die Germanische Urgeschichte in Tacitus Germania 2-er Abdruck Leipzig Berlin Teubner 1922 p. 3.

[3] Die Aestii bilden den ganzen uns in drei Hauptabteilungen bekannten, in sich aber seinem Ursprunge nach einheitlichen Sprach-u, Volksstam der alten Preusen (Pruzzi), Litauer und Letten. Tacitus Germania erkl. v. U. Zernial 2. Aufl. Berlin 1897 p. 100.

bernijos, Pskovo, Tveriaus, Maskvos ir pirmų-pirmiausia — Smolensko[4]).

Regimai Būgai liko nežinomas, ar, tikriau pasakius, pamirštas šis Sobolevskio straipsnys, remtas rusų metraščių daviniais ir iš dalies kalbos likučiais vietose. Jeigu Būga ėmė šį tą iš Jauniaus ir jeigu Sobolevskis pirmasis spėjo gyvenus Lietuvius dabartinėje Gudijoje, iš to dar neišeina, kad Būgos teorijoje nebeliktų nieko originalaus. Atmetus bendrąją mintį lietuvių išsiplatinimo Vakaruose ir Rytuose, gana dar lieka vietos visai teorijų eiliai norint žinoti, kur lietuvių šakų kuriuo metu gyventa. Svarbus, žinoma, klausimas, ne kas pirmasis paskelbė vieną ir kitą teoriją, bet kas ją įrodė.

Ar pamatuotos moksliškai Būgos išvados? Jis remiasi dviem įrodymų rūšim: upių vardais ir garsų atmainomis šiuose varduose. Kuo galima įrodyti, jog Aestii tikrai lietuvių protėviai aisčiai? Juk to fakto, jog tose vietose, kur jie paminėti Tacito metu, vėliau gyveno prūsai, maža. Nepamirškime kad trejetu šimtų metų vėliau prasidėjo vadinamasis „tautų persikraustymas", kuris labai pakeitė Europos ir Afrikos tautinę išvaizdą. Dargi tas pats vardas tokiu atveju negali laiduoti, kad mes turime tą pačią tautą. Istorijoje pilna atsitikimų, kad įveikusioji tauta pasiima įveiktosios vardą. Bet ir namiškį turime tam pavyzdį — prūsus: dabartiniai prūsai germanai, o senovės — lietuviškosios giminės. Toliau, sunkumų daugiau. Tacitas sako aiškiai kad estų ar aisčių kalba panėši daugiau į keltiškąją — lingua Britannicae propior. Jie kaimynai gotams ir jie rankiojo jūrose gintarą, kuris jų kalboje besivadinąs glaesum — žodis gotiškas. Galop, kokia reikšmė žinių apie estus pas Tacitą ir vėlesnius rašytojus? Iš kur gavo žinių Tacitas, ar jis turėjo rimtą šaltinį, ar tik pasakas bei girdus? Vėlesnieji rašytojai iki Vulfstano galėjo tik pakartoti Tacito žinią — Casiodorius tikrai vardu pamini Tacito rašto vietą — bet galėjo turėti žinių iš kitų šaltinių.

Visa tai klausimai, kurie reikalaus atsakymo. Kalbos argumentai nė kiek ne rimtesni. Būga tikrina buvus aisčių prokalbę iš ku-

[4]) A. I. Sobolevskij. Gdie žila Litva? Izviestija Imperatorskoj Akademij Nauk, 1911 p. 1051 ir t.

rios pasidarius prūsų prokalbė, o iš jos jau prūsų kalba. Iš kur mes apie tai žinome? Iš labai mažų prūsų kalbos trupinių. Tegu būtų šie trupiniai tiksliai užrašyti, bet mes matome, kad tai vertimas iš vokiečių kalbos ir vertimas labai blogas. Vertėjas negali suprasti tokio net skirtumo, kad yra kalbų, kurios turi determinatyvą (articulus), bet yra ir be jo. Vokiškasis originalas turėjo jį, bet prūsų kalboje negalėjo jo būti, o vertime atsirado. Kaip gi tada toksai vertėjas galės bent apytikriai užrašyti šios kalbos garsus, o juk iš jų lyginimo daroma išvada, kad ji tolima lietuviškajai kalbai. Bet ir tuos blogus prūsų kalbos likučius mes turime iš XVI a. Argi galime iš jų išvesti,kaip turėjo rodytis toji kalba prieš pusantrą tūkstantį metų?

Rytuose lietuvių tautos išsiplatinimas rodomas išimtinai vietų vardais. Vardai, mes matėme, davė Būgai medžiagos parašyti gražų tyrinėjimą apie jų ištarmę ir rekonstrukciją. Argi negalėtų jie čionai taip pat patarnauti? Taigi, kad ne. Tarp kunigaikščių vardų ir vietų yra be galo didelis skirtumas. Tenai mes tikrai žinome, kad kunigaikštis lietuvis ir turi tikrai lietuvišką vardą. Visai kas kita, kai mes susiduriame su vietų vardais. Sakysime vokiečių krašte vokiškiausias miestas Koeln, bet visiems gerai žinoma, kad jo vardas ne vokiškas, o lotiniškas — Colonia. Mes tai žinome, nes jis gimė istorijos šviesoje ir visą savo amžių joje gyveno, o ką mes galime pasakyti apie tuos vardus, kurie nežinia keno duoti, tariant iš kurios kilę kalbos, taigi nežinia nė iš kur juos galima aiškinti.

Būga sako: „Vietų vardų istorija rodo, kad jų esama gana gajų, nes jų išgyvenama ne tiktai šimtus, bet ir tūkstančius metų. Gajausi yra didžiųjų žemės paviršiaus vietų vardai, tų vietų kuriose gyvena daug žmonių. Mažųjų vietelių vardui lengva pražūti maro arba karo metu, kai išmiršta visi iki galutinio tos vietelės gyventojai, arba juos aliai vienam išmuša neprieteliai. Drauge su vietos gyventojų išmirimu dingsta ir vietos vardas". (Aisčių praeitis p. 4). Kas pasakyta del vardų gajumo, kuriuos turi dideli plotai, tikra tiesa. Bet kas iš to? Sakysime tikrai tūkstančius metų gyvuoja Europos arba Azijos vardas, bet ar mes galime pasakyti iš kurios kalbos jie imti? Juo daugiau tautų priima tą patį vardą

ar tai viena po kitos, ar kartu, juo sunkiau ieškoti, iš kurios kalbos vardas paimtas.

Nepranyksta nė maži vardai visai be pėdsako, dargi tada kai atsikrausto nauji gyventojai išmušę pirmykščius. „Aliai vienam" išmušti jų niekados neatsitinka. Juk lieka moterys, maži vaikai kurie patenka laimėtojams, o geiausiai išlaiko tradicijas kaip tik moterys. Taigi gali likti pirmykščias vardas ir prie naujų gyventojų. Gali jis pakisti, prisiderindamas prie naujos kitakalbių ištarmės, bet gali jo vieton atsirasti visai naujas. Jeigu gi taip dėtųsi, kaip čia dabar įspėti, iš kurios kalbos imtas vardas? Gi nežinant iš kur jis, negalima mėginti jo aiškinti. Vadinasi norint panaudoti vardą kaipo šaltinį, reikia būtinai žinoti, iš kurios jis kalbos išėjo. Jeigu mes turime vardą kur kokia nors tauta ilgai gyvena, mes jį priskiriam šiai tautai, išeidami iš taisyklės, kad užimtasis kurios tautos plotas sudaro jos nuosavybę, taigi ir vardas jai priklauso.

Dažniausia čia mes neklystame. Juk gyventojų skaičius auga. Sakysime plotas, kur prieš du šimtu metų gyveno du milijonu žmonių (Anglija) dabar turi jų daugiau keturiosdešimties. Didėjant gi žmonių skaičiui, didėja ir vietoms vardų skaičius. Aišku, kad ne kas svetimas atneš naujų vardų, o patys vietos gyventojai juos prasimanys. Vadinasi, čia mes turime pilną teisę ieškoti jiems aiškinimų iš vietinės kalbos. Kol mes skaitome, kurią tautą autoktonišką, tariant iš pat pradžios gyvenusią toje pačioje vietoje, mes galime sakyti, kad visi vardai vietoms jos pačios duoti. Bet pripažindami, kad tautos vaikšiojo iš vienos vietos kiton ir tai kartais net visai svetimos rasės ateidavo nauja tauta užimtų pirmykščios vietai, mes visai nustojame pamato priskirti tokį vardą vienai ar kitai, juo labiau, kad nežinome, kiek jų ten praėjo.

Dar pablogėja mūsų padėtis, kai mes ieškome vienos tautos vardų, kur ji negyvena ir nežinia ar kada gyveno. Tada mes patenkame tikrų - tikriausian užburtan ratan (circulus vitiosus), kaip kad Būga daro: Gudijos vardai vietomis reikia aiškinti iš lietuviško, nes čia kadaise lietuvių gyventa, o kad čia lietuvių gyventa, parodo mums vietų vardai! Kur kas rimčiau elgiasi šiuo klausimu Sobolevskis. Jis primena XIII amžiaus žinias iš metraščių, kurios rodo, kad lietuvių tikrai būta nurodytame jo plote. Tada, jeigu jis randa tos vietos tarmėse žodžių, kurie tegali būti išaiškinti tik

kaipo skolinimai iš lietuviškosios kalbos, gauna papildomųjų įrodymų savo teorijai. Būga gi teoretiškai sudaro prūsų prokalbę, ir gi teoretiškai iš jos išveda aisčių prokalbę, o paskui ieškoja Gudijoj aistiškosios kilmės vardų. Atskleidę tariamųjų aistiškosios kilmės vardų litaniją (Tauta ir Žodis I p. 21 ir k.), mes pamatysime, kaip silpnai galima paremti tokią teoriją vienais kalbos — ir tai dar ipotetiškos kalbos — daviniais. Štai, sakysime, upė „Drylka". Ji esanti deminutivum iš „Dryla", kas gali būti, o pastaroji esanti lygi aisčių spėjamam vardui „Drūla", iš kur lietuviškas „Drūl - upis" (Truskavos par,) „Drūlėnai" (Kupiškio), prūsų „Drulit" ir „Drulyten". (p. 23).

Kitas pavyzdys: greta (knygoje) su „Drylka" randame „Dresna" (Dresenka, Drosna) Dniepro intakas „galėtų būti kilęs iš rus. prolyties Drsna - Aist. Driksna (iš indo europ. Drisqna), iš kur latvių Driksne". Kaip matome spėjamos kalbos spėjamas žodis turi aiškinti tikrą, randamą pas slavėnus vardą ir parodyti, kad jis yra lietuviškos kilmės ir todel tenai gyventa lietuvių! Galima būtų išrašyti eilę tokių pavyzdžių iš Būgos studijų, bet ir šių dviejų užteks Būgos metodui paaiškinti. Šis metodas, kaip matome, labai tiesus: paimtas gyvas svetimos šalies vardas, pasiremiant indo - europiškųjų kalbų fonetika spėjama, kaip jis būtų atrodęs tariamojoje prokalbėje, paskui ieškoma kito gyvo vardo lietuviškuose kraštuose, kuris turėtų tą pačią prokalbėje išvaizdą, ir daroma išvada, kad jis aistiškosios kilmės. Tiltas, vadinasi, per kurį reikia eiti nuo vienos šalies vardo kitos šalies vardan, padarytas iš tariamos prokalbės.

Prokalbė, kaip anksčiau priminėme, tegali būti tik tuo, ką logikai vadina darbo ipotezimi, ne daugiau. Todėl medžiaga iš kurios tiltas padarytas nėra stipri ir jis gali įlūžti ant kiekvieno žingsnio. Taigi vaikščioti tokiu tiltu iš Gudijos į Prūsus labai pavojinga. Bet tegu sau tiltas būtų ir labai stiprus. Nereikia pamiršti, kad kiekvienas tiltas tarnauja kelionei į du galu. Galima juk eiti per šį tiltą iš Gudijos į Prūsus, bet ir atbulai iš Prūsų į Gudiją. Labai lengvai galima krypsnį pakeisti ir įrodinėti besiremiant Būgos sustatytąja medžiaga, kad slavėnai gyveno pirma Prūsuose, paskui per Lietuvą ėjo dabartinėn Gudijon, kur apsigyveno galutinai. Sakysime, gudai paliko Lietuvoje Drūlėnus, nuėjo į Rytus ir

pakartodami senąjį vardą prasimanė upę „Drylką“. Arba antrajame pavyzdy gudai Latviuose paliko Driksnę, o patys vėliau naujoje vietoje prasimeną Dresną.

Tiltas, kaip matome, lieka tas pats, nieko jame nereikia pertaisinėti, o tik pradėti eiti naujon linkon. Kodėl gi Būga eina jo padarytuoju tiltu iš Gudų Lietuvon, Latvijon, Prūsuosna? Gi todėl, kad jis jau pirma buvo įsitikinęs, jog Lietuvių gyventa Gudijoje, o paskui atsikraustyta dabartinėsna sėdybosna. Jeigu jam būtų pasirodę, kad viskas buvo atbulai, tariant Gudai buvo Prūsuose, Lietuvoje, Latviuose, o tik vėliau buvo išstumti į Rytus, besiremdamas tąja pačia medžiaga ir taip pat lygiai ją aiškindamas jis būtų sudaręs visai priešingą lietuvių kelionės teoriją. Bet kur tas pats argumentas gali įrodyti du priešingu daiktu, ten jis neįrodo nė vieno.

Visai kas kita būtų, jeigu mes galėtume žinoti, ką reiškia kiekvienas vietos vardas, tariant, jeigu jo etimologija mums būtų aiški. Tada, aptikę du vardu, kurie garsais gal būtų tos pačios kilmės, mes žiūrėtume, katroje kalboj jis turi reikšmę, o katroje nęturi ir jeigu pasirodytų, kad toji pati Dresna lietuviškai duoda neabejojamą prasmę, o slavėnų kalbose jokios — tada galėtum sakyti, kad gudų vardas skolintas iš lietuvių arba, kitais žodžiais, kad lietuviai tenai paliko savo vardą, išeidami iš tos vietos. Vadinasi, jeigu vietos vardą mes norime pavartoti, kaipo argumentą, kad ten būta tautos palikusios patį vardą, turime įrodyti, kad šis vardas, ne vien garsais, bet ir savo reikšme eina iš tos tautos.

Ar galima sužinoti, ką reiškia kuris vietos vardas? Labai retai, kai mes turime kitų šaltinių, iš paties žodžio veik niekados. Sakysime, jeigu mes nežinotum, kad dabartinis italų miestelis Forli pirma vadinosi Forum Julii nuo savo įkūrėjo vardo, ir apskritai, kada jis atsirado, mes niekados neįspėtum jo vardo reikšmės. Žinodami kad tenai būta etruskų, vaikščiota ir gyventa keltų, germanų: o galutinai įsivyrauta italų, mes ieškotum aiškinimo iš visų šių kalbų. Mums neateitų nė galvon, kad trumputis žodis Forli sudėtas iš dviejų žodžių. Neradę nė vieno tinkamo kilmės aiškinimo italų kalboje, nei germanų, greičiausia pasakytum, kad tai etruskų vardas, nes apie etruskų kalbą mes tiek pat težinome, kiek apie Jauniaus - Būgos aisčių. Surasti kurio žodžio etimologiją be galo

sunku, o dažniausia visai negalima. Didžiausias lyginamosios kalbotyros nuopelnas, kad ji tikrai įrodė, jog daug kalbų, kurios rodėsi nieko bendra viena su kita neturinčios iš tikrųjų yra giminės. Labai didelį ir svarbų darbą ji padarė kai surinko keliasdešimt bendrų įvairioms kalboms žodžių. Dar didesnės reikšmės išvadą ji padarė, kai įrodė, jog kalboje garsai kaitaliojasi tam tikrais dėsniais, kurių eilė susekta kiekvienai kalbai. Bet nebūtų daiktų nė iš jos negalima reikalauti. Tokis nebūtas daiktas būtų surasti kiekvienam žodžiui jo etimologiją jo paties kalboje ir giminaičius kitose. Jeigu to negalima padaryti eiliniams žodžiams, kurie turi tam tikrą reikšmę arba net jų keletą, tai juo mažiau galime ieškoti etimologijos vietų vardams. Juo mažiau galimas toksai darbas, kai mes iš kitur esame patyrę, kad tie patys vardai eina per kelias kalbas iš burnos burnon.

Vienais vietų vardais mes arba nieko negalime įrodyti, arba viską. Didesnis už Būgą mokslininkas akademikas Šachmatovas tikėjo radęs keltų pėdsakus tose pačiose vietose, kur Būga apgyvendina savo aisčius. Šachmatovas rėmėsi irgi išimtinai vietų vardais. Man nekartą teko kalbėti su Šachmatovu del jo keltiškųjų tyrinėjimų. Aš mėginau jį įtikinti, kad per maža medžiagos tokiems klausimams spręsti ir perdaug lieka spėliojimams vietos. Žinoma, aš negalėjau pertikrinti Šachmatovo. Nepertikrino jo nė Būga, įrodinėdamas, jog Pabaltėje nėra jokių pėdsakų, kad ten keltai būtų buvę.

Aš nenoriu pasakyti savo pastabomis, kad Būgos ar Šachmatovo teorijos klaidingos. Ir viena ir kita galėjo būti tikra. Juk mes galime sakyti,kad pirma praėjo keltai Pabaltėje, kurį laiką ten išgyvenę, o paskui atėjo tenai aisčiai. Juk keltai dar prieš Kristui gimstant iš Azijos eina Europon ir atsiduria visuose jos kampuose. Galėjo jie būti ir Lietuvoje bei Prūsuose. Juk Lietuva apgyvendinta nuo seniausiųjų laikų (senojo akmens metų), o žinias pradedame gauti labai vėlai, kokios tautos čia gyventa. Taigi turime spragą keleto ar keliolikos tūkstančių metų ir galime todel įterpti ne tik keltus su aisčiais, bet dar ir kitų visai nė iš vardo nežinomų tautų.

Tiek Jauniaus, tiek Šachmatovo, tiek Būgos čia klaida buvo, kad jie vylėsi išrišti labai painų klausimą, pasiremdami vien kalbo-

tyros daviniais. Tai visai negalimas daiktas. Juk kalbotyra tik vienas žinojimo šaltinis apie praeitį ir dáugiausiai drumstas. Argi neturime mes kitų šaltinių del šių kraštų. Jų yra, be lingvistiškųjų keletas: istoriškieji šaltiniai, archeologiškieji, antropologiškieji. Tik juos visus surinkę ir suderinę, mes galime viltis gausią tikresnį atsakymą apie Pabaltės praeitį, jeigu bendrai panašūs dalykai gali kanakados išsiaiškinti.

Istoriškieji šaltiniai gal visi žinomi, bet neišaiškinti. Man jau teko priminti, kaip mažai ištirtos einančios nuo Tacito iki Vulfstano žinios. Apie kai kurias jų veik visai nekalbama. Aš turiu galvoje žinias iš Vikingų meto, kuris svarbus visai Pabaltei. Vikingai buvo skandinavai, taigi tenka dėl žinių pasiteirauti pas skandinavistus. Pavyzdžiui aš priminsiu vieną dalyką: švedų padavimuose, kuriuos randame veikale vardu „Ynglingatal", yra žinių apie santykius su senaisiais Prūsais. Aš paduosiu ištrauką iš šių dienų istoriko, kuris sunaudoja tas žinias. „Antrajame Vislos krašte, dabartinėje Prūsų žemėje, gyveno estai, kurie nelygiai dabartiniams estams iš Estlandijos suomių kilmės, buvo lietuviško gimimo; šiuo metu (vikingų) jie pakeitė savo senąjį vardą estų kitu vardu — prūsų arba sambų. Jų kraštą Šiaurės vikingai vadino Samlandu arba Vitlandu. Šį kraštą aprašo Adomas iš Bremeno kaipo turtingą žvėrių kailiais. Jis pasakoja, kad vietos gyventojai mielu noru mainais ėmė už brangiausią kailį lininius rūbus. Bet prekyba buvo tik mainais ir vis dėlto buvo ten žymi turgavietė Truso prie Elbingo. . . Kaip ispanų žydas Ibrahim ben Jakub pasakoja parašytame 970 m. pranešime, jų kraštas buvo plėšiamas švedų, ateinančių iš užjūrių. Jo tvirtinimas pasitvirtina gale iš 800 metų rašytomis dainomis „Ynglingatal", kur pasakyta, kad mažiausia du — be abejo istorišku — kunigaikščiu Yngvar ir jo sūnus Anund, kurie kariavo su estais, greičiausiai apie 700 m. Bet tikriausia šiuo metu buvo Prūsai švedų priklausomas kraštas, nes jis Ynglingataly vadinasi „Sysla", o grynai nordiškas žodis „sysla" reiškia apskritį, iš kur kunigas ima per apskrities perdėtinį (sysloman) duoklę[5]).

Skandinavistai gali suteikti ir daugiau įdomių žinių. Juk vi-

[5]) Svenska Folkets Historia av Henrik Schück, Helge Almquist, Arthur Stille och Carl Hallendorf I. Lund 1914 p. 17.

kingai praplitę buvo visose tada žinomojo pasaulio dalyse ir net nežinomojo. Apie 1000 metus normanai buvo suradę net Ameriką. Europoje vikingai ėjo į tolimus vakarus, rytus ir pietus. Rytuose jie sukūrė Rusų valstybę. Šandien jau galutinai pripažintas daiktas, kad pakviestieji iš už jūrų varegai arba varingiai buvo skandinavai. 1914 m. lenkas Rožneckis išleidė danų kalba didesnį veikalą, kur įrodinėjo, kad rusų istoriškosios tautos dainos — „bilinos" susidėjusios švedų senojoje kalboje, o tik vėliau buvusios išverstos rusų kalbon. Tegu sau tai kraštutinė nuomonė, kuriai paremti nėra reikalingos medžiagos, bet ir atmetus ją vis dėlto turėsime pripažinti varegams daug svarbos rytų istorijai.

Geriausio švedų kalbos istorijos žinovo prof. Noreeno mokinys Nurdenstrengas parašė įdomią apie vikingus knygą, kurioje atpasakoja istoriją ir nurodo jų reikšmę kultūrai. Jis nurodo, kad jų buvęs kolonizuotas visas Baltijos jūrių pakraštys. Rygos pirmatakūnas Seborgas buvęs švedų miestas. Salos ties Kuršu ir Estija apie 700 - 800 metus buvusios švedų apgyventos[6]) Visus Nurdenstrengo paminėtuosius plotus Būga apgyvendina Suomiais. Katras mokslininkas turi tiesą, ne mūsų reikalas ieškoti. Mums tik reikia parodyti, kad negalima nesiskaityti su kitų mokslų daviniais, norint surasti bet kurios tautos gyvenamąsias vietas.

Ne mažesnę svarbą turi archeologijos su antropologija ir paleontologija daviniai. Juk žemės gelmėse liko kultūrinio gyvenimo pėdsakas: indai, kuriais jie naudojosi, kapai, kur laidojo savo numirėlius. Tuose kapuose dažnai būdavo įdėta kasdieninės apyvartos daiktai. Iš šių daiktų ir iš laidojimo būdo galima atskirti vieną tautą nuo kitos, iš daiktų pažinti kultūros tipą. Galop galvos kaulai, kurie yra kapuose gali irgi rodyti daugiau į vieną ar į kitą tautą. Jeigu mes, sakysime, Lietuvos ir Prūsų kapynuose rastum du laidojimo būdu, du kultūros tipu, dvi žmonių veisli mes darytum išvadą, kad šiame plote gyventa dviejų tautų. Kaip jos vadinosi, liekanos mums nepasakytų ir su tuo klausimu besikreiptum į istoriją su lingvistika. Kalbotyra čia padėtų mums papildyti ir gyvesniu parodyti gautąjį kitu keliu vaizdą.

Žinoma, kad galėtum iš liekanų pasakyti apie praeitų laikų

[6]) R. Nordenstreng Vikingafärderna Stockholm 1915 p. 151 ir k.

kultūrą, reikia daug rasti tokių liekanų, taigi ištirti tuo žvilgsniu, kraštą, skersai ir išilgai. Lietuvoje archeologiškas tyrinėjimas iki šiol buvo veik nežinomas, o apie istoriškąją antropologiją netenka nė kalbėti. Tai darbas, kuris nežinia kada bus nuveiktas. Šiam darbui reikalingi kitų mokslo šakų atstovai. Negalime reikalauti, kad šitą darbą kalbininkas pats padarytų, bet negalime irgi leisti, kad jis nenorėtų apie jį nė žinoti, o imtųsi daryti išvadų apie buvusius krašto gyventojus, pasiremdamas tik lyginamosios kalbotyros daviniais. Kol viešpataus toksai vienašališkumas, negalima bus laukti nė apytikrių darbo vaisių.

Taigi Būgos teorija apie lietuvių tautos kelionę praeity nėra ir negali būti rimta. Ar iš to išeina, kad jo darbas visai netikęs? To irgi negalima pasakyti. Būga nepasiekė savo tikslo. Jis norėjo surasti, kur mūsų protėvių gyventa. Jam rodėsi, kad jis tikrai rado jų senąją tėviškę. Kritika rodo, kad jo surinktieji daviniai patys savaime nei patvirtina jo nuomonės, nei griauna. Bet nepasiekęs savo tikslo, vis dėlto Būga padarė ne bergždžią darbą. Jis surinko daug vietos vardų iš Prūsų, Lietuvių, Latvių ir Gudų ploto, sugretino šiuos vardus ir mėgino parodyti jų giminystę garsų atžvilgiu. Kai bus surinktos ir išaiškintos visos istoriškos žinios, kai žemės viduriai grąžins tą, ką amžiai bėgdami juose paliko gulėti, tada bus sunaudotos ir Būgos surinktosios žinios apie vardų giminystę. Jomis besiremdamas kitas lingvistas pasakys, ką Būga norėjo, bet neįstengė sužinoti. Pasakys, žinoma, tiek, kiek galima iš esamos medžiagos pasakyti. Gali būti, kad ir surinkus visą medžiagą ne kiek daugiau sužinosime.

Juk kas ligšiol žinoma be jokios abejonės? Vienas dalykas, kad lietuvių tautos plotas senovėje turėta kur kas didesnis, nei dabar yra. Rytuose Lietuvos istorija prasideda Minsko dabartinėje gubernijoj. Pirmasis politinis lietuvių valstybinio gyvenimo apsireiškimas prasidėjo Naugarduke. Pats šios sostinės vardas rodo, kad tai nepirmoji sostinė, nes turime jau naują gardą arba miestą, vadinasi būta pirma kito, apie kurį jokių kitų žinių iki šiai dienai nebeliko. Iš Naugarduko politinis lietuvos gyvenimas stumiasi į vakarus — Vilnių, Gardiną, Trakus. Štai kitas neabejojamas dalykas. Vakaruose ir ne identifikuojant Tacito estų su lietuviais, žinoma, kad prūsai — lietuvių tautos šaka, ir kad jie siekė iki Vislos,

iš kur po truputį buvo vokiečių išstumti.

Štai daviniai duoti istorijos. Dabar galima klausti savęs, ar iš pat pradžios čionai sėdėta lietuvių tautos šakų, ar čia būta ir kitų tautų, anksčiau už lietuvius. Ankstyviausios istoriškos žinios rodo čia lietuvius apsigyvenusius nuo senų - senovės. Lig šiol nei archeologiški, nei antropologiški daviniai nerodo, kad čia rastum dviejų ar daugiau tautų pėdsakus. Vieni kalbininkai — Šachmatovas, Būga — spėjo buvus Lietuvoje keltus (Šachmatovas) ir lietuvius atėjus iš rytų (Būga). Ką galėtų pridėti kalbininkai prie tikrų istorijos žinių? Jie galėtų nurodyti, kur kokios lietuvių tautos šakos gyveno ir kokia buvo tarp jų giminystė. Būga mėgina tai parodyti, nors ir prieš jį tokių mėginimų buvo. Bet nė šiais klausimais neginamų išvadų jis nedavė. Sakysime, jam prūsai tolimesni lietuviams nei latviai. Jis tąi išveda iš kalbos sulyginimo. Man rodosi kaip tik atbulai. Prūsiškuosius tekstus aš lengviau suprantu, nei latviškuosius. Būgai galėjo pasirodyti latvių kalba artimesnė todėl, kad jis mokėjo skaityti latviškai ir kadangi jam latvių kalba visai suprantama — tai iš čia padarė išvadą, lyg latvių kalba artimesnė lietuviškąjai.

Taip pasirodo Jauniaus - Būgos tariamieji mūsų protėviai — aisčiai. Jeigu Būga tikrina, kad „visą lietuvių giminę mokslo vyrai vadina baltais arba aisčiais (T. ir Ž.II.1), tai dėl antrojo priedo jis šiek tiek klysta ir kitus klaidina. Lietuvių tautos visos šakos tikrai moksle įprasta vadinti geografiškuoju vardu baltais, tariant gyvenančiais prie Baltijos jūrių. Būga padėjo net priegaidę (baltais), kad kas neskaitytų „baltais". Man rodosi galima drąsiai vadinti juos „baltais", nes jau Vikingai žinojo „Vitland", tariant „Baltasis kraštas, arba Baltųjų kraštas". (Vit skandinaviškai reiškia: baltas, lygus vokiečių weiss, anglų white). — Bet aisčių vardas, Jauniaus pramanytas ir Būgos palaikytas, moksle kol-kur-kas ne prigijo. Žinoma, didelis mokslininkas buvo Būga, dar didesnis Jaunius, taigi dažnai kai juodu sako, mokslas sako. Bet nereikia užmiršti ir kitų mosklininkų, kurie aisčių nepripažino ir man rodos nepripažins.

Greta su studijomis apie mūsų tautos klajojimus reikia priminti eilią etimologijų, kurių Būga daugybę priveisė. Kurios jų geros, kurios netikusios, aš nesiimčiau spręsti, nes neturiu tiek lingvistikos žinių, kiek šiuo atvėju reikalinga būtų. Nelingvistui kas metasi

akysna — tai metodo trūkumai prie daugybės etimologiškųjų Būgos aiškinimų. Šie trūkumai vedė prie to, kad ir čia Būga keisdavo lengvai nuomones ir net kartais užmiršdavo savo pirmykščią nuomonę. Sakysime, Būgai nepatiko jo apskrities vardas Ežerėnai: Girdi „mūsų vyriausybė rusų išvirteliui Novoaleksandrovskui įsigeidė gražinti senąjį jo vardą. „Zarasų" vardas savo garsais primenąs lenkiškąjį to miesto vardą „Jeziorosy", taisytojams, matyti, bus pasirodęs ne visai lietuviškas, o todėl ir atitaisytinas į Ežerėnus. Mat, lenkų „Jeziorasuose" bekyšąs „jezioro", kas mūsiškai reiškia ežerą. Iš ežero nebetoli ir į Ežerėnus. Kai kas, pavyzdžiui Jaunius apie 1902 m. Zarasus buvo bandęs vadinti net ir „Ežeriūnais". Tiek šių dienų vyriausybės kišamiems Ežerėnams, tiek Jauniaus „Ežeriūnams nėra pamato vietos žmonių kalboje" (Kalba ir Senovė I. 3).

Jeigu Būga būtų truputį pasirausęs savo atminimuose, jis būtų prisiminęs, kad Ežerėnus pramanė ne vyriausybė, o jis pats dar prieš karą. Jis nė nepajuto peikiąs patį save, kad kol nesugebėjo išvesti Zarasų iš ežero, pirmas buvo paleidęs pasaulin Ežerėnus, kadangi tada jam rodėsi, jog Zarasai ne kas kita, kaip „Jeziorosų" lietuviškas ištarimas. Geri jam patapo Zarasai tik tada, kada jis, besiremdamas sėlių tarme, kurios niekas nežino nei vieno žodelio, nes jos nebeliko, jeigu kada buvo, surado, jog ežeras buvęs sėlių tariamas „ezeras", o iš čia atsiradę „Ezerasai", pagimdę „Azarasus", kurie pagimdę „Zarasus". Šitais vardais vadintas buvęs ežeras, o nuo jo ir miestelis. Bet kaip jo spėjamas „ezeras" ar „ezers" pavirto „Ezerasu", apie tai duota daugiau nei abejojamų aiškinimų.

Girdi „Ezeraso" ežero vardas ta pačia galūne, kaip ir nuo ežerų pramintieji miestelių vardai, „Čedasa" ir „Svėdasai". Vadinasi Būga sudaro lygtį: Čedas: Čedasai — Ezeras: Ezerasai. Šioji lygtis tol tikra, kol mes kalbėsime apie miestelį Zarasus, bet ne apie ežerą, o juk paties Būgos tikrinimu ežeras vadinęsis Zarasas, o ne Zaras. Kaip sakėm, naujasai jo aiškinimas remtas sėlių tarme iš kurios neliko užrašyta nei vieno žodžio. Kad sėliai tarę vieton ž — z išvedama iš to, kad jie būsią buvę artimi latviams. Paėmę iš jų vardą lietuviai: augštaičiai z palikę, bet e pakeitę į a; o kad taip lietuviai darę su z, patiriame iš vardo Zarasų — vadinasi aiškinama idem per idem. — Bet net po visų šių klampynių

vis dėlto galutina lygtis šlubuoja. Toksai metodas, žinoma, moksliško nieko neturi ir tuo būdu galima ką nori ir kaip nori išaiškinti.

Nematydamas savo kelio slidumo, Būga būdavo smarkus kitiems, kurie nesilaikė jo nuomonių. Kaip jau buvo priminta, jis tikėdavo kiekvienu metu turįs pilną tiesą,. taigi priešinga jo nuomonei mintis visada turi būti klaidinga, nes tiesa tėra viena. Plakęs viešai be pasigailėjimo savo mokytoją Jaunių ir patį save už praeities „klaidas", jis negalėjo būti kitoniškas kitiems. Sakysime, rašydamas Hirto knygai resenziją Būga smarkiai jį puola. Hirtas parašė „Indogermanische Grammatik", mūsų kalbininkas randa, kad Hirto patekta į tuos pačius šunkelius, kuriais klajojo ir mūsų kalbininkas K. Jaunius (Kalba ir Senovė I, 214). Bet Hirtas visgi sanskrito ir lyginamųjų kalbų profesorius, vadinasi jį galima minkščiau barti. Nelingvistams teks kur kas smarkiau.

Iš tų nelingvistų daugiausiai teks daktarui Basanavičiui už jo trakiškos lietuvių kilmės teoriją. Kas buvo trakai, iki šiol tikrai nepatirta: per maža turime medžiagos surasti jų tautybei. Jie galėjo būti lietuvių protėviai, bet kas sako, kad tikrai buvo turi įrodyti savo tikrinimą. Basanavičius to nepadarė ir negalėjo padaryti, nes, kaip minėjau, šiuo metu negalima pasakyti nei taip, nei ne. Kiek galėjo Basanavičius argumentavo savo išvadas. Nepripažįstant mūsų trakologo išvadų, reikia pripažinti teisė ir jo ipoteziai greta su kitais. Jaunius su Būga prasimanė aisčius, kodėl gi Basanavičius negali prasimanyti trakų? Mokslo akyse vienas ir kitas tikrinimas vienodos vertės.

Bet Basanavčius nelingvistas, o Būgai rodosi, kad „tautybės klausimas tegali būti išspręstas tiktai kalbos duomenimis" (Kalba ir Senovė VII). Gi tarp aisčių kalbų ir trakų su prigais nėsą nieko bendra. Kad giminystei įrodyti stinga medžiagos, mes sakėme, bet tikrinti kad jos negali būti, reiškia daryti tą pat klaidą iš kito galo. Dėl prigų kalbos Būga išrašęs du trumpučiu tekstu ir sako, jog iš jų kiekvienas galės pamatyti, jog jokios giminystės nėra su lietuvių kalba. Labai gudrus būtų, kas tai pamatytų. Juk nežinia, ką šie teksteliai reiškia, nežinia kaip juose reikia žodžiai suskirstyti, nežinia katros giminės ši kalba, tai kaip gi galima pasakyti ar ji panėši į lietuviškąją, ar ne? Juk ir mūsų Jaunius kai paėmė aiškinti Kęstučio priesaikos tekstą, ten negalima buvo matyti nė vieno lietuviško

žodžio, o kai išaiškino — aš skaitau Jauniaus aiškinimą geniališku — visa pasirodė esą senoje lietuvių kalboje. Tik Jauniui padėjo lotyniškas priesaikos vertimas, be kurio jis negalėjęs būtų surasti joje nė vieno lietuviško žodžio. Taigi kaip Basanavičius neįrodė savo tezies, kad trakai su prigais lietuvių pranokėjai, taip Būga neįrodė saviškės, kad jie negali būti tokiais pranokėjais.

Be grynai moksliškųjų nuopelnų, su kuriais mes apsipažinome ir pripažinome esant didelius, nežiūrint daugelio ydų, Būga turėjo dar nemaža reikšmės mūsų kalbos ūgiui, nors ir ne tiek, kiek mūsų senas kitos rūšies kalbininkas (nelingvistas) Jonas Jablonskis. Pas visas atgyjančias tautas pastebėti galima vienas daiktas: jos begalo bijo svetimų žodžių savo kalboje, tarytum iš jų būtų didžiausias tautai pavojus. Pas lietuvius matome lygiai tą pat. Prasideda labai anksti kalbos valymas. Savaime jis yra sveikas daiktas, jeigu neperžengiama tam tikros ribos. Bet kaip jos surasti? Pas mus valymas nuėjo greitai į kraštutiniškumą: panorėta, kur galima ir net kur negalima, išmesti svetimos, daugiausiai slaviškos, kilmės žodžius. O kaip išskirti slavizmai nuo tikrų lietuvškų žodžių? Ogi iš jų paviršutinio panašumo. Sakysime yra pas rusus „kreslo", o pas lenkus „krzeslo", už kart be jokio galvojimo visiems aišku, jog lietuviškai „krėslas" svetimas žodis.

Jau buvo Jauniaus pradėta kova prieš tokį be kritikos varymą laukan įtariamosios kilmės žodžių. Sakysime, jis karštai gynė nebaštiką, įrodinėdamas, jog tai grynų gryniausias esąs lietuviškas žodis (nabaštikas — kas neb'esti). Būga čia tik tęsė savo mokytojo darbą. Jis apgynė daug tariamų svetimos kilmės žodžių įrodinėdamas, kad jie esą lietuviški. Kova ėjo ne tik prieš atskirus žodžius, bet ir prieš žodžių galūnes. Imkime kad ir galūnę — ystė. Paimkime vartyti lietuviškus raštus iš paskutinių 25 metų. Iš pradžios rasime daug žodžių, kurie baigiasi — yste, paskui gimsta mintis, kad tai slaviška galūnė ir prasideda ieškojimas, kuo ją pakeitus. Pasiūlyta galūnė — yba ir pradeda kaip krembliai po lietaus dygti žodžiai su — yba ir — ybė.

Dabar - ystė vėl pradeda grįžti apyvarton. Dėl jos štai ką sako pats Būga: „Anuomet „Draugijoje" (III, 193 - 199) esmi tvirtinęs galūnę - ystė (- ysta) esant slaviškos kilmės, bet šiandien to daryti nebegaliu, nes neleidžia naujieji kalbos faktai. Visus mano

samprotavimus vienu mosterėjimu nuvertė linkmeniškių žodis „tekestos“ (Kalba ir Senovė p. 230). Būgos autoritetu galūnė - ystė buvo apginta ir drąsiau pradėta vėl vartoti. Tuo būdu prasideda mūsų raštuose reikštis sveiko konservatizmo, kas gyvai kalbai tegali išeiti tik sveikaton. Būga nekartą spaudoje svarstė vieną ar kitą rašomosios kalbos dalyką jau nuo 1901 m., kada pradeda rodytis jo straipsnelių „Dirvoje — Žinyje“ ir kitur.

Jeigu prie daugybės žinių, kurias Būga turėjo vis dėlto jis nepaliko mūsų kalboje gilesnės įtakos, tai todėl kad jis neįdomavo visai literatūra ir svetimomis kalbomis. Jis visą gyvenimą sukėsi užburtame rate, ieškodamas tikros ir taisyklingos kalbos. Kur galima ją rasti? Paprastai jos ieškojama didelių rašytojų veikaluose. Bet pas mus jų nėra. Mūsų raštuose kalba labai sudraikyta ir gyvai matome joje slavėnų kalbos įtaka. Kur gi tada šaltinis tyros lietuvių kalbos? Liaudy — taip atsakyta šiam klausimui. Vadinasi, reikia prisiklausyti, kaip liaudis kalba ir iš jos pasimokyti. Tik čia pasirodo kitoniškas vargas. Liaudies kalba pasirodo esanti primaišyta ir svetimų žodžių ir svetimų konstrukcijų, vadinasi, šaltinis sudrumstas. Galima, žinoma, atrinkinėti: imti kas gera, tikrai lietuviška, ir numesti kas svetima. Bet ir šis mastas pasirodo nesąs galimas. Juk kalbos turi tarpu savęs daug giminystės ryšių ir dar skolina viena iš kitos nemaža žodžių. Kas gi su jais daryti?

Išeitis galima rasti tik literatūrų istorijoje. Nėra nei vienos pasauly literatūros, kur kalba būtų liaudies sudaryta arba kur ji būtų tokia kokią liaudis vartoja. Nėra irgi tokio krašto, kur liaudis kalbėtų vienaip. Visos literatiškosios kalbos išauga žiūrėdamos į kitas, labiau už jas išsivysčiusias. Tik šis pasekimas neturi būti aklas pamėgdžiojimas. Būgai, vadinasi, reikė studijuoti lietuviškąją kalbą greta su kokia kita didelės literatūros kalba. Tik šiuo būdu jis būtų radęs kriterijus kiekos ko reikia įsileisti gimtojon kalbon.

Negalima sakyti kad Būga neturėjęs būtų grožės jausmo. Jaunas būdamas jis su pamėgimu skaitydavo geresnius lietuvių literatūros dalykus ir gerėdavosi jais. Nesišąlino nė svetimų geresniųjų raštų. Tik jau čia prasidėjo labai anksti lietuvystėn linkimas. Sakysime, jis skaitė latvių žymios rašytojos Aspazijos raštus, bet neėmė rankosna pasaulio literatūros didžiųjų rašytojų. Vadinasi specialybės palinkimai čia nustelbė visus kitus. To gali būtų neatsiti-

kę, jeigu Būga būtų geros gimnazijos mokslus išėjęs, nes ten reikalaujama kas met perskaityti nemaža netik rusų didžiųjų rašytojų bet ir svetimųjų.

Tas jam nelemta buvo pasiekti ir pas jį greitai susidarė lingvisto antikvaro palinkimas: jis pradėjo skaityti visokius senus raštus, kurie turinio žvilgsniu nieko negalėjo duoti, kaip sakysime, kantičkos, ieškodamas jose senesnės formos, seno žodelio. Nebeto, kad jis nebūtų ten jų radęs. Gal lingvistikai surado tuo būdu medžiagos, bet kalbos jausmas kaipo gyvo daikto, labai nukentėjo. Skaitydami pavyzdingus raštus, mes nejučiomis įgyjame tų ypatybių. Nekitaip esti ir su blogais raštais. Įsiskaitę blogų rašytojų, mes pasekame jais irgi nejučiomis.

Taip atsitiko ir su Būga. Jis pažino eibes žodžių, bet kaip žodžiai reikia sudėti kitas su kitu, kad pasidarytų gražus sakinys, kaip priderinti sakiniai, kad išeitų stilinga kalba — to jis nepasiekė. Savo prigimtais gabumais jis galėjęs būtų sudaryti labai kondensuotą, bet aiškų stilių, iš kur negali ištraukti ir net pakeisti nei vieno žodžio, jeigu būtų ėjęs tikru keliu.

Nesirūpindamas kalba, kaipo įnagiu jausmams, norams, mintims reikšti, Būga rašydavo sunkia kalba. Ji primindavo daugiau algebros formulas, nei gyvą kalbą. Iš kitos pusės, lingvistų peiktinas įpratimas rašyti makaroniška kalba dar daugiau pagadino Būgos kalbą. Jo raštuose rasime, sakysime, žodžių aiškinimą vienur lietuviškai, kitur rusiškai, trečiur vokiškai, ketvirtur lenkiškai ir t. t. Juk galime kiekvieną savos ar svetimos kalbos žodį gražiausia išaiškinti lietuviškai, jeigu rašome lietuviškai, vokiškai, jeigu — vokiškai ir. t. Kam griebtis užkart visų kalbų? Pavyzdžių tam galime rasti ant kiekvieno Būgos raštų paslapio. Net rašydamas populiariai, kaipo dienrašty „Lietuva" jis negali apsieiti nevartojęs užkarto keleto kalbų.

Šios Būgos prigimties, o daugiausia augimo ypatybės neleidė jam turėti mūsų kalbai tos įtakos, kurią galėjęs būtų turėti. Knebinėjimas žodžių galūnių ar priesagų, ar jų kilmės, ar kaip reikia jį rašyti kad ir naudingas daiktas, bet ne jis išūgdo gražią kalbą. Žmogus, nežinantis visų šių dalykų, jeigu jis geras stilistas ir turi gyvos kalbos jausmą kur kas daugiau reikš, nei visi šie antikvarų mėgiamieji mažmožiai.

Prieš mūsų akis praėjo visos Būgos darbo rūšys. Mes jį matėme visur dirbantį su didžiausiu pasišventimu lietuvystei ir mokslui, arba tiksliau pasakius mokslu dirbant lietuvystei. Jis buvo lietuvis mokslininkas. Atimkim iš jo lietuvį ir nebeliks mokslininko, nes jis nebeturės nei kam dirbti, nei kuo dirbti, nei kaip dirbti. Toki mokslininkai, kad nežūtų gyvenime, reikalingi kitų globos. Negalima sakyti, kad Būgai jos visai nebūtų buvę. Jau minėjau, kaip prietelių būrelis leido jam baigti mokslus, be kurių globos jam būtų buvę visai neįmanomas daiktas. Darbe jam padėjo visa eilia žmonių, kuo kas galėjo. Gali nei vienam kitam lietuviui nebuvo tiek užuojautos ir paramos, kiek Būgai. Vis dėlto jos buvo maža. Daug jam padėjo jo žmona, su kuria apsivedė 1913 m. Be jos gali būtų Būga greičiau užgesęs. Tik apsivedęs rudenį, Kalėdoms jis apserga sunkia nervų liga, kuri jį užlaiko ilgą laiką ligoninėje. Tai buvo pirmas įspėjimas. Paliktas vienas sau jis būtų, kad ir pagijęs, tai neilgai pratęsęs. Tik žmonos globa palaikė silpstančias jėgas. Bet viena ji neįstengė apginti nuo nusidirbimo ir Būga užgeso, nusinešdamas su savim pusę nepadaryto darbo. Jei kam, tai jam galima dėti ant kapo Daukanto parašą; „vargo pelė“. Grūdelis po grūdelio rankiojo jis mūsų kalbai turtus ir per 25 metus jų daug pririnko. Tai amžinas jo nuopelnas.

Lietuvos Universitetas. Humanitarinių Mokslų Fakulteto Raštai. Knyga I. 295-347 psl.

Commentationes Ordinis Philologorum. Liber I. Kaunas. 1925.

Prof. A. Voldemaras

ŠIŲ DIENŲ PATRIOTIZMO REIŠKINIAI

„IR ŠVIESA, IR TIESA..."

Pone „Lietuvos Aido" Redaktoriau!

Jūsų laikraščio nuolatinis bendradarbis Henry de Chambon buvo atsiuntęs Jums recenziją mano knygos apie Lietuvvą ir jos reikalus. Jūsų bendradarbis teigiamai buvo išsitaręs apie mano knygą, kurios dar Jūsų Redakcija negalėjo žinoti. Recenzija nebuvo įdėta, nes Jums nepatiko teigiama nuomonė apie mano knygą. Redakcijos yra teisė tylėti ar kalbėti apie knygą, ir jei kalbėti, tai kokia linkme. „L. Aidas", nežinodamas knygos turinio, betgi žinojo, kad knyga niekam netikusi. Įrodyti tai buvo darbas p. Jono Navako, kurio „kritika" įdėta šio laikraščio numeriuosin iš 5 - 13 rugsėjo šių metų. Vedamasis „L. Aido" straipsnis pilnas man grasinimų, buvo „kritikos" finalas.

Kadangi Bausmių Statuto 305 str. suteikia man teisės dėti į „L. Aidą" mano atsakymą ir atitaisymą, kuris privalo pasirodyti per tris dienas laikrašty, esmi priverstas pasinaudoti šiuo atveju suteiktąja man įstatymų teise ir prašyti p. Redaktorių atspausdinti savo laikrašty šį mano atitaisymą.

„Kritikos" autorius, p. Jonas Navakas, ligšiol lietuvių raštuose man nėra žinomas. Kiek jis patapo kam žinomas, tai tik pastaruoju laiku, kaipo „tautininkų" šulas. Jo naudai reikia pasakyti, kad iš savo vietos jis sugebėjo išvykti keletai metų užsienin pasimokytų. Tik anot vokiečių patarlės, ko Jonelis neišmoko, to Jonas niekados nepramoks. Gi mano knygos kritiškas

įvertinimas reikalauja daug žinių iš įvairių mokslų. Ji susideda iš dviejų dalių: istorinės ir dogmatiškai juridinės.

P. Navakas duoda mano knygos dogmatiškai - juridinei daliai vardą... politinės! Taigi p. Jonas Navakas dar neišmoko atskirti teisės mokslų nuo politikos ir duodamas jai klaidingą pavadinimą, tuo pačiu klaidina „L. Aido" skaitytojus, būk aš rašęs politinį veikalą. Jau tai viena rodo, kokį kelią pasirinko mano kritikas. Tiesą pasakius jam kito kelio nė nebuvo. Juk autorius galėjo parašyti savo veikalą tik po keliosdešimt metų darbo. Istoriniai daliai reikėjo jam turėti žinių iš archeologijos, lingvistikos, kultūros istorijos, germanistikos, slavistikos, senovės istorijos, vidurinių amžių, o ypač Rytų Europos istorijos. Gi dogmatiškai - juridiniai daliai reikėjo būti tinkamai apsipažinus su valstybine teise, su administratyvine, su civiline, baudžiamąja, tarptautine, bažnyčios teise. Negi galima reikalauti, kad p. Jonas Navakas būtų moksliškai įsidirbęs į visas šias mokslo šakas. Kitaip tariant kritiškas veikalo įvertinimas jam visiškai neįmanomas dalykas.

Negalėdamas kalbėti kompetentingai apie mano veikalą, p. Navakas leidosi nagrinėti mano asmenį. Gi negalėdamas niekam imponuoti savo mokslu, jis pasiėmė monopolį dorai bei patriotizmui.

P. Navakui pamatinis kyla klausimas, ar mano veikalas „nėra pikčiausio keršto ir pagiežos jausmo Lietuvai ir jos vyriausybei inspiruotas" (13,IX). Kas gi geresnis žinovas žmogaus jausmų, jei ne Jonas Navakas? Nesiginčydamas su juo šiuo klausimu, aš turiu tik priminti, kad kitas „L. Aido" bendradarbis, p. de Chambon, mano veikale mato „un monument de piete filiale eleve a la gloire de Lithuanie", tariant sūnaus meilės bei pagarbos paminklą pastatytą Lietuvos garbei.

P. Navakas nesitenkina taip gražiai suradęs giliausius mano jausmus. Jis daro iš to praktiškas išvadas. Anot jo, reiktų atimti iš manęs Lietuvos pilietybę. Bet ir to jam dar maža. „Mes žinome, tęsia jis, tautų ir valstybių gyvenime dar griežtesnių sankcijų pavartojimų". Šios griežtesnės sankcijos tegali būti tik mirties bausmė. Ir visai nedviprasmiškai p. Navakas reikalauja man mirties bausmės. Jis reikalauja pasielgti su manimi, kaip

kad buvo padaryta su Prancūzijos Prezidento užmušėju Gorgulovu, o juk visi gerai dar pamena, kad jis buvo nuteistas mirriop.

Reikalaudamas mano mirties, p. Navakas daro tai skaisčiausio patriotizmo sumetimais. „Mes prašome, šaukia jis savo rašinio gale, mes turime reikalauti Meilės, Meilės Lietuvai". Matomai, kai aš būsiu nužudytas, tai kiti lietuviai daugiau mylės Lietuvą nes negi galima manyti, kad „L. Aidas" su p. Navaku tikėtųsi priversti mane mylėti Lietuvą nustojus gyvybės.

Reikalaudamas man tokios baisios bausmės, „L. Aido" šulas turi pateisinti tai, įrodydamas, kad aš sunkiai nusikaltau Lietuvai. Per ištisą eilę šio laikraščio numerių, jis duoda iš mano veikalo ar tai citatų, ar tai atpasakojimų. Tik turiu pasakyti, kad žymi jų dauguma p. Navako tiek iškraipyta, kad jeigu aš nebūčiau žinojęs išanksto, jog jos semtos iš mano knygos, nebūčiau jų pažinęs.

Sakysime p. Navakas randa mano asmeny daug „ekskliuziviškumo". Jis tikrina, būk tai radęs mano knygos prakalboje. Šis žodis tikrai ten randasi, bet ten kalbama apie įvairių liogerių ekskliuzivizmą, ypač nacionalistų, nuo kurių aš griežtai atsiskiriu. Nejaugi tokio lengvo dalyko p. Navakas negalėjo suprasti?

Kaip mano „kritikas" elgiasi su mano tekstu, parodys kad ir šis nekaltas pavyzdys. Versdamas autoriaus apie save patį žodžius, „L. Aido" šulas sako: „Jis turėjęs retos garbės, išeiti didelių rusų mokslininkų M. I. Rostovcevo ir T. Zielinskio mokyklą" (5,IX). Atmetus mažmožį, kad prancūzų ‚bonheur' niekados negali reikšti garbės, žodis rusų įbruktas mano tekstan paties p. Navako. Kuriam galui? Gi kad parodžius mane esant menku patriotu, kuris pačioje savo veikalo pradžioje garbina... rusus! Savo tikslui pasiekti p. Navakas iš lenko Zielinskio padarė rusą.

Bet aš netik esąs menkas patriotas: aš dar esąs menko proto žmogus, o gal ir stačiai beprotis. Tik paklausykite: p. Navakas tvirtina, būk savo pratarmėje „autorius toliau pasako, kad jo parašyto veikalo nuomonės turi *skirtis nuo bendrai priimtų* ir visuomenei suprantamų nuomonių" (5.IX). Mano čia pa-

brauktieji žodžiai pramanyti paties p. Navako ir jo maloniai pakišami į mano tekstą. Mano knygoje pasakyta visai kas kita. Ten nurodyta, kad autoriaus nuomonės žymiai skiriasi nuo įprastų kituose liogeriuose nuomonių, tariant pas Rusus, Lenkus ir Vokiečius. Taigi p. Navakas bara mane, kam aš neseku nepalankiomis Lietuvai nuomonėmis. Tik gaila, kad jis nepasako kuo aš turėjau sekti, Rusais ar Lenkais? Kadangi visas jo rašinys nukreiptas prieš Vokiečius, o apie Rusus jis irgi nekokios nuomonės — kitaip jis nebūtų daręs baidyklės iš žodžio rusas, — reikia spėti, kad „visuomenei suprantamos nuomonės" yra lenkiškos.

Rodydamas mane esant menką patriotą ir net menko proto žmogų, p. Navakas reiškia apie save patį labai gerą nuomonę. Jis giliai įsitikinęs, kad aš negalėjau tylėti apie jį savo knygoje. Vienoje savo rašinio vietoje jis sako: „visai nesu iš tų, kurie būtų įkišę kojas į pinigus, kaip kad A. Voldemaras mano" (5.IX). Kartais man tenka nugirsti kur p. Navakas įkiša nosį, ar liežuvį, bet kur jis laiko įkišęs kojas, tokios „gilios" problemos aš niekados nesmi nagrinėjęs. Jeigu „L. Aido" bendradarbiui taip svarbu žinoti, kur jis laiko įkišęs kojas, aš galiu čia pat tai pasakyti. Man rodosi, kad p. Navakas laiko kojas įkišęs... į pusbačius. Tai nesunku visai įrodyti. „L. Aidas", įdėjo rugpiūčio mėnesį p. Navako atvaizdą iš Palangos „Mūsų vasarotojai". Kiekvienas šio laikraščio skaitytojas gali lengvai įsitikinti iš to atvaizdo, kad p. Navakas palengvino šį patikrinimo darbą, nes ant atvaizdo jis sėdi atsilošęs ir atkišęs vieną koją į publiką.

Gal mano tai patriotinė didelė klaida, bet mano knygoje nėra nė pusės žodžio nei apie p. Navaką, nei apie jo koją. Man net ilgai buvo nesuprantama kokioje mano knygos vietoje p. Navakas galėjo rasti kalbama apie savo kojas. Pasirodo čia kaltas jo menkas žinojimas prancūzų kalbos. „L. Aido" šulas cituoja iš mano knygos tokią vietą, kuri jam rodosi taikinta esanti į jį, p. Navaką. Štai toji vieta p. Navako vertime: „politikai įkišę kojas į pinigų kapšį". Bet mano knygoje nėra nieko kas panešėtų, kad ir iš tolo, į tokį posakį. Aš pirmą kart girdžiu iš „L. Aido", kad pasauly gali būti panašių bepročių.

Įspėti mįslę padėjo pats p. Navakas cituodamas mano

tekstą prancūziškai: „les politiciens de la bourse des pieds humides". Tai tikrai mano posakis, bet jis neturi nieko bendra su p. Navako vertimu. Aš tuo tarpu neduodu lietuviško vertimo, kad palikus *„L. Aido" štabui darbo surasti tikrą vertimą.*

Kadangi p. Navako kojų klausimas neikiek, bent mano manymu, negali įrodyti jo „Meilę Lietuvai", ar jo kilnų patriotizmą, tai aš aiškinu šį keistą vertimą vien silpnu prancūzų kalbos žinojimu.

Jeigu „L. Aido" šulas taip elgiasi su citatomis, kogi geresnio laukti iš jojo, kai jis imasi atpasakoti mano knygos vietas? Jeigu tikėti p. Navaku, aš pasakęs, kad istorinių mokslų ir pokarinės tarptautinės teisės objektu yra netiek rasės, kiek valstybė". Ištikrųjų mano knygoje pasakyta, kaip tik atbulai. Aš primygtinai sakiau, kad istorija nežino rasių, o tik tautas. Kai dėl tarptautinės teisės, ji visada savo objektu turėjo tik valstybę, tiek prieš karą, tiek po karo. Tik po karo joje teisių subjektas greta valstybės atsiranda ir tautos. Kam p. Navakui reikėjo iškraipyti mano mintys, visiškai negaliu suprasti.

Lygiai negaliu suprasti, kam jis skelbia radęs mano knygoje dalykų, kurie jei būtų tikri, rodytų, kad aš menkiau žinau istoriją nei vidutinių klasių gimnazistas. P. Navakas radęs mano knygoj, kad „Gotų karaliai buvo vadinami „wisigots" — lietuviškai tariant, anot autoriaus, „visigudai" (7.IX). Aš tikrai įrodinėju, kad vardas visigotai reiškia visus gudus, pangothium. Bet kad jų karaliai būtų besivadinę šiuo vardu, tokią nesąmonę galejo sugalvoti tik p. Navakas. Mokytas „L. Aido" bendradarbis tuo tik parodo, kad jis nesugeba net suprasti to, ko jis savo laiku turėjo gimnazijoj mokytis.

Nežinau, ar mane ar ką kitą nori p. Navakas rodyti kvailiu, neva atpasakodamas mano knygą. Jis ištaria taip: „Lietuvių gimingumas yra labai didelis su keltais, autoriaus žodžiais „siekia dangaus", nes pats Lietuvos vardas yra keltiškos kilmės" (7.IX). Iš p. Navako žodžių niekas negalės suprasti, koks gali būti ryšys tarp dangaus ir Lietuvos. Jo nė nėra. Gi mano pasakyta, kad gimingumas tarp keltų bei lietuvių tautos siekia net į dangų, nes keltų dievas Tautaitis gimingas lietuvių žodžiui tauta. Kai dėl Lietuvos vardo, jis nieko neturi bendra su

Tautaičiu. Apie Lietuvos etimologiją aš kalbu kitur ir keltišką jo reikšmę duodu ne savo pramanytą, o kaip jį aiškina didžiausis šių laikų kalbininkas Meje. Turiu dar priminti, kad keltų protėvynę ne aš radau Lietuvos žemėse, o didelis prancūzų mokslininkas Žiulijanas.

Kur gali žibėti p. Navako „Meilė" (didžiąja raide) Lietuvai, o mano nusidėjimai, tai juridiniai - dogmatinėj daly". Čia „L. Aido" šulas meta man labai sunkų moralį kaltinimą. Aš girdi, paėmiau stačiai visas mintis ir to klausimo nagrinėjimo planą, pasekdamas Dr. Ernst Friesecke veikalą apie Klaipėdą, kurio vardą p. Navakas čia pat cituoja (9.IX). „Tiesa, tęsia p. Navakas, A. Voldemaras laikydamasis Dr. Ernst Friesecke minties ir plano, yra į Klaipėdos „problemą" įnešęs šio to naujo. Dr. Friesecke tezę jis papildė samprotavimais, kurie labai originalūs. Be to jis įdėjo Lietuvos vyriausybių darbų kritiką nesigailėdamas visai jas išplakti, o kai ką stačiai įtarti".

Iš šių žodžių aišku, kad aš nurašęs vokiško veikalo visas mintis, nekeisdamas nė knygos plano. Šis autorius ir jo veikalas pas mane niekur nėra paminėtas. Vadinasi aš pasisavinau jo mintis, kitaip sakant padariau plagiatą arba paprastai tariant, vagystę. „L. Aido" šulas su savo laikraščiu supranta kokį sunkų kaltinimą man kelia ir kur tas gali juos nuvesti, jeigu jie neįrodys savo kaltinimo, arba jo neatšauks.

Tuo tarpu man sunku atremti šis skaudus man apkaltinimas. Apie Frieseckės knygą aš pirmą kart sužinau iš p. Navako rašinio. Nors mano „kritikas" sugeba pramanyti daug dalykų, bet nesamos knygos nė jis nepramanys. Taigi jos buvimu aš pilnai tikiu. Bet aš negaliu vartoti tokio argumento, kad nežinodamas šios knygos aš nieko negalėjau iš ten paimti, mes galime įrodyti tai kas yra, ar buvo, bet ne tai, ko nebuvo ar nėra. Taigi įrodymų našta — onus probandi — tenka visada tam, kas teigia, o ne tam kas neigia.

Turiu pasakyti, kad p. Navakas, jei žiūrėti jo įrodymus iš šalies, įrodinėja labai įtikinamai. Jis nurodinėja daugely vietų po eilę puslapių iš mano knygos, kurie atatinka, anot jo, eilei puslapių iš Frieseckės knygos. P. Navakas tvirtina, kad aš kalbąs per eilę puslapių „beveik tais pačiais žodžiais", kaip ir Frie-

seckė (11.IX). Kadangi vokiečio autoriaus knyga išėjusi dar 1923 metais, kai maniškė nebuvo nė pradėta rašyti, aišku, kad tik aš galėjau padaryti plagiatą, jeigu jis yra, o ne atbulai.

Iki apsipažinsiant su Frieseckės knyga man sunku pasakyti, kiek gali būti panašumo tarp jo išvadžiojimų ir maniškių. Vis dėlto iš to kas p. Navako pasakyta apie tuos supuolimus, galima pirštu prikišamai parodyti, kad p. Navakas ir čia vartoja savo metodą prikišti man dalykus, kurių mano knygoje visiškai nėra. Ar jis taip pat elgiasi ir su Frieseckės knyga, tuo tarpu negaliu pasakyti.

Sakysim p. Navakas rašo: „Nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto 17 str., abu autoriai daro išvadas, kad turima reikalo su pusiausuverene valstybe". Čia pat nurodoma Frieseckės knygos pusl. 61 ir maniškės 213 (11.IX). Perskaitęs šias eilutes, aš turėjau trinti sau akis, abejodamas ar aš gerai išskaičiau. Juk apie Klaipėdą mano knygoje pasakyta žodis žodin. „Klaipėdos kraštas neturi valstybės pobūdžio ir yra tik provincija Lietuvos, kuriai suteikta autonomija" — le territore de Memel ne peut revendiquer le ceractere d'Etat et n'est' qu'une province lithuanienne dotee d'une autonomie (psl. 266).

Bet gal aš moku pats sau prieštarauti, kaip nekartą tikrina p. Navakas ir ant 266 psl., sakau viena, gi ant 213 kurį mini p. Navakas, kita? Tik atsiskleidus mano knygos pusl. 213 randama ten pasakojimas, kaip po Klaipėdos sukilimo 1923 m. atvyko prancūzų eskadra ir kokias notas Puankarė atsiuntė dėl sukilimo Lietuvos valdžiai. Taigi čia netik nėra nė pusės žodžio apie Klaipėdos teisės, bet nė negalėjo būti, nes tuo metu dar niekas negalėjo pasakyti, kokios bus tos teisės.

Dar vienas pavyzdys. P. Navakas rašo: „anot vieno ir kito autoriaus Klaipėdos krašto piliečiai turi savo atskirą, skirtingą nuo Lietuvos pilietybės, pilietybę". Vėl nurodomi atatinkami Frieseckės veikalo ir maniškio puslapiai. Argi neįtikinamai įrodyta? Bet kas žino, kad ir paviršutiniškai, tarptautines apie Klaipėdą sutartis, turės nustebti dėl tokio p. Navako tvirtinimo. Aš labai abejoju, kad Frieseckės knygoje būtų įrašyta tokia nesąmonė, kaip kad tą formuluoja p. Navakas. Kai dėl maniškės, nurodytame puslapy randasi visai priešingas tvir-

tinimas. Ten pasakyta: „Buvusieji Vokietijos piliečiai, patapę Lietuvos piliečiais ipso jure ar optacijos keliu, patampa Klaipėdos krašto piliečiais". Kitaip sakant, norint patapti Klaipėdos piliečiu reikia būti pirma Lietuvos piliečiu. Toliau aš įrodau, kad Klaipėdos pilietybė yra ne kas kita, kaip indigenatas. Taigi reikėjo p. Navakui daug nežinojimo, ar kitų gabumų, kad galėtų primesti man tvirtinimą, būk, anot manęs, klaipėdiškiu galima būti nesant Lietuvos piliečiu.

Aš nekalbėsiu apie kitus tos pačios rūšies p. Navako tvirtinimus. Bet turiu apskritai pasakyti, kad jis ar nesugebėjo, ar nenorėjo suprasti aiškiausių dalykų. Čia turiu nurodyti keletu žodžių, kuriuo keliu reikia eiti, norint surasti Klaipėdos krašto juridinę padėtį Lietuvoje. Klaipėdos Statutas ir surištieji su juo tarptautiniai aktai surašyti blogokai. Jie turi priešingų kita kitai dispozicijų. Taigi jeigu imti jas pavieniui, galima įrodyti, ką nori. Aš jas išnagrinėjau iš panagučių visas ir tik apsvarstęs klausimą iš visų pusių dariau savo išvadas. Mano nuomonei trumpai išreikšti, aš panaudojau Jellink'o terminą — valstybės skeveldra (Staatsfragment). Pavartojęs šį terminą, aš tuoj pasakiau: „kiekviena skeveldra nurodo sudužusį daiktą, kuris negali egzistuoti savo dabartiniu pavidalu nenustojęs visai savo vertės. Jeigu Lietuva liks unitarė valstybė, Klaipėda turės patapti provincija lygia kitoms jos provincijoms, bet jeigu Lietuva pavirs federale valstybe, Klaipėdos kraštas pavirs valstybe federacijos nariu".

Man tenka dar paminėti p. Navako mesti man kaltinimai dėl Hagos teismo vertinimų. Kaip žinoma, Lietuva turėjo dvi bylas Hagoje: vieną dėl susisiekimo gelžkeliu tarp Kauno ir Vilniaus, o kitą dėl Klaipėdos direktorijos pirmininko prašalinimo. P. Navakui šios bylos rodosi labai sunkios ir abidvi baigusios dideliu Lietuvos laimėjimu.

Savaime suprantama, kad aš visą ką pasakiau apie jas savo knygoje, pilnai palaikau, nepaisydamas jokių p. Navako smarkavimų. „Liet. Aido" šulas nori įrodyti mano paklydimus tokiais protavimais: „Klaipėdos statuto 17 str. numato, kad tais atvejais, kuomet dėl fakto ar dėl teisės tarp Lietuvos valstybės ir signatarinių valstybių atsirandą nuomonių skirtumas, tai

byla turi būti atiduota Hagos Tribunolui spręsti. Tokia procedūra turi arbitražo požymį" (12.IX). Po karo arbitražas, girdi, plačiai išsivystęs ir net pats Voldemaras pasirašęs arbitražo sutartį su Vokiečiais.

Šiais argumentais p. Navakas nori sugriauti mano išvadžiojimus, kuriuose jis mėgina toliau atpasakoti, prikergdamas net ilgokų citatų, kurios kad ir blogai išverstos, vis dėlto nedaug iškreipia originalą. Iš visos šios medžiagos matyti, kad p. Navakas mano minties nesuprato ir nesusivokia tais klausimais, kuriais imasi tiek drąsiai kitus mokinti.

Iš tikro, Tarptautinio Teismo rolė nustatyta 17 str. Paryžiaus konvencijos, o ne Klaipėdos Statuto, kaip kad tvirtina p. Navakas. Šis statutas sudaro pirmąjį prie konvencijos priedą. Tai ne mažmožis, o esminis dalykas. Juk visas reikalas sukasi apie tai, ar Hagos teismas turi teisę išnešti savo beapeliacinių ir vykdytinų *sprendimų visais Statuto klausimais*, ar *tik* dėl keleto jo straipsnių. Kadangi tokie sprendimai gali liesti kiekvieną fakto ir teisės klausimą, tai plečiant šią teisę į visą statutą, netik visas Klaipėdos krašto gyvenimas, bet ir visos Lietuvos, kiek jis surištas su šiuo kraštu, gali būti kontroliuojamas didžiųjų valstybių ir reguliuojamas Tarptautinio teismo. Bet aš nepripažįstu savo knygoje tokios plačios Hagos teismui teisės. Aš sakiau, ir sakysiu, kad ne visas Klaipėdos Statutas, o tik keletas jo straipsnių gali būti šio teismo nagrinėjami.

Jeigu Tarptautinio teismo teisės būtų įrašytos pačian Statutan — p. Navakas jas randa 17 jo straipsny! — tai mano sukeltasai klausimas visiškai būtų negalimas nė kelti. Bet teismo teisės įrašytos ne Statutan, o konvencijos 17 straipsny. Gi byla Hagoj ėjo kaip tik dėl 17 str. Statuto. Teismo kompentencijos klausimas juo labiau reikalinga buvo kelti, kad direktorijos pirmininko paskyrimas surištas su suverenumo aktais, senu rusų terminu betariant „verchovnoje upravlenije".

Nežinau, sumaniai ar nesumaniai, bet p. Navakas be jokio ginčo pripažįsta Tarptautiniam *Teismui teisę kištis į* visus Klaipėdos reikalus, be jokios išimties. Greičiausia jis tai daro nesumaniai, nes jis nemoka atskirti Statuto nuo Konvencijos.

Kita vertus, kaip jau matėme, jam šios beribės teisės atro-

do normaliu dalyku, kasdieniu arbitražo apsireiškimu. Tas tik rodo, kad p. Navakas neturi nė mažiausio apie arbitražo sutartis supratimo. 17 Paryžiaus konvencijos straipsnis nieku būdu negali būti lyginamas su arbitražo sutartimi. Jis skiriasi dviem esminiais dalykais: 1, arbitražo sutartys sudaromos šalių lygybės pagrindais, šios lygybės, einant konvencijos 17 str., visiškai nėra; 2, ir tai dar svarbiau, patys pamatiniai valstybės gyvenime klausimai, kaip va jos garbės, saugumo ir tolygūs visada išimami iš arbitražo sutarties. Tokius dalykus kiekviena suverenė valstybė palieka išimtinai savo pačios nuožiūrai. Tokių arbitražo sutarčių, kaip kad jas įsivaizduoja p. Navakas, pasauly dar niekas nėra matęs. Taigi, nesupratęs apie ką kalbama mano knygoje, betgi p. Navakas žino, kad ten negerai pasakyta. Jam rodosi, garbinimas vyriausybės svarbesnis, nei nepriklausomos Lietuvos teisių gynimas.

Bet galima savo krašto teisės ginti, nežeminant nei savo valstybės, nei vyriausybės. Taip rodos nori pasakyti p. Navakas. Man jau teko priminti jo žodžiai apie mano tariamuosius pagiežos Lietuvai ir jos vyriausybei jausmus. Prieš tokį griežtą „L. Aido" bendradarbio tvirtinimą aš galėčiau pastatyti kito jo bendradarbio posakį, bet visiškai priešinga linkme. P. de Chambon savo laikrašty rašo: „aš tikras, kad mokslininkai geriausiai sutiks veikalą, kurs sudaro Lietuvai geriausią propagandą, nes jis verčia ją pažinti ir mylėti" (Revue Parlamentaire, 15, V,1933). Kiekvienas tur - būt pripažins, kad senas laikraštininkas, kaip p. Chambon, truputį geriau pažįsta užsienį, nei p. Jonas Navakas.

Bet aš nenoriu prisidenginėti autoritetais. „L. Aidas" su savo štabu gali sakyti, kad p. Navakas daugiau išmano apie Prancūzijos nuomonę, kur mano knyga išspauzdinta, nei Chambonas. Čia svarbu ne kas kokios nuomonės, o kaip ją įrodo. P. Navakas, reikalauja išleisti specialų įstatymą, kuriuo man būtų atimta pilietybė, o paskui nuteisti mane miriop. Vadinasi, jis ima klausimą juridiškai.

Bet gal „L. Aido" nepaprastas juristas teiksis priminti kad juridinių asmenų, prie kurių priklauso ir valstybė, negalima įžeisti, taigi nė niekinti. Kur panieka sudaro įžeidimą, jis

taikomas visada į gyvus žmones. Taigi galima kalbėti tik apie vyriausybės įžeidimą arba kitų asmenų.

Hagos bylas ruošė ir teisme gynė trys žmonės: lietuvis Sidzikauskas, žydas Robinzonas ir rusas Mandelštamas, kuris nėra nė Lietuvos pilietis. Jie netik nesudaro Lietuvos vyriausybės, bet nėra nė jos atstovai. Hagos teisme kiekviena šalis turi ne atstovus, o tik agentus, kurie prilyginti advokatams. Advokato peikimas nėra jo kliento pasmerkimas. Kiek žinau Sidzikauskas, Mandelštamas ir Robinzonas visai neprašė p. Navako juos ginti. Jeigu jie randa, kad aš neteisingai vertinu jų darbą, patys gali pasisakyti viešai dėl mano vertinimo.

Taipgi šiuo metu neliesdamas visų p. Navako iškraipymų, pasitenkinsiu atitaisyti tik vieną jo tvirtinimą. Dėl mano pasakymo, kad pamatinis juridinis argumentas susisiekimo tarp Vilniaus ir Kauno byloje pavartotas buvo nevykęs represalijų argumentas, p. Navakas šoko tvirtinti, kad aš nė nematęs bylos dviejų spausdintų tomų, iš kurios esą matyti, kad tai pagalbinis argumentas. Man nesvarbu, ar pats p. Navakas matė šiuodu didelio formato tomu, aš pasitenkinsiu nurodymu, kad represalijų argumentas vartotas tikrai kaipo pagrindinis. Juridiniai argumentai prasideda II daly 127 psl. Pats pirmasis sudaro įžangą į represalijas. Jis baigiasi šiais žodžiais: „Lietuva patvirtina savo teisę imtis taikių represalijų Lenkijos atžvilgiu".

Tai tik tarptautinis Teismas, atmesdamas šį nevykusį argumentą pavadino jį pagalbiniu, kurio galima būtų šauktis, jeigu būtų įrodyta, kad Lietuva privalo organizuoti susisiekimą tarp Vilniaus bei Kauno (patariamosios nuomonės psl. 114).

Iš esamos vyriausybės mano knygoje nepaminėtas nei vienas asmuo, o iš buvusių — vienas tik p. Galvanauskas. P. Navakas randa reikalo jį ginti nuo mano puolimų. „L. Aido" šulas drąsiai tvirtina, būk aš nesigailėjęs jį „įtarti turėjus blogos valios". Ar dar reikia sakyti, kad ši „bloga valia" paties p. Navako pramanytas dalykas. Pats p. Navakas padarė tai ne iš blogos valios, o iš blogo mokėjimo prancūzų kalbos.

Mano knygoje pasakyta ištikrųjų, kad p. Galvanauskas užėmęs Klaipėdą, kaip buvo kai - keno spėta su Puankarės žinia. Nejaugi p. Navakui Klaipėdos prijungimas prie Lietuvos tai blogos valios apsireiškimas? Kurgi tada jo Meilė (didžiąja raide) Lietuvai?

Bet gal daugiausia p. Navakas vyriausybės niekinimo randa Uracho rinkimuose Lietuvos karalium. Aš, girdi, ją niekinąs todėl, kad pats juose nedalyvavęs. Turiu tik priminti uoliam visokių vyriausybių gynėjui, kad Lietuva dar neturėjo savo vyriausybės, kai buvo šie rinkimai. Kita vertus, visas mano „niekinimas" pasireiškė vienu - vienintėliu žodžiu: „neatsargumas"!

Regimai, p. Navako konstitucinės teorijos semtos pas vieną Gogolio tipą, kuris jas išreiškė trumpai - drūtai: „Ja niemieju pered načalstvom". *Jis imasi ginti nuo manęs net* Puankarę! Girdi, „Voldemaras nepasigailėjo stiprių ir kategoriškų *žodžių didelio* Prancūzijos tautos vyro Mr. Puancarė adresu. Atrodo, visiškai ne dėl to, kad jis ką nors jam iš esmės būtų norėjęs primesti, bet vien tik dėl to, kad tas asmuo jam, Voldemarui, išviso nepatinka" (13.IX).

Koliotis aš nemoku. Taigi stiprūs žodžiai įsivaizduoti paties p. Navako. Gi mano knygoje tiksliai, su dokumentaliais įrodymais, atpasakotos pastangos kurias dėjo Puankarė įstumti Lietuvą į Lenkijos glėbį. Prieš patį jo tikslą aš nieko nesakau, bet dėl jo pavartotų priemonių aš išsitariau, kad jos nepapuoš jo garbės vainiko. Iš esmės visas dalykas nuėjo į tai, kad buvo aiškių aiškiausiai susitarta su Lietuvos vyriausybe, jog Lietuva gaus Klaipėdą su vienintėle sąlyga leisti per Nemuną tarptautinį tranzitą, gi Ambasadorių Konferencijos nutariman jis įdėjo visai naujų specialiai Lenkijai, teisių apie kurias derybų metu nei per pusę plauko nebuvo užsiminta. Paskui jis ultimatyviai reikalavo iš mūsų vyriausybės priimti šį nutarimą, priešingą pirmykščiam susitarimui. Vėliau, kai visa byla atsidūrė Tautų Sąjungoje, Puankarė, specialiu raštu, įrodinėjo, kad Klaipėda esanti vienintėlis Lenkijos išėjimas į jūras, numatyta per taikos derybas 1919 m.

Nejaugi „L. Aidas" su savo štabu tiek būtų išsiilgęs Len-

kų, kad vienas mano priminimas įžeistų Lietuvos teisių Puankarės veikimu jam rodosi neleistinas Puankarės užgauliojimu?

Šis didelis Lenkų išsiilgimas „tautininkų" spaudoje juo labiau turi rodytis keistas, kad jų šulas p. Navakas gerbia visas vyriausybes, esamas ir buvusias, bet išimtį daro man vienam. Ant manęs galima pilti visokių pamazgų, kokių tik norima. Tai konstatuodamas, aš visiškai nenoriu pasakyti, kad aš reikalauju iš „L. Aido" sau pagarbos. Anot senovės tragiko: „mėgstu pagiriamas, bet pagirto vyro" — Laudari volo, sed a laudato viro.

Jeigu p. Navako Meilė Lietuvai būtų pareikšta ten, kur buvo „Tautos Balso" spėta, aš nebūčiau rašęs atitaisymų. Bet p. Navako „Lietuvai Meilė" gali jai brangokai apseiti, juk p. Navako rašinys beabejo pastebėtas vokiečių ne dėl autoriaus genijalumo, o dėl to, kad eina kalba apie Klaipėdos krašto teises. Juk anot p. Navako, aš labai per toli einąs nusileidimuose teisės srity vokiečių naudai. Vadinasi, pats p. Navakas šių teisių nepripažįsta Klaipėdos kraštui. Gi jo nuomonės pareikšta „tautininkų" laikrašty ir oficioze kartu. Kokios iš to politinės gali būti pasėkos, kiekvienam turi būti aišku.

GIMININGOS SIELOS

Neseniai esu gavęs tris „Lietuvos žinių“ numerius, kur yra kalbėta apie mano knygą. Juose tikrai radau „Mįslę“, kurią mina šio laikraščio bendradarbis p. Leonas jo skaitytojams (Nr. iš 14 ir 15, IX 33 m.), *ir straipsnį* vardu *„Drang nach Osten“* ir p. Augustinas Voldemaras“ parašu nežinomo p. J. (iš 10.X).

Aš nemanau, kad p. Jono Navako laurai neduotų miego „L. Žinių“ bendradarbiams. P. Leono straipsnis buvo parašytas dar „L. Aidui“ tebespausdinant p. Navako „patriotinius“ rašinius. Supuolimas metode ar mintyse tenka aiškinti greičiau sielos gimininguma, nei laurų pavydėjimu p. Navakui.

Rasdamas tarp jų sielos gimininguma, aš matau betgi šiek - tiek ir skirtumo. „L. Žinių“ bendradarbiai negrasina, nepramano citatų, bent didesnių, iš mano knygos ir švelniau barasi. Tai jau daug reiškia, nors šie skirtumai vis dėlto neištrina pagrindinio panašumo.

P. Leonas citavo iš mano knygos iš viso 35 eilutes: iš vienos vietos 22 ir iš kitos 13. Kaip ir p. Navakas, jis jas cituoja prancūziškai ir paskui duoda jau lietuvišką vertimą. Regimai norima įtikinti skaitytojus, kad kritikas moka prancūziškai ir sugeba išversti net 35 eilutes.

Kam reikalingos šios gana ilgokos citatos? Juk iš jų negalima pažinti dargi net bendro knygos turinio. P. Leonas pasisako pats, kodėl jis taip daro. „Aš neturiu — sako jis — nei noro, nei laiko užsiimti visos knygos įvertinimu, bet negaliu nepaliesti šitų dviejų dalykų“, tariant tų, apie kuriuos eina kalba citatose.

Rodosi aišku: p. Leonas nesiima kritikuoti mano veikalą, o žada atitaisyti tik tuos dalykus, apie kuriuos, jo manymu, išsitarta klaidingai. Tiek siaurai užbrėžas uždavinys ir medžiaga iš 35 eilučių tarytum neturėtų leisti p. Leonui užsiimti mano asmeniu. Bet kur tau! Kaip ir p. Navako, p. Leono yra vienintelis uždavinys parodyti mane esant menką patriotą. Išrašęs iš mano knygos 35 eilutes, jis prašo skaitytojų įspėti mįslę, kas taip rašo. Girdi, atsakymas galįs būti, „kad taip rašo koks vokietis patriotas, gal būt, pats Rozenbergas, kuris nori nuraminti lietuvius, užmigdyti jų natūralų protingą budrumą".

Šiuose keliuose žodžiuose randasi ir pagyrimas lietuvių tautai — ji esanti iš prigimties protinga ir budri — ir pasmerkimas man — aš norįs, girdi, užliūliuoti mūsų iš prigimties protingą ir budrią tautą, kad ją miegančią prarytų plėšrūs vilkai — vokiečiai. Tik laimei lietuvių budrios ir protingos tautos ji turi budrų ir protingą sūnų p. Leoną, kuris praneš jai laiku apie gresiamą nelaimę.

Aš tik vieno dalyko negaliu suprasti. Kaip p. Leonas įkalbės protingai ir budriai lietuvių tautai, kad vokietys Rozenbergas rašo prancūziškai, ir prancūzas leidėjas spausdina jo veikalą. Juk rodytųsi, kad tokį keistumą pastebėti lyg ir nereiktų didelio proto ar budrumo.

Bet mįslė įspėta: aš rašąs apie lietuvius vokiečių naudai, kaip kad rašytų Hitlerio bendradarbis Rozenbergas. Suprantama, kad dirbdamas Vokietijos naudai, aš laikau vokiečių pusę ir Lietuvoje, tariant Klaipėdos krašte. Nusiskųsdamas to krašto teismais ir teisininkais, p. Leonas rašo: „kai jiems pritaria be jokio pagrindo lietuvis, kuris turėtų būti patriotas, nes du kartu buvo ministeris - pirmininkas, tai jo tvirtinimas atrodo mažų - mažiausiai keistas". Aš pirmą kart išgirstu, kad patriotizmas pagrindžiamas ir matuojamas užimtos tarnyboje vietos aukštumu: kas buvo ministeris - pirmininkas, ar ministeris, tas privalo būti patriotas. Nejaugi mažu patriotu turi būti tas, kas užima valstybėje mažą vietelę, o kas jokios neturi valstybinės tarnybos tai visiškai neprivalo būti patriotas?

Aš be abejo nusidėjęs patrioto prievolėms. Taigi aš pasiruošęs mušti sau į krūtinę ir šaukti: mea culpa. Tik aš to nega-

liu daryti, kol p. Leonas man neparodys, kuo aš nusidėjau. Aš girdi, pritarįąs Klaipėdos vokiečiams teisininkams. Bet kur ir kada aš tai padariau? Nei 35 eilutėse, kurias citavó p. Leonas, nei niekur kitur mano knygoje apie juos nėra prasitarta nė pusės žodžio. Tiesa, vienas jų p. Rogge, paminėtas vardu. Jis rašė, kad Klaipėda esanti daugiau nepriklausoma nuo Lietuvos, nei Kanada nuo Britų imperijos. Dėl tokio jo tvirtinimo aš tiksliai įrodžiau, kad Rogge pats neturi nė mažiausio supratimo apie dalyką, kuriuo tiek drąsiai imasi kalbėti (psl. 231 ir toliau). Kasžin, jeigu aš pakartočiau tuos pačius žodžius p. Leono adresu, ar jis sakytų, kad aš jam pritariu?

Mano didžiausis nusikaltimas, kuris verčia p. Leoną spėlioti, kas aš, tai mano rašymas Lietuvos reikalais taip, kaip gal būt, pats Rozenbergas rašytų. Man rodosi, p. Leonas atsidurtų labai kėblioj padėty, jeigu aš jo prisispyręs paklausčiau, kaip gi rašo baisusis Rozenbergas? Aš turiu gana rimto pagrindo manyti, kad p. Leonas neskaitė iš Rosenbergo nė vienos eilutės. Kiek jam žinoma apie šį Hitlerio bendradarbį, tai iš girdų, kuriuos jis randa spaudoje daugiausia „L. Žiniose".

Senosios ruošos profesoriai, kuriai aš priklausau, nieku būdu nesiimdavo kalbėti tais dalykais, kurių nuodugniai nežino. P. Leonas naujo šaukimo profesorius. Bet kadaisia ir jis laikėsi senosios nuomonės. Kai organizuodamas Sociologijos fakultetą, aš buvau jį kvietęs būti lektorium iš civilės teisės, gavau iš jo laiškelį, kuriuo jis atsisakė nuo pasiūlymo dėlto, kad jam stingą reikalingų žinių, kad universitete mokinti jis niekados nesiruošęs ir jam jau pervėlu esą pradėti pačiam mokintis. Tik, regimai, vėliau jo nuomonė pakitėjo, nes jis patapo Teisių Fakulteto ir ordinariniu profesorium ir dekanu.

Pakitėjimas nuėjo dar toliau. Užmindamas patriotines mįsles „L. Žiniose" p. Leonas pasirašo profesorium, vadinasi jis laiko save patriotizmo profesorium. Tik p. Leonas nepastebėjo, kad tai labai nedėkinga profesūra. Juk lazda turi du galu. Na, o kas būtų, jeigu aš patapčiau valandėlei p. Leono mokiniu ir paklausčiau apie savo mokytojo patriotizmą?

Savo patriotiniam pamokslui galėčiau pasiimti, kad ir paties p. Leono žodžius. Mano knyga pavesta Lietuvai ir jos

problemoms. Gi pats p. Leonas sakosi neturįs nei laiko, nei noro jos įvertinti. Vadinasi, jis nenori užsiimti Lietuvos reikalais. Tai koks gi jis patriotas? Geras patriotas, kaip kad p. Navakas turi kunkuliuoti noru užsiimtinėti Lietuvos problemomis ir visą laiką joms atiduoti. Jeigu aš iš menko savo patriotizmo blogai nušviečiau šias problemas prieš kultūrinį pasaulį, tai pastebėjus tokį mano nusidėjimą, p. Leono patriotinė prievolė atitaisyti visas mano klaidingas nuomones. Jam nėra kada ir nesinori užsiimti Lietuvos reikalais! Tai kokis gi jis patriotas ir patriotizmo profesorius?!

Sekdamas p. Leonu aš galėčiau toliau tęsti savo patriotinį pamokslą. Aš galėčiau klausti, kodėl jam nėra nei laiko, nei noro užsiimti Lietuvos problemomis? Kur eina jo laikas? Kur susispietę jo norai? Jis patapo namų savininkas, jis advokatas, jis turi valdišką vietą. Nejaugi jo namai, jo klientai ar jo alga jam daugiau rūpėtų nei Lietuva su jos svarbiausiomis problemomis?

Pradėjęs taip abejoti, aš galėčiau priminti p. Leonui jo karštą kalbą Lietuvių Seime Petrapily 1917 m. pavasario gale. Jis tur būt nė pats nepamiršo, kaip smarkiai jis ten kovojo prieš pasisakymą už nepriklausomą Lietuvą. Priekaištan, kad jis taip kalba iš baimės, jis atsakė panegiriku „proto baimei". Jei jis sakytų visa tai primiršęs, galėčiau jam parodyti Varno karikatūrą: „Šalin, zuikiai!", kur jis galėtų pamatyti ir patį save.

Tegu p. Leonas nusiramina! Aš niekados nesirausiu svetimoje sieloj. Klysti gali kiekvienas. Neklaidingas tik tas, kas lygiai nieko nedaro. Pats Napoleonas sakęsi tiek dažnai klydęs, kad nustojęs rausti dėl savo klaidų. Tos klaidos, kurios daromos be blogos valios, gali būti atleistos. Svetimomis klaidomis aš niekam nebadau akių.

Įvykiai parodė, kad į padanges iškeltoji p. Leono „proto baimė" buvo tik muilo burbulas. Organizuodamas pirmąją Lietuvos valdžią, aš pakviečiau p. Leoną ministerių kabinetan, žinoma, nepolitinėn ministerijon. Aš nebuvau tos nuomonės, kaip kad p. Leonas, kad patapimas ministeriu sužadina savaime patriotizmą. Po liūdnų Petrapilio Seimo įvykių,

aš laikiau p. Leoną menku politiku, bet ne blogu patriotu.

Bet aš nebuvau ir nenoriu būti patriotizmo profesorium, kuris vieniems suteikia, kitiems atsisako išduoti patriotizmo diplomus, kur, lyg brandos atestate, pažymėtas patriotizmas atitinkamais laipsniais. Palieku šį darbą p. Leonui su Navaku. Man net nerūpi, kokiu laipsniu jie vertina mano patriotizmą, nulium ar dar žemiau. Tegu sveikas sau profesoriauja ir toliau p. Leonas patriotizme ir pasiima sau asistentu p. Navaką!

Mes matėme, kaip sukirptas ir susiūtas p. Leono straipsnis „L. Žiniose". Dabar pažvelkime, kuo jis pamuštas. Savo straipsnio pamušalui p. Leonas paėmė 22 eilutes iš vienos vietos ir 13 iš kitos. Mes irgi turėsime žiūrėti skyrium, apie ką kalbama vienoje ir kitoje vietoj. Pradėsime 22 eilutėmis.

Aš labai abejoju, kad „L. Žinių" skaitytojai būtų supratę apie ką ten kalbėta. Ne dėliai to, kad jie būtų neprantūs, o todėl, kad citata išrauta p. Leono iš konteksto ir nepasakyta nei puse žodžio, kuriam klausimui priklauso išrautoji citata. Kad būtų suprantama apie ką kalbama toj vietoj mano knygos, maža iš-pešti iš jos 22 eilutes, o reikėjo cituoti 301 ir 302 puslapius. Kadangi tas užimtų daugokai vietos, aš priverstas pasitenkinti trumpu jų atpasakojimu.

Aprašęs Klaipėdos krašto autonomines įstaigas ir priminęs apie tenykštę savivaldybę, aš liečiau jų ateities klausimą. Nurodęs iš kur jos ima lėšų, aš ten klausiu apie krašto moralius resursus. Kraštas turi savo valdininkus, savo mokytojus ir savo protestantiškus dvasiškius. Kai senesnieji pasitrauks, kuo jie bus pakeisti?

Kandidatai turi būti Lietuvos piliečiai, įsigiję universiteto diplomus ir įrodyti savo gabumus. Patapus Klaipėdai Lietuvos dalimi, universiteto diplomas turi būti iš mūsų universiteto. Be to, kandidatai turi gerai mokėti lietuvių bei vokiečių kalbas.

Programą autonominio valdininko vietai gali nustatyti tik Klaipėdos Direktorija su Seimeliu, ji taip pat skiria ir egzaminatorius. Sunkenybės dar padidėja, kai tenka užsiimti universiteto diplomo gavimu. Šios sunkenybės didesnės teisių fakultete, nei kituose. Juk Klaipėdoje veikia senieji vietiniai įstatymai, kurie Kauno universitete nedėstomi. Įkūrimas „Klai-

pėdos teisės katedros" nedaug, ką gali padėti, nes ši teisė reikalautų veik ištiso fakulteto. Šių dalykų dėstymas turėtų būti lietuvių bei vokiečių kalbomis, dalykas, mano manymu, neįmanomas nei profesoriams, nei studentams dabartiniu metu. Bet jeigu ir būtų įveiktos Kaune šios sunkenybės, tai dar joms nebūtų galas. Juk kandidato į valdininkus egzaminai išimtinai autonominių įstaigų teisė. Gi Direktorija su Seimeliu neturi aukštosios mokyklos, vadinasi neturi nei savo egzaminatorių.

Štai kas pasakyta mano knygoje. Tokia padėtis sudaryta Klaipėdos Statutu. Su tuo turi sutikti kiekvienas, kas žino šį Statutą. Gi p. Leonas štai ką randa mano pasakyta: „negaliu, kaip kitaip pavadinti, — rašo jis, — kaip nesąmonė p. Voldemaro tvirtinimą, kad mūsų profesoriai negalėtų pajėgti Klaipėdos krašto valdininkų vietoms kandidatams nei egzaminų programų pagaminti, nei egzaminuoti".

Aš kalbu apie Klaipėdos Direktoriją, o p. Leonas jos vieton kiša Kauno profesorius ir energingai šoksta ginti jų garbę. Štai kaip pavojinga patapti patriotizmo profesorium! Juo patapus nustojama suprasti tai, ką lengvai supranta eilinis žmogelis.

Savo knygoj aš nekėliau ir net negalėjau kelti p. Leono ar jo kolegų žinojimo ir sugebėjimo klausimo. Niekeno neužkabintas, jis pats šoksta įrodinėti, kad jis su savo kolegomis turi gana žinių ir gabumų, kad paruoštų Klaipėdos kraštui autonominių valdininkų ir juos išegzaminuotų.

Kai jis pats kelia tokį keblų klausimą, gal p. Leonas malonės paaiškinti, ne man, o Lietuvos visuomenei, kodėl jo vestas Teisių fakultetas nepadarė tokio pasiūlymo Klaipėdos Direktorijai? Ko jam stigo noro, ar laiko, ar ko kito?

Gal patriotizmo profesorius neperdaug ant manęs rūstaus, jeigu aš leisiu sau likti kitoniškos nuomonės apie jo ir fakulteto sugebėjimą ruošti Klaipėdai autonominius valdininkus. Savaime suprantamas dalykas, kad aš nesiimu p. Leono ar jo kolegų egzaminuoti. Aš išeinu iš vieno plačiai visiems žinomo dalyko, tariant kalbų klausimo. Kaip aukščiau pasakyta universitetinio paruošimo bei egzaminų darbas turėtų būti varomas lietuvių bei vokiečių kalbomis. Manau, kad p. Leonas nesiim-

tų vokiškai laikyti paskaitų ar egzaminuoti ir ne vien dėl savo patriotizmo. Dauguma jo kolegų pasijustų toj pačioj padėty.

Bet palikime šaly klausimą, kiek mūsų profesoriai moka vokiečių kalbą. Likime prie lietuvių kalbos, kuri yra einant tarptautinėmis sutartimis, oficiali Klaipėdos krašto kalba. Na, o kaip stovėjo ir dar stovi lietuvių kalba Teisių fakultete? Gal jo buvęs dekanas p. Leonas nepaneigs, kad ten buvo paskaitų rusų kalba. Klaipėdiečiams rusų kalba nėra privaloma. Tai kaip gi būtų daręs p. Leonas su tais dalykais, kurie dėstomi rusiškai?

Aš pasirinkau vien kalbos klausimą nes tas dalykas nesurištas nei kiek su savo dalyko mokėjimu. Visame pasauly ne kiek daug yra profesorių, kurie gali dėstyti dviem ar daugiau kalbų, bet tai nereiškia, kad tie, kas to negali daryti, blogi profesoriai.

Turiu pasakyti, kad klausimas, ar galėtų mūsų juridinis fakultetas prisidėti betvarkant Klaipėdos autonominius reikalus, man nė negalėjo kilti. Kaip kitais, taip ir šiuo reikalu, aš niekur neprasitariau, kaip galima būtų jie geriau tvarkyti. Dar daugiau, aš vengiau sumaningai kalbėti apie pertvarkymus, besitenkindamas nupasakojimu, kaip šie reikalai sutvarkyti tarptautiniais aktais. Kitaip sakant, visur ėjo kalba de lege lata, bet niekur neprasitarta de lege ferenda.

Tasai nereiškia, kad aš neturėčiau jokių sumanymų, kaip galima būtų Klaipėdoje pagerinti padėtis. Bet šiuo metu kur-kas atsargiau apie tai tylėti. Juk kelias Klaipėdos reformoms šiandien užgriautas. Einant tarptautinėmis sutartimis, Klaipėdos Statuto pakeitimai eina per Lietuvos Seimą, klaipėdiškiams pareiškus noro daryti Statute atmainų. Gi dabartiniu metu Lietuva neturi teisėto kelio panašiems pakeitimams pravesti.

Kita didelė kliūtis tai Klaipėdos krašto viešoji nuomonė, kuri tam visiškai nepriruošta. Klaipėdiškiai giliai dar įsitikinę, kad jų Statutas geras. Vokiečiai nuolat kaltino ir kaltina lietuvius, kad jie laužą Klaipėdos Statuto reikalavimus. Periodiškai kartojasi gandai būk lietuviai norį panaikinti visiškai šį Statutą, suruošdami tam reikalui „pučą".

Taigi tokiomis aplinkybėmis kalbėti apie Statuto pakeitimus reikštų gilinti nerimą pas klaipėdiškius ir duoti jiems pagrindo tvirtinti, kad jau ruošiama Statuto panaikinimui dirva. Apsibrėžus tik nagrinėjimu veikiamosios Klaipėdos krašto teisės, negalėjo būti nei reikalo, nei progos kalbėti apie tai, ką sugebėtų, ar nesugebėtų padaryti p. Leonas ir jo kolegos. Jeigu aš norėčiau tikrinti moksliškąjį p. Leono pasiruošimą, aš rasčiau tam medžiagos, kad ir jo mįslėje, kur jis pasako dalykų, kurių jo karščiausis patriotizmas negalėtų pateisinti. Tik tam nėra nei mažiausio reikalo.

Keldamas savo autoritetą, p. Leonas stengiasi įrodyti, kad ir aš nėsąs neklaidingas. Pasirėmęs spaudos žiniomis, aš pasakiau savo knygoje, kad Kauno universitete įsteigta Klaipėdos teisės katedra. P. Leonas bara mano nežinojimą ir, po ilgų išvedžiojimų, pasako, kad tokios katedros nesteigta, o tik pridėta du nauju profesoriu prie esamųjų katedrų. Koks gi čia skirtumas? Mano menkas protas atsisako jį suvokti. Gal būt, jis glūdi patriotzmo plotmėj. Pasakyk „Klaipėdos teisė", tai bus tuo pripažinta, kad šis kraštas turi savo atskirą teisę. Tai jau geriau jos visiškai neminėti, o kas jos mokina, tegu tai daro prisiglaudęs prie kitų katedrų. Tokių gudravimų galima tikėtis tik iš patriotizmo profesorių.

Kitas mano nežinojimas tiek didelis, kad jį p. Leonas lygina su drambliu. Kad ir pasisakęs, jog jis neturįs nei noro, nei laiko kalbėti apie visą mano knygą, vis dėlto p. Leonas rausiasi joje. Tas darbas jam apsimoka, nes jis randa joje mano nežinojimą dramblio didumo. „P. Voldemaro — rašo jis — labai daug klausimų išnagrinėta, pats jis mano, kad visos liečiančios Klaipėdos kraštą problemos, o vienas dramblys liko jo nepastebėtas. Turiu galvoje Klaipėdos krašto valstybinės tarnybos sutvarkymą, būtent — teisių sutvarkymą".

Jeigu aš būčiau tokiu patriotu, kaip p. Navakas, arba p. Leonas, aš pradėčiau tuoj rėkti apie valstybės išdavimą. „Klaipėdos krašto valstybinė tarnyba...". Jeigu Klaipėdos kraštas turi savo valstybinę tarnybą, tai reiškia, kad jis yra valstybė. Rozenberge, ar girdi, ką sako mūsų patriotizmo profesorius p. Leonas?

Bet tegu nusiramina p. Leonas. Jis neturi laiko užsiimti Lietuvos reikalais. Taigi iš greitumo jam išspruko berašant visai kas kita, nei jis norėjo pasakyti. *Iš tolimesnių jo žodžių* labai aišku, kad jis norėjo kalbėti apie valstybinę tarnybą Klaipėdos krašte, o per greitumą parašė Klaipėdos krašto valstybinę tarnybą. Jis nupasakoja, kaip Klaipėdos autonominiai teismai imasi teisti centralinės valdžios tarnautojus. Girdi, Tribunolas savo tvarkomajame posėdy išaiškino, kad Klaipėdos teismai neturi teisės taip daryti, o Klaipėdos užsispyrėliai teisėjai varo sau ir gana. Kai nuteistasis valdininkas paduoda kasacijos skundą Tribunolui, skundas tampa atmestas. Girdi, Voldemaras nemato iš čia jokio pavojaus lietuvybei, ar valstybei, nes savo storoje knygoje apie tai nesako nė pusės žodžio.

Stovėdamas arti Lietuvos teismų p. Leonas be abejo jau senai sugavęs laiko už uodegos šį dramblį. Man tik nesuprantamas vienas dalykas: kodėl jis nepranešė apie savo dramblį mūsų visuomenei, kad ir tose pačiose „L. Žiniose", o kantriai laukė mano knygos pasirodymo, pasiryžęs apkaltinti mane patriotizmo menkumu, nes aš tyliu apie dramblį, kurį laiko sugavęs p. Leonas.

Man nemalonu primininėti, kad p. Leonas regimai neskaitęs mano knygos. Juk gali toks priminimas rodytis lyg ir nusiskundimas, kam jis neskaito mano raštų. P. Leonas kalba apie teismų sutvarkymą Klaipėdos krašte. Jeigu jis būtų radęs laiko skaityti mano knygai, jis būtų puslapy 272 ir kituose užtikęs savo dramblį, tik kur kas didesnį, nei rodosi p. Leonui.

Tiesa, aš statau ten klausimą, kaip ir visur knygoje, ne patriotiniai, o juridiniai. P. Leonas kaltina Klaipėdos krašto teisėjus, kurie neklauso Tribunolo nutarimo, kuris niekam nėra privalomas. Juk net kasaciniai Tribunolo sprendimai privalomi tik tai vienai bylai, kuriai jie padaryti.

Joks teisingas žmogus negali eiti tokiu keliu. Kaltė čia ne Tribunolo, ar Klaipėdos teisėjų, o Statuto. Aš parodžiau savo knygoj visą eilę dalykų, kurie be mažiausio abejo privalo būti ne autonominių, o bendrų valstybės teismų. Netikęs Statuto redagavimas sukėlė painiavos ir erzelio. Gi Statutas redaguo-

tas ne Klaipėdos teisėjų. Lygiai ne jiems priklauso reikalas tvarkyti teismus.

Gėda prisipažinti: net literatūroj aš pirmas iškėliau teismų painiavą Klaipėdos krašte. Kodėl fakultetas kurio prišaky stovėjo p. Leonas nesugebėjo paruošti nė vieno tyrinėjimo šiuo reikalu? Ko jam stigo, laiko noro ar ko kito? Ir po mano knygos darbo dar lieka labai daug. Jeigu nenorėta pradėti, tai galima būtų laukti, kad mūsų profesoriai panorės bent jį tęsti. Tik užuot juos raginęs šian darban, p. Leonas baido nuo jo visus, reikalaudamas spręsti juridinius klausimus patriotiškai.

Toksai juridinis p. Leono pamušalas, imtas iš 22 mano knygos eilučių, lieka dar 13 eilučių, dėl kurių reikia pasisakyti. Mano kritikams šios eilutės, galima sakyti užburtos. P. Navakas ant jų parvirto, sugalvojęs iš jų politikus su kojomis pinigų kapšy. P. Leonas duoda kitonišką vertimą, kuris nekiek geresnis už p. Navako. Bet paskutiniosios citatos p. Leonui nė nebuvo reikalo daryti. Juk jis imasi kalbėti apie Vokiečių veržimąsi į Rytus, žinomu vardu „Drang nach Osten". Šiam reikalui daug vietos pavesta mano knygoj. Mano išvada, kad Lietuvos kolonizavimas dabartiniais laikais visiškai neįmanomas vokiečiams dalykas.

Kad ir neapsipažinęs su jais, p. Leonas netiki mano argumentais. Trumpai, drūtai jis argumentuoja taip: „Kad „Drang nach Osten" *sistematingai varomas*, tai visi žino, apie tai p. Voldemaras galėtų rasti ryškių novelių lenkų literatūroj". Štai ir visas argumentas! Kam čia sau laužyti galvą ilgais ir sunkais tyrinėjimais, rašyti storas knygas. Yra juk lenkų literatūroje pasakų tiek ryškių, kad jas perskaitęs žmogus iškart supranti, kaip reikia spręsti *istoriniai, sociologiniai, ekonominiai* ar politiniai klausimai.

Tiesą, prisiskaitęs lenkiškų novelių, p. Leonas prisimena dar senosios rusų valdžios draudimą pirktis ar kitaip įsigyti žemės svetimšaliams Vakarų Rusijos pasieniuos. Gal p. Leonas atsimins, kad šis draudimas apėmė *netik* svetimšalius, bet dar daugiau pačius lenkus. Kaipgi čia tada suprasti: išeina, kad lenkai varė vokiečių kolonizavimo darbą!

Regimai ir pačioms „L. Žinioms“ argumentas iš lenkiškos beletristikos nesirodė labai įtikinamu. Taip bent aš galiu išsiaiškinti sau, kad jos, praėjus mėnesiui, išleido prieš mane kitą savo bendradarbį, p. J. Nežinau, kuriais sumetimais šis mano kritikas panorėjo pasislėpti vienoje raidėj, lyg jam nedrąsu būtų rodyti tikrąjį savo veidą. Savo metodu jis maža kuo skiriasi nuo p. Navako su Leonu, nors ekonominiais klausimais jis matomai daugiau išmano už anuodu.

Šis „L. Žinių“ bendradarbis daro man gana keistokų priekaištų.

Jis žino, kad mano knyga baigta rašyti 1930 metais, nors dėl nepriklausomų nuo autoriaus priežasčių galėjo pasirodyti spaudoje tik 1933 m. Vis dėlto jis reikalauja iš manęs minėti knygoje 1933 metų atsitikimus įvykusius, kai ji iš spaudos išėjo. Tiesa, aš pasakiau prakalboje, kad praėjus porai metų nuo knygos parašymo iki jos spausdinimo, reikalinga buvo kai — kur tekstas perdirbti. Savaime suprantama, kad šie perdirbimai surišti daugiausia su Hagos bylomis. Viena jų buvo 1931, o kita 1932 m. vasarą. Jų pagrindas buvo tarptautiniai aktai, surišti su Klaipėda. Vadinasi, jie giliai lietė esmę tų klausimų, kuriais užsiima dogmatiškai - juridinė knygos dalis. Prieš spausdinsiant knygą, aš turėjau dar laiko padaryti reikalingus papildymus.

Tai kamgi aš tada neįdėjau santykių tarp Lietuvos ir Vokietijos pakitėjimo, Hitleriui paėmus valdžią ir neužsiminiau apie pasaulinę krizę? Tokius man daro priekaštus „L. Žinių“ šulas.

Atsakymą jis galėjo pats sau surasti, kad ir toj pačioj pratarmėje. Ji labai trumpa, ir p. J. ją skaitė. Jos apačioje pažymėta, kad ji rašyta sausy 1933. Nors knygose prakalbos stovi pačioje pradžioje, bet jos rašomos visada pačios paskutinės, kai veikalas jau baigtas. Taigi net paskutinėse savo eilutėse aš negalėjau kalbėti apie Hitlerį, nes valdžią paėmė jis vėliau.

Kai dėl santykių su Vokietija, jie patapo blogi nuo 1932 metų pradžios, kai buvo varu prašalintas Klaipėdos Direktorijos pirmininkas. Juk dėl to ir gimė antroji Hagos byla. Visa tai įvertinta mano knygoje. Bet, regimai, p. J. turėjo galvoje Hu-

genbergo memorandumą įteiktą Londono ekonominėje konferencijoj vasarą 1933 metų. Juk p. J. kalba apie Lietuvos kolonizavimo pavojų iš vokiečių pusės. Gi apie Europos Rytų kolonizavimą Hitlerio valdžia kalbėjo, kaip tik minėtame memorandume.

Vadinasi, „L. Žinių" bendradarbis reikalauja, kad aš kalbėčiau savo knygoje apie tai, kas bus po keleto mėnesių ateity, tariant, kad aš imčiausi pranašauti. Kam to jam reikia, visai nesuprantu. Juk jo laikraštis netiki jokiomis pranašystėmis. Kita vertus, Hugenbergas tapo atšauktas iš Londono dėl savo rašto su reikalavimu žemių kolonizuoti. Taigi Hitleris nepritarė jo idėjomis. Pagaliau Hugenbergas ne hitlerininkas, o dešinysis jo talkininkas valdžioje.

Bet kaip aš galėjau pražiopsoti ekonominę krizę? Juk ji prasidėjo ir skaudžiai reiškėsi ankščiau nei mano knyga pradėta spausdinti. Mesdamas man tokį kaltinimą, „L. Žinių" bendradarbis parodė kad jis mano knygos neskaitė. Jeigu drąsus mano kritikas būtų bent pradėjęs ją skaityti, tai būtų radęs jau 24 puslapy apie krizę, kiek ji gali turėti reikšmės mažųjų valstybių likimui.

Skaityti ar neskaityti mano knygą, kaip sakiau aukščiau, pareina nuo laisvo noro. Bet kas imasi apie ją kalbėti spaudoje, paprastas padorumas reikalauja pirma persiskaityti tai, apie ką norima kalbėti. Vis dėlto ne čia pats didysis „Liet. Žinių" bendradarbio nusikaltimas kritiko etikai. Kur - kas blogiau, kai jis, sekdamas p. Navaku, iškraipo tikrai esamus dalykus, arba pramano citatas. Norėdamas mane parodyti esant pagirų maišu jis rašo: „Voldemaras, pasakodamas apie Klaipėdos reikalus, sakosi 1928 m. Berlyne pabaigęs Vytauto Didžiojo žygį ir galutinai laimėjęs tą, ko Vytautas 1422 m. nesugebėjo laimėti". Nurodytas net puslapis, kur aš taip kalbąs apie patį save. Iš šių žodžių aišku, kad Vytautas neturėjo pakankamai gabumų — „nesugebėjo" — baigti savo darbą, o Voldemaras tokių gabumų turėjo ir jo darbas bus amžinas — „galutinai" laimėtas.

Taip besigirdamas savo darbais, aš noris įkalbėti Lietuvos visuomenei savo „vytautišką geniališkumą". Žodžiai apie

genialumą_padėti svetimženkliuosna, kas turi rodyti, kad tai mano paties žodžiai. Be to, visi pabrauktieji žodžiai išspausdinti „L. Žiniose“ riebiomis raidėmis, kad gerai įstrigtų skaitytojų galvosna.

Ar dar reikia sakyti, kad citata apie mano vytautišką genialumą pramanyta paties „L. Žinių“ bendradarbio. Kiek pritinka kritikui klastoti citatas, tegu sprendžia apie tai pačios „L. Žinios“. *Savo knygoje aš niekur nekalbu apie patį save.* Vienoje pratarmėje teko pasakyti keletas apie save žodžių, kurių vienintėlis tikslas parodyti, kokiomis apystovomis knyga parašyta. Vadinasi šie keletas žodžių skirti ne autoriui apibūdinti, o parodyti, ko galima ir ko negalima reikalauti iš veikalo, kursai parašytas tokiomis aplinkybėmis.

Tuo pačiu jau pasakyta, kad ir manęs lyginimas Vytautui pačių „L. Žinių“ pramanytas, *nors ir išeinant iš dalykų,* apie kuriuos tikrai mano buvo kalbėta. Kad galutinai įsitikinus, pakanka priminti mano tikrąjį posakį. Savo ilgą pasakojimą, kaip amžiams bėgant keitėsi siena tarp lietuvių tautos ir germanų, aš suglaudžiu šiais žodžiais: „Tuo būdu Vytauto Didžiojo darbas, likęs nebaigtas 1422 metais, susilaukė sau vainiko 1919 metais Versalyj, ir 1928 metais Berlyne“ (psl. 197).

Kur čia mano pasigirimas? Jo nėra nė šešėlio. Koks mano vaidmuo šiame ilgų amžių darbe? Mano pasirašyta Berlyne su Štrezemanu sienų sutartis tarp Lietuvos ir Vokietijos. Bet ji galima buvo tik todėl, kad jau buvo Versalių sutartis. Gi Versalių sutartis reiškia pasaulinio karo paskutinį akordą. Jei to karo nebūtų buvę, netik Lietuva nebūtų turėjusi Klaipėdos dabar, bet ir pačios Lietuvos nebūtų buvę, kaipo nepriklausomos valstybės.

Visa tai gerai supranta kiekvienas piemuo. Negali to nesuprasti nė „L. Žinios“. Bet jų bendradarbiams reikia mane iškoneveikti. Tai ką jie daro? Iš mano reziumuojamo sakinio jie išmeta Versalių vardą, vadinasi, ir visus įvykius, kurie su juo surišti, o palieka tik Berlyną, kur mano susitarta dėl sienų, ir, trindami iš džiaugsmo rankas, šaukia: žiūrėkite, koks pagirų maišas, tas Voldemaras; jis lyginasi Vytautui Didžiajam ir nori

mums įkalbėti savo „vytautišką geniališkumą"!

Kai kortų grojikai vartoja panašius triukus, jiems tas neišeina sveikaton. Jie būna išstumti iš grojikų draugės po tam tikrų apeigų, kurios palieka išvarytajam nemalonių atsiminimų. Laikraščiai tarytum privalėtų turėti ne mažiau padorumo nei grojikai kortomis.

Ir kam reikėjo „L. Žinių" štabui triukais žeminti mane? Gi tik tam, kad įrodžius, jog esąs didelis Lietuvai pavojus vokiečių kolonizacijos! Ar ne geriau būtų buvę palikus visus patriotinius argumentus ir mano asmenį nuošaliai, griauti mano argumentus vien tik argumentais?

Paskutinysis „L. Žinių" čempionas išvelka po mano asmens įvertinimo savo įrodymų sunkiąją artileriją. Kiek ji pasiekia savo taikinį, tuoj pamatysime. Pirmų - pirmiausia, p. J. pripažįsta, kad mano „samprotavimas yra teisingas, žiūrint į jį prieškarinio laiko akimis". Jis net sutinka su manimi, kad vokiečių žemės reforma iš 1919 metų visiškai nenusisekė, arba, tariant jo žodžiu, „paliko popieriuje". Šis nenusisekimas man yra įrodymas, kad jokia kolonizacija žemės ūkio srity vokiečiams nebeįmanomas daiktas. Mano kritikas mano, kad „iš paviršiaus taip ir atrodo". Vadinasi, giliau pažvelgus, jam rodosi jog galima tas, kas prieš karą ir karui pasibaigus buvo nebegalima.

Kasgi atsitiko nauja pačiu paskutiniu metu, kad ekonominė raida gali dabar eiti atgal? Girdi, po infliacijos metų Vokietija tiek pakilusi, kad žemės reformos klausimas pasidarė nebeaktualus. Bet pasireiškusi nuo 1929 metų ekonominė krizė iškėlusi jį vėl pirmojon vieton. Atsiradę milijonai bedarbių, kuriuos galima aprūpinti tik davus jiems žemės. Stambieji dvarininkai nenorį duoti tam reikalui savo dvarų. Kai kancleris Briuningas panorėjęs išpirkti apie pusę milijono hektarų, jie nuvertę jį. Tie patys junkeriai pastatę valdžion Hitlerį, kurį jie sugebėję pažaboti, „ir apie dvarų dalinimą Vokietijoj dabar tylu".

Kritiko tokia yra išvada, kad „žemės reformos klausimas dėl to nepasidarė mažiau aktualus ir vokiečiai labai plačiai apie tą kalba. Tik žemė, kurią vokiečiai nori padalyti saviems

bežemiams ir miestų bedarbiams, jų manymu, turi būti atimta iš lenkų, lietuvių ir kitų „mažaverčių rasių".

Rodosi aišku, visas pavojus Lietuvai ir kitiems jos kaimynams gręsia iš to, kad vokiečių dvarininkai neduoda savo dvarų suskaldyti ir jų išdalinti bedarbiams su mažažemiais. Bet jeigu šis pavojus eina iš junkerių nenoro persiskirti su savo dvarais, jis turi būti labai artimas. Tik pats „L. Žinių" šulas tuo žvilgsniu laikosi kitoniškos nuomonės. Pačioje savo straipsnio pradžioje jis pripažįsta, kad „tas pavojus šiuo tarpu nėra perdaug aktualus". Tik ateičiai jis turėsiąs begalinės reikšmės.

Taip statydamas klausimą, šio laikraščio bendradarbis aiškų - aiškiausia prieštarauja pats sau. Juk jeigu ekonominė krizė gali būti įveikta prašalinus bedarbę, ko galima pasiekti tik aprūpinant žeme bedarbius, tai aišku, kad vokiečiai turi neatidėliojant kolonizuoti Lenkiją ir Lietuvą, nes anot mūsų kritiko tik čia jie gali rasti reikalingos jiems žemės. Tada pavojus gali būti ne ateity, o šiandien. Bangos vokiečių kolonistų turėtų jau plaukti Lietuvon. Gi to nematė nė pastabūs „L. Žinių" bendradarbiai.

Visas „L. Žinių" bendradarbio samprotavimas serga labai didele liga — noru išvesti iš ekonominės krizės, kurią gyvena pasaulis, kolonizacijos reikalą. Šia liga apsikrėtė jis iš kitų siaurų teoretikų, kurie metė šūkį: „atgal į laukus!", kaipo išeitį iš krizės. Šis vaistas siūlomas netik Vokietijoj, bet ir Amerikoj, lygiai kaip ir kituose pramonės kraštuose. Jeigu žemių dalinimas galėtų pagydyti gyvenamąją krizę, tada žemės reforma reikalinga būtų visiems pramonės kraštams. Amerika juk turi ne mažiau už Vokietiją bedarbių. Visame pasauly tektų mesti žemės ūkin keliosdešimts milijonų darbininkų.

Nei vienas rimtesnis ekonomistas netiki, kad tai būtų galimas daiktas. Jie juokiasi iš panašių sumanymų. Toki naujakuriai, sako vienas jų, rodytųsi sodžiuje lyg kokia šmėkla (revenant). Bet nereikia būti nė ekonomistu, kad supratus, jog tokia kolonizacija — tai tuščia svajonė. Jei kas išdėtų mūsų sodiečiui, kad galima milijonus žmonių, nieko neturinčių bendro su žemdirbyste: nemokančių nei lauko darbų, nei apsieiti su gyvuliais, apgyvendinti ant sklypų žemės, pamatytume,

ką jis pasakytų apie tokį sapną.

Taigi ne aš vienas netikiu panašiais steigimo naujų ūkių planais. Aš galėčiau priminėti garsių Europoje vardų, kurių draugėj aš randuosi šiuo klausimu. Tik aš jų neminėsiu, nes mano kritikas iš to vėl išves, kad aš giriu patį save. Bet gal „L. Žinių" štabas pasakys, kas kitas Europoje laikosi jų nuomonės?

Išėjus p. Navako protokolui „L. Aide", neilgai trukus tas pats laikraštis pasigyrė, kad Pilsudskio spauda susidomėjusi tuo rašiniu. Iš duoto tame laikrašty atpasakojimo matyti, kad lenkai nudžiugo ne dėl p. Navako argumentų, o dėl jo grasinimų. Varšuvos laikraštis pasisakė lauksiąs, kas iš to išeis toliau.

Aš tikras, kad Varšuvos laikraščiuose ras sau pritarimo ir „L. Žinios". Ne dėl to, kad jų ginamoji tezė būtų tikra, o dėl to, kad ji naudinga jų vedamąjai politikai. Bet kas žiūri į dalyko esmę, abejoju, kad dargi pas lenkus pripažintų rimtais „L. Žinių" argumentus.

Man rodosi, kad ir „L. Žinių" žmonės ėmėsi kalbėti apie mano knygą irgi tam tikrais politiniais sumetimais. Liaudininkų srovė turėjo visada daugiau neg kiti lietuviai simpatijų lenkams. Tuo aš nenoriu, Dieve gink, pasakyti, kad jie blogi patriotai. Tai jų politinė kryptis. Prie vokiečių, jie visada turėjo šiek tiek antipatijos. Žlugus demokratijai Vokietijoje, šios antipatijos dar padidėjo.

Kaip ir savo knygoje pabrėžiau, aš nepriklausau prie non - konformistų, kurie pripažįsta tik savo pačių nuomonę, visus kitus laikydami eretikais ir elgdamiesi su jais, kaipo su atskalūnais. Taigi aš pripažįstu liaudininkams ir kitiems teisę laikytis savo politinės linijos. Tarpu mūsų gali eiti idėjinė kova. Bet idėjų kova turi savo etiką. Ne betkokia priemonė galima joje vartoti. Jeigu „L. Žinių" žmonės nebūtų tai užmiršę, jie nebūtų taip rašę apie mano knygą, kaip jie rašo.

Mes lietuviai ir, be to, labai atsilikę nuo kultūrinių tautų. Tai kam reikia rodyti šis atsilikimas spausdinant p. p. Leono, ar J. Navako rašinius? Nejaugi visas mūsų patriotizmas nežinojime ir neišmanyme?

TIESOS BEIEŠKANT

Savo protokole p. Jonas Navakas apkaltino mane pasiėmus iš tūlo Frieseckės veikalo netik planą, bet ir pasisavinus jo mintis, kurias aš nupasakojęs kartais net tais pačiais žodžiais. Šį - tą aš pridėjęs ir iš savęs, bet mano priedai tik pagadinę vokiečio autoriaus mintį. Iš protokolo aišku, kad aš padaręs plagiatą, kuris baudžiamas mūsų įstatymais. Sunkesnio kaltinimo mokslo žmogui negali būti.

Visas mokslo žmogaus pašaukimas tarnauti tiesai. Pirmų pirmiausia reikia rasti tiesą, o radus ją skleisti tarpu žmonių. Daug būtų galima pasakyti, kiek sunkus yra tiesos ieškojimas. Niekas gal kitas neišreiškė to tiek giliai, kiek Getė Fausto pirmoj scenoje: Vėlykų naktį sėdi Faustas savo kambarėly nusiminimo apimtas. Visokių mokslų jis besimokino, o tiesos vis dėlto nerado. Tai kam tada gyventi?

Tiesa niekam nesiduoda visa. Jos galima surasti tik mažą krislelį. Bet krislelis pridėtas prie krislelio, amžiams bėgant, sudaro žmonių šviesą, kuri jiems reikalinga, kad galėtų gyventi.

Tik maža surasti tiesos trupinys. Reikia dar kad jis būtų žmonių priimtas ir pripažintas. Kiekviena nauja tiesa rodosi įtartina. Ji turi prasimušti sau kelią. Ji užgauna dažnai netik tai, kuo žmonės gyvena, laikydami tai tiesa, bet irgi jų artimus interesus. Štai kodėl tiesos kelias pasauly gausiai nuklotas aukomis.

Tik palyginus neseniai susilaukė sau mokslas pagarbos pas žmones. Net ir mūsų gadynėj nevisur vienodai jis vertinamas. Dargi tarpu kultūrinių didžiųjų tautų yra skirtumo: vie-

nos jį gerbia labai aukštai, kitos žiūri gana šaltai. Gi pas atsilikusias tautas dažnai žiūrima į mokslą su panieka. Vis dėlto net ir pas tokias tautas jis garbinamas, bent žodžiu.

Jeigu į mokslo žmogų žiūrima su pagarba, tai iš jo reikalaujama daugiau nei iš eilinio žmogelio. Jeigu jis pasirinko tarnauti tiesai, tai aplink jį neturi būti melo. Jeigu prasikaltimas yra vogti svetimą turtą, tai dar didesnis nusižengimas vogti svetimas idėjas.

Štai kodėl moksliškuose veikaluose randasi tiek daug nurodyta autorių ir veikalų. Moksliškas padorumas reikalauja neslėpti nei vieno šaltinio iš kurio autoriui prisieina semti. Jeigu kuriam autoriui tenka gauti nurodymų gyvu iš ko žodžiu, jis tai pamini paprastai savo pratarmėje, kad nesirodytų besipuošiąs svetimomis žiniomis.

Pasivogimas svetimų idėjų netik moraliai smerkiamas, bet ir teismuose baudžiamas. Taip esti svetur, taip ir pas mus. Man teko girdėti kad vienas jaunas „mokslininkas" mūsų universitete pristatęs svetimą veikalą, kurį jis išvertęs lietuvių kalbon, sakęs pats jį parašęs. Veikalas atiduotas buvęs spausdinti. Bet kai atatinkamas fakultetas sužinojęs plagiatą esant, įsakęs išbarstyti surinktąjį tekstą.

Štai kodėl, radęs p. Navako sustatytame man protokole kaltinimą, būk aš nusirašęs Frieseckės veikalą, reikalavau kaltinimą atšaukti, gi to nepadarius, turėjau skųsti p. Navaką teismui kur jis gali įrodinėti, kad aš tikrai padaręs plagiatą. Gi jeigu to neįrodys, tai turės būti nubaustas.

Bet teismas susideda iš eilios instancijų, vadinasi galutinas jo žodis negreitai gali būti tartas. Tiek laiko aš negalėjau likti įtariamas vogimu svetimų idėjų. Šios dėliai priežasties aš pasirūpinau neatidėliojant įsigyti minėtąjį Frieseckės veikalą, kad galėčiau spaudoje tiksliau pasisakyti dėl mestojo man kaltinimo.

Gavęs Frieseckės, anot p. Navako „veikalą", turėjau nustebti, imdamas jį rankosna. Veikalas reiškia visada storesnę ar plonesnę, bet knygą. Gi pasirodo, kad tai tik brošiūra iš 76 puslapių! Mano veikalas turi 339 puslapius. Ant puslapio pas mane daugiau eilučių ir spauda smulkesnė, vadinasi tuo pa-

čiu matu matuojant skirtumas turi būti dar didesnis.

Taigi jau viena išvaizda rodo, kad iš brošiūros negalima nusirašyti didelis veikalas. Kad galima būtų nusirašyti, tai reikia turėti to paties dydžio veikalą. Tiesa, p. Navakas savo protokole sako, kad aš šiek tiek pridėjęs ir iš savęs. Tebūnie ir taip. Tik skirtumas tarpu mano knygos ir vokiečio autoriaus brošiūros vis dėlto lieka per didelis, kad priedais galimas jis būtų išaiškinti. Taigi jeigu p. Navakas būtų pavadinęs tikru vardu Frieseckės darbelį ir nurodęs jo puslapių skaičių, kaltinimas manęs plagiatu būtų patapęs tuo labai apsunkintas. Juk tada būtų jam buvę galima tik įrodinėti, kad aš įtraukiau savo veikalan kalbamąją brošiūrą, ar tai ją versdamas žodis - žodin, ar tai laisvai ją atpasakodamas.

Pastarosios rūšies plagiatas vis tiek galimas. Taigi nurodant skirtumą didumu, kaltinimas plagiatu dar liekti galimas. Jam sugriauti reikia lyginti planas ir turinys mano veikalo ir Frieseckės darbelio. Žinoma tokiu atveju negalima kalbėti apie plano pasisavinimą. Kas turi kad ir nedidelį apie raštus supratimą, pasakys, kad negalima dideliam veikalui imtis planas iš brošiūros. Liekti tik galima ieškoti vertimo jos ištisų puslapių, kaip kad iš tikro p. Navakas tvirtina, dargi nurodinėdamas puslapius, kurie esą paimti iš Frieseckės „veikalo".

Ištikrųjų panašių supuolimų pasakojimo veik tais pačiais žodžiais netik nėra, bet dargi pats vokiečių juristo darbelis skiriasi nuo maniškio net pagrindinėmis mintimis. Tai lengva pastebėti, apsipažinus su vedamąja mintimi Frieseckės brošiūros ir mano veikalo.

Frieseckė regimai jaunas juristas, apsiskaitęs neblogai vokiškoje juridinėje literatūroje, kurios pamatines sroves jis moka gerai atskirti. Istorinių žinių iš to dalyko, apie kurį jis imasi rašyti, jam visiškai stinga. Jis žino tik pokarinius vokiečių darbelius, kur įrodinėjama, kad kiek yra lietuvių Rytprūsiuose ir Klaipėdos krašte, jie esą apsigyvenę ten labai vėlai. Vadinasi, einant tautiniais sumetimais, lietuviai neturį nei mažiausios teisės į Klaipėdos kraštą.

Savo knygoje aš atmetu panašius išvadžiojimus, nes jie sugalvoti einant politiniais sumetimais ir prieštarauja visiems

istorijos daviniams. Aš nurodau, kad lietuvių tautos šakos gyveno tarpu Vislos ir Dauguvos, siekdamos toli į Rytus net Okos upę. Prūsai man labai giminingi su žemaičiais ir, dalinai, su kuršiais. Žemaičių senesnioji apsigyvenimo vieta — tai pussalis apie Kunigapilį, kurį mes iš lenkiško vadiname Karaliaučium. Dar iki šiai dienai vokiečių kalboje šis kraštas vadinasi Žemaitija - Samland. Kai dėl Klaipėdos, tai Vytauto metu buvo net arbitro sprendimas, kuriuo pripažinta, kad Klaipėda randasi Žemaitijoje.

Dargi Teutonų Ordeno užkariavimai ir sukūrimas jų valstybės dar nereiškia, kad šioji valstybė turėjo būti vokiška. Krašto suvokietėjimas man yra labai vėlus ir pripuolamas dalykas. Brandenburgo susijungimas su Prūsais — štai kas nulėmė jų suvokietėjimą!

Tiek dėl istorinių klausimų. Mano plagiatą p. Navakas randa dogmatiniai - juridinėj daly. Taigi pažiūrėsime, kiek čia yra panašumo tarpu Frieseckės išvadžiojimų ir maniškių.

Neteisingai ir neteisėtai atplėšta nuo Vokietijos Klaipėda pereinanti didžiųjų valstybių žinion. Koksai susidaro juridinis ryšys tarp šių valstybių ir Klaipėdos krašto? Tą ryšį Frieseckė vadina „condominium", arba tiksliau, sako jis, „coimperium". Būdamas didžiųjų valstybių žinioje Klaipėdos kraštas nesudaro atskiros valstybės, jis nėra jų protektorate. Jį galima esą vadinti valstybės skeveldra (Staatsfragment). Kaip tada žiūrėti į Klaipėdos krašto gyventojus, tariant kuriai valstybei jie priklauso? Pastatęs šį klausimą, Frieseckė prieina išvados, kad klaipėdiškiai likę Vokietijos piliečiai.

Mano knygoje šis laikotarpis visiškai kitoniškai juridiniai sukonstruotas. Nagrinėdamas pokarines sutartis, aš randu jose pripažinta tautoms teisę sudaryti savo atskiras valstybes, jeigu jos gyvena dar svetimose. Tautoms, kurios gyvena ne Europoj, sudarytas net tam tikras tarptautinės teisės institutas, kuris joms laiduoja kelią į nepriklausomybę. Tai vadinamas Tautų Sąjungos mandatas. Aš randu, kad ir baltosioms tautoms irgi pripažinta teisė į nepriklausomybę, nors nuolatinio šiai teisei vykinti instituto nesudaryta.

Kiek nepriklausomo likimo klausimas liestas baigusio-

mis karo sutartimis, jis pasireiškė anglo - saksų teisiniu institutu, vadinamu „trustee", kuris žinomas vokiečių teismų jurisprudencijoj vardu „Treuhand", iš esmės imtas privačioje teisėj. Gi einant *civiliais įstatymais „patikėjimo žmogus"* (trustee) neturi nei mažiausios teisės į jo valdomąjį patikėjimo laiku daiktą. Jis negali nieku būdu pakeisti juridinės padėties patikėtojo jam daikto.

Greta *patikėjimo instituto,* pokarinės sutartys įveda tarptautinėn teisėn kitą institutą imtą irgi iš civilės teisės, tariant, disposicijas trečiųjų naudai, kurie nedalyvauja sutarty. Kol tretieji pasiims patys vykdyti pripažintąsias sau teises, jų saugojimas pavedamas patikėjimo asmenims.

Išnagrinėjęs Versalių sutartį, kiek ji liečia Lietuvą, aš randu, kad Klaipėdos kraštas šiąja sutartimi pripažintas Lietuvai dispozicijomis trečiojo asmens naudai. Didžiosios valstybės *gauna šį kraštą su įsakymu atiduoti jį* Lietuvai tam tikru metu, vadinasi jos yra patikėjimo asmens — „trustees". Taigi pačios didžiosios valstybės, imdamos savo žinion Klaipėdos kraštą, neturi prie jo jokių teisių, vadinasi negali būti jokios kalbos apie kondominijų ar koimperijų.

Iš to kas pasakyta aišku, kad sunku įsivaizduoti didesnį skirtumą tarp Frieseckės ir manęs. Jis eina senosios teorijos keliu, aš naujosios, kurios nėra jokiuos vadovėliuose, bet kuri padėta taikos sutarčių pagrindan. Tarptautinių teisių subjektas senojoj teorijoj buvo pripažinta tik viena valstybė. Taigi Friesecke turėjo ieškoti kokiai valstybei pereina teisės į Klaipėdos kraštą, atskyrus jį nuo Vokietijos. Apie Lietuvą, jis negalėjo nė užsiminti, nes atskirimo metu jos dar nebuvo tarptautinėje šeimoje. Ko jis nepastebėjo, kaip ir daugybė kitų juristų, tai kad buvo lietuvių tauta, kuri naujojoj teisėje yra teisių subjektas.

Šis pagrindinis skirtumas gimdo ir tolesnius skirtumus. Frieseckei Klaipėdos kraštas dar kartą perleidžiamas. Šį kartą didžiosios valstybės perleidžia jį Lietuvai. Pats perleidimas įvyksta tarptautinėmis sutartimis kur išdėstyta sąlygos, kuriomis Lietuva jį gauna. Nagrinėdamas šias sutartis, Friesecke randa, kad ir šį kartą Klaipėdos kraštas nepatampa vals-

tybe. Bet jis nėra nei provincija. Turėdamas valstybės ir pro vincijos požymių, jis stovi tarp abiejų ir gali todėl vadintis valstybės skeveldra.

Mano išvadžiojimais negali būti nė kalbos apie naują perleidimą. Jau Versalių sutartimi Klaipėdos kraštas pripažintas Lietuvai. Patikėjimo asmenys, didžiosios valstybės, atiduodamos jį Lietuvai tik baigia savo mandatą. Jos neturi kaipo „trustees" nė mažiausios teisės primesti bet kokių sąlygų Lietuvai, kurių nebūtų Versalių sutarty. Vadinasi, jos negalėjo nė reikalauti Klaipėdos kraštui autonomijos. Pati Lietuva jam pripažino autonominį režimą dar Steigiamojo Seimo nutarimu.

Kai dėl autonominių teisių turinio kai kuriais žvilgsniais jos persiauros, bet kitais per plačios. Civilius ir baudžiamuosius įstatymus gali Klaipėdos Seimelis leisti plačiau, nei tai būna pripažinta valstybėms, federacijoms nariams. Bet savo steigiamosios galios Klaipėdos kraštas neturi, vadinasi jis negali būti pripažintas valstybe. Taigi jam geriausia pritinka valstybės skeveldros vardas.

Mano ir Frieseckės išvada toji pati, kad Klaipėdos kraštas, žiūrint į jo Statutą, turi būti laikomas valstybės skeveldra. Bet tai turės pripažinti kiekvienas viešosios teisės žinovas. Tiesą pasakius, tai jau seniai pasakyta. Su panašiais reiškiniais susidurta valstybės moksle nebe šiandien. Pats terminas pasiūlytas žinomo savo laiku mokslininko Jellinek'o.

Tiesa, per didelio „mokytumo" pagautas p. Jonas Navakas mokina kitus, kad Jellinek'as, girdi politiniais sumetimais pramanęs jį, kad Bismarkui reikėjo sudaryti vieną Vokietiją. Kaip visiems žinoma, Vokietijos vienybė paskelbta Versaliuose 1871 metais, o Jellinek parašė darbelį „Über Staatsfragmente" 1896 m., vadinasi lygiai 25 metais vėliau. Jau tai viena parodo, kad su Vokietijos vienybe jis neturi nieko bendra.

Taip pasirodo mano plagiatas pas Friesecke, jeigu žiūrėti į pačias pagrindines idėjas. Argi reikia dar sakyti, kad jis niekur negalimas smulkmenose. Aiškumo dėliai paimsime keletą pavyzdžių.

Kai Friesecke klausia, ar Klaipėdos kraštas sudaro valstybę, jis ima, kaip kad dauguma daro, tris pagrindinius valstybės požymius: 1) valstybės plotą, 2) gyventojus, 3) vyriausybę. Kur stinga vieno kurio iš šių požymių, ten nėra valstybės. Friesecke randa Klaipėdos krašte savo plotą, savo gyventojus, bet neranda savos valdžios.

Kaip sakyta, šie trys požymiai randasi daugumoje valstybės teorijų. Bet yra žymių mokslininkų, kurie kitoniškai konstatuoja valstybę. Aš irgi nepriklausau daugumos mokyklai. Apie Klaipėdos krašto plotą aš nesakau savo knygoje nė pusės žodžio, nes jo nelaikau valstybės požymiu. Juk žmonės dar neišmoko gyvent ore aukštai. Vadinasi kiekvienas plotas ant kurio gyvena žmonės, sudarą atskirą valstybę, bus tos valstybės plotas.

Svarbiau yra valstybės gyventojai. Friesecke randa, kad galima būtų kalbėti apie Klaipėdos valstybės piliečius (Staatsangehörige), kurie yra Lietuvos piliečiai. Šios Frieseckės minties p. Navakas arba visiškai nesuprato, arba sumaningai iškreipė, tikrindamas, būk Klaipėdos pilietybė esanti atskira nuo Lietuvos pilietybės, einant šio autoriaus ir mano išvadžiojimais. Savo atsakyme, aš jau nurodžiau kad mano knygoje niekur nėra panašios nesąmonės ir reiškiau abejonės, kad ji būtų pas Friesecke. Taip spėdamas aš visai neapsirikau. Panašios nesąmonės, kaip kad p. Navakas tvirtina, nėra nei pas šį autorių.

Vokiečių autoriaus darbely Klaipėdos pilietybei pavesta viso lygiai 10 eilučių. Gi pas mane šiam reikalui pavesta apie 6 puslapius ir įrodyta, kad mes čia turime reikalą ne su pilietybe, bet su indigenatu. Iš jo jokių būdu negalima išvesti, kad tai būtų valstybės buvimo požymis.

Kas mano akyse nulemia, tai stoka Klaipėdos kraštui steigiamosios galios. Jis netik gauna iš Lietuvos vyriausybės savo Statutą, bet pats negali jo pakeisti, kad ir menkiausio dėsnio. Gi su steigiamąja galia surištas ir suverenumas, kurio Klaipėdos kraštas visiškai neturi, vadinasi jokiu atveju negali vadintis valstybe.

Šiuo klausimu Friesecke tiksliau pasisako, bet jis kitaip

protauja. Anot jo suverenumas neturįs nieko bendra su savo galia, taigi ir su valstybės požymiu. Kai dėl pačios galios, jis neturi aiškaus supratimo. Jis jos neranda Klaipėdos Statute, bet jis niekur nekalba, kuo ji turi reikštis. Apie steigiamąją galią jis neužsimena nė puse žodžio. Bet užtai jam rodosi, kad Klaipėdos gubernatoriaus institutas atima Klaipėdos kraštui valstybinę galią!

Aš neužsiimu Frieseckės darbelio vertinimu. Apkaltintas p. Navako plagiatu, aš tik pasiėmiau uždavinį parodyti, kad mano veikalas su tuo darbeliu neturi panašumo. Tam reikalui aš parodžiau, kad vedamosios mintys vienur ir kitur labai skiriasi, kad atskiri klausimai kitoniškai nušviečiami. Išvada apie Klaipėdos juridinį pobūdį toji pati, bet aš sakiau stačiai, kad terminą imuosi pas Jellineką. Nė Friesecke neslepia, kad jis ima šį pavadinimą iš Jellineko.

Kaipgi galėjo tada p. Jonas Navakas tvirtinti, kad aš nusirašęs Frieseckės „veikalą", kartais net tais pačiais žodžiais? Aš savo atsakyme įrodžiau, kad mano veikalo p. Navakas visiškai nesuprato. Ar taip jam atsitiko dėl menko prancūzų kalbos mokėjimo, ar dėl menko išsilavinimo, ar dėl noro nesuprasti, čia nesvarbu. Aš reiškiau tada abejonės, kad jis būtų supratęs ir Frieseckės knygą.

Dabar apsipažinęs su šiuo darbeliu, galiu pasakyti, kad mano spėliojimas pilnai pasitvirtino: p. Jonas Navakas nesuprato iš Frieseckės brošiūros nei vienos minties! Sakau: „nei vienos minties",nes jeigu būtų supratęs bent šį tą, būtų lengvai pastebėjęs skirtumus, apie kuriuos aš tik ką kalbėjau.

Iki kur eina šis nesupratimas, parodys vienas p. Navako posakis, kurį aš jau esmi minėjęs savo atsakyme. „Nagrinėjant Klaipėdos krašto statuto 17 str., abu autoriai daro išvadas, kad turima reikalo su pusiausuverene valstybe". Aš jau tada pasakiau, kad nieko panašaus nėra mano knygoje, o pasakyta kaip tik priešingai. Dabar galima patikrinti, kiek p. Navakas suprato Frieseckės mintį.

Ji esanti išvystyta ant 61 puslapio šio autoriaus „veikalo". Galima kiaurai ir išilgai skaityti šis puslapis ir vis dėlto nesiras nei pusės žodžio iš to, ką ten suranda p. Navakas. Jau mes mi-

nėjome, kad vokietys autorius suverenumo nelaiko valstybės požymiu. „Ne suverenumas, sako jis, nulemia, ar koks junginys (Gebilde) yra valstybė, bet būvimas valstybinės galios, štai kas yra lemiantis valstybės požymis" (psl. 55). Bet jeigu suverenumas nėra apskritai valstybės požymis, tai kaip gi galėtų Friesecke kalbėti, kad Klaipėda esanti pusiausuverenė valstybė?! Juk tuom jis prieštarautų pats sau.

Bet p. Navakas nurodo net ir puslapį: jis sako, kad vokietys autorius priėjęs prie šios išvados, nagrinėdamas Klaipėdos Statuto 17 straipsnį. Ant minėtojo puslapio tikrai primintas 17 straipsnis, tik ne Statuto, o konvencijos, kurių p. Navakas nemoka atskirti vieno nuo kito. Friesecke primena jo pirmąją dalį, kuri suteikia kiekvienam Tautų Sąjungos nariui teisę kreipti Tarybos dėmėsį į laužymą konvencijos nuostatų iš Lietuvos pusės. Iš čia jis daro išvadą, kad klaipėdiškiai turį teisės susinešinėti su svetimomis valstybėmis. Išvada visiškai klaidinga bet ne apie ją dabar kalba. Juk p. Navakas rado kaip tik čia pasakyta, kad Klaipėda esanti pusiausuverenė valstybė.

Juo labiau reikia stebėtis p. Navako gabumu nesuprasti tekstą, kurį jis turi panosėj, kad keletu eilučių žemiau suglaudžia Friesecke savo išvadą apie Klaipėdos juridinį pobūdį. „Klaipėdos kraštas — rašo jis — ir dabartiniu savo pavidalu nėra nei valstybė, nei provincija, o sudaro junginį, kuris stovi tarpu šių abiejų tipų". Juk tarytum aišku, kad Klaipėdos kraštas būtų pusiausuverenė valstybė, reikia, kad jis būtų valstybė; tik pripažinus jį valstybe, galima būtų klausti, kokia jis yra valstybė, suverenė ar pusiausuverenė. Bet radus jog Klaipėdos kraštas nesudaro jokios valstybės, kaipgi tada galima sakyti, kad jis yra pusiausuverenė valstybė!

To kas ligšiol pasakyta, pakanka, kad įsitikinus, jog apie mano plagiatą negali būti nei mažiausios kalbos. Taigi tuo galima būtų pasitenkinti ir baigti šį raštą. Bet p. Navako yra dar protokole dalykų ryšy su Frieseckės veikalu, kurių negalima nepaliesti. Mano smarkusis „kritikas" juk tvirtino, būk aš nepalankią Lietuvai šio autoriaus tezę dar daugiau iškreipęs vokiečių naudai.

Kad politinė brošiūros mintis Lietuvai labai nepalan-

ki, tai tikra tiesa. Mes jau turėjome progos pažymėti, kaip Friesecke neranda lietuvių nei Rytprūsiuos, nei Klaipėdos krašte ir nepripažįsta Lietuvai jokių į jį teisių. Irgi buvo primintas ir mano atitaisymas panašių nuomonių, kuris p. Navakui rodosi esąs mano pagieža Lietuvai.

Bet tai praeities dalykai. Daugiau praktiškos reikšmės turi kiti Frieseckės tvirtinimai, kurie liečia vykinimą sutarčių dėl Klaipėdos. Šiam reikalui Frieseckės pavestas visas skyrius jo brošiūroje. Čia daroma eilia priekaištų Lietuvos valdžiai, kad ji nesilaikanti ar net laužanti savo tarptautines pareigas, prisiimtas sutartimis. Čia kalbama ir apie Seimelių rinkimus, ir apie teismus, ir apie prasižengimus finansinei autonomijai, ir apie kalbų klausimą. Visur pas šį autorių išeina kalta Lietuvos valdžia. Kur toli nueina šie kaltinimai, gali parodyti kad ir kalbų klausimas. Girdi, „daug reikėjo laiko, kol Lietuva pripažino lygybę tarpu vokiečių bei lietuvių kalbų“. Visiems gražiai žinoma, kad kur - kur, o kalbų klausimu destisi kaip tik atvirkščiai.

Toki ir tolygūs kaltinimai ne paties Frieseckės pramanyti. Sprendžiant iš to, kad jo darbelis išėjo Viurtembergo krašte, jis tur būt pietų vokietys ir apie Klaipėdą žino iš spaudos ir girdų, kurie klaipėdiškių vokietininkų nuolat skleidžiami. Taigi jie plačiai žinomi ir be šio darbelio.

Ar yra Klaipėdos Statuto nepildymas bei laužymas, atsakymas pareina nuo to, kaip kas supranta jo dėsnius, vadinasi galutinoje išvadoj tai juridiniai klausimai. Tokiu būdu jie turi būti paliesti mano knygoje. Einant p. Navako protokolu, aš turėjau padidinti šiuos Lietuvos kaltinimus daugiau, nei kad jie išdėstyti Frieseckės brošiūroje. Taigi pažiūrėkime, ką baisaus rasime apie tai mano pasakyta.

Sakysime, kalbėdamas apie Seimelių rinkimus Frieseckė tvirtina, kad Lietuva vertusi rinkikais ir neklaipėdiškius. Jeigu būtų buvę taip, mes turėtume tikrai Statuto laužymą. Visa pareina nuo to, ką mes laikysime klaipėdiškiu. Mano knygoje šis klausimas pirmą kart nuodugniai išnagrinėtas ir įrodyta, kad kiekvienas lietuvis iš bet - kurio krašto patampa klaipėdiškiu pačiu savo apsigyvenimu Klaipėdos krašte. Taigi ne

mūsų valdžia laužė Statutą, o autonominės įstaigos, neįtraukdamos rinkikų sąrašuosna visų klaipėdiškių. Gal neprošalį bus priminus, kad aš pirmasis priverčiau laikytis Statuto, būdamas valdžioje. Bet kai aš kitų kraštų Lietuvos gyventojams, kurie patampa klaipėdiečiais, apginu jų balsavimo teises Klaipėdoje ir pateisinu juridiniai šias teises, tai p. Navakas randa, kad aš tarnauju Vokiečiams!

Arba vėl, Friesecke sako Lietuvos valdžią nepildžius Statuto finansinių nuostatų. Dėl to buvęs net skundas Tautų Sąjungoje 1927 metais, bet jis likęs nesvarstytas. Tai buvo vadinasi, man esant valdžioje, ir aš tikrai pasiekiau to, kad Tautų Sąjungos Taryba skundo nebesvarstė, nors jis buvo įtrauktas jos darbų sąrašan. Gi savo knygoje išnagrinėjau iš panagučių visus finansinius Klaipėdos Statuto nuostatus ir įrodžiau kad centralinė Lietuvos valdžia davė Klaipėdai daugiau lėšų, nei einant Statutu buvo privaloma.

Tas pat reiktų pasakyti ir apie Klaipėdos teismus. Bet apie tai jau esmi minėjęs savo atsakyme p. Leonui iš „L. Žinių", taigi nėra reikalo grįžti antrą kart į tą patį klausimą.

Savo knygos pabaigoje aš taip suglaudžiau savo mintį apie visus vokiečių skundus: „iš visų vokiečių skundų tik paskutinysis buvo gerai teisėtai pagrįstas". Kalba eina apie Hagos bylą dėl Direktorijos pirmininko prašalinimo. Vadinasi visi kiti mano manymu neturėjo jokio pagrindo.

Paskutinė byla, apie kurią kalbu, įvyko 1932 metais, vadinasi negali būti ryšio su Frieseckės kaltinimais. Vis dėlto dėl jos turiu pasakyti keletą žodžių, nes ant jos jodinėja p. Navako patriotizmas. P. Navakui ir jo dvasios giminėms rodosi nesuprantama, kaip aš galėjau pasakyti, kad vokiečių skundas buvo gerai pagrįstas.

Reikšdami savo nusistebėjimą, p. Navakas ir jo dvasios giminės rodo *tik*, kad teismas jiems suprantamas *tik suktumo* klausimais. Jam nepareina į galvą, kad abi pusi privalo į teismus kreiptis tik su gerai pagrįstomis bylomis, tariant kiekviena jų privalo turėti rimto pagrindo tikėti, kad tiesa jos pusėje, arba *mažiausia neaiški*. P. Navakui su giminėmis pasirodys beabejo keistas dalykas, kad dvi priešingos šalys gali tikėti

turį teisę savo pusėje. Juk tiesa viena, tai kaipgi galima jos reikalauti iš abiejų pusių?

Logikos tiesa yra, žinoma, viena, bet gyvenimas turi daug tiesų. Kiekvienas doras žmogus, nesutikdamas su kitu, *turi būti giliai įsitikinęs, kad tiesa jo pusėje. Šis jo įsitikinimas* vadinasi gera valia, bona fides. Negalėdami patys savybėje sutikti, katro pusėje yra tiesa, bylininkai jos ieško pas trečiuosius, vadinasi, teisme, pasiduodami iš anksto jų sprendimui. Kartais net ir labai bešališkiems ir labai apsišvietusiems teisėjams nelengva surasti viena tiesa. Todėl teismų sprendimai žino teisėjų atskiras nuomones.

Kas eina teisman ne tiesos ieškotų, o pasiekti savo, kad ir kreivais keliais, vadinasi suktas žmogus. Lietuvos nelaimei jų pas mus perdaug. Kadaisia ir kiti kraštai juos gerai pažino. Monsieur Chicanneau, *mūsiškai* tariant ponas Suktaitis, Sukčiaus tikras brolėnas, yra komedijos tipas, bet senų laikų.

Aš išnagrinėjau smulkiai santykį tarpu Frieseckės brošiūros ir mano knygos. Man rūpėjo parodyti, kad kaltinimas p. Navako protokole, būk aš nusirašęs šio autoriaus „veikalą" ir dar nepalankiau kalbėjęs Lietuvai, neg šis vokietys nė vienu krisleliu nepasitvirtina. Aš nesiimu spręsti, kokiais sumetimais panašus kaltinimas galėjo gimti. Iš pirmutinio mano atsakymo mes matėme, kad mano uolus „kritikas" silpnai moka prancūziškai. Dabar paaiškėjo, kad *jis maža tesuprato ir* vokiškai, nes negi jam galėjo būti praktiško intereso iškraipyti Frieseckės mintis. Paaiškėjo beto, kad jis nenusivokia ir tais dalykais, apie kuriuos imasi kitus mokyti. Kam jis taip darė? Negi galėjo jis nežinoti, kad jo nemokėjimas anksčiau ar vėliau turės išeiti aikštėn? Taip galėjo elgtis tik tam tikros rūšies antžmogis.

Taigi aš galiu baigti savo raštą, cituodamas didelio antžmogių ieškotojo posakį. „Kai aš gulėjau užmigęs, vienas avinas kramtė apynių vainiką ant mano galvos", — pakramtė ir paskui pasakė: „Zaratustra jau nebemokslininkas". Taip jis pasakė ir pasipūtęs iškilmingai nužygiavo. Avinams aš daugiau nebemokslininkas: taip nori mano likimas — tebūnie jis palaimintas!

Šių Dienų Patriotizmo Reiškiniai išleido „Tautos Balsas" 1934 m. Akcinė „Žaibo" Bendrovės spaustuvė. Kaunas. 45 psl.

Čia leidėjų žodis.

Matydami gyvą visuomenės domėjimąsi prof. A. Voldemaro atsakymais jį puolusiems „recenzentams" dėl pasirodžiusios knygos „Lietuva ir jos problemos", radome reikalingu tuos atsakymus išleisti atskiru leidiniu. Be to, išleisti juos atskirai radome reikalingu ir dėl to, kad „Lietuvos Aidas" labai negarbingai; neatsižvelgdamas nei į spaudos etiką, nei į veikiančius įstatymus, atsisakė įdėti visaip iškoneveikto asmens atsakymą; ir dėl to, kad tuos koliojimus ir grąsinimus piktasis kritikas pasistengė išleisti taip pat atskira knygute. (4 psl.).

LIETUVOS LAISVĖS SARGYBOJE

Pr. A. Voldemaras

NEPRIKLAUSOMYBĖS NAIKINIMAS

Vėliausia 22 rugsėjo mūsų valdžia turi duoti Ambasadorių Konferencijai atsakymą, ar ji priima sutartį dėl Klaipėdos padėties, jos uosto ir tranzito Nemunu bei kitais Lietuvos keliais. Jei toji sutartis būsianti atmesta, tai Ambasadorių Konferecijai reiksią atiduoti bylą Tautų Sąjungon, kadangi iš Klaipėdos padėties kyla karo pavojus.

Vadinasi einame galop tos tragedijos, kuri prasidėjo dėl Vilniaus ir po truputį įtraukė visos Lietuvos likimą. Perbėkime mintimi šį neilgą, bet mums labai skaudų kelią.

Besikreipdami 1920 m. Tautų Sąjungon, lenkai tereiškė pretenzijų į vieną tik Vilnių, dėl likusios Lietuvos dalies nestatė jokių reikalavimų. Suvalkų sutartis, sulaužyta tuoj po pasirašymo Želigovskio žygiu, buvo palikusi Vilniaus klausimą atvirą, nes pripažino lenkams teisę vėliau kelti Vilniaus klausimą, kam jis turi priklausyti, lietuviams, ar lenkams. Įsipainiojus Želigovskiui tapo nebegalima spręsti šis klausimas taikiai. Tautų Sąjungai iškraustyti jo iš Vilniaus ir padaryti plebiscitas nenusisekė. Pasiūlyta buvo tos pačios sąlygos mūsų valdžiai derėtis su lenkais tiesiog Briuselyje, nors buvo pridurta, kad lietuviams nepriverstina ten važiuoti.

Didelė delegacija, kurios pryšakyje stovėjo p. p. Galvanauskas ir Sleževičius, vis dėlto nuvyko Briuselin. Per pirmą posėdį, derybų tarpininkas Hymansas, pasiūlė pradėti jas nuo tos vietos, kur buvo sustota Varšuvoje irgi per betarpes derybas 1920 m. gale, kai ten buvo nuvykę d - ras J. Staugaitis, Z. Žemaitis ir kiti.

Pastebėjęs, kad lietuviai nemoka parašyti jokio sumanymo, o lenkai nenori, Hymansas paklausė, ar jam bus leista pateikti pro-

jektą, kurį vadino nusileidimo (transakciniu) sumanymu. Tik gavęs iš abiejų delegacijų pritarimą, jis parašė savo garsų projektą, kuriuo mėgino atiduoti Lietuvą Lenkijos protektoratan. Įteikęs projektą, Hymansas prašė klausti jį, jei kas neaišku. Kai lietuvių ir lenkų delegacijų buvo po įvairių paklausimų pasakyta, kad daugiau klausimų nebėra, Hymansas paprašė pareikšti jam, ir tai jau raštu, ar sutinka delegacijos oficialiai dėti šį projektą derybų pamatan. Mūsų delegacija raštu pareiškė, kad sutinka.

Kai Lietuvoje tapo žinomas šis projektas ir mūsų delegacijos sutikimas dėti jį derybų pamatan, didelis nerimas paėmė visą kraštą. Pasipyle iš visur protestai prieš tokį projektą, kurs gavo pritarimą iš Tautų Sąjungos Tarybos ir iš jos pilnaties.

P. p. Sleževičius ir Galvanauskas dėjo pastangų įkalbėti visuomenei, kad jį priimtų. P. Sleževičius buvo organizavęs mitingą rudeny Kaune, kur p. Galvanauskas su p. Sidzikausku aiškino reikalą priimti šį projektą. Tikrai jis būtų buvęs priimtas, jei jo nebūtų susprogdinusi bomba.

Pats Hymanso projektas susprogo, bet padarytos mūsų delegacijos klaidos liko, neatitaisytos ir dar daugiau pagilintos. Kaip gali rodytis keista, bet per Briuselio derybas ne Aškenazis, o Galvanauskas pats pirmasis pasisakė, kad Lietuva galėtų leisti naudotis lenkams Klaipėdos uostu. Tan žodin Aškenazis atsakė, kad „Klaipėda lygiai interesuoja Lenkiją, kaip Lietuvą" ir kad jos klausimas negalėsiąs būti sutvarkytas be Lenkijos.

Hymanso projekto idėja pradėjo vėl lįsti viršun vasarą 1922 m. Ambasadorių Konferencija pranešė mūsų valdžiai, kad Lietuva galinti būti pripažinta de jure, jei pasižadės pildyti Versalės sutarties straipsnius dėl Nemuno internacionalizacijos.

Vėl sukilo visuomenėje protestų, kad nereikia sutikti mokėti tokią kainą už tuščią žodį „de jure", nes, pripažinus Nemuną internacionalizuotą, nepriklausomos Lietuvos likimas atsidurtų didžiausiame pavojuje. Pamėgusi vingiavimo politiką, valdžia pirma buvo davusi atsakymą, kad sutinka su internacionalizavimu, bet jo nevykins. Tada iš jos buvo pareikalauta aiškaus atsakymo, be jokių vingiavimų, sutinka, ar ne. Atsakymas buvo „sutinkame".

Priimdama nepriimtiną sąlygą, valdžia visai nesirūpino išderėti už tai bent gavimą neatidėliojant Klaipėdos krašto. Nors spau-

doje buvo primygtinai nurodyta, kad jei valdžia negali susilaikyti nuo sutikimo, tai reikėjo bent už tą kainą griežtai reikalauti Klaipėdos. Dviem žodeliais, be jokios tuo metu praktinės reikšmės, nupirkusi Nemuno internacionalizavimo pripažinimą iš lietuvių valdžios, Ambasadorių Konferencija jau buvo nusistačiusi visai neduoti Lietuvai Klaipėdos.

Nesiderėdamas dėl Klaipėdos, Galvanauskas, nukreipė akis į rytus, į Vilnių. Savo notoje iš 18 lapkričio 1922 m. jis paprašė Ambasadorių Konferenciją išvesti Lenkijai rytų sieną. Notoje buvo išreikšta miglotos vilties, kad Konferencija patenkinsianti lietuvių troškimus ir priskirsianti Vilnių jiems, o ne lenkams.

Kai tik tapo žinoma ši nota, tuoj spaudoje buvo pareikšta, kad Ambasadorių Konferencija gali skaityti šią notą atidavimu išvesti sienas tarp Lietuvos ir Lenkijos, pasinaudodama tuo, kad nepasakyta notoje nė pusės žodžio, kokio platumo juostoje mūsų valdžia sutinka pripažinti šią sieną, ji gali priskirti Vilnių lenkams. Buvo reikalaujama, kad valdžia, kol nevėlu, papildytų savo notą kitu pareiškimu, kur pasakytų, kad ji pripažins tik tokią sieną, kur Vilnius liks mūsų pusėje.

Susirūpinimo būta pamatuoto. Kur kas vėliau, kovo 1923 m. tikrai Ambasadorių Konferencija, pasiremdama minėtuoju Galvanausko prašymu, išvedė tarp lenkų ir mūsų sieną, pripažinus Vilnių lenkams.

Kai valdžia išsižadėjo Nemuno ir ruošė Vilniaus praradimą, pamiršusi visai apie Klaipėdą, to krašto lietuviai priminė apie save ginkluotu sukilimu. Noroms nenoroms Ambasadorių Konferencija turėjo prisiminti senuosius pažadus atiduoti Klaipėdą Lietuvai. Bet už tai reikalavo tolimesnių nusileidimų, kurie savo metu buvo įrašyti ir Hymanso projektan, tariant, kad Lenkai gauna tranzitą ne tik Nemunu, bet ir visais kitais Lietuvos keliais, tariant geležinkeliais, plentais, upėmis ir t. t.

Vėl viešoji nuomonė per spaudą reikalavo griežtai atmesti šias sąlygas. Valdžia savo įpratimu pasakė miglotai, iš ko galima išvesti, ir kad sutinka ir kad nesutinka. Šį kartą Ambasadorių Konferencija griežčiau pareikalavo aiškiai pasakyti, sutinka ar ne. Tada p. Galvanauskas nusiuntė savo įprastą atsakymą „sutinkame".

Šie visi sutikimai yra dinamitas, kuriuo sprogdinama nepri-

klausoma Lietuva. Tolimesnės derybos beliko daugiau technikos klausimu, kokia konvencija šie principai turi išsireikšti. Tas pats p. Galvanauskas dukart važinėjo Paryžiun derėtis dėl konvencijų. Konvencija išėjo tokia, kokia tegalėjo išeiti po sutikimų iš mūsų valdžios pusės su Nemuno neutralizacija, su laisvu tranzitu per Lietuvą Lenkijai. Užtenka priminti jos viena ypatybė. Sąjungininkai tiek pažino, kiek mažai laiko mūsų valdžia savo prižadus. Nenorėdami leisti savęs apgauti, jie reikalauja atidaryti Nemuną lenkams, nelaukiant konvencijos ratifikacijos, nes girdi, jis turi būti atdaras pildant prižadą dėl kainos už pripažinimą de jure. Patys gi Sąjungininkai nebaigsią ratifikacijos tol, kol neįsitikinsią, kad lietuviai pildo savo pažadus, kaip reikia. Tokio nužeminimo nėra mačiusi dar nė viena valstybė. Lietuva tuoj po pasirašymo turi vykinti konvenciją, paskui ją ratifikuoti ir ratifikacijos aktą įteikti, bet Sąjungininkai nežinia kada pristatys savo ratifikacijos aktus. Jie mat vis lauks, ar sąžiningai pildys lietuviai savo pažadus. Vadinasi, jie pasilieka galimybę, reikalui esant, atiduoti Klaipėdą kam nors kitam.

Jei ne reikalavimas vykinti tuoj po pasirašymo, vadinasi tuoj leisti lenkams plukdyti medžius Nemunu, Nerim ir kitomis upėmis, siųsti savo prekes mūsų geležinkeliais ir t. t., mūsų valdžia gal priimtų. Bet dabar? Ji labai gerai žino, kad jos įsakymo leisti naudotis lenkams Nemunu, ar Nevėžiu, ar Nerim, vis tiek niekas neklausytų. Pasirodę lenkai išnyktų be pėdsako su savo medžiais ar kitomis prekėmis.

Negalėdama išpildyti šios brutalios sąlygos mūsų valdžia priversta atmesti šią konvenciją. Atsakymą jos vardu sustatinėję p. p. Galvanauskas, Sleževičius ir Naruševičius. Apie jo turinį mes negalime pasakyti nieko tikro. Ir kur gi jį sužinosi? Kiek girdėjome, p. Sleževičius, paklaustas Seimo komisijoje dėl atsakymo turinio, pareiškęs, kad jis dar neturįs savo nuomonės, nes tik užsienių komisijos posėdyje išgirdęs atsakymo turinį. Jei vienas atsakymo autorių pamiršta trumpu laiku jo turinį tai kaip gi kitiems žinoti.

Kaip sakėme, valdžia negali pasirašyti šios konvencijos. Tik tai klausimo dar neišsprendžia; Ambasadorių Konferencija graso šiuo atveju atiduoti bylą Tautų Sąjungon. Toliau derėtis ji nebe-

nori. Pareiškusi visa tai raštu ji priverstų pildyti savo grasinimą. Vadinasi, byla turės ten atsidurti. Leiskime; kad Tautų Sąjungos Taryba pilnai sutiks su mūsų valdžios projektu. Ar Lietuvai iš to bus geriau?

Mums buvo be galo įdomu sužinoti, koks mūsų valdžios projektas, kurį ji siūlo pasirašymui. Teko ne kartą girdėti, kad ji turinti savo projektą. Pasirodo, kad ir čia ji pasielgė kaip Hymanso projekto istorijoje: prie pasiūlyto jai projekto ji surašė savo kelias pataisas ir šiuos padavus vadino „kontrprojektu". Dalykas, žinoma, pataisų esmė, o ne pavadinimas. Pamatiniai punktai, Nemuno neutralizacija ir tranzitas visais keliais lenkams įrašyti ir mūsų valdžios „kontrprojekte". Negalima sakyti, kad šie skirtumai neturėtų jokios reikšmės. Kiek mums žinoma Ambasadorių Konferencijos atsiųstasis projektas yra stačiai begėdiškas, bet ir tas, su kuo sutinka mūsų valdžia, nė kiek sveikiau Lietuvai.

Mūsų valdžios projektu vis tiek patenka Lietuva lenkų rankosna. Prie senų klaidų valdžia be perstogės deda naujų ir Lietuvos tarptautinė padėtis tampa nebepakenčiama. Lietuvai ne tai svarbu, ar mūsų valdžios ar Ambasadorių Konferencijos projektu pateks ji Lenkijai, o svarbu, kad ji išliktų nepriklausoma.

(Vairas, 1923 m. rugsėjo mėn. 23 d., Nr. 1; psl. 19, 20)

Pr. A. Voldemaras

METAS NUBUSTI

Mūsų gadynės politika skiriasi nuo senovinės tuo, kad ji reikalinga plataus pritarimo ir parėmimo iš visuomenės pusės. Gal visuomenė nevisada nusimano apie politikos klausimus, gal ji kartais eina netikusiu keliu, bet vis dėlto ji nukreipia, o ne kas kitas, valstybės vairą. Didelėse Vakarų Europos ir Amerikos demokratijose valstybės reikalus veda viešoji nuomonė. Tuose kraštuose tik toji valdžia stipri, kuriai pritaria visuomenės dauguma.

Kur kas didesnis yra reikalas mažiems kraštams turėti valdžią, kuri nebijo viešos nuomonės. Neilgai tegali išlikti maža valstybė, patekusi į oligarchų rankas. Tai senas istorijos patyrimas, kuris ne kartą reiškėsi praeityje ir kuris ne kartą kartosis ateityje.

Ir mūsų Lietuvoje daug kas būtų kitaip virtę, jeigu mūsų visuomenė būtų buvusi supažindinta su tikra valstybės padėtimi. Bet pas mus valstybės dabartiniai vyrai laikė giliausia politikos išmintimi slapstyti viską nuo visuomenės ir nuolat, jai įkalbinėti, kad visa gerai, taip gerai, jog negali būti geriau. Imsime, kad ir Vilniaus klausimą, ar gi maža buvo skelbta, jog ne šiandien tai rytoj Vilnius būsiąs priskirtas Lietuvai. Net ir dabar, kai jis buvo didžiųjų valstybių oficialiai pripažintas Lenkijai, buvo paleista per „Eltą" žinutė, lyg Ženevoje lenkų atstovas Skirmuntas viešai pareiškęs Tautų Sąjungos posėdyje, jog Lenkija besitikinti, neilgai trukus, galutinai sutvarkyti Vilniaus klausimą, iš ko reikėjo suprasti, kad lenkai ketiną dar tartis dėl Vilniaus su lietuviais.

Arba vėl, 17 rugpiūčio „Lietuva" atpasakojo konvencijos turinį, kurią mūsų valdžia yra gavusi iš Ambasadorių Konferencijos. Šio sumanymo atpasakojime, valdžios laikraštis nutylėjo pačius svarbiuosius daiktus: 1) reikalavimą tuoj po konvencijos pasirašy-

mo leisti lenkams naudotis visais Lietuvos keliais, nelaukiant sutarties ratifikacijos; 2) reikalavimą uždėti Lietuvos muitinėms pirmos rūšies ipoteką, užtikrinti išmokėjimui tos vokiečių skolos dalies, kuri bus Reparacijų Komisijos priskirta Lietuvai už Klaipėdos kraštą.

Dabar mūsų valdžios atsakymas dėl šio projekto jau nusiųstas, bet niekas nežino nei atsakymo turinio, nei jo ištiso teksto. Kam čia tokia paslaptis? Kur gi tikisi mūsų valdžia rasti paramos, jeigu ji bijo ir nepasitiki savo krašto visuomene?

Tokios svarbos klausimas, kur Lietuvai gręsia mirštamas pavojus tapti lenkų provincija, senai būtų turėjęs patekti Seiman. Bet kuriame krašte tokiu atveju valdžia būtų susilaukusi eilės interpeliacijų, jeigu ji pati nebūtų susigodusi ateiti ir iš parlamento tribūnos pasakyti visam kraštui, kokia dalykų padėtis. Pas mus gi nedaro to pati valdžia ir mūsų Seimas jos neragina. Tik iš pasakojimų tenka išgirsti, kad Seimo komisija užsienių reikalams radusi, jog p. Galvanauskas nusižengęs toms instrukcijoms, kurias gavęs iš komisijos, bet nei komisija nei pats Seimas nedaro iš to jokių išvadų.

Dabar mūsų valdžios atsakymas, kaip minėjome, jau įteiktas. Jei Seimas nesidomėjo Klaipėdos byla, tai visuomenė turėjo pareikšti savo nuomonę tiek dėl paties pasiūlymo, tiek dėl mūsų valdžios atsakymo. Bet kaip gi ji galėjo reikšti ją, jeigu jai nieko tikro nepasakyta šiais klausimais?

Šiuo metu eina dar kita Lietuvos byla, kuri turi irgi nemaža reikšmės. Čia mes turime galvoje patiektuosius mūsų valdžios Tautų Sąjungai klausimus. Kaip buvo pranešta spaudoje, mūsų valdžia pastatė Sąjungoje klausimus apie Ambasadorių Konferencijos išvestą tarp Lenkijos ir Lietuvos sieną ir, be to, prašė atsiklausti Tarptautinį Hagos Teismą dėl buvusios neutralės juostos padalijimo tarp lenkų ir lietuvių.

Lietuvos reikalus gina Ženevoje p. Sidzikauskas, kurs pasižymėjo savo dideliu nesupratingumu. Visuomenė dar nebus užmiršusi, kaip jis 1921 m. su dideliu triumfu pranešė iš Barselonos, kad jam pasisekę nuimti Nemuno neutralizavimas. Šiandien visi gražiai mato, kaip gerai tai jam pasisekė, nes minėtoje dėl Klaipėdos konvencijoje, nepraleistas nė vienas Versalės sutarties straipsnis iš tų, kuriais nustatytas Nemuno neutralizavimas.

Sunku ir dabar laukti ko geresnio iš p. Sidzikausko. Ir iš tikro, 23 rugsėjo „Lietuva" paduoda p. Sidzikausko raštą Tautų Sąjungai ir jo kalbą, pasakytą jos plenume, beginant Lietuvos reikalus. Tiek pats raštas tiek jo kalba gražiausiai liudija, kaip menkai nusimano p. Sidzikauskas apie tuos klausimus, kuriuos apsiima ginti.

Savo raštu jis atsiima iš Tautų Sąjungos pirmąjį mūsų valdžios skundą dėl nustatytų tarp Lenkijos ir Lietuvos sienų. Savo metu mes rašėme spaudoje, koks nevykęs šis skundas, ir kad *jis tik duos progos dar kartą pažeminti Lietuvą Tautų Sąjungoje.* Dabar jau buvo paruoštas Tautų Sąjungos pranešimas šiuo reikalu ir, žinoma, griežtai nepalankus mūsų valdžiai. Taigi atsiimti savo skundas, kai jau visiems žinoma, kas buvo pasakyta Tautų Sąjungos, reiškia sutikti su tuo raportu ir net nemėginti savęs pateisinti.

Žinoma, ta plotme, kaip buvo pastatytas p. Galvanausko ir aiškinamas paskutinėje kalboje p. Sidzikausko, klausimo negalima apginti. Juk Ambasadorių Konferencija ėmėsi vesti sieną tarpu *Lenkijos ir Lietuvos gavusi pirma* p. Galvanausko 18 lapkričio 1922 metų notą, kur buvo išreikštas pageidavimas, kad toji siena būtų išvesta, ir pridurta viltis, jog bus atsižvelgta į lietuvių teises į Vilnių.

Vis dėlto, kai siena buvo išvesta mūsų valdžia jos nepripažino, nes girdi, Ambasadorių Konferencija neturėjusi teisės imtis šio darbo. Toks teisinimasis ir tegali tik žeminti Lietuvos valdžios vardą sudarydamas apie ją negerą nuomonę, kad ji susideda iš žmonių, kurie išsižada savo žodžių dargi net tada, kai šie žodžiai yra įteikti su valdžios galvos parašu.

Klausimas dėl Vilniaus priskyrimo lenkams tegalima ginti tik kita plotme. Po minėtosios p. Galvanausko 18 d. lapkričio m. 1922 m. notos negalima išsiginti, jog Ambasadorių Konferencija turėjo iš mūsų valdžios reikalingą įgaliojimą sienoms vesti tarp Lenkijos ir Lietuvos. Jeigu mes sakome, kad jos išvestų sienų Lietuva negali pripažinti, tai mes išeiname visiškai iš kitų apystovų.

Ambasadorių Konferencijos nutarimas dėl sienų būtų privalomas Lietuvai, jeigu jis būtų buvęs padarytas atitinkama forma. Kaip tik reikalavimų, kurie yra visur ir visada statomi arbitrams, Ambasadorių Konferencija neišpildė. Pirmų pirmiausia, ji gražiai žinojo, kad Tautų Sąjungai nepasisekė išspręsti lietuvių - lenkų

ginčo tik todėl, kad jai kliuvo Vilnius. Vadinasi, jai gerai buvo žinomas lietuvių pasiryžimas niekados neišsižadėti Vilniaus.

Taigi, gavusi iš p. Galvanausko raštą su nurodymu, kad reikią išvesti tarp Lenkijos ir Lietuvos sienos, Ambasadorių Konferencija, nerasdama tame rašte jokių nurodymų, kokio didumo plotas turi būti laikomas ginčo objektu, turėjo tiksliai atsiklausti dėl to Lietuvos valdžią. To Ambasadorių Konferencija betgi nepadarė. Toliau, apibrėžus ginčo plotą, reikėjo pasikviesti Lietuvos valdžios atstovai, kad jie galėtų ginti savo krašto reikalavimus visais tais argumentais, kuriuos laiko reikalinga priminti. Tik žinodama tiksliai ginčo objektą ir išklausiusi interesuotas puses, Ambasadorių Konferencija tegalėjo išnešti sprendimą, kurs tuo atveju, ir tik tuo, būtų buvęs privalomas Lietuvai, vis tiek ar Lietuvos valdžia būtų patenkinta tokiu sprendimu, ar ne.

Ambasadorių Konferencija susideda daugiausia iš atstovų tų valstybių, kurios buvo pasirašiusios Hagoje 1899 ir 1907 metais arbitražo sutartis. Taigi šie atstovai gražiausiai žino, kokie esti arbitražo eigai reikalavimai. Galima drasiai tikinti, kad arbitražo istorijoje nėra kito atsitikimo, kur būtų taip pasielgta, kaip pasielgė Ambasadorių Konferencija. Juk ką pasakytų žmonės apie tokį teisėją, kurs, gavęs prašymą spręsti ne apriboto turinio bylą ir neatsiklausęs interesuotųjų pusių, tuoj išneštų savo sprendimą. Visų kraštų įstatymais draudžiama pripažinti teisingais panašūs sprendimai. Ir Ambasadorių Konferencijos sprendimas dėl tos pačios priežasties negali būti laikomas sprendimu.

Tiktai statant klausimą ne apie tai, ar Ambasadorių Konferencija buvo kompetetinga, bet ar procedūros reikalavimus pildė, galima būtų buvę rimtai įrodyti, kad šisai sprendimas padarytas nedalyvaujant Lietuvai, jai nėra privalomas. Bet p. p. Galvanausko bei Sidzikausko pareiškimuose nerandame nė vienos tokios minties. Jie, kaip jau minėta, atkakliai ginasi kad Lietuvos valdžia kada prašiusi Ambasadorių Konferenciją išvesti tarp Lietuvos ir Lenkijos sienas. Jie visai užmiršta, kad savo žodžių išsigynimas esti visada prasčiausias apsigynimas.

Tokiu būdu, atsiimdama iš Tautų Sąjungos, kad ir nevykusį savo skundą, Lietuvos valdžia pripažino save kaltą viso pasaulio akyse, ten, kur galima buvo gintis minėtuoju būdu. Atsiėmus šį

klausimą, liko dar kitas, kur mūsų valdžia prašo Tautų Sąjungą gauti aiškinimų. Likusis klausimas be galo keistas.

Juk mūsų valdžia prašo Tautų Sąjungą sužinoti iš Hagos Tarptautinio Teismo, ar tik neprivalo ji, Lietuvos valdžia, pildyti nutarimo, kurio ji nepripažįsta, neutralės juostos padalijimo reikalu. Be to, mūsų valdžia nori, kad šisai teismas išaiškintų, ar Tautų Sąjungos nariai privalo ginti jos tarybos nutarimus ir, atsidūrus Lietuvai kare su lenkais dėl sienų, ar neprivalo jie tuoj nutraukti ryšius su Lietuva, paskelbti jai ekonominę blokadą ir t. t.

Aišku be jokių aiškinimų ką gali pasakyti Hagos Teismas į tokius paklausimus. Dargi, jeigu jis susidėtų iš vienų lietuvių, vis dėlto atsakymas tegalėtų būti vienas. Mes visai suprastume, jei tokį klausimą statytų Lenkijos valdžia, kuriai reiktų priminti visoms kitoms valstybėms, kad jos privalo ginti Tautų Sąjungos nutarimą, padarytą prieš Lietuvą.

Todėl mūsų valdžios žygis tik tada būtų suprantamas, jeigu ji norėtų būti prispirta pripažinti Vilnių lenkams, kurio viešai išsižadėti nedrįsta. Mes nežinome, kas pakišo p. Galvanauskui mintį sukelti Tautų Sąjungoje tokį nelemtą klausimą. Aišku viena, kad jis turi būt atsiimtas kuo greičiausiai, neprileidus prie svarstymo.

Ne per senai pastebėta net Lenkijos laikraščiuose, kad visoje lietuvių spaudoje viešpatauja gili tyla dėl Klaipėdos klausimo, ir iš to kaikur pradedama jau spėlioti, kad ši tyla esanti, jei ne visai numirusio, tai bent apmirusio kūno žymė. Parodykime todėl sau ir kitiems, kad mes neapmirę, o tik apsnūdę. Nubuskime, kol nevėlu.

(Vairas, 1923 m. rugsėjo mėn. 27 d., Nr. 2; psl. 3, 4, 5)

Pr. A. Voldemaras

PRIĖMĖ — NEPRIĖMĖ

Nors „Elta“ su „Lietuva“ brangiai atsieina valdžiai išlaikyti, bet nė vienu svarbiu klausimu jos nesiskubina informuoti Lietuvos visuomenę. Turėdama ką nors pasakyti viešai, mūsų valdžia naudojasi kitu jai artimu laikraščiu, p. Buchovo „Echo“.

Ir dabar tik p. Buchovo dėka Lietuvos visuomenė sužino, kad nors nusiųstas atsakymas Ambasadorių Konferencijai dėl jų pasiūlytosios 9 rugpiūčio konvencijos.

Kaip praneša „Echo“ iš 25.IX. š.m., valdžia sakosi negalinti priimti pasiūlytojo konvencijos projekto, bet sutinka jį priimti, jei Hagos Tarptautinis Teismas įsakytų, kuriam prašo įteikti bylą, vadovaujantis Tautų Sąjungos Sandaros 12 paragrafu.

Jei čia „Echo“ nesuklydo, kaip savo metu su finansų ministerio įsakymu, tai reiškia, kad mūsų valdžia ruošiasi skelbti karą Anglijai, Prancūzijai, Italijai bei Japonijai, nes minėtasai paragrafas kalba apie sąlygas, kurios reikia išpildyti, kad būtų galima pradėti karas.

Abejojame, kad didžiosios valstybės nusigąstų mūsų valdžios grasinimo paskelbti joms karą, ir todėl greičiausiai pareikalaus pačios pasirašyti sutartį.

Bet reikia pastebėti, kad jeigu jos ir sutiktų, tai iš anksto žinoma, ką pasakytų Hagos Teismas. Juk pati mūsų valdžia sutiko su Nemuno neutralizavimu, sutiko duoti Lenkijai tranzitą visais Lietuvos keliais, o galimybė duoti kuriam kraštui autonomiją įrašyta net mūsų konstitucijoje. Šie principai yra atsiųstosios Konvencijos sumanyme visi įvykinti ir Teismas pasakytų vienu balsu, jog mūsų valdžios tikinimas, būk projektas ne atitinkąs 17 vasario principams visai be pamato.

Mūsų valdžios duotasai atsakymas, todėl joks *išėjimas iš* jos pačios sudarytos padėties. Jei „Echo“ tiksliai nupasakoja atsakymą, tai net pats statymo klausimas Tarptautiniam Teismui būtų visai nesuprantamas. Juk mūsų valdžia ne dėl to atsisako priimti projektą, kad jame nebūtų Nemuno neutralizacijos, ar lenkams tranzito. Jei to nebūtų, tada mūsų valdžia galėtų sakyti, kad principai neįkūnyti projekte. Bet, kaip jau pastebėta, visa tai yra projekte.

Gal mūsų valdžia norėjo pasakyti, kad lenkams duota perdaug teisių, bet šiuo atveju Teismas nieko negali pasakyti, kadangi tą patį principą galima įvesti Konvencijon ir labai plačiai, ir labai siaurai. Mūsų valdžia niekados nesidalijo dėl platumo teikiamų lenkams teisių.

Vienintelė prasmė šauktis Hagos Tribunolo būtų, jei mūsų valdžia norėtų, kad jos vardu šis Teismas duotų sutikimą, pati nedrįsdama tarti šio žodžio. Visas atsakymas tegali išreikšti vienu žodžiu: nusipolitikavo.

(Vairas, 1923 m. rugsėjo mėn. 27 d., Nr. 2; psl. 21)

Pr. A. Voldemaras

LIETUVOS FINANSINĖ BEI EKONOMINĖ PADĖTIS

Šiandien visur tenka girdėti nusiskundžiant, kad nėsą pinigų. Neturi jų sodietis ūkininkas, neturi jų miestietis pirklys, neturi jų samdininkas tarnautojas. Jei žmogus būna prispirtas gyvo reikalo gauti kelis tūkstančius, ar net kelis šimtus litų ir nueina pasiskolintų bankan, išgirsta tą patį atsakymą: „nėra pinigų". Neperseniai mums teko matyti Ūkio Banko (kurio sudėtinis kapitalas esąs 15.000.000, vadinasi didesnis, nei Emisijos Banko) paties išleistas pranešimas.Jei tikėsime tuo Ūkio Banko pranešimu, tai jis bus išleidęs visą savo sudėtinį kapitalą.

Kitų bankų padėtis ne kiek telengvesnė. Antras po Ūkio Banko savo sudėtinio kapitalo didumu eina Lietuvos Bankas. Praėjusiame mūsų laikraščio numery įdėtas p. P - s straipsnelis „Litų klausimu", kur nurodyta Emisijos Bankui pinigų stoka remti komercinėms operacijoms. Straipsnelio autorius, žmogus didelio finansų prityrimo, prieina prie išvados, kad reikia leisti nepadengtų litų, arba, tiksliau sakant, padengti juos komerciniu portfeliu.

Mintis, žinoma, ne nauja ir gana populiari tarp bankininkų veikėjų, kuriems tenka skaudžiai jausti pinigų stigimas. Juk bankai verčiasi pinigais, ir, nesant pinigų, jų veikimas turi arba apmirti, arba ir visai sustoti. Žmonės, kurie maža nusimano pinigų klausimuose siūlė net suteikti čekiui vekselio teises, manydami, kad tuo būdu pasiseksią padauginti pinigų sumą apyvartoje. Toks reikalavimas iškeltas „Ekonominės ir Finansinės Sąjungos".

„Lietuvos Ūkio" No. 10, p. Vyt. Petrulis, įdėjo aprašymą vieno šios sąjungos posėdžio, kur karštai buvę kalbėta pinigų stokos reikalu. P. Finansų Ministeris nepasididžiavo ir padarė kores-

pondento darbą, aprašydamas kas buvo pasakyta aname sąjungos posėdy.

Mes betgi norėtume išgirsti iš valdžios atstovo ne tai, ką pasakė apie pinigų krizę p. p. Karūža, Šidlauskas, Morauskas ir kiti, bet ką pats finansų ministeris mano daryti šiais klausimais.

Juk pareikštosios Ekonominėj Sąjungoj nuomonės, teturi tik teoretinės vertės, o ponas finansų ministeris privalo ne tik domėtis teorijos klausimais, bet ir praktiškai tvarkyti mūsų valstybės finansus, už kurių stovį jis pirmoj eilėje atsako prieš Lietuvą.

Tik deja, mums neteko nė karto išgirsti, ar finansų ministeris turi savo programą finansams ir, jei turi, tai kokia ta programa. Gal būt, jis ir ketino atpasakoti minėtajam straipsny savo finansinius planus, nes straipsnis baigiasi pažadu tolimesnio tęsimo, kurio betgi iki šiai dienai nesusilaukiame, nors jau išėjo ir kitas „Lietuvos Ūkio" numeris.

Yra dar viena įstaiga, kuri turėtų prašnekti šiuo reikalu, — tai Seimas, ir ypač jo biudžeto bei finansų komisijos. Tik šiandien nebėra Lietuvoje tokių didelių lengvatikių, kurie lauktų prabilstant šią amžinai tylinčią visais svarbiausiais klausimais įstaigą.

Primindami visa, kas pareikšta atsakomų ar ne atsakomų žmonių finansų klausimais, mes prieiname prie neramios išvados, kad Lietuvoje lig šiol nesugebėta pastatyti kaip reikiant nė paties pinigų stokos klausimo. Visi, kas rašė, ar kalbėjo apie litų stoką, ėjo visada iš privatinio ūkio padėties, o ne valstybinio. Turėdami galvoje atskirų asmenų bei įstaigų santykius, jie siūlo arba duoti vekseliams čekių teises, arba atsiremti ant „Smulkaus Kredito Draugijų" ir t. t.

Nesvarbu, kad paminėtosios priemonės yra tuščių žodžių rinkinys. Mes labai abejojame, ar čekių šalininkai nusimano patys, ką jie siūlo, ir, kad jie galėtų nurodyti ribas tarp smulkaus ir nesmulkaus kredito draugijų. Tuo tarpu mums rūpėjo parodyti, kad visų kalbėjusių apie finansus mintys, sukasi išimtinai aplink privatinius reikalus.

Šis kelias visai klaidingas ir negali nuvesti prie tikros krizės pažinimo. Jie visai pamiršta, kad šiais laikais ekonominė apyvarta daugiausiai eina kreditan, o kreditą nulemia daugiausiai valstybė. Visiems žinoma, kad, sakysime, Vokietija gamina po karo be galo

daug ir labai intensingai, o vis dėlto jos ekonominė bei finansinė padėtis arti bedugnės.

Dabar vokiečiai imasi leisti naujus pinigus, kurie būsią tvirtai paremti. Nereikia būti nė pranašu, kad numatytum, jog per kiek laiko kris ir ši naujoji aukso valiuta. Tai turi būtinai įvykti dėlto, kad vokiečių kreditas galutinai sugriautas, o niekas neturi tiek aukso kad galėtų nusipirkti sau kreditą. Sugriautas, žinoma, kreditas ne tiek atskirų pramonininkų, kiek vokiečių valstybės, ir labai daug reiks laiko, kol vokiečiai po truputį atnaujins savo kreditą.

Taigi, norėdami pažinti mūsų krašto finansus bei jo ekonominį gyvenimą, mes turime pradėti nuo valstybės ir pažiūrėti, koki šiandien jos finansai. Suprantamas daiktas, niekas negali šiandien reikalauti, kad Lietuvos finansai būtų visai sveiki. Juk kiek rasime Europoje kraštų su sveikais finansais? Imkime, kad ir Norvegus, kurie karo metu sako „pasipelnę". Kaip tik šiame krašte neperseniai buvo kilęs rimtas sumanymas išleisti priverstiną paskolą. Gi ne iš gero tenka imtis tokių griežtų priemonių, kaip priverstinoji paskola. Arba vėl, priminkim Angliją. Paprastai kalbama, kad šis pasaulio galiūnas turįs aukso valiutą. Kur tau! „Gudrus bus, kas tiksliai mums pasakys, kuriuo metu prasidėjo Anglijoje priverstinas pinigų kursas". Tai sako Mavas, autorius vienos įdomios knygos apie pinigų sistemą ir Anglijos pinigų kursą po karui (Le Systeme monetaire et le change anglais depuis la guerre, par Alfred Mawas Paris 1921).

Jei niekas nepastebėjo, kuriuo metu atsirado Anglijoje priverstinas pinigų vaikščiojimas, tariant, išnyko aukso valiuta, tai reiškia, kad sterlingų svaro perkamoji jėga liko maždaug toji pati, ir kad jo kursas mažai svyruoja, ar bent, kad jo svyravimas ne iš karto matomas. Lengva suprasti, kodėl plačios minios akyse amerikiečių doleris, arba anglų svaras skaitosi vis dar aukšta valiuta. Juk visi kitų kraštų pinigai derinasi prie dolerio, ar svaro, o šie galiūnai tegali būti lyginami tik patys su savimi.

Priverstinas kursas nėra dar savaimi bloga finansų žymė, bet jis yra netikęs pamatas, kurs gali leisti jiems pakrypti, arba net prakiurti. Jei finansų pamatas ne visai tvirtas Anglijoje, ar Amerikoje, tai kas gali reikalauti iš jaunutės Lietuvos, kad jos piniginė padėtis būtų geresnė, nei pirmųjų viso pasaulio kraštų?

Taigi, norint apsipažinti su Lietuvos finansais, nereikia eiti iš fakto, kad jie blogi, bet reikia sužinoti, ar jie eina geryn. Jei rasim finansuose pagerėjimo, tai turėsime vilties, kad jie galutinai pagerės. Statydami tą klausimą, mes turime duoti mūsų valstybės finansų apžvalgą nuo pačios pradžios, tariant nuo valstybės įsikūrimo. Šis darbas palengvintas p. Muravskio straipsniu apie Lietuvos finansus „Lietuvos Ūkio" 10 ir 11 numeriuose, jis surinko ir sutraukė paskelbtąsias lig šiol žinias apie Lietuvos biudžetus ir jų vykinimą, pradedant nuo 1918 metų. Iš tos santraukos matom, kad 1919 metų biudžetas suvestas su deficitu apie 91,000,000 auks. (90,921,336), biudžetas gi 1920 metų davė nepritekliaus 83 su viršum milionų auksinų (83,437,942), deficitas 1921 metų pasiekė jau 176 su viršum mil. auksinų, o 1922 metais apie kuriuos tikrų žinių dar nėra, jis apskaitomas ne mažiau, kaip 104 su puse milionų auksinų. Apie šių 1923 metų deficitą tegalima pasakyti vien tiek, kad jis tikrai bus, bet kokio pasieks didumo, tuo tarpu nėra dar jokių žinių.

Taigi, nuo pat valstybės įsikūrimo iki šiai dienai nebuvo nė vieno biudžeto, kur galai būtų buvę suvesti. Žinoma, savaime deficitas nėra dar baisus daiktas, svarbu žinoti ne tiek deficito buvimas, kiek klausimas, kuriam reikalui stinga pinigų. Iš pat pradžios Lietuva nė negalėjo apsieiti be deficito, kada jai prireikėjo viskas pradėti iš naujo: valstybės aparatas tvarkyti, organizuoti kariuomenė, taisyti geležinkeliai ir t. t. Bet ko turime reikalauti, tai kad deficitas eitų mažyn ir kad būtų numatoma galimybė suvesti galus be paskolų.

Deficitams padengti tegali būt du keliu: ieškoti paskolos arba išpardavinėti valstybės turtą, kol jo dar šiek tiek yra. Galima, žinoma, kombinuoti abudu keliu: skolintis ir išpardavinėti. Lietuvos valdžia mėgino eiti jais abiem. Ji užtraukusi buvo paskolų Vokietijoj bei Amerikoje ir paskui pradėjo pardavinėti Lietuvos vienintėlį turtą — miškus. Dabar valdžia norėtų vėl grįžti prie paskolos, tik aplinkiniu keliu. Juk pinigų spausdinimas, kuriems nėra jokio pagrindimo auksu ar tolygiomis vertybėmis, bus ne kas kita, kaip padengta paskola, padaryta priverstina jos forma ir be išmokėjimo. Visi ekonomistai pripažįsta, kad iš visų paskolų ši forma yra pati blogiausia ir pataria jos nevartoti jokiu atveju.

Jei kalbama Lietuvoje apie leidimą litų apyvarton be atitinkamo jų padengimo, reiškia, kad valstybės kreditas yra visai susmukęs ir kad gauti išmokamos paskolos jai nėra vilties. Ir iš tikro. Šiandien Lietuvos kreditas, galima sakyti, lygus nuliui. Nesenai dar „Lietuvos Žiniose" buvo įdėtas p. Račkausko straipsnis, kur pasakyta, kokio blogo įspūdžio sudarė sustojimas apmokėjimo „Laisvės Paskolos Kuponų". Sustojus apmokėjimui, šios paskolos lakšto kaina kritusi iki trečdalio jų vertės.

Toks apsireiškimas, kad Lietuvos valdžia sustoja apmokėti savo pažadus, žinomas ne vieniems lietuviams amerikiečiams, bet ir Amerikos valdžiai, ir, žinoma, nepakels Lietuvos kreditingumo Amerikoje.

Lengviausiai galime pastebėti Lietuvos mažą kreditingumą iš to fakto, kad svetimas kapitalas vengia eiti Lietuvon dargi tada, kai, rodosi, jo likimas patikrintas. Emisijos Banko statutas nužiūrėjo tam tikrą nuošimtį akcijų svetimajam kapitalui, ir nors šio banko reikalai gana atsargiai vedami, vis dėlto svetimas kapitalas jau neplaukia.

Dar mažiau jis pasitiki kitais bankais, arba pramonės įmonėmis. Niekur kitur nemokama tokių aukštų nuošimčių, kaip Lietuvoje, vadinasi, niekur negali duoti tiek pelno indėliai, kiek mūsų kredito įstaigose, ir vis dėlto tai netraukia Lietuvon. Atvirkščiai, nuošimčių didumas kaip tik baido svetimąjį kapitalą. Visada, mat, skaitomas netikru skolininku tas, kas moka dideles palūkanas. Lygiai nerodo noro svetimas kapitalas eiti į mūsų pramonę. Priežastis yra tas pats netikrumas.

Taigi, pirmutinis uždavinys, norint taisyti Lietuvos finansus, yra jos kredito kėlimas. Kol to nebus padaryta, nebus jokios vilties, kad Lietuva galėtų lengvai pergyventi aitrią dabartinę finansų krizę. Bet klausimas, ar galima ir jei galima, tai kuriuo būdu atgauti Lietuvai jos kreditingumas. Norint atsakyti šin klausiman, reikia tiksliai apsipažinti su Lietuvos finansų organizacija ir tik tada bus aišku, kuriuo keliu galima nueiti išganyman. Šiais klausimais teks mums pakalbėti skyrium.

(Vairas, 1923 m. spalio mėn. 4 d., Nr. 3; psl. 6, 7)

Pr. A. Voldemaras

KAS TOLIAU?

„Vairo“ 2 Nr. mes įdėjome straipsnelį vardu „Priėmė — nepriėmė“, kur pasakėme koks mūsų išmanymu, likimas laukia Ministerių Kabineto atsakymą Ambasadorių Konferencijos pasiūlyman pasirašyti Klaipėdos kraštui ir tranzitui per visą Lietuvą *sutartį*. Mūsų valdžia, primenam, sakėsi negalinti pasirašyti atsiųsto jai sutarties sumanymo, kadangi jis neatitinkąs nustatytiems pačios Ambasadorių Konferencijos dėsniams š. m. 16 d. vasario, ir todėl ji kvietė *stoti Ambasadorių* Konferenciją prieš Tarptautinį Tribunolą Hagoje, kad tasai išspręstų, ar mūsų valdžia turi pasirašyti patiektą jai projektą, ar Ambasadorių Konferencija turi priimti mūsų valdžios pataisas pavadintas „kontrprojektu“.

Mes jau esame sakę praėjusį kartą, kad mūsų valdžia savo „kontrprojekte“ palieka visus pamatinius dėsnius, kaip: Nemuno neutralizavimą ir suteikimą lenkams kelio visomis Lietuvos upėmis ir visais geležinkeliais bei plentais. Tuo būdu Lietuvos ateities žvilgsniu skirtumo nesudaro, ar bus pasirašyta sutartis, pasiūlytoji Ambasadorių Konferencijos, be ar su mūsų valdžios pataisomis: šiuo keliu tegalime eiti tik Varšuvon. Jeigu, mes sakėme, Ambasadorių Konferencija vis dėlto atmes mūsų valdžios siūlomąjį „kontrprojektą“, tai tik dėlto, kad jos prestižas neleis jai nusileisti mūsų valdžios užgaidoms ir stoti prieš Tarptautinį Hagos Teismą.

Dabar jau atėjo iš Ambasadorių Konferencijos atsakymas, kurs pilnai atitinka tam, ką mes sakėme. Ambasadorių Konferencija atsisako kalbėtis šiais klausimais su mūsų valdžia, nesu-

tinka atiduoti jų Tarptautiniam Teismui, praneša, kad ji atiduosianti visą bylą Tautų Sąjungai. Kas daugiau buvo pasakyta jos rašte, — mes nežinom, nes mūsų valdžia neskelbė viso gautojo rašto, lygiai kaip ji neskelbė nei savo „kontrprojekto", nei atsiųsto pasirašyti sutarties projekto, nei savo jan atsakymo.

Ar šiaip ar taip — iš tų žinių, kurios paskelbtos, aišku, kokia susidaro sunki padėtis. Nors mūsų valdžia ir slepia minėtuosius raštus, bet galima būti tikriems, kad sąjungininkai dabar skaito klausimą jau išspręstu.

Ištikro, juk pridėtame prie paskutinio Ambasadorių Konferencijos projekto protokole pasakyta, kad mūsų valdžia turi vykinti sutartį tuoj po jos pasirašymo, nelaukdama nei Seimo ratifikacijos, nei didžiųjų valstybių ratifikacijos,, nei apsikeitimo ratifikacijomis. Tai rodo, kad Ambasadorių Konferencija nori išeiti iš derybų stadijos ir laukia ne žodžių, o darbų. Ji reikalauja, kad Lenkams būtų tuoj atidaryti visi Lietuvos keliai, ir, jei nebus to padaryta, ji graso padarysianti visai naują sprendimą Klaipėdos klausimu. Šis naujas sprendimas greičiausia būtų sudarymas iš Klaipėdos laisvo krašto maždaug tais pamatais, kaip kad sudarytas Dancigas, tariant lenkų provincija. Jau minėtajame protokole pabrėžta, kad Nemunas turėjo būti atviras, kaip kad su tuo sutiko Lietuvos valdžia už pripažinimą de jure. Beskaitant šias protokolo eilutes, nesunku pastebėti, kad neatidarymas Nemuno tuoj po pripažinimo de jure, skaitosi prižadų laužymu ir kad, žiūrėk, ateity gali būti įteiktas Lietuvai reikalavimas atlyginti lenkams ir kitiems tuos nuostolius, kuriuos jie sakys turėję uždarius Nemuną.

Taigi, jei dabar byla atiduota Tautų Sąjungon, tai visai ne naujoms deryboms, o surasti būdui, kaip čia privertus lietuvius pildyti duotuosius pažadus. Spręs, žinoma, bylą Tautų Sąjungos Taryba, kurion įeina, be keturių didžiųjų valstybių, dar atstovai: Ispanijos, Švedijos, Belgijos, Čekoslovakijos ir iš Pietų Amerikos, Brazilijos ir Čili. Mes priminėme valstybes, kurių atstovai sudaro Tautų Sąjungos Tarybą, nes, kiek mums teko girdėti p. Galvanauskas, praradęs Vilnių ir beprarandąs Klaipėdą, nė kiek nenusimena. Jis amžinas optimistas ir viliasi, kad Tautų Sąjungos Taryboje galima būsią laimėti Klaipėdos bylą, o paskiau ir Vilniaus.

Jo numanymu, galima būsią reikalauti, kad pasišalintų nuo balsavimo Klaipėdos klausimu atstovai: Anglijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos, nes, girdi, Lietuvių valdžia vedanti bylą su šiais kraštais, o Tautų Sąjungos statutas draudžia Tarybos nariams dalyvauti balsavime, jei sprendžiamoji byla liečia jų kraštą. Taigi, anot p. Galvanausko, keturių minėtųjų valstybių atstovai negalėsią dalyvauti balsavime, o tarpu likusiųjų galima būsią rasti palanki Lietuvai dauguma, ir tada Klaipėda būsianti pripažinta mums.

Iš šio atpasakojimo matyti, kad p. Galvanausko pasitikėjimas paremtas išimtinai juridiniais argumentais. Pats pasitikėjimas ne naujas. Kadaise p. Galvanauskas tikrino „Lietuvą", kad Tautų Sąjungos pilnatis 1922 metais pripažinsianti Vilnių būtinai lietuviams. Jis pats atstovavo Lietuvai per šią sesiją, taigi turėtų atsiminti, kaip vienan balsan toji pilnatis pasisakė už Hymanso projektą.

Mums irgi sunku įtikėti, kad jis nežinotų jogei politikoje nusveria netiek juridiniai motyvai, kiek politiniai. Štai, sakysim, nepersenai buvo Hagos Tarptautiniame Tribunole byla prieš Vokietiją, kam ji nepraleidus 1920 metais per Kylio kanalą Anglų laivo „Wimbledon", kurs vežė lenkams ginklus, kai jie kariavo su rusais. Vokiečių atstovas teisino savo valdžios pasielgimą tuo, kad neutralė valstybė negali leisti vežti per savo kelius karo medžiagos nė vienai kariaujančiai pusei. Vis dėlto Tarptautinis Teismas rado Vokietiją nusikaltus ir ją nuteisė. Tiesa, ne visais balsais, bet žymia jų dalimi, nes tik italas prof. Anzilotti ir šveicaras prof. Huber liko prie atskiros nuomonės, kurią įrašė teismo protokolan. Nors teisėtumas rado sau bent du gynėju, bet politika vis dėlto laimėjo: anglams reikėjo, kad Kylio kanalas visada būtų atdaras; taip ir nuspręsta. Ne geresnį daiktą matome ir paskutiniame Tautų Sąjungos posėdy, kurs tik baigėsi Ženevoj. Italai, kaip žinome, buvo užgriebę Graikų salą Korfu, ir kai Tautų Sąjunga norėjo įsikišti, Graikams prašant, tan reikalan, Italų atstovas pareiškė, jog Italija išeisianti iš Tautų Sąjungos, jeigu ji imtųsi svarstyti Graikų protestą. Šis Italijos grasymas iškarto atšaldė Tautų Sąjungos karštį, ir byla pasibaigė tuščiomis kalbomis. Net Švedų atstovas Brantingas, kuriuo taip pasitiki p. Galvanauskas, pradėjo svyruo-

ti, kai Salandra, kurs šį kartą atstovavo Italijai, ėmė sumaniai įrodinėti, kad tarptautinė teisė žinanti daug atsitikimų, kur vienas kraštas užimdavęs kitos valstybės žemes, spaudimo priemonei. Išklausęs šios kalbos, Brantingas pradėjo šlietis kiton pusėn ir teisėtumo ginti beliko vienas Lordas Robertas Sesilis.

Šie, nesenai buvusieji, 4 pavyzdžiai (o jų skaičius galima būtų padidinti) rodo, kad politikoj juridinė argumentacija ne kiek tesveria, ir jau dėl to vieno būtų sunkoka remtis vienais juridiniais argumentais.

Sudarytoji Lietuvos padėtis dar blogesnė, nes visas p. Galvanausko juridinis planas neturi jokio pamato. Prašalinti anglus, prancūzus ir kitus nuo balsavimo jam nepasiseks ne tik dėlto, kad jie neatsisakys, bet ir todėl, kad jie turi pilną teisę balsuoti Klaipėdos klausimu. Juk Tautų Sąjungos statutas draudžia dalyvauti balsavime tik tos valstybės atstovui, kurios pačios byla sprendžiama, o niekas negali sakyti, kad Klaipėdos krašto byla būtų Anglijos ar kitos kurios iš minėtųjų valstybių byla. Galvojant, kaip p Galvanauskas, galima buvo reikalauti, kad Tautų Sąjunga neleistų balsuoti, sprendžiant Silezijos klausimą, nei Anglams, nei Prancūzams, kadangi negalėjimas susitarti šiuo reikalu Anglams su Prancūzais privertė Aukščiausią Tarybą nusiųsti bylą spręsti Tautų Sąjungon.

Taigi galima būti tikriems, kad, besvarstant ir balsuojant Klaipėdos klausimą, Anglai su Prancūzais ne tik patys dalyvaus, bet ir kitus nukreips sau pageidaujamon pusėn. Juk mažosios valstybės negali eiti prieš didžiąsias ir turi į šias derintis, vadinasi jos balsuos ar su Anglais, ar su Prancūzais. Bet Klaipėdos klausimu sutaria Anglai su Prancūzais, vadinasi jis mums nebus nė kiek naudingiau sprendžiamas. Jeigu jis nukeltas Tautų Sąjungon, tai tik todėl, kad Ambasadorių Konferencija šiuo metu negali griebtis prieš Lietuvą aštresnių priemonių, o jos garbė neleidžia jai toliau pačiai derėtis su mūsų valdžia, kad tik laiko išgautų. Be to, Tautų Sąjungos sprendimas didžiausioms valstybėms dar tuo patogesnis, kad Ambasadorių Konferencija kalba tik Anglijos, Prancūzijos, Italijos bei Japonijos vardu, o Tautų Sąjunga reiškia valią (bent teorijoje) visų tų valstybių, kurios jon įeina.

Kaip bus statomas klausimas Tautų Sąjungoje, galima numanyti iš anksto. Viskas bus verčiama ant padėties Klaipėdoje, kuri iki šiai dienai nėra dar teisėta. Iš tikro, suverenumo teisės lig šiai dienai skaitosi juridiniai didžiosioms valstybėms, o faktinai valdo kraštą ne jos, bet lietuviai. Tokia padėtis gali būti pavojinga. Jeigu, sakysim, vokiečiai norėtų atsigriebti šį kraštą, jie galėtų teisintis, kad jie, nė nenusidėdami Versalės sutarčiai, imasi Klaipėdą sau, kurią išleido iš savo rankų didžiosios valstybės, bet teisių nepaleido. Iš čia gali būti karo pavojus, ir Tautų Sąjungos pareiga įsikišti šian reikalan. Iš kitos pusės vėl negi galima leisti amžinai likti neteisėtai padėčiai Klaipėdos krašte. Didžiosios valstybės turi arba pačios nusileisti Lietuvai, arba priversti Lietuvą nusilenkti prieš save.

Kaip tada galima atgauti legalė padėtis Klaipėdos krašte? Keliu yra du. Galima suverenumo teises į šį kraštą suteikti Lietuvai, bet tada turi ji pildyti duotuosius savo valdžios pažadus, vadinasi, įvykinti tuoj Nemuno neutralizavimą ir atidaryti lenkams visus kitus Lietuvos kelius. Jeigu Lietuvos valdžia nepildo duotųjų pažadų, tai galima Klaipėdą atiduoti kam kitam, tariant lenkams, arba sudaryti iš jos nepriklausomą valstybėlę, atidavus ją lenkų protektoratan. Toki sprendimai dėl Klaipėdos tegalima įvykinti tik tam tikromis aplinkybėmis, kada nebus pavojaus sukelti rytuose karo.

Juk palikus Klaipėdą lietuviams, lieka sunkenybė įgyvendinti Nemuno neutralizavimą ir suteikti lenkams galimybės naudotis jų tranzitui visais Lietuvoje keliais. Kaip jau savo metu rašėme, mūsų valdžia daugiausia dėlto turėjo atmesti jai atsiųstą pasirašyti sutartį, kad reikalaujama tuoj vykinti, o to mūsų valdžia, kad ir visai būtų pasiryžusi, vis dėlto negalėtų padaryti.

Išėjimas tada būtų vienas — kviesti lenkus pagalbon, kad jie apsaugotų tranzitą per Lietuvą su savo sargyba. Bet pasirodymas lenkų kariuomenės būrių Lietuvoje vestų greičiausia karan, kurio šiuo metu niekas nenori.

Laukti, kol Lietuvoje atsiras valdžia, kurios lietuviai klausys? *Čia irgi tuščia viltis. Juk vienas p. Galvanausko kabinetas pripažino* Nemuno neutralizavimą ir tranzitą lenkams visais keliais. Išskyrus Krikščionių Demokratų bei Liaudininkų vadus, kurie pa-

laiko šį kabinetą, nesiras Lietuvoje nė vieno žmogaus, kuris pritartų juo labiau vykintų tokią politiką.

Liekti tada sudaryti iš Klaipėdos nepriklausomą valstybėlę, atidavus ją lenkams globoti. Politiniai šis kelias lengvesnis. Kas gali prikišti ką nors Ambasadorių Konferencijai, kad ji kitaip sprendžia Klaipėdos klausimą, jei Lietuvos valdžia nepildo jos pačios duotų pažadų? Nesiras pasauly nė vienos valstybės, kuri šiuo atveju galėtų pasakyti nors vieną žodį Lietuvos naudai.

Tik ir šis kelias ne be pavojaus. Kaip tada išvaryti iš Klaipėdos lietuvius? Reikalauti iš p. Galvanausko kabineto, kad ištrauktų iš ten visus lietuvius valdininkus bei kariuomenę? Jis gali apsiimti padaryti tokį daiktą, kaip kad žiemą buvo grąsęs visokiomis bausmėmis tiems lietuviams, kurie nemes Klaipėdos sukilėlių, vadinasi, išleis panašų įsakymą. Tik kas jo klausys?

Lieka vėl lenkai, kuriems galima pavesti grąžinti legalę padėtį Klaipėdos krašte. Bet kas bus tada, jei lietuviai, neklausydami savo valdžios, eis ginti Klaipėdos? Įsikišus lietuviams, gaisras gali apimti visą Rytų Europą, o to bijo visos didžiosios valstybės.

Tokiais erškėčiais nukloti Klaipėdos tvarkymo keliai. Tiesa, šiuo metu Rytuose padėtis aiškesnė, nei kad buvo po Naujų Metų, kai prasidėjo Klaipėdos sukilimas. Tuo metu Prancūzai tik buvo įėję Rūro kraštan ir galėjo laukti visokių sunkenybių. Iš kitos pusės, niekas negalėjo tikrinti, kad Rusai nepradės karo su Lenkais pavasarį. Taigi didžiosios valstybės negalėjo tada spausti per daug lietuvių ir patiems lietuviams reikėjo ieškoti greito Klaipėdos klausimo išsprendimo.

Dabar padėtis žymiai pakitėjo. Prancūzai džiaugiasi, įveikę vokiečių pasipriešinimą, ir tai be jokių didelių komplikacijų. Taigi jie kur kas smarkiau gali veikti dabar Klaipėdos klausimu, juo labiau, kad Rusai niekados negali pradėti karo rudenį prieš Lenkus. Vadinasi, jei klausimas rudenį ar žiemą būtų sutvarkytas, kad ir pavartojus Lenkų jėgą, tai iki pavasario lieka dar daug laiko ir gana dar priemonių išvengti susidūrimo tarp Rusų ir Lenkų pavasarį. Tokiu būdu Klaipėdos klausimas atsiduria kur kas kritingesnėn padėtin, nei jis buvo prieš metus. Lietuva dabar stovi kryžkelėje. Ji turi rinktis arba su šita valdžia patekti lenkų globon,

arba, gelbėdama nepriklausomybę, pakeisti valdžią. Tai pirmas žingsnis išsigelbėti, kurio vieno maža, bet be kurio negalima žengti toliau. Tik ateitis parodys, ko Lietuvoje yra daugiau: Lenkų, ar *nepriklausomos Lietuvos šalininkų*.

(Vairas, 1923 m. spalio mėn. 11 d., Nr. 4; psl. 3 - 6)

Prof. A. Voldemaras

PAVOJUS TIKYBAI IR TAUTAI

Kiek žmogus būtų numatantis, jis vis dėlto nenumatys viso gyvenime įvairumo. Jeigu, sakysime, kas būtų tvirtinęs prieš porą metų, kad krikščionys - demokratai nutrauks santykius su krikščionybės galva, popiežiumi, jie būtų paskelbę tokį žmogų begėdiškiausiu šmeižėju. O dabar tas įvyko: santykiai su Vatikanu nutraukti, ir tai padarė ne koki socialistai, einantieji prieš tikėjimą, bet tikrų tikriausi krikščionys - demokratai, kurie visada skelbė savo išimtiną monopoliją ginti katalikybei ir pykdavo, jeigu kas juos įtardavo bevartojant tikybą kaip priedangą politinio viešpatavimo tikslui.

Kas vėl visus turi nustebinti, visi krikščionių - demokratų žmonės, tiek kunigai, tiek pasauliškiai, ramiai ir be jokio intereso priėmė žinią apie Lietuvos santykių su Vatikanu nutraukimą. Tyli ne jie vieni, o ir kiti kunigai, kurie neįeina krikščionių blokan. Sakysime, nabaštikėje „Laisvėje" prof. kun. Būčys kadaise gyrė p. Čarneckį, dabartinį užsienių ministerį, kaip gabiausią diplomatą. Tas pats Bučys sakėsi tada patenkintas esąs vyriausybe ir jos klausysiąs. Mes jam davėm klausimą, ar klausys jis Vyriausybės ir tada, kai ji ves mus Varšuvon, bet aiškaus atsakymo neišgirdome.

Dabar tų pačių krikščionių vyriausybė su Būčio girtuoju Čarneckiu veda Lietuvą tuo keliu, kur padėtas parašas: los von Rom — šalin nuo Romos! Abejoti nereikia nei minutės, kad santykių su popiežium nutraukimas pas mus reiškia pirmąjį žingsnį šalin nuo Romos. Štai nesenai „Lietuvos Žinios" įdėjo gėrėdamosios žinutę, kad sumanytoji šiais atlaidų metais kelionė Romon neįvyksianti ir lietuviai nenusilenksią prieš Vatikaną. Kelionė buvo grynai ti-

kybos reikalais sumanyta, vadinasi, santykių sutraukimas su Vatikanu tuoj paveikė į tikybos klausimus.

Kai pradžioje XX šimtm. Prancūzai sutraukė santykius su Vatikanu, jų bažnyčiai tai išėjo geran: visi katalikai tenai daugiau pradėjo glaustis prie šventojo Tėvo. Juk tenai visos priemonės prieš Bažnyčią ėjo iš radikalų ar socialistų valdžios, kuri tikybai buvo priešinga. *Pas mus gi visai kita: mūsų patentuotieji katalikai,* o ne koki bedieviai nusigręžė nuo krikščionybės galvos, nenorėdami turėti su ja jokių santykių. Vadinasi prieš Romos katalikybę statoma Kauno katalikybė. Juk tai, kaip sau norite, pirmutinis žingsnis į tautišką bažnyčią. Šiandien pareiškiama, kad nereikia nusileisti Romai, važiuojant tenai ieškoti atlaidų, o ryt bus, einant šiuo keliu toliau, pasakyta: nereikia mums iš Romos vyskupų. Juk šis klausimas ne šiandien, ryt gali patapti labai aktualus. Prireikus kuriai norint vyskupijai naujo vyskupo, tuoj stosis klausimas, kaip galima derėtis šiuo reikalu su Vatikanu, neturint su juo jokių ryšių. Krikščionių vyriausybė pasakys nenorinti imti iš Romos vyskupo. Ilgainiui tas turi vesti prie tautiškos autokefalinės bažnyčios.

Kad Seime krikščionių žmonėms šie reikalai visai nerūpi, mes gerai suprantame. Kaip gi kun. Šmulkštys, krikščionių bloko pirmininkas, įteiks interpeliaciją p. Čarneckiui dėl santykių nutraukimo su Vatikanu, jeigu jis pats įkvėpė Dėdelei straipsnius „Ryte" prieš Apaštališkąjį sostą. Bet jeigu toki žmonės, šalip Seimo, kaip kun. Būčys, kuriam tikyba nėra žaislas, tyli, tas skaudžiai nustebins visus tikinčiuosius. Argi ir jis norėtų kartu su krikščionimis eiti los von Rom?

Jeigu nei mūsų Seimas, nei mūsų visuomenė nereaguoja dėl tokios svarbos įvykio, kaip sutraukimo santykių su Vatikanu, tai Apaštalų sostas tikrai neliks toks pasyvus kaip mes. Prancūzijoje Herriot valdžia sumaniusi buvo nutraukti santykius su Roma. Koks triukšmas kilo parlamente iš visų katalikų opozicijos, koks veikimas prieš tokį žygį prasidėjo episkopate, kuniguose.

Pas mus gili tyla. Vatikanas pirštu prikišamai mato, kad Lietuvoje nėra katalikybės gynėjų. Kokią jis darys iš to išvadą? Jis matys galima esant apsaugoti katalikybę Lietuvoje tik per Lenkus. Ir jeigu iki šiai dienai jis patarinėjo Lietuviams dėtis su Lenkais, tai dabar visai nusvirs Lenkų pusėn. Būtų per didelis naivumas,

manyti, kad jis nieko negali mums padaryti šiuo žvilgsniu. Tautiškoji bažnyčia Lietuvoje neras užuojautos katalikuose lietuviuose, kurie norės likti ištikimi Romai. Per juos Apaštališkasai sostas stums iš lėto lietuvius Lenkų glėbin. Vadinasi, santykių su Roma nutraukimas reiškia ne tik pavojų tikybai, bet ir valstybei bei tautai.

Pavojus iš čia kyla suskilti viduje. Mes jau be to esame perdaug suskilę į visokias partijas — partijėles. Jeigu prisidės dar skilimas tikybos klausimais, kas gi tada bejungs lietuvius? Kitą vertus nesutikimai prasidės tarp lietuvių tais reikalais, kurie žmogui esti patys svarbieji ir kuriais jis kovoja su didžiausiu įnirtimu.

Visa tai reiktų iš anksto numatyti, kol nevėlu. Šiandien Lietuvoje didžiausis pavojus gręsia katalikybei iš krikščionių — demokratų, kurie gal nė patys gerai nenusimanydami veda šalin nuo Romos. Piktam reikia padaryti galas, kol jis nepaleidė dar šaknų.

(Lietuvis, 1925 m. birželio mėn. 12 d., Nr. 23; psl. 3, 4)

Prof. A . Voldemaras

„OBY JAK NAJPRĘDZEJ“

Sunku būtų šiandien rasti Europoje kitas kraštas, kuriam būtų tiek skriaudų padaryta, kiek Lietuvai. Jai išplėšta smurto keliu jos amžių sostinė Vilnius, jos dideli plotai draskomi baltojo arelio nagų, jos žemelė pripažinta vieškeliu, per kurį lenkas, visokių skriaudų pridaręs Lietuvai, turi teisės kiekvienu metu kur tinkamas keliauti. Po visų šių ir daugybės kitų skriaudų Lietuva padaryta dar kaltinamoji prieš visų tautų teismą, Tautų Sąjungą. Argi matytas kur daiktas, kad tas, kam daugiausia pridaryta skriaudų, ne tik nerastų niekur užuojautos dėl jų, bet pats dar būtų kaltinamas kitų?

Šis nematytas ir negirdėtas niekur kitur daiktas tenka Lietuvai pergyventi. Lietuvą muša ir Lietuva kalta. Kuo ji kaltinama? Lietuvos lenkų mažuma įteikė Tautų Sąjungai skundą, kur plačiai išdėstytos daromos jiems lietuvių valdžios skriaudos. Sako, šios skriaudos daromos prieš Lietuvos konstitucijoje pripažintas teises, prieš Lietuvoje veikiančius įstatymus ir prieš Lietuvos tarptautinius pasižadėjimus. Lietuvos valdžia buvo klausta pasiaiškinti dėl visų keliamų prieš ją kaltinimų. Klausimas buvo svarstytas Tautų Sąjungoje šiemet pavasarį. Pasibaigus posėdžiams, mūsų valdžios laikraščiai gėrėdamies pranešė Lietuvos visuomenei, jog Tautų Sąjunga tarusi mūsų atstovams ačiū už suteiktas žinias ir klausimas esąs tuo pabaigtas.

Tik neilgai teko mūsų valdžios spaudai džiaugtis. Gegužės mėn. atėjo iš Ženevos pranešimas, kad Lenkų skundas prieš Lietuvą būsiąs vėl svarstomas Tarybos posėdy birželio pradžioje. Gavęs šią žinią „Rytas“ pasijuto sugautas ir viename straipsnelyje

mėgino išaiškinti visa. . .lenkų intrigomis. Klausimas, girdi, tikrai buvęs baigtas, tik lenkai ėmę intriguoti ir jų pastangomis jis buvęs vėl atgaivintas. Kad jis nebuvo baigtas, gerai žinojo „Rytas" ir kiti. Juk buvo paskelbta, kad Brazilijos atstovas Mello Franco turi paruošti Tarybai pranešimą dėl lenkų skundo ir mūsų valdžios pasiteisinimų.

Paskutiniame birželio 10 d. posėdy šis pranešimas buvo įteiktas ir svarstomas. Mūsų „Elta" iki šios dienos nepasirūpino pranešti Lietuvos visuomenei, kaip ėjo lenkų skundas. Už tai lenkų Telegrafo agentūra (PAT) smulkią atsiuntė telegramą, kur tiksliai išskaityti visi lietuvių valdžios prasikaltimai. Kas svarbu, šioje kaltinimų litanijoje įdėti ne lenkų skundo pasakojimai, o pranešėjo Mello Franco reikalavimai iš lietuvių valdžios pasiaiškinti. Visų pranešimo punktų mes neminėsime, o paminėsime, kad ten plačiai kalbėta apie žemės reformą, žemės ir miškų nusavinimą be atlyginimo.

Lietuvos atstovas Zaunius prašęs, kad tame posėdy klausimas būtų baigtas, bet visi tarybos nariai tam pasipriešinę. Jie davę eilę klausimų mūsų atstovui. Čemberlenas, Anglijos atstovas, įdomavęs lenkiškomis mokyklomis Lietuvoje, peikęs mūsų valdžią, kam ji persekiojusi lenkų atstovus Seime už įteiktąjį Tautų Sąjungai skundą. Tai esąs laužymas pripažintųjų mažumos teisių. Čia pritarė Čemberlenui Prancūzų atstovas Gonkuras ir Švedų Undenas, Čemberlenas pripažinęs lietuvių atstovo aiškinimus nepakankamus. Taryba nutarusi pavesti tam pačiam pranešėjui Mello Franco, kad jis pristatytų rugsėjo posėdin galutinas išvadas.

Taip buvo kalbėta viešame Tarybos posėdy, esant publikos ir spaudos atstovų. Galima sau įsivaizduoti, kokia barbariška Lietuvos valdžia visiems turėjo rodytis, kurią smerkė visi Sąjungos Tarybos atstovai. Paprastai švedų atstovai palankūs lietuviams, o dabar Undenas peikęs lietuvių pasielgimą. Nesiradę nė vieno Taryboje žmogaus, kurs būtų pritaręs mūsų valdžios darbams.

Byla, kaip matome, nebaigta nė šį kartą. Rugsėjo mėnesį, kai bus metinis Tautų Sąjungos susirinkimas Ženevoje, ji turės būti galutinai sprendžiama. Tada bus Lietuvių valdžia kaltinama prie didesnės viešumos, prieš viso pasaulio atstovus. Galima iš anksto numanyti, kokioje netikusioje šviesoje bus parodyta prieš visą pa-

saulį Lietuvos valdžia. Gali valdančiajam blokui visa tai menkniekis, nes jis nepratęs svilinti akimis. Bet mes, opozicija, liūstame iš to, o nesidžiaugiame. Juk smerkiama bus ne krikčionių - demokratų partija, ne Seimo pastatytoji valdžia, o visa Lietuva. Kas dar skaudžiau, nevykęs mūsų atstovų, — Sidzikausko pirma ir Zauniaus dabar, — gynimas Tautų Sąjungoje parodė Lietuvą juodesnę, nei ji iš tikrųjų yra.

Sugebėję apipurvinti taip Lietuvą pasaulio atstovų akyse, Lenkai tikisi priversią mūsų valdžią nusileisti jos reikalavimams. Juk jie mielu noru atsiims atgal savo skundą, jei mūsų valdžia puls jų broliškan glėbin. Lenkai tikisi, kad gana greitai bus pasiektas šis tikslas. Besilankęs Lietuvoje St. Seimui susirinkus 1920 m. pan Adolf Nowaczynski parašė nesenai laikrašty „Gazeta Warszawska" (25.VI.11) pilną džiaugsmo straipsnį vardu: „Ką Nemunas sujungė, tą vokietis neišjungs" (Co Niemen zlączyl, Niemiec nierozlączy). Nemunas, tikriau tariant jo sutarptautinimas, — Galvanausko kabineto Lietuvai dovana, — sujungė Lietuvą su Lenkija, tariant su jos Rytais. . .Vilnium bei Gardinu. Ši jungė turi atvesti ir likusiąją Lietuvos dalį Lenkų glėbin. Anot Novačinskio, susiderėti su Lietuviais ir galima ir reikia. Sako, Lenkai sugebėję susitaikinti su Čekais. „Dabar Lietuviai gali įsitikinti, kad jie Prahoje nebegali laukti daugiau moralinės paramos savo nekruvinam ir aklam karui prieš Lenkiją". Po šių žodžių seka baiga, kurią paduosime originale: „Czas, aby po obu stronach i u wylomow muru chinskiego, wzniesionego przez czynniki polityczne mlodocianego typu Vygandasow į szaulisow stanely indiwidualnosci o horizontach myslowych Petrulisow, tj. politycy o ekonomicznym swiatopoglądzie, finansisci, kupcy, kalkulatarzy, myslący kategorjami realnymi, stojący na gruncie niewstrząsnietej juz rzeczywistosci terytorjalnej, politycznėj i gospadarczėj. Ci dojdą juz do porozumienia i dogadają się. „Oby jak najprędzej".

Šiuose žodžiuose suglausta visa Lenkų programa ir parodyta, kaip ji galėtų būti įvykinta. Lenkų su Lietuviais deryboms pamatai „rzeczywistosci", tariant esamoji tikrai padėtis. Ši padėtis susideda iš trijų dalykų: 1) valstybės plotas (rzeczywistosc terytorjalna). Ši rzeczywistosc rodo, kad Vilnius su Gardinu Lenkų rankose, taigi jie turi tenai pasilikti; 2) politinės realybės — reikia susi-

dėti su Lenkais; 3) ekonominės realybės — reikia rištis su Lenkais, nes Klaipėda be „Lenkijos" miško negali gyventi. Turime pripažinti, kad pastarasis argumentas ne Novačinskio pramanytas, o paleistas mūsų oficialinės bei oficiozinės spaudos — „Lietuvos" su „Rytu". Visų šių realybių reikšmė — reikia išsižadėti galutinai Vilniaus su Gardinu ir dėtis su Lenkija. Čia mes atrandame senai mums žinomą lenkų programą.

Bet kaip ji įvykinti? Lenkų laikraštis tiki jos šalininku esant mūsų ministerį pirmininką p. Petrulį. Kuo remia savo viltį šis laikraštis, skaitydamas p. Petrulį šios programos šalininku — mums visai nežinoma. Jos priešininku jis laiko Vygandus, šaulius (nežinia ar Šaulių Sąjungą, ar d - rą J. Šaulį) ir tolygius žmones. Mums šiek tiek keista, kad Varšuvos laikraštis, skiria ministerio pirmininko Petrulio politiką nuo „Lietuvos" politikos, kuri turi reikšti juk valdžios politką. Mes nesakome, kad p. Petrulis tikrai šalininkas Vilniaus ir Gardino išsižadėjimo, bet mes matome gyvą reikalą, kad mūsų valdžios galva viešai išsitartų dėl „Gazeta Warsz" brukamos jam programos, kurios realizavimo ji reikalauja „jak najprędzej".

Lietuvos visuomenė linki iš savo valdžios pavojingos tamsumos išblaškymo. „Oby jak najprędzej".

(Lietuvis, 1925 m. birželio mėn. 19 d., Nr. 24; psl. 1, 2)

Prof. A. Voldemaras

SU VILNIUM AR BE VILNIAUS?

Bet kurio krašto užsienių politika visada esti labai pastovi. Keičiasi valstybės režimas, ateina valdžion prie to paties režimo priešingos buvusiajai partijos žmonės — ir visa tai užsienių politikai arba nei kiek neatsiliepia, arba labai mažai. Priminkime kad ir paskutines Prancūzijos valdžios permainas. Vieton Puankarės atėjo pirma Erijo, paskum Penlevė, kurių vienas ir kitas skaitėsi Lenkų priešai, juodu buvo pasirašę net po protestu prieš Lenkų tvarką kalėjimuose, rasdami ją barbarišką. Bet kai pateko valdžion ir vienas ir antras stovi už Lenkiją nei kiek ne mažiau, nei Puankarė ar Mibranas stovėdavo.

Sakau visur taip esti ir visada. Tik ne pas mus, Lietuvius. Iki šiai dienai mes neturime dar vienos visų pripažintos užsienio politikos. Su kuo mums eiti — su sąjungininkais, su vokiečiais ar su rusais, — apie tai kalbama spaudoje iki šiai dienai. Dar nesenai buvo „L - vy" rašyta, kad tulas Naftalis turėjęs leisti didelį lietuvišką laikraštį, kur turėjo ginti susiartinimą su Lenkija. Jeigu tokio laikraščio dar nepasirodė, iš to negalima išvesti, kad pas mus nebūtų lenkiškosios orientacijos. Ji yra, bet viešai už ją dar niekas nedrįsta stoti. Gyvu žodžiu tarp geresnių pažįstamų ji reiškiasi užtektinai.

Savaime klausimas su kuo eiti neturi prasmės. Juk ieškodami politikoje draugų, rinksimės be abejo tuos, kas rems mūsų užsienių politikos programą. Taigi privalome tada turėti aiškią programą, pripažintą ir remiamą visų lietuvių. Mūsų programa — žodis „mūsų" čia reiškia tam tikrą srovę — senai nusistovėjusi: nepriklausoma Lietuva su Vilnium ir Gardinu — štai mūsų siekinys trumpai suglaustas. Lietuva turi būti nepriklausoma, tariant neiti

į ryšius artimesnius nei su viena valstybe. Plotas jai turi būti tokio didumo, kad ji galėtų likti savarankiška politiškai ir ekonomiškai. Be Vilniaus su Gardinu tas negalima nei vienu nei kitu žvilgsniu. Kova dėl Vilniaus — tai visos mūsų ateities klausimas. Neatgavę Vilniaus, negalėsime turėti nepriklausomos Lietuvos.

Ar visi lietuviai pritaria šiai programai? Lūpomis ir viešai visi, bet širdyje ir patylomis — toli gražu ne visi. Buvo ne kartą rašyta, kas iš viršūnių nenorėjo Vilniaus, kas ir kaip jo išsižadėjo, imdamas už tai Klaipėdą ir svajodamas gauti dar ateity per Lenkus — prancūzus Tilžę ir kitas Mažosios Lietuvos vietas. Jeigu ši politika nebūtų buvusi Galvanauskui diktuota ir jo aklai pildyta, šiandien nebūtų buvęs Lenkams Vilnius pripažintas. Šie žmonės, kurie sumaniai vedė prie Vilniaus išsižadėjimo, žinoma, savo programa artimi Lenkams ir lengva širdimi gretinsis prie Varšuvos

Kas kita lietuviai, kuriems negali būti Lietuvos be Vilniaus bei Gardino. Jiems Lenkija pikčiausias priešas, su kuriuo reikia nuolat kovoti. Nustoti kovojus su Lenkais reikštų parduoti savo kraštą. Taigi su Lenkais reikia kovoti be perstogės, be poilsio iki tol, kol Vilnius vėl grįš Lietuvon. Vilniaus užgrobimas iškasė bedugnę tarp Lietuvių ir Lenkų. Lenkai patapo Lietuviams amžini priešai. Jėga mums išplėšė Vilnių, jėga jį atgausime. Kada tam ateis metas, lauko mūšyje pasiskaitysime su Lenkais. Ar greitai tai bus, niekas negali šiandien pasakyti. Bet vis tiek ateis valanda atsimokėti Lenkams už visas mums padarytas skriaudas.

Vieni lietuviai persilpni. Mūsų tėvų palikimą galėsime atsiimti iš Lenkų tik susidėję su galingesniu kaimynu. Tokiu kaimynu pirmoje vietoje tegali būti tik Rusai. Kas nenori išsižadėti Vilniaus tas turi ieškoti su Maskva susitarimo. Rusų, kaip ir Lietuvių amžinas priešas — Lenkai, su kuriais jiems teks apsiskaityti. Ar anksčiau ar vėliau, bet Lietuva turės padaryti sutartį su Rusais prieš Lenkus. Šis įsitikinimas Lietuvoje eina vis platyn. Jeigu šiandien valdžioje turi daug reikšmės Varšuvos šalininkai, tai jų įtaka neilgam.

Be Varšuvos šalininkų yra dar gal daugiau svajotojų apie Pabaltės sąjungą. Nei vienas Lietuvos politikas negali kalbėti rimtai apie šią sąjungą, jeigu nenori išsižadėti Vilniaus. Tiek Estai, tiek Latviai bijo daugiausia Rusų ir prieš juos ieškodami atramos,

žiūrėjo ir žiūri daugiausia į Lenkus. Jiems Pabaltės sąjunga be Lenkų nustoja savo prasmės. Todėl Estai su Latviais pripažino Vilnių su Gardinu Lenkams ir mėgina visaip sutaikinti Lietuvius su Lenkais.

Lietuviai bijo daugiausia ne Rusų, o Lenkų, nes iš čia jiems pavojus labai realus, kur kas realesnis, nei Latviams iš Rusų. Prieš Lenkus Lietuviai tikriausį sąjungininką turės visada Rusuose. Šis pamatinis dalykas neleis niekados susidaryti Pabaltės Sąjungai, nes be Lietuvos ji negali įsikurti, o Lietuva, neišsižadėdama nepriklausomos savo buities negali stoti tokion Sąjungon. Taigi kiek konferencijų būtų kviesta, vis tiek Pabaltės Sąjunga niekados neįsikurs, arba tol, kol bus nepriklausoma Lietuva.

Yra dar vienas rimtas Lenkų priešas, kurs todėl galėtų būti Lietuvos draugu — Vokietija. Bet tiek paramos prieš Lenkus iš Vokiečių mes negalime laukti, kiek iš Rusų. Vokiečiai surišti Versalės sutartimi. Jie neturi teisės laikyti didesnės kariuomenės, o juo labiau daryti kariškas sutartis prieš Lenkiją, kita vertus jų priešingumas Lenkams nėra toksai gilus, kaip pas Rusus. Nepamirškime, kad dar 1917 m. Vokiečiai, tikėdami laimėsią karą, galvojo sudaryti federaciją tarp Lenkijos ir Lietuvos, o 1918 m. siūlė Lenkams Vilnių, kurį buvo jau pripažinę Lietuviams.

Kita vertus jau gimė klausimas užraukti koridorių su Dancigu ir grąžinti Sileziją Vokiečiams. Kada prasidės šiuo reikalu derybos, teks kalbėti apie kompensatą Lenkams. Aiškus dalykas, kad Lenkams tegalės būti pasiūlytas atlyginimas tik Lietuvoje. Tiesą pasakius, Europos spauda jau kalbėjo gana plačiai tąja prasme. Suprantamas daiktas, kad Vokiečiai nesipriešins tam, kad Lietuva tektų Lenkams, jeigu už tai gaus atgal koridorių su Silezija. Vieni Rusai galės ir turės priešintis tokiam Lenkų atlyginimui.

Kita vertus, Rusų santykiai su Vokiečiais gali pakitėti kaip tik dėl šio klausimo. Jau dabar, kada derybos dėl Reino apsaugojimo, kurios tebus pirmas žingsnis į Vokietijos sienų Rytuose ištaisymą, dar neprasidėjo, Maskva nelabai patenkinta Berlynu. Rusų politikai randa, kad Vokiečiai, pasirašydami saugumo sutartį ir įstodami Tautų Sąjungon, nusidėtų Rapalos sutarčiai. Jie graso, kad tokiu atveju Rusai gali ieškoti irgi naujų draugų, kuriais tegali būti tik Prancūzai.

Ar iš derybų tarp Prancūzų, Anglų ir Vokiečių išeis kas, šiandien dar neaišku. Greičiausia, kad jos nueis niekais. Bet jau pats klausimo statymas, kaip jis statomas, rodo kad vienintelė valstybė, kuria daugiausia galime remtis prieš Lenkus — tai Rusija. Rusijos reikšmę supranta gražiai ir Lenkai. Pastaruoju metu jie deda daugiausia pastangų pagerinti santykiams su Rusais. Nejaugi ir čia mes leisime Lenkams pralenkti mus?

Mūsų oficiali politika ne tik nieko nedaro susiartinimui su Rusija, bet dar, galima sakyti, pati jos šalinas. Sakysime, nesenai Rusų valdžia pasiūlė technikos pasitarimą tarp Rusų, Lietuvių ir Lenkų dėl medžio plukdymo Nmunu iš Rusijos. Nors konferencija siūloma grynai technikos klausimo, ne politinių, bet savaime suprantama, kad pasitarimui prasidėjus Rusų atstovas vis tiek turėjęs būtų pareikšti, kad Rusija nepripažįsta, kaip ir nepripažino, Nemuno sutvarkymo Klaipėdos sutartimi.

Priminimas Europai, kad viena didelė valstybė nepripažįsta Nemuno sutarptautinimo Lietuvai tegalėjo būti tik naudingas. Taigi Lietuvos reikalas buvo, kad tokia konferencija įvyktų. Žinoma, Lenkų valdžia būtų spyrusis visomis keturiomis prieš tokį susitarimą ir greičiausia būtų atsisakiusi jame dalyvauti. Bet politiškai Lietuvai būtų vis tiek naudos iš paties klausimo kėlimo.

Tik mūsų valdžia ne tik nesiskubino priimti kalbamojo pasiūlymo, bet net pradėjo statyti tokias sąlygas, kurios naudingos Lenkams, bet ne Lietuviams. Ji pareikalavo, kad Rusai pirma pripažintų Klaipėdos sutartį. Juk šioje sutarty išdėstytos Lenkų teisės į Nemuną ir tranzitą per visą Lietuvą, taigi mes nenustebtum, jeigu šis reikalavimas pareikštas buvęs Varšuvoje, bet Kaune?..

Be abejo, toksai atsakymas diktuotas tų, kurie žiūri į Varšuvą ir pasiryžę artintis prie Lenkų. Taigi ir vėl pasirodo, kad mes vienos programos neturime. Metas būtų padaryti galas šiai dvilypei politikai. Mes aiškiai sakome, kad Vilniaus neišsižadėsime ir, norėdami jį vaduoti, raginame derintis prie Rusų. Tegu šios politikos priešininkai aiškiai pasisako, kodėl jie sutinka išsižadėti Vilniaus Lenkams ir derintis prie Lenkijos.

(Lietuvis, 1925 m. birželio mėn. 26 d., Nr. 25; psl. 2 - 4)

Prof. A. Voldemaras

MŪSŲ ADVOKATŪRA

Visose kultūringose valstybėse pripažinta, kad pirmutinis ir didžiausias valstybės rūpesnis turi būti pavestas teisingumo bei teisės sutvarkymui, gynimui bei apsaugojimui. Šis dalykas visiems tiek aiškus, kad įrodinėti jo reikalą rodytųsi lyg koksai mėginimas laužtis pro atviras duris. Ne tenai tenka girdėti, kalbant apie teisingumo gynimą, kur jis viešpatauja, o tenai, kur jo nėra. Juo didesnis neteisingumas reiškiasi valstybės ar visuomenės gyvenime, juo karštesnių tenka girdėti kalbų apie teisingumo gynimą.

Teisingumas valstybėje turi reikštis organizuotai. Jam vykdyti, saugoti ir atitaisyti, kai jis būna sulaužytas, valstybė sudaro teismus. Nesveikas tas kraštas, kur nėra gero teismo, nes ten nėra ir negali būti teisingumo, o teisingumas yra pamatas visam socialiam gyvenimui.

Šį kartą mes nekalbėsime apie visą teismų sutvarkymą, nes apie tai mums teks dažniau kalbėti. Tuo tarpu mums rūpi viena teismo dalis — advokatūra. Kad advokatūra sudaro tikrai teismo dalį, privalo žinoti kiekvienas studentas juristas. Prancūzijoje, sakysime, civiliose bylose niekam neleista pačiam save ginti. Kiekvieną besibylinėjantį visada lydi jo atstovas (avoue), arba jo gynėjas (avocat). Išimtinai tenai leista pačiam gintis, bet teismas savo nuožiūra visada gali atimti iš besibylinėjančio šią teisę (Code de procedure civile art. 85). Kitur besibylinėjantieji daugiausia turi laisvės ginti savo reikalą, bet vis dėlto normalus būna dalykas turėti sau advokatą.

Kuriam reikalui tarnauja advokatas? Geriausia advokato profesiją apibūdino prof. Jonas Apeltonas, sakydamas „norint gerai

suprasti advokatų profesijos dvasią, reikia priminti, kad advokatūra tarnauja aukštesniam teisės ir teisingumo reikalui. Teisės bei pareigos uždėtos advokatui reikalu, kad gerai veiktų viešasis teismo tarnavimas" (prof. Jean Appleton Traite de la profesion d'Avocat. Paris 1923, psl. 16.). Tarnaudama tokiam aukštam reikalui, advokatūra turi būti tinkamai sutvarkyta. Įvairių kraštų advokatai sutvarkyti įvairiai. Svetimuose kraštuose jos sutvarkymą mes priminsime tiek, kiek mums reiks aiškinti Lietuvos advokatūrą.

Mes paveldėjome iš Rusijos visus įstatymus, taigi ir teismų sutvarkymo įstatymą (Įstatymų rinkinys XVI, 1). Atmainų mūsų valdžios įneša nedaug ir jos dažniausia reiškia regresą, sulyginus su Rusų Caro įstatymais. Sakysime, visuomenės sąžinės teismas (prisiekusieji posėdininkai) buvę carų Rusijoje, demokratiškoje Lietuvos respublikoje panaikinti. Tai vienas iš daugelio pavyzdžių, kaip mes einame atgal.

Advokatūra pas mus veikia taisyklėmis, numatytomis Įst. Rink. t. XVI, 1 d. str. 353 - 406[19]). Atmainų įstatymo keliu įvesta tik viena: str. 306[9]) ir 406[10]) kitaip sustatyti. (V. Ž. 1921.VIII.11 N. 70). Šios atmainos reikšmę pamatysime toliau. Mes turime dvi advokatų rūšis: prisiekusius ir privačius. Apie jų sutvarkymą mes irgi nekalbėsime, nes mums tektų atkartoti visa, kas pasakyta prof. E. Vaskovskio jo vadovėly, kurs be abejo žinomas ir mūsų studentams - teisininkams. (E.V. Vaskovskij. Učenik graždanskago processa. Izd. 2. Moskva 1917 p. 73 - 86).

Kiek yra Lietuvoje prisiekusiųjų advokatų ir kiek privačių, žinių mes neturime. Rusijoje prieš karą per keletą paskutinių metų santykis buvo toks: 5 tūkst. su viršum prisiekusiųjų advokatų, 5 tūkst. su viršum jų padėjėjų ir 5 tūkst. su viršum privačių advokatų, vadinasi apie 1/3 visos advokatūros buvo rankose privačiųjų advokatų. Nors eita prie to, kad liktų vieni prisiekusieji advokatai su jų padėjėjais, bet skaičiai rodo, kad prie šio tikslo nė kiek neprisiartinta. Rusijoje visais atžvilgiais stovėjo be abejo aukščiau prisiekusieji advokatai.

Pas mus, reikia su pasigailėjimu prisipažinti, dalykai stovi kitoniškai: prisiekusioji advokatūra toli gražu nestovi reikalingoje aukštumoje. Pas rusus, sakysime, visuose dideliuose miestuoe buvo prisiekusiųjų advokatų tarybos organizuota pigi arba ir visai nemo-

kama juridinė pagalba biednuomenei. Buvo įsteigta eilė biūrų, kur tam tikru metu dežuruodavo advokatai ir teikdavo patarimų arba rašydavo reikalingus prašymus neturtingiems klientams visai pigia kaina arba net dykai. Prisiekusieji Lietuvos advokatai to nepadarė iki šiai dienai. Keistas dalykas, bet tikra tiesa: šio reikalo sutvarkymą pasiėmė į savo rankas. . .privatiniai advokatai. Susibūrę gale praėjusiųjų metų vienon organizacijon, jie įrašė į savo įstatus dėsnį, kad jų „kolegija rūpinasi teikti beturčiams nemokamos juridinės pagalbos“ (paragrafas 4[1]).

Kas vėl labai negera pas prisiekusius advokatus, tai nesilaikymas įstatymų. Įstatų teismams sutvarkyti str. 355 p. 4 draudžia būti advokatu tiems, kurie turi valstybės ar visuomenės apmokamą tarnystę. Šis draudimas žinomas visų kraštų advokatūrai ir visur labai saugojama, kad jis būtų pildomas. O pas mus kiek yra advokatų Seimo narių, kiek einančių valstybės tarnystę ir kartu advokataujančių! Buvo atsitikimų, kad Seimo nariai — advokatai, pasiėmę bylą ginti, dėl jos įnešdavo net paklausimų valdžiai. Laikraščiuose apie tai buvo rašyta, bet pati advokatų taryba nuleido tai negirdomis.

Kiekvienas, įstodamas į prisiekusius advokatus, privalo prisiekti, kad jis eis sąžiningai savo pareigas, pildys visus įstatymus ir t.t. (str. 381,382). Rusų įstatymais, kurie pas mus veikia, nustatyta tiksli priesaikos forma, kuri Lietuvos sąlygoms netinka. Man neteko girdėti, kad jos vieton būtų įdėta kita, ir aš nežinau, ar mūsų prisiekusieji advokatai tikrai bus prisiekę. Bet jeigu jie siekė, tai nemaža jų bus kreivai prisiekę, nes įstatymų jie ne visada laikosi.

Šis užmetimas tinka, žinoma, ne visiems prisiekusiems advokatams. Jų tarpe yra labai dorų žmonių, kurie su didžiausiu pasišventimu eina savo pareigas, tarnaudami išimtinai teisingumui ir teisei. Jie neprisiima kad ir pelningų bylų, jeigu jų įsitikinimu jos nėra švarios. Taigi ne jiems dera padarytasai priekaištas. Nors advokatų taryba nereaguoja dėl įstatymų nepildymo, tačiau kartais ji yra priversta išsitarti dėl advokatų etikos nesilaikymo. Rodos, dvi jau buvo byli prieš prisiekusius advokatus jų taryboje.

Vėl keistas dalykas: pas privačius advokatus panašių apsireiškimų nebuvo girdėti. Jie negali turėti savo tarybos, bet už tai jie spiečiasi vienon kolegijon, kuri turi savo garbės teismą. Šio teismo

uždavinys, „kad privatiniai advokatai, eidami savo pareigas, laikytų doros ir sąžiningumo principus". Žinoma, privatūs advokatai neverčiami dėtis įsikūrusion organizacijon. Ar jai priklausyti, pareina nuo jų laisvo noro. Aiškus dalykas, kad tarpu privačių advokatų yra žmonių netikusių, kurių susidariusi kolegija negali jokiu būdu suvaldyti. Už tai juo labiau girtinas tų noras, kurie niekieno neverčaimi savo metu buriasi kolegijon, kuri rūpinasi privačių advokatų sąžiningumu ir išsilavinimu. Prisiekusiųjų advokatų taryba daug turėtų pasimokyti iš privačiųjų šiuo atžvilgiu.

Ir viena ir antra advokatūros šaka turės neužilgo būti naujai sutvarkyta. Teismų sutvarkymo įstatymas, kuriuo iki šiol gyvename, visai neatitinka mūsų sąlygoms. Turės būti sutvarkyti iš naujo mūsų teismai, taigi ir advokatūra. Teisingumo ministeris p. Tumėnas metu susirūpino šiuo reikalu. Reikia tik pasigailėti, kad jis pasirinko šiam darbui patarėjais žmones, kurie toli gražu šiam darbui nėra pasiruošę. Galima labai abejoti, ar bus koksai vaisius iš jų darbo, o kad gero nebus, — galima būti net tikriems.

Kas vėl įdomu, dėl teismų sutvarkymo mažai kas kalba, bet apie advokatūrą kur kas daugiau tenka nugirsti. Teisininkų suvažiavime šiais metais ir kitur buvo reikšta mintis, kad, girdi, reikia panaikinti privatinius advokatus, o palikti vien prisiekusius. Ar reikia sakyti, kad tokios mintys išeina iš prisiekusiųjų advokatų, kurie regimai norėtų nusikratyti nuo daugybės konkurentų. Čia reiškiasi, jeigu ne kova dėl būvio, tai bent kova dėl lito.

Mes žiūrime į šiuos pageidavimus išimtinai visuomenės reikalo akimis. Jau prieš keletą metų mes nurodinėjome reikalą išleisti įstatymą teismams sutvarkyti, kursai turės apimti ir advokatūrą. Klausimas šis gana platus, taigi viename straipsny jokiu būdu negalima jo tinkamai nušviesti, dargi dėl vienos advokatūros.

Vis dėlto mums rodosi lengva surasti vedamoji idėja. Pirmutinis ir pamatinis čia klausimas, ar turi toliau likti skirtumas tarp prisiekusiųjų bei privatinių advokatų? Atsakyti šian klausiman galima dvejaip. Iki šiai dienai Lietuvos įstatymai ne tik paliko privatinius advokatus, bet dargi šiek tiek praplatino jų teises. Pas rusus, sakysime, privatiniai advokatai galėjo Senato kasacijos departamentuose vesti bylas tik specialiai pareiškus tokį norą besibylinėjantiems (str. 406^4), o mūsų Seimo pakeitimu jis visada gali vesti

bylas Vyriausiajame Tribunole (406[9]c).

Iš to matome, kad mūsų naujieji įstatymai ne tik ne naikina privatinių advokatų, bet dargi praplatina jų teises. Bet kur einama šiuo keliu? Mums rodosi į suvienodinimą dviejų advokatūros šakų. Iš tikro, kas daugiausia pas rusus skyrė prisiekusius advokatus nuo privatinių? Tai buvo dažniausiai mokslo cenzas. Iš prisiekusiųjų advokatų visada reikalauta aukštesniojo juridinio mokslo, o iš privatinių nors jo reikalauta, bet apsieita ir be cenzo.

Tik turime priminti, kad veik to paties reikalauta ir iš teismo tardytojų bei taikos teisėjų. Taikos teisėjas išimtinai galėjo būti be aukštojo juridinio mokslo, bet tardytojui ir kitiems jis būtinai privalomas (str. 202). Reikia dar priminti, kad galima buvo skirti Apygardos teismo nariu prisiekusį advokatą, jeigu jis išadvokataudavo ne mažiau kaip 10 metų (str. 204).

Pas mus dėl tardytojų ir teisėjų visai nesilaikyta šių taisyklių. Dar 1919 m. išleistas „teismo kandidatų įstatymas" (V.Ž. 23.XII. 1919, N. 18). Šiuo įstatymu prie Apygardos teismo buvo sudaromi praktikos kursai, į kuriuos priiminėti kandidatai vidurinio mokslo ir net be jo (par. 2). Mokslas tęsėsi 1-2 metus. Išėję jį, kandidatai galėjo būti skiriami teismo tardytojais ir taikos teisėjais (par. 13). Praktikoje pas mus yra Apygardos teismo narių be juridinio mokslo diplomo ir neblogų teisėjų. Pasidaro tada tokių keistų dalykų: mūsų įstatymais Apygardos teismo nariu prisiekęs advokatas gali patapti tik po 10 metų advokatavimo, bet Apygardos teismo narys negali patapti prisiekusiu advokatu. Ar reikia didesnio absurdo? Arba vėl, teisėjas, kursai sprendžia bylą, gali būti ne tik be aukštesniojo mokslo, bet dargi be vidutinio, o stovįs prieš jį iš vienos ar iš antros pusės advokatas turi būtinai būti baigęs juridinius mokslus universitete. Juk valstybei ir visuomenei kur kas svarbiau turėti geresnį juristą teisėju, o ne advokatu.

Šie keli pavyzdžiai rodo, koksai šiupinys pasidarė mūsų teismų sutvarkyme. Vienintėlis motyvas, kodėl prisiekusieji advokatai nenori įsileisti savo tarpan buvusiųjų teisėjų, gali būti tik noras kiek galima siauriau, mažesniame būrely, monopolizuoti advokatūrą. Toksai monopolizavimas juo mažiau suprantamas ir pateisinamas, kad nei Europos Vakaruose, nei Amerikoje tokio dalyko nėra. Vienas kultūringiausių kraštų — Švedija, o tenai bet kas ga-

li būti advokatu — niekas nereikalauja mokymo cenzo ar kurio kitokio, ir advokatūra vis dėlto stovi labai aukštai. Amerikos Sujungtose Valstybėse kas kraštas turi savo taisykles, bet nereikalaujama iš advokato, kad jis būtų baigęs juridinius mokslus universitete. Kiekvienas kandidatas, stodamas advokatūron, turi parodyti savo žinojimą per tam tikrą egzaminą. — Mūsų kaimynai Vokiečiai reikalauja iš kandidatų į teisėjus ir advokatus lygiai to paties 4 metų stažo, po kurio esti egzaminas, ir tai labai rimtas, kokį retas išlaikytų mūsų prisiekusiųjų advokatų.

Taigi metas būtų, besiruošiant teismus tvarkyti, pasirūpinti ir advokatais. Mums rodosi, kad skirtumas tarp prisiekusiojo advokato ir privatinio reiktų panaikinti, suteikiant visiems vieną vardą: advokatas. Priesaga „prisiekęs" visai nereikalinga ir jos niekur Vakaruose nėra (slg. avocat, abogado, avvocato, lawyer, barrister, Reichsanwalt). Juk priesaika vartojama ir kitose laisvose profesijose, bet niekas nesako prisiekęs daktaras ir t. t.

Sudarius iš prisiekusiųjų ir privatinių vieno vardo ir vienodų teisių advokatus, reiktų perkošti ir vienus ir kitus. Taisyklės apie advokatų sąrašus visai nepildomos. Toksai sąrašas turėtų betgi būti vedamas ir garsinamas, kaip visuose kituose kraštuose. Žinoma, čia tuoj sukils stažo organizavimas ateičiai. Bet čia klausimas naujas, painus, taigi apie jį tuo tarpu nekalbėsime.

(Lietuvis, 1925 m. liepos mėn. 3 d., Nr. 26; psl. 3 - 5)

Prof. A. Voldemaras

JĖGA PRIEŠ TEISĘ

Kai lietuviai ėmėsi statyti iš nauja savo valstybę, jų vedamosios idėjos buvo: demokratybė ir parlamentarizmas. Visiems, neskaitant keleto ne savo laiko žmonių, norėjosi turėti demokratiškai sutvarkytą valstybę. Kas sako demokratybę, tas supranta kartu ir lygybę bei laisvę. Negali būti demokratizmo be lygybės bei laisvės, arba, tikriau sakant, laisvių. Tiek atskiras žmogus, tiek jų grupės negali apsieiti be laisvės laikytis ir viešai skelbti savo įsitikinimus, nuomones, be laisvės susirinkti pasitarimams arba savo norų ar valios pareiškimui.

Kita pamatinė mintis, bekuriant valstybę, buvo parlamentarizmas. Kraštą vesti turi didžiumos noras. Visokiai valdžiai šaltinis turi būti tauta, arba jos daugumos valia. Ne vienas žmogus, ne vienas luomas turi kraštą valdyti, bet visa tauta. Negalėdama atlikti šio darbo stačiai pati, ji paveda valdymo rūpesnį savo rinktiems žmonėms; atstovams. Jų dauguma stato valdžią ir ją prižiūri, jų dauguma duoda kraštui reikalingus įstatymus.

Taip svajota pradedant darbą. Bet keistas dalykas: juo ilgiau mes gyvename nepriklausomoj valstybėj, juo toliau dauguma šalinasi nuo idealų. Iš pradžios, tiesą pasakius, jie garbinti daugelio ne dėlto, kad jie būtų branginti, bet lyg koksai mados dalykas. Bet visos mados pasensta ir atsibosta. Kam politinės bei socialinės idėjos tik mados klausimas, tai nebus ilgai joms ištikimas. Šiandien madoje demokratybės skraistė, taigi lai gyvuoja demokratybė su visomis laisvėmis; ryt ateina nauja mada — fašizmas, taigi šalin su demokratybe ir lai gyvuoja fašizmas. Kasžin, ar neįeis poryt madon inkvizicija ir tada bus garbinama, kaip buvo užvakar garbinama demokratybė, o vakar fašizmas.

Didžiausia nelaimė graso tam kraštui, kuriame politinės bei socialinės idėjos: teisingumo, lygybės, brolybės, tariant — solidarumo virsta mados dalykais. Idėjos ne papuošalas, kurios gražina pasaulį, o jėga, kuri veda žmoniją. Demokratybės idėja viena iš šių jėgų, kurios veda žmoniją. „Demokratybė — sako žinomas Anglų mokslininkas - politikas Dž. Braisas — patapo visur Europoje ir šiek tiek Šlaurės Amerikoje irgi priemonė, o ne tikslas, brangus savaime, nes jame įsikūnija Laisvė. Ji vertinama ne už tai, kuo ji esti, bet už tai ką ji gali laimėti minioms" (James Bryce Modern Democracies Vol. II, London 1921 psl. 623).

Paviršutiniškai demokratybė reiškiasi atitinkama valstybės tvarka, kuri Europoje daugiausia, bet ne išimtinai, vadinasi parlamentarizmu. Trumpai, bet labai aiškiai jis aprašytas Štrasburgo profesoriaus R. Redslobo (Le Regime parlementaire, Paris 1924). Studijuodamas jo išsivystymą įvairiuose kraštuose, autorius pastebi, kad nėra nusistovėjusio parlamentarizmo Čekoslovakijoje, tik iš vardo jis esąs Austrijoje, Bavarijoje.

Pas mus to nebuvo ir nėra. Gražiausiai tai parodo įvykiai Seime per paskutinius posėdžius. Šuoliais lekiama, svarstant įstatymus, kurie liečia spaudos ir susirinkimo laisvę. Susirinkimai ore, arba, kaip Seimas sako, atidarytame ore, tampa nebegalimi, nes jie „negali būti daromi viešo naudojimosi keliuose, gatvėse ir kitose vietose, kur jie gali ardyti viešąją tvarką ir ramumą" (par. 16). Gudresnis bus už Salemoną tas, kas ras, kur galima susirinkti ore, žinant visus šiuos draudimus? Juk žodžiai „vietose, kur jie gali ardyti viešąją tvarką ir ramumą" apima be išimties visus galimus sugalvoti atsitikimus. Sakysime, mieste ar miestely sukviečia kas susirinkimą kieno nors kieme, kurs yra visada privatus. Bet toksai susirinkimas kieme gali ardyti viešąją tvarką, vadinasi, neleistinas. Kas kita uždaryti susirinkimą, kurs pradeda ardyti ramumą ir kas kita neleisti susirinkimo, nes jis gali pakenkti ramumui. Dėl bet kurio susirinkimo drasiai gali tikrinti, kad jis gali sudrumsti ramumą. Taigi nėra nė menkiausios abejonės„ kad šis, šuoliais priimtasai įstatymas prieštarauja konstitucijos paragrafui 1.

Dar blogesnis spaudos įstatymas, priimtasai irgi šuoliais. Labai teisingai ir gražiai sako dėl spaudos laisvės profesorius Eviera: „spauda, kuri buvo vadinama „šiandienykščių tautų sa-

kykla", turi svarbiausią uždavinį, vidaus politikos atžvilgiu, pranešti visuomenei valdžios darbus, iškelti jos blogus darbus, leisti pasireikšti skundams, dargi neteisingiems ar perdėtiems. Todėl spauda saugojimo jėga (uneforca conservatuce), reakcija prieš valdžios iškrypimus (exces); senobinė priespauda tapo nebegalima, ir iš jos atsiradusių sukilimų tenka žymiai mažiau bijoti. Galima dėl spaudos, kaip ir dėl susirinkimų, sakyti, kad j o s b i j o t i k b l o g a v a l d ž i a (Traite de droit public belge 2 ed. Paris 1918 psl. 73).

Šie žodžiai visai pritaikomi naujajam spaudos įstatymui. Skaitant jį paviršutiniškai, sunku pastebėti jame kas blogo. Teorijoje jis mažai kuo skiriasi nuo buvusiojo, ir todėl ne visai suprantamas kilęs dėl jo triukšmas. Bet visa suprasime, jei pažvelgsime į tikslą, kuriam įstatymas išleistas. Sub parvo verbo magnum latet furtum, taip sakė didelis senovės rašytojas. Reikia pastebėti, kad veikęs spaudos įstatymas jau net paviršutiniškai elgėsi padoriau su spauda: jam visai nežinomas spausdinių sunaikinimas; dabar ši auto da fe liekana atgaivinama (Baudž. Proc. str. 1213[16]).

Veikusiuoju įstatymu prokuratūra ir apskrities viršininkai galėjo sustabdyti laikraščio numerio pardavinėjimą ir net tolimesnį to paties numerio spausdinimą. Rodytųsi, kad nauja straipsnio redakcija nieko naujo neduoda. Visas įstatymo blogumas naujame straipsny (par. 9), kuriuo įsakoma spaustuvėms „pristatyti miesto ir apskrities viršininkui kiekvieno leidinio pirmuosius aštuonis egzempliorius". Vienas žodis „pirmuosius" sudaro šią baisią naujovę. Juk pirma, senuoju įstatymu, viršininkas perka sau išėjusio, išsiuntinėto ir jau parduodamo laikraščio numerį. Vadinasi, jeigu jis rastų reikalo jį sutur̃ėti, tai tik nedidelė numerio dalis gali būti suieškota ir konfiskuota. Medžiagiškai imant, laikraštis nedaug turi iš to nuostolių.

Visai kas kita naujuosu įstatymu. Viršininkai gauna „pirmuosius" aštuonis egzempliorius. Kol laikraštis toliau spaudinamas, jis perskaito visą numerį ir išsiuntinėja skubotai Ožeškienės gatvėn ar kur kitur kitus septynis egzempliorius. Kai numeris baigtas spausdinti, jau gali būti padarytas nutarimas konfiskuoti numerį.

Šis konfiskavimas reikalingas patvirtinimo teisme. Tegu sau teismas per kelias dienas nuims konfiskatą. Bet kas tada pirks pa-

vėlintą puse savaitės dienraščio numerį? Juk visos jo žinios bus pasenusios. Vadinasi, laikraštis užmokės už numerį visas jo paruošimo išlaidas, o pats negaus iš numerio nė skatiko. Aišku, kad po kelių tokių konfiskatų laikraštis turės subankrutuoti, taigi nustos eiti. Kas blogiausia šiame įstatyme, tai kad viskas gali būti padaryta prisilaikant įstatymų. Viršininkas konfiskuos numerį, o teismas nuims konfiskatą. Argi tai blogas įstatymas, kur veikia teismas ir dargi laikraščio naudai?

Visa opozicija Seime pajuto koksai čia pavojus spaudai ir susirinkimų laisvei. Per kelis metus nepastebėjusi, kur eina, galų gale ji praregėjo ir stojo ginti mindžiojamą teisę. Žinomi incidentai įvyko: p. Purėnienė biauriais necenzūriškais žodžiais buvo iškoliota. Nesiradus vyrų, kurių priedermė buvo ją užstoti, ji pati pasirodė turinti dvasią vyriškesnę už vyrų. D - ras Grinius ir atstovas Bielinis ginkluotos policijos buvo išmesti iš Seimo posėdžio.

Kad atkvietimas policijos Seimo vidun priešingas įstatymams, — negali būti jokios abejonės. Profesoriai Moro ir Delpenas surinko viso pasaulio parlamentų statutus (Les Reglaements des Assemblees legislatives, Edition et Traduction par I. Moreau ety. Delpach 5 I - II. Paris 1906 - 07). Išvartęs juos skersai ir išilgai, niekur nerasime dėsnių, kurie leistų šauktis policijos. Visuose reguliaminuose kartojasi tas pats straipsnis, kurį randame ir mūsų Seimo statute: uždaryti posėdį vienai valandai arba iki kitai dienai, jeigu atstovas neklausytų pirmininko. Net tokiuose kraštuose, kur žmonės karšti ir greitai gali kelti triukšmą, kaip Italijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje, vis dėlto nenumatyta jokių didesnių bausmių prieš atstovą, kaip posėdžio uždarymas ir uždraudimas lankyti posėdžius iki didžiausio jų skaičiaus, nužiūrėto statute.

Parlamentų istorija žino atėjimus ginkluotos jėgos į posėdžius. Tik ji ateidavo išvaryti patiems atstovams, tariant tas būdavo revoliucijos žygiai. Kitais atvejais ginkluotos jėgos pasirodymas parlamentuose nežinomas. Parlamentas visada turi teisės šventyklą, kur jėga turi nusilenkti. Pas mus atsitiko atbulai: jėga įveikė teisę. Tuo atžvilgiu paskutinis Seimo posėdis 30 birželio be galo reikšmingas.

(Lietuvis, 1925 m. liepos mėn. 10 d., Nr. 27; psl. 3, 4)

Prof. A. Voldemaras

LENKŲ NAUDAI

Vienas labai palankus Lietuvai svetimos valstybės (iš didžiųjų) atstovas klausė mane vieną kart, kodėl esą visai nematyti lietuvių tautiškumo, apie kurį daug kalbama. Man aiškinant jo pastebėtąjį dalyką, jis klausė mano žodžių atsidėjęs, bet buvo iš veido matyti, kad aš jo neįtikinu. Jis paskui išvažiavo iš Lietuvos, nematęs mūsų tautiškosios idėjos valstybės gyvenime.

Jeigu mūsų draugai abejoja mūsų tautiškumu, tai kas gi besakyti apie priešus. Vienas Amerikos žurnalistas iš Lietuvos pateko Varšuvon ir tarp kitų jam teko kalbėti su žinomu Romanu Dmovskiu dėl Lietuvių - Lenkų santykių. Priminus nenorą dėtis su Lenkais, Dmovskis pasakęs: „leiskite man išmesti 500 žmonių iš Lietuvos ir tautiškasai judėjimas išnyks", — jis čarkšterėjo smarkiai pirštais, — „va kaip! Tikinu tamstą — 500 visai užtektų". Korespondentas priduria, kad Dmovskis labiausiai turėjęs galvoje Smetoną (New Masters of the Baltic by Arthur Ruhl, New York, 1921 psl. 237).

Kas kaltas, kad atgimstančioje Lietuvoje tiek maža tepastebi lietuviškumo mūsų draugai ir priešai? Didžiausieji kaltininkai yra tie, kurie, pirmajam vėjeliui Varšuvos pusėn papūtus, nukreipė mūsų politiką šion pusėn. Pirmoji vieta čia priklauso liaudininkų ir krikščionių mėgiamajam p. Galvanauskui, kursai net iki šiai dienai nenustojo pūsti Varšuvos dūdelėn.

Taip lenkų nemėgiamojo Smetonos valdžia buvo tvirtai nusistačiusi turėti Vilnių ir Gardiną iš vienos pusės, o Klaipėdą iš antros. Apie bet kokius už tai Lenkams kompensatus nebuvo nė kalbos. Ji išsiderėjo iš Rusų Vilnių su Gardinu, kurie buvo prieš pradedant taikos derybas nurodyti kaipo iš anksto pripažintini

Lietuvai. Vakaruose jai 1919 m. pasisekė per Paryžiaus taikos derybas ne tik išrūpinti Klaipėdos nuo Vokietijos atskyrimą, bet ir prižadą atiduoti ją Lietuvai, kai Lietuva bus pripažinta de jure.

Atėjo St. Seimas su nauja krikščionių ir liaudininkų valdžia. Prasidėjo prieš Kalėdas 1920 m. betarpiškos derybos Varšuvoje, kur Lenkų buvo pasiūlyta, palikus Vilnių Lenkijoje, sudaryti tarp Lietuvos bei Lenkijos ekonominė sutartis, sutartis apsiginti ir pradėti diplomatinius santykius. Briusely gegužės mėn. 1921 m. Hymansas siūlo varyti toliau derybas nuo to, kur jos sustojo Varšuvoje, palikus Vilniaus klausimą šaly.

Lenkų atstovas Aškenazis sutinka su tuo, primygtinai pabrėždamas, kad Vilnius bus priskirtas Lenkijai. Tada pradėjo p. Galvanauskas siūlyti Lenkams visokių gerybių: Lietuva suteiksianti Lenkijai išėjimą jūrosna, tranzitą. Posėdy 6 geg. p. Galvanauskas pareiškia, kad „Lietuva esanti giliai įsitikinusi, kad reikia darnai pritaikinti Lietuvos užsienių politiką prie Lenkijos" (La Lithuanie est penetree de la necessite d'etablir harmonie entre sa politique extericure et celle de la Pologne)! Lietuva norinti arčiau surišti su visais Rusijos pakraščiais nuo Baltijos jūrų ik Juodųjų. Keista ir nenorėtųsi tikėti, bet protokoluose įrašyta. Juk Lenkų svajonę „od morza do morza" imasi ginti Lietuvos atstovas Galvanauskas. Lenkai nieko geresnio nenori, kaip sudaryti prieš Rusiją sąjungą nuo Baltijos jūrų iki Juodųjų, kur jie bus centras ir todėl gali tik pageidauti, kad iš Galvanausko lūpų šis pareiškimas patektų Dievo ausin. Toliau mūsų atstovas tikina, kad „jeigu didžiosios valstybės Rytų Lenkijos sieną laiko Rygos sutarties liniją, tai Lietuva esanti pasiryžusi pasirašyti su Lenkija militarinę konvenciją".

Kai Aškenazis paprašė parodyti tokios konvencijos projektą, p. Galvanauskas pareiškė, kad „konvencija turės būti sudaryta ekspertų ir likti tikrai slapta". Besikalbant šiuo reikalu, Lenkijos atstovas primena, kad „Lietuva turėtų pripažinti teisę Lenkų kariuomenei įeiti Lietuvos teritorijon". Galvanauskas atsako trumpai: „Tai technikos klausimas". Tada Aškenazis paklausė, kaip bus su vyriausia vadovybe, kuri turi apimti Lenkų ir Lietuvių kariuomenę. Vėl tas pats Galvanausko atsakymas: „Tai technikos klausimas". Mat mūsų Galvanauskui atiduoti Lenkų karo vadovybei mūsų visą kariuomenę, tai tik technikos klausimas! Tada ir nepriklauso-

mos Lietuvos išsižadėjimas irgi jam bus technikos klausimas.

Visi gerai pamename, kaip baigėsi šie garsūs technikos klausimai. Hymanso projektui sprogus p. Galvanauskas liko vis dėlto ištikimas Varšuvos politikai. Jis, o ne kas kitas, išrūpino Lenkijai Vilniaus jai de jure pripažinimą, kai įteikė Ambasadorių Konferencijai 1922 m. 18 lapkr. prašymą išvesti tarp Lenkijos ir Lietuvos sieną. Pagaliau, ką buvo 1920 m. žadėjęs Lenkams per Briuselio derybas, — duoti tranzitą ir priėjimą prie jūros, — išpildė Klaipėdos. sutartyje. Nereikia užmiršti, kad su Galvanausko veikimu susieti mažumų teisių pažadai, kurie buvo duoti didžiosioms valstybėms.

Besiremdami pripažintomis jiems teisėmis, skųstis Lietuvos valdžia Tautų Sąjungai, Lietuvos Lenkai įteikė tokį skundą, kurs buvo nagrinėjamas rugsėjo pradžioje Ženevos posėdy. Gynęs tenai Lietuvą p. Galvanauskas taip savo darbą varė, kad žurnalistai ir publika, kurie klausė jo kalbos, suprato, jog Galvanauskas lenkiškosios mažumos atstovas ir gerai gina lenkų reikalus. Šią žinią iš „Journal de Geneve" mūsų laikraštis savo metu pakartojo. Visuose kituose kraštuose už tokį atstovavimą p. Galvanauskas būtų buvęs tuoj atšauktas ir atiduotas teismui. Bet mūsų vyriausybė paliko ir toliau p. Galvanauską rodyti savo gabumus tarnauti lenkų reikalams.

Paskutiniame Tautų Sąjungos Tarybos posėdy 28 rugsėjo buvo iškeltas klausimas, kuriuo būdu reiks svarstyti Klaipėdos mažumų skundai. Jeigu toksai klausimas statomas, reiškia greitu laiku tokie skundai yra laukiami. Būdo nustatymas iš anksto yra užsimojimas prieš Lietuvą. Besispirdamas prieš Tarybą Galvanauskas pasakęs ilgą kalbą, droždamas kumščiu stalan. Kaip matyti iš „Berliner Tageblatt" (29.IX.25) ir „Le Temps" (29.IX.25), mūsų atstovo norėta versti viską ant vokiečių, kaip kad Lenkai darydavo. Jis tikinęs, kad įsileidus vokiečius Tautų Sąjungon ir davus jiems vietą Taryboje, Klaipėdos Vokiečių skundams ant Lietuvos valdžios nebūsią galo. Milerano ir Puankarės metu tokia taktika visur kaltinti ir eiti prieš Vokiečius Prancūzų atstovams būtų patikusi. Bet dabar ji tik rodo, kad Galvanauskas nesusivokia, kas dedasi aplink. Kitaip jis būtų pastebėjęs, kad šiandien nė lenkai, paskui kuriuos jis sekalioja, nebekalba jau prieš vokiečius.

Kaltindamas vokiečių propagandą Galvanauskas darė išvadą, kad Tautų Sąjungos Taryba neturi teisės kištis į Klaipėdos mažumų reikalus, ir jų skundai turi būti aptariami diplomatišku būdu, tariant susiderėjimu su Lietuvos valdžia. Pirmininkavęs posėdy Prancūzų atstovas Pol Bonkuras priminęs Galvanauskui, kad Klaipėdos sutartimi Lietuvai pripažintas tik susiaurintas suverenumas. Minėti buvo Klaipėdos sutarties str. 11 ir 17, kurių pirmasai laiduoja mažumų teises, o antrasai leidžia bet kuriam Tautų Sąjungos Tarybos nariui nurodyti Lietuvos prasižengimus sutarties reikalavimuose.

Akyva, kad pats Galvanauskas padėjo parašą po šiaja sutartimi, o dabar visai neatsimena jos turinio. Juk str. 17 pasakyta žodis žodin: „kiekvienas Tautų Sąjungos Tarybos narys turės teisės *atkreipti dėmesį dėl kiekvieno šios konvencijos nustatymų sulaužymo*". Kadangi str. 11 pasakyta kad „deklaracija dėl mažumų, kurią Lietuvos vyriausybė padarė Tautų Sąjungos Tarybai 1922 m. gegužės 12 d. posėdy, pritaikoma Klaipėdos teritorijos mažumoms". Esant šiem dviem straipsniam reikia daug beprotystės, kad nepripažintum Tautų Sąjungai aiškių aiškiausiai įrašytų sutartin teisių.

Tada reikėjo spirtis prieš Lietuvos suverenumo suvaržymą, kai buvo rašoma Klaipėdos sutartis, bet ne dabar išsiginti to, kas įrašyta sutartin. Matydamas, kad jojo kalba ir kumščiu daužymas stalan nedaro jokio įspūdžio, Galvanauskas pabėgo iš posėdžio. Kai kurie Tarybos nariai linkę buvo atidėti klausimą, bet po šio nemandagaus išėjimo (la sortie inconvenante) Prancūzijos ir Anglijos atstovai siūlė tuoj priimti nutarimą šiuo reikalu. Taip buvo ir padaryta.

Šiuo visais atžvilgiais nevykusiu išsišokimu p. Galvanauskas nudžiugins Varšuvą. Kaip matome, jis ėmėsi ginti visai neapginamo dalyko, vartojo Lenkų argumentus prieš Vokiečius ir pasiekė tik to, kad pastatė dar daugiau Tautų Sąjungą prieš Lietuvą. Vokiečius jis savo netikusiais jų užpuldinėjimais irgi sukėlė prieš mus. Išsišokimas prieš vokiečius juo didesnė beprotystė, kad ir pats klausimas greičiausia buvo pakeltas dėl vokiškosios mažumos Tautų Sąjungoje norint šiek tiek įsigerinti Vokiečiams. Juk neužilgo prasideda derybos Lukarne su jais dėl saugumo sutarties. Kaip

matyti iš Vokiečių spaudos, jų atstovai reikalaus evakuoti Kelną ir pagreitinti paliuosavimą tų kraštų, kurie Versalės sutartimi liekti dar sąjungininkų rankose. Šiais klausimais Prancūzai, žinoma, nenusileis, jeigu bus galima. Bet kas kita rytuose. Juk Lietuva, prisižadėjusi vykdyti Klaipėdos sutartį nelaukdama didžiųjų valstybių ratifikacijos, iki šiai dienai jos visai nevykdė.

Taigi, kai Tautų Sąjunga, norėdama šiek tiek prisigerinti Vokiečiams, kelia Klaipėdos mažumų klausimą, vidutiniškas sveikas protas reikalavo neprovokuoti Vokiečių. Labai bloga, kad nusiskundimai Klaipėdiškių daugiausia teisingi. Juk jie niekados nebuvo prie tokio režimo, koks jiems yra taikomas nuo pat lietuvių ten atsiradimo. Mes nekartą nurodinėjome reikalą ieškoti užuojautos ir pritarimo gyventojuose. Geriausias tam laikas praleistas. Bet kas blogiausia, — nė paskutinę valandą nematyti noro pas valdančiąsias partijas suprasti tikrą Lietuvos padėtį.

Penkeri metai praėjo nuo to laiko, kai nukrypta nuo tautiškosios politikos. Ar bus kada tam galas?

(Lietuvis, 1925 m. spalio mėn. 9 d., Nr. 40; psl. 3 - 5)

Prof. A. Voldemaras

LOKARNO DERYBOS IR LIETUVA

Saugumo derybos, kurios eina Lokarne tarp Prancūzų, Anglų, Italų, Belgų iš vienos pusės ir Vokiečių iš kitos, sukėlė didžiausio dėmesio visame pasaulyje. Ir ne be reikalo, nes jos gali nulemti ilgam laikui visos Europos likimą. Šios derybos turėsiančios pradėti taikos metą Europoje, taip lauktą karui pasibaigus ir iki šiol dar nematytą.

Kaip žinoma, darybos eina dėl to, kaip apsaugoti Prancūzų bei Vokiečių sienos Vakaruose. Vos įveikę Vokiečius Prancūzai padedant Anglams su Amerikiečiais rūpinosi berašydami Versalės sutartį gauti iš didžiųjų savo sąjungininkų prisižadėjimą, ginti juos ateity nuo Vokiečių užpuolimo. Kad ir laimėję karą jie bijojo, jog likę vieni ateity negalėsią atsispirti Vokiečiams. Apsisaugoti manyta vienu iš dviejų būdu: tinkamomis valstybei sienomis arba sudarius sąjungą. Dar karo metu mėgino Prancūzai išsiderėti iš Anglų, kad jie sutiktų pripažinti Prancūzijai sieną paliai Reiną. Tuo reikalu 1917 m. Brianas iškėlė šį klausimą Londone, bet Balfuras griežtai pasisakė prieš tokį reikalavimą. Nepasisekus gauti Pareinės sienos beliko ieškoti talkininkų.

Per taikos derybas Prancūzai išderėjo iš Anglų su Amerikiečiais, kad jie eis jų ginti su visomis savo pajėgomis, jeigu Vokiečiai juos užpultų be jokios priežasties. Šis pasižadėjimas nuėjo niekais, nes Amerikos Senatas neratifikavo Vilsono sudarytosios sutarties. Anglai gi, kad ir pripažino Versalės sutartį, bet pasiliuosavo nuo savo pasižadėjimo, nes jame buvo įrašyta, kad Anglai tik tada eis Prancūzų ginty, jeigu eis ir Amerikiečiai. Tuo būdu, atmetus Amerikai Versalės sutartį su jos priedelu, atpuolė

ir Anglų šis pasižadėjimas. Prancūzija liko todėl be garantijų, kurių ji ieškojo karo metais ir per taikos derybas.

Tiesa. Netrukus Prancūzai suprato, kad jie nereikalingi jokių svetimų garantijų. Juk nuginkluota iki paskutiniosios ir apkrauta didžiausia mokesčių (atlyginimo) našta Vokietija negali būti pavojinga Prancūzams per kokį 50 metų. Praėjus tikrajai baimei Prancūzai rodėsi biją Vokiečių, kad galėtų prisidengdami šiąja baime apiplėšti kiek galint Vokietiją, tariant, atimti iš jos Sileziją ir užgrobti Pareinę. Sileziją pasisekė atplėšti per Tautų Sąjungą, o Rūrą užėmė patys Prancūzai atvirai laužydami Versalės sutartį.

Anglai greitai po karo pastebėjo, kad jiems patiems gali pasidaryti labiausiai pavojingi Prancūzai. Todėl jie pasiryžo palaikyti Vokiečius prieš Prancūzus, kur ir kiek galima. Jie suprato padarę klaidą, kad prisižadėję buvo tik kartu su Amerikiečiais eiti Prancūzams talkon, jeigu juos užpultų Vokiečiai. Juk iš tikrųjų labiau pavojus grėsė Vokiečiams iš Prancūzų, o ne atbulai; vadinasi, pavojaus, kad reiktų įsivelti karan su Vokiečiais nėra. Gi būdami karo sąjungoje su Prancūzais ir teoretiškai rizikuodami dėl jų papulti karan, Anglai gali kontroliuoti prancūzų užsienių politiką ir ginti nuo jų Vokiečius. Todėl Anglai pasiūlė Prancūzams pasirašyti su jais saugumo sutartį, bet stojus Puankarės kabinetui šis pasiūlymas buvo palaidotas.

Tada Anglams beliko laukti, kol pats laikas sumažins Prancūzų apetitą. Juk jie turėjo vieną silpną pusę, finansus, kurie kasmet ėjo vis blogyn. Rūro užėmimas nedavė Prancūzams jokių naujų pajamų ir sudarė kėblią padėtį. Viešoji nuomonė Amerikoje ir Anglijoje labai peikė šį žygį ir gauti kreditas šiuose kraštuose pasidarė sunkoka. Anglų gi valdžia pasmerkė Rūro užėmimą, kaipo neteisėtą dalyką. Gresiant finansų katastrofai pats Puankarė buvo priverstas sutikti su pasiūlymu ištirti per tam tikrą komisiją, kiek iš tikro gali mokėti atlyginimo Vokiečiai. Iš čia gimė Doso planas, kurį priėmė jau naujas Erio kabinetas Prancūzuose. Laimėję 1924 m. parlamento rinkimus, kairieji matė, kokioje bedugnėj atsidūrė Prancūzų finansai. Erio, stovėjęs valdžios pryšaky, kartą išsitarė, kas žin ar nereiks tik ir Prancūzijai finansams apsaugoti prašyti kokio nors Doso plano, kaip kad padaryta su Vokiečiais. Ang-

lai su Amerikiečiais iš savo pusės priminėjo Prancūzams, kad reikia savo skolos jiems mokėti.

Pavojus finansams ir reikalas gauti Amerikoje paskolos sumažino taip smerkiamąją Amerikoje bei Anglijoje agresyvę į Vokiečius politiką. Kairesnioji už Puankarės Erio valdžia matė, kokia nelaimė būtų vidutiniams ir žemesniems sluoksniams iš franco kritimo. Šioji srovė ir pirma peikė Puankarės politiką, o dabar juo labiau buvo jiems aišku, kad nė pats Puankarė nebūtų galėjęs išvesti savo linijos iki galo ir priverstas būtų buvęs nusileisti.

Pablogėję finansai atėmė iš Prancūzų politikos savarankiškumą. Iškrapštę Prancūzus iš Rūro Anglai ir Vokiečiai turės galvoti, kaip čia užkirtus kelią jiems ateity ten grįžti. Anglai sugalvojo, kad jie gali kartu kontroliuoti Prancūzus bei Vokiečius, pasiūlę garantuoti esamąją tarp šių dviejų kraštų Pareinės sieną. Jie įkvėpė Vokiečių valdžiai, kad ji padarytų visoms didžiosioms valstybėms atitinkamą pasiūlymą. Vokiečiams, darantiems tokį pasiūlymą, reikia išsižadėti laisvu noru Elzaso su Lotaringija, kuri Versalės sutartimi jiems atimta ir grąžinta Prancūzijai. Versalės sutartis jiems įbrukta varu, taigi jie sustiprėję, gali mėginti jos nusikratyti ir kelti iš naujo šių kraštų klausimą. Pripažinę gi geruoju Prancūzams šiuos kraštus jie nebegali vėliau jų reikalauti.

Anglija apsiėmė garantuoti tą sieną ir Vokiečiams prieš prancūzus, bet Vokiečiams nelabai reikalinga tokia garantija, nes jie tikisi gausią atgal Elzasą su Lotaringija. Išsižadėdami reikalauti ateity šių kraštų Vokiečiai turėjo gauti atlyginimą už tai kitur. Toksai atlyginimas galimas tik rytuose, daugiausia Lenkijoje (Silezija, koridorius). Anglija atvirai pasakė, kad rytų sienos jai nerūpi. Be abejo, ji bus aiškiai Vokiečiams pasakiusi, kad parems juos beatgaunant Sileziją ir koridorių.

Jeigu Lenkijos dalinimas prasideda, tada klausimas, kuo ją nuraminti. Reikia irgi duoti kokis nors atlyginimas, o tai galima tik Lietuvoje. Lenkai nelabai priešingi koridorio išsižadėjimui, jeigu gaus Lietuvą. Karu užimti Lietuvą Lenkams niekas neleis, nes tai gali sukelti Rytuose didesnį gaisrą. Kaip Anglams rodosi, tam nė nėsą reikalo: Lietuvos valdžia sutiksianti pati ir geruoju susidėti su Lenkais. Klaipėda gali, jei bus reikalo, grįžti Vokietijai arba duota Lenkijai.

Tuo būdu Vokiečiai rytuose atgauna laisvę veikti ir jai saugumo paktas gali būti naudingas. Bet ką gi iš to laimės Prancūzai? Jie gauna tą, ko ieškojo Versalės derybų metu. Tik mes jau sakėme, kad jie nustojo norėti tokios garantijos ir žiūri į ją kaip į kokį trukdymą. Nereikia pamiršti, kad ir Tautų Sąjungos statutu Anglai turėtų eiti talkon Prancūzams, jeigu Vokiečiai juos užpultų. Taigi Prancūzams šiek tiek duoda naudos tik tada, jeigu Versalės sutartis liekti toji pati.

Teorijoje naujas saugumo paktas nė kiek neliečia šios sutarties, bet iš tikrųjų jis įneša atmainų. Vokiečiai atsargiai priminė šį dalyką sakydami, kad Pareinės okupacija Versalės sutarties dėsniais turi pasikeisti. Tas savaime aišku. Juk Vokietijos plotų užėmimas buvo motyvuotas baime jų užpuolimo. Dabar, prie Anglų garantijos, ši baimė išnyksta. Taigi pakto pasirašymo, logiškai imant, pirmoji sėkmė — išsikraustymas Prancūzų su Anglais iš užimtųjų vietų. Tuo būdu turi išnykti okupacijos kariuomenė, kurią išlaikė vokiečiai. Vadinasi, vėl Prancūzų noras, laikyti didesnę kariuomenę ir išlaikyti svetimomis lėšomis, turi būti mestas.

Prancūzai gražiai supranta šį dalyką. Taigi jie eina derėtis su Vokiečiais be didelio noro. Juo labiau jiems nepatogios tokios derybos, kad jie susirišę sutartimi su Lenkais, kuriuos jie pasižadėjo ginti. Todėl nepalankią derybų pakraipą jie nori atitaisyti. Šiuo reikalu jie stato sąlygą, kad Vokiečiai stotų Tautų Sąjungon. Pastebėsime pakeliui Prancūzų politikos nesumanumą. Juk 1919 m. ir vėliau jie be galo spyrėsi prieš Vokiečių įleidimą Tautų Sąjungon, o dabar būtinai reikalauja, kad Vokiečiai įstotų!

Vokiečiai sutinka, bet su sąlyga, kad jiems leista būtų likti neutraliems kare, kuriame šiaip kiekvienas Tautų Sąjungos narys turi dalyvauti. Kalbama čia apie Lenkus, kurie gali būti Rusų užpulti. Vokiečiai negali ir negalės išsižadėti savo šio reikalavimo. Juk jeigu karas tarp Lenkų ir Rusų prasidėtų, tai kad ir neduodami savo kariuomenės, o tik praleisdami per savo kraštą Lenkijon prancūziškąją jie padarytų prieš Rusus nedraugišką aktą, lyg karo jiems paskelbimui. Tokių pareigų Vokiečiai negali prisiimti, juo labiau, kad jie surišti su Rusais Rapalos sutartimi. Jeigu gi Prancūzai nusileistų, tai saugumo paktas išeitų greičiau jų nenaudai, o ne naudai.

Dabar prieita kaip tik prie šių klausimų Lokarno derybose. Nė viena pusė neišsižadėjo savo reikalavimų. Čičerino apsilankymas Berlyne duos Vokiečiams naują argumentą, kad jiems pavojus labai didelis būti Lenkų įveltiems į karą su Rusais. Prancūzams irgi negalima nusileisti. Taigi greičiausia Lokarno derybos prie sutarties neprivės. Žinoma, Anglai kiek galėdami spirs Prancūzus nusileisti, bet ar įveiks?

Nesvarbu, ar bus šį kartą pasiektas derybų tikslas. Juk klausimas pastatytas ir lauks ankstyvesnio ar vėlyvesnio išsprendimo. Nenusiseks dabar, tai po kurio laiko vėl grįš dienos tvarkon. Jau ir dabar paskutiniomis žiniomis jis gali prasiplėsti. Čičerinas pareiškęs, kad ir Rusai nori įeiti šiosna derybosna kaipo antras garantas. Aiškus dalykas, kad anksčiau ar vėliau bus besitarta su jais. Juk Rusija, būdama viena didžiųjų valstybių, turi sieną nuo Baltijos iki Juodųjų jūrų. Kas nori turėti ramybės Europoje, negali apsieiti be Rusijos.

Mums, lietuviams, šios derybos turi didelės reikšmės. Kaip jau sakyta, per jas nekartą bus priminta, kad Lenkai gali gauti Lietuvą. Čekoslovakai ir Lenkai, jeigu sutartis įvyktų, turės derėtis dėl arbitražo sutarčių su Vokietija. Lietuviai vieni sėdi sudėję rankas. Gavę iš Vokietijos Klaipėdos kraštą, mes turime susitarti dėl jo arba betarpiškai su vokiečiais, arba kartu su kitais reikalauti irgi arbitražo sutarties. Pirmuoju keliu turime eiti, jeigu norime remtis Vokiečiais, antruoju, — jeigu Prancūzais. Be to, kaip sakiau, Rusai irgi pradeda kištis garantijų klausiman. Tą dieną, kai su jais bus susitarta, Lietuvos likimas bus nulemtas. Tada tikriausia teksime Lenkams. Kad to neįvyktų, reikia dabar rūpintis. Tik mūsų valdžiai šie reikalai nė kiek nerūpi. Ji sėdi sudėjusi rankas ir snaudžia.

(Lietuvis, 1925 m. spalio mėn. 16 d., Nr. 41; psl. 5 - 7)

Prof. A. Voldemaras

PLYŠIŲ PASAKA

Kas mėgsta reikšti vaizdais savo mintis ir norėtų vaizdu išreikšti dabartinę Lietuvos padėtį, turėtų prilyginti ją naujai pastatytiems Valstybės Spaustuvės Rūmams. Pirmuoju žvilgsniu gali panašumo maža rodytis, bet geriau įsižiūrėjus pasirodys vaizdas lyg iš akies trauktas.

Iš tikro, kam reikalingi Valstybės Spaustuvei tokie dideli rūmai, kaip kad pastatyti. Be visos eilės nedidelių spaustuvių, kurios ne visada turi darbo, buvo pradėta „Švyturio" didelė spaustuvė, kuri pati viena galėtų aptarnauti visą Lietuvą. Prie Steig. Seimo buvo pasiūlyta šveicarams pasiimti Valstybės Spaustuvę, bet atsisakė: nepelningas dalykas. Dabar, kai „Švyturys" pradėjo statyti savąją spaustuvę, valdžia galėjo eiti dalyviu su sąlyga, kad jos darbams būtų visada duota pirmenybė. Taip būtų daręs kiekvienas vidutiniškojo proto žmogus.

Bet pas mus ne taip, kaip kitur. Valdžia sumanė statyti savąją ir dar didesnę, negu „Švyturio". Tik statyti spaustuvei reikia didelės krūvos pinigų. Visos gi valstybės išlaidos turi eiti per Seimą, įstatymų keliu. Taip parašyta Visagalio Dievo vardan parašytoj konstitucijoj, kurią saugot prisiekia Seimas ir Ministeriai. Kelias, rodos, aiškus: Kabinetas įneša Seiman Valstybės Spaustuvės Rūmų statymo sumanymą ir prašo reikalingų kreditų.

Bet pas mus ne taip, kaip kitur. Saugoti konstituciją mūsų valdžios žmonės supranta taip, kad reikia saugotis nuo jos pildymo. Taigi pati viena užtvirtina planus, randa kreditus ir skelbia varžytines. Darbą pasiima firma, kuri pasiūlė pastatyti už mažiausią sumą. Galima apsidžiaugti ir pasakyti, kad bent kartą valstybės

reikalai apsaugoti. Tik džiaugtis pasirodo per anksti. Prasidėjus darbui pradedama kalbėti, kad firma apsiėmusi todėl, kad visagalingas Lietuvos Mamonos kunigas pažadėjęs, jog bus pridėta. Darbą pradėjusi firma tikrai pasakiusi, jog ji negalinti tesėti ir jeigu jai nebus pridėta, mesianti darbą.

Baimės čia nėra. Juk visur atiduodant iš varžytinių darbą reikalaujama užstato, kuris, persisamdžiusiai firmai netesėjus, tenka samdytojui. Taigi, jeigu pasiėmusi darbą firma negali tesėti, žūsta jos užstatas ir nemokama jai už padarytąjį darbą. Tolimesnį darbą valstybė gali ar pati daryti, ar atiduoti iš naujų varžytinių. Nusisamdžiusiojo netesėjimas nesudaro ir negali sudaryti jokių nuostolių. Kelias aiškus, kas toliau daryti.

Bet pas mus ne taip, kaip kitur. Valdžia pasižada primokėti, kiek reik. Kiek tuo būdu primokėta prie sulygtosios sumos, visaip pasakojama: vieni mini 800.000 litų, kiti 1.500.000. Kas čia suvaikys tiesą. Kodėl gi valdžia sutiko primokėti? Gi taip įsakęs didysis Mamonos kunigas. Kodėl gi Mamonos kunigas taip pamilo svetimos jam firmos reikalus? Vieni vienaip čia sako, kiti kitaip, o angurai nusišypso ir primena lietuvių patarlę: „kiekvieno nagai į save riesti".

Galų gale namai pastatyti, atrodo neblogiausia. Galima nurimti ir užmiršti bereikalingai išmestus pinigus. Bet ne, čia prasideda antra epopejos giesmė. Pradeda spaustuvė ten kraustytis ir pasirodo, kad grindys nepakelia mašinų, reikia iš apačios kuolu paspirti. Protingos galvos atsiminusios, kad gal dar kur užsiliko Lietuvoje ąžuolų ir pasiūlusios įremti geležies betono lubas ąžuoliniais rąstais. Nežinia, ar nėra Lietuvoje kiek reikia ąžuolų, ar tai kita kuri priežastis, bet šis sumanymas mestas.

Priežodis sako, kad viena nelaimė niekados nevaikščioja. Taip atsitiko su spaustuve. Vieną gražią dieną jos siena plyšo nuo viršaus į apačią ir taip nemandagiai plyšo, kad kiekvienas pro šalį einantis mato. Kiekvienas ir be ypatingų architektoriaus žinių supranta, kad jeigu naujuose namuose sienos plyšta, tai geriau nesikraustyti į tokius rūmus. Vėl aišku, ką valdžia turi daryti, atsitikus tokiai nelaimei. Ji turi tokio darbo nepriimti, užstatą konfiskuoti, o jeigu komisija jau priėmė, tai komisiją atiduoti teismui; o jeigu sutarties su firma sąlygose neįrašyta, per kiek laiko firma atsako

už darbą ir negali atsiimti užstato, tai atiduoti teismui ir tuos, kas pasirašė sutartį valdžios vardu.

Bet pas mus ne taip, kaip kitur. Pas mus pradėta juoktis: ot girdi, statė rūmus, pylė pinigus, o siena ėmė ir plyšo. Neramaus būdo žmonės pradėjo abejoti, kad vienu plyšiu viskas pasibaigtų. Inžinieriai pradėjo rašyti Sibilos tonu dėl plyšių pavojaus; girdi, pamatuose plyšio nematyti. Švenčiausia tiesa: juk ir pamatų nematyti, nes jie žemėje įkasti. Valdžios gi žmonės, kurie yra atsakingi už tai, tikina, kad plyšys reikalingas: girdi, betono siena negalinti būti be plyšio. Paklausus, kur gi ši betono siena, kad visas Kaunas matė, kaip namas buvo statomas iš plytų, kurioms nė valdžios atstovai nepripažins reikalo padaryti sienoje plyšio, duota dar gilesnis aiškinimas, kurio išvada, kad plyšys reikalingas.

Kol kauniečiai filosofuoja dėl plyšių skaičiaus ir pavojaus valdžia susirūpinusi, kur dėti šis nevykęs jos vaikas. Ilgai galvota ir sumanyta atiduoti rūmus universitetui. Pasišaukta universiteto žmonės tinkami ir pasakyta: „Kodėl jūs neprašote iš mūsų spaustuvės rūmų? Prašykite, — duosime". Dabar universiteto žmonės ten vaikščioja, krapšto plyšius ir pirštais buria: ar čia imti, ar neimti. Tuo tarpu dar nėra nusistatymo nei už, nei prieš.

Tokia yra antroji epopejos giesmė. Šiandien dar niekas negali pasakyti, kuo ji baigsis. Jeigu universitetas atsisakys, vėl kils klausimas, kam čia įteikus šis namas. Kada šis klausimas bus išspręstas, prasidės rūmų pritaikinimas naujiems reikalams, plyšių liesymas, vadinasi, — vėl naujos išlaidos.

Dabar pažvelkime valstybės gyveniman, visur pastebėsime tokius pat plyšius. Sakysime, sugalvota nusipirkti radio stotis, nupirkta, pastatyta. . .ir neveikia. Mat, Kauno oras jai esąs netikęs. Vadinasi, — plyšys. Karštai pasiimta tiesti geležinkelis iš Amalių į Klaipėdą. Esamieji geležinkeliai duoda nuostolius, naujasai, neskaitant tiesimo išlaidų, duos eksploatacijos nuostolių. Visa tai savo metu pirštu prikišamai nurodyta spaudoje. Bet kur čia liausis. Ieškota Angluose geležinkeliui paskolos ir jos suradimui išleista esą apie 4 milionus litų. Čia jau galima sakyti ne tik plyšys, bet visa skylė, ir tai pačioje pradžioje, o kur bus šiems plyšiams galas. Kaune teko nugirsti, kad esąs sumanymas atiduoti geležinkelius privatinei kompanijai, nes jie vis tiek neapsimoka. Vadinasi, esa-

muosius žadama perleisti į privatines rankas, o naujas vistiek tiesiamas. Mat, kaip gi čia apsieisi be plyšių.

Valstybės finansai visai apardyti, o perkami atstovybėms namai Berlyne, Paryžiuje, Londone, Vašingtone. Nėra nė mažiausio reikalo turėti savus namus atstovybėms, kurių išlaikymas tik padidins išlaidas. Nei biudžete, nei atskiru įstatymu nėra tam atleista jokių sumų, o vis dėlto namai perkami. Mat, kaip gi Lietuva gali apsieiti be plyšių.

Tai, kas pasakyta dėl atskirų dalykų, tinka visam valstybės gyvenimui, kur plyšių atsiranda vis daugiau. Valstybės finansuose, keliuose, teisingume, saugume, vidaus ir užsienių politikoj — visur plyšiai ir plyšiai. Jie pasiekė jau patį valstybės pamatą, kuriuo yra jos nepriklausomybė. Jau Lietuvos nepriklausomybėje padarytas didelis plyšys. Kas baugiau, kad juo tolyn, juo plyšių skaičius didyn. Jų ne tik niekas nesirūpina užtaisyt, bet šiandien atvirai jie daromi. Jei šiandien kam gerai Lietuvoje gyventi, tai tiems, kurie daro valstybėje plyšius. Prašalaičiai žiūri. . .ir šypsosi, o Lietuviai. . .

(Lietuvis, 1925 m. spalio mėn. 23 d., Nr. 42; psl. 6, 7)

Prof. A. Voldemaras

RUSIJA IR LIETUVA

Lietuvos, kaipo mažo krašto, likimas labai pareina nuo to, koki jos bus santykiai su didesniais už ją ir dideliais jos kaimynais. Tokių kaimynų ji turi tris: Lenkus, Vokiečius, Rusus. Mums jau ne kartą teko rašyti, kurie šių kaimynų mums palankūs ir kurie kenksmingi. Bet retai tenka išgirsti pačių mūsų kaimynų balsas, reiškiąs jų nusistatymą Lietuvos atžvilgiu.

Taigi be galo įdomu buvo klausyti naujo Maskvos atstovo Kaune p. Aleksandrovskio pranešimo spaudos atstovams. Jis juo įdomesnis, kad p. Aleksandrovskis tik ką grįžo iš Maskvos, kur, be abejo, gavo tikslių nurodymų dėl Sovietų politikos Lietuvoje. Kad jam rūpėjo pranešti lietuvių visuomenei Maskvos nusistatymas, matyt iš to, jog p. Aleksandrovskis sukvietė visų laikraščių atstovus ir šiaip jau publicistus Atstovybėn arbatos, kur ėjo laisvas pasikalbėjimas ir, be to, padarytas buvo specialus spaudai pranešimas, kuris ištisas įdėtas toliau mūsų laikrašty.

Tokiomis aplinkybėmis kiekvienas Rusų atstovo žodis turi reikšti mintį, kurią turi žinoti Lietuvos visuomenė. Jo žodžiuose mes turime ieškoti ne tik to, kas pasakyta expressis verbis, bet ir kas norėta pasakyti, nes diplomato padėtis nevisada leidžia atvirai išsipasakoti, o labai dažnai verčia ar nutylėti svarbius daiktus, arba labai juos įvynioti. Tiesą pasakius iššifruoti mums ne kiek daug tenka, kadangi p. Aleksandrovskis kalbėjo gana atvirai ir nevengė atsakyti į klausimus, kurie spaudos atstovų buvo jam duoti.

P. Aleksandrovskis pradžioje pastebi, kad visoje Europoj pastaruoju metu įvyko pasikeitimų, kurie buvusį ligšiol jėgų santykį daro kitonišką. Kas mums šiame bendrame vaizde įdomu,

tai Lenkai, kurie paminėti vardu. Anot Maskvos atstovo žodžių, Prancūzų Lenkų sąjunga, kuri rodėsi esanti tokia stipri, galinti iširti. Kaip ir kodėl ši sąjunga gali subyrėti, nepaaiškinta nė puse žodžio.

Lokarno derybos, be abejo, susilpnino ryšius tarp Prancūzų bei Lenkų. Kur pirma vieni Prancūzai ėmėsi ginti Lenkus, dabar pastatyta Tautų Sąjunga, kuri turi vienu balsu tarti; vadinasi, Lenkams talkon ėjimas atiduotas išimtinai Anglų nuožiūrai. Bet iš čia iki galutinio sąjungos iširimo dar tolimas kelias. P. Aleksandrovskis nekalba apie Prancūzų - Lenkų ryšio suirimą kaipo įvykusį dalyką, bet kaipo galimą prie dabartinio Europoje persigrupavimo.

Pabaigęs šią mintį Sovietų atstovas tuoj pereina prie lietuvių nerimo dėl Čičerino atsilankymo Varšuvoje. Šis nerimas esąs visai be pamato, nes Čičerinas tenai visai nesakė, jog Maskvos valdžia nesuinteresuota Lietuvoje. Čičerinas juk besilankęs Varšuvoje tik geriems su kaimynais santykiams palaikyti, nes Rusai nori gyventi geruoju lygiai su visais savo kaimynais, juo labiau su artimais praeitimi.

Kiekvienam numanu, kad Čičerino apsilankymas Varšuvoje važiuojant Berlynan negali būti paprastas įvykis. Norėdami atgrasyti Vokiečius nuo Lokarno derybų, Rusai galėjo padaryti žestą Varšuvoje ir pasiūlyti Lenkams apsaugoti jų Rytų sienas. Tik suprantamas daiktas, nuo vieno žesto iki Rusų su Lenkais suartėjimo kelias be galo tolimas. Lenkai labai ilgai dar negalės geruoju gyventi su Rusais. Šiuo metu mums jokio pavojaus nėra, kad Rusai išsižadėtų Lietuvos Lenkų naudai.

Buvo gandų visokių spaudoje, kad Čičerinas mėginęs išsikalbėti su Prancūzų valdžios žmonėmis. Rusų - Prancūzų sąjungos atnaujinimas — daiktas labai galimas ateity. Mėginimų kalbėti šiuo reikalu buvo daryta iš Rusų pusės. Nieko nebūtų nuostabaus, jeigu ir dabar Čičerinas būtų atnaujinęs tokį mėginimą. Ar anksčiau ar vėliau šis reikalas vėl pataps aktualus. Ir jeigu iš kur graso pavojus Lenkų - Prancūzų sąjungai, tai kaip tik iš čia. Bet šiuo metu tai dar neaktualus klausimas. Reikia pasakyti, kad ir tada, kai tokios derybos prasidėtų tarp Rusų su Prancūzais, Lietuvai iš to pavojaus negali būti.

Vadinasi, santykiai Lietuvos su Rusija gali būti kuogeriausi.

Rusuose mes visada rasime geriausią atramą prieš Lenkus. Bet koki mūsų santykiai su Rusais, Maskvos atstovo išmanymu? Jis pastebi, kad santykiai tarp Lietuvos ir Rusijos būtų galėję plėtotis tais pamatais, kurie buvo padėti Maskvos sutarty 1920 m. Tik šie santykiai neišsiplėtojo. Ne Rusų tai esanti kaltė, priduria p. Aleksandrovskis, nes jie visada buvę ir esą pasiryžę praplėsti santykius. Aiškiai kalbant, mūsų valdžia kalta, kad nuo 1920. m. iki šiai dienai Lietuvos santykiai su Rusija neišsiplėtojo. Priminkime, kad net prekybos sutartis iki šiai dienai nesudaryta.

Ne be pašaipos primena Rusų atstovas, kad pripažintos Lietuvai Maskvos sutartimi miškų žymios koncesijos Rusijoje tūnoja iki šiai dienai. Šios koncesijos išderėtos Lietuvos naudai ir turėtų duoti pelno mūsų iždui. Ir argi nekeista, kad mūsų valdžia pamiršta Lietuvos iždo reikalus, o primena juos Rusų atstovas!

Miškų sunaudojimas galimas tik sutvarkius tranzito reikalus. Tuo būdu prieina p. Aleksandrovskis prie Nemunui tarptautinio režimo taikymo ir Kopenhagos su Lugano derybų. Jis primena, kad Rusų valdžia protestavusi prieš sudarymą Nemunui tarptautinio režimo be jos žinios ir dalyvavimo. Taigi ji nepripažinsianti nė dabartinių su Lenkais derybų išdavų. Derybos su Lenkais Kopenhagoje, apie kurias Maskvos valdžiai nė nebuvo pranešta, visai neatitinka Lietuvių - Rusų santykiams, kaip juos sau įsivaizduoja Sovietų valdžia.

Čia p. Aleksandrovskis primena, jog Maskva ne kartą siūliusi Kauno valdžiai susirinkti aptarti ginčo klausimų. Šiemet pavasarį ji siūliusi technišką konferenciją dėl miško Nemunu plukdymo, kurios mūsų valdžia betgi nepriėmė. Priminsime, kad pavasary mes rašėme „Lietuvy" apie šį pasiūlymą, nurodydami visą jo Lietuvai naudą, nes jo priėmimas apsaugoja nuo derybų su Lenkais ir Klaipėdos dar sutartimi. Atmetimas Rusų pasiūlymo ir priėmimas vėliau padarytojo Lenkų pasiūlymo aiškiai rodo, kad mūsų valdžia veda polonofilišką politiką.

Tokie padaryti p. Aleksandrovskio pareiškimai Lietuvos visuomenei ir tai, kaip sakėme, savo metu. Paklaustas, ar nemano Maskvos valdžia sudaryti Rytų saugumo paktą, kaip kad padaryta vakaruose, kas įtvirtinų esamas faktines sienas, jis pareiškė, kad tokio sumanymo nėra, vadinasi, lietuviai gali būti ramūs dėl savo

sienų: kol jie geruoju nepripažins Vilniaus Lenkams, tol nepripažins jo nė Rusai.

Lietuvos visuomenė savo žymioje daly reiškė pageidavimo, kad mūsų valdžia užsienių politikoje remtųsi Rusais prieš Lenkus. Iki šiol ji nebuvo tikra, kaip patys Rusai žiūri į šį politikos susiartinimą. Dabar jų atstovas aiškiai pareiškia, kad Rusai Lietuvos likimu ir gyvenimu suinteresuoti, kad jie nori artimesnio ir aktingesnio bendradarbiavimo Maskvos sutarties pamatais ir kad jie nepripažino ir nepripažins suteikimo Lenkams Lietuvoje jokių išimtinų teisių, kaip kad jas pripažįsta mūsų valdžia. Aiškiau kalbėti negalima.

Dabar nuo mūsų pačių pareis, ar mes norime likti nepriklausomi ir atgauti Vilnių, kurį iš didžiųjų valstybių vieni Rusai mums dar pripažįsta, ar būti Varšuvos vasalais. Kas nori nepriklausomos Lietuvos su Vilnium, tas turi varyti politiką Rusams draugišką; kam gana autonomijos, tas gali per Lugano važiuoti Varšuvon. Nepriklausomos Lietuvos Vilniun kelias per Maskvą, o Lenkų provincijos Lietuvos Vilniun kelias per Varšuvą.

(Lietuvis, 1925 m. lapkričio mėn. 6 d., Nr. 44; psl. 4, 5)

Prof. A. Voldemaras

KURTINIAI IŠ „LIETUVOS"

Prancūzų patarlė sako, kad nėra didesnio kurtinio už tą, kuris nenori klausyti. Ši patarlė be galo gerai dera oficiozui „Lietuvai". Jokių argumentų, kurie jai nemalonūs, ji nenori visai klausyti, ir vieton savo įrodymų pradeda visokias insinuacijas.

Taip atsitiko su „Lietuva" ir dėl Klaipėdos rinkimų. Aišku kaip ant delno, kad Klaipėdos Seimelį sudaro veik vieni vokiečiai, — tai didžiausias mūsų pralaimėjimas. Sąžiningas visuomenės veikėjas ir politikas turi tai pripažinti ir viešai pasakyti. Juk tik žinodama kur tiesa visuomenė gali tinkamai reaguoti į įvykį. Aš neslėpiau nuo visuomenės tiesos dėl Klaipėdos rinkimų, kurie parodė, jog Klaipėda slysta iš lietuvių rankų.

„Lietuvai" tiesa akis svilina. Taigi ji baisiai įtužo ant manęs už pasakytą tiesą ir ji pradėjo mane koneveikti. Net susirietusi ji tikrina, kad aš suklydęs; o kad aš tikrai suklydęs, tam įrodymas turi būti... Vokiečiai nacionalistai — „alldeutsch'ai". Jiems, girdi, be galo patiksiąs mano straipsnis.

Rašydamas straipsnius aš visai neklausiu savęs, ar kam patiks mano reiškiamos mintys. Aš rūpinuosi tik, kad jos būtų teisingos, o tiesa galų gale visada prasimuša viršun. Jeigu „Lietuva" pastebėjo, kad aš apsirikau — suklysti bet kas gali, — ji turėjo, kas mano pasakyta neteisingai, atitaisyti. To ji betgi nedaro, o nori įtikinti savo skaitytojus, kad aš darąs žalingą Lietuvos reikalams darbą, nes mano žodžiai patiks vokiečių nacionalistams.

Kokios vertės „Lietuvos" įrodymas, ji numano pati labai gražiai. Juk be abejo vokiečiams — nacionalistams patinka pinigai, o „Lietuva" vengia viso to, kas jiems patinka, taigi nei jos redaktorius d - ras Purickis nei jos bendradarbiai neturi pinigų mėgti. Gaila, kad „Lietuvos" redaktorius nepasakė sakarino ir valizų byloje savo teisėjams: „kam čia mane įtariate visokiame šmugely,

juk šmugeliojimas dėl pinigų, pinigus gi mėgsta vokiečiai nacionalistai, o aš krikščionių demokratų šulas". Savo teisėjams d - ras Purickis tokių argumentų nesakė, bet Lietuvos visuomenei galima.

Jeigu tikėtumėm, kad „Lietuva" vartoja prieš mane „alldeutschus" neišmanydama, ko verti logiškai jos argumentai, tada primintum, jog pati „Lietuva" minėjo kitur „Berliner Tageblatt", kurio išvada atitinka maniškiai, o juk šis laikraštis labai tolimas „alldeutschams". To dalyko toliau neišvedžiojame, nes oficiozas išmano savo įrodymo silpnumą.

Kas labai chrakteringa mūsų valdiškąjai spaudai, tai noras įtikinti, kad kiekvienas smūgis Lietuviams naudingas. „Lietuva" priminusi pirma „Berliner Tageblatt'ui", paskui prikiša ir man, kam aš darau pralaimėjimo išvadas. Juk išrinktieji Klaipėdos Seimelin vokiečiai pareiškę, kad jie esą ištikimi Lietuvai.

Nejaugi „Lietuva" laiko savo skaitytojus tokiais neišmanėliais, kad tikisi juos nuraminti lojalumo pareiškimais. Pats „Lietuvos" redaktorius giliai primena tuos laikus, kai Rusijoje kiekvienas lietuvis, lenkas turėjo net savo bažnyčioje prisiekti būsiąs ištikimas carui. Mikalojui II apėmus carų sostą, visi Rusijos gyventojai nuo 14 metų turėjo prisiekti. Kelios dešimtys milionų žmonių prisiekė būti jam ištikimi ir ginti jį, nesigailėdami paskutinio lašo savo kraujo, ir galų gale jis tapo visų apleistas.

Bet kam čia senesnių pavyzdžių? Lenkijos Seime ukrainai su gudais irgi prisižadėjo būti Lenkams ištikimi. Jeigu vieno lojalumo pareiškimo užtenka, tai kam gi tada pats Purickis rašė „Lietuvoje", kad reikia dėtis su ukrainais ir gudais, norint gauti iš Lenkų Vilnių. Iš oficiozo pratarimo, ukrainai su gudais negali eiti prieš Lenkus, nes prisižadėjo būti lojalūs.

Mes primename visa tai ne tam, kad polemizuotumėm su „Lietuva"... Vengdama nugirsti tiesos žodį, ji patampa juo didžiausiu kurtiniu, su kuriuo negalima kalbėti. Mums rūpėjo visuomenės žvilgsniu iškelti aikštėn faktas, kad aiškiai subankrutavusi politika oficiozo lūpomis skelbiama vis dar esanti gili išmintis. Klaipėdos politika oficiozui, taigi ir jo įkvėpėjams, gera. Rinkimai Seimelin irgi Lietuvai nedavė nieko blogo. Žodžiu: „na Šipke vse spokoino".

(Lietuvis, 1925 m. lapkričio mėn. 13 d., Nr. 45; psl. 4)

Prof. A. Voldemaras

LIETUVOS BANKAI IR FINANSAI

Antroji šių metų pusė pasireiškė pinigų apyvartos sumažėjimu, kredito pasunkėjimu, išvežimo susilpnėjimu, ir todėl įvežimo sumažėjimu. Visos šios sunkenybės vadinamos paprastai vienu vardu, lygiai visiems, — bankininkams, pirkliams, ūkininkams, — suprantamu: „pinigų nėra". Šiek tiek rašoma apie tai spaudoje, daug kalbama, dar daugiau nusiskundžiama ir reiškiama baimės: „kas bus?". Visur nepatenkinimas, nerimas.

Kas kaltas, kad „pinigų nėra"? Į šį klausimą irgi visaip atsakoma. Bene dauguma bus tų, kuriems kaltininkas rodosi Lietuvos Bankas, kuris trumpina kreditus, siaurindamas diskontą, ištraukia iš apyvartos milionus litų, kad jų visur taip stinga. Galvojimas toksai lengvai išaiškinamas: pinigų nėra, o jie eina iš Banko, vadinasi Bankas kaltas, kad jų neduoda. — Gilėliau žiūri į šį dalyką finansistai su komersantais, bet pastebėdami daug teisinga, vis dėlto jie nemato pačių pamatinių priežasčių.

Visų matomoji pinigų stoka pagimdyta ne tiek finansinės krizės, kiek ekonominės ir politinės. Negalima neigti finansinio pobūdžio dabartinėje mūsų gyvenamoj krizėj, bet ji atsirado iš kitų, politinių ekonominių priežasčių, kurios per keletą metų ruošė dabartinę krizę. Mes ją matėme nuo senai ir sakėme viešai ją eisiant didyn; tik oficiozų spaudoje visada buvo mėginta diskredituoti mūsų mintys, skelbiant mus nelaimių pranašais, kurios niekados neateina. Dabar jau pats finansų ministeris d - ras Karvelis viešai pripažįsta, kad blogai su valstybės finansais, ir net „Lietuva" nustojo prigimto sau aplombo, ir jau pripažįsta, kad finansinė padėtis negera.

Dabartinės krizės mes negalėtume suprasti, nepažvelgę šiek

tiek atgal. Laikinosios valdžios pirmas rūpesnis buvo sudaryti savo valiutą. Pasitarus su Anglų grupe, kuri ėmėsi išleisti Lietuvos pinigus, remtas svarais. Tai buvo pradžioje 1920 m., kada vokiečių markės kursas stovėjo dar gana aukštai. Lietuvoje būtų trumpu laiku tos markės išimtos iš apyvartos ir kelios dešimtys milionų litų būtų likę mūsų žmonių kišenėje. Susirinkęs St. Seimas betgi paruoštąjį valiutos projektą nesiskubino svarstyti. Iš vienos pusės čia kaltas jo visiškas neišmanymas finansinių reikalų, iš kitos — nerangumas, iš trečios — spekuliantų pikta valia, kurie, įvedus savo valiutą, galėjo nustoti kredito vokiečių bankuose supirkinėti Lietuvoje doleriams.

Amerikos lietuviai šelpė valstybę nuo jos įsikūrimo. Iš jų gausiai plaukė doleriai Lietuvai. Be to, daug amerikiečių lietuvių norėjo, grįžę su sunkiai uždirbtais doleriais tėvynėn, pirkti joje žemės, imtis kokio verslo, prekybos. Pastarajam reikalui dėjo dolerių ir likusieji Amerikoje lietuviai. Vadinasi, kitas gana gausus dolerių šaltinis Lietuvai. Pagaliau amerikiečiai lietuviai nenustojo siuntę Lietuvon dolerių savo giminėms. Šis siuntimas karui pasibaigus, padidėjo, nes karo metu uždarbis Amerikoje padidėjo, o pradėjus 1917 m. Amerikai pačiai kariaut su Vokietija, persiuntimas pinigų okupuoton vokiečių Lietuvon tapo nebegalimas.

Iš visų tų šaltinių ėjo Lietuvon daug dolerių. Jeigu būtų buvusi įvesta Lietuvoje savo pastovi valiuta, doleriai nebūtų išnykę, kaip dūmas. Bet vis tebesant Lietuvoje vokiečių nuolat smunkančiai markei, prasidėjo nematyta spekuliacija doleriais. Atsirado eilės bankų, kontorų, agentų kiekviename mieste - miestely, kurie turėjo išgaudyti iš Lietuvos plaukiančius jau dolerius, o palikti vieton jų smunkančias markes. St. Seimas ramiai žiūrėjo į šį dolerių gaudymą ir į vežimą Lietuvon nustojančių vertės markių. Ir kur gi nežiūrės jis ramiai, kai jo patys įtakingieji žmonės dalyvavo šioje spekuliacijoje, užsidirbdami iš Lietuvos žmonių nelaimės didelį turtą. Susidariusį iš spekuliacijos turtą laikė ne markėmis, bet doleriais. Apie visa tai buvo namaža rašyta savo metu.

Galų gale padėtis tapo pavojinga net patiems dolerių meškeriotojams, teko atsikratyti vokiečių markės ir įvesti savo valiuta. Padarytas buvo visas darbas be galo netikusiai, bet vis dėlto padarytas. Emisijos Banko prišaky stojosi prof. V. Jurgutis ir sugebė-

jo savo valiutą tvirtai pastatyti ir tvirtai išlaikyti iki šiai dienai. Niekas rimtai netikėjo anuo metu, kad savasis litas išliks pastovus ir neatsiliks nuo dolerio. Jeigu to neatsitiko iki šiai dienai, tai tik dėl Banko valdytojo Jurgučio sumanumo ir vietos Banko politikos.

Sunkenybių buvo ne tiek iš vidaus, kiek iš šalies. Bankų darbas Lietuvoje palyginti labai siauras. Juk visas bankų veikimas paprastai skirstosi trimis didelėmis sritimis: apyvarta mokėjimo, kredito ir kapitalų. Prekyboje ir kituose mokėjimuose galima juk užuot siuntus gyvus pinigus duoti čekiais per bankus, įvesti džiroapyskaitas. Lietuvoje apyvarta darosi daugiausia gyvais pinigais ir šiuo žvilgsniu bankams visai maža darbo. — Kredite tarpininkavimas — viena svarbiausių banko uždavinių teliekti Lietuvoms bankams, nes trečioji apyvartos rūšis, tariant kapitalų teikimas pramonei ir šiam reikalui leidimas visokių obligacijų su pardavinėjimu jų per bankus Lietuvoje visai nežinomos.

Tokiose aplinkybėse Lietuvos Bankui teliko emisija ir kredito reguliavimas, nustatant diskonto nuošimtį ir nuskiriant kokiems reikalams kiek leisti kredito. Pirmuoju žvilgsniu atrodo vienintėlis sveikas kelias — neleisti nė vieno nepadengto lito, kas laikoma visuose kraštuose tikriausiu dalyku. Šiuo keliu nuo pirmos dienos nuėjo Lietuvos Bankas ir tik todėl litas galėjo išsilaikyti. Man teko nugirsti didžiausių Berlyno bankų nuomones apie jį ir jo valdytoją prof. Jurgutį. Šios nuomonės kelia prof. Jurgutį, kaipo bankininką, labai aukštai.

Sunkiau kur kas su diskonto politika. Paprastai nuošimtis tarp Emisijos Bankų diskonto ir kitų to krašto bankų mažai tesiskiria. Lietuvoje šis skirtumas nepaprastai didelis. Emisijos Banko nuošimtis visai nedidelis prie šių dienų kredito brangenybės, o kitų bankų — žinoma, ne visų — nuošimtis kelis kartus didesnis: du kart, tris kart ir daugiau. Nei anglas, nei amerikietis, nei prancūzas negali suprasti tokio apsireiškimo. Kaip tik šis apsireiškimas rodo, kaip nesveikas mūsų bankų veikimas.

Lietuvos Bankas įsikurdamas rado jau daugybę bankų Lietuvoje. Jis tėra visų jauniausias. Kokie jo santykiai galėjo būti su visais kitais? Iš viso priviso bankų Lietuvoje kur kas daugiau, negu reikia. Jie galėjo laikytis nesveiku markės kritimo metu, kada buvo eibės kursinių operacijų, davusių bankams darbo. Bet potvyniui

praūžus darbo nebeliko. Kaip tik infliacija nualino kraštą, palikdama jį beveik visai be pinigų, o nesant pinigų bankui nėra kuo verstis. Tuo būdu, jeigu jų pradžioje buvo daugoka, įvedus pastovią valiutą pasidarė perdaug, juo labiau, kad didesnieji bankai turėjo savo skyrių plačiausią tinklą.

Pas Vokiečius infliacijos metu toji pati priežastis buvo pagimdžiusi daugybę bankelių ir skyrių, bet, įvedus goldmarkes, jie visi išnyko per kelias savaites, tarytum kas juos nušlavė. Pas mus reikėjo padaryti irgi tas pats. Patys didieji bankai nesusigodo daryti tai, ką darė Vokiečiai. Todėl jiems greitu laiku stojo perspektyva bankrutuoti. Pirmutinis apsirgo Prekybos ir Pramonės Bankas, Lietuvos Bankas turėjo eiti jam pagalbon. Prasidėjo derybos, kurios prie nieko neprivedė, nes pastatytieji jam reikalavimai banko šulų nebuvo priimti. Netrukus finansų ministeris, nei iš šio nei iš to, suteikė Prek. ir Pramonės Bankui avansą, porą milionų litų, dėl kurio dabar Seime įneštas paklausimas.

Visai netikėtai, nes be jokių ligos žymių, subankrutavo Centralinis Žydų Bankas, kuris vertėsi užsienio žydų pinigais. Tai buvo rimta kredito įstaiga ir nė šiandien tiksliai nežinoma, kas privedė jį prie bankroto. Sako, jis eidavęs pagalbon plačiai žydams pirkliams, kuriems ateidavo metas išpirkti vekselius, o pinigų neturėdavo. Jeigu taip, tai jis tada būtų patapęs auka bendros ekonominės suirutės. Bet ar dėl vienos ar dėl kitos kurios priežasties subankrutavo Centralinis Žydų Bankas, vis tiek jo susmukimas skaudžiai atsiliepė Lietuvos kreditui užsieny. Juk prekyba daugiausia žydų rankose, taigi jų banko subankrutavimas pakerta iš karto prekių kreditus. Užsienis reikalaus ir jau pradėjo reikalauti iš anksto užsimokėti ir tai gyvais pinigais, atsisakydamas priiminėti bankų čekius, abejodamas mūsų bankų rimtumu.

Trečias didelis bankas — Ūkio Bankas, sunku pasakyti, kaip iš tikrųjų stovi. Trumputės jo apyskaitos nieko lygiai nesako apie jo padėtį. Bet plačiai žinoma, kad jo pinigai sudėti pramonės įmonėsna, kurios duoda tik nuostolių; Šmito dirbtuvė, vadinamieji šaldytuvai. Apie jo veikimą ir ryšius su iždu nuo senai jau buvo rašyta. Ir nesenai paleistoji „Lietuvos Žiniose" karikatūra, kur Karvelis sako, jog Ūkio Bankas litus lesa, bendra visoje Lietuvoje nuomonė. Tiek tikra tegalima pasakyti, kad jis daugiau už ki-

tus turi kredito ir Lietuvos Banke, tiesa, garantuoto jo turtu, bet kokia šiandien šio turto vertė?

Apsirgus vienam kitam bankui, negali tai neatsiliepti Lietuvos Banke. Juk jis turi turėti reikalų su visais bankais ir, pašlijus kuriam jų, turi rūpintis pats apsisaugoti, vadinasi, imti tą realų turtą, kuris gali atsakyti už suteiktuosius kreditus. Tuo būdu jis turi nejudomojo turto ipotekų ir net lombarduotų prekių, kas emisijos bankams paprastai svetima. Prieš savo norą jis gali būti priverstas absorbuoti kitus bankus, kas jo portfeliui negali išeiti geran. Bet to, jis negali ir vengti, nes silpnesnieji bankai „sirgs" ir išnyks, kol nepasidarys Lietuvoje tiek bankų, kiek jų gyvenimui reikia.

Valdžia turėjo neprileisti privisti bankams daugiau, nei jų reikia, valdžia turėjo irgi prižiūrėti jų veikimą. Bet ji prie šio reikalo neprikišė nė piršto. Valdžia irgi turėtų prižiūrėti išvežimą ir įvežimą. Sakysime, pavasarį Lietuvos Bankas sutrumpino kreditus importeriams. Kai kurie iš jų turėjo iš to nuostolių, nes, užpirkdami prekes, tikėjosi gauti kredito ir jo apkarpymas jiems tapo žinomas per vėlai. Tik paprastai visur daro importo apsunkinimą ne emisijos bankai, o valdžia. Jeigu pradeda aiškėti, jog prekybos balansas pasyvus, apstabdo importą tuo, kad apdeda didesniais muitais tuos daiktus, kurie muitui nesvarbūs. Daroma tai įstatymo keliu, rašoma spaudoje ir kol muitas pakyla, visi importeriai iš anksto sužino, kad jiems nebeapsimokės užpirkinėti svetur tokių prekių.

Pas mus gi valdžia arba visai nesikišė į tokius dalykus, arba kišėsi tokiu keistu būdu, kad jis iškart visiems buvo aiškus ir lietė gerovę tik ne valstybės. Nieko nėra todėl nuostabaus, kad prie tokios tvarkos Lietuvon įvežama per metus 60 tonų vienos kosmetikos, kaip kad nesenai pranešė „L. Ž.". Nesenai „Rytas" griaudų įdėjo pamokslą, kad girdi skęstame kosmetikoje ir kituose papuošaluose, kuriems išleidžiama esą daug pinigo. — Aišku, kad importas reikia aprėžti, ypač prie menko eksporto. Bet jeigu to nedaro Finansų Ministerija, kurios tai būtų pareiga, tai gerai, jeigu tuo pasirūpina bent Lietuvos Bankas.

Šiuo atveju Emisijos Bankas pradeda eiti tas pareigas, kurios turėjo būti atliktos Finansų Ministerijos. Bet yra atsitikimų, kur Finansų Ministerija griauna tai, ką daro Lietuvos Bankas, tariant

jų veikimas diametrališkai priešingas. Prof. Jurgutis iš pat pradžios paėmė vieninteliai sveiką kryptį: laikyti lito kursą lygiu dolerio kursui. Kurso kritimas nėra dar infliacija, bet pirmas jon žingsnis. Žengus gi pirmąjį žingsnį, sunku susitureti toliau. Kurso aukštumas nulemiamas būna tuo, kad kraštas perka svetimos valiutos daugiau, nei kiti kraštai reikalauja jo valiutos. Kad palaikytų savo pinigų kursą, valdžia paprastai supirkinėja esamus svetur savo krašto pinigus per tam tikrus agentus. Lietuvoje, kur nėra jokių vertybių, — akcijų, obligacijų, — palaikyti lito kursas kur kas lengviau. Mūsų Emisijos Bankas gali nesupirkinėti svetur litų, o stačiai išima dalį jų iš apyvartos, jeigu svetimos padengimui valiutos dalis išeina svetur. Tuo būdu pasidaro pusiausvyra tarpu lito ir dolerio. Žinoma, krašto apyvartoj gana skaudžiai atsiliepia litų sumažėjimas, bet čia žalos nepalyginti mažiau, nei jos padarytų lito smukimas. Bet tuo metu, kai Lietuvos Bankas išiminėja iš apyvartos litus, kurių padengimas išnyko, Finansų Ministerija pati savo mostu daugina nepadengtų litų skaičių.

Pernai ji išleido gana didžiulę krūvą metalinių smulkių pinigų po 5, 10, 20, ir 50 centų, nekalbant apie smulkesniuosius. Šiemet ruošiasi išleisti vėl didelę sumą sidabro pinigų. Valstybės Kontrolis Seime pareiškė viešai, kad sidabro pinigų kalimas atiduotas be jo sutikimo ir tai firmai, kuri ėmė brangiausiai už darbą. Savo metu tas pats buvo padaryta su popierinių litų spaudimu, kuris atiduota buvo irgi tai firmai, kuri ėmė brangiau. Rašyta buvo plačiai anuomet spaudoje, bet tai nieko nepadėjo. Dabar Valstybės kontrolio Starkaus protestas bau paveiks kurs turėtų veikti. Bet metalinių pinigų kalime ne šis dalykas yra drastiškiausias.

Juk Lietuvos Banko statutu, kuris Seimo priimtas ir Vyriausybės Žiniose paskelbtas, vadinasi, yra mūsų krašto įstatymas, visa emisija atiduota be jokios išimties Lietuvos Bankui. Kituose kraštuose kur iždinės neturi jokio ryšio su emisijos bankais, rūpiuosius pinigus išleidžia emisijos bankai, o smulkiuosius valdžia. Bet pas mus visas iždinių darbas pavestas Lietuvos Bankui ir jam todėl vienam atiduota emisijos teisė visų pinigų iki paskutiniam centui. Taigi pinigų kalimas Finansų Ministerijos sumanymu ėjo griežtai prieš mūsų įstatymus. Gražiai numanė tai ir pats finansų ministeris,

nes nukaltuosius pinigus pardavė Lietuvos Bankui ir tai už kainą, kuri buvo pažymėta ant pinigo, vadinasi kaipo auksinius pinigus. Aišku, kad valdžia iš to gerokai uždirbo, o Lietuvos Bankas pradirbo. Nes sidabriniai pinigai neturi pilnos aukso vertės, kurią valdžia paėmė iš Emisijos Banko. Lietuvos Bankas, vadinasi, išleido iš savo kasos pilnavertę valiutą tam, kad įgytų už ją nepilnavertę.

Galima klausti, kam gi Lietuvos Bankas sutiko atpirkti iš Finansų Ministerijos šiuos pinigus. Juk jeigu jis matęs būtų reikalą turėti apyvartoje metalinių pinigų, galėjo pats jų pasidirbdinti kiek reikia ir rinkos kainą mokėdamas. Mes nežinome, kodėl jis pasirodė tokis nuolaidus. Viena aišku, viešas konfliktas tarpu Lietuvos Banko ir Finansų Ministerio būtų skaudžiai atsiliepęs valstybės kredite. Juk ir be to pinigų kalimu buvo padarytas smūgis valstybės kreditui. Kaip? Juk buvo visur suprastas metalinių pinigų atsiradimas. Visiems buvo aišku, kad valstybės biudžete yra nepriteklius, ir todėl finansų ministeris ieškojo kur gali rasti pajamų jam užkimšti, kadangi pinigų kalimas Lietuvos Banko sąskaiton turėjo duoti gražaus pelno, griebtasi todėl šios priemonės. Blogai esti su to krašto finansais, kur valdžia priversta griebtis biudžetui aplopyti tokių priemonių.

Svetimšaliai jau pavasary buvo pradėję abejoti ir slaptai teirautis, ar visas yra skelbiamasai Lietuvos Banko padengimas. Jeigu jie, kad ir klaidingai, būtų priėję prie nuomonės, kad to padengimo nėra, iš kart būtų pradėjęs litas užsieny smukti. Tasai svetimųjų pasiteiravimas be galo charakteringas, kaip jos žiūri į mūsų valstybės finansus ir bankus. Juk Lietuvos Bankas skelbia dažnai savo balansus, kurie rodo padengimo būklę. Jeigu nežiūrint šių balanso žinių vis dėlto įtariama, kad padengimas gali būti išnykęs, tai tas rodo, kaip žemai jie vertina mūsų finansistų moralybę. Jie galvoja taip: jeigu finansų ministeris priešingu įstatymui keliu gali prikalti nepilnaverčių pinigų, tai kodėl gi jis negali paimti biudžeto reikalams iš emisijos padengimo?

Sunkėjant finansų krizei, susidūrimų tarp finansų ministerio ir Lietuvos Banko valdytojo turės būti daugiau. Pats sunkiausias bus momentas, kada prasidės kova dėl infliacijos. Yra Lietuvoje žmonių, kurie uždirbo ant rusų rubliaus infliacijos, o paskui ant vokiečių markės. Įpratę uždarbiauti nesveiku metu, jie nesugebėjo

prisiderinti prie pastovios valiutos. Jų reikalams pataisyti reikalinga infliacija dar Lietuvoje. Jau senai jie spyrė, kad būtų leidžiama nepadengtų litų tiek, kiek tai nužiūrėta Lietuvos Banko statute. Jų pastangos nebuvo pavojingos, kol biudžetas vargais negalais galėjo apsieiti be infliacijos. Bet dabar jis gali pasidaryti neužlilgo, sakysim, ateinantį pavasarį, labai aktualus.

Nereikia manyti, kad infliacija darosi vienu metu. Ji eina labai ritmiškai, žingsnis po žingsnio, ir viskas daroma įstatymais. Jau dabar Lietuvos Bankas turi nepadentų litų, bet jis dar nepasiekė ribos, kuri nustatyta statute. Bet, benykstant padengimui, jis gali greitai prie jos prieiti. Tada kiltų klausimas išleisti įstatymo pakeitimas, leidžiąs turėti apyvartoje, sakysime, iki pusės, trečdalio ir t.t. Šiuo keliu jis ėjo visur, juo eitų ir paskui, jeigu, žinoma, nebūtų pasielgta dar blogiau, tariant leidžiami litai be padengimo visai nesirūpinant jokiu įstatymu.

Kiek rimtas Lietuvai infliacijos pavojus grynai bankiniais daviniais? Čia žinoma, svarbos turi tik Emisijos Bankas, taigi reikia pažiūrėti į jo piniginę būklę. Žymės, kurios lig šiol pasirodė, kad ir nelemia gero, bet padėtis dar nėra kritiška. Juk kas pasireiškė lig šiol? Svarbių yra keletas apsireiškimų: 1. išsižadėta kuriam laikui dėsnio neišleisti nė vieno nepadengto lito, 2. svetimoji valiuta iš Banko nyksta ir tai gana greitai, 3. indėliai irgi nyksta paskutiniais laikais, 4. Banko portfely atsiranda dokumentų į nejudomąjį turtą ir tai didesnėms sumoms ir 5. vekselių apyvarta tiek didelė, kad jų tarpe yra jau daug ir nemažoms sumoms be vietos.

Ne visos žymės vienodai svarbios ir ne visos jos katastrofiškos reikšmės. Sakysime, indėlių išėmimas paprastai reiškia pasitikėjimo išnykimą. Bet dėl Lietuvos Banko to negalima būtų pasakyti. Juk tarp indėlių įskaityta ir valdžios einamoji sąskaita iždo operacijoms. Lietuvos Bankas ima visus valstybinius mokesnius ir įrašo juos minėtojon sąskaiton. Valdžia aikvoja savo pinigus vykdydama biudžetą. Iš mokesnių buvo susidarę apie 30 milionų litų perteklиaus, kuris tuo būdu gulėjo Emisijos Banke. Dabar šios sumos valdžios išimtos. Tas, žinoma, nereiškia pasitikėjimo išnykimo bet negalėjimą išieškoti mokesnių, vadinasi, rišasi su finansais. Tikrų indėlių sumažėjimas pasirodo esąs ne tiek jau žymus.

Svarbesnis dalykas padengimo nykimas, kuris rodo, kad sve-

timoji valiuta eina iš Lietuvos, vadinasi, mes daugiau perkame, nei parduodame. Bet ir čia yra vienas laikinas apsireiškimas: visoje Lietuvoje pradėta pastaraisiais dvejais metais labai daug statyti. Beveik visa statybos medžiaga, o kartis net ir darbininkai, reikia atsivežti iš svetur. Vadinasi, už ją turime mokėti užsieniui aukso valiuta, sakysime, apie 10 mil. litų. Pastatytųjų gi namų, nors jie būtų didelės vertės, negalima paleisti apyvarton. Iš čia apyvartos kapitalo mažėjimas. Be abejo, buvo labai neatsargus dalykas šiuo metu leistis statybon; bet kilusi iš čia sunkenybė laikina.

Iš to matome, kad grynai bankiniu žvilgsniu padėtis nėra baisi. Jei būtų tik šios sunkenybės piniginės apyvartos, Lietuvos Bankas sugebėtų jas pašalinti be didelio sunkumo. Padėties sunkenybė glūdi valstybės finansuose, kurie paremti visu krašto ekonominiu gyvenimu. Valstybės finansai serga ne nuo šios dienos. Lietuvos nelaimei ji iki šiai dienai neturėjo nė vieno pakenčiamo finansų ministerio. Finansams irstant jokis emisijos bankas negali jų išgelbėti. Jeigu, sakysime, šiandien Prancūzijoje labai padidėjo infliacija, tai ne dėl to, kad Banque France būtų blogoje padėty, bet todėl, kad jis turi iždui duoti didžiausių avansų, skaitomų miliardais.

Taip, jeigu mes norime išaiškinti gyvenamąją dabar krizę, mes turime šviesos ieškoti valstybės finansuose, tariant valdžios finansinėje politikoje. Dėl klausimo painumo teks apie tai pasikalbėti skyrium.

(Lietuvis, 1925 m. lapkričio mėn. 27 d., Nr. 47; psl. 3 - 6)

Prof. A. Voldemaras

APLINK ŠMUGELĮ

Praėjusio mėnesio gale „Rytas" (25.XI) įdėjo didelėmis raidėmis: „Kybartuose susekta slapta muitinė". Po to pasakojama, jog slaptos muitinės organizatoriai buvę pasidirbdinę reples kontrabandos keliu atvežtoms Lietuvon prekėms plombuoti. Tos replės esą surastos, jų padirbėjai areštuoti, tik pora jų pabėgo. Visa tai suradę Prekybos Departamento ir politinės policijos valdininkai. Nupasakojęs radinio istoriją „Rytas" nuo savęs prideda: „Jeigu pirkliai sumanė įsteigti net savo nepriklausomą muitinę kontrabandos keliu įgabentoms prekėms plombuoti, tai galima sau įsivaizduoti, kiek prekių įvežama į Lietuvą aplenkiant muitines, kurių valdininkai, matyt, nesugeba tinkamai su kontrabanda kovoti. Galima abejoti, ar Virbalio muitinės viršininkas ir valdininkai nieko būtų nežinoję, apie plombų padirbimą, nes apie tai Kybartuose buvo gana plačiai kalbama".

Perskaitęs „Ryto" žinią žmogus nežinai, kas reikia mąstyti. Juk dar metai nesuėjo, kai tas pats „Rytas" smarkiausią ir nepadoriausią kompaniją varė prieš teismą, kam jis drįso imtis teisti šmugelio byloje, kuri paprastai vadinama Purickio byla. Kas gi dabar pasidarė, kad „Rytas", tada gynęs šmugelį, dabar smarkiai puola jo paskelbtąjį šmugelį Kybartuose. Argi būtų „Rytas" į tikrą kelią atėjęs? O gal jis daro skirtumą tarp kontrabandos ir kontrabandos: kai įtariami šmugely artimi „Rytui" žmonės, tada teismas neturi teisės spręsti tokių bylų, o kai svetimi jam pašalaičiai įtariami, tada „Rytas" piktinasi šmugeliu. Kas gali Rytiškių širdis permanyti?

Bet tuščia to „Ryto". Juk visuomenė nedarys skirtumo tarp šmugelio privilegijuoto ir paprasto. Jai svarbu, kad jokio šmugelio

nebūtų ir nemažėtų valstybės pajamos; juo labiau, kad valstybės iždas kasdien darosi tuštesnis. Taigi mes labai sveikintum kiekvieną bet kurios vadybos valdininką, kuris gaudytų šmugelį ir kitokius valstybės pajamų mažinimus. Jeigu Lietuvos finansai nebus sustiprinti, išnyks mūsų nepriklausoma valstybė.

Ką tikrai surado minėtieji „Ryto" valdininkai Kybartuose, mažai težinoma, bet kad jie elgėsi taip, jog turėtų būti atiduoti teismui patys pirmieji, apie tai žinių tėra labai daug. Apie nusižengimus muitinių įstaigoms protokolai sustatomi tvarka, numatyta Baudžiamajame procese (str. 1132, 1134, 1135, 1136 - 1114, 1148 - 1151[1]). Ar išpildytas nors vienas šių įstatymo reikalavimų, galima labai abejoti; kad daugybė įstatymo reikalavimų stačiai sulaužyta, apie tai tikrai žinoma.

Sakysime, eilėje krautuvių rytą atėję savininkai rado padėtus ant jų anspaudus, nežinia kaip atsiradusius. Nors anspaudo padėjimas, atliktas priešingai įstatymo nustatytajai tvarkai, leidžia sulaužyti tokį anspaudą, bet mūsų gyventojai, ypač žydai, taip įbauginti nuo senų dar laikų, kad jie dreba prieš anspaudą, vis tiek ar jis teisėtai, ar neteisėtai padėtas, ar žinia kaip jis atsirado, ar nežinia. Taigi teko girdėti kai kurių pirklių nusiskundimai, kad jiems padaryta nuostolių, nes iki anspaudos nuėmimo jie negalėjo varyti savo prekybos.

Dar charakteringiau su areštais. Dėl surastųjų padirbtų plombavimo replių pasakojama visaip. Kai kas spėlioja, kad jos galėjusios būti atvežtos net pačių kratą dariusių valdininkų. Juo labiau, kad finansų ministeris Karvelis paskyręs apie 60 tūkst. litų premiją, kas suras kontrabandos lizdą. Kuo remiami tokie spėliojimai? Gi tuo vienu dalyku, kad kratos krautuvėse buvo daromos neprisilaikant įstatymo reikalavimų. Čia prisideda keistas pabėgimas to, pas kurį padirbtosios replės rastos. Radus šias reples buvęs areštuotas jų savininkas, kas, žinoma, visai tiksliai padaryta. Bet keistumas tuoj prasideda. Areštuotasis nebuvęs atvestas policijon, o paliktas namie gulėti su savo žmona. O kad nepabėgtų naktį, prie pat lovos buvęs pastatytas policistas. Tik rytą areštuotasis išnykęs ir pabėgęs Vokietijon. Žinoma, iš tokio areštavimo visi juokiasi.

Šios ir joms panašios kratų aplinkybės visą „slaptosios mui-

tinės" suradimą daro burbulu. Kiekvienam pasieny visada esti šmugelio, kurio galutinai neišnaikins kad ir budriausia sargyba. Rusų metu kiek tos sargybos būdavo, ir vis dėlto kontrabanda eidavo. Pas mus gi siena silpnai saugojama, taigi ėjimas per sieną visai lengvas. Tokiomis sąlygomis kontrabandos visu pasieniu gali būti ne maža. Bet Kauno valdininkai pagadino patys jos ieškojimą.

Savo nesiskaitymu su įstatymais jie padarė rastąjį corpus delicti teismui be vertės. Juk teismas tegali remtis tik įstatymais ir kaltinimo medžiaga kuri surinkta įstatymų nurodytąja tvarka. Tuo būdu teismas turės kaltinamuosius išteisinti, jeigu byla prie jo prieitų. Vietos gi muitinės ir policijos valdininkai tokiu siuntimu iš centro agentų ieškoti šmugeliui buvo papiktinti ir demoralizuoti. Juk jeigu vietos agentai netikę, tai reikia pakeisti tinkamesniais, bet kol jie savo vietoje, kaip gi galima siųsti kitus iš Kauno ir tuo viešai reikšti vietiniams nepasitikėjimą?

Nepasitikėjimo klausimu „Rytas" nueina dar toliau. Jis įtaria muitinės viršininką ir valdininkus, kad jie net patys žinoję apie „slaptąją muitinę". Užgavimas ir nepamatuotas ir neteisingas. Dabartinis viršininkas p. Puniška žinomas kaip tik tuo, kad nė iš tolo jokios kontrabandos neįsileis. Pagaliau jo ir kitų valdininkų veikimą Muitų Departamentas gali kontroliuoti tam tikromis revizijomis.

Jeigu „Rytas" nori tikrai kovoti prieš šmugelį, dirvą ras platesnę, nei tikisi. Tik tegu išsižada privilegijų. Dar visai nesenai tuose pačiuose Kybartuose buvo gana charakteringas atsitikimas. Atėjus greitajam traukiniui po 6 val. vakaro į Eitkūnus, viename vagone palydovas, išėjus visiems keleiviams, pastebėjo pasuolėj skrynias. Pamėginęs pamatė, kad jos labai sunkios. Skrynios buvo pristatytos Kybartuosna tuo pačiu traukiniu ir sustatyta protokolas. Pasirodė jose esą 218 kilogr. sidabro (13 pūdų). Kadangi aukso ir sidabro išvežimas iš Lietuvos uždraustas įstatymais, tai tarnautojas džiaugėsi gausiąs padėtąją įstatymais dalį rastos kontrabandos vertės.

Pasirodė apsidžiaugta per anksti. Ant rytojaus atėjo muitinėn vienas Kauno pirklys ir pareikalavo išduoti jam sidabrą, kuris jam priklausąs. Kartu jis parodė finansų ministerio d - ro Kar-

velio leidimą šiam sidabrui išvežti. Savininkas pasiėmė sidabrą atgal ir išgabeno jį šį kartą be kliūčių į Eitkūnus. D - ras Karvelis vienas iš „Ryto" šulų, taigi gal šis dienraštis teiksis mūsų visuomenei pasakyti, kodėl finansų ministeris Karvelis duoda leidimus išvežti iš Lietuvos brangiesiems metalams?

Argi nekeista? Pats p. Karvelis aiškino Seime nesenai, kad Prekybos ir Pramonės Bankui buvę duota du milionu litų supirkinėti svetimai valiutai, kad už ją paskui nusipirkti sidabro pinigams kalti, ir pats jis duoda leidimus sidabrui vežti užsienin. Ir pagaliau koks santykis leidimo sidabrui išvežti su įstatymu, kuriuo auksas su sidabru uždrausta išvežti?

(Lietuvis, 1925 m. gruodžio mėn. 18 d., Nr. 50; psl. 4, 5)

Prof. A. Voldemaras

ŠVIESOS DARBAS TAMSYBĖJE DAROMAS

„Lietuvio“ 49 numery buvo aprašytas sumanymas, jau nusiųstas Romon, kaip reiktų sutvarkyti Lietuvoje bažnyčios reikalai. Stambiosios sumanymo linijos šios: visas neokupuotosios Lietuvos plotas sudaro vieną arkivyskupiją, sudėtą iš keturių vyskupijų su sostais Kaune, Telšiuose, Panevėžy, Marijampolėj; arkivyskupu nužiūrėtas kan. Staugaitis, Seimo vice - pirmininkas, Žemaičių vyskupas Karevičius perkeliamas į Žemaitijos vidurį — Telšius, vyskupas sufraganas Skvireckas apima naują Panevėžio vyskupiją, o vyskupas Karosas lieka savo vietoje.

Šis sumanymas paskelbtas „Lietuvy“ kaip tik tuo metu, kada Lietuvon atvyko prašalintasai lenkų iš Vilniaus vyskupas Matulevičius, kuris, kaip buvo paskelbta spaudoje, turįs Apaštališkojo Sosto įgaliojimą sutvarkyti Lietuvos bažnytinius reikalus. Vadinasi, išdėstytasai projektas pradedamas jau vykinti. Jo vykinimas turi Lietuvai labai didelių bei svarbių sėkmių, ne tiek tikybiniu žvilgsniu, kiek politiniu ir kitais. Taigi mūsų visuomenė turi apsipažinti su juo visapusiškai.

Pradėsime nuo politinės dalyko pusės. Iki šiai dienai mes turime Lietuvoje visą Žemaičių vyskupiją, pusę Seinų vyskupijos ir nedidelę dalį Vilniaus. Tiek Seinai, tiek Vilnius pagrobti Lenkų, kurie laiko šias vietas galutinai patekusiomis jų valstybėn. Jeigu mes nenorime patys pripažinti Lenkams jų užgrobtųjų plotų, Vilniaus ir Seinų, mes turime palikti ir saugoti, kas jų yra mūsų žinioje, tariant už jokias gėrybes mes neturime išsižadėti Vilniaus ir Seinų vyskupų vardų. Priversti jų išsižadėti niekas mus negali. Aišku, jog Lenkams nepatinka, kad mes turime Seinų ir Vilniaus

vyskupijas. Juk kas tik išgirs, kad Seinai, sakysime, Lenkų pusėje, o Seinų vyskupija Lietuvoje, nustebs dėl tokio keistoko dalyko ir turės priminti, kad Lenkų grobuoniškumas sudarė tokią padėtį.

Lenkai sudarė Vilniaus arkivyskupiją, vadovaudamies ne bažnytiniais savo reikalais, bet politiniais. Tas pats politinis reikalas liepia ir mums, lietuviams, turėti Vilniaus arkivyskupiją, o kol tai negalima, neišsižadėti bent Vilniaus vyskupijos, kurios dalį mes turime. Lenkų politiniai laimėjimai bažnyčios reikalais įrašyti konkordatan, kurį jie šių metų pradžioje sudarė su Vatikanu. Savaime suprantama, kad Vatikanas, pripažinęs Lenkams Vilnių su Seinais negalės palikti šių vardų mūsų pusėje. Jis jau nebegali šiuo reikalu nieko kita daryti, nei kas padaryta su Lenkais, dabar taisyti, vadinasi, jis negali mums palikti Vilniaus ir Seinų vardus, kurie betgi be mūsų sutikimo mums yra atimti. Todėl jeigu norime sudaryti Lietuvos arkivyskupiją, tai turime patys save nuteisti ir patys išsižadėti Vilniaus ir Seinų. Be tokio išsižadėjimo susitarimas su Vatikanu negalimas.

Bet ir šios aukos dar maža. Sudaryti pas mus arkivyskupiją reiškia padaryti su Vatikanu konkordatas arba leisti jam vienam šeimininkauti Lietuvoje. Iš dviejų blogumų tektų rinktis mažesnysis — konkordatas. Tik jo nepadarysi, kol vėl nebus užmegsti nutrauktieji ryšiai su Vatikanu. Jų nutraukimo istoriją visi dar gražiai prisimena. Apaštalų Sostas ne tik pripažįsta Vilnių Lenkams, bet ir pats pirmas pašalina mūsų atstovą iš Vatikano. Mūsų valdžia, kuri jau nuo senai vedė su juo derybas dėl konkordato, ne tik nutraukia šias derybas, bet ir diplomatinius ryšius, liepusi Apaštališkajam vizitatoriui apleisti Lietuvą. Mes anuomet viešai peikėme mūsų valdžios politiką su Vatikanu, ant kurio ji vertė atsakomybę už savo pačios neveiklumą ir neišmanymą.

Bet faktas įvyko: ryšiai su Vatikanu yra nutraukti. Dar daugiau prieš Vatikano pasielgimą demonstruota tuo, kad maldininkų kelionė į šventųjų metų iškilmes šią vasarą buvo sulaikyta. Ši demonstracija, ar gerai, ar blogai sugalvota, irgi įvyko. Vatikanas buvo paskyręs net laiką, kuriuo Popiežius turėjo priimti maldininkus iš Lietuvos, o iš Lietuvos niekas nenuvažiavo. Mano išmanymu, lietuviams geriau būtų buvę nuvažiavus, bet tas nebuvo

padaryta ir tuo prasidėjęs su Vatikanu konfliktas pagilintas. Šis konfliktas įvyko prie krikščionių - demokratų valdžios, kuri visur pasididžiuodama giriasi, būk ji ginanti katalikų bažnyčią Lietuvoje. Jis įvyko esant užsienių ministeriui p. Čarneckiui, už kurio stovėjo kun. prof. Būčys. Taigi negalima sakyti, kad kas iš bažnyčios priešų būtų nors pirštą pridėjęs šiam konfliktui iškelti.

Mūsų išmanymu, šio konflikto su Vatikanu galima buvo išvengti ir net reikėjo. Bet šiandien jis yra. Irgi aišku, kad katalikiška šalis, kaip Lietuva, turės galų gale užmegsti ryšius su katalikybės galva. Bet juos užmezgant, reikai apsaugoti du dalyku: Lietuvos garbė ir Lietuvos reikalai. Šiandien negalima padaryti nei viena nei kita. Mūsų valdžia pasisakė nutraukianti santykius su Vatikanu dėl konkordato su Lenkais, kuriuo padaryta lenkiška Vilniaus arkivyskupija ir visi tenai kunigai lietuviai atiduoti lenkų valdžios nuožiūrai. Šis konkordatas veikia ir veiks. Jo pakeisti dabar negalėtų nė pats Vatikanas, kad ir norėtų. Vadinasi, toji priežastis, dėl kurios santykiai nutraukti, yra šiandien ir bus rytoj. Šiuo žvilgsniu niekas nepasikeitė. Bet jeigu konkordato su Lenkais Vatikanas negali sulaužyti, tai gal jis pripažįsta Lietuvai kokių nors kitų kompensatų, kurios leistų mums ieškoti kompromiso? Apie jas irgi nėra jokios kalbos. Konkordatas ruošiamas tais pačiais pamatais, kuriais buvo besiderėta prieš santykius sutraukiant. Taigi tokiomis aplinkybėmis santykių su Vatikanu užmezgimas — gryniausias Kanoson ėjimas.

Be šių kliūčių, yra dar kitų, kurios mums neleidžia šiandien sudaryti jokio konkordato, taigi ir įkurti arkivyskupiją su vyskupijomis. Mūsų neva krikščioniškoji valdžia, gyvai sekdama rusais, padarė iš katalikų bažnyčios Vidaus reikalų ministerijos įstaigą. Pakeliui pastebėsime, kaip mūsų krikščionys - demokratai vertina bažnyčią. Etatuose pirmoj vietoj stovi policija, paskum ligoninės, toliau veneros ligų ambulatorija, po kurios stovi darbo inspektoriai su apskričių technikais ir tik tada eina : „katalikų tikybos įstaigos" (V. Ž. 1924 m. N. 160). 1926 m. biudžete įrašyta joms 1.387.682 litų. Sudarant arkivyskupiją su naujomis vyskupijomis, reikia, be etatų padidinimo, dar nemaža pinigų statybai. Reikia pastatyti vyskupams gyventi rūmai, kurijai namas, katedros. Kon-

kordato visos išlaidos buvo tiksliai numatytos ir į biudžetą įrašytos, taigi jų keisti negali joks Seimas. Ir Lenkų konkordate įrašyta gana didelė metinė suma bažnyčios reikalams. Dabar, kada greit nebus iš ko algų mokėti, kada daugybė tarnautojų atleidžiama iš vietų dėl lėšų stokos, argi gali Lietuva sunkinti mokesčių naštą už tai, kad joje išnyktų Vilniaus ir Seinų vardai?

Jeigu yra tiek sunkenybių ir aukų konkordatą sudarant, tada savęs klausiame, argi jau yra toks būtinas reikalas skubintis ne tik eiti Konoson, bet ir konkordatas pasirašyti? Mes tam nematome jokio reikalo. Ką Lietuvai šiandien duotų nauji vyskupai ir arkivyskupai? Prie rusų pasitaikydavo, kad Vilniaus ar Seinų vyskupijos ilgus metus neturėdavo vyskupo, o tik valdytoją iš pralotų. Bažnyčiai išėjo tai tik geran. Visi katalikai buvo be galo prisirišę prie savo vyskupo. Dauguma dar pamena, kaip žmonės norėjo sulaikyti Vilniuje išvežamą vyskupą Ropą, guldami ant bėgių prieš garvežį. Kad ir neturėdami savo vyskupo per ilgus metus, kunigai nenustodavo nei uolumo, nei pasišventimo sunkiam jų darbui. Nepamirškime, kad per visą XIX šimtm. visoje Lietuvoje tebuvo vos 34 apostazijos atsitikimai kunigų tarpe. Nepriklausomoje Lietuvoje per kelerius metus daugiau kunigų išsivilko iš savo rūbų. Šiandien Bažnyčia Lietuvoje sunkiai serga, bet jai gydyti reikia ne naujų vyskupų, ne arkivyskupo, ne konkordatų, o visai ko kito.

Gali be jokios nuoskaudos likti jerarkijos dabartinė tvarka dar ilgeniam laikui. Mes pirmieji spaudoje nurodinėjome pavojų būti be santykių su Vatikanu. Bet šiandien joki oficialūs santykiai ir joks konkordatas negalimas. Išeitis dabartiniame padėjime visai kita. Mūsų valdžia gali turėti prie Vatikano neoficialų atstovą, kaip ir Vatikanas Lietuvoje. Taip darė, sakysime, karo metu Prancūzų valdžia, kuri jau kokią dešimtį metų buvo nutraukusi santykius su Vatikanu, vėl juos užmezgė, pasiuntusi Romon oficiozą. Taip daroma visur, kur yra reikalo. Sakysime, toji pati Prancūzų valdžia, nors nepripažino Maskvos valdžios, o jau nuo 1920 m. jos atstovas gyveno Paryžiuje. Kodėl gi lietuviai negali daryti to paties? Per eilę metų mes galime apsieiti pilnai su tokiu neoficialiu atstovu, kol paaiškės būdai, kaip galima užmegzti oficia-

lūs santykiai. Jeigu mes taip darysime, Vatikanas rimtai pradės su mumis skaitytis ir sutiks mums duoti kompensatų, kurių gali būti visokeriopų ir svarbių. Bet matydamas, kad lietuviai, vakar patys nutraukę santykius, rytoj bėga pirmieji atsiprašyti už tai, dar labiau mus niekins.

Kaip matome, daugiau mes laimėsime laukdami. Tai ko gi mums skubintis? O čia ne tik kad kai kurie mūsiškiai skubinas, bet ir negražiai skubinas. Sakau negražiai, nes Bažnyčia, Amžinos Šviesos nešiotoja ir reiškėja, neprivalo gauti naujos tvarkos patamsėse ir apgaulių keliu. Juk Bažnyčią sudaro visi tikintieji drauge, kuriems visiems lygiai turi rūpėti jos sutvarkymas. Lietuvos Bažnyčios sutvarkymas ne vieno kun. Būčio ar Staugaičio reikalas, o visų Lietuvos katalikų. Kaip gi tada galima nuo jų slėptis su tokiais svarbiais klausimais, kaip kad Būčio - Faidučio projekte numatytieji? Slapstytis nuo katalikų visuomenės su bažnytiniais reikalais — reiškia netikėti josios katalikiškumu, arba bijoti josios katalikiškumo.

Bijoti Lietuvos visuomenės katalikiškumo tenka visiems tiems, kurie nori bažnyčią paversti savo partijos politinio laimėjimo įrankiu. Ligšiol tai darė krikščionys - demokratai su savo bloku ir joms artimi žmonės. Mes ne kartą protestavome prieš bažnyčios išnaudojimą partiniams reikalams, nurodinėdami, kad bažnyčioje gali ir turi broliškai susitikti politiniai priešai. Todėl mes niekados neatsisakydavome ir neatsisakysime bažnyčios reikalais rūpintis su visais katalikais, vis tiek kad jie būtų ir krikščionys - demokratai. Bet krikščionys - demokratai statо klausimą atvirkščiai: kas ne krikščionių - demokratų žmogus, o įsikišęs kiton kurion partijon arba jai artimas — tas bedievis ir tikybos priešas. Šiandien jau ne mums vieniems aišku, kad krikščionių - demokratų blokui bažnyčia buvo ir yra politinės galios priemonė. Aš nesakau, kad jie neturėtų kitoniškų rūpesnių bažnyčios reikalais. Jie gali turėti ir tikrai turi eilę grynai tikybinių reikalų su bažnyčia. Bet tai nė kiek joms netrukdo daryti iš bažnyčios ir politinę priemonę.

Žinant krikščionių - demokratų norą dangstytis Bažnyčios vardu savo partinėje politikoj, Būčio - Faidučio sumanymas tegali būti suprastas irgi kaipo etinė krikščionių - demokratų politikos priemonė. Taip verčia mus manyti slaptumas pasitarimų ir suma-

nymo paruošime. Pavasary ateina naujojo Seimo rinkimai. Prieš juos krikščionys - demokratai norėtų padaryti didžiausių iškilmių: Kaune arkivyskupo įšventinimas su jo ganytojišku raštu visiems Lietuvos katalikams, kitose vietose apėmimas naujų vyskupijų vėl su atitinkamais raštais. Per visas šias iškilmes krikščionys - demokratai skelbtų katalikiškajai Lietuvos visuomenei, kiek daug gero padarė tuo bažnyčiai jie vieni ir net kovodami su „bažnyčios priešais". Jeigu Būčys - Faidutis tikrai nori suteikti krikščionims - demokratams tokią reklamą per būsimus Seimo rinkimus, tikrai tada turi ruošti visą darbą patamsėje, nes visiems apie jį žinant griūna visas efektas.

Dar daugiau verčia manyti visame Būčio - Faidučio sumanyme politinę priemonę krikščionių - demokratų naudai patsai kandidatas į būsimuosius arkivyskupas. Kaip rašyta, juo numatytas pralotas J. Staugaitis, Seimo vice - pirmininkas, o pirma net pirmininkas. Kas yra pralotas Staugaitis kaipo kunigas? Geras Panemunės klebonas, žmogus be aukštojo mokslo, kokių Lietuvoje daug yra ir gal būt už jį daugiau turinčių nuopelnų. Imant Staugaitį kaipo kunigą, mes galime Lietuvoj rasti kandidatų į arkivyskupus dešimtimis, jei ne šimtais, tarpu parapijų klebonų. Kuo skiriasi pral. Staugaitis iš daugybės kitų klebonų? Gi savo politine karjera. Politinių klebonų Lietuvoje irgi nemaža; mūsų išmanymu, net perdaug, bet nuo jų visų žymiai skiriasi pral. Staugaitis. Politikos dirvoje jis padaro, jei ne vardą sau, tai bent karjerą, nes patampa net Valstybės vice - prezidentu, kaipo Seimo pirmininkas. Bet ir politinę karjerą padaro jis ne plačioje tautinėj politikoj, o krikščionių - demokratų bloko eilėse. Todėl visur bus suprasta, kad pral. Staugaitis nužiūrėtas kandidatu į arkivyskupus tik už tai, kad jis veikė krikščionių - demokratų naudai ir kad toliau irgi taip pat veiks, bet jau ne pats vienas, o su visais Lietuvos kunigais, kaip jų dvasiškas vadovas.

Taigi sumanymo ruošimas patamsėse ir kandidato nužiūrėjimas irgi patamsėse neleidžia jokio kito aiškinimo. Arkivyskupija ruošiama ne Bažnyčios, o pirmoj vietoj krikščionių - demokratų reikalams. Iš pral. Staugaičio — politinio praloto — irgi norima padaryti krikščionių - demokratų reikalų rūpintojas, o ne Lietu-

vis bažnyčios vadovas. Tuo tik irgi mes galime aiškinti, kad tokiu nepatogiu mūsų bažnyčiai ir tautai metu, kilo šis sumanymas. Juo greičiau jis bus palaidotas, juo bus sveikiau. Kada ateis metas pertvarkyti Lietuvos Bažnyčios reikalus, visuomenės balsas nurodys primato vietai vardus, kurie yra branginami ir mylimi visų lietuvių. Tuo tarpu tegalimas tik ruošos darbas.

(Lietuvis, 1925 m. gruodžio mėn. 31 d., Nr. 51 - 52; psl. 5 - 7)

Prof. A. Voldemaras

VIENIEMS LAIMĖJIMAS KITIEMS PRALAIMĖJIMAS

Jeigu dar prieš karą net geresnieji kunigai parodė, kad politikos klausimuose jie visai nenusivokia ir todėl negali būti tautos vadais, juo labiau neturėjo jie kištis politikon po karui, kada besikeičiant Europos politinei ir socialei išvaizdai, reikia didelio politikoje išsilavinimo, nenorint suklysti. Kas parodė, kad plaukdamas dargi ramiu vandenynu nežino tikro kelio, kaipgi jis galėtų susivokti audringose jūrose? Jau tas vienas turėjo atbaidyti kunigus leistis politikon. Už svietiškio padarytas klaidas atsako jis vienas, daugiausia jo partija, bet kunigo padarytos klaidos yra primetamos dažniausia visai Bažnyčiai. Kad ir neteisingas toksai Bažnyčios kaltinimas už kunigų klaidas, bet ką gi padarysi su šios gadynės psichologija. Ši psichologija kunigams gražiai yra žinoma ir todėl jie turėjo su ja skaitytis.

Antra vertus Bažnyčiai kaip kitur, taip ir Lietuvoje, karas atnešė daugybę darbo, kuris jai priklauso pirmoje vietoje. Karo metu juk žmonių dora žymiai krito, o skurdas žymiai padidėjo. Ir kaip gi dora nesusmuks, o skurdas nedidės, jeigu per eilę metų žmonių užmušimas, priešo apiplėšimas, tiesos ir doros dėsnių mindžiojimas buvo laikomas didžiausiu patriotizmo darbu ir buvo keliamas į padanges? Ir keno gi darbas kelti dorą ir šelpti skurstančius, jeigu ne Bažnyčios? Kituose kraštuose po karui daugiausia gyvumo bei veiklumo parodė tikybinės šelpimo organizacijos. Ir mūsų kunigams buvo graži darbui dirva, tik jie to darbo vengė, o sulindo politikon.

Kaip buvo minėta, Lietuvoje patapusi laisva Bažnyčia turėjo eiti prie inteligentijos, turėjo stengtis ją atvesti atgal prie tikėjimo.

Šis kelias eina per mokslą. Taigi mūsų dvasiškiai turėjo parodyti savo prisiruošimą prie mokslo ir jo gerbimo. Kad dvasiškiai nepriklausomoje Lietuvoje parodė paniekos mokslui, gražiausia tai pasirodė beįkūriant universitetą ir ypač teologijos fakultetą, kuriam lygaus nėra visame pasauly, nes iš jo vieno norėta padaryti visas universitetas ir tai dar blogiausio tipo.

Taip krikščionių - demokratų kunigams besidarbuojant, kas jautresnio buvo inteligentijoj, turėjo šalintis nuo Bažnyčios reikalų. Tai apsireiškė aiškiai per vadinamuosius katalikų kongresus. Iš pradžios kviečiami buvo tenai ne vieni krikščionių - demokratų žmonės, bet greitai paaiškėjo, kad jie yra kviečiami krikščionių partijos reikalams. Visi, kas nepritarė kirkščionių - demokratų darbams, turėjo iš ten prasišalinti. Taip pat daryta ir su kitomis organizacijomis: Katalikių Moterų Draugija ir eile kitų. Visos jos pirmoje vietoje turėjo būti 'politinėmis jų organizacijomis, kurios turėjo užtikrinti jiems nuolatinį viešpatavimą Lietuvoje. Tuo žvilgsniu jų atsižvelgta į jaunimą: pavasarininkai, ateitininkai — visa tai galvota pirmojon vieton padaryti pamatu krikščionių - demokratų politiniam viešpatavimui. Stipendijas jiems duodavo mokslui eiti, bet su sąlyga paskui atitarnauti krikščionių - demokratų partijai, o reikalui esant, sakysime rinkimų metu, metus viską eiti agituoti jų naudai.

Globodami savo organizacijose ar tai liaudį, ar tai besimokinančią jaunuomenę, krikščionys - demokratai neparodė nė mažiausio rūpesnio jų švietimu ir dorinimu. Pamokinančių raštų arba dorinančių nė nesirūpina leisti. Kai prasidėjo išlaidų trumpinimas dėl pinigų stokos, išmesta pirmų pirmiausia kreditai knygoms leisti. Čia apsileidimas pasiekė tokio negirdėto laipsnio, kad jau pradėjo stigti maldaknygių. Štai kaip krikščionių - demokratų kunigai rūpinasi žmonių pamaldumu! Užtai kas jų brūkama žmonių rankosna? Patys nešvariausieji ir nedoriausieji jų partijos raštai. Ar įstabu todėl, kad žmonės pradeda nustoti visai skaityti.

Nemokindami žmonių doros ir nekeldami švietimo, krikščionių - demokratų kunigai pradėjo gyventi visai nekunigiškai. Bažnyčios kanonai įsako dvasiškiams švenčiau gyventi už svietiškius ir būti dorumo ir gerų darbų pavyzdžiu. (Clerici debent sanctiorem prae laicis vitam interiorem et exteriorem ducere eisque vir-

tute et recte factis in exemplum excellere. Codex juris canonici Can. 124) Šis įsakymas yra bendras ir stovi pradžioje to skyriaus, kuris kalba apie dvasiškių pareigas. Toliau eina eilė reikalavimų, ką kunigai turi daryti ir ko vengti. Mes tepriminsime tik keletą tokių dėsnių. Sakysime uždrausta kunigams užsiimti pramone ar prekyba dargi net kitų naudai. (Prohibentur clerici per se vel per alios negotiationem aut mercaturam exercere sive in propriam sive in aliorum utilitatem. Can. 142), griežtai uždrausta jiems lankytis restoranuose (tabernas aliaque similia locane ingrediantur. Can. 138), teatruose ir t. t. (Can. 140).

Tokius, tarp kitko, reikalavimus Bažnyčia stato kunigams. Kelintas krikščionių - demokratų kunigas neprasižengęs bus kasdien šiems reikalavimams? Visi pradėtų juoktis, jeigu mes užsimintum apie gyvenimo šventumą Vailokaičio, Purickio, Krupavičiaus ar Šmulkščio, o juk jie visi krikščionių - demokratų šulai. Metropolis Kaune ir kitos tolygios vietos galėtų papasakoti apie jų šventumą. Arba vėl: uždrausta kunigui visokis verslas ar prekyba, o kam gi šiandien Lietuvoje nežinomas Ūkio Bankas su kitomis kun. Vailokaičio įmonėmis. Ir stebėtina: žino tai vyskupai, žino ir asketai kunigai iš krikščionių - demokratų, žino ir tyli. Mat, šie kunigai atnaujina viską Kristuje „Metropoly" arba „Ramovėj" ir kur kitur.

Pamindami Kristaus mokslą, apsilenkdami su Bažnyčios įstatymais, krikščionių - demokratų bloko kunigai siekė vieno dalyko: svietiškos valdžios. Bažnyčios įstatymai griežtai draudžia kunigams, dalyvauti bet kokioje svietiškoje valdžioje bent be popiežiaus leidimo (Sine apostolico indulto officia publica, quae exercitium iurisdictionis vel administrationis secumferunt, ne assumant. Can. 139 par. 2). Bet kas reiškia įsipolitikavusiems kunigams Bažnyčios įstatymai! Jie ne tik negavo reikalaujamo leidimo iš popiežiaus, bet nerado reikalo nė prašyti. Valdyti kraštas per Bažnyčią galima tik tada, jeigu bus vyskupai krikščionių - demokratų partijos arba nariai, arba bent rėmėjai. Abudu Lietuvos (neokupuotos) vyskupu — Žemaičių ir Seinų iš pat pradžios buvo jų žmonės. Juk ir pati partija nebūtų galėjusi susikurti be vyskupų pritarimo. Taip vyskupams padedant krikščionys - demokratai valdė Lietuvą per ilgus šešerius metus.

Kad ir didelis buvo Katalikų Bažnyčios autoritetas minioje, bet netikęs valdymas, pasižymėjęs didžiausiu morališku supuvimu, pilniausiu technišku nesugebėjimu ir skaudžiausiais politiškais pralaimėjimais, rodė, kad kunigų valdžiai ateina galas. Suprato tai pagaliau ir jie patys, o supratę sumanė laikyti per Bažnyčią Lietuvą ir toliau savo suterštose rankose. Iš ten atsirado sumanymas prieš pačius Seimo rinkimus nudžiuginti katalikus lietuvius naujais vyskupais, kurie turėjo būti ištikimi jų žmonės, bent daugumoje. Vykinti šiam planui krikščionys - demokratai parsikvietė iš Vilniaus Kaunan vyskupą Matulevičių. Jeigu tikėti „Rytu", ark. Matulevičius esąs Apaštališkuoju vizitatorium Lietuvai vieton Cekinies. Nors „Rytas" ir tiesa — du priešingiausiu pasauly daiktu, bet savo partijos reikalais kartais jis gali pasakyti ir tiesą. Jeigu taip, tada bus buvusios slaptos derybos krikščionių - demokratų iš vienos pusės su Matulevičium Vilniuje ar kur kitur iš kitos su Vatikanu, nežiūrint, kad santykiai su juo pačių krikščionių - demokratų buvo nutraukti. Ateity paaiškės, kaip šios derybos ėjo.

Ar šiaip, ar taip, jos buvo jau tiek pasistumėjusios, kad šių metų pradžioje ark. Matulevičius oficialiai atvyksta Lietuvon. Kaipo žmogui ir kaipo kunigui ir dargi vienuoliui Matulevičiui niekas negali nieko primesti. Jo širdies gerumas, būdo malonumas ir mokslo rimtumas žinomi visiems, kas jį pažįsta arčiau. Bet jam stinga politinio takto ir meilės savo kraštui. Susidurdamas tik pripuolamai su mūsų tautišku judėjimu ir visa savo siela atsidavęs vien Katalikų Bažnyčios labui, jis nė nebūtų galėjęs, kad ir norėdamas tautinės mūsų ir politinės ideologijos. (Reikia manyti, kad šiame sakinyje praleista „suprasti". . . .kad ir norėdamas suprasti tautinės ir politinės mūsų ideologijos. M. Š.) Tai parodė jis iš pat pradžios. Vilniaus vyskupu jis pateko tiktai kaipo Valstybės Tarybos kandidatas ir vyskupo insigniją gavo iš Tarybos, vadinasi buvo Lietuvos valdžios išvestas į vyskupus. Bet per ingresą Vilniaus katedron kilo jau nesusipratimų. Taryba pasisakė dalyvausianti ingrese tik tuo atveju, jeigu naujasis vyskupas prakalbės pirma lietuviškai, o paskui lenkiškai ir ministerių kabinetas su Tarybos nariais gaus katedroje vietas, kaipo valdžios atstovai, o ne kaipo publika.

Vysk. Matulevičius su tuo nesutiko ir jam pritarė čion Tarybos vice - pirmininkas kun. Justinas Staugaitis. Taigi jau tada, 1918 m. ingresas parodė, kad nei vyskupas Matulevičius, nei kun. Staugaitis nebus rimti gynėjai nei mūsų valstybiškų, nei tautiškųjų reikalų.

Taip ir atsitiko. Kai Pilsudskis atsilankė Vilniun, vyskupas Matulevičius pats jį sutiko iškilmingai katedroje. Tikras lietuvis vyskupas amžindien nebūtų daręs tokio žygio, kuris nei kiek negeresnis, nei kai kurių lenkų dalyvavimas iškilmėse, atidengiant carienei Katerinai II paminklą. Juk nei į kunigo, nei į vyskupo pareigas neįeina sutikti katedroje, kur Vytautas ilsisi, Pilsudskį, išplėšusį Vilnių Lietuvai. Tai nusidėjimas prieš Lietuvą kur kas didesnis, nei gen. Bondienės Biržiškos su kitais ištrėmimo pagyrimas, už kurį ji gavo 9 mėn. kalėjimo. Aš nekaltinsiu jo dėl apleidimo vyskupo vietos Vilniuje, kur jis buvo pastatytas Lietuvos valdžios, taigi be jos sutikimo neturėjo teisės atsisakyti nuo vietos pareikalavus lenkams, nes aš netikras, ar mūsų „krikščioniškoji" valdžia nebus jam patarusi pasitraukti iš Vilniaus, kurio ji išsižadėjo Lenkų naudai.

Taigi kai mūsų krikščionys - demokratai atidavė į Matulevičiaus rankas Lietuvoje Bažnyčios sutvarkymą, mums buvo aišku, kad tas, kas atsisakė geruoju nuo Vilniaus vyskupijos, nepaliks net tos jos dalelės, kuri Lenkų neužgrobta. Išsižadėdami gi Vilniaus vardo juo lengviau išsižadės Seinų. Nors nieko gera mes nelaukėme iš ark. Matulevičiaus kelionės Romon, vis dėlto nemanėme, kad jis atvežtų tokį popiežiaus raštą kokį jis atvežė. Šio rašto tekstas man žinomas iš „Tiesos Kelio" (II metai I t. N. 4). Kas kiekvieną turi nustebinti ir giliai užgauti šiame rašte, tai grasymas prakeikimu. Bažnyčios darbas laiminti, o ne keikti. Jei kas klysta, reikia mokinti, šviesti, bet ne keikti. Bet perskaitykime patį grasymą prakeikimu „Jeigu kas, neduok Dieve, pamėgintų tai (priešintis nustatomam bažnyčios Lietuvoje sutvarkymui), tegu žino užsitrauksiąs bausmes, nustatytas šventųjų kanonų" (Siquis, quod Deus avertat, hoc attentare praesumpserit, sciat obnoxium se evasurum esse poenis a sacris canonibus statutis).

Aš nežinau, kas rašė konstituciją apie Lietuvos Bažnyčios sutvarkymą, bet aš girdėjau iš čionykščių kunigų, kad teksto pro-

jektas tikrai kauniškiams buvo žinomas iš anksto ir jų buvę dargi įdėta pataisų. Lietuviška vardų rašyba, — o jų yra labai daug — pirštu prikišamai rodo, kad bent esminės teksto dalys sustatytos Kaune, o ne Romoje. Aš labai abejoju, kad pačiam Vatikanui būtų atėję galvon grasinti prakeikimais. Greičiausia tai bus paprašyta įdėti mūsų krikščionių - demokratų, kurie patys nežino nieko geresnio už keikimus. Juo labiau nereikalingi šių grasymai, kad juose priminta tik esamos kanonuose bausmės, o ne nustatomos naujos. Taigi be jokio priminimo žinoma, kad bausmė panašiais atvejais skirstoma anatema Can. 2334 par. 2). Kristus savo Bažnyčią įkūrė ne prakeikimais, o meile ir pasišventimu. Kaip gi to nesuprato ark. Matulevičius, kad lietuvių tauta, tiek daug nuskriausta per Bažnyčią, gali tik įsižeisti prakeikimo grasymais ir prakeikimas virs greičiausia prieš taip nelemtai sumanytą ir įvykintą Bažnyčios pertvarkymą.

Reikia iškelti dar du dalyku. Popiežiaus rašte pasakyta gana aiškiai, kad mūsų valdžios duotas pritarimas (suppleto quorum interest consensu) naujai Bažnytinei provincijai ir kad ši naujoji tvarka būsianti Lietuvos valstybei labai naudinga. Tokių žodžių Vatikane niekas nerašytų, jeigu valdžios nebūtų buvęs duotas sutikimas. Panašų sutikimą tegalėjo duoti tik ministerių kabinetas, o pranešti apie jį turėjo užsienio ministeris kun. Reinys, kuris tuoj tapo paskirtas vyskupu. Čia jis padarė nusikalstamąjį darbą, numatytą Baudž. Statute. Jo kaltė juo didesnė, kad, pranešdamas apie sutikimą ir, žinodamas teksto projektą, jis sutinka su tuo, kad mes jau turime su Lenkija nustatytą sieną. Rašte pasakyta, kad „iš visų tų plotų, kurie tik esti Lietuvos Respublikos sienose, sudaroma sava bažnytinė provincija" (ex emnibus illis teritoriis quae modo in finibus Lithuanae Respublicae sita sunt). Juk Lietuvos sienos nustatytos Maskvos sutartimi ir josna įeina ir Vilnius su Gardinu, o provincijos okupuotųjų plotų Popiežiaus rašte neapima, vadinasi fines Respublicae Lithuanae patampa jau be Vilniaus. Kokią gi tada turėjo teisę kun. Reinys aprobuoti tekstą, kur išmetamas Vilnius?

Taip krikščionys - demokratai per ark. Matulevičių naujai pertvarkė Lietuvos Bažnyčią, kad per ją galėtų likti viešpatauti

ir toliau. Jau buvo nekartą rašyta, koki jų partijos žmonės paskirti vyskupais. Visi paskirtieji vyskupai pasiskubino įsišventinti prieš pačius Seimo rinkimus; viešai atsidėkavo krikščionims-demokratams už paskyrimą ganytojišku kolektyviu raštu, pašvęstu Seimo rinkimams. Šis jų raštas, tai viešas pripažinimas, kad visa reforma padaryta krikščionių - demokratų partijos reikalams. Skaitant jį liūdna darosi ir baugu už mūsų Bažnyčios likimą*). Tokių laiškų neprivalytų rašyti ne tik vyskupai, bet ir eiliniai katalikai. Kas pirmų pirmiausia veria jame akį — tai naujųjų vyskupų puikybė. Nusižeminimui reikšti Šventasis Tėvas vadina save Dievo tarnų tarnu (servus servorum Dei), o mūsų vyskupai sako žodis žodin: „mus Šventoji Dvasia pastatė vyskupais valdyti Dievo Bažnyčios" (Ap. Dar.: XX, 28). Džiaukitės ir klausykite katalikai — pati Šventoji Dvasia pastatė juos vyskupais!

Tik mes norėtume žinoti, iš kur gi naujieji vyskupai gavo tikrumą, kad juos tikrai Šventoji Dvasia pastatė vyskupais?

Taigi nekatalikiškai pradeda naujieji Lietuvos vyskupai, girdamiesi, kad juos Šventoji Dvasia padarė vyskupais. Pradėję nekatalikiškai, jie parašė visą laišką labai nekatalikišką. Norėdami patarti balsuoti tik už katalikus, jie skiria Lietuvos visuomenę į katalikus ir neva katalikus. O kaipgi atskirti vieni nuo kitų? Girdi, net „bedievybės" apaštalai paprastai lankosi bažnyčion, neva eina išpažinties ir neva atlieka kitas kataliko pareigas. Gudrus bus tas, kas atskirs tikromis aplinkybėmis kataliką nuo nekataliko.

Kas svarbiau, čia mūsų vyskupai užmiršta, ką pati Bažnyčia vadina kataliku. Bažnyčia pripažįsta vienų vienintėlį reikalavimą katalikui: krikštą. Krikštas suteikia katalikui visas teises ir uždeda visas pareigas. Teisės gali būti sustabdytos kliuties (sakysime kūdikystė, beprotystė) arba bažnytinis papeikimas, padarytas tam tikru keliu. (Baptismate homo constituitur in Ecclesia Christi persona cum omnibus christianorum iuribus et officiis, nisi, ad iura

*) Tas kolektyvus raštas, kaip mums straipsnį parašius teko sužinoti, buvo parašytas kun. J. Staugaičio. Raštas dar kartą rodo, kaip pačiai Bažnyčiai pavojinga skirti vyskupu tokį becenzį, kaip kun. J. Staugaitis.

Autorius

quod attinet, obstat obex, ecclesiasticae communionis vinculum impediens, vel lata ab Ecclesia censura. Can. 87). Lietuviškuose sąrašuose, dargi social - demokratų, ar liaudininkų nėra nė vieno žmogaus, kuris būtų susilaukęs bažnytinio pasmerkimo (lata censura), vadinasi Bažnyčios akyse jie visi katalikai.

Bet didžiausią netiesą apie savo artimą skleidžia vyskupai, tikindami būk, „bažnyčios priešininkai būtinai nori įsiveržti į Seimą ir paskui sukaustyti Bažnyčią įstatymais dar skaudesniais, kaip kad yra buvę rusų laikais". Juk paremti šiems savo žodžiams jie neturi nei vieno įrodymo, o prieš juos — be galo daug. Sakysime, visi gerai žino, kiek Rusijoje buvo suvaržyta sąžinės, žodžio, susirinkimų laisvė, o kas gi daugiau kovojo už šias laisvės, jei ne kairieji? Tegu vyskupai parodo bent vieną jų smerkiamųjų partijų įrašytą reikalavimą, kad kam nors būtų atimta sąžinės laisvė.

Aš toli gražu neišsėmiau visų „perlų", kuriais savo rašte beria naujieji vyskupai, apsilenkdami su tiesa ir dažnai su Bažnyčios kanonais. Jeigu vyskupai taip darė, tai ko gi laukti iš krikščionių - demokratų klebonų? Juk jie turėjo parodyti dar daugiau uolumo, vadinasi, nekatalikiškas raštas dar nekatalikiškiau parapijose buvo išaiškintas. Apie tai mes turime nemaža medžiagos. Popiežiaus raštas graso prakeikimu, o vyskupų dar smarkiau: balsavimas už jų smerkiamus sąrašus pavadintas Bažnyčios griovimu ir Kristaus išdavimu! Parapijose nueita dar prie didesnių baisenybių, kur tik klebonas, ar vikaras krikščionis - demokratas.

Šiuose liūdnuose dalykuose viena ramina: katalikų visuomenė nepaklausė šio neapykantos bei keršto balso, reiškia katalikiškoji apačia sveikesnė nei viršus. Viršūnė gi, pastebėjusi kad rinkimus pralaimėjo, įsiuto dar daugiau, nors ir nusigando. Jų įrankis — kerštas.

Iš viso, kas pasakyta matome, jog nauja bažnytinė tvarka yra pralaimėjimas Bažnyčiai, valstybei, tautai, o laimėjimas Staugaičiams, Reiniams. Šiandien gal jau patys krikščionys - demokratai abejoja apie jų sumanymo vertę. Bet piktam galas dar ne greitai pasirodys. Lietuvos katalikai turi rimtai susirūpinti, kaip išgydyti sunkiai sergančią mūsų Bažnyčią. Kas ir kaip daryti — greitai paaiškės. Esant pastangų ir pasiryžimo mūsų Bažnyčia

galės būti iš naujo pertvarkyta, kaip to reikalauja jos nauda ir Lietuvos labas. Tik neturime pamiršti, kad šis darbas — ne partijos reikalas, o visos katalikų visuomenės, kuriai plačiai dalyvaujant, prieisime prie naujo pertvarkymo, pradėję šiuo reikalu rimtai derybas su Šventuoju Tėvu.

(Lietuvis, 1926 m. gegužės mėn. 21 d., Nr. 20; psl. 2 - 5)

Prof. A. Voldemaras

VIS DAR PATAMSĖJE

Kai Vakarų valstybėse įvyksta ministerių kabineto krizė, tai visi laikraščiai būna kupini žinių apie tai, kaip darosi naujas kabinetas. Neieškodami pavyzdžių toli atgal, gražiausiai galime matyti tai kad ir dabartinėje Briano kabineto krizėje pas Prancūzus. Apsiimdamas sudaryti naują kabinetą, Brianas išdėstė spaudai, kokiais pamatais jis nori sudaryti naują kabinetą ir kokią darbų programą jis numato. Kai, vykindamas savo uždavinį Brianas pradėjo pasitarimus su įvairių parlamente esančių srovių atstovais, tai vėl visuomenė kasdien buvo pažindinama su pasikalbėjimų eiga. Grupių atstovai turėjo apsvarstyti pasiūlymą prisidėti prie valdžios sudarymo savųjų tarpe. Nė šie partijos viduje pasitarimai nebepaliko slapti; apie juos plačiai buvo pranešta visuomenei: priimtos rezoliucijos tuoj buvo paskelbtos visuomenės žiniai spaudoje. Taip visuomet destisi kultūringuose kraštuose, sudarant naują valdžią.

Mes dar niekaip negalime pasivyti kultūringų kraštų. Kai buvo valdžia „krikščioniškojo bloko" rankose, tai kabinetą sudarydavo ir keisdavo garsusis „šeškomas" (komitetas iš šešių). Savo slaptuose pasitarimuose jis nulemdavo valdžios likimą. Kai kurie krikščionių vyriausybės žmonės tik iš laikraščių tesužinodavo, kad jie nebelieka savo vietose. Visuomenė nežinodavo, kam bus pavesta kraštas valdyti, kada ir dėl kokių priežasčių valdovai pasikeis. Mat, jiems rodėsi, kad visa tai yra valstybės paslaptis, kurios nė neprivalo žinoti valdomieji, kurių vienintėlė pareiga šventai klausyti „šeškomo" pastatytos valdžios. Ši priemonė mums gerai yra žinoma dar gyvenant senojoje Rusijoje.

Pasibaigus „krikščioniškojo bloko“ viešpatavimui, turėjo pasikeisti ir valdžios sudarymo būdas. Bet pasirodė, kad Rytų metodai yra artimi ne vieniems krikščionims - demokratams: jie yra artimi ir daugumui iš laimėjusios opozicijos. Veik pusantro mėnesio praėjo po Seimo rinkimų, o vis dar nėra aiški valdžios veikimo programa dar net ir jos sudėtis. Kaip čia klajota patamsėse, visuomenei nežinant, parodo spaudos žinios: kiek ten buvo minėta būsimųjų ministerių vardų, apie kuriuos nė negalvojo tie, kas sudarinėjo kabinetą. Pavyzdžiui, kiek buvo laikraščiuose rašyta, kad Smetona būsiąs ar valstybės kontrolierius, ar net Klaipėdos gubernatorius! Štai kaip spaudoje nukalbama, ir tik todėl, kad valdžios sudarymo darbas daromas patamsėje.

Kelias gi, kuriuo reikėjo eiti, buvo labai aiškus ir status. Vos paaiškėjus rinkimų išdavoms, mūsų buvo nurodyta liaudininkų vadams, kad jų grupė, kaipo gausingiausia Seime, turėtų sukviesti visos buvusios opozicijos laisvą pasitarimą, iš kurio paaiškėtų ar iš jos visos galėtų susidaryti koalicija ar ne, ir jeigu ne, tai kokio didumo gali būti koalicija. Kuriam laikui praėjus valstiečių liaudininkų komitetas 21 gegužės pakvietė tautininkus prisidėti prie koalicijos vyriausybės sudarymo. Ant rytojaus, tariant 22 gegužės, Tautininkų Sąjungos vardu p. Smetona nurašė Liaudininkų Centrui, kad mes galime prisidėti prie koalicijos paaiškėjus darbų programai ir koki žmonės įeis ministerių kabinetan. Šian raštan atsakė Liaudininkų Centro Komitetas 26 gegužės, atsiųsdamas darbų programą bendrais ruožais, nurodydamas, kad pasitarimuose galėsią būti aptarti programos klausimai, koalicijos sąlygos ir asmens, kurie įeis kabinetan.

Šiuo pakvietimu pasitarimai prasidėjo, bet tautininkų atstovams dalyvauti prie grogramos svarstymo nepriėjo. Mums susidarė iš pat pradžios kebli padėtis: spaudoje buvo žinių, kad socialdemokratai įteikę liaudininkams kokį tai protestą prieš tautininkų kvietimą koalicijon, bet liaudininkai nesakė nei žodžio dėl to protesto ir savo kvietimo dalyvauti koalicijoje neatšaukė. Tada teko patiems tautininkams išaiškinti padėtis ir tai kuo greičiausia. Žinoma, kol buvo Seimo prezidiumo klausimas, buvo nepatogu judinti tie dalykai, kurie rodė, kad vienos opozicijos nėra. Susitarus gi dėl Seimo prezidiumo, tautininkai iškėlė klausimą

socialdemokratų protesto. Pasirodė, kad jo būta ir esama. Todėl tautininkai nutarė prie tokių aplinkybių nebesilankyti daugiau į koalicijos pasitarimus ir apie tai pranešė p. Sleževičiui raštu, kuris į šį numerį yra įdėtas.

Protestas iš socialdemokratų pusės nustatė tautininkams kelią, kuriuo galima eiti, sudarant vyriausybę ir remiant ją Seime. Tokiomis aplinkybėmis jie nė negalėjo, sakysime, svarstyti, ar jeims priimti pasiūlymą, kad p. Smetona būtų Valstybės kontrolierium. Juk kontrolierius, kaip ir ministeriai, privalo turėti Seimo daugumos pasitikėjimą, kurio nustojęs jis turi tuoj atsistatydinti. Socialdemokratų gi protestas parodė, kad p. Smetona pasitikėjimo valdiškoje Seimo daugumoje nė neįgijo. Vadinasi, sutikdamas būti kontrolieriumi, jis juo būtų, žinodamas, kad Seimo daugumos pasitikėjimo neturi. Tokiomis sąlygomis šis pasiūlymas tegalėjo būti imtas tik kaipo mandagumo reiškimas, kur ir pats siūlantysis supranta siūlymą esant nerimtą.

Visa tai primenu ne tam, kad išaiškinčiau tautininkų nusistatymą dėl sudaromosios vyriausybės — tokio nusistatymo mes dar neturime, nes nežinome jos darbų programos, — o norėdamas išblaškyti visus nesusipratimus, kurių tiek daug paleista spaudoje dėl tautininkų vado p. Smetonos dalyvavimo vyriausybėje. Antra vertus, čia mes susiduriame su tuo patamsės pamėgimu, apie kurį mes visą laiką kalbame. Vėl mes priminsime paralelę iš Vakarų gyvenimo. Tas pats Brianas, apie kurio kabineto darymą minėjome, norėjo koaliciją praplatinti ir įtraukti jon Puakarė su jo grupe. Kairieji viešai pasisakė negalėsią įeiti tokion koalicijon, ir tada Brianas atsisakė nuo kabineto sudarymo. Kodėl gi nenorėjo mūsų socialdemokratai eiti tuo pačiu keliu ir tuoj paskelbti savo nusistatymą?

Kur patamsė daugiausia kenkia susidarant, kad ir nepilnai, kabinetui — tai programos klausimas. Mes turime prisiųstąjį mums programos projektą, kurį pirma minėjome, bet mes negalime apie jį kalbėti viešai, kol jis nepaskelbtas spaudoje. Mums labai keista, kodėl liaudininkai,siuntinėdami jį nepaskelbė jo savo „Žiniose". Tada ir plati visuomenė būtų galėjusi ne tik apsipažinti su programa, bet ir kartu reikšti savo nuomonę dėl jos. Kas pasakyta dėl liaudininkų programos tą pat reikia pakartoti ir dėl

socialdemokratų, ir dėl klaipėdiškių. Vieni lenkai čia susigodo, kad politiški ar tautiški reikalavimai reikia visada kelti viešai. Gaila, kad kiti koalicijos nariai nepanorėjo to padaryti. Darydami viešąjį darbą šviesoje, jie būtų žymiai palengvinę kabineto uždavinį, kurio autoritetas pradeda nykti jam dar negimus.

Niekas, žinoma, nė nelaukia, kad „krikščionių blokas" turėtų gerą širdį prie susidariusiojo kabineto. Taigi jų kompanija prasidėjo prieš būsimąją valdžią nuo rinkimų paaiškėjimo. Kaip pirma dėjosi šis blokas didelis tikybos gynėjas, taip dabar dedasi didelis tautos užtarytojas. Jo laikraštis „Rytas" iš 20. VI. rūbus sau drasko iš pasipiktinimo, kad, girdi, liaudininkai tiek ir tiek pažadėję mažumoms, ir paeiliui surašo tuos pažadus. Kai kurie jų aiškių aiškiausia nesąmonė. Pavyzdžiui „Rytas" sako, kad pirmas Lenkams pažadas esąs: „statistinius davinius pripažinti nesamais ir skaityti, kad lenkų yra 10 proc. Lietuvoje, t. y. per 200.000". Aš labai abejoju, kad lenkai būtų reiškę tokių reikalavimų arba kad liaudininkai juos būtų pripažinę. Juk galima sakysime, tikrinti, kad gyventojų surašinėjimo daviniai iškraipyti ir todėl reikalauti nesivadovauti šiais daviniais, bet laikyti jų „nesamais" niekas pasauly negali. Ir vėl kaipgi galima derėtis, kiek pripažinti Lietuvoje lenkų. Čia aiški nesąmonė. Lygiai tokia nesąmonė tikrinti, kad Klaipėdos kraštui „žymiai padidinamos pašalpos". Kiek mes žinome „pašalpų" jis niekados neprašė ir niekados jų negavo.

Lietuvių tauta savo pačios namuose ilgą laiką buvo ne šeimininkė, bet įnamė ar net vergė. Taigi dabar, atgaudama šeiminkės teises, labai jautri, kad jos nebūtų kam svetimam atiduotos. Taigi „Rytas" nusimano, kuo galima sujudinti lietuvio širdį. Tiesą pasakius, negalima nė kaltinti „Ryto", jeigu jis skubinasi su žiniomis apie tokius pažadus ir net jas iškreipia. Kalta čia valdžios koalicija, kam ji kalbasi apie visuomenės dalykus ne viešai, o patamsėje. Juk „Ryto" propaganda negalėtų visai reikštis, jeigu iš pat pradžios tautinių mažumų reikalavimai būtų žinomi ir žinomas dėl jų liaudininkų su socialdemokratais nusistatymas.

Kolkas mes kalbame apie metodo klaidas, kurias daro valdžios blokas. Bet šios klaidos, jeigu jos eitų didyn, gali pavirsti esmės klaidomis. Gi Lietuvos interesai reikalauja, kad naujoji

valdžia išsižadėtų senosios metodų ir klaidų. Mes žinome, kad dabartinės valdžios blokui nestinga gerų norų, kurie dalinai virsta jau darbais. Jis nė kiek nesvyruodamas išsižadėjo priespaudos priemonių krašto valdyme, (karo stovio nuėmimas, politinių laisvių saugojimas); jis parodė, jog jo žmonės ne dėl pelno eina valdžion. Visa tai labai gražu ir sveikintina. Bet kita vertus, visa tai daugiau gestas, o ne darbas. Visas darbas sunkus, nedėkingas, juodas darbas, dar ateity, gi šio darbo blokas negalės nuveikti, jeigu neturės tinkamų jam metodų. Šiuo žvilgsniu, mes lygiai nieko nauja patys nepramanome, o tik norime Lietuvoje matyti kultūrinių valstybių viešojo darbo metodus, o ne atsilikėlių.

Norėtume tikėti, kad naujas kabinetas atneš reikalingą aiškinimą ir naujus darbo metodus.

(Lietuvis, 1926 m. birželio mėn. 25 d., Nr. 25; psl. 2 - 4)

PROF. A. VOLDEMARO KALBA DĖL ALGŲ DVASININKAMS

Pozicijos užimtos. Balsavimas aiškus. Tai kalbama gal ir be reikalo. Ištikro, kam tos kalbos, jei rezultatas užtikrintas? Bet pažiūrėkime, kaip užtikrintas? Šiame Seime visi svarbesni klausimai eina nepaprastu būdu: deklaracija baigta svarstyti prie ryto šviesos, interpeliacija — prie ryto šviesos, ir dabar trečią kart matome ryto šviesą. Jau tas vienas rodo, kad čia kas tai nepaprasta, kad ir tie patys, kurie algų klausimą įnešė, priduoda jam daugiau svarbos, negu jie čia rodo. Ir tikrai, vieno iš atstovų buvo pasakyta: „Dėl šio klausimo čia reikia taip derėtis, kaip ant turgaus". Besiderėta juo iki paskutinei valandai ir susiderėta. Tai, sakau, gal bergždžias dalykas kalbėti, nes įtikinti neįtikinsi, o rezultatai... (Atstovas Plečkaitis, iš vietos: Vailokaičio gaila) — Tamsta kartais moki daugiau širdies parodyti, negu tamsta dabar nori rodyti... Ne tokius menkus reikalus ir net ne bažnyčią aš čia ginu. Juokingas būtų dalykas, jeigu mes manytume, jog nuo to, kad mes išbrauktume šituos porą šimtų tūkstančių litų bažnyčia grius. Jei dėl šios sumos bažnyčia negalėtų stovėti, tai jos senai nebūtų likę. Bažnyčia gimė kaip tik iš kraujo, sustiprinta krauju ir stovi tūkstančius metų. Tas, ką mes čia darome, bažnyčios likimui Lietuvoje nė kiek neatsilieps. Tiesa, gali būti blogai kam kitam ir kaip tik tam, kam nenorėtų tie, kurie įneša šį įstatymo sumanymą. Reikia tik pagalvoti. Pastatykime klausimą: apie ką šiandien kalbame? Ar tai yra atskyrimas bažnyčios nuo valstybės? (Iš sd.: Bus) — Aš nebijau atskyrimo valstybės nuo bažnyčių ir kada rimtai bus klausimas pastatytas, aš apie jį kalbėsiu.. Bet pirmiausia reikia išsiaiškinti, koki ryšiai tarp valstybės ir bažnyčios tėra nus-

tatyti mūsų įstatymais. Čia daugiausia kalbama apie metrikus, lyg metrikais išsisemtų visi santykiai tarp valstybės ir bažnyčios. Ar jūs, gerbiamieji, norite ar ne, bet valstybė negali nepastebėti bažnyčios, kaip ir bažnyčia negali nepastebėti valstybės. Kodėl? Todėl, kad viena ir kita — didelė jėga. Kai du kaimynai yra galingi, tai jie, — ar bus piktuoju ar geruoju, — negali vienas kito nepastebėti: ar draugai ar priešai jie būtų, bet turi susitikti. Jeigu sulyginsim šiuo atveju Lietuvos valstybę ir katalikų bažnyčią, kurios klausimas čia pirmoje eilėje pastatytas, tai turėsime pripažinti, kad, čionai viena pusė kur kas didesnė, kur kas galingesnė. Nusveria šiuo atveju bažnyčia, o ne valstybė. Lietuva čia susiduria su sena ir stipria organizacija ir todėl juokinga būtų manyti, kad jei Seimas išbrauks 200.000 l., tai santykių klausimas bažnyčios ir valstybės bus išspręstas. Žinoma, tai turės pasekmių, bet visai kitokių, negu šio įstatymo sumanytojai mano susilaukti. Taigi, suvedinėti valstybės santykius ir bažnyčios į metrikus reiškia nenusimanyti šiuo reikalu. Nors turiu pasakyti, kad net tų pačių metrikų reikalas nebuvo tinkamai nušviestas. Turime pastebėti, kad metrikos yra reikalingos ne tiek pačiai bažnyčiai, kiek valstybei. Juk jos tėra civiliai aktai. Kas gimsta, patampa žmogus civile prasme, kada tampa apkrikštytas, ir įrašytas į knygas, kurios vadinasi metrika. Betikybinių žmonių mūsų įstatymai nepripažįsta. Vadinasi, krikštas ar įmetrikavimas teduoda naują visuomenei narį. Ne tik gimimas, bet ir kiti gyvenimo svarbieji įvykiai susieti su metrika. Visas, sakysime, turto paveldėjimo reikalas susietas su civiliais aktais, tariant metrikais. Taigi tuos dokumentus, kurie yra reikalingi valstybės gyvenimui, turi kas nors daryti. Bet kas?
— Aš girdžiu kalbas, kad esą mes niekam neginam daryti tokius dokumentus, jeigu nori, pas savo dvasininkus. Argi tai valstybinė kalba? Argi galima leidžiant įstatymus sakyti, kad mes neturim nieko prieš, kad bet kas gali sustatyti tokius dokumentus? Jeigu taip kalbėti, tada bus prieita prie pilniausios „laisvės" sudarant civilės padėties dokumentus, kodėl nepripažinti tada jų, sakysime, iš notaro arba politinės partijos? Tik ką gi tada pasakys teismai, jeigu jiems patieks kas dokumentą, parašytą kurios nors politinės partijos, kad štai mūsų partijoj gimė toks ir toks vaikas (dęšinėj: juokas). Ne, gerbiamieji, tai ne valstybinis ir ne juridinis klausi-

mo statymas. Metrika yra tas civilis dokumentas, kuris tiksliai reguliuojamas įstatymais kiekvienos valstybės. Kam šis darbas pavesti, tai kitas dalykas, bet jis visuomet turi būti tikslus ir tvarkoj.

Pagaliau, žiūrėdami į šį klausimą taip kaip jis šiandien norima čia pastatyti, turime pasakyti, kad čia ne vien metrikų surašymo klausimas paliesta. Paliesdami šį klausimą, jūs paliečiat visą šeimyninės teisės skyrių, išdėstytą X tome, ir Napoleono kodekse paliečia apie 150 straipsnių, kuriuos tada jūs turite peržiūrėti. Bet tamstos nė neminite nei X tomo, nei Napoleono kodekso, jūs paliekate tuščią vietą pačiu svarbiuoju valstybei reikalu — šeimynos klausimu. Aš neginu X tomo pirmųjų 150 - 200 straipsnių, kuriais tvarkoma šeimyna. Jie remti rusų kanoniška teise (iš kairės: taigi, taigi čia ir yra blogumas). Mes patys laikraščiuose kaltinome dešinį sparną, kad jie iki šiol leido mums gyventi rusų kanoniška teise, per eilę metų nesutvarkė mūsų įstatymų. Bet jūs irgi nenorite jų peržiūrėti, jūs nenorite to klausimo iš visų pusių pagvildenti. Juk bažnyčiai iš to nei šilta nei šalta. Čia valstybės reikalas ir, man rodos, iš jūsų pusės turėjo būti pastatytas tas klausimas, kaip to valstybė reikalauja. Reikėjo pasakyti: mes keičiam tokį ir tokį įstatymą, ir tik po to įnešti biudžeto pakeitimą dėl dvasininkų atlyginimo už darbą, daromą valstybei. Tada Chaosas nedidėjęs būtų, mažėjęs. Dabar gi nieko nepasakyta apie civilį įstatymą, bet atnešamas biudžeto atmainos projektas ir pasakoma, tik pakeliui, kad mums metrikai nebereikalingi, arba gali juos išdavinėti kas nori.

Bet bažnyčia ne vien civiliais įstatymais surišta su valstybe. Visa eilė kitų klausimų bažnyčios gyvenime liečia ir valstybę. Imsime kad ir kunigų juridinę padėtį. Kiekvienas iš mūsų žino, kad einant mūsų įstatymais dvasininkams nereikia eiti į kariuomenę. Konstitucija paliuosuoja dvasininkus nuo šių prievolių. Kur bažnyčia atskirta, tuose .kraštuose tokių privilegijų dvasininkai neturi, ten kiekvienas dvasininkas privalo atlikti kareiviavimo prievolę ir negali būti kunigu, kol jos neatliko. Mobilizacijos metu, jie irgi mobilizuojami, tik prie kito darbo pristatomi, kadangi jų pašaukimas neleidžia jiems kariauti su ginklu. Bet šiaip visas valstybines pareigas kunigai neša, kaip ir visi kiti. Tik jūs nesiūlote pakeisti įstatymą, kad kariuomenė pri-

valoma visiems dvasininkams... ir negalite to siūlyti, nes reiktų keisti konstituciją. Aš priminiau bažnyčios teisių rūšį, o tokių teisių yra ir daugiau. Sakysime, įstatymais yra nustatyta aiški tvarka apie tikybines viešas apeigas, maldos bažnyčioje apsaugojimą, padėtos bausmės už šventų vietų paniekinimą, už blasfemiją ir t.t. ir t.t. Visa tai numatyta baudžiamajame statute, įst. rinkimo XIV tome ir kitur. Skiriant bažnyčią nuo valstybės visi šie įstatymai reiktų tuojau pertaisyti. To nepadarius atsirastų didelė spraga. Kokiais tada įstatymais bus tvarkomos, sakysime, pamaldos bažnyčioje. Įstatymai apie susirinkimus? Bet tada bažnyčioje būtų kam pamaldos, o kam gal mitingas. Kunigas sako pamokslą, bet, jei išmesite baudžiamojo statuto atitinkamus straipsnius ir XIV tomo tam tikrą dalį, ar tai bus pamokslas? Ne, tai bus vieša prakalba, ir kadangi mes turime susirinkimų įstatymą, tai vidaus reikalų ministerija turės pasiūsti į bažnyčią policijos atstovą. Jeigu jis nugirs sakant, kas neatitinka valdžios nusistatymo ar partijos noro, galės sustabdyti kunigą (iš kairės: taip ir turėtų būti). Ne, prie to jūs neprieisite. Tvarka pamaldoms yra nustatyta ne tik pas mus, bet ir visur kitur. Visur išleisti specialūs įstatymai, kurie reguliuoja tikybos reikalus. Visur yra bendra tvarka, kaip galima daryti viešus susirinkimus, bet niekur neleidžia su ta bendra tvarka eiti į bažnyčią dargi tose valstybėse, kur bažnyčia atskirta nuo valstybės. O jeigu jūs tą klausimą jokiu įstatymu nenustatysite ir paliksit tik bendrą dėsnį apie susirinkimus, kas iš to pasidarys? Juk tada policija turėtų registruoti pamaldas bažnyčioje ir bendrai imti savo priežiūron visą tikybinį gyvenimą. Jeigu jūs to nenorėsite daryti — ir aš tikiu, kad jūs to nenorite — tada jūs privalote išleisti tam tikrą kitą įstatymą, kuris reguliuos padėtį ne vien katalikų bažnyčios, bet ir visos eilės kitų bažnyčių. Surašykite tokį įstatymą, atneškite į Seimą jo projektą, kaip manote suorganizuoti santykius bažnyčios ir valstybės, tada mes suprasime klausimą, tada mes galėsime vesti diskusijas. Bet šiandien jūs visai to nedarote ir slepiatės už metrikų.

Ponai, štai su kokiais menkniekiais jūs ateinate Seiman ir negalvojate, koks įspūdis bus iš jūsų šito įstatymo visame krašte? Juk kiekvienas rimtas žmogus pasakys, kad jūs norite atskirti baž-

nyčią nuo valstybės. To betgi visai nesakote, o prisidengiate poros šimtų tūkstančių ekonomijos. (Iš sd.: Aišku). Jūs patys tąja ekonomija netikite. (Iš sd.: Mes labai tikim). Netiesa, čia šiandien buvo skiriamos kitiems dalykams dar didesnės sumos, neva bedarbiams šelpti. Ne, jūs ieškote tam tikro žesto ir tą žestą man rodos reikėtų pavadinti noru „įžnybti". (Iš sd.: 600.000 tai nėra žestas). Juk šiandien čia buvo paskirtas milionas, o antra vertus, metrikaciją reikės kam nors pavesti, reikės sudaryti tam tikrą organą ir tas gal brangiau kainuos. (Atst. Markelis, iš viet: Valsčiaus valdyboms pavesti). Duokit tada sumanymą, kad savivaldybėms būtų pavesta surašinėti civilius aktus. Bet jūs tokio sumanymo nepatiekėte ir tenka manyti, kad šis sumanymas — tai tik noras kažką parodyti, kad ir kišenėje. Viešai jūs nedrįstate pasakyti ko norite. Kodėl jūs neįnešate sumanymo apie atskyrimą bažnyčios nuo valstybės? Kodėl dvasininkų atlyginimą rišate su melioracija, bedarbių šelpimu, kelių taisymu ir t.t. ir t.t.? Nestatydami klausimo aiškiai, jūs greičiausia norite pasinaudoti agitacijos tikslais, kad paskui pasakytute: „mes didelį darbą padarėme, mes padėjome pamatą bažnyčiai nuo valstybės atskirti". O kiti, gal, sakys, kad bažnyčia jau atskirta nuo valstybės. Ponai, tai bus tuščios kalbos, bet pagalvokite apie vieną dalyką, kuris be galo yra pavojingas mums, kaipo valstybei ir kaipo tautai. Tai sukėlimas tikybinių ginčų. Aš jau šiandien girdėjau kai kurių kalbėtojų susijaudinimą. Tai tada žiūrėkite, kas iš to išeis. Juk yra žinomi atsitikimai iš tikybinių karų, kada žmonės vieni kitiems galvas kapodavo ir už ką? Užtai, ar reikia žegnotis dviem, ar trim, ar penkiais pirštais. Upės kraujo plaukė dėl tikybinių nesusipratimų. Istorija daug mums tokių pavyzdžių rodo. Paimkim kad ir didžiąją Prancūzų revoliuciją, kur parlamentas sugalvojęs buvo reformuoti katalikų bažnyčią be Rymo, savo vieno nutarimu. (Iš sd.: Ir gerai padarė.) Ir kas gi liko iš tos reformos? Keli niekšai prisidėjo prie tų konstitucinių kunigų. Nejaugi jūs norite, kad pas mus daugiau Viliūnų atsirastų? Taigi, Prancūzijos revoliucija nepasiekė savo tikslo šiuo atveju, o reikia neužmiršti, kad tai buvo didžiausia, galingiausia anų laikų jėga. Šiandien toj pačioj Prancūzijoj jau pripažinta, kad visai be reikalo tuomet taip buvo daroma.

Pora metų atgal skaičiau „Pravdoj", bolševikų laikraštyje, kad komunistai negerai daro, eidami į cerkvę su kepure. Caro laikais, jeigu būtų įėjęs į cerkvę su kepure, tai būtų išsiųstas į Sibirą. Bet dabar, žinodami, kad jokios bausmės nėra, jie taip daro ne savo nuomones reikšdami, o chuliganiškumą. Taip rašo „Pravda". Vadinasi, Rusijoje jau prieita prie to, kad suprastas reikalas gerbti, kas kitiems yra šventa. Supraskime šį reikalą ir mes. Juk šis klausimas gali būti iš Seimo išneštas po visą Lietuvą. Dešinieji atstovai skelbs: „mes giname tikybą, mes giname bažnyčią, mes giname, kas yra žmogui švenčiausia". Tokiu būdu jūs galite sudaryti tiems žmonėms kankinio aureolę, kurie tos aureolės gal būt ir neverti. Taigi nereikia daryti kankinių. (Atst. Bielinis iš vietos: Nesudarys.) Ponas Bielini, tamsta tikybinio jausmo negali įvertinti, tamsta imi jį matematiškai, o jį reikia įvertinti psichologiškai. Todėl aš kviečiu visus labai ir labai pagalvoti ir, man rodos, jeigu apgalvosite, tai pamatysite, kad sumanymas netikęs, reikia mesti ir negalima daugiau tęsti.

Bet yra kita dalyko pusė, — politinė. Bažnyčia yra gal didžiausia tarptautinė organizacija, su kuria visas pasaulis skaitosi ir dar kaip. Gal tamstos skaitėte informacijas laikraščio apie Eucharistinį kongresą Čikagoje. Tai galima pasakyti — buvo katalikų triumfas. Jeigu pažiūrėsim, ką apie tą kongresą rašo Amerikos protestantizmo laikraščiai, jei pasikalbėsime, kaip buvo šis kongresas įvertintas viso pasaulio protestantų, tai pamatysime, kad jis turėjo didžiausios politinės reikšmės, su kuria skaitosi visas pasaulis. Amerikos protestantai sako, kad kongresas — tai kariaujanti katalikybė, norinti užkariauti visą pasaulį. Ir jeigu Amerikoj, tokioj galingoj valstybėj, žmonės neužmerkia akių, o *žiūri kaip į labai* didelę, labai gudriai sugalvotą politikos mintį, tai negalima ir mums taip lengvai, taip paviršutiniškai imti bažnyčios klausimo. Turime žiūrėt, kad nesukeltumėm tokią ugnį, kurioj galime sudegti mes, bet bažnyčia nesudegs, nes bažnyčia yra perdaug galinga, kad mes savo darbais galėtumėm turėti jai didelės reikšmės. Mes, kaipo Lietuviai, kaipo valstybė, turim būti atsargūs, kad neatsitiktų, kaip su Lenkija, kuri kadaise iškėlė tikybinius vaidus ir dėl savo netolerantingumo žuvo. Klausimas nebus taip suprastas, kad čia kovojama su klerikalizmu, bet daugumui bus aiš-

ku, kad kovojama su tikyba, kovojama su bažnyčia.

Man nereikia tvirtinti, kad neturite jūs neapykantos prie bažnyčios, bet Lietuvos visuomenei, visam pasauliui reikia išaiškinti, ką darote, kuris spręs iš jūsų darbų, kaip jūs derinote bažnyčios ir valstybės santykius. Pagaliau reikia priminti dar du dalyku. Pirmų pirmiausia siūlomasis sumanymas prieštarauja mūsų įstatymams. Blogas dalykas, jeigu nepildo įstatymų kiti, bet dar blogesnis dalykas, kuomet įstatymų nepildo tas, kuris juos leidžia. Taip negalime sakyti, kaip tas Gogolio „Taras Bulba", kuris pareiškė sūnui: „Aš tave pagimdžiau, aš tave ir užmušiu". Mes neturime įstatymų leisti tam, kad jie būtų naikinami. Jeigu mes patys įstatymų negerbsime, tai kas gi juos gerbs? Bet kokius čia priminiau įstatymus? Nepamirškite, pas mus yra pravesti dvasininkų etatai. (Iš kairės: nėra.) Gal tamstos galvojime išnyko. (Dešinėje smarkus plojimas.) Taigi, etatų įstatymai išleisti, ir čia buvo, rodos, referento vystoma mintis: tai kas, kad yra etatai? Etatai gali būti, o žmonių juose gali nebūt. Taip atsitinka, bet normalėje padėtyje yra kitaip, tariant, kad etatinė vieta paliekama tuščia tiktai iki tol, kol žmonių nesusiranda tai vietai užimti. Bet negalime taip sakyti, kad etatai yra, bet žmonių gali visai nebūt. Eidami šiuo keliu, mes ir su teismais galime padaryti tą pat, tariant, etatai yra Tribunolo ir Apygardos Teismo, bet neskiriama nei vieno teisėjo, vadinasi, panaikinti patį teismą. Rusų įstatymais, kurie veikia pas mus, jeigu yra etatai, tai turi būti skiriami pinigai algoms, ar toj vietoj yra žmogus ar nėra. Vadinasi, biudžeto taisyklėmis visoms etatuose numatytoms vietoms privalo būti atleisti pinigai. Bet dar daugiau. Pažiūrėję į dvasininkų etatus, mes pastebėsime, kad tenai yra dvi vietų rūši. Viena — dvasininkai, pradedant nuo vyskupo ir nusileidžiant iki vikaro, kita — pavadinta valstybės tarnautojai, kurie lygiai nieku nesiskiria nuo kitų valdininkų, kas tada išeina? Yra valstybės tarnautojų etatinės vietos, bet pinigai iš jų atimami. Na, o kaipgi būtų, jeigu ateitų kokia jėga čionai ir pasakytų: jūs esate Seimo atstovai, jums yra paskirtas atlyginimas, bet pinigų jam mokėti neduosime. Jeigu mes tuo keliu eisime, tai turime būti prie to prisiruošę patys, nes negi amžinai atstovausime. Jeigu ateis kiti ir darys, ką mes žadame daryti tiems valstybės tarnautojams, tai tik pavartos prieš

mus mūsų pasielgimą. Kitas dalykas, jeigu panaikintume tas vietas nauju įstatymu. Vidujinis ir įstatymo atžvilgiu šitas klausimas yra. Todėl negalima įnešti šito klausimo, kaip jisai yra įneštas, tariant, negalima siūlyti išbraukti algos, o palikti pačius tarnautojus dirbti dykai, nors kiti visi valdininkai gauna atlyginimą. Juk įstatymai yra leidžiami nesiremiant simpatijoms ar antipatijoms, bet dora turi būti jų pamatu. Kadangi šitas įstatymas griežtai tiems principams nusižengia, kadangi jisai įneštas ne valstybės reikalais besivadovaujant, o sumanymais visai pašaliniais, nedarykite tos klaidos imdami svarstyti tokį sumanymą. Šių etatinių vietų niekas nesiūlė panaikinti, bet nedavimas lėšų gal būti prilygintas jų išbraukimu. Mums lietuviams tautininkams tas motyvas labai svarbus. Aš labai protestavau prieš tokį išbraukimą, kada kūrėsi Lietuvos bažnytinė provincija ne dėl to, kad bažnytinės provincijos atsiranda, bet dėl to, kad joje išbraukiamas buvo su Seinais Vilniaus vardas. Etatuose gi yra visi tie vardai; yra ir Vilnius ir Seinai. Jūs irgi smerkėte savo metu, kam buvusioji valdžia išsižadėjo šių vardų. Tai dabar jūs patys parodykite, kad neišsižadate. Jeigu su tais etatais surišti tokie brangūs vardai, kaip Vilniaus vyskupijos, Žemaičių vyskupijos, tai nedarykite tai kad patys išsižadate, išbraukdami etatus.

Todėl jūs nei prieš Lietuvos visuomenę nei prieš ką kitą negalėtumėte pasiteisinti, kam jums reikėjo išsižadėti Vilniaus vardo, kuris yra mūsų įstatyme įrašytas. Juk p. Ministeris Pirmininkas Sleževičius, kuris savo deklaracijoje yra pasakęs, kad Vilniaus atvadavimas yra mūsų tikslas, pats turės kontrasignuoti tą įstatymą, kur bus pasakyta, kad Vilniaus vyskupijos nėra, Seinų vyskupijos nėra. Juk D - ras Grinius, dabartinis Valstybės Prezidentas, turės pasirašyti po tuo įstatymu, ir tada nepykite, jei per Lietuvą vaikščios tas „Vyriausybės Žinių" numeris ir bus rodoma, žiūrėkite, valdžia neturėjo drasos atvirai pasakyti, kad išsižada Vilniaus, tai išsižadėjo aplinkiniu keliu. Žinoma, kitataučiams Seimo atstovams nesvarbu tokie motyvai, bet mums lietuviams labai svarbu. Aš baigiu. Sutraukdamas į vieną, kas pasakyta, tvirtinu, kad klausimas yra be galo rimtas ir labai nerimtai paparuoštas, be atodairos atmetami pamatiniai juridiniai dėsniai, kurie tvarko santykius tarp bažnyčios ir valstybės; neatsargiai

paneigiami tautos idealai surišti su Vilnium — dėl viso to mes negalime kitaip pasielgti, kaip tik protestuoti prieš tai ir balsuoti prieš. Kiekvienas, kuris kovoja už idealus, nepasitenkins vien šita sale, bet aiškins plačiai visuomenei tai, ką jūs čia darote. Todėl, kol nevėlu, apgalvokit. Jeigu paskui, nuodugniai viską apgalvoję, prieisite prie išvados, kad taip reikia jums daryti, — darykite sau, bet neškite ir visas pasekmes iš to. Ateis laikas, kada pasigailėsite to, bet jau bus per vėlu. Tad, kol nėra vėlu, reikia bent apgalvoti ir įstatymo sumanymą atmesti.

(Lietuvis, 1926 m. rugpiūčio mėn. 6 d., Nr. 31; psl. 3 - 6)

Prof. A. Voldemaras

KLAIDINGU KELIU
SEIMAS

Visų tiek nekantriai lauktasai seimas susirinko, surado savyje daugumą valdžiai sudaryti, pastatė naują valdžią, daugiau pusantro mėnesio posėdžiavo, ar tai leisdamas įstatymus, ar tai interpeliuodamas valdžią, pagaliau išsiskirstė atostogoms, nutaręs kitai sesijai susirinkti 24 rugsėjo. Niekas, žinoma, negali reikalauti, kad jis per šį trumpą laiką būtų padaręs daug atmainų Lietuvos gyvenime. Taigi dar niekas neturėtų teisės kaltinti šio seimo gyvenimo, kad jis neįvykdė duotųjų rinkimų pažadų. Tik tolimesnė ateitis parodys, kiek šie pažadai bus išpildyti.

Vis dėlto dabartinė dauguma ir jos pastatytoji valdžia gana aiškiai pasirodė kokia ji bus ateity, tariant ko galima iš jos laukti. Jeigu žmogų ar partiją galime pažinti visai tik iš jų darbų, tai viltis, ką ji padarys, remiama jų mokėjimu dirbti darbą ir noru dirbti. Dėl dabarnykštės seimo daugumos gerų norų padaryti Lietuvą laimingą, mes nė kiek neabejojame. Jie trykšte tryško per visą tą laiką, kai seimas posėdžiavo. Gi ir pati naujosios valdžios deklaracija ne kas kitas, kaip gerų norų litanija. Tik, sakoma, gerais norais ir pragaras grįstas, taigi prie geriausių norų, kuriuos reiškė ir reiškia naujieji krašto šeimininkai, mūsų krašte vis dėlto gali būti tikras pragaras.

Kaip apsireiškė naujoji seimo dauguma mokėjimo dirbti atžvilgiu? Galimiems nesusipratimams išvengti turime iš pat pradžios pasakyti, kad lyginsime dabartinės dagumos mokėjimą dirbti ne su buvusiąja dauguma — juk dėlto krikščionių - demokratų blokas prarado pasitikėjimą krašte, kad nemokėjo tvarkyti krašto reikalų, taigi iš naujosios daugumos daugiau tenka reikalauti, — bet su vidutiniškais gabumais, be kurių negalima laukti sėkmingo

darbo. Norėdami įvertinti dabartinės daugumos sugebėjimą dirbti valstybinį darbą, pažiūrėkime, ką ji padirbo ir kaip dirbo?

Visi išleistieji naujojo seimo įstatymai be galo lengvi: veik jie visi yra arba panaikinimas buvusiųjų įstatymų, arba jų pakeitimas. Sakysime, panaikinta karo būklė, panaikinta krikščionių demokratų *įvestieji priedai prie spaudos ir susirinkimų įstatymų*, pakeista valstybės prezidentui ir ministeriams algos, pakeista biudžeto kai kurios pozicijos, pakeista truputį žemės reformos įstatyme vienas dėsnis, pakeista tvarka skirti stipendijas studentams, išleista amnestijos įstatymas — žodžiu, padarytas darbas, kuris galima buvo nuveikti daugių daugiausia per vieną savaitę, o dirbta iš tikrųjų septynios savaitės! Tiesa, seimas apsvarstė dar kabineto deklaraciją, priėmė ir atmetė keletą interpeliacijų — kas irgi turėjo užimti laiko. Bet, kita vertus, turime pripažinti, kad ir interpeliacijos su paklausimais buvo sukeltos neaiškumų, kuriuos valdžia iš pat pradžios galėjo ir turėjo išblaškyti.

Ar šiaip imsime, ar taip, turime pripažinti, kad pirmosios naujojo seimo sesijos darbai labai nedideli ir toli gražu nesiekia vidutiniškų, reikalingų Lietuvai darbų. Išeidami iš nuveiktojo darbo galime apytikriai apskaityti, kiek galės seimas padaryti per visus trejus metus, kuriais gali gyvuoti. Jeigu būtų po dvi sesiji per metus, — kaip paprastai ištikrųjų buna, — per trejus metus gauname šešias sesijas. Pirmoji sesija pasibaigė liepos mėnesį, vadinasi, aplamai imant vienas darbo šeštadalis turėjo būti nuveikta, arba kitais žodžiais sakant, iš dabartinio seimo galima *laukti šešis kart tiek naudingo darbo, kiek ligšiol nuveikta*. Gi Lietuvos tvarkymo reikalu lig šiol naujasis seimas lygiai nieko nepadarė. Matematiškai šią tiesą vedant prieitume išvados, kad ir toliau per visą veikimą tuo žvilgsniu seimas nieko nepadarys (0 x 6 = 0). Žinoma, gyvenimas — ne matematika, bet per matematikos formulas galima apytikriai reikšti ir jo tiesos. Taigi mes drįstame tikinti, kad Lietuvos tvarkymui šis seimas bus be galo maža padaręs per visą savo amželį, geriausiu atveju.

Bet gali būti ir blogiau. Matematikoje nuliai dauginami iš nulių terodo tik nulius, tariant nieko (0 x 0 = 0), gyvenime vėl destisi kitaip. Nieko nenuveikimas, matematikos nulius, padaro dažniausia neigiamą dydį, tariant 0 x 0 = — X. Kodėl taip

esti, lengva suprasti. Juk nedarymas to, kas reikia, vadinasi, matematikos nulius, leidžia pasireikšti tam, ko neturėtų būti, vadinasi, visada duoda neigiamą dydį (— X). Todėl mūsų tikinimas, kad šio seimo trejų metų veikimas baigsis nuliu gyvenimo matematikoje reiškia, kad prie jo Lietuvos reikalai nepablogės daugiau, nei kad jie buvo prie buvusiojo seimo, tariant prie krikščionių - demokratų valdžios. Vadinasi, aš laukiu šį seimą šiek tiek dirbsiant, tik aš randu, kad jis turėtų padaryti kur kas daugiau, nei jis pasirodė galėsiąs padaryti.

Pamatinė seimo yda, dėl kurios jis negalės nuveikti reikalingų Lietuvai darbų, *eina iš ten, kad seimas ne tik nemoka dirbti* — tas nebūtų įstabu, — bet nenori visai mokytis. Šiandien žinomi valdymo būdai keli: valdymo darbo pasiskirstymas (Amerika), kur stambiosios valstybės funkcijos pavestos atskiriems organams, kurie vienas nuo kito visai nepriklauso; parlamentarizmas, kur seimams paliktas priežiūros darbas, o vykdomoji valdžia padaro visą darbą (parlamento ir valdžios bendradarbiavimas pusiausvyroje) ir absoliutizmas arba diktatūra, ar tai vieno žmogaus, ar tai vieno luomo. Lietuvoje tvarka visai kita, nepanaši nė į vieną iš čia paminėtųjų. Nors mūsų konstitucijoje įvesta parlamentarinė valdymo tvarka, bet jos nėra nė krislo. Kas iš tikrųjų yra, tai labai primena senovės graikų „statų valdymą", kur piliečiai — politai patys ir įstatymus leidžia ir teisia nusikaltėlius ir valdo savo kraštą. Panašiai ir pas mus. Mūsų seimas irgi visko imasi. Jis pats vienas leidžia įstatymus. Ir dabartinis seimas dar nebuvo pastatęs savo valdžios, o jau pradėjo leisti įstatymus. Bet ir pastatęs tinkamą daugumai valdžią, jis tolimesniuose savo įstatymuose nerado reikalo veikti kartu su valdžia. Per visą sesiją ministerių kėdės buvo tuštintėlės, vadinasi, seimas sau, valdžia sau. Gi prie parlamentarinės tvarkos kiekviename posėdy būna ministerių kabineto atstovai, o svarbesniais reikalais ateina ir visas kabinetas. Jeigu, sakysime, svarstomas svarbus valdžios išmanymu įstatymo projektas, o parlamentas arba nenori jo priimti, arba delsia, klausydamas begalinių kalbų, ministeris pirmininkas stato pasitikėjimo klausimą. Kiek kart ginčams galą padaro pasitikėjimo klausimas! Gi pas mus per visus seimus nė vienas kabinetas nestatė pasitikėjimo klausimo. Visi Lietuvos mi-

nisterių kabinetai nuo 1920 metų iširo dėl to, kad viduje partijų taip ar kitaip nutaria, bet nė vienas jų negriuvo dėl seimo nepasitikėjimo!

Labai ryškų pavyzdį parodė dabartinis M. Sleževičiaus kabinetas dvasininkams algų klausimu. Pats kabinetas šį sumanymą rėmė, nes jo galva, p. Slezevičius, ne tik sėdėjo per jo svarstymą, bet derėjosi su kai kuriais atstovais, ragindamas, kad jie balsuotų už šį sumanymą. Visu tuo jis parodė, kad jo kabinetas priduoda svarbos šiam įstatymo sumanymui. Tokiu atveju kiekviename parlamentariniame krašte ministeriai būtų dalyvavę diskusijose besvarstant šį klausimą ir pagaliau kabinetas būtų pastatęs pasitikėjimo klausimą. O pas mus? Kabineto galva derasi su atskiromis grupėmis, pats sėdi ne valdžios vietoje kalbų metu, o savo partijoje, dalyvauja balsavime, lieka mažumoje ir... pasilieka valdžioje. Tokia taktika žemina ir seimą; nesuteikia garbės ir valdžiai. Juk klausimas iškilo ne atskirų atstovų sumanymu, o liaudininkų partijos, kuri davė Valstybės Prezidentą, seimo pirmininką ir ministerį pirmininką, tariant, apėmė valstybėje pirmąsias vietas. Nepraėjus įstatymo sumanymui buvo sumušta seime liaudininkų partija, taigi ir jos priešakiniai žmonės, kurių tarpe ministeris pirmininkas, einant šiam mūšiui, slėpėsi užpakaly savo partijos, nestatydamas pasitikėjimo klausimo, lyg bijodamas prarasti valdžios.

Visuose kraštuose, kur yra parlamentarinė tvarka — oficialiai ji yra ir pas mus — toksai balsavimas lygus nepasitikėjimo pareiškimui. Baigimas gi sesijos gavus nepasitikėjimą visur būtų aiškinamas kaip baimė nustoti valdžios ir noras, kad ir aplinkiniu keliu, palikti vairą savo rankose. Aš visai nenoriu pasakyti, kad liaudininkai iš tikro būtų turėję tokių norų, bet aš tuomi parodau, kad parlamentarinės tvarkos liaudininkai neišmano, kaip jos neišmanė nė krikščionys demokratai. Šiuo žvilgsniu vienų ir kitų toji pati psichologija ir toji pati taktika. Jų išmanymu, kaip ir jų pirmtakų seimas turi veikti sau, o valdžia sau, ir juo rečiau seimas susiėjinės su valdžia, juo geriau. Pažiūrų giminystė tarpu liaudininkų ir krikščionių šiuo klausimu matyti ir iš to, kad pasiėmę valdovauti seimui liaudininkai nė neužsiminė apie seimo reguliavimą ir pasiliko gyventi krikščionių išleistuoju reguliavimu, nors jis visai blo-

gai sustatytas. Mums rodėsi iš pradžių, kad naujas seimas su kita dauguma pradės savo darbą tuo, kad duos tinkamesnį sau darbo instrumentą, tariant statutą.

Neturėdamas gero statuto seimas nemoka tvarkyti savo darbų, tiek pilnaty, tiek komisijose. Ruošos visas darbas paprastai daromas komisijose, kur turi įeiti netiek partijų ar srovių atstovai, kiek tie, kas moka dirbti. Dabar gi kas destisi? Komisijosna renka ne pats seimas, o deleguoja frakcijos. Tuo būdu visos komisijos susidaro ne žinojimo ar sugebėjimo pamatais, o partiniais. Senai žinomas dalykas, kad išmintis ir mokėjimas žmonėse padalintas nė kiek neatsižvelgiant į partijų didumą. Galima sakyti atbulai, juo didesnis protas ir išsilavinimas, juo sunkiau jis įeina į partijos gyvenimą ar net apskritai į viešąjį gyvenimą. Geriausis Amerikos viešojo gyvenimo žinovas profesorius Braisas žinomoje savo knygoje „The American Commonwealth" įdėjo vieną skyrių klausimui, kodėl geresnieji — intelektualiu ir moraliu žvilgsniu — žmonės vengia eiti viešajin darban. Nesant gabumų padalinimo partiniais pamatais pasidaro tas, kad kiekvienoje komisijoje dauguma patenka toki, kuri nesugeba dirbti pavestojo jai darbo.

Reikia priminti dar vienas motyvas, kuris traukia daugumą į komisijas. Dalyvavimas posėdžiuose ten apmokamas skyrium, po 20 litų už posėdį. Rimtam darbininkui tai labai menkas atlyginimas, bet tam, kas komisijoje tik „sėdi" ir turi daug atliekamo laiko, komisijos duoda pašalinio uždarbio. Praėjusiame seime buvo kirkščionių demokratų tarpe tokių „darbščių" žmonių, kurie iš komisijų turėję per mėnesį daugiau 1.500 litų! Šiame seime šis motyvas gal mažiau veikia, bet vis dėlto veikia. Galima abejoti, ar įvyktų daugelio komisijų posėdžiai, jeigu šis atlyginimas būtų iš jų atimtas. Dabar gi jos lankomos gana sąžiningai.

Tokiomis aplinkybėmis negali pasidaryti gerų komisijų, taigi negali būti jose nė tinkamo darbo. Koksai būna jose darbas matyti iš to, kad komisijų apsvarstytas ir priimtas įstatymo sumanymas labai pakinta dėl įvairių pataisų, kurių būna net prie trečiojo skaitymo. Pataisų daugumas pats jau vienas rodo, kad įstatymų sumanymai labai menkai paruošti. Tą patį rodo ir referentų kalbos. Nežinau, ar tai dėlto, kad referentai turi ginti nevykusius projektus, ar todėl, kad jie neranda reikalo visai ruoš-

tis prie savo darbo, bet jie, išskyrus vieną - kitą žmogų, visai savotiškai pildo savo uždavinį ir labai dažnai juos galima kuo nori pavadinti, tik ne įstatymo referentais.

Vis dėlto seimo įstatymų menkumas glūdi didesnėje, nei šioje, ydoje. Įstatymo sumanymas parašyti — tai sunkus darbas, galimas tik valdžiai. Kai susirinko 1906 m. Rusų pirmoji Dūma, kurion buvo patekę visi rusų inteligentijos žiedai, jos pirmininkas, žinomas advokatas ir buvęs profesorius Muromcevas, pareiškė prancūzų žurnalistui E. Rukuli, kad Dūma negalėsianti nieko gera padaryti, nes valdžia nenori su ja bendradarbiauti. Nereikia ilgai nė galvoti, kad surastum, jog viena tik valdžia gali paruošti tinkamus įstatymų sumanymus. Juk įstatymas leidžiamas tam, kad jis nustatytų įvairius gyventojų santykius ar tai tarp savęs, ar tai su valstybe, vadinasi, jis turi būti priderintas prie gyvenimo ir tai visoje Lietuvoje. Kas gi gali žinoti, kokios kurio gyvenimo sąlygos, jei ne valdžia? Ji turi savo žinioje įvairias įstaigas ar pavienius valdininkus , kuriems gali įsakyti pristatyti iš kiekvienos vietos reikalingų davinių.

Taigi visuose kraštuose įstatymų sumanymus paruošia visada valdžia, o parlamentai juos „taiso", tikriau tariant, gadina ir priima, bet niekados nesiima pats siūlyti įstatymų sumanymus. Atskiri atstovai tesiūlo tik tokius sumanymus, kur nereikia turėti konkrečių žinių, visais gi kitais atvejais ragina atitinkamą ministerį paruošus įnešti parlamentan tokį ar tokį įstatymo sumanymą. Vadinasi, įstatymų leidimo darbe ne parlamentas veda valdžią, o atbulai, valdžia parlamentą. Žinoma, tada turi būti valdžia sudaryta iš tinkamų žmonių, kurie ne tik suprastų savo uždavinį, bet galėtų jį įvykdyti. Bet seimas, kartą juos parinkęs, turi leisti jiems sau atstovauti iki tol, iki kol jais tiki.

Jeigu valdžiai priklauso vadovybė įstatymų leidime, tai seimas negali kištis į valdymo darbą. Mūsų seimas, pradedant nuo steigiamojo, vis kišosi nuolat valdymo darban. Dabartinis neatsilieka nuo savo pirmatakų. Jis irgi pasidarė sau „skundų komisiją", kur bet kas ateina skųstis dėl bet ko. Ją besudarant, kai kurie seimo atstovai nusiskundė, kad, girdi, mūsų žmonės nesusipratę ir prisiunčia skundų net ant teismo įsigalėjusių jau sprendimų. Tiesą pasakius, šių žmonių nujutimas ir logika geresni, nei seimo

atstovų. Visa „skundų komisija“ priešinga mūsų įstatymams, kur tiksliai nurodyta, kada ir kam skundai gali būti įteikti ir kas su jais turi būti daroma. Taigi, jeigu skundų komisija priešinga įstatymams gali nagrinėti skundą ant kokio nors valdininko, kodėl gi tada negali ji priimti skundo ant teismo sprendimo?

Kodėl dabartinis seimas, kaip ir buvusieji, nesutvarko savo santykių su valdžia ir veikia vienas sau? Viena priežastis visiems matoma: nedirbant rimto darbo reikia bent nuduoti veikimą, kad ir savo pačių pasiteisinimui. Juo daugiau kur seimas kišis į valdymo dalykus juo daugiau jis leis įstatymų jo paties iniciatyvos pagamintų, juo labiau jis tikės, kad dirba didelį darbą krašto labui. Bet ši priežastis nėra pati svarbioji. Jeigu jis norėtų *kitaip veikti, jam reiktų pastatyti gera valdžia, o to darbo jis neįstengs* padaryti. Kodėl? Dėl gilesnės priežasties. Kaip teisingai pastebėjo kadaise Tokvilis ir jo mintį toliau išvedė Tardas, mūsų gadynė vis daugiau tiki minia ir nustoja tikėjusi vienu žmogumi (G. Tarde Les Lois de l'imitation, 249). Tai gili tiesa. Tikėjimas skaičiumi niekur nėra toksai didelis, kaip Lietuvoje.

Praėjusiame seime daugumą turėjo krikščionys demokratai, ir buvo įsitikinę, kad jie Lietuvoje patys išmintingieji. Dabar jų vietą užėmė liaudininkai ir beregint įsitikino, kad šiandien jie patapo patys išmintingieji. Liaudininkų 22, o tautininkų trys, vadinasi, liaudininkai už tautininkus išmintingesni ir tinkamesni 22:3 = 7 1/3 kart. Gal kam rodytis, kad čia kalbama tik juokaujant. Taigi kad ne. Mes jau pradžioje nurodinėjome, kaip reikia imti matematiškos formulės gyvenime. Taigi ir šiame pavyzdyje liekti toji pati pastaba. Vadinasi, tikėjimas skaičium veda daugumą, ne vienus liaudininkus, žiūrėti tik į skaičių. Pažiūrėkime kad ir partinius skaičius ministerių kabinete. Ten turime 3 liaudininkus ir du socialdemokratu. Dabar priminkime jų seimo atstovų skaičius 22:14 veik santykis 3:2. Aš nenoriu pasakyti, kad sudarydami kabinetą liaudininkai su socialdemokratais susėdę su popierium ir pieštuku parašė lygtį: vl:scl. = 22:14, iš kur atmetę trupmenas gavo 3:2. To, žinoma, jie nedarė, bet jų sielose didesniųjų skaičių prestižas taip įsišaknijęs, kad jis savaime veikė kaip savo metu veikė jis ir sudarant kabinetą iš krikščionių su liaudininkais.

Štai tos pamatinės seimo ydos, kurios mums rodo iš anksto,

kad jis labai bus panašus į savo pirmataką. Savo įpročiais, pasielgimu, darbo būdu jis nė kiek nesiskiria nuo buvusiųjų seimų.

Dabarnykščiai jo daugumai rodosi, kad praėję seimai buvo dėl to blogi, kad ant jų daugumos buvo iškaba „krikščionių - demokratų blokas“, o dabar, padėjus vieton tos iškabos kitą: „liaudininkų - socialdemokratų — mažumų blokas“, viskas pagerėjo dėl vienos jau iškabos, nors visa iš esmės lieka po senovei. Dabartinės daugumos vadai turi dar laiko reformuoti seimą, bet mes labai abejojame, kad jie tai darytų.

Gi kol turėsime tokį seimą, geros valdžios neturėsime. Bet apie valdžią ir jos ydas pakalbėsime skyrium.

(Lietuvis, 1926 m. rugpiūčio mėn. 12 d., Nr. 32; psl. 2 - 5)

Prof. A. Voldemaras

VALSTYBĖ IR BAŽNYČIA

Tikybinis klausimas Lietuvoje juo tolyn, juo eina aštryn. Tuo negali nesusirūpinti kiekvienas lietuvis katalikas ir nekatalikas, jeigu jam brangūs tautos reikalai. Mes jau senai skelbėme ir skelbiame, kad kova tarp valstybės ir Bažnyčios neišeis nei vienai geran. Mūsų giliausiu įsitikinimu, reikia rasti būdas ramiam Bažnyčios bei valstybės sugyvenimui ir reikia juo greičiau, kol dar nepervėlu, tariant kol karštis nepagavo kariaujančiųjų pusių.

Norint matyti, kur yra galimas išėjimas, reikia pirmų pirmiausia pažiūrėti, kaip iš tikrųjų stovi patsai klausimas. Prasidėjusieji ginčai rodo, kad nei viena pusė visapusiškai neįžiūri tikros katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje. Pažinti ji reikia juridiniu, politiniu, socialiu bei ekonominiu žvilgsniais ir tik tada galima bus matyti, kur išeitis. Pradėsime nuo juridinės padėties.

Juridinė Bažnyčios padėtis nėra taip aiški, kaip nori įtikinti viena ir kita pusė. Kuo paprastai normuojami santykiai valstybės su Bažnyčia? Ligšiol žinoma du būdu: konkordatas arba vienapusiški valstybės leidžiami įstatymai. Jeigu valstybė sudaro konkordatą su Apaštališkuoju sostu, toje sutarty būna nustatyti pamatiniai dėsniai, kuriais bus valdoma bei tvarkoma Bažnyčia besitariančiame krašte. Dažniausia vieno konkordato maža, nes negalima juo numatyti smulkia Bažnyčios juridinė padėtis. Taigi valstybė turi išleisti dar eilę įstatymų, kuriais konkordato dėsniai įgyvendomi.

Pas mus buvusioji valdžia ruošėsi prie konkordato sudarymo, bet jo vis dėlto nesudarė. Sudaryta šiais metais Kauno metropolija iš penkių vyskupijų ir vienos prelatūros; ji sudaryta vienapu-

sišku Apaštališkojo sosto raštu, be konkordato. Ar šis steigimo raštas turi būti Lietuvos valdžios pripažintas, ar ne? Buvusiojo krikščionių demokratų bloko žmonės įrodinėja tiek iš Seimo tribūnos, tiek savo spaudoje („Rytas"), kad taip argumentus iškelia du. D - ras Bistras, buvęs ministeris pirmininkas, citavo ištraukas oficialių raštų, iš kurių matyti, jog jo kabinetas pritarė metropolijos steigimui ir nutarė atnaujinti su Vatikanu diplomatinius santykius. Antras argumentas — tai Lietuvos Konstitucijos str. 83, kuriuo pripažinta kiekvienai tikybai teisė veikti ir gyventi taip, kaip jos kanonai reikalauja.

Kokia reikšmė šių argumentų? Kiekvienas teisės žinovas pasakys, kad jie labai menki. Valstybei privaloma tik tas, kas nustatyta jos įstatymais arba sutartimis. Ir vienas dalykas, ir kitas tegalima padaryti tik per Seimą, o metropolijos sudarymo reikalas Seime visai nė nebuvo. Gi Bistro kabineto pritarimas — tai paprastas valdymo aktas, kuris nevaržė nė paties d - ro Bistro, jeigu būtų norėjęs atsiimti atgal savo sutikimą. Žinoma, nei kiek jis nevaržo nė Sleževičiaus kabineto, kuris iš principo priešingas palaikymui santykių su Vatikanu. Ar tai gerai, ar blogai — čia politikos klausimas, o ne teisės.

Ne kiek geresnis ir prisidengimas konstitucija. Dargi nekeldami ginčo, ar jos straipsniai 83 ir kiti apie tikybą turi deklaratyvę vertę (deklaratyviais laikomi konstitucijų pareiškimai, kuriems taikinti gyvenime reikia kito įstatymo, tam tyčia išleisto), ar privalomąją normą, turime pripažinti, kad konstitucijos str. 83 ir 84 kalba tik apie „tikybines organizacijas", dėl kurių pasakyta žodis žodin: „Tikybinės organizacijos turi valstybėje juridinio asmens teisių" (str. 83). Kada aš skaitau visą 83 straipsnį, man visada darosi be galo keista: kalbama apie „tikybines organizacijas", bet nė pusės žodžio nepasakyta apie Bažnyčią! Gi iš „tikybinių organizacijų", dargi visas jas sudėjus krūvon, Bažnyčios nepadarysi. Kas dar blogiau, Rusų įstatymai, kurie Lietuvoje veikia, težinojo tik civilės teisės juridinius asmenis, bet ne viešosios.

Aš negaliu leistis toliau nagrinėjiman konstitucijos str. 83 ir 84, bet turiu pasakyti, kad šie straipsniai Bažnyčiai daugiau kenksmingi, o ne naudingi. Juk juridinis kiekvienas asmuo turi gyvuoti tam tikru aktu (statutas, dovanojimo aktas, palikimo aktas

ir t. t.). Tuo būdu pasirėmęs konstitucija, Vidaus Ministeris galėtų pareikalauti iš kiekvienos parapijos sudaryti ir pristatyti jam patvirtinti statutą arba registruoti jį pas notarą, o paskui kontroliuoti, ar parapijos gyvuoja taip kaip statutas reikalauja. Jis galėtų net uždrausti klebonams susižinoti su vyskupais, išeidamas iš to kad konstitucijos str. 83 kalba apie atskiras „tikybines organizacijas", bet jų sąjungos ar kokios kitos bendros organizacijos visai nenumato.

Liekti dar priminti vienas juridinis argumentas, iškeltas „Ryte" prof. Būčio ir dažniau tenai vartojamas. Pasak Būčio ir jo pasekėjų, Lietuvos Respublika turinti mokėti Katalikų Bažnyčiai tas sumas, kurias rusų valdžia mokėjo jai už atimtą iš jos turtą, Atimtąjį Bažnyčios turtą valdė kolegija Petrapily ir kasmet mokėdavo tam tikras sumas Katalikų Bažnyčiai. Visa tai tiesa, tik reikia įrodyti, kad caro valdžios pareigas šiuo reikalu prisiėmė bolševikų valdžia ir kad ši valdžia perleido šias pareigas tam tikra sutartimi Lietuvos valdžiai. Toki dalykai daromi sutartimi; mes turėjome su Rusais lig šiol tik Maskvos sutartį iš 1920 m., kur nėra nei vieno žodelio apie grąžinimą Bažnyčiai turtų, ar mokėjimą už juos rentos. Vadinasi, Lietuva neturi jokių juridinių pareigų mokėti Katalikų Bažnyčiai bet kokias sumas.

Ar Lietuva mokės kokias sumas Bažnyčios reikalams, tai grynai jos vidurinis reikalas, kuris tvarkomas jos viduriniu įstatymu. Dvasininkų etatai yra nustatyti mūsų įstatymu ir kol tas įstatymas nepakeistas, nustatytos ten algos turi būti išmokėtos. Vien arkivyskupai ir vyskupai, kurių etatuose nėra, negali gauti, kol nebus naujų etatų. Kad susidarė tokia padėtis, kaltas čionai d - ro Bistro kabinetas, kuris besitardamas dėl bažnytinės provincijos, kuri žymiai keičia etatus, nepasirūpino pravesti per Seimą naujų etatų. Ko nepadarė savo metu katalikiškasis Bistro kabinetas, negalima laukti, kad padarytų daugiau nei per pusę socialistiškasis Sleževičiaus kabinetas. Tuo būdu mes matome, kad juridinė Katalikų Bažnyčios padėtis Lietuvoje neišaiškinta ir nenustatyta. Tokiomis aplinkybėmis valdžia gali vesti atvirai prieštikybinę vidaus politiką ir negalima sakyti, kad ji prasižengia kokiems įstatymams, kitaip sakant, Lietuvoje mes neturime jokio įstatymo, kuris gintų Bažnyčią nuo persekiojimo. Persekiojimas gali būti didesnis, at-

viras, kaip kad Meksikoje, bet gali būti ir pridengtas. Mūsų dabartinė valdžia atvirai Bažnyčios nepersekioja, bet veda jos erzinimo politiką, kurią prancūzai vaizdingai vadina politique de coups d'epingle. Nei Kauno metropolitas, nei naujieji vyskupai neturi, kaipo tokie, jokių ryšių su Lietuvos valstybe, bet iš to visai neišeina, kad valdžia turėtų ignoruoti patį jų buvimą, grąžindami jiems raštus dėl to, kad, girdi, mes tokios kurijos nežinome arba nepripažinti metrikų.

Pamiršusi pačią Katalikų Bažnyčią *mūsų konstitucija* betgi nepamiršo metrikų. Str. 85 aiškiai pasakyta jog dvasininkų surašytos metrikos tėra oficialus dokumentas ir negalima reikalauti jo pakartojimo kokioje kitoje įstaigoje. Vadinasi, kunigų rašomosios metrikos privalomos visoms Lietuvos įstaigoms. Kodėl gi tada *jos nepripažįstamos?* Girdi, valdžia nežino Kauno arkivyskupijos! Arba vėl, pranešama vienos ar kitos kurijos, kad toks ir toks kunigas paskirtas mokyklon kapelionu. Tokios etatinės vietos yra ir aišku, kad kapelionus skiria vyskupas, o ne apskrities viršininkas. Bet vėl ateina atsakymas iš Švietimo Ministerijos, kad ji nežino tokios vyskupijos.

Legalumo žvilgsniu, žinoma, nieko negalima primesti valdžiai: tikrai ji tokios vyskupijos turi teisę nežinoti. Ko trūksta Kauno metropolijai Lietuvos įstatymų žvilgsniu? Vieno daikto, Kauno arkivyskupas su visa dvasininkija ir tikinčiaisiais turėtų sudaryti, einant garsiuoju konstitucijos 83 str., juridinį asmenį, vardu: „Kauno metropolija" ir paskui įregistruoti šį susivienymą pas Kauno miesto viršininką ir po to jau kabinetas negalėtų juridiniai nežinoti. Tada jau būtų pasiekta „summum jus". Bet sakoma: summum jus — summa injuria.

Tikinčioji visuomenė neleistų privesti savo dvasininkus prie tokio pažeminimo. Ji ir dabar jaučia, kad valdžia kur tik gali nori įgelti Bažnyčią, kad ir prisidengdama teisėtumu. Mažiau nusimanantiems įstatymuose rodosi, kad ji elgiasi bažnytiniais reikalais visai prieš įstatymus. Fizikos dėsnis, kad veikimas lygus atsparumui, pritaikomas ir visuomenei; vadinasi, valdžios politika tegali sukelti tik pasipriešinimą, kurį politiniai spekuliantai pasiskubins panaudoti savo partijos reikalams.

Žodis kovos jau pasklido visuomenėje. Visi Lietuvos vysku-

pai kolektyviame rašte, pasiųstame Valstybės prezidentui, jį pavartojo. Reikia labai pasigailėti, kad „Rytas“, gavęs nežinomu mums būdu šį raštą, pasiskubino jį išspausdinti, dargi pridėdamas prierašą, kad, girdi, jis jau gautas Respublikos prezidento kanceliarijoje. Kad susidėjusiomis aplinkybėmis vyskupai negalėjo tylėti, labai suprantama. Bet rašto turinys toli gražu ne toksai, kokis turėjo išeiti iš episkopato. Juridinė jo pusė silpna, takto kilnumu jis irgi nepasižymi. Įspūdį sukelia jis eilinio partinio rašto, kurio tikslas ne tiek surasti išeitį, kiek skelbti priešui kovą.

Kam juk reikė kreiptis į Valstybės prezidentą? Tarpe vyskupų tėra du politiku: Staugaitis ir Reinys, kurių vienas buvo Seimo pirmininkas, kitas ministeris. Bent jau juodu turi gerai žinoti, kad pas mus prezidentas nevaldo, taigi lygiai nieko negali padaryti iškeltais jų klausimais. Iš to bus padaryta išvada: Valstybės prezidentas žemina vyskupus, nes neatsako net jų raštan. Jeigu jis pasiųs raštą ministeriui - pirmininkui, vėl bus negerai: prezidentas duoda vyskupams pamoką, kur jie turi kreiptis.

Bet visa tai būtų ne tiek svarbu, jeigu raštas nebūtų patekęs viešumon. Jeigu vyskupai norėjo ieškoti išeities, tai jų raštas turėjo likti žinomas tik valdžiai. Valdžia gal būtų supratusi beeinanti per toli ir gal kaip norint susitarusi su vyskupais dėl modus vivendi. Bet dabar? Jeigu valdžia net tikrai norėtų ieškoti būdo sugyventi, tai ji nebegali, nes jai viešai „Ryte“ vyskupų skelbiama kova, kurią jie sakosi priimą. Tokiomis aplinkybėmis atsiranda dar naujas — prestižo klausimas, kuris dar toliau nustumia vieną pusę nuo kitos.

Teisingas kelias kur kitur. Valstybė turi sutvarkyti santykius su Bažnyčia taip, kad jiedvi gyventų geruoju. Bet klysta tie, kurie mano, jog dabartinės bažnytinės provincijos sutvarkymas Lietuvos valstybei priimtinas ir jį reikia pripažinti tokį, koksai yra. Kiekvienas katalikas privalo pripažinti, kad yra Kauno arkivyskupija su Telšių, Vilkaviškio, Panevėžio bei Kaišedorių vyskupijomis. Ir valstybė turėtų bažnytinę provinciją pripažinti faktinai esančią. Tik pripažinti tai reiškia, kaipo pareiginę stadiją ir eiti prie provincijos pertvarkymo, kas galima padaryti tik su Vatikanu.

Oficialių ryšių negali užmegzti su juo tol, kol nebus susitarta dėl pertvarkymo. Bet kad galima būtų derėtis reikia užmegzti su

Vatikanu neoficialius ryšius. Tik suėjus kontaktan su Roma galima pastebėti, ar greitai mes galime susitarti dėl konkordato arba kitoniško modus vivendi, ar ne. Aišku viena, kad mes vieni negalėsime klausimo spręsti, vadinasi, juo greičiau ineisime minėtajan kontaktan, juo geriau.

Klysta ir valdžia, manydama, kad dabar pasitaiko gera proga jeigu ne visai sugriauti Bažnyčią Lietuvoje, tai bent gerokai susilpninti. Susilpninti, žinoma, galima, bet galima pasiekti tai tik silpninant Lietuvą, kaipo valstybę ir lietuvius, kaipo tautą. Valdžia turi išsižadėti seno rusų prietaro: būk Bažnyčia — tai tamsumo ir atsilikimo nuo kultūros jėga. Kaipo valdžia ji pirmoji turėtų suprasti, kad Lietuvai reikalinga visiška tikybinė taika.

(Lietuvis, 1926 m. spalio mėn. 28 d., Nr. 43; psl. 2 - 4)

PROF. A. VOLDEMARO KALBA DĖL INTERPELIACIJOS

VOLDEMARAS (t.) Gerbiamieji Seimo atstovai! Mes buvome už interpeliaciją, nors sąlygos, kuriomis ji tapo įnešta ir priimta, mums nelabai patinka, tariant, mūsų Ministeris Pirmininkas tuo metu, kada buvo patiekiama interpeliacija, buvo svarbiausiais visos Lietuvos reikalais užsieniuose, Maskvoje, ir parsivežė didelį politinį laimėjimą. Kituose parlamentuose, jeigu valdžia tokį žygį daro, tai bent laukiama, kol ji grįžta, laukiama, kol tas svarbiausias reikalas bus baigtas, o interpeliacijai vėlesnį laiką skiria, kad nesudarytų įspūdžio, jog čia mažesni reikalai nustelbia didesnius. Pas mus, sakau, to nepadaryta ir gaila, kad nepadaryta. Interpeliacija priimta net pačiam Ministeriui Pirmininkui nesant. Paprastai kultūringose valstybėse, parlamento statutu einant, pati valdžia turi pasisakyti, ar ji priima interpeliaciją, ar ne. Pas mus yra senas statutas, senojo režimo priimtas ir man labai gaila, kad jo nenusikratyta, nes šis statutas interpeliacijų priėmimą ar atmetimą leidžia daryti be valdžios sutikimo ir net žinios.

Tiek dėl interpeliacijos įnešimo.

Dabar dėl esmės. Iš esmės mes buvome už interpeliaciją, nes iškeltieji joje klausimai yra svarbūs, ir jie reikėjo išaiškinti. Tik vėl mes turime labai pasigailėti, kad svarbių dalykų eilėje mes negalime pritarti tiems aiškinimams, kuriuos čia iš pono Ministerio Pirmininko girdėjome, nes tie kaltinimai, kurie interpeliacijoje iškelti, vis dėlto lieka neišaiškinti.

Kas buvo primesta? Buvo primesta eilė dalykų. Pirmiausia, prasižengimai prieš įstatymus; tai jau kaltinimas, ne primetimas. Kitas primetimas, — kad valdžia netiksliai elgiasi. Jau čia politi-

kos klausimas: ar gera valdžios vedamoji politika. Atsakomybės įstatymų atžvilgiu čia jokios nėra. Diskusija dėl interpeliacijos ir atsakymo jai nuėjo be galo plačia plotme. Buvo prieita net aukščiausių filosofijos klausimų: istorijos; paminėti Machiavelio ir Kromvelio vardai — tik Machiavelis čia buvo truputį pajaunintas, o Kromvelis pasenintas. Žodžiu, argumentai buvo vartojami labai platūs ir šimtmečiais labai lengvai buvo mėtomi. Tas jau rodo, kad diskusija nėjo tuo keliu, kuriuo ji turėjo eiti. Kartais man besiklausant kai kurių priekaištų, ypač Ambrozaičio, darėsi įspūdžio, ar tik nenori jis ginti valdžios. Koks gynimas yra geriausias? Ogi nutolti nuo tikrojo klausimo ir paskęsti eilėje kitų, šiuo atvėju pasauliožiūros dalykų. Žinoma, pasauliožiūrą kiekvienas gali turėti, kokią nori; negalima pasakyti, kad pasauliožiūra būtų priešinga vienam ar kitam įstatymui; ir įsileisti į pasauliožiūros klausimą, reiškia nueiti nuo tikrojo klausimo. Aš labai džiaugiuosi, kad dalinai mano pirmatakūnas, p. Toliušis, grįžo prie tų valdžiai pastatytų klausimų; prieš jį prie jų grįžo Karoblis. Aš irgi kalbėsiu tik apie interpeliacijos davinius ir valdžios pasiaiškinimus. Pirmiausia, mūsų išmanymu, yra prasilenkimo faktų su įstatymais; ne pačios valdžios, ne Kabineto, kaipo tokio, bet žemesnių organų, kuriems Kabinetas turėjo bent priminti šį dalyką, jei ne nubausti. Tuo tarpu čia atėjęs Ministeris Pirmininkas mėgimo teisinti agentus, kurie nepildė įstatymų. Tai, ką Ministeris Pirmininkas čia sakė, ne tik jų neišteisino, bet daugiau abejonių sukėlė: — *ar ne daugiau interpeliacijai yra pagrindo, nei gali rodytis.* Imsime pradžiai asmens laisvę. Interpeliantų buvo iškelti faktai, tariant Raseinių įvykiai ir dar keletas kitų faktų, kur, interpeliantų nurodymu, tam tikriems asmenims buvo atimta neteisėtu keliu laisvė. Koks yra teisėtas laisvei atimti kelias? Sugavusi žmogų „in flagranti", policija gali jį suimti, arba — antras būdas — teismo organai: tardytojų nutarimas žmogų suimti. Ministeris Pirmininkas čia ėmės šiek tiek naujos teorijos. Jis cituodamas Baudžiamojo Proceso 257 straipsnį, nurodė, kad ne tik tais dviem atvėjais galimas suėmimas, bet esą ir kitais atvėjais laisvė galinti būti suvaržyta. Aš jokiu būdu negalėčiau sutikti su tokia Ministerio Pirmininko jurisprudencija, nes 257 straipsnis nieko neduoda naujo prieš interpeliantų iškeltus dėsnius. Tas straipsnis kaip tik duoda

nusakymą sąvokos: kas yra in flagranti. Vadinas, 257 straipsnis neneigia to, ką interpeliantai iškėlė, būtent, kad asmens laisvė atimti leista tik dviem atsitikimais: ar nusikalstamą darbą bedarant, ar prokuratūros įsakymu. Kaip valdžia aiškina interpeliacijos faktus? Rugsėjo mėn. 5 dieną Raseiniuose įvyko ekscesai. Tą pačią dieną, vadinas rugsėjo mėn. 5 dieną, kaltininkai buvo suimti. Mes nežinome, kas ten ištikro buvo, taigi gal formaliai policija tą pačią dieną turėjo teisės suimti triukšmadarius. Bet kas toliau įvyko, pasak p. Ministerio Pirmininko? Jis pasakė, kad byla nuo rugsėjo mėnesio 9 dienos yra apygardos teismo tardytojo žinioj. Vadinasi, nusikaltėliai suimti 5 rugsėjo, o 9 rugsėjo atiduota jų byla tardytojui. Kas žino aritmetiką tas suskaitys, kad jie išlaikyti suimti keturias dienas, o ką gi sako mūsų Konstitucija? Ji šiek tiek padaugina rusų laikais duotą teisę atimti žmogui laisvę; rusų įstatymais galima buvo išlaikyti suimtasai nepatiekus kaltinimo 24 valandas. Mūsų Konstitucija tą terminą pailgina iki 48 valandų. Taip, dvi paras galėjo laikyti policija suimtuosius, bet jei suėmė 5 rugsėjo, tai jau 7 turėjo būti tardytojo pareikštas koks nors kaltinimas ir jau, kaipo kaltinimo priemonė, paliktas areštas. Vadinasi, dvi dienas policija laikė suimtuosius prieš Konstituciją. Tą pripažino pats Ministeris Pirmininkas. Bet kokia tada išvada? Jeigu tokį faktą pripažino pats Ministeris Pirmininkas, tai aš maniau, kad jis, nesiteisindamas, pasakys: aš subariau tuos žmones, kurie taip pasielgė. Iš tikrųjų gi jis pasakė, kad policija visai tvarkoj ir kad ji padarė taip, kaip įstatymai liepia. Gal Ministeriui Pirmininkui atrodo mažmožis, kad porą dienų suimtieji buvo išlaikyti neteisėtai kalėjime; bet jei kalbėti apie įstatymus, tai ten mažmožių būti negali. Jeigu jis pripažįsta, kad policija laikė daugiau, negu įstatymai leidžia, tai tuo pačiu konstatuoja atėmimą žmogui laisvės, kurią Konstitucija laiduoja.

Toks pat laisvės atėmimas buvo interpeliantų iškeltas ir dėl kitų, policijos įsakymu suimtųjų prokuratoriui išsiųstųjų. Čia Ministeris Pirmininkas pasakė žodis žodin: „Rugsėjo 4 dieną Kauno miesto policijos vadas gavo iš policijos viršininko“, aš tą pabrėžiu, „parėdymą suimti Norvaišą, Garfeldą ir kitus ir tuojau juos perduoti Panevėžio apygardos teismo Valstybės Gynėjui. Sulaikyti jie buvo rugsėjo 5 dieną ir tą pačią dieną raštu Nr. 5097, pašto

kv. Nr. byla išsiųsta Panevėžio Apygardos teismo Valstybės Gynėjo žinion". Vadinasi, ne prokuratūra ieško žmogaus, o policijos viršininkas. Bet jei ieško viršininkas, tai jau negali būti vietos „in flagranti" ir tada tik prokuratūra, o ne kas kitas galėjo duoti įsakymą policijai suimti ir jai pristatyti. Prokuratūrai, o ne policijos viršininkui ta teisė priklauso. Ministeris Pirmininkas kalbėjo apie pašto kvito numerį, kuriuo byla buvo išsiųsta Panevėžio Apygardos teismo Valstybės Gynėjui, bet ar tie suimtieji irgi buvo pridėti prie bylos ir pasiųsti bagažu, apie tai nieko nepasakė. Todėl interpeliacijos kaltinimai lieka nesugriauti. Atrodo tik, kad čia kažin kaip norima pažiūrėti į visa tai minkščiau, norima lyg aptemdinti, kad negalima būtų pastebėti tam tikrų dėmių. Vis dėlto aišku, kad žmonės buvo laikyti prieš įstatymą ir čia pašto kvitai nieko nepaaiškina.

Turiu dar pridėti kitą motyvą. Ministeris Pirmininkas savo atsakyme yra pasakęs, kad Raseiniuose buvę sulaikyti chuliganai, o kiti suimtieji, girdi, žvalgybos agentai. Išeina, kad tie žmonės ir tie agentai yra laikomi šalia įstatymų, kad jų įstatymai nesaugoja ir todėl galima pavadinti juos ir vienu ir kitu terminu. Aš turiu pasakyti, kad įstatymai nežino tokio pavadinimo kaip chuliganas, ir jeigu valdžios atstovas pasako, kad vienas, ar kitas Lietuvos pilietis yra chuliganas, kurio įstatymai, matyt, nesaugoja, tai tuo vėl įvedamas yra nesveikas principas. Mes, Tautininkai, stovėjome visada už lygų visiems įstatymą. Jeigu žmogus padarė nusikalstamą darbą, bet nėra teismo nuteistas, jis nėra dar prasikaltėlis ir juo labiau negalima sakyti, kad jis chuliganas. Vistiek, kokia bebūtų moralė vertė to žmogaus gyvenime, — įstatymas jam turi būti pritaikintas taip, kaip jis yra taikomas kiekvienam kitam piliečiui. Gi valdžios pasiteisinimu lyg norima padaryti kažkoks įstatymų nepildymo suminkštinimas: girdi, didelio čia daikto, kad pora dienų ilgiau palaikyta kalėjime žmogysta: juk jis chuliganas, jį galima ir be įstatymų laikyti. Tokia mūsų vyriausybės praktika mus patenkinti negali, ir aš labai gailiuos, kad valdžios atstovai, nuėję tokiu keliu, ėmėsi dar aiškinti; jokia kita valdžia kultūringuose kraštuose to nebūtų ėmusis. Taigi Ministerio Pirmininko paaiškinimas mane nepatenkina. Man atrodo, kad čia yra gal vienintėlis dalykas iš visos interpeliacijos, kuris įrodo

vyriausybės organų nusižengimą Lietuvos įstatymams.

Nusižengė įstatymams ne tiek kabinetas, kiek valdžios agentai, kurie tai darė. Bet kas iš to? Kabineto buvo pareiga tą klaidą atitaisyti, tinkamai reaguoti ir nusikaltėlius šaukti tieson ar bent sudrausti. Valdžia, to nepadariusi, kaip tik ragina nesiskaityti su įstatymais.

Kalbant toliau dėl interpeliacijoj minimų prasižengimų su įstatymais, tenka sustoti ties klausimu apie išsiuntimo tėvo Suedhofo ir ties streikų klausimu. Čia aš atsakyčiau greičiau neigiamai: su įstatymais vargu bau prasilenkta. Sakysime, mūsų įstatymai, kalbėdami apie apsigyvenimą svetimšalių Lietuvoj, leidžia Vidaus Reikalų Ministerijai savo nuožiūra vienam duoti teisę apsigyventi — kitam ne. Ir jeigu tokia teisė yra duota Vidaus Reikalų Ministeriui, tai žinoma, negalima kalbėti apie laužymą kokio nors įstatymo. Galima daryti jam priekaištų politinio pobūdžio: ar gerai jis pasielgė ar ne, bet įstatymų atžvilgiu mes nieko negalime jam primesti.

Taip pat su streikų klausimu. Streikų klausimas sukėlė čia akademiškų ginčų, kuriais norėčiau kalbėti. Streikų klausimą nereikia abstraktiškai imti. Ar mūsų įstatymai streikus leidžia, ar ne. Šiuo klausimu ginčų kilo tarp atstovų Karoblio ir Toliušio. Atst. Karoblis įrodinėjo, kad įstatymais streikai uždrausti, motyvuodamas, kad Baudžiamojo Statuto 367 straipsnis nebuvo išbrauktas statutą priimant. O Toliušis įrodinėjo, kad streikas yra politinė žmogaus teisė, kuri Konstitucijos yra garantuota. Konstitucija sako, kad buvusieji rusų įstatymai teturi tik tiek galios, kiek jie neprieštarauja Konstitucijai. Taigi susitiko du aiškinimai: vienas raidės, o antras dvasios. Bet jau iš evangelijos yra žinoma, kad raidė užmuša dvasią. Šiuo atvėju dvasios laikosi p. Toliušis. Negali būti dviejų nuomonių: Lietuvos įstatymai duoda pilną teisę streikuoti. Ir Ministeris Pirmininkas teisingai yra pasakęs, kad Baudžiamojo Statuto 367 str. Lietuvoj neveikia. Aš pasakyčiau: netiktai neveikia, bet ir negali veikti. Toliušis įrodinėjo, iš kur ir kaip kyla streikai. Aš turiu pabrėžti vieną dalyką; peržiūrėję kitų kraštų konstitucijas, niekur nerandame pasakyta, kad streikai yra leidžiami arba kad jie teisėti. Bet kiekvienas ten supranta, kad streikas yra viešosios teisės pripažintas ir apsaugotas. Taigi, teisės žvilgs-

niu viskas yra tvarkoj: streikai gali būti. Bet čia reikia atsižvelgti į kitą dalyką: kokia yra streikų teisė kitur ir kokia ji pas mus, ir reikia pažiūrėti į Vidaus Reikalų Ministerio aplinkraštį, apie kurį čia buvo daug kalbėta. Jeigu yra darbininkų streikas viešosios teisės pripažintas, tai yra kapitalistui lokauto teisė. Taip esant vyriausybė teturi vieną pareigą: žiūrėti, kad rungtynės tarp darbo ir kapitalo būtų ramios ir neardytų viešosios tvarkos. Niekas, žinoma, negali prikibti, jeigu kapitalistas naudojasi savo teise ir šalina streikavusius darbininkus. Kaip tik kalbėdamas apie tai, Toliušis iškėlė klausimą, ar nebuvo favorizuojama viena pusė, tariant darbininkai prieš darbdavius. Interpeliantai pabrėžė, kad savininkui nebuvo leista pasinaudoti jo nuosavybės teise. Aiškus dalykas, kad mūsų ir viso pasaulio įstatymais, kiekvienas daiktas, kuris yra pramonės įmonėje, kiekvienu metu gali būti iš savininko dirbtuvės išvežtas, parduotas, sunaikintas ir t. t. Žodžiu, savininkas gali pasielgti taip, kaip jam patinka. Naujų laikų įstatymai šiuo atvėju eina susiaurinimo keliu. Bet pas mus to susiaurinimo nėra. Savininkas turi pilną teisę su savo nuosavybe pasielgti taip, kaip jam patinka. Ir negalima pavadinti provokacija, jeigu savininkas maišą miltų išvežė iš malūno ar kaip kitaip su juo pasielgia. Niekas jam negali prikišti, kad jis čia prasižengė.

Šiuo žvilgsniu imant cirkuliarą, galima klausti, ar jis, einant įstatymais, yra priešingas šiems dėsniams, ar ne? Čia aš negalėčiau pritart draugui Toliušiui, ir štai kodėl. Imkim patį darbo įstatymą. Citavo kai kuriuos to įstatymo paragrafus Ministeris Pirmininkas savo atsakyme, bet jeigu paimsim visą įstatymą nuo pradžios iki galo, tai pamatysim,.kokias teises jis suteikia darbo inspektoriams. Vienintėlė teisė, kuri yra pripažinta darbo inspektoriui, tai priežiūra sanitarijos bei higienos; darbo inspektorius gali ateiti į dirbtuvę ir, jeigu randa netvarką, gali sustatyti protokolą. Protokolą jis turi pasiųsti teisman, bet kai kada jam yra duota teisė už tam tikrus prasižengimus bausti pinigiškai. Žinoma, iki tam tikros sumos. Bet kokias jis turi teises streikui iškilus? Viena neabejotina teisė jam yra pripažinta: įregistruoti trečiųjų užrašus. Mūsų veikiančiais įstatymais, trečiųjų teismo užrašai yra daromi pas taikos teisėją. (Civ. Proc. 1370 - 71). Trečiųjų teismas prasideda tuo, kad abi pusės ateina pas taikos teisėją ir daro užrašus.

Tuose užrašuose yra surašoma ginčo objektas, kam pavestas ginčas išspręsti, pasižadėjimai, kaip bus pasielgta, kol bus įvykęs sprendimas ir t.t. Tai tokią tvarką nustato civilinis procesas.

Gi naujas darbo apsaugos įstatymas leidžią tokius trečiųjų užrašus daryti ir darbo inspektoriui. O daugiau ką jis gali daryti? Čia jo oficialinė rolė baigiasi. Toliau prasideda neoficialinė. Įstatyme pasakyta, kad jis tarpininkauja. Juridinio termino : „tarpininkauti" — nėra. Tai yra diplomatinis terminas. Jeigu du žmonės nenori kalbėti, tai galima paimti juos ir suvesti, arba užeiti pas vieną, sužinoti, ko jis nori ir paskui kitam pranešti, ir kada tas bus žinoma, mėginti juos sutaikinti. Vadinasi, praktinis taikymas, ne juridinis. Be nurodytų pareigų ir teisių, darbo inspektorius jokių kitų neturi. Aš jokiu būdu negalėčiau sutikti su Ministeriu Pirmininku, kad jeigu darbo inspektorius pradėjo tarpininkauti, tai jau nuosavybės teisė yra aprėžta! Ne, nė kiek ji neaprėžta. Ji bus aprėžta tik tada, kada bus trečiųjų užrašas padarytas. Bet jeigu trečiųjų užrašo nėra, tai negalima sakyti, kad „tarpininkavimas varžo savininką". Čia Ministeris Pirmininkas išplėtojo naują jurisprudenciją, kad darbo inspektoriaus tarpininkavimas tarp streikuojančių ir darbdavių jau suvaržo darbdavių teises. Tokia jurisprudencija negali būti priimta, kaipo priešinga įstatymams. Bet ar tame cirkuliare yra panašių griežtų įsakymų? Tokių griežtų įsakymų jame nėra. Ir, man rodos, kad paprastai, jeigu kyla koksai neaiškumas, nesusipratimas, tai nereikia laukti, kol ateis interpeliacija. Jeigu būna kokie nesusipratimai, tai nevisados yra kitas kaltas, — tas, kas nesupranta. Jeigu visuomenė suprato tokį cirkuliarą, kaip suvaržymą, tai valdžia negali sakyti, kad visuomenė kvaila, taip jį suprasdama. Aš būčiau sveikinęs Ministerį Pirmininką, jeigu jisai būtų pasakęs; valdžia tuojau atsiima savo aiškinimą, kuris sukelia nesusipratimų. Žodį čia reikia pavartoti minkščiausį — nesusipratimas. Jeigu visuomenė taip supranta, tai ji nekalta. Aš irgi taip buvau supratęs, bet dabar man aiškina, kad aš buvau suklydęs. Aš galiu sutikti, kad aš klydau, bet reikia tada duoti autentiški paaiškinimai: kas yra pasakyta cirkuliare. Nors cirkuliare didelio kriminalo aš nematau, bet jisai visur sudarė tokio įspūdžio, kad tai yra įsikišimas į nuosavybės teises ir favorizavimas streikuojantiems kitos pusės naudai. Man rodos, kad darbo

inspektoriai irgi kitaip negalėjo cirkuliaro suprati. Imkime gyvą žmonių psichologiją. Man vieną kartą atst. Plečkaitis papasakojo tokį atsitikimą, kad per vieną socialdemokratų mitingą atėjo policistas ir pasakė: jis esąs sustatęs protokolą už tai, kad ten blogai kalbėjęs apie socialdemokratus. Ir tuomet p. Plečkaitis pasakė, kad gali blogai kalbėti apie socialdemokratus, kad už tai negali būti sustatytas protokolas, tai policistas akis išpūtęs. Štai kokia valdininkų psichologija. Šitą psichologiją kiekviena valdžia turi žinoti. Reikia skaitytis su tuo, kad jeigu bus duotas iš viršūnės neaiškus įsakymas, tai apačioje jis bus suprastas taip, kaip tų valdininkų išmanymu gali būti naudinga tiems, kurię leidžia įsakymus. Kadangi Vidaus Reikalų Ministeris yra socialdemokratas, tai jo aplinkraštį aiškins taip, kaip socialdemokratams bus naudinga.

Toliau tenka kalbėti jau ne apie įstatymus, o apie kalbamųjų priemonių tikslumą. Dėl jėzuitų, įstatymo atžvilgiu viskas tvarkoje, bet politiniu atžvilgiu išsiuntimas yra labai nevykęs. Koks valdžios aiškinimasis? Ji sako, kad jėzuitas prigavęs valdžią. Jis kreipęsis į konsulą dėl vizos; konsulas davęs jam vizą, bet be teisės prailginti, o paskui atėjęs prašyti leidimo apsigyventi Lietuvoje. Aš nelaukiau iš valdžios tokių argumentų, iš kurių aiškėja, kad konsulas yra aukštesnis už Ministerių Kabinetą. Konsulas davė vizą be teisės prailginti, taigi Ministerių Kabinetas negali prailginti. Jeigu pas mane būtų koks valdžios agentas, kuris uždėtų ant vizos rezoliuciją: „be teisės prailginti", tai ryto metą tokiam valdininkui būtų buvę priminta: pasimokink eiti savo pareigų; be to, tarnyba jam nebūtų buvusi pailginta. Taigi išsiuntimas iš Lietuvos jėzuito Suedhofo mūsų valdžiai garbės nesudaro. (Atst. Purėnienė, iš vietos: Visus reikia į vieną vagoną susodinti). Gal būt, kad visus reikia į vieną vagoną susodinti, ir gal būt reikia visus ant vieno laužo sudeginti; tokia politika taip pat gali būti, bet čia, sakau, ne įstatymų klausimas, o išmintingumo. Aš pasakysiu, kad su tokiais dalykais reikia atsargiau elgtis. Buvo atsitikimas prieš karą Maskvoje, kada vyskupas Denisevičius buvo pašalintas už paskyrimą jėzuito Viercinskio Maskvos šv. Povilo bažnyčios klebonu. Bet jėzuitas buvo paskirtas ne Denisevičiaus, o Stolypino parėdymu. Kodėl? Gi todėl, kad grafas Purfales, vokiečių ambasadorius, atvažiavo pas jį ir prašė, kad jėzuitas būtų paskir-

tas klebonu. Jeigu Stolypinas, kurs kratė visą Rusiją, prašė jėzuitą skirti klebonu, tai reikia apie faktą pagalvoti. Jeigu Požela neleistų gyventi Lietuvoje jėzuitui chorvatui ar portugalui, tai pasakyčiau, kad apie tai nebūtų kalbos politikos atžvilgiu. Bet išsiųstas jėzuitas atvažiavo su vokiečių pasu. Nemanykit, kad vokiečiai žiūri į jėzuitus, kaipo į paskutinius žmones; vokiečių žvilgsniu, jėzuitas yra asmuo vokiečių kultūrai platinti ir palaikyti. Ir pažiūrėkit, kaip vokiečiai moka branginti savo misionierius; kada kiti išsižada savo misionierių, vokiečiai stengiasi jiems padėti ir net savo universitetuose misionarijos katedras steigia. Ir tokį dalyką palaiko vokiečių socialdemokratai, nes tokios katedros yra politinis faktorius. Ką gi mes išsiunčiame iš Lietuvos? Ne jėzuitą, bet vokietį, — žmogų su vokišku pasu. Turime žiūrėti, kas bus toliau. Mes žinome, kad 19 metais buvo labai narsus daktaras Draugelis; jis buvo Vidaus Reikalų Ministeriu; jis taip pat vieną kitą išsiuntė be jokios atodairos. Ir prie ko priėjom? Vokiečiai pasakė: gerai, jūs išsiunčiat mūsiškius, mes išsiųsim jūsiškius, ar tai bus gerai?.. Galų gale privertė visus įsakymus, kurie buvo apie išsiuntimą, atsiimti atgal. Vokiečiai ir dabar žiūri ne kitaip. Vokietijos pavaldinys išsiunčiamas: vokiečiai jį užstos. Vadinas, čia prisideda tarptautinės politikos momentas. (Atst. Purienė, iš vietos: Čia jau jėzuitiškas aiškinimas). — Aš klausau visų aiškinimų, kurie sutinka su logika, visus pripažįstu, o specialės logikos — jėzuitų ar kitokios — nerandu... Kitas politikos mementas — vidujis. Pas mus išleistas svetimtaučiams Lietuvoje gyventi įstatymas; aš visada į tą įstatymą žiūrėjau kaipo į šaltinį... kai kam pralobti. Ir tikrai, iš to įstatymo atsirado ne maža namelių. Įstatymas toks, kad galima duoti leidimas apsigyventi, galima ir neduoti. Žinoma, įtikinsi — duosiu leidimą, neįtikinsi — neduosiu. O kaip įtikinti? — Argumentų reikia ieškoti kišenėje...Jų ir ieškojo kišenėje. Aš maniau, kad naujoji valdžia visai panaikins tą įstatymą. Sakysim, vokiečių konstitucijoje aiškiai įrašyta, kad tarptautinės teisės dėsniai yra laikomi vokiečių viešosios teisės dėsniais. Mes žinome, kad rusų caro valstybėje buvo „čerta osiedlosti". Kas gyveno Rusijoje, o ypatingai žydai, gerai žino, kiek kainavo apeiti šitą „čertu osiedlosti". Toks įstatymas, kuris veikia Lietuvoje svetimšaliams, kaip tik ir yra „čerta osiedlosti" svetimšaliams. Aš turėjau tam tikrą nuomonę apie bu-

vusią valdžią ir nieko nepasakiau, bet kada nauja valdžia ateina ir sako, kad tai padaryta einant įstatymu, kurį tik caro rėžimas tegalėjo vartoti, tai man rodos, (Atst. Purėnienė, iš vietos: Tas labai gerai)... Argi tikslas pateisina priemones, tamstos nuomone? (Atst. Purėnienė, iš vietos: Jie nuodija).— Ką gi jie daro? Ar sprogstamąją medžiagą gamina? Ar proklamacijas skleidžia? — Jaunimą šviečia! Aš visai suprantu tai, ką Purėnienė sako, kalbėdama apie nuodus. Vokietis jėzuitas norėjo mokyti ir šviesti mūsų jaunimą tikybinėj dvasioje ir tas rodosi socialdemokratams nuodai. Taigi sakau, galima sakyti, kad tikybinis auklėjimas yra netikęs, kad jis yra nuodingas daiktas, kuris reikia kuo greičiausia išveisti. Bet jeigu tamstos norite, kad vieton tikybos atsirastų bedievybė, tai turite pripažinti ir reakcijai teisę prieš tai, nes yra ir kita visuomenės ir tai dar gausingesnė pusė, kuri randa, kad jėzuito išsiuntimas, jeigu jau nėra įstatymų laužymas, tai bent yra tikybinių reikalų užgavimas. (Dešinėj pritarimas). Todėl čia reikėtų iš tos pusės žiūrėti, o ne iš kitos. Tiesa, mes negalime sakyti, kad čia persekiojami jėzuitai ar kas kitas. Persekiojančių įstatymų nėra išleista, aš visiškai su tuo sutinku, bet vis dėlto imamasi priemonių tam, kad prieštikybinė srovė nustelbtų religinę. Tas yra nesveika. Nors teisę neįsileisti, kas Vidaus Reikalų Ministeriui nepatinka, aš pripažįstu, bet nenorėčiau, kad kas nors naudotųsi tokia teise. Aš norėčiau, kad Lietuvoje ramiai gyventų ir socialdemokratas ir jėzuitas. Kituose kraštuose aš tokį sugyvenimą mačiau; blogų padarinių iš to jokių nebuvo ir nebus. Kas daugiau užgauna kataliko tikybinius jausmus, tai nelygybė. Eina gandai, kad ir keletas pastorių nužiūrėta išsiųsti iš Lietuvos. Sakoma, kad pastoriai vis dėlto nebūsią išsiųsti. Girdi, dabar koalicijoj yra klaipėdiečiai, jie yra protestonai, ir pastorius užstosią. Vadinasi, jei yra kam užstoti, tai gali pasilikti, o jei nėra kam užstoti, tai galima išsiųsti. Aš nesiimu atsakomybės, kiek tos kalbos yra teisingos, bet girdėjau ne kartą.

Lieka kunigams algų klausimas. Aš jau tuo klausimu plačiai pasisakiau pavasario sesijoj ir dabar, kalbant antru kart, reikėtų pakartoti, o kartoti tuos pačius dalykus aš nenoriu.

Keletą žodžių dar dėl paskutinio klausimo, būtent — kuriais keliais einame ekonomikoje. Vieni įkalbinėja, kad mes einam gerais keliais, kiti — kad blogais. Man rodos, kad nelabai gerais.

Tiesa, aš žinau visų pasaulio opozicijų ūpą ir turiu pasakyti, kad pasiklausius opozicijos, rodosi, kad taip yra bloga, jog net pasaulis turės griūti. Ant rytojaus, kaip padėtis pasikeičia, irgi ta pati daina: vakar buvo gerai, o šiandien tai tikrai pasaulis grius. Yra ir pas mus to opozicijos ūpo pakankamai, bet reikia labiau atsidėjus prisižiūrėti streikų bangai ir profsojuzų veikimui. Reikia paklausti, ar jie mūsų gyvenimą gerina ar ne. Streikų teisė yra pripažinta; dėl darbininkų vargų irgi dviejų nuomonių nebus. Čia socialdemokratų frakcijos kalbėtojas paskaitė mums ištisą eilę vargų, kuriuos kenčia darbininkai, bet ta litanija galima būtų dar pailginti. Man rodos, kad čia visai ne valdžios, ne režimo ypatybė, kad pernai streikų buvo mažiau, o šiemet daugiau ir ne socialdemokratų agitacija ar bet kokia agitacija tam kalta. Yra ekonominių priežasčių... Ekonominė padėtis eina nuolat blogyn. Žmonės nuo Mariampolės pasakoja, kad ūkininkai žada netolimoj ateity siųsti delegaciją į valdžią, kad *jie irgi norį streikuoti (Iš sd.: kaip jie streikuos. Jie negali* streikuoti). Sako, nustosim vežti produktus į rinką ir badu miestą paimsime. Aš sakau, kad tas ūpas pagauna ir platesnes minias. Faktas yra, kad daugybė žmonių šiandien su mielu noru kalba apie streiką, tik vėl nesakau, kad jie būtų organizuojami vienos ar kitos partijos. Lygiai taip pat ir dėl darbininkų: kas jiems įkalbės, kad reikalinga streikuoti. Mintis kyla iš blogos padėties. Man rodos, kad Seime negali būti dviejų nuomonių apie tai, kad darbininkų padėtis yra sunki. Ir ta padėtis eina nuolat sunkyn ir jeigu čia kalbama apie važiavimą į Braziliją, tai žmonės važiuoja ne dėl to, kad jiems čia gera būtų gyventi, bet dėl to, kad vargas ir badas juos verčia bėgti.

Šiuo klausimu Kabinetas sako: kaip nestreikuos darbininkai, kad gauna 80 litų mėnesiui, o vidutiniškas žmogaus pragyvenimas siekia 110 litų. Bet aš paklausčiau: o valdininkas, kuris gauna irgi 150 litų ir tai su visa šeimyna? Juk čia irgi skurdas. Skursta ne vieni darbininkai. Bet kai dėl skurdo, aš niekuomet nestatau klausimo, kam pripažinti skurdo konkurse pirmenybė. Visas klausimas, kokiu keliu mes iš jo išeisim (Ambrazaitis, iš vietos: teroru)... Ne, aš nepasakysiu, kad jis būtų Lietuvoje. Galima galbėti apie Darbo Federacijos priespaudą, apie socialdemokratų priespaudą, bet teroro, kaip jis visų suprantamas, pas mus nėra. Bet kokia gi

išeitis? Reikia pasakyti, kad ir šiuo klausimu buvo pareikšta gana primityvi psichologija. Sako, darbdaviai ir kapitalas nenori mokėti ir dėl to darbininkai kenčia. Kai kas net mano, kad tas kapitalas eina į Palestiną ir Palestiną kolonizuoja (Iš vietų: tiesa, tiesa). Bet man rodos Seime taip kalbėti negalima; gal kur nors mitinge ir pritiktų, bet Seimas nėra mitingas. Jeigu pažiūrėsime mūsų turto šaltinius, tai ką pamatysim? Pažvelgę į mūsų bankus, mes matom bankrotus; pažiūrėję į įmones, — matom, kad jos visos sėdi paskendusios iki kaklo skolose. Tad klausimas, ar tie streikai ir visokie reikalavimai ką nors padės skurdui prašalinti? Jeigu žmogus negali mokėti daugiau, ar padės ką streikas ar ne? Aš manau, kad tik pablogins padėtį, o ne padės. Aš manau, kad tokie metodai gali užmušti paskutinę pramonę ir kada viskas išnyks ir pasidarys lygybė Afrikos tyrumuose, visi turės lygių teisių. . . badauti ir badu mirti. Tuo atveju ir tas kelias, kuriuo mes einame, prie gero mus neatves. Aš nekaltinu darbininko: jam sunku gyventi ir jis gali paklausyti bet kurio agitatoriaus, o gal ir visiškai be agitacijos griebtis streiko. Jis galvoja taip: socialdemokratai dabar yra valdžioj, žinoma, streikuosiu; socialdemokratai palaikys ir man turės darbdavys pridėti. Bet mes negalime taip galvoti; mes turime žinoti krašto padėtį ir pasakyti darbininkui: brolau, tuo būdu nepagelbėsi sau, tuo keliu padėtį dar pabloginsi. Iš kitos pusės, kalbėdami apie pablogėjusią ekonominę padėtį, negalima pasakyti, kad ji šiais metais yra susidariusi. Ekonominė padėtis susidaro iš lėto ir čia praeitis smarkiai mums keršija už žemės reformų vedimą, griaunant gamybą. Sunkiai padėčiai pagerinti tėra tik vienas kelias — gamybos kėlimas. Šia linkme reikėtų ir eiti.

Tai mūsų, Tautininkų, gilus įsitikinimas.

(Lietuvis, 1926 m. spalio mėn. 28 d., Nr. 43; psl. 4 - 9)

Prof. A. Voldemaras

VALDŽIA PRIEŠ ĮSTATYMUS

Seimo pritarimas valdžios aiškinimams, kurie buvo suteikti dėl 21 lapkričio įvykių, sudaro didelį įvykį mūsų gimstančios demokratijos istorijoje. Studentų protesto susirinkimas Liaudies namuose lapkričio 21 d., uždraudimas organizuoti protesto eiseną ir mušimai einančių iš susirinkimo studentų ir šiaip jau minios, visa tai plačiai žinoma. Tautiškosios Seimo grupės įteikė valdžiai interpeliaciją su dviem pamatiniais klausimais: 1) apie uždraudimo eisenos neteisėtumą ir 2) ištyrus įvykius, apie nubaudimą policijos agentų, mušusių studentus ir šiaip jau praeivius.

Šion interpeliacijon atsakė ministeris - pirmininkas Sleževičius praėjusį penktadienį. Jis tikino kabineto vardu, kad policijos pasielgimas buvęs nustatytas pačios vyriausybės ir esąs visai teisėtas, nes eisena buvusi uždrausta, policija reikalavusi iš grupių, po 8 — 10 žmonių ėjusių, išsiskirstyti. Jiems nepaklausius šio reikalavimo ir pradėjus plūsti bei mušti lazdomis policiją, ji pavartojusi „stekus", kaip išsitarė p. Sleževičius, kas atitinka lietuviškas rykštes.

Pamatinis tuo būdu klausimas, iš kurio toliau visa išplaukia, ar yra Lietuvoje demonstracijos teisė? Ministeris - pirmininkas griežtai tvirtino, kad tokios teisės nėra, nes, girdi, jos nežiną mūsų įstatymai. Tiesa, to žodžio tikrai nėra įstatymuose. Bet p. Sleževičius užmiršo, kad eisena - manifestacija tėra politinė teisė reikšti savo nuomonę. Juk ne tik žodžiu — gyvu ar spausdintu — galima reikšti nuomonę, bet ir paveikslu (plakatai, filmos) arba kitu kuriuo būdu. Eisena tėra reiškimas dalyvaujančios joje minios nusistatymo kokiu nors klausimu. Ji artima politiniams susirinkimams,

bet nesupuola su jais. Susirinkimas ore daromas vienoje vietoje, o eisena nuo vienos vietos kiton. Savaime suprantama, kad einant kalbų negali būti. Žinoma, manifestantai gali tam tikrose vietose sustoti ir klausytis kalbų, tada prie eisenos prisidės viešas ore susirinkimas.

Susirinkimas ore didesnė yra politinė teisė, nei demonstracija. Todėl nėra reikalo konstitucijoje minėti jos skyrium. Kituose kraštuose ši teisė žinoma plačiai, bet jos nerasime įrašytos konstitucijoje ir kartais net jokiame kitame įstatyme. Plačiausiai ji žinoma Anglijoje, bet jai paremti mes nerastume jokio įstatymo (Esmein, Elements de droit constitutionnel 6 ed. 1924 p. 151). Taigi negali būti nė mažiausios abejonės, kad eisenos teisė Lietuvoje pripažinta, nes mūsų konstitucija pripažįsta politines laisves. Juk ir streiko teisės nėra konstitucijoje paminėta, o kituose įstatymuose jie net baustini. Bet nesenai Seimas pripažino, — ir visai teisingai, kad streikų teisė Lietuvoje yra.

Žinoma, manifestacijos lengvai gali vesti prie rimtos ir viešosios tvarkos ardymo ir todėl turėtų būti tiksliai sureguliuotos įstatymu. Iki šiai dienai betgi jokio įstatymo neišleista. Tai valdžios apsileidimas, kuris negali duoti jai teisės uždrausti visiškai demonstracijas. Nesant įstatymo, kuris reguliuotų demonstracijas, išvada tegali būti viena: jos gali būti organizuojamos taip, kaip kam patinka, jeigu jų tikslas nėra priešingas mūsų įstatymams. Prašyti eisenos leidimo iš nieko nereikia, nes tokios įstatymo nėra, o didesnės teisės — susirinkimų — vykdymui reikalauja tik pranešimo vietos policijai.

Studentų susirinkimo bei manifestacijos rengėjai iš anksto pranešė apie tai policijai, vadinasi, uždraudimas buvo visai neteisėtas, o niekas neturi klausyti neteisėtų valdžios organų įsakymų, o jeigu jie vartoja prievartą, tai gali jai spirtis ir jėgą atremti jėga. Taigi, jeigu demonstracija būtų įvykusi ir kilę būtų susirėmimų su policija , tai kalti ir atsakingi už tai butų patys policijos viršininkai. Žinoma, tai nenuimtų atsakomybės nuo demonstrantų, jeigu kas iš jų neišprovokuotas užsipuolęs būtų ant policijos. Taip stovi teisės klausimas.

O kaip su atsakomybe dėl mušimo? Keliama byla per tardytoją ypatingai svarbioms byloms... studentams! Ir 13 iš jų „nu-

sikaltimas" kvalifikuotas Baudžiamojo Statuto 129 str. p. 3. Šio straipsnio parinkimas rodo, kad p. Sleževičius, nors ir teisingumo ministeris, taigi ir general - prokuroras, bet silpnokai yra apsipažinęs su Lietuvos įstatymais. Juk visi šio straipsnio punktai taikomi už viešą prakalbą, platinimą raštų ir paveikslų, jei tuo būdu kurstoma prie paminėtų ten nusikalstamųjų darbų. Gi iš manifestantų, jeigu iš tikrųjų būtų įrodyta, kad demonstracija buvo — studentai mitinge nutarė jos nedaryti — niekas nesakė jokios prakalbos, nedalino jokių raštų ar paveikslų, kaip matyti iš paties ministerio pirmininko atsakymo, tai kokia gi čia kalba gali būti apie 129 str.?

Tiesa, p. Sleževičius tikina, kad studentai kolioję policiją, bet koliojimas — tai įžeidimas pareigas einant numatytas 532 str. Bylą už tai gali iškelti ne prokuratūra, o tik įžeistasis. Priminus „koliojimą", reikia pastebėti vienas be galo keistas dalykas. Anot p. Sleževičiaus, koliojimo žodžiai tarpu kitų buvę pavartoti: „komisarų agentai, bolševikų tarnai". Kaip žinoma, p. Požela, vidaus reikalų ministeris, buvo bolševikų komisaras, taigi tarnaujant policijai jo vadyboje priminta bus šis dalykas šiais „koliojimais". Mes niekados nesmerkėme p. Poželos už jo praeitį, nes žinome, koki tada buvo laikai. Bet jeigu p. Sleževičiui rodosi koliojimu pats komisaro vardas, tai kaip gi jis kvietė buvusį komisarą savo kabinetan?

O kaip gi yra su policijos atsakomybe? „Jeigu tardymas netikėtai parodytų, kad kuris nors policininkų besklaidydamas minią pasielgė neteisėtai arba parodė bereikalingą žiaurumą, tai toks policininkas atsakys už tai". Kas tai, įstatymo nežinojimas, ar Seimo ir visuomenės klaidinimas? Juk žino kiekvienas studentas juristas, kad „kiekvienas kaltinimas, aprėžtas įtariamuoju asmenimi, tėra griežtai individualus". (I. Foinickij. Kurs ugolovnago sudoproizvodstva 4 izd. T. II 1915 psl. 5). Taigi tardymas pradėtas prieš 13 studentų nieku būdu negali pavirsti tardymu prieš policininkus.

Pagaliau interpeliantai skundė ne vieną kitą policininką, o tuos jų viršininkus, kurie įsakymą davė mušti, o juos nuo atsakomybės p. Sleževičius visai atleido. Pakeliui turime priminti dar ypatingą p. Sleževičiaus žiaurumo teoriją. Policininkai, anot jo, gali atsakyti tik už „bereikalingą žiaurumą". Vadinasi, yra dvi rūši

žiaurumo: reikalingas ir bereikalingas; reikalingas žiaurumas negali užtraukti atsakomybės, o bereikalingas gali. Paprastai kiekvienas žiaurumas smerkiamas. Gi mūsų ministeris - pirmininkas pasirodo ypatingą turįs apie žiaurumą nuomonę.

Valdžios blokas — jo vardu kalbėjo liaudininkai ir socialdemokratai — ėjo dar toliau už valdžios. Anot p. Plečkaičio, policija galinti mušti tuos, kas neklauso teisėtos valdžios. Jis nedarė jokio skirtumo tarpu teisėtų ir neteisėtų teisėtos valdžios įsakymų. Žydai, lenkai ir klaipėdiečiai tylėjo, todėl reikia manyti, kad ir jie tos pačios nuomonės, juo labiau, kad balsavo už valdžią.

Tuo būdu liaudininkų su socialdemokratais valdžia sulaužė konstitucijos pripažintas politines laisves ir nerado reikalo nė pradėti tardymo dėl savo organų pasielgimo, nors jos rankose yra skundų iš nukentėjusių. Tautinės mažumos tam pritarė. Valdžia turi jų visų pasitikėjimą. Krašte ji nustojo tokio pasitikėjimo, dargi galima sakyti ir Seime ji neturi daugumo pasitikėjimo. Pati ji nestatė pasitikėjimo klausimo, tad susidūrė su juo prieš savo norą.

D - ras Karvelis įnešė nepasitikėjimo rezoliuciją, už kurią balsų sudėta 33, o prieš 42. Seimo statute (par. 150) pasakyta, kad nepasitikėjimui išreikšti reikia daugiau pusės visų Seimo narių. Dabar jų yra 85, vadinasi, mažiausias nepasitikėjimui skaičius — 43 balsai. Aiškus dalykas, kad jeigu nepasitikėjimui reikia tiek balsų, tai nemažiau reikia ir pasitikėjimui. Atmetimas nepasitikėjimo formulos tėra pasitikėjimo pareiškimas, bet šis pasitikėjimas pareikštas tik 42 balsais, vadinasi, mažumos; taigi valdžia nebeturi Seimo pasitikėjimo. Kad šis protavimas atitinka statuto reikalavimą, negali būti nė mažiausios abejonės. Tas bus dar aiškiau, jeigu įsivaizduosime tokį dalyką. Apskaitęs iš anksto balsus — o tai lengva buvo numatyti — d - ras Karvelis, sakysime, tegu būtų pakeitęs savo formuloje žodį nepasitikėjimą pasitikėjimu. Kas būtų išėję? Už pasitikėjimą būtų buvę surinkta tie patys 42 balsai, vadinasi mažuma ir prieš 33. Taip išeina iš Seimo statuto. Aš nurodinėjau ne kartą iš tribūnos, kad statutas netikęs. Tarp kitų jo blogybių ir pasitikėjimo klausimas pastatytas netikusiai. Visuose kraštuose valdžia gavusi 42 už save ir 33 prieš, nors absoliutaus daugumo ir neturi, būtų laikoma gavus pasitikėjimą. Bet jeigu valdžios daugumas Seime gyvena su tokiu statutu, tai turėtų jo laikytis.

Tokia yra juridinė reikšmė to posėdžio, kur pradėta vyriausybės kova su laisvėmis. Politinė balsavimo reikšmė bus išaiškinta skyrium.

(Lietuvis, 1926 m. gruodžio mėn. 9 d., Nr. 49; psl. 4.- 6)

PROF. A. VOLDEMARO RAŠTŲ

Mecenatai:

Ona ir Valerijonas Šimkai

Garbės leidėjai:

Bronius Aušrotas, Juno Beach, Florida
Jonas Bagdanavičius, Hot Springs, Arkansas
Stepas Jakubickas, Delhi, Canada
Bruno Macianskis, Chicago, Illinois
Alfonsas Rimas, Chicago, Illinois
Gabrielius Rudavičius, Chicago, Illinois
(Prof. A. Voldemaro krikšto sūnus)
Jonas Virbalis, Cleveland, Ohio

Garbės prenumeratoriai:

Kazys Algenis, Woodhaven, N.Y.
Jonas Balčiūnas, Willow Springs, Illinois
Marijus Blynas, Cleveland, Ohio
Petras Bugailiškis, Derby, England
Stasys Grigaravičius, Chicago, Illinois
Silvestras Jokubilius, Canada
Monika Juodienė, St. Petersburg Beach, Florida
Pranas Kaziukonis, Woodstock, Canada
Birutė Kemežaitė, Chicago, Illinois
Dr. Klemens Liutkus, Toronto, Canada
Jonas Mačiulis, Canada
Kazys Oželis, Chicago, Illinois
Zigmas Peckus, Cleveland, Ohio
Petras Petraitis, Canada
Kasperas Radvila, Chicago, Illinois
Gediminas Rugienis, Canada
Česys Šadeika, Farmington, Michigan
Liūdas Tamošaitis, Woodhaven, N.Y.
Andrius Usvaltas, Canada
Jonas Vieraitis, Canada
Leonas Virbickas, Brooklyn, N.Y.
Domas Žiogas, Delhi, Canada

Prenumeratoriai:

Pranas Aglinskas, Chicago, Ill.
Gubertas Alekna, Racine, Wis.
Gediminas Balanda, Warren, Mich.
Algirdas Budreckis, Quincy, Mass.
Kazys Budrys, Strongsville, Ohio
Stasys Čepas, Weston, Canada
Jonas Černius, Claremont, Calif.
Kazys Dudėnas, Chicago, Ill.
Franciscan Fathers Library, Brooklyn, N.Y.
A. Gaidelis, Glenroy, Australia
Jurgis Gepneris, Chicago, Ill.
Juozas Graužinis, Chicago, Ill.
Stasys Grigaravičius, Chicago, Ill.
Antanas K. Gruzdys, New Haven, Conn.
J. Grybauskas, Hot Springs, Ark.
Romualdas Grybauskas, Baltimore, Md.
Stasys Gudas, Jamaica Estates, N.Y.
Jutta-Jura Gustaitis, Los Angeles, Calif.
Dr. Domas Jasaitis, Mount Vernon, N.Y.
Monika Juodienė, St. Petersburg Beach, Fla.
Jurgis Juodis, St. Petersburg Beach, Fla.
Vytautas Juodišius, Chicago, Ill.
Kazys Kazlauskas, Baltimore, Md.
Antanas Kenstavičius, Hope, Canada
Virgil Krapauskas, Chicago, Ill.
Augustinas Kuolas, Toronto, Canada
Stasys Kviečinskas, Toronto, Canada
Edmund Kybartas, Santa Monica, Calif.
Jonas Leonas, Cleveland, Ohio
Benediktas Lungys, Chicago, Ill.
Stasys Martinkus, Chicago, Ill.
Petras Matekūnas, Richmond Hill, N.Y.
Vladas Mylimas, Danielson, Conn.
Jonas Narbutas, Ville St. Laurent, Canada
John Narvydas, Seaford, N.Y.
Anthony Navikas, Wilkes-Barre, Pa.
Leokadija Pačkauskas, Union Pier, Mich.
Kazys Petravičius, Launceston, Australia
Vacius Prižgintas, Los Angeles, Calif.
Pranas Puronas, Jamesburg, N.J.
S. Radzvickas, Chicago, Ill.
Antanas Rapšys, Narco, Calif.

A. Sabaliauskas, Los Angeles, Calif.
Jonas Salys, Boring, Oregon
V. Semaška, Miami, Fla.
Jonas Smailys, Omaha, Nebraska
Vytautas Skrinskas, Toronto, Canada
Petras Stakauskas, Hot Springs, Ark.
A. Šukys, St. Catharines, Canada
Stasė Vasylius, Chicago, Ill.
Jonas Vinciūnas, Chicago, Ill.
Povilas Žičkus, Dorchester, Mass.
Jonas Žukas, Richmond Hill, N.Y.

TURINYS

LIETUVOS LAISVĖS SARGYBOJE

PROF. A. VOLDEMARAS